

ΚΩΝ. Ι. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

βυσ.
πρωτ.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

ΚΑΙ

ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1933

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως.

ΝΙΚΟΛΑΩΙ ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΩΙ
ΤΟΔΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΩΣ ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ τῶν λαῶν μετανάστευσις μεγάλην ἐπήνεγκεν εἰς τὰ πολιτικά πράγματα μεταβολὴν καὶ νέαν ἀνέφξε χρόνου περίοδον. Ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ ἀρχαίου νέος ἀναφαίνεται κόσμος καὶ ἀντὶ τοῦ ξηρανθέντος παλαιοῦ στελέχους νέος ἀναφύεται βλαστός, ὅστις κατὰ μικρὸν ἀναπτύσσεται εἰς ἀμφιλαφὲς δένδρον πάσας τὰς ἀνὰ τὴν Εὐρώπην χώρας περισικιᾶζον. Τὴν νέαν ταύτην καὶ μεγάλην περίοδον δύο κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζουσι γνωρίσματα, τὸ μὲν ἢ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας διεπομένη χριστιανικὴ διανόησις, τὸ δὲ ἢ σφριγῶσα τῶν νέων λαῶν δύναμις, οἵτινες μετὰ τὴν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κατάλυσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνέκυψαν. Τὰ δύο εἰρημένα στοιχεῖα συνηρημόσθησαν πρὸς ἄλληλα καὶ ἠνώθησαν καὶ συνενωθέντα παρήγαγον θαυμαστά ἀποτελέσματα. Τῶν τοῦ μέσου αἰῶνος λαῶν τὸν ὅλον βίον, τὸν τε ἴδιον καὶ τὸν πολιτικόν, ἐφωταγῶγει καθόλου εἰπεῖν ὡς φάρος τηλαυγῆς ἢ πίστις ἢ χριστιανικὴ. Καὶ ἀπὸ πολλοῦ μὲν ἤδη ὁ χριστιανισμὸς εἶχε κυρῶσει τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ δύναμιν ἀποκρούσας παντοίας προσβολὰς καὶ διαδοθεῖς παρὰ τὰ ἐπιπροσθούντα ἐμποδίσματα ἀλλὰ δὲν ἐδέσποζεν εἰσέτι τοῦ δημοσίου βίου. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι κατακρατήσας καὶ τούτου κατέδειξε τὴν μορφωτικὴν καὶ διαφωτιστικὴν δύναμιν. Καὶ τῆς φιλοσοφίας οὐχ ἤτιον ἐκράτησεν ἢ χριστιανικὴ διανόησις· αὕτη ἦτο ἢ τοὺς φιλοσόφους τῶν χρόνων ἐκείνων καθοδηγοῦσα ἐν τῇ ἐρευνῇ ἀρχή, ἢ ἀσφαλὲς ἀφετηρία εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς θεωρητικῆς γνώσεως. Ἡ τῶν Πατέρων χριστιανικὴ θεωρία δὲν ἐξέλιπεν ἀτονήσασα ἀλλ' ἀπλῶς διεκωλύθη ἢ περαιτέρω αὐτῆς ἀνάπτυξις ὑπὸ τῶν μεταβολῶν, τουτέστιν ὑπὸ τῆς ἐκ τῆς τῶν λαῶν μεταναστάσεως προελθούσης ἀνατροπῆς τῶν καθεστώτων ὄρων. Ὅτε δ' ὅμως αἱ ἐπιδρομαὶ ἐπαύσαντο καὶ ἡ νέα κατάστασις ἐγένετο ἔμπεδος καὶ σταθερά, ἢ χριστιανικὴ θεωρία πάλιν ἀνεφάνη καὶ ἐξηκολούθησε τὴν περαιτέρω αὐτῆς πορείαν. Αὕτη δὴ ἢ φυσικὴ προαγωγή καὶ ἐφεξῆς ἀνάπτυξις τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας συντελεῖται ἐν τῇ διανοήσει τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ὀνομάζεται *σχολαστικὴ φιλοσοφία*.¹

¹ Σχολαστικοὶ (doctores scholastici) ὀνομάζοντο τὸ κατ' ἀρχὰς οἱ διδάσκαλοι τῶν ἐπτὰ ἐλευθερίων μαθησέων ἢ τεχνῶν, ἦτοι γραμματικῆς, ῥητορικῆς

2. Ὅπερ δὲ προέχει ἐν τῇ σχολαστικῇ καὶ λείπει μᾶλλον ἢ ἦττον ἀπὸ τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας εἶναι ἡ τάσις πρὸς μόρφωσιν συστήματος. Τὴν ὑπὸ τῶν Πατέρων σεσωρευμένην ἀφθονον ἐπιστημονικὴν ὕλην συνήγαγον οἱ μετέπειτα φιλόσοφοι καὶ κατὰ σύστημα διαρθρώσαντες συνεκρότησαν κατὰ μικρὸν ἀξιόλογα φιλοσοφήματα. Ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος διανόησις εἶναι συνέχεια, οὐχὶ ἀπλοῦν ἐπίμετρον τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας, οὐδὲ στερεῖται ἰδίας τινὸς πρωτοτυπίας. Ἐχει μὲν τὴν αὐτὴν καθόλου ἀφειρητὴν καὶ μέθοδον καὶ τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς ἀλλ' ἀναπτύσσει τὴν ἐπιστήμην εὐρύτερον κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ διακοσμεῖ αὐτὴν τελειότερον κατὰ τὸ εἶδος. Εἶναι δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ δῆλον ὅτι ἡ φιλοσοφία αὕτη ἐπὶ χριστιανικῶν ἀρχῶν τεθεμελιωμένη καὶ κατ' οὐσίαν χριστιανικὴ ἀποδεδειγμένη δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι αὐτόνομος καὶ αὐτοτελής ἀλλ' ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπηρετικὴ εἰς τὴν θεολογίαν (*ancilla theologiae*)¹. Καὶ ἀληθῶς οἱ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλόσοφοι ὠρῶντο καθόλου εἰπεῖν ἀπὸ τῆς γνώμης ὅτι τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν παρέχει ἡ θεία ἀποκάλυψις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ὄντα περιορισμένον καὶ ὑποκείμενον εἰς πλάνην². Ἐντεῦθεν συνεπέραινον ὅτι ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ἔχη ἐν τῇ ἐρευνῇ ὁδηγὸν τὴν θεϊαν ἀποκάλυψιν καὶ μηδὲν νὰ ἀποδέχεται τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀποκαλύψεως ἀντιτιθέμενον.

κῆς, διαλεκτικῆς, ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας, μουσικῆς, ἀστρονομίας. Ἀπὸ τούτων μετηνέχθη τὸ ὄνομα εἰς πάντας τοὺς ἐν ταῖς Σχολαῖς καὶ ἐπομένως κατὰ τρόπον σχολικὸν θεραπεύοντας τὰς ἐπιστήμας καὶ μάλιστα τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Ὁ *Hauréau* (*Hist. phil. scol.* 1, 36) λέγει σχολαστικὴν φιλοσοφίαν τὴν διδασκομένην ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ μέσου αἰῶνος. Ὁ δὲ *M. Picavet* (*Revue Philos.* 1902, σ. 185) χαρακτηρίζει τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ὡς «θυγατέρα τῶν σχολείων». Ρητέον ὅτι ὁ ὅρος *σχολαστικός* ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον παρὰ Θεοφράστῳ ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν μαθητὴν Φανίαν, ἧς μέρος διέσωσε Διογένης ὁ Λαέρτιος (5, 2).

¹ Καὶ ἂν κατὰ τύπους ἀνεγνωρίζετο αὐτοτέλεια εἰς τὴν φιλοσοφίαν, κατ' ἀλήθειαν αὕτη ὑπήγετο μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς τὴν θεολογίαν. Σημειωτέα ἡ παρατήρησις τοῦ *Hessen* (*Patrist. und scolast. Philosophie*, σ. 43), καθ' ἣν ἡ φιλοσοφία τοῦ μέσου αἰῶνος διαφέρει κατὰ τοῦτο τῆς τῶν Πατέρων, ὅτι αὕτη μὲν ὑπετάσσετο εἰς τὴν *θηρησκίαν* ἐκεῖνη δὲ εἰς τὴν *θεολογίαν*. Ἡ *θηρησκία* ἔχει περιεχόμενον μᾶλλον ἢ ἦττον μυστηριώδες καὶ οὐχὶ ἔλλογον, ἡ δὲ θεολογία πειράται ἵνα τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο νοήσῃ καὶ καθορίσῃ κατὰ λόγον.

² Μὴ τις ὁμως ὑπολάβῃ ὅτι ἡ εἰς τὴν *θηρησκίαν* ὑποταγὴ εἶναι γνώρισμα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας γενικῶν καὶ ἀνεξαίρετον· διότι ἀνεφάνη καὶ τις, φανερὰ ἢ λανθάνουσα, ἀντίθεσις πρὸς τὸν δογματισμὸν καὶ τὴν εἰς τὴν αὐθεντίαν πίστιν.

Τοιαύτη δὲ φιλοσοφία, ἀπὸ ὠρισμένων προϋποθέσεων ὀρμωμένη, συνετέλει προφανῶς οὐχὶ μᾶλλον εἰς τὴν εὐρεσιν νέων πραγμάτων ἢ εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῶν ἤδη εὐρημένων. Ἡ πρὸς γνῶσιν ὀρμὴ ἦκιστα ἐστοχάζετο τῶν πλουσίων τῆς ἐμπειρίας φαινομένων οὐδ' ἐνεκρανίζετο ἀποχρῶσα διάθεσις πρὸς ἱστορικὴν ἔρευναν. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ τῶν τεχνικῶν βοηθημάτων ἔλλειψις δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ τὴν φύσιν σπουδῆς. Πρὸς τὸν θεὸν λοιπὸν καὶ τὰ θεῖα ἐτρέπετο κατ' ἐξοχὴν ἢ ἐν τοῖς χρόνοις ἐκεῖνοις φιλοσοφοῦσα διανόησις.

3. Ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία δὲν εἶναι, ὡς ἄλλοτε ὑπελαμβάνετο, ἀφηρημένη καὶ ἄγονος διαλεκτικὴ· δὲν εἶναι ἀθροισμα ἀχρήστων συστημάτων, «ὧν ἀπήλλαξεν ἡμᾶς ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος»¹, καθὰ πολλοὶ ἀπεφάνησαν ἀνομολογοῦντες μόνον ὅτι καὶ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκεῖνοις ἀνεφάνησαν ἄνδρες ἐλευθέρως διανοήσεως, οἵτινες ἐν χρόνοις πνευματικῆς δουλείας ὑπερεμάχουν τοῦ δικαίου τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὡς τοιοῦτοι εἶναι προσοχῆς καὶ τιμῆς ἄξιοι μᾶλλον ὡς ἥρωες ἢ ὡς φιλόσοφοι². Ἀκριβεστέρα ζήτησις καὶ βαθυτέρα ἔρευνα κατὰ τοὺς

¹ Ἡ ὑποτίμησις τοῦ μέσου αἰῶνος χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀνθρωπιστῶν τοῦ 15ου αἰῶνος, οἵτινες ὑπὸ θερμοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἔγκριτον ἀρχαιότητα κατεχόμενοι ὑπελάμβανον ὡς βαρβαρότητος περίοδον τοὺς αἰῶνας τοὺς χωρίζοντας αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων. Περιεφρόνουν τοὺς συντελεστάς τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπανελάμβανον ἐν χορῷ ὅτι ὁ μέσος αἰὼν ἐστερεῖτο τῆς ἀγάπης τῆς φύσεως καὶ τοῦ συναισθήματος τοῦ κάλλους αὐτῆς, ὅτι ἠγνόει τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοήσεως καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς προσωπικῆς αὐτονομίας. Οἱ δὲ τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος ἀναμορφωταὶ ἐπέφρασαν τὰς τοιαύτας προκαταλήψεις καὶ προσένεμον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ «σχολαστικοῦ» ταπεινὴν ἔννοιαν· ἔλεγον σχολαστικὴν φιλοσοφίαν τὴν σοφιστικὴν καὶ περὶ μηδαμινὰ ἀσχολουμένην ἢ τὴν δουλεύουσαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη χωρὶς νὰ νοῆσιν αὐτόν. Ἡ αὕτη τῶν πραγμάτων ἄγνοια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς καταφρόνησις χαρακτηρίζει τὰς κρίσεις τῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας περιόδου. Ὁ *Rabelais* καὶ ὁ *Bacon* καὶ ὁ *Cartesius* καὶ ὁ *Locke* καὶ ἄλλοι ἔχουσι πρόσχειρα τὰ σκώμματα καὶ εὐκόλους τὰς εἰρωνείας. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ γνωστὸς χαρακτηρισμὸς «τῆς νυκτὸς τῶν χιλιῶν ἐτῶν, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐπαύσαντο νὰ φιλοσοφῶσι». Συχνὰ δὲ καὶ παρ' ἡμῶν ἀναγινώσκονται ταπεινωτικαὶ ἐκφράσεις περὶ τοῦ «σκοτεινοῦ καὶ ζοφεροῦ μεσαιῶνος», «τοῦ βαρβαροῦ μεσαιωνισμοῦ» κ. τ. τ.

² Εἰς ἀντίθετον ὑπερβολὴν περιέπεσον ἄλλοι δοξάζοντες ὅτι ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία εἶναι ἢ τὴν ἀλήθειαν διδάσκουσα φιλοσοφία, παρ' ἣν πᾶσα ἄλλη εἶναι σφαλῆρα. Τὰ μεγάλα σχολαστικὰ συστήματα λύουσι κατ' αὐτοὺς πάντα τὰ προβλήματα καὶ ἐλέγχουσι πάσας τὰς πλάνας. Παρεστάθη λοιπὸν Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης ὡς προλαβόντως ἀνασκευάσας τὸν *Locke* καὶ τὸν *Kantion* τὸν *Spencer* καὶ τὸν *Compte*. Τοιοῦτοτρόπως νοηθεῖσα ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος

τελευταίους ἰδίᾳ χρόνους γενομένη ¹ κατέδειξεν ὅτι εἶναι λίαν γόνιμος καὶ πλουσία, ἀξία πολλῆς σπουδῆς ἄλλως τε καὶ διότι ἐμφαίνουσα ἀνάλογον πολιτισμοῦ μόρφωσιν ² εἶναι συνέχεια τῆς ἀρχαίας ³ καὶ ἐγκλείει τὰ σπέρματα τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ⁴.

4. Ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφίας διακρίνομεν διττὴν τάσιν, τὴν *σχολαστικὴν* καὶ τὴν *μυστικὴν*. Ἡ

φιλοσοφία καὶ διαστραφεῖσα ἐθεωρήθη ὡς λύουσα ζητήματα, ἅτινα οὐδαμῶς οὐδέποτε ἐφαντάσθη.

¹ Αἱ ἱστορικαὶ μελέται τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος ἄρχονται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Οὕτως ὁ Βίκτωρ Cousin ἀγόμενος ὑπὸ τῆς ἐκλεκτικῆς αὐτοῦ τάσεως ἔφθασεν εἰς τὸν 13^{ον} αἰῶνα. Ὁ Rousselot καὶ ὁ de Rémusat ἐξήτασαν τὸ πρόβλημα τοῦ καθόλου. Ὁ Prantl παρσεκεύασεν ἱστορίαν τῆς Λογικῆς τοῦ μέσου αἰῶνος. Ὁ Ἀλβέρτος Stöckl, ὁ Hauréau Werner συνέγραψαν τὰς πρώτας γενικὰς ἱστορίας τῆς διανοήσεως τῶν χρόνων ἐκείνων. Νέαν δὲ σπουδαίαν ἀφορμὴν εἰς πρόοδον ἔδωσαν αἱ εἰδικαὶ συγγραφαὶ καὶ ἱστοριογραφίαι, ἃς ἤρχισαν μὲν ὁ Denife καὶ ὁ Ehrle καὶ ὁ Baümker ἐξηκολούθησαν δὲ ἱκανοὶ καὶ ἀξιόλογοι ἐρευνηταὶ ἔν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ τῇ Γαλίᾳ, τῇ Ἀγγλίᾳ καὶ τῇ Ἰσπανίᾳ τῷ Βελγίῳ καὶ τῇ Πολωνίᾳ καὶ προσέτι ἐν τῇ Ἀμερικῇ. Πλὴν τῶν εἰδικῶν μελετητῶν οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ οἱ φιλόσοφοι πασῶν τῶν Σχολῶν ἀπονέμουσιν ἤδη πάντες μᾶλλον ἢ ἤττον τὴν προσήκουσαν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν τιμὴν.

² Κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα χρόνους διελύθη ἡ μακρὰ καὶ ἄδικος καταφρόνησις τοῦ μέσου αἰῶνος. Ἀκριβεῖς μελέται καὶ εἰδικαὶ ἐρευναι ἀπεκάλυψαν πολιτισμὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Διότι αἱ ἱπποτικά μυστιστοῖα καὶ τὰ τιμαριωτικά ἤθη, αἱ χρωμογραφίαι καὶ αἱ τοιχογραφίαι, τὰ συμβολικὰ ποιήματα καὶ οἱ καθεδρικοὶ ναοί, οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοί, τὰ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι προϊόντα βαρβαρότητος ἀλλὰ μαρτυροῦσιν ἡμέρωσιν καὶ πολιτισμὸν ὄριμον εἰς μεγάλα ἔργα.

³ Ὅτι πολλοὶ ἔννοιοι τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας προσέλαβον διὰ τῆς χριστιανικῆς τοῦ μέσου αἰῶνος διανοήσεως ἴδιον τύπον καὶ νέον περιεχόμενον, δεικνύει ἐναργῶς ἐν νέῳ ἀξιολόγῳ ἔργῳ ὁ E. Gilson «L' esprit de la philosophie médiévale» 1932.

⁴ Ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος οὐ μόνον εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῶν τε μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἄνευ τῆς προκειμένης φιλοσοφίας δὲν θὰ εἰσχωρήσωμεν εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ζωὴν (οἰκονομικὴν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν) καὶ εἰς τὴν γραμματεῖαν τῶν χρόνων ἐκείνων, διότι ἐπ' αὐτῶν εἶναι ζωηρὰ ἐπιτεθειμένη ἡ σφραγὶς τῆς τότε διανοήσεως· δὲν θὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν, διότι ἡ φιλοσοφία τῶν χρόνων ἐκείνων ἐκληροδότησεν εἰς τοὺς νεωτέρους πολλὰς ιδιότητας καὶ διακριτικὰ γνωρίσματα.

τοιαύτη διάκρισις, ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πατέρων ἀρξαμένη, συνετελέσθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ὅτε αἱ δύο μέθοδοι χωροῦσι παρ' ἀλλήλας καὶ ἔχουσιν ἑκατέρα ὑπερόχους προστάτας. Ὁ μὲν σκοπός, εἰς ὃν κατέτινον ἀμφοτέραι, ἦτο ὁ αὐτός, τουτέστιν ἡ ἀλήθεια ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει. Ἄλλ' ἡ ὁδός, ἣν ἑκατέρα τάσις μετήρχετο, ἦτο διάφορος· διότι ἡ μὲν σχολαστικὴ ἔτεινεν εἰς τὸν σκοπὸν διὰ τῆς θεωρητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἡ δὲ μυστικὴ διὰ τῆς ἐκστατικῆς καὶ ἐποπτικῆς μεθόδου ¹. Παρὰ τὰς διαφορὰς δ' ὅμως αἱ δύο αὗται τάσεις δὲν ἀπόλεσαν ἐν τῇ χριστιανικῇ διανοήσει τὴν ἐνότητα ἀλλὰ συνεπλήρουν ἀλλήλας.

5. Ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι εὐρίσκομεν πλὴν τῆς χριστιανικῆς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν ἰουδαϊκὴν φιλοσοφίαν. Οὐ μόνον δηλαδὴ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς εἰς τὸ κοράνιον πιστεύουσι λαοῖς καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφανίζεται φιλοσοφικὴ διανοήσις. Διὸ προσῆκον εἶναι νὰ μὴ παρίδωμεν τὴν τε ἀραβικὴν καὶ τὴν ἰουδαϊκὴν φιλοσοφίαν, καθ' ὅσον αὗται προῆλθον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Κατὰ λόγον δὲ τῶν σταδίων τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς πορείας δύναται ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς περιόδους. Ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τὴν γένεσιν καὶ βαθμιαίαν μόρφωσιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας (ἀπὸ τοῦ 9^{ου} μέχρι τέλους τοῦ 12^{ου} αἰῶνος), ἡ δὲ δευτέρα τὴν κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα μεγίστην ἀκμὴν, ἡ δὲ τρίτη τὸ τέλος αὐτῆς (14^{ον} καὶ 15^{ον} αἰῶνα). Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἣ ἐν τῷ Βυζαντιανῷ ἡμῶν κράτει θεραπευθεῖσα μετὰ τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς ἀποτελοῦσι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν περίοδον.

ΤΑ ΟΥΣΙΩΔΗ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

§ 1. Σχολαὶ καὶ μέθοδοι.

1. Ἡ ἔννοια τῆς «σχολαστικῆς φιλοσοφίας» εἶναι λίαν εὐρεῖα ὥστε νὰ μὴ δύναται εὐκόλως νὰ περιλάβῃ τὴν πολυειδῆ διανοητικὴν ἐνέργειαν ἕξ καὶ πλέον αἰῶνων. Πλὴν ὅμως παραμένει ὡς περι-

¹ Πητέον ὅτι ὁ ὅρος *σχολαστικός* ἐν εὐρυτέρῳ ἐκδοχῇ περιλαμβάνει καὶ τὴν μυστικὴν τάσιν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία σημαίνει τὸ αὐτὸ ὅπερ καὶ ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία.

ληπτική έκφρασις κοινῶν γνωρισμάτων διακρινόντων τὴν τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Τοιαῦτα κοινὰ κυριώτατα γνωρίσματα εἶναι: 1) ἡ παραδοχὴ θεμελιωδῶν τινῶν ἀρχῶν ἀποτελουσῶν «κοινὸν κτῆμα» τῶν παντοίων κατευθύνσεων¹. 2) ἡ μεγάλη ἐκτίμησις τῆς θρησκείας καὶ ἡ στενὴ συνάφεια φιλοσοφίας καὶ θεολογίας². 3) ἡ ἰσχυρὰ ἐξάρτησις ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ μάλιστα τῆς ἀριστοτελικῆς. 4) ἡ ἐπικράτησις τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας καὶ ἡ ὑποχώρησις τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γνωσιολογίας. Αἰτία τοῦ πράγματος ἦτο ἡ ἐπιδιωκομένη κατάληψις τοῦ παραδεδομένου φιλοσοφικοῦ καὶ θεολογικοῦ θησαυροῦ καὶ προσέτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ὀντολογικῶν θεωριῶν τῶν Ἑλλήνων. 5) ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἀληθείας ὡς ἀντικειμενικῆς καὶ ἐξ ὑπαρχῆς δεδομένης, οὐχὶ ὡς προϊόντος καὶ γεννήματος τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος³. 6) ὁ σχολικὸς χαρακτήρ, καθ' ὃν κύριος φορεὺς τῆς φιλοσοφικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ὁμοίων θεωριῶν συγκροτούμενη ἐπιστημονικὴ κοινότης⁴.

¹ Οὕτω παραδέχονται τὰ σχολαστικὰ φιλοσοφήματα πλείονας τῆς μιᾶς οὐσίας (θεὸν καὶ κόσμον, ὕλην καὶ πνεῦμα), ἐρμηνεύουσι τὴν φύσιν τελολογικῶς, ἔχουσι ψυχολογίαν ξένην τοῦ ὕλισμου καὶ γνωσιολογίαν ἐμπειρικὴν κ. τ. τ.

² Ἐπειδὴ οἱ φιλόσοφοι ἦσαν καὶ θεολόγοι, τὰ σπουδαῖα τοῦ μέσου αἰῶνος προβλήματα ἔχουσι χαρακτήρα θεολογικόν. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ μὲν χριστιανικὴ θρησκεία θεωρεῖται ὡς ὁ ὑπέρτατος γνώμων ἡ δὲ φιλοσοφία χρησιμεύει εἰς διασάφησιν καὶ θεμελίωσιν αὐτῆς.

³ Ὅπως ἡ ἀρχαία ἡμῶν φιλοσοφία οὕτω καὶ ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος θεωρεῖ τὴν ἀλήθειαν οὐχὶ ὡς δημιουργημὰ τοῦ πνεύματος (καθὰ ποιοῦσι νεώτεροι φιλόσοφοι) ἀλλ' ὡς τι ἀντικειμενικῶς δεδομένον, ὅπερ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐκδέχεται τὴν ἀλήθειαν ὡς πόρρω κείμενον σκοπὸν, πρὸς ὃν κατὰ μικρὸν καὶ μετὰ κόπου πλησιάζομεν, ἡ μεσαιωνικὴ ἐκλαμβάνει αὐτὴν ὡς ἤδη ὑπὸ τῶν μεγάλων τοῦ παρελθόντος ἐρευνητῶν ἐξηρησμένην. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἔργον ἔχει οὐχὶ νὰ δημιουργήσῃ ἀλλὰ νὰ ἀποδεχθῇ καὶ διαδώσῃ σύνολον ἀντικειμενικῶν ἀληθειῶν. Καὶ ὅποτε ἡ ἀλήθεια οὐσιωδῶς διεγνώσθη ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐκείνων φιλοσόφων, ἔπεται ὅτι ὀφείλεται αὐτοῖς σεβασμὸς καὶ τιμὴ αὐθεντίας. Πρὸς τὴν αὐθεντίαν δὲ συνάπτεται ἡ ἀναγνώρισις τῆς σταθερᾶς παραδόσεως, ἥτις κέκτηται ἐπιτακτικὴν δύναμιν καὶ ἔχει ἐπὶ τὴν διανόησιν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν.

⁴ Ἐνῶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἡ φιλοσοφία ἔχει γενικῶς εἰπεῖν χαρακτήρα προσωπικὸν καὶ ἕκαστος αὐτοτελῶς πῶς ἐπιλαμβάνομενος τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων ἰδρύει τὸ ἑαυτοῦ σύστημα, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ὁ φιλόσοφος δεῖ ἀπὸ κοινοῦ μετ' ἄλλων ἀνήκων εἰς ὀρισμένην Σχολήν. Καὶ ὅσοι δὲ φαίνονται ὡς αὐτοτελεῖς, εὐρίσκονται κατ' ἀλήθειαν ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς ἄλλους ὁμόφρονας καὶ ἐπικοινωνοῦσι πρὸς τὴν Σχολήν

2. Ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐπεδείχθη σπουδὴ καὶ προσπάθεια πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν χριστιανικῶν Σχολῶν καὶ τῆς ἀνεγέρσεως νέων εκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων. Αἱ Σχολαὶ αὗται διακρίνονται εἰς τρεῖς τύπους, ἧτοι 1) εἰς τὰς ἐν μοναστηρίοις Σχολάς, περιλαμβανούσας δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν ἦτο προωρισμένον εἰς τοὺς μοναχοὺς (schola interior claustrī) τὸ δὲ εἰς τοὺς λαϊκοὺς (schola exterior). Οἱ πλείστοι διδάσκαλοι τῶν χρόνων τοῦ Καρόλου ἀνῆκον εἰς τὸ τάγμα τῶν Βενεδικτίνων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 7ου αἰῶνος ἐπεξέτειναν τὰ σχολεῖα αὐτῶν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν¹. 2) εἰς τὰς ἐπισκοπικὰς ἢ καθεδρικὰς ἢ συνοδικὰς Σχολάς, αἵτινες κατὰ πρότυπον τῶν μοναστηριακῶν ὁργανώθησαν κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα καὶ ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἐπισκόπων. Τὰς ἔδρας (scholasticum officium) ἐθήρουν πρόσωπα ἐπιφανῆ, πολλάκις δέ, μάλιστα κατὰ τὰς ἀρχάς, ἐπετέλουν ἔργα διδασκάλων (magistri scholæ) ἀρχιγραμματεῖς καὶ ἐπίσκοποι². 3) εἰς τὰς Σχολὰς τοῦ Παλατίου (scholæ palatinae ἢ palatii), ἧτοι Σχολὰς προσηρημένας εἰς τὴν Αὐλὴν καὶ πιθανῶς μετατιθεμένας μετ' αὐτῆς³. Οἱ μὲν καθηγηταὶ αὐτῶν ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν κληρικῶν οἱ δὲ μαθηταὶ ἦσαν εἴτε κληρικοὶ εἴτε λαϊκοὶ⁴.

αὐτῶν. Δικαίως ἄρα τὸ ὄνομα τοῦ σχολαστικοῦ ἀπεδόθη εἰς τοὺς φιλοσόφους τοῦ μέσου αἰῶνος.

¹ Μοναχοὶ ὁρμώμενοι ἐξ Ἰρλανδίας καὶ Ἀγγλίας ἀνεκαίνισαν τὰ σχολεῖα τῶν Βενεδικτίνων. Κατὰ τὸν 10ον καὶ τὸν 11ον αἰῶνα μοναχοὶ τοῦ Cluny ἰδρυσαν κέντρα σπουδῶν· ὁ δὲ 12ος αἰὼν, καθ' ὃν ὁ μοναχικὸς θεσμὸς ἤνθησε, ἰδρυσαν κέντρα σπουδῶν ὁ χρυσοῦς αἰὼν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλκουίνου ἰδρυθεῖσα κατέστη καὶ τῶν σχολείων ὁ χρυσοῦς αἰὼν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλκουίνου ἰδρυθεῖσα Σχολὴ τῆς Τουρῶνης (Tours) ἐγένετο πρότυπον εἰς ἄλλας, οἷα ἦτο ἡ τοῦ Münster, τοῦ Salzbouurg, τῆς Φούλδης κ. ἄ. Ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ τάγματα ἀνέφραξαν Σχολάς, ὧν ἐπιφανεστάτη ἦτο ἡ ἐν Παρισίοις τοῦ ἀγίου Βίκτωρος.

² Ἐκ τῶν τοιούτων Σχολῶν περιφανέσταται ἦσαν ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ τῆς York (Ἀλκουίνου), ἐν Γερμανίᾳ ἡ τῆς Utrecht (Adalbode), ἐν Γαλλίᾳ ἡ τῆς Tournai (Odon), τῆς Λυόν, τῶν Ρήμων (Gerbert), τοῦ Poitiers, τῆς Laon, τῆς Chartres καὶ τῶν Παρισίων.

³ Τὰ μέλη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου παρηκολούθουν τὰ μαθήματα καὶ ἐλάμβανον ὀνόματα ἐγγύτων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων.

⁴ Ἡ πρώτη περίφημος Σχολὴ τῆς Αὐλῆς ἦτο ἡ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου καὶ τῶν κατόπιν βασιλέων τῆς Γαλλίας. Ταύτην ἐκόσμησεν ὁ Ἀλκουίνος καὶ ὕστερον ὁ Ἰωάννης Σκώτος, ὁ Φρεδέγισος, ὁ Agobard, ὁ Candidus, ὁ Ραβανὸς Μαῦρος. Ἐτέρα τοιαύτη Σχολὴ ἦτο ἡ Ὁθόνειος κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα. Ὁ Ὁθων ὁ τρίτος μετεπέμψατο τὸν Γέρβερτον d'Aurillac εἰς τὴν Αὐλὴν ἵνα — ὡς ἔγραφεν αὐτῷ τῷ 997 — «ἀπαλλάξῃ ἐκείνην τῆς Σαξωνικῆς

3. Αἱ σπουδαὶ διεξήγοντο κατὰ πορείαν, ἧς οἱ σταθμοὶ ἦσαν ἐν τῷ δωδεκάτῳ αἰῶνι ἀκριβῶς ὄρισμένοι· ἐχρησίμευον δηλαδή ὡς βάσεις αἱ ἐλευθέροι τέχναι, ἐπικολούθει ἡ φιλοσοφία καὶ τέλος ὡς κορωνὶς ἐπετίθετο ἡ θεολογία. Ἡ τάξις τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν¹ διεδόθη διὰ τῶν ἐγχειριδίων τοῦ Βοηθίου, τοῦ Κασσιόδωρου, τοῦ Μαρτιανοῦ Καπέλλα, τοῦ Ἀλκουίνου καὶ διεκρίνετο εἰς δύο ομάδας, ὧν ἡ μὲν ἑτέρα ἐκαλεῖτο τριόδος (trivium) καὶ περιελάμβανε τὴν γραμματικὴν² καὶ τὴν ῥητορικὴν³ καὶ τὴν διαλεκτικὴν⁴ (artes triviales, sermonicales, rationales), ἡ δὲ ἄλλη ὠνομάζετο τετράοδος (quadrivium)⁵ καὶ περιελάμβανε τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν⁶ καὶ τὴν μουσικὴν⁷ (artes quadrivales, reales, physica, mathematica). Ἡ δὲ φιλοσοφία⁸ δὲν ἦτο ἐπέκτασις καὶ παράρτημα τῆς

ἀγροικίας (rusticitas saxonica) καὶ μεταδῶση σπινθήρα τῆς ἑλληνικῆς λεπτότητος» (Græcorum industriæ aliqua scintilla).

¹ Artes liberales εἶναι τέχναι ἢ μαθήσεις προερχόμεναι ἐκ τῆς ἀσκήσεως τοῦ πνεύματος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς artes serviles τὰς ἀπαιτούσας σωματικὴν ἐργασίαν· ἐκείναι μὲν προσήκουσιν εἰς τοὺς ἐλευθέρους (liberi) αὐταὶ δὲ εἰς τοὺς δούλους (servi).

² Ἐδιδάσκοντο γραμματικοὶ καὶ συγγραφεῖς ἀρχαῖοι τε καὶ μεσαιωνικοί. Ἐκ τῶν γραμματικῶν μνημονεύονται ἰδίᾳ ὁ Δονάτος καὶ ὁ Πρισκιανός. Ὁ αὐτὸς δὲ ἐθεωροῦντο ὡς γραμματικοὶ αὐθενταὶ ὁ Ἰσιδώρος ὁ ἐκ Σεβίλλης καὶ μάλιστα ὁ Ρεμίγιος ὁ ἐξ Auxerre (+ 908), οὗ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν «ars prima» τοῦ Δονάτου κατέστη κλασσικόν. Μετὰ τῆς γραμματικῆς ἀνεγινώσκοντο οἱ τε ἔγκριτοι λατῖνοι συγγραφεῖς, Βεργίλιος καὶ Ὁράτιος καὶ Σενέκας καὶ Τερέντιος κ. ἄ., καὶ τινες μεσαιωνικοί, ὡς Orosius, Γρηγόριος ὁ ἐκ Tours, Βοήθιος κ. ἄ.

³ Ὁ Κικέρων καὶ ὁ Κοϊντιλιανός καὶ ὁ Μάριος Βικτωρίνος μνημονεύονται ὡς τὰ πρότυπα τῆς ῥητορικῆς.

⁴ Ἡ διαλεκτικὴ κατελάμβανε τὸ μέγιστον μέρος τῆς τριόδου καὶ ἠξιάζετο ὡς ἡμετέρα ἢ εὐρύτερη αὐτῆς, καθ' ὅσον ἀνευρίσκοντο νέα μέρη τοῦ Ὁράτιου.

⁵ Ἡ τετράοδος ἐπέδωκεν ἦττον τῆς τριόδου, διότι αἱ ἐν ἐκείνῃ περιλαμβανόμεναι γνώσεις δὲν ἦσαν εὐπρόσιτοι.

⁶ Αἱ ἐγκυκλοπαιδικαὶ ἐργασίαι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τὰ συγγράμματα τοῦ Βοηθίου, τὸ «Astrolabium» τοῦ Γερβέρτου καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Εὐκλείδου ἐχρησίμευον ὡς βάσεις τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας.

⁷ Ἡ μουσικὴ ἦτο συναφὴς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τελετουργίας.

⁸ Τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα δὲν ἐτέθησαν πάντα εἰδῆς ἐξ ἀρχῆς. Οἱ νέοι δηλαδή τοῦ μέσου αἰῶνος ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἀνασυνδέσσωσι τὸ ἔνεκα τῶν ἐπιστηφασῶν τότε μεταβολῶν ἀποκοπὴν νῆμα τῆς παραδόσεως καὶ νὰ καθορίσωσι μετὰ κόπου τὰ φιλοσοφικὰ ὄρια. Κατὰ πρῶτον μὲν λοιπὸν ἐθεραπεύετο ἐν ταῖς Σχολαῖς καθ' ὑπερβολὴν ἡ διαλεκτικὴ ἀλλ'

διαλεκτικῆς ἀλλὰ νέα μαθήσεις κατέχουσα ἐν τοῖς σχολικοῖς προγράμμασι μέσην θέσιν μεταξὺ τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν καὶ τῆς θεολογίας¹. Τέλος δὲ ἡ θεολογία ἐδιδάσκετο ἐν ταῖς μεγάλας Σχολαῖς ὁμοῦ μετὰ τῆς φιλοσοφίας².

4. Αἱ μνημονευθεῖσαι σπουδαὶ³ διεξήγοντο καθ' ὄρισμένας μεθόδους, ὧν ἡ διαμόρφωσις συνετελέσθη κατὰ μικρὸν καὶ ὁ τύπος ἦτο ὁ αὐτός. Τοῦ λόγου δ' ὄντος περὶ σχολαστικῶν μεθόδων πρέπει νὰ ρηθῆ ὅτι διακρίνονται πρῶτον μὲν ἡ μέθοδος τῆς θεωρητικῆς θεολογίας ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἡ θεολογικὴ μέθοδος⁴ ἔπειτα δὲ αἱ λογικαὶ ἢ ἐπιστημο-

οῦχι αὕτη μόνη· διότι προῖμως ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλα ζητήματα. Ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἀνέκυψαν ἐν μέσῳ τῶν θεολογικῶν συζητήσεων προβλήματα φιλοσοφικά· ἡ περὶ τῶν καθόλου ἔρις παρήγαγε πλῆθος ὄντολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσέβαλε ζητήματα εἰς τὸν θεὸν καὶ τὴν φύσιν ἀναφερόμενα. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἠξήθησαν αἱ ψυχολογικαὶ ἔρευναι, ὅπερ μαρτυρεῖ φιλοσοφικὴν πρόοδον. Τελευτῶντος δὲ τοῦ 12ου αἰῶνος συνεζητοῦντο πάντα τὰ σπουδαῖα προβλήματα. Καὶ αὕτη ἡ βραδεία ἐξεργασία τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν φιλοσοφικῶν ὁρίων συμπίπτει πρὸς κοινωνικὰς μεταβολὰς καὶ δημιουργίαν νέας πραγμάτων καταστάσεως.

¹ Ἡ τοιαύτη βαθμολογικὴ τάξις κατὰ μικρὸν ὀρισθεῖσα ἐπαγιώθη κατὰ τὸν 12ον καὶ 13ον αἰῶνα, καθὰ ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων μαρτυρεῖται. Ἐπιθ. Grabmann, Die Geschichte d. schol. Methoden 2, 39. Wilmann, Didaktik 1, 278.

² Ἡ αὐτονομία τῆς θεολογίας συνετελέσθη κατὰ μικρὸν· οἱ συγγραφεῖς τοῦ 12ου αἰῶνος διακρίνουσι τοὺς φιλοσόφους (humanæ sapientiæ amatores) καὶ τοὺς θεολόγους (divinæ scripturæ doctores).

³ Πλὴν τῶν εἰρημένων μαθησέων καὶ ἐπιστημῶν κατέλαβον κατ' ὀλίγον θέσιν ἐν ταῖς Σχολαῖς καὶ ἄλλαι. Οὕτως ἡ ἀλχημεία προσεῖλκε τοὺς ἔχοντας διαφέρειν περὶ τῆς συνθέσεως τῶν σωμάτων· ἡ ἰατρικὴ ἐθεραπεύετο ἐν Montpellier καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας. Τῶν περὶ τὴν φύσιν ζητημάτων ἐπελάβετο ὁ Γέρβερος καὶ ἐπεμελήθησαν οἱ μοναχοὶ τοῦ Monte Cassino καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Chartres. Ὡς πηγὴ δὲ πρὸς μελέτην τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἐχρησίμευον ὁ Πλίνιος καὶ ὁ «Φυσιολόγος» (Physiologus), πραγματεία περὶ τῶν ζώων, καταγομένη ἐκ τῶν χρόνων τῶν Πατέρων. Οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν ἀσχολούμενοι καὶ Χρονικὰ γράφοντες ἠρῶντο ἐκ τοῦ Ἰερωνύμου καὶ τοῦ Εὐσεβίου. Καὶ τὸ δίκαιον δὲ (τὸ κανονικόν, τὸ ῥωμαϊκόν, τὸ τιμαριωτικόν) ἀνεπύχθη ἰσχυρῶς κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα.

⁴ Ὁ M. Grabmann (Gesch. der schol. Methoden, 1, 32) νομίζει ὅτι ἡ σχολαστικὴ μέθοδος ἐγκρατεῖ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως συμφώνως τῇ ἀποφάνσει τοῦ Ἀνσέλμου «credo ut intelligam». Ἄλλα κατὰ τῆς γνώμης ταύτης ἐνίσταται εὐλόγως ὁ M. de Wulf (Hist. de la philos. médiév. σ. 129) καὶ ὁ Überweg-Geyer (Die patrist. und scholast. philosophie, σ. 153) παρατηροῦντες ὅτι ὁ τοιοῦτος ὀρισμὸς τῆς

νικαί και τέλος αἱ διδακτικαί μέθοδοι. Ἡ μέθοδος τῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι θεολογίας, ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς τῶν Πατέρων, παραμένει οὐσιωδῶς ἡ αὐτὴ και μόνον τοῦτο ἔχει τὸ νέον, ὅτι καθίσταται μᾶλλον ἐπιστημονική, καθ' ὅσον θεωρεῖται ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη και ἀναπτύσσεται κατὰ τὰς ἀρχὰς και μεθόδους τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας¹. Ὡσαύτως και αἱ ἐπιστημονικαί ἢ λογικαί μέθοδοι ἀποτελοῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον κληρονομίαν τοῦ παρελθόντος. Και τοῦτο προέρχεται ἀναγκαίως ἐκ τῆς φύσεως τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας και τῆς θεολογίας, αἵτινες εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ σύνθεσις παραδεδομένων στοιχείων. Ἀμφότεραι δηλαδὴ δὲν ἐπεδίωκον τὴν ἀνακάλυψιν νέων πραγμάτων οὐδ' ἦσαν ἐρευνητικαί ἐν τῇ νεωτέρῳ τοῦ ὄρου ἐκδοχῇ ἀλλ' ἐσκόπουν ἀπλῶς τὴν οἰκείωσιν και ἐξεργασίαν, τὴν ἀνάπτυξιν και διάρθρωσιν, τὴν κατάταξιν και θεμελίωσιν τῆς παραδεδομένης ἐπιστημονικῆς ὕλης. Τὸ κύριον γνώρισμα και ὁ ἀκρότατος σκοπὸς τῆς τε θεολογίας και τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἦτο κατ' ἀνάγκην ἱστορικὴ ἢ μόρφωσις συστήματος, ἢ συστηματοποιήσις τῶν παραδεδομένων. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ τοιούτου σκοποῦ προέκυπτον ἀναμφίλεκτοι αἱ ἐφαρμοστέαι μέθοδοι. Διότι εἰς σύνοψιν και ἐμπέδωσιν τῆς παραδεδομένης ὕλης ἀπητούντο αἱ πρόσφοροι ἐνεργεῖαι τῆς διανοήσεως, ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ ὄρισμοῦ και τῆς διαιρέσεως, τῆς διακρίσεως και τῆς κατατάξεως, τῆς ἀποδείξεως και τοῦ συλλογισμοῦ· ἐν ἄλλοις λόγοις ὡς ἀπαραίτητον ὄργανον ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας ἐμελλε νὰ χρησιμεύσῃ ἡ Λογική².

5. Ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν εἶναι αἱ διδακτικαί

σχολαστικῆς μεθόδου ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν *σχολαστικὴν θεολογίαν* και οὐχί εἰς τὴν *σχολαστικὴν φιλοσοφίαν*. Διότι ἡ τελευταία αὕτη εὐρίσκεται μὲν πρὸς ἐκείνην ἐν ὑποτακτικῇ τινι σχέσει δὲν ἀφανίζεται δ' ὅμως ἐν αὐτῇ ἀλλὰ διαμένει αὐτοτελῶς πως παρὰ τῇ θεολογίᾳ ὡς ἰδίᾳ ἐπιστήμῃ και μάθησις.

¹ Ἐπιθ. Geyer, Der Begriff der scholastischen Theologie, (ἐν τῷ Festschrift für A. Dyroff σ. 112 ἐξ.).

² Τὰ λογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὧν τὰ πλεῖστα ἐγένοντο γνωστὰ πρὸς τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος, κατέστησαν ἄριστον μεθοδικὸν ὄργανον. Και τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀβαιλάρδου τοῦ ἐκ Βάθης μεταφρασθέντα ἐκ τῆς ἀραβικῆς ἀρχομένου τοῦ 11ου αἰῶνος ἐχρησίμευσαν ὡς κλασσικὸν πρότυπον τῆς Λογικῆς εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας. Εἰρήσθω δ' ὅτι αἱ Σχολαὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατείδον τὴν μεγάλην τυπικὴν ἀξίαν τῆς λογικῆς και τῆς μεταφυσικῆς και πρὸς πλείστον ἐποιούντο τὴν λογικὴν παράδοσιν. Και τὸ μὲν πρῶτον ἐθεραπεύοντο μόνον αἱ παραγωγικαί (συλλογιστικαί) μέθοδοι ὕστερον δὲ σὺν τῇ συντόνῳ θεραπείᾳ τῆς φυσικῆς ἐγένετο αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη και τῶν *ἐπαγωγικῶν* μεθόδων τῆς Λογικῆς.

μέθοδοι και οἱ τεχνικοὶ τύποι, ὧν ἡ ἀκριβὴς διαμόρφωσις και ἐπιμελής ἐφαρμογὴ εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν και τὴν θεολογίαν εἶναι ἐξαιρέτον τοῦ μέσου αἰῶνος διακριτικὸν γνώρισμα. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ εἰρημένα ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐπιστήμη ἐθεραπεύετο μόνον ἐν ταῖς Σχολαῖς και ἐπεδίωκεν οὐχί τὴν ἐρευναν, ὡς νῦν νοεῖται αὕτη, ἀλλὰ τὴν πρόσκτησιν και διάδοσιν τῶν ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἠδρημένων ἀληθειῶν, εὐλογον ἦτο νὰ ἔχη ἡ διδασκαλία ὡς πρώτην και κυριωτάτην μορφήν τὴν *διασάφησιν* και τὸν ὑπομνηματισμὸν φιλοσοφικῶν και θεολογικῶν κειμένων (lectio)¹. Συμπλήρωσις τῆς μορφῆς ταύτης² και ἐπακολούθημα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς λογικῆς ἦτο ἡ *συζήτησις* (disputatio)³, ἦτοι κατὰ τὸ εἶδος τῆς σωκρατικῆς μεθόδου διεξαγόμενος διάλογος⁴. Τέλος ἤρχετο ἡ *μέθοδος τῶν ἀθηναιῶν*, ἐγκειμένη ἐν τῇ γνώσει και χρήσει τῶν *γνωμῶν*, τ. ἔ. ἀποφάνσεων ἢ θέσεων ἐχουσῶν ἀναμφίλεκτον κύρος⁵. Ἡ δὲ πολλάκις προσπίπτουσα διαφωνία και ἀντίθεσις τῶν ἀθηναικῶν γνωμῶν πρὸς ἀλλήλας ἐπέβαλλε τὴν ἐξεύρεσιν τρόπου πρὸς συμφωνίαν αὐτῶν και διαλλαγὴν⁶.

¹ Τὰ σχόλια και ἐρμηνεύματα ἐπὶ τῇ βάσει παλαιότερων ὑπομνημάτων γενόμενα ἦσαν ἰκανὰ ἤδη ἐξ ἀρχῆς τοῦ μέσου αἰῶνος, ἐπλεόνασαν δὲ μάλιστα κατὰ τὸν 13ον και 14ον αἰῶνα.

² Grabmann, ἐνθ. ἀνωτ. 2, 16 ἐξ.

³ Ἡ disputatio ἦτο πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ και τῆς ἀποδείξεως κατὰ τὴν λύσιν ἐπιμάχων ζητημάτων· προσέλαβε δὲ κανονικὸν σχῆμα και ἐκτέτατο μεγάλην σπουδαιότητα, ἀφ' ὅτου ἐγνώσθησαν τὰ σπουδαιότατα τῶν λογικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἰωάννης Saresberiensis (Metalog. 3, 10) λέγει ὅτι τὸ ὄγδον βιβλίον τῶν Τοπικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐχρησίμευεν ὡς πηγὴ διαλογικῆς τέχνης.

⁴ Τῶν συζητήσεων διεκρίνοντο πολλὰ εἶδη, ὧν κυριώτατα ἦσαν δύο, ἦτοι 1) αἱ disputationes ordinariæ κατὰ 15θήμερον ἢ κατὰ μῆνα ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῆς Σχολῆς γινόμεναι χάριν κατανόησεως ὀρισμένων ζητημάτων και 2) αἱ disputationes de quolibet ἢ quodlibeticæ, ἀπαξ ἢ δις τοῦ ἔτους πέρα τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς Σχολῆς διεξαγόμεναι συζητήσεις περὶ οἰουδήποτε ζητήματος, ὅπερ προέβαλλον και συνεζήτουν οἱ βουλόμενοι εἴτε σπουδασταὶ εἴτε ἄλλοι ἐπιστημονικοὶ ἄνδρες.

⁵ Αἱ ἔγκυροι και ἀθηναικαὶ γνώμαι (sententiae auctorum) ἀπετέλουν πολῦτιμον θησαυρὸν και ἐχρησίμευον ὡς ἀσφαλῆς τῆς ἀληθείας γνώμων. Ἐθεωροῦντο ὡς ὄρισμοὶ και ἀξιώματα και ἐλαμβάνοντο ὡς προκείμενα προτάσεις τῶν συλλογισμῶν και ἀποδείξεων. Τοῦτο δὲ συνέβαινεν ἐν τε τῇ φιλοσοφίᾳ και μάλιστα ἐν τῇ θεολογίᾳ, ἐνθα ἀθηναιῶν εἶχον αἱ ἀποφάνσεις τῆς Γραφῆς, αἱ γνώμαι τῶν Πατέρων και αἱ ἀποφάσεις και κανόνες τῆς ἐκκλησίας.

⁶ Ἡ πρὸς διαλλαγὴν τῶν ἀντιθέσεων σπουδὴ προσεποιεῖ συνήθως εἰς τὴν θεολογικὴν μέθοδον τριμερῆς σχῆμα. Παρετίθεντο δηλαδὴ πρῶτον αἱ

6. Εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ αὐτοῦ τρόπου σπουδῶν ἐν ταῖς Σχολαῖς τῶν χωρῶν τῆς Δύσεως ἀντεστοίχει ἡ ἐνιαία δογάνωσις τῶν διδακτικῶν μεθόδων. Ἡ διδασκαλία δ' ἐγένετο διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης, τῆς λατινικῆς. Οἱ καθηγηταὶ ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν ἱεραρχίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, καὶ ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν λατινικὴν¹. Οὕτω κατ' ὀλίγον παρὰ τὰς ποικίλας δημώδεις γλώσσας τὰς διαφερούσας κατὰ τόπους καὶ ἔθνη ἐμορφώθη μία ἐπιστημονικὴ γλῶσσα κατανοουμένη πανταχοῦ. Εὐνόητον δ' ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκφράσεων μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν ὁμοειδοῦς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, εἰς τὴν συγκρότησιν φιλοσοφίας σχολαστικῆς ἐχούσης καθολικὸν καὶ διεθνῆ χαρακτῆρα².

§ 2. Αἱ πηγαὶ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Ἐκδόσεις καὶ συγγραφαί.

Ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἐν τε τῇ γενέσει καὶ τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ἔχει ἰδιότητος καὶ γνωρίσματα, τάσεις καὶ κατευθύνσεις, ἀναλόγους πρὸς τὴν ἐκάστοτε χρησιμοποιοῦμένην ὕλην καὶ τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν ἀντλοῦσα ἀνασυγκροτεῖ καὶ ἀναπτύσσει παλαιότερα φιλοσοφήματα. Εἶναι ἄρα σπουδαῖον νὰ μάθωμεν τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν ἤρθετο ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος φιλοσοφία τὴν δύναμιν καὶ ἐλάμβανε τὴν διαμόρφωσιν.

ἀντιμαχόμενα ἀθενεῖα κατὰ τὸν τύπον τοῦ pro καὶ contra, ἐπήγετο ὕστερον ἢ ἀπόδειξις τῆς θέσεως (solutio) καὶ ἤρχετο τέλος ἢ ἀνασκευὴ τῶν μνημονευθεισῶν ἀντιρρήσεων.

¹ Εἶναι σημειώσεως ἄξιον ὅτι οἱ καθηγηταὶ (οἱ σχολαστικοὶ) τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος ἠγάπων νὰ ἀλλάσσωσι Σχολὰς καὶ μεταβαίνωσιν ἀπὸ χώρας εἰς χώραν. Ὡσαύτως καὶ οἱ μαθηταὶ δὲν ἔμενον πάντοτε ἐν τῇ αὐτῇ Σχολῇ ἀλλὰ μετέβαινον καὶ εἰς ἄλλας παρακολουθοῦντες τοὺς ἐπιφανεῖς διδασκάλους. Ἡ τοιαύτη μετακίνησις βεβαίως συνεβάλλετο οὐ μικρὸν εἰς τὴν ὁμοιότητα τοῦ προγράμματος τῶν σπουδῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων.

² Περὶ τῶν μεθόδων καθόλου τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας διέλαβον πλὴν ἄλλων ὁ M. de Wulf, Méthodes scolastiques d'autre fois et d'aujourd'hui ἐν τῇ Revue Néo-scholastique 10, 165 ἔξ.— Cl. Baumker, Geist und Form der mittelalterl. Philos. Internationale Wochenschr. 1, 455 ἔξ. 495 ἔξ.— Grabmann, Die Geschichte der scolast. Methodem 1ον μέρος 1909, 2ον 1911. Ὁ αὐτὸς διαλαμβάνει περὶ τῶν μεθόδων καὶ ἐν τῷ Mittelalterl. Geistesleben, 1926.

Λοιπὸν πηγαὶ ἦσαν αὐτῇ διτταί, ἤτοι ἀρχαῖα φιλοσοφικὰ ἔργα (Ἑλλήνων καὶ Λατίνων) καὶ τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

1. **Ἕλληνες φιλόσοφοι.** Εἶναι διὰ πολλῶν ἐρευνῶν ἐξηκριβωμένον¹ ὅτι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ἦσαν γνωστὰ² ἐν μὲν τῷ 9ῳ αἰῶνι τὸ περὶ ἐρμηνείας κατὰ μετάφρασιν τοῦ Μαρίου Βικτωρίνου καὶ τοῦ Βοηθίου, ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τῆς 10^{ης} ἑκατονταετηρίδος αἱ Κατηγορίαι κατὰ μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ Βοηθίου. Περὶ τὸ ἔτος 1125 ὁ Ἀβαιλάρδος εἶχεν ἀναγνώσει τοὺς Σοφιστικοὺς ἔλεγχους καὶ παραπέμπει εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ πρότερα³. Ἐκ σημειώσεως δὲ προστεθειμένης εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ Ροβέρτου τοῦ ἐκ Mont-Saint-Michel (κατὰ τὸ ἔτος 1128)⁴ συνάγεται ὅτι τὰ κυριώτατα τοῦ Σταυροῦ λογικὰ συγγράμματα, ἤτοι τὰ Τοπικά, τὰ δύο Ἀναλυτικὰ καὶ οἱ Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι ἐγένοντο γνωστὰ κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος διὰ μεταφράσεως Ἰακώβου τοῦ Ἐνετοῦ⁵. Θεοδώριχος ὁ ἐκ Chartres συνετέλεσε περὶ τὸ 1141 τὸ Eptateuchon⁶ πρῶτος δὲ οἰοεὶ ἀνήγειρεν ἐκ τοῦ ὕπνου καὶ ἀνεκάλεσεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰσαγαγὼν εἰς τὴν Σχολὴν τὰ Ἀναλυτικὰ καὶ τὰ Τοπικά καὶ τοὺς

¹ Ἐπὶ τούτου ἔχομεν τὰς ἐρμηνείας ἰδίᾳ τοῦ Jourdain, τοῦ Cousin, τοῦ Prantl, τοῦ Rose, τοῦ Clerval, τοῦ Geyer, ἰδ. κατωτ.

² Ἐλάχιστοι ἦσαν οἱ ἀναγινώσκοντες τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, οἱ δ' ἄλλοι κατέφευγον εἰς τὰς λατινικὰς μεταφράσεις.

³ B. Geyer, Die alten lat. Uebersetzungen d. aristotelischen Analytik... ἐν Philos. Jahrbuch. 30, 37 ἔξ.

⁴ Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 6, 489. «Jacobus Clericus de Venetia transtulit de graeco in latinum quosdam libros Aristotelis et commentatus est, scilicet Topica, Analyticos priores et posteriores et Elenchos, quamvis antiquior translatio super eosdem libros haberetur».

⁵ Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἰακώβος ἦτο λογιώτατος καὶ γνώστης τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης μετέσχε δὲ ὡς διερμηνεὺς τῆς ἐν τῇ Αἰθιῇ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ γενομένης ἐν Κωνσταντινουπόλει συζητήσεως μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου Ἀνσέλμου Havelberg καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νικήτα τοῦ Νικομηδείας. Σημειῶδες δ' ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ λογίου Ἐνετοῦ μετάφρασις τῶν λογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγένετο ἐν οἷς χρόνοις αἱ ἀριστοτελικαὶ σπουδαὶ ἤκμαζον ἐν τῷ Βυζαντιακῷ ἡμῶν κράτει διὰ τοῦ Μιχαῆλ Ψελλοῦ, Ἰωάννου Ἰταλοῦ, Μιχαῆλ τοῦ Ἐφεσίου, Εὐστρατίου τοῦ Νικαίας.

⁶ Τὸ Eptateuchon περιεῖχε πάντα τὰ βιβλία τοῦ ἀριστοτελικοῦ Ὀργάνου πλὴν τῶν Ἀναλυτικῶν ὕστερων. (Clerval, Les écoles de Chartres, σ. 244 ἔξ.)

Σοφιστικούς ἐλέγχους¹. Ὁ Γίλβετος Porretanus ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ *de sex principiis*² παραπέμπει εἰς τὰ Ἀναλυτικά ὡς ἔργον γνωστὸν καὶ διαδεδομένον· ὁ δὲ τούτου ὀπαδὸς Ὁθων Freissing λέγεται³ ὅτι πρῶτος ἢ ἐκ τῶν πρώτων εἰσήγαγεν εἰς Γερμανίαν τὰ Τοπικὰ καὶ τὰ Ἀναλυτικά καὶ τοὺς Σοφιστικούς ἐλέγχους⁴. Τὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος γνωσθέντα λογικὰ ἔργα τοῦ Σταγίριτου ἐκαλοῦντο τὸ ἐντεῦθεν ἐπὶ αἰῶνας «νέα Λογικὴ» (*logica nova*) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν πρότερον γνωστῶν, ἅτινα ἤδη ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «παλαιὰ λογικὴ» (*logica vetus*)⁵. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὰ λογικὰ συγγράμματα. Τὰ δ' ἄλλα, τὰ τε φυσικὰ καὶ τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ τὸ περὶ ψυχῆς, δὲν ἦσαν τὸ κατὰ πρῶτον γνωστά· ὥστε ὁ παλαιότερος μέσος αἰὼν οὐδὲν ἐγίνωσκεν ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἔργων τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας καὶ μόνον ἐμμέσως (διὰ τοῦ Χαλκιδίου, τοῦ Βοηθίου) εἶχεν ἔννοιάν τινα περὶ τῆς ὄντολογικῆς καὶ τῆς φυσικῆς καὶ κοσμολογικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους⁶. Φαίνεται ὅτι βραδύτερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, ὅτε γνωσθέντα εἰσῆχθησαν εἰς τὰς χριστιανικὰς Σχολὰς τῆς Δύσεως πάντα τὰ λογικὰ συγγράμματα, τότε περίπου ἐγνώσθησαν καὶ τὰ φυσικὰ τοῦ Σταγίριτου ἔργα διὰ μεταφράσεων εἴτε ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Σικελίᾳ εἴτε ἐκ τῆς ἀραβικῆς ἐν Ἰσπανίᾳ⁷ γενομένων⁸.

¹ Ἰωάν. Saresb. *Metalog.* 3, 5. *Patr. Lat.* 199, 902 D «Aetate nostra diligentis ingenii pulsante studio quasi a morte vel a somno excitatus est. *Πρβλ.* Clerval ἐνθ. ἄνωτ. 222. ἐξ. 244 ἐξ.

² *Patr. Lat.* 188, 1268 A.

³ *Gesta Friderici* 4, 2.

⁴ Ὁ Ὁθων ἐν τῷ Χρονικῷ αὐτοῦ (2, 8) ποιεῖται λόγον περὶ τῶν λογικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους.

⁵ Ἐπιθ. *Mandonnet*, *Siger de Brabant* 2, 9 ἐξ.

⁶ Ἐμεμφμοῖρον τότε διὰ τὴν σκοτεινότητα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ δὲν εὗρισκον παρ' αὐτῷ ἄλλας πικρὰ λογικὰς θεωρίας. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Βοηθίου «*turbator verborum*»· συγγραφεὺς δ' ἄγνωστος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ὀμιλεῖ περὶ τοῦ «ἀριστοτελικοῦ λαβυρίνθου» (*aristotelicus labyrinthus*). Ἐπιθ. *Baumgartner*, *Beiträge zur Gesch. der Philos. d. Mittelalt.* 2, 4.

⁷ Ἡ Δύσις ἔμαθε τὸν Ἀριστοτέλη διὰ μεταφράσεων, οὗ μεταφραστικοῦ ἔργου κέντρον ἦτο τὸ Τολέδον. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῆς Ἰσπανίας ἀπολαύσθη μεγάλη ἐλευθερία ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ραιμουῆδος (1126—1151) συνέστησε σύλλογον μεταφραστῶν καταστάντα περιώνυμον καὶ παρασχόντα πολυτίμους εἰς τὴν ἐπιστήμην ὑπηρεσίας. Εἰς τοὺς μεταφράστας ἐκείνους κατελέγετο ὁ ἀρχιδιάκονος τῆς Σεγωβίας Γουνδισσαλίνος, Ἰωάννης ὁ Ἰσπανός, Γεράρδος ὁ ἐκ Κρεμώνης κ. ἄ.

⁸ Ὁ *Duhem* (*Du temps où la scolastique Latine a connu la Physi-*

Πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπέλαυον τιμῆς ἐξ ἀρχῆς ἤδη τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ οἱ ὑπομνηματισταὶ αὐτοῦ. Οὕτως ἡ Εἰσαγωγή τοῦ Πορφυρίου¹ ἀνεγινώσκετο ἐπιμελῶς κατὰ τὴν μετάφρασιν Μαρίου Βικτωρίνου καὶ ὕστερον τοῦ Βοηθίου. Ἐπίσης γνωστά ἦσαν τὰ ὑπομνήματα τοῦ Βοηθίου εἰς τὰς Κατηγορίας καὶ εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας. Τὸ δὲ ὑπόμνημα τοῦ Θεμιστίου εἰς τὰ Ἀναλυτικά ὕστερα μετεφράσθη ἐκ τῆς ἀραβικῆς ὑπὸ Γεράρδου τοῦ ἐκ Κρεμώνης, ὑφ' οὗ μετεφράσθησαν καὶ πλεῖστα ἔργα Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύος.

Ἐκ τοῦ Πλάτωνος ἐγίνωσκον οἱ παλαιότεροι σχολαστικοὶ μόνον τὸν Τίμαιον κατὰ μετάφρασιν τοῦ Κικέρωνος καὶ ἀποσπάσματα τοῦ αὐτοῦ (17A—53C) κατὰ μετάφρασιν τοῦ Χαλκιδίου. Ἰωάννης ὁ Σκῶτος παραπέμπει ἤδη εἰς τὸν περιώνυμον τοῦτον διάλογον καθιστάμενον ὁσημέραι γνωριμώτερον. Ἄλλ' ὁ Τίμαιος εἶναι σκοτεινός τὰ δὲ ὑπομνήματα τοῦ Χαλκιδίου ἐπηύξανον τὴν ἀσάφειαν τοῦ κειμένου². Πλὴν τοῦ διαλόγου τούτου ἐγίνωσκον τότε (διὰ τοῦ Χαλκιδίου) ἐκ τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων μόνον χωρία τινὰ ἢ ἀπλῶς τὰς ἐπιγραφάς. Μόλις δὲ ἐν τῷ 12^ῳ αἰῶνι ἐγνώσθη ὁ Μένων καὶ ὁ Φαίδων διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἐρρίκου Ἀριστίππου. Κυρίως δ' ἐγινώσκετο ὑπὸ τῶν παλαιότερων σχολαστικῶν ὁ πλατωνισμὸς καὶ ὁ νεοπλατωνισμὸς διὰ τῶν πλατωνιζόντων πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Ὑστερον ἐν τῷ 12^ῳ καὶ τῷ 13^ῳ αἰῶνι ἐσπουδάζετο ὁ νέος πλατωνισμὸς διὰ μεταφράσεως ἐπιτομῆς τῶν Ἐννεάδων τοῦ Πλωτίνου, τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως τοῦ Πρόκλου καὶ ἄλλων ἔργων τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου.

Παραλλήλως ἔβαινον αἱ μαθηματικαὶ καὶ αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις. Οἱ παλαιότεροι σχολαστικοὶ ἤντλουν τὰς μαθηματικὰς καὶ ἄλλας

que d'Aristote, *Revue de Philos.* 9, 163 ἐξ.) ὑποστηρίζει ὅτι φυσικὰ τινὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα ἦσαν γνωστά περὶ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Οὕτως ὁ Θεοδώριχος ὁ ἐκ Chartres ἐν τῷ βιβλίῳ του *De sex dierum operibus* γινώσκει τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν φυσικῶν τοῦ Σταγίριτου καὶ τὸ πρῶτον βιβλίον τὸ περὶ οὐρανοῦ καὶ κόσμου· ὡσαύτως ὁ Γίλβετος *de la Poésie* ἐν τῷ βιβλίῳ *De sex principiis* γινώσκει τὰ φυσικὰ. Εἰς παραπλήσια συμπεράσματα καταλήγει καὶ ὁ *Mandonnet*, ἐνθ. ἄνωτ. 6, 13 ἐξ.

¹ Ὑπελάμβανον τότε τὸν Πορφυρίον ὡς ὀπαδὸν τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδ' ἐφαντάζοντο ὅτι ἀνήκεν εἰς ἀντίθετον Σχολήν.

² Κατὰ τὸν *Switalski* (*Des Chalcidius Kommentar zur Platons Timäus*, *Beiträge* 3, 6) τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Χαλκιδίου ὑπόμνημα εἶναι συμπλήμμα παλαιότερων ὑπομνημάτων κατὰ τὸν 2^{ον} μ. Χ. αἰῶνα γεγόμενον· διὸ περιέχει οὐχὶ μόνον πλατωνικὰς ἀλλὰ καὶ ἀριστοτελικὰς καὶ στοικῆς, πυθαγορείους καὶ φιλωνεύους θεωρίας.

τοιαύτας ειδήσεις ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βοηθίου (De institutione arithmetica, De institutione musica) καὶ ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως τῶν στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου (De geometria). Ὀλίγον δὲ μετὰ τὸ 1100 Ἀδελάρδος ὁ ἐκ Βάθης μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου. Ὁ ἤδη μνημονευθεὶς Ἑρρίκος Ἀρίστιππος μετέφρασεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν μετεωρολογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους¹. Ἄλλος δὲ τις (ἄγνωστος) σύγχρονος ἐκείνου ἐποίησε τὴν πρώτην μετάφρασιν εἰς τὴν λατινικὴν τῆς «μεγάλης συντάξεως» τοῦ Πτολεμαίου κατὰ χειρόγραφον, ὅπερ ὁ Ἑρρίκος ἐκόμισεν εἰς Παλέρμον ὡς δῶρον τῆς Αὐλῆς τοῦ Βυζαντίου². Ὁ αὐτὸς ἄγνωστος μεταφράστης τοῦ Πτολεμαίου μετέφρασε καὶ πολλὰ συγγράμματα τοῦ Εὐκλείδου ἔτι δὲ τὴν φυσικὴν στοιχείωσιν τοῦ Πρόκλου³. Ὁ μοναχὸς Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανός, ὁ περὶ τὸ 1050 ζῶν καὶ εἰς Ἀνατολὴν ἀποδημήσας, μετέφρασε πολλὰ συγγράμματα καὶ μάλιστα ἰατρικά, ἴδια δὲ τὰ τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Ἰπποκράτους⁴.

2. **Λατῖνοι φιλόσοφοι.** Οὐ μικρὰν σπουδαιότητα εἶχεν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν ἢ λατινικὴ γραμματεία καὶ μάλιστα τὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Σενέκα. Ἐκεῖνος μὲν⁵ ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθεντία ἐν τῇ διαλεκτικῇ καὶ τῇ ἠθικῇ, οὗτος δὲ ἐτιμᾶτο διὰ τὰς αὐστηρὰς στοιχικὰς ἀρχὰς καὶ μνημονεύεται συχνάκις ὑπὸ τῶν περὶ τὴν ἠθικὴν ἀσχολουμένων ὀλίγων σχολαστικῶν. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μέσου αἰῶνος ἐκυκλοῦντο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σενέκα πολλὰ ἔργα, οἷον ἢ λεγομένη ἐπιστολογραφία αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τὰ συγγράμματα «Formula honestæ vitæ» (ἢ De quatuor virtutibus cardinalibus), «De moribus», «De paupertate» καὶ ἄλλα συνταχθέντα κατὰ τὸν τέταρτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα⁶. Ἐκ τοῦ ἐναν-

¹ Rose, Hermes 1, 385.

² Heiberg, Hermes 45, 57 ἔξ.

³ Τότε καὶ ὁ Εὐγένιος μετέφρασε τὴν ὀπτικὴν πραγματείαν τοῦ Πτολεμαίου, V. Rose, Hermes 1, 380 J. Heiberg, Hermes 46, 208 ἔξ.

⁴ Ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος ὑπῆρχε λατινικὴ μετάφρασις καὶ τοῦ κυριωτάτου ἔργου τῆς ἀρχαίας σκεπτικῆς τάσεως, ἦτοι τῶν Πυρρωνείων ὑποτυπώσεων Σέξτου τοῦ ἐμπειρικοῦ. Τότε δὲ ἢ ὀλίγῳ ὕστερον μετεφράσθησαν καὶ αἱ βιογραφίαι Διογένοτος τοῦ Λαερτίου.

⁵ Τοῦ Κικέρωνος ἀνεγινώσκοντο τὰ συγγράμματα Topica, De officiis, De inventione rhetorica, τὰ δύο βιβλία «rhetoricarum ad Herennium» (ψευδεπίγραφον).

⁶ Hauréau, Not. et extr. de q. man. latins 2, 202, 4, 15 καὶ 267.

τίου δὲ ὁ Λουκρήτιος¹ (Lucretius Carus), ὁ περιώνυμος διερμηνεὺς τῶν ἐπικουρείων θεωριῶν καὶ ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας ἤδη καταπολεμούμενος ἀτομικός, ὀλίγον ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν καὶ ἐχρησίμευεν ὡς σύμμαχος τῶν ἀντιθέτων αὐτοῖς².

Ἐκ τῆς περιόδου τῆς παρακμῆς ἐγίνωσκον οἱ σχολαστικοὶ ἱκανὰ ἔργα, οἷον τὰ 1) τοῦ Μαρίου Βικτωρίνου (περὶ τὸ 350) μεταφράσαντος τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου, πολλὰς πραγματείας καὶ λογικὰ ὑπομνήματα 2) τοῦ Μακροβίου (περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος), συγγραψάντος «Saturnalia» καὶ ὑπόμνημα εἰς τὸ ἐνύπνιον τοῦ Σκιπίωνος, ὅπερ διαλαμβάνει περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ νοῦ πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ προσέτι παρέχει πλήθος μαθηματικῶν καὶ ἀστρονομικῶν εἰδήσεων 3) τοῦ Κλαυδιανοῦ Μαμέρτου (περὶ τὸ 450) γράψαντος «De statu animæ», ἔνθα ὑπερμαχεῖ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κατὰ τοῦ ἡμιπελαγιανοῦ Φαύστου. Διὰ τοῦ Μακροβίου καὶ τοῦ Δονάτου ἔμαθεν ὁ μέσος αἰὼν πολλὰ περὶ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας.

Ἐνταῦθα μνημονευτέοι καὶ σχολιασταί, οἵτινες ἦσαν ὡσαύτως γνωστοὶ εἰς τὸν μέσον αἰῶνα. Ἀπουλήγιος ὁ ἐκ Μαδαύρας ἔγραψεν ὑπόμνημα «De interpretatione» καὶ πραγματείας «De dogmate Platonis» (ἢ De habitudine Platonis) καὶ «De deo Socratis»³. Ὁ δὲ Χαλκίδιος μετέφρασε τὸν Τίμαιον καὶ ὑπεμνημάτισεν αὐτὸν⁴ ὡς καὶ τὸ ἐνύπνιον τοῦ Σκιπίωνος τοῦ Μακροβίου.

3. **Πατέρες τῆς ἐκκλησίας.** Πλὴν τῶν φιλοσόφων συγγραφέων ἐπέδρασαν μεγάλως ἐπὶ τὴν σχολαστικὴν διάνοησιν τὰ ἔργα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τῶν Λατίνων. Τὴν πρώτην θέσιν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πατράσι κατεῖχεν ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, οὗ αἱ γνῶμαι εἶχον κύρος καὶ ἐθεωροῦντο κανὼν τῆς ἀληθείας οὐ μόνον

¹ Τὸ διδακτικὸν ποίημα τοῦ Λουκρήτιου «De rerum natura» ἦτο γνωστὸν καὶ εἰς τοὺς παλαιότερους σχολαστικούς.

² Περὶ πολλοῦ ὅμως ἐποιοῦντο τὸν Λουκρήτιον δύο ἐρασισταί, ὁ Ἰσίδωρος ὁ ἐκ Σεβίλλης καὶ ὁ Βαβανὸς Μαῦρος.

³ Εἰς τὸν Ἀπουλήγιον ὑποβάλλεται καὶ τις διάλογος ἐπιγραφόμενος «Asclepius» καὶ προερχόμενος ἐκ μεταφράσεως ἑλληνικοῦ ἔργου, ἐν ᾧ Ἑρμῆς ὁ τρισημέσιος ἀπαντᾷ εἰς ἐρωτήσεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

⁴ Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶναι συμπλήμα κατὰ τὴν ἐλεγκτικὴν τάσιν τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος. Παραθέτει πλατωνικὰ καὶ ἀριστοτελικὰ θεωρία καὶ παραπέμπει εἰς πάντα που τὰ ἀρχαῖα συστήματα. Διὸ καὶ ἦτο μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος ἢ κυριωτάτη πηγὴ πρὸς γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

ὑπὸ τῶν παλαιότερων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων σχολαστικῶν. Ὁ Αὐγουστίνος ἦτο ὁ διερμηνεὺς τοῦ πλατωνισμοῦ ἢ τοῦ νέου πλατωνισμοῦ μετ' ἀποκρῶσεων πυθαγορικῶν καὶ στωϊκῶν· παρῆχε τοῖς σχολαστικοῖς πλατωνίζουσαν γνωσιολογίαν καὶ θεολογίαν, παραπλησίαν ψυχολογίαν καὶ κοσμολογίαν, ἔτι δὲ στωϊκίζουσαν καὶ νεοπλατωνίζουσαν ἠθικὴν. Τὸ μέγα δὲ κῦρος τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς ὡς φιλοσόφου καὶ ἐρμηνευτοῦ τῶν δογμάτων ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ πολλὰ συγγράμματα περιέχοντα οὐκ ὀλίγας θεωρίας ἀντιθέτους πρὸς τὰς τῶν σχολαστικῶν ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Αὐγουστίνου¹. Πλὴν τούτου ἐξαιρετον κατεῖχε θέσιν ὁ Βοήθιος, εὐδόκιμος προστάτης τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ὁ «τελευταῖος ῥωμαῖος» παρῆχεν ἐν τῷ πολυχρήστῳ καὶ περιωνύμῳ ἔργῳ «*Consolatio philosophiæ*» ἀπηρητισμένον φιλοσόφημα καὶ ἐγένετο μέχρι τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἐπιφανὴς διδάσκαλος τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς καὶ μεθοδολογίας καὶ ὄντολογίας. Τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Opera theologica*» ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον ἐφαρμογῆς τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τὴν θεολογίαν· τέλος δὲ ἢ ὑπὸ τούτου δημιουργία φιλοσοφικῶν ὄρων ὑπῆρξεν εἰς τὸν μέσον αἰῶνα λυσιτελεστάτη². Ἐπειτα καὶ οἱ ἄλλοι λατῖνοι Πατέρες ἐπέδρων, εἰ καὶ ἐν ἥττονι βαθμῷ, ἐπὶ τὴν σχολαστικὴν διανόησιν, ὡς ὁ Ἰλάριος, ὁ Λακτάντιος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Κασσιανός, ὁ Κλαυδιανός, ὁ Μάμερτος, ὁ Κασσιόδωρος, ὁ Ἰσίδωρος, ὁ Βέδας.

Ἐλάσσονα ῥοπήν εἶχον, ὡς ἦτο εὐλόγον, οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες. Οἱ σχολαστικοὶ ἐγίνωσκον τὸ Περὶ ἀρχῶν ἔργον τοῦ Ὠριγένους κατὰ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ρουφίνου καὶ τινὰς λόγους τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ κατὰ μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ. Ὡσαύτως ἐγίνωσκον τὰς ὁμιλίαις τοῦ Βασιλείου εἰς τὴν ἐξαήμερον κατὰ μετάφρασιν τοῦ Εὐσταθίου Ἀφρικανοῦ καὶ τινὰ ἔργα Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀνιανοῦ καὶ τοῦ Μουτιανοῦ. Ἐξαιρετον ἐπίδρασιν ἔσχε καθ' ὅλον τὸν μέσον

¹ Αἱ σπουδαιόταται τῶν Ψευδοαγουστεινῶν συγγραφεῶν εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) *Categoriæ decem*, σύνοψις τῶν Κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀσκήσασα μεγάλην ἐπίδρασιν. 2) *Principia dialecticæ*, γραμματικὴ μονογραφία περὶ διακρίσεως τῶν ἀπλῶν καὶ συνθέτων ὄρων. 3) *Contra quinque hæreses*, οὗ ἔργου ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει ἰδίᾳ εἰς τὰ κείμενα τοῦ Ἐρμού μεταβάλλον αὐτὰ κατὰ χριστιανικὴν ἔννοιαν. 4) *De spiritu et anima*, ἐγχειρίδιον (ἐν τῷ 12^ῳ αἰῶνι) αὐγουστεινείου ψυχολογίας λίαν διαδεδομένον παρὰ τοῖς σχολαστικοῖς.

² W. Jansen, *Der Kommentar des Clarenbaldus von Arras zu Boëthius De Trinitate*. 1926.

αἰῶνα ὁ ψ—Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, οὗ τὰ συγγράμματα¹, πολλάκις μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν². Μετὰ τῶν ἔργων δὲ τούτων μετέφρασεν ὁ Ἰωάννης Σκώτος καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ὑπομνήματα Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ὡς καὶ τὰ ὑπομνήματα εἰς τοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ τὸ περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου ψυχολογικὸν ἔργον Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Τὸ «περὶ φύσεως ἀνθρώπου» σύγγραμμα τοῦ Νεμεσίου, ὅπερ βασιζέται μὲν ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ περιέχει καὶ στοιχεῖα τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας καὶ ἠθικῆς, μετεφράσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 11^{ου} αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βουργουνδίου ἐκ νέου ὕστερον ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι (1159) ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βουργουνδίου τοῦ ἐκ Πίζης⁴. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς μετεφράσθησαν τὰ ἔργα τοῦ ἱατροῦ Γαληνοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου⁵ καί, ὅπερ σπουδαιότερον, τὸ τρίτον μέρος τῆς Πηγῆς γνώσεως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπιγραφόμενον περὶ ὀρθοδόξου πίστεως. Καὶ ἦτο ὄντως σπουδαιότατον τὸ πρᾶγμα, διότι οὕτως ἐγνώσθη εἰς τοὺς σχολαστικούς τὸ περιεκτικώτατον καὶ συστηματικὸν θεολογικὸν ἔργον τὸ περιέχον ἐν περιλήψει τὰ δόγματα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων. Διὰ τῆς μεταφράσεως ταύτης ἐπληρώθη ὁπωσοῦν τὸ μέγα κενόν, διότι τὸ ἐντεῦθεν προέκειντο προσιτοὶ οἱ πολύτιμοι θησαυροὶ οὐχὶ μόνον τῆς δυτικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν ἐκκλησίας. Πλὴν δὲ τῆς καθ' ὕλην ὠφελείας παρέσχε

¹ Τὰ ἔργα «περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας», «περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας», «περὶ θείων ὀνομάτων», «περὶ μυστικῆς θεολογίας» μετεφράσθησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 828 καὶ 835 ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ Ἰλδουίνου βοηθημένου ὑπὸ πολλῶν συνεργατῶν, ὕστερον δὲ περὶ τὸ 858 πάλιν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου κατ' ἀπαίτησιν Καρόλου τοῦ φαλακροῦ. Καὶ μετέπειτα δὲ μετεφράσθησαν ἐκ νέου, περὶ τε τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σαρακηνοῦ καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ροβέρτου Grosseteste. Ὑπερμηματίσθησαν δὲ κατ' ἔννοιαν πανθεΐζουσαν νεοπλατωνικὴν καὶ πάλιν κατ' ἔννοιαν ὀρθόδοξον προσωπικὴν.

² *Grahmann*, ἐνθ. ἀνωτ. 94. *L. Baur*, *Die philos. Werke des Robert Grosseteste* 31 ἔξ.

³ Ὁ Alfanus οὗτος ἦτο ἱατρός ἐν Σαλέρνῳ ὕστερον δὲ κατέστη ἀββᾶς ἐν Monte Cassino καὶ ἀπὸ τοῦ 1058—1085 ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σαλέρνου.

⁴ Ὁ J. Burgundio († 1194) μετέφρασε τὸ λίαν τιμώμενον ἔργον τοῦ Νεμεσίου καὶ ἀνέθηκε τὴν μετάφρασιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Βαβαρόσσαν. Ἰδὲ *Bäumker*, *Nemesius*, ἀνατύπ. ἐκ τοῦ *Wochenschrift für Klass. Philol.* 1896, πρβλ. καὶ *Domanski*, *Die Psychologie des Nemesius* σ. 22.

⁵ Ὁ Βουργουνδιος μετέφρασε περὶ τὸ 1151 τὸ ὑπόμνημα τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ὕστερον δὲ τὰς ὁμιλίαις ἐκείνου εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον καὶ μέρος τῶν ὁμιλιῶν εἰς τὴν Γένεσιν.

τοῖς σχολαστικοῖς ἢ γνῶσις τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ κέρδος κατ' εἶδος, διότι ἡ συστηματικὴ αὐτοῦ ἀρετὴ συνετέλεσεν εἰς τὴν θεραπείαν τῆς κατὰ σύστημα ἐργασίας ἐν τῷ 12^ῳ αἰῶνι καὶ μετέπειτα¹.

Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον ὅτι πάντα τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ ὕστερα φιλοσοφήματα ἔσχον ὄσπην ἐπὶ τοὺς σχολαστικούς πλην ὅτι ἐπέδρασαν ἄλλα ἐν ἄλλοις χρόνοις καὶ ἐν διαφόρῳ βαθμῷ. Εἰς ταῦτα προστετέθη καὶ ὁ θησαυρὸς τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ τοιουτοτρόπως ἀπετελέσθη ἀφθονωτάτη καὶ ποικιλωτάτη ἐπιστημονικὴ ὕλη, ἧς ἡ λογικὴ διάρθρωσις καὶ ἀρμονικὴ κατάταξις εἶναι θαυμαστὸν ἐπίτευγμα τοῦ μέσου αἰῶνος. Τῆς δ' εὐρείας διαδόσεως παντοίων γνῶσεων, φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν καὶ ἰατρικῶν, ἐπακολούθημα ἦτο ἡ ἀνθησις τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ περίοδος μεγίστης ἀναπτύξεως κορυφωθείσης εἰς Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην².

4. **Ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα.** Τὰ χειρόγραφα τῶν φιλοσόφων τοῦ μέσου αἰῶνος ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην πηγὴν πρὸς μελέτην καὶ γνῶσιν τῆς οἰκείας ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Εὐρίσκονται δὲ ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον διεσπαρμένα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς βιβλιοθήκαις· πολλὰ μὲν αὐτῶν εἶναι ἀνέκδοτα πολλὰ δὲ μένουσιν εἰσέτι ἄγνωστα· ἄλλα πάλιν εἶναι ἀνόνημα καὶ ἄλλα εἶναι ἀμφίβολον εἰς τίνα ἀνήκουσι³. Συλλογαὶ κειμένων καὶ εἰδικῶν μελετῶν ὑπάρχουσι πολλαί, ὧν πρώτη μνημονευτέα ἡ τοῦ *Migne*, *Patrologiæ cursus completus*: ἡ *series latina* περιέχει 221 τόμους ἐν Παρισίοις 1844—1864. Συνέχεια ταύτης (ἐξικνουμένης μέχρι τοῦ 1216) εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ *Horoy* ἐκδοθεῖσα βιβλιοθήκη τῶν Πατέρων, ἐπιγραφομένη *Medii ævi bibliotheca patristica seu ejusdem temporis patrolo-*

¹ Τσοῦτον ἐτιμᾶτο ὁ Δαμασκηνός, ὥστε ἐν τῷ 12^ῳ αἰῶνι ἐγένετο καὶ ἕτερα μεταφράσεις, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ἄλλη ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι γενομένη ὑπὸ τοῦ Ρομβέρτου *Grosseteste*. *J. de Chellinek*, *L'entrée de Jean de Damasc. dans le monde litt. occidental*, ἐν τῷ *Byzant. Zeitschr.* 21, 448 ἔξ. *L. Baur*, *Die philos. Werke d. Rob. Grosseteste* 132.

² Περὶ τῶν πηγῶν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἐπιβλ. *A. Jourdain*, *Recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions latines d'Aristote* κλ. 1843.—*V. Rose*, *Die Lücke im Diogenes Laertius* κλ., ἐν *Hermes* 1, 367 ἔξ.—*M. Grabmann*, *Die Gesch. d. scol. Methoden* 2, 54 ἔξ.—*M. de Wulf*, *Hist. de la philos. médiév.* 1, 66 ἔξ. *Überweg-Geyer* 687 ἔξ.

³ Ἡ δημοσίευσις ἀνεκδότων κειμένων καὶ ἡ κριτικὴ ἀποκατάστασις αὐτῶν συντελεῖται συντόμως ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ διαφωτίζεται ὁσμέραι πληρέστερον ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία.

gia ab anno 1216 usque ad concilii Tridentini tempora. Series prima quae complectitur omnes doctores ecclesiae Latinae ad saeculum XIII pertinentes. Ἐν Παρισίοις 1879—1885 (ἐν 5 τόμ.). Ὑπὸ τοῦ Καρόλου *Barach* ἐξεδόθησαν δύο τόμοι βιβλιοθήκης φιλοσόφων τοῦ μέσου αἰῶνος (*Bibliotheca philosophorum mediae aetatis*)⁴. Ὑπὸ τοῦ *H. Denifle* καὶ *Fr. Ehrle* ἐξεδόθησαν (1885—1900) ἑπτὰ τόμοι παρέχοντες ὕλην νέαν καὶ ἐπεξεργασμένην δι' ἐπιμελοῦς μελέτης τῶν πηγῶν⁵. Ἀξιόλογοι δ' εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ *Cl. Baumker* ἐκδοθεῖσαι συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος. «*Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Texte und Untersuchungen.* 1891 ἔξ.⁶». Ἐνταῦθα μνημονευτέα ἢ ἐκ δέκα τόμων συλλογὴ κειμένων καὶ μελετῶν περὶ Βέλγων φιλοσόφων, γενομένη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ *M. de Wulf*⁴. Οἱ φραγκισκανοὶ σχολαστικοὶ ἐξεδόθησαν ἐν τῇ *Bibliotheca Franciscana Scolastica medii ævi*⁵. Ὑπὸ δὲ τοῦ *L. Traube* ἐξεδόθησαν «*Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters*»⁶.

Ἀξιόλογα κείμενα ἀνέκδοτα καὶ εἰδήσεις περὶ χειρογράφων παρεχουσιν οἱ ἑξῆς: *C. Bulaeus*, *Historia Universitatis Paris.* Ἐν Παρισίοις 1665—1673. *Notices et extraits de quelques manuscrits latin de la Bibliothèque nationale.* ὁ *B. Hauréau*, ἐν τοῖς ἐπομένοις ἔργοις: *Singularités historiques et littéraires*, 1861, *Histoire de la philos. Scolastique* ἐν 3 τόμ. 1872—1880, *Notices et extraits*

¹ Ὁ μὲν πρῶτος τόμος ἐπιγράφεται *De mundi universitate libri duo sive megacosmus et microcosmus* (Ἐν Innsbruck, τῷ 1876), ὁ δὲ δεύτερος *Excerpta a libro Alfredi anglici «de motu cordis», item Costa ben Lucæ de differentia animæ et spiritus* (1878).

² Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι *Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters.*

³ Ὑστερον συνειργάσθησαν ὡς ἐκδοταὶ ὁ *Georg. von Hertling* καὶ ὁ *Mard. Baumgartner*. Νῦν δ' ἐκδίδεται τὸ ἔργον ὑπὸ τοῦ *Mart. Grabmann* συνεργαζομένων πολλῶν.

⁴ *Les philosophes Belges, Textres et Études.* Collection publiée par l'institut supérieur de philosophie, sous la direction de M. de Wulf. Ἐν Louvain 1901 ἔξ.

⁵ Ἐξεδόθησαν ἔξ τόμοι, 1903—1926.

⁶ Ἐξεδόθησαν τρεῖς τόμοι, 1905—1908.

de quelques manusc. latins de la bibliothèque nationale, en 6 τόμ. 1890—1893· ὁ *H. Denifle* καὶ *A. Chartelain*, Chartularium Universitatis Parisiensis, ἐν 4 τόμ. 1889—1897, καὶ Auctuarium Chartularii Univers. Ἐν Παρισίοις, 2 τόμ. 1894—1897.

Πλὴν τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἄλλας γενικὰς πηγὰς ἐμφαινούσας τὴν τότε διανοητικὴν ἐνέργειαν¹, οἷον τὰ ἔργα τῶν παλαιῶν χρονογράφων, οἵτινες συνεχίζουσι τὸ *De viris illustribus* τοῦ ἀγίου Ἰερωνύμου² καὶ ὧν αἱ εἰδήσεις συμπληροῦνται ὑπὸ τοῦ Τριθεμίου κατὰ τὸν 15^{ον}, ὑπὸ τοῦ Μιραίου κατὰ τὸν 17^{ον}, ὑπὸ τοῦ Φαβρικίου κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα. Ὅσαύτως χρησιμεύουσιν ὡς πηγὴ αἱ ἱστορίαι καὶ αἱ βιογραφίαι τῶν θρησκευτικῶν ταγματῶν, ὧν οἱ χρονογράφοι συνήθως φιλοτιμοῦνται νὰ ἐγκωμιάζωσι τὸ παρελθόν³.

Νεώτερα βοηθήματα εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος ἔχωμεν πολλὰς μὲν διατριβὰς ἐν περιοδικοῖς, ἀρχαίους καὶ ἐπιθεωρήσει κατακεχωρισμένας⁴ πολλὰ δὲ γενικὰ ἔργα εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς φιλοσοφίας ἀναφερόμενα. Ἐκ τούτων μνημονευτέα τὰ ἑξῆς:

¹ Περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου, τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα διέλαβον πολλοί, περὶ ὧν ἰδὲ *M. de Wulf*, Histoire de la philos. médiévale I, 35 ἔξ. καὶ *Überweg-Geyer* 683—6.

² Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ἰσίδωρος ὁ ἐκ Σεβίλλης, *Sigebert* ὁ ἐκ Gembloux, ὁ Ὀνώριος κ. ἄ.

³ Τοιαῦται συλλογαὶ ἐγένοντο ἱκαναί: *Quétif-Echard*, *Scriptores Ordinis Prædicatorum*, 1719, ἐν δύο τόμοις. Δευτέρα ἔκδοσις διορθωμένη καὶ ἐπιρξημένη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ *Fr. Coulon* τῷ 1910. *Wadding*, *Scriptores ord. minor.* 1650. Νεωτέρα ἔκδοσις ἐγένετο ἐν Ρώμῃ, 1906—1922. *Ziegelbauer*, *Historia rei litterariæ Ordinis S. Benedicti*, ἐν 4 τόμ., 1754.—*Dom. François*, *Bibliothèque générale des écrivains de l'ordre de S. Benoît*, 1777-8.—*Cosm. de Villiers*, *Bibliotheca Carmelitana*, ἐν 2 τόμ., 1752.—*J. Ossinger*, *Bibliotheca Augustiniana*, 1768.—*L. Goovarts*, *Écrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré*, ἐν 3 τόμ. 1899—1909.

⁴ Ἀξιόλογον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ *Denifle* καὶ *Ehrle* ἐκδιδόμενον ἄλλοτε *Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters*. Σημειωτέα καὶ τὰ *Bibliothèque de l'école des Chartres: Le moyen âge. Philosophisches Jahrbuch* (Fulda).—*Annales de Philosophie chrétienne* (Paris).—*Revue de Philosophie* (Paris).—*Revue Thomiste* (Fribourg).—*Revue Néo-Scholastique de Philosophie* (Louvain).—*Bulletin sur la Philosophie du moyen âge* (Paris).—*Revue Scolastik* ἐκδιδομένη ὑπὸ τοῦ Collège Ignatien de Valkenburg.—*Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du moyen*

Alb. Stöckl, *Geschichte der philosophie des Mittelalters*, τόμ. 3, ἐν Mainz 1864—1866.

B. Hauréau, *Histoire de la philosophie scolastique*, τόμ. 3, 1872—1881.

» » *De la philosophie scolastique*, 2 τόμ., 1850.

V. Eicken, *Geschichte und System der mittel. Weltanschauung*, 1887.

Picavet, *Esquisse d'une histoire générale et comparée des philosophes médiévales*, 2α ἔκδ. 1907.

» » *Essais sur l'histoire générale et comparée des théolog. et des philos. médiévales*, 1913.

J. Endres, *Geschichte der mittelalter. Philosophie*, 1908.

J. Rickaby, *Scholasticism*. Ἐν Λονδίῳ 1908.

Cl. Baumker, *Die europäische Philosophie des Mittelalters* (ἐν τῇ *Kultur der Gegenwart* 1, 5), 1913.

M. Grabmann, *Die Philosophie des Mittelalters* (ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Göschen), 1921.

J. Hessen, *Patristische und scholastische Philosophie*, 1922.

Et. Gilson, *La philosophie au moyen âge*, 1925.

J. Verweyen, *Die Philosophie des Mittelalters*², 1926.

Fr. Überweg-B. Geyer, *Die patristische und scholastische Philosophie*, 1928.

B. Ἀντωνιάδου, Ἡ μέση φιλοσοφία, 1929.

Mélanges Mandonnet, *Études d'histoire littéraire et doctrinale du moyen âge*, 2 τόμ. 1930.

ἀγε, διευθυόμενα ὑπὸ *Et. Gilson* καὶ *Théry* (ἀπὸ τοῦ 1926).—*Archiv für Geschichte der Philosophie*.—*Zeitschrift für Kathol. Theologie* (Innsbruck).—*Jahrbuch. für Philos. und specul. Theologie* (Paderborn) ἀντικαταστάθην ὑπὸ τοῦ Divus Thomas (Βιέννη).—*Études franciscaines* (Paris) κ.ἄ.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

§ 1. Ἀρχαὶ φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἐν τῇ Δύσει

1. Ἡ ἱστορία τῆς τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφίας ἀρχεται ἀπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου. Ὁ ἀγχινοῦστατος οὗτος ἡγεμὼν ἐγένετο ὁ προβιβαστὴς καὶ προστάτης τῶν ἐπιστημῶν καὶ συνήγαγεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάσας τὰς ἐν τῷ Κράτει ὑπερόχους διανοητικὰς δυνάμεις. Ἐνεφορεῖτο δὲ διακαοῦς πόθου ὅπως μὴ μόνον κοσμοκρατορίαν ἰδρῦση ἀλλὰ καὶ νέον παιδεύσεως καὶ ἡμερώσεως κόσμον δημιουργήσῃ. Διὸ συνεχέντρωσε περὶ ἑαυτὸν τοὺς τε περικλεεστάτους στρατηγούς καὶ ἄρχοντας καὶ τοὺς περιφανεστάτους τῆς ἐπιστήμης θεράποντας. Γνώριμον δ' ὅτι διὰ τῶν συντόνων τοῦ Καρόλου ἐνεργειῶν τὰ σχολικὰ τῆς Γαλλίας πράγματα ἔλαβον ἐξαίρετον ἐπίδοσιν. Μετεκαλέσατο τοὺς ἔλλογιμοτάτους τῶν χρόνων ἐκείνων ἄνδρας πρὸς ἰδρῦσιν καὶ ὀργάνωσιν σχολείων καὶ αὐτὸς ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἐφοίτα εἰς αὐτά, ἵνα μάθῃ ἅς ἐν τῇ νεότητι δὲν ἐδιδάχθη ἐπιστήμας. Ἀπλῶς εἰπεῖν παρεῖχεν αὐτὸς τῷ λαῷ τὸ παράδειγμα διαπύρου πρὸς τὰς ἐπιστήμας ζήλου, ὅστις ὀσημέραι ἠϋξάνετο καὶ εὐρύτερον διεδίδετο. Ἐπὶ Καρόλου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἤκμασαν ἡ βασιλικὴ Σχολή (schola palatina) καὶ αἱ Σχολαὶ αἱ ἐν Τουρῶνῃ (Tours) καὶ Φούλδῃ καὶ Férrières. Ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις προεῖχον μάλιστα αἱ θεολογικαὶ συζητήσεις καὶ συνεζητοῦντο αἱ θεωρίαι αἱ περὶ εὐχαριστίας, περὶ προορισμοῦ, περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, περὶ τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἐξ ἀρχῆς ἤδη ἐτιμῶντο αἱ λεγόμεναι ἐλευθερία μαθήσεις (artes liberales) χάριν τῆς θεολογίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν περιλαμβάνοντο εἰς τὸ διδακτικὸν πρόγραμμα τῶν Σχολῶν. Ἐξ ἀρχῆς ὡσαύτως ἐθεραπεύετο καὶ ἡ ψυχολογία, ἐξηρητημένη ὅλως ἐκ τῆς περὶ

ψυχῆς θεωρίας τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Αἱ δὲ περὶ τῆς φύσεως θεωρίαι τῶν προγενεστέρων περιελήφθησαν ἐν μεγάλας ἐγκυκλοπαιδείαις καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐσπουδάζοντο ἐπιμελῶς καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐν Férrières Σχολῇ. Ὁ σπουδαιότατος τῶν ἐπὶ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ παιδείᾳ δρασάντων ἦτο ὁ Ἄγγλος Ἀλκουῖνος.

2. Ὁ Ἀλκουῖνος (Alcuinus ἢ Alchvine ἢ Albinus), ἐγεννήθη περὶ τὸ 730 καὶ ἐσπούδασεν ἐν τῇ Σχολῇ τῆς York. Κεκτημένος εὐρείαν μόρφωσιν προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου εἰς Γαλλίαν καὶ προσέστη τῆς βασιλικῆς Σχολῆς. Ἐνταῦθα ἔδρασεν οὐ μόνον διδάσκαλος γενόμενος ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς ἐκπαιδευτικοῖς ζητήμασιν. Ὑστερον δὲ (τῷ 796) ἐγένετο ἄββᾶς ἐν Τουρῶνῃ ὅπου ἰδρῦσε Σχολὴν περιώνυμον ἀνὰ τὴν Εὐρώπην καταστᾶσαν, ἐξ ἧς πολλοὶ ἑλλόγιμοι ἄνδρες προήλθον. Ἐτελεύτησε τῷ 804 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα μαρτυροῦντα ἀσυνήθη ἀγχινοῖαν καὶ θαυμαστὴν πολυγλωσσίαν¹. Τὴν φιλοσοφίαν ὠριζεν ὡς ἔρευναν τῆς οὐσίας καὶ γνῶσιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, διήρει δὲ αὐτὴν εἰς φυσικὴν καὶ ἠθικὴν καὶ λογικὴν². Ἡ δὲ θεολογία, λέγει, εἰς ἣν πρέπει αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι νὰ ὑπηρετώσιν³, εἶναι ἡ ἐπιστήμη, δι' ἧς

¹ Πλὴν τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων, ὧν σπουδαιότατον εἶναι τὸ «De fide sanctæ et indivitæ trinitatis libri tres» συνέγραψε Γραμματικὴν, ἐκ πολλῶν (Πρισκιανοῦ, Δονάτου, Ἰσιδώρου, Βέδα, Φωκᾶ) ἠντλημένην, Ρητορικὴν (De rhetorica et virtutibus) εἰλημμένην ἐκ τοῦ De inventione τοῦ Κικέρωνος καὶ τῆς Ars rhetorica τοῦ Ἰουλίου Βίκτωρος, Διαλεκτικὴν, Ὁρθογραφίαν ἔτι δὲ παρεσκεύασε τὴν πρώτην ψυχολογίαν τοῦ μέσου αἰῶνος ἐπιγραφομένην De animæ ratione ad Eulalian virginem ἀκολουθῶν μάλιστα τῷ Αὐγουστίνῳ. Τὰ ἔργα τοῦ Ἀλκουῖνου ἅπαντα ἐξέδωκεν ὁ Quercetanus (Duchesne) ἐν Παρισίοις τῷ 1617 καὶ ὕστερον ὁ Fr. Forster τῷ 1777. Καὶ χωρὶς δὲ ἐξεδόθησαν ταῦτα, περὶ ὧν ἰδὲ Überweg-Geyer, 159.

² Ἡ φυσικὴ περιλαμβάνει τὸ quadrivium, ἧτοι ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν καὶ μουσικὴν καὶ ἀστρονομίαν ἢ ἠθικὴ διαλαμβάνει περὶ τῶν τεσσάρων πλατωνικῶν ἀρετῶν τέλος δ' ἡ λογικὴ διαφεύγει εἰς διαλεκτικὴν καὶ ῥητορικὴν.

³ Τὰς ἐπτά ἐλευθερίους μαθήσεις θεωρεῖ ὁ Ἀλκουῖνος οἰοῦντι ἐπτά στόλους, ἐφ' ὧν ἐρείδεται τὸ σεμνὸν τῆς θεολογικῆς γνώσεως κατασκευάσμα. (P. L. 101, 853C). Οὕτως αἱ εἰρημέναι μαθήσεις ἢ τέχνη ἐχουσι προπαιδευτικὴν ἀξίαν καὶ χρησιμεύουσιν ὡς βαθμίδες εἰς τὴν σοφίαν, ἧτις πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ἧτις ἄγει εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν. Καθόλου δ' εἰπεῖν βλέπομεν ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ συγγράμματι De fide trinitatis

θεωροῦμεν τῇ διανοίᾳ τὰ θεῖα καὶ τὰ οὐράνια. Τῷ Αὐγουστίνῳ ἀκολουθῶν διαγράφει θεολογικὸν σύστημα¹ διαλαμβάνων περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ, περὶ τῆς τριάδος, τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς ἀπολυτρόσεως. Θεωρεῖ καὶ οὗτος τὸν θεὸν ὡς ἀπολύτως ἀδιανόητον καὶ ἀνέκφραστον οὐσίαν καὶ διδάσκει ὅτι προσνέμοντες τῷ θεῷ τὰ κατηγορήματα πρέπει νὰ κατηγορῶμεν αὐτὰ οὐχὶ ὡς κατὰ τῶν δημιουργημάτων. Ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἀπόλυτος ἀπλότης· ἐν αὐτῷ πάντα, οὐσία, ζωὴ, νόησις, βούλησις καὶ πράξις εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι ἕλλογον πνεῦμα, ἔχον διαρκῆ ζωὴν καὶ κινήσιν καὶ ἐλευθερίαν βουλήσεως· εἶναι ἄόρατος καὶ ἀσώματος, ὑπάρχει πανταχοῦ τοῦ σώματος καὶ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὸ σῶμα ποιοῦσα τὴν ζωὴν καὶ τὰς κινήσεις αὐτοῦ². Κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι ἀπλή καὶ ἀμέριστος ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφορὰς αὐτῆς λειτουργίας ὀνομάζεται διάφορα ὀνόματα, οἷον ζωὴ, πνεῦμα, αἴσθησις, νοῦς, λόγος, βούλησις, μνήμη³. Διαιρεῖται δὲ εἰς τρία, εἰς τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ὧν προέχει τὸ λογιστικὸν καὶ πρέπει νὰ κρατῇ τῶν ἄλλων μερῶν. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀγαπῶσα τὸν θεόν, ἐξ οὗ καὶ προέρχεται κατὰ τρόπον τῷ ἀνθρώπῳ ἄγνωστον· εἶναι ἀσώματος καὶ διὰ τοῦτο ἀθάνατος καὶ μακαρία, ἣν μακαριότητα δύναται νὰ ἀπολέσῃ ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας⁴. Τὸ ἀπειροτάτον τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὸν εἶναι ὁ θεός· ἔμφυτος δ' εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη, δι' ἧς ἐνοῦται τῷ θεῷ καὶ ἐξ ἧς προκύπτει ἡ πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη⁵. Ἡ ψυχὴ ἀπέστη τοῦ θεοῦ διὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ δύναται πάλιν νὰ ἐνωθῇ μετ' ἐκείνου διὰ τῆς ἀρετῆς, ἣτις ὑπάρχει τῇ ψυχῇ κάλλος καὶ κόσμος. Κύρια δὲ τῆς ἀρετῆς εἶδη εἶναι τέσσαρα, σοφία καὶ σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιο-

κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Αὐγουστίνου ἐκδέχεται τὴν φιλοσοφίαν ὡς θεραπευτικὴν τῆς θεολογίας καὶ πειρᾶται ἵνα διὰ φιλοσοφικῶν μεθόδων διαμορφώσῃ συστηματικῶς καὶ ἐμπειρῶσιν ἀσφαλῶς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως.

¹ Ἐν τῷ De fide trinitatis.

² De animae ratione, κ. 10. 12.

³ Αὐτ. 11 Atque secundum officium operis sui variis nuncupatur nominibus; anima est, dum vivificat; dum contemplatur, spiritus est; dum sentit, sensus est; dum sapit, animus est; dum intelligit, mens est; dum discernit, ratio est; dum consentit, voluntas est; dum redordatur, memoria est. Non tamen haec ita dividuntur in substantia, sicut in nominibus; quia haec omnia una est anima.

⁴ Αὐτ. 1. 12. 13.

⁵ Αὐτ. 1. 4. 5.

σύνη, ἐξ ὧν πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ ἐκφύονται¹. Ἡ ἀληθὴς ἠθικότης γίνεται ἐκ τῆς ἐναρμονίου συνπαρέξεως τῶν εἰρημένων τεσσάρων ἀρετῶν, εἰς ἃς ὡς θριγκὸς ἐπίκειται ἡ ἀγάπη. Ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ὁ Ἀλκουῖνος ὑπετύπωσε ἱκανῶς ἀρτίαν ψυχολογίαν καὶ ἐκέκτητο μεγάλην φιλοσοφικὴν παιδείαν καὶ πολυγλωσσίαν. Οὐ μόνον ἄρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παιδαγωγικῆς ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῆς φιλοσοφίας κατέχει θέσιν ἀξιόλογον².

3. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀλκουῖνου μνημονευτέος ὁ Ἀγγλοσάξων Φρεδέγισος (Freedegisus), ὅστις διεδέξατο ἐκείνον ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ ἀββᾶ ἐν Τουρόνῃ. Ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ εὐσεβοῦς ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιεραματώως, ὅπερ διετήρησε σχεδὸν μέχρι τοῦ θανάτου († 834). Τοῦτου ἔχομεν συγγραμμάτιον «De nihilo et tenebris» ἐπιγραφόμενον³ ἐν ᾧ σπουδάζει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ «μηδὲν», ὡς καὶ τὸ «σκότος», δὲν εἶναι καθαρὰ ἄρνησις ἀλλὰ τι θετικὸν καὶ πραγματικόν. Ἐκαστον δηλαδὴ ὄνομα σημαίνει τι, διὸ καὶ τὸ ὄνομα «μηδὲν» πρέπει νὰ σημαίνῃ τι καὶ νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τι ὄν. Θεωρεῖ λοιπὸν τὸ «μηδὲν» ὡς καθολικὴν καὶ ἄγνωστον ὕλην (incognita materies), ἐξ ἧς προήλθον πάντα τὰ τε σωματικὰ καὶ τὰ νοητικὰ δημιουργήματα· ἐκ ταύτης ἐγένοντο τὰ στοιχεῖα, οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί.

4. Ἀριστος μαθητὴς τοῦ Ἀλκουῖνου ἐγένετο ὁ Ραβανὸς Μαῦρος (Hrabanus Maurus). Οὗτος τῷ ἔτει 776 πιθανῶς γεννηθεὶς ἐξεπαίδευσεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Φούλδης, ἔνθα ἔδρασε ὕστερον διδάσκαλος καὶ ἀββᾶς ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Βραδύτερον ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Μαινχ, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 856. Δικαίως δὲ τιμᾶται ὡς θεμελιωτὴς τῆς γερμανικῆς παιδείας, διότι ἵδρυσεν ἐν Φούλδῃ τὴν περιώνυμον Σχολήν, ἣτις κατέστη ἡ ἑστία τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἐπιστημῶν. Ὁ Ραβανὸς ἐπιδιώκων τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου, παρεσκεύασε σύγγραμμα «De institutione clericorum» ἐπιγραφόμενον, ἐν 3 βιβλίοις, οὗ τὸ περιεχόμενον ἀρτεῖται μά-

¹ Αὐτ. 8. 9. 12. 14.

² Περὶ Ἀλκουῖνου διέλαβον οἱ A. Bahrdt, Alcuinus der Lehrer Karls 1861.—Schönfelder, Alcuin, 1873.—A. Fl. West, Alcuin and the rise of the Christian schools, 1892.—J. B. Gaskoin, Alcuin, his life and his work, 1904.—G. Brown, Alcuin of York, 1908.—E. M. Wilmot—Buxton, Alcuin, 1922.—Ἐπιθ. Über—Geyer σ. 691.

³ Εὐρίσκεται παρὰ Migne (P. L.) 104, 159 ἐξ. Ἐξεδοθη καὶ ὑπὸ τοῦ E. Dümmler ἐν Monum. Germaniae hist. 2,552 ἐξ.

λιστα ἐκ τοῦ Ἀύγουστίνου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Ἀλκούνου¹. Τῷ παραδείγματι τούτου στοιχῶν ἐξαιρεῖ ἢ ἔχει πρὸς τὴν θεολογίαν σπουδαιότητα ἢ σπουδὴ τῶν ἐλευθερίων μαθήσεων καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων μάλιστα δὲ τῶν πλατωνικῶν. Διεξοδικώτερον εἶναι τὸ ἔργον «De universo ἢ De rerum naturis», ἐκ βιβλίων 22 συγκείμενον καὶ τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν πασῶν τῶν τότε γνωστῶν ἐπιστημῶν περιλαμβάνον. Ἀκολουθεῖ δ' ἐν πολλοῖς τῷ Ἰσιδώρῳ καὶ τῷ Ἀλκούνῳ καὶ ἀντλεῖ ἐξ ἔργων προγενεστέρων, ἰδίᾳ τοῦ Ἀύγουστίνου καὶ τοῦ Κασσιόδωρου. Ὡσαύτως τῷ τελευταίῳ τούτῳ συμφωνεῖ ἐν τῷ συγγραμμάτῳ τῷ περὶ ψυχῆς (De anima), ἀποφαίνει δὲ καὶ οὗτος τὴν ἀρετὴν ὡς κόσμον τῆς ψυχῆς. Προσέτι συνέλεξεν ἀρχαῖα κείμενα καὶ πολλοὺς στίχους τοῦ Λουκρητίου, παρεσκέυασε δὲ ἐρμηνείας καὶ ὑπομνήματα².

5. Εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Ἀλκούνου ἀνήκουσι δύο ἔχοντες τὸ ὄνομα *Candidus*, ὃν ὁ μὲν ἕτερος ἐπικαλούμενος *Wizo* ἦλθε μετὰ τοῦ διδασκάλου εἰς Γαλλίαν, ὁ δ' ἄλλος ἦτο μοναχὸς ἐκ Φούλδης καὶ ἐπωνομάζετο *Brunn*. Εἰς τὸν τελευταῖον τούτον, γενόμενον ἀπὸ τοῦ 822 διάδοχον τοῦ Ραβανοῦ ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Σχολῆς τῆς Φούλδης, ἀπονέμονται τὰ «*Dicta Candidi*»³. Ἐνταῦθα ἐμφανίζεται ἡ πρώτη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἀπόπειρα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως θεοῦ, ἣν διεξάγει ὁ συγγραφεὺς μεταχειριζόμενος διανοήματα τῶν στωικῶν⁴ καὶ μάλιστα τοῦ Ἀύγουστίνου. Διακρίνει δὲ κατὰ τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας τρεῖς ἐν τῷ ὄρατῷ κόσμῳ διαφόρους τάξεις, ὡς χαρακτηρίζει διὰ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ζῶντος καὶ τοῦ γινώσκοντος. Τὴν μὲν πρώτην τάξιν καὶ κατωτάτην βαθμίδα κατέχει ἡ ἄψυχος, τὴν δὲ δευτέραν ἡ ἕμψυχος φύσις, τὴν δὲ τρίτην τὰ ἔλλογα δημιουργήματα. Καὶ αἱ τρεῖς τῶν ὄντων βαθμίδες συνάπτονται τρόπον τινὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις ἕνεκα τοῦ νοῦ ἀποτελεῖ τὴν κορυφὴν τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι παντοδύναμος, διότι δὲν δύναται πᾶν ὅ,τι βούλεται. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι παντοδύναμος, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη κρείττον καὶ ἀνώτερον ὄν, ὅπερ

¹ Τὸ σύγγραμμα τούτο προσεπόρισε τῷ Ἀλκούνῳ τὸ ὄνομα τοῦ «*Præceptor Germaniæ*».

² Ἐκ τῶν ἐξηγητικῶν τούτων ἔργων τοῦ Ραβανοῦ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ *Walafrid Strabo* († 849) συνεκρότησεν ὑπόμνημα εἰς τὴν Γραφὴν «*Glossa ordinaria*» ἐπιγραφόμενον, ὅπερ ἦτο σφόδρα διαδεδομένον καὶ μεγάλως τιμώμενον.

³ Παρὰ Migne, (PL) 101, 1359 ἔξ.

⁴ Ἔχει πρὸς ἀφθαλιῶν τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος *De natura deorum* (2, 6).

ἔχει τοιαύτην ιδιότητα καὶ πορίζει τὴν ζωὴν. Τοῦτο δὴ τὸ παντοδύναμον ὄν, τὸ κρατοῦν πάντων τῶν ὄντων καὶ ζώντων καὶ γινωσκόντων, εἶναι, λέγει, ὁ Θεός¹.

6. Μαθητὴς τοῦ Ραβανοῦ ἦτο καὶ ὁ *Servatus Lupus* γενόμενος (842—862) ἀββᾶς ἐν *Ferrières*. Θεομὸς θιασώτης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ Κικέρωνος προσέτι δὲ κριτικὸς τῶν κειμένων εἶναι σπουδαῖος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας ἐπέχων ἐν τῇ λατινικῇ γραμματείᾳ οἷαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ κατέχει θέσιν ὁ μετὰ ἡμισυν αἰῶνα ζήσας ὕστερον Ἀρέθας². Ἀλλὰ πλὴν τῆς φιλολογίας ἡσχολήθη καὶ περὶ τὰ τότε ἐπίμαχα θεολογικὰ ζητήματα, ἅτινα ἐπειράθη νὰ λύσῃ διὰ μεθόδων διαλεκτικῶν ἐν τῷ *Liber de tribus quaestionibus*. Τὰ τρία δὲ περιμάχητα ζητήματα εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως (*De libero arbitrio*) καὶ ὁ προορισμὸς (*De praedestinatione bonorum et malorum*) καὶ ἡ διδασκαλία περὶ εὐχαριστίας (*De sanguinis domini taxatione*). Ὅπερ διακρίνει τὸν ἄνδρα τούτον ἀπὸ τῶν εἰρημένων εἶναι ἡ σπουδὴ οὐχὶ πρὸς συλλογὴν γνώμων ἀλλὰ πρὸς καθολικὴν ἔρευναν καὶ κατανόησιν τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων.

7. Σύγχρονος τῷ Ραβανῷ ἦτο ὁ *Πασχάσιος Ραδβέρτος* (*Paschasius Radbertus*), ἀββᾶς ἀπὸ τοῦ 842 τοῦ ἐν *Corbie* μοναστηρίου τῶν Βενεδικτινῶν (ἀποθανὼν περὶ τὸ 860). Οὗτος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς *Ματθαῖον*, θεωρούμενον τὸ ἀριστον ἐν τῷ ἐνάτῳ αἰῶνι ἐξηγητικῶν ἔργων, ἔτι δὲ σύγγραμμα «*De corpore et sanguine domini*» ἐπιγραφόμενον, ἐν ᾧ συστηματικῶς διαλαμβάνει περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας θεωρῶν αὐθεντίαν τὸν ἱερὸν Ἀύγουστίνον. Παρεμφερὴς ἦτο καὶ ἡ θεολογικὴ πραγματεία αὐτοῦ «*De fide, spe et charitate*»³. Καίπερ ὢν ἐγκρατὴς τῆς πάλαι γραμματείας⁴ ὁμως ἐν τῷ μνημονευθέντι ὑπομνήματι καταπολεμεῖ τὴν περὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀσχολίαν.

8. Ἐν τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ ἦτο ὁ μοναχὸς *Ράτραμπος* (*Ratramnus*) (ἀποθανὼν μετὰ τὸ 868) ἀσχοληθεὶς ὡσαύτως περὶ τὰ ἀμφιλεγόμενα ζητήματα καὶ πειραθεὶς νὰ λύσῃ αὐτὰ διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς

¹ *G. Grunwald* *Gesch. der Gottesbeweise*, 20 ἔξ.

² *E. Norden*, *Die antike Kunstprosa* 2, 699.

³ Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Πασχασίου ἐξέδωκεν ὁ *Sirmond* τῷ 1818, PL τόμ. 120.—Ὁ *E. Dümmler* ἐξέδωκε ταῦτα καὶ τὰς ἐπιστολάς (*Philos. und hist. Abhand. d. Acad. d. Wis.* 1900, 2, 18 ἔξ. *Monum. German.* 4, 132 ἔξ.).

⁴ Τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ δαφιλῶς ἐγκατεσπαρμένοι παραπομπὰ ἐν ταῖς βιογραφίαις αὐτοῦ *Vita Adalhardi* καὶ *Epitaphium Arsenii*.

αὐθεντίας καὶ διαλεκτικῆς. Συνέγραψε περὶ προορισμοῦ (De praedestinatione) δεχόμενος δύο εἴδη αὐτοῦ καὶ περὶ εὐχαριστίας (De corpore et sanguine domini) ἀντιμαχόμενος πρὸς τὸν Πασχάσιον. Ἐν ἰδίῳ δὲ συγγράματι «Contra Graecorum opposita» ὑπερεμάχησε τῆς λατινικῆς διδασκαλίας περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἀποκρούων τὰς ἐν ἐγκυκλίῳ προενεχθείσας ἐνστάσεις τοῦ ἡμετέρου πατριάρχου Φωτίου. Οὐχ ἦττον ἠσχολήθη περὶ ψυχολογικὰ πράγματα· ἔγραψε μὲν περὶ ψυχῆς (De anima)¹ καὶ κατέλιπεν ἀνεκδοτὸν εἰσέτι μένουσαν πραγματείαν «De quantitate animae» κατεπόλεμησε δὲ δοξασίαν τινὸς μοναχοῦ, ὅστις παρανοήσας τὸν Αὐγουστίνον ἐδίδασκεν ὅτι πᾶσαι τῶν ἀνθρώπων αἱ ψυχαὶ εἶναι κατ' οὐσίαν μία².

9. Μαθητὴς τοῦ Πατρᾶννου ἦτο ὁ μοναχὸς *Godescalc* († 866—869) παρασκευάσας περὶ προορισμοῦ συγγραφὰς μὴ περιωθεισᾶς³ καὶ ποιήσας τὴν σφοδρὰν ἐν τῷ ἐνάτῳ αἰῶνι περὶ προορισμοῦ διαμάχην. Ἐδίδασκε δηλαδὴ κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀντιπάλων ὅτι ὁ θεὸς ἀπ' αἰῶνος προώρισεν ἄλλους μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν μακαριότητα ἄλλους δὲ εἰς τὸν αἰδιον θάνατον, ὅτι ἄρα ὑπάρχει διπλοῦς προορισμός, οὗ αἰτία εἶναι μόνη ἡ τοῦ θεοῦ βούλησις. Λοιπὸν ὁ θεὸς δὲν θέλει τὴν σωτηρίαν πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ μόνον τῶν εἰς μακαριότητα προωρισμένων⁴. Ἡ τοιαύτη θεωρία προῆλθεν ἐκ παρεκδοχῆς τῆς τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλίας, ἐξ ἧς ἀπεσπάσθησαν χωρία, ἅτινα καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα παρέχουσιν ἀληθῶς παράδοξον ἔμφασιν. Κατεπολεμήθη δὲ σφοδρῶς ὑπὸ ἄλλων τε καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ *Hinkmar*, ἀρχιεπισκόπου τῶν Ρήμων († 882), δείξαντος ὅτι αὕτη δὲν συνάδει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Τοιουτοτρό-

¹ Ἐνταῦθα ἐσπούδαζε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Καρόλου προβληθὲν ἐρώτημα: *Sitne anima circumscripta sive localis*. Τῆς συγγραφῆς ταύτης μέρος ἐξέδωκεν ὁ *L. Traube*, ἐν τοῖς *Monum. Germ. lat. aevi Carol* 3, 715. N. 1.

² Ἐνθ. ἀνωτ. 4, 153 «*Dicit namque quod omnis homo unus homo sit per substantiam. Quod si ita est, sequitur, ut non sit nisi unus homo et una anima*». Ἡ τοιαύτη θεωρία ὑπομνησκει τὴν δοξασίαν τῶν Ἀβερροϊκῶν τοῦ 13ου αἰῶνος περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ νοῦ (*unitas intellectus*).

³ Κατὰ τὸν *M. Manitius* (*Gesch. d. lat. Litteratur d. Mittelalters* 1, 568 ἐξ.) ὁ *Godescalc* εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἐκλογῆς (*Ecloge*) τοῦ λεγομένου *Θεοδόλου*, ἥτοι μουσικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψεύδους καὶ φρονήσεως, ὅπερ ἔργον ἀνεγινώσκето ἐπιμελῶς ἐν ταῖς Σχολαῖς ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος.

⁴ *Hinkmar*, *De praedestinatione dissert. post. c. 2.* (P. L. 125, 126).

πως δηλαδὴ πάντα ἤρτηνται ἐκ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς θείας βουλήσεως, ὁ δ' ἀνθρώπος εἶναι παίγνιον τοῦ θεοῦ, ἀπλοῦν τῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ ὄργανον· κατ' ἀκολουθίαν ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία εἶναι ἀδύνατος, ὅπερ ἄτοπον¹. Ὁ λόγιος ἀρχιεπίσκοπος ἐγένετο ἀφορμὴ, ἵνα ἄλλοι τε πολλοὶ μετὰσχῶσι τῆς διαμάχης καὶ δὴ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Σκῶτος².

§ 2. Ἰωάννης ὁ Ἰρλανδὸς ἢ Σκῶτος.

1. *Βίος καὶ συγγραφή*. Τοὺς εἰρημένους ἄνδρας, συλλέγοντας ἀπλῶς καὶ προάγοντας τοὺς παραδεδομένους διανοητικούς θησαυρούς, ὑπερέβαλε πολὺ καὶ κατέστη ὁ δημιουργὸς τοῦ πρώτου φιλοσοφικοῦ συστήματος ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ἰωάννης ὁ κατὰ τὰ χειρόγραφα ὀνομαζόμενος νῦν μὲν Σκῶτος (*Scottus*) νῦν δὲ Ἰρλανδὸς (*Eriugena*)³, γεννηθεὶς περὶ τὸ 810 ἐν Ἰρλανδίᾳ⁴. Ἐν τοῖς τότε ἀκμαίουσιν παιδευτηρίοις τῆς Ἰρλανδίας ἔτυχε πιθανῶς τῆς πρεπούσης μορφώσεως καὶ ἐγένετο οὐ μόνον τῆς λατινικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐγκρατὴς. Ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων ἐτίμα τὸν Ἀριστοτέλη καὶ διαφερόντως τὸν Πλάτωνα⁵. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἀνέγνω ἀπ' εὐθείας, οὐχὶ διὰ μεταφράσεων, τὰ συγγράμματα τοῦ ψ—Διονυσίου καὶ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, ὧν ἕνια μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν, ὡς καὶ τὰ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἶναι ἄγαν σκοτεινά, τοσοῦτο δὲ

¹ Ὁ *Hinkmar* διατείνεται ἐπὶ τοῦ Αὐγουστίνου ἐρειδόμενος ὅτι εἰς μόνος ὑπάρχει προορισμός, ὁ πρὸς τὴν χάριν καὶ τὴν μακαριότητα, τὸ δὲ κακὸν ὁ θεὸς ἐπιτρέπει μόνον καὶ προορῶν αὐτὸ καταδικάζει εἰς τιμωρίαν. (Ἐνθ. ἀνωτ. 16. 19. 33).

² Τὴν οἰκειαν βιβλιογραφίαν ἴδε παρὰ *Überweg-Geyer*, 692 ἐξ.

³ Κατ' ἐπιγενεστέραν γραφὴν λέγεται *Jerugena* οὐδέποτε δὲ *Eriugena*. Ἡ ἐπωνυμία *Eriugena* ἔλκει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ κελτικοῦ τύπου *Ch)ériu* = *Eriú*, σημαίνοντος τὴν Ἰρλανδίαν.

⁴ Κατὰ τὴν καταγωγὴν ἦτο Σκῶτος, διὸ καὶ λέγεται *Scottus* ἢ *Scottigena*. Ἡ Ἰρλανδία ἐκαλεῖτο μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος *Scottia major* καθὸ μητρόπολις τῶν εἰς Σκωτίαν μεταναστάντων.

⁵ Ἐκ μὲν τῶν τοῦ Πλάτωνος συγγραμμάτων ἐγίνωσκε τὸν *Τίμαιον* διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Χαλκιδίου (ἢ, κατὰ *Dräseke*, ὑπὸ τοῦ *Κικέρωνος*) γενομένης μεταφράσεως, ἐκ δὲ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ περὶ ἐρμηγείας καὶ τὰς Κατηγορίας μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου.

μόνον φαίνεται βέβαιον ὅτι περὶ τὸ ἔτος 847 μετακλήθεις ὑπὸ τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ φαλακροῦ πρόστη τῆς βασιλικῆς Σχολῆς (schola palatina) καὶ κατ' ἐντολὴν αὐτοῦ ἐποιήσατο τὴν μετάφρασιν τῶν ἔργων τοῦ λεγομένου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστάτου βασιλέως (τῷ 877) τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰωάννου ἀφανίζεται ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸν *Hauvéau*¹ ἀπέθανε περὶ τὸ 877 ἐν Γαλλίᾳ. Κατὰ τινὰς δὲ μαρτυρίας ἐκλήθη ὑπὸ Ἀλφρέδου τοῦ μεγάλου εἰς τὸ ἐν Ὁξωνίᾳ ἰδρυθὲν Πανεπιστήμιον καὶ ὕστερον ἄββᾶς γενόμενος ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν μοναχῶν. Ἄλλ' ἢ εἴδησις αὕτη προῆλθεν ἐκ συγχύσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰωάννου πρὸς ἄλλο ὁμώνυμον.

Ὁ *Jacquin* διακρίνει δύο περιόδους ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ Σκώτου. Ἐν τῇ πρώτῃ ὑπέστη μὲν οὕτως τὴν ἐπίδρασιν Γρηγορίου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπέστη δὲ μάλιστα τὴν τῶν Λατίνων Πατέρων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Αὐγουστίνου. Τότε παρεσκεύασε τὸ ὑπόμνημα εἰς Μαρτιανὸν Καπέλλαν καὶ συνέγραψε κατὰ παρόρησιν τοῦ *Hinkmar* τὸ ἔργον «*De divina prædestinatione*»². Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περιόδον ἔσχον ῥοπήν ἐπὶ τὸν Σκῶτον Ἕλληνες θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι. Ὄθεν περὶ τὸ 858 μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὰ συγγράμματα τοῦ ψ—Διονυσίου καὶ περὶ τὸ 864 τὸ Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν ἔργον Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ὡς καὶ τὸ περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Αἱ ἑλληνικαὶ σπουδαὶ κατέστησαν τῷ Ἰωάννῃ οἰκειότερον τὸν νέον πλατωνισμόν, ὃν ἤδη εἶχεν εὔρει παρὰ τῷ Αὐγουστίνῳ, καὶ προωδοποίησαν τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἔργον Περὶ φύσεως μερισμοῦ (*De divisione natura*), ὅπερ ἐκ πέντε βιβλίων συγκείμενον ἔχει μορφήν διαλογικὴν καὶ περιλαμβάνει τὸ οἰκείον φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν σύστημα ἐκ στοιχείων τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας³.

¹ Nouvelle biographie générale, τόμ. 16.

² Ἐν τούτῳ καταπολεμεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ *Godescalc* δεικνύων ὅτι ὁ προορισμὸς εἶναι ἀπλοῦς. Ὁ θεὸς δὲν γινώσκει τὸ κακὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν προορίζει αὐτό· εἰς ἄρα καὶ μόνος ὑπάρχει προορισμὸς, ὁ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν μακαριότητα.

³ Τὸ μέγα τοῦτο ἔργον περὶ τὸ 867 συγγραφὴν παρέχει τὸ πρῶτον ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι μεγαλοπρεπὲς σύστημα, ὅπερ ἦτο ἀνώτερον τῆς τότε διανοητικῆς καταστάσεως καὶ διὰ τοῦτο ἔμεινε τοῖς πολλοῖς ἀκατάληπτον. Τῷ 1681 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *Th. Gale* καὶ ὕστερον ὑπὸ τοῦ *C. Schlüter* τῷ 1838. Ἀκριβεστέρα εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ *H. Floss* γενομένη τῷ 1853 ἔκδοσις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν 122ον τόμον τῆς πατρολογίας τοῦ *Migne* (ser. lat.).

Ὁσαύτως ἔγραψεν ὁ Σκῶτος ὑπόμνημα εἰς τὴν *Consolatio* τοῦ Βοηθίου¹ καὶ ἕτερον εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον². Εἰς ταῦτα προστεθῆτω ἐξηγήσεις εἰς τὰ θεολογικὰ συγγραμμάτια (*Opuscula theologica*) τοῦ Βοηθίου, ὅπερ ὑπόμνημα εἶναι τὸ ἀρχαιότατον τῶν ὁμοειδῶν καὶ ἦτο μέχρι τοῦ 12^{ου} αἰῶνος εὐρέως διαδεδομένον³. Τέλος μνημονεύομεν τὰ ποιήματα τοῦ Σκώτου⁴ καὶ τὴν προσνευμένην αὐτῷ μετάφρασιν τῶν λύσεων⁵ τοῦ Λυδοῦ Πρισκιανοῦ, ὅστις ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἔγραψεν ἀποκρίσεις ἀναφερομένας εἰς ἐρωτήσεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Χοσροῦ περὶ ζητημάτων φυσικῶν καὶ ψυχολογικῶν⁶.

2. *Θρησκεία καὶ φιλοσοφία.* Πρώτη καὶ κυριωτάτη πάσης γνώσεως πηγὴ εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις, ὅποτε τὸ κῦρος τῆς ἀγίας Γραφῆς ὑπάρχει ἀδιάσειστον⁷. Ὁ ἐπιθυμῶν ἄρα νὰ ἐπιτυγχάνῃ τῆς ἀληθείας καὶ ζῆ ἄγνον καὶ καθαρὸν βίον ἀφείλει νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐρεῦνης τῆς Γραφῆς· ἡ πίστις εἶναι ἡ βᾶσις πάσης γνώσεως, ἀρχὴ τις ἐξ ἧς ἐγγίνεται ἐν τῇ ἐλλόγῳ φύσει ἢ τοῦ δημιουργοῦ γνώσις⁸. Πλήν ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται ὁ Σκῶτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν τὴν γνωστὴν τῆς θείας ἀληθείας δύναμιν· διότι διττὴν παραδέχεται τῆς γνώσεως πηγὴν, τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸν λόγον. Ἡ ἀληθὴς αὐθεντία δὲν ἀντίκειται τῷ ὀρθῷ λόγῳ οὐδ' ὁ ὀρθὸς λόγος διαφωνεῖ πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐθεντίαν, διότι ἀμφοτέρω πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, τῆς θείας σοφίας⁹. Οἱ μὲν ἀσθενέστεροι τὸν νοῦν ἀφείλουσι νὰ στοιχῶσι τῇ

¹ Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Τριούρων (Trier) ὑπάρχουσι (κωδ. 1093) μέρη τοῦ εἰς τὸν Βοηθίον ὑπομνήματος τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ρεμυγίου.

² Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Laon ἀπόκειται αὐτόγραφον τοῦ μόνου ἐν ἀποσπάσμασι σωζομένου ὑπομνήματος τούτου τοῦ Σκώτου.

³ Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐρμηνεῖται συνεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Σκώτου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 867 καὶ 891. Ἐξεδόθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ *E. Rand*, *J. Scottus*, 1906. Πβλ. καὶ *M. Manitius*, *Gesch. der lat. Lit. des Mittelalt.* 1, 330. 337 ἔξ.

⁴ Ἐπιθι *L. Traube*, ἐν *Monum. German.* 3, 518 ἔξ.

⁵ Ἡ λατινικὴ μετάφρασις ἐπιγράφεται *Solutiones de eorum, de quibus dubitavit Chosroes Persarum rex.*

⁶ *Manitius*, ἔνθ. ἀνωτ. 1, 331. 338.

⁷ *De divis. nat.* 3, 17.

⁸ *Αὐτ.* 1, 64. 1, 71.

⁹ *Αὐτ.* 1, 66 «*Nulla itaque auctoritas te terreat ab his, quæ rectæ contemplationis rationabilis suasio edocet. Vera enim auctoritas rectæ rationi non obsistit, neque recta ratio verae auctoritati. Ambo siquidem ex uno fonte, divina videlicet sapientia, manare dubium non est.*»

αὐθεντία οἱ δὲ ἰσχυρότεροι δὲν πρέπει νὰ ἀρχῶνται αὐτῇ ἀλλ' ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν μεταφορῶν καὶ εἰκόνων νὰ ἀνευρίσκωσι διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τὴν ἐνδοτέραν καὶ ἀπόρητον τῆς Γραφῆς ἔννοιαν, τουτέστι νὰ κατανοῶσι διὰ τῆς ἐλλόγου ἐρεύνης τὰς λανθανούσας ἀληθείας¹. Οὐδεμίαν δὲ ποιούμενος ὁ Σκῶτος διάκρισιν τῶν κατὰ λόγον ἀληθειῶν καὶ τῶν μυστηρίων πειρᾶται πάσας τὰς ἀληθείας τῆς ἀποκαλύψεως νὰ ἀποδείξῃ διὰ τοῦ λόγου. Ποιεῖ ἄρα τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας ὅσον περὶ καὶ τὸ τῆς θρησκείας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐγκρίνει τὴν τοῦ Αὐγουστίνου ἀπόφασιν, καθ' ἣν ἡ ἀληθὴς θρησκεία καὶ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία συμπίπτουσιν εἰς ταῦτό. Ἀλλὰ πάλιν θέτει τὸν λόγον ἐν κρείττονι μοίρᾳ καὶ λέγει ὅτι ἐν περιπτώσει συγκρούσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν αὐθεντίαν ὀφείλομεν νὰ προτιμῶμεν ἐκεῖνον².

Πρὸς τὴν θεοσοφικὴν καὶ γνωστικὴν τάσιν συνάπτεται ἡ *μυστικὴ*. Ὁ νοῦς, παρατηρεῖ, εἶναι καθ' ἑαυτὸν σκότος καὶ ἀδυνατεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ θεῖα ἀπόρητα, ἐὰν μὴ φωτισθῇ ὑπὸ τοῦ ἡλίου τοῦ θεοῦ λόγου. Ὑπὸ τοῦ ὑπὲρ φύσιν φωτὸς καταλαμπόμενος δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ τοῦ σκότους καὶ νὰ ἐποπτεύσῃ ἀμέσως τὴν ἀκροτάτην ἀλήθειαν. Κυρίως λοιπὸν οὐχὶ ὁ νοῦς ἐνορᾷ τὴν ὑψίστην ἀλήθειαν ἀλλ' αὐτὴ ἐποπτεύει ἑαυτὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· οὐχὶ ὁ ἀνθρώπος γινώσκει τὸν θεὸν ἀλλ' ὁ θεὸς γινώσκει ἑαυτὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· οὐχὶ ὁ ἀνθρώπος εὐρίσκει τὸν θεὸν ἀλλ' ὁ θεὸς εὐρίσκει ἑαυτὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ³.

3. *Διάκρισις τεσσάρων φύσεων*. Ἐπιχειρῶν ὁ Σκῶτος νὰ διαπτύξῃ τὸ ἑαυτοῦ φιλοσόφημα διακρίνει τὸ πᾶν ἢ τὴν φύσιν, τουτέστι τὸ σύνολον παντὸς ὄντος καὶ μὴ ὄντος⁴, εἰς τέσσαρα εἶδη.

α') Ἡ πρώτη φύσις εἶναι ἡ δημιουργοῦσα καὶ οὐ δημιουργομένη (*natura, quæ non creatur et creat*), τουτέστιν ὁ θεός, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ ὑπερτάτη ποιητικὴ αἰτία πάντων.

¹ Αὐτ. 1, 67.

² De div. nat. 1, 69 «Auctoritas ex vera ratione processit, ratio vero nequaquam ex auctoritate. Omnis enim auctoritas, quæ vera ratione non approbatur, infirma videtur esse. Vera autem ratio... nullius auctoritatis adstipulatione roborari indiget.»

³ Αὐτ. 3, 1, 2, 23.

⁴ Μὴ ὄν νοεῖ ὁ Σκῶτος οὐχὶ τὸ μὴ ὄλως ὑπάρχον (quod penitus non est), τὴν καθαρὰν ἄρνησιν, ἀλλὰ πρῶτον καὶ κυρίως τὸ ὑπερβάλλον τὴν κατ' αἴσθησιν καὶ νοῦν γνῶσιν, ἔπειτα δὲ ἐκ τῶν δημιουργημάτων τὸ ἀνώτερον, ἐφ' ὅσον δὲν γινώσκεται ὑπὸ τοῦ κατωτέρου. Προσέτι δὲ μὴ ὄν σημαίνει τὸ δυνάμει ὑπάρχον (οἷον τὸ φυτὸν ἐν τῷ σπόρῳ), ὡς καὶ τὸ σωματικὸν ἄτε γινόμενον καὶ φθειρόμενον. Τέλος μὴ ὄν εἶναι καὶ ἡ ἁμαρτία ὡς ἀπώλεια τῆς θείας εἰκότος. De divis. nat. 1, 2 ἐξ.

β') Ἡ δευτέρα φύσις εἶναι ἡ δημιουργομένη καὶ δημιουργοῦσα (*natura, quæ creatur et creat*), περιλαμβάνει δὲ τὰς ἀρχεγόνους τῶν ὄντων αἰτίας (*causas primordiales*), τὰς ἐν τῷ θεῷ ὑπαρχούσας αἰδιόους ἰδέας, αἰτινες ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεθειμέναι εἶναι φύσις δημιουργομένη (*natura naturata*) ὡς δρῶσαι δὲ καὶ ἐνεργοῦσαι καὶ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἀποκαλυπτόμεναι εἶναι φύσις δημιουργός (*natura creatrix*).

γ') Ἡ τρίτη φύσις εἶναι ἡ δημιουργομένη καὶ οὐ δημιουργοῦσα (*natura quæ creatur et non creat*), τ. ἔ. ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὅστις ὑπάρχων ἀποτέλεσμα καὶ ἐμφάνεια τῶν αἰδίων δυνάμεων ἐδημιουργήθη καὶ οὐδὲν δημιουργεῖ.

δ') Τετάρτη τέλος φύσις εἶναι ἡ οὔτε δημιουργομένη οὔτε δημιουργοῦσα (*natura, quæ non creatur et non creat*), ἦτοι ὁ θεός, ἐφ' ὅσον εἶναι ὁ τελικὸς πάντων τῶν ὄντων σκοπός. Διότι πᾶν ἐκ τῆς καθόλου αἰτίας προελθὼν τείνει φυσικῇ τινι κινήσει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν¹, εἰς ἣν ἐπανερχόμενον εὐρίσκει σταθερὰν καὶ ἤρεμον διαμονήν². Περὶ τῶν φύσεων τούτων ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς ἑξῆς διὰ βραχέων ὁ λόγος.

4. *Ἡ πρώτη φύσις*. Ὁ θεὸς εἶναι ἀρχὴ καὶ μέσον καὶ τέλος· ἀρχὴ μὲν, διότι ἐξ αὐτοῦ κατάγονται πάντα τὰ κοινωνοῦντα οὐσίας· μέσον δέ, διότι ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ὑφίστανται καὶ κινεῦνται· τέλος δέ, διότι πρὸς αὐτὸν κινεῦνται πάντα ζητοῦντα τελειώσιν καὶ ἤρεμίαν. Ὁ θεὸς μόνον εἶναι ἀληθής, διότι ὑπάρχει ἡ οὐσία πάντων (*essentia omnium*)· εἶναι μὲν ἐν πᾶσι τοῖς καθ' ἕκαστον ἀλλ' ἅμα μένει ἐν ἑαυτῷ· εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἅμα ὑπὲρ τὸν κόσμον³. Ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἀπρόσιτος οὐ μόνον εἰς τὸν ἀνθρώ-

μενον καὶ φθειρόμενον. Τέλος μὴ ὄν εἶναι καὶ ἡ ἁμαρτία ὡς ἀπώλεια τῆς θείας εἰκότος. De divis. nat. 1, 2 ἐξ.

¹ Αὐτ. 5, 3 «Finis enim totius motus principium sui... quod appetit et quo reperto cessabit, non ut substantia ipsius pereat, sed ut in suas rationes, ex quibus profectus est, revertatur.»

² Αὐτ. 1, 1 «Videtur mihi divisio naturæ per quatuor differentias quatuor species recipere: quarum prima est in eam, quæ creat et non creatur, secunda in eam, quæ creatur et creat, tertia in eam, quæ creatur et non creat, quarta, quæ nec creat nec creatur». Πβλ. καὶ 2, 1. 21. 3, 6. 23.

³ Αὐτ. 1, 3. 11. 13. 3, 20. «Ac sic ordinate in omnia proveniens facit omnia et fit in omnibus omnia et in se ipsum redit, revocans in se omnia, et dum in omnibus fit super omnia esse non desinit».

πινον λογισμὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθαρωτάτην τῶν οὐρανίων ὑποστάσεων νόησιν. Δὲν εἶναι γνωστὸν τί εἶναι ἀλλὰ μόνον *ὅτι* εἶναι ¹. Καὶ προσνέμονται μὲν τῷ θεῷ πολλοὶ χαρακτηρισμοὶ ἀλλ' οὐδὲν κατηγορηματὶ δύναται κυρίως αὐτῷ νὰ ἀποδοθῇ. Ὅθεν πρέπει νὰ διακριθῇ διττὴ θεολογία, ἡ *καταφατικὴ* καὶ ἡ *ἀποφατικὴ*: ἐκείνη μὲν προσνέμει τῷ θεῷ τὰς τελειότητας τῶν δημιουργημάτων, αὕτη δ' εὐστοχώτερον ἀρνεῖται αὐτὰς ὡς μὴ προσηκούσας εἰς τὸ θεῖον. Διότι ὁ θεὸς εἶναι ὑπέρτερος παντὸς κατηγορήματος, ὅποτε ὑπάρχει ξένος πάσης ἀντιθέσεως ²: εἶναι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας καὶ κατὰ τοσοῦτο μόνον δύναται νὰ ὀνομασθῇ μεταφορικῶς οὐσία, καθ' ὅσον εἶναι αἰτία πασῶν τῶν οὐσιῶν ³. Ὅσαύτως δὲν ἔχει ποιότητα οὐδὲ ποσότητα οὐδὲ ἀναφορὰν οὐδὲ κίνησιν καὶ χρόνον οὐδὲ πάθος καὶ ἐνέργειαν ⁴. Ἀπλῶς εἰπεῖν ὁ θεὸς εἶναι ἐπέκεινα πάντων τῶν διορισμῶν καὶ ἀνώτερος πάσης μορφῆς. Ὑπάρχει μὲν αἰτία πασῶν τῶν μορφῶν ἀλλ' αὐτὸς εἶναι ὅλως ἀμορφος ⁵. Ἄμορφος δὲ καὶ ἀδιόριστος καὶ διὰ τοῦτο ἀδιανότητος ὧν λέγεται «μηδὲν» (nihilum) ⁶: εὐλόγως, διότι δὲν εἶναι τι τῶν ὄντων ἀλλ' ὑπάρχει ὑπὲρ πᾶν λεγόμενον καὶ νοούμενον ⁷. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οὐδεμία ὑπάρχει πρὸς τὸν θεὸν ἀντίθεσις, δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ ὠρισμένον «τί» (Quid) κατὰ διάκρισιν καὶ ἀντίθεσιν πρὸς ἕτερον «τί». Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ὁ θεὸς δὲν εἶναι «τί», γινώσκει περὶ ἑαυτοῦ μόνον *ὅτι* εἶναι οὐχὶ δὲ *τί* εἶναι ⁸. Ἐντεῦθεν ὁμῶς δὲν προέρχεται ἐλάττωσις, ἀλλὰ τοῦναντίον ἀΐησις τῆς θείας αὐτοσυνοειδησίας: διότι μὴ γινώσκων ὁ θεὸς τί εἶναι γινώσκει ἑαυτὸν τῇ ἀληθείᾳ ὡς θεόν, τουτέστι γινώσκει ἑαυτὸν οὐχὶ ὡς ἓν τῶν ὄντων ἀλλ' ὡς οὐσίαν ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα ὑπάρχουσιν ⁹. Τούτων οὕτως ἔχόντων, ἔαν εἰς τὸν ὑπὲρ πάντα τὰ κατηγορήματα ὑπάρχοντα θεὸν

¹ Αὐτ. 1, 13, 2, 28, 5, 26.

² Αὐτ. 1, 14.

³ Αὐτ. 1, 15.

⁴ Αὐτ. 1, 15, 16, 1, 20, 21, 1, 63, 78.

⁵ 2, 1.

⁶ 3, 19 «Dum vero (divina bonitas) incomprehensibilis intelligitur, per excellentiam nihilum non immerito vocitatur».

⁷ 1, 39.

⁸ 2, 28. «Deus itaque nescit se, quid est, quia non est quid; incomprehensibilis quippe in alio et sibi ipsi et omni intellectui».

⁹ 2, 29. «Divina ignorantia nil aliud intelligendum est, nisi incomprehensibilis infinitaque divina scientia».

προσνεμηθῆ πως κατηγορηματὶ, πρέπει τοῦτο νὰ περιέχη κατάφασιν ἅμα καὶ ἀπόφασιν: ὅπερ γίνεται προτασομένης τοῦ οἰκείου ἐπιθέτου τῆς προθέσεως ὑπέρ. Ῥητέον λοιπὸν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὑπερούσιος, ὑπέροσφος (ὑπεροσφία), ὑπεράγαθος, ὑπεραληθής (ὑπεραλήθεια), ὑπεραιώνιος κ.τ.τ. ¹.

Εἰ καὶ εἶναι ὁ θεὸς ὑπερούσιος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδιανότητος, ὁμῶς δὲν λανθάνει ὅλως ἡμᾶς, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται διὰ τῶν θεοφανειῶν. Θεοφανείας δὲ λέγει ὁ φιλόσοφος τὸ μὲν τὰ τοῦ κόσμου φαινόμενα, ἐν οἷς ὁ θεὸς ἀποκαλύπτεται, τὸ δὲ τὴν κατὰ συγκατάβασιν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει γινομένην ἄμεσον τοῦ θεοῦ ἀποκάλυψιν διὰ τοῦ φωτὸς τῆς θείας χάριτος ². Εἰς τὸν ἀνθρώπον ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρω τὰ εἶδη τῶν θεοφανειῶν, ὧν τὸ δεύτερον, τὸ τῆς ἐσωτερικῆς θεοφανείας εἶδος, εἶναι κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τελειότητα τῆς γνώσεως ὑπέρτερον τοῦ πρώτου ³. Διὰ τῶν θεοφανειῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς θεοφανείας καθίσταται δυνατόν νὰ ἀνυψωθῶμεν εἰς ἄμεσον τοῦ θεοῦ ἐποπτεῖαν ⁴. Διὰ τῶν θεοφανειῶν λοιπὸν γινώσκονται καὶ τὰ τρία τῆς θεότητος πρόσωπα. Ἐκ μὲν τῶν ὄντων ὑπάρξεως διέγνωσαν οἱ θεολόγοι ὅτι ὑπάρχει θεός, ἐκ δὲ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν τάξεως ὅτι ὁ θεὸς εἶναι σοφός, ἐκ δὲ τῆς σταθερᾶς κινήσεως (ex statu mobili) ὅτι ὁ θεὸς ζῆ. Καὶ διὰ μὲν τῆς ὑπάρξεως νοοῦσι τὸν πατέρα, διὰ δὲ τῆς σοφίας τὸν υἱόν, διὰ δὲ τῆς ζωῆς τὸ ἅγιον πνεῦμα ⁵.

5. *Ἡ δευτέρα φύσις*. Αὕτη περιλαμβάνει τὰς ἰδέας, τὰ πρῶτα τῶν ὄντων αἰτία, τὰ τῶν αἰσθητῶν πρότυπα καὶ τὰ ἀναλλοιώτους ἀρχάς, ἃς ὁ Σκῶτος καλεῖ καὶ πρωτότυπα (prototypa), προορίσματα (praedestinationes), παραδείγματα (exempla), ἰδέας (ideæ). Ταῦτα συναποτελοῦσι τὸν θεῖον Λόγον καὶ δημιουργοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Ἄλλὰ πῶς ἄρα πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ τῶν πρώτων αἰτίων δημιουργία; Τὰ πρῶτα, λέγει, αἰτία (τὰς ἰδέας) ἐδημιούργησεν ὁ θεὸς ἐξ ἑαυτοῦ, καθ' ὅσον ἐν οὐδεμιᾷ οὐσίᾳ εὐρισκόμενος κατέρχεται ἐκ τῆς ἀποφάσεως πασῶν τῶν οὐσιῶν εἰς τὴν κατάφασιν τοῦ συνόλου αὐτῶν, κατέρχεται ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς ἑαυτὸν οἶονεῖ ἐκ τοῦ μηδενὸς εἰς τι. Ὁ θεὸς

¹ 1, 14, ἔξ.

² 5, 26, 1, 9.

³ 1, 10.

⁴ 5, 26, 1, 23.

⁵ 1, 13.

οὕτω γίνεται ἐν τοῖς πρώτοις αἰτίοις· ἐν αὐτοῖς δημιουργεῖ ἑαυτὸν ἀνακύπτων ἐκ τῶν ἀπορρήτων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως βυθῶν, ἐν οἷς εἶναι καὶ ἑαυτῷ ἄγνωστος. Κατέρχεται εἰς τὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς καὶ οἰοῦναι δημιουργῶν αὐτὸς ἑαυτὸν ποιεῖται ἀρχὴν τοῦ νὰ εἶναι τι¹. Λοιπὸν ὁ θεὸς μὴ ἔχων πρότερον μορφήν καὶ ὦν μηδὲν λαμβάνει μορφήν ὀρίζων ἑαυτὸν ὡς ἰδεατὸν κόσμον. Καὶ ἐνῶ ὅλως καθ' ἑαυτὸν ὦν δὲν γινώσκει ἑαυτὸν ὡς τι, ἐν ταῖς ιδέαις γινώσκει ἑαυτὸν ὡς ὀρισμένον τι. Τοῦτο δὴ εἶναι τις γένεσις τοῦ θεοῦ, μετάβασις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀορίστου εἰς τὴν ὀρισμένην οὐσίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ ἰδεατὸς κόσμος εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸς ὁ θεὸς ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ὀρισμένης ἐνεργείας. Εἶναι δὲ ἢ ἐν τῷ θεῷ λόγῳ δημιουργία τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου αἰδίου καὶ ἀναρχος. Διότι, ἂν ἐδημιούργει ὁ θεὸς ἐν χρόνῳ τὰ πρῶτα αἰτία, ἢ δημιουργία θὰ ἦτο πρὸς τὸν θεὸν ὡς τὸ συμβεβηκὸς πρὸς τὴν οὐσίαν· ἀλλ' ὁ θεὸς εἶναι κυρίως ἄνευ συμβεβηκότος. Τὰ πρῶτα ἄρα αἰτία εἶναι αἰδία πλὴν ὅτι ἢ αἰδιότης αὐτῶν διαφέρει τῆς τοῦ θεοῦ. Ὁ μὲν θεὸς δηλονότι εἶναι φύσει αἰδίου, ὡς μὴ δημιουργηθείς, τὰ δὲ πρῶτα τῶν ὄντων αἰτία εἶναι κατὰ τοσοῦτο μόνον αἰδία, καθ' ὅσον ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ αἰδία², Ἐπειδὴ ὁ θεὸς ἐν τοῖς πρώτοις αἰτίοις ἑαυτὸν δημιουργεῖ καὶ φανερόν ποιεῖ, δύναται νὰ λεχθῆ εὐλόγως ὅτι ὁ θεὸς δὲν ὑπῆρχε καὶ δὲν ἦτο οὐσία πρὶν δημιουργήσῃ τὸν (ἰδεατὸν) κόσμον, ὅστις τῇ φύσει μόνον καὶ οὐχὶ τῷ χρόνῳ εἶναι τοῦ θεοῦ ὑστερος. Τὸ μηδὲν, ἐξ οὗ ὁ θεὸς τὸν ἰδεατὸν κόσμον ἐδημιούργησεν, εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπερούσιος, ἢ δ' ἐνεργεια, δι' ἧς καὶ ἐν ἧ ἑαυτὸν δημιουργεῖ, εἶναι νόησις³. Ἀλλὰ νόησις καὶ ποιήσις ταυτίζονται ἐν αὐτῷ· νοεῖ τὰ ὄντα ποιῶν αὐτὰ καὶ ποιεῖ τὰ ὄντα νοῶν αὐτὰ⁴. Καὶ νῦν ἐρωτᾶται, πῶς ἐκ τοῦ ἰδεατοῦ προέρχεται ὁ αἰσθητὸς κόσμος καὶ τίς αὐτῶν ἢ προσάλληλος σχέσις. Ἡ πρὸς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπόκρισις ἄγει εἰς τὴν περὶ τῆς τρίτης φύσεως θεωρίαν.

6. **Ἡ τρίτη φύσις.** Αὕτη εἶναι τὸ σύνολον τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων. Πρὸς ἐρμηνεύειαν δ' αὐτῶν ὁρμᾶται ὁ Σκῶτος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς,

¹ 3, 23, 25.

² 2, 21.

³ De divis nat. 3, 19. «Ineffabilem et incomprehensibilem divinae bonitatis (naturae) inaccessibleemque claritatem omnibus intellectibus sive humanis sive angelicis incognitam — superessentialis est enim et supernaturalis — eo nomine (nihili) significatam crediderim».

⁴ 3, 8, 3, 17.

καθ' ἣν τὸ καθόλου ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξιν τὰ δὲ μερικὰ εἶναι παροδικὰ φαινόμενα ἐκείνου. Ἡ καθόλου οὐσία ἀμέριστος οὔσα καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀναλλοίωτος μερίζεται εἰς γένη καὶ εἶδη καὶ ἄτομα. Ἀλλὰ παρὰ τὸν τοιοῦτον μερισμὸν μένει αἰεὶ ἡ οὐσία ἐν ἑαυτῇ ἀδιαίρετος ἐνότης καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν ἀπλῆ ἅμα καὶ πολλαπλῆ¹. Οὕτω τὰ καθ' ἕκαστον πάντα εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν ἐν καὶ τὸ αὐτό· ἢ δὲ ὕλη, καθ' ἣν διαφέρουσι καὶ ἔχουσι μερικὴν ὑπαρξιν, ἀνάγεται εἰς ἀσωμάτους ποιότητας καὶ νοητὰς ιδιότητας². Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ οὐσία καθ' ἑαυτὴν οὐδὲν ἐπιδέχεται συμβεβηκός, κατερχομένη εἰς τὰ καθ' ἕκαστον λαμβάνει συμβεβηκότα, νοητὰς ιδιότητας, αἵτινες συνεννοῦνται παρέχουσι τὴν ἔμφασιν τοῦ σώματος. Τὸ λεγόμενον ἄρα σῶμα εἶναι κυρίως εἰπεῖν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς περὶ τινα οὐσίαν συρροῆς συμβεβηκότων καὶ μάλιστα τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ³. Μόνῃ ἢ οὐσία εἶναι ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀνώλεθρον, τὰ δὲ συμβεβηκότα αὐτῆς ὑφίστανται ἀδιάλειπτον κίνησιν καὶ μεταβολὴν· ἐντεῦθεν προέρχεται ἢ ἀλλοιώσις καὶ φθορὰ τῶν ὄντων τῶν αἰσθητῶν⁴. Λοιπὸν τὰ σώματα καὶ ἐν συνόλῳ τὰ αἰσθητὰ δὲν ἔχουσιν ἰδίαν τινα καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν, ἀλλ' εἶναι παροδικαὶ εἰκόνες καὶ σκιαὶ τῆς ἀληθοῦς οὐσίας⁵.

Ἡ τρίτη φύσις δὲν ἔχει τινὰ διάφορον τῆς δευτέρας πραγματικότητας ἀλλ' ἀμφοτέραι εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν ἐν καὶ διακρίνονται μόνον κατὰ τῆς κατάστασιν. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ οὐσία ἐν τῷ θεῷ λόγῳ ὑπάρχει καθαρὰ ἐνότης καὶ ἐλευθέρως πάσης διαφορᾶς, ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ διακρίνεται εἰς γένη καὶ εἶδη καὶ λαμβάνει ἐν ταῖς κατωτάταις τῆς ἀναπτύξεως βαθμῖσι τὰ συμβεβηκότα⁶. Ἐὰ πρῶτα αἰτία κατέρχονται μὲν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν διαφορὰν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν

¹ 1, 47, 49. «Ousia tota in singulis suis formis speciebusque est, nec major in omnibus simul collectis, nec minor in singulis a se invicem divisis».

² 1, 57, 58, 3, 14. «Quantitates siquidem et qualitates, dum per se incorporeae sint, in unum vero coeuntes informem efficiunt materiam, quae adiectis formis coloribusque in diversa corpora movetur».

³ 1, 53, 59, 90, 2, 29. «Universalis essentia nullum in se accidens recipit; in suis quippe sub divisionibus usque ad individua pervenientibus, accidentium capax est, ipsa vero in se ipsa simplex est, nullique accidentium subjecta».

⁴ 1, 30, 3, 27.

⁵ 5, 25.

⁶ 2, 20, 3, 8.

ἀλλὰ διαφυλάττουσι τὴν ἑαυτῶν ἐνότητα καὶ τὴν ὑπερκόσμιον ἐν τῷ θείῳ λόγῳ ὑπαρξιν¹.

Οὐχὶ διαφόρως ἔχει καὶ ἡ μεταξὺ πρώτης καὶ τρίτης, θεοῦ καὶ κόσμου σχέσις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ προκειμένου συστήματος. Ὁ Σκῶτος συνομολογεῖ μὲν ὅτι ἡ δημιουργία ἐγένετο ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀλλὰ πᾶσαν φροντίδα ἐπιδεικνύει ὅπως αὕτη μὴ νοηθῆῖ κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς συνήθους θεολογίας ἀλλὰ συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ τῶν πρώτων αἰτιῶν δημιουργία οὐδὲν ἄλλο, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἢ ἐμφάνισις τοῦ θεοῦ, ἀνοδος αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀπορορήτου βᾶθους τοῦ μηδενός, ἡ δὲ τρίτη φύσις δὲν εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν διάφορος τῶν πρώτων αἰτιῶν, διὰ τοῦτο ἡ τῆς τρίτης φύσεως δημιουργία εἶναι ὡσαύτως ἐμφάνισις τοῦ θεοῦ καὶ ἔξοδος αὐτοῦ ἐκ τοῦ μηδενός. Τὸ δὲ μηδέν, ἐξ οὗ ὁ θεὸς τὸν κόσμον ἐδημιούργησεν, εἶναι κατὰ τὰ εἰρημμένα αὐτὸς ὁ θεὸς ἐν τῇ ὑπερουσίῳ αὐτοῦ φύσει. Διαρρηθὴν ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται παρατηρῶν ὅτι ὁ θεὸς ἐκ τῆς ὑπερουσίου φύσεως, ἐν ἣ ὀνομάζεται μὴ ὄν καὶ μηδέν, κατερχόμενος δημιουργεῖται ὑφ' ἑαυτοῦ ἐν τοῖς πρώτοις αἰτίοις καὶ γίνεται ἀρχὴ πάσης οὐσίας, πάσης ζωῆς, πάσης νοήσεως. Εἶτα δὲ ἐκ τῶν πρώτων αἰτιῶν κατέρχεται εἰς τὰ ἀποτελέσματα καὶ γίνεται ἐν αὐτοῖς. Οὕτω προϊὼν ἐν ὀρισμένῃ τάξει ἐπὶ πάντα ποιεῖ πάντα καὶ γίνεται πάντα ἐν πᾶσι χωρὶς νὰ παύσῃται ὢν ὑπὲρ πάντα².

Ἐν τούτοις εἶναι προφανῆς ἡ νεοπλατωνικὴ θεωρία τῆς ἀπορορῆς. Ἡ ἐνιαία πάντων οὐσία εἶναι ἐπὶ τέλος ἡ θεία οὐσία· «ὁ θεὸς εἶναι ἡ οὐσία πάντων». «Ὁ θεὸς καὶ ἡ δημιουργία δὲν εἶναι δύο ἀλλήλων διάφορα ὄντα ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτό»³.

7. **Ἡ τετάρτη φύσις.** Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὅπως προῆλθεν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ θὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτόν, διότι τέλος πάσης κινήσεως εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς⁴. ὅλος ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐξ ἧς ὠρμήθη ἀρχήν, ἐν ἣ θὰ εὐρῆ τὴν τελείωσιν⁵. Πάντα λοιπὸν θὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν θεὸν ὡς τὸν τελικὸν σκοπὸν, ἵνα ἐν ἐκείνῳ αἰδίως καὶ ἀναλλοιώτως ἡσυχάσωσιν. Ἡ ἐπάνοδος αὕτη τελεῖται κατὰ

¹ 2, 18, 5, 14.

² 3, 20.

³ 1, 3, 3, 17.

⁴ 5, 3. «Finis enim totius motus est principium sui... quod appetit et quo reperto cessabit, non ut substantia eius pereat, sed ut in suas rationes, ex quibus profectus est, revertatur».

⁵ 2, 12, 4, 5.

βαθμούς. Τὰ μὲν αἰσθητὰ ἐπανερχονται εἰς τὰς ἀρχηγόνους αἰτίας, καθ' ὅσον ἀποτίθενται τὴν αἰσθητὴν μορφήν καὶ περιβάλλονται λαμπρότητα ἐν τῷ θείῳ λόγῳ. Καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ ἐπανερχονται εἰς τὸν Παράδεισον, τουτέστιν εἰς τὴν προτιέραν αὐτῶν κατάστασιν, εἰς τὰ ἐν τῷ θείῳ λόγῳ πρωτότυπα. Ἄλλ' οἱ ἐκλεκτοὶ ὁμως ἀνέρχονται ἔτι ὑψηλότερον· δὲν ἐπανερχονται μόνον εἰς τὸν Παράδεισον ἀλλὰ καὶ ἐσθίουσιν ἐκ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς, τ. ἔ. ἐνοῦνται μετὰ τοῦ θεοῦ, *θεοῦνται*¹. Παραδόξως δὲ διδάσκει ὁ Σκῶτος ὅτι τὰ ὄντα καὶ δὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ βαθμιαίᾳ εἰς τὸν θεὸν ἐπιστροφήν δὲν ἀποβάλλουσι τὴν φύσιν αὐτῶν καὶ τὴν οὐσίαν. Διότι τὸ κατώτερον μεταβαίνει εἰς τὸ ἀνώτερον οὐδαμῶς ἀποβάλλει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν ἀλλὰ μόνον αἰρεται εἰς τελειότεραν κατάστασιν. Τὰ κατώτερα, λέγει, ἔλκονται κατὰ φύσιν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων καὶ ἀποροροφῶνται ὑπ' αὐτῶν, οὐχὶ ὅπως μὴ ὑπάρχωσιν ἀλλ' ὅπως ἐν ἐκείνοις μᾶλλον σφύζονται καὶ ὑπάρχωσιν καὶ ἐν ὧσιν². Ὅπως λοιπὸν ὁ ἀῆρ δὲν ἀποβάλλει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὅταν ὑπὸ τοῦ φωτὸς κατανασθῆι φαίνεται μόνον ὡς φῶς, οὐδὲ πάλιν ὁ σίδηρος ἢ ἄλλο τι μέταλλον ἀποβάλλει τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, ὅταν διαπυρωθῆι φαίνεται ὡς καθαρὸν πῦρ, — οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξίσταται τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, καὶ ὅταν ἐνωθῆῖ τόσον μετὰ τοῦ θεοῦ ὥστε μόνον ὁ θεὸς νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὄντων³. Ὅπως ἂν ἔχη, ἢ εἰς τὸν θεὸν ἐπάνοδος τῆς δημιουργίας τελεῖται διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου λόγου, δι' ἧς μόνης ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος, ἢ, ὡς λέγει ὁ Σκῶτος, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν αἰτιῶν, σφύζεται ἐν τῷ θεῷ. Λαμβάνων ὁ θεὸς λόγος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐν ἣ πᾶσα ὄρατὴ καὶ ἀόρατος δημιουργία περιέχεται, λαμβάνει τὴν ὅλην δημιουργίαν καὶ ἐνοῖ ταύτην ἑαυτῷ. Ὄστε ἐν τῷ Χριστῷ ἐπιστρέφει ἡ ὅλη δημιουργία εἰς ἑαυτὴν καὶ εὐρίσκει τὴν θέωσιν (Deificatio)⁴. Οὕτω τερατίζεται τοῦ κόσμου ἡ λειτουργία. Ἡ θεία φύσις παύεται δημιουργοῦσα, εὐθὺς ὡς πάντα ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς αἰδίους αὐτῶν αἰτίας, ἐν ἣ καὶ θὰ μένωσιν αἰδίως. Τότε ὁ θεὸς θὰ εἶναι πάντα ἐν πᾶσι καὶ ἡ δημιουργία ὅλη θὰ σκιασθῆ ὡσπερ τὰ ἄστρα ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου⁵.

¹ 5, 36.

² 5, 8.

³ Ἐνθ. ἀνωτ.

⁴ 5, 25, 28.

⁵ 3, 23. «Iam desinit creare, omnibus in suas aeternas rationes, in quibus aeternaliter manebunt et manent, conversis, appellatione quoque

8. **Ἀνθρωπολογία.** Ὅπως πάντα οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τὴν ἐνδοτάτην αὐτοῦ οὐσίαν θεῖον διανόημα καὶ δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς ἐννοιά τις ἐν τῷ θεῷ λόγῳ αἰδίως γινομένη¹. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις περιέχει ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ἐν τῷ δημιουργηθέντι κόσμῳ διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων ιδιότητας καὶ δύναται δικαίως νὰ ὀνομασθῇ πάντων τῶν δημιουργημάτων ἐργαστήριον. *Γινώσκει* δηλαδὴ ὡς ἄγγελος, *συλλογίζεται* ὡς ἄνθρωπος, αἰσθάνεται ὡς ἄλογον ζῶον, *ζῆ* ὡς φυτὸν καὶ σύγκειται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ἐνὶ λόγῳ εἶναι ἀληθῆς μικρόκοσμος². Εἶναι δ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰδρυμένα καὶ πεποιημένα πάντα, οὐ μόνον διότι τὰ γνωρίσματα τῶν δημιουργημάτων πάντα περιέχονται, ὡς εἶδομεν, ἐν αὐτῷ³ ἀλλὰ καὶ διότι *ἐννοια* πάντων ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεφυτεύθη. Ὑπάρχουσι δηλαδὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔμφυτοι αἱ ἐννοιαὶ πάντων· ἐὰν δὲ μὴ ἔχωμεν συνειδήσιν τούτων καὶ ἡ γνώσις ἡμῶν εἶναι σφόδρα ἐλλιπής, αἰτία εἶναι ἢ ἐκ τῆς ἁμαρτίας πῶσις⁴.

Συμφώνως τῇ διακριθεῖς δευτέρας καὶ τρίτης φύσεως παραδέχεται ὁ Σκῶτος διττὸν ἄνθρωπον, καθ' ὅσον οὗτος ὑπάρχει ἐν τοῖς πρώτοις αἰτίοις, ἦτοι ἐν τῷ θεῷ λόγῳ, καὶ καθ' ὅσον ἐμφανίζεται ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ. Ἐχομεν λοιπὸν τὸν *ἰδεατὸν* ἄνθρωπον ἐν τῷ θεῷ λόγῳ καὶ τὸν *ἐμπειρικὸν* ἐν τῷ συνειδητῷ κόσμῳ. Ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἀπλοῦς καὶ ἀναλλοίωτος, ἀνευ μεταβολῶν καὶ συμβεβηκότων· οὗτος δὲ ὑπάρχει διακεκριμένος εἰς πολλοὺς καθ' ἕκαστον ἀνθρώπους, οἵτινες ἔχουσι πλῆθος συμβεβηκότων καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι ἀπλοῖ ἀλλὰ σύνθετοι καὶ μεταβλητοί⁵. Ὁ ἐμπειρικὸς ἄνθρωπος σύγκειται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ἥτις εἶναι μία κατὰ τὴν οὐσίαν⁶, ἀπλῆ καὶ νοερά,

creaturae significari desistentibus; Deus enim omnia in omnibus erit, et omnis creatura obumbrabitur, in Deum videlicet conversa, sicut astra sole oriente».

¹ 4, 7. «Possumus ergo hominem definire sic: Homo est notio quaedam intellectualis in mente divina aeternaliter facta».

² 4, 7, 3, 37, 4, 10. «Proinde post mundi visibilis natus narrationem introducitur homo veluti omnium conclusio, ut intelligeretur, quod omnia quae ante ipsum condita narrantur, in ipso universaliter comprehenduntur».

³ Πβλ. 4, 7, 4, 5.

⁴ 4, 7.

⁵ 4, 7.

⁶ 4, 5. «Duas animas in uno homine nec ratio nec divina auctoritas sinit me arbitrari, imo etiam prohibet».

ἀόρατος καὶ ἀσώματος¹, διὰ πάντων τῶν τοῦ σώματος μερῶν διήκουσα ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν μὴ περικλειομένη². Ἡ ψυχὴ δημιουργεῖ αὐτὴ τὸ ἑαυτῆς σῶμα καὶ εἶναι ἀρχὴ πάσης κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως καὶ ἐπιθυμίας καὶ κινήσεως³. Ἐδημιουργήθη δὲ κατ' εἰκόνα τοῦ θεοῦ, διότι ὅπως ὁ θεὸς διήκει διὰ πάντων καὶ ὑπ' οὐδενὸς περικλείεται, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ οἰκεῖ τὸ ἑαυτῆς σῶμα χωρὶς νὰ περικλείεται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὅπως περὶ τοῦ θεοῦ οὕτω καὶ περὶ τῆς ψυχῆς δύναται νὰ λεχθῇ *δύο* εἶναι οὐχὶ *τι* εἶναι⁴. Πρὸς δ' ἔτι ἔχει καὶ δύναμιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν σωματικῶν ὁργάνων, τὴν γνωστικὴν δύναμιν⁵.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνωτέραν καὶ κατωτέραν γνωστικὴν δύναμιν. Ἡ μὲν ἀνωτέρα διακρίνεται εἰς νοῦν καὶ λόγον καὶ διάνοιαν. Ὁ *νοῦς* (intellectus) ἔχει θεωρητικὴν δύναμιν καὶ ὑποκείμενον τῆς γνώσεως τὸν θεόν, ὡς εἶναι οὗτος καθ' ἑαυτὸν ὑπὲρ πᾶν ὄν καὶ μὴ ὄν· ὁ *λόγος* (ratio) εἶναι ἐπιτήδειος πρὸς γνώσιν τῶν ἐν τῷ θεῷ ἰδεῶν, τουτέστιν ἀναφέρεται εἰς τὴν δευτέραν φύσιν· τέλος ἡ *διάνοια* (sensus interior) ἔχει ὑποκείμενον τὴν τρίτην φύσιν καὶ σκοπεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν ἐκ τῶν φαινομένων. Ἡ δὲ κατωτέρα γνωστικὴ δύναμις περιλαμβάνει τὴν ἐξωτερικὴν αἴσθησιν καὶ παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ τὴν γνώσιν τῶν αἰσθητῶν⁶. Λαμβάνομεν δὲ τὴν γνώσιν κατὰ δύο τρόπους, ἢ ἀφορμώμενοι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων⁷ ἢ μεταχειριζόμενοι τὴν «γνωστικὴν ἐνόρασιν» (gnosticus intuitus), καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπινος λόγος χωρεῖ ἐν τῇ γνώσει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θείας οὐσίας⁸. Ἡ ἀνθρώπινη νόσις εἶναι κατὰ βάθος θεία καὶ στοιχεῖ ταῖς κινήσει τῆς

¹ 2, 23. «Anima est simplex natura et individua».

² 4, 11.

³ 2, 24. Ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα διὰ λεπτοῦς τινος οὐσίας, ἥτις εἶναι φωτεινὴ καὶ ἀεροειδής.

⁴ 4, 11.

⁵ 2, 13, 23.

⁶ 2, 23.

⁷ Σημειώδες ὅτι αἱ γενικώταται ἐννοιαὶ, ἦτοι αἱ κατηγορίαι, δὲν εἶναι πλάσματα τοῦ νοῦ ἀλλ' ἐμφαίνουσι τὰ ὑπέριστα γένη πάντων τῶν δημιουργημάτων. De div. nat. 1, 14, 1, 27, 4, 4. «ars illa quae dividit genera in species et species in genera resolvit, quae dialecticā λέγεται, non ab humanis machinationibus sit facta, sed in natura rerum ab auctore omnium artium condita, et sapientibus inventa et ad utilitatem solerti rerum indagine usitata».

⁸ Ἐν τῶν θεμελιωδῶν διανοημάτων τοῦ Σκῶτου εἶναι ὁ ταυτισμὸς τῶν βαθμῶν τῆς λογικῆς ἀφαιρέσεως πρὸς τὰς βαθμίδας τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως,

θείας ουσίας¹. Είναι δ' εὐνόητον ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου γνώσις θεωρεῖται ὡς ἀπεριοριστος, ὁπότε ἐν αὐτῷ νοεῖ αὐτὸς ὁ Θεός.

Μὴ δυνάμενος ὁ Σκῶτος, ὡς καὶ οἱ νέοι Πλατωνικοί, νὰ ἐρμηνεύσῃ κατὰ φυσικὸν τρόπον τὴν ἐκ τοῦ ἰδεατοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἐμπειρικὸν μετάβασιν καταφεύγει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς διὰ τὴν ἁμαρτίαν πτώσεως. Ὁ πρῶτος δηλαδὴ ἄνθρωπος ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ θεοῦ δημιουργηθεὶς ἦτο αὐτὸς ὁ ἐν τῷ θείῳ λόγῳ ἰδεατὸς ἄνθρωπος· εἶχε σῶμα νοερὸν καὶ ἀπλοῦν, ἀμέριστον καὶ ἀθάνατον, ἐθεάτο δὲ πάντα ἐν τῷ Λόγῳ ἐκείνῳ ἀμέσως καὶ ἐνεργῶς οὐδαμῶς χροῖζων αἰσθήσεων ἢ τοπικῆς καὶ χρονικῆς κινήσεως². Ἀλλὰ στραφεὶς μᾶλλον πρὸς ἑαυτὸν ἢ πρὸς τὸν θεὸν ἡμαρτε καὶ ἁμαρτῶν ἐξέπεσε τῆς ἰδεατῆς ἐκείνης καταστάσεως καὶ περιεβλήθη τὸ παρὸν ἔνυλον σῶμα³. Ἐξεβλήθη τοῦ Παραδείσου, τουτέστιν ἐξῆλθεν ἐκ τῆς ἀρχῆθεν ἐνόητος εἰς τὸν ἔνυλον μερισμὸν καὶ τὸ πλῆθος· ἀπώλεσε τὴν προτέραν τελείαν γνώσιν καὶ περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ δημιουργοῦ ἄγνοιαν⁴. Ὡσαύτως προσέλαβε διὰ τὴν ἁμαρτίαν τὸν ταπεινὸν τῶν ἐπιθυμιῶν βίον, τὸ ζῶδες σῶμα καὶ τῶν φύλων τὴν διάκρισιν, δι' ἧς διαδίδεται τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ μεταδίδεται ἡ ἁμαρτία⁵. Καίτοι δὲ διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις κατέπεσεν εἰς κατάστασιν μὴ δυναμένην νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν προτέραν, ὅμως δὲν ἀπέβαλεν ὅλην τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις διατηρεῖ τοῦ κάλλους αὐτῆς τὴν ἀκμὴν καὶ τῆς οὐσίας τὴν ἀκεραιότητα. Καὶ ἀπώλεσε μὲν ὁ ἄνθρωπος τὴν μακαριότητα, ἧς θὰ ἀπέλαυεν εἰ μὴ ἡμάρτανεν, ἀλλὰ διατελεῖ ἔχων τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ θεοῦ οὐδ' ἐστερήθη τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας⁶. Οὐχ ἦττον διατηρεῖ τὸ νοερὸν σῶμα πλὴν ὅτι περικαλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἐνύλου⁷.

¹ Ἐνθ' ἀνωτέρω.

² 2,1. 2,23. 4,25.

³ 2,25 καὶ 26.

⁴ 4,9.

⁵ 2,23. 5,7. 4,12. 2,1. 4,23.

⁶ 5,6. 2,5. 3,35. 4,9. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει οὐ μόνον λόγον ἀλλὰ καὶ ὑπ' οὐ δεμιᾶς ἀνάγκης περιοριζομένην βούλησιν, ἐξ ἧς προέρχεται ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ (De praedest. 8,2. 5,4. 8,5). Ἡ βούλησις ἔχει ἐλευθερίαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν κίνησιν, ἧτις ἤρτηται ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ εἰς ὃ ἀναφέρεται ὑποκειμένου. Τὸ κακὸν ἄρα δὲν κείται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀλλ' ἐν τῇ διαστροφῇ καὶ ἀλόγῳ κινήσει τῆς ἐλευθέρως καὶ ἐλλόγου ψυχῆς. 8,9. De div. nat. 4,16.

⁷ 4,9.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς περὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς διδασκαλίας ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης καὶ παρέχει ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ διηγήσεως τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

9. Ἐπισκόπησις. Ἀναθεωροῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι εὐθύς γίνεται ἔκδηλος ὁ πανθεικὸς τῆς προκειμένης φιλοσοφίας χαρακτήρ. Ὁ θεὸς ἐκχεῖται εἰς τὰ ὄντα καὶ εἶναι ἡ ἐνδοτάτη αὐτῶν οὐσία. Καίτοι δὲ εἶναι ἐν παντὶ καὶ γίνεται πᾶν, ὅμως δὲν ἀναλίσκεται εἰς τὰ ὄντα ἀλλ' εἶναι καὶ μένει καθ' ἑαυτὸν ὡς ἀμέριστος καὶ ἄπειρος μονὰς ὑπὲρ τὸν κόσμον. Ὡστε ὑπάρχει ἅμα καὶ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ· καθ' ἑαυτὸν μὲν εἶναι ἡ ἐνόητος τῶν ἀντιθέσεων, κατερχόμενος δὲ εἰς τὰ ὄντα ἀναλύεται εἰς τὰς ἀντιθέσεις. Ἐν πᾶσι τούτοις διορῶμεν ἐπαναλαμβανόμενας τὰς θεωρίας τῶν νέων πλατωνικῶν. Ἀκρότατος δηλαδὴ τίθεται ὁ θεὸς ὡς ἡ ἄπειρος ἀγαθότης, ὡς τὸ ἀπρόσιτον εἰς πᾶσαν γνώσιν ὑπερούσιον ὄν. Ὑστερον ἔρχεται ὁ θεὸς λόγος ὡς τὸ σύνολον τῶν ἰδεῶν θεωρούμενος· ἐντεῦθεν ἐκπορεύεται ἡ καθόλου ζωὴ, ἧτις ἐν τοῖς ἐσχάτοις αὐτῆς ὁρίοις καταλήγει εἰς τὴν ὕλην. Ἡ ὕλη παρίσταται ὡς τὸ τέλος καὶ τὸ ὄριον τῆς ἐκφαινομένης ἰδέας καὶ εἶναι ἀπλῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς περὶ τὴν οὐσίαν συρροῆς συμβεβηκότων. Ἡ θεμελιώδης λοιπὸν τοῦ συστήματος τούτου ἀρχὴ εἶναι ἡ τῆς ἀπορροῆς, ἣν διεξοδικῶς ἤδη ἀνέπτυξαν οἱ νέοι πλατωνικοί· δυνάμεθα δ' εὐλόγως νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Σκῶτος τὰς ἀρχὰς αὐτῶν μεταβιβάζει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους¹. Τῶν νέων πλατωνικῶν τὰς θεωρίας ἀρύεται ἐκ τῶν διαπρεπεσιτάτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐφ' ὅσον οὗτοι ὑπέστησαν τὴν ἐκείνων ἐπίδρασιν. Τοιοῦτοι εἶναι μάλιστα ὁ Κλήμης, ὁ Ὠριγένης, Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ἰδίᾳ ὁ λεγόμενος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ Μάξιμος ὁ ὁμολογητής. Οὐχὶ δ' ἀτόπως ὀνομάσθη ὁ Σκῶτος «Ὠριγένης τῆς Δύσεως». Ἀμφότεροι πειρῶνται νὰ συναρμόσωσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ τὸν νέον πλατωνισμόν. Καὶ ὁ Σκῶτος ἐξαίρει ἐμφαντικῶς τὴν ἀξίω-

¹ Ἀλλὰ καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν. Τὸν Πλάτωνα θαυμάζει μὲν ὁ Σκῶτος καὶ παρατηρεῖ περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶναι philosophorum summus (De div. nat. 3, 36) ἀλλ' ἐπιλέγει «ne videar sectam illius sequi» (3, 37). Τοῦ Ἀριστοτέλους δὲ τὴν διαίρεσιν (Μετὰ τὰ φυσ. 12, 7. 1072 καὶ 21) ὑπομνησκεί ἡ διάκρισις τῶν τριῶν πρώτων φύσεων τοῦ Σκῶτου· οὗτος τὰς τρεῖς ἀριστοτελικὰς ἐννοίας, τὸ κινεῖν ἀκίνητον, τὸ κινεῖν κινούμενον, τὸ κινεῖν μὴ κινούμενον παρέλαβε διὰ τοῦ Αὐγουστίνου (De Civ. Dei 5, 9).

σιν, ὅπως δομώμεθα ἐν τῇ ἐρευνῇ ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ εὐλαβώμεθα πάντοτε τὸ κύρος τῆς Γραφῆς. Ἄλλὰ φρονῶν ὅτι ὑπὸ τὰς τροπικὰς καὶ εἰκονικὰς ῥήσεις αὐτῆς λανθάνει ἡ κυρία ἔννοια ὑποβάλλει τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ νεοπλατωνικὰ διανοήματα. Κατὰ τὴν τοιαύτην μέθοδον ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία καὶ τὰν ἀπαλιν ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία. Ἡ προθυμία δ' ὁμοῦ τοῦ νὰ συμβιβάσῃ οὐχὶ ὄλως συμβιβαστὰ ἤγαγεν εἰς ἀντιφάσεις. Οὕτω π. χ. ἡ μὲν φιλοσοφικὴ ἀκολουθία ἀπῆτει τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ τελείαν ἔνωσην πάντων, τὴν ἄρσιν πάσης μερικῆς διαφορᾶς καὶ τὸν ἀφανισμόν τῆς προσωπικῆς αὐτοσυνειδησίας. Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ τοῦ φιλοσόφου συνείδησις ἀντιτείνουσα ἀναγκάζει ὅπως μὴ ἀρνηθῆ τὴν μετὰ θάνατον προσωπικὴν αὐτοσυνειδησίαν. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἀμφιταλαντεύεται μετὰ ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας, δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ ἀπορροῆς αὐτοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ, τῆς ὑπὲρ τὸν κόσμον καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ. Ὅπως ἂν ἔχη, ἡ φιλοσοφία τοῦ Σκότου εἶναι πανθεῖα ἔχουσα χροιάν χριστιανικὴν καὶ ὑπομνησκούσα ἐν πολλοῖς τὴν ὕστερον θεωρίαν τοῦ Σπινόζα. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι παρενοήθη ἐν πολλοῖς ὑπὸ τῶν συγχρόνων, ἀλλ' ἐτιμήθη προσηκόντως ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων¹, καὶ ἔσχε πολλὴν ἐπιπλείστους ῥοπήν², ἀνεξωγογήθη δὲ ἐν τῷ δωδεκάτῳ αἰῶνι³.

¹ Τὴν μεγάλην τοῦ φιλοσόφου τούτου ἐπίδρασιν μαρτυρεῖ τὸ πλήθος τῶν ἀντιγράφων τοῦ κυριωτάτου ἔργου αὐτοῦ. Τὸ ὑπόμνημα εἰς τὰ θεολογικὰ ἔργα τοῦ Βοηθίου ἐτιμᾶτο σφόδρα μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος καὶ ἦτο ἐν πολλοῖς χειρογράφοις εὐρέως διαδεδομένον. Ἡ μετάφρασις δὲ καὶ τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸν ψ— Διονύσιον ἐχρησίμευσαν ἐν τοῖς ἐπομένοις αἰῶσιν ὡς βάσις πρὸς σπουδὴν αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸ τὸ κύριον ἔργον του, ὅπερ καθὼ τιμῶν τοὺς Ἑλληνας Πατέρας ὑπὲρ τοὺς Λατίνους καὶ διδάσκων τὴν πανθεῖαν κατεκρίθη (κατεκρίθη ὑπὸ Λέοντος τοῦ ἐνάτου (1050) καὶ ὕστερον ὑπὸ Ὀνωρίου τοῦ τρίτου (1225) ἐρρίφθη εἰς τὸ πῦρ), ἀπέλαυε πολλῆς παρὰ πολλῶν τιμῆς.

² Θεωρίας τοῦ Σκότου εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Γεοβέρτῳ, Berengar τῷ ἐκ Τουρόνης, Ἄλανῳ de Insulis καὶ ἄλλοις. Τὸ εἰσέτι ἀνέκδοτον σύγγραμμα τοῦ Ὀνωρίου Augustodunensis «Clavis physica» εἶναι, ὡς λέγει ὁ Endres, ἀπλὴ περίληψις τοῦ De divisione naturæ τοῦ Σκότου.

³ Ἐκ τῶν περὶ Σκότου διαλαβόντων μνημονεύομεν τοὺς ἐξῆς: *J. Dräseke*, Johan. Scotus Erigena und dessen Gewährsmänner in seinem Werke κλ. ἐν Studien zur Gesch. d. Theol. und Kirche τόμ. 9, τευχ. 2ον. Πβλ. τοῦ αὐτοῦ Zeitsch. für wissensch. Theol. 46, 56 καὶ ἐξ. καὶ 47, 121 ἐξ.— *P. Baldini*, Scoto Erigena e la filosofia religiosa nel IX secolo, Riv. stor.-crit. 2, 413 ἐξ.— *M. Jacquin*, Le néoplatonisme de Jean Scot, ἐν

§ 3. Διαλεκτικοὶ καὶ ἀντιδιαλεκτικοί.

1. Αἱ ἐλευθέραι λεγόμεναι μαθήσεις ἤρξαντο, καθὰ εἶδομεν, ἐπὶ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐπιμελῶς θεραπευόμεναι. Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ θεραπεία αὕτη ἔβαινε παραλλήλως καὶ ἀρμονικῶς πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς ἀγίας Γραφῆς. Τοιαύτην συμφωνίαν εὐρίσκομεν παρὰ Γεοβέρτῳ τῷ ἐξ Αὐριλλάκου (Aurillac) καὶ Φουλβέρτῳ τῷ ἐκ Chartres († 1028). Ἄλλ' ὕστερον ὁμοῦ ἡ ἀρμονία διελύθη, διότι οἱ μὲν αὐστηροὶ τῶν μοναστηρίων ἀναμορφῶνται διετέθησαν δυσμενῶς πρὸς τὴν θύραθεν σοφίαν καὶ πολλοὶ θεολόγοι συνεβούλευον τὴν ἐμμονὴν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐθεντίᾳ καὶ τὴν ἀποβολὴν τῆς διαλεκτικῆς· οἱ δὲ θεραπεύοντες πάλιν τὴν διαλεκτικὴν ὑπερτιμῶντες αὐτὴν ἤξιουν νὰ τάξωσιν ὑπὲρ τὸ κύρος τῶν Πατέρων. Ὅθεν προήλθε διαμάχη τῶν ὁπαδῶν τῶν ἐλευθερίων μαθήσεων καὶ τῶν ἰδιογνωμόνων θεολόγων, ἀντίθεσις τῆς ὀρθολογικῆς μεθόδου καὶ τῆς πίστεως. Ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ αἱ θεολογικαὶ σπουδαὶ ἐτύγγανον ἤδη μικρὰς προσοχῆς, τοῦναντίον δὲ ἐπιμελῶς ἐθεραπεύετο ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ, ὧν ἡ ἐκτίμησις καὶ δύναμις καθίστατο ὀσημέραι ἰσχυροτέρα. Οὕτω δ' ἐσηματίσθη ἰδίᾳ τάξις λογίων ἀνδρῶν, οἵτινες λεγόμενοι φιλόσοφοι, διαλεκτικοί, σοφισταί, περιπατητικοὶ περιήρχοντο κατὰ τὸ πλεῖστον, ὡς οἱ ἀρχαῖοι σοφισταί, τὰς παντοδαπὰς χώρας καὶ ἐνεκωμιάζον τὴν ἑαυτῶν τέχνην. Τινὲς δὲ δὲν ἠροκοῦντο εἰς τὸ νὰ ἐξαίρωσι τὴν διαλεκτικὴν τέχνην καὶ νὰ ἀπαιτῶσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς θεολογίας ἀλλὰ καὶ περαιτέρω χωροῦντες ἔθετον τὴν διαλεκτικὴν ὑπὲρ τὴν θεολογίαν, τὸν Βοηθίον ὑπὲρ τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας. Δοκησίσοφοι μᾶλλον ἢ σοφοὶ ὄντες ἐμυκτήριζον τὴν παλαιὰν πίστιν καὶ ἐκάκιζον τὸ μὲν ἐπουσιώδη μέρη τὸ δὲ θεμελιώδη δόγματα αὐτῆς¹.

Revue des scienc. Philos. et Theol. 1, 674 ἐξ. Πβλ. τοῦ αὐτοῦ ἐνθ. ἀνωτ. 4, 104 ἐξ.— *W. Heinrich*, Eriugena und Spinoza, 1909.— *Manitius*, Joh. Scotus und Remigius, Didascalion 43 ἐξ.— *K. I. Λογοθέτου*, Ἡ περὶ φύσεως φιλοσοφία Ἰωάννου τοῦ Σκότου, 1920.— *A. Scheider*, Die Erkenntnisslehre des Joh. Eriugena im Rahmen ihrer metaph. und anthropologischen Voraussetzungen 2 τόμ. 1921-3.— *H. Dörries*, Zur Gesch. der Mystik. Eriugena und der Neoplatonismus, 1925.— *H. Bett*, Joh. Sc. Erig., A study in mediæval philosophy, 1925.— *M. Grabman*, Mittelalter. Geistesleben, 449 καὶ ἐξ.— *Karl. Samstag*, Die Dialektik des Jo. Scottus Eriugena, 1930.— *P. Klettler*, Jo. Eriugena. Eine Untersuchung über die Entstehung der mittelalt. Geistigkeit, 1931.

¹ Μετεχειρίζοντο συλλογισμοὺς κατὰ τῆς ἐκ τῆς Παρθένου γεννήσεως

ἔχαιρον δὲ ὑπερβαλλόντως, ὁσάκις δι' ἐντέχνων συλλογισμῶν περιῆγον τοὺς πιστοὺς εἰς ἀμηχανίαν¹.

2. **Διαλεκτικοί.** Ἐνταῦθα μνημονευτέος πρῶτος *Γερβέρτος* ὁ ἐξ *Αὐριλλάκου* (*Aurillac*), ὅστις ἐν τῇ Σχολῇ τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἐν ἄλλαις Σχολαῖς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας ἐκπαιδευθεὶς ἔδρασεν ἀπὸ τοῦ 927 ὡς διδάσκαλος, εἶτα δὲ (τῷ 982) ἐγένετο ἀββᾶς καὶ ὕστερον (τῷ 991) ἀρχιεπίσκοπος καὶ τέλος (τῷ 999) ἀνήλθεν εἰς τὸν παλικὸν θρόνον ὡς Σίλβεστρος ὁ δεύτερος. Τυχῶν εὐφρείας μορφώσεως καὶ ἐμποροῦμενος θανμασμοῦ πρὸς τὴν ἔγκριτον ἀρχαιότητα ἀνεδείχθη εὐδόκιμος ἐρηνητευτῆς τῶν κλασσικῶν συγγραφέων καὶ ἐπέδειξε ζῆλον εἰς συλλογὴν καὶ διατήρησιν τῶν χειρογράφων τῶν παλαιῶν καὶ μάλιστα τῶν λόγων τοῦ *Κικέρωνος*². Ὅπόσον εὐρέως διεξήγετο ἡ διαλεκτικὴ διδασκαλία ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ *Γερβέρτου*, μανθάνομεν παρὰ μαθητοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ *Richer*³. Διαλεκτικὸν δὲ ζήτημα, ὅπερ ἀνεφύη τῷ ἔτει 970 ἐν συζητήσει τοῦ *Γερβέρτου* μετὰ τοῦ Ὀτρίκου ἐπὶ παρουσίᾳ *Otto* τοῦ δευτέρου, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἐκείνον νὰ παρασκευάσῃ ἔργον ἐπιγραφόμενον «Περὶ τοῦ ἔλλογου καὶ τῆς χρήσεως τοῦ λόγου» (*De rationali et ratione uti*). Ἡ πρότασις δηλαδὴ τὸ «ἔλλογον μεταχειρίζεται τὸν λόγον» φαίνεται ὅτι ἀντίκειται πρὸς τὴν λογικὴν ἀρχήν, καθ' ἣν τὸ κατηγορημα εἶναι ἔννοια εὐρυτέρα τοῦ ὑποκειμένου. Πρὸς ἄρσιν τῆς δυσχερείας διακρίνει ὁ φιλόσοφος οὗτος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὴν δύναμιν (*potestas*) καὶ τὴν ἐνέργειαν

τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τοῦ πρὸς ἀπολύτρωσιν θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, κατὰ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κτ. Τὰς ὀρθολογικὰς τάσεις τῶν τότε διαλεκτικῶν ἀπεικονίζει ἐναργῶς ὁ *Otloh* ἐν τῷ *Dialogus de tribus quaestionibus*, παρὰ *Migne P. L.* 146, 60 AB.

¹ Ἐπιθ. *Endres*, *Die Dialektiker und ihre Gegner im 11 Jahrh.* ἐν *Philos. Jahrb.* 23, 26 ἐξ.

² Ὁ *Γερβέρτος* ἀνέγνω τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ *Πορφυρίου* ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταφράσεως τοῦ *Μαρίου Βικτωρίνου* καὶ ἠρμήνευσεν αὐτὴν ἀκολουθῶν τῷ ὑπομνήματι τοῦ *Βοηθίου*. Ἐσπούδασε τὰς Κατηγορίας καὶ τὸ περὶ ἐρημνείας σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ Τοπικὰ αὐτοῦ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ *Κικέρωνος* καὶ τὰ εἰς ταῦτα ὑπομνήματα τοῦ *Βοηθίου*, ἔτι δὲ πάσας τὰς λογικὰς πραγματείας τοῦ *Βοηθίου* (Περὶ τοπικῶν διαφορῶν, περὶ κατηγορικῶν συλλογισμῶν, περὶ ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, περὶ διαιρέσεως) καὶ τὸ *Liber definitionum* τοῦ μνημονευθέντος *Μαρίου*.

³ *Historiarum Liber* 3,44 καὶ ἐν *Monument. Germaniae. hist. Scriptores* 3,617 ἐξ.

(actus) ὑπάρχει διπλὸν ἔλλογον, τὸ μὲν θεῖον καὶ αἰδῖον (εἰς ὃ καταλέγονται καὶ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι) τὸ δὲ μεταβλητὸν καὶ παροδικόν· εἰς ἐκεῖνο μὲν ἀνήκει ὁ λόγος ἐνεργείᾳ εἰς τοῦτο δὲ δυνάμει, ἐκεῖνο μὲν νοεῖ ἀείποτε τοῦτο δὲ δύναται νὰ νοῆ μεταβαῖνον ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν. Εἰς ἐκεῖνο μὲν ἡ δύναμις εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ἐνεργείας εἰς τοῦτο δὲ οὐχί, διότι ἡ πραγματικὴ χρῆσις τοῦ λόγου εἶναι αὐτῷ μόνον συμβεβηκός. Δύναται ἄρα κατὰ τῆς ψυχῆς ὡς ἔλλογον νὰ κατηγορηθῇ ἡ χρῆσις τοῦ λόγου μόνον ὡς συμβεβηκός. Πλὴν τῆς διαλεκτικῆς¹ ἐθεράπευσεν ὁ ἀνὴρ καὶ δὴ καὶ εὐδοκιμώτερον τὴν μαθηματικὴν· ἐν πολλαῖς ἐπιστολαῖς διέλαβε περὶ ἀριθμητικῶν καὶ γεωμετρικῶν ζητημάτων² καὶ συντάξε *Γεωμετρίαν* (*Geometria*) μαρτυροῦσαν ἐπίδρασιν ἀραβικὴν³. Οὕτως ἡ σπουδαιότης καὶ ἀξία τοῦ *Γερβέρτου* ἔγκειται οὐχὶ τόσον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ θεολογίᾳ ὅσον ἐν τῇ μαθηματικῇ καὶ τῇ φυσικῇ, οὗς κλάδους ἐθεράπευσε καὶ ἐπλούτισε διὰ τῆς ἀραβικῆς ἐπιστήμης.

Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ *Γερβέρτου* εἶναι ὁ *Φουλβέρτος* (*Fulbert*), ὅστις τῷ 990 ἴδρυσε Σχολὴν ἐν *Chartres* καὶ ὕστερον ἐγένετο ἐκεῖ ἐπίσκοπος. Οὗτος συνεβούλευεν ἐντόνως τοῖς μαθηταῖς κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐν ἐπιστολαῖς⁴ ὅπως ἀπέχωνται τῶν ἀπατηλῶν καὶ

¹ Τὴν διαλεκτικὴν ἐφήρμοσεν ὁ *Γερβέρτος* καὶ εἰς τὴν θεολογίαν ἐν τῷ συγγράμματι «*De corpore et sanguine domini*», ἐὰν τοῦτο εἶναι ὄντως γνήσιον.

² Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν φίλον του *Κωνσταντῖνον*, ἀνέπτυξε τοὺς κανόνας τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς διαιρέσεως (*regulae de numerorum abaci rationibus*)· ἐν ἄλλαις δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπιστολαῖς ἐπραγματεύθη περὶ τῆς σφαίρας (*De sphaera*) καὶ ἠρμήνευσε χωρία τοῦ *Βοηθίου*. Τὰς ἐπιστολάς τοῦ *Γερβέρτου* ἐξέδωκε μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων ὁ *J. Havet* ἐν *Παρισίους* τῷ 1889. Πρὸβλ. καὶ *N. Bubnov*. *De exemplari epistolarum Gerbertinarum ejusque auctoritate critica*, ἐν *Πετρούπολει* 1888—1890.

³ Πάντα τὰ μαθηματικὰ ἔργα τοῦ *Γερβέρτου* ἐξέδωκεν ὁ *N. Bubnov* (*Gerberti opera mathematica*, ἐν *Βερολίῳ*, 1899). Συγγενῆς πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν *Γεωμετρίαν* εἶναι ἀνώνυμος τις *γεωμετρικὴ πραγματεία* (*Geometria practica*) ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ *M. Curtze* (ἐν *Monatshefte für Mathem. und Physik*. 8,193 ἐξ.).—Γενικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἐποίησεν ὁ *A. Olleris* (*P. L.* 139, 57 ἐξ.). «*Oeuvres de Gerbert, collationées sur les manuscrits, précédées de sa biographie suivies de notes critiques*» 1867.

⁴ Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ *Φουλβέρτου* εὐρίσκονται παρὰ *Migne* (*P. L.* 141, 185 ἐξ.).

νοτομιῶν καὶ μὴ ἀποκλίνωσι τῶν ἁγίων Πατέρων. Προσέτι ἐδείκνυεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις εἶναι περιορισμένη καὶ ἀδύνατος νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ θεῖα πράγματα. Τὸ ὕψος, ἔλεγε, τῶν θεῶν βουλευμάτων ἀδυνατεῖ νὰ κατίδῃ ἡ ἀνθρωπίνη σοφία· τὰ δὲ βάρη τῶν μυστηρίων τοῦ θεοῦ ἀποκαλύπτονται οὐχὶ εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἀλλ' εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς πίστεως¹.

¹ *Ἀνσελμος* ὁ ἐκ Besate, ἡ ὡς αὐτὸς καλεῖ ἑαυτὸν, *Ἀνσελμος* ὁ περιπατητικὸς ἔζησε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν Πάρμη παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Drogo. Εἶτα δ' ἐτρόπη ἐπὶ τὸν πλάνητα βίον, ἵνα ἐπιδείξῃ τὴν ἄωρον σοφίαν του καὶ λάβῃ ἀξιώματα. Ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσῃ περὶ τὸ 1050 «Ρητορομαχία» (Pheoromachia)², ἔνθα ἐν γλώσσει πομπῶδει διηγεῖται τὰς περιηγήσεις αὐτοῦ, ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως³.

Μαθητὴς τοῦ Φουλβέρτου ἐγένετο *Βερεγγάριος* (Berengar) ὁ ἐκ *Τουρώνης* καταγόμενος ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς καὶ πλουσίου· οὗτος ἠσχολήθη μόνον περὶ τὴν διαλεκτικὴν, ἣτις ἀπέβη αὐτῷ τέχνη σοφιστικῆ. Μαθητὴς ἤδη ὢν ἐσπουδαζεν ὅπως εὐρίσκη ἀποδείξεις κατὰ τῆς κρατούσης πίστεως καὶ ἦτο ἐν ταῖς συζητήσεσιν ἀκατάσχετος. Φιλόδοξος δ' ὢν καὶ ἀλαζῶν ἠθέλησε νὰ καταπολεμήσῃ τὴν περὶ εὐχαριστίας διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ παλινωδῆσῃ καὶ μετὰ βίον ταραχώδη ἐτελεύτησεν ἐν βαθεῖ γήρατι (τῷ 1088). Ἐν τῷ συγγράμματι *De sacra coena adversus Lanfrancum*⁴ θέτει τὴν διαλεκτικὴν διανόσιν ὑπὲρ τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπιμαρτύρεται τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον ἀποφαίνοντα τὴν διαλεκτικὴν ὡς τὴν τέχνην τῶν τεχνῶν, τὴν ἐπιστήμην τῶν ἐπιστημῶν, καὶ διδάσκοντα ὅτι ὀφείλομεν ἐν πᾶσι νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν διαλεκτικὴν, τουτέστιν εἰς τὸν νοῦν, τὸ ἐν ἡμῖν ὁμοίωμα τοῦ θεοῦ. Καὶ εἶναι μὲν — λέγει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σκότου⁵ — ἐν πολλοῖς ἡ ἀσθεντία ἀναγκαία ἀλλὰ

¹ Ep. 5. P. L. 141, 196 CD.

² Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ E. Dümmier τῷ 1872.

³ Ἐπιθ. J. A. Endres, Die Dialectiker und ihre Gegner in 11 Jahrh. ἐν Philos. Jahrb. 19, 23 ἐξ. 26, 85 ἐξ.

⁴ Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ Lessing ἐξεδόθη τῷ 1834 ὑπὸ τοῦ E. Vischer.

⁵ Ἐπειδὴ ὁ Berengar ἐν τῇ περὶ εὐχαριστίας θεωρίᾳ ἠκολούθει κατὰ τὸ πλεῖστον τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σκότου φερομένῳ οἰκείῳ βιβλίῳ, κατεδικάσθη

πολλῶ προτιμότερος πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας εἶναι ὁ λόγος¹. Πρέπει λοιπὸν νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν λογικὴν μέθοδον καὶ ἐπὶ πάντων νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν διαλεκτικὴν². Ἀπὸ τοιούτων ἀρχῶν ὁρμώμενος ἐπεξήτει νὰ προσβάλλῃ τὸ περὶ εὐχαριστίας δόγμα δεικνύων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταβληθῇ ἡ οὐσία ἀνευ ἀντιστοίχου μεταβολῆς τῶν συμβεβηκότων. Ἐντεῦθεν δὲ προήλθον τότε σφοδραὶ θεολογικαὶ ἔριδες. Ἀλλὰ περιορισθεὶς ὁ ἀνὴρ ἐν μερικοῖς μόνον θεολογικοῖς ζητήμασι καὶ ταῦτα διεξαγαγὼν κατὰ τρόπον σοφιστικὸν δὲν ἔσχεν ἐπὶ πολὺ μεγάλην ἐπίδρασιν³.

3. *Ἀντιδιαλεκτικοί*. Τὰς ὑπερβολὰς τῶν διαλεκτικῶν κατεπολέμησαν οἱ ἀντιδιαλεκτικοὶ ἐξαιρόντες τὴν πίστιν καὶ ἀξιοῦντες τὴν εἰς αὐτὴν ὑποταγὴν τῆς ἐπιστήμης. Οὗτοι κατέληγον εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, διότι πολλοὶ αὐτῶν ἠρνοῦντο εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐτρέποντο εἰς τὴν σκέψιν. Ἡ κατὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀντίδρασις προήλθε μάλιστα ἐκ μοναχῶν ἀναμορφωτῶν προσηλωμένων τέως εἰς τὰς ἐλευθερίου μαθήσεις. Τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ *Γεράρδος* ὁ ἐκ *Czanád* († 1046), ὅστις ἐκ Βενετίας καταγόμενος καὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ σπουδάσας μετέστη ὕστερον εἰς τὸν ἐρημικὸν βίον· ἀποδημήσας εἰς τοὺς ἁγίους τόπους ἐκρατήθη ὑπὸ τοῦ ἁγ. Στεφάνου ἐν Οὐγγαρίᾳ, ὅπου κατόπιν ἐγένετο ἐπίσκοπος Czanád. Ἐν τινι βιβλιαρίῳ αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ «*Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem*» ἐξαιρεῖ τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀποστόλων ὑπὲρ τοὺς ἐθνικοὺς φιλοσόφους⁴. Ἀλλὰ δὲν παρορᾷ ὅμως τὴν (ὕψρητικὴν)

(τῷ 1050) καὶ ἀπηγορεύθη ὅπως ἡ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ.

¹ De sacra coena 100 «*Quamquam ratione agere in perceptione veritatis in comparabiliter superius esse*».

² Ἐνθ. ἀνωτ. 101. «*Maximi plane cordis est, per omnia ad dialecticam confugere, quia confugere ad eam ad rationem est confugere, quo qui non confugit, cum secundum rationem sit factus ad imaginem dei, suum honorem reliquit. Dialecticam beatus Augustinus tanta diffinitione dignatur, ut dicat: dialectica ars est artium, disciplina disciplinarum, novit discere, novit docere, scientes facere non solum vult, sed etiam facit*».

³ Πβλ. J. Endres ἐνθ. ἀνωτ. 19, 25 ἐξ. 26, 160 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ Forschungen, σ. 38 ἐξ.—M. Grabmann, Die Gesch. der schol. Methoden 2, 218 ἐξ.—Th. Heitz, Essai historique sur les rapports entre la philosophie et la foi de Bérenger de Tours, 1909.—M. Manitius, 2, 103 ἐξ.

⁴ Αὐτ. σ. 27 ἔκδ. Batthyány.

ἀξίαν τῶν ἐπιστημῶν οὐδὲ διάκειται πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τόσον δυσμενῶς ὅσον ὕστερον ὁ Damiani¹.

Κυριώτατος προστάτης τῆς ἀντιδιαλεκτικῆς ἐνεργείας ἐγένετο ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Πέτρος Damiani (1007—1072). Ἡ μοναχικὴ καὶ ἀσκητικὴ διάθεσις ἐπλήρου αὐτὸν μεγάλης δυσπιστίας πρὸς τὰς θύραθεν ἐπιστήμας καὶ δὴ καὶ πρὸς τὴν διαλεκτικὴν. Τοῦτο διαβλέπομεν ἐν τῷ συγγράμματι «De divina omnipotentia in reparatione corruptae et factis infectis reddendis»² ἐν ᾧ ἀποκρούων τὰς ὑπερμέτρους ἐπεμβάσεις τῆς διαλεκτικῆς προσάγει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ὅλη παιδεία εἶναι ἀνεπαρκὴς πρὸς ἔφιξιν τῆς ἀληθείας³. Διότι οἱ κανόνες τῆς νοήσεως ἐξημενεύουσι μέρος μόνον τῶν τῆς φύσεως φαινομένων, ὑπάρχουσι δ' ὅμως πλεῖστα φαινόμενα μὴ συνάδοντα τοῖς κανόσιν, οὗ πρᾶγματος αἰτία εἶναι τὸ ὅτι ἐν τῇ φύσει δὲν κρατεῖ καθολικὴ τάξις καὶ κανονικότης⁴. Καὶ ὅπου δὲ ὑφίστανται κανόνες δὲν ἔχουσι ἀπόλυτον δύναμιν καὶ γενικὸν κύρος, καθὰ μαρτυροῦσι τὰ θαύματα⁵. Προέβαινε δ' ὁ Damiani ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀρνήται τὸ ἀπόλυτον κύρος τῶν νόμων τῆς διανοήσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως. Ἡ τῆς ἀντιφάσεως ἀρχὴ ἰσχύει κατ' αὐτὸν ἀπλῶς ἐπὶ τῶν πεπερασμένων καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ἀπείρου· δὲν ἔχει γενικὴν ἀξίαν καὶ ἀπόλυτον κύρος⁶. Τοιοῦτοτρόπως διαμφισβητεῖται τὸ κύρος τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως καὶ διασειεῖται ἡ βᾶσις τῆς γνώσεως, ὑποτίθεται δὲ ἀνεπιγνώστως ἡ παραδοχὴ διττῆς ἀληθείας, τὸ μὲν λογικῆς τὸ δὲ θεολογικῆς. Συντόμως εἰπεῖν ἐπειροῶτο νὰ δείξῃ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ἔχει μικρὰν δύναμιν καὶ κατ' ἀκο-

¹ J. Endres, Forschungen 61.

² Εὑρίσκεται παρὰ Migne, P. I. 145.

³ Ὑποκείμενον τῆς συγγραφῆς ταύτης εἶναι ἡ θεία παντοδυναμία καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως. Ζητεῖται δηλαδὴ τὸ ἂν δύναται ὁ θεὸς τὸ γενόμενον νὰ ποιήσῃ μὴ γενόμενον.

⁴ Εἶναι ἔκδηλον ὅτι τὰ μὴ ὑποκείμενα εἰς κανόνας δὲν δύναται νὰ γνωσθῶσιν. Αὐτ. κεφ. 11. P. L. 145, 614B.

⁵ Ἡ θεία δύναμις δὲν περιορίζεται ὑπὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων· ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως δύναται νὰ ἄρῃ τὴν ἀνάγκην αὐτῆς. Αὐτ. κεφ. 10. 614B. κεφ. 11, 612 BC «Qui enim naturae dedit originem, facile cum vult naturae tollit necessitatem».

⁶ Αὐτ. 11, 612 AB «Quae enim contraria sunt, in uno eodem Subjecto congruere nequeunt, Haec porro impossibilitas recte quidam dicitur, si ad naturae referatur inopiam, absit autem, ut ad majestatem sit applicanda divinam». Ὅπως πάντα οὕτω καὶ ὁ τῆς ἀντιφάσεως νόμος ὑποτάσσεται εἰς τὴν θεϊαν βούλησιν. Αὐτ. 612 B.

λουθίαν ἀδυνατεῖ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τῆς πίστεως τὰ ἀπόρητα. Ἐὰν δὲ μέλλῃ νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ ὑποκείμενα τῆς πίστεως, ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τοὺς κανόνας αὐτῆς καὶ εἰς τούτους νὰ ὑποταχθῇ. Πρέπει, λέγει, νὰ μὴ ἀξιοῖ κύρος διδασκάλου ἀλλ' εὐπειθῆς νὰ ὑπηρετῇ τῇ πίστει ὡς θεραπαινὶς τῇ δεσποίνῃ¹. Τοιαῦτα γνωματεύων ἀνακαινίζει πρῶτος τῶν Σχολαστικῶν τὴν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐγερωθεῖσαν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ὑπηρετῇ ἡ φιλοσοφία τῇ θεολογίᾳ. Σημειωτέον δ' ὅμως ὅτι ὁ μὲν Δαμασκηνὸς καὶ οἱ μετέπειτα Σχολαστικοὶ οἱ τὴν ἀξίωσιν ἐκείνου ἐπαναλαμβάνοντες ἐνόουν ὅτι ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ πορίζῃ τῇ θεολογίᾳ θετικὰς ὑπηρεσίας, ὁ δὲ Damiani ἐνόει μᾶλλον ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ ὅτι αἱ θεμελιώδεις ἀλήθειαι εὐρηγνται μόνον ἐν τῇ θεολογίᾳ².

Ἡ ὑπὸ τοῦ Damiani ἐκτίμησις τῆς διαλεκτικῆς δὲν ἔτυχε καθόλου εἰπεῖν ἐπιδοκιμασίας παρὰ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων. Ἀλλὰ πολλοὶ ὅμως, ἐκ τῶν συζητήσεων αὐτοῦ παρορμηθέντες, ἠσχολήθησαν περὶ τὸ πρόβλημα τῆς θείας παντοδυναμίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως³.

Ὅπως ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Damiani οὕτω καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὁ Otloh καὶ ὁ Manegold κατεπολέμησαν τὴν διαλεκτικὴν. Ὁ Otloh γεννηθεὶς περὶ τὸ 1010 κατέστη μοναχὸς ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Emme-

¹ Αὐτ. κεφ. 5, 603 C. «Quae tamen artis humanae peritia, si quando tractandis sacris eloquiis adhibetur, non debet ius magisterii sibimet arroganter arripere, sed velut ancilla dominae quodam famulatus obsequio subservire, ne si praecedat, oberret».

² Περὶ τοῦ Damiani ἰδὲ J. Endres, Die Dialektiker und ihre Gegner im 11 Jahrh. ἐν Philos. Jahrb. 19, 29 ἔξ· τοῦ αὐτοῦ Petrus Damiani (Beiträge 8, 3).—Regin Biron, S. Pierre Damien, 1908.—M. Grabmann, Die Gesch. der scol. Methoden 1, 231 ἔξ.—L. Kühn, Petrus Damiani und seine Anschauungen über Staat und Kirche, 1913.

³ Ἄλλοι μὲν (Γιλβέρτος de la Porrée, Πέτρος Λομβαρδός, Γουλιέλμος ὁ ἐξ Auxerre καὶ ἄλλοι) συμφώνησαν τῷ Damiani, ἄλλοι δὲ πάλιν (Ἄνσελμος ὁ ἐκ Κανταουρίας καὶ Ὀνώριος Augustod.) ἐγνωμάτευον ὅτι τὸ γενόμενον δὲν δύναται νὰ καταστῇ μὴ γενόμενον καὶ οὕτως ἀντείχοντο τοῦ ἀπολύτου κύρους τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως προθυμούμενοι νὰ αἰτιολογήσωσι τὸ πρᾶγμα. Ὁ δ' Οὐγων ὁ ἐκ τοῦ ἁγίου Βίκτωρος διαρρήδην ἀπεφώνησε (De sacram. christ. fid. 1, 22) ὅτι ὁ θεὸς δὲν δύναται τὰ λογικῶς ἀδύνατα. Τῷ Οὐγωνι συναμολόγησαν ὁ Bonaventura καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης. Ἐπιθ. Endres Petrus Damiani 26 ἔξ.—Überweg-Geyer, 188.

ram in Regensburg, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1070¹. Ἀσχολούμενος τὸ κατ' ἀρχὰς περὶ τὴν θύραθεν σοφίαν ἀπέστη αὐτῆς, εὐθὺς ὡς ἐγένετο μοναχός, καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ἀναπληροῖ ἐκείνην κάλλιστα ἢ ἅγια Γραφή. Οὐ μόνον θεολόγος ὢν ἀλλὰ καὶ ποιητὴς καὶ ἱστορικὸς συνέγραψε πολλά, ἐξ ὧν δύο ἔργα εἶναι ἰδίας μνήμης ἄξια, ἦτοι «Διάλογος περὶ τριῶν ζητημάτων» (Dialogus de tribus quaestionibus) καὶ «Βιβλίον περὶ τῶν οἰκείων πειρασμῶν καὶ συγγραφῶν» (Liber de tentationibus suis et scriptis)². Ἐκ τούτων τὸ δεύτερον εὐμοιρεῖ ψυχολογικοῦ διαφέροντος καὶ εἶναι ἢ πρώτη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι αὐτοβιογραφία³. Καὶ δὲν ἀπορρίπτει μὲν παντελῶς τὴν θύραθεν ἐπιστήμην ἀλλὰ γνωματεύει ὅτι πολλὰ αὐτῆς εἶναι περιττὰ⁴ καὶ ὅτι ἢ περὶ τὰς ἐλευθερίους μαθήσεις ἀσχολία εἶναι τοῖς μοναχοῖς ἀπηγορευμένη⁵. Προθυμεῖται λοιπὸν νὰ στοιχῆ μᾶλλον ταῖς γνώμαις τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἢ ταῖς θεωρίαις τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Βοηθίου⁶ καὶ λέγει ἐπιστημονικοῦς τοὺς ἐντριβεῖς μᾶλλον περὶ τὴν ἅγιαν Γραφήν ἢ περὶ τὴν διαλεκτικὴν⁷. Ἄλλ' εἰ καὶ ἀποδοκιμάζει τὴν διαλεκτικὴν, δὲν κατορθοῖ νὰ ἀποσπασθῆ ὅλως αὐτῆς⁸.

¹ Ὁ δὲ *Manegold*, ὅστις περιῆλθε τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Γαλ-

¹ Περὶ τοῦ Otloh ἐπιθ. *J. Endres*, *Forschungen* 64 ἐξ.—*M. Manitius*, 2, 83 ἐξ.

² Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Otloh εὐρίσκονται παρὰ *Migne*, P. L. 146.

³ Ὁ συγγραφεὺς στρέφει ὀξὺ τὸ βλέμμα εἰς τὰ ἐνδότατα τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ περιγράφει τὸν ἐσωτερικὸν σάλον τὸν διεγειρόμενον ὑπὸ τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπιστιοδοξίας. Ἀμφέβαλλε περὶ τῆς ἀληθείας τῆς ἁγίας Γραφῆς, περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ, ἔτι δὲ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ νοῦ διακυβερνήσεως τοῦ κόσμου. Ἐνθ. ἀνωτ. 146, 32 AB.

⁴ *Dialogus de tribus quaest.* P. L. 146, 89 AB «superflua multa sunt in ea».

⁵ Τοιαῦτα ἔλεγε, διότι ὑπελάμβανεν ὅτι ὅσα ἰσχυρότερον τρέπεται τις εἰς τὴν τοῦ κόσμου σοφίαν, τοσοῦτ' μᾶλλον ἀποβαίνει ἀνάξιος τῶν θεῶν μυστηρίων. *De doctrina spirituali* P. L. 146, 275 C. 277 B.

⁶ *Dialogus de tribus quaest.* P. L. 146, 62 B.

⁷ Ἐνθ. ἀνωτ. 60 A «Peritos autem magis dico illos, qui in sacra scriptura, quam qui in dialectica sunt instructi».

⁸ Οὕτω καταφεύγει εἰς παντοίους ὀρισμούς εἴτε ἀκολουθῶν τῷ Βοηθίῳ εἴτε αὐτὸς ἐπινοῶν. Ἐπιθ. αὐτοῦ. 61 C. *Lib. de admonit.* κ. 1. P. L. 146, 245 B.

λίαν διδάσκων, ἐπαινεῖται ὡς ὑπέροχος διδάσκαλος¹. Ὑστερον δὲ ἀπεχώρησεν εἰς τὸ ἐν Lautenbach μοναστήριον. Ἀπέθανε τῷ 1103 καταλιπὼν δύο συγγραμμάτια, ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται «Πονημάτιον κατὰ Οὐλοφέλιμου» (*Opusculum contra Wolfelimum*)² τὸ δὲ «Βιβλίον πρὸς Γεβέχαρδον» (*Liber ad Gebehardum*)³. Ἐν ἀμφοτέροις συμφωνεῖ τῷ Πέτρῳ Damiani καὶ καταπολεμεῖ τὴν θύραθεν ἐπιστήμην⁴. Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν εἰρημένων ἔργων στηρίζεται ἐπὶ τοῦ εἰς τὸ ἐνύπνιον τοῦ Σκιπίωνος ὑπομνήματος τοῦ νεοπλατωνικοῦ Μακροβίου⁵ καὶ σκοπεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ θεωρίαι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἶναι πλάγαι καὶ σοφίσματα καὶ ὡς ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα πρέπει νὰ ἀπορρίπτονται⁶. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν εἶναι περιττὴ⁷ ἢ τὸ πολὺ πρέπει νὰ ὑπηρετῆ εἰς τὴν θεολογίαν⁸. Καὶ ὅμως παρὰ τὴν οὕτω σφοδρὰν τῆς ἐπιστήμης κατάκρισιν ἀνομολογεῖ ὅτι οὐχὶ πᾶσαι τῶν φιλοσόφων αἱ γνώμαις πρέπει νὰ ἀπορρίπτονται καὶ ὅτι ἐν πολλοῖς ἢ φιλοσοφία καὶ ἢ πίστις εἶναι ἀλλήλαις σύμφωνοι, ὅπερ μάλιστα συμβαίνει ἐν τῇ ἡθικῇ⁹. Τὸ δὲ δεύτερον ἔργον, γραφὲν κατὰ τοῦ Wenrich, θερμοῦ συνηγόρου τῆς κληρονομικῆς μοναρχίας, διαπνέεται ὑπὸ δημοκρατικῶν ἀρχῶν καὶ θεωρεῖ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν οὐχὶ ὡς ἀνάγκην τῆς φύσεως ἀλλ' ὡς ὑπηρεσίαν¹⁰. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ *Manegold* εἶναι εἷς ἐκ τῶν πρώτων τοῦ μέσου αἰῶ-

¹ Ὁ *Anonymus Mellicensis* (*De script. eccles.* P. L. 213, 891 D) ἐγκωμιάζει αὐτὸν ὡς *modernorum magistrum magistrorum*.

² Εὐρίσκεται παρὰ *Migne*, P. L. 155, 147 ἐξ. Ἐξεδόθη δὲ καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ *France* ἐν *Monum. German. Libelli de lite* 1, 303 ἐξ.

³ Τοῦτο ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *France* (ἐνθ. ἀνωτ. 308 ἐξ.).

⁴ Περὶ *Manegold* ἐπιθ. *J. Endres*, *Maneg. von Lautenbach*, ἐν *Hist-polit. Blätter*. 127, 390 ἐξ. τοῦ αὐτοῦ *Die Dialektiker und ihre Gegner*, ἐν *Philos. Jahrb.* 19, 32 καὶ ἐν *Forschungen* 87 ἐξ.—*M. Stead*, *Maneg. of Laut.* *Engl. Hist. Rev.* 29, 1 ἐξ.—*G. Koch*, *Maneg. von Laut. und die Lehre von der Volkssouverenität*. unter *Heinrich IV*, 1902.

⁵ *Comment. in Somnium Scipionis*.

⁶ P. L. 155, 149 A.

⁷ Τὰ χριστιανικά, λέγει, δόγματα, οἷον τὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἀνατρέπουσι τὴν φιλοσοφίαν. Αὐτ. κεφ. 14. 22. 163 A 171 B.

⁸ Αὐτ. κ. 5. 155 C.

⁹ Αὐτ. κ. 1, 152 C. κεφ. 22. 170 B.

¹⁰ *Liber ad Gebehar.* κ. 29, ἐν *Libelli de lite* 1, 365 «*Rex, comes et dux non naturae vel meritorum sed sunt vocabula officiorum atque dignitatum*».

νος ἀνδρῶν, οἵτινες ἐρμηνεύουσι τὴν βασιλείαν ὡς προελθοῦσαν ἐκ συμβολαίου, καθ' ὃ ὁ ἡγεμὼν ἐκλέγεται καὶ παύεται¹. Ἐὰν ὁ βασιλεὺς παραβῇ τὸ συμβόλαιον καὶ καταστῇ τύραννος, ὁ λαὸς ἀπαλλάσσεται τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ὑπακούειν². τῷ λαῷ ἀπόκειται νὰ παύῃ τὸν βασιλέα καὶ ἐκλέγῃ ἕτερον³.

Εἰς τοὺς ἀντιδιαλεκτικούς δύναται ἐν μέρει νὰ ταχθῇ καὶ ὁ Λάμφραγκος (Lamfrank), ὅστις γεννηθεὶς ἐν Παυῖα περὶ τὸ 1010 ἐσπούδασεν ἐν Βονωνία περὶ τὰ νομικὰ καὶ ἐγένετο ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ νομοδιδάσκαλος· εἶτα δ' ἐτράπη ἐπὶ τὰς ἐλευθερίους μαθήσεις καὶ ἀπέβη εἰς τῶν τότε εὐδοκιματώτων διαλεκτικῶν⁴ ἴδρυσε δὲ καὶ ἰδίαν πολυάριθμον Σχολήν⁵. Ὑστερον ἀπεχώρησεν εἰς τὸ ἐν Νορμανδία μοναστήριον Bec καὶ προστάς τῆς ἐκεῖ Σχολῆς ἀνήγαγεν αὐτὴν εἰς ἐξάριτον περιοπήν⁶. Ἄλλ' ἔκτοτε ἀντὶ τῆς ἐπιστήμης ἐθεράπευε τὴν θεολογίαν καὶ ἀντὶ τῶν διαλεκτικῶν ζητημάτων ἐνεβράθυνεν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἃς καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπομνηματίσῃ⁷. Ὡς θεολόγος δὲ διηύθυνε τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Βερεγγαρίου καὶ ἔγραφε τὸ σύγγραμμα «De corpore et sanguine»⁸. Τῷ 1070 κατέστη ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας καὶ τῷ 1089 ἀπέθανεν. Ἀφοσιωθείς, ὡς εἴρηται, εἰς τὴν θεολογίαν κατεπολέμησε τὴν τάσιν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας καὶ ἀπέφηνε τὸν νοῦν ἀνίκανον νὰ καταλάβῃ τὰ θεῖα μυστήρια ὡς προσιτὰ μόνον τῇ πίστει⁹. Ἄλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι ἦτο μετριώτερος τῶν προηγουμένων οὐδ' ἀπέχουεν ὅλως τὴν διαλεκτικὴν ἀλλὰ κατεπολέμει μόνον τὴν κακὴν αὐτῆς χρῆσιν¹⁰. Τὴν σύμμετρον χρῆσιν τῆς διαλεκτικῆς πρὸς θεολογικούς σκοποὺς ἐθεώρει ὡς ἐπιτρεπομένην καὶ ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ τῆς

¹ Αὐτ. κ. 30. 47. σ. 365. 391.

² Ἐνθ. ἀνωτ.

³ Αὐτ. 48. σ. 392.

⁴ Ὁ μαθητὴς αὐτοῦ *Guitmund* ὁ ἐξ Ἀβέρσης (P. L. 149, 1428 B) ἐγκωμιάζει τὸν ἀγῶνα ὡς ἀνακαινίσαντα τὰς ἐλευθερίους τέχνας.

⁵ *Idē Vita Lanfranci* κ. 1 ὑπὸ Milo Crispinus, P. L. 150, 29 C.

⁶ Ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐκ Malmesbury (De gest. Pontif. Angl. I. P. L. 179, 1459 D.) ὀνομάζει τὴν Σχολὴν ταύτην «magnum et famosum litteraturae gymnasium».

⁷ *Endres Lanfranks Verhältnis zur Dialektik* 219 ἐξ.

⁸ Παρὰ τῷ Migne, P. L. 150, 1 ἐξ.

⁹ De corpore et sang. domini κεφ. 17, P. L. 150, 427 A.

¹⁰ In Coloss. 2. 323B «Non artem disputandi vituperat sed perversum disputantium usum».

γνώμης αὐτοῦ τὸν εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἔπαινον τοῦ ἱεροῦ Ἀγγουστίνου. Ἡ διαλεκτικὴ, ἔλεγεν, ὀρθῶς ἐφαρμοζομένη συντελεῖ εἰς τὴν θεμελίωσιν καὶ ἐπίρρωσιν τῆς πίστεως¹. Ἦθελε δηλαδὴ ὁ Lanfrank διαλεκτικὴν ὑπηρετικὴν τῆς θεολογίας· ἡ διαλεκτικὴ πρέπει μόνον νὰ ἀναπτύσῃ ἀκριβέστερον τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως². Τοιαύτης δὲ διαλεκτικῆς ἐποίησατο αὐτὸς χρῆσιν πολλὴν οὐ μόνον ἐν τῷ κατὰ τοῦ Βερεγγαρίου ἀγῶνι ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὕστερον θεολογικοῖς ἔργοις³. Οὕτω διεσάφησε καὶ διέγραψε τὴν μεταξὺ διαλεκτικῆς καὶ θεολογίας σχέσιν, ἣν καὶ ἠσπάσαντο οἱ κυριώτατοι προστάται τῆς παλαιότερας σχολαστικῆς φιλοσοφίας⁴.

§ 4. Πραγματοκρατικὴ καὶ ὀνοματοκρατικὴ θεωρία.

1. *Γένεσις τῆς θεωρίας.* Ἐν ταῖς χριστιανικαῖς τοῦ δεκάτου καὶ ἐνδεκάτου αἰῶνος Σχολαῖς ἐθεραπεύετο διαφερόντως ἡ διαλεκτικὴ ὡς ὄρος ἀπαραίτητος πρὸς σπουδὴν τῆς θεολογίας, ἐχρησίμευον δὲ ὡς βάσις τῆς διδασκαλίας καὶ ἀνεγινώσκοντο κατ' ἐξοχὴν τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Βοηθίου. Ἐκ τῶν λογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔργων ἦσαν γνωστὰ μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, καθὰ καὶ πρόσθεν εἴρηται, αἱ Κατηγορίαι καὶ τὸ περὶ ἐρμηνείας ἐν μεταφράσει· τούτοις προσετίθετο ἡ τοῦ Πορφυρίου εἰσαγωγή εἰς τὰς Κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ μετάφρασιν τοῦ Βοηθίου καὶ τοῦ Βικτωρίνου. Ὡσαύτως ἐγίνετο χρῆσις τῶν διδακτικῶν ἔργων τοῦ Μαρκιανοῦ Καπέλλα καὶ

¹ In I Cor. I. 157B «Perspiciliter tamen intuentibus dialectica sacramenta dei non impugnat, sed cum res exigit, si rectissime teneatur, astruit et confirmat».

² De corpore et sang. domini κ. 7. 417 A.

³ Τὴν διαλεκτικὴν ἐφήρμοσε καὶ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σιγβερότου τοῦ ἐκ Gembloux (Le script. eccles. κ. 155. P. L. 160, 582 C «Lanfrancus dialecticas... Paulum Apostolum exposuit et, ubicumque opportunitas locorum occurit, secundum leges dialecticas proponit, assumit, concludit».

⁴ Περὶ Lanfrank πρβλ. *J. Schnitzer*, Berengar von Tours, 1890.—*A. Porrière*, Histoire de l'abbaye de Bec, 2 τόμ. 1901.—*J. Endres*, Lanfrancs Verhältnis zur Dialektik, der Katholik. 22, 215 ἐξ. τοῦ αὐτοῦ Die Dialektiker und ihre Degener ἐν Phil. Jahrb. 19, 32 ἐξ. καὶ Forschungen 114 ἐξ.—*A. Macdonald*, Lanfrank. A Study of his life, work and Writings, 1926.

τοῦ Κασσιόδωρου. Εὐλόγως δ' αἱ διαλεκτικαὶ ἔρευνοι ἤγαγον εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῶν καθόλου. Ἀφορμὴν παρέσχε μάλιστα ἡ μνημονευθεῖσα εἰσαγωγή τοῦ Πορφυρίου, ὅστις προέβαλε τὸ ζήτημα ἂν τὰ γένη καὶ εἶδη (χαρκτηριζόμενα ὁμοῦ ὡς τὰ καθόλου) ὑπάρχωσι καθ' ἑαυτὰ ἢ εὐρίσκονται μόνον ἐν τῷ ἡμετέρῳ νῶ· ἂν δὲ ὑπάρχωσι καθ' ἑαυτὰ, πότερον εἶναι σωματικὰ ἢ ἀσώματα καὶ πάλιν πότερον εἶναι κχωρισμένα ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἢ ὑπάρχουσιν ἐν αὐτοῖς¹. Τοῦ προκειμένου ζητήματος καταλειφθέντος ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου ἀνεπιλύτου ἔδοσαν οἱ σχολαστικοὶ διαφόρους καὶ δὴ πάσας τὰς δυνατὰς ἀποκρίσεις. Τινὲς δηλαδὴ ἀπεφαινότο ὅτι τὰ καθόλου εἶναι πραγματικὰ (res, πράγματα) καὶ ὑπάρχουσιν καθ' ἑαυτὰ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν καθ' ἑκαστα αἰσθητῶν καὶ διὰ τοῦτο πρὸ αὐτῶν (universalia ante rem). Ἡ τοιαύτη θεωρία, σύμφωνος τῇ περὶ ἰδεῶν διδασκαλίᾳ τοῦ Πλάτωνος, χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς ἄκρα πραγματοκρατικὴ θεωρία. Τινὲς δὲ πάλιν ἰσχυρίζοντο ὅτι τὰ καθόλου δὲν εἶναι κχωρισμένα ἀπὸ τῶν καθ' ἑκαστα ἄλλ' ὑπάρχουσιν μόνον ἐν αὐτοῖς (universalia in re). Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ, παραπλησία τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐμφανίζεται ὡς μετρία πραγματοκρατικὴ θεωρία. Ἄλλοι δὲ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοιαύτην γνώμην (Realismus) ἔλεγον ὅτι τὰ καθόλου δὲν ὑπάρχουσιν ὡς πραγματικὰ ἄλλ' εἶναι ἁπλῶς γενικὰ ὀνόματα, δι' ὧν νοοῦμεν καὶ δηλοῦμεν πολλὰ ὁμοειδῆ ὄντα. Τὰ λεγόμενα δηλαδὴ καθόλου προϋποθέτουσι τὰ καθ' ἑκαστον (universalia post rem) καὶ εἶναι κοινὰ ὀνόματα (voces, nomina), διὸ καὶ ἡ θεωρία καλεῖται ὀνοματοκρατικὴ (Nominalismus). Δύναται δὲ εἰδικώτερον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄκρα ὀνοματοκρατικὴ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς μετρίας ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας, καθ' ἣν τὰ καθόλου δὲν ὑπάρχουσιν μὲν καθ' ἑαυτὰ δὲν εἶναι δ' ὅμως γενικὰ ὀνόματα ἄλλὰ γενικαὶ ἔννοιαι (conceptus)² περιλαμβάνουσαι σύνολον ὄντων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν· ἡ γενικὴ ἔννοια εἶναι περίληψις μερικῶν ὄντων, ἅτινα καίπερ ὑπάρχοντα κατ' οὐσίαν πολλὰ δύνανται ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος νὰ νοηθῶσι καὶ ὀνομασθῶσιν ὡς ἐν³. Πᾶσαι αὗται αἱ τάσεις ὑπῆρχον μὲν ἐν τῷ

¹ Ἐπιθ. τὴν ὑπὸ τοῦ Βοηθίου μετάφρασιν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου (ἐκδ. S. Brandt) 159: «Mox de generibus et speciebus illud quidem, sive subsistunt, sive in solis nudisque intellectibus posita sunt, sive subsistentia corporalia sunt an incorporalia, et utrum separata a sensibilibus an in sensibilibus posita et circa ea constantia, dicere recusabo».

² Διὸ καλεῖται ἡ τοιαύτη θεωρία συνήθως conceptualismus.

³ Λεπτομερείας περὶ τῆς πραγματοκρατικῆς καὶ τῆς ὀνοματοκρατικῆς

ἐνάτῳ καὶ τῷ δεκάτῳ ἀλλὰ τελειότεραν ἀνάπτυξιν καὶ βαθυτέραν ἐμπέδωσιν ἔλαβον ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ αἰῶνι καὶ περιῆλθον εἰς σφοδρὰν πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσιν¹.

2. **Πραγματοκρατικοί.** Ἐν τῷ πρώτῳ αἰῶνι τῆς σχολαστικῆς περιόδου ἐπεκράτει ἡ πραγματοκρατικὴ θεωρία, ἢ τε ἄκρα καὶ ἢ μετρία. Εἰς τὴν ἄκραν καταλέγεται ὁ ἤδη μνημονευθεὶς Ἰωάννης Σκώτος ὁ ἀνακαινίσας τὴν πλατωνικὴν ἐκδοχὴν καὶ διδάσκων ὅτι αἱ ἰδέαι ὑπάρχουσιν πρὸ τῶν καθ' ἑκαστα². Ὡσαύτως ἐνταῦθα ἀνήκει ὁ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σκώτου ὑποστάς Ρεμίγιος ὁ ἐξ Auxerre, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὸ 841 καὶ καλῶς ἐκπαιδευθεὶς προσεκλήθη τῷ 883 εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Ρήμων περὶ δὲ τὸ 908 προσέστη τῆς ἐν Auxerre Σχολῆς, ἦτο ἕμπειρος τῆς γραμματικῆς καὶ φίλος τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, κατέστη δὲ ὁ γονιμώτατος τῶν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἐρμηνευτῶν καθὰ μαρτυροῦσι τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ τὸ μὲν εἰς τοὺς γραμματικούς Δονάτον³ καὶ Προσκιανὸν καὶ ἄλλους⁴ τὸ δὲ εἰς τοὺς ποιητὰς Τερέν-

θεωρίας παρέχει ἡμῖν ἡ πραγματεία ἢ ἐπιγραφομένη «De generibus et speciebus», ἣν ὁ μὲν Cousin (Oeuvr. inéd. d'Abail. 507 ἐξ.) προσένευεν εἰς τὸν Ἀβαιλάρδον, ὁ δὲ H. Ritter (Gesch. d. Philos. 7, 363) εἰς τὸν Joscillin (=Causlenus) ἢ εἰς τινὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ritter προσεχώρησε καὶ ὁ Reiner (Der aristotel. Realismus, 44), ἣν γνώμην ἐπικυροῦ τὸ ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματεία εὐρίσκεται ἐν χειρογράφῳ ὁμοῦ μετὰ τῶν χειρογράφων τοῦ Causlenus.

¹ Ἐπιθ. Havréau, Hist. de la philos. scol. I. Τοῦ αὐτοῦ Notices et extraits 5, 290 ἐξ.—J. Reiners, Der aristotelische Realismus in der Frühscholastik, 1907. Τοῦ αὐτοῦ Der Nominalismus in der Frühscholastik: (Beiträge 8, 5).—J. Assenmacher, Geschichte des Individuationsprinzips, 17-22.

² Ἡ διαλεκτικὴ ἢ λογικὴ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Σκώτου ὡς ἡ ἐπιστήμη τῶν μεθόδων τῆς γνώσεως ἐξετάζουσα κυρίως τὰς γενικὰς ἐννοίας, ἥτοι τὰς κατηγορίας. Ταύτας δ' ἐκδέχεται ὁ φιλόσοφος οὐχὶ ὡς ἁπλᾶ τοῦ ὑποκειμένου ἐπινοήματα ἄλλ' ὡς ἐκφράσεις τῶν ὑπερτάτων γενῶν τῶν δημιουργημάτων. De divis. nat. I, 14. «Aristoteles, acutissimus apud Graecos, ut ajunt, naturalium rerum discretionum repertor omnium rerum, quae post Deum sunt et ab eo creatae, innumerabiles varietates in decem universalibus generibus conclusit». Πρβλ. αὐτ. 1,27. 1,44. 4,4.

³ Ἴδὲ Thurot, Notices et extraits 22, 2.—W. Fox, Remigii Autissiodorensis in artem Donati minorem commentum ad fidem codd. manuscr., 1902.

⁴ Εἰρήσθω ὅτι ὁ Ρεμίγιος ἔγραψε προσέτι ἐξήγησιν εἰς τὰ opuscula Sacra τοῦ Βοηθίου (E. Rand, I. Scottus, σ. 99 ἐξ.) καὶ ὑπόμνημα εἰς τὴν Consolatio αὐτοῦ (Manitius 2, 809).

τιον καὶ Ἰουβενάλιον, Προυδέντιον¹ καὶ Σηδούλιον² καὶ εἰς τὰ δίστιχα τοῦ Κάτωνος³. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θεολογίαν ἔτι ἐξέτεινε τὴν ἐρμηνευτικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν, διότι ἔγραψεν ἐξηγήσιν τῆς Γενέσεως καὶ τῶν ψαλμῶν⁴. Σπουδαιότητα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὸ περιεκτικὸν εἰς Μαρτιανὸν Καπέλλαν ὑπόμνημα⁵, ὅπερ ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἔσχεν εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐχρησιμοποιήθη⁶. Ἐν τούτῳ λοιπὸν ἀποφαίνεται κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σκώτου ὅτι τὰ εἶδη καὶ τὰ καθ' ἕκαστον ὑπάρχουσιν ὡς μετέχοντα τῶν καθόλου, ὅτι ἡ καθόλου οὐσία κατέρχεται διὰ τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν μέχρι τῶν ἐπὶ μέρους καὶ ἀτομικῶν⁷. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ γένος ὡς περίληψιν πολλῶν εἰδῶν⁸· ὅτι δὲ τὴν τοιαύτην περίληψιν ἐνόει οὐχὶ ὡς ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν ἀλλ' ἀντικειμενικὴν ἐνότητα, γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ εἶδους ὡς οὐσιώδους μερισμοῦ (partitio substantialis) τοῦ γένους ἢ ὡς οὐσιώδους ἐνότητος τῶν ἀτόμων (homo est multorum hominum substantialis unitas). Περὶ τῶν συμβεβηκότων ἀποφαίνεται ὅτι ταῦτα, πρὶν ἐμφανισθῶσιν, ἐνυπάρχουσιν ἤδη δυνάμει ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, ὅτι ἡ ὀρητορικὴ π. χ. ὑπάρχει μὲν σύμφυτος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀλλὰ διὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ Ἀδάμ κατέπεσεν εἰς τὸ βάθος τῆς ἀγνοίας καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας ἀνακαλεῖται εἰς τὴν συνείδησιν⁹.

Συγγενῆ ταῖς γνώμαις τοῦ Ρεμυγίου εἶναι τὰ εἰς Πορφύριον ἐρμηνεύματα τοῦ λεγομένου *Jera*¹⁰, ἅτινα ἀποτελοῦσι συμπλήμα πολλῶν ἔργων¹¹. Ὡσαύτως τῷ Ρεμυγίῳ ἠκολούθει καὶ ὁ *Notker Laabew*

¹ Ἐπιθ. Commentaire anonyme sur Prudence d'après le manuscrit 413 de valenciennes, 1910.

² *J. Hümer*, Sedulii opera, 1885.

³ *Mancini*, Rendiconti della R. Academia dei Lincei 11, 175 ἔξ.

⁴ Παρὰ Migne, P. L. 131, 51 ἔξ.

⁵ *Hauréau*, Hist. de la Philos. Scol. 1, 203 ἔξ. Notices et extraits 20, 2. Philos. scol. 1, 144 ἔξ.

⁶ *R. Raschke*, De Alberico mythologo I.

⁷ *Hauréau*, De la philos. scol. 1, 146.

⁸ Ἐπιθ. ἀνωτ. 145. «Genus est complexio, id est collectio et comprehensio multarum formarum i. e. specierum».

⁹ *Hauréau*, Notices et extraits des manuscr. 20, 2. σ. 20. πβλ. *Überweg—Geyer*, 179 καὶ 695.

¹⁰ Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἠκρωτηριασμένον ἐν τῷ χειρογράφῳ (*Jera*) ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Cousin ὡς *Jera*.

¹¹ Κατὰ τὸν *B. von Walterschausen* (Frühmittelalterliche Glossen des

(Labeo) († 1022) δρᾶσας ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ ἁγ. Γαληνοῦ καὶ μεταγλωττίσας εἰς τὴν τότε γερμανικὴν πλὴν τῶν ψαλμῶν πολλὰ φιλοσοφικά¹ καὶ ποιητικά συγγράμματα² καὶ ἴδια συγγράφας ἔργα³, οἷον περὶ ὀρητορικῆς (De rhetorica) καὶ περὶ μουσικῆς (De musica) καὶ λογικᾶς πραγματείας⁴. Ἦττον ἐκδηλὸς εἶναι ἡ ἄκρα πραγματοκρατικὴ θεωρία παρὰ τῷ πρόσθεν μνημονευθέντι Γερβέρτῳ, ὅστις εἶναι μᾶλλον λογικὸς ἢ μεταφυσικὸς.

Ἀξιόλογος προστάτης τῆς πραγματοκρατικῆς θεωρίας ἐγένετο *Γουλιέλμος ὁ Καμπελιώτης* (de Champeaux). Οὗτος περὶ τὸ 1070 γεννηθεὶς ἐξεπαιδεύθη παρὰ τῷ Manegold καὶ τῷ Ἀνσέλμῳ καὶ τῷ Ροσκελλίνῳ· τῷ 1103 κατέλαβεν ἔδραν ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ Σχολῇ τῶν Παρισίων καὶ τέλος κατέστη ἐπίσκοπος Καταλωνίου (Châlons-sur-Marne). Ἀπέθανε δὲ τῷ 1121 καταλιπὼν ἱκανὰ συγγράμματα, οἷον περὶ εὐχαριστίας (De eucharistia), περὶ καταγωγῆς τῆς ψυχῆς (De origine animae)⁵, διάλογον χριστιανοῦ καὶ ἰουδαίου (Dialogus cuiusdam Christiani et Judaei de fide catholica)⁶ καὶ γνώμας ἢ ζητήσεις (Sententiae vel quaestiones)⁷. Τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ θεωρίας μανθάνομεν κυρίως ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἀβαϊλάρδου. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν ὁ Γουλιέλμος ἐδίδασκεν ὅτι ἡ καθόλου οὐσία ὑπάρχει ὅλη συγχρόνως ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ὁμοειδέσιν, ἅτινα τοιου-

angeblichen Jera zur Isagoge des Porphyrius, 1924) πρόκειται περὶ ἐρα-νίσματος ἐκ τοῦ Βοηθίου καὶ Μακροβίου, τοῦ ψ—Αὐγουστίνου καὶ Ἀλκουίνου, τοῦ Ἰω. Σκώτου καὶ τοῦ Ρεμυγίου.

¹ Μετέφρασε τὰς Κατηγορίας καὶ τὸ περὶ Ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν Gonsolatio philosophiae τοῦ Βοηθίου, τὸ De nuptiis philologiae et Mercurii καὶ τὰ Principia arithmetica τοῦ Μαρτιανοῦ Καπέλλα.

² Οὕτω μετέφρασε τὰ δίστιχα τοῦ Κάτωνος, τὰ Βουκολικά τοῦ Βεργιλίου, τὴν Ἀνδρίαν τοῦ Τερεντίου.

³ Τὰ ἔργα τοῦ Labeo ἐξέδωκεν ἐν τρισὶ τόμοις ὁ *Paul Piper*, Schriften Notkers und seiner Schule, 1882—1883.

⁴ Συνέγραψε «Διάλεξιν διδασκάλου καὶ μαθητοῦ περὶ τῶν τεχνῶν» (Tractatus inter magistrum et discipulum de artibus) καὶ «Περὶ τῶν μερῶν τῆς λογικῆς» (De partibus logicae), τουτέστι σύνοψιν τοῦ περιεχομένου τῆς Εἰσαγωγῆς, τῶν Κατηγοριῶν, τοῦ περὶ ἐρμηνείας ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος, τῶν Ἀναλυτικῶν καὶ Τοπικῶν.

⁵ Τὴν γνησιότητα τοῦ De origine animae συγγράμματος διημφεσβήτησεν ὁ *G. Lefèvre*, ἰδ. κατωτ.

⁶ Ταῦτα πάντα εὐρηγναι παρὰ Migne, P. L. 163, 1937 ἔξ.

⁷ Ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *G. Lefèvre*, Guil. Campellensis Sent. vel Quaestiones κλ., ἐν Λίλλῃ 1898.

τοτρόπως διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐχὶ κατὰ τὴν φύσιν ἀλλὰ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν συμβεβηκότων¹. Πρὸς ταῦτα ὁ Ἀβαιλάδος προέβαλλε τὴν ἔνστασιν ὅτι ἡ αὐτὴ οὐσία θὰ ἐλάμβανεν οὕτω διάφορα καὶ ἀντίθετα ἀλλήλοις συμβεβηκότα· μάλιστα δὲ θὰ ἔπρεπε τὸ αὐτὸ νὰ ὑπῆρχεν ἐν διαφόροις τόποις, διότι, ἐὰν π. χ. ἡ ἀνθρωπότης (ἢ ἀνθρωπίνη οὐσία) εἶναι ὅλη ἐν τῷ Σωκράτει καὶ ἅμα ὑπάρχει ἐν τῷ Πλάτωνι, πρέπει ὁ Πλάτων νὰ εἶναι καὶ Σωκράτης καὶ πρέπει ὁ Σωκράτης νὰ εὐρίσκηται μὴ μόνον ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ τόπῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Πλάτωνος². Ὑπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἠναγκάσθη ὁ Γουλιέλμος νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν καὶ νὰ τραπῆ εἰς τὴν ἐκδοχὴν τῆς *δμοιότητος* (*indifferentiae*), καθ' ἣν ἐν τοῖς ὁμοειδέσιν ὑποκειμένοις ὑπάρχει ἡ γενικὴ οὐσία οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀλλὰ καθ' ὁμοιον τρόπον³.

Τὴν μετρίαν πραγματοκρατικὴν θεωρίαν ἠρῶντο οἱ παλαιότεροι σχολαστικοὶ ἐκ τοῦ Βοηθίου, ὅστις ἐν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου ἀπεφαίνεται κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς σωματικοῖς καὶ αἰσθητοῖς. Τὴν θεωρίαν ταύτην εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ εἰς Πορφύριον ὑπομνήματι τοῦ ψ-Ραβανοῦ καταγομένῳ ἐκ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ἔτι δὲ πρότερον ἐν τῷ ἐνάτῳ αἰῶνι παρὰ τῷ *Ερρίκῳ* τῷ ἐξ Auxerre. Οὗτος (841—876) γενόμενος μαθητὴς τοῦ Σερβάτου Λούπου κατέστη βαθῆς γνώστης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καθὰ μαρτυροῦσι καὶ τὰ φιλολογικὰ αὐτοῦ ὑπομνήματα⁴. Ὡσαύτως ἔγραψεν ὑπομνήματα ἄλλα τε καὶ εἰς τὴν Διαλεκτικὴν (*De dialectica*) τοῦ Ἀὐγουστίνου ἀναφερόμενα⁵. Κυριώτατον δ' αὐτοῦ ἔργον θεωρεῖται «Ὁ βίος τοῦ ἀγίου Γερμανοῦ» (*Vita S. Germani*)⁶ γραφεὶς ἐν

¹ Abael. *Histor. calamitatum* κεφ. 2. P. L. 178, 119 AB. «Brat autem (Willelmus) in ea sententia de communitate universalium, ut eandem essentialiter rem totam simul singulis suis inesse adstruere individuis, quorum quidem nulla esset in essentia diversitas, sed sola multitudine accidentium varietas». Παραπλήσια λέγει ἡ ἀνώνυμος *Dialectica* (10, 17—25 ἔκδ. Geyer).

² *Le gener. et spec.* 514. Πρβλ. καὶ ἀνώνυμον συγγραφὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Hauréau *Not. et extr.* 5, 306.

³ Γουλιέλ. *Sentent.* (ἔκδ. Lefèvre) 14. 25. Πρβλ. καὶ Abail ἔνθ. ἀνωτ. κ. 2. 119 B.

⁴ *M. Manitius*, 500 ἔξ.

⁵ *Cousin* ἔνθ' ἀνωτ. 80, 621. Hauréau, *Hist. de la phil. scol.* 1, 187.

⁶ *L. Traube*, *Monum. German. poetarum Latini* 3, 428 ἔξ.

στίχοις καὶ πλουτισθεὶς δι' ὑπομνημάτων, ἐν οἷς ἐκτιμῶνται οἱ ἀρχαῖοι καὶ ὁ Ἰωάννης Σκῶτος. Ἡ περὶ τὴν Λογικὴν δύναμις τοῦ ἀνδρὸς ἐμφαίνεται ἐν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὸ ψ-Αὐγουστίνειον σύγγραμμα «Αἱ δέκα Κατηγορίαι» (*Categoriae decem*)¹. Καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι ἀποφαίνεται πού² κατὰ τρόπον ὀνοματοκρατικόν, ἀλλ' ἀλλαχοῦ ποιεῖται διάκρισιν πραγματικῆς ἰδέας (*res*) καὶ ἐννοίας (*intellectus*) καὶ ὀνόματος (*vox*), ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο πρῶτα ὑπάρχουσι δεδομένα ὑπὸ τῆς φύσεως τὸ δὲ τρίτον μόνον εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου³. ὅθεν φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τῇ πραγματοκρατικῇ θεωρίᾳ τοῦ Βοηθίου.

3. *Ὀνοματοκρατικοί*. Ἀφορμὴν οὐ μόνον εἰς τὴν μετρίαν πραγματοκρατικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν ἔδωκεν ὁ Βοηθῖος, ὅστις ἐν τῷ εἰς τὰς Κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματι παρετήρει ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὰ πράγματα ἀλλ' εἰς τὰ ὀνόματα⁴. Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ὑπομνήματος τοῦ ἤδη μνημονευθέντος ψ-Ραβανοῦ λογικοὶ τινες τοῦ 11^{ου} αἰῶνος ἀνῆγον τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου⁵ καὶ διετήνοντο ὅτι ἡ Λογικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὰ ὀνόματα, οὐχὶ περὶ τὰ πράγματα. Ὁ ἀββᾶς *Hermann* ὁ ἐκ Tournai κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος ἀκμάσας διηγεῖται⁶ ὅτι περὶ τὸ 1100 ὁ *Raimbert* ἐν Λίλλῃ ἐδίδασκε τὴν διαλεκτικὴν κατὰ τρόπον ὀνοματοκρατικόν (*in voce*), ὅπερ ἔπραξαν μετ' αὐτοῦ καὶ πολλοὶ ἄλλοι⁷. Οὕτω προήλθε κατὰ μικρὸν ἡ μεταξὺ ὀνοματοκρατικῶν

¹ *Cousin*, *Ouvrages inédits d'Abélard*, 1836. Hauréau, *Hist. de la philos. scol.* 1, 188 ἔξ.

² Παρατηρεῖ ὅτι ὁ νοῦς πρῶτον μὲν συνάγων τὰ ἐπὶ μέρους ἀναρίθμητα σχηματίζει τὰς ἐννοίας εἶδους, εἶτα δὲ συνάπτων τὰ πολλὰ εἶδη ποιεῖ τὰς ἐννοίας γένους, μέχρι οὗ τέλος φθάνει εἰς τὴν γενικωτάτην ἐννοιαν τῆς οὐσίας. Hauréau, *Philos. scol.* 141. *Hist. de la philos. scol.* 1, 194.

³ *Hanréau*, *Notices et extraits des manusc.* 20, 2. σ. 25 ἔξ.

⁴ *In Categ. Arist.* P. L. 64, 162 B «*Prædicamentorum tractatus non de rebus sed de vocibus est*».

⁵ *Cousin*, *Oeuvres inéd. d'Abailard*. σ. 78.

⁶ *Liber de restauratione monasterii S. Martini Tornacensis*, ἐν *Monum. Germ.* 14, 275.

⁷ Οὗτοι ἐποίουν ὅλως τὸ ἐναντίον πρὸς τὸν Ὀδόαρδον (*Odoardus* ἢ *Odo*) τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον τοῦ Cambrai († 1113), ὅστις ἐδίδασκε τὴν διαλεκτικὴν οὐχὶ κατὰ τρόπον ὀνοματοκρατικόν (*in voce*) ἀλλὰ κατὰ πραγματοκρατικόν (*in re*) ἀκολουθῶν τῷ Βοηθίῳ καὶ τοῖς παλαιοῖς διδασκά-

καὶ πραγματοκρατικῶν ἀντίθεσις καὶ διαμάχη. Τελειότερον δὲ διεμόρφωσε καὶ ἀκριβέστερον διετύπωσε τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν ὁ Ροσκελίνος, διὸ καὶ συνήθως φέρεται ¹ ὡς εἰσηγητὴς αὐτῆς ².

³ Ὁ Ροσκελίνος (Roscelinus ἢ Rucelinus) ἐγεννήθη ἐν Κομπενδία (Compiègne) περὶ τὸ 1050 καὶ ἐσπούδασεν ἐν Soissons καὶ ἐν Ρήμοις· ἐδίδαξεν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι καὶ εἶτα ἐν Loches, ἐν Besançon καὶ τέλος ἐν Τουρόνῃ. Ἐτελεύτησε δὲ μετὰ τὸ 1123 καὶ 1125. Συγγράμματα αὐτοῦ δὲν περιεσώθησαν πλὴν μιᾶς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀβαιλάρδον ⁴. Ὅθεν τὰς περὶ τούτου εἰδήσεις ἀρνούμεθα ἐκ τῶν συγχρόνων, ἤτοι ἐκ τῶν δύο σφοδροτάτων ἀντιπάλων του, τοῦ Ἀνσέλμου καὶ τοῦ Ἀβαιλάρδου, καὶ προσέτι ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ ἐκ Salisbury. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν λοιπὸν τοῦ Ἀνσέλμου οἱ ὀνοματοκρατικοὶ ἐξελάμβανον τὰς γενικὰς ἐννοίας ὡς ψιλὰ ὀνόματα (flatus vocis) οὐδ' ἠδύναντο νὰ διακρίνωσι τὸ χρῶμα ἀπὸ τοῦ εἰς ὃ ἀνήκει σώματος καὶ τὴν σοφίαν ἀπὸ τῆς εἰς ἣν ἰδιάζει ψυχῆς· ὁ νοῦς αὐτῶν ἐνέμενεν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν σωμάτων φαντάσμασιν, ὥστε νὰ ἀδυνατῆ νὰ ἀπαλλαγῆ τούτων καὶ νὰ διακρίνη αὐτὰ ἀπ' ἐκείνων, ἅτινα καθαρὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ πρέπει νὰ σκοπῶνται ⁴. Ταῦτα λέ-

λοισ. Ὁ λόγιος θεολόγος κατέγραψε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐν τρισὶ συγγραφαῖς ἐπιγραφομέναις Sophistes, Liber complexionum, De re et ente.

¹ Otto ὁ ἐκ Freising (De gestis Friderici 1, 47. ἐν Monum. Germ. 20, 376 ἐξ.) λέγει περὶ τοῦ Ροσκελίνου «primus nostris temporibus sententiam vocum instituit in logica».

² Κατ' ἀνώνυμον Χρονικὸν τοῦ 11 αἰῶνος (Bouquet, Recueil 11, 160-12, 3) ὁ Ροσκελίνος ἔσχε πρόδρομον Ἰωάννην τινά, περὶ οὗ ἄλλοι ἄλλα εἰκάζουσιν. Ὁ Du Boulay καὶ ὁ Clerval (Les écoles de Chartres 70, 120 ἐξ.) ταυτίζουσιν αὐτὸν ἀπιθάνως πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν ἱατρὸν τοῦ βασιλέως Ἐρρίκου τοῦ 6ου τῆς Ἀγγλίας.

³ Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ροσκελίνου ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ J. Schneider (ἐν Sitzung. der bayer. Academie der Wissenschaften 5, 3 σ, 189 ἐξ.) εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Cousin (Petri Abaelardi opera 2, 792 ἐξ.) Νεωτέρᾳ ἔκδοσιν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Reiner (Beiträge 8, 5).

⁴ Anselm. De fide trinitatis 2. P. L. 158, 265 A. «Illi nostri temporis dialectici, immo dialictices hæretici, qui non nisi flatum vocis putant esse universales substantias; Qui colorum nihil aliud queunt intelligere quam corpus, nec sapientiam hominis aliud quam animam... In eorum quippe animabus ratio, quæ et princeps et index omnium debet esse, sic est in imaginationibus corporalibus obvoluta, ut ex eis se non possit evolvere, nec ab ipsis ea, quæ ipsa sola et pura con-

γων ὁ Ἀνσέλμος καταστοχάζεται πιθανῶς τοῦ Ροσκελίνου, ὃν πειρᾶται σφοδρῶς νὰ ἐλέγξῃ. Μέμφεται δ' αὐτὸν ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ νοήσῃ πῶς οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι εἶναι κατὰ τὸ εἶδος εἰς ἄνθρωπος καὶ νὰ διακρίνη τὴν οὐσίαν ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος ¹. Ἀλλὰ πάντως δι' ἔλλειψιν σαφοῦς μαρτυρίας ἀδυνατούμεν νὰ μάθωμεν ἀκριβῶς τὴν περὶ τοῦ τότε περιμαχῆτου ζητήματος «τῶν καθόλου» γνώμην τοῦ Ροσκελίνου.

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν ὁ Ροσκελίνος διετείνεται κατὰ τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν ὅτι ἕκαστον δὲν σύγκειται ἐκ μερῶν καὶ μόνον αἱ τῶν πραγμάτων δηλωτικαὶ λέξεις δύνανται νὰ μερίζωνται. Διότι, ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἕκαστον εἴη μέρος, τὸ μέρος αὐτοῦ θὰ ἦτο μέρος τοῦ ὅλου· καὶ ἐπειδὴ τὸ ὅλον σύγκειται ἐκ τῶν οἰκείων μερῶν, θὰ ἦτο τὸ μέρος μέρος ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν, ὅπερ ἄτοπον ². Ἐνταῦθα ὑπόκειται ἡ ἐννοία ὅτι πᾶσα διαίρεσις, ἣν ποιούμεθα ἐπὶ τῶν πραγμάτων, εἶναι ἀπλή τις διὰ τοῦ νοῦ γινομένη διάκρισις μὴ δυναμένη νὰ μετενεχθῆ εἰς τὰ ὄντα, ἅτινα μόνον ὡς ἀπληρτισμέναι μονάδες ὑπάρχουσι. Τοιαύτη ἀπόφανσις συνάδει κάλλιστα πρὸς τὴν ἀρνησιν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν.

Ἐφαρμόζων ὁ Ροσκελίνος τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν εἰς τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος δόγμα κατέληγεν ἀκολούθως εἰς εἶδος τριθεΐας. Ὅποτε δηλαδὴ κατὰ τὰ εἰρημένα ὑπάρχουσι μόνον καθ' ἕκαστον καὶ ἀτομικά, ἔπεται ὅτι τὰ τρία θεῖα πρόσωπα εἶναι τρεῖς οὐσίαι, τρεῖς ὑποστάσεις. Ἐάν τις, ἔλεγε, θέλῃ νὰ θεωρήσῃ τὰ τρία πρόσωπα ὡς μίαν οὐσίαν, ὀφείλει νὰ ὑποθέσῃ ὅτι μετὰ τοῦ υἱοῦ ἐνηνθρώπησε καὶ ὁ πατὴρ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Τὰ τρία λοιπὸν θεῖα πρόσωπα εἶναι τρία πράγματα, τρεῖς οὐσίαι, καὶ μόνον κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν βούλησιν εἶναι ἓν ³. Ἐὰν δὲ ἡ γλωσσικὴ χρῆσις ἐπέτρεπε, θὰ ὀνομάζοντο

templari debet, valeat discernere» πβλ. καὶ Ἰωάν. ἐκ Salisbury, Metalogicus 2, 17. καὶ Policraticus 7, 12.

¹ Ἐπιθ. ἀνωτ.

² Abæl. Ep. 14 ἐκδ. Cousin 2, 151. De divis. et defin (Oeuv. inéd. d'Abail. σ. 471 ἐκδ. Cousin) «Fuit enim, memini, magistri nostri Roscelini tam insana sententia, ut nullam rem partibus constare vellet; sed sicut solis vocibus species, ita et partes adscribebat».

³ Anselm, Epist. 2, 41. (P. L. 158, 1192 D) «Roscelinus clericus dicit, in Deo tres personas esse tres res ab invicem separatas, sicut sunt tres angeli, ita tamen, ut una sit voluntas et potestas». Πβλ. De fine trinit 3 «tres personae sunt tres res sicut tres angeli aut tres animae ita tamen, ut voluntate et potentia omnino sint idem».

τὰ τρία πρόσωπα «τρεις θεοί»¹. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀβαιλάρδον ἐπιστολῇ ὑπερμαχεῖ ὁ ἀνὴρ οὗτος τῆς ἑαυτοῦ θεωρίας παρατηρῶν ὅτι τὰ τρία θεῖα πρόσωπα εἶναι τρεῖς οὐσίαι, ὧν ἡ ἐνότης κεῖται μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι εἶναι ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας· διὸ ἡ τοῦ Ἀρείου αἴρεσις ἐνυπάρχει μόνον ἐν τῷ ὅτι ὑποτάσσει ἀλλήλαις τὰς τρεῖς οὐσίας καὶ παραδέχεται τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν τοῦ δευτέρου (καὶ τρίτου) προσώπου.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ περὶ τριάδος θεωρίαι τοῦ Ροσκελίνου εἶναι ὁμόλογοι πρὸς τὴν ὀνοματοκρατικὴν ἀρχήν. Τεθέντος δηλαδὴ ὅτι μόνον καθ' ἕκαστα καὶ ἀτομικὰ ὑπάρχουσιν ἀκολουθεῖ ὅτι τὰ τρία τῆς θεότητος πρόσωπα εἶναι καθ' ἑαυτὰ καὶ δὲν συναποτελοῦσι μίαν οὐσίαν. Διὰ τῆς τοιαύτης δ' ὁμοῦς θεωρίας περιήρχετο εἰς διαφωνίαν πρὸς τὰ τῆς ἐκκλησίας δόγματα· διὸ καὶ κατεκρίθη ὑπὸ τῆς ἐν Soissons συνελθούσης τῷ 1092 συνόδου καὶ κατακριθεὶς ἠναγκάσθη νὰ παλινφθῆσιν. Μετὰ τὸν Ροσκελῖνον ἐξέλιπεν ἡ ὀνοματοκρατικὴ θεωρία καὶ ἀνεφάνη, ὡς θὰ ἴδωμεν, πάλιν βραδύτερον².

Ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ἀντιπάλων τῆς ἄκρας ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας ἦσαν ὁ Ἀνσελμος καὶ ὁ Ἀβαιλάρδος, περὶ ὧν ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος,

§ 5 Ἀνσελμος ὁ Κανταουρίας.

1. **Βίος καὶ συγγραφὴ.** Παρὰ τὴν κρατοῦσαν διαμάχην τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὴν θεολογίαν ὁ Λάμφραγκος ἐπειράθη, ὡς εἶδομεν³, νὰ διαλλάξῃ τὰς ἀντιθέσεις καὶ τέμῃ μέσῃ ὁδόν. Ἐκ τῆς Σχολῆς αὐτοῦ προῆλθεν ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἀνέπτυξεν εὐρύτερον τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου καὶ ἐγένετο ἀντίπαλος τοῦ Ροσκελίνου, λέγω τὸν Ἀνσελμον. Τούτου ὁ βίος ἀνήκει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἀλλ' ἔχει ἱστορικὴν σημασίαν καὶ πρὸς τὸν δωδέκατον ἕνεκα

¹ Αὐτ. Epist. 2,41 (1192 D) «tres deos vere posse dici, si usus admitteret».

² Ἐπιθ. Hauréau, Hist. de la philos. scol. 1,242 ἐξ.—F. Picavet, Roscelin, philosophe et théologien, d'après la légende et d'après l'histoire, 2 ἐκδ. 1911.—M. Grabmann, Gesh. d. scholast. Methoden 1,293 ἐξ.—T. Reiners, Der Nominalismus in der Frühscholastik. (Beiträge 85.)—Endres, Forschungen 131 ἐξ.

³ Σελ. 456 ἐξ.

τῆς ἰσχυρᾶς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν περίοδον ταύτην. Ὁ Ἀνσελμος¹ ἐγεννήθη περὶ τὸ 1033 ἐν Ἀόστῃ (Augusta Praetoria τοῦ Πεδεμοντίου) καὶ κατήγετο ἐξ οἴκου εὐγενοῦς. Ἀποθανούσης τῆς μητρὸς ἦλθεν εἰς τὸ ἐν Νορμανδίᾳ μοναστήριον τοῦ Bec, ἔνθα ἡ τοῦ Λαμφραγκου φωτεινὴ διδασκαλία συνήγειρε πανταχόθεν τοῦ κόσμου τὴν φιλομαθῆ νεολαίαν. Ἐνταῦθα διαπρέψας ἐπὶ ἐπιμελείᾳ καὶ ζήλῳ χριστιανικῷ ἐγένετο ὑστερον ἀββᾶς (τῷ 1073) καὶ μετὰ εἴκοσιν ἔτη (τῷ 1093) ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κανταουρίας. Ἀρχιεπισκοπος ὢν διεξήγαγεν ἐντόνους ἀγῶνας πρὸς βασιλεῖς ὑπὲρ τῶν δικαιῶν τῆς ἐκκλησίας μοχθῶν εἰς ἀνόρθωσιν αὐτῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ ἑβδόμου· ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐπιμελῶς ἐθεράπευσε καὶ τὴν ἐπιστήμην μέχρι τοῦ θανάτου (1109). Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀνσελμου ἐξ ἰδίων ἀφορμῶν προελθόντα ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς εἰδικὰ τῆς θεολογίας ἢ τῆς φιλοσοφίας ζητήματα². διακρίνονται δὲ κατὰ τὴν συστηματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐσωτερικὴν συνάφειαν. Ἀξιολογώτατα αὐτῶν εἶναι 1) ὁ Dialogus de grammatico, τὸ πρῶτον πιθανῶς τοῦ συγγραφέως ἔργον, ὅπερ εἶναι διάλογος διδασκάλου καὶ μαθητοῦ περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν διαλεκτικῶν συχνάκις ἐξεταζομένου τότε ζητήματος ἀν ὁ γραμματικὸς πρέπει νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας ἢ τὴν τῆς ποιότητος. 2) ὁ Dialogus de veritate, ἔνθα ἡ τῆς ἀληθείας ἔννοια ἀναπτύσσεται. 3) τὸ Monologium, ἐν ᾧ ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξις διὰ κοσμολογικῶν λόγων ἀποδεικνύεται. 4) τὸ Proslogium³, ἔνθα ἡ λεγομένη ὀντολογικὴ ἀπόδειξις διατυπῶνται⁴. τούτῳ ἀκολουθεῖ τὸ 5) Liber apologeticus contra insipientem, ὅπερ βιβλίον εἶναι συνηγορία τῆς ὀντολογικῆς ἀποδείξεως κατὰ τοῦ μοναχοῦ Gaunilo. 6) αἱ πραγματεῖαι de fide trinitatis et de incarnatione Verbi, De libero arbitrio, Cur Deus homo⁵ κ. ἄ.⁶

¹ Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις προερχομένας ἐκ τινος τῶν ἀρίστων βιογράφων τοῦ μέσου αἰῶνος, τοῦ Eadmer.

² Ἐπὶ τούτοις ἔγραψεν ὕμνους καὶ λόγους, ὁμιλίας καὶ ἐπιστολάς. Τοὺς ὕμνους ἰδὲ παρὰ Dreves (Analecta hymn. medii aevi, 1905), τὰς δ' ἐπιστολάς παρὰ J. Robinson (Gilb. Crispin, 1911).

³ Proslogium σημαίνει Πρόσρησιν (δηλ. τοῦ Θεοῦ).

⁴ Τὸ Monologium καὶ τὸ Proslogium ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Carl Haas. τῷ 1863. Ὁ δὲ J. Brinktrine ἐξέδωκεν ἐν γερμανικῇ μεταφράσει μετ' εἰσαγωγῆς, καὶ παρατηρήσεων, τῷ 1925.

⁵ Τὸ Cur Deus homo μεταφράσθη ὑπὸ τοῦ W. Schenz, 1902. J. Petri 1925.

⁶ Ἀπαντα τὰ ἔργα τοῦ Ἀνσελμου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Γαβρ. Gerberon

2. *Πίστις και γνώσις.* Ὁ Ἄνσελμος ὁμαῖται ἀκολουθῶς τῷ Ἀύγουστίνῳ και ἄλλοις μεγάλοις πατράσι τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἡ πίστις πρέπει νὰ προηγήται τῆς γνώσεως, ἡ γνώσις νὰ καθοδηγήται ὑπὸ τῆς πίστεως¹. Οὕτω δὲ προβάλλει πολυθρύλητον σύμβολον και κηρύττει ἀρχὴν, ἣν ἐκ τοῦ Ἀύγουστίνου ἀντλεῖ² λέγων «δὲν ζητῶ νὰ νοήσω ὅπως πιστεύσω ἀλλὰ πιστεύω ἵνα νοήσω· διότι και τοῦτο πιστεύω, ὅτι, ἂν μὴ πιστεύσω, δὲν θὰ νοήσω»³. Ἡ πίστις εἶναι τὸ πρῶτον και κύριον, εἰς ὃ πρέπει νὰ ἀκολουθῆ ἡ γνώσις. Ὁ ἐν τῇ πίστει στερεωθεὶς δύναται και ὀφείλει νὰ ἀνυψωθῆ, ὅσον εἶναι δυνατόν, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ πιστευθέντος γνώσιν⁴. Βεβαίως ἡ γνώσις εἶναι ὑπὲρ τὴν πίστιν, διότι ἐκεῖνη κατέχει μέσσην τινὰ μεταξὺ πίστεως και ἐποπτείας τοῦ θεοῦ θέσιν και ὅσα μᾶλλον εἰς τὴν γνώσιν προκόπτωμεν τοσοῦτω ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἐποπτείαν τοῦ θεοῦ ἐρχόμεθα⁵. Εἶναι δ' ὅμως ἀνωτέρα τῆς πίστεως οὐχὶ ὡς κανονιστικὴ αὐτῆς ἀρχὴ ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον προσθέτει εἰς τὴν πίστιν ἐπίγνωσιν τοῦ πιστευθέντος. Λοιπὸν ἡ πίστις εἶναι ἀπόλυτος κανὼν τῆς γνώσεως· ἐὰν δὲ τις ἀδυνατῆ νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηθῆ αὐτήν. Οὐδέεις, λέγει, χριστιανὸς ἐπιτρέπεται νὰ διαμφισβητῆ ὅ,τι ἡ καθολικὴ ἐκκλησία διὰ τῆς καρδίας πιστεύει και διὰ τοῦ στόματος

και περιέχονται ἐν τῇ λατινικῇ πατρολογία τοῦ Migne (158—159). Περὶ δὲ τῶν νόθων συγγραμμάτων αὐτοῦ διέλαβον ὁ B. Hauréau, Notices et ex traits 4, 192, και ὁ J. Endres, ἐν Histor. Jahrb. 1909, (σ. 799 ἐξ.).

¹ Ὁ Ἄνσελμος ἀπαιτεῖ ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν και τοὺς Πατέρας (De concordia præsc. qu. 3. c. 6. P. L. 158, 528 B C). Ἐκ τούτων δὲ τιμᾷ μάλιστα τὸν ἱερὸν Ἀύγουστίνον (Prolog. Monolog. P. L. 158, 143 ἐξ.).

² August. De vera rela 5, 8. De ord. 2, 9, 26. De util. cred. 9, 22, 25. in Joh. Ev. tract. 40, 9 P. L. 35, 1690 «credimus, ut cognoscamus, non cognoscimus, ut credamus».

³ Prolog. 1. P. L. 158, 227 B C. «Neque enim quaero intelligere ut credam, sed credo ut intelligam. Nam et hoc credo, quia, nisi credidero, non intelligam».

⁴ Cur Deus homo. 1, 2 «Negligentiæ mihi esse videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus, quod credimus, intelligere».

⁵ De fide trinit. præf.

⁶ Τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ εὐρισκόμενον ὀφείλομεν νὰ βασανίζωμεν και δοκιμάζωμεν κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν και ἀντικείμενον μὲν αὐτῇ ἀπορρίπτωμεν συμφωνοῦν δὲ ἐγκρίνωμεν και ἀποδεχόμεθα. Cur deus homo. 1, 38.

ὁμολογεῖ ἀλλ' ὀφείλει νὰ ἐμμένῃ ἀδιστακτως ἐν τῇ πίστει και κατὰ ταύτην ζῶν νὰ ἀνερευνᾷ τοὺς λόγους τῆς ἀληθείας αὐτῆς· και ἂν μὲν δυνηθῆ νὰ κατανοήσῃ αὐτούς, ἄς εὐχαριστῆ τῷ θεῷ, ἂν δὲ μὴ, ἄς μὴ ἀντιστῆ ἀλλ' ἄς κλίνη τὴν κεφαλὴν και προσευχηθῆ¹.

Διὰ τούτων δὲν προτίθεται ὁ Ἄνσελμος νὰ ὑποτιμήσῃ τὴν φυσικὴν τοῦ νοῦ δύναμιν οὐδὲ νὰ ἀρνηθῆ τὸ δυνατόν τῆς ὑπὸ τοῦ νοῦ μόνου γνώσεως ὑψηλῶν ἀληθειῶν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀποφαίνεται διαρρηδὴν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται και ἄνευ τῆς πίστεως νὰ ἔλθῃ διὰ μόνου τοῦ νοῦ εἰς τὴν γνώσιν πολλῶν ἀληθειῶν και ἰδίᾳ εἰς τὴν γνώσιν τοῦ θεοῦ². Φαίνεται δὲ ὅτι προσνέμει εἰς τὴν γνωστικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν μείζονα τοῦ δέοντος σπουδαιότητα, διότι ἐπιχειρεῖ ἵνα και αὐτὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ μυστήρια ἐμπεδώσῃ και παραγάγῃ ἐκ μόνου τοῦ νοῦ. Οὕτω προθυμεῖται νὰ θεμελιώσῃ τὴν περὶ τριάδος διδασκαλίαν διὰ λόγων ἀποδεικτικῶν³ και δὴ ἐπὶ τῇ βάσει πλατωνικῶν και νεοπλατωνικῶν θεωριῶν⁴. Ἐντεῦθεν προφανὲς ὅτι πειροῖται νὰ συμβιβάσῃ πρὸς ἀλλήλας πίστιν και γνώσιν· κηρύττει μὲν τὸ ἀπόρροβλητον τῆς πίστεως ἀπονέμει δὲ ἀξίαν τῇ φιλοσοφικῇ θεωρίᾳ. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Ἰω. Σκῶτος προέκρινεν ἀντὶ τῆς πίστεως τὴν γνώσιν, ὁ Ἄνσελμος τοῦναντίον ὑποτάσσει τὴν γνώσιν εἰς τὴν πίστιν, τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν θεολογίαν. Ταύτην δὲ τὴν σχέσιν ἠσπάσαντο και οἱ μετέπειτα σχολαστικοί.

3. *Ὄντολογία και γνωσιολογία.* Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἔψεγε, καθὰ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηται⁵, τοὺς ὀνοματοκρατικούς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὰ καθόλου ὡς ψιλὰ ὀνόματα και ἀδυνατοῦντας νὰ συνίδωσιν ὅτι οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι εἶναι κατὰ τὸ εἶδος ἐν. Οἱ ὀνοματοκρατικοὶ παραδεχόμενοι μόνον τὰ καθ' ἕνα ἕνα ἡδυνάτου νὰ ἀνυψωθῶ-

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. P. L. 158, 262 C ἐξ.

² Monol. 1.

³ Ἐν τῷ Monologium και τῷ Prologium προθυμεῖται ὁ φιλόσοφος νὰ θεμελιώσῃ τὴν περὶ θεοῦ και τριάδος θεωρίαν διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Περὶ τούτου λέγει αὐτὸς (de fide trin. 4) τὰ ἐξῆς. «Sed si quis legere dignabitur duo parva opuscula mea, Monologion scil. et Prologion, quæ ad hoc maxime facta sunt, ut quod fide tenemus de divina natura... necessariis rationibus sine Scripturæ auctoritate probari possit».

⁴ Monol. præf. Και ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ βιβλίου «Cur deus homo» θέλει οὐχὶ ἀπὸ τῆς πίστεως ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ὀρμώμενος νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ σωθῆ ἄνευ τοῦ Χριστοῦ.

⁵ Ἄνωτ. σ. 464 ἐξ.

σιν εἰς τὰς ἰδέας καὶ νὰ ἀποδείξωσιν αὐτάς ¹. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ Ἄνσελμος παραδέχεται τὰ καθόλου ὡς καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα ² καὶ κατ' ἀκολουθίαν διακρίνει διττὴν γνώσιν, τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν, ἐξ ὧν ἐκείνη μὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ αἰσθητὰ αὐτὴ δὲ εἰς τὰ καθόλου καὶ ἰδεατὰ ³. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἐννοίας τῆς ἀληθείας διακρίνει τριττὴν ἀλήθειαν τὴν τῆς γνώσεως, τὴν τῆς βουλήσεως καὶ τὴν τοῦ πράγματος. Ἡ ἀλήθεια τῆς γνώσεως ἔγκειται ἐν τῇ συμφωνίᾳ αὐτῆς πρὸς τὸ πρᾶγμα. Ἐὰν δηλαδὴ ἐν τῇ γνώσει ἐκδεχόμεθα τὸ πρᾶγμα καθ' ὃν τρόπον πρέπει (ut debet), ἦτοι ὀρθῶς, ἡ γνώσις εἶναι ἀληθής ⁴. Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν τῆς γνώσεως πρέπει νὰ ὀρισθῇ ὡς ὀρθότης αὐτῆς (rectitudo cognitionis) ⁵. Ἡ δ' ἀλήθεια τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸν νόμον· καὶ ἐπειδὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον βουλόμεθα καὶ πράττομεν ὀρθῶς, ἡ ἀλήθεια τῆς βουλήσεως ὀρίζεται ὡς ὀρθότης αὐτῆς (rectitudo voluntatis). Τέλος δὲ ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος εἶναι ἡ συμφωνία αὐτοῦ πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς οὐκείας οὐσίας δεδομένον προορισμόν ⁶, τουτέστιν ἡ συμφωνία τοῦ πράγματος πρὸς τὴν θεϊαν ἰδέαν· διότι πᾶν ὄν ὑπάρχει διὰ τῆς ὑψίστης ἀληθείας καὶ μόνον παρ' αὐτῆς ἔχει πᾶν ὄ,τι εἶναι. Ἐν τῇ τοιαύτῃ συμφωνίᾳ ἔγκειται τοῦ πράγματος τὸ ὀρθόν· ὅθεν ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος ὀριστέα ὡς ὀρθότης αὐτοῦ (rectitudo rei) ⁷. Ἡ ἀλή-

¹ Ὁ μὴ νοῶν — ἔλεγεν ὁ φιλόσοφος τοῦ Bec — ὅτι οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι εἶναι κατὰ τὸ εἶδος εἰς μόνον ἄνθρωπος, πῶς θὰ νοήσῃ ὅτι τὰ πολλὰ (θεῖα) πρόσωπα, ὧν ἕκαστον εἶναι τέλειος θεός, συναποτελοῦσιν ἓνα μόνον θεόν; De fide trinit. 2. «Qui nondum intelligit quo modo plures homines in specie sunt unus homo, qualiter comprehendit quo modo plures personæ, quarum singula perfectus deus est, sint unus deus?»

² Παρὰ τὴν πραγματοκρατικὴν ταύτην θεωρίαν ὁ Ἄνσελμος παρεδέχετο μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους (καθὰ δεικνύει ὁ dialogus de grammatico) ὅτι τὸ καθ' ἕκαστον ἀποτελεῖ τὴν πρῶτον καὶ κυρίως οὐσίαν (substantia prima) τὸ δὲ εἶδος καὶ τὸ γένος τὴν κατὰ δεύτερον λόγον οὐσίαν (substantia secunda).

³ Ἡ νόησις διὰ τῆς ἀφαιρέσεως εἰσδύεται εἰς τὴν ἐνδοτάτην τῶν πραγμάτων οὐσίαν, ἀνυψοῦται εἰς τὰς πνευματικὰς ὑποστάσεις καὶ τὸν θεόν. Εἰς τὴν νοεράν δὲ γνώσιν συντελεῖ καὶ ὁ θεῖος φωτισμός. Proslog. 14. ἔπιθ. καὶ J. Fischer, Die Erkenntnislehre Anselms. σ. 24 ἔξ. 49.

⁴ Αἰτία τῆς ἀληθείας καταφατικῆς ἢ ἀποφατικῆς προτάσεως εἶναι ἡ ὑπαρξίς ἢ μὴ ὑπαρξίς τοῦ πράγματος. Dialogus de verit. 2.

⁵ Αὐτ. 11. 2. 3. 6.

⁶ Τὰ πράγματα εἶναι ἀληθῆ, ὅταν εἶναι οἷα πρέπει («res sunt verae quando sunt ut debent»).

⁷ Ἐνθ. ἀνωτ. 7. «Si ergo veritas et rectitudo id circo sunt in rerum

θεια λοιπὸν συντόμως ὀρίζεται ὡς ὀρθότης καὶ δὴ ὀρθότης διὰ τοῦ νοῦ λαμβανομένη (rectitudo sola mente receptibilis) ¹. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀπόλυτος ὀρθότης ὑπάρχουσα ἀρχὴ καὶ αἰτία, γνώμων καὶ κανὼν πάσης ἀληθείας ².

4. **Αἱ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ἀποδείξεις.** Ὁ περὶ γνώσεως λόγος ἄγει εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ τῆς ὑπάρξεως θεοῦ ἀπόδειξις. Ὁ Ἄνσελμος παραδεχόμενος τοῦτο προσάγει τέσσαρας ἀποδείξεις. Ἡ πρώτη ἀπόδειξις ὀρμάται ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ. Ὑπάρχουσι δηλαδὴ πολλὰ ἀγαθὰ, ὧν ἄλλα μὲν ποθοῦμεν ἕνεκα τῆς ὠφελείας (propter utilitatem) ἄλλα δὲ ἕνεκα τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν κάλλους (propter honestatem). Ἀλλὰ ταῦτα πάντα μᾶλλον ἢ ἦτον ἀγαθὰ εἶναι προδήλως τοιαῦτα οὐχὶ δι' ἑαυτῶν ἀλλὰ διὰ τῆς κατὰ διάφορον τρόπον μετοχῆς καὶ κοινωνίας τοῦ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθοῦ· ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰ σχετικὰ ἀγαθὰ προϋποθέτουσιν ἀπόλυτον ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι τοιοῦτο καθ' ἑαυτὸ (per se ipsum). Τοῦτο δὴ ὡς ἀπόλυτον δὲν ἤρηται ἐξ ἑτέρου ἀλλ' εἶναι ἀκρότατον ἀγαθόν καὶ τοιοῦτον εἶναι ὁ Θεός ³. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ δευτέρα ἀπόδειξις πλὴν ὅτι θέτει ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ μέγα. Ὅπως τὰ σχετικὰ ἀγαθὰ προϋποθέτουσιν ἀπόλυτον ἀγαθόν, οὕτω καὶ τὰ σχετικῶς μεγάλα προϋποθέτουσιν ἀπολύτως μέγα· τοῦτο δὲ τὸ summe magnum εἶναι ὁ Θεός ⁴. Ἡ τρίτη ἀπόδειξις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος. Πάντα, λέγει, τὰ ὄντα εἶναι σχετικὰ καὶ ἤρηται ἐξ ἄλλων, διὸ προϋποθέτουσιν ἀπόλυτον καὶ δι' ἑαυτοῦ ὄν· τοῦτο δ' εἶναι ὁ Θεός ⁵. Ἡ τετάρτη ἀπόδειξις στηρίζεται ἐπὶ τῆς βαθμολογικῆς τῶν ὄντων σειρᾶς. Ἐν τῷ κόσμῳ δηλαδὴ ὑπάρχουσι τὰ ὄντα κατὰ διαφόρους βαθμοὺς τελειότητος· ὑπὲρ τὰ ἄψυχα εἶναι τὰ ἔμψυχα καὶ ὑπὲρ ταῦτα ἴστανται τὰ ἔλλογα δημιουργήματα. Ἡ κατὰ βαθμοὺς ὁμῶς σειρὰ δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ

essentia, quia hoc sunt, quod sunt in summa veritate, certum est veritatem rerum esse rectitudinem.

¹ Αὐτ. 11.

² Αὐτ. 10—14.

³ Monol 1. Ἐν τῇ ἀποδείξει ταύτῃ ὁ φιλόσοφος ἀκολουθεῖ μάλιστα τῷ Αὐγουστίνῳ, οὗ ἰδὲ De lib. arb. 2, 1, 3-15. De trin. 8, 3, 4 ἔξ. De vera relig. 30, 55 ἔξ. Περὶ καὶ Βοηθίου De consol. philos. 5, 10.

⁴ Monol 2.

⁵ Αὐτ. 3. «Quoniam ergo cuncta quae sunt, sunt per ipsum unum: procul dubio et ipsum unum est per se ipsum».

ἐπ' ἀπειρον ἀλλ' ἐπάναγκες νὰ τερατισθῆ. Ἐνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρχη ὄν οὕτως ὑπερέχον τῶν λοιπῶν, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἄλλο ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Τὸ ὑπέρτατον πάντων (*summum omnium, quae sunt*) εἶναι ἐν' διότι, ἐὰν ὑπῆρχον πολλὰ τοιαῦτα ἀλλήλοις ὅμοια, ἢ θὰ ὑπήγοντο εἰς μίαν ὑψίστην οὐσίαν ἢ θὰ συνέπιπτον αὐτῇ καὶ θὰ ἀπετέλουν ἐν. Τὸ ὑψίστον λοιπὸν τοῦτο ἐν εἶναι ὁ Θεός¹.

Αἱ εἰρημένοι ἀποδείξεις αἱ ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν ἐρχόμεναι εἰς τὰ αἷτια (*a posteriori*) δὲν φαίνονται ἐπαρκεῖς τῷ Ἀνσέλμῳ, ὅστις ζητεῖ ἀπόδειξιν δυναμένην καθ' ἑαυτὴν νὰ ἀποδείξῃ τοῦ θεοῦ τὴν ὑπαρξιν καὶ ποιούσαν τὰς ἄλλας ἐκείνας περιπτώσεις². Ἀναπτύσσει λοιπὸν ἐν τῷ *Proslogium* ἀπόδειξιν συνάγουσαν τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ (*esse in re*) ἐκ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ (*esse in intellectu*). Ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἢ ἀπὸ τοῦ Καντίου λεγομένη ὄντολογικὴ ἔχει ὧδε. Ὁ νοῶν τὸν θεὸν νοεῖ αὐτὸν ὡς τὸ ὑψίστον ὄν, οὗ μείζον δὲν δύναται νὰ νοηθῆ. Καὶ ἂν δέ τις ἀρνηθῆ τοιοῦτου ὄντος τὴν ὑπαρξιν, ὅμως νοεῖ τί σημαίνει «ὄν, οὗ μείζον δὲν δύναται νὰ νοηθῆ». Ἐφ' ὅσον δὲ δύναται νὰ νοῆ καὶ ὄντως νοεῖ τοιοῦτον ὄν, δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ. Τὸ ὄν ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ἐν τῷ νῷ ἀλλ' ἐπάναγκες νὰ ὑπάρχη καὶ καθ' ἑαυτὸ (ἀντικειμενικῶς). Διότι, ἐὰν ὑπάρχη μόνον ἐν τῷ νῷ, δύναται νὰ νοηθῆ ὅτι ὑπάρχει καὶ καθ' ἑαυτοῦ ὅπερ δὴ εἶναι μείζον ἐκείνου, διότι βεβαίως τὸ καθ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον εἶναι μείζον τοῦ ἐν νῷ μόνον ὑπάρχοντος. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ὄν οὐ δὲν δύναται νὰ νοηθῆ μείζον ὑπάρχη μόνον ἐν τῷ νῷ, τοῦτο δὴ τοῦτο (τὸ ὑποκειμενικῶς μέγιστον) εἶναι ἐκεῖνο οὗ μείζον δύναται νὰ νοηθῆ (μείζον θὰ εἶναι τὸ ἀντικειμενικῶς μέγιστον). Οὕτως ἔχομεν ἀντίφασιν. Τὸ ὄν ἄρα, οὐ δὲν δύναται νὰ νοηθῆ μείζον, ὑπάρχει οὐ μόνον ἐν τῷ νῷ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι³.

Ἡ τελευταία ἀπόδειξις ἢ ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῆς ὑποληφθεῖσα ὡς σπουδαιοτάτη εἶναι βεβαίως ἐπισηφαλής, καθὰ ἤδη παρετήρησαν

¹ Αὐτ. 4.

² *Prooem. Prosl. 223 B* ἔξ.

³ *Prosl. 2.* «*Id quo majus cogitari nequit non potest esse in solo intellectu. Si enim vel in solo intellectu est, potest cogitari esse et in re, quod majus est. Si ergo id quo majus cogitari non potest est in solo intellectu, id ipsum quo majus cogitari non potest est quo majus cogitari potest. Sed certe hoc esse non potest. Existit ergo procul dubio aliquid, quo majus cogitari non valet, et in intellectu et in re.*»

σύγχρονοι ἐκείνου καὶ μάλιστα ὁ μοναχὸς *Gaunilo*¹. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν ὁ Ἀνσελμος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἀπόδειξιν ἐν τῷ *Liber apologeticus*² ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ ἄρῃ τὰς ἐν τῷ πράγματι ἐνυπαρχούσας δυσκολίας³.

5. **Θεολογία.** Ἐρχόμενος ὁ Ἀνσελμος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τοῦ θεοῦ ἐννοίας προθυμεῖται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ. Ὁ θεὸς οὐδεμίαν ἔχει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως αἰτίαν, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο τὸ ἀκρότατον ὄν. Οὐδ' ἑαυτὸν πάλιν ἐποίησε διότι τότε θὰ ἐποίει ἑαυτὸν ἢ ἐκ τοῦ μηδενὸς ἢ ἐκ προϋπαρχούσης ὕλης. Ὡν οὐδέτερον δυνατόν· ἐκεῖνο μὲν ἀδύνατον, διότι ἔπρεπεν ὁ θεὸς νὰ ὑπάρχη πρὶν ὑπάρξῃ τοῦτο δὲ ἀδύνατον, διότι ἔδει νὰ ἐξηρατῶ ἐξ ἄλλης (ὕλικῆς) αἰτίας. Ὑπάρχει ἄρα ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει, ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ⁴. Ὅποτε δ' ὑπάρχει ὁ θεὸς τὸ ὑψίστον ὄν, εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ τελειότατον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπονεμηθῶσιν αὐτῷ πᾶσαι αἱ ιδιότητες, ὧν ἢ θέσις ἐξαγγέλλει τι ὑπέρτερον καὶ κρεῖττον ἢ ἡ ἄρσις. Οὕτως ἢ θεία φύσις εἶναι οὐχὶ σωματικὴ, διότι τὸ ἀσώματον εἶναι ἀνώτερον καὶ κρεῖττον τοῦ σωματικοῦ. Τοῦναντίον δ' εἶναι ὁ θεὸς ζῶν, σοφός, παντοδύναμος, ἀληθής, δίκαιος, μακάριος κ.τ.τ., διότι προτιμότερον νὰ εἶναι παρὰ νὰ μὴ εἶναι τοιοῦτος. Πᾶσαι αὗται αἱ τελειότητες κατηγοροῦνται κατὰ τοῦ θεοῦ οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ποιότητες ἀλλ' ὡς οὐσίαι. Ὁ θεὸς δηλαδὴ δὲν εἶναι μόνον δίκαιος διὰ τῆς δικαιοσύνης, διότι τότε ἢ δικαιοσύνη θὰ ἀνῆκεν αὐτῷ ὡς ποιότητος. Ἀλλ' ἢ δικαιοσύνη δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ αὐτὸς ὁ θεός· διότι ὅ,τι εἶναι ὁ θεός, εἶναι, ὡς εἴρηται, ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ, κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἐξ ἑαυτοῦ

¹ Ὁ *Gaunilo*, ὦν κόμης τοῦ *Montigny* ἀλλ' ἔνεκα ἀτυχημάτων καταφυγὸν εἰς τὸ μοναστήριον *Mar-Moutier* (πλησίον τῆς Τουρῶνης), διέγνω εὐστόχως καὶ ἠλεγξεν ὀρθῶς ἐν ἀνωνύμῳ βιβλίῳ «*pro insipiente*» ἐπιγραφομένῳ τὰ σφαλερὰ τῆς προκειμένης ἀποδείξεως μέρη. Ἀντεῖπε δηλαδὴ ὅτι, ἐὰν νοηταί τι, δὲν ἔπεται ὅτι καὶ ὑπάρχει· εἰ δὲ μὴ, θὰ ἔπρεπεν ἐκ τῆς νοήσεως π. χ. ὀλβίας νήσου νὰ συναγάγωμεν τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς. Ἐπειτα δέ, ἐὰν ἢ νόσις καὶ ἢ ὑπαρξις συνέπιπτον, θὰ ἐλαμβάνετο τὸ ἀποδεικτέον ὡς ἀποδεδειγμένον.

² Συνωμολόγησεν ὅτι ἐκ τῆς νοήσεως δὲν συνάγεται ἡ ὑπαρξις, πλην ἰσχυρίσθη ὅτι γίνεται ἐξαίρεσις ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου ὄντος.

³ Ἐπανελάβε τούτους προτέρους λόγους χωρὶς νὰ δυνηθῆ νὰ προσαγάγῃ νέα καὶ ἀποχρῶντα ἐπιχειρήματα.

⁴ *Monol. 6.*

καὶ δι' ἑαυτοῦ δίκαιος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἰδιοτήτων. Ὁ θεὸς ἄρα δὲν ἔχει δικαιοσύνην ἀλλ' εἶναι αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη, δὲν ἔχει ἀπλῶς ζωὴν ἀλλ' εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ, δὲν ἔχει σοφίαν ἀλλ' εἶναι αὐτὴ ἡ σοφία καὶ τᾶλλα ὡσαύτως ¹.

Προσνέμοντες τῷ Θεῷ πολλὰς ἰδιότητες ὀφείλομεν νὰ μὴ νοώμεν αὐτὸν ὡς σύνθετον. Διότι τὸ σύνθετον ὀφείλει ὅ,τι εἶναι εἰς τὰ ἕξ ὧν συνέστηκε μέρη· ἐκεῖνο ὑπάρχει μόνον δι' αὐτῶν, ταῦτα δὲ οὐχὶ δι' ἐκείνου. Τὰ μέρη ἄρα εἶναι ἀνώτερα τοῦ ὄντος ὅπερ ἕξ αὐτῶν συναποτελεῖται. Ἐὰν λοιπὸν ὁ θεὸς ἦτο σύνθετον, δὲν θὰ ἦτο τὸ πάντων ὑπερτάτον. Ὅθεν εἶναι ὁ θεὸς ἡ ἀπόλυτος ἀπλότης, ἐὰν δὲ προσνέμονται αὐτῷ πολλὰ καὶ παντοῖα ἰδιότητες, αὐταὶ δὲν δηλοῦσι διάφορα τῆς θείας οὐσίας μέρη ἀλλ' ἐξαγγέλλουσιν ἐκάστη τὴν θεϊαν οὐσίαν ἕλην ². Πρὸς δὲ τούτοις εἶναι αἰδῖος, ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους. Ἐὰν εἶχεν ἀρχὴν, θὰ ἐγένετο κατ' ἀνάγκην ἕξ ἄλλου καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἕξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ. Ἐὰν δὲ εἶχε τέλος, δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀπόλυτος ἀθανασία καὶ ἐπομένως ἡ ἄκρως νοητικὴ φύσις. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀλήθεια οὔτε ἀρχὴν ἔχει οὔτε τέλος. Ἡ φύσις αὐτοῦ εἶναι ὑπὲρ τόπον καὶ χρόνον· καὶ ὁμοῦς εἶναι ἅμα ἐν παντὶ τόπῳ καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ, ὑπάρχει ὅλος ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ὅλος ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ ἀπόλυτος δὲ τοῦ θεοῦ ζωὴ οὐδεμίαν ἔχει διαδοχὴν οὐδ' ἀναπτύσσεται ἐν διαδοχικῇ βαθμίδων σειρᾷ ἀλλ' εἶναι ἅπαξ διὰ παντός ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς συντετελεσμένη, ἄνευ αὐξήσεως καὶ ἐλαττώσεως ³. Ὁ θεὸς ἄρα εἶναι ἀπολύτως ἀναλλοίωτος καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπίδεκτος συμβεβηκότων, ὧν ἡ ὑπαρξὶς θὰ συνεπῆγε τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὴν μεταβολήν. Διὸ καὶ ἡ προσνευμένη τῷ θεῷ κατηγορία τῆς οὐσίας πρέπει νὰ ληφθῆ μόνον ἐν τῇ σημασίᾳ ὅτι εἶναι τὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ καθ' ἑαυτὸ ὄν, οὐχὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ὅτι εἶναι φορεὺς τῶν συμβεβηκότων ⁴.

6. **Θεολογία καὶ κοσμολογία.** Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι τὸ ὑψίστον καὶ τελειότατον ὄν, ὅπερ κατὰ πάντα λόγον ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ καὶ δι' ἑαυτοῦ. Ὅθεν δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι μόνον ὁ θεὸς ὑπάρχει ὡς ἀληθῶς, πᾶν δ' ἄλλο παρ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει ἢ σχεδὸν δὲν ὑπάρχει. Μόνος ὁ θεὸς εἶναι τὸ αἰδῖον, τὸ καθ' αὐτὸ

¹ Prosl. 5, 6. Monol. 16.

² Monol. 17.

³ Αὐτ. 18—24.

⁴ Αὐτ. 26.

καὶ ἀναλλοίωτον ὄν, πᾶν δ' ἐκτὸς αὐτοῦ εἶναι μεταβλητὸν καὶ ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος, ὥστε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἐκεῖνον σχεδὸν δὲν ὑπάρχει ¹. Ὅποτε δ' ὁ θεὸς εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ ὄν καὶ καθ' ἀκολουθίαν μόνον ἐν, ἔπεται ὅτι πάντα τὰ λοιπὰ εἶναι ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τοῦ θεοῦ. Εἰς τὸ ἐρώτημα, πῶς ἕξ ἐκείνου τὰ ὄντα ἐγένοντο, ἀποκρινόμενος ὁ Ἄγγελος παρατηρεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ θεία οὐσία δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἢ ὑποκειμένη βᾶσις τῶν ὄντων, διότι οὕτως ἡ ὑπερτάτη φύσις θὰ ὑφίστατο ἐν τοῖς δημιουργήμασι μεταβολὴν καὶ φθορὰν, ὅπερ ἄτοπον. Τούτου οὕτως ἔχοντος τὰ ὄντα προῆλθον ἐκ τοῦ θεοῦ μόνον διὰ τῆς δημιουργίας ἐκ τοῦ μηδενός. Τὸ δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος μηδὲν δὲν πρέπει νὰ ὑποληφθῆ ὡς τις ὕλη, ἕξ ἧς τὰ ὄντα προῆλθον· διότι ὅ,τι εἶναι μηδὲν ἀδύνατον νὰ ἔχη τὸν χαρακτήρα ἐνύλου αἰτίας. Ἡ ἔκφρασις «ἐκ τοῦ μηδενός» σημαίνει τοῦτο μόνον, ὅτι δὲν ὑπῆρχε τι, ἕξ οὗ ὁ κόσμος θὰ προήρχετο· δηλοῖ ὅτι τὰ ὄντα πρὸ τῆς δημιουργίας οὐδεμίαν, οὐδαμῶς εἶχον πραγματικὴν ὑπόστασιν καὶ ταύτην ἔλαβον τὸ πρῶτον διὰ τῆς δημιουργίας. Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ ὑπῆρχον τὰ ὄντα πραγματικῶς πρὸ τῆς δημιουργίας, ὁμοῦς εἶχον κατὰ τοσοῦτον ὑπαρξιν, καθ' ὅσον εἶναι αἰδῖα νοήματα ἐν τῷ θεῷ νῶ. Διότι ἡ δημιουργικὴ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια δὲν εἶναι τυφλὴ ἀλλ' ἔλλογος, κατ' ἀκολουθίαν προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ δημιουργητέου ². Ὁ θεὸς λοιπὸν νοεῖ αἰδῖως τὰ δημιουργήματα καὶ ἡ ἔννοια, ἣν ἔχει αὐτῶν, εἶναι τὸ πρότυπον καθ' ὃ ταῦτα δημιουργεῖ. Ἡ δημιουργικὴ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια δύναται κατὰ ταῦτα νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐνέργειαν, ἥτις προϋποθέτει τὴν τοῦ καλλιτεχνήματος ἔννοιαν ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ καλλιτέχνου. Λοιπὸν τὰ ὄντα κατὰ μὲν τὴν *ιδεατὴν* αὐτῶν ὑπαρξιν τὴν ἐν τῷ νῶ τοῦ θεοῦ εἶναι αἰδῖα, κατὰ δὲ τὴν *πραγματικὴν* ὑπαρξιν τὴν ἐκτὸς τοῦ θεοῦ εἶναι ἐν χρόνῳ ³. Ἐχουσι δ' αἱ ἰδέαι τοῦ θεοῦ ἀναλογίαν πρὸς τὰς τοῦ καλλιτέχνου. Ὅπως ὁ καλλιτέχνης ἔχει πρότερον τὴν ἰδέαν ἐν τῇ

¹ Αὐτ. 28.

² Αὐτ. 9 «nullo pacto fieri potest aliquid rationaliter ab aliquo, nisi in facientis ratione praecedat aliquod rei faciendae quasi exemplum sive forma vel similitudo aut regula. Patet itaque, quoniam priusquam fierent universa, erat in ratione summae naturae, quid aut qualia aut quomodo futura essent».

³ Τὰ ὄντα, ὅπως ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ διατηροῦνται διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Αὐτ. 13 «Sicut nihil factum est, nisi per creatricem praesentem essentiam, ita nihil viget, nisi per cuiusdam servatricem praesentiam». Παράβ. *Ἀγρουαίνου* De civ. Dei 12, 25.

διανοία, πρὶν παραστήσῃ ἐν τῇ ὕλῃ, οὕτω καὶ ὁ θεὸς ἔχει τὰς ἰδέας πάντων ἐν τῷ νῷ καὶ εἶτα πραγματοῖ αὐτὰς ἐν τῇ δημιουργίᾳ· διαφέρουσι μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν καλλιτέχνης πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας ἔχει χρεῖαν ὕλης ὁ δὲ θεὸς δὲν χρῆζει αὐτῆς ἀλλὰ δημιουργεῖ ἐξ ἑαυτοῦ. Καὶ ὅπως πάλιν τὰ διανοήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ἐνδιάθετος λόγος, οὕτω καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ ἔνδον λόγος ἐν ᾧ περὶ τὰ ὄντα ἐκφράζει¹. Εἶναι δὲ ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ θεοῦ λόγος οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὴ ἡ θεία οὐσία².

7. **Ἀνθρωπολογία.** Ὑπέροχον τοῦ θεοῦ δημιουργήματα εἶναι ὁ ἀνθρώπος συνεστὼς ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς³. Ἡ ψυχὴ φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν εἰκόνα τοῦ τριαδικοῦ θεοῦ διὰ τῶν τριῶν κυριωτάτων δυνάμεων, τῆς γνώσεως καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως, δι' ὧν καθίσταται ἰκανὴ νὰ ἐνθυμητῆται καὶ νὰ νοῆῃ, καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὸν δημιουργόν. Σπουδαιότατον δ' αὐτῆς ἔργον εἶναι ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη, διότι ἡ γνώσις ὑπάρχει μόνον χάριν τῆς ἀγάπης⁴. Καὶ ὁπότε ἡ ψυχὴ ἐγένετο πρὸς γνῶσιν καὶ ἀγάπην τοῦ θεοῦ, ἔπεται ὅτι ἐγένετο ἵνα γινώσκῃ καὶ ἀγαπᾷ αἰδίως καὶ ἄνευ τέλους· διότι εἶναι ἀδιανόητον τὸ ὅτι προωρίσθη ἵνα δι' οἰανδήποτε αἰτίαν στερηθῇ τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπης. Ἄφοῦ δὲ αἰδίως ἀγαπᾷ, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀθάνατος. Θὰ ἦτο δ' ἀτοπώτατον, ἐὰν ὁ πανάγαθος καὶ πάνσοφος καὶ παντοδύναμος δημιουργὸς ἀφῆρει τὴν ὑπαρξίν ἀπὸ τῆς ἀγαπώσεως αὐτὸν ψυχῆς. Εἶναι ὡσαύτως εὐλόγον ὅτι ἡ ψυχὴ τὸν ἑαυτῆς προορισμὸν ἐπιτελοῦσα καὶ τὸν θεὸν ἀγαπῶσα διάγει εὐδαιμόνως. Πρὸς δὲ καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ ὅπως ὁ θεὸς ἀμείβῃ τὴν ἀγάπην· ἀλλὰ προσήκουσα ἀμοιβὴ εἶναι ἡ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ ἀπόλαυσις. Ὁ θεὸς δίκαιος ὢν ἀνάγει τὴν ἀγαπῶσαν αὐτὸν ψυχὴν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἣν προσποιεῖ ἡ κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ εὐδαιμονία εἶναι τελεία καὶ ὑψίστη, ἐὰν εἶναι αἰδίως, ἡ τὸν θεὸν ἀγαπῶσα ψυχὴ εἶναι

¹ Περὶ τοῦ θείου λόγου καὶ τοῦ δόγματος τῆς ἁγίας τριάδος διαλαμβάνει ὁ Ἄνσελμος διεξοδικῶς οὐ μόνον ἐν τῷ Monologium ἀλλὰ καὶ ἐν δύο ἄλλαις συγγραφαῖς, ἧτοι ἐν τῇ «De fide trinitatis» καὶ «De processione Spiritus sancti» Σημειωθήτω δ' ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐποίησατο τὴν πρώτην κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀπόπειραν ἀκριβεστέρως ἀναπτύξεως τῆς ἐννοίας τῆς τριάδος.

² Monol. 7-10.

³ Ἡ ψυχὴ ἔχει ἄμεσον γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως ἑαυτῆς. (semper sui meminī anima). Monol. 46.

⁴ Monol. 33. 67. 68.

αἰδίως εὐδαιμόνων¹. Ἄλλὰ καὶ αἱ ἀμελοῦσαι τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν ψυχαὶ εἶναι οὐχ ἤττον ἀθάνατοι· διότι ἡ θεία δικαιοσύνη πάλιν ἀπαιτεῖ ὅπως αἱ τοιαῦται ψυχαὶ ὑποστῶσι τὴν πρέπουσαν τιμωρίαν. Προσῆκουσα δὲ τιμωρία αὐταῖς εἶναι οὐχὶ ἡ ἀπώλεια καὶ ὁ ἀφανισμὸς ἀλλ' ἡ αἰδῖος τῆς εὐδαιμονίας στέρησις, ἡ αἰωνία ἀθλιότης. Καὶ αἱ κακαὶ ἄρα ψυχαὶ εἶναι ὡσαύτως ἀθάνατοι².

Ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ διατρίβει ὁ Ἄνσελμος διαφερόντως περὶ τὸ ζήτημὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ὁρμᾶται δὲ ἀπὸ τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν πρέπει νὰ ὀρισθῇ ὡς δύναμις τοῦ ἐκλέγειν μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἀμαρτάνειν καὶ μὴ ἀμαρτάνειν· διότι ἄλλως ὁ θεὸς καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι, οἵτινες οὐδέποτε ἀμαρτάνουσι, θὰ ἔστεροῦντο ἐλευθερίας³. Ἡ δύναμις τοῦ πράττειν τὸ κακὸν δὲν εἶναι ἐλευθερία οὐδὲ μέρος αὐτῆς. Τοῦναντίον δὲ ἡ βούλησις ἢ μὴ δυναμένη νὰ ἀποκλίνῃ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὀρθοῦ εἶναι μᾶλλον ἐλευθέρα ἢ ἡ δυναμένη νὰ ἀποκλίνῃ αὐτοῦ. Ἴνα τῆς ἐλευθερίας τὴν ἔννοιαν ὀρίσῃ ὁ φιλόσοφος, διακρίνει διττὴν βούλησιν, ἧτοι τὴν βούλησιν τοῦ ὀρθοῦ (voluntas iusti) καὶ τὴν βούλησιν τοῦ ὠφελίμου (voluntas commodi). Ἡ τοῦ ὠφελίμου βούλησις, ἧτις εἶναι τάσις πρὸς εὐδαιμονίαν, ὑπάρχει ἀχώριστος ἀφ' ἡμῶν καὶ ἀναγκαία· διότι τὸ ὠφελίμον πάντοτε καὶ ἀναγκαίως βουλόμεθα. Τοῦναντίον δὲ ἡ τοῦ ὀρθοῦ, τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ, βούλησις δύναται νὰ ἀπῆ ἀφ' ἡμῶν καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαία. Ἡ βούλησις εἶναι ὀρθὴ καὶ ἀγαθὴ οὐχὶ διότι βούλεται τὸ ὀρθὸν καὶ ἀγαθὸν ἀλλ' ἀντιστρόφως βούλεται τὸ ὀρθὸν καὶ ἀγαθὸν διότι εἶναι ὀρθὴ καὶ ἀγαθὴ. Δὲν δύναται δὲ ἡ βούλησις νὰ λάβῃ τὴν ὀρθότητα δι' ἑαυτῆς, ἀλλ' ἔχει αὐτὴν λαβοῦσα παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ μόνον οὕτω θέλει τὸ ὀρθόν. Ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ διατηρήσῃ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὀρθότητα. Δύναται δὲ καὶ ὀφείλει νὰ διαφυλάξῃ αὐτὴν οὐχὶ χάριν ἐξωτερικῶν συμφερόντων ἀλλ' ἔνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς ὀρθότητος. Ὁ ποιῶν τὸ ἀγαθὸν χάριν συμφέροντος δὲν πράττει κατ' ἀλήθειαν ὀρθῶς οὐδὲ διαφυλάττει τὴν ὀρθότητα. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ δύναμις τοῦ διατηρεῖν τὴν τῆς βουλήσεως ὀρθότητα χάριν αὐτῆς τῆς ὀρθότητος⁴. Τοιαύτη ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀήττητος οὐδὲ δύναται ἄλλη

¹ Αὐτ. 69. 70. Proslog. 25.

² Monol. 71.

³ De lib. arbitr. 1.

⁴ De lib. ardir 3 «Ergo quoniam omnis libertas est potestas; illa libertas arbitrii est potestas servandi rectitudinem voluntatis propter

τις παρ' αὐτὴν τὴν βούλησιν δύναμις νὰ στερήσῃ τῆς ὀρθότητος. Ὁ πειρασμός, ὅσον καὶ ἂν εἶναι μέγας, δὲν δύναται νὰ βιάσῃ τὴν βούλησιν, ἐὰν μὴ αὐτὴ τοῦτο ἀποφασίσῃ. Μόνον ὑπὸ τῆς ἰδίας δυνάμεως δύναται ἡ βούλησις νὰ ἠττηθῇ, τουτέστι νὰ στραφῇ πρὸς τὸ κακόν, ὑπ' ἄλλης δὲ οὐδεμιᾶς ¹. Δὲν αἴρεται δὲ οὐδ' ἐπηρεάζεται ἡ ἐλευθερία ὑπὸ τῆς θείας προοράσεως· διότι προορᾷ μὲν ὁ θεὸς ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος θέλει πράξει ἀλλὰ προορᾷ τὴν πράξιν ὡς ἐλευθέραν. Ὡσαύτως δὲν βλάπτεται ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία ὑπὸ τοῦ θείου προορισμοῦ· ὅπως προορᾷ ὁ θεὸς τὰς τοῦ ἀνθρώπου πράξεις ὡς ἐλευθέραις οὕτω καὶ προορίζει αὐτὰς ὡς ἐλευθέραις ². Εἶναι ἄρα ἡ τοῦ ἀνθρώπου βούλησις ἐλευθέραι, ἀποκλίνουσα δὲ τῆς ὀρθότητος, ἤτοι μὴ ὑπέκρινε τῷ θεῷ, ἄγεται εἰς τὸ κακόν καὶ τὴν ἁμαρτίαν ³.

8. **Ἐπίδρασις τοῦ Ἀνσέλμου.** Ἐπισκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἀνσέλμος ὀδηγούς προστησάμενος τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον ὑπετύπωσε τὰς θεμελιώδεις τῆς χριστιανικῆς θεωρίας ἀρχὰς καὶ κατέβαλε τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν ἄλλοι ὕστερον ἀνήγειραν μεγαλοπρεπῆ κατασκευάσματα. Ὅπερ δὲ κυρίως χαρακτηρίζει αὐτὸν εἶναι τὸ τολμηρὸν ἐγχείρημα, ὅπως τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς μεθόδους τῆς διαλεκτικῆς ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν θεολογίαν, συνεχίζων μετὰ δύο αἰῶνας τὸ ἔργον τοῦ Ἰω. Σκώτου ⁴. Καὶ κατώρθωσεν ἀληθῶς νὰ ὀρθωθῇ μὲν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ ποιήσῃ αὐτὴν γνώμονα νὰ μεταχειρισθῇ δὲ πάλιν τὴν λογικὴν καὶ φιλοσοφίαν εἰς θεμελίωσιν τῆς θεολογίας. Τοῦτο ἐνεργήσας καὶ συνειδητὴν καταστήσας τὴν ἀνάγκην τῆς συστηματικῆς τῶν δογμάτων συναρμογῆς ὑπερέβαλε σφόδρα τοὺς τε προγενεστέρους καὶ τοὺς συγχρόνους. Οὔτε ἐν τῇ συλλογῇ γνωμῶν περιορίσθη οὔτε εἰς τὴν

ipsam rectitudinem... Jam itaque clarum est, liberum arbitrium non esse aliud, quam arbitrium potens servare rectitudinem voluntatis propter ipsam rectitudinem».

¹ Αὐτ. 5—7.

² De concordantia præscentiæ, prædestinationis et gratiæ cum libero arbitrio 2. 3.

³ Ὁ Ἀνσέλμος διαλαμβάνει διεξοδικῶς περὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ δὴ καὶ τῆς προπατορικῆς. Ἄλλ' ὁ περὶ τούτων ἀκριβέστερος λόγος ἀνήκει τῇ Δογματικῇ.

⁴ Ἄνδρες οὐ μικρὸν τότε ἐν τῇ διανοήσει εὐδοκίμοῦντες (ὡς ὁ Πέτρος Damiani, ὁ Otloh, ὁ Manegold) ἀντιτίθεντο εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν θεολογίας καὶ φιλοσοφίας. Ἄλλοι δὲ πάλιν (Βερεγγάριος, Ροσκελίνος) ἐπιχειρήσαντες τοῦτο ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ.

μονομερῆ τῆς διαλεκτικῆς θεραπείαν ἠρόκασθη ἀλλ' ἐπέχειργάσθη τὴν παραδεδομένην ὕλην καὶ προουθυμήθη νὰ περιλάβῃ εἰς σύστημα τὰς ἐπὶ μέρους ἀληθείας· ἐπὶ πᾶσι διεκρίθη κατὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν σαφήνειαν τῆς ἐκθέσεως ¹. Διὸ καὶ ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τοὺς μετέπειτα ² καὶ μάλιστα κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ³· τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατέστη αὐθεντικὸν καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες θεολόγοι, μάλιστα δὲ οἱ Φραγκισκανοί, ἐπεκαλοῦντο μετὰ τιμῆς τὰς θεωρίας ἐκείνου.

Τῷ Ἀνσέλμῳ ἠκολούθησαν Bruno ὁ ἐκ Segni (1049—1123) δεξιῶς χρησιμοποιήσας τὸν συλλογισμόν ⁴, καὶ Odo ὁ ἐκ Cambrai (+ 1113) ἐγκρίνων ὡσαύτως τὴν πραγματοκρατορικὴν θεωρίαν καὶ τὴν περὶ προπατορικῆς ἁμαρτήματος διδασκαλίαν ⁵.

Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀνσέλμου ὑπέστη καὶ ὁ Ὀνώριος Augustodunensis διάγων μοναχικὸν βίον ἐν τῷ ἁγίῳ Πέτρῳ τοῦ Donau

¹ Περὶ τοῦ Ἀνσέλμου ἔπιθ. M. Rule, Life and times of St Anselm, 2 τόμ. 1883.—R. Raguey, Histoire de saint Anselme, 2 τόμ. 1890.—J. Rigg, St Anselm of Canter 1896. — L. Vigna, S. Anselmo filosofo, 1899. — Domet de Vorges, Saint Anselme, 1901. — A. Welch, Anselm and his Work, 1901.—Ἐν τῇ Revue de philosophie τοῦ 1909 περιέχονται αἱ πραγματεῖαι τοῦ A. Dufourcq, S. Anselme, son temps, son rôle. Domet de Vorges, Le milieu philosophique à l'époque de S. Anselme. A. Porée, L'écol du Bec et S. Anselme. J. Dräseke, sur la quaestion des sources d'Anselme. A. Lepidi, La preuve ontologique de l'existence de Dieu et S. Anselme. J. Geysler, La demonstration a priori de l'existence de Dieu chez S. Anselme. B. Adthoch, Anselme et Gaunilon. P. Beurrier, Les rapports de la raison et de la foi dans la philosophie de S. Anselme. J. Bainvel, La theologie de S. Anselme. B. Maréchaux, La sainteté en S. Anselme. — G. Filliatre, La philosophie d'Anselme de Cant. 1920.—Πβλ. M. Grabmann, Gesch. der schol. Methode I, 258 ἔξ.—Ἀκριβέστεραν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg—Geger 698 ἔξ.

² Ὁ Ἀνσέλμος συνεβάλετο μεγάλως εἰς τὴν εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ δὲ ἀδίως ἐπωνομάσθη Γρηγόριος ὁ 7^{ος} τῆς ἐπιστήμης. Ὅπως ὁ σύγχρονος αὐτῷ πάπας καθώρισε τὴν σχέσιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας, οὕτω καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κανταουρίας διετύπωσε τὴν σχέσιν πίστεως καὶ γνώσεως καὶ ἀνέφξε νέαν περίοδον τῆς θεολογικῆς διανοήσεως.

³ Ἰδίᾳ ἐπέσπασε τὴν προσοχὴν τῶν μεταγενεστέρων ἡ ὄντολογικὴ ἀπόδειξις, ἣν ἄλλοι μὲν (ἐν οἷς καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης) ἀπέκρουσαν ἄλλοι δὲ (ἐν οἷς καὶ ὁ Δούνσιος Σκώτος) ἐπεδοκίμασαν.

⁴ Ἐγραψε βιβλίον De symoniacis καὶ ἐπιστολὰς τέσσαρας De investitura (P.L. 164—165).

⁵ Ὁ Odo ἔγραψε De peccato originali libri tres (P.L. 160, 1071· ἔξ).

κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖν τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Οὗτος συνέγραψε πολλὰ ἔργα θεολογικὰ καὶ ἱστορικὰ καὶ φυσικὰ, ἔχοντα χαρακτῆρα δημώδη καὶ ὄντα κατὰ τὸ πλεῖστον περιλήψεις καὶ ἐραυίσματα¹. Ἰδίου δὲ λόγου ἄξιον εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον *Elucidarium* καὶ τὸ εἰσέτι ἀνέκδοτον *Clavis physicae*. Ἐκεῖνο μὲν περιέχει τὴν τότε δογματικὴν ἐκτιθεμένην ἐν μορφῇ συλλογισμῶν διὰ παραθέσεως τῶν λόγων καὶ τῶν ἀντιλογιῶν². τοῦτο δὲ εἶναι ἀπάνθισμα τοῦ *De divisione naturae* συγγράμματος τοῦ Ἰω. Σκώτου³. Ἐνταῦθα κρατοῦσιν ἀρχαὶ πλατωνίζουσαι, αἵτινες κατάγονται ἐκ τοῦ Ἀύγουστίνου καὶ τοῦ Ἰω. Σκώτου καὶ τοῦ Ἀνσέλμου. Ὁ θεός, λέγει, ὑπάρχει ἢ ἀλήθεια· ἢ δὲ δημιουργία εἶναι τρόπον τινὰ ψεῦδος, σκιά τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθείας⁴. Ὁ ἀρχέτυπος κόσμος ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ νῶ πρὸ παντός χρόνου⁵, ἕκαστον δὲ δημιούργημα ἔχει τριττὴν ὑπαρξιν, τοιούστιν ἐν τῷ θεῷ (ὡς ἀναλλοίωτος ζωὴ) καὶ καθ' ἑαυτὸ (ὡς μεταβλητὴ οὐσία) καὶ ἐν ἡμῖν (ὡς παρὰστασις)⁶. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀύγουστίνου προσνέμεται τῇ ψυχῇ πνευματικὴ ὕλη⁷ καὶ αἴρεται τὸ κακὸν ἐκλαμβανόμενον ἀπλῶς ὡς διαστροφή τῆς φύσεως⁸. Τέλος δ' ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ χρησιμεύει ὡς ὁδηγὸς ὁ Πλίνιος καὶ προσέτι ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Beda⁹.

¹ Μνημονευτέα ἐνταῦθα τὸ *Elucidarium*, τὸ χρονικὸν *Summa totius*, τὸ *Cognitio vitae* πραγματευόμενον περὶ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ κατὰ μίμησιν τοῦ *Monologium* τοῦ Ἀνσέλμου, τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸν ἔργον *Imago mundi*, τὸ σπάνιον σύγγραμμα *Clavis physicae*, αἱ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πραγματεῖαι *Inevitabile* καὶ *De libero arbitrio*, τὸ ἱστορικὸν ἔργον *De luminaribus ecclesiae*. Ταῦτα εὐρίσκονται κατὰ τὸ πλεῖστον παρὰ Migne (P. L. 72, 139 ἔξ).

² Τὸ *Elucidarium* ἐχρησίμωσεν ὡς κυριωτάτη πηγὴ τῆς ἐν τῷ 12^ῳ αἰῶνι προελθούσης πρώτης γερμανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἐπιγραφομένης *Lucidarius*.

³ Ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου λέγεται: *Iste liber dicitur excerptus ab Honorio solitario de quinque libris cuiusdam Crisotomii*.

⁴ *De cognit. vitae* 7. P. L. 40, 1011. «Sed Deus vere est, igitur veritas est. Creatura autem ei collata quasi non est et id circo quasi falsitas est.

⁵ *De imag. mundi* 1, 2. P. L. 172, 121 B.

⁶ *De cognit. vitae* 15. P. L. 40, 1015.

⁷ *Elucid.* 2, 14, P. L. 172, 1144 D.

⁸ *Αὐτ.* 2, 1. P. L. 172, 1133. *De cognit. vitae* 21. P. L. 40, 1018.

⁹ Ἐπιθ. *Endres*, Honorius, Augustod. und das *Elucidarium*, ἐν *Hist. polit. Blätter*, 130, 157 ἔξ. ὁ αὐτὸς ἐν *Hist. Jahrb* 24, 827 ἔξ. καὶ *Philos. Jahrb.* 26, 783 ἔξ. καὶ *Beitrag zur Geschichte des geistigen*

§ 6. Πέτρος Ἀβαιλάρδος

1. *Βίος καὶ συγγραφή*. Διάφορος τοῦ Ἀνσέλμου κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς ἐγένετο ὁ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος περιώνυμος καταστάς φιλόσοφος Πέτρος Ἀβαιλάρδος (*Petrus Abaelardus* ἢ *Abailardus*). Οὗτος τῷ 1079 γεννηθεὶς πλησίον τῆς Νάντης ἐν τῷ πολισματίῳ *Palet* (ἢ *Palais*)¹ κατήγετο ἐξ οἴκου πολεμικοῦ. Πρωτίμως ἐπέδειξε κλίσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ μάλιστα τὴν διαλεκτικὴν· διδασκάλους δ' ἔσχε τὸν Ροσκελῖνον καὶ Γουλιέλμον τὸν ἐκ *Champreaux*. Ταχέως κατέστη διδάσκαλος ἐν *Melun* καὶ εἶτα ἐν *Corbeil* καὶ *Παρισίοις*, ὅπου καὶ τὸν ἴδιον διδάσκαλον Γουλιέλμον ἤλεγξε. Βραδύτερον δ' ἐτράπη εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἠχοράσατο Ἀνσέλμου τοῦ ἐκ *Laon*. Ἐν *Laon* ἤθελε νὰ διδάξῃ θεολογίαν καὶ μετ' ὀλίγον ἤλθεν εἰς *Παρισίους*, ἔνθα μετὰ τόσης εὐδοκίμησης ἐδίδασκε καὶ τόσην ἐκτήσατο φήμην, ὥστε πανταχόθεν τῆς *Εὐρώπης* πρὸς αὐτὸν φιλομαθεῖς ἄνθρωποι συνέρροον. Ὅθεν καὶ ἐπληρώθη μεγαλοφροσύνη ποιοῦσα αὐτὸν νὰ νομίζῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν μόνον ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις φιλόσοφον². Πολυθρόνητος εἶναι ὁ ἔξως αὐτοῦ πρὸς τὴν λογίαν *Λουίζαν*, ἀνεψιὰν τοῦ κληρικοῦ *Φουλβέρτου*, ὡς καὶ ἡ τιμωρία (ἐκτομή), ἦν παρ' αὐτοῦ ἔλαβε διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συγγενοῦς. Ὁ Ἀβαιλάρδος μετὰ τὴν σκληρὰν τιμωρίαν ἀπεχώρησεν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου *Δένωνος* καὶ ἐξηκολούθησε τὴν εὐδόκιμον θεολογικὴν διδασκαλίαν. Ἀλλὰ περιελθὼν μετ' ὀλίγον εἰς διάσταςιν πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ καὶ κατέφυγεν εἰς *Nogent sur Seine*, ἔνθα ἴδρυσεν τὸ προσευκτήριον τοῦ *Παρακλήτου* καὶ ἐπανέλαβε τὴν διδασκαλίαν πρὸς πολυαρίθμους μαθητάς. Καὶ ἐντεῦθεν ὅμως αἴφνης δι' ἄγνωστον αἰτίαν ἀπῆλθε πρὸς μεγάλην λύπην τῶν μαθητῶν καὶ ἐγένετο ἀββάς τοῦ ἁγίου *Γίλδα* ἐν *Rhuys* τῆς *Βρετάνης*. Πλὴν καὶ ἐκεῖ περιελθὼν εἰς σφοδρὰς ἐριδας πρὸς τοὺς μοναχοὺς κατέλιπε τὸ μοναστήριον περὶ τὸ 1129. Τῷ 1136 ἐπανῆλθεν εἰς *Παρισίους* καὶ ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ἐδίδαξεν ἐν τῇ *Σχολῇ* τῆς ἁγίας *Γενοβέφας*, ἔνθα ἐπανεῦρε τὴν παλαιὰν δόξαν. Περιελθὼν δὲ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἅγιον *Βερνάρδον* προεκάλεσεν εἰς συζήτησιν ἀλλ' ἢ ἐν *Sens* σύνοδος κατεδίκασε (τῷ 1141) τὰς θεωρίας αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἔτυχε

Lebens im 12 Jahrh. 1906.—*F. Baumker*, *Das Inevitabile des Honorius August.* ἐν *Beitr.* 8, 6—*P. Duhem*, *Le système du monde* 2, 24 ἔξ.

¹ Ὅθεν ἡ ἐπωνυμία αὐτοῦ *Palatinus*.

² Τοῦτο ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Ἀβαιλάρδος ἐν *Hist. calam.* 5.

φιλοξένου υποδοχής ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Μαρκέλλου sur Saône, ὅπου ἐν εἰρήνῃ ἀπέθανε τῷ 1142.

Πολυάριθμα εἶναι τοῦ Ἀβαιλάρδου τὰ συγγράμματα, ὧν ἡ χρονολογικὴ κατάταξις παρέχει εἰσέτι πολλὰς δυσχερείας. Ἐκ τῶν διαλεκτικῶν ἔργων¹ πρῶτα, ὡς φαίνεται, συνετάχθησαν τὰ μικρὰ ἐρμηνεύματα, εἰς ἃ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει ὀνομαζῶν *Introductiones parvulorum*². Τούτοις ἐπηκολούθησεν ἡ Λογικὴ (*Logica*) ἢ ὑπὸ τοῦ Geyer³ χαρακτηριζομένη (κατὰ τὰς λέξεις τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔργου) ὡς *Logica «ingredientibus»*. Ἐπεξεργασία δ' αὐτῆς εἶναι ἡ *Logica «Nostrorum petitioni sociorum»*, ἐξ ἧς διεσώθησαν αἱ εἰς Προφύριον ἐρμηνεῖαι. Τελευταία ἔρχεται ἡ ὑπὸ τοῦ Cousin ἐκδοθεῖσα *Dialectica*, ἣτις εἶναι ἔκθεσις τοῦ περιεχομένου τῶν παραδεδομένων λογικῶν συγγραμμάτων.

Ἐκ τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων πρῶτον κατὰ σειρὰν εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «*De unitate et trinitate divina*», ὅπερ συνετάχθη μετὰ τὸ ἔτος 1118 καὶ κατεκρίθη ὑπὸ τῆς Συνόδου τῷ 1121. Διασκευὴ αὐτοῦ εἶναι ἡ πραγματεία «*Theologia christiana*», ἧς πάλιν ἐξεργασία εἶναι ἡ «*Theologia*» (κακῶς λεγομένη *Introductio in Theologiam*)⁴. Περὶ τὸ 1121—22 συνετάχθη τὸ βιβλίον «*Sic et non*», ἐν ᾧ περὶ ἑκάστου δόγματος προσάγονται οἱ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ οἱ κατ' αὐτοῦ λόγοι καὶ ἀνθεντία⁵. Ὑστερον (1125—1138) συνετάχθησαν τὰ ἄλλα ἔργα· τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου, ἡ Ἠθικὴ (*Ethica*) ἢ ἄλλως ἐπιγραφομένη καὶ «*Scito te ipsum*», ἡ ἱστορία τῶν συμφορῶν (*Historia calamitatum*), ἐν ἧ ὁ Ἀβαιλάρδος περιγράφει τὸν ἑαυτοῦ βίον καὶ ἀπεικονίζει τὰς πρὸς τὴν Λουίζαν περιπαθεῖς καὶ περιπετειώδεις σχέσεις του. Ἐνταῦθα μνημονευτέα τὰ ἐπίκαιρα τοῦ συγγραφέως πονήματα, ἧτοι αἱ πρὸς τὴν ἐρωμένην ἐπιστολαί, οἱ λόγοι καὶ οἱ ὕμνοι, τὰ προβλήματα καὶ τὸ εἰς

¹ Τὰ διαλεκτικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀβαιλάρδου ἐξέδωσαν ὁ V. Cousin, *Ouvrages inédits*, καὶ ὁ B. Geyer, *Die Philosophischen Schriften Peters Abailards*, 1919-1927, (Beiträge 21. 1-3).

² Πιθανῶς συνεγράφησαν ἐν Laon ὀλίγον πρὸ τοῦ 1113. ἐπιθ. Überweg-Geyer, 215.

³ Ἐνθ. ἀνωτ.

⁴ Ἀμφότερα ταῦτα τὰ ἔργα στενῶς πρὸς ἄλληλα συναπτόμενα κατελείφθησαν ἀτελεῖ.

⁵ Τὸ βιβλίον ἐξεδόθη ὑπὸ Henke καὶ Lindenkohl, 1851.

Ἑξαήμερον ὑπόμνημα· ἄλλα δέ τινα¹ συνετάχθησαν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦ βίου ἔτος².

2. **Πίστις καὶ γνῶσις.** Ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς σχέσεως τῆς θρησκείας πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τῆς πίστεως πρὸς τὴν γνῶσιν, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ὁ Ἀβαιλάρδος σαφῆς καὶ ἀκόλουθος ἀλλ' ὅτι ἀσπάζεται δύο διαφόρους ἐκδοχάς. Μέμφεται δηλαδὴ δοιμῶς τοὺς ψευδεῖς διαλεκτικούς τοὺς ὑπολαμβάνοντας ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ὅπερ δὲν δύναται διὰ τῶν συλλογισμῶν νὰ ἐρευνηθῆ καὶ νοηθῆ, τοὺς καυχωμένους ὅτι καταφρονοῦσι πάσης αὐθεντίας καὶ πιστεύοντας μόνον εἰς ἑαυτούς. Διατείνεται δ' ὅτι εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ προαγόμεθα μᾶλλον διὰ τῆς εὐσεβείας τοῦ βίου ἢ διὰ τῆς δεξιότητος τοῦ νοῦ, ὅτι εἶναι ἀλαζονεῖα τὸ ἀνερευνᾶν τὸ ὑπερβαῖνον τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν. Θέτει τὴν πίστιν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἀποφαινόμενος ὅτι πρέπει ἐκείνη νὰ προηγήται ταύτης³. Πλὴν ὅμως ἀλλαχοῦ διατείνεται τὸ ἐναντίον, ὅτι ἡ γνῶσις πρέπει νὰ προηγήται τῆς πίστεως. Οὐχί, λέγει, ἐπειδὴ εἶπεν ὁ θεός, πιστεύομεν ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπεδείχθη οὕτως ἔχον, διὰ τοῦτο παραδεχόμεθα⁴. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν πρὸ τῆς πίστεως βάσανον τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Ἐν τῇ «*Historia calamitatum*»⁵ λέγει ὅτι παρεκλήθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὅπως διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων θεμελιώσῃ τὴν περὶ τῶν τριῶν τοῦ θεοῦ προσώπων θεωρίαν «διότι δὲν δύναται τις νὰ πιστεύῃ ὅτι πρότερον δὲν ἐνόησε». Καὶ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἀξίωσιν τῶν μαθητῶν δὲν ἀντιτίθεται ἀλλ' ἄσμενος ἐπιχειρεῖ νὰ διαλάβῃ περὶ τοῦ δόγματος. Ἐν δὲ τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν θεολογίαν προσάγων λόγους⁶ ὑπὲρ τῆς περὶ τριάδος θεωρίας παρατηρεῖ ὅτι τοὺς ἐναντίους ὀφείλομεν νὰ ἀνασκευάζωμεν διὰ λόγων. Ἐλέγχει τοὺς νομίζοντας ὅτι πρέπει νὰ πιστεύωμεν καὶ μὴ ἐρευνῶμεν, διότι οὕτως οὐδεμίαν ψευδῆ πίστιν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐλέγξωμεν. Δὲν πρέπει νὰ πιστεύωμεν πρὸ

¹ Οἶον *Carmen ad Astralabium* καὶ *Dialogus inter Judaeum philosophum et Christianum*.

² Ἀπαντα τὰ ἔργα τοῦ Ἀβαιλάρδου ἐξεδόθησαν ὑπὸ *D'Amboise* καὶ *Duchesne*, ἐν Παρισίοις 1616. Νεωτέρα δ' ἐκδοσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ *V. Cousin*, *Petri Abaelardi opera*, ἐν δύο τόμοις, 1849 καὶ 1859. Ἐν τῇ λατινικῇ πατρολογία τοῦ Migne κατέχουσι τὸν 178ον τόμον.

³ *Theol. Christ.* 3, 1212 ἐξ. *Theol.* 2, 2.

⁴ *Theol.* 2, 3 «*Nec quia Deus id dixerat, creditur, sed quia hoc sic esse convincitur, recipitur*».

⁵ Κεφ. 9.

⁶ Ἐνθ. ἀνωτ.

τῆς γνώσεως οὐδὲ νὰ πιστεύωμεν εὐκόλως· ὁ εὐχερῶς πιστεύων εἶναι κούφος τὴν καρδίαν καὶ ἀπροβουλεύτως στέργει τὰ λεγόμενα. Ἡ ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἰσχυρισμοῖς προσπίπουσα ἀντίφασις αἴρεται τῷ ἐνθυμουμένῳ ὅτι ὁ Ἀβαιλάρδος διακρίνει τὴν νόησιν ἢ πίστιν (*intelligere seu credere*) ἀπὸ τῆς γνώσεως (*cognoscere et comprehendere*), ἤτοι τὴν τελείαν ἀπὸ τῆς ἀτελοῦς γνώσεως, ἔτι δέ, ὅπερ σπουδαιότερον, ὅτι τὴν τελείαν γνώσιν ἀνάγει εἰς τὴν θεϊαν ἐπίπνοιαν. Ὁ τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ νοῦς φωτιζόμενος καὶ ἐπιπνεόμενος τὴν θεϊαν ἐπίπνοιαν καθίσταται ἱκανὸς καὶ ἄνευ τῆς πίστεως νὰ ἀνυψωθῆ εἰς τὰς ἀκροτάτας ἀληθείας καὶ τὴν ἐνδοτάτην τῶν μυστηρίων κατανόησιν. Οὕτω δὲ τὰ χριστιανικὰ μυστήρια ἀποβάλλουσι τὸν ὑπερφυσικὸν αὐτῶν χαρακτήρα καὶ δύνανται διὰ τοῦ νοῦ νὰ γνωσθῶσιν, ἀποδειχθῶσι καὶ διασαφηθῶσιν¹. Ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ προσάγει ὁ Ἀβαιλάρδος τοῦτο, ὅτι οἱ παλαιοὶ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι καὶ μάλιστα ὁ Πλάτων² διέγνωσαν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν τριαδικὴν αὐτοῦ ζωὴν³. Δοξάζει λοιπὸν ὅτι οἱ ἄνθρωποι δυνάμεθα νὰ κατανοῶμεν τὰ θεολογικὰ καὶ ὄντολογικὰ ζητήματα.

3. **Θεολογία καὶ ὄντολογία.** Προθυμούμενος ὁ Ἀβαιλάρδος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν περὶ τριάδος θεωρίαν ὁρμάται ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ. Ὁ θεὸς δηλαδὴ εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ τελειότατον ἀγαθόν· τοιοῦτος δ' εἶναι ἐὰν πρῶτον εἶναι πρὸς πάντα δυνατός, δευτέρον κατ' οὐδὲν ἀπατάται καὶ τέλος ἐὰν θέλῃ νὰ ποιῆ καὶ διακοσμηῆ πάντα ὡς ἄριστα. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ θεὸς εἶναι τότε μόνον τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, ἐὰν ὑπάρχη παντοδύναμος καὶ πάνσοφος καὶ πανάγα-

¹ Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς τὴν θεολογίαν εἰσαγωγῆς τῆς διαλεκτικῆς. Διὰ ταύτης διακρίνεται ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ἀποκρούονται τὰ σοφιστικὰ ἐπιχειρήματα τῶν αἰρετικῶν. (*Cousin, Oeuvres inéd. 435*) Ἀλλὰ ψέγεται ὁμοῦς αὐστηρῶς ἡ κατάχρησις τῆς διαλεκτικῆς. *De unit. et trinit. div. 20.*

² Ρητέον ὅτι ὁ Ἀβαιλάρδος καίπερ μὴ ὦν ὅλως ἄπειρος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐγένωκε τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς ἐκ τῶν λατινικῶν μεταφράσεων, καθὰ ἐπιόουν καθόλου οἱ τότε σχολαστικοί.

³ *Theol. christ. 1, 2. 1126 C.* πβλ. *Theol. 998 B.* Ὁ Ἀβαιλάρδος στοιχῶν τῷ Ἀδγουστίνῳ γνωματεύει ὅτι ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων οἱ πλατωνικοὶ κατ' ἐξοχὴν πλῆσιάζουσι πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, διότι παραδεχόμενοι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸν νοῦν μετὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν προὔπετύπωσαν τὰ τρία τῆς θεότητος πρόσωπα. *Theol. 1, 17, 1013 D.* (τὴν γνώμην ταύτην, καθ' ἣν ἡ πλατωνικὴ ψυχὴ τοῦ κόσμου ταυτίζεται πρὸς τὸ ἅγιον πνεῦμα, κατεπολέμησε Βερνάρδος ὁ ἐκ Clairvaux).

θος. Ταῦτα δὴ τὰ γνωρίσματα, ἡ παντοδυναμία δηλονότι καὶ ἡ πανσοφία καὶ ἡ παναγαθότης, ἐξαγγέλλονται διὰ τῆς ἐκφράσεως «πατὴρ καὶ υἱὸς καὶ ἅγιον πνεῦμα». Διὰ μὲν τοῦ ὀνόματος «πατὴρ» ἐκφράζεται ἡ παντοδυναμία, δι' ἧς ὁ θεὸς ποιεῖ πᾶν ὅ,τι θέλει· διὰ δὲ τῆς προσηγορίας «υἱὸς» χαρακτηρίζεται ἡ σοφία, δι' ἧς πάντα διακρίνει καὶ εἰς οὐδὲν σφάλλεται· τέλος δὲ διὰ τοῦ ὄρου «ἅγιον πνεῦμα» δηλοῦται ἡ ἀγάπη καὶ ἀγαθότης, μεθ' ἧς θέλει νὰ γίνωνται καὶ κοσμοῦνται πάντα ὡς ἄριστα. Ἀλλ' εἶναι εὐδὴλον ὅτι τοιοιτοτρόπως τὰ τρία τοῦ θεοῦ πρόσωπα ὑποβιβάζονται εἰς διαφόρους ιδιότητες τῆς θείας οὐσίας, ὅποτε ὁ θεὸς κατὰ μὲν τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ ὀνομάζεται πατὴρ κατὰ δὲ τὴν σοφίαν υἱὸς κατὰ δὲ τὴν ἀγαθότητα ἅγιον πνεῦμα. Συνειδὼς δὲ ὁ Ἀβαιλάρδος τὸ παράτολμον τῆς θεωρίας καὶ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ τῆς ἐκκλησίας δόγματα καὶ σπουδάζων νὰ διορθώσῃ τὸ πρᾶγμα περιέπεσεν εἰς τὴν εἰς ἄλληλα ὑποταγὴν τῶν τῆς τριάδος προσώπων¹. Ἀποκρούων πάλιν τὰς προσβολὰς τῶν φιλοσόφων προθυμεῖται² νὰ δείξῃ ὅτι τὰ τρία τοῦ θεοῦ πρόσωπα δὲν βλάπτουσι τὴν ἀμέριστον τῆς οὐσίας ἐνότητα. Ἀλλ' ἀδυνατῶν νὰ προσαγάγῃ ἐπιστημονικοὺς λόγους καταφεύγει εἰς μεταφορὰς καὶ παραβολὰς³. Ὅπωςδὴποτε ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς τρεῖς ἐκεῖνας θείας ιδιότητας, ἄς πρὸς τὰ τρία τοῦ θεοῦ πρόσωπα ἐταύτισεν. Εἰς τὴν

¹ Λέγει δηλαδὴ ὅτι ὁ πατὴρ ἔχει τὴν δύναμιν ἐξ ἑαυτοῦ, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα ἔχουσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ πατρὸς (*Theol. 1, 10. 994 B*). Ὁ πατὴρ εἶναι ἡ παντοδυναμία, ὁ δὲ υἱὸς ὡς ἡ θεία σοφία εἶναι τρόπον τινὰ μέρος τῆς δυνάμεως ταύτης, δύναμις τις (*aliqua potentia*)· τέλος τὸ ἅγιον πνεῦμα ὡς ἡ θεία ἀγαθότης οὐδεμίαν ἔχει δύναμιν. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται σχέση ὑποταγῆς· τὸ ἅγιον πνεῦμα μὴ ἔχον δύναμιν δὲν προέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κατ' ἀκολουθίαν ὑπολείπεται τοῦ υἱοῦ, ὅστις πάλιν προέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ὡς μερικὴ δύναμις. Λοιπὸν τὰ τρία πρόσωπα ἀποτελοῦσι σύστημα ὑποταγῆς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βερνάρδου καθορισθεῖσαν σειρὰν «*omnipotentia, semipotentia, nulla potentia*». (*De errore Abael. 3, 8.*)

² Ὁ Ἀβαιλάρδος ἐπειράθη νὰ θεμελιώσῃ τὴν περὶ τριάδος θεωρίαν καὶ ὑπερασπίσῃ αὐτὴν κατὰ τὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐθνικῶν. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται τὴν ἁγίαν Γραφήν, παλαιοὺς φιλοσόφους καὶ τὸν ὁρθὸν λόγον. *Theol. 1, 13. 15.*

³ Ὅπως, λέγει, ἡ σφραγὶς εἶναι μὲν μία ἀλλὰ διακρίνεται εἰς τρία, τοῦτέστιν εἰς τὸν ἐξ οὗ ἐγένετο χαλκόν, εἰς τὸν τύπον δι' οὗ ὁ χαλκὸς ἐγένετο σφραγὶς καὶ τέλος εἰς τὸ ὄλον ὡς σφραγίζον (*aes ipsum, sigillabile et sigillans*), οὕτω καὶ ὁ θεὸς εἶναι μὲν εἰς ἄλλα διακρίνεται εἰς τρία πρόσωπα. *Theol. 2, 13. αὐτ. 10. 12. 14.*

θείαν δύναμιν ἀνήκει καὶ τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον, ἡ δὲ σοφία τοῦ θεοῦ ἔγκειται ἐν τῇ γνώσει τοῦ τε παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Τέλος ὁ θεὸς εἶναι πανάγαθος καὶ οἰκτιρῶν ἐφαρμόζων τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ εἰς τὰ δημιουργήματα, διότι αὐτὸς οὐδενὸς χρῆζει καὶ εἶναι κατὰ πάντα αὐτάρκης καὶ ἀνευδεῆς¹. Παντοδύναμος δ' ὢν καὶ πανάγαθος ποιεῖ πάντοτε μετὰ λόγου τὸ ἄριστον· διὸ καὶ ὁ κόσμος εἶναι τέλειος².

Ἡ πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν καθόλου θέσις τοῦ Ἀβαιλάδου εἶναι εἰσέτι ἀμφίλογος. Οὗτος ὁρμώμενος ἀπὸ τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ³ καθ' ὃν καθόλου μὲν εἶναι τὸ κατηγορούμενον κατὰ πλειόνων καθ' ἕκαστον δὲ τὸ μὴ κατηγορούμενον⁴ ἀπέκρουε τὴν πραγματοκρατικὴν ἐκδοχὴν. Εἶναι, λέγει, ἀδύνατον νὰ κατηγορηθῆται πρᾶγμα (res) κατὰ πράγματος· καὶ ἐπειδὴ τὰ καθόλου κατηγοροῦνται τῶν μερικῶν, ἔπεται ὅτι δὲν εἶναι πράγματα ἀλλ' ὀνόματα⁵. Ἐν ᾧ δ' ὅμως ἐν τῇ Logica «Ingredientibus» τὸ καθόλου χαρακτηρίζεται ὡς λέξις (vox) κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου Ροσκελίνου, ἐν τῇ Logica «Nostrogum» γίνεται ζωντὰ διάκρισις «λέξεως» (vox) καὶ «λόγου» (sermo) καὶ παρίσταται τὸ καθόλου ὡς λόγος (Universale est sermo). Πρὸς τοῦτο δὴ συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Salisbury⁶, καθ' ὃν ὁ Ἀβαιλάδος ἐθεώρει τὰ καθόλου ὡς λόγους (sermiones) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ροσκελίνον ἐκλαμβάνοντα αὐτὰ ὡς λέξεις (voces). Ὁ Ἀβαιλάδος λοιπὸν διαφωνήσας πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ φεύγων τὰς ὑπεροφείσας παρὰ πολλοῖς ὑποψίας τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ διδασμάτων ἀπεφαίνετο ἤδη ὅτι ἡ καθολικότης (τὸ καθόλου) ὑπάρχει ἐν τῇ λέξει «οὐχὶ ὅμως ἐν τῇ λέξει ὡς τοιαύτη» (διότι ἕκαστη λέξις εἶναι μόνον μερικὴ) ἀλλ' ἐν τῇ λέξει τῇ ἀναφερομένῃ εἰς τάξιν ὄντων, καθ' ὅσον κατηγορεῖται αὐτῶν, κατ' ἀκολουθίαν ἡ καθολικότης ὑπάρχει ἐν τῇ ἐκφράσει (sermo praedicabilis), ἐν τῷ λογικῷ περιεχομένῳ τῆς λέξεως, τῇ ἐννοίᾳ. Ἐντεῦθεν δ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Ἀβαιλάδος ἐνόει τὸ καθόλου ὡς ὑποκειμενικὴν ἀπλῶς ἔννοιαν μὴ ἔχουσαν ἀντίστοιχόν τι πραγματικόν. Διότι παρεδέχετο

¹ Αὐτ. 3, 6. Epitom. 22.

² Theol. christ. 5, 1321 A ἐξ. Theol. 3, 5.

³ Περί ἐσμ. 7.

⁴ Dialek., ἐκδ. Geyer 9. ²⁸.

⁵ Geyer 16²¹, 16²⁵.

⁶ Metalog. 2, 17.

ὅτι αἱ ἔννοιαι ἔχουσιν ὡς βάσιν ἀντικειμενικὴν τὴν ὁμοιότητα, τὴν συμφωνίαν τῶν ὑπαρχόντων μόνων μερικῶν ὄντων¹. Αἱ γενικαὶ δηλαδὴ ἔννοιαι ἀναφέρονται εἰς κοινὰς ιδιότητες, ἀς ἀνευρίσκομεν δι' ἀφαιρέσεως καὶ καλοῦμεν δι' ἐνὸς ὀνόματος. Ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν, δι' ἧς ἀκροθιγῶς ἀπτόμεθα τῶν πραγμάτων, κεῖται ἡ φαντασία προσηλοῦσα τὴν ψυχὴν εἰς τὰ ὄντα ἀλλὰ μὴ παρέχουσα τὴν φύσιν καὶ τὰς ιδιότητες αὐτῶν². Ὅ,τι ἐμπεριέχει ἡ φαντασία συγκεχυμένως καὶ ἀδιακρίτως, μορφοῖ καὶ ἐπεξεργάζεται ἡ νόησις διορθῶσα τὰς ιδιότητας τῶν πραγμάτων, τὴν φύσιν αὐτῶν³. Ὁ νοῦς διὰ τῆς ἀφαιρέσεως διαγιγνώσκει αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν ὄντων διακρίνων καὶ χωρίζων τὰ ἀνάμεικτως παρεχόμενα καὶ ὁμοῦ ὑφιστάμενα εἶδος καὶ ὕλην⁴. Ἀλλ' αὐτόματον ἐπέρχεται ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα· τὰ προϊόντα τῆς ἀφαιρέσεως (αἱ ἔννοιαι) δὲν εἶναι ἄρα γε ψευδῆ, δὲν ἀποβάλλουσι τὴν ἀντικειμενικὴν αὐτῶν σημασίαν, ἀφοῦ λαμβάνουσι τὰ ὄντα κατ' ἄλλον τρόπον διάφορον τοῦ πραγματικοῦ; Ἡ ἀπόκρισις τοῦ φιλοσόφου εἶναι ἀρνητικὴ. Βεβαίως ὁ τρόπος τοῦ νοεῖν εἶναι κατ' αὐτὸν διάφορος τοῦ τρόπου τοῦ ὑπάρχειν, ἀλλ' ὅμως ἡ προσγινομένη διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἔννοια δὲν εἶναι ψευδῆς, διότι τὸ ὄν γινώσκεται ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτοῦ καταστάσει (status)· ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ διάκρισις ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ πράγματος ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὴν νόησιν⁵.

¹ Ἐκεῖνο, ἐν ᾧ περὶ συμφωνοῦσι τὰ καθ' ἕκαστον, δὲν εἶναι πρᾶγμα (res), ὡς ἰσχυρίζετο ἡ πραγματοκρατικὴ θεωρία, ἀλλὰ τινες ιδιότητες καὶ φυσικαὶ καταστάσεις (status). ἐκδ. Geyer 20¹.

² Ὁ Ἀβαιλάδος ἠσχολήθη ἐπιμελῶς περὶ τὴν γνώσιν τὴν διὰ τῆς νοήσεως προσγινομένην. Πρῶτος αὐτὸς ἐν τῷ δωδεκάτῳ αἰῶνι ὡς γνησίως ἀριστοτελικὸς ἐκήρυξε τὴν ἐμπειρίαν ὡς βάσιν τῆς κατὰ λόγον γνώσεως καὶ ἔδειξε τὴν στενὴν συνάφειαν ἐποπτείας καὶ ἐννοίας, φαντασίας καὶ νοήσεως. Ἀνακαινίζων τὴν θεωρίαν τοῦ Σταγίριτου (Περί ψυχῆς 3, 7 431 a 16 «διὸ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἢ ψυχῆ») καὶ ἐξ ἐκείνου ἀντλῶν ἐμμέσως διὰ τοῦ Βοηθίου (τοῦ ὑπομνήματος εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας) ἐξάγει τὸ ὅτι «Intellectus itaque sine imaginatione non est».

³ Παραπλήσια περὶ τῆς γνώσεως διδάγματα εὐρίσκονται ἐν τῷ συγγράμματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Tractatus de intellectibus», ὅπερ εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ἀνήκει εἰς αὐτὸν τὸν Ἀβαιλάδον. (Ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ Cousin, τόμ. 2, σελ. 733—755).

⁴ Ἐνᾧ ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος συνυπάρχουσι πάντοτε ἀνάμεικτα, ὁ νοῦς ἔχει τὴν δύναμιν ὅτε μὲν νὰ θεωρῇ τὴν ὕλην καθ' ἑαυτὴν ὅτε δὲ νὰ ἐπισκοπῇ μόνον τὸ εἶδος ὅτε δὲ νὰ συλλαμβάνῃ αὐτὰ ἀνάμεικτα.

⁵ Αὐτ. 21²⁹ 25²⁹ «Et aliter quodammodo quam sit dicitur intelligi

Τοιαῦτά τινα διδάσκων ὁ φιλόσοφος προσήγγιζε προφανῶς πρὸς τὴν μετρίαν πραγματοκρατικὴν θεωρίαν. Καὶ ὅλως δὲ εἶχε διαλεκτικὴν παραπλησίαν τῇ τῶν περιπατητικῶν, ὥστε νὰ χαρακτηρίζῃ ὁ Ἰωάννης Salisbury αὐτὸν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς ὡς ἑαυτοῦ φίλους (*amici mei sunt*).

Ἀρνούμενος ὁ Ἀβαιλάδος ὅτι τὰ καθόλου ἔχουσιν αὐτοτελῆ ὑπαρξιν προθυμεῖται νὰ οἰκειωθῇ πρὸς τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν, οἷαν παρεκδέχεται αὐτὴν στοιχῶν ταῖς μαρτυρίαις τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Μακροβίου καὶ τοῦ Πρισιανοῦ. Ἀποφαίνεται λοιπὸν ὅτι αἱ ἰδέαι προϋπάρχουσιν ὡς ἔννοιαι ἐν τῷ θείῳ νῶ (*conceptus mentis*) πρὸ τῆς δημιουργίας τῶν ὄντων καὶ χρησιμεύουσιν ὡς πρότυπα (*formae exemplares*) αὐτῶν¹.

4. **Ψυχολογία καὶ ἠθικὴ.** Τὰς ψυχολογικὰς θεωρίας τοῦ Ἀβαιλάδου γινώσκουμεν ἔκ τινων παρατηρήσεων, αἷς καιροῦ παραπεσόντος ποιεῖται· διότι κατὰ σύστημα δὲν ἠσχολήθη περὶ τὴν ψυχολογίαν. Ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τοῦτον ἀπλῆ καὶ νοερά καὶ ἐπομένως διάφορος τοῦ σώματος· ὑπάρχει δ' ὅλη παρούσα ἐν πᾶσι τοῖς τοῦ σώματος μέρεσι καὶ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σωματικῆς ζωῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἐν τῷ σώματι συναισθανόμενον, χαῖρον καὶ λυπούμενον, ὡς νοερά δὲ φύσις ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν εἰκόνα τοῦ τριαδικοῦ θεοῦ· ἡ μὲν οὐσία αὐτῆς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν πατέρα, ἡ δὲ δύναμις καὶ μάλιστα ἡ γνωστικὴ πρὸς τὸν υἱόν, ἡ δὲ ζωοποιὸς ιδιότης πρὸς τὸ ἅγιον πνεῦμα². Εἶναι δ' ἐλευθέρη, ὡς ὁ θεός, καὶ τοσοῦτω μᾶλλον ἐλευθέρη ὅσῳ ἀπωτέρω ἴσταται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, διότι ποιεῖ ἄνευ βίας καὶ ἀνάγκης³.

Ἐν τῇ ἠθικῇ θεωρίᾳ δομᾶται ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπὸ τῆς γνώμης ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι ἀνακαινισίς (*reformatio*) τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅστις εἶναι πρὸς πάντας ὁ αὐτὸς καὶ ἀπρόσβλητος⁴· ὁ χριστιανικὸς νόμος ἀκολουθεῖ τῷ φυσικῷ ἠθικῷ νόμῳ, ὃν οἱ παλαιοὶ ἤδη φιλόσοφοι ἔγνωσαν καὶ ἐφήρμοσαν. Ὅθεν καὶ προθυμεῖται ὁ

quam subsistendi... Sed in eo aliter, quod alius modus est intelligendi quam subsistendi. Separatim namque haec res ab alia, non separata intelligitur... Sic et intellectus per abstractionem divisim attendit non divisa, alioquin cassus esset».

¹ Theol. christ 4. 1307 AB. Geyer 22²⁸.

² Theol. 3, 6 καὶ 7.

³ Αὐτ. 3, 8.

⁴ Theol. christ. 2, 1179 D.

Ἀβαιλάδος νὰ ἐξάρη μετὰ πολλῶν ἐγκωμίων τὸν ἠθικὸν βίον καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ νὰ τάξη τὴν ἠθικὴν αὐτῶν τελειότητα παρὰ τὴν χριστιανικὴν¹. Ἔργον τῆς ἠθικῆς εἶναι, λέγει, νὰ προβάλλῃ τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν ὡς τὸν σκοπὸν πάσης τάσεως καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὴν εἰς ἐκείνον ἄγουσαν ὁδόν². Ἀκρότατον δ' ἀγαθὸν ἀπολύτως εἶναι ὁ θεός· τῷ ἀνθρώπῳ ὑψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη, καθὰ τοῦναντίον ἔσχατον κακὸν εἶναι τὸ πρὸς τὸν θεὸν μῖσος. Εἰς τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν ἄγει ἡ ἀρετὴ, ἥτοι ἡ ἀγαθὴ βούλησις· αὕτη κανονίζει τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν. Ἐνταῦθα δὴ γίνεται διάκρισις τοῦ *vitium* καὶ *peccatum* καὶ *actio mala*. *Vitium* εἶναι ἡ τῆς βουλήσεως ῥοπή ἐπὶ τὸ κακόν· αὕτη δὲν εἶναι ἁμαρτία ἀλλ' ἀσθένεια καὶ ἔλλειψις ἠθικῆ. *Peccatum* δὲ εἶναι ἡ συγκατάθεσις εἰς τὴν κακὴν ῥοπήν· ἡ ἔγκρισις τῆς κακῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἤδη ἁμαρτία, καὶ ἂν λείπῃ ὁ καιρὸς τῆς πραγματώσεως αὐτῆς. Ἡ δὲ *actio mala*, τουτέστιν ἡ τῆς κακῆς ἐπιθυμίας διάπραξις, δὲν αὐξάνει τὴν ἁμαρτίαν· διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι ἡ κακὴ πράξις παρακολουθεῖται ὑπὸ τῆς ἡδονῆς ἀλλ' ἡ ἡδονὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι ἀπορριπτέα καὶ ἐπομένως δὲν αὐξάνει τὴν ἁμαρτίαν. Ὁ συναιῶν ἄρα καὶ ἐγκρίνων τὸ κακὸν ἁμαρτάνει ἔστω καὶ ἂν μὴ διαπράττῃ αὐτό³. Πᾶσαι αἱ πράξεις εἶναι καθ' ἑαυτὰς ἀδιάφοροι, ἤρηται δ' ὁ ἠθικὸς αὐτῶν χαρακτήρ ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ πράττοντος· ἐὰν ἡ διάθεσις εἶναι ἀγαθὴ εἶναι καὶ ἡ πράξις ἀγαθὴ καὶ ἀνάπαλιν. Τὸ ἠθικὸν ἄρα ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προαιρέσεως (*intentio*), οὐχὶ ἐκ τῶν ἔργων, ἅτινα εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀδιάφορα. «Οὐχὶ τὰ ἔργα—λέγει—κρίνει ὁ θεὸς ἀλλὰ τὴν διάθεσιν»⁴. Ἐντεῦθεν νοεῖται ἡ κατὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησις σπουδαιότης τῆς *συνειδήσεως* (*conscientia*)· τὸ ἁμαρτανόμενον οὐχὶ παρὰ τὴν συνειδήσιν δὲν εἶναι ἐν τῇ ἀκριβεῖ ἐννοίᾳ ἁμαρτία⁵. Ἁμαρτία εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ διαφωνία πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν συνειδήσιν. Ἄλλ' ὅπερ προσπίπτει παράδοξον καὶ παράτολμον πράγμα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τούτου εἰσαγωγή εἰς τὴν ἠθικὴν

¹ Ἡ διαγωγή τῶν φιλοσόφων παραβάλλεται πρὸς τὸν βίον τῶν Χριστιανῶν μοναχῶν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τιμᾶται ὁ Πλάτων. Ἐνθ. ἀνωτ.

² *Dialog. inter Philos. Jud. et Chr.* παρὰ *Cousin* Opp. 2, σ. 669 P.L. 178, 1637 A.

³ *Ethica* 3.

⁴ *Eth. proli. P. I.* 178. 633 A ἐξ. 644 A ἐξ. 650 B. 636 A.

⁵ *Eth* 3 P. L. 178 657 B «Non est peccatum nisi contra conscientiam».

ἀρχῆς σχετικῆς καὶ ἡ ἐκ ταύτης διάσεισις τοῦ ἀπολύτου κύρους τῶν ἠθικῶν κανόνων. Τοὺς κανόνες δηλαδὴ τοὺς ἠθικοὺς δὲν ἀνάγει εἰς τὴν ἀναλλοίωτον φύσιν τοῦ θεοῦ ἀλλ' εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν αὐτοῦ. Ἡ διαφορὰ, λέγει, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἤρτηται μόνον ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ· καὶ ὅσα καθ' ἑαυτὰ φαίνονται χεῖριστα καὶ ἀποτρόπαια γίνονται ἀγαθὰ, ἐὰν προστάσῃ ὁ θεός¹. Οὕτω μία καὶ ἡ αὐτὴ πράξις, ἣτις τελεῖται κατὰ προσταγὴν ἢ ἀπαγόρευσιν τοῦ θεοῦ, εἶναι ἄλλοτε ἀγαθὴ καὶ ἄλλοτε κακὴ! Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως ὁ Ἀβαιλάρδος εἶναι ἐκ τῶν ἀξιολόγων φιλοσόφων, οἵτινες ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἐπιμελῶς ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἠθικὴν². διέλαβεν ἐκτενῶς περὶ τῆς ἁμαρτίας, τῆς ἐλευθερίας, τῆς θείας χάριτος κ.τ.τ.

5. **Ἐπισκόπησις.** Ἀναθεωροῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἀξία τοῦ Ἀβαιλάρδου ἔγκειται κυρίως ἐν τῇ λογικῇ καὶ τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ, δι' ἣν καὶ δικαίως ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐθαυμάζετο. Τὴν διανόησιν τοῦ ἀνδρὸς τούτου χαρακτηρίζει οὐχὶ συνθετικὴ κατασκευὴ ἀλλὰ κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως. Διὸ καὶ δὲν ἀνέπτυξε πρωτοτύπους θεωρίας οὐδὲ συνεκρότησεν, ὡς ὁ Ἄνσελμος, συμπαγὲς σύστημα ἀλλ' ἀπλῶς κατέβαλε κριτικὴν βᾶσιν τῆς γνώσεως. Ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν σχολαστικὴν θεολογίαν ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν μέθοδον ἢ εἰς τὸ περιεχόμενον. Καὶ δὲν εἰσήγαγε μὲν, ὡς τινες³ ὑπέλαβον, τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὴν θεολογίαν⁴ ἀλλ' ἐξῆρξεν ὅμως ἐμφαντικώτερον καὶ ἐφήρμοσεν ἐπιμελέστερον τὴν διαλεκτικὴν εἰς ἐπιστημονικὴν διαφύρωσιν τῆς θεολογίας. Ὡσαύτως δὲν ἐπενόησε μὲν πρῶτος τὴν μέθοδον τὴν λεγομένην «Sic ex non» (=Ναὶ καὶ οὐχί)⁵, διότι πρὸ αὐ-

¹ Comment in ep ad Rom. 2, 5. P. L. 178, 869 CD. «Unde et ea, quae per se videntur pessima et ideo culpanda, cum iussione fiunt dominica, nullus culpae praesumit. Adeo boni vel mali discretio in divinae Voluntatis dispositione consistit...».

² Ὁ J. Endres (Gesch. d. mittelalt. Philosophie σ. 68) λέγει τὸν Ἀβαιλάρδον πρῶτον θεμελιωτὴν τῆς ἠθικῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι.

³ V. Cousin, Oeuvres inéd. d'Abail. introduct. σ. VI ἐξ.

⁴ Τοιοῦτό τι ἐποίησε πρὸ τοῦ Ἀβαιλάρδου ὁ Ἄνσελμος καὶ πρότερον Ἰωάννης ὁ Σκώτος ἀκολουθῶν τῷ Ψ-Διονυσίῳ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ. Καὶ παρὰ τοῖς πατρᾶσι δὲ τῆς ἐκκλησίας δὲν λείπει ἡ ἐφαρμογὴ τῆς διαλεκτικῆς.

⁵ Κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος μέθοδον παρατίθενται ἐπὶ ἐκάστης θέσεως αἱ ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἀποφάνσεις καὶ γινώμαι τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων (Dicta pro et contra). Ἡ λύσις (solutio) τῶν ἀντιφάσεων κατελείπεται τῷ ἀναγνώστῃ πλὴν παρέχονται αὐτῷ κανόνες βοηθητικοί.

τοῦ μετῆλθον ταύτην οἱ θεραπευταὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου Bernold ὁ ἐκ Κωνσταντίας καὶ Ivo ὁ ἐκ Chartres· ἀλλὰ προήγαγε μὲν αὐτὴν καὶ κατέστησεν ἀξιόλογον μέσον πρὸς λογικὴν ἀνίχνευσιν καὶ θεμελίωσιν τῆς ἀληθείας, ἐφήρμοσε δὲ τελεσφόρως εἰς τὴν συστηματικὴν θεολογίαν¹. Ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως κρινόμενος ὁ Ἀβαιλάρδος πρέπει νὰ ὀνομασθῇ ὁ δημιουργὸς τῆς σχολαστικῆς μεθόδου². Ἐν ταῖς θεωρίαις αὐτοῦ καὶ μάλιστα ταῖς θεολογικαῖς ἐνορᾶται ἡ ὀρθολογικὴ τάσις³ ἢ ἀγαθοῦσα εἰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων⁴ ἀλλ' ἅμα καὶ ἀναδειξασα αὐτὸν ὑπέροχον κριτικὸν φιλόσοφον καὶ διαλεκτικόν⁵.

6. **Ἐπίδρασις τοῦ Ἀβαιλάρδου.** Εἰ καὶ ἠναγκάσθη ὁ Ἀβαιλάρδος νὰ προέλθῃ εἰς παλινωδίαν τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποκλινουσῶν ἀποφάνσεων, ἔσχεν ἐξαίρετον ἐπίδρασιν ἐπὶ τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον⁶. Περὶ τῆς

¹ Ὁ Ἀβαιλάρδος τὴν μέθοδον τῆς παραθέσεως τῶν ἀντιθέτων ἀλλήλαις αὐθεντιῶν θεωρεῖ ὡς μέθοδον ἐρεύνης καὶ ἀνευρέσεως τῆς ἀληθείας, ὡς μέθοδον ἐπιστημονικῆς προόδου συντελουμένης διὰ τῆς θέσεως προβλημάτων (quaestio, interrogatio) καὶ τῆς διὰ λογικῶν τρόπων λύσεως αὐτῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλους (Κατηγ. 7 τελ.). Sic et non P. L. 178, 1349 AB, ἐνθα πλὴν ἄλλων λέγεται «dubitando enim ad inquisitionem venimus, inquirendo veritatem percipimus».

² Überweg—Geyer, σ. 220.

³ Ὁ Ἀβαιλάρδος ἐξάγει τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ στηρίζει ἐπὶ φιλοσοφικῶν βάσεων τὸ συναίσθημα τῆς προσωπικῆς ἀξίας, ἣτις κατέστη ἡ ψυχὴ τοῦ τιμαριωτικοῦ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ ὑστερον ἡ ψυχὴ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. De Wulf. Philos. and civilisat σ. 55.

⁴ Διὸ καθήψατο τοῦ Ἀβαιλάρδου ὁ ἅγιος Βερνάρδος καὶ ἐλέγξας παρεκώλυσεν ὅπωςδῆποτε τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ διὰ τὰς ὀρθολογικὰς τάσεις μομφὴ τοῦ Βερνάρδου· «Cum de Trinitate loquitur, sapit Arium, cum de gratia, sapit Pelagium, cum de persona Christi, sapit Nestorium» (Epist 192 P. L. 182, 358 D. ἐξ.) καὶ «Dum multum sudat, quo modo Platonem faciat Christianum, se probat ethnicum» (Epist ad Papam Innocentium. P. L. 182, 1062 C).

⁵ Ἐκ τῶν περὶ Ἀβαιλάρδου γενικῶς διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ ἐξῆς: Ch. de Rémusat, Abélard 2 τόμ. 1845. B. Duparlay, Pierre le Vénéralable κ.λ. 1862. E. Vacandard, P. Abélard et sa lutte avec St. Bernard, sa doctrine, sa méthode, 1881. A. Hausrath, Peter Abälard, 1893. E. Kaiser, Pierre Abélard critique, 1901. Λεπτομερῆ βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg—Geyer, σ. 702 ἐξ.

⁶ Ἡ μέθοδος τοῦ Ἀβαιλάρδου ἔτυχεν ἀποδοχῆς οὐ μόνον παρὰ τῶν μα-

ὑπάρξεως Σχολῆς αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης Saresberiensis¹. Ἐκ ταύτης δὲ φαίνεται ὅτι κατάγεται τὸ ἀνώνυμον ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον περὶ ἐρμηνείας (De interpretatione)² καὶ ἡ πρόσθεν μνημονευθεῖσα³ πραγματεία De intellectibus⁴, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ πραγματεία ἢ λεγομένη *De generibus et speciebus*⁵. Καὶ οὐ μόνον ὡς διαλεκτικός ἀλλὰ καὶ ὡς συστηματικός θεολόγος ἔσχεν ὁ Ἀβαιλάδος πολλοὺς ὁπαδούς. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ H. Denifles⁶ τὴν ἄμεσον θεολογικὴν Σχολὴν αὐτοῦ ἐκπροσωποῦσι τέσσαρα βιβλία Γνωμῶν, ἧτοι α) αἱ Γνώμαι αἱ ὑπὸ τοῦ F. Rheinwald ἐκδοθεῖσαι⁷ καὶ ἐπιγραφεῖσαι «Építome theologiae christianae», αἵτινες συνετάχθησαν ὑπὸ τινος Hermannus καὶ κακῶς ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἀβαιλάδου. β) αἱ Γνώμαι αἱ προερχόμεναι ἐκ χειρογράφου τοῦ ἁγίου Φλωριανοῦ, γ) αἱ Γνώμαι τοῦ διδασκάλου Ρολάνδου τοῦ ὕστερον πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ τρίτου, αἵτινες εἶναι πασῶν σπουδαιόταται καὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ A. Giell τῷ 1891 καὶ δ) αἱ Γνώμαι τοῦ διδασκάλου Omnebene, ὅστις εἶναι πιθανῶς ὁ αὐτὸς καὶ ὁ περὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον

θητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων καὶ προσέτι ἐκληροδοτήθη εἰς τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ὡς πρότυπον συζητήσεως καὶ ἐρεῦνης τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων.

¹ Metalog 2, 17. P. L. 199, 874 C «Peripateticus Palatinus...multos reliquit et adhuc quidem aliquos habet professionis hujus sectatores et testes.

² Idè Cousin, Fragments de philosophie du moyen-âge.

³ Σελ. 487 σημ. 3.

⁴ Ἡ πραγματεία αὕτη, ἣν ὁ Cousin ἐξέδωκεν ὡς ἔργον τοῦ Ἀβαιλάδου, ἔχει μεγάλην συμφωνίαν πρὸς τὰς τούτου *Glossulas super Porphyrium* (B. Geyer, Festgabe für Cl. Baumker, 219 ἐξ.). Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰς ἐννοίας (intellectus) καὶ διακρίνει ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως (sensus) καὶ τῆς φαντασίας (imaginatio) καὶ τῆς δόξης (existimatio) καὶ τῆς ἐπιστήμης (scientia) καὶ τοῦ λόγου (ratio). Στοιχεῖ δὲ τῷ Ἀριστοτέλει ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ καὶ διδάσκει ὅτι ὅλη τοῦ ἀνθρώπου ἡ γνῶσις στηρίζεται ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων.

⁵ Τὴν πραγματείαν τοιοῦτοτρόπως ἐπέγραψεν ὁ Cousin καὶ ἐξέδωκεν ὡς ἔργον τοῦ Ἀβαιλάδου (Ouvr. inéd. d'Abail. σ. 507—550). Ἀλλ' ὑπ' ἄλλων εὐλόγως ἠμφεσβητήθη καὶ ἐδείχθη ὅτι τὸ ὄφρος καὶ τὸ περιεχόμενον εἶναι διάφορα τοῦ Ἀβαιλάδου. (H. Ritter, Gesch. d. Philos. 7, 363. Reiners, Der Aristot. Realismus in der Frühscholastik. σ. 44).

⁶ Arch. für Lit. und Kirchengesch. d. Mittelalt. 1. 402 ἐξ. πβλ. καὶ A. Ostlender, Peter Abael. Theologia κ.λ. 1926.

⁷ Ἐν Βερολίῳ τῷ 1835.

ἀσχολούμενος Omnibonus¹. Πάντα ταῦτα τὰ βιβλία τῶν Γνωμῶν ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τοῦ Ἀβαιλάδου.

§ 7. Οἱ Πλατωνικοὶ καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Chartres.

Ἐν τῇ διανοητικῇ ἐνεργείᾳ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος παρατηρεῖται ἰσχυρὰ κλίσις πρὸς τὸν Πλάτωνα καθόλου δὲ ὁ μέγας πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον θαυμασμὸς παρορμᾷ εἰς ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσιν καὶ σπουδὴν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ὡσαύτως κρατεῖ ζῶηρον διαφέρειον πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίαν. Ὁ Τίμαιος τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Βοηθίου καὶ τοῦ Ἰπποκράτους καὶ τοῦ Γαληνοῦ ἦσαν αἱ κατ' ἐξοχὴν πηγαὶ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν φυσιολογικῶν, τῶν ψυχολογικῶν καὶ τῶν κοσμολογικῶν θεωριῶν². Καὶ ἐτιμᾶτο μὲν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀλλ' ἐτίθετο ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τοῦ Πλάτωνος, ἐγένετο δὲ σπουδὴ πρὸς ἄρσιν κατὰ τὸ δυνατόν τῶν διαφορῶν τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων. Ἐν τῇ τάσει ταύτῃ προηγεῖται ὁ Ἀδελάρδος³.

1. Ἀδελάρδος ὁ ἐκ Βάθης, Ἄγγλος τὴν καταγωγὴν, ἐξεπαιδεύθη ἐν Laon καὶ Tours. Χάριν εὐρυτέρας μορφώσεως ἀπεδήμησεν εἰς πολλὰς χώρας καὶ διή καὶ εἰς Ἰταλίαν καὶ Ἑλλάδα ἴσως δὲ καὶ εἰς Ἀραβίαν καὶ Αἴγυπτον. Ἐντεῦθεν συνήγαγε πολλὰς φυσικὰς γνώσεις, ἃς κατέγραψεν ἐν τῷ ἔργῳ Quaestiones naturales⁴. Ἠσχολήθη δὲ

¹ Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ H. Ostlender ὡς πηγὴ πασῶν τούτων τῶν Γνωμῶν ἐχρησίμεισε πλὴν τῆς θεολογίας τοῦ Ἀβαιλάδου τὸ οὐπω εὐρεθὲν βιβλίον Γνωμῶν (Liber sententiarum) ἀνωνύμου τινός, ὅστις ἐγένετο μαθητὴς ἐκείνου καὶ ἐχρησιμοποίησε τὰ ἔργα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βερνάρδου μνημονεύμενον καὶ περιγραφόμενον (Er. 188. 190) ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν θεολογικὴν φιλολογίαν τοῦ 12ου αἰῶνος.

² Οὐ μικρὸν συνεβάλετο εἰς τὴν θεραπείαν τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ Κωνσταντίνου Ἀφρικανοῦ. Οὗτος ἀποδημήσας εἰς Ἀνατολὴν καὶ Αἴγυπτον μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν λατινικὴν ἰατρικὰ συγγράμματα ἔτι δὲ τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἰατρῶν Ἰπποκράτους καὶ Γαληνοῦ. Διὰ τῶν τοιούτων μεταφράσεων προήχθησαν αἱ ἰατρικαὶ καὶ φυσικαὶ σπουδαὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐν Salerno ὕστερον δὲ ἐν Chartres καὶ ἄλλαχοῦ.

³ Τὴν οἰκειάν βιβλιογραφίαν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν προκειμένην κατεύθυνσιν ἰδὲ παρὰ Überweg-Geyer 703—706.

⁴ Ἐπιθ. M. de Wulf, Philos. and Civiliz. σ. 41.—Steinschneider, Die hebraischen Übersetz. σ. 463 ἐξ.

περὶ τὴν ἀραβικὴν γραμματείαν καὶ μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τὰ Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου ¹. Τὰς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφικὰς θεωρίας κατέγραψεν ἐν τῷ βιβλίῳ *De eodem et diverso* (περὶ ταυτότητος καὶ ἑτερότητος) ², ὅπερ περὶ τὸ ἔτος 1105-6 συνταχθὲν καὶ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Γουλιέλμον τὸν Συρακόσιον ἀφιερωθὲν ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῷ πλατωνικῷ Τιμαίῳ, τῷ Βοηθίῳ καὶ τῷ Αὐγουστίνῳ. Ἐπεξεργασμένον κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἔργου τοῦ Βοηθίου (*Consolatio Philosophiæ*) καὶ τοῦ Μαρτιανοῦ Καπέλλα (*De nuptiis Philologiae et Mercurii*) ἀπεικονίζει τὸν ἀγῶνα τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας, ὅπως προσελκύσωσιν ἑκατέρω εἰς ἑαυτὴν τὸν νεαρὸν Ἀδελάρδον ἐκπροσωποῦσαι ἐκείνη μὲν τὸν αἰσθητόν, αὕτη δὲ τὸν νοητὸν κόσμον. Ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος οὗτος τῇ ὀρθολογικῇ ἐκδοχῇ, καθ' ἣν ἡ γνῶσις ἐκπηγάζει ἐκ τοῦ νοῦ ἐνῶ ἡ αἴσθησις εἶναι αἰτία πάσης πλάνης ³. Ἐν δὲ τῷ ζητήματι τῶν καθόλου πειρᾶται νὰ συνδιαλλάξῃ Ἀριστοτέλη καὶ Πλάτωνα ⁴. Ὁρθῶς διδάσκει, λέγει, ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, διότι τὰ αἰσθητὰ εἶναι ἄτομα ἢ εἶδη ἢ γένη ἀναλόγως τοῦ τρόπου (ἀπόψεως, respectus), καθ' ὃν σκοποῦνται ⁵. ἄλλοτε δηλαδὴ προσέχομεν εἰς τὴν ἀτομικὴν τῶν αἰσθητῶν ὑπαρξιν, ἄλλοτε δὲ εἰς τὸ ἐν αὐτοῖς ὁμοειδές ⁶. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων οὐχ ἦρτον ὀρθῶς διδάσκει ὅτι τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη καθαρὰ ὑπάρχουσιν ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν, τουτέστιν ἐν τῷ θείῳ νῷ ⁷.

¹ Κατὰ τὸν *Wüstenfeld* (*Die Überetzungen arabischer Werke ins Lateinische*) ὁ Ἀδελάρδος μετέφρασε καὶ ἄλλα δύο μαθηματικὰ ἔργα, ἧτοι εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἀστρονομίαν καὶ ἀστρονομικοὺς πίνακας τοῦ Abu Ma'schar'Ga'far ben Muhammed el Balchi. Ἴσως δ' ἦτο ὁ αὐτὸς καὶ ὁ μεταφράστης τῆς Ἀριθμητικῆς τοῦ *Alchwarizmi*.

² Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *Hans Willner*, (*Beiträge zur Gesch. der Philos. d. Mittelalt.* 4, 1. Münster. 1903).

³ *De eodem et div.* σ. 13, ἐξ. «*Ut sensus extolleret, rationem caecam ducem, si recolo, vocasti... Unde nec ex sensibus scientia, nec opinio oriri valet. Hinc est, quod familiarius meus Plato sensus irrationabiles vocat*».

⁴ Τὸν πλατωνισμὸν δ' ὅμως ἐνόει κατὰ τὸν νέον πλατωνικὸν τρόπον.

⁵ Αὐτ. 11. «*Si res consideres, eidem essentiae et generis et speciei et individui nomina imposita sunt, sed respectu diverso*».

⁶ Αὐτ. 11 καὶ 12.

⁷ Αὐτ. 12. «*Plato extra sensibilia, scilicet in mente divina, et corpori et existere dixit (genera et species)*».

Αἱ ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Ἀδελάρδου εἶναι παραπλήσια πρὸς τὰς πλατωνικὰς. Ἡ ψυχὴ ταυτιζομένη πρὸς τὰς οἰκείας δυνάμεις ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀθάνατος καὶ εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος, πρὸς ὃ βία συνεδέθη. Εἰσελθοῦσα εἰς τὸ σῶμα ἀπώλεσε μέγα τῆς θείας φύσεως μέρος, ὥστε τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς ἐπελάθθητο. Πρὸς ἀπαλλαγὴν δὲ ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος δεσμῶν πρέπει νὰ ἀθροισθῇ εἰς ἑαυτὴν διὰ τῆς φιλοσοφίας· οὕτως ἀνυψοῦται καὶ ἀνακτάται τὴν προτέραν καθαρότητα καὶ λαμπρότητα ¹.

Τέλος ἐν τῇ κοσμολογίᾳ ὁ φιλόσοφος ἀκολουθεῖ τῇ περὶ ἀτόμων θεωρίᾳ τοῦ Δημοκρίτου ², ἐξαιρεῖ τὴν πυθαγόρειον ἔννοιαν τῆς ἐνότητος καὶ ἀρμονίας καὶ ἀποφαίνει τὸν κόσμον ἕνα μέγαν ὄργανισμὸν.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος φιλοσοφικὴ τάσις ἐθεραπεύθη μάλιστα ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Chartres, ἣτις κατέστη τὸ κέντρον τῆς σπουδῆς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ ἧς προέστησαν εὐδοκίμωτα οἱ ἀδελφοὶ Βερνάρδος καὶ Θεοδώριχος.

2. *Βερνάρδος ὁ ἐκ Chartres* (*Bernardus Carnotensis*) προέστη (1114—1119) τῆς Σχολῆς «*magister Scholae*» τῆς ἐν Chartres καὶ ὕστερον (1119—1124) ἐγένετο γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀπέθανε δὲ πρὸ τοῦ 1130. Τὰς περὶ τούτου εἰδήσεις ³ ἀρνούμεθα ἐκ τοῦ Ἰωάννου Saresberiensis, ὅστις καλεῖ τὸν Βερνάρδον ἐπιφανέστατον τῶν πλατωνικῶν τοῦ αἰῶνος (*perfectissimus inter Platonicos saeculi nostri*) ⁴ καὶ ἀπονέμει πραγματείαν *De expositione Porphyrii* ἐπιγραφομένην ἔτι δὲ μικρὰ ἀποσπάσματα ἀπολομένων ἐκείνου συγγραμμάτων. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν λοιπὸν αὐτοῦ ὁ Βερνάρδος διέκρινε τρεῖς ὄντων τάξεις, ἧτοι τὸν θεὸν καὶ τὴν ὕλην καὶ τὰς ἰδέας.

¹ Εἰρήσθω ὅτι καὶ περὶ τὴν ψυχολογίαν τῶν ζώων ἠσχολήθη ὁ Ἀδελάρδος. (*Quaest. naturales.* 13) ἔχων πιθανῶς πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους.

² Ἡ θεωρία αὕτη διεβιάσθη διὰ τοῦ Λουκρητίου, Χαλκιδίου καὶ Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου καὶ Ἰσιδώρου καὶ Κωνστ. Ἀφρικανοῦ.

³ Τοῦ Βερνάρδου οὐδὲν διασφύζεται ἔργον. Τὸ ἄλλοτε προσνεμόμενον αὐτῷ σύγγραμμα *De mundi universitate* ἀνήκει εἰς τὸν Βερνάρδον Silvestris ἢ Βερνάρδον τὸν ἐκ Τουρώνης. Ἰδὲ *A. Clerval*, *Les écoles des Chartres*, 1895, σ. 158 ἐξ.

⁴ *Metal* 4, 35. P. L. 199, 938. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ (β, 4. P. L. 199, 900 C) παραβάλλον ὁ Βερνάρδος ἑαυτὸν καὶ τοὺς συγχρόνους πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἔλεγεν ὅτι εἶναι ὡς νάννοι πρὸς γίγαντας.

Ὁ θεὸς ὑπάρχει τὸ ὑπέρτατον καὶ αἰδίδιον ὄν· ἡ ὕλη εἶναι δημιουργήματα τοῦ θεοῦ καὶ συναπτομένη πρὸς τὰς ἰδέας γεννᾷ τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Αἱ δὲ ἰδέαι ταυτιζόμεναι πρὸς τὰ γένη καὶ εἶδη εἶναι αἱ πρωτότυποι μορφαὶ τῶν ὄντων, αἰδίδιοι ὡς ὁ θεὸς ἀλλ' οὐχὶ ὁμοίως αὐτῶ αἰώνιοι (coaeternae)· ἐνῶ τὰ σωματικὰ μεταβάλλονται καὶ παρέρχονται, αἱ ἰδέαι ὑπάρχουσιν ἀμετάβλητοι καὶ αἰδίδιοι. Ἀπότυπα καὶ μιμήματα τῶν ἰδεῶν εἶναι αἱ ἀχώριστοι ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν καὶ σύμφυτοι αὐτοῖς μορφαὶ (formae nativae)¹. Ἀπὸ τῶν ἰδεῶν ἄρα τῶν ἐν τῷ θείῳ νῶ ἐνυπαρχουσῶν διακρίνονται αἱ ὡς ἀπεικάσματα αὐτῶν χρησιμεύουσαι μορφαὶ τῶν αἰσθητῶν. Ὅπως δ' εἰπεῖν ὁ Βερνάρδος καὶ οἱ ὄπαδοι ἐσπούδαζον ὅπως συνδιαλλάξωσι τὰς πλατωνικὰς καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς θεωρίας, καθὰ ὁ μνημονευθεὶς Ἰωάννης μαρτυρεῖ².

3. **Θεοδώριχος ὁ ἐκ Chartres.** Τοῦ Βερνάρδου ὁ νεώτερος ἀδελφὸς Θεοδώριχος ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Saresberiensis χαρακτηριζόμενος ὡς «artium studiosissimus investigator»³ προσέστη τῆς Σχολῆς ἀπὸ τοῦ 1120· περὶ τὸ 1140 ἐδίδασκεν ἐν Παρισίοις, ὅπου καὶ ὁ Ἰωάννης ἠκροάσατο αὐτοῦ, τῷ 1141 ἐγένετο γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἐκκλησίας Chartres καὶ περὶ τὸ 1150 ἐτελεύτησεν. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὸ ἐπιγραφόμενον «Heptateuchon»⁴ εἶναι ἐγχειρίδιον τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων μαθησέων χρησιμεῖον τῷ φιλοσόφῳ ὡς βᾶσις τῆς διδασκαλίας⁵, περιέχει δὲ περιλήψεις πλείστων συγγραμμάτων

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. 938 B. «Ideas tamen quas post Deum primas essentias ponit, negat in se ipsis materiae admisceri aut aliquam sortiri motum, sed ex his prodeunt formae nativae, scilicet imagines exemplarium, qua natura rebus singulis concreavit».

² Αὐτ. 2, 17· 875 D.

³ Metalog. 1, 5· 832 B.

⁴ A. Clerval, L'enseignement des artes Libéraux à Chartres et à Paris dans la première moitié du XII siècle d'après l'Heptateuchon de Thierry de Chartres. Ἐν Congrès scientifique international des catholiques 2, 277 ἔξ. P. Thomas, Mélanges Graux, σ. 41 ἔξ.

⁵ Ὁ Θεοδώριχος ἐφρόντισε νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Chartres αἱ ἐκ τῆς ἀραβικῆς μεταφράσεως ἀστρονομικῶν συγγραμμάτων γενόμεναι ὑπὸ Ἐρμάνου τοῦ Δαλματοῦ καὶ Ροβέρτου de Retine (Clerval, Les écoles de Chartres, σ. 189 ἔξ.—Duhem, Le système du monde 3, 168 ἔξ.). Παρὰ τοῦ Ἐρμάνου δὲ τούτου ἔλαβε τῷ 1144 τὴν ἐκ τῆς ἀραβικῆς μετάφρασιν τῆς Ἀπλώσεως ἐπιφανείας σφαίρας τοῦ Πτολεμαίου. Ὁσαύτως καὶ τὰ μαθηματικὰ εἰσήγαγεν εἰς τὴν Σχολὴν.

καὶ παρέχει ἀξιόλογον εἰκόνα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τῆς κρατούσης κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος¹. Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Hauréau² ἐκδοθὲν ἀπόσπασμα τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ εἰς τὴν Γένεσιν (De sex dierum operibus) ἐμφαίνει τὰς ὄντολογικὰς καὶ κοσμολογικὰς τοῦ φιλοσόφου θεωρίας. Κατὰ ταύτας τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου τέσσαρα εἶναι τὰ αἴτια, ἤτοι α) ὁ θεὸς πατήρ, δημιουργὸς τῆς ὕλης ὡς ποιητικὸν αἴτιον (causa efficiens) β) ὁ υἱὸς ἢ ἡ θεία σοφία ἢ τὴν δημιουργηθεῖσαν ὕλην μορφοῦσα καὶ κοσμοῦσα ὡς εἰδοποιὸν αἴτιον (causa formalis) γ) τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀγαπῶν καὶ ὀδηγοῦν τὴν διατεταγμένην ὕλην ὡς τελικὸν αἴτιον (causa finalis), συνενεοῦν διὰ τῆς κινούσης αὐτοῦ δυνάμεως τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην δ) τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ὡς ἐνυλος αἰτία (causa materialis)⁴. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀριστοτελιζούσαν ταύτην ἐκδοχὴν συναρμόζεται καὶ νέα τις πυθαγόρειος. Λέγεται δηλαδὴ ὅτι πᾶσα δυνάς, πᾶσα ἐτερότης καὶ μεταβολή, κατ' ἀκολουθίαν πᾶσα δημιουργία, προϋποθέτει τὴν ἐνάδα, τὴν αἰδιότητα, τὴν θεότητα· ὁ θεὸς εἶναι πρὸς τὰ ὄντα ὁ τύπος τῆς ὑπάρξεως (forma essendi)⁵, ὅθεν οὐδαμῶς συνάγεται πανθεϊκὴ ἔννοια⁶.

Συμβολὴν σπουδαίαν εἰς γνῶσιν τῶν θεωριῶν τοῦ Θεοδώριχου παρέσχε τὸ ὑπὸ τοῦ Jansen ἐκδοθὲν ὑπόμνημα εἰς τὸν Βοήθιον,

¹ Πλὴν ἄλλων μνημονεῖ μέρη τοῦ ἀριστοτελικοῦ Ὁργάνου, εἰς οὗ τὴν διάδοσιν βεβαίως καὶ ὁ Θεοδώριχος συνετέλεσεν.

² Notices et extraits, 1893, σ. 52 ἔξ. Πρὸβλ. τοῦ αὐτοῦ Hist. de la philos. scol. 1, 392 ἔξ.

³ Τὸ ἅγιον πνεῦμα ὀνόμασαν, λέγει, οἱ φιλόσοφοι παντοῖα ὀνόματα, οἷον Ἐρμῆν, ψυχὴν τοῦ κόσμου κ.τ.τ.

⁴ Αὐτ. 1, 52. 53. 58. 62.

⁵ Αὐτ. 1, 63 «At aeternum nihil aliud est quam divinitas; unitas igitur ipsa divinitas est. At divinitas singulis rebus forma essendi est; nam, sicut aliquid ex luce lucidum est, vel ex calore calidum, ita singulae res suum ex divinitate sortiuntur. Unde Deus totus et essentialiter ubique esse vere perhibetur. Unde vere dicitur: Omne quod est ideo est quia unum est».

⁶ Τοιαύτη ἐξήγησις ἐστηρίχθη ἐπὶ παραναγνώσεως, καθ' ἣν ὁ Hauréau τὸ ἐν τῷ πρόσθεν χωρίῳ ideo ἀνέγνω in Deo (Baumker, Arch. für Gesch. d. Philos. 10, 137). Ἄλλ' ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοδώριχου παρεχομένη ἐρμηνεία τοῦ «forma essendi» (ἐνθ. ἀνωτ. 63 ἔξ.) ἀποκρούει διαρκῆ τὴν πανθεϊκὴν ἐκδοχὴν.

ὅπερ πιθανῶς κατάγεται ἐξ ἐκείνου¹. Ὁ ὑπομνηματιστής θεωρεῖ κατὰ τρόπον ἀριστοτελικὸν τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος ὡς δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ἀνάγει δ' ὅμως ὡς νεοπλατωνικὸς πάντα τὰ εἶδη εἰς ἓν, ἦτοι εἰς τὸ θεῖον εἶδος, ὅπερ εἶναι πρὸς τὰ ὄντα forma essendi².

4. *Μαθηταὶ τοῦ Θεοδορίου*. Μαθητὴς τοῦ Θεοδορίου ἦτο *Hermann* ὁ ἐκ Καρινθίας (τῆς Δαλματίας)³. Οὗτος μετέφρασε τὴν Ἐπιφανείαν τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν διδάσκαλον, ὃν ἐν τῷ προλόγῳ καλεῖ δεύτερον Πλάτωνα καὶ «*Latini studii patrem*». Ὑπὸ τοῦ Θεοδορίου ἴσως παρωρομήθη, ἵνα σπουδάσῃ ἐν Ἰσπανίᾳ τὴν ἀραβικὴν φιλολογίαν· ἀλλ' ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐκεῖσε μετέβη, εἶναι ἀγνωστος. Ὅπως ἂν ἔχη, τῷ 1141 ὁ Πέτρος *Venerabilis* ἐνέτυχεν ἐνταῦθα αὐτῷ τε καὶ τῷ Ροβέρτῳ *Ketenensis*, οὗς παρωρομήσεν εἰς μετάφρασιν τοῦ Κορανίου. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ ἐκ τῆς ἀραβικῆς μετέφρασεν ἀλλὰ καὶ ἴδιον ἐφιλοπόνησεν ἔργον «*De essentiis*» ἐπιγραφόμενον, ἐν ᾧ ἀκολουθεῖ κοθόλου εἰπεῖν τοῖς διδάγμασι τῆς Σχολῆς τῆς Chartres καὶ ἐμφαίνει εὐρεῖαν γνώσιν τῆς ἀραβικῆς γραμματείας. Γινώσκει πολλὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἀσμενίζει τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ περὶ κινήσεως καὶ τοῦ κινουμένου ἀκινήτου (τοῦ θεοῦ).

Ὡσαύτως μαθητὴς τοῦ Θεοδορίου ἦτο καὶ ὁ *Clarenbaldus*, ἀπὸ τοῦ 1152 πρωθιερεὺς ἐν Arras καὶ ὕστερον συγγραφεὺς ὑπομνήματος εἰς τὸ *De trinitate* τοῦ Βοηθίου⁴, ἐνθα ἐλέγχει τὰς πλάνας τοῦ Ἀβαιλάρδου καὶ καταπολεμεῖ τὰς γνώμας Γιλβέρτου τοῦ Πορρετανοῦ. Διαλαμβάνων ἐκτενῶς περὶ ἐπιστήμης διασαφεῖ τὴν σχέσιν τῆς θεολογίας πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ χαρακτηρίζει ἐκείνην ὡς κυριώτατον καὶ ἐνδότερον μέρος ταύτης⁵. Ἐξαίρει δὲ μέγα τὴν νοερὰν δύναμιν τῆς ψυχῆς ἐποπτεούσης ἀμέσως τὸν θεὸν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων⁶. Ἐν τῷ ζητήματι τῶν καθόλου ἀκολουθεῖ τῷ ἑαυτοῦ δι-

¹ *W. Jansen*, Der Kommentar des Mag. Clarenbaldus zu Boëthius De Trinitate, σ. 135 ἐξ.

² Αὐτ. 16, 5 ἐξ.

³ Ὁ Hermann ἐγένετο γνωστὸς κυρίως διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ *Haseins Studies*, 43 ἐξ.).

⁴ *W. Jansen*, Der Kommentar des Mag. Clarenbaldus zu Boethius De trinitate zum ersten Mal hg. und untersucht, 1926 (Breslauer Studien zu hist. Theol. τόμ. 8.

⁵ Αὐτ. 36.

⁶ Αὐτ. 66 «*Sola igitur intellectibilitate adiuta ad divinae formae*

δασκάλῳ καὶ παραπλησίως αὐτῷ θεωρεῖ τὸν θεὸν ὡς *formam essendi*¹.

5. *Γουλιέλμος ὁ ἐκ Conches* (1080—1145) ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ μνημονευθέντος Βερνάρδου καὶ κατέστη ὕστερον διδάσκαλος ἐν Παρισίοις, ὃν ὁ Ἰωάννης *Saresberiensis*² καλεῖ «εὐφρέστατον γραμματικὸν μετὰ τὸν Βερνάρδον». Πλὴν ὑπομνήματος εἰς τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος καὶ σχολίων εἰς τὴν *Consolatio philosophiae* τοῦ Βοηθίου συνέταξε πραγματεῖαν «*philosophiam*» ἢ «*De philosophia mundi*» ἐπιγραφομένην καὶ εἰς ἄλλους συχνὰ προσνεμομένην³, ἔτι δὲ ἔργον ἐν διαλογικῇ μορφῇ συντεταγμένον καὶ λεγόμενον «*Dragmaticon* (= *Dramaticon*) *philosophiae*», οὗ περίληψις εἶναι ἡ «*secunda καὶ tertia Philosophia*»⁴. Τέλος εἰς τὸν αὐτὸν φαίνεται⁵ ὅτι ἀνήκει ἠθικὸν τι σύγγραμμα (*Moralis philosophia de honesto et utili*), ὅπερ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Κικέρωνος (*De officiis*) καὶ τοῦ Σενέκα (*De beneficiis*). Οὗτος στοιχεῖ μὲν κυρίως τῷ Πλάτῳ ἀλλὰ παραλαμβάνει καὶ ἀριστοτελικὰς καὶ ἀτομικὰς θεωρίας⁶ ἀνάγων τὰ τέσσαρα στοιχεῖα εἰς ἐνώσεις ὁμοιογενῶν καὶ ἀοράτων ἀτόμων⁷. ἀσπάζεται δὲ ἦν ἐκ τοῦ Μακροβίου ἀρύεται θεωρίαν τῆς περὶ τὸν ἥλιον κινήσεως τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης⁸. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ γνωματεύει ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐδημιουργήθησαν ἐκ τοῦ μηδενὸς κατὰ θεῖαν βούλησιν ἀπορρίπτων δὲ τὴν προὔπαρξιν αὐτῶν ταυτίζει καὶ αὐτὸς τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν⁹ πρὸς τὸ

cognitionem anima consurgit atque intellectibilitas solius divini generis et secundum Platonem».

¹ Αὐτ. 94 ἐξ.

² *Metal.* 1, 5' 832 B.

³ *Hauréau*, Not. et extr. de q. man 5. 195.

⁴ Μέρη τινὰ ἐξέδωκεν ὁ *Cousin* (Ouvrages inéd. d'Abél. 669 ἐξ.

⁵ Ὡς ἔδειξεν ὁ *Hauréau*, ἐνθ. ἀνωτ. 1, 100 ἐξ.

⁶ Τὰς φυσιολογικὰς θεωρίας ἔμαθεν ὁ Γουλιέλμος ἐκ τῶν μεταφράσεων Κωνσταντίνου τοῦ Ἀφρικανοῦ.

⁷ *Elem. Phil.* P. L. 90, 1032 D «*Elementa ergo sunt simplae et minimae particulae, quibus haec quattuor constant quae videmus. Haec elementa numquam videntur sed ratione divisionis intelliguntur*». *Philosophia mundi* 1, 21 P. L. 172, 48 D ἐξ.

⁸ Ἰδὲ *Duhem*, Le système du monde 3, 108 ἐξ.

⁹ Μία, λέγει, καὶ μόνη ὑπάρχει ψυχὴ πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἢ αὐτὴ ποιούσα τὰ ὄντα γὰ ζῶσι καὶ αἰσθάνονται· πλὴν δὲν ἔχει ἐν πᾶσι τὴν αὐτὴν δύναμιν, διότι ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἐπέχεται ὑπὸ τῆς ἰδίας τοῦ σώματος φύσεως.

πρόσωπον τοῦ ἁγίου πνεύματος¹. Τέλος δ' ἐν τῷ ζητήματι τῶν καθόλου ἀποκρούει τὴν ὀνοματοκρατικὴν καὶ ἐγκρίνει τὴν πραγματοκρατικὴν θεωρίαν ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ οὐσία ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν (*substantia est res per se existens*²).

6. *Βεργάρδος Silvestris* ἢ Βεργάρδος ὁ ἐκ Tours³ συνέγραψεν ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου (κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Χαλκιδίου) καὶ ἄλλων περὶ πλατωνισμοῦ εἰδήσεων σύγγραμμα, ὅπερ ἐπιγράφεται «*De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus*» καὶ ἀντιτίθεται εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Θεοδώριον⁴. Τοῦτο κατὰ πρότυπον τοῦ Satirikon τοῦ Μαρτιανοῦ Καπέλλα τὸ μὲν ἐν μέτρῳ τὸ δὲ καταλογάδην συντεταγμένον ἔχει ἀλληγορικὴν καὶ μυθικὴν χροιάν καὶ διαγράφει σύστημα τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας. Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, ὅπερ λέγεται Μεγάκοσμος, ἡ φύσις μεμψιμοιρεῖ πρὸς τὸν νοῦν, τουτέστι τὴν θεϊαν πρόνοιαν, ἐπὶ τῇ συγχύσει τῆς πρώτης ὕλης καὶ αἰτεῖται κρεῖττονα τοῦ κόσμου διατάξιν· ὁ δὲ νοῦς ὑπὸ τῶν δεήσεων συγκινηθεὶς ἄσμενος κατανεύει καὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα διακρίνει. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῷ λεγομένῳ Μικροκόσμῳ ὁ νοῦς διαλέγεται πρὸς τὴν φύσιν, κωχᾶται ἐπὶ τῇ διατάξει τοῦ κόσμου καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων πλάττει τὸν ἄνθρωπον. Ὁ συγγραφεὺς φαίνεται γνωματεύων ὅτι ἡ ὕλη ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργηθεῖσα μορφοῦται ὑπὸ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς, ἀπορροίας οὔσης τοῦ θείου νοῦ, ὅστις τὰς ἰδέας ἐν ἑαυτῷ περιέχει καὶ εἶναι ὁ Λόγος τοῦ θεοῦ πατρός, τοῦ Ἁγαθοῦ. Αἱ ἰδέαι εἶναι ἐν τῷ θείῳ νῶ ὡς *formae exemplares*, ὡς αἰετοὶ ἔννοιαι τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν καὶ ἀτόμων ἐν τῷ θείῳ Λόγῳ, διαμένουσαι παρὰ πᾶσαν τῶν καθ' ἕνα μεταβολὴν ἀμετάβλητοι καὶ ἀναλλοίωτοι⁵. Λοιπὸν ἐκ τοῦ θείου νοῦ ἀπορρέουσα ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ εἶναι «ἐντελέχεια» καὶ ἐμόρφωσε τὴν φύσιν. Ὁ μὲν θεῖος

¹ Ἐν τῇ ἐκδοχῇ μάλιστα τῆς γενέσεως τῶν ψυχῶν ἀποκλίνει τοῦ πλατωνισμοῦ καὶ ὁμολογεῖ ἑαυτὸν χριστιανόν. «*Christianus sum, non academicus*» Παρὰ Cousin, Ouvr. inéd. d'Abél. σ. 673.

² *Dragmaticon* παρὰ Prantl. 2, 129. 100.

³ Ἴσως εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Βεργάρδος ὁ ἐκ Μοέλαν, ἀρχιγραμματεὺς ἐν Chartres καὶ μετέπειτα ἐπίσκοπος τοῦ Quimper (1159—1167).

⁴ Τὸ σύγγραμμα ἐξεδόθη ὑπὸ C. S. Barach καὶ Joh. Wrobel ἐν τῇ Biblioth. philosophorum mediae aetatis 1876. Πβλ. καὶ Cousin, Ouvrages inéd. d'Abélard. σ. 640 ἔξ.

⁵ *De mundi univers.* παρὰ Cousin, Ouvr. inéd. d'Abél. σ. 628.—Barach 1, 2, 150 ἔξ.

νοῦς ταυτίζεται πρὸς τὸν Λόγον ἢ δὲ τοῦ κόσμου ψυχὴ (ἐντελέχεια) πρὸς τὸ ἅγιον πνεῦμα, κατὰ τοιοῦτον δὲ τρόπον παράγεται ἡ τριάς.

7. *Γιλβέρτος ὁ Πορρετιανός*. Ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων μαθητῶν τῆς προκειμένης Σχολῆς ἦτο ὁ Gilbert de la Porrée (Gilbertus Porretanus). Γεννηθεὶς τῷ 1076 ἐν Poitiers ὑπῆρξε μαθητὴς Βεργάρδου τοῦ ἐκ Chartres καὶ ἄλλων, ὕστερον δ' ἐδίδαξεν ἐν Chartres καὶ Παρισίοις καὶ τέλος ἐγένετο ἐπίσκοπος Poitiers, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1154. Πλὴν τοῦ ὑπομνήματος εἰς τὰ θεολογικὰ ἔργα τοῦ Βοηθίου¹ συνέγραψε βιβλίον περὶ τῶν ἕξ τελευταίων κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους (*De sex principiis*)². Καὶ εἶναι μὲν τὰ ἔργα τοῦ Γιλβέρτου ἐν μέρει σκοτεινὰ ἀλλὰ μαρτυροῦσι φιλοσοφικὴν διανόησιν καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐρευνῶν. Ἐν τῷ ζητήματι τῶν καθόλου ὁ φιλόσοφος οὗτος εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἄκρας πραγματοκρατικῆς θεωρίας. Αἱ καθόλου, λέγει, ἔννοιαι δὲν εἶναι ἀυθαίρετα τοῦ νοῦ δημιουργήματα ἀλλ' ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς οὐσι *σύμφυτα εἶδη* (*formae nativæ*), ἅτινα εἶναι ἀπεικασματα τῶν ἐν τῷ θεῷ *ιδεῶν*³. Τὰ καθόλου προέρχονται ἐκ τῶν καθ' ἕνα δι' ἀφαιρέσεως τοῦ νοῦ, ὅστις οὕτω γινώσκει τὴν φύσιν καὶ τὰς ιδιότητας τῶν αἰσθητῶν⁴. Τὰ καθ' ἕνα γίνονται διὰ τῆς γενικῆς ἐννοίας ὡς ἐν οὐχὶ διότι ἔχουσι πάντα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μερικὴν φύσιν ἀλλὰ μόνον διότι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν συνάπτονται πρὸς ἄλληλα διὰ τοῦ νοῦ⁵. Τὰ μερικὰ

¹ Παρὰ Migne, P. L. 64, 1255 ἔξ.

² Ἡ πραγματεία αὕτη, ἀποτελοῦσα ἀπόπειραν συμπληρώσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐσχολιάσθη ὑπὸ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου καὶ μνημονεύεται ὑπὸ Θεωμᾶ τοῦ Ἀκωνάτου· εἰσήχθη κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων καὶ ἐσπουδάζετο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος.

³ In Boeth. de trinit. P. L. 64, 1267. «*Non ideae sed idearum εἰκόνες i. e. imagines*».

⁴ Joh. Saresb. Metalog. 2, 17· 875 A. «*Universitatem formis nativis attribuit, et in earum conformitate laborat; est autem forma nativa originalis exemplum et quae non in mente Dei consistit sed rebus creatis inhaeret. Haec graeco eloquio dicitur εἶδος, habens se ad ideam ut exemplum ad exemplar; sensibilis quidem in re sensibili sed mente concipitur insensibilis; singularis quoque in singulis sed in omnibus universalis*».

⁵ Ὁ νοῦς συλλέγει (colligit) τὸ καθόλου ἀποβλέπων εἰς τὴν οὐσίαν τῶν καθ' ἕνα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν, ἦτοι εἰς ἐκεῖνο ὅπερ ἐστὶ (est) καὶ

είναι καθ' ἑαυτὰ πολλά καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι διάφορα συμβεβηκότα, οὐχὶ δὲ ἐπειδὴ ἔχουσι συμβεβηκότα εἶναι πολλά ¹.

Ἡ ἀναλλοίωτος τοῦ καθ' ἑκαστον φύσις, ἥτοι ἐκεῖνο δι' οὗ ἕκαστον εἶναι ὅ,τι εἶναι, λέγεται οὐσία (subsistentia, id quo est)· τὸ δὲ διὰ τῆς οὐσίας ἢ οὐσιώσεως ὑφιστάμενον μερικὸν καὶ ἀτομικὸν ὀνομάζεται ὑπόστασις (substantia id quod est) ἢ καὶ πρόσωπον ἐφ' ὅσον εἶναι ἔλλογον ². Ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν τούτων ἐννοιῶν ἐρείδεται ἡ διάκρισις εἰδους καὶ ὕλης. Εἶδος μὲν εἶναι τὸ ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ ἰδία ἐκάστου ὑπαρξίς, ὕλη δὲ ἡ τοῦ εἶδους βάσις ³, τ. ἔ. τὸ ὑποκείμενον τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς ⁴. Ἀπόλυτον καὶ ἀρχέγονον εἶδος, καθαρὸν καὶ ἄμοιρον ὕλης, εἶναι ὁ θεός, εἰς ὃν ὡς πάσης ὕλης καὶ κινήσεως ξένον δὲν δύναται καθ' ἀλήθειαν (ἀλλὰ μόνον καθ' ἀναλογίαν) νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αἱ ἀριστοτελικαὶ κατηγορίαι ⁵. Ὁ θεὸς εἶναι τὸ ἀρχικὸν καὶ ὄντως ὄν, πᾶν δὲ ἄλλο ὑπάρχει ὡς μετέχον ἐκείνου· ὡσαύτως εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ δι' ἑαυτὸ ἀγαθόν, πᾶν δ' ἄλλο ἀγαθόν εἶναι τοιοῦτο μόνον διὰ τοῦ θεοῦ ⁶. Καὶ ὅμως δὲν ἐμμένει ὁ φιλόσοφος ἐν ἡ προσφυῶς ἔθετο ἀρχῇ ἀλλὰ μεταβιβάζων εἰς τὸν θεὸν τὰς οἰκείας τῶν φυσικῶν ὄντων ἐννοίας ἐκτρέπεται εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ θεία οὐσία καθ' ἑαυτὴν εἶναι πραγματικῶς διάφορος τῶν τριῶν προσώπων. Ὅπως δηλαδὴ ἕκαστον εἶναι ὅ,τι εἶναι διὰ τοῦ οἰκείου εἶδους χωρὶς νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ εἶδος, οὕτω καὶ ὁ θεὸς εἶναι τοιοῦτος διὰ τῆς θείας οὐσίας (essentia divina), ἥτις δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ θεός. Καὶ ἡ μὲν θεία οὐσία εἶναι μία τὸ δὲ δι' αὐτῆς ὄν (essens) δὲν εἶναι ἓν ἀλλὰ τρία, ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ἄλλ' οὕτως εἰσάγεται πραγματικὴ διάκρισις τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν τριῶν προσώπων καὶ ἡ τριάς εὐρύνεται εἰς τετράδα ⁷.

οὐχὶ ὅπερ ὑφίσταται (substat). In libr. Boeth. de trinit. ἐνθ. ἀνωτ. 1263. 1266 ἔξ. 1389.

¹ Αὐτ. 1264.

² Ὑπάρχουσι γενικαὶ καὶ μερικαὶ καὶ ἀτομικαὶ οὐσίαι ἀλλ' αἱ τελευταῖαι μόνον ἐν τοῖς καθ' ἑκαστον. Ἐνθ. ἀνωτ. 1267. 1375 ἔξ. 1393 ἔξ.

³ Τὰ εἶδη δὲν χωρίζονται ἀπὸ τῆς ὕλης· ἀλλ' αἱ πρότυποι ἐκείνων ἰδέαι αἱ ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσαι εἶναι ἄϋλοι. Αὐτ. 1266.

⁴ Αὐτ. de huab. nat. 1367.

⁵ Αὐτ. de trinit. 1268. 1282.

⁶ Αὐτ. 1267.

⁷ Τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν κατεπολέμησεν ὁ ἅγιος Βερνάρδος καὶ ἀπέρ-

Ἦ Γιλβέρτος ἔσχεν εὐρὺν κύκλον μαθητῶν, εἰς ὃν ἀνήκει ἡ ἐν κώδικι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ παρεχομένη ὑπεράσπις τοῦ ὑπομνήματος τοῦ φιλοσόφου εἰς τὸ De trinitate τοῦ Βοηθίου ¹. Ἐκ τῶν μαθητῶν ἐκείνου ἦτο καὶ ὁ περιώνυμος ἱστορικός Ὁθων ὁ ἐκ Freising (1115—1158), οὗ τὸ ἔργον «Chronicon sive Historia de duabus civitatibus» ἐπιγραφόμενον εἶναι συντεταγμένον κατὰ τὸ παρὰδειγμα τοῦ «De civitate Dei» τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἀποτελεῖ σπουδαιότατον ἐπίτευγμα τῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι γενομένης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ὁ φιλόσοφος ἱστορικός θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ εἶναι σημειώσεως ἄξιον ὅτι οὗτος πρῶτος ἢ ἐκ τῶν πρώτων εἰσήγαγε τὴν νέαν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους (τὰ δύο Ἀναλυτικά, τὰ τοπικὰ καὶ τοὺς σοφιστικὸς ἐλέγχους) εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ προεβίβασε τὴν σπουδὴν τοῦ Σταγίριου ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Freising. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἕτερον σύγγραμμα αὐτοῦ τὸ ἐπιγραφόμενον «Gesta Friderici Imperatoris» ² εἶναι οὐχ ἥττον ἀξιόλογον ἄλλως τε καὶ διότι παρέχει πολλὰς εἰδήσεις περὶ τῶν συγχρόνων φιλοσόφων καὶ θεολόγων καὶ μάλιστα περὶ Γιλβέρτου τοῦ Πορρετανοῦ. Αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ ἀνδρὸς θεωρίαι ἐμφαίνουσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βοηθίου καὶ τοῦ ὑπομνηματιστοῦ αὐτοῦ Γιλβέρτου.

Μαθητὴς τοῦ Γιλβέρτου εἶναι καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Liber de vera philosophia», ὅπερ ἐφιλοπονήθη μετὰ τὸ ἔτος 1180 καὶ 1190 ³. Ὁσαύτως ἐκείνου ὑπέστη ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν ὁ Radulfus Ardens ἐν τῷ Speculum universale ⁴, ὅπερ παρέχει περιεκτικὸν ἠθικῆς σύστημα ἠντλημένον ἐκ παλαιότερων (Κικέρωνος, Σενέκα, Βοηθίου) καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Τοῦ Γιλβέρτου θεριμὸς θιασώτης καὶ ὑπέρομαχος φαίνεται ὢν καὶ

οἶπεν ἡ ἐν Παρισίοις (τῷ 1147) καὶ ἡ ἐν Ρήμοις σύνοδος (τῷ 1148). Διὸ καὶ ἠναγκάσθη ὁ Γιλβέρτος νὰ ἀποπτύσῃ αὐτήν.

¹ Grabmann, Die Gesch. der schol. Meth. 1, 432 ἔξ.

² Τὰ ἔργα τοῦ Ὁθωνος ἐξέδωκεν ὁ R. Wilmans. (Monum. Germaniae hist. 20, 83 ἔξ.) Τὰ Gesta ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Simson τῷ 1912 (ἐν Script. rerum Germanicarum).

³ P. Fournier, Un adversaire inconnu de S. Bernard et de Pierre Lombard. Bibliothèque de l'école des Chartres, τόμ. 47, σ. 394 ἔξ. πβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν πραγματείαν «Études sur Jochim de Flore et ses doctrines.» 1909.

⁴ Grabmann 1, 246 ἔξ.

ὁ ἀγνώστος συγγραφεὺς βιβλίου ἐπιγραφομένου «De diversitate naturae et personae proprietatumque personalium non tam Latinorum quam ex Graecorum auctoritatibus extractus»¹. Οὗτος μετασχὼν πρεσβείας πεμφθείσης (τῷ 1179) ὑπὸ τοῦ Φρ. Βαρβαρόσσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐποιήσατο ἐκεῖ συμβολὴν κειμένων τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Γιλβέρτου ἐγεροθέντα ζητήματα.

8. **Ἰωάννης ὁ Σαρισβεριώτης** (Jo. de Salisbury. Jo Saresberiensis) ἐγεννήθη μὲν ἐν Sarum τῆς Ἀγγλίας περὶ τὸ 1110—1120 ἐσπούδασε δὲ ἐν Γαλλίᾳ (1136—1148). Ἐνταῦθα διδασκάλους ἔσχε τοὺς περιφανεστάτους τῶν χρόνων ἐκείνων ἄνδρας² καὶ συνεδύασε τὴν τῶν δοκίμων συγγραφέων σπουδὴν πρὸς τὴν λογικὴν καὶ θεολογικὴν μόρφωσιν. Ἐπανελθὼν εἰς Ἀγγλίαν ἔσχε μεγάλην δρᾶσιν· ἐγένετο φίλος καὶ γραμματεὺς Θεοβάλδου, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταουρίας, καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Θωμᾶ Βεκέτου, σύμβουλος Εὐγενίου τοῦ τρίτου καὶ Ἀδριανοῦ τοῦ τετάρτου· τέλος δὲ κατέστη (τῷ 1176) ἐπίσκοπος Chartres, ὅπερ ἀξίωμα διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου (1180). Πλὴν ἄλλων τινῶν³ συνέγραψε διδακτικὸν ποίημα, ὅπερ ἐπιγράφεται Νουθητικὸς (Entheticus [=Nutheticus] sive de dogmate philosophorum) καὶ παρέχει κατὰ τρόπον κριτικὸν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλοσοφίας⁴. Κυριώτατα δ' αὐτοῦ ἔργα εἶναι δύο, ἥτοι *Policraticus* sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum⁵, ἐν ᾧ περὶ οὗ τῆς Αὐτῆς βίος εἰκονίζεται καὶ μυκητριζέται⁶, καὶ *Metalogicus*, ἐν ᾧ ἡ τῆς Λογικῆς ἀξία καὶ ὠφέλεια⁷ ἐξαίρεται

¹ Τὸν πρόλογον βλέπει τις παρὰ Haskins (Studies 210).

² Ἐμορφώθη ἐν Chartres καὶ Παρισίοις ἔχων διδασκάλους τὸν Ἀβαλάρδον, Γουλιέλμον τὸν ἐκ Conches, Γουλιέλμον τὸν Πορρετανόν, R. Pulleyn καὶ ἄλλους.

³ Ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἐγράφησαν *Epistolae, Historia pontificalis* καὶ βιογραφίαι.

⁴ Ἐξεδόθη ὑπὸ Chr. Petersen, 1843.

⁵ Ἐκδ. Clem. J. Webb, 1909, 2 τόμ.

⁶ Τὸ ἔργον τοῦτο παρέχει τὴν πρώτην ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι σπουδαίαν θεωρίαν περὶ πολιτείας καὶ ἐπέδρασεν ἐπ' ἄλλους τε καὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκννάτην.

⁷ Ὑπερμαχῶν ὁ Ἰωάννης τῆς λογικῆς δὲν παραλείπει νὰ ψέξη τὴν παρὰ τοῖς τότε «νέοις διαλεκτικοῖς» κακὴν αὐτῆς χρῆσιν. Μέμφεται τούτους ὅτι πε-

καὶ προασπίζεται¹. Θεμελιῶν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος χωρεῖ μετ' ἄκρας περισκέψεως· θέλει νὰ βασανίσῃ πάντα, πρὶν ὁμολογήσῃ αὐτὰ ἀληθῆ, καὶ ἐπικαλεῖται τοὺς σκεπτικὸς τῆς ἀρχαιότητος², ὅπερ ποιεῖ οὐχὶ ἵνα τραπῆ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν ἀλλ' ἵνα προέλθῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν ἀσφαλέστερον. Ἐν ἀγόνις, λέγει, προβλήμασι δὲν πρέπει ὑπεράγαν νὰ ἐνδιατριβώμεν, ἵνα μὴ σπουδαιότερων πραγμάτων ἐπιλανθανώμεθα, ὡς ἐποίησαν ἐπὶ παραδείγματος οἱ διαλεκτικοὶ περὶ τὴν θεωρίαν τῶν καθόλου ἀσχολούμενοι καὶ ἄλλοι ἄλλας γνώμας ἀποφαινόμενοι³. Πλὴν ὅμως δὲν παραλείπει νὰ ἀσχοληθῆ διεξοδικῶς περὶ τὸ πολυθρόυλητον τοῦτο ζήτημα⁴ καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ νὰ εἴπῃ γνώμην μὴ ἀποκλίνων κατ' οὐσίαν τοῦ Βοηθίου καὶ τοῦ Γιλβέρτου. Τὰ καθόλου δηλαδὴ δὲν ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ ἐκτὸς τῶν μερικῶν ἀλλ' εἶναι ἐν αὐτοῖς ὡς εἶδη, ἅτινα ὁ νοῦς δι' ἀφαιρέσεως λαμβάνει ὡς εἰκόνας. Αὐταὶ εἶναι μὲν ὑποκειμενικὰ (τοῦ νοῦ) πλάσματα (figmenta) ἀλλ' ἔχουσι ἀντικειμενικὴν σημασίαν, ὅποτε ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ὁμοιότητα τῶν ὄντων⁵. Τὰ δὲ πρότυπα τῶν εἰδῶν ὑπάρχουσι ἀίδια ἐν τῷ θεῷ λόγῳ καὶ συνιστῶσι τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, καθ' ὃν ὁ αἰσθητὸς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐγένετο⁶. Ἐν συνόλῳ ὅμως θεωρεῖ ὁ φιλόσοφος τὸ ὄντολογικὸν ζήτημα ὡς ἀμφίβολον καὶ τοιοῦτο, περὶ ὃ δὲν πρέπει νὰ κατατριβώμεν τὸν ὄλον βίον ἀμελοῦντες ἐτέρων σπουδαιότερων ἐρευνῶν⁷. Ἰδίᾳ δ' ἐξαίρεται, καθὰ ἐροήθη, ἡ Λογικὴ ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις καὶ ἀφυκτον ὄργανον πάσης φιλοσοφικῆς μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης⁸.

ριορίζονται ἐν τῇ διαλεκτικῇ, παρορῶσι τῶν Πατέρων τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐκτρέπονται εἰς παρατόλους ἰσχυρισμούς. Διὸ καὶ ἀποκλίνουσι, λέγει, τῶν παλαιῶν φιλοσόφων καὶ περιπίπτουσιν εἰς δεινὰς πλάνας, Metal. 1.

¹ Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Ἰωάννου ἐξεδόθησαν ὑπὸ J. A. Giles ἐν 5 τόμοις τῷ 1848. Παρὰ Migne P. L. 199.

² Policr. 7, 1—6.

³ Ὁ Ἰωάννης μνημονεύει ὀκτὼ διαφόρους γνώμας περὶ τῶν καθόλου. Metalog. 2, 17.

⁴ Policr. 7, 12.

⁵ Αὐτ. 2, 20, 3, 3 «Ea vero, quae intelliguntur a singularibus abstracta...animi figmenta sunt...quae ex conformitate singularium intellectu non casso concipiuntur».

⁶ Metal. 2, 20. Policr. 2, 18.

⁷ Metal. 2, 20, 3, 8. Policr. 4, 3.

⁸ Metal. 2, 3. Τιμῶν ἐνταῦθα ὁ Ἰωάννης κατ' ἐξοχὴν τὸν Ἀριστοτέλην

Ἡ περὶ τῶν καθόλου ζήτησις ἄγει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δεξιότη-
των καὶ ψυχικῶν δυνάμεων. Ἐνταῦθα ἀναγνωρίζονται αἱ αἰσθήσεις
ὡς βάσεις τῶν ἐπιστημῶν, διότι ἐκ τῆς αἰσθήσεως γίνεται ἡ μνήμη ἐκ
δὲ τῆς μνήμης πολλῶν ἡ ἐμπειρία ἐκ δὲ τῶν ἐμπειριῶν ἡ γνῶσις¹. Ἡ
αἰσθησις εἶναι διέγερσις τῆς ψυχῆς συνάπτουσα πρὸς τὰ αἰσθητά, ἐνῶ
ὁ λόγος καὶ ὁ νοῦς πορίζει τὴν ἐνδόμυχον τῶν πραγμάτων οὐσίαν².
Κατὰ τοιοῦτον τρόπον τιμάται συμφώνως τῇ ἀριστοτελικῇ διδασκαλίᾳ
ἢ τε ἐπαγωγικῇ καὶ ἢ παραγωγικῇ μέθοδος, ἢ τε ἐμπειρία καὶ ἢ νόη-
σις, ἣν μέθοδον καὶ ὁ Θωμᾶς μετὰ ἕνα αἰῶνα ἐπανέλαβεν. Ἀκριβέ-
στερον ὅμως δὲν ἀναπτύσσονται αἱ δεξιότητες καὶ δυνάμεις τῆς ψυ-
χῆς³ ἀλλ' ἀπλῶς λέγεται ὅτι λεπτομερῆς αὐτῶν σπουδὴ ἔχει χρεῖαν
πολλῶν τόμων⁴.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς σχολαίας καὶ ἀκάρπους ἔριδας ἀπαιτεῖ ὁ
Ἰωάννης ἐντονωτέραν τῆς φιλοσοφίας τάσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν. Ἡ φι-
λοσοφία ὀφείλει νὰ δοῦνται ἀπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ
τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν θεόν, καὶ νὰ ἔχη τὴν ἀγάπην ταύτην ὡς σκοπόν.
Ὅπως δὲ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἐπιζητοῦσι τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ,
οὕτω καὶ πᾶσα φιλοσοφικὴ γνῶσις πρέπει νὰ ἀποβλέπη εἰς ἐπίρροσιν
τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπης καὶ διὰ ταύτης εἰς προαγωγὴν τῆς ἀρετῆς.
Ὅ,τι ἂν μὴ ὑπηρετῇ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς θεωρί-
αις, εἶναι κενὸς λόγος καὶ μάταιος μῦθος⁵. Διότι ἡ τῶν ἀνθρώπων
ἀξία ἐγκρίεται ἐν τῇ γνῶσει τοῦ θεοῦ καὶ τῇ διὰ τῆς θείας χάριτος
ἐπιτυγχανομένη ἐνώσει πρὸς αὐτὸν ὡς τὴν πρώτην πηγὴν τῆς ἀληθείας
καὶ ἀγάπης. Ἡ δ' ἀρετὴ, ἣς οὐσία εἶναι ἡ τοῦ μέτρου τήρησις, προσ-
γίνεται δι' ἀδιαλείπτου ἀγῶνος, εἰς οὗ τὴν διεξαγωγὴν εἶναι ἀναγκαία
ἡ θεία χάρις⁶. Ἐν τῇ ἠθικῇ διαλαμβάνει ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς προ-
νοίας καὶ θείας προοράσεως, ἣν πειροῦται νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὴν ἀν-

θεωρεῖ ὡς τὸν μέγιστον τῶν φιλοσόφων ἀναλύει δὲ τὰ λογικὰ αὐτοῦ συγγράμ-
ματα καὶ μάλιστα τὰ τοπικά, δι' ὧν προσδοκᾷ τὴν προαγωγὴν τῆς διαλεκτι-
κῆς καὶ πάσης που ἐπιστήμης (αὐτ. 3, 7, 3, 5).

¹ Metal. 4, 8. 4, 20 «Ars sive scientia originem trahit a sensu».

² Αὐτ. 4, 15 καὶ 16. «Ratio transcendit omnem sensum et iudicium suum, etiam in corporalibus et spiritualibus rebus immergit».

³ Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλή καὶ ἀθάνατος. Αὐτ. 4, 20.

⁴ Ἐνθ. ἀνωτ.

⁵ Policr. 7, 11. Metal. 1, prol.

⁶ Policr. 2, 20.

θρώπινην ἐλευθερίαν¹. Πραγματεύεται δὲ διεξοδικῶς καὶ περὶ πολι-
τείας ἀκολουθῶν θεωρίας παλαιότερων². Παραπλησίως τῷ ἀνθρώ-
πῳ εἶναι, λέγει, καὶ ἡ πολιτεία μέγας ὄργανισμὸς ὑπὸ τῆς θείας
χάριτος ἐμψυχούμενος καὶ κατὰ νοῦν καὶ δικαιοσύνην διεπόμενος³.
Τὰ τοιαῦτα περὶ πολιτείας φιλοσοφήματα ἐπέδρασαν ἐπὶ τὰς πολι-
τικὰς θεωρίας τῶν μετέπειτα χρόνων.

Ἰδίαν Σχολὴν ὁ Ἰωάννης δὲν συνεκρότησεν ἀλλ' ἔχει ἐν τῇ ἱστο-
ρίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἰκανὴν ἀξίαν διὰ τὴν εὐρεῖαν γνῶσιν τῆς τε θύ-
ραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας καὶ τὴν πρὸς τὴν χριστια-
νικὴν πίστιν συναρμογὴν θαυμαστῆς τοῦ πνεύματος ἐλευθερίας ἔτι δὲ
διότι παρέχει εἰκόνα τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἡ σύγχυσις τῆς τότε διαλε-
κτικῆς ἤγειρεν.

9. Ἄλανος ὁ ἐκ Αἰλλης (Alanus ab Insulis, Ryssel, Allain de Lille). Οὗτος καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Φλάνδρᾳ Αἰλλης (Ryssel, ab insulis) ἐγεννήθη τῷ 1128, ἔσχε διδάσκαλον τὸν ἅγιον Βερνάρδον καὶ ἐγένετο εὐδοκιμώτατος ἐν τοῖς καθ' ἑαυτὸν λογίοις, διὸ καὶ ἔλαβε τὴν προσωνομίαν τοῦ «doctor universalis». Κατέστη ἐπίσκοπος Auxerre καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1202. Πλὴν τινων ποιημάτων εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ βιβλικὴν θεολογίαν ἀναφερομένων⁴ συνέγραψε ἀπολο-
γητικὸν ἔργον De fide catholica contra haeticos ἐπιγραφόμενον⁵, ἐν ᾧ ἐπὶ τῇ βάσει ἀθηναιῶν (τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων) προα-
σπίζονται αἱ οὐσιώδεις διδασκαλῖαι τῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν προσβο-
λῶν τῶν ἀπίστων. Ἐτι δ' ἰσχυρότερον ἐξάιρεται ἡ δύναμις τῶν логи-
κῶν μεθόδων καὶ ζητεῖται ἡ εἰς τὴν θεολογίαν ἐφαρμογὴ κανόνων
καὶ ἀξιωμάτων ἐν τῷ συγγράμματι «Regulae» ἢ «Maximae theolo-

¹ Ἐνθ. ἀνωτ.

² Τὰς περὶ πολιτείας γνώμας, ἐν αἷς ἀκολουθεῖ μάλιστα τῷ Κικέρωνι καὶ ψευδοπλουταρχεῖ συγγραφῆ, καταγράφει ἐν τῷ Πολυκρατικῷ αὐτοῦ.

³ Τοῦ ὄργανισμοῦ τούτου «ψυχὴ μὲν εἶναι τὸ ἱερατεῖον, κεφαλὴ δὲ ὁ θεὸς καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἡγεμόν, καρδιά δὲ ἡ βουλή, ὀφθαλμοὶ δὲ καὶ ὄτα καὶ γλῶσσα οἱ ὑπάλληλοι, χεῖρες δὲ οἱ στρατιῶται, πόδες δὲ οἱ γεωργοί».

⁴ Τοιαῦτα εἶναι ἡ Ars praedicondi, ὁδηγὸς εἰς ἄσκησιν τοῦ κηρύγμα-
τος, «Sermones, Dinstinctiones dictionum theologiarum, ἤτοι λεξικὸν
βιβλικῶν ἐκφράσεων, Poenitentiarius.

⁵ Σύγγειται ἐκ τεσσάρων βιβλίων, ὧν τὰ δύο τελευταῖα ἐξέδωκεν ὁ De
Wisch ἐν τῇ Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis, 1656.

gicae»¹. Τὸ περιώνυμον ποίημα «Anticlaudianus» εἶναι ἐγκυκλοπαιδεία τῆς τότε ἐπιστήμης, τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ὑπομιμνήσκει πλὴν ἄλλων τὴν τάσιν τοῦ Κλαυδιανοῦ Ρουφίνου². Τέλος δὲ ἡ πραγματεία De planctu naturae συντάχθη κατὰ πρότυπον τῶν ἔργων τοῦ Βοηθίου καὶ Μαρτιανοῦ Καπέλλα³.

Ὁ Ἄλανος ἀποφαίνει τὸν θεὸν ἀπρόσιτον εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν· μόνον ἀτελῶς γινώσκομεν αὐτὸν καὶ δὴ ὡς ὑπερτάτην αἰτίαν καὶ πρώτην ἀρχὴν τῆς κινήσεως. Ἀκολουθῶν δ' ὁ φιλόσοφος τῷ Θεοδωρίῳ παραδέχεται τὸν θεὸν ὡς μονάδα (monas) καὶ ἑνάδα (unitas) καὶ πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ τὴν τριαδικότητα διὰ τῆς πυθαγορείου θεωρίας⁴. Ὡσαύτως ὑποστὰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βοηθίου ἀσπάζεται τὰς ἀριστοτελικὰς ἀρχάς, εἶδος καὶ ὕλην, οὐσίαν καὶ συμβεβηκότα καὶ τὴν περὶ γενέσεως θεωρίαν. Ἄλλὰ καὶ περὶ τὴν κοσμολογίαν ἡσυχολήθη καὶ τὴν ψυχολογίαν. Ἡ πρώτη ὕλη δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν ἀδιόριστον τι καὶ δυνάμει ὄν ἀλλὰ χάος (chaos antiquum). Μεταξὺ δὲ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῶν καθ' ἕκαστον τίθεται ἐν τῷ μέσῳ ἡ φύσις, θεραπαινὶς τοῦ θεοῦ (Dei auctoris vicaria), τουτέστι ψυχὴ τις τοῦ κόσμου τὸ σύμπαν διέπουσα⁵. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι ἀσώματος καὶ ἀθάνατος, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτοῦ διακρίνεται εἰς νοερὸν καὶ

¹ Ἐνταῦθα ἐφαρμόζεται κατὰ μίμησιν τοῦ Βοηθίου (Liber de hebdomadibus) ἡ παραγωγικὴ μέθοδος, καθ' ἣν οἱ ἐπόμενοι κανόνες συνάγονται ἐκ τῶν προηγουμένων. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδου προτάσσονται ὀρισμοὶ καὶ ἀξιώματα, ἐξ ὧν προκύπτουσι θεωρήματα. Οὕτω πειρᾶται ὁ Ἄλανος νὰ καθορίσῃ τὰ ἀξιώματα τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ ἐξ αὐτῶν παραγάγῃ σύστημα τῆς ὅλης πίστεως περιληπτικόν. Πρόκειται δηλαδὴ ἡμῖν θεολογία more geometrico demonstrata, ὑπομιμνήσκουσα τὴν κατὰ παραπλησίαν μέθοδον συνταχθεῖσαν ὕστερον Ἡθικὴν τοῦ Σπινόζα.

² Ὄθεν καὶ τὸ ὄνομα Anticlaudianus ἢ Antirufinus. Ἡ πρόθεσις ἀντι ἐν τῇ συνθέσει ταύτῃ σημαίνει οὐχὶ ἀντίθεσιν ἀλλ' ἀπομίμησιν.

³ Τὰ ἔργα τοῦ Ἄλανοῦ ἐξέδωκεν ὁ μνημονευθεὶς De Wisch, 1654. Τὸ δὲ Anticlaudianus καὶ τὸ De planctu naturae ἐξέδωκε καὶ ὁ Th. Wright (Reg. Brit. script. medii aeni. 2, 268 ἐξ.). Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἰδὲ B. Hauréau, Mémoire sur la vie et quelques oeuvres d'Alain de Lille (Mém. de l'Acad. des inscr. 32, 1 ἐξ.) τοῦ αὐτοῦ Notices et extraits tom. 1 ἐξ.—Cl. Baumker, Handschr. zu den Werken des Alanus, 1894.—M. Grabmann, Die Gesch. d. schol. Methoden 2, 452 ἐξ.

⁴ Ἰσχυρίζεται μετὰ τοῦ Ἀβαιλάρδου ὅτι καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐγίνωσκον τὴν θεῖαν τριάδα, ἐπιλαβεῖται δὲ πρὸς τοῦτο ἄλλους τε καὶ Ἐρμῆν τὸν τρις μέγιστον. Contr. Haeret. 3, 3 καὶ 4.

⁵ Baumgartner, Die Philos. des Alanus ab Insulis, σ. 77 ἐξ.

φυσικόν, ὃ τελευταῖον ἔχει ὁ ἀνθρώπος κοινὸν τοῖς ζώοις, λεπτότερον τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ φωτός, αἰτίον τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς φαντασίας, σωματικὸν καὶ θνητόν. Τὸ νοερὸν πνεῦμα εἶναι ἡ κυρίως ψυχὴ, ἣτις συνάπτεται πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ φυσικοῦ πνεύματος¹.

Παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ συνάπτονται καὶ συμφύρονται ἔννοιαι πλατωνικαὶ καὶ ἀριστοτελικαὶ καὶ πυθαγορिकाί. Πάντως εἶναι ὁ Ἄλανος ὁ τελευταῖος ἀξιόλογος φιλόσοφος τοῦ 12^{ου} αἰῶνος τιμῶν ἰδίᾳ τὸν πλατωνισμόν, ὅστις ἐμελλεν ὕστερον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἀριστοτελισμόν. Μαθητὴς ἐκείνου ὑπῆρξεν ὁ Radulfus de Longo Campo γράψας περὶ τὸ 1216 ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἀντικλαυδιανόν (Anticlaudianus)². Ὁ συγγραφεὺς πρὸς τὰ νέα πλατωνικὰ διδάγματα τῆς οἰκείας Σχολῆς ἀναμιγνύει ἀριστοτελικὰς καὶ ἀραβικὰς θεωρίας.

10. Κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον, καθ' ἣν ὁ Ἄλανος συνέγραψε τοὺς Κανόνες αὐτοῦ ἀκολουθῶν τῷ Βοηθίῳ καὶ τοῖς στοιχείοις τοῦ Εὐκλείδου, συντάχθη τὸ εἰς τὸν πάπαν Κλήμεντα τὸν τρίτον (1187—1191) ἀφιερωμένον ἀπολογητικὸν ἔργον *De arte catholicae fidei*. Τὸ σύντομον τοῦτο συστηματικὸν διάγραμμα τῶν σπουδαιοτάτων τῆς πίστεως διδασκαλιῶν προσενέμετο τέως ὑπὸ πολλῶν εἰς τὸν Ἄλανόν³, ἀλλ' ἀκριβέστεραι ἔρευναι ἔδειξαν ἐπ' ἐσχάτων⁴ ὅτι ἀνήκει εἰς Νικόλαον τὸν ἐξ Ἀμβιάνου (Ambiano Amiens). Ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὴν γεωμετρικὴν μέθοδον τοῦ προτάσειν ἀξιώματα καὶ παράγειν ἐξ αὐτῶν θεωρήματα διαλαμβάνει ἐν πέντε βιβλίοις περὶ θεοῦ καὶ κόσμου, περὶ ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, περὶ ἀναστάσεως καὶ μελλούσης ζωῆς. Ποιεῖ λοιπὸν καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Ἄλανός, τὴν θεολογίαν εἶδος μαθηματικῆς, γεωμετρίας· ἀποκλείει τὴν αὐθεντίαν καὶ καταφεύγει εἰς καθαρῶς λογικὰ ἐπιχειρήματα⁵.

¹ Contra Haeret. 2, 14 καὶ 15. Regul. 72. Ἀπλῶς εἰπεῖν ἐν τῷ διορισμῷ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς συμφωνεῖ ὁ Ἄλανος τοῖς Πυθαγορείοις καὶ τῇ αὐγουστίνειῳ ἐκδοχῇ, οὐχὶ τῷ Ἀριστοτέλει.

² Ἐπιθὶ B. Hauréau, Notices et extraits 1, 325 ἐξ. M. Grabmann, Die gesch. d. schol. Methoden 2, 48 ἐξ.

³ Ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἄλανοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Pez καὶ παρὰ Migne.

⁴ M. Grabmann ἔνθ. ἀνωτ. 2, 459 ἐξ.

⁵ Οὕτω λήγοντος τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἡ θεολογία καταλέγεται εἰς τὰς ἐπιστήμας (Artes) καὶ μετέρχεται μέθοδον μαθηματικὴν. De arte cathol. fidei, Prol. P. L. 210, 597 A. B. «Nempe editionem hanc Artem catholicam

11. Εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Chartres καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν κατεύθυνσιν Γιλβέρτου τοῦ Πορρετανοῦ ἀνήκει ὁ Ἰωακείμ ὁ ἐκ Φλωρίδος (1145—1202), ὃς οὐ συνεγράφησαν μὲν πολλὰ ἀλλ' ἐξεδόθησαν ἤδη μόνον ¹ τὰ ἐπιγραφόμενα Concordia Novi et Veteris Testamenti ², Expositio in Apocalysim καὶ τὸ Psalterium decem chordarum ³. Οὗτος ἐρμηνεύει κατὰ τινα μυστικὸν καὶ φανταστικὸν τρόπον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἐκκλησίας διακρίνων τρεῖς περιόδους ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν θείαν τριάδα. Ὁ μὲν δηλαδὴ αἰὼν (περίοδος) τοῦ πατρὸς ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημιουργίας, ὁ δὲ τοῦ υἱοῦ ἀπὸ τῆς ἀπολυτρόσεως ὁ δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀπὸ τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν τελευταίαν περίοδον θὰ κρατήσῃ τὸ ὑψηλὸν πνεῦμα τοῦ αἰωνίου Εὐαγγελίου ⁴. Ἡ περὶ τριάδος θεωρία καὶ μάλιστα ἡ τῆς ἱστορίας μυστικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ἰωακείμ ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς εἰς τὸν 13^{ον} αἰῶνα ⁵.

§ 8. Ὅπαδοὶ τῆς πανθειᾶς.

Αἱ πρὸς τὴν πανθεϊαν τάσεις δὲν ἔλειπον ἀπὸ τῆς Σχολῆς τῆς Chartres· εἶδομεν ἤδη ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Βερνάρδου Silvestris «De mundi universitate» ⁶ ἐμφορεῖται νέων πλατωνικῶν ἐνοιῶν καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς ἀπορροῆς. Τοιαῦται διδασκαλίαι, παρεμφερεῖς πρὸς τὰς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκότου, διεμορφώθησαν ἀκριβέστερον ὑπὸ δύο ἀνδρῶν, τοῦ Ἀμαλρίχου καὶ τοῦ Δαυΐδ.

fidei merito appello. In modum enim *artis* composita diffinitiones, distinctiones continet et propositiones artificioso successu comprobantes».

¹ Ἐκ τῶν ἀνεκδότων εἶναι καὶ τὸ De unitate trinitatis, δι' οὗ ὁ Ἰωακείμ ἤλεγχε τὴν περὶ τριάδος θεωρίαν τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ. Ἡ πραγματεία καταλήγουσα εἰς τὴν ἐνότητα τῶν τριῶν προσώπων (collectio trium personarum) κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Λατερανῷ τετάρτης συνόδου (τῷ 1215).

² Ἐν Βενετία τῷ 1519.

³ Ἐν Βενετία τῷ 1527.

⁴ H. Denifle, Das Evangelium aeternum und die Kommission von Anagni. Archiv. 1, 57 ἔξ.

⁵ Ὁ Φραγκισκανὸς Γεράρδος ὁ ἐκ Borgo San Donnino ἔγραψε τῷ 1254 εἰσαγωγὴν (Introductorius) εἰς τὰ κυριώτατα ἔργα τοῦ Ἰωακείμ. Ἰωάννης ὁ ἐκ Πάρμης καὶ ὕστερον ὁ Πέτρος Ολίβι († 1298) καὶ ἄλλοι ἐγένοντο ὑπερμαχοὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Ἰωακείμ.

⁶ Σελ. 500.

1. Ἀμαλρίχος ὁ ἐκ Bène. (Amaury de Bène) ἐγεννήθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς Σχολῆς τῆς Chartres· μετέβη εἰς Παρισίους, ἔνθα ἐδίδασκε τὴν διαλεκτικὴν καὶ ὕστερον τὴν θεολογίαν καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ. Ἀπέθανε δ' ἐκεῖ τῷ 1206 ὑπὸ τῆς λύπης ὅτι κατεδικάσθη ἡ διδασκαλία αὐτοῦ, καθ' ἣν ἕκαστος χριστιανὸς ὀφείλει νὰ πιστεύῃ ὅτι εἶναι μέλος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἄνευ τῆς πίστεως ταύτης οὐδεὶς δύναται νὰ καταστῇ μακάριος ¹. Κατὰ τὸν Γέρσωνα, ἱκανὰς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις παρέχοντα, ὁ Ἀμαλρίχος ἠρύσατο τὰς θεωρίας ἐκ τοῦ Σκότου· φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία ἔσχεν ἐπὶ τοῦτον ροπήν. Ὁ θεὸς εἶναι, λέγει, ἡ ἐνιαία οὐσία πάντων τῶν δημιουργημάτων· καὶ ὅπως τὸ φῶς δὲν φαίνεται καθ' ἑαυτὸ ἀλλ' ἐν τῷ ἀέρι, οὕτω καὶ ὁ θεὸς δὲν φαίνεται καθ' ἑαυτὸν ἀλλ' ἐν τοῖς δημιουργήμασιν. Αἱ δὲ ἰδέαι δημιουργοῦνται ἐν τῷ θεῷ καὶ πάλιν δημιουργοῦσι. Διὰ τῶν ἰδεῶν προέρχονται ἐκ τοῦ θεοῦ τὰ ὄντα εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν διαφορὰν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ θεὸς εἶναι τὸ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς πάντων, πάντα ἐπιστρέφουσι πρὸς τὸν θεόν, ἵνα ἐν ἐκείνῳ ἀναλοιώτως ἡσυχάσωσιν· ἐπιστρέφοντα δὲ γίνονται ἐν αὐτῷ ἐν ἀμέριστον καὶ ἀμετάβλητον ὄν, ὡς ἦσαν πρὶν προέλθωσιν ἐκ τοῦ θεοῦ ². Ἐντεῦθεν ἐκδηλὸς ὁ χαρακτήρ τῆς πανθειᾶς. Ἀλλ' ἔτι ἐναργέστερος καὶ σαφέστερος γίνεται ἐν αἷς ὁ Γέρσων μνημονεύει ἀποφάνεσι τοῦ Ἀμαλρίχου. Ὅπως, λέγει, ὁ Ἀβραάμ καὶ ὁ Ἰσαὰκ δὲν εἶναι διαφόρου ἀλλὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, οὕτω πάντα εἶναι ἐν καὶ τοῦτο τὸ ἐν εἶναι ὁ θεός. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ οὐσία πάντων τῶν δημιουργημάτων καὶ τὸ «εἶναι» πάντων. Ὅπως δὲ πάντα οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπος θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν θεόν· τὸ δὲ δι' οὗ συντελεῖται ἡ ἐπιστροφή αὕτη καὶ ἔνωσις εἶναι ἡ ἀγάπη, ἐν ἣ παύεται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οὔσα δημιουργημάτων καὶ ταυτίζεται τῷ θεῷ καὶ ἀπορροφᾶται ὑπ' αὐτοῦ ³. Ἐκ τούτων καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Ἀμαλρίχος στοιχεῖ, ὡς εἴρηται, ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Σκότου

¹ Περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ πληροφοροῦσιν ὁ Γουλιέλμος Βρίτων (Recueil des hist. de la France 27, σ. 83) καὶ ἀνώνυμος χρονογράφος (Chronicum universale anonymi Laudunensis. Monum. German. hist. Script. 26, 454).

² Baumker, Ein Traktat gegen die Amalricaner, σ. 386.

³ Gerson, Concord. metaphys. «Asseruit Amalricus ideas, quae sunt in mente divina, et creare et creari. Dixit etiam quod Deus ideo dicitur finis omnium, quae omnia aversura sunt in ipsum, ut in Deo incommutabiliter conquiescent, et in eo permanebunt».

⁴ Τοῦ αὐτοῦ De mystic. theol. 41.

ὁ μέγας ἀνάγει τὴν πανθεΐαν τοῦ Δαυὶδ εἰς τὸν Ξενοφάνη καὶ ἀκριβέστερον εἰς μαθητὴν ἐκείνου, ὃν ὀνομάζει Ἀλέξανδρον καὶ οὗ συγγραμμάτιον πιστεύει ὅτι κατέχει¹. Σημειωτέον ὅτι καὶ τούτου τὰ συγγραμμάτια καταδικάσθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπηγορεύθη ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐν ταῖς θεολογικαῖς καὶ ταῖς φιλοσοφικαῖς Σχολαῖς².

§ 9. Ἡ μυστικὴ θεωρία.

1. Παρὰ τὴν κυρίως σχολαστικὴν φιλοσοφίαν ἀνεφάνη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι καὶ μυστικὴ τάσις, ἣτις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ δὲν περιορίζετο αἰεὶ μόνον ἐν τῷ ἀσκητικῷ καὶ ἐποπτικῷ βίῳ ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὸν τοιοῦτον βίον³. Κατὰ τὴν μυστικὴν θεωρίαν ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἀλήθειαν οὐχὶ μᾶλλον διὰ τῆς λογικῆς μεθόδου ἢ διὰ τῆς ὑποκειμενικῆς ἐποπτείας. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῶν μυστικῶν τίθεται ἡ καθαρὰ νόησις ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τοῦ ἀγνοῦ καὶ ἐποπτικοῦ βίου, τὰ συγγραμμάτια αὐτῶν περιπνέονται μάλιστα ὑπὸ ἠθικῆς αὔρας καὶ ἀναβλύζουσι τὸ μῦρον οὐ μόνον τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως ἀλλὰ καὶ τῆς χριστιανικῆς εὐσεβείας. Οἱ μυστικοὶ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος ὀρμῶνται κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῆς Γραφῆς, ἐκ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Βοηθίου⁴, οἵτινες τελευταῖοι ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τῶν νέων πλατωνικῶν⁵. Ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς

¹ Ὁ *Hauréau* ὑπέλαβεν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραμμάτιον εἶναι ἡ μικρὰ πραγματεία *De unitate et uno* (παρὰ *Migne P. L.* 63, 1075 ἐξ.), ἣς συγγραφέα εἰκάζει τὸν Δομίνικον *Gundisalvi*. Ὁ δὲ *Théry* (*David de Dinant, Étude sur son panthéisme matérialiste*, 1925) δεικνύει ἐκ τῶν παραπομπῶν τοῦ Ἀλβέρτου ὅτι ἐπὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Δαυὶδ ἐπέδρασεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους.

² Τὴν βιβλιογραφίαν τῶν εἰρημένων ὀπαδῶν τῆς πανθεΐας ἰδὲ παρὰ *Überweg - Geyer*, σ. 706 καὶ 707.

³ Ρητέον ὅτι οἱ ἄκροι μυστικοὶ δὲν ἐνέκρινον τὴν ἐπιστήμην ἀλλὰ κατεφρόνουν τῆς φιλοσοφίας.

⁴ Οὗ μικρὸν βεβαίως συνεβάλετο ἡ σπουδὴ καὶ ἄλλων συγγραφέων οἷον *Κλήμεντος* τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ *Κασσιανοῦ*, τοῦ *Ψ - Διονυσίου* τοῦ Ἀρεοπαγίτου.

⁵ Ἡ μυστικὴ θεωρία τοῦ μέσου αἰῶνος διαφέρει τῆς φυσικῆς ἢ φιλοσοφικῆς (οἷον τῆς πλατωνικῆς) μυστικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν εἶναι (κατὰ κανόνα) πανθεϊκὴ καὶ ὅτι τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀποφαίνει ὡς ὑπερφυᾶ καὶ μόνον διὰ τῆς θεΐας χάριτος ἐφικτὴν.

μυστικῆς θεωρίας¹ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα θεωρεῖται ὁ Βερνάρδος².

2. *Βερνάρδος ὁ ἐκ Clairvaux*. Ἐγεννήθη τῷ 1091 ἐν Φονταίνῃ τῆς Βουργουνδίας. Ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς μητρὸς ἐν ἀρετῇ ἀνατραφεὶς ἔδειξε προΐμως κλίσιν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον· τὸ εἰκοστὸν πρῶτον τῆς ἡλικίας ἔτος ἄγων ἐγένετο μοναχὸς τοῦ *Cîteaux* καὶ μετὰ τρία ἔτη ἀββᾶς τοῦ μοναστηρίου *Clairvaux*, ἔνθα καταπεπονημένος ὑπὸ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου ἐτελεύτησε τῷ 1153. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων³ μυστικὸν χαρακτῆρα ἔχουσι τὰ ἑξῆς: *De gradibus humilitatis et superbiae* (περὶ τὸ 1121), *De diligendo deo* (περὶ τὸ 1126), *De gratia, et libero arbitrio* (περὶ τὸ 1127), *Sermones in Cantica Canticorum*, *De consideratione libri V* (1149—1152)⁴. Τὸ πάντων ἀξιολογώτατον εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἶναι ὁ θεὸς ὁ ἐν τῷ σταυρωθέντι Ἰησοῦ ἀποκαλυφθεὶς· ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς ζωῆς καὶ τῆς σπουδῆς⁵. Ἐντεῦθεν δ' ἄγεται ὁ Βερνάρδος εἰς μυστικὰς καὶ

¹ Περὶ τῆς μυστικῆς θεωρίας τοῦ μέσου αἰῶνος ἐπιβίη *W. Preger*, *Gesch. d. deutsch. Mystik im Mittelalter*, 1874. — *A. Jundt*, *Histoire du panthéisme populaire au moyen âge* κτλ. 1875. — *J. Cörres*, *Die christliche Mystik*, 1836—1842. — *A. Auger*, *Étude sur les mystiques des Pays-Bas au moyen âge* ἐξ. 1892. — *E. Lehmann*, *Mystik in Heidentum und Christentum*, 1908. — *Fr. von Hügel*, *The mystical element of religion*, 2 τομ. 1908. — *Labande—Jeanroy*, *Les mystiques italiens*, 1918. — *P. Pourrat*, *La spiritualité chretienne*, τομ. 2, 1918—1924. — *J. Bernhardt*, *Die philosophische mystik der Mittelalters von ihren antiken Ursprüngen bis zur Renaissance*, 1922. — *W. Müller*, *Das Problem der Seelenschönheit in Mittelalter*, 1923. — *G. Mehlis*, *Die Mystik in der Fülle ihrer Erscheinungsformen in allen Zeiten und Kulturen*. — *R. Otto*, *West-Östliche Mystik*, 1926.

² Ἐν τῷ 12ῳ αἰῶνι ἦνθησεν ἡ μυστικὴ τάσις τοῦ νὰ ἀνυψωθῇ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸν θεὸν κατὰ χάριν ὑπερφυᾶ παρεχομένην εἰς ἀνώτερον βίον. Ὁ *Παλλίνος* ὁ ἐξ *Aquilaea*, Ὁθων ὁ ἐκ *Cluny*, Ἄνσελμος ὁ Κανταουρίας, Ἰλδεβέρτος ὁ Λαβαρδηνὸς ἔγραψαν περὶ τῶν βαθμῶν τῆς κατωτέρας ἀσκήσεως. Μυστικαὶ τινες θεωρίαι εὐρίσκονται παρὰ *Ρουπέρτω* τῷ ἐκ *Deutz* († 1135), Ὁθωνι τῷ ἐκ *Turnai*, *Gautier* τῷ ἐκ Ἀλλῆς καὶ ἄλλοις.

³ Ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἐπιστολαὶ (*Epistolae*) τοῦ Βερνάρδου πρὸς τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον τὸν τρίτον.

⁴ Ἀρίστη ἐκδοσις τῶν ἀπάντων αὐτοῦ εἶναι ἡ τοῦ *Mabillon*, τῷ 1667, β' ἐκδ. τῷ 1690, γ'. ἔκδ. τῷ 1719, τῇ ἐπιμελείᾳ *R. Massuet* καὶ *Fr. Texier*. Παρὰ *Migne P. L.* 182—185.

⁵ *Serm. in cant 43, 4* P. L. 183, 995 B «haec mea sublimior interiun philosophia, scire Jesum et hunc crucificum».

θησκευτικὰς τάσεις χωρὶς ὅμως νὰ καταφρονῆ τῆς ἐπιστήμης· ἀποφαίνεται διαρρηθὴν ὅτι δὲν σκοπεῖ νὰ ὑποτιμῆσῃ τὴν γνῶσιν καὶ δεικνύει τὴν μεγάλην ὠφέλειαν, ἣν ἤντησε καὶ ἀντλεῖ ἡ ἐκκλησία ἐκ τῆς ἐπιστήμης¹· πλὴν ὅμως τιμᾷ τὴν ἐπιστήμην οὐχὶ καθ' ἑαυτὴν ἀλλ' ὡς ὄργανον ἠθικῆς ἀνυψώσεως². Ὁρος τῆς μυστικῆς ἀνυψώσεως τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη³, ἧς διακρίνονται βαθμοὶ δώδεκα, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἐκπηγάζουσα ἀγάπη πρὸς τὸν θεόν⁴. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ βᾶθη τῆς ἀληθείας. Εἰς δὲ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἀνάγουσι δύο βαθμίδες, ἐξ ὧν κατωτέρα μὲν εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας γινομένη διὰ τῆς νοήσεως (consideratio)⁵, ἀνωτέρα δὲ ἡ ἄμεσος ἐποπτεία τῆς ἀληθείας (contemplatio)⁶. Κορυφώσις τῆς ἐποπτείας εἶναι ἡ ἔκστασις (excessus raptus)⁷, τούτέστιν ἡ ἄμεσος κοινωνία ψυχῆς καὶ θεοῦ, ἡ εἴσοδος τοῦ καθαρῶν πνεύματος εἰς τὴν θεότητα ἢ ἡ κατάβασις τοῦ θεοῦ εἰς τὴν

¹ Αὐτ. 36, 2° P. L. 183, 967 D.

² Ὁ Βερνάρδος δὲν εἶναι, ὡς ὁ Πέτρος Damiani, καταφρονητὴς τῆς ἐπιστήμης· ἐὰν δὲ ὁμιλῆ περὶ κενολόγου φλυαρίας τῶν φιλοσόφων (ventosa loquacitas philosophicum) καὶ σκώπη κορυφαίους φιλοσόφους, οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ νὰ ἐκφράσῃ ἢ τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης οὐχὶ καθ' ἑαυτὴν ἀλλ' ὡς ὄργανου ἠθικῆς ἀνυψώσεως. «Υπάρχουσι, λέγει, οἱ θέλοντες τὴν γνῶσιν χάριν τῆς γνώσεως· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐπινειδιστος περιεργία (turpis curiositas). Ὑπάρχουσι δ' ὅμως καὶ οἱ θέλοντες τὴν γνῶσιν, ἵνα ἠθικῶς ἀνυψώσωσι· τοῦτο εἶναι ἀγάπη. Ὡσαύτως τινὲς θέλουσι τὴν γνῶσιν, ἵνα ἀνυψωθῶσι· τοῦτο εἶναι φρόνησις». Αὐτ. 968 D. 1059 B.

³ De gradibus humil 1, 2 «Humilitas est virtus, qua homo verissima sui cognitione sibi ipsi vilescit».

⁴ Τῆς ἀγάπης διακρίνονται τέσσαρες βαθμοί. Κατὰ τὸν πρῶτον ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς χάριν ἡμῶν αὐτῶν, ἧτις ἀγάπη εἶναι ἀπλῶς προοδοποιήσις τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπης· κατὰ τὸν δεύτερον ἀγαπῶμεν τὸν θεὸν χάριν ἡμῶν αὐτῶν, ἧτις ἀγάπη εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κυρίως τοῦ θεοῦ ἀγάπην· κατὰ τὸν τρίτον ἀγαπῶμεν τὸν θεὸν χάριν αὐτοῦ τούτου, ἧτις εἶναι ἀληθῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη. Τέλος κατὰ τὸν τέταρτον ἀγαπῶμεν τὸν θεὸν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πάντα τὰ ἄλλα μόνον χάριν τοῦ θεοῦ· αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀνωτάτη καὶ τελειοτάτη τοῦ θεοῦ ἀγάπη, ἧς ὅλης ἐπιτυγχάνομεν ἐν τῷ μετὰ θάνατον βίῳ. De dilig. Deo 8—10. 10, 27.

⁵ De consid. 2, 2. «Consideratio est intensa ad investigandum cogitatio, vel intentio animi investigantis verum».

⁶ Ἐνθ. ἀνωτ. «Contemplatio est verus certusque intuitus animi de quacumque sive apprehensio rei non dubia».

⁷ Αὐτ. 4, 14.

ψυχὴν¹. Ἡ ἔκστασις ἀρνητικῶς μὲν σκοπούμενη εἶναι ἀπόλυσις ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος αἰσθήσεων, ἀφανισμὸς τῆς αὐτοσυνειδησίας²· θετικῶς δὲ θεωρούμενη ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ θεοῦ λόγου καὶ τέλος τὴν θέωσιν (deificatio), ἣν πειράται ὁ Βερνάρδος νὰ ποιήσῃ ἐναργῆ δι' εἰκόνων. Ὅπως, λέγει, ἡ τοῦ ὕδατος σταγὼν πεσοῦσα εἰς τὸν οἶνον φαίνεται ὅτι ἀποβάλλει τὴν ἰδίαν αὐτῆς φύσιν προσλαμβάνουσα τὸ χρῶμα καὶ τὴν γεῦσιν τοῦ οἴνου· ὅπως ὁ διάπυρος σίδηρος γίνεται ὅμοιος τῷ πυρὶ ἀποβάλλων τὴν προτέραν μορφήν· ὅπως ὁ ἀἷρ ὑπὸ τοῦ φωτὸς κατανασθεῖς λαμβάνει τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ, ὥστε φαίνεται ἥδη οὐχὶ ἀἷρ ἀλλὰ φῶς—οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἐξίσταται ἑαυτῆς καὶ ἐκχεῖται εἰς τὸν θεόν, διατηρεῖ μὲν τὴν οὐσίαν ἀλλὰ προσλαμβάνει ἄλλο εἶδος, ἄλλην κυριότητα καὶ ἄλλην δύναμιν, γίνεται ἐν πνεύμα μετὰ τοῦ θεοῦ, τρόπον τινὰ θεοῦται³.

Ἡ ἐπιμελὴς τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου παρατήρησις ἦγεν εὐλόγως τὸν μυστικὸν φιλόσοφον εἰς ψυχολογικὰ ζητήματα. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι, λέγει, ἄυλος καὶ νοερὰ οὐσία δημιουργηθεῖσα κατ' εἰκόνα θεοῦ, ὡς ἐμφαίνουσιν αἱ τρεῖς κυριόταται αὐτῆς δυνάμεις, ἧτοι ἡ μνήμη καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς τοῦ σώματος ζωῆς, τῆς αἰσθήσεως καὶ κινήσεως, καὶ ὑπάρχει παροῦσα πανταχοῦ τοῦ σώματος· ἔχει ὡς ἀπλῆ οὐσία ἀχώριστον γνώρισμα τὴν ζῶην καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι φύσει ἀθάνατος⁴. Ἀκριβέστερον διαλαμβάνει ὁ Βερνάρδος περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ἣν διακρίνει εἰς τρία, εἰς ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας (a peccato), ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς ἀθλιότητος (a miseria) καὶ ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς ἀνάγκης (a necessitate)⁵. Τὴν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐλευθερίαν ἀπώλεσαν οἱ ἄνθρωποι ἕνεκα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, μετ' ἐκείνης δὲ συναπώλεσαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς

¹ Serm. in cant 31, 6. P. L. 183, 943 C. «Excessum, purae mentis in Deum sive dei pium descensum in animam nostris quibus possumus exprimumus spiritualibus spiritualia comparantes».

² Ἐνθ. ἀνωτ. 85, 13. De dilig. Deo «Te enim quodammodo perdere... et omnino non sentire te ipsum et a te ipso exinaniri et pene annullari caelestis est conversationis».

³ De dilig. Deo 10, 28. 11, 32. 15, 39. «Quasi enim miro quodam modo oblitus sui et a se penitus velut deficiens totus perget in Deum et deinceps adhaerens ei unus cum eo spiritus erit».

⁴ Sermon. de div. 45, 1. 84, 1.

⁵ De grat. et lib. arbit. 3, 6 καὶ 7. 4, 11.

ἀθλιότητος ἐλευθερίαν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἢ ἀπὸ τῆς ἀνάγκης ἐλευθερία διαμένει ὁ ἀφευκτος ὄρος τῆς ἠθικῆς πράξεως· εἶναι δὲ ἢ τοιαύτη ἐλευθερία ἀπαλλαγὴ οὐ μόνον ἀπὸ ἐξωτερικοῦ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐσωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἡ βούλησις λοιπὸν ὑπ' οὐδαιμίας βίας καὶ ἀνάγκης ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς ἀγεται εἰς πρᾶξιν ἀλλ' εἶναι ἐλευθέρη, εἰ καὶ ὀφείλει νὰ ὀδηγητῆται ὑπὸ τῆς νοήσεως¹. Ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως προέρχεται πᾶν δίκαιον καὶ ἀδίκον, πᾶσα ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία². Κατ' ἐκείνην διακρίνεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ ζώου, ὅπερ ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνάγκην τῶν ὁρμῶν. Ἀπλῶς εἰπεῖν ἡ ἐλευθερία φαίνεται εἰς τὸν μυστικὸν φιλόσοφον ὡς ἡ κυρία εὐγένεια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡς δώρημα θεῖον³.

Ὁ Βερνάρδος, εἰς ὃν οἱ σύγχρονοι ἀπέδωσαν τὴν τιμητικὴν προσωνυμίαν τοῦ «Doctor mellifluus» διέγραψε τὸ κύριον σχέδιον τῆς μυστικῆς θεωρίας, ὅπερ οἱ μεταγενέστεροι ἀνέπτυξαν εὐρύτερον⁴. ἀνεξωογόνησε τὴν περὶ ἐποπτείας θεωρίαν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ καθωδήγησεν εἰς τὴν λεωφόρον τῆς μυστικῆς ἀνυψώσεως, ἣν ἤδη Ἰωάννης ὁ Σκώτος ἀπήτησεν⁵.

3. Ἐκ τῶν στενῶν φίλων τοῦ Βερνάρδου ἦτο *Γουλιέλμος ὁ ἐκ τοῦ τοῦ ἁγίου Θεοδορίου* (1119—1148), συγγραφεὺς πολλῶν μυστικῶν καὶ ἐρημητικῶν ἔργων⁶ καὶ δογματικῶν πραγματειῶν⁷. Παραπλησίως δ' αὐτῷ διεξήγαγεν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἀβαιλάρδου ἐν βιβλίῳ ἐπιγραφομένῳ *Disputatio adversus Abaelardum*, εἰς ὃ ἐπισυνάπτεται ἐπιστολὴ ἐπικαλουμένη τὴν προσοχὴν τοῦ Βερνάρδου εἰς τὰ σφάλματα ἐκείνου. Τὰς ψυχολογικὰς αὐτοῦ θεωρίας ἐκθέτει ὁ Γουλιέλμος ἐν δύο

¹ Αὐτ. 3, 7, 2, 3. Ἡ καθωδήγησις τοῦ νοῦ δὲν σημαίνει ἐξαναγκασμὸν τῆς βουλήσεως. Αὐτ. 2, 4. «Est vero ratio data voluntati ut instruat illam, non destruat. Destrueret autem, si necessitatem ei ullam imponeret».

² Αὐτ. 1, 2, 8, 24.

³ Serm. in cant. 81, 6. De grat. et lib. arb. 2, 4.

⁴ Ὁ *Harnack* (Lehrb. d. Dogmeng. 3⁴, 342) χαρακτηρίζει τὸν Βερνάρδον ὡς θρησκευτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ὡς καθηγεμόνα τῶν συγχρόνων του.

⁵ Τὴν περὶ Βερνάρδου βιβλιογραφίαν μέχρι τοῦ 1890 παρέχει ὁ *L. Jannauschek*, *Bibliographia Bernardina*, 1891. Τὰ δὲ νεώτερα βιβλία ὄρα παρὰ *Überweg—Geyer* σ. 707 καὶ 708.

⁶ *Meditativæ orationes, de contemplando deo, de natura et dignitate divini amoris*.

⁷ *Speculum fidei, Aenigmata fidei*.

βιβλίους περὶ τῆς φύσεως σώματος καὶ ψυχῆς (*Libri duo de natura corporis et animæ*), ἔνθα συναρμόζει πλατωνικὰ καὶ αὐγουστίνεια διδάγματα¹. Ποιεῖται λόγον περὶ τῆς θείας εἰκόνος τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἐπτά βαθμῶν τῆς ἀνόδου αὐτῆς εἰς τὸν θεόν² στοιχῶν τῇ περιγραφῇ τοῦ Αὐγουστίνου³.

4. Παρεμφερεῖς ψυχολογικὰς δοξασίας ἔχει καὶ Ἰσαὰκ ὁ ἐκ *Stella*, Ἄγγλος τὴν καταγωγὴν, γενόμενος ἀββᾶς τοῦ *Stella* (ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ περιοχῇ Πικταύων) καὶ συγγραφᾶς πλὴν ἄλλων⁴ ἐπιστολῶν πρὸς τινὰ οἰκεῖον περὶ ψυχῆς (*Epistola ad quendam familiarem suum de anima*), ἐν ἣ διαγράφει ψυχολογίαν σύμφωνον ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Αὐγουστίνου⁵. Ἡ ψυχὴ, λέγει, εἶναι γνωριμωτέρα τοῦ σώματος ὡς φέρουσα τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ καὶ κατέχει μέσην θέσιν μεταξὺ θεοῦ καὶ σώματος, πρὸς ἃ ἀμφοτέρωτα ἔχει τινὰ ὁμοιότητα⁶. Ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων δ' αὐτῆς φαίνεται διακρινομένη εἰς τρία μέρη, ἥτοι εἰς τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμοειδές, ἅτινα ὅμως συναποτελοῦσιν ἐνότητα. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ λογιστικοῦ προέρχονται αἱ αἰσθήσεις ἐκ δὲ τῶν ἄλλων δύο μερῶν τὰ πάθη καὶ δὴ ἐκ μὲν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἡ χαρὰ καὶ ἡ ἐλπίς ἐκ δὲ τοῦ θυμοειδοῦς ἡ λύπη καὶ ὁ φόβος⁷. Παρὰ τὴν αἴσθησιν διακρίνεται ἡ φαντασία καὶ ὁ λόγος, ὁ νοῦς καὶ ἡ νόησις, αἵτινες πέντε γνωστικαὶ δυνάμεις ὑπομιμνήσκουσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βοηθίου. Ἡ μὲν αἴσθησις ἀντιλαμβάνεται τῶν σωματικῶν, ἡ δὲ φαντασία διατηρεῖ καὶ ἀναπλάττει τὰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν, ὁ δὲ λόγος (*ratio*) λαμβάνει τὰς ἀσώματους φύσεις, ἥτοι τὰ εἶδη τῶν σωματικῶν ὄντων, ἀφαιρῶν αὐτὰ ἀπὸ τῶν σωμάτων⁸. ὁ νοῦς (*intellectus*) πάλιν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀσώματον, εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ξένον τοῦ σώματος καὶ τοῦ τόπου καὶ προσιτὸν μόνον εἰς τὸν χρόνον, τέλος δὲ ἡ νόησις (*intelligentia*) ἐποπτεύει κατὰ τὸ δυνατόν αὐτὸ τὸ ἀκρότατον καὶ ὅλως ἀσώματον ὄν, τὸν θεόν⁹. Ἡ

¹ Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Γουλιέλμου ἐξέδωκεν ὁ *Ber. Tissier* ἐν τόμ. 4, τῷ 1662. Παρὰ *Migne*, P. L. 180, 205 ἔξ. 182, 531 ἔξ. 184, 365 ἔξ.

² P. L. 180, 717 B C. 723 ἔξ.

³ De quant. anim. 33, P. L. 32, 1074.

⁴ Οἶον *Sermones, De officio missae*.

⁵ Ἐξέδωκεν ὁ *B. Tissier* τῷ 1664. Παρὰ *Migne* P. L. 194, 1689 καὶ ἔξ.

⁶ P. L. 194, 1875 C. 1886 A.

⁷ P. L. 1877 καὶ ἔξ.

⁸ Αὐτ. 1880 C. ἔξ. 1884 AB.

⁹ Αὐτ. 1885 B.

νόησις ἀνέρχεται εἰς τὴν πηγὴν τοῦ θεοῦ φωτὸς διὰ τῆς περιλάμπειας τῆς θεότητος, ἥτις κατὰ τὸ παράδειγμα Ἰωάννου τοῦ Σκώτου χαρακτηρίζεται ὡς κατάβασις τῶν θεοφανειῶν¹. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐπιχειρεῖ ὁ Ἰσαὰκ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐμπειρικὴν ἀρχὴν πρὸς τὴν μυστικὴν θεωρίαν τοῦ θεοῦ φωτισμοῦ.

Οὐχὶ διαφόρους ἐννοίας ἀπαντῶμεν ἐν τῷ συγγράμματι *De spiritu et anima*², ὅπερ ὑπ' ἄλλων εἰς ἄλλον συγγραφέα προσνεμόμενον³ φαίνεται⁴ ὅτι ἀνήκει εἰς *Alcher* τὸν ἐκ *Clairvaux*· ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν πηγῶν πεπονημένον ἐχρησίμευεν ὡς σύνοψις τῶν παλαιότερων ψυχολογικῶν θεωριῶν, διὸ ἐτιμᾶτο καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα καὶ συχνάκις μνημονεύεται.

Τὴν μυστικὴν θεωρίαν ἐπιμελῶς ἐθεράπευσαν καὶ προήγαγον δύο ἄνδρες τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Βίκτωρος⁵, ὁ Οὐγὼν καὶ ὁ Ριχάρδος.

4. *Οὐγὼν*. Ὁ Hugo ἐξ εὐγενῶν ἔλκων τὸ γένος ἐγεννήθη τῷ 1096 ἐν Hartingham τῆς Σαξωνίας· τὰς σπουδὰς συνεπλήρωσεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Βίκτωρος, ἔνθα ὕστερον (ἀπὸ τοῦ ἔτους 1125) ἔδρασε γενόμενος διδάσκαλος καὶ κατόπιν (ἀπὸ τοῦ 1133) διευθυντῆς τῆς Σχολῆς μέχρι τοῦ θανάτου (τῷ 1141). Φίλος ὢν τῆς ἐπιστήμης καὶ θεολόγος ἐμβριθῆς συνεδύαξε θαυμασίως τὴν σχολαστικὴν πρὸς τὴν μυστικὴν τάσιν, καθὰ μαρτυροῦσι τὰ πολυάριθμα αὐτοῦ συγγράμματα διακρινόμενα εἰς φιλοσοφικά⁶ καὶ θεολογικά⁷ καὶ μυσ-

¹ Αὐτ. 1888 A. B.

² Παρὰ Migne 40, 779 ἐξ.

³ Ἐπιθι *C. Thery*, L'authenticité du De spiritu et anima, ἐν *Revue des sciences philos. et theologiques*. 11, 373 ἐξ.

⁴ *Bliemetzrieder*, Isaak von Stella. (ἐν *Jahrb. f. Philos. und spec. Theol.* 18, 1 ἐξ.

⁵ Ἡ Σχολὴ αὕτη ἢ πλησίον τῶν Παρισίων ἀνάγεται εἰς *Γουλιέλμον* τὸν ἐκ *Champeaux*, ὅστις τῷ 1108 ἀπεχώρησεν ἐκεῖσε καὶ ἐδίδαξεν.

⁶ Εἰς τὴν ψυχολογίαν ἰδίᾳ ἀναφέρεται τὸ *De unione corporis et animæ*. Ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων βιβλίων τοῦ περὶ ψυχῆς ἔργου (*De anima*) μόνον τὸ τέταρτον ἀνήκει εἰς τὸν Οὐγὼνα (*Werner*, *Der Entwicklungsgang der mittel. Psychologie*).

⁷ Τὴν συστηματικὴν θεολογίαν προήγαγεν ὁ Οὐγὼν διὰ τοῦ συγγράμματος *Ce sacramentis legis naturalis et scriptae* καὶ μάλιστα διὰ τοῦ *de sacramentis christianae fidei*. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου ἐδημιούργησεν ἐκπρεπὲς θεολογίας σύστημα, ὅπερ ἐπέδρασεν ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους παραπλησίως τῇ θεολογίᾳ τοῦ Ἀβαιλάρδου. Ρητέον δ' ὅτι ἡ ἄλλοτε εἰς τὸν Οὐγὼνα προσνεμομένη *Summa sententiarum* ἤδη ὁμολογεῖται ὡς ἄλλοτρία αὐτοῦ ἄλλ'

στικά¹ καὶ ἐρμηνευτικά². Ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν χρησιμεύει τὸ σπουδαιότατον σύγγραμμα, ὅπερ ἐπιγράφεται *Eruditionis didascalicae libri VII* ἢ ὁρθότερον *Didascalion* (*Didascalicon*) καὶ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Ἀδγουστίνου καὶ τοῦ Βοηθίου, τοῦ Κασσιωδώρου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου. Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὰς ἐπιστήμας εἰς θεωρίαν (θεολογίαν, μαθηματικὴν, φυσικὴν)³ καὶ εἰς πράξιν (ἠθικὴν, οικονομικὴν, πολιτικὴν)⁴, εἰς μηχανικὴν (ἀνελευθέρας τέχνας)⁵ καὶ εἰς λογικὴν (γραμματικὴν, διαλεκτικὴν, ῥητορικὴν, σοφιστικὴν)⁶. Ἐξαιρεῖ τὴν ἀξίαν τῆς λογικῆς⁷ καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτῆς ὡς ὄρου ἀπαραιτήτου εἰς τὴν θεραπείαν πάσης ἐπιστήμης⁸· δεικνύει

ὅμως σφόδρα ἀμφισβητεῖται ἡ καταγωγή. Ὡς πιθανὸς συγγραφεὺς φέρεται ὁ *Odo Lucea*, ὁ προστάτης τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ.

¹ Μυστικά ἔργα εἶναι τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν οὐρανίαν ἱεραρχίαν τοῦ ψ-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (κατὰ τὴν μετάφρασιν Ἰωάννου τοῦ Σκώτου) καὶ τὰ ἐπιγραφόμενα *de arca Noë mystica*, *de arca Noë morali*, *de vanitate mundi*, *de arrha animæ*, *de laude charitatis*, *de modo orandi*, *de amore sponsi ad sponsam*, *de meditando*, *de contemplatione et eius speciebus*.

² Ἐκ τῶν ἐρμηνευτικῶν μνημονευτέα μόνη ἡ πραγματεία *De scripturis et scriptoribus*. Σημειωθῆτω δ' ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὸν Οὐγὼνα προσέμεται καὶ ἔργον χρονογραφικὸν καὶ ἕτερον γεωμετρικόν. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἀπάντων τῶν συγγραμμάτων ἐγένετο τῷ 1518, εἰς ἣν ἐπηκολούθησαν ἄλλα πολλά. Παρὰ *Migne P. L.* 175—177. Πβλ. *Überweg-Geyer*, 254.

³ Ἐνῶ ἡ γεωμετρία ἐξετάζει τὴν ἔκτασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀστρονομία τὰ φαινόμενα τῆς κινήσεως, ἡ φυσικὴ εἰσχωρεῖ βαθύτερον εἰς τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ ἐποπτεύει τὰς ἐσωτερικὰς ιδιότητας. *De sacra chr. fidei Prol.* 5, *P. L.* 176, 185 *B. C.* *Didasc.* 2, 7. *P. L.* 176, 755 *B. C.*

⁴ Αὐτ. 2, 20. *P. L.* 176, 759 C.

⁵ Ἡ μηχανικὴ ἐπιδιώκει ἐπὶ τὰ διαφόρους σκοπούς, οἵτινες ὡς *artes liberales* ἀντιτίθενται πρὸς τὰς *artes liberales*. Ἐνθ. ἀνωτ. 2, 21—28. *P. L.* 176, 760—763.

⁶ Αὐτ. 2, 31. *P. L.* 176, 764 A. Ἡ τοιαύτη διαίρεσις τῶν ἐπιστημῶν, ἀποτελοῦσα συμπλήρωσιν τῆς ἀριστοτελικῆς, ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα.

⁷ Ἡ λογικὴ πραγματεύεται οὐχὶ περὶ πραγμάτων ἀλλὰ περὶ νοημάτων. Αὐτ. 2, 18. 758 D.

⁸ Ἡ λογικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ εἶναι τὸ ὄργανον πρὸς γνῶσιν τῆς ἐμπειρίας, διὸ πρέπει νὰ δίδασκωνται πρὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως. Αὐτ. 1, 2. 749 C. 2, 18. 758 D. ἐξ.

δ' ὅτι αἱ ἐπιστήμαι, αἱ ἐλευθέραι μαθήσεις καὶ ἡ φυσικὴ, ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ προοδοποιοῦσιν αὐτήν¹.

Ἐν τῷ ζητήματι τῶν καθόλου φαίνεται ὁ Βικτωρίνος συντασσόμενος τοῖς μετρίοις πραγματοκρατικοῖς καὶ ἀσχολεῖται ἰδίᾳ περὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἀφαιρέσεως. Αὕτη, ἀφετηρίαν ἔχουσα τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν φαντασίαν, εἶναι χωρισμὸς τοῦ περιεχομένου ἀπὸ τῆς πραγματικῆς αὐτοῦ συνθέσεως καὶ διὰ τοῦ νοῦ παρατήρησις τῆς οὐσίας ἐκείνου τοῦ περιεχομένου². Ἐπὶ τῆς ἀφαιρέσεως στηρίζεται ἢ τε μαθηματικὴ³ καὶ ἡ φυσικὴ⁴. Ἀκολούθως δὲ προσάγονται ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως θεοῦ· αὗται στηρίζονται οὐχὶ ἐπὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Ἐκ τῶν τριῶν δηλαδὴ ἀποδείξεων ἡ μὲν πρώτη συνάγει ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸν αἰδιον δημιουργόν· ἡ δὲ δευτέρα ἐκ τῆς μεταβλητῆς φύσεως τῶν ὄντων συμπεραίνει τὴν ὑπαρξίν θεοῦ· τέλος δὲ ἡ τρίτη ἐκ τῆς σκοπίμου διατάξεως τοῦ κόσμου συνάγει τὴν ὑπαρξίν σοφοῦ αἰτίου αὐτοῦ. Ὡσαύτως δεικνύεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι αἰδιος καὶ ἀναλλοίωτος, πάνσοφος καὶ πανάγαθος, εἷς καὶ τριαδικός⁵. Ὁ θεὸς ἕνεκα ἀπείρου ἀγαθότητος ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, τὸν τε ἀόρατον καὶ τὸν ὄρατόν. Ὁ μὲν ἀόρατος καὶ πνευματικὸς κόσμος ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὸν θεόν, οὗ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἐδημιουργήθη, ὁ δὲ ὄρατος στρέφεται πρὸς τὸν πνευματικὸν καὶ εὐρί-

¹ Ἀποκρούων τὴν γνώμην τοῦ Damiani, ὅτι αἱ θύραθεν ἐπιστήμαι εἶναι περιτταί, παρατηρεῖ «omnia disce, videbis postea nihil esse superfluum. Coarctata scientia iucunda non est. Αὐτ. 6, 3. 800 C.

² De un corp. et anim. P. L. 177, 288 B ἔξ 289 A.

³ Ἡ μαθηματικὴ χωρίζουσα ἀπὸ τῆς ὕλης τὴν ποσότητα θεωρεῖ αὐτὴν καθ' ἑαυτήν. Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ γραμμὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀχώριστα ἀπ' ἀλλήλων ἀλλ' ὁ μαθηματικὸς θεωρεῖ τὴν γραμμὴν καθ' ἑαυτήν, ἥτοι ἄνευ τῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ βάρους· τοῦτο ποιεῖ ἀποβλέπων εἰς τὰ πράγματα οὐχὶ ὅποια εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' ὅποια δύνανται νὰ εἶναι ὡς πρὸς τὸν νοῦν. Didasc. 2, 4. 753 A. 2, 7. 755 B. 2, 18. 758 B. C. «Mathematicae autem proprium est actus confusos inconfuse per rationem attendere: verbi gratia, in actu rerum non invenitur linea sine superficie et soliditate ... ratio tamen attendit sine superficie».

⁴ Ἡ φυσικὴ τὰ μεμιγμένα πράγματα θεωρεῖ ἀμείκτως. Ἐνῶ τὰ σώματα εἶναι σύνθεσις τῶν τεσσάρων στοιχείων, ὁ φυσικὸς θεωρεῖ ἕκαστον καθ' ἑαυτό, τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ κρίνει ἐκ τῆς φύσεως ἕκαστου περὶ τοῦ συγκεκριμένου ὅλου καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἐνθ. ἀνωτ. 2, 18. 758 C. D.

⁵ De sacram 1, 3.

σκει ἐν τούτῳ τὴν τελείωσιν. Τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἐδημιουργήθη πρῶτον ἢ ὕλη καὶ ὕστερον διετάχθη κατὰ μικρὸν διὰ τῆς θείας ἐνεργείας καὶ διεμορφώθη κατὰ παντοῖα εἶδη¹. Ὅλη ἡ δημιουργία, λέγει, ὑπάρχει χάριν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι ἡ κορωνὴ τῶν δημιουργημάτων καὶ προωρίσθη εἰς ὑπηρεσίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῦ θεοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ σῶμα ἀπλῆ καὶ νοερὰ οὐσία· καὶ δὲν σκοπεῖται μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀλλ' ἔχει τινὰ συγγένειαν πρὸς τὰ αἰσθητά, διότι οὐ μόνον γινώσκει διὰ τοῦ νοῦ ἀλλὰ καὶ παρατηρεῖ τὰ σωματικὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς φαντασίας². Κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι μία³, ἔχει δ' ὅμως πολλὰς δυνάμεις ἀναγομένας εἰς τρεῖς, τὴν θερητικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν νοητικὴν, ὧν ἡ κατωτέρα ὑπηρετεῖ εἰς τὴν εὐθύς ἀνωτέραν⁴. Ἡ γνωστικὴ πάλιν δύναμις διακρίνεται εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν, ὧν ἐκείνη μὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ αἰσθητά αὕτη δὲ εἰς τὰ νοητά· μεταξὺ τούτων εἶναι ὁ νοῦς ὡς ἕμμεσος δύναμις. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμία διακρίνεται εἰς σωματικὴν καὶ πνευματικὴν, ὧν μεταξὺ κεῖται ἡ βούλησις ἔχουσα ἴδιον γνώρισμα τὴν ἐλευθερίαν⁵. Ὡς ἀπλῆ οὐσία ἡ ψυχὴ δὲν μεταδίδεται διὰ τῆς γεννήσεως ἀλλ' ἐμποιεῖται εἰς τὸ σῶμα δι' ἀμέσου δημιουργικῆς τοῦ θεοῦ ἐνεργείας⁶. Ἐν τῇ ψυχῇ δὲ ὡς οὐσία λογικῇ (πνεύματι) ἔγκειται ἡ προσωπικότης, ὁπότε τὸ σῶμα εἶναι μόνον προσάρτημα τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος προσώπου⁷. Ἐπειδὴ τὸ σῶμα συνδεόμενον τῇ ψυχῇ γίνεται τρόπον τινὰ ἐν μετ' αὐτῆς, καθίσταται ὅπως ὅποτε ἐν πρόσωπον μετὰ ταύτης· ἡ προσωπικότης ὅμως δὲν προσγίνεται τῇ ψυχῇ διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ σώματος ἀλλ' ἀνήκει, ὡς εἴρηται, αὐτῇ ἕξ ἑαυτῆς καὶ δι' ἑαυτῆς. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἡ ψυχὴ χωρισθεῖσα ἀπὸ τοῦ σώμα-

¹ Ἡ ὕλη εἶχεν ἕξ ἀρχῆς ποῖόν τι εἶδος, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἄνευ εἶδους, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ εἶδος ἀτάκτου καὶ ἀδιακρίτου ὕλης. Αὐτ. 1, 5. 1, 1.

² Αὐτ. 1, 2 καὶ 3.

³ Ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπάρχει καὶ εἶναι ἄυλος καὶ πνευματικὴ οὐσία, μαρτυρεῖ καὶ κατὰ τὸν Οὐγόνα, ὡς ἤδη ἐδίδαξεν ὁ Αὐγουστίνος, ἡ αὐτοσυνειδησία ἕκαστου (Didasc. 7, 17. De sacr. chr. fidei 1, 3, 7). Παραπλήσια περὶ τοῦ πράγματος τούτου εἶπον ὕστερον ὁ Ὀκκαμος, ὁ Πέτρος d'Ailly, ὁ Καμπανέλλας, ὁ Καρτέσιος.

⁴ Didasc. 1, 4.

⁵ De sacram. 1, 1, 19. De arca Nōe moral. 1, 4.

⁶ De sacram. 1, 7, 30.

⁷ De sacr. christ. fidei 2, 1, 11. «Anima quippe in quantum est spiritus rationalis ex se et per se habet esse personam».

τος παραμένει οἷα περ ἦτο καὶ πρὸ τῆς τοῦ σώματος προσαρτήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἄνθρωπος ὡς τοιοῦτος δὲν πᾶνεται μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος ὑπάρχων τὸ αὐτὸ καὶ πρότερον πρόσωπον ¹.

Ἐν τῇ ψυχῇ διακρίνει ὁ Οὐγὼν ἀκολουθῶν τῷ Αὐγουστίνῳ καὶ τῷ Βοηθίῳ τριπλοῦν ὀφθαλμόν. Ὁ πρῶτος, λέγει, ἄνθρωπος ἔλαβε δημιουργηθεὶς τρεῖς ὀφθαλμούς, τουτέστι τὸν ὀφθαλμόν τῆς σαρκὸς (oculus carnis), ἵνα βλέπῃ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, τὸν τοῦ νοῦ (oculus rationis), ἵνα παρατηρῇ ἑαυτὸν καὶ τὰ ἐν ἑαυτῷ, τὸν τῆς ἐποπτείας (oculus contemplationis), ἵνα βλέπῃ τὸν θεόν. Ἄλλ' ὕστερον ἁμαρτῶν ἀπώλεσε τὰ πρὸς σαφῆ καὶ τελείαν γνῶσιν ὄργανα. Ἐνεκα τῆς ἁμαρτίας ὁ μὲν τῆς ἐποπτείας ὀφθαλμὸς ἀπεσβέσθη ὥστε μηδὲν νὰ βλέπῃ, ὁ δὲ τοῦ νοῦ ἐθολώθη οὕτως ὥστε ἀμυδροῦς νὰ παρατηρῇ, μόνος δὲ ὁ τῆς σαρκὸς ὀφθαλμὸς δὲν ἐλωβήθη ἀλλὰ διετήρησε τὴν ἀρχῆν ἐν ἀργειαν. Διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἄρα ὁ ἄνθρωπος τὸν μὲν θεὸν οὐδόλως δύναται νὰ ἴδῃ, τὰς δ' ἰδέας μόνον ἐν μέρει καὶ ἀτελῶς εἶναι δυνατόν νὰ γινώσκῃ. Ταύτην δὴ τὴν ἔλλειψιν ἐπάναγκες νὰ θεραπεύσῃ ἡ πίστις, δι' ἧς λαμβάνουσιν ὑπόστασιν ἐν ἡμῖν ὅσα δὲν εἶναι ἀμέσως παρόντα. Ἐπειδὴ λείπει ἐνταῦθα ἡ κατὰ τὴν γνῶσιν κρατοῦσα παρουσία τῶν ὄντων, ἡ περὶ αὐτῶν βεβαιότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ συναισθήματος· ἡ πίστις ἔχει τὴν ρίζαν ἐν τῷ συναισθήματι, εἶναι συναίσθημα ². Καὶ ἄλλως δὲ φαίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς πίστεως ³. Ἐν ἀναφορᾷ δηλαδὴ πρὸς τὴν γνῶσιν ἄλλα μὲν ἀντικείμενα εἶναι ἐκ τοῦ λόγου (ex ratione) ἄλλα δὲ κατὰ τὸν λόγον (secundum rationem) ἄλλα δὲ ὑπὲρ τὸν λόγον (supra rationem) καὶ τινα τέλος παρὰ τὸν λόγον (contra rationem). Τὰ ἐκ τοῦ λόγου εἶναι ἀναγκαῖα (necessaria), τὰ κατὰ τὸν λόγον πιθανὰ (probabilia), τὰ ὑπὲρ τὸν λόγον θαυμαστὰ (mirabilia), τέλος τὰ παρὰ τὸν λόγον ἀπίστευτα (incredibilia). Καὶ τὰ μὲν ἐκ τοῦ λόγου καὶ τὰ παρὰ τὸν λόγον δὲν εἶναι δεκτικὰ πίστεως, διότι

¹ De sacram. 2, 1, 11. 2, 17, 13. 2, 18, 16. 20. 21.

² De sacra christ. fidei 1, 10. 2. P. L. 176, 330 A «Fides ergo necessaria est, quae exedantur, quae non videntur, et subsistant in nobis per fidem, quae nondum praesentia nobis sunt per speciem». Αὐτ. 35 D «Fides est certitudo quaedam animi de rebus abjentibus supra opinionem et infra scientiam contituta». Ὁ ὀρισμὸς οὕτως ἐγένετο περιώνυμος καὶ ἐπανελαμβάνετο ἐν τῷ 12ῳ καὶ τῷ 13ῳ αἰῶνι.

³ Ἀνερευῶν τὰ κατὰ τὴν γνῶσιν ὁ Οὐγὼν εὐρίσκει τέσσαρα εἶδη αὐτῆς, ἦτοι τὴν ἀφορμῶν, τὴν δοξασίαν, τὴν πίστιν, τὴν ἐπιστήμην. De sacr. chr. fidei 1, 10, 2. P. L. 176, 370 C D.

ἐκεῖνα μὲν εἶναι παντελῶς γνωστὰ καὶ δὲν πιστεύονται ἀλλ' ὅλως γινώσκονται, ταῦτα δὲ θεωροῦνται ὡς ψευδῆ καὶ δὲν εἶναι πιστευτά· τὰ δὲ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτὸν εἶναι δεκτικὰ πίστεως καὶ ἐν ἐκείνοις μὲν ἡ πίστις ὑποστηρίζεται διὰ τοῦ λόγου ἐν τούτοις δὲ οὐχί. Τὰ ὑπὲρ τὸν λόγον δύναται νὰ καταστῶσιν ὑποκείμενα τῆς γνώσεως μόνον διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ ἐνταῦθα δὴ ἡ πίστις εἶναι οὐχὶ σχετικῶς ἀλλ' ἀπολύτως ἀναγκαῖα ¹. Ἡ πίστις καὶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει ἑναρμονίως νὰ συνάπτωνται χωρὶς νὰ βλάβῃ ἕκατέρα τὴν ἑτέραν αὐτὴ μὲν ἀναφερομένη εἰς τὰ ἔργα τῆς δημιουργίας ἐκεῖνη δὲ εἰς τὰ τῆς ἀπολυτρώσεως ².

Συμφώνως πρὸς τὰ πρόσθεν εἰρημένα περὶ τῶν τριῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν οἰκείων αὐτοῖς ἀντικειμένων εἶναι τριπλῆ ἡ γνωστικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια, ἦτοι παράστασις καὶ διανόησις καὶ ἐποπτεία ³. Ἡ μὲν παράστασις (cogitatio) εἶναι ἡ διὰ παροδικῆς ἐπαφῆς τῆς ψυχῆς πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων τελουμένη γνῶσις ⁴· ἡ δὲ διανόησις (meditatio) εἶναι ἡ διαρκῆς καὶ ἐρευνητικὴ ἐνέργεια τῆς παραστάσεως ἢ σκοποῦσα τὴν εὔρεσιν τοῦ βαθυτέρου καὶ λανθάνοντος περιεχομένου ⁵· ἡ δ' ἐποπτεία (contemplatio) εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς ψυχῆς βαθεῖα καὶ ἐλευθέρη καὶ γενικὴ θέα τῶν ὄντων, εἴτε περιορίζεται εἰς τὰ δημιουργήματα εἴτε ἐκτείνεται εἰς αὐτὸν τὸν δημιουργόν ⁶. Εἰς ταύτην τὴν ἄμεσον καὶ μυστικὴν τοῦ θεοῦ ἐποπτεῖαν ἀνυψοῦται ὁ ἄνθρωπος παροδικῶς ἐν τῷδε τῷ βίῳ διὰ τοῦ φωτισμοῦ τῆς θείας χάριτος. Ἄφικτος δὲ τῆς ἀνυψώσεως ὅρος εἶναι τὸ μὲν ἡ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἠθικὴ τελείωσις τὸ δὲ ἡ τῆς ψυχῆς εἰς

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. 1, 3, 30. P. L. 176, 231 D ἔξ.

² De sacram. Prolog. κ. 2. καὶ 1, 1, 28.

³ De mod. dicendi et medit. 8.

⁴ Homil. in Salom Eccles. 1. P. L. 175, 116 D ἔξ. «Cogitatio est, cum mens notione rerum transitorie tangitur, cum ipsa res sua imagine animo subito praesentatur vel per sensum ingrediens vel memoria exsurgens».

⁵ Αὐτ. «Meditatio est assidua et sagax retractatio cogitationis aliquid vel involutum explicare nitens vel scrutans penetrare occultum».

⁶ Ἐνθ. ἀνωτ. De mod. dic. et medit. 9 «Contemplationis autem duo genera sunt, unum quod et primum est et incipiendum increaturarum consideratione, aliud quod ultimum et perfectorum est in contemplatione creatoris».

εαυτήν συλλογή. Ὄταν ἡ ψυχὴ ἀθροίζεται εἰς ἑαυτήν, τότε βυθίζεται εἰς τὸν θεὸν καὶ ἐπιτυγχάνει τοῦ ποθητοῦ σκοποῦ¹.

Ὁ Οὔγων ἠρεύνησε μετὰ τῆς αὐτῆς τῷ Ἀνσέλμῳ ἐμβριθείας τὰ ὀντολογικὰ προβλήματα καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἀνεύρη τὴν ἐνδόμυχον τῶν ἀκροτάτων ἀληθειῶν συνάφειαν. Ἄλλ' ἐνῶ παρὰ τούτῳ ἡ καθαρὰ θεωρία προέχει τοῦ μυστικοῦ στοιχείου, παρ' ἐκείνῳ ἡ μυστικὴ τάσις διήκει διὰ πάντων τῶν συγγραμμάτων καὶ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον γνώρισμα. Τὴν βάσιν καὶ τὸν θριγκὸν τοῦ φιλοσοφικοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ ποιεῖ ἡ τοῦ μυστικοῦ βίου καὶ τῆς ἐποπτείας ἔννοια. Ἀναμφιλέκτως δ' ἀνήκει ὁ Οὔγων εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους φιλοσόφους καὶ μεγίστους θεολόγους τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, οὗ ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μετέπειτα ὑπῆρξεν ἰσχυρά².

6. **Ριχάρδος.** Ὁ Ριχάρδος, Σκώτος τὴν καταγωγὴν, εἰσῆλθε πρωίμως εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Βίκτωρος, ἐνθα ἐγένετο μαθητῆς καὶ ὕστερον διάδοχος τοῦ Οὔγωνος· ἀπέθανε δὲ τῷ 1173. Αἱ θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχαὶ καὶ μάλιστα αἱ μυστικαὶ δὲν ἀποκλίνουνσι καθόλου εἰπεῖν τῶν τοῦ διδασκάλου πλὴν ὅτι τὸ μυστικὸν καὶ ἐποπτικὸν μέρος διαπτύσσεται εὐρύτερον καὶ διεξοδικώτερον. Παραπλησίως λοιπὸν τῷ Οὔγωνι συνάπτει καὶ τὰς δύο ἐνεργείας, τὴν τε θεωρητικὴν (διαλεκτικὴν) καὶ τὴν μυστικὴν, καὶ ἐν ἀμφοτέrais ἀναδεικνύεται εὐδοκιμώτατος. Ἡ μὲν μυστικὴ καὶ ἐποπτικὴ τάσις ἐμφανίζεται ἐν ταῖς δύο συγγραφαῖς «De praeparatione animi ad contemplationem seu Liber dictus Benjamin minor» καὶ «De gratia contemplationis seu Benjamin major»· αἷς προσθετέον τὸ βιβλίον «De statu interioris hominis» καὶ τὸ «De exterminatione mali et promotione boni»³. Ἡ δὲ θεωρητικὴ τάσις ἐμφαίνεται ἐν τῷ ἀρίστῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ «De trinitate» (ἐν ἑξ βιβλίοις) καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ «De verbo incarnato»⁴. Ὁ Ριχάρδος εἶχε ζωηρὰν ἔφεσιν τοῦ νὰ

¹ De arca Noë mor. 3, 1—15. 4, 2.

² Γενικώτερον περὶ Οὔγωνος ἔπιθ. M. Grabmann, Die Gesch. der schol. Methode 2, 229 ἑξ. — B. Hauréau, Histoire de la philos. scol. 1, 423 ἑξ. — A. Stöckl, Gesch. der Philos. des Mittelalters 2, 309 ἑξ. — O. Dittrich, Gesch. der Ethik 3, 83 ἑξ.

³ Τὸ «De exterminatione mali» βιβλίον εἶναι σύνοψις τοῦ Διδασκαλικοῦ τοῦ Οὔγωνος καὶ εὐρίσκεται ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Παρὰ Migne P. L. 177, 193 ἑξ.

⁴ Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Ριχάρδου ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τῷ

προσάγη ἀποδείξεις ἐν θεολογικοῖς ζητήμασι¹ καὶ ἀπήτει ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἀποδείξεως λόγους ἰσχυροὺς καὶ ἀδιασειστούς². Ἐπεζήτη δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπάρξεως θεοῦ βάσιν ἐμπειρικὴν φρονῶν ὅτι πᾶς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ὀρμάται ἀπὸ τῆς κατ' ἐμπειρίαν γνώσεως· ἐκ ταύτης θὰ ἀναχθῶμεν εἰς τὰ νοητά³. Ἡ ἐμπειρία λοιπὸν διδάσκει ὅτι ὑπάρχουσι γινόμενα καὶ φθειρόμενα, ἅτινα δύνανται νὰ ᾄσι καὶ νὰ μὴ ᾄσι καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι αἰδία. Ἄλλ' ὅτι δὲν εἶναι αἰδίων, δὲν ὑπάρχει ἔξ ἑαυτοῦ. Πρέπει δ' ὅμως νὰ ὑπάρχη ὄν ἔξ ἑαυτοῦ καὶ αἰδίων· διότι, εἰ μὴ ὑπῆρχε τοιοῦτον, ἔδει νὰ ὑπῆρχε χρόνος ἐν ᾧ οὐδὲν ὑπῆρχεν. Ἄλλ' οὕτω δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ τι, διότι οὐδὲν θὰ ὑπῆρχε δυνάμενον νὰ πορίσῃ ἑαυτῷ ἢ ἄλλοις τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως· ὅπερ ἄτοπον, διότι ἡ ἐμπειρία μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν ὄντων. Ὑπάρχει ἄρα αἰδίων ὄν καὶ τοῦτο εἶναι ὁ θεός⁴.

Διαλαμβάνων ὁ φιλόσοφος οὗτος περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ παρατηρεῖ ὅτι, ἀφοῦ πάντα εἶναι ἔξ αὐτοῦ, ἦτοι πᾶσα οὐσία, πᾶσα δύναμις, πᾶσα σοφία, ἔπεται ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει ἡ ὑψίστη οὐσία καὶ ἡ ὑψίστη δύναμις καὶ ἡ ὑψίστη σοφία. Τοιοῦτος δ' ὢν εἶναι εἰς, ἀπόλυτος ἀλήθεια, αἰδιος καὶ ἀμετάβλητος, ἄπειρος καὶ ἀμετρος, ἀπλοῦς καὶ ἀπεριόριστος⁵. Καὶ εἶναι μὲν ὑπεράνω τῶν δημιουργημάτων καὶ ὅλος διάφορος αὐτῶν ἀλλ' ὑπάρχει πανταχοῦ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς αὐτά· εἶναι παρὼν ἐν πᾶσι διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ⁶. Ὅλος δ' εἰπεῖν πεπεισμένος ὁ Ριχάρδος, καθάπερ ὁ Ἀνσέλμος, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως εἶναι ἀπρόσβλητον (κατὰ τὴν ἀρχὴν «credo ut intelligam») προθυμεῖται νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς αὐτὸ βαθύτατα διὰ μεθόδων λογικῶν καὶ νὰ προσάγῃ μὴ μόνον πιθανὰς ἀλλὰ καὶ ἀναγκαίαις ἀποδείξεις⁷. Πλὴν ὅμως ὁμολογεῖ ὅτι τὰ

1506 καὶ ὕστερον πολλάκις. Ἡ τελευταία ἔκδοσις (τοῦ 1650) εὐρηται παρὰ Migne P. L. τόμ. 196.

¹ Δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν αὐθεντίαν ἀλλ' ἐπειράτο νὰ στηρίξῃ αὐτὴν δι' ἀποδείξεων. De trinit. 1, 5.

² Αὐτ. 1, 6. 1, 11.

³ De trinit. 1, 10. «Omnis ratiocinationis nostre processus initium sumit ex his, quæ per experientiam novimus».

⁴ Αὐτ. 1, 10. 1, 6. 1, 7. ἑξ.

⁵ Αὐτ. 1, 12—22. 2, 3. 2, 6 ἑξ.

⁶ Αὐτ. 2, 20—23.

⁷ Αὐτ. 1, 4. «Credo namque sine dubio, quoniam ad quorum libet

μυστήρια τῆς πίστεως καὶ μάλιστα τὰ τῆς ἁγίας τριάδος εἶναι ἀδύνατον τελείως νὰ ἀνερευνηθῶσι καὶ κατανοηθῶσι· «τὸ ὕψος, λέγει, τοῦ τοιούτου μυστηρίου εἶναι πολὺ μέγα καὶ ὑπ' οὐδενὸς δύναται νὰ παρασταθῇ διὰ καταλλήλων λέξεων»¹.

Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ περὶ ἐποπτείας θεωρίᾳ ἀκολουθεῖ κατὰ τὰ οὐσιώδη τῷ Οὐγῶνι καὶ ἐμέσως τῷ Αὐγουστίνῳ καὶ τῷ Βοηθίῳ. Ἡ ψυχὴ, λέγει, εἶναι ἀπλοῦν καὶ πνευματικὸν ὄν παρέχον τῷ σώματι ἀμέσως ζωὴν καὶ αἴσθησιν. Ἡ διάκρισις ψυχῆς καὶ πνεύματος εἶναι μόνον σχετικὴ, καθ' ὅσον μία καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία κατὰ μὲν τὴν ἀνωτέραν αὐτῆς δύναμιν, τὴν νοητικὴν, καλεῖται πνεῦμα, κατὰ δὲ τὴν κατωτέραν, τὴν αἰσθητικὴν καὶ ἐπιθυμητικὴν, ὀνομάζεται ψυχὴ. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ ἔχει δύο κυρίας δυνάμεις, τὸν νοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν βούλησιν πρὸς τὴν ἀρετὴν· καὶ εἰς μὲν τὸν νοῦν ὑπηρετεῖ ἡ φαντασία εἰς δὲ τὴν βούλησιν ἡ αἴσθησις². Ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη ἡ γνωστικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις εἶναι τριπλῆ, τουτέστι φαντασία καὶ λόγος καὶ νοῦς· ἡ μὲν φαντασία (imaginatio) λαμβάνει τὰ αἰσθητὰ ὡς τοιαῦτα, ὁ δὲ λόγος (ratio) ἀνερευνᾷ καὶ εὐρίσκει τὰ λανθάνοντα καὶ ἀπόντα, ὁ δὲ νοῦς (intelligentia) ἐποπτεύει ἀμέσως τὰ νοητὰ ὅπως αἰ τοῦ σώματος αἰσθήσεις τὰ αἰσθητὰ³. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων τῆς γνώσεως δυνάμεων προέρχονται τρεῖς διάφοροι γνώσεως τρόποι, ἐκ μὲν τῆς φαντασίας ἡ παράστασις (cogitatio) ἐκ δὲ τοῦ λόγου ἡ διανόησις (meditatio) ἐκ δὲ τοῦ νοῦ ἡ ἐποπτεία (contemplatio). Ἡ παράστασις περιπλανᾶται ἄνευ σχεδίου καὶ βραδέως δεῦρο κακεῖσε· ἡ διανόησις σπεύδει μετὰ μεγίστου πόνου τοῦ πνεύματος πρὸς ἔφριξιν τοῦ σκοποῦ· ἡ δ' ἐποπτεία ἀνυψοῦται εὐπειῶς εἰς τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς καὶ θεᾶται καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν ἄνευ τινὸς αἰσθητοῦ περικαλύμματος⁴.

² Απαραίτητος ὅρος τῆς τοῦ πνεύματος ἀνυψώσεως εἰς τὴν ἐποπτείαν, τὴν μυστικὴν γνῶσιν, εἶναι ἡ καθαρότης τῆς καρδίας καὶ ἡ συλλογὴ τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ κατ' εἰκόνα τοῦ

explanationem, quae necesse est esse, non modo probabilia, immo etiam necessaria argumenta non deesse, quamvis illa interim contingat nostram industriam latere».

¹ De gratia contempl. 1, 6.

² De extern. mali 3, 18. De praepar. ad contempl. 3, 5.

³ De gratia contempl. 1, 3, 7, 9.

⁴ Αὐτ. 1, 3, 3, 9, 5, 14.

θεοῦ δημιουργηθεῖσα ψυχὴ εἶναι τὸ ἐκπρεπέστατον ἔσοπτρον, ἐν ᾧ ἡ τῆς θείας μεγαλειότητος εἰκὼν ἐμφανίζεται λαμπροτάτη, διὰ τοῦτο ἀνάγκη πρῶτον μὲν νὰ καθαρῶθῃ δι' ἀρετῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος εἶτα δὲ ἀποστραφείσα τοῦ αἰσθητοῦ νὰ ἀθροισθῇ εἰς ἑαυτήν. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ συλλογῇ εἰς ἑαυτήν ἡ ψυχὴ καταναγάζεται ὑπὸ ἀροῆτου λάμπσεως τοῦ θείου φωτὸς καὶ ἐφικνεῖται τῆς μυστικῆς ἀνυψώσεως¹. Εἰ καὶ ἀνήκει ἡ ἐποπτεία, ὡς εἴρηται, κυρίως εἰς τὸν νοῦν καὶ ἔχει ὕψιστον ὑποκείμενον τὸν θεόν, ὅμως προσνέμεται ἐν εὐρυτέρῳ ἐκδοχῇ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς γνωστικὰς δυνάμεις καὶ οὕτω διακρίνεται ἀναλόγως τῶν εἰς ἃ ἀναφέρεται ὑποκειμένων εἰς ἕξ βαθμούς, ἦτοι

α) Ὁ πρῶτος βαθμὸς εἶναι ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ κατὰ τὴν φαντασίαν (in imaginatione et secundum imaginationem). Κατὰ τοῦτον τὸ πνεῦμα στρέφεται εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ἐν τῷ κάλλει αὐτοῦ ἐποπτεύει τὸ κάλλος τοῦ θεοῦ.

β) Ὁ δεύτερος βαθμὸς εἶναι ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ κατὰ τὸν λόγον (in imaginatione et secundum rationem). Ἐνταῦθα τὸ πνεῦμα στρέφεται εἰς τὰ τῶν αἰσθητῶν αἰτία καὶ ἐν αὐτοῖς παρατηρεῖ καὶ θαυμάζει τὴν δύναμιν καὶ σοφίαν τοῦ θεοῦ. Λέγεται δὲ καὶ κατὰ τὸν λόγον, διότι πρὸς ἔρευναν τῶν αἰτίων τῶν αἰσθητῶν χρῆζει συλλογισμῶν.

γ) Ὁ τρίτος βαθμὸς εἶναι ἐν τῷ λόγῳ καὶ κατὰ τὴν φαντασίαν (in ratione et secundum imaginationem). Κατὰ τοῦτον τὸ πνεῦμα ἀνέροχεται ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰς ἰδέας καὶ ἐν αὐταῖς παρατηρεῖ τὸ ἀπαύγασμα τῆς θείας σοφίας. Ἡ πρὸς τὰς ἰδέας ἀνύψωσις γίνεται βεβαίως διὰ τοῦ λόγου ἀλλὰ πρὸς κατάληψιν ἐκείνων χρησιμοποιοῦνται βοηθήματα αἰ εἰκόνες τῆς φαντασίας.

δ) Ὁ τέταρτος βαθμὸς εἶναι ἐν τῷ λόγῳ καὶ κατὰ τὸν λόγον (in ratione et secundum rationem). Ἐνταῦθα τὸ πνεῦμα στρέφεται εἰς τὰ ὅλως πνευματικὰ ὄντα, οἷα εἶναι αἱ ψυχαὶ καὶ οἱ ἄγγελοι, καὶ παρατηρεῖ τὸν θεὸν ἐν τῇ εἰκόνι αὐτοῦ, διότι τὰ πνευματικὰ ὄντα εἶναι ἡ κυρία εἰκὼν (imago) τοῦ θεοῦ. Λοιπὸν ἡ ἐποπτεία τελεῖται ἐνταῦθα διὰ τοῦ λόγου μόνου ἄνευ τῆς φαντασίας.

ε) Ὁ πέμπτος βαθμὸς εἶναι ἐπὲρ τὸν λόγον ἀλλ' οὐχὶ παρὰ τὸν λόγον (supra rationem sed non praeter rationem). Ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ τὸ πνεῦμα στρέφεται ἀμέσως εἰς τὸν θεὸν ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ὁ θεὸς γινώσκειται διὰ τοῦ ἡμετέρου λόγου, τουτέστι κατὰ τὴν οὐσίαν

¹ Αὐτ. 4, 6. De praepar. ad contempl. 72, 83.

καὶ τὰ κατηγορήματα αὐτοῦ. Ἐνταῦθα τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐποπτείας εἶναι μὲν προσιτὸν τῇ γνώσει ἀλλ' ἀκατάληπτον.

ς) Ὁ ἕκτος καὶ ἀκρότατος βαθμὸς εἶναι ὑπὲρ τὸν λόγον καὶ παρὰ τὸν λόγον (*supra rationem et praeter rationem*). Κατὰ τοῦτον τὸ πνεῦμα ἐποπτεύει τὰ ἀπόρητα τοῦ θεοῦ μυστήρια, τὴν τριάδα καὶ τὴν θεϊαν ἀποκάλυψιν, ἅτινα οὐ μόνον δὲν εἶναι καταληπτά ἀλλ' οὐδ' ὅλως τῇ γνώσει προσιτά¹.

Καὶ πάντες μὲν οἱ τῆς ἐποπτείας βαθμοὶ εἶναι ὑπὲρ φύσιν καὶ χρῆζουσι τῆς θείας χάριτος ἀλλ' ἰδίᾳ οἱ δύο τελευταῖοι ἤρτηνται ὅλως ἐξ αὐτῆς². Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἀντικειμένων ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ἐντάσεως τῆς ἐποπτείας διακρίνονται βαθμοί. Ὅθεν κατὰ τὴν ἔντασιν ἡ ἐποπτεία ἔχει τρεῖς βαθμούς, ἦτοι

α) Ἐν τῷ πρώτῳ βαθμῷ τὸ πνεῦμα ἐρύνεται (*mentis dilatatio*), τουτέστιν ὁ ὀρίζων τῆς ἐποπτείας γίνεται εὐρύτερος, διὸ ἡ τραχύτης τοῦ θυμικοῦ διαλύεται καὶ τὸ πνεῦμα οἶονεὶ τήκεται ὡς κηρός.

β) Ἐν τῷ δευτέρῳ βαθμῷ τὸ πνεῦμα ἀνυψοῦται (*mentis sublevatio*), δηλαδὴ ἕνεκα τοῦ καταναγασμοῦ τοῦ θείου φωτός ἡ ἐποπτεία ὑπερβαίνει τὰ ὄρια, ἐν οἷς κινεῖται ὁ συνήθης τοῦ ἀνθρώπου διανοητικὸς βίος.

γ) Ἐν τῷ τρίτῳ βαθμῷ τὸ πνεῦμα ἐξίσταται ἐαυτοῦ (*mentis alienatio*), ἦτοι περιέρχεται εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ ὑποδεέστεραι πνευματικαὶ δυνάμεις κατασιγῶσιν, ἡ προσωπικὴ συνείδησις παύεται καὶ τὸ πνεῦμα ἐποπτεῖον βυθίζεται ὅλον εἰς τὸ πέλαγος τοῦ θείου φωτός, οἶονεὶ ἀποροφᾶται ἐν τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ θεοῦ³.

Τρία εἶναι τῆς ἐκστάσεως τὰ αἷτια, ἦτοι ἡ ὑπερφνῆς εὐλάβεια καὶ ὁ ὑπερφνῆς θαυμασμός καὶ ὁ ὑπερβάλλον ἐνθουσιασμός χαρᾶς. Τοσαύτη δηλαδὴ εἶναι ἐνίοτε ἡ ἀφοσίωσις, τοσοῦτο τοῦ οὐρανοῦ πόθου τὸ πῦρ, ὥστε τῆς ἐνδομύχου ἀγάπης ἡ φλόξ ὑπερφνωῶς αὐξάνεται καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ψυχὴν ὡς κηρὸν τήκει καὶ ὡς καπνὸν ἀνυψοῖ καὶ εἰς τὰ ἀκρότατα ἀνάγει. Ἄλλὰ καὶ τοῦ θείου κάλλους ὁ θαυμασμός διασεῖει διὰ σφοδροῦ θάμβους τοσοῦτο τὴν ψυχὴν, ὥστε αὕτη ἔξω ἐαυτῆς ὅλως γίνεται καὶ ὑπὸ τοῦ πόθου τῶν ὑψίστων καταληφθεῖσα ταχεῖα εἰς τὰ ἀκρότατα αἴρεται. Τέλος δὲ ἡ ἐκ τῆς ἀπολαύ-

¹ De gratia contempl. 1, 3, 6.

² Ἐνθ. ἀνωτ. 1, 12.

³ Αὐτ. 5, 2, 4, 11.

σεως τῶν θείων ἀγαθῶν ἐνδόμυχος ἡδονὴ ποιεῖ ὥστε ἡ ψυχὴ οἶονεὶ μεθυσθεῖσα ἐπιλανθάνεται ἐαυτῆς καὶ ἐξίσταται καὶ μεταμορφοῦται¹. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τῆς ἐκστάσεως ἡ αἷτια, πάντως ὀφείλεται εἰς τὴν θεϊαν χάριν. Διὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ παρασκευάσῃ ἑαυτὸν καὶ καταστῆ ἱκανὸς νὰ λάβῃ τῆς θείας χάριτος τὸν καταναγασμόν. Ὅπως ἡ μνηστὴ διακοσμεῖ ἑαυτὴν ἵνα ὑποδεχθῇ ἀξίως τὸν μνηστῆρα, αὐτὸ καὶ ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ καθάρῃ καὶ κοσμήσῃ ἑαυτὴν ὅπως ὁ μυστικὸς μνηστῆρ εὖρη αὐτὴν καθαρὰν². Ἡ ἀσκητικὴ δ' ὁμως αὕτη παρασκευὴ δὲν ἐπάγει τὴν ἔκστασιν ἀλλὰ προοδοποιεῖ αὐτὴν διὰ τῆς θείας χάριτος συντελουμένην. Ἡ ψυχὴ καθαιρομένη ἀναπεταννύει τὰς πτεούσας, ὧν ἡ κίνησις εἶναι ἔργον τῆς χάριτος. Καὶ ἐν πᾶσι μὲν τοῖς βαθμοῖς τῆς μυστικῆς ἐποπτείας εἶναι δυνατὴ ἡ ἔκστασις ἀλλὰ μάλιστα γίνεται αὕτη ἐν τοῖς δύο ἀνωτάτοις βαθμοῖς, ὅποτε τὸ πνεῦμα στρέφεται ἀμέσως πρὸς τὸν θεόν³. Ὁ νοῦς τότε ἀπηλλαγμένος παντὸς ἐπιγείου ἀπολαύει τῆς ἀληθοῦς εἰρήνης καὶ ἡσυχίας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς θείας τῶν θείων μυστηρίων ἡδονῆς⁴. Ὅ,τι δὲ ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἐκστάσεως μανθάνει, πρέπει ὕστερον νὰ δοκιμάξῃ ἐπὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς ὡς λυθίας λίθου· ἐὰν μὲν ἀντίκηται αὐτῇ, εἶναι πλάνη, ἐὰν δὲ μὴ κυρῶται ὑπ' αὐτῆς εἶναι ὑποπτον ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ βέβαιον⁵.

Οὕτως ὁ Ριχάρδος διὰ τῆς ψυχολογίας εἰσέρχεται εἰς τὰς μεθόδους τὰς ἀναγούσας εἰς τὸν θεόν. Ἀκολουθήσας τῷ Οὕγωνι ὑπετύπωσεν ἄριτον τῆς μυστικῆς θεωρίας σύστημα· τὸν ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐγκεκριμένον μυστικὸν βίον ἐπεξήτησε νὰ διαπτύξῃ θεωρητικῶς καὶ ἐμπειρῶς ἐπιστημονικῶς. Ἀμφότεροι δ' ἐγένοντο σπουδαιότατοι διδάσκαλοι, ὧν ἐφαμίλλους δὲν ἀνέδειξεν ἄλλους ὕστερον ἢ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος⁶.

Ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀρκούντως ἀπέστη ὁ *Walter* (ἀποθι-

¹ Αὐτ. 5, 5.

² Αὐτ. 4, 10. 13. 5, 15.

³ Κατὰ ταύτην δὴ τὴν κυρίως ἔκστασιν ὁ ἀνθρώπος ἀνέρχεται ὑπὲρ τὸν λόγον «εἰς τὸν τρίτον οὐρανόν» κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Παύλου. De gratia contempl. 5, 19.

⁴ Αὐτ. 4, 23. De extermit mali 3, 18.

⁵ De praepar. ad contempl. 81.

⁶ Ἐπιθι *A. Stöckl*, *Gesch. der Philos. d. Mittelalters* 1, 355 ἔξ.—*Th. de Régnon*, *Etudes sur la trinité* 2, 235 ἔξ.—*M. Grabmann*, *Die Gesch. der schol. Methode* 2, 310 ἔξ.

των μετὰ τὸ 1180), συγγραφεὺς ἐλεγκτικοῦ ἔργου ἐκ τεσσάρων βιβλίων συγκειμένου, ὃπερ ἐπιγράφεται *Contra quattuor labayrinthos Franciae*¹ καὶ στρέφεται κατὰ τῶν κυριωτάτων συγχρόνων προσαιτῶν τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, τ.ἔ. τοῦ Ἀβαιλάρδου καὶ τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ, τοῦ Γιλβέρτου Πορρετανοῦ καὶ τοῦ Πέτρου τοῦ ἐκ Πικταύων². Σκόπτει τὰς ἀδολεσχίας τῶν διαλεκτικῶν καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ποιήσῃ αὐτοὺς γελοίους· προβαίνει δ' ἐπὶ τοσοῦτο, ὥστε χαρακτηρίζει τὴν διαλεκτικὴν ὡς τέχνην τοῦ διαβόλου. Ἀλλὰ τὸ ὄνειδιστικὸν τοῦτο σύγγραμμα δὲν ἔσχεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν οὐδ' ἠδυνήθη νὰ ἀνακόψῃ τὴν νικηφόρον πορείαν τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας.

Παραλλησίαν καταφρόνησιν πρὸς τὰς διαλεκτικὰς θεωρίας ἐπεδείκνυε καὶ ὁ *Gottfried de Breveuil* ἢ ἐκ τοῦ ἁγίου Βίκτωρος (ἀποθανὼν τῷ 1194), συγγραφεὺς τοῦ ἱστορικοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου *Fons philosophiae*³ καὶ ἐτέρου εἰσέτι ἀνεκδότου ἐπιγραφομένου *De micromosmo*⁴.

Ἐκ τῶν ὕστερον μαθητῶν τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Βίκτωρος μνημονευτέος ὁ Θωμᾶς Gallo, ἀββᾶς Βερκέλλης (ἀποθανὼν τῷ 1246). Οὗτος ἐνεφορεῖτο τῆς μυστικῆς θεωρίας τοῦ ψ- Διονυσίου⁵ καὶ συνῆπτεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν τῇ προκειμένῃ Σχολῇ θεραπευομένην τάσιν τὴν προερχομένην ἐκ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Βοηθίου⁶. ἐντεῦθεν δὲ κατέστη πρόδρομος τῶν μετέπειτα μεγάλων μυστικῶν⁷.

¹ Μέρη τινὰ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *Du Boulay*, *Historia Univerſitatis Parisiensis* 2, 402 ἔξ. παρὰ Migne P. L. 199, 1127 ἔξ. Κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ ἐλεγκτικοῦ τῶν *Sententiae divinitatis* ἐποίησεν ὁ *B. Geiger*, 1909 (*Beiträge* 7,2-3).

² Περὶ τούτων παρατηρεῖ «*uno aristotelico spiritu efflatus, dum ineffabilia sancte trinitatis et incarnationis scolastica levitate tractarent, multas haereses olim vomuisse et adhuc errores pullulare*». Ἀλλὰ καὶ ἄλλους ὁ *Walter* σφοδρῶς μέμφεται, ὅσον τὸν συγγραφεῖα τοῦ *Sententiae divinitatis* καὶ τὸν *Γουλιέλμον* τὸν ἐκ *Conches*.

³ Παρὰ Migne P. L. 196, 1417 ἔξ.

⁴ *M. Grabmann*, *Die Gesch. d. schol. Methode* 2, 319 ἔξ.

⁵ Ὁ Θωμᾶς παρεσκεύασεν ὑπομνήματα εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ψ- Διονυσίου. Ὡσαύτως ἔγραψε *Commentarius super Cantica Cantecorum* καὶ *Tractatus de septem fructibus contemplantionis*.

⁶ *M. Grabmann*, *Die Gesch. der schol. Methode* 2, 110. Πρὸβλ. καὶ *Mittelalt. Geistesleben*, σ. 460 ἔξ.

⁷ Οἱ μεγάλοι μυστικοὶ τῶν ἐπομένων αἰώνων, ὡς ὁ *Bonaventura* καὶ ὁ

§ 10. Βιβλία γνωμῶν καὶ περιλήψεων.

1. Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη, ὅπως ὁ χριστιανισμὸς διαφυλάξῃ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἐνότητα διὰ τῆς συναγωγῆς καὶ συγκεντρώσεως τῆς παραδεδομένης καὶ πολλαχοῦ διεσπασμένης ἀφθόνου ὕλης· κανόνες καὶ δόγματα, γνώμαι καὶ ἀποφάνσεις τῶν Πατέρων, ὀδηγίαι ἠθικῆς ἐνεργείας καὶ θερησκευτικῆς διαγωγῆς ἔδει ἐπιμελῶς νὰ συλλεχθῶσι καὶ κατὰ σύστημα καταταχθῶσι ἢ, ἵνα ἐπὶ τὸ νεωτεριστικώτερον εἴλωμεν, κωδικοποιηθῶσι ἐνεκα πρακτικῶν μᾶλλον ἢ φιλοσοφικῶν λόγων. Ἡ συστηματικὴ περίληψις τῆς θεολογικῆς ὕλης γίνεται κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον διὰ τῶν βιβλίων γνωμῶν (*Libri sententiarum*) καὶ τῶν περιλήψεων (*Summae*)¹. Εἶναι δ' εὐδὴλον ὅτι βιβλία περιεκτικὰ γνωμῶν ἀθθεντικῶν ἔμελλον νὰ ἔχωσιν οὐ μικρὰν σπουδαιότητα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τότε ἐπιστήμης. *Βερνόλδος* ὁ ἐκ Κωνσταντίας συνέλεξε ἐπὶ ἐκάστου ζητήματος ἀθθεντίας κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντιφασκούσας καὶ παρέσχε κανόνας πρὸς συμβιβασμὸν αὐτῶν ἢ πρὸς ἐκλογὴν. Ὁ δὲ *Ivo* ὁ ἐκ *Chartres* (ἀποθανὼν τῷ 1916) ἐμφανίζει ἐν τῷ *Decretum* αὐτοῦ ἐκ 17 βιβλίων συγκειμένου κάτοπτρον (*speculum*) τῶν διδασκαλιῶν τῆς πίστεως καὶ τῶν κανόνων τῆς ἠθικῆς. Ἐπακολούθημα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τάσεως ἦσαν τὰ ἔργα Ἀνσέλμου τοῦ ἐκ *Laon* († 1117) καὶ *Γουλιέλμου* τοῦ *Καμπελλιῶτου*² τὰ ἐπιγραφόμενα *Sententiae* ἢ *Quaestiones*. Τὴν σπουδὴν προεβίβασε μὲν ὁ Ἀβαιλάρδος διὰ τοῦ βιβλίου «*Sic et non*»³, ἐν ᾧ προσάγονται, ὡς εἶδομεν, περὶ ἐκά-

Ἐκκαρτος, ὁ *Ταυλῆρος* καὶ ὁ *Ruysbroek* καὶ ἄλλοι, ἔλαβον πολλὰς παρορμήσεις ἐκ τοῦ Θωμᾶ Gallo.

¹ *Summa* ἐσήμαινε τὸ κατ' ἀρχὰς τὴν σύντομον περίληψιν τῶν θεολογικῶν διδασκαλιῶν. Οὕτω *Ροβέρτος* ὁ ἐκ *Μελοδούνου* (*Melun*) παρατηρεῖ «*Quid Summa est?* Non nisi singulorum brevis comprehensio, (*M. Grabmann* 2, 23, 341). Ὁ δὲ Οὐγὼν ὁ *Βικτωρίνος* τὸ κύριον αὐτοῦ σύγγραμμα καλεῖ «*breve[m] quandam Summam omnium*» (*De sacram 1, prol.*). Ἐπὶ τιαύτης ἐννοίας ἡ *Summa* εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὰς *Sententias* πολλάκις δὲ τὸ αὐτὸ ἔργον καλεῖται δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὀνομάτων. Ἀλλ' ὕστερον ἐγένετο διαστολή, καθ' ἣν *Summa* εἶναι ἡ συστηματικὴ αὐτοτελής ἐκθεσις πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὰς γνώμας.

² Ἀνωτ. σ. 461.

³ Ἀνωτ. σ. 482.

στου δόγματος αὐθεντία συνηγοροῦσαι καὶ ἀντιλέγουσαι καὶ παρέχονται κανόνες πρὸς συνδιαλλαγὴν τῶν διαφορῶν, προεβίβασε δὲ μάλιστα ἡ Σχολὴ αὐτοῦ διὰ παρασκευῆς βιβλίων γνωμῶν¹. Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γραμματείας ὁ Πέτρος Λομβαρδός, ὃν πολλοὶ ἐμιμήθησαν.

2. **Πέτρος Λομβαρδός.** Ὁ Πέτρος Lombardus ἐγεννήθη ἐν Limmello πλησίον τῆς λομβαρδικῆς πόλεως Νοβάρας καὶ εἶλκε τὸ γένος ἐκ πένητος καὶ ἀφανοῦς οἴκου. Προστασίας τυχὼν ἤρξατο τῆς μορφώσεως ἐν Βονωνίᾳ, ὁπόθεν μετέβη εἰς Γαλλίαν συσταθεὶς τῷ ἁγίῳ Βερνάρδῳ ὅστις ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Ρήμοις Σχολήν. Ὑστερον δ' ἦλθεν εἰς Παρισίους, ἦν πόλιν οὐδέποτε κατέλιπεν· ἐκεῖ ἐσπούδασε καὶ κατόπιν ἐδίδαξε καὶ πιθανῶς τῷ 1164 ἐτελεύτησε. Πλὴν τινῶν ὑπομνημάτων² συνέγραψε (μεταξὺ τοῦ 1150—1152) τὸ κυριώτατον ἔργον αὐτοῦ *Libri quattuor sententiarum* ἐπιγραφόμενον³, ὅπερ εἶναι συστηματικῶς διατεταγμένη συλλογὴ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ θεωρητικῶν διδαγμάτων⁴. Προτάσσει ὁ συγγραφεὺς τὰ δόγματα καὶ τὰ συμπεράσματα αὐτῶν καὶ πειράται νὰ κυρώσῃ διὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς, διὰ τῆς αὐθεντίας τῶν Πατέρων καὶ δι' ἀποδεικτικῶν λόγων· εἶτα δ' ἐπιφέρει τοὺς ἐναντίους λόγους καὶ ἀναιρεῖ αὐτοὺς ἢ προσαρμύζει πρὸς τὰ δόγματα. Πηγὰς χρησιμοποιεῖ πρώτως μὲν καὶ κυρίως τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον ἔπειτα δὲ πλείστους ἄλλους παλαιότερους⁵ καὶ μεταγενεστέρους⁶. Καὶ ποιεῖται μὲν περὶ πλείστου τὴν παράδοσιν

¹ Ἄνωτ. σ. 492.

² Ἐγράψεν ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ εἰς τοὺς ψαλμοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων.

³ Παρὰ Migne P. L. 191—192. Κριτικὴ ἔκδοσις ἐγένετο τῷ 1916 (Petri Lombardi Libri IV Sententiarum studio et cura P.P. Collegii S. Bonaventurae, 2 tom. ed. Ad Claras Aquas).

⁴ Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ διαλαμβάνει ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ (quo fruimur), ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῶν δημιουργημάτων (quibus utimur), ἐν τῷ τρίτῳ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τῆς ἀπολυτρόσεως καὶ τῶν ἀρετῶν, ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ τῶν ἐπτά μυστηρίων ὡς τῶν σωτηρίων συμβόλων.

⁵ Τοιοῦτος εἶναι ὁ Ἰλάριος, Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος, Γρηγόριος ὁ μέγας, ὁ Κασσιόδωρος, ὁ Ἰσίδωρος, ὁ Βέδας, ὁ Βοήθιος.

⁶ Ἐχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ χρησιμοποιεῖ Ivo τὸν ἐκ Chartres, Alger τὸν ἐκ Lüttich, τὸ ἔργον τοῦ Οὔγωνος De sacramentis christianae fidei, τὴν Theologiam τοῦ Ἀβαιλάρδου, τὴν εἰς τὸν Οὔγωνο προσνεομένην Summam sententiarum καὶ τὸ Decretum Gratiani. Σημειωτέον ὅτι πρῶτος οὗτος ἐκ

τῶν Πατέρων καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ δὲν παρορᾷ τὴν ἀξίαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς διαλεκτικῆς. Ἄνομολογεῖ τὴν δύναμιν τῆς νοήσεως καὶ δεικνύει τὰ ὅρια αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν πίστιν¹. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, λέγει, ἀνάγεται κατὰ παντοίους τρόπους ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων εἰς τὸν θεόν². Πρῶτον μὲν δηλαδὴ ἢ τοῦ κόσμου ὑπαρξίς μαρτυρεῖ ὅτι ὑπὲρ πάντα τὰ δημιουργήματα ὑπάρχει ἀδημιούργητον ὃν, ὅπερ ἔδωκεν ἐκείνοις «τὸ εἶναι». Δεύτερον δὲ τὰ περὶ ἡμᾶς μεταβλητὰ ἀνάγουσι καὶ ἐμφαίνουσι τὸ ἀμετάβλητον ὃν ὑπὲρ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, ἅτινα ἀμφοτέρωτα ὑφίστανται μεταβολήν. Ἐπειτα δὲ πᾶν τὸ ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ὑφεστῶς εἶναι σῶμα ἢ πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα εἶναι ἀνώτερον τοῦ σώματος, ἀνάγκη ὅπως τὸ δημιουργῆσαν τὸ τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὑπάρχῃ ὑπέρτερον ἀμφοτέρων. Τέλος, ἀφοῦ σῶμα καὶ πνεῦμα ἔχουσιν ὠρισμένην μορφήν καὶ εἶδος, ἐπάναγκες νὰ ὑπάρχῃ ἀναλλοίωτος πρώτη μορφή καὶ πρῶτον εἶδος· τοῦτο δὲ εἶναι ὁ θεός³. Ἀλλὰ καὶ ὡς τριάς ἀποκαλύπτεται ὁ θεὸς ἐν τοῖς δημιουργήμασι, καθ' ὅσον πανταχοῦ κρατεῖ ἐνότης καὶ μορφή καὶ τάξις. Ἰδίᾳ δ' ἐκδηλοῦται ἡ τριάς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ἧς αἱ τρεῖς θεμελιώδεις δυνάμεις, μνήμη καὶ νόησις καὶ βούλησις, εἶναι κατὰ τοσοῦτον ἐν καθ' ὅσον ἔχουσι τὴν ρίζαν αὐτῶν ἐν μιᾷ οὐσίᾳ. Καὶ ἄλλως ἀποκαλύπτεται ἡ τριάς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ διὰ τῆς διακρίσεως νοῦ καὶ γνώσεως καὶ ἀγάπης (mens, notitia, amor)⁴. Τελεῖαν δ' ὁμως καὶ ἀληθῆ τῆς τριάδος γνῶσιν παρέχει ἡ πίστις καὶ ἡ ἀνωτέρα ἐπίγνωσις⁵. Διὸ καὶ πρὸς κύρωσιν τῆς περὶ τριάδος θεωρίας

τῶν ἐν τῇ Αὔσει παραπέμπει εἰς τὴν περὶ ὀρθοδόξου πίστεως συγγραφὴν Ἰωάννου τοῦ Λαμασκηνοῦ, ἣτις ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, (ιδὲ ἄνωτ. σ. 382) τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρακτικοῦ ἔργου «Πηγῆς γνώσεως» τοῦ μεταφρασοθέντος, καθὰ ἄλλαχού ἐρρήθη (ἄνωτ. σ. 419), ὑπὸ Βουργουνδίου τοῦ ἐκ Πίζης εἰς τὴν λατινικὴν.

¹ Senteut 1, dist 3, c. 3 «Quaedam fide creduntur, quae intelliguntur naturali ratione, quaedam vero quae non intelliguntur; et quaedam non credi, nisi prius intelliguntur; et ipsa per fidem amplius intelligi».

² Ἐν ταῖς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεσι ἀκολουθεῖ ὁ Λομβαρδός τῷ Αὐγουστίνῳ.

³ Αὐτ. dist. 3, 2. π. 3-5.

⁴ Αὐτ. dist. 3 π. 6. 18 ἔξ. dist. 2, 1.

⁵ Αὐτ. dist. 3, 6 «Non enim per creaturarum contemplationem sufficiens notitia trinitatis potest haberi vel potuit sine doctrinae vel interioris inspirationis revelatione».

ἐπικαλεῖται ὁ Λομβαρδὸς τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας ¹.

Μεταβαίνων ὁ φιλόσοφος ἐκ τῆς περὶ τριάδος θεωρίας εἰς τὸν διορισμὸν τῆς πρὸς τὰ δημιουργήματα σχέσεως τοῦ θεοῦ παρατηρεῖ ὅτι οὗτος οὔτε ὑπὸ τοῦ τόπου οὔτε ὑπὸ τοῦ χρόνου περιορίζεται ἀλλ' εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ πανταχοῦ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου παρών. Ἡ τοιαύτη παρουσία εἶναι μὲν ἡμῖν οὐχὶ ὄλως καταληπτὴ ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὐχ ἦττον ἀληθής ². Πάντα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ ἕξ αἰῶνος οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ κατὰ τὴν γνῶσιν, καθ' ὅσον πάντα ὁ θεὸς ἕξ αἰδίου νοεῖ καὶ γινώσκει. Τοῦτο δ' ἰσχύει περὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ πλὴν ὅτι τὸ μὲν κακὸν ἀπλῶς γινώσκει τὸ δὲ ἀγαθὸν οὐ μόνον γινώσκει ἀλλὰ καὶ βούλεται καὶ ἐγκρίνει ³. Προσέτι εἶναι ὁ θεὸς παντοδύναμος, ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν μεταβάλλεται ἀλλὰ μένει αἰεὶ ἡ αὐτή, ὡς ἡ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις, καὶ μόνον ἐκεῖνο μεταβάλλεται ὅπερ παρίσταται ὡς ἔργον τῆς θείας δυνάμεως ⁴. Θελήσας δὲ νὰ μεταδώσῃ καὶ ἄλλοις ἐκ τῆς ἀπειρου αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ εὐδαιμονίας ἐδημιούργησεν ἐλευθερὸς ἀπὸ πάσης ἀνάγκης ἐκ τοῦ μηδενὸς πάντα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ τῆς θείας μακαριότητος κοινωνία εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ τῆς νοήσεως, ἐδημιούργησεν ἔλλογα ὄντα ἱκανὰ νὰ γινώσκωσιν, ἀγαπῶσιν καὶ ἀπολαύωσιν αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὰ ἔλλογα ὄντα ἡ ὄλως ἀσώματα (ἄγγελοι) ἢ μόνον ἐν μέρει (ἄνθρωποι) ⁵. Ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ὅπως ὑπηρετῇ τῷ θεῷ, καθὰ καὶ αὐτὸς ὑπηρετεῖται ὑπὸ τοῦ κόσμου καὶ ὑποστηρίζεται ἐν τῇ τάσει τῇ πρὸς τὸν ὕψιστον σκοπόν. Κατὰ τὴν νοεράν δ' αὐτοῦ φύσιν ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ θεοῦ· κατ' εἰκόνα μὲν, διότι ἔλαβε μνήμην καὶ νόησιν, καθ' ὁμοίωσιν δέ, διότι ἐκοσμήθη δι' ἀγνότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ μὲν εἰκὼν ἀναφέρεται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἢ δὲ ὁμοίωσις εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς ⁶. Ἡ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ψυχὴ δὲν ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ

¹ Οἱ ἀρχαῖοι, λέγει, φιλόσοφοι ἄνευ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ἐμπνεύσεως δὲν ἔλαβον ἀποχρῶσαν γνῶσιν τῆς τριάδος. Καὶ ὁμως, παρατηρεῖ πάλιν κατὰ τὸν ὑπομνησκοντα τὸν Ἀβαιλάρδον, ὅτι καὶ ἐκεῖνοι σκιωδῶς καὶ ἀμυδρῶς ἐνόησαν τὴν περὶ τριάδος ἀλήθειαν. Αὐτ. dist. 3, 6.

² Αὐτ. dist. 37, 9, π. 6.

³ Αὐτ. distin. 35, π. 2-5.

⁴ Αὐτ. dist. 42, 5, 44, 4.

⁵ Αὐτ. 2. dist. 1, 3.

⁶ Αὐτ. 2. dist. 16, 4.

μηδενός· ὡσαύτως καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων αἱ ψυχὰι δημιουργοῦνται καὶ ἅμα δημιουργοῦμεναι ἐνοῦνται πρὸς τὸ σῶμα ¹. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρέπει νὰ γίνηται διάκρισις τῆς αἰσθητικότητος καὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως. Ἡ μὲν αἰσθητικότης εἶναι ἡ κατωτέρα τῆς ψυχῆς δύναμις ἢ πρὸς τὰ αἰσθητήρια συναπτομένη, ὁ δὲ νοῦς εἶναι ἡ ἀνωτέρα γνωστικὴ δύναμις, ἣτις ἀναφέρεται τὸ μὲν εἰς τὸ αἶδιον τὸ δὲ εἰς τὸ παροδικόν, κατὰ τοῦτο δὲ διακρίνεται εἰς ἀνώτερον καὶ κατώτερον νοῦν. Τέλος δὲ ἡ ἐλευθερία (*liberum arbitrium*) εἶναι ἡ τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεως δύναμις, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἢ ἐκλέγει τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος βοηθούμενος ἢ προκρίνει τὸ κακὸν ὑπ' ἐκείνης καταλειπόμενος. Τῆς ἐλευθέρως ἄρα ἐνεργείας κοινωνεῖ ὁ τε νοῦς καὶ ἡ βούλησις, ἐκεῖνος μὲν διακρίνων μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ αὕτη δὲ ἐκλέγουσα μεταξὺ ἀμφοτέρων ².

Ὁ Πέτρος Λομβαρδὸς προσέχει μάλιστα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν δογμάτων καὶ αὐθεντικῶν ἀποφάνσεων καταφεύγει δὲ εἰς φιλοσοφικὰς ἐννοίας μόνον ἐφ' ὅσον αὐταὶ ὑπηρετοῦσι τῷ δόγματι. Ἐντεῦθεν εὐδηλον ὅτι δὲν εἶναι φιλόσοφος κατὰ τὴν αὐστηράν τοῦ ὄρου ἐκδοχὴν ἀλλὰ συγγραφεὺς μετὰ φιλοσοφικῆς χροιάς· τὸ πολὺ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος, ὅστις ὅτε μὲν ἐπιπολαιότερον ὅτε δὲ προσεκτικώτερον χρησιμοποιεῖ παντοίας ἐννοίας πρὸς διασάφησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Δὲν ἐμβαθύνει εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ³ ἀλλὰ τὰς παραδεδομένας θεωρίας ἀνάγει εἰς σύστημα καὶ ἐμφανίζει κατὰ τρόπον μεθοδικόν. Ἐνεκα τῆς μεθόδου ταύτης ἐτιμήθη διὰ τῆς προσωνυμίας τοῦ «*Magister sententiarum*» καὶ ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὡς προσφορωτάτη εἰσαγωγή εἰς τὴν θεολογικὴν παιδείαν καὶ ἔτυχε πλείστων μὲν ἀναγνωστῶν ⁴ πολλῶν δὲ ὑπομνηματιστῶν ⁵.

¹ Αὐτ. 2. dist. 17, 1 καὶ 3. «*Creando enim infundit eas Deus et infundendo creat*».

² Αὐτ. 2. dist. 24, 5, 25, 5.

³ Περὶ τοῦ περιμαχῆτου τότε ζητήματος τῶν καθόλου δὲν ἀποφαίνεται γνώμην.

⁴ Οὐκ ὀλίγα ἐγένοντο συνόψεις τοῦ ἔργου τοῦ Λομβαρδοῦ. Μνημονευτέα ἐνταῦθα ἡ *Abbreviatio magistri Bandini* καὶ ἡ *Abbreviatio in Sententias Magistri Petri Lombardi Σίμωνος* τοῦ ἐκ Tournai. Ἐπιθ. *M. Grabmann* (2, 388 ἕξ.)

⁵ *E. Protois, Pierre Lombard, son époque, sa vie, ses écrits et son influence, 1881.—J. N. Espenberger, Die Philosophie des P. Lomb. und*

3. *Μιμηταὶ τοῦ Λομβαρδοῦ*. Τὸ ἔργον τοῦ Λομβαρδοῦ ἔτυχε ζηλωτῶν καὶ μιμητῶν. Οὕτως ὁ magister *Gandulfus*, δραςάσ περὶ τὸ 1150 ἐν Βονωνίᾳ, παρεσκευάσεν τέσσαρα βιβλία Γνωμῶν¹ ἅτινα² ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἐπομένως μικρὰν ἔχουσι σπουδαιότητα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας³.

Ἐπίδρασιν τοῦ Λομβαρδοῦ ὑπέστη καὶ ὁ *Ροβέρτος ὁ ἐκ Μελοδούνου*, ἔχων ἄλλως ἀξιόλογον αὐτενέργειαν. Οὗτος ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις παρὰ τῷ Οὐγῶνι τῷ Βικτωρίνῳ, ὕστερον δὲ κατέστη διδάσκαλος τῆς διαλεκτικῆς διάδοχος τοῦ Ἀβαϊλάρδου ἐν τῇ ἀγίᾳ Γενοβέφα καὶ κατόπιν ἴδρυσεν ἰδίαν Σχολὴν ἐν Μελοδούνῳ⁴. Τῷ 1163 ἐγένετο ἐπίσκοπος τοῦ Hereford καὶ τῷ 1167 ἐτελεύτησε καταλιπὼν ἄλλα τε πολλὰ ἔργα⁵ καὶ τὸ ἀξιόλογον βιβλίον Γνωμῶν, οὗτινος ἐποίησεν αὐτὸς ὕστερον σύνοψιν⁶, Ἐνταῦθα ἐλέγχει τὴν σύγχρονον ἐπι-

ihre Stellung in 12 Jahrh. (Beitrage 3, 5), 1901. — *G. Robert*, Les écoles et l'enseignement de la théol., 1900. — *M. Grabmann*, Die Gesch. der schol. Methode 2, 359 ἔξ.—*Überweg Geyer*, 710 ἔξ.

¹ Ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *J. de Waller* τῷ 1924: «Mag. Gandulphi Bononiensis Sententiarum libri quattuor...».

² Οἱ πρῶτοι ἀνευρόντες τὰ χειρόγραφα τοῦ Γανδούλου *Denifle* καὶ *Grabmann* ἐδέχοντο ὅτι οὗτος ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Λομβαρδόν. Ἄλλ' ὁ *Espenberger* ὑπώπτευσεν καὶ ὁ *J. de Ghellinck* κατέστησε πιθανόν ὅτι ἀληθεύει ἢ ἐναντία σχέσις, τουτέστιν ὁ Γανδούλος ἐξαργτάται ἐκ τοῦ Λομβαρδοῦ. Εἰς τὸ αὐτὸ πόρισμα καταλήγει καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἐκδότης *Waller*, καθ' ὃν αἱ προκειμένοι Γνώμαι συνετάχθησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1160—1170.

³ Εἰρήσθω ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ δωδεκάνου αἰῶνος ἤρξατο ἢ σύνταξις ἐξηγήσεων εἰς τὸ ἔργον τοῦ Λομβαρδοῦ. Ἐκ τῶν πρώτων ἐφιλοπόνθησαν ἐρμηνεύειν ὁ *Πέτρος Comestor* (ἀποθανὼν τῷ 1176) καὶ ὁ *Πέτρος ὁ ἐκ Πικταύων* (ἀποθανὼν τῷ 1207), ἀμφότεροι διδάσκαλοι ἐν Παρισίοις. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον καὶ ἀλλαγῶ ὕστερον τὰ βιβλία τοῦ Λομβαρδοῦ ἐσπουδάζοντο ἐπιμελῶς, ἠρμηνεύοντο καὶ καθίσταντο βάσις θεολογικῶν μελετῶν πρὸς κτήσιν θεολογικοῦ διπλώματος· διὸ καὶ προήλθεν ἐν τῷ 12ῳ αἰῶνι ἀφθονία ὑπομνημάτων. Τὸ καθ' ἑκάστην ἐγίνοντο ἐρμηνεύειν ἢ παραφράσεις τοῦ κειμένου ὕστερον δὲ, ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 13ου αἰῶνος, σὺν τῇ προόδῳ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοτελείας ἐχωρίζοντο αἱ ἐρμηνεύει καὶ τὰ μετ' ἐλευθερίας γινόμενα ὑπομνήματα. Ἐπιθ. *Grabmann* 2, 392 ἔξ.

⁴ Ὁ Ἰωάννης *Sarisberiensis*, ὅστις ἐγένετο ἀκροατῆς τοῦ *Ροβέρτου*, λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο «inresponsionibus perspicax, brebis et commodus». *Metal.* 2, 10. P. L. 199, 867 C.

⁵ Συνέγραψε *Quaestiones de epistolis Pauli*, *Quaestiones de divina pagina* κ. ἄ. Ἐπιθ. *Grabmann*, die Gesch. der schol. Meth. 2, 326 ἔξ.

⁶ Ἀποσπάσματα τῶν Γνωμῶν τοῦ *Ροβέρτου* ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *Du*

στημονικὴν τάσιν¹, ὁρίζει τὴν *Summam* καὶ ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ συγγραφέως βαθεῖαν μελέτην καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων· καθόλου εἰπεῖν διαλαμβάνει περὶ τοῦ τότε κρατοῦντος εἴδους τῆς γραμματείας². Ἀποφαίνει δὲ τὴν θεολογίαν ὡς δέσποιναν καὶ τὰς ἐπιστήμας ὡς θεραπαινίδας³. ἐκ τῶν φιλοσόφων μνημονεύει μάλιστα καὶ ἐγκωμιάζει τὸν Πλάτωνα⁴. Ἐν τῇ θεολογίᾳ κατεπολέμησε τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος εἶναι μηδὲν (*Nihilianismus*) ἦτις ὕστερον κατεκρίθη ὑπὸ τῆς τρίτης ἐν Λατερανῶ συνόδου. Ὁ *Ροβέρτος* δὲν κατέλιπε μαθητὰς καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος περιοίησεν εἰς λήθη, ἧς δὲν ἦτο ἄξιος⁵.

Βαθὺς μελετητῆς τῶν ἔργων τοῦ Λομβαρδοῦ ἐγένετο *Πέτρος ὁ ἐκ Πικταύων* (*Petrus Pictaviensis*), καθηγητῆς τῆς θεολογίας καὶ ἀπὸ τοῦ 1193 γενικὸς γραμματεὺς τῆς *Notre Dame*, ἀποθανὼν τῷ 1205. Οὗτος ἐφιλοπόνθησεν ἀξιόλογα ὑπομνήματα εἰς τὸ βιβλίον τῶν Γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ (*Glossae super sententias*)⁶ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου. Πλήν δ' ἄλλων⁷ συνέγραψε τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἔργον ἐπιγραφόμενον *Sententiarum libri quinque*⁸. Παραπλησίως τῷ Λομβαρδῷ καὶ τῷ Ἀνσέλμῳ προσβέβει

Boulay, Hist. Univ. Paris 2, 585 ἔξ. Κριτικὴν δὲ ἔκδοσιν τοῦ εἰς τὴν Χριστολογία ἀναφερομένου κειμένου ἐποίησατο ὁ *Fr. Anders* (*Die Christologie des Rob. v. Melun*. τῷ 1926).

¹ Ἐν τῷ προλόγῳ παρέχει ὁ *Ροβέρτος* πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῶν τότε διδακτικῶν μεθόδων, ὡς μετῆρχοντο πολλοὶ ἐρμηνεύται καὶ ὡς ὡς ἐπιπολαίας θέλει αὐτὸς νὰ ἐκβάλλῃ ἀξιών τρόπον αὐστηρότερον καὶ κριτικώτερον.

² *M. Grabmann* 2, 341 ἔξ. 328 ἔξ.

³ Ἀντ. 353 «*Eam quippe (Theologiam) solam artes liberales habent dominam, ei subjectionis debito famulantur, eius lege astringuntur*».

⁴ Ἀντ. 340 «*Summus in philosophia philosophorum Plato in suo illo excellentissimo opere Timeo*».

⁵ *B. Hauréau*, Hist. de la philos. scol. 1, 490 ἔξ.—*R. Martin*, L'oeuvre théologique de R. de Melun, (ἐν *Revue d'hist. eccl.* (1920), σ. 456 ἔξ.).

⁶ Ἐκ τῶν ὑπομνημάτων μανθάνομεν ὅτι αἱ Σχολαὶ τῶν Παρισίων γινώσκουσιν ἤδη τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. (*M. Grabmann* 2, 508).

⁷ Ἐγράψεν ὑπόμνημα εἰς τοὺς ψαλμοὺς (*Distinctiones super Psalterium magistri Petri Lombardi*).

⁸ Ἐξεδόθη ὑπὸ *H. Mathoud*, 1655. Παρὰ *Migne* P. L. 211, 783 ἔξ. Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἐπιθ. *M. Grabmann*, Die Gesch. d. schol. Methode 2, 503.

τὸ ἀδιάσειστον τῆς πίστεως, πρὸς ἣν προσαρμόζει τὴν διαλεκτικὴν ἄλλὰ διαφέρει τοῦ διδασκάλου κατὰ τὴν κατάταξιν καὶ διάρθρωσιν τῆς ὕλης, καθ' ὅσον ἐξετάζει χωρὶς τὴν τοῦ θεοῦ ἔννοιαν καὶ θεωρεῖ τὴν ἠθικὴν ὡς αὐτοτελῆ προτάσσειν αὐτὴν τῆς περὶ ἐνσαρκώσεως πραγματείας. Ὡς πρὸς τοῦτο ἔτυχε μιμήσεως ἰδίᾳ παρὰ τῶν ἐν Παρισίοις θεολόγων λήγοντος τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος¹.

Ὡσαύτως Σίμων ὁ ἐκ Τουρναί, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 13^{ης} ἐκονταετηρίδος διδάξας ἐν Παρισίοις, ἔγραψεν *Institutiones in sacram paginam* ἢ *Sententias*, ἔτι δὲ *Quaestiones de quolibet* καὶ ἐρμηνείαν τοῦ συμβόλου τοῦ Ἀθανασίου (*Expositio Symboli S. Athanasii*)². Ἐν τούτοις ἐμφαίνεται ἡ ἐπίδρασις τοῦ ψ-Διονυσίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Σκότου, ἡ ἐκτίμησις τοῦ Βοηθίου καί, ὅπερ σπουδαιότερον, ἡ γνωριμία τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους³. Ἡ σχέσις πίστεως καὶ γνώσεως, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀνγουσίνου καὶ τοῦ Ἀνσέλμου καθορισθεῖσα ἀρχὴ τοῦ *credo ut intelligam*, ἐγκρίνεται καὶ ὑπὸ τοῦ Σίμωνος⁴.

Praepositivus (Prevostin) ὁ ἐκ Κρεμώνης, διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις, γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου (1206—1209) καὶ ἱεροκήρυξ, ἀνέπτυξε γόνιμον συγγραφικὴν δρασίμω ὡς ἐξηγητῆς καὶ λειτουργικῆς, ὡς δογματικῆς καὶ ἀπολογητῆς⁵. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ σπουδαιότατον ἄλλὰ καὶ τοῦτο παραμένον εἰσέτι ἀνέκδοτον εἶναι ἡ θεολογικὴ *Summa* συνταχθεῖσα κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γνωμῶν τοῦ Πέτρου Pictaviensis⁶.

Ἡ ἐν τοῖς πρόσθεν ὑποτυπωθεῖσα τάσις πρὸς συλλογὴν τῶν ἐξηρημένων καὶ μεθοδικὴν ἐκθεσιν τῶν παρεδεδωμένων μαρτυρεῖ τὴν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις κρατοῦσαν ἑλλειψιν πρωτοτυπίας. Τὴν δ' ἀπουσίαν ἀληθινοῦ ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος ἐμφαίνει ἡ θεραπεία

¹ *M. Grabmann* 2, 524 ἔξ.

² Ἰδὲ *Bibliothicae Cassinensis Florilegium* τόμ. 4, σ. 322 ἔξ. *Hauréau Notices et extraits* 3, 250 ἔξ. *Grabmann* 2, 537 ἔξ.

³ *Hauréau. Notices et extraits* 3, 256. *M. Grabmann*, 2, 542.

⁴ *Expos. Symb. S. Athan.* ἐν *Bibl. Cassin* 4, 322 «*Apud Aristotelem est ratio faciens fidem. Sed apud Christum argumentum est fides faciens rationem. Unde Aristoteles: intellige ut credes. Sed Christus: Crede et intelliges*».

⁵ Ἐργάφη δηλαδὴ ὑπ' αὐτοῦ *Summa super Psalterium, De officiis, Sermones, Quaestiones, Summa contra hereticos catharos*.

⁶ *Grabmann*, 2, 558.

τῆς πρακτικῆς καὶ θετικῆς θεολογίας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς. Κυριώτατοι προστάται τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως ἦσαν ὁ Πέτρος Comestor (Manducator) καὶ μάλιστα ὁ Πέτρος Cantor. Ἐκεῖνος ἔγραψεν ἐκ τῶν πρώτων, ὡς εἴρηται¹, ἐρμηνείαν τῶν Γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ ἔτι δὲ *Sermones* καὶ *Historiam scholasticam*². Ὁ δὲ Πέτρος Cantor, διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις ἀποθανὼν τῷ 1197, παρασκεύασε πολλὰ ἔργα, ἐν οἷς εἶναι αἱ *Distinctiones*, λεξικὸν θεολογικὸν καὶ βιβλικόν, ἡ *Summa de sacramentis et animae consiliis*, τὸ *Verbum abbreviatum*³. Μαθητῆς αὐτοῦ ἦτο Ροβέρτος ὁ ἐκ Κορζον, Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν, περὶ τὸ 1218 ἀποθανὼν, οὗ ἡ εἰσέτι ἀνέκδοτος παραμένουσα *Summa* εἶναι ἐπεξεργασμένη κατὰ τὴν τελείαν διαλεκτικὴν μέθοδον⁴.

ΜΕΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δὲν διέλιπε θεραπευομένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, καθ' ὃν ἡ πλατωνικὴ θεωρία καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ ἐτύγχανον μεγάλης τιμῆς⁵. Αἱ πλατωνικαὶ διδασκαλίαι ἀπὸ τῶν νέων πλατωνικῶν οὐχὶ προσηκόντως διακρινόμεναι ἦσαν συγγενέστεραι πρὸς τὰς χριστιανικὰς καὶ διὰ τοῦτο προετιμῶντο, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Γάζης, ἔνθα κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον αἰῶνα ἐγίνοντο πλατωνικαὶ μελέται καὶ σπουδαί. Ἐν ταύτῃ προέχουσιν ὁ Δίνειας καὶ ὁ Προκόπιος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ζαχαρίας ὁ σχολαστικὸς ὁ κατόπιν ἐπίσκοπος Μυτιλήνης⁶. Ὁ

¹ Ἄνωτ. σελ. 538.

² Παρὰ Migne P. L. 198, 1049 ἔξ.

³ Παρὰ Migne P. L. 205, 21 ἔξ.

⁴ Ἀνάλυσιν παρέχει ὁ *M. Grabmann* 2, 494 ἔξ. Ἐνταῦθα (2, 485 ἔξ. 497 ἔξ.) γίνεται λόγος καὶ περὶ ἄλλων θεολόγων μετερχομένων τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Cantor μέθοδον.

⁵ Μέλλοντες ἐνταῦθα νὰ διαλάβωμεν βραχύτατα καὶ κατὰ τρόπον τινὰ γραμματολογικὸν περὶ τῶν προστατῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν Βυζαντιανὴν περίοδον ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ μέρος τοῦτο, ἔχον ἐξαιρετὸν σπουδαιότητα ἡμῖν τοῖς Ἕλλησι, πρέπει νὰ καταστή ἕν κειμῶν ὑποκείμενον ἰδίᾳ συγγραφῆς.

⁶ Ἰδὲ ἄνωτ. σελ. 354 ἔξ.

Προκόπιος συνέγραψε κατὰ τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως τοῦ Προκλου, Ἐντίρρησιν εἰς τὰ Προκλου θεολογικὰ κεφάλαια¹. Καὶ αἱ μὲν πλατωνικαὶ θεωρίαι ἐθεραπεύοντο ὡς ὁμῶς καὶ συγγενεῖς τῷ χριστιανισμῷ· καθ' ὅσον δὲ ἡ θεολογία καθίστατο ἐγκύκλιος μάθησις, ἐτιμῶντο καὶ τὰ λογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔργα. Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἠξιώθη μετὰ τῆς νεστοριανῆς αἵρέσεως κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα θεομῆς ἀποδοχῆς παρὰ τῶν ἐν Ἀνατολῇ Σύρων καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Ἐδέσσης, τῆς Ρησαίνης² καὶ τῆς Κιννεσερίνης³. Οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν νεστοριανῶν προθύμως καὶ οἱ Σύροι μονοφυσῖται καὶ ἰακωβίται ἐτράπησαν ὕστερον εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνῶ πρότερον ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς ροπὴ πρὸς τὴν μυστικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πανθεϊάν⁴. Ὅτε δὲ ἡ τῆς Ἐδέσσης Σχολὴ ἕνεκα τοῦ ἐν αὐτῇ κρατοῦντος νεστοριανισμοῦ κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος τῷ 489 διελύθη, οἱ πλείστοι τῶν τροφίμων κατέφυγον εἰς Περσίαν καὶ ὑπὸ τῶν Σασσανιδῶν εὐνοηθέντες διέδωσαν τὰς φιλοσοφικὰς αὐτῶν καὶ θρησκευτικὰς θεωρίας⁵. Ἐκ τῶν λειψάνων τῆς Σχολῆς τῆς Ἐδέσσης προῆλθεν ἡ Σχολὴ τῆς Νισίβιδος καὶ ἡ τῆς Γανδισαπώρας ἥτις ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὴ (Academia Hippocratica). Λόγιοι δὲ τροφίμοι τῆς τελευταίας ἐγένοντο ὕστερον τοῖς Ἀραβι διδάσκαλοι τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας.

¹ Ἀπόσπασμα αὐτῆς διεσώθη καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Aug Mai, class. aut. 4. Τὸ ἀπόσπασμα εὑρεθαι κατὰ λέξιν, ὡς ὁ Δ. Ρούσσος ἔδειξεν (οἱ «τρεις Γαζαῖοι» 1893) ἐν τῇ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Μεθάνης γραφείῳ Ἀναπτύξει τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Προκλου.

² Ἐν Ρησαίνῃ ἔδρασεν ὁ ἀρχίατρος καὶ ἱερεὺς Σέργιος, ὁ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα εἰς τὴν συριακὴν μεταφράσας, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ἐν κώδικι τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ὑπάρχουσιν αὐτοῦ Log tractatus liber de causis universi iuxta mentem Aristotelis, quo demonstratur universum circulum efficere, καὶ ἄλλα συγγράμματα.

³ Ἐκ τῶν ἐν ταύτῃ παιδευθέντων ἀνδρῶν ἰδίας μνείας ἄξιος εἶναι ὁ περιώνυμος θεολόγος καὶ γραμματικὸς ἐπίσκοπος Ἐδέσσης Ἰάκωβος (ἀποθανὼν τῷ 703), ὅστις θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα μετέφρασεν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς εἰς τὴν συριακὴν.

⁴ Τὴν τοιαύτην ροπὴν μαρτυρεῖ συριακὸν ἔργον, οὗ χειρόγραφον εὐρίσκειται ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ἐπιγραφόμενον βιβλίον τοῦ ἁγίου Ἰεροθέου περὶ τῶν μυστηρίων τῆς θεότητος. Τὸ ἔργον τοῦτο συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Σύρου μοναχοῦ Στεφάνου, ὅστις ἔγραψεν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον τοῦ Ἰεροθέου καὶ ὑπομνήσκει τὰ συγγράμματα τοῦ ψ- Διονυσίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Σκότου.

⁵ Ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς Νουσιρβάν περὶ πολλοῦ ἐποίητο τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν.

2. Ἀφ' ὅτου ἡ νέα πλατωνικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τῷ 529) κατεπίεσθη καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν περιορίσθη, ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἤρξατο αἰεὶ μᾶλλον νὰ τιμᾶται καὶ ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσι νὰ χρησιμοποιοῖται. Ὁ μονοφυσίτης Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος καὶ ὁ ὁρθόδοξος μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς¹ ἦσαν ἀριστοτελικοί. Ἐκ τούτων ὁ Δαμασκηνὸς ἐχρησιμοποίησε τὴν λογικὴν καὶ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς συστηματικὴν τῆς ὁρθοδόξου πίστεως παράστασιν. Κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐθεράπευε τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ Στέφανος ὁ Ἀλεξανδρεὺς γράψας ὑπομνήματα εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας, εἰς τὰς κατηγορίας, περὶ οὐρανοῦ, περὶ ψυχῆς, εἰς τὰ ἀναλυτικὰ καὶ τοὺς σοφιστικὸς ἐλέγχους τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ ὁ πολυμαθέστατος δὲ καὶ ἔλλογιμώτατος τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἀνὴρ, ὁ πατριάρχης Κων/πόλεως Φώτιος² προέκρινε τοῦ Πλάτωνος τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἠκολούθει τῷ Ἀμμωνίῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀρέθας (860—933), ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας³, ἀπέκλινε πρὸς τὸν Πλάτωνα⁴.

3. Κατὰ τὸν δέκατον καὶ ἑνδέκατον αἰῶνα κατέστη ἀγωνώτερον τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Βυζαντίου πεδῖον καὶ αἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλη σπουδαὶ κατέπεσον εἰς σχολαστικὸς τύπους. Ἐπίδοσιν τινα ἔλαβεν ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος ἀνιδρυθεῖσῃ Ἀκαδημίᾳ. Πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἤρξατο ἡδὴ τιμώμενος καὶ ὁ Πλάτων καὶ δὴ καὶ ὑπερτιμώμενος. Οὕτω Μιχαὴλ ὁ Ψελλός⁵, ὁ ἐπὶ σοφία εὐδοκιμῶν καὶ ὑπατος καὶ πρώτιστος τῶν φιλοσόφων ἐπονομαζόμενος ἔχει περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους οὐχὶ ἀγαθὴν γνώμην⁶· τοῦναντίον δὲ θαυμάζει καὶ τιμᾷ τὸν Πλάτωνα,

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 381 ἔξ.

² Ἡ Βιβλιοθήκη αὐτοῦ ἢ Μυριόβιβλος περιέχει ἐπιτομὰς πολλῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Ἀμφιλοχίοις καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς θίγονται φιλοσοφικὰ ζητήματα. Περὶ τῶν ἐκδόσεων πβλ. Überweg—Geyer, 241 ἔξ. Γ. Μιστριώτου, Ἑλληνικὴ γραμματιολογία 2, 791 ἔξ.

³ Γ. Μιστριώτου, αὐτ. σ. 796 ἔξ.

⁴ Ρητέον ὅτι ὁ Ἀρέθας κατέλιπε καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

⁵ Ὀνομάζεται κατὰ τὸ μοναχικὸν ὄνομα, διότι τὸ κατ' ἀρχὰς ἐλέγετο Κωνσταντίνος. Περὶ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἐπιθ. Γ. Μιστριώτου 2, 747 ἔξ.

⁶ Περὶ τοῦ Σταγίριτου λέγει «Οὗτος ἀνθρωπικώτερον τὰ πολλὰ τῶν

πρὸς ὃν εὐρίσκει διαμιλλώμενον μόνον τὸν μέγαν ἐν τῇ θεολογίᾳ Γρηγόριον ¹. Τὸν Πλάτωνα ἀποφαίνει σύμφωνον τῷ χριστιανισμῷ καὶ θεωρεῖ ὡς πρῶτον νομοθέτην τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Ἐνεκα δὲ τῆς προτιμήσεως τοῦ φιλοσόφου τούτου περιῆλθεν εἰς διαμάχην πρὸς τὸν παιδικὸν φίλον *Ξιφιλῖνον*, ὅστις διδάσκων καὶ αὐτὸς ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ καὶ ὕστερον πατριάρχης γενόμενος συνέγραψε πολλὰ μὴ περιωθέντα ἡμῖν φιλοσοφικὰ συγγράμματα καὶ φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν ἐγχειρίδιον ἀκολουθῶν μάλιστα τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τοῖς τῶν Χαλδαίων δόγμασιν. Ὁ Ψελλὸς ἔγραψεν ἄλλα τε ² καὶ Διδασκαλίαν παντοδαπὴν ³, Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ⁴, Δόξας φιλοσόφων περὶ ψυχῆς ⁵, ἐπιλύσεις συντόμους φυσικῶν ζητημάτων, ὑπομνήματα εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος ψυχογονίαν ⁶, εἰς τὰς κατηγορίας ⁷ καὶ τὸ περὶ ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους ⁸, εἰς τὰς πέντε φωνὰς τοῦ Πορφυρίου ⁹. Ἡ δὲ τῆς λογικῆς ἐπιτομὴ ἢ ἐπιγραφομένη «Σύνοψις εἰς τὴν Ἀριστοτέλους λογικὴν ἐπιστήμην» ¹⁰, ἧς μετάφρασις φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ Πέ-

θεολογικῶν δογμάτων ἦπατο, καὶ ἵνα τάληθές ἐρῶ περὶ τοῦ ἀνδρός, πολὺ τῶν Πρωτέως ἐμοὶ πέφυκε ποικιλιώτερος· μεταβάλλεται γὰρ θᾶπτον ἢ λόγος» *Σάθα*, Μαισιαιων. βιβλιοθήκη 4, 51.

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 53.

² Ἐξήγησις τῶν Χαλδαϊκῶν ῥητῶν, ἔκθεσις κεφαλαιώδης καὶ σύντομος τῶν παρὰ τοῖς Χαλδαίοις δογμάτων. Παρὰ Migne. Patr. gr. 122, 1123 ἔξ.

³ Αὐτ. 122, 681 ἔξ.

⁴ Ἐξεδόθη ἐν Βενετείᾳ τῷ 1532 καὶ ἐν Παρισίοις τῷ 1541.

⁵ Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1618.

⁶ Ἐξεδόθη ὑπὸ *Linder*, Upsala 1854.

⁷ Ἐν Βενετίᾳ 1532 καὶ ἐν Παρισίοις τῷ 1541.

⁸ Ἐν Βενετίᾳ, τῷ 1503.

⁹ Ὑπὸ *A. Παπαδοπούλου*—*Κεραμέως* ἐξεδόθησαν ἐπιστολαὶ τινες Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Νέα Σιών, 1908, 7, 497 ἔξ.

¹⁰ Ἐν τῇ συνόψει ταύτῃ (ἐκ 5 βιβλίων), ἧτις παρέχει τὸ περιεχόμενον τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων περὶ ἐρμηνείας, περὶ κατηγοριῶν, ἀναλυτικῶν προτέρων καὶ τοπικῶν, εὐρηγται τὰ χάριν ἀπομνημονεύσεως ἐπινοηθέντα γράμματα καὶ ὀνόματα πρὸς δῆλωσιν τῶν παντοίων κρίσεων καὶ συλλογισμῶν. Τὸ α δηλοῖ τὴν καθόλου καταφατικὴν κρίσιν, τὸ ε τὴν καθόλου ἀποφατικὴν, τὸ ι τὴν ἐπὶ μέρους καταφατικὴν, τὸ ο τὴν ἐπὶ μέρους ἀποφατικὴν. Τοῦς τρόπους πάλιν τοῦ μὲν πρώτου σχήματος ἐμφαίνουσι τὰ ὀνόματα *γράμματα*, *ἔγραψε*, *γραφεῖδι*, *τεχνικός*, τοῦ δὲ δευτέρου τὰ *ἔγραφε*, *κάτεχε*, *μέτριον*, *ἄχολον*, τοῦ δὲ τρίτου τὸ *ἄπασι*, *σθεναρὸς*, *ισάκις*, *ἀσπίδι*, *ὀμαλός*, *φέριστος*, (*Prantl*, *Gesch. d. Logik*. 2, 282 ἔξ.).

τροῦ τοῦ Ἰσπανοῦ πραγματεία ¹ *Summae logicales* ², δυσκόλως δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ψελλόν ³.

4. Ὀλίγω νεώτερος καὶ ἀνταγωνιστὴς τοῦ Ψελλοῦ καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ ἀξιῳματι τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ἦτο Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Οὗτος ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν μάλιστα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων δὲν ἠμέλησε δ' ὅμως τοῦ τε Πλάτωνος καὶ τῶν νέων πλατωνικῶν. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸ δεύτερον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν τοπικῶν καὶ εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔτι δὲ ἐπιτομὴ τῆς διαλεκτικῆς καὶ ἄλλα λογικὰ συγγράμματα ⁴. Ὁμόχρονος τοῦ Ἰωάννου καὶ μαθητὴς τοῦ Ψελλοῦ ἦτο *Μιχαὴλ ὁ Ἐφεσίος* γράψας ὑπομνήματα εἰς μέρη τῶν λογικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων ἔτι δὲ εἰς τὸ περὶ ζῴων μορίων καὶ εἰς τὰ ἐλάσσονα τῶν Φυσικῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἠσχολεῖτο περὶ τὸν Ἀριστοτέλη *Εὐστράτιος* ὁ μητροπολίτης Νικαίας· οὗτος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Ἀναλυτικῶν ὑστέρων καὶ εἰς τὰ Νικομάχεια ἠθικά ⁵. Τῶν αὐτῶν χρόνων εἶναι καὶ ὁ ὑπάτος τῶν φιλοσόφων *Θεόδωρος ὁ Σμυρναῖος* συγγράψας περιωθεισὰν ἡμῖν ἄλλ' οὐπω ἐκδοθεῖσαν «Ἐπιτομὴν τῶν ὅσα περὶ φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν τοῖς παλαιοῖς διείληπται». Περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἤκμασε καὶ *Νικόλαος ὁ Μεθώνης*, συγγραφεὺς τῆς Ἀναπτύξεως τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου ⁶.

¹ Παραπλησίως τῷ Πέτρῳ Ἰσπανῷ εἰργάσθησαν πρότερον οἱ *Γουλιέλμος Shyreswood* καὶ *Lambert* ὁ ἐξ *Luxerre*.

² Ἡ πρὸς τὴν Σύνοψιν σχέσις τῆς πραγματείας ταύτης εἶναι σφόδρα ἀμφισβητήσιμος· ἄλλοι μὲν παραδέχονται ὅτι ἡ λογικὴ ἐργασία τοῦ Πέτρου Ἰσπανοῦ εἶναι μετάφρασις ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ (*Prantl*), ἄλλοι δὲ τὸναντίον (*Rose*, *Ch. Thurol*, *R. Stapper*. πβλ. *Überweg—Geyer* 285). Κατὰ τινὰ χειρόγραφα ὁ Γεώργιος Σχολάριος (Γεννάδιος) μετέφρασε τὴν λογικὴν τοῦ Π. Ἰσπανοῦ (ἐπιγράφεται· «ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ μαῖστορος Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ ἐρμηνεία τοῦ Σχολαρίου»). Ἄλλ' ἡ παραβολὴ τῶν κειμένων καὶ ἡ ἐν πολλοῖς παρανόησις, ἧτις ὑπάρχει ἐν τῇ λατινικῇ, πείθει ὅτι τοῦτο ἔχει βάσιν τὸ ἑλληνικὸν καὶ οὐχὶ τὰνάπαλιν.

³ Αἱ ἐν τῇ Συνόψει ἔννοιαὶ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ψελλοῦ περιεχομένας.

⁴ *Prantl*, *Gesch. der Logik* 2, 301 ἔξ.

⁵ Τὰ ὑπομνήματα Μιχαὴλ τοῦ Ἐφεσίου καὶ τοῦ Εὐστρατίου ἐξεδόθησαν ἐν τοῖς εἰς Ἀριστοτέλη ὑπομνήμασι τῆς Βερολινίου ἐκδόσεως (τόμ. 20 καὶ 21).

⁶ Ἐπιθ. *Überweg—Geyer* σ. 282. ἔξ. 714.

5. Περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἔζη *Νικηφόρος* ὁ *Βλεμμύδης* (ἀποθανὼν τῷ 1272), ὅστις ἔγραψεν Ἐπιτομὴν λογικῆς¹, Ἐπιτομὴν φυσικῆς, Λόγον περὶ ψυχῆς, Λόγον περὶ σώματος, Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως καὶ ἄλλα. Ἡ ἐπιτομὴ τῆς λογικῆς ἐτύγχανε μεγάλης τιμῆς² καὶ ἦτο ἐκ τῶν προσφιλεστάτων φιλοσοφικῶν ἐγχειριδίων τῶν βυζαντιακῶν χρόνων. Περὶ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου τρίτου ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ὁ *Γεώργιος Παχυμέρης* συνέγραψε διάγραμμα τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ὅπερ ἐξεδόθη ὄλον μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει³. Ἐκ τοῦ διαγράμματος τούτου ἐξεδόθη ἐν τῷ πρωτοτύπῳ μόνον τὸ πρῶτον μέρος, ἐπιτομὴ τῆς Ἀριστοτέλους λογικῆς⁴. Ὁ δὲ *Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης* (ἀποθανὼν τῷ 1332), ὁ τῶν συγχρόνων πολυμαθέστατος καὶ «βιβλιοθήκη ἔμψυχος» ὑπὸ τοῦ Γρηγοῦ ἀπονομασθεῖς, συνέταξε παραφράσεις τῶν φυσικῶν, φυσιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους⁵, ἔτι δὲ πραγματείας περὶ Πλάτωνος καὶ ἄλλων φιλοσόφων. Ὁμόχρονος σχεδὸν ἦτο καὶ ὁ μοναχὸς *Σοφορίας*, ὅστις ἐποίησε παραφράσεις τῶν κατηγοριῶν, τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων, τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων καὶ ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους⁶. Ὁ δὲ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου μέγα τιμώμενος μοναχὸς ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἰωσήφ* ὁ φιλόσοφος (ἀποθανὼν τῷ 1330) ἀπέτελεσεν ἐκ παντοίων παλαιότερων καὶ συγχρόνων συγγραμμάτων ἐγκυκλοπαιδείαν τῶν ἐπιστημῶν διασωθεῖσαν⁷.

6. Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἔζη ὁ *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, ὅστις ἐγένετο μοναχὸς ἐν τῷ Ἄθῳ καὶ τελευταῖον μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (ἀποθανὼν περὶ τὸ 1360). Οὗτος περὶ

¹ Ἐξεδόθη ὑπὸ *Θωμᾶ Wegelin* τῷ 1605. Ἐτέρα ἔκδοσις περιλαμβάνουσα καὶ τὴν Ἐπιτομὴν φυσικῆς ἐγένετο τῷ 1784. Ἴδὲ καὶ *Migne P. G.* 142, 527 ἔξ.

² Τοῦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν χειρογράφων.

³ *In universam fere Aristotelis philosophiam epitome conversa* a D. Philippo Becchio. Basileae 1560.

⁴ Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1548 καὶ ὕστερον τῷ 1581, ἐν Ὁξωνίᾳ τῷ 1669. Παρὰ *Migne P. G.* 143, 407 ἔξ. 144, 1 ἔξ.

⁵ Αἱ παραφράσεις τοῦ Θεοδώρου εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἐξεδόθησαν ἐν λατινικῇ μεταφράσει τὸ πρῶτον ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1559. Ἐπιθ. καὶ *Γ. Μιστριώτου*, 2, 809 ἔξ. *K. Krumbacher*, *Gesch. der Byz. Lit.* 430 ἔξ.

⁶ *K. Krumbacher*, ἐνθ. ἀνωτ.

⁷ Τὸ πρῶτον τοῦ ἔργου τούτου μέρος, περιέχον τὴν ἠθικὴν, ἐξέδωκεν ὁ *Chr. Walz* ἐν τῷ *Rhetores Graeci*, τῷ 1834, σ. 465 ἔξ. ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἰωσήφ τοῦ Ρακενδύτου σύνοψις ἠθικῆς». Ἐπιθ. καὶ *M. Treu*, *Der Philosoph. Joseph ἐν Byzantia*. *Zeitsch.* 8, 1 ἔξ.

φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ζητήματα ἀσχολούμενος ἔγραψε πλὴν ἄλλων καὶ Προσωποποιίαν τῆς ψυχῆς¹, ἣτις ἀγωνίζεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ ἐγκαλεῖ αὐτῷ. Ἐνταῦθα μνημονευτέος ὁ μοναχὸς *Μάξιμος Πλανούδης* (1260—1310), ὅστις ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπέμφθη τῷ 1296 πρεσβευτὴς εἰς Βενετίαν ἔγκρατῆς ὢν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ γραμματείας μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολλὰ λατινικὰ συγγράμματα² καὶ οὕτω προωδοποίησε τὴν διανοητικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει λογίων³. Ὀλίγω ὕστερον τοῦ Πλανούδη μετεφράσθησαν ἐκ τῆς λατινικῆς ὑπὸ *Δημητρίου τοῦ Κυδῶνη*⁴, πολλὰ συγγράμματα⁵ καὶ δὴ καὶ ἡ περὶ τὸ 1300 ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ *Ριχάρδου Φλωρεντίνου* (*Ricardus Florentinus*) συγγραφείσα ἀνασκευὴ τοῦ Κορανίου⁶. Ὡσαύτως ὁ μοναχὸς *Γρηγόριος Ἀκίνδυνος* (κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος) μετέφρασε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας» τὴν *Summam contra Gentiles* *Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου*⁷. Ἀπλῶς εἰπεῖν κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἀνεζωπυρήθη ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σπουδὴ ἐν Βυζαντίῳ, ἐν ᾧ τοῦ μὲν πλατωνισμοῦ ἠγείτο ὁ πολυτίτωρ *Νικηφόρος ὁ Γρηγοῦ* ὑπὲρ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ δὲ συνηγόρει ὁ αὐτοκράτωρ *Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός*⁸.

7. Τέλος ῥητέον ὅτι ἐν τῇ διανοητικῇ τοῦ Βυζαντιοῦ ἐνεργεῖα ἔσχε σπουδαιότητα ἡ μυστικὴ τάσις, ἣς πρωτοστάται ἐγένοντο πλὴν τοῦ μνημονευθέντος *Γρηγορίου Παλαμᾶ* ὁ *Συμεών*, ὁ ἐπικαλούμενος νέος θεο-

¹ *Migne*, *P. G.* 150, 909 ἔξ. 151, 9 ἔξ. 161, 244 ἔξ. Περὶ τῶν ἐκδόσεων ἰδὲ *Ehrhard—Krumbacher*, σ. 104 καὶ 105.

² Μετέφρασε τὰς Μεταμορφώσεις καὶ Ἡρωίδας τοῦ Ὀβιδίου, τὸ *bellum Gallicum* τοῦ Καίσαρος, τὸ *Somnium Scipionis* τοῦ Κικέρωνος, τὸ *De consolatione philosophiae* τοῦ Βοηθίου, τὸ *De Trinitate* τοῦ Αὐγουστίνου.

³ Ἴδὲ *Migne P. G.* 147, 967 ἔξ. *K. Krumbacher*, *Gesch. der byz. Lit.*², 546.

⁴ Οὗτος μετέσχε τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων καὶ συνέγραψε πολλὰ ἠθικο-τορικά καὶ θεολογικὰ συγγράμματα μιμούμενος τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος. Ἐπιθ. *Γ. Μιστριώτου*, Ἑλλην. Γραμματολ. 2, 1171 ἔξ. *Ehrhard—Krumbacher* 102 ἔξ.

⁵ Μετεφράσθησαν ἡ *Summa contra Gentiles*, ἡ *Summa theologica* *Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου*, τὸ *De processione spiritus sancti* τοῦ Ἀνσέλμου κ. ἄ.

⁶ Περὶ *Δημητρίου τοῦ Κυδῶνη* ἐπραγματεύθη ὁ *M. Rackl*, οὗ τὰς ἐργασίας ἐπιθ. παρὰ *Überweg—Geyer* σ. 714.

⁷ *Migne*, *P. G.* 151, 1191 ἔξ. ἰδὲ *Ehrhard—Krumbacher*², 100 ἔξ.

⁸ Ὁ *Καντακουζηνός* συνέταξε παράφρασιν τῶν πέντε πρώτων βιβλίων τῶν ἠθικῶν *Νικομαχείων* τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπιθ. *K. Krumbacher*, 298 ἔξ.

λόγος, ηγούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος (1205—1292)¹ καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, γενόμενος περὶ τὸ 1254 ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης· ὧν ἀμφοτέρων ἡ θεολογία φέρει κατ' ἐξοχὴν ἠθικὸν χαρακτῆρα. Ἡ μυστικὴ τούτων τάσις ἀντέχεται μὲν τῶν συγγραφῶν τοῦ ψ-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἔχει δ' ὅμως καὶ τινα αὐτοτέλειαν. Ὁ Συμεὼν διορᾷ τὸν θεὸν ἐν τῷ φωτὶ καὶ δὴ οὐχὶ ἐν ἐκστατικῇ καταστάσει ἀλλ' ἐν ἐπιγνώσει καὶ συνεχῶς. Περὶ δὲ τῆς χάριτος τῆς ἀφορώσης εἰς τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ θεοῦ δοξάζει ὅτι αὐτὴ δύναται νὰ εὐρεθῇ οὐχὶ παρὰ τοῖς ἱερεῦσιν ἀλλὰ παρὰ τοῖς μοναχοῖς, οἵτινες ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ δεσμεύειν καὶ λύειν. Ὁ Συμεὼν δὲν περιφρονεῖ τὴν διὰ τελετουργιῶν καὶ νηστειῶν ἐκδήλωσιν τῆς εὐσεβείας ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀποφαίνει αὐτὰ μέσα πρόσφορα καὶ συντελεστικά τῆς ἀληθοῦς τελειότητος τῆς ἐν τῇ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπῃ κορυφουμένης. Ἐξαιρεῖ δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίῶν φυγῆς καὶ τῆς ἐνδομύχου πρὸς τὸν θεὸν ἐπικοινωνίας. Καθαρὰς καὶ ὑψηλὰς ἐννοίας ἐξαγγέλλει ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἐν τῷ ἑπτὰ βιβλίων ἀποτελουμένῳ κυρίῳ αὐτοῦ ἔργῳ «περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς»² ἀριστάμενος τῶν περιορισμῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐξωτερικὰ, λέγει, ἔργα, θυσίαι καὶ προσευχαί, οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν ἀνεῦ τῆς προσηκούσης διαθέσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως. Ἀγάπη δὲ καὶ αὐταπαρνησία εἶναι αἱ πραγματικαὶ ἀρεταί, οὐχὶ ὁ ἀσκητικὸς βίος καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν μοναχῶν διατυπώσεις³. Ἐπὶ τῆς βουλήσεως μόνης ἐρείδεται τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἡ πλήρης ὑγίεια καὶ ἡ ἀληθὴς ἀσθένεια. Ἐν δὲ τῇ κτήσει τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως τῆς τεινούσης εἰς μόνον τὸν θεὸν ἔγκειται ἡ ἀληθινὴ μακαριότης καὶ εὐδαιμονία⁴.

¹ Τὰ ἔργα τοῦ Συμεὼν ἐν λατινικῇ μεταφράσει ἐξεδόθησαν ὑπὸ J. Pontanus τῷ 1603. Παρὰ Migne P. G. 120, 321 ἑξ. Ἐξεδόθησαν καὶ ὕστερον, ἐν Σμύρνῃ τῷ 1886.

² Παρὰ Migne, P. G. 150, 491 ἑξ. Ehrhard—Krumbacher 159.

³ Οἱ περὶ τὴν λατρείαν τύποι τιμῶνται μὲν ὑπὸ τοῦ Καβάσιλα ἀλλὰ προσλαμβάνουσι βάθος καὶ συμβολικὴν σημασίαν.

⁴ Περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐπιθ.: C. Prantl, Gesch. d. Logik 1, 643 ἑξ. καὶ 2, 263 ἑξ.—C. Neumann, Die Weltstellung des byzant. Reiches vor den Kreuzzügen, 1894.—K. Krumbacher, Gesch. d. byzant. Literatur², σ. 428 ἑξ.—A. Heisenberg, Die Grundlagen der byz. Kultur (ἐν Neue Jahrb. für die Klass. Alter. 23, 196 ἑξ.—N. Γεωργιάδης, Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα (ἐν Ν. Σιών ἐν τῷ 9, 10 καὶ 11 τόμ.)· πρβλ. καὶ Überweg—Geyer. σ. 713.

Β'. ΑΡΑΒΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Εἰσαγωγή.

1. Οἱ Ἀραβες, λαὸς πολεμικὸς ἀποβάντες καὶ τοῦ Ἰσλάμ τὴν διάδοσιν διὰ τοῦ ξίφους καὶ τῆς βίας ὡς καθῆκον ὑπολαβόντες, ἐγένοντο ἐπὶ ἓνα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνα ἀφορμὴ ζημίας καὶ ὀλέθρου εἰς τὸν πολιτισμὸν. Γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἄμο, στρατηγοῦ τοῦ χαλίφου Ὁμά, καταστροφὴ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκης (τῷ 640). Ἀφοῦ δὲ ὁ πρῶτος πολεμικὸς ἐνθουσιασμὸς ὅπως οὖν ἐχαλαρώθη καὶ τὸ ἀραβικὸν κράτος ἐθεμελιώθη, ἀνεφάνη παρὰ τοῖς Ἀραβῶν ἐπιστημονικὴ τις οὐχὶ ἄγονος καταστάσις ἐνέργεια. Αἱ ἐμπειρικαὶ ἐπιστήμαι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ συζητήσεις κατέστησαν αὐτοὺς ὅπως οὐδέποτε ὄριμους εἰς φιλοσοφικὴν διάνοσιν¹. Αὕτη δ' ἤρξατο τότε ἀναφαινομένη, ὅτε οἱ Ἀραβες ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἀκριβέστερον εἶπεν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας διὰ τῆς μεσιτείας τῶν Σύρων². Τὸ κατὰ

¹ Ῥητέον ὅτι τὸ κατὰ πρῶτον ἡ ἐπιστημονικὴ τάσις ἐστοχάζετο κυρίως τῆς ἐρμηνείας τοῦ Κορανίου, ὅπερ ὑπέκειτο κρηπίς τῆς τε θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ τοῦ κειμένου τοῦ Κορανίου διακρίβωσις καὶ ἡ τῆς ἐν αὐτῷ διδασκαλίας ἐξήγησις παρήγαγον ἐν ἀρχῇ κατ' ἐξοχὴν γραμματικὴν καὶ κριτικὴν θεολογίαν. Ἐπειτα δ' ὅμως προέκυψαν θεολογικαὶ ἔριδες καὶ ἀνεφάνησαν αἰρέσεις, ἐκ τούτου δ' ἔλαβεν ἀναγκαστικῶς ἡ θεολογία δογματικὸν χαρακτῆρα. Οἱ τῆς θεολογίας διδάσκαλοι ὀνομάζοντο «μουτακαλεμίν» (Mütakallimūn), ἀφ' ὧν διεκρίθησαν ὕστερον οἱ «μουταζιλίται» (Mutaziliten) οἱ τὴν ἀπόλυτον εἰς τὸ Κοράνιον πίστιν ἀπορρίπτοντες καὶ τὴν τοῦ ὀρθοῦ λόγου μέθοδον μᾶλλον μετερχόμενοι. Οὗτοι ἐγένοντο ἰδρυταὶ τοῦ Kalām, τῆς τῆς μουσουλμανικῆς σχολαστικῆς θεολογίας· διετείνοντο ὅτι ἡ ἀποκάλυψις καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν εἶναι ἀντίθετα καὶ προσέτι ὅτι πᾶν τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐπάναγκες νὰ κατανοητὰ· ἐδίδασκον τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ ἠρνοῦντο τὸ πεπερωμένον· συνέχον τὰ κατηγορήματα τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας καὶ ἀπέφαινον τὴν δικαιοσύνην τοῦ θεοῦ ὡς ἀκριβῆ κανόνα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

² Οἱ Σύροι ἔλαβον ἀπ' εὐθείας τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ μετέδωκαν εἰς τοὺς Ἀραβας καὶ ἐμμέσως εἰς τοὺς Ἰουδαίους. Ἡ στρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μετεβίβασεν εἰς τοὺς Σύρους τόσον ζωηρὰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὥστε ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ γλώσσα ἡ ἑλληνικὴ ἐδέσποε τῆς συριακῆς γραμματείας. Κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα Θεόδωρος ὁ Μορφουσιώτης, Θεοδώρητος ὁ Κύρου, Ἰβας ὁ Ἐδέσσης, ὁ Πρόβος καὶ ἄλλοι μαθηταὶ τῆς περιωνύμου Σχολῆς τῆς Ἐδέσσης μετέφρασαν εἰς τὴν συριακὴν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους.

πρώτον ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ φυσικὴ¹ καὶ ὕστερον ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων εἰσεχώρησαν καὶ ἔτυχον ἀποδοχῆς παρὰ τῶν Ἀράβων μάλιστα ἐπὶ τῆς (τῷ 750 ἰδρυθείσης) δυναστείας τῶν Ἀββασιδῶν. Οὗτοι προσεκάλεσαν εἰς τὴν Αἰδὴν τῆς Βαγδάτης χριστιανούς Σύρους, οἵτινες μετέφρασαν ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν συγγράμματα Ἑλλήνων φιλοσόφων². Μετέφρασαν δὲ πλὴν τῶν κυριωτάτων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ ὑπομνήματα Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύως καὶ τοῦ Πορφυρίου καὶ τοῦ Θεμιστίου καὶ τοῦ Ἀμμωνίου καὶ ἄλλων³.

καὶ ὑπερμημάτισαν αὐτά. Ἡ Σχολὴ ἐκλείσθη τῷ 489 ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνης ἀνεφάνησαν αἱ Σχολαὶ τῆς Νισίβιδος καὶ τῆς Γανδισαπώρας. Καὶ ἐν Περσίᾳ δὲ τότε ἐπηρέθη ζωηρόν τὸ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν διαφέρον εὐνοηθὲν ὑπὸ τῶν Σασσανιδῶν. Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐθεραπεύθη κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς Σχολαῖς τῆς Ρησαίνης καὶ τῆς Κιννεσερίνης. Ἐν τῇ Σχολῇ ἐκείνῃ ὁ Σέργιος μετέφρασεν εἰς τὴν συριακὴν τὰς Κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου, τὰ συγγράμματα τοῦ ψ—Διονυσίου καὶ μέρη τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ, ἔτι δὲ καὶ ἴδια συνέγραψεν ἔργα μαρτυροῦντα τὴν ἐπίδρασιν τῶν νέων πλατωνικῶν. Καὶ ὕστερον κατὰ τὸν 7ον καὶ 8ον αἰῶνα πολλοὶ νεστοριανοὶ ἐποιήσαντο ἄλλας μεταφράσεις. Προστεθῆτω δ' ὅτι οἱ Σύροι φιλόσοφοι ἐγίνωσκον ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων τὸ λεγόμενον ὄργανον, ἅμα δὲ ἐτίμων τοὺς νέους πλατωνικοὺς καὶ μάλιστα τὸν Πορφύριον ὅπερ δὴ δὲν εἶναι θαυμαστόν, ὅποτε ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Ἰάμβλικος ἦσαν ἐκ καταγωγῆς Σύροι.

¹ Οἱ παρὰ τοῖς χαλίφαις Σύροι ἰατροὶ μετέφρασαν πρῶτον κατὰ προτίμησιν τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα ὡς συναφῆ πρὸς τὴν ἰατρικὴν.

² Ἡ μεταφραστικὴ ἐνάργεια ἤρξατο ἐπὶ τοῦ χαλίφου Ἐλ—μανσοῦρ (753—774) καὶ ἐξηκολούθησε καὶ ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ Ἐλ—μαμούν ὁ τελευταῖος οὗτος ἰδρυσεν ἐν Βαγδάτῃ (περὶ τὸ 832) γραφεῖον μεταφράσεων, οὗ προϊστάτο ὁ Χοναῖν μπέν Ἰσαάκ († 873). Μετεφράσθησαν δ' ἐκ τῆς ἑλληνικῆς οὐ μόνον φιλοσοφικὰ ἀλλὰ καὶ πρῶτιστα ἰατρικὰ καὶ μαθηματικὰ ἔργα. Καὶ ὕστερον δὲ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἐγένοντο νέαι μεταφράσεις ὑπὸ χριστιανῶν Σύρων, ὧν σπουδαιότατοι ἦσαν οἱ νεστοριανοὶ Abū Bischr Mattā Jahjá ben Adī καὶ Isá ibn Zuraa.

³ Ὁ Πλάτων ἦτο ὀλιγώτερον γνωστός (τούτου μετεφράσθη ἡ Πολιτεία, ὁ Τίμαιος καὶ οἱ νόμοι) ἀλλ' αἱ νέαι πλατωνικαὶ θεωρίαι πρῶτως εἰσεχώρησαν εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον. Διότι ἐκ τῶν πρώτων (πάντως οὐχὶ βραδύτερον τοῦ 840) μετεφράσθη ἡ περιήγησις «Θεολογία τοῦ Ἀριστοτέλους», ἣτις ὑπελαμβάνετο μὲν ὡς ἔργον τοῦ Σταγίριτου ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν ἦτο σύνομις τῶν Ἐννεάδων τοῦ Πλωτίνου γενομένη κατὰ τὸν τρίτον ἢ τέταρτον αἰῶνα. Ὡσαύτως καὶ τὸ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ ἢ περὶ αἰτίων λεγόμενον βιβλίον ἐθεωρεῖτο μὲν ὡς ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλ' ἦτο πιθανῶς (κατὰ

2. Ἴνα οἱ μεταφράσται καταστήσωσι καταληπτὴν τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων, ἐγένοντο ἅμα καὶ ἐξηγηταί. Ἡ ἐξήγησις δ' ὅμως αὕτη καὶ μάλιστα ἡ τῶν ἀριστοτελικῶν θεωριῶν ἐγένετο κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν νέων πλατωνικῶν. Οὕτως ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἦλθε διὰ τῶν μεταφραστῶν καὶ ἐξηγητῶν εἰς τοὺς Ἀράβας ἐν τῇ μορφῇ τοῦ νέου πλατωνισμοῦ. Ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ ὅτι οἱ Ἀράβες ἀριστοτελικοὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ἀντεῖχοντο νέων πλατωνικῶν θεωριῶν καὶ μόλις ὕστερον κατὰ μικρὸν ἀποστάντες αὐτῶν προῆλθον εἰς καθαρωτέραν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας κατανόησιν. Εἶναι δ' εὐνόητον ὅτι αἱ μεταφράσεις γινόμεναι εἰς τὴν ἀραβικὴν διὰ τῆς συριακῆς καὶ δὴ μᾶλλον κατὰ λέξιν ἢ κατὰ νόημα ἐνείχοντο εἰς πολλὰς πλάνας καὶ παρανοήσεις, ὥστε ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ἔννοια ἀπέβαινε πολλάκις ἀγνώριστος. Ὅπως ἂν ἔχη, οἱ Ἀράβες ἐκτήσαντο οἰκειότητα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἐθεράπευον αὐτὴν ἐπιμελῶς. Τοῦτο δ' ἐγένετο τὸ πρῶτον ἐν Ἀνατολῇ, ἔνθα πολλοὶ καὶ περιώνυμοι ὑπῆρξαν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας οἱ θιασῶται χρόνῳ δ' ὕστερον μετεδόθη ὁ ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας ζήλος εἰς τὴν ἐν Ἰσπανίᾳ δυναστείαν τῶν Ὀμεϊαδῶν καὶ Μοραβιτῶν. Ἡ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἰδρυθεῖσα ἐν Κορδοῦνῃ Σχολὴ ἦτο ἐφάμιλλος πρὸς τὴν ἐν Βαγδάτῃ καὶ ἀνέδειξεν οὐχ ἥττον εὐδοκίμους φιλοσόφους ἀριστοτελικούς.

3. Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως καὶ τοῦ δόγματος τοῦ Ἰσλάμ ἦτο ἐν τῇ ἀραβικῇ σκέψει ζήτημα σπουδαιότατον. Πλεῖστοι διέκρινον τὴν τοῦ λαοῦ θρησκείαν τὴν ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς κατὰ λέξιν ἐρμηνείας τοῦ Κορανίου ἀπὸ τῆς θρησκείας τῶν λογίων τῆς στηριζομένης ἐπὶ φιλοσοφικῆς ἐξηγήσεως. Ἐνῶ δὲ οἱ λεγόμενοι σχολαστικοὶ Ἀράβες ἐπειρῶντο νὰ διαλλάξωσι τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὸ Κοράνιον, ἄλλοι τοῦναντίον ἠρμήνευον τὸν κόσμον κατὰ τρόπον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς διδασκαλίας ἐκείνου¹.

τὴν γνώμην τοῦ Otto Bardenheuer) ἔργον Μωαμεθανοῦ τινος, ὅπερ συνετάχθη περὶ τὸ 850 ἐπὶ τῇ βῆσει ἀραβικῆς μεταφράσεως τῆς περιλήψεως «τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως» μαθητοῦ τοῦ Πρόκλου.

¹ Σημειῶδες ὅτι εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἀραβῶν καὶ μυστικὴν τάσιν προερχομένην οὐ μόνον ἐκ τῆς πρὸς τὸν μυστικὸν βίον συμφύτου τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ῥοπῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς Ἰνδοὺς, ὧν τὴν διάνοσιν χαρακτηρίζει μάλιστα ἡ μυστικὴ χροιά. (Ἄλλ' ἔτι καὶ ἡ νέα πλατωνικὴ θεωρία, ἣς τὴν μορφήν εἶχε λάβει παρὰ τοῖς Ἀραβῶν ἢ ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἐπεκούρει τῇ μυστικῇ τάσει). Αὕτη ἐρείδεται ἐπὶ τῆς πανθείας καὶ προϋποθέτει τὴν περὶ ἀπορροῆς διδασκαλίαν. Πρῶτοι δὲ καὶ περιφανέστατοι

Ἐχομεν ἄρα νὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν γενομένων κυριωτάτων τῆς ἄραβικῆς φιλοσοφίας προστατῶν τὸ μὲν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὸ δὲ ἐν τῇ Δύσει¹.

α) EN TH ANATOLH

§ 2. Ἀλκίνδης καὶ Ἀλφαράβης.

1. Πρῶτος κατὰ τὸν χρόνον ἐκ τῶν Ἀράβων φιλοσόφων θεωρητέος ὁ Ἀλκίνδης (Al-Kindī), ὅστις ἐν Βασώρα τῇ παρὰ τὸν Περσικὸν κόλπον γεννηθεὶς ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς ἐνάτης ἑκατοταετηρίδος καὶ ἐτελεύτησε περὶ τὸ 873. Οὗτος ἀγαθὴν ἔχων φύσιν καὶ ἐπιμελοῦς τυχῶν ἀγωγῆς ἀνεδείχθη διαπρεπῆς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ λόγιος καὶ ἰσχυρῶς συνεβάλετο εἰς τῶν ἐπιστημῶν τὴν προαγωγὴν. Ἦτο γνώστης τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς, διὸ καὶ ἔλαβε τὴν τιμητικὴν προσωνυμίαν τοῦ «φιλοσόφου τῶν Ἀράβων». Καὶ ἠσπάζετο μὲν πολλὰς τῶν νέων πυθαγορείων καὶ τῶν νέων πλατωνικῶν δοξασίας ἀλλ' εὐλόγως θεωρεῖται ὡς θεομώτατος θιασώτης τοῦ Ἀριστοτέλους, οὗ τὰ συγγράμματα οὐ μόνον μετέφρασεν ἢ συνήργησε νὰ μεταφρασθῶσιν ἀλλὰ καὶ συνέταξεν ὑπομνήματα εἰς τὰ λογικὰ ἐκείνου ἔργα. Πρὸς δ' ἔτι καὶ ἴδια παρεσκευά-

τῆς ἄραβικῆς μυστικῆς θεωρίας προστάται ἦσαν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν αἴρεσιν τῶν sūfi, ἧς ἰδρυτὴς ἐγένετο ὁ Abu Saïd Abul Cheir. Ὁ σουφισμὸς ἀνεφάνη τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς μέθοδος ἀσκητικῆς διαίτης, ὕστερον δ' ἐθεμελιώθη ἐπὶ ἀρχῶν θεωρητικῶν. Κατὰ ταύτας ὁ κόσμος δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφορος τοῦ θεοῦ ἀλλ' αὐτὸς ὁ θεός, ὅστις ἐκχεῖται εἰς τὸ σύμπαν. Σκοπὸς δὲ καὶ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἢ εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν καὶ τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν ἐπάνοδος κατὰ μυστικὴν μέθοδον τελουμένη. Διὰ τῆς μονώσεως δηλαδή, τῆς προσευχῆς καὶ τῆς νηστείας ἐπιτυγχάνεται τέλος ἢ ἀπορροφήσις καὶ μετὰ τοῦ θεοῦ ἔνωσις.

¹ Περὶ τῆς ἄραβικῆς φιλοσοφίας καθόλου ἐπιβ. S. Munk, *Mélange de philos. juive et arabe*, 1859. νεωτ. ἔκδ. 1927. — H. Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, 1900. — T. J. De Boer, *Gesch. der Philosophie im Islam*, 1901. — G. Graf, *Die christlich-arabische Literatur bis zur frankischen Zeit*, 1905. — S. Horowitz, *Über den Einfluss der Griech. Philosophie auf die Entwicklung des Kalam*, 1909. — A. Baumstark, *Die christl. Literaturen d. Orients*, 1911. — Πβλ. Überweg—Geyer σ. 716 ἔξ.

σεν οὐκ ὀλίγα συγγράμματα¹. Οὗτος ὑπελάμβανε τὰ μαθηματικὰ ὡς κρηπίδα πάσης ἄλλης καὶ δὴ καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης· καὶ τὰς φυσικὰς δ' ἐπιστήμας περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο καὶ ἀπέφαιναν αὐτὰς σπουδαῖον τῆς φιλοσοφίας μέρος. Ἐν μὲν τῇ θεολογίᾳ ἦτο ὀρθολογικὸς τὴν δὲ ἀστρολογίαν ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως γενικῆς τῶν πάντων ἀλληλουχίας, καθ' ἣν ἕκαστον παντελῶς νοούμενον ἐμφαίνει ὡς ἐν ἐσώπτῳ τὸ σύμπαν. Ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ διέκρινε τὸν αἰεὶ ἐνεργεῖαν νοῦν καὶ τὸν δυνάμει νοῦν, ὅστις δύναται νὰ προέλθῃ εἰς ἐνεργεῖαν καὶ κανανόησιν τὰ ὄντα. Ἀντὶ δὲ τῶν δέκα κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους παρεδέχτο πέντε ἀρχηγόνους οὐσίας, ὕλην καὶ εἶδος καὶ κίνησιν καὶ τόπον καὶ χρόνον.

2. Γνωριμώτερος ἐγένετο ὁ Ἀλφαράβης (Al-Farabi) ὅστις περὶ τὸ τέλος τοῦ ἐνάτου αἰῶνος γεννηθεὶς καὶ εἰς ἐπίσημον οἶκον ἀνήκων ἔξεπαιδεύθη ἐν Βαγδάτῃ, ἔνθα καὶ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς διδάσκαλος. Μέγα κλέος ἐκ τῆς διδασκαλίας κτησάμενος² ἦλθεν εἰς Χαλέπιον καὶ Δαμασκόν· καὶ ἠκολούθησε μὲν τῇ μυστικῇ αἰρέσει τῶν sūfi ἀλλὰ δὲν διέλιπε διδάσκων τὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν. Συνέταξεν ὑπομνήματα καὶ ἐρμηνεῖαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἔγραψε μικρὰς πραγματείας ἀσπαζόμενος τὴν νέον πλατωνικὸν τύπον ἔχουσαν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν³. Ἐν τῇ λογικῇ ἀκολουθεῖ ὅλως σχεδὸν τῷ Ἀριστοτέλει ἢ λογικῇ, λέγει, εἶναι ὄργανον τῆς διανοήσεως καὶ στοχάζεται τῆς ἀποδείξεως ὡς μέσου πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀγνώστου ἐκ τοῦ γνωστοῦ, διερευνᾷ δ' ὅμως καὶ τὰς ἐννοίας ἐκάστας ὡς στοιχεῖα τῶν κρίσεων καὶ τῶν ἀποδείξεων⁴. Τὸ καθόλου ὁρίζει ὡς ἐν ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἐν τοῖς

¹ Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀνεφέροντο εἰς τὴν γεωμετρίαν, τὴν ὀπτικήν, τὴν ἰατρικήν, τὴν ψυχολογίαν, τὴν μετεωρολογίαν, τὴν πολιτικὴν, τὴν γνωσιολογίαν καὶ λογικὴν. Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων περιεσώθησάν τινα ἐν λατινικῇ μεταφράσει καὶ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Al. Nagy (*Beiträge zur Gesch. der Philos. des Mittelalt.* 2,5. 1897).

² Ὁ Ἀλφαράβης ἐπωνομάζετο δευτέρος διδάσκαλος, τιθέμενος μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη.

³ Δύο συγγράμματα αὐτοῦ ἐξεδόθησαν λατινιστὶ τῷ 1638 ἐν Παρισίοις, ἦτοι τὸ De scientiis καὶ τὸ De intellectu et intelecto. Ὁ Schmölders (*Documenta philos. Arabum*, 1836) προσθέτει καὶ δύο ἄλλα, τὸ De rebus studio Aristotelicae philosophiae praemittendis commentatio καὶ τὸ Fontes quaestionum. (τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδόσεις ἰδὲ παρὰ Überweg—Geyer σ. 291).

⁴ Prantl, *Gesch. d. Logik* 2, 308 ἔξ.

πολλοῖς, θεωρεῖ ἄρα αὐτὸ ὡς μὴ ὑπάρχον χωρὶς τῶν καθ' ἕκαστον (non habet esse separatum a multis) ¹. Δοξάζει δ' ὅτι τὸ μὲν καθ' ἕκαστον καίτοι ὡς ἔνυλον εἶναι αἰσθητὸν ὅμως κατὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ὑπάρχει νοητὸν, τὸ δὲ καθόλου πάλιν καίτοι εἶναι ὡς τοιοῦτο νοητὸν ὅμως εἶναι καὶ αἰσθητὸν, καθ' ὅσον ὑπάρχει ἠνωμένον τῷ καθ' ἕκαστον ².

Ἐν τῇ μεταφυσικῇ προσάγει ὁ Ἀλφαράβης ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ στοιχῶν τῷ Πλάτωνι καὶ τῷ Ἀριστοτέλει ³. Ὁ κόσμος ὑπάρχει, λέγει, σύνθετος καὶ διὰ τοῦτο ἢ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἶναι οὐχὶ ἀναγκαῖα ἀλλ' ἀπλῶς δυνατὴ. Τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸ δυνατόν προϋποθέτει αἰτίαν, δι' ἧς γίνεται πραγματικόν. Ἡ αἰτία αὕτη ἐπ' ἀνάγκης νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ ὑπάρχη ἀναγκαῖα· διότι ἢ τῶν αἰτίων σειρὰ οὔτε ἐπ' ἀπειρον δύναται νὰ χωρῇ οὔτε κύκλω εἰς ἑαυτὴν νὰ ἐπιστρέφῃ. Ὑπάρχει ἄρα ἀναγκαῖον ὄν, ὅπερ οὐδεμίαν ἔχει αἰτίαν ἀλλ' εἶναι καθ' ἑαυτό· τοῦτο δ' εἶναι ὁ θεός. Ὡσαύτως συνάγει ὁ φιλόσοφος ἐκ τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον, ὅπερ εἶναι ὁ θεός ⁴. Ἐπειδὴ τὸ ἀναγκαῖον ὄν εἶναι ἢ αἰτία πάντων τῶν ἄλλων, ἔπεται ὅτι εἶναι τὸ πρῶτον. Καὶ ἐπειδὴ τὸ πρῶτον ὄν εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπηλλαγμένον, ὑπάρχει τελειότατον καὶ ξένον παντὸς συμβεβηκότος. Ὁ θεός εἶναι ἢ ἀπόλυτος ἀπλότης καὶ οὐδὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ κατηγορηματὶ διάφορον τῆς ἐκείνου φύσεως. Οὔτε ἄρα ὀρισμὸν οὔτε ἀπόδειξιν ἐπιδέχεται· εἶναι αἰδιος, ἀπροσδεής, ἀναλλοίωτος, ἀπόλυτος ἀγαθόν, ἀπόλυτος νόησις, τὸ τε ἀπόλυτον νοητὸν καὶ ὁ ἀπόλυτος νοῦς. Πάντες δ' οὔτοι οἱ διορισμοὶ εἶναι ἐν τῷ θεῷ παντελῶς ἐν· εἶναι σοφία, ζωὴ, φρόνησις, δύναμις, βούλησις, κάλλος, ἀρετή· ἀπολαύει ἐν ἑαυτῷ τῆς ἄκρας εὐδαιμονίας, εἶναι τὸ πρῶτον βουλευτικὸν ὄν καὶ τὸ πρῶτον τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ πόθου ὑποκειμένον ⁵. Ἐκ τοῦ πρώτου τούτου ὄντος ἀπέρρευσαν ἐν συνεχείᾳ διαδοχῆς σειρᾷ τὰ ἄλλα ὄντα, ὧν ἕκαστον ἐκτὸς τοῦ θεοῦ εἶναι μόνον μέρος καὶ μερικὴ τῆς ὑπάρξεως ἐκείνου βαθμῖς· προέρχονται δὲ τὰ ὄντα ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχὶ διὰ φυσικῆς ἐνεργείας ἀλλὰ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Ἐξ ἐκείνου προέρχεται ὁ πρῶτος νοῦς, ὅστις ὑπάρχει μὲν καθ' ἀριθμὸν εἰς ἄλλ'

¹ Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀλβέρτου (Alb. Magn. De praed. 2, 5).

² Albertus, An. post. 1, 1, 3.

³ Πλάτ. Τίμ. 28 C. Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσ. 12, 7.

⁴ Font. quaest. 2. 3. 13.

⁵ Αὐτ. 4. 5.

ἅμα ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ τὰ πολλὰ ὡς μὴ ἀπηλλαγμένους συμβεβηκότων. Καθ' ὅσον μὲν ὑπάρχει ὁ πρῶτος νοῦς ἀναγκαῖος καὶ γινώσκει τὸν θεόν, ποιεῖ ἐξ ἑαυτοῦ τὸν δεύτερον νοῦν· καθ' ὅσον δ' εἶναι ἐν ἑαυτῷ δυνατὸς καὶ γινώσκει τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀπολύει ἐξ ἑαυτοῦ τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν καὶ τὸν ἀνώτατον τοῦ κόσμου κύκλον, ὅστις κινεῖται διὰ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς ¹. Ἐκ τοῦ δευτέρου πάλιν νοῦ προέρχεται ἕτερος νοῦς καὶ ἄλλος τοῦ κόσμου κύκλος μετὰ τῆς ἀντιστοίχου κινουμένης ψυχῆς. Οὕτω προβαίνει ἢ ἀπορροὴ τοῦ νοῦ μέχρι τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, ὅστις ποιεῖ τὰ ἐπὶ γῆς στοιχεῖα καὶ τὰς τῶν φυσικῶν ὄντων μορφάς ². Ὅσφ δ' ἀπωτέρω ὁ νοῦς ἴσταται ἀπὸ τοῦ πρώτου ὄντος, τοσοῦτ' ἀτελέστερον νοεῖ καὶ τέλος φθάνει ἢ ἀτελεστέρα γνώσις εἰς τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι ψιλὸν προῖον ἀτελοῦς γνώσεως τοῦ κατωτέρου νοῦ, ἐπακολούθημα σκοτασμοῦ τῆς νοήσεως ³.

Ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν σύμμετρον τῶν ἀπλῶν ποιότητων κρασιν εἶναι τὸ τελειότατον καὶ ἔχει λογικὴν ψυχὴν, ἣτις εἶναι πρὸς τὸ σῶμα ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην ⁴. Τῆς ψυχῆς ἄλλαι μὲν δυνάμεις ἐνεργοῦσι μόνον μετὰ τῶν σωματικῶν ὀργάνων ἄλλαι δὲ ἄνευ αὐτῶν. Εἰς ἐκείνας μὲν ἀνήκουσιν αἱ αἰσθητικαὶ καὶ κινήτικαι δυνάμεις, εἰς ταύτας δὲ ὁ θεωρητικὸς καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς, δι' ὧν ἢ ψυχὴ εἶναι καθ' ἑξοχὴν λογικὴ οὐσία. Αἱ δυνάμεις αὗται δὲν εἶναι σωματικαὶ ἀλλ' ἀπλῆ οὐσία, πλὴν ὅτι δὲν δύναται νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνεργεῖαν ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Οὗτος εἶναι διάφορος τῆς ψυχῆς καὶ χωριστὴ ὑπόστασις, εἶναι οὐσία οὐράνιος, ὑπ' οὐδενὸς μεριστοῦ περιεχομένη καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένη. Ἐπειδὴ δ' εἶναι ἀπλῆ οὐσία, ἐπιζῆ τῷ σώματι καὶ εἶναι ἀνώλεθρος ⁵. Ὅθεν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἀλφαράβης ἀνῆρει τὴν ἀθανασίαν τῆς ἰδίας ἐκάστου ψυχῆς ⁶. Καὶ ὅμως

¹ Αὐτ. 6. 8.

² Αὐτ. 9. 21.

³ Αὐτ. 10.

⁴ 19. 20.

⁵ Διὰ τοῦ θεοῦ νοῦ μεθίσταται ἢ δυνάμει νόησις εἰς τὴν ἐνεργεῖαν νόησιν (intellectus in actu ἢ in effectu). Ἐκεῖνος πορίζει τὰς μορφὰς τῶν ὄντων καὶ ποιεῖ τὴν γνῶσιν αὐτῶν. Δύναται λοιπὸν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου νὰ μάθῃ καὶ τὴν ἐνδοτάτην τῆς φύσεως οὐσίαν, διότι δέχεται τὰς αὐτὰς μορφὰς, αἵτινες ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει καὶ ἀποτελοῦσι τὴν τῶν πραγμάτων οὐσίαν. Ἐνθ. ἀνωτ. 10. 21. De intel. 48 ἐξ.

⁶ Ὅντως δ' ἐψέχθη ὁ φιλόσοφος ὑπὸ τοῦ Ibn Tofeil, ὅτι δὲν εἶχεν ὀρθὴν γνώμην περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς μετὰ θάνατον ἀμοιβῆς.

ἀποφαίνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετὰ θάνατον λαμβάνει τὴν προσήκουσαν εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν, ἣτις ἀπόφανσις μαρτυρεῖ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἠσπάζετο τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν¹. Ἀκόλουθος εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ἡ θεία πρόνοια ἐκτείνεται ἐπὶ πάντα καὶ ὅτι πάντα ὑπάρχουσι κατὰ τὴν βουλήν καὶ δύναμιν τοῦ θεοῦ. Καὶ τὰ κακὰ δὲ τὰ ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν φθαρτὴν φύσιν παρομαρτοῦντα ἤρτηνται ἐκ τῆς βουλῆς τοῦ θεοῦ καὶ κατὰ ταύτην γίνονται. Οὐδ' εἶναι ἄξιον νὰ αἰτιᾶται τις ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ ἐπαινῇ τὴν ὑπαρξιν κακῶν², διότι πολλὰ ἀγαθὰ δὲν θὰ ὑπῆρχον ἀνευ τῶν ἀντιθέτων κακῶν³.

3. Ἐν πολλοῖς τὸν Ἀλφαραβὴν ὑπομιμνήσκουσιν αἱ θεωρίαι τοῦ ἐν Βασώρα κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα συγκροτηθέντος μυστικοῦ συλλόγου τῶν *εἰλικρινῶν ἢ καθαρῶν ἀδελφῶν*, οἵτινες τὴν τότε προσιτὴν τοῖς Μουσουλμάνοις γνῶσιν συνεκεφαλαίωσαν ἐν συντόμῳ ἐγκυκλοπαιδείᾳ⁴. Οἱ καθарοὶ ἀδελφοὶ ἤθελον νὰ εἶναι ἐκλεκτικοὶ καὶ νὰ ἀρύωνται πανταχόθεν, ὅπου εὕρισκον, τὴν σοφίαν. Ἡ δημόδη μᾶλλον χαρακτηῖρα ἔχουσα φιλοσοφία αὐτῶν ἦτο ἀριστοτελικὴ μετὰ νέων πλατωνικῶν καὶ νέων πυθαγορείων ἀρχῶν συγκεκριμένη. Κατὰ ταύτην λοιπὸν ὅπως οἱ πολλοὶ ἀριθμοὶ προῆλθον ἐκ τῆς μονάδος, οὕτω καὶ ὁ κόσμος μετὰ τοῦ πλήθους τῶν ὄντων προῆλθον ἐκ τοῦ ἑνός, εἰς ὃ θὰ ἐπανέλθωσι πάντα. Πρὸς τὰ πρῶτα ὄντα ἀντιστοιχοῦσιν οἱ ἑννέα πρῶτοι ἀριθμοὶ· τὸ ἐν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν θεὸν (allah), ὅστις ὑπάρχει μὲν ἡ ἀρχὴ πάντων τῶν ὄντων ἀλλ' αὐτὸς δὲν εἶναι ὄν. Τὸ πρῶτον τοῦτο ἀναπτύσσεται εἰς τὴν δευτέραν δύναμιν, τὸν νοῦν (akl), ἐν ᾧ οἱ τύποι πάντων τῶν ὄντων περιέχονται. Τὸ τρίτον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν (nafs). Τέταρτον εἶναι τὸ εἶδος τῆς ὕλης, ἡ πρώτη ὕλη· ταύτη ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα ὕλη, ἣτις ἔχει μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος

¹ Font. quaest. 22.

² Aut. 22.

³ Ἐπιθ. H. Malter, Al-Kindi the philosopher of the Arabs, 1904.—Dieterici, Alfarabis philosophische Abhandlungen, 1890.—M. Horten, Das Buch der Ringsteine Farabis, Beiträge κλπ. 5, 3. Πρβλ. Überweg—Geyer, σ. 720 ἐξ.

⁴ Ἡ ἐγκυκλοπαιδεία συναποτελέσθη ἐκ 51 τμημάτων καὶ διακρίνεται ἀπᾶσας τὰς ἐπιστήμας εἰς τέσσαρας τάξεις, ἧτοι εἰς προπαιδευτικὴν καὶ λογικὴν, εἰς φυσικὴν καὶ ἀνθρωπολογίαν, εἰς τὴν περὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ τέλος εἰς τὴν θεολογίαν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο ἀπὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος γνωστὸν καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐνθα ἐπιμελῶς ἐσπουδάζετο.

οὐχὶ δ' ὅμως καὶ κάλλος. Πρὸς τὸ ἐξ ἀντιστοιχεῖ ὁ κόσμος (al âlam) σφαιροειδῆς ὢν καὶ ἀρμονικός· τὴν δ' ἐβδόμην βαθμίδα ἐν τῷ συστήματι κατέχει ἡ φύσις (at-tabîa), τουτέστιν ἡ δύναμις τῆς τοῦ παντός ψυχῆς διήκουσα διὰ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην σωμάτων. Ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα (arkân), ἅτινα τὸν τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς κόσμον ἀποτελοῦσι καὶ τὴν ὀγδόην θέσιν κατέχουσι. Πρὸς τὸ ἑννέα τέλος ἀντιστοιχοῦσι τὰ ὄρυκτὰ καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ἅτινα ἐκ τῆς μεξέως τῶν τεσσάρων στοιχείων προῆλθον. Πρὸς τὸ ἐν πάλιν πάντα θὰ ἐπανέλθωσιν οὕτω πρὸς ἄλληλα συναπτόμενα, ὥστε ἡ δημιουργία νὰ ἀποτελῇ καλῶς ἀπηρτισμένην καὶ ἀρμονικῶς διατεταγμένην ἄλυσιν, ἣτις οὐδαμοῦ διακοπτομένη ποιεῖ ἑνιαῖον ὄλον¹.

§ 3. Ἀβικέννας

1. *Βίος καὶ συγγραφὴ*. Ὁ Ἀβικέννας (Avicenna, Ibn Sînâ) ἐγεννήθη τῷ 980 ἐν Churmaidên τῆς ἐπαρχίας Βουχάρας ἐκ γονέων ἐπιφανῶν καὶ πλουσίων. Εὐφύης ὢν ἔτυχε παρὰ τοῦ φιλοσόφου πατρὸς ἐπιμεμελημένης καὶ ἀριτίας ἀγωγῆς. Διδαχθεὶς ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν ἤλθε χάριν εὐρύτερων σπουδῶν εἰς Βαγδάτην, ἐνθα ἐνδελεχῶς καὶ μετ' αὐταπαρησίας περὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἰατρικὴν ἠσχολήθη. Ὀκτῶ καὶ δέκα μόλις ἔτη γεγονῶς ἠδύνατο καὶ πολιτικὰ ἔργα νὰ ἀναλαμβάνῃ καὶ τὴν ἰατρικὴν ἄμα νὰ ἀσκή· κατὰ δὲ τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος ἤρξατο νὰ γράφῃ περὶ φιλοσοφικῶν καὶ ἄλλων ζητημάτων. Ἐπαγγελόμενος τὴν ἰατρικὴν ἐκτίσατο μέγαν πλοῦτον, ὃν ὕστερον κατεδαπάνησεν. Ὅλος δὲ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ φαίνεται ὢν οὐχὶ ἀνεπίληπτος· διότι ἦτο ἄγαν ἐκδεδομένος εἰς πότους καὶ τέραψεις, αἵτινες τὸν θάνατον ἐπετάχυναν. Οὕτω ζωηρὸν καὶ πολυτάραχον βίον διαγαγὼν ἐτελεύτησε τῷ 1037. Τὰ ἔργα τοῦ Ἀβικέννα, ὑπερβαίνοντα τὰ ἑκατὸν βιβλία, ἀνεφέροντο εἰς πάντα τὰ περὶ ὧν ὁ Ἀριστοτέλης διέλαβε ζητήματα καὶ εἰς τὴν ἰατρικὴν, ἣν ἐδίδαξεν ὁμοῦ μετὰ τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἰσπανίᾳ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων δ' ἐκείνου προέχουσι δύο: 1) τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῆς θεραπευτικῆς» (Kirâl âs-sifâ), ὅπερ ἐστὶ μεγάλη φιλοσοφικὴ ἐγκυκλοπαιδεία περιεχομένη ἐν 18 τόμοις καὶ διακρινομένη εἰς τέσσαρα κυριώ-

¹ Ἐπιθ. Dieterici, Die philosophie d. Arab. 1, 141.—T. J. de Boer, Gesch. der Philos. im Islam, 1901, σ. 76—89.

τατα μέρη, ἤτοι λογικὴν καὶ φυσικὴν ¹ καὶ μαθηματικὴν καὶ μεταφυσικὴν ², 2) ὁ «Κανὼν», ὅστις ἐπὶ αἰῶνας ἐχρησίμευεν ἐν τῇ ἱατρικῇ ὡς βᾶσις τῆς διδασκαλίας ³.

2. **Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη λογική.** Ὁ Ἀβικέννας ἐμφορεῖται τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἐπιστήμη συνάδει τῇ θρησκείᾳ, αἰτία δὲ τῆς ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ τοῦ θείου νόμου ἀποκλίσεως ἐνίων φιλοσόφων εἶναι ἡ κακία ἢ ἡ πλάνη αὐτῶν, οὐχὶ ἡ ἐπιστήμη· οἱ τῆς πίστεως ἰδρῦνται καὶ οἱ προφήται ἐξήγγειλαν κατὰ θείαν ἐπίπνοιαν δι' εἰκόνων καὶ μεταφορῶν ὅσα ὕστερον οἱ φιλόσοφοι διεσάφησαν καὶ δι' ἀποδείξεων ἐθεμελίωσαν ⁴. Χαρακτηρίζει δὲ τὴν θετὴν θεολογίαν, τὴν ἐκ τῶν προφητῶν πηγάζουσαν, ὡς συμπλήρωμα τῆς φυσικῆς θεολογίας.

Ἐν τῇ λογικῇ ἐξαιρεῖ μάλιστα τὴν ἀρχήν, καθ' ἣν ἡ νόησις ποιεῖ τὴν καθολικότητα διὰ τῶν τύπων (*intellectus in formis agit universalitatem*) ⁵. Οἱ οὐσιώδεις δηλαδὴ τῶν πραγμάτων τύποι ὡς τοιοῦτοι οὔτε μερικοὶ εἶναι οὔτε γενικοὶ ἀλλὰ καθ' ὅσον μὲν ἐμφανίζονται ἐν τῇ ὕλῃ εἶναι μερικοὶ καθ' ὅσον δὲ νοοῦνται ὑπὸ τοῦ νοῦ ἀνευ τῆς ὕλης καὶ ἀναφέρονται εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ὡς *praedicabile de omnibus* εἶναι γενικοὶ. Ἀκριβέστερον δ' εἰπεῖν τὰ καθόλου εἶναι πρῶτον μὲν *ante rem* ἐν τῷ θεῷ νῶ ὡς πρότυπα, δεύτερον δὲ *in re* ὡς οὐσία τῶν καθ' ἕκαστον, τρίτον δὲ τέλος *post rem* ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ νῶ, ὅστις ποιεῖται ἀφαίρεσιν καὶ διὰ ταύτης λαμβάνει τὸ κατὰ πολλῶν κατηγορούμενον.

3. **Ὀντολογία.** Ἐν τῇ ὄντολογία ὁ Ἀβικέννας ὁρμᾶται μὲν ἀπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀλφαράβου ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἀποκλίνων τῶν νέων πλατωνικῶν δοξασιῶν προσεγγίζει τῷ Ἀριστοτέλει. Ἀντεχόμενος τοῦ δυϊσμοῦ παραδέχεται ἕνθεν μὲν τὴν ὕλην ὡς ὑποκείμενον τοῦ δυνατοῦ ἕνθεν δὲ τὴν αἰδίον παντὸς πραγματικοῦ ἀναγκαίαν αἰτίαν. Θεὸς

¹ Ἐν τῇ φυσικῇ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ψυχολογία (*De anima*).

² Περίληψις τοῦ εἰρημένου βιβλίου εἶναι τὸ «βιβλίον τῆς λυτρώσεως» (*Kitâbun-nagât*).

³ Πρὸ τοῦ τέλους τοῦ δωδεκάτου ἔτους μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ μὲν τοῦ Γεράρδου τοῦ Κρεμώνης οἱ κανόνες τῆς ἱατρικῆς ὑπὸ δὲ τοῦ Δομινίκου Γουνδισάλβου καὶ τοῦ Ἰουδαίου Ibn Daud μέρη τῆς φυσικῆς καὶ ἡ μεταφυσικῆ. *Perrî tῶn êkdósewn, idè Überweg—Geyer σ. 291.*

⁴ Avicenna, *De disione scient.* 145, 2.

⁵ Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀπεδέξατο καὶ ὁ Ἀβερρόης μνημονεύει δὲ συχνάκις Ἀλβέρτος ὁ μέγας (*Albertus, De praedicab.* 2, 3 καὶ 6).

καὶ ὕλη εἶναι αἱ δύο αἰδίον ἀρχαί, εἰς ἃς ἀνάγεται ἡ τῶν ὄντων ὑπαρξίς καὶ δι' ὧν πάντα ἐρμηνεύονται. Οὐ μόνον δ' ἡ ὕλη ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος ὡς τοιοῦτος εἶναι αἰδίος. Θεὸς καὶ κόσμος ἔχουσι πρὸς ἀλληλα ὡς τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, εὔρηται ἐν προσαλλήλῳ ἀναφορᾷ καὶ οὐδέτερον δύναται νὰ ὑπάρχη ἀνευ τοῦ ἑτέρου. Λοιπὸν οὔτε ὁ θεὸς εἶναι νοητὸς ἀνευ τοῦ κόσμου οὔτε ὁ κόσμος ἀνευ τοῦ θεοῦ· εἰς ἀμφότερα ἀνήκει ἡ αἰδιότης πλην ὅτι ὁ μὲν θεὸς εἶναι αἰδίος ἐξ ἑαυτοῦ ὁ δὲ κόσμος διὰ τοῦ θεοῦ· ὁ μὲν θεὸς ὑπάρχει αἰδίος ἀνευ χρόνου ὁ δὲ κόσμος τούναντίον εἶναι τοιοῦτος ἀπὸ ἀπείρου χρόνου ¹. Ὁ κόσμος λαβὼν ὑπαρξιν διὰ τοῦ θεοῦ ὑπάρχει οὐχὶ δι' ἑαυτοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς θείας αἰτίας. Πρὸς τὸ ἐρώτημα δέ, πῶς ὁ θεὸς ὑπάρχει αἷτιος τοῦ κόσμου, ἀποκρίνεται ὁ φιλόσοφος ὅτι ὑπάρχει τοιοῦτος οὐχὶ διὰ τῆς βουλήσεως ἀλλὰ διὰ τῆς γνώσεως. Διότι βούλησις θὰ προσενέμετο τῷ θεῷ, ἐὰν οὗτος ἤθελέ τι ὁ δὲν εἶχε καὶ ἔμελλε νὰ λάβῃ ὅπερ ἀντίκειται τῇ ἀπείρῳ τοῦ θεοῦ τελειότητι. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀγαθότης, ἡ ἀρχέγονος πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πάσης τάξεως· ἐνῶ δὲ γινώσκει ἑαυτὸν ὡς τὴν ἀπόλυτον ἀγαθότητα, προέρχονται ἐξ αὐτοῦ ἕνεκα ταύτης δὴ τῆς γνώσεως πάντα, ἡ ὅλη τῶν ὄντων τάξις, τὸ ὅλον τοῦ κόσμου σύστημα.

Ἄλλὰ πῶς ποτε πάντα προήλθον ἐκ τοῦ θεοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποκρινόμενος ὁ φιλόσοφος γνωματεύει ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ, τῆς ἀπολύτου ἐνότητος καὶ ἀπλότητος, προέρχεται ἀμέσως μόνον ἐνότης (*ab uno non est nisi unum*). Τὸ ἀμέσως ἄρα ἐκ τοῦ θεοῦ προερχόμενον εἶναι μόνον *δευτέρα ἐνότης*· τὸ δ' ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχον πλήθος τῶν ὄντων ἐκπορεύεται μόνον *ἐμμέσως* ἐκ τοῦ θεοῦ. Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου πρέπει, λέγει, νὰ συνομολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχει κατιοῦσα σειρά ἀπορροῶν, ἥτις ὁρμᾶται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς καὶ χωρεῖ εἰς τὰ πολλά, μέχρι οὗ ἐν τῇ μεγίστῃ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστάσει καθικνεῖται εἰς τὸ μέγιστον τῶν ὄντων πλήθος. Εἶναι δὲ ἡ τῶν ἀπορροῶν σειρά τοιαύτη· ὁ θεὸς γινώσκων ἑαυτὸν ποιεῖ κατ' ἀρχὰς τὴν δευτέραν μονάδα, τ. ἔ. τὴν πρώτην νόησιν (τὸν νοῦν) τῶν νέων πλατωνικῶν). Καὶ εἶναι μὲν αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἐνότης ἀλλ' ἐμπεριέχει ὅμως καὶ πολλαπλότητα· διότι ἐν ἐκείνῃ διακρίνεται δύναμις καὶ ἐνέργεια, καθ' ὅσον ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν δυνατὴ καὶ μόνον διὰ τῆς πρώτης ἐνότητος εἶναι πραγματικῆ. Ὅπως δὲ ὁ θεὸς οὕτω καὶ ἡ πρώτη νόησις γινώσκει· γινώσκει δὲ ἕνθεν μὲν τὸν θεόν, ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν, ἕνθεν δὲ αὐτὴ ἑαυτὴν καὶ δὴ

¹ *De fin et quaest.* 136, 2. 138, 2.

γινώσκει ἑαυτὴν ὡς ἐνέργειαν καὶ ὡς δύναμιν. Καὶ καθ' ὅσον μὲν γινώσκει τὸν θεόν, προέρχεται ὡς ἐπακολούθημα τῆς γνώσεως ταύτης ἢ δευτέρα νόησις· καθ' ὅσον δὲ γινώσκει ἑαυτὴν ὡς ἐνέργειαν, προέρχεται ἢ τοῦ κόσμου ψυχὴ· τέλος δὲ καθ' ὅσον γινώσκει ἑαυτὴν ὡς δύναμιν, προέρχεται ἢ ἀνωτάτη τοῦ κόσμου σφαῖρα ἢ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐκείνης ζωογονουμένη καὶ κινουμένη. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας νοήσεως. Ἐνῶ δηλαδὴ ἢ δευτέρα νόησις γινώσκει, ἐκπηγάζει ἢ τρίτη νόησις μετὰ τῆς οἰκείας αὐτῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀναλόγου κοσμικῆς σφαίρας. Οὕτω χωρεῖ ἢ διαδοχικὴ ἀπορροὴ νοήσεων καὶ ψυχῶν καὶ κοσμικῶν κύκλων προϊοῦσα μέχρι τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, ὅστις κινεῖ τὴν σφαῖραν τῆς σελήνης καὶ ποιεῖ τὰ ὑπ' αὐτὴν κρατοῦντα στοιχεῖα. Ἄλλη δὲ τις νόησις δὲν προέρχεται ἐξ αὐτοῦ, προέρχονται δὲ μόνον αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ καὶ αἱ μορφαὶ τῶν σωμάτων¹.

Ἀναλόγως τῆς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστάσεως ἀυξάνεται τὸ πλήθος τῶν ὄντων καὶ ἢ ἀτέλεια αὐτῶν. Ὅπως δ' ὑπάρχει ὁ θεὸς ἢ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος, οὕτως εἶναι καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ θεὸς εἶναι τὸ πάντων ποθεινότατον καὶ ὡς τοιοῦτος πρόκειται ὁ ἔσχατος τῶν ὄντων σκοπός. Ἐν τούτῳ δὴ ὑπάρχει ὁ λόγος τῆς κινήσεως· πάντα τείνουσιν εἰς τὸ νὰ ὁμοιωθῶσι τῷ θεῷ καὶ ἢ τάσις αὕτη εἶναι ἢ αἰτία τῆς κινήσεως. Καὶ εἶναι μὲν ὁ θεὸς ἢ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάντων ἀλλ' ἢ γνώσις αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ὡς τοιαῦτα. Διότι ἐὰν ἐξετείνετο ἢ γνώσις ἐκείνου εἰς τὰ δεκτικὰ γενέσεως καὶ φθορᾶς, θὰ εἶχε τὸ γνῶρισμα τοῦ ἐν χρόνῳ ὑπάρχοντος καὶ μεταβλητοῦ, ὅπερ δὲν συνάδει τῷ θεῷ. Ἐπειτα δὲ τὰ καθ' ἕκαστον γινώσκονται διὰ τῶν αἰσθήσεων, οἷας τῷ θεῷ δὲν δυνάμεθα νὰ προσνεύωμεν. Τῆς θείας γνώσεως ὑποκείμενα εἶναι μόνον τὸ καθόλου. Ὁ θεὸς λοιπὸν ὡς ἀρχὴ πάντων γινώσκει μόνον τὰ καθόλου, τὰ γενικὰ εἶδη, καὶ τοὺς νόμους τῶν ὄντων, τὰ δὲ καθ' ἕκαστον γινώσκει οὐχὶ ὡς τοιαῦτα ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον περιέχονται ἐν τῷ καθόλου ὡς λόγῳ αὐτῶν. Ὡσαύτως καὶ ἢ θεία πρόνοια ἀναφέρεται εἰς μόνον τὰ καθόλου, εἰς τοὺς γενικούς καὶ ἀναγκαίους νόμους, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ μερικὰ καὶ τυχαῖα.

4. **Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία.** Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ πρώτη ἐντελέχεια αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ οὐχὶ πᾶν σῶμα ἔχει ψυχὴν ἀλλὰ μόνον τὸ φυσικὸν καὶ πάλιν οὐχὶ

¹ Αἱ τῶν ὄντων μορφαὶ ἐκπηγάζουσαι ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ καταλήγουσαι εἰς τὸν ποιητικὸν νοῦν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν ὕλην, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι δεκτικὴ ἐκείνων. (Thomas. Contr. gent 2, 76. Summ. theol. 7, qu. 84, art. 4).

πᾶν φυσικὸν ἀλλὰ μόνον τὸ ἔχον ἅμα ὄργανισμόν, ἔπεται ὅτι ἢ ψυχὴ πρέπει νὰ ὀρισθῆ ὡς ἢ πρώτη ἐντελέχεια φυσικοῦ ὄργανικοῦ σώματος¹. Ἀνάλογος πρὸς τὴν διαφορὰν τῆς κινήσεως εἶναι ἢ διάκρισις τῆς ψυχῆς παρὰ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζῴοις καὶ τοῖς ἀνθρώποις. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ συμφωνεῖ μὲν τῇ τῶν φυτῶν, καθ' ὅσον εἶναι ἢ ἀρχὴ τῆς αὐξήσεως τοῦ ὄργανικοῦ σώματος· συμφωνεῖ δὲ πάλιν τῇ ψυχῇ τῶν ζῴων, καθ' ὅσον εἶναι ἢ ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς κινήσεως. Διακρίνεται δ' ὅμως ἀμφοτέρων, καθ' ὅσον ἔχει πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ νοῦν². Ἐχουσα ἐνέργειαν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν σωματικῶν ὀργάνων ἔχει κατ' ἀνάγκην αὐτοτελῆ καὶ χωριστὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπαρξιν, τουτέστι δὲν ὑφίσταται ὡς ἢ τῶν ζῴων ψυχὴ μόνον ἐν τῇ ὕλῃ ἀλλ' ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν. Εἶναι ἄρα οὐχὶ ἔνυλος ἀλλ' ἄυλος καὶ ἀπλῆ³.

Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἔχει, ὡς καὶ ἢ τοῦ ζῴου, τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν, ἣτις ποιεῖ τὴν κατ' αἴσθησιν γνῶσιν. Ἡ δ' αἴσθησις διακρίνεται εἰς ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν, ὧν ἕκαστα κέκμηται πέντε δυνάμεις⁴. Πρώτη τῶν δυνάμεων τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως εἶναι ἢ κοινὴ αἴσθησις (sensus communis), ἣτις πάσας τὰς ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἰκόνας εἰσδέχεται καὶ συνάπτει. Δευτέρα δ' εἶναι ἢ φαντασία (phantasia), ἣτις τὰς ἐν τῇ κοινῇ αἰσθήσει συναγομένας εἰκόνας διατηρεῖ καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἔτι τῶν ἀντιστοιχῶν αἰσθητῶν. Τρίτη εἶναι τὸ φανταστικὸν (imaginatio) διαφέρονσα κατὰ τοῦτο τῆς φαντασίας, ὅτι αὕτη μὲν φυλάττει καὶ ἐν καιρῷ ἀναπλάττει τὰς ἐντυπώσεις ἐκεῖνο δὲ δημιουργεῖ εἰκόνας νέας. Τὸ φανταστικὸν χρησιμεύει ὡς ὄργανον τῆς τετάρτης δυνάμεως, ἣτοι τῆς κατ' αἴσθησιν κρίσεως (existimativa virtus), δι' ἣς τὸ ζῴον κρίνει περὶ τοῦ ὠφελίμου ἢ ἐπιβλαβοῦς καὶ γινώσκει τὰ φίλα ἢ ἐχθρὰ αὐτοῦ. Τέλος δὲ πέμπτη δύναμις εἶναι ἢ μνήμη τῶν τοιούτων κρίσεων καὶ γνώσεων.

Πλὴν τῶν κατ' αἴσθησιν δυνάμεων ἔχει ἢ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἰδιάζοντα τὸν νοῦν, ὅστις διακρίνεται εἰς ποιητικὸν (ἐνεργεῖα) καὶ παθητικὸν (δυνάμει)· οὗτος μὲν εἶναι ἀτομικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἐκεῖνος δὲ ὑπάρχει αὐτοτελής καὶ ἀνεξάρτητος ἀρχὴ καὶ ἐπομένως εἰς καὶ κοινὸς πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις. Ὁ ἐνεργεῖα ἢ ποιητικὸς νοῦς τερματίζει,

¹ Avicenn. De anima 2, 4, 2.

² Αὐτ. 2, 4, 1.

³ Αὐτ. 9, 30, 1.

⁴ Αὐτ. 5, 13, 1. 6, 17, 1 ἐξ.

καθὰ εἴρηται, πρὸς τὰ κάτω τὸν νοητὸν κόσμον καὶ παρέχει τὰς μορφὰς (εἶδη) εἰς τὴν ὕλην. Ὁ δὲ δυνάμει ἢ παθητικὸς νοῦς παρασκευαζόμενος διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεων (φαντασμάτων) στρέφεται πρὸς ἐκεῖνον καὶ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ τὰ νοητὰ εἶδη¹. Ὑπάρχουσι δ' ὅμως καὶ γνώσεις, αἵτινες ἀμέσως καὶ ἄνευ παρασκευῆς εἰσερέουσιν εἰς τὴν ψυχὴν. Αἱ τοιαῦται γνώσεις αἱ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἀνεξάρτητοι εἶναι αἱ γενικώτατοι τοῦ νοῦ ἀρχαὶ καὶ χαρακτηρίζονται ὡς *intellectus infusus*, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ γνώσεις αἱ διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν παραστάσεων προσγινομένην λέγονται *intellectus adeptus*².

Πλὴν τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως ὑπάρχει καὶ ἀνωτέρα γνώσις, ἡ *μυστική*. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ἔχει ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν ποιητικὸν νοῦν, δύνανται ἐξ αὐτοῦ νὰ εἰσρεύσωσιν εἰς ἐκεῖνην γνώσεις τινὲς ἀμέσως κατὰ τρόπον ὑπερφυσῆ, χωρὶς νὰ γίνῃ ἡ συνήθη καὶ φυσικὴ διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεων παρασκευῆ. Αἱ τοιαῦται γνώσεις γίνονται δι' ἀνωτέρου φωτισμοῦ τοῦ νοῦ καὶ εἶναι φύσεως οὐκ ἄλλοι λογικῆς ἀλλὰ μυστικῆς. Ἐπὶ τῆς μυστικῆς γνώσεως ἐρεΐδεται ἡ καθ' ὑπνοὺς προόρασις καὶ ἡ προφητεία. Ἡ γνώσις δ' αὕτη εἶναι τὸ ἀκρότατον τῶν ἐφικτῶν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀγαθῶν καὶ ἀπεργάζεται τὴν ὑψίστην εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς ὀφείλει ἡ ψυχὴ νὰ παρασκευασθῇ διὰ καθαροῦ καὶ ἀγνοῦ βίου· δουλοῦσα τὰς ἐπιθυμίας ἀποβαίνει σκεῦος καθαρώτατον καὶ ἄξιον ἵνα λάβῃ τὸν μυστικὸν φωτισμὸν καὶ τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Τοιουτοτρόπως κατορθοῖ ἡ ψυχὴ μὴ μόνον νὰ ἀνυψωθῇ εἰς ἀσυνήθη γνώσιν ἀλλὰ καὶ νὰ προσλάβῃ ὑπερφυσῆ ἐνέργειαν. Τότε δὴ ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ θαυμαστά, δὲν εἶναι μόνον προφήτης ἀλλὰ καὶ θαυματοποιός³.

5. **Ἡ μετὰ θάνατον κατάστασις.** Περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τοῦ ἀνθρώπου διαλαμβάνει ὁ Ἀβικέννας διεξοδικῶς ἐν ἰδίῳ ἔργῳ⁴. Καὶ πρῶτον μὲν καταπολεμεῖ τὴν περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν διδασκαλίαν παρατηρῶν ὅτι ταύτην παρέχει μὲν τὸ Κοράνιον ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ὡς μεταφορικὴν ἔκφρασιν καὶ εἰκονικὴν παράστασιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ πολλοὶ καὶ ἀνωτέρας μορφώσεως ἄμειροι δὲν δύνανται νὰ φαντα-

¹ Aphor. de anima 1. Thomas Contra Gent. 2, 76.

² De anima 8, 23, 1. 10, 33, 1 ἔξ.

³ Ἐνθ. ἀνωτ. 8, 25, 1. Aphor. de anima 45.

⁴ Τὸ ἔργον ἐπιγράφεται Περὶ Almahad, ὅπερ ὄνομα σημαίνει ἐν τῇ ἀραβικῇ τὸν τόπον τῆς μετὰ θάνατον παραμονῆς τῶν ψυχῶν.

σθῶσιν ὅλως νοερὰν κατάστασιν, νοερὰν εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν, ἔπρεπεν ὁ «νόμος» τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν νὰ περιβάλλῃ δι' αἰσθητῶν [εἰκόνων καὶ προσαρμοσθῆναι πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν] ὅθεν διδάσκει ὅτι οἱ νεκροὶ πάλιν θὰ ἀναστῶσι καὶ ἡ θὰ ἀπολαύωσι τῶν κατ' αἴσθησιν τέρψεων ἢ θὰ πάσχωσι σωματικὰς βασάνους¹. Ἡ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν διδασκαλία προσῆκον εἶναι ἀπὸ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς πίστεως νὰ ἐγκριθῇ ἀπὸ δὲ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιστήμης νὰ ἀπορριφθῇ (*secundum fidem verum, secundum rationem falsum*)². Ἐπειτα δὲ ἀναιρεῖ ὁ φιλόσοφος τὴν δοξασίαν ὅτι αἱ ψυχὰι προὑπῆρχον καὶ μεταβαίνουν ἀπὸ σώματος εἰς σῶμα. Μετὰ θάνατον ὑπάρχει ἡ ψυχὴ ἄνευ σώματος καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἶναι ἡ εὐτυχὴς ἢ δυστυχὴς. Εἶναι δ' ἀθάνατος, διότι ὡς εἶδος ὑπάρχει ἄυλος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδιάφθορος καὶ ἀνώλεθρος³. Καὶ ἡ μὲν εὐδαιμονία τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον ἐγκριταὶ ἐν τῇ τελειότητι γνῶσεως τοῦ θεοῦ καὶ τῶν νοερῶν οὐσιῶν ἢ δὲ κακοδαιμονία ἢ τιμωρία ἐν τῇ διατηρήσει τῶν παθῶν ἢ κακιῶν, ἃς ἀδυνατεῖ νὰ θεραπεύσῃ καὶ δι' ἃς κωλύεται ἀπὸ τῆς τελείας γνώσεως⁴. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ παραδοχὴ ἀμοιβῆς τῶν ψυχῶν προὑποθέτει τὴν τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν, ἣν ὄντως ὁ φιλόσοφος δὲν ἀρνεῖται. Καὶ ὅμως ἰσχυρίζεται συγχρόνως ὅτι ἐπὶ τὴν βούλησιν ἐπιδρῶσιν αἱ τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεις⁵.

6. Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων γίνεται εὐδηλον ὅτι τὸ προκειμένον φιλοσόφημα εἶναι εὐρύτερα ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τοῦ Ἀλφαράβου. Ὁ Ἀβικέννας θεμελιοῦ ἀσφαλέστερον τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν καὶ ὀρίζει ἀκριβέστερον τὰ τῆς ψυχῆς ἀγαθὰ. Ἀμφότεροι δ' οἱ φιλόσοφοι ἀκολουθοῦσι τῇ ἀριστοτελικῇ θεωρίᾳ τῇ ἐχούσῃ τὴν μορφὴν τῆς περὶ ἀποροῆς δοξασίας τῶν νέων πλατωνικῶν. Διακρίνουσι μὲν δηλαδὴ μετὰ τῶν Ἀριστοτελικῶν εἶδος καὶ ὕλην, ἐνέργειαν καὶ δύναμιν, συνολογοῦσι δὲ τοῖς νέοις πλατωνικοῖς ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐπέκεινα τοῦ

¹ De Almahad 3, 43, 2. 4, 64, 2. 3, 48, 1.

² Ἀτ. 3, 61, 1.

³ Ἀτ. 6, 78, 2.

⁴ Ἀτ. 7, 82, 1 ἔξ.

⁵ Aphor de anima 46. Ὁ ἰσχυρισμὸς περὶ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης συγγάδει πρὸς τὴν γνώμην ὅτι ἡ ψυχὴ συνάπτεται πρὸς τὴν ὅλην σειρὰν τῶν ὑπὲρ αἰσθησιν ἀπορροῶν.

κόσμου και ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ, νοοῦντος ἑαυτόν, προέρχονται ὡς ἐξ ἀρχε-
γονου πηγῆς πάντα ¹.

7. Ὁ Ἀβικέννας ἐπὶ αἰῶνος ἐτιμᾶτο ² και ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἔτι-
λογίων ὡς φιλόσοφος και πολλῶ μᾶλλον ὡς διδάσκαλος τῆς Ιατρικῆς.
Πλὴν ἀλλὰ και ἐπολεμήθη σφοδρῶς ὑπ' ὀρθοδόξων θεολόγων Μου-
σουλμάνων, ὧν προέχει ὁ Ἀλγαζέλης. Οὗτος (Al-Gazzali, Algazel)
ἐκ Χορασάν καταγόμενος και τῷ 1059 γεννηθεὶς ἔδρασε διδάσκαλος
ἐν Βαγδάτῃ και ὕστερον ἐν Συρία ὡς Sûfi ἔτελεύτησε δὲ τῷ 1111
καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα, ἐν οἷς προέχουσι τὰ ἐπιγραφόμενα
«Οἱ σκοποὶ τῶν φιλοσόφων», «Ἡ κατάλυσις τῶν φιλοσόφων», «Ἡ
ἀναζωπύρωσις τῶν θρησκευτικῶν ἐπιστημῶν» ³. Ἐν τοῖς ἔργοις τού-
τοις ἀπορρίπτει ὡς αἰρετικὰς πολλὰς φιλοσοφικὰς τάσεις ὑπερασπίζων
μὲν τὰ θρησκευτικὰ δόγματα και μάλιστα τὴν ἐν χρόνῳ δημιουργίαν
τοῦ κόσμου, τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος και τὴν θαυματοποιὸν δύνα-
μιν τοῦ θεοῦ ἀποκρούων δὲ τὸν λεγόμενον νόμον τῆς αἰτιότητος. Εἰς
τὸν θεὸν ἀπένεμε πᾶσαν (ἄμεσον ἢ ἕμμεσον) αἰτίαν εἰς δὲ τὰ σώματα
ἤρνεϊτο οἰανδήποτε ἐνέργειαν. Καὶ τὴν συνάφειαν δὲ αἰτίου και αἰτια-
τοῦ ἀνῆγεν εἰς τὴν θεϊαν δύναμιν, οὐχὶ εἰς τὴν ἀναλλοίωτον τῆς φύ-
σεως ἀνάγκην ⁴. Ἐχων δ' ὁ φιλόσοφος φύσιν κατ' ἐξοχὴν μυστικὴν
δὲν ἤρκειτο εἰς τὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως και τῆς νοήσεως προσγινομέ-
νην συνήθη γνῶσιν ἀλλὰ και ἐξήταζε συντόνως πάντα τοὺς βαθμοὺς
τῆς κατ' ἐνόρασιν ἐπιστήμης, ἣτις εἶναι ἔργον τῆς πίστεως και τοῦ
ἀσκητικῶ βίου ⁵.

⁶ Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀλγαζέλη ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μεγάλη ⁶.
Μετὰ τοῦτον παρήκμασεν ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἤν-
θησε δ' ὅμως ἐν τῇ Δύσει.

¹ Ἐπιθ. A. Mehren, La philosophie d'Avicenne, 1882.—Carra de
Vaux Avicenne, 1900.—M. Horten, Die Metaphysik Avicennas, 1907. Τοῦ
αὐτοῦ Die Philos. des Islam (σ. 227 ἐξ.).

² Ἡ μεγάλη φιλοσοφικὴ ἐγκυκλοπαιδεῖα τοῦ Ἀβικέννα προσεπόρισεν
αὐτῷ τὴν προσωνυμίαν τοῦ «τρίτου Ἀριστοτέλους».

³ Περὶ τῶν μεταφράσεων και ἐκδόσεων ἐπιθ. Übewreg—Geyer. σ. 291
ἐξ. 311.

⁴ Προέδραμεν ἄρα τοῦ Malebranche και τοῦ Hume.

⁵ Ἐπιθ. Carra de Vaux, Gazali, 1902.—H. Ritter, Das Elixir der
Glückseligkeit, 1923.

⁶ Αἱ νεώταται ἔρευναι κατέδειξαν ἰσχυρὰν τὴν ὁσπὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ
Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην και τὸν Dante.

β') EN TH ΔΥΣΕΙ

§ 4. Ἀβεμπάκης και Ἀβουβεκίρης.

1. Ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία προῆλθεν ὕστερον εἰς ἀκμὴν ἐν Ἰσπα-
νία, ἣτις ἐγένετο ὁ τόπος τῆς συναντήσεως παντοίων φυλῶν. Ἐνταῦθα
ἔξων μετὰ τῶν Ἀράβων χριστιανοὶ και Ἰουδαῖοι ἀπολαύοντες μεγά-
λης ἐλευθερίας, ἣτις συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταστῇ ἡ χώρα ἐκείνη κέν-
τρον διανοητικῆς ἐνεργείας μέχρι τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἐπὶ τῶν Ὀμεία-
δων κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα λέγεται ὅτι ἀνεφάνησαν ἐπιφανεῖς φιλό-
σοφοι. Ἀλλ' αἱ θεωρίαι αὐτῶν δὲν εἶναι γνωσταὶ οὐδὲ μνημονεύον-
ται ὑπὸ τῶν μετέπειτα Ἀράβων φιλοσόφων. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ ἐν-
δεκάτου αἰῶνος, ὅτε οἱ Μοραβῖται κατέσχον τὴν Ἰσπανίαν, ἀναφαί-
νεται φιλόσοφος ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν σχολαστικῶν συχνάκις μνημο-
νεύομενος, ἦτοι ὁ Ἀβεμπάκης.

2. Ὁ Ἀβεμπάκης (Ibn Badja) ἐγεννήθη ἐν Σαραγόσῃ περὶ τὸ
τέλος τοῦ 11^{ου} αἰῶνος και κατέστη περιώνυμος ἰατρός και μαθηματι-
κός, ποιητὴς και φιλόσοφος. Ὑστερον ἔζη ἐν Γρανάδῃ και ἔπειτα ἐν
Ἀφρικῇ διῆγεν ἐν τῇ Αὐλῇ τῶν Μοραβιτῶν και ἀπέθανε τῷ 1138
δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τῶν ἀνταγωνιστῶν αὐτοῦ. Κατέλιπε δὲ μικρὰς
(κατὰ τὸ πλεῖστον μὴ περιωσθεῖσας) συγγραφάς, ἦτοι λογικὰς διατρι-
βάς, περὶ ψυχῆς, περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἐρημίτου (Tadbîr al-mutawah-
hid), περὶ τῆς συναφείας τοῦ νοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πρὸς δὲ τού-
τοις ὑπομνήματα εἰς τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ
τοῦ ἐρημίτου περιέγραφε τὰς βαθμίδας, δι' ὧν ἡ τοῦ ἀνθρώπου
ψυχὴ ἀνυψοῦται ἀπὸ τῆς ὁρμεμφύτου και χαμαιζήλου ἐνεργείας μέχρι
τοῦ ἐπικτήτου νοῦ (intellectus acquisitus) τοῦ ἀπορροέοντος ἐκ τοῦ
ποιητικῶ ἢ θείου νοῦ. Ἐν τῇ ὑπερτάτῃ βαθμίδι τῆς γνώσεως (τῇ
αὐτοσυνειδησίᾳ) ἡ νόησις ταυτίζεται πρὸς τὸ ἑαυτῆς ὑποκειμένον.

3. Ὁ Ἀβουβεκίρης (Abû Bekr Ibn Thofail) γεννηθεὶς τῷ 1100
ἐν Ἀνδαλουσίᾳ ἀνεδείχθη περιώνυμος ἰατρός και μαθηματικός, ποιη-
τῆς και φιλόσοφος ἔτελεύτησε δ' ἐν Μαρόκκῳ τῷ 1185. Τὸ σπουδαιό-
τατον αὐτοῦ ἔργον, ὅπερ εἰς ἡμᾶς περιεσώθη, ἐπιγράφεται «Hajj Ibn

¹ Τὰς περὶ τούτου εἰδήσεις παρέχει Ἰουδαῖος φιλόσοφος τοῦ 14^{ου} αἰῶ-
νος, ὁ Μωϋσῆς ὁ ἐκ Ναγρόννης. Ἐπιθ. Munk, Mélanges de philosophie
κλπ. σ. 349 ἐξ.

Jaqzân», τῆ δὲ ζῶν, ὁ υἱὸς τοῦ ἀγρουπνοῦντος¹. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι φιλοσοφικὴ μυθιστορία, ἐν ἣ ἐκτίθεται τὸ πῶς ἄνθρωπος (ὁ Ibn Jokdhan) ἐκ παιδὸς ἐν ἐρήμῳ διαγαγὼν προῆλθεν ὅλως ἐξ ἑαυτοῦ εἰς γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἀνυψώθη εἰς τὴν μετὰ τοῦ θείου νοῦ κοινωνίαν. Περιγράφεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἐρημίτης ἦλθεν πρῶτον μὲν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν νοητῶν εἰδῶν τῶν σωμάτων εἶτα δὲ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τέλος δὲ διαφόρους μεθόδους μετελθὼν περιῆλθεν εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως καὶ τοιοντοτρόπως ἀνυψώθη εἰς ἄμεσον τοῦ θεοῦ ἐποπτείαν. Ἐπιτυγχάνει λοιπὸν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐρημίτης τοῦ ὑπερτάτου τῆς γνώσεως βαθμοῦ καὶ δύναται, ὁσάκις ἂν θέλῃ, νὰ περιέρχεται εἰς ἔκστασιν. Ἐν ταύτῃ ὁ ἄνθρωπος ἐνοῦται τῷ θεῷ, ἀφανίζεται ἡ πολλαπλότης καὶ ποικιλία τῶν πραγμάτων καὶ ἀποβαίνει τὸ σύμπαν ἐν ὄν, ὁ θεός. Ἡ μετὰ τοῦ θεοῦ ἔνωσις ποιεῖ τὴν ἀπὸ τῶν πόνων ἀπαλλαγὴν καὶ πορίζει τὴν μακαριότητα. Ρητέον δ' ὅτι ἡ κατὰ φύσιν ἀγωγή καὶ ἀνάπτυξις (ἦν ὁ φιλόσοφος ἐξάγει ὡς τις πρόδρομος τοῦ Rousseau) καταλήγει εἰς τὰ αὐτὰ ἀγαθὰ, εἰς ἃ ἄγει καὶ ἡ θρησκεία, πλὴν ὅτι ἡ θρησκεία ἐμφανίζει ἐν εἰκονικοῖς περικαλύμμασιν ὅ,τι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἐν τῇ ἀνωτάτῃ αὐτῆς βαθμίδι παρέχει ὅλως καθαρὸν. Αἰτία τῆς παρὰ τῶν θρησκείων χρήσεως τῶν εἰκόνων καὶ μεταφορῶν εἶναι ἡ τοῦ λαοῦ ἀδυναμία νὰ λάβῃ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτήν².

§ 5. Ἀβερορόης.

1. **Βίος καὶ συγγραφή.** Ὁ Ἀβερορόης (Averroës, Ibn Roschd) ἐγεννήθη τῷ 1126 ἐν Κορδούη, ἔνθα ὁ πάππος καὶ ὁ πατήρ ἔσχον ἀνώτατα δικαστικὰ ἀξιώματα. Ἐσπούδασε δὲ πρῶτον μὲν θεολογίαν καὶ νομικὴν εἶτα δὲ ἰατρικὴν καὶ μαθηματικὴν καὶ θεολογίαν. Τοῦ πατρὸς ἀποθανόντος ἔλαβε πάντα ἐκείνου τὰ ἀξιώματα, καὶ δρῶν ἐν τῇ πολιτικῇ συνέγραψε μέγα μέρος τῶν κλέος αὐτῷ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις προσπορισάντων ἔργων. Ἐκτίσαστο δὲ τὴν εὐνοίαν καὶ φιλίαν τοῦ χαλίφου Abû Jaqûb Jûsuf, οὗ καὶ ἰατρὸς ὑστερον (τῷ 1182)

¹ Τὸ ἔργον πρωῒμως (τῷ 1671) μεταφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ὕστερον εἰς πολλὰς νεωτέρας γλώσσας ὑπὸ τοῦ Simon Ockley μεταγλωττίσθη εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ δὲ τοῦ Geogr. Pritius (1726) καὶ τοῦ Eichhorn (1783) εἰς τὴν γερμανικὴν.

² Ἐπιθ. L. Gauthier, ibn Tofail, 1909.

ἐγένετο. Ὡσαύτως ἀπέλαυε τὸ κατ' ἀρχὰς τῆς εὐνοίας τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου ἐκείνου Jacob Al-Mansûr ἀλλὰ κατόπιν κατηγορηθεὶς ὅτι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἐθεράπευεν ἐπὶ βλάβῃ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἀπώλεσε τὰ ἀξιώματα καὶ ἐξωρίσθη, τὰ δὲ συγγράμματα αὐτοῦ παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας. Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ διαδόχου τοῦ Μανσούρου ἀνεκλήθη πάλιν εἰς τὴν Αὔλην καὶ ἀνεκτίσαστο τὰ ἑαυτοῦ ἀξιώματα. Οὕτω λαβὼν ἐναλλάξ πείραν τῆς εὐδοξίας καὶ τῆς ἀδοξίας ἐτελεύτησεν ἐν Μαρόκκῳ τῷ 1198 ἐν ἡλικίᾳ 73 ἐτῶν.

Ὁ Ἀβερορόης κατέστη περιώνυμος ἕνεκα τῶν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνημάτων, δι' ἃ καὶ «ὑπομνηματιστής» ἐπωνομάσθη. Πολλὰ τῶν ἔργων ἐκείνου ἐπεξεργάσθη τριττῶς, ἦτοι α) διὰ συντόμων παραφράσεων ἐν συστηματικῇ τάξει παρεχουσῶν τὰς θεωρίας τοῦ Σταγίριου β) διὰ συντόμων ἐξηγήσεων καὶ γ) διὰ (βραδύτερον συνταχθέντων) διεξοδικῶν ὑπομνημάτων¹. Πλὴν τῶν ὑπομνημάτων συνέταξε καὶ πολλὰς ἄλλας φιλοσοφικὰς πραγματείας, ὧν σπουδαιόταται εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Tahâfut at tahâfut (Destructio destructionis), ἦτοι κατάλυσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλγαζέλη συγγραφείσης καταλύσεως τῶν φιλοσόφων· 2) ἔρευναι εἰς πολλὰ χωρία τῶν λογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων, ὅπερ ἔργον μεταφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐπιγράφεται Quaesita in libros logicae Aristotelis· 3) φυσικαὶ πραγματεῖαι (περὶ προβλημάτων τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους)· 4) δύο πραγματεῖαι περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ καθαροῦ (ἀύλου) νοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει ἐπιγράφονται Epistola de connexione intellectus abstracti cum homine· 5) περὶ εὐδαιμονίας τῆς ψυχῆς (De animae beatitudine)· 6) περὶ τοῦ δυνάμει ἢ ἐνύλου νοῦ, ἀνασκευὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Ibn Sînâ γενομένης διαίρεσεως τῶν ὄντων (σφζομένη ἐβραϊστὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων)· 7) περὶ τῆς συμφωνίας θρησκείας καὶ φιλοσοφίας (σφζεται ὡσαύτως ἐβραϊστὶ)· 8) περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν θρησκευτικῶν

¹ Τὴν τριττὴν ἐπεξεργασίαν εὐρίσκομεν ἐπὶ τῶν Ἀναλυτικῶν ὑπέρων, ἐπὶ τῶν Φυσικῶν, τῶν βιβλίων περὶ οὐρανοῦ καὶ περὶ ψυχῆς καὶ ἐπὶ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά. Ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔργων διεσώθησαν αἱ σύντομοι παραφράσεις καὶ τὰ ὑπομνήματα. Σημειώσεως δ' ἄξιον εἶναι ὅτι τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα ἐγίνωσκεν ὁ Ἀβερορόης ἐμμέσως, διότι οὔτε τὴν ἑλληνικὴν οὔτε τὴν συριακὴν γλῶσσαν κατεῖχεν. Ὅπου αἱ ἀραβικαὶ μεταφράσεις ἦσαν αὐτῷ ἀσαφείς ἢ σφαλεραί, ἐκεῖ ἐπειράτο νὰ συναγάγῃ τὸν ὀρθὸν νοῦν ἐκ τῆς συναφείας τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Jaqzân», τῆ δὲ ζῶν, ὁ υἱὸς τοῦ ἀγρουπνοῦντος¹. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι φιλοσοφικὴ μυθιστορία, ἐν ἣ ἐκτίθεται τὸ πῶς ἄνθρωπος (ὁ Ibn Jokdhan) ἐκ παιδὸς ἐν ἐρήμῳ διαγαγὼν προῆλθεν ὅλως ἐξ ἑαυτοῦ εἰς γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἀνυψώθη εἰς τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ κοινωσίαν. Περιγράφεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἐρημίτης ἦλθεν πρῶτον μὲν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν νοητῶν εἰδῶν τῶν σωμάτων εἶτα δὲ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τέλος δὲ διαφόρους μεθόδους μετελθὼν περιῆλθεν εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως καὶ τοιουτοτρόπως ἀνυψώθη εἰς ἄμεσον τοῦ θεοῦ ἐποπτείαν. Ἐπιτυγχάνει λοιπὸν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐρημίτης τοῦ ὑπερτάτου τῆς γνώσεως βαθμοῦ καὶ δύναται, ὅσάκις ἂν θέλῃ, νὰ περιέρχεται εἰς ἕκστασιν. Ἐν ταύτῃ ὁ ἄνθρωπος ἐνοῦται τῷ θεῷ, ἀφανίζεται ἡ πολλαπλότης καὶ ποικιλία τῶν πραγμάτων καὶ ἀποβαίνει τὸ σύμπαν ἐν ὃν, ὁ θεός. Ἡ μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνωσις ποιεῖ τὴν ἀπὸ τῶν πόνων ἀπαλλαγὴν καὶ πορίζει τὴν μακαριότητα. Ρητέον δ' ὅτι ἡ κατὰ φύσιν ἀγωγὴ καὶ ἀνάπτυξις (ἦν ὁ φιλόσοφος ἐξαίρει ὡς τις πρόδρομος τοῦ Rousseau) καταλήγει εἰς τὰ αὐτὰ ἀγαθὰ, εἰς ἃ ἄγει καὶ ἡ θρησκεία, πλὴν ὅτι ἡ θρησκεία ἐμφανίζει ἐν εἰκονικοῖς περικαλύμμασιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἐν τῇ ἀνωτάτῃ αὐτῆς βαθμίδι παρέχει ὅλως καθαρὸν. Αἰτία τῆς παρὰ τῶν θρησκειαῶν χρήσεως τῶν εἰκόνων καὶ μεταφορῶν εἶναι ἡ τοῦ λαοῦ ἀδυναμία νὰ λάβῃ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτήν².

§ 5. Ἀβεροόης.

1. **Βίος καὶ συγγραφή.** Ὁ Ἀβεροόης (Averroës, Ibn Roschd) ἐγεννήθη τῷ 1126 ἐν Κορδούη, ἐνθα ὁ πάππος καὶ ὁ πατὴρ ἔσχον ἀνώτατα δικαστικά ἀξιώματα. Ἐσπούδασε δὲ πρῶτον μὲν θεολογίαν καὶ νομικὴν εἶτα δὲ ἰατρικὴν καὶ μαθηματικὴν καὶ θεολογίαν. Τοῦ πατρὸς ἀποθανόντος ἔλαβε πάντα ἐκείνου τὰ ἀξιώματα, καὶ δρῶν ἐν τῇ πολιτικῇ συνέγραψε μέγα μέρος τῶν κλέος αὐτῷ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις προσπορισάντων ἔργων. Ἐκτίσατο δὲ τὴν εὐνοίαν καὶ φιλίαν τοῦ χαλίφου Abû Jaqûb Jûsuf, οὗ καὶ ἰατρὸς ὕστερον (τῷ 1182)

¹ Τὸ ἔργον προῖμος (τῷ 1671) μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ὕστερον εἰς πολλὰς νεωτέρας γλώσσας· ὑπὸ τοῦ Simon Ockley μετεγλωττίσθη εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ δὲ τοῦ Georg. Pritius (1726) καὶ τοῦ Eichhorn (1783) εἰς τὴν γερμανικὴν.

² Ἐπιθ. L. Gauthier, ibn Tofail, 1909.

ἐγένετο. Ὡσαύτως ἀπέλαυε τὸ κατ' ἀρχὰς τῆς εὐνοίας τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου ἐκείνου Jacob Al-Mansûr ἀλλὰ κατόπιν κατηγορηθεὶς ὅτι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἐθεράπευεν ἐπὶ βλάβῃ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἀπώλεσε τὰ ἀξιώματα καὶ ἐξωρίσθη, τὰ δὲ συγγράμματα αὐτοῦ παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας. Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ διαδόχου τοῦ Μανσούρου ἀνεκλήθη πάλιν εἰς τὴν Αὐλὴν καὶ ἀνεκτίσατο τὰ ἑαυτοῦ ἀξιώματα. Οὕτω λαβὼν ἐναλλάξ πείραν τῆς εὐδοξίας καὶ τῆς ἀδοξίας ἐτελεύτησεν ἐν Μαρόκκῳ τῷ 1198 ἐν ἡλικίᾳ 73 ἐτῶν.

Ὁ Ἀβεροόης κατέστη περιώνυμος ἔνεκα τῶν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνημάτων, δι' ἃ καὶ «ὑπομνηματιστής» ἐπωνομάσθη. Πολλὰ τῶν ἔργων ἐκείνου ἐπεξεργάσθη τριτῶς, ἦτοι α) διὰ συντόμων παραφράσεων ἐν συστηματικῇ τάξει παρεχουσῶν τὰς θεωρίας τοῦ Σταγίριου β) διὰ συντόμων ἐξηγήσεων καὶ γ) διὰ (βραδύτερον συνταχθέντων) διεξοδικῶν ὑπομνημάτων¹. Πλὴν τῶν ὑπομνημάτων συντάξε καὶ πολλὰς ἄλλας φιλοσοφικὰς πραγματείας, ὧν σπουδαιόταται εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Tahâfut at tahâfut (Destructio destructionis), ἦτοι κατάλυσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλγαζέλη συγγραφείσης καταλύσεως τῶν φιλοσόφων· 2) ἔρουναι εἰς πολλὰ χωρία τῶν λογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων, ὅπερ ἔργον μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐπιγράφεται Quaesita in libros logicae Aristotelis· 3) φυσικαὶ πραγματεῖαι (περὶ προβλημάτων τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους)· 4) δύο πραγματεῖαι περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ καθαροῦ (ἀύλου) νοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει ἐπιγράφονται Epistola de connexione intellectus abstracti cum homine· 5) περὶ εὐδαιμονίας τῆς ψυχῆς (De animae beatitudine)· 6) περὶ τοῦ δυνάμει ἢ ἐνύλου νοῦ, ἀνασκευὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Ibn Sîna γενομένης διαίρεσεως τῶν ὄντων (σφζομένη ἐβραϊστὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων)· 7) περὶ τῆς συμφωνίας θρησκείας καὶ φιλοσοφίας (σφζεται ὡσαύτως ἐβραϊστὶ)· 8) περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν θρησκευτικῶν

¹ Τὴν τριττὴν ἐπεξεργασίαν εὐρίσκομεν ἐπὶ τῶν Ἀναλυτικῶν ὑστέρων, ἐπὶ τῶν Φυσικῶν, τῶν βιβλίων περὶ οὐρανοῦ καὶ περὶ ψυχῆς καὶ ἐπὶ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά. Ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔργων διεσώθησαν αἱ σύντομοι παραφράσεις καὶ τὰ ὑπομνήματα. Σημειώσεως δ' ἄξιον εἶναι ὅτι τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα ἐγίνωσκεν ὁ Ἀβεροόης ἐμμέσως, διότι οὔτε τὴν ἑλληνικὴν οὔτε τὴν συριακὴν γλώσσαν κατεῖχεν. Ὅπου αἱ ἀραβικαὶ μεταφράσεις ἦσαν αὐτῷ ἄσφαρξαι ἢ σφαλεραί, ἐκεῖ ἐπειρᾶτο νὰ συναγάγῃ τὸν ὀρθὸν νοῦν ἐκ τῆς συναφείας τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

δογμάτων, ἤτοι ἀποδείξεις τῶν δογμάτων· 9) De substantia orbis¹.

2. **Φιλοσοφικὴ ἀρχή.** Ὁ Ἀβερρόης ἐνεφορεῖτο μεγίστου θαυμασμοῦ καὶ μέχρι ἀποθεώσεως χωρούσης τιμῆς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ. Ἀνεκήμεναι τὰς τούτου ἀποφάνσεις ὡς τὰς φωτεινοτάτας καὶ βεβαιοτάτας πασῶν τῶν γενομένων τοῖς Ἀραβι γνωστών. Ὁ Σταγιρίτης προῆλθε κατ' αὐτὸν τόσον ἐν τῇ διανοήσει ὅσον οὐδεὶς ποτε ἄνθρωπος κατώρθωσε νὰ χωρήσῃ καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς ζητήμασι νὰ θεωρῆται ὁ μόνος ὁδηγός². Ἡ διδασκαλία ἐκείνου εἶναι ἡ ὑψίστη ἀλήθεια ἢ δὲ νόησις αὐτοῦ τὸ ἀκρότατον τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως ὄριον· ἐδόθη τῇ ἀνθρωπότητι ὑπὸ τῆς θείας προνοίας, ὅπως δειχθῆ ἢ δυνατῇ τῷ ἀνθρώπῳ μεγίστη τελειότης. Ὁ Ἀριστοτέλης ἄρα εἶναι, λέγει, ὁ ἰδρυτὴς καὶ τελειωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως³.

Πρὸς τὴν θρησκείαν καθόλου καὶ ἰδίᾳ τὴν μωαμεθανικὴν διακείται ὁ Ἀβερρόης εὐλαβέστατα. Γνωματεύει ὅτι ἡ θρησκεία προηγείται τῆς φιλοσοφίας καὶ εἶναι ὄρος αὐτῆς, διότι ὁ μὴ ἀφοσιωθεὶς πρότερον εἰς τὸν νόμον καὶ τὴν θρησκείαν δὲν ἐξικνεῖται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐνέχει μὲν ἐκείνη τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν ἀλλὰ κρύπτει αὐτὴν ὑπὸ μεταφορικῶν παραστάσεων, δι' ὧν ὁ λόγιος τῇ ἀλ-

¹ Ἱατρικὸν σύγγραμμα «Ἡ Θεραπευτικὴ τοῦ Ἀβερρόου» ἐπιγραφόμενον ἐξεδόθη λατινιστὶ τῷ 1532 ἐν Βενετίᾳ. Τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου ἐξεδόθησαν λατινιστὶ τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1472 καὶ ὕστερον πολλάκις ἐκτυπούμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μετὰ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἀρίστη ἔκδοσις θεωρεῖται ἡ τῆς Βενετίας τοῦ ἔτους 1553.

² *Averroes*, De substantia orbis (ἔκδ. Βενετίας, 1550 σ. 3) «Opinio eius est opinio, qua nulla verior pervenit ad nos de hominibus prioribus eo, neque minoris dubitationis et majoris certitudinis. Est igitur opinio sua in humana natura, quae est ultima inter ea, quae comprehendit homo suo intellectu, in eo, quod est homo, et sicut Alexander dicit, est elle, super quo nitimur in scientiis».

³ De anima 3, 2. (Arist. opp. omn., ἔκδ. Βενετίας 1560, τόμ. 7, φ. 109) «Credo quod iste homo (Aristoteles) fuerit regula in natura et exemplar, quod natura invenit ad demonstrandum ultimam perfectionem humanam». Destr. destr. 1 diss. 3 «Aristotelis doctrina est summa veritas. quoniam eius intellectus fuit finis humani intellectus. Quare bene dicitur, quod fuit creatus et datus nobis divina providentia, ut sciremus, quidquid potest sciri».

λληγορικῇ μεθόδῳ χρώμενος φθάνει εἰς τὴν καθαρὰν γνῶσιν¹. Ἡ θρησκεία εἶναι προωρισμένη κυρίως χάριν τοῦ λαοῦ, οὗ θεραπεύει τὰς εὐγενεστέρας ἐνδείας καὶ πορίζει τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ δὲ φιλοσοφικὴ ζήτησις χωρεῖ περαιτέρω τῆς θρησκείας καὶ καταλήγει εἰς τελειότεραν τῆς ἀληθείας γνῶσιν². Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ θρησκεία εἶναι βᾶσις τῆς ὑψηλοτέρας γνώσεως καὶ προπαρασκευὴ τῆς φιλοσοφίας, ἐπάναγκες νὰ μένη ἀπόσβλητος. Οἱ πρὸς τὴν θρησκείαν πολεμῶς ἔχοντες οὐδεμιᾶς πρέπει νὰ τυγχάνωσι συγγνώμης ἀλλὰ νὰ τιμωρῶνται διὰ θανάτου. Οὐδ' οἱ φιλόσοφοι προσήκει νὰ περιφρονῶσι τὴν θρησκείαν ἐνθυμούμενοι ὅτι ἡ φιλοσοφία περιορίζεται ἐν τοῖς ὀλίγοις καὶ δὲν κατέχεται οὐδὲ πρέπει νὰ κατέρχεται εἰς τοὺς πολλοὺς, οἷς θὰ ἦτο δηλητήριο³. Ἐν τῇ βαθμολογικῇ σειρᾷ τὴν μὲν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ φιλοσοφία ὡς παρέχουσα τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν τὴν δὲ δευτέραν ἡ θεολογία πορίζουσα ἀποδείξεις πιθανὰς τὴν δὲ τρίτην ἡ θρησκεία καὶ πίστις ὑπηρετοῦσα τοῖς πολλοῖς. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι βαθμοὶ ἐκπροσωποῦσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν⁴.

3. **Μεταφυσικὴ.** Ὁ Ἀβερρόης ὁρίζει κατὰ πρῶτον τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων. Οὐσία μὲν εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον καὶ οὐδενὸς συμβεβηκότος προοδεόμενον πρὸς ὑπαρξιν· συμβεβηκότα δὲ εἶναι τὰ διὰ τῆς οὐσίας ὑφειστώσα καὶ ἐκείνα προϋποθέτοντα⁵. Εἰς τὰ συμβεβηκότα ἀνήκουσι καὶ αἱ ἐννέα κατηγορίαι, ἧτοι ποσόν, ποιόν, πρὸς τι, πού, ποτέ, κείσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν. Εἰ καὶ αἱ κατηγορίαι ὑπάρχουσι πᾶσαι ὡσαύτως ἐκτὸς τῆς οὐσίας, ὅμως κρατεῖ ἐν τῇ πρὸς αὐτὴν σχέσει ποιὰ τις τάξις, καθ' ὅσον αἱ μὲν προϋποθέτουσι τὰς δὲ καὶ ἕτεροι ὑπάρχουσιν αἰτία ἄλλων⁶. Ἐπὶ τῆς οὐσίας δὲ πρέπει νὰ γίνηται διάκρισις μεταξὺ αἰσθητῆς καὶ ὑπὲρ αἰσθη-

¹ Διακρίνει ὁ Ἀβερρόης διττὴν τοῦ Κορανίου ἐξήγησιν, τὴν κατὰ λέξιν εἰς τοὺς πολλοὺς προωρισμένην, καὶ τὴν ἀλληγορικὴν χάριν τῶν λογίων γινωμένην. Νομίζει δ' ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς θὰ ἀποφαίνεται τὸ πῶς πρέπει τὰ δόγματα νὰ ἐρμηνεύονται.

² *Renan*, *Averroès et l'Averroïsme*, σ. 131 ἐξ.

³ *Averroes*, *Destr. dest.* 6, dis. 6.

⁴ Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διδασκαλία παρανοηθεῖσα ἔδωκε λαβὴν εἰς τὴν λεγομένην θεωρίαν τῆς διττῆς ἀληθείας, ἧς μεγάλην χρῆσιν ἐποιούντο οἱ Λατῖνοι ἀβερροϊκοί. Ἄλλ' ὁ Ἀβερρόης αὐτὸς πόρρω ἀπέχει τοιαύτας δοξασίας.

⁵ *Epitom. metaph. tract* 2, 33.

⁶ *Aut.* 2, 36 ἐξ.

σιν. Ἡ αἰσθητὴ ἢ σωματικὴ οὐσία σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους· τὸ εἶδος δὲν ἐμποιεῖται θύραθεν εἰς τὴν ὕλην ἀλλ' ἐνυπάρχει δυνάμει ἢ ἐν σπέρματι μεταβαίνει δὲ ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἀνωτέρων εἰδῶν καὶ ἐπὶ τέλους τοῦ θεοῦ.

Τὸ εἶδος τῶν σωματικῶν οὐσιῶν ἀπαιτεῖ ἐνεργοῦν αἷτιον. Ὅπως τὸ καλλιτέχνημα προϋποθέτει ποιητικὸν αἷτιον, οὕτω καὶ τὰ φυσικὰ ὄντα χρῆζουσι ποιητικοῦ ἢ κινουῦντος αἷτιου. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα κίνησις καὶ ἐνέργεια ἔχει τέλος καὶ σκοπὸν, εἰς ὃν κατατείνει, ἐπάναγκες νὰ προστεθῇ καὶ τὸ τελικὸν αἷτιον. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ τελικὸν αἷτιον εἶναι τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον, τὸ αἷτιον τῶν αἰτίων, διότι πάντα τὰ λοιπὰ αἷτια ὑπάρχουσι μόνον ἕνεκα αὐτοῦ. Πᾶσα ἄρα αἰσθητὴ οὐσία ἔχει τέσσαρα αἷτια, τῆς τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, τὸ ποιοῦν ἢ κινουῦν αἷτιον καὶ τὸ τελικὸν αἷτιον¹. Ἐκαστον τῶν αἰτίων τούτων δὲν δύναται νὰ χωρῇ ἐπ' ἄπειρον. Ἐν τῇ γενέσει τοῦ ἐτέρου ἐξ ἄλλου παρατηρεῖται ὅτι τὸ ἐξ οὗ προῆλθεν ἢ γένεσις ἔχει τὴν δυνάμιν νὰ προσλάβῃ τι εἶδος καὶ δὲν κἄται ἀνώτερον, ἀν μὴ λάβῃ κατώτερον εἶδος. Ἐνταῦθα τὸ κατώτερον ἔχει πρὸς τὸ ἀνώτερον ὡς ἡ ὕλη πρὸς τὸ εἶδος· ἀναγωγὴ ὅμως τῆς ὕλης εἰς ἐτέραν ὕλην δὲν δύναται νὰ προέλθῃ εἰς τὸ ἄπειρον ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὑποτεθῇ πρώτη ὕλη, ἣτις ὑπάρχει βάσις πάσης οὐσίας καὶ ἐνεργεία μὲν εἶναι μηδὲν δυνάμει δὲ πάντα. Ἡ πρώτη ὕλη εἶναι καθ' ἑαυτὴν ξένη παντὸς εἶδους καὶ ἔχει τὴν δυνάμιν νὰ λάβῃ πάντα τὰ εἶδη. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν αἰτίων. Ὅν δηλαδὴ τρόπον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πρώτη ὕλη, οὕτως ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἕσχατος πάσης κινήσεως σκοπός. Καὶ ὅπως πάλιν ἡ κίνησις δὲν νοεῖται ἄνευ τελικοῦ σκοποῦ, οὕτω δὲν νοεῖται ἄνευ πρώτου καὶ ἀρχηγόνου εἶδους, εἰς ὃ πᾶσαι αἰ κινήσεις τείνουσι. Τέλος δὲ καὶ τὰ κινουῦντα αἷτια ὀφείλουσι νὰ καταλήγωσιν εἰς ἓν πρῶτον κινουῦν αἷτιον, ὅπερ καθ' ἑαυτὸ δὲν κινεῖται ἀλλ' εἶναι πάσης κινήσεως ἀφορμὴ. Λοιπὸν ἕκαστον τῶν τεσσάρων αἰτίων δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπ' ἄπειρον πρόοδον ἀλλὰ καταλήγει εἰς πρώτην τινὰ ἀρχὴν². Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων θεωριῶν προθυμεῖται ὁ φιλόσοφος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ θεοῦ.

4. **Θεολογία.** Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως θεοῦ παρατηρεῖ ὅτι τὸ κινούμενον προϋποθέτει κινουῦσαν ἀρχὴν καὶ κινεῖται, καθ' ὅσον

¹ Αὐτ. tr. 3, 83.

² Epit. met. tr. 3, 107 ἐξ. 8, 109 ἐξ.

ἔχει τὴν δυνάμιν τῆς κινήσεως· ἢ κινουῦσα δ' αἰτία ἔχει τὴν κίνησιν ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ ὁ κόσμος ὡς κινούμενος ἔχει ἐξ ἀνάγκης κινουῦσαν ἀρχὴν· αὕτη ἐὰν ἦτο ὅτε μὲν κινουμένη ὅτε δὲ κινουῦσα, δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀκροτάτη τῆς κινήσεως αἰτία ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχεν ἕτερόν τι ἀνώτερον κινουῦν ἐκείνην. Ἴνα μὴ χωρῶμεν ἐπ' ἄπειρον ζητοῦντες ἕκαστου κινουῦντος ἀνώτερον κινουῦν, ὀφείλομεν νὰ ἔλθωμεν εἰς πρῶτον κινουῦν, ὅπερ ἀναγκαίως καὶ διὰ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως κινεῖ χωρὶς νὰ κινήται αὐτὸ ὑφ' ἐτέρου. Τοῦτο δὴ τὸ πρῶτον κινουῦν εἶναι ὁ θεός¹. Ὅποτε δ' ὑπάρχει πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον, ἔπεται ὅτι αὐτὸ τε καὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ εἶναι αἰδία. Αὐτὸ μὲν εἶναι αἰδίων, διότι ἄλλως θὰ ἦγετο ὑπ' ἄλλου ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ οὕτω δὲν θὰ ἦτο τὸ πρῶτον κινουῦν. Ἡ δὲ κίνησις αὐτοῦ εἶναι αἰδία, διότι τὸ πρῶτον κινουῦν κινεῖ ἀναγκαίως ἕνεκα τῆς ἑαυτοῦ φύσεως· ὥστε ἡ τούτου κίνησις οὐδεμίαν ἔχει ἀρχὴν ἀλλ' εἶναι, ὡς καὶ τὸ πρῶτον κινουῦν, αἰδία². Ἀλλὰ προσέτι καὶ ἄλλον εἶναι τὸ πρῶτον κινουῦν. Διότι, ἐὰν ὑπῆρχεν ὡς ἕνυλον καὶ συνίστατο ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, θὰ ἦτο ποσὸν καὶ διὰ τοῦτο πεπερασμένον μετὰ πεπερασμένης δυνάμεως καὶ πεπερασμένης κινήσεως· ὅπερ ἀτοπον, διότι ἡ κίνησις αὐτοῦ εἶναι, ὡς εἴρηται, ἄπειρος. Τὸ πρῶτον κινουῦν εἶναι καθαρὸν εἶδος καὶ διὰ τοῦτο καθαρὰ ἐνέργεια, καθαρὰ νόησις. Ὁ θεὸς ὡς τὸ πρῶτον κινουῦν εἶναι εἷς· εἶναι ἀπλοῦς καὶ ἀμέριστος, ἄμοιρος πάσης φυσικῆς συνθέσεως, διότι εἶναι ἀσώματος, ξένος δὲ πάσης μεταφυσικῆς συνθέσεως, διότι εἶναι ἡ πρώτη πάντων ἀρχή. Δὲν δύναται ἄρα νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτῷ ιδιότητες ἢ κατηγορήματα ὡς διάφορα τῆς θείας οὐσίας· πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ, εἶναι ἀπολύτως ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἢ μία καὶ ἀπλὴ θεία οὐσία³. Ἡ ἐξ ἐκείνου δὲ κίνησις ἔχει σκοπὸν αὐτὸν τοῦτον τὸν θεόν, ὅστις οὐδὲν ἐκ τῆς κινήσεως κερδαίνει ὢν ἀπροσδεής. Ὁ θεὸς ἔχει πρὸς τὴν κίνησιν, ὡς ὁ διδάσκαλος πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ ὁ νομοθέτης πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Ὅπως ὁ σοφὸς σκοπεῖ νὰ μεταδώσῃ τοῖς μαθηταῖς σοφίαν καὶ ὁ νομοθέτης νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους χρηστοὺς ἄνευ ἰδίου κέρδους, οὕτω καὶ ὁ θεὸς κινεῖ πάντα οὐδὲν ἑαυτῷ σκοπῶν ὄφελος. Πάντα ἄρα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἀνάγονται εἰς μίαν πρώτην αἰτίαν, ἣτις εἶναι ἅμα καὶ ὁ ἕσχατος σκοπὸς καὶ τὸ καθαρώτατον εἶδος, τουτέστιν ὁ θεός⁴. Οὗτος εἶναι ἡ τελειοτάτη καὶ

¹ Αὐτ. tr. 4, 114. tr. 3, 86 ἐξ.

² Αὐτ. tr. 4, 115.

³ Αὐτ. tr. 4, 116. Dest. destr. dis 5, dub. 3.

⁴ Αὐτ. tr. 3, 112.

καθαρωτάτη νόησις καὶ ἐπομένως νοεῖ καὶ γινώσκει ἑαυτὸν ὡς ὄντως ὑπάρχει· τὰ δὲ ἄλλα γινώσκει οὐχὶ ὡς ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ (τότε θὰ ἐξηγητάτο ἐξ αὐτῶν) ἀλλὰ κατὰ τρόπον τελειότερον. Ὁ θεὸς δηλαδὴ γινώσκει τὰ κατώτερα ὄντα οὔτε ἐν τῇ μερικῇ αὐτῶν οὔτε ἐν τῇ γενικῇ ὑπάρξει ἀλλ' ἐν τῇ ἐνιαίᾳ ἀμερίστῳ οὐσίᾳ· γινώσκει ταῦτα ἐν ἑαυτῷ, καθ' ὅσον ὑπάρχει ἢ αἰτία πάντων¹. Ὡσαύτως καὶ ἡ πρόνοια αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἀλλ' εἰς τὴν καθόλου τοῦ κόσμου πορείαν². Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ νοήσει ἔγκειται ἡ εὐδαιμονία, ὁ θεὸς τελειοτάτην ἔχων καὶ καθαρωτάτην νόησιν εἶναι εὐδαιμονέστατος³.

5. **Θεὸς καὶ κόσμος.** Πλὴν τῶν τριῶν ἀρχῶν, πρὸς ἃς συμπιπτει ὁ θεός, ὑπάρχει καὶ ἡ πρώτη ὕλη, ἣτις καθ' ἑαυτὴν εἶναι μὲν ἄνευ εἶδους ἀλλ' ἐνέχει τὴν δύναμιν τοῦ νὰ λάβῃ πάντα τὰ εἶδη. Ὅπως δὲ ἡ ὕλη εἰς ἕκαστον ὄν εἶναι ἢ δύναμις αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ πρώτη ὕλη εἶναι πρὸς τὸν κόσμον ἢ τούτου δύναμις. Ὅθεν ἡ πρώτη ὕλη εἶναι ἀναγκαῖος ὄρος τοῦ κόσμου· ὁ κόσμος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τῆς πρώτης ὕλης. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰ εἰρημένα πλὴν τῆς δυνάμεως εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ὑπαρξιν ἢ ἐνέργεια ἢ ἡ ποιοῦσα αἰτία, ἔπεται ὅτι εἶναι πρὸς τὸν κόσμον ἀναγκαῖα πλὴν τῆς πρώτης ὕλης καὶ ἡ πρώτη ποιοῦσα αἰτία, ὁ θεός. Δύο ἄρα ὑπάρχουσι ἀναγκαῖα τοῦ κόσμου ἀρχαί, ὁ θεὸς καὶ ἡ πρώτη ὕλη. Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶναι χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων· ἡ ὕλη εἶναι αἰδῖος ἐκτὸς τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ τὸν θεόν, ὁ δὲ θεὸς πάλιν ὑπάρχει αἰδῖος ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ παρὰ τὴν ὕλην. Οὐδετέρα τούτων ἤρηται ἐκ τῆς ἐτέρας. Οὐδέποτε δ' ὁμως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὕλη ἄνευ εἶδους, διότι τὸ εἶδος εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὄρος τῆς τῶν ὄντων ὑπάρξεως. Ἡ πρώτη ὕλη ὑπάρχει αἰδῖος ἔχουσα αἰδῖως τὸ εἶδος, τουτέστι τὸ ἐν αὐτῇ δυνάμει ὄν προῆλθεν εἰς ἐνέργειαν αἰδῖως. Ἀντίκειται δὲ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης ὕλης ἢ ὑπόθεσις ὅτι αὕτη τὸ κατὰ τὸ πρῶτον ὑπάρχει αἰδῖως ὡς πρώτη ὕλη καὶ εἶτα ἐν χρόνῳ ἔλαβεν εἶδος. Ἡ πρώτη λοιπὸν ὕλη ἔχει τὸ εἶδος οὕτως αἰδῖως, ὡς εἶναι καὶ αὕτη αἰδῖος⁴.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ἢ τοῦ κόσμου αἰδιότης. Ὁ κόσμος δηλαδὴ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ εἶδος λαβοῦσα πρώτη ὕλη· ἐπειδὴ ὁμως

¹ Αὐτ. tr. 4, 134. 137 ἔξ.

² Αὐτ. tr. 4, 152 ἔξ. 155 ἔξ.

³ Tr. 4, 138 ἔξ.

⁴ Αὐτ. tr. 3, 81. tr. 4, 114.

ἡ πρώτη ὕλη οὐδέποτε ἦτο ἄνευ εἶδους ἀλλ' αἰδῖως ἔχει αὐτό, εὐδηλον ὅτι καὶ ὁ κόσμος εἶναι αἰδῖος. Ὅπως ἢ πρώτη ὕλη καὶ τὸ πρῶτον εἶδος οὕτω καὶ ὁ κόσμος εἶναι ἀνώλεθρος, ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος· ὑπάρχει αἰδῖος παρὰ τὸν θεόν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ θεὸς εἶναι ἢ αἰτία τοῦ κόσμου οὐχὶ ὡς δημιουργὸς ἀλλ' ἀπλῶς ὡς τὸ κινῶν. Ὅπως ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ ὁ θεὸς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ κόσμου· διότι ὁ θεὸς εἶναι τὸ κινῶν ἔνεκα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κινῶν δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ κινουμένου, ἄνευ τοῦ κόσμου. Θεὸς καὶ κόσμος συμπληροῦσιν ἀλλήλα¹· τὸ ἕτερον ἄνευ τοῦ ἄλλου δὲν θὰ ἦτο ὅ,τι εἶναι². Εἶναι δ' ὁ κόσμος εἷς, καθ' ὅσον πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ἀποτελοῦσιν ἐν ἀπηρτισμένον καὶ διατεταγμένον ὄλον· ὡς ὄλον θεωρούμενος εἶναι ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος διατηρῶν ἀεὶ τὸ οἰκεῖον εἶδος καὶ τὴν μορφήν³.

6. **Τὸ κοσμικὸν σύστημα.** Ὁ οὐρανὸς κυκλικὴν περὶ τὴν γῆν κινούμενος κίνησιν ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν σφαιρῶν, ὧν ἐκάστη ἔχει ὡς εἶδος τὴν καθαρὰν νόησιν καὶ κινεῖται ὑπ' αὐτῆς⁴. Ἐκάστη κινουσα νόησις ἔχει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον σφαῖραν οὐ μόνον ὡς κινουσα αἰτία ἀλλὰ καὶ ὡς σκοπὸς αὐτῆς⁵. Οὕτως ἔχομεν πρὸς τὴν σειρὰν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἀντίστοιχον σειρὰν χωριστῶν ὑποστάσεων, καθαρῶν νῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὅσος ὁ τῶν οὐρανίων κύκλων. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς σειρᾶς ταύτης ἴσταται τὸ πρῶτον κινῶν, ᾧ ἔπεται ἡ ἄλυσις τῶν νῶν μέχρι τοῦ νοῦ τοῦ κινουίντος τὸν τῆς σελήνης κύκλον· ὁ τὴν σελήνην κινῶν νοῦς δὲν εἶναι ὁ τελευταῖος ἀλλ' ἀκολουθεῖ ὁ ποιητικὸς νοῦς ὁ τὴν σειρὰν τῶν καθαρῶν νῶν ἀποτερματίζων⁶. Ἐκ τῆς κανονικῆς δὲ τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεως ἤρηται ἢ κανονικὴ πο-

¹ Εἰρήσθω ὅτι αἱ ἐκφράσεις *natura naturans* καὶ *natura naturata*, αἵτινες κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἰσῆχθησαν καὶ ἕστερον παρὰ τῷ Σπινῶζ ἀπαντῶσι, κατάγονται ἐκ τῶν λατινικῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ Ἀβερρόου.

² Dest. destr. disp. 1.

³ Epit. met. tr. II, 123. 132. Dest. destr. disp. 3. dub. 12.

⁴ Ἡ τῶν οὐρανίων σφαιρῶν κίνησις δὲν εἶναι φυσικὴ τις κίνησις ἀλλὰ τοιαύτη, ὅταν ποιῇ ἢ γνῶσις καὶ ὁ ἔρως. Ἐνθ. ἀνωτ. tr. 4. 126 ἔξ.

⁵ Αὐτ. tr. 4, 128.

⁶ Ἐκαστος νοῦς νοεῖ καὶ γινώσκει ἀμέσως τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, ὥστε γινώσκον καὶ γινωσκόμενον συμπιπτουσιν εἰς ταῦτόν· ἡ οὐσία τοῦ νοῦ εἶναι ἢ γνῶσις αὐτοῦ καὶ ἢ γνῶσις πάλιν αὐτοῦ εἶναι ἢ οὐσία. Ἐπειτα δὲ γινώσκει ὁ νοῦς τὸν ὑπερτερον ἑαυτοῦ νοῦν καὶ τέλος τὸν θεόν, εἰ μὲλλῃ νὰ εἶναι ἢ γνῶσις ἐκείνου τελεία. Dest. destr. disp. 3. dub. 13. Epit. met. tr. 4, 133.

ρεία τῆς ὑπὸ τὴν σελήνην φύσεως. Ἐκ τῆς κινήσεως φέρ' εἰπεῖν τοῦ ἡλίου προκύπτει ἡ ἐναλλαγὴ ἡμέρας καὶ νυκτός, ἡ διαδοχὴ τῶν ἐνιαυτῶν, ἡ αὔξησις τῶν φυτῶν καὶ ἡ γένεσις τῶν ζώων. Καὶ ὅπως εἰπεῖν παντὸς ἀγαθοῦ τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην ὄντων αἰτία ὑπάρχει ἡ εὐάρμοστος τῶν οὐρανίων σωμάτων κίνησις, τοῦναντίον δὲ τὰ κακά, ἔφ' ὅσον εἶναι φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα, προκύπτουσιν ἐκ τῆς ὕλης¹. Πρὸς τὴν περὶ τοῦ κοσμικοῦ συστήματος διδασκαλίαν ὁμολόγος εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ γνώσεως θεωρία.

7. **Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία** Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ διάμεσον μεταξὺ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῶν φυσικῶν ὄντων, μεταξὺ τοῦ αἰδίου καὶ φθαρτοῦ, περικλείων ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ τὸ αἰδίον καὶ φθαρτόν. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος ἢ ἡ πρώτη ἐντελέχεια ζῶντος σώματος· εἶδος δὲ οὕσα ἢ ψυχὴ δὲν τίθεται ὑπὸ τοῦ γεννῶντος εἰς τὴν ὕλην ἀλλὰ μόνον ἀνυψοῦται διὰ τῆς γεννήσεως ἐκ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν². Ἡ ψυχὴ ὑφίσταται τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ, ὅστις δὲν συνάπτεται, καθὰ ἢ αἰσθησις, πρὸς τὰ σωματικὰ ὄντα. Διακρίνεται δ' ὁ νοῦς εἰς παθητικὸν καὶ ποιητικόν. Ὁ παθητικὸς ἢ δυνάμει ἢ ὕλικὸς νοῦς δὲν κέκτηται τὴν δυνάμιν τῆς μερικῆς ψυχῆς οὐδ' ἔχει ταύτην ὡς φορέα ἀλλὰ τοῦναντίον εἶναι ἀπὸ τῆς μερικῆς ψυχῆς (τῆς ψυχῆς τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου) κειρωρισμένη καὶ διάφορος ἀρχή· δὲν εἶναι λοιπὸν μερικὸς ἀλλὰ γενικὸς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις εἷς. Γενικὸς ὢν καὶ εἷς καὶ παθητικὸς νοῦς εἶναι ἀγέννητος καὶ ἀνώλεθρος, κατὰ πάντα λόγον αἰδίος. Εἶναι ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις κατ' οὐσίαν εἷς, καθὰ καὶ τὸ φῶς ἐκτείνεται εἰς πάντα τὰ σώματα χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἐνότητά· μόνον δὲ κατὰ τοῦτο προσπίπτει ὡς μερικὸς, ὅτι καίπερ παραμένων εἷς ὅμως ἀποκαλύπτεται παρὰ πολλοῖς ἀνθρώποις εἰς οὓς μεταδίδεται³. Τὸ περὶ τοῦ παθητικοῦ νοῦ λέγόμενον ἰσχύει πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ· καὶ οὗτος εἶναι ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις αἰδίος καὶ ἀναλλοίωτος, ἀποτεματίζων, ὡς εἴρηται, τὴν σειρὰν τῶν καθαρῶν νῶν⁴. Ὅπερ δὲ ἴδιον ἔχει καὶ διάφορον τῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος εἶναι τις δυνάμις τοῦ διακρίνειν καὶ παραβάλλειν τὰς περιστάσεις. Ἡ δυνάμις αὕτη εἶναι ὁ λεγόμενος παθητικὸς νοῦς, ὅστις εἶναι φθαρτὸς καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὸν γενικὸν

¹ Αὐτ. tr. 4, 152 ἐξ.

² Epit. met. tr. 4, 150, 151. Met. 12.

³ Destr. destr. disp. 1. dub. 8.

⁴ Epitom. met. tr. 4, 146.

ἐκείνον καὶ αἰδίον παθητικὸν νοῦν· ὁ ἴδιος τοῦ ἀνθρώπου παθητικὸς νοῦς εἶναι μέρος τῆς κατ' αἰσθησιν γνωστικῆς δυνάμεως καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ συνάπτεται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον. Λοιπὸν ἢ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ὡς μερικὴ δὲν ἔχει νοητικὴν δυνάμιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν διαφέρει τῆς τῶν ζώων ψυχῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν βαθμόν. Ἴνα δὲ νοήσῃ, πρέπει νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς τὸν ποιητικὸν νοῦν, οὗ ἢ ἐπίδρασις μεταίγει τὰ νοητὰ εἶδη ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν¹.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ὁ ἐπίκτητος νοῦς (intellectus adeptus), ὅστις εἶναι παρ' ἑκάστοις διάφορος καὶ φθαρτὸς. Δὲν εἶναι δ' ὁ ἐπίκτητος νοῦς τὸ ὕψιστον, εἰς ὃ δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναχθῆ, ἀλλὰ χρησιμεύει ὡς ἐπαναβαθμὸς πρὸς τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν ἀπὸ τῆς ὕλης κειρωρισμένων νῶν. Ἐν τῇ ἁμέσῳ γνῶσει ἔγκειται ἡ ὑπερτάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία. Εἰς τὴν ἀκροτάτην δὲ τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδα καὶ ἐπομένως εἰς τὴν μεγίστην εὐδαιμονίαν ἄγει ἢ σπουδὴ τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν καὶ μάλιστα τῆς φιλοσοφίας².

Τὴν μυστικὴν μέθοδον ἀποκρούει ὁ Ἄβερροῦς καὶ ἀποφαίνει μόνην τὴν ἐπιστήμην ὡς πρόσφορον τρόπον τελειώσεως. Τὴν δὲ βούλησιν θεωρεῖ ὡς οὐχὶ ἀπολύτως ἐλευθέραν ἀλλὰ περιοριζομένην ὑπὸ τῆς συρροῆς ἐξωτερικῶν περιστάσεων³. Ἐντονώτερον ἀποκρούει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἐκάστου δὲν διαφέρει κατὰ τὰ εἰρημένα τῆς ψυχῆς τῶν ζώων· ἐν πάσαις ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, διὸ εἶναι ἔνυλος καὶ θνητή. Ἀθάνατος δ' εἶναι οὐχὶ ἢ μερικὴ ψυχὴ ἀλλὰ ὁ γενικὸς νοῦς ὁ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχων εἷς⁴.

8. **Ἐπίδρασις τοῦ Ἄβερροῦ.** Περαινοῦντες τὸν περὶ Ἄβερροῦ συντομον λόγον παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἐπιφανὴς λόγιος ἐπειράθη νὰ ἀγάγῃ εἰς ἁρμονίαν τὴν νέαν πλατωνικὴν πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Διὰ τὴν μετ' ὀξύτητος καὶ βαθυνοίας διεξαγωγὴν τοῦ

¹ Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ποιεῖ τὴν ἐν ἡμῖν δυνάμει νόησιν ἐνεργεῖα νόησιν.

² De anim. beat. 4, 66.

³ Munk, Mélang. de philos. σ. 457 ἐξ. Renan, σ. 125 ἐξ.

⁴ Ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νοῦς ἀπορροφᾶται μετὰ θάνατον ὑπὸ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ· καὶ διατελεῖ μὲν ὑπάρχων ἀλλ' εἶναι οὐχὶ προσωπικὴ ὑπόστασις ἀλλὰ μέρος τοῦ κοινοῦ τῷ ἀνθρώπῳ γένει καὶ καθολικοῦ νοῦ.

ἔργου ἐκτίσαστο ἐν τοῖς συγχρόνοις ἐξαιρέτων εὐδοκίμησιν οὐ μόνον ἐν Ἰσπανίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς· καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἔσχε μεγάλην ὄσπῃν ὡς ὁ πρῶτος τῶν Ἀράβων ἀριστοτελικῶν θεωρούμενος. Ἡνύουν δὲ τὰς θεωρίας τοῦ Ἀβερρόου ἰδίᾳ τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ τάγματα τῶν Φραγκισκανῶν. Ἀρχομένου ἤδη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος τὰ συγγράμματα τοῦ φιλοσόφου ἐγένοντο γνωστά καὶ εὐχρηστα ἐν τῇ Δύσει διὰ μεταφράσεων, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἀνεγινώσκοντο ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ φιλοσόφημα αὐτοῦ ἐν πολλοῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ περὶ ψυχῆς θεωρίᾳ διεφάνει πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ἐπολεμήθη ὑπὸ πολλῶν σχολαστικῶν². Οὐχ ἦττον καὶ παρὰ τῶν Ἀράβων ἦτο εὐλογον νὰ γίνῃ κατὰ τούτου ἀντίδρασις διὰ τὴν πολλαπλὴν πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Κορανίου ἀντίθεσιν³.

Γ'. ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Εἰσαγωγή.

1. Οἱ Ἰουδαῖοι πανταχόσε τῆς γῆς διασπαρέντες διετήρησαν τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις καὶ τὰς ἐθνικὰς ιδιότητας καὶ προουθυμήθησαν νὰ διαφυλάξωσι τῆς φυλῆς τὴν καθαρότητα. Τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνορθώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως αἰείποτε μᾶλλον ἢ ἦττον ζωηρὰν τρέφοντες διέσωσαν μὲν εὐλαβῶς τὰ ἱερὰ αὐτῶν συγγράμματα ὡς

¹ Εἰρήσθω ὅτι καὶ πρότερον ἢ τῶν Ἀράβων ἐπιστήμη εἶχεν ἐπιδράσει σποράδην ἐπὶ τοὺς χριστιανοὺς σχολαστικούς. Πλὴν ἄλλων ὁ Δομίνικος Γουνδισαλίνος μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν λατινικὴν συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἔργα Ἀράβων φιλοσόφων· προσέτι ἐπεξήτησεν ἐν ἰδίῳις μελετήμασι νὰ ἀγάγῃ εἰς σύστημα τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἀραβικὴν ἐπιστήμην.

² Ἰδίᾳ κατεκρίθησαν τῷ 1270 καὶ 1277 ὠρισμένοι ἀποφάνσεις, οἷαι Quod intellectus omnium hominum est unus et idem numero. Quod mundus est æternus. Quod anima, quæ est forma hominis, secundum quod homo corrumpitur cerrupto corpore. Quod Deus non cognoscit singularia. Quod liberum arbitrium est potentia passiva, non activa... Quod voluntas hominis ex necessitate vult et eligit. (*Denifle*, Chart. Univ. Paris, 1, 486 ἔξ.).

³ Ἐπιθ. *E. Renan*, Averroés et l'averroïsme (ἰδ. ἀνωτ.) — *Munk*, ἐνθ. ἀνωτ. (σ. 418—458). — *Suter*, Die Mathematiker und Astronomen der Araber, 1900. — *A. Farah*, Averroes und Philosophie, 1903. — *Überweg*—*Geyer*, 722 ἔξ.

βαρύτεμον ἐθνικὸν θησαυρὸν διετήρησαν δ' ἐπιμελῶς τὰς ὑπὸ τῶν προγόνων καταλειφθείσας θρησκευτικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς παραδόσεις. Οὕτω δ' εὐρίσκοντο πάντοτε ἐν διανοητικῇ ἐνεργείᾳ ἄλλως τε καὶ διότι ζῶντες ἐν ποικίλοις λαοῖς ἠναγκαζόντο ἵνα δι' ἐπιστημονικῶν λόγων ὑπερμαχῶσι τῶν ἰδίων θρησκευτικῶν δοξασιῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἰουδαῖοι παρεδέχοντο πλὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν τὰς τῶν παλαιῶν ῥαββίνων παραδόσεις, αἵτινες τὸ μὲν πρῶτον παρεδίδοντο διὰ στόματος ὕστερον δὲ συνελέχθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ Ταλμούδ. Ἀλλὰ κατὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ ἀνέκυψεν ἀντίδρασις, ἥτις περὶ τὰ μέσα τοῦ 8^{ου} μ. Χ. αἰῶνος ἀνεπτύχθη ἐν Βαγδάτῃ καὶ ἀπετέλεσεν αἵρεσιν διὰ τοῦ Ἰουδαίου *Ανάν*. Τὸ ἐντεῦθεν διεκρίνοντο δύο μερίδες, ἡ τῶν Ραββανιτῶν καὶ ἡ τῶν Καραϊτῶν ἢ Καραίων· ἐκεῖνοι μὲν ἀντείχοντο τοῦ κύρους τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ Ταλμούδ οὗτοι δὲ ἀπέρριπτον αὐτὸ διατεινόμενοι ὅτι πρὸς ὀρθὴν τῶν Γραφῶν ἐρμηνείαν ἐξαρχεῖ ὁ νοῦς. Πλὴν τῶν εἰρημένων δύο ἐμορφώθη καὶ τρίτη μερὶς ἡ τῶν Καββαλιστῶν, καθ' οὓς ὑπὸ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς λανθάνει βαθυτέρα καὶ ἀπόρητος ἔννοια τὴν πλήρη ἀλήθειαν περιέχουσα. Ἡ βαθυτέρα αὕτη ἔννοια ἀπεκαλύφθη τῷ Μωϋσεῖ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ καὶ διὰ τῆς παραδόσεως μεταδοθεῖσα κατεγράφη ὕστερον ἐν ἰδίῳις βιβλίοις.

2. Ἐν τῇ πρὸς ἄλλους λαοὺς ὁμιλίᾳ ἦτο εὐλογον οἱ Ἰουδαῖοι καίπερ ὄντες καθόλου συντηρητικοὶ νὰ παραλαμβάνωσιν ἀλλοτρίας θεωρίας καὶ ταύτας μετὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπιστήμης ἀναμινύωσιν. Ἡ ζωηρὰ ἐπικοινωνία πρὸς ἄλλους λαοὺς, ἰδίᾳ δὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους, τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Μωαμεθανοὺς διηύρυνε τὸν διανοητικὸν ὄριζοντα καὶ κατέστησε καθαρωτέραν τὴν περὶ θεοῦ ἔννοιαν. Ὁ θεὸς ἐνοήθη πνευματικώτερος καὶ ἐθεωρήθη ὑπάρχων ὑπὲρ τόπον καὶ χρόνον, ὥστε ἡ πρὸς τὸν κόσμον σχέσις ἐκείνου νὰ ἀπαιτῆ τὴν παραδοχὴν ὄντων διαμέσων. Προσέτι δὲ ἐμορφώθη, κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἡ θεωρία περὶ θείων κατηγοριῶν καὶ δυνάμεων, αἵτινες συνεχωνεύθησαν πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸν Λόγον τῶν Στωϊκῶν καὶ ἤδη ἀπαντῶσι παρὰ Φίλωνι καὶ τοῖς Γνωστικοῖς. Ὅπερ δὲ προήγαγε μάλιστα τὴν διανόησιν τῶν Ἰουδαίων ἦτο ἡ σπουδὴ πολλῶν ὅπως τὸν Νόμον μὴ μόνον ἐρμηνεύσωσιν ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικῶς θεμελιώσωσιν. Ἐντεῦθεν προῆλθέ τις φιλοσοφοῦσα θεολογία, ἥτις βάσιν ὑπεστήσαστο

¹ Τὸ ὄνομα παράγεται ἐκ τοῦ Kara=ἀναγινώσκειν.

τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐφήρμοσεν αὐτὴν πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν Ἰουδαϊκῶν δογμάτων. Τοῦτο δ' ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἰσπανίᾳ, ἀπ' οὗ οἱ Ἰουδαῖοι ἴδρυσαν ἰδίαν Σχολὴν ἐν Κορδοῦῃ. Μετέφρασαν εἰς τὴν ἑβραϊκὴν τὰ ἔργα τῶν ἀριστοτελικῶν Ἀράβων καὶ παρέλαβον τὰ κύρια τούτων φιλοσοφήματα, ὅπως τὰς θρησκευτικὰς διδασκαλίας ἐπιστημονικῶς κυρώσωσι. Τῆς τοιαύτης ἐπιστημονικῆς τάσεως προστάτης ὑπῆρξεν ὁ Μωϋσῆς Μαιμωνίδης.

3. Ὅπως παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἡ φιλοσοφία ἔλαβε κατὰ μικρὸν ὀρθολογικὸν χαρακτῆρα. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἀριστοτελικοὶ ὠρῶντο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἀποκάλυψις καὶ πίστις εἶναι προωρισμένη εἰς μόνον τὸν λαὸν ἢ δὲ φιλοσοφία σκοπὸν προτίθεται νὰ μετατρέψῃ καὶ ἀγάγῃ τὴν πίστιν εἰς γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας ἔργον εἶναι οὐ μόνον ἢ διὰ τοῦ νοῦ βεβαίωσις τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως ἀλλὰ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς καθαρᾶς ἀληθείας, ἐνῶ ἡ θρησκεία ἐξαγγέλλει τὴν ἀλήθειαν δι' εἰκόνας. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην κατεπολέμησαν οἱ αὐστηροὶ θεολόγοι καὶ διετέθησαν ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς «φιλοσόφους». Ὁ ἐντεῦθεν προελθὼν ἀγὼν τῶν συντηρητικῶν καὶ τῶν νεωτεριστῶν διήρκεσε καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα.

Μέλλοντες ἤδη νὰ ὑποτυπώσωμεν τὴν ἱστορικὴν τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας πορείαν ἔχομεν πρῶτον νὰ διαλάβωμεν περὶ Καββάλας¹.

§ 2. Ἡ Καββάλα².

1. Ἡ ἀρχὴ τῆς Καββάλας. Περὶ τῶν πρώτων τῆς Καββάλας ἀρχῶν κρατεῖ μεγάλη διαφωνία, διότι ἔνεκα τῆς ἑλλείψεως εἰδήσεων μόνον εἰκασίαι εἶναι δυναταί. Ἄλλοι μὲν ἀναβιβάζουσι τὴν ἀρχὴν αὐ-

¹ Ἐκ τῶν περὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας διαλαβόντων μνημονευτέοι οἷδε: *Munk*, *Mélanges de philosophie* (ἐνθ. ἀνωτ.)—Ἐπιθ. τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ *Grätz*, *Geiger*, *Karpeles* - *Eisler*, *Vorlesungen über die jud. Philosophen des Mittelalters*, 1876—1884.—*S. Spiegler*, *Gesh. d. Philos. des Judentums*, 1890.—*David Neumark*, *Gesch. der jud. Philosophie* ἐν 3 τόμ. 1907 ἔξ.—*Überweg* - *Geyer*, σ. 723 ἔξ.—*Neumark* *Geschichte der jüdischen Philosophie*, 1907—*I. Husik's* «*A History of Mediaeval Jewish Philosophy*», 1930.—*T. Guttman*, «*Die Philosophie des Judentums*», 1933.

² Ἡ *Kabbalah*, ἣτις λέξις σημαίνει τὴν παράδοσιν, εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, φανταστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία.

τῆς πρὸ Χριστοῦ¹ ἄλλοι δὲ καταβιβάζουσιν εἰς τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους². ἄλλοι δὲ τέλος ὑπολαμβάνουσιν ὅτι ἐγένετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ὅτε δηλαδὴ οἱ Ἰουδαῖοι ἤρξαντο νὰ μανθάνωσι διὰ τῶν Ἀράβων τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ νὰ παραλαμβάνωσι τὴν μυστικὴν θεωρίαν. Τὰ τὴν καββαλικὴν διδασκαλίαν περιέχοντα καὶ εἰς ἡμᾶς περιελθόντα συγγράμματα εἶναι τὰ βιβλία Ἰεζιρά (*Jezirah*, *δημιουργία*) καὶ *Σωχάρ* (*Sohar*, *λάμπις*)³, ὧν ὅμως, ὁ καθορισμὸς τῆς συντάξεως εἶναι ὥσαύτως ἀμφισβητήσιμος⁴. Ὅπως ἂν ἔχη, βέβαιοι εἶναι ὅτι οἱ τὰ καββαλικά βιβλία καὶ μάλιστα τὸ *Σωχάρ* συντάξαντες κατέγραψαν θεωρίας, ἃς δὲν ἐπενόησαν αὐτοὶ ἀλλ' ἀπλῶς συνέλεξαν καὶ κατέταξαν. Καὶ ἀνάγονται μὲν αἱ θεωρίαι αὗται εἰς χρόνους παλαιότερους ἀλλ' ἔλαβον παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἰδίαν ἐπιστημονικὴν διαμόρφωσιν καὶ διὰ πολλῶν νεωτέρων στοιχείων ἐπλουτίστησαν⁵. Ἴδωμεν νῦν τὰς κυριωτάτας καββαλικὰς θεωρίας.

¹ Κατὰ τὸν *Frank* (*System de la Kabbale*) αἱ πρώται τῆς Καββάλας ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς χρόνους τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. Εὐρίσκει δηλαδὴ ἐν πολλοῖς μεγάλην ὁμοιότητα τῆς Καββάλας πρὸς τὴν Ζωροαστρικὴν θρησκείαν, εἰ καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἀντὶ τοῦ δυϊσμοῦ ἐμφανίζεται ἐν τῇ Καββάλα ἡ τῆς ἀπορροῆς θεωρία καὶ ἀντὶ τῶν ἀγγέλων τίθενται ἰδέαι, μορφαί, κατηγορήματα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Περσῶν ἐπικοινωνία κατάγεται ἐκ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, πρέπει, λέγει, ἐν τοῖς χρόνοις αὐτῆς νὰ τεθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Καββάλας. Παραδέχεται δ' ὁ *Frank* ὅτι ἡ εὐρυτέρα τῆς καββαλικῆς θεωρίας ἀνάπτυξις συνετελέσθη ὕστερον καὶ δὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος.

² Ὁ *Munk* (*Palästina*, σ. 515 καὶ *Mélang.* σ. 468) εἰκάζει ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐγένοντο οἱ εἰσηγηταὶ τὸ μὲν μυθικῆς τὸ δὲ φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἀναπτυχθείσης παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς Παλαιστίνης τὸ βραδύτερον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ χριστιανισμοῦ· ἐκ δὲ ταύτης προήλθεν ἔνθεν μὲν ἡ χριστιανικὴ Γνωσις ἔνθεν δὲ ἡ διαμόρφωσις τῆς Καββάλας.

³ Τὸ βιβλίον Ἰεζιρά ἐξεδόθη τῷ 1562 μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν λατινικὴν τῷ 1642· ἐξεδόθη δὲ πάλιν ὕστερον (τῷ 1894) μεταφρασθὲν καὶ ἐρμηνευθὲν ὑπὸ *Laz. Goldschmidt*. Τὸ δὲ *Σωχάρ* ἐξεδόθη τῷ 1558—1560 καὶ κατόπιν πολλάκις.

⁴ Τὸ Ἰεζιρά ἀνήγετο μὲν ὑπὸ τοῦ θρύλου εἰς αὐτὸν τὸν Ἀβραάμ ἢ εἰς τὸν ῥαββῖνον Ἀκιβάν συνετάχθη δ' ὅμως πιθανῶς μετὰ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ ὑποτυπῶν τὴν περὶ θεοῦ, περὶ διαμέσεων ὄντων καὶ τῶν κόσμων θεωρίαν. Τὸ *Σωχάρ* ἀνεφέρετο εἰς μαθητὴν τοῦ ῥηθέντος Ἀκιβᾶ τὸν Σιμεὼν *Ben Jochai*, ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν συνετάχθη περὶ τὸ 1300 καὶ διδάσκει τὴν ἀδιάγνωστον φύσιν τοῦ Θεοῦ.

⁵ Ὁ Λούλλος ἤδη ἐποιεῖτο διάκρισιν παλαιότερας καὶ νεωτέρας Καββάλας, ἣ διακρίσει συμπύπτει καὶ ἡ γνώμη τοῦ *Munk*.

2. **Θεολογία.** Πάντων ἀρχὴ εἶναι ὁ θεός. Οὗτος καθ' ἑαυτὸν ὢν καὶ μὴ ἀποκαλύψας εἰσέτι ἑαυτὸν ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ ἀδιάκριτος καὶ ἀπροσδιόριστος καὶ ἀπλῆ μονάς. Οὐδένα ἐπιδέχεται διορισμὸν¹ εἶναι ἐν ἑαυτῷ ἄνευ εἰδούς καὶ κατηγορημάτων, ἀπολύτως ἀγνώριστος. Καθ' ἑαυτὸν καὶ ὑπὲρ πάντα ὢν ὁ θεός, εἶναι τὸ μηδέν, τὸ Ἐνσῶφ (En-Soph). Εἰ καὶ μὴ εἶναι τι ἐκ πάντων, εἶναι συγχρόνως πάντα, διότι πάντα ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ ὡς τῇ ἀκροτάτῃ αἰτίᾳ. Ἐνεργεῖα μὲν εἶναι οὐδὲν ἐκ πάντων, δυνάμει δὲ πάντα². Τὸ Ἐνσῶφ εἶναι τὸ ἀρχέγονον φῶς· τοῦτο ἐπλήρου ἔξ ἀρχῆς τὸν ὅλον χῶρον, μᾶλλον δὲ ἦτο αὐτὸς ὁ καθολικὸς χῶρος· ἐν αὐτῷ περιείχετο δυνάμει πᾶν. Ἴνα δὲ ἑαυτὸ ἀποκαλύψῃ, ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ, τ' ἔ νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς ὀρισμένα ὄντα δι' ἀπορροῆς³. Διὸ ἠθροίσθη εἰς ἑαυτὸ καὶ οὕτως ἐποίησε κενόν, ὅπερ ἐπλήρωσε δι' αἰεὶ ἀσθενουμένου φωτός. Τὸ πρῶτον, ὅπερ προήλθεν ἐκ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ πρώτου φωτός, εἶναι ὁ πρῶτος ἀνθρώπος, ὁ Ἀδὰμ Κάδμος. Ὁ πρῶτος ἀνθρώπος εἶναι τῆς ὅλης δημιουργίας πρωτότυπον, ἡ πάντων τῶν ὄντων περίληψις, ὁ μικρόκοσμος, ἡ ἀίδιος σοφία, ὁ Λόγος· εἶναι ὁ ἀληθῆς τοῦ θεοῦ υἱὸς καὶ ὡς τοιοῦτος ὁ ζῶν τύπος καὶ ἡ ἐνεργὸς πάσης δημιουργίας αἰτία⁴.

Διὰ τοῦ Ἀδὰμ Κάδμου ἐκπορεύονται πάλιν ἐκ τοῦ θεοῦ αἱ δέκα Σεφировθ. Ἐξερχόμενον δηλαδὴ τὸ Ἐνσῶφ ἐκ τῆς ἀοριστίας περιβάλλεται θεῖα κατηγορήματα, ἅπερ εἶναι αἱ Σεφировθ. Αὗται σκοποῦνται διττῶς, τὸ μὲν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν θεόν, τὸ δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν κόσμον. Ἐν τῇ πρώτῃ σχέσει εἶναι τὰ δημιουργοῦντα κατηγορήματα τῆς θεότητος ἢ καὶ οἱ τρόποι τῆς ἐκφαινομένης ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ, διὸ θεῖα ὄψεις ἢ θεῖα πρόσωπα ὑπὸ τῶν καρβαλιστῶν ὀνομάζονται. Διὰ τούτων ἀποκαλύπτεται ὁ θεὸς καὶ ἐπομένως καθίσταται γνωριστός. Ἐχουσι δὲ κέντρον αὐτῶν τὸν Ἀδὰμ Κάδμον, ὅστις καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο τῶν Σεφировθ ἐνότης⁴. Νοούμεναι ὡς θεῖα κατηγορήματα ὑποτάσσονται ἀλλήλαις κατὰ τρεῖς καὶ ἀποτελοῦσι τρεῖς τριάδας, εἰς ἃς ἀκολουθεῖ ἡ τελευταία, ἡ δεκάτη Σεφировθ, ὡς τῶν τριῶν τριάδων

¹ Franc, la Caballe, σ. 173 ἔξ. *Standenmajer*, Philos. der Christ σ. 515 ἔξ.

² Τὸ «μηδέν», ἔξ οὗ λέγεται ὅτι ἐδημιούργησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, εἶναι τὸ ἀδιανόητον μηδέν, ἐν ᾧ ἦτο ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν. Ἡ δὲ λεγομένη «δημιουργία τοῦ κόσμου» εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀπορροή αὐτοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ μηδενός.

³ Frank, 173 ἔξ. σ. 179 ἔξ.

⁴ Αὐτ. σελ. 179. 181.

τὸ κεφάλαιον. Ἡ πρώτη καὶ ἀνωτάτη τριάς περιλαμβάνει τὸν στέφανον (Cether) καὶ τὴν σοφίαν (Cochmah) καὶ τὸν λόγον (Binah). Ἡ δὲ δευτέρα περιέχει τὸ κάλλος (Tiphereth) καὶ τὴν χάριν (Chesed) καὶ τὴν δικαιοσύνην (Din). Ἡ δὲ τρίτη τριάς περιέχει τὸ θεμέλιον (Jesod) καὶ τὸν θρίαμβον (Nezach) καὶ τὴν δόξαν (Hod)· ὁ θρίαμβος καὶ ἡ δόξα συννεοῦνται ἐν τῇ αἰτίᾳ, ἣτις ὑπάρχει ἡ γενεσιουργὸς παντός ὄντος ἀρχή. Τέλος ἔρχεται τὸ κράτος (Malkuth), δεκάτη Σεφировθ, ἣτις οὐδὲν ἄλλο ἐμφαίνει παρὰ τὴν ἀρμονίαν τὴν ἐν ταῖς λοιπαῖς κρατοῦσαν καὶ τὸ ἀπόλυτον κράτος τοῦ κόσμου ἔχουσαν¹. Οὕτω δὴ αἱ Σεφировθ εἶναι τὰ ὄρια, ἐν οἷς ἡ θεῖα οὐσία ἑαυτὴν ἐγκλείει, εἶναι οἱ ποικίλοι βαθμοὶ τῆς σκοτεινότητος, δι' ἧς τὸ θεῖον φῶς ἠθέλησε τὴν ἑαυτοῦ λαμπρότητα νὰ περικαλύψῃ, ὅπως ἐποπτευθῇ καὶ γνωσθῇ· διότι ἡ ἀπειρος αὐτοῦ μαρμαρυγὴ θὰ ἐτύφλου τὸ ἡμέτερον ὄμμα².

3. **Κοσμολογία.** Αἱ Σεφировθ θεωροῦνται, ὡς εἴρηται, καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς σκοπούμεναι εἶναι φωτεινὰ ἀπορροαί, ἔξ ὧν προήλθον οἱ κόσμοι· ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ θεοῦ ὡς δέκα ὁμόκεντροι κύκλοι καὶ ἀποτελοῦσι κατὰ διαδοχικὴν σειρὰν τὰς χώρας τοῦ δημιουργηθέντος κόσμου³. Ἐν τῷ σύμπαντι διακρίνονται πολλοὶ κόσμοι, ἀποτελοῦντες καὶ αὐτοὶ βαθμολογικὴν σειρὰν. Ὁ πρῶτος καὶ ἀνώτατος κόσμος εἶναι ὁ Ἀζιλά, ὅστις εἶναι κατὰ βάθος αὐτὸς ὁ Ἀδὰμ Κάδμος, νοούμενος ὡς ἐνότης τῶν Σεφировθ. Συνάπτει ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς ἰδέας καὶ ὡς τύπος τῶν δημιουργημάτων ἴσταται μέσος μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ θεοῦ· καλεῖται δὲ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ δημιουργήματα «θεῖος οὐρανός». Ἐπονται κατὰ τὴν σειρὰν τῶν τριῶν τριάδων τῶν Σεφировθ τρεῖς κόσμοι. Ὁ ὑπέρτατος αὐτῶν εἶναι ὁ Βεριά, ἐν ᾧ κρατοῦσιν αἱ τρεῖς ἀνώταται Σεφировθ· εἶναι ὁ «ἐσωτερικὸς» οὐρανός, ὁ ἄμεσος τοῦ θεοῦ θρόνος, καὶ οἰκεῖται ὑπὸ καθαρῶν πνευμάτων. Εἴτα ἔρχεται ὁ κόσμος Ἰεζιρά, ἐν ᾧ κρατοῦσιν αἱ τρεῖς μέσαι Σεφировθ· εἶναι ὁ «ἐξωτερικὸς» οὐρανός, ὅστις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν οὐρανίων σφαιρῶν καὶ κατοικεῖται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Τελευταῖος ἀκολουθεῖ ὁ κόσμος Ἀσσιγά (Assijah), ὁ ἐνυλος φυσικὸς κόσμος, ἐν ᾧ κρατοῦσιν αἱ τρεῖς κατώταται Σεφировθ· εἶναι

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 185 ἔξ. 188 ἔξ. 195 ἔξ.

² Αὐτ. σ. 178, 183 ἔξ.

³ Αἰτία τῆς φωτεινῆς τοῦ θεοῦ ἀπορροῆς καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου εἶναι ἡ περισσὴ τῆς θείας ζωῆς ἡδονή. Αὐτ. σ. 197 ἔξ.

ὁ ὑπὸ τὴν σελήνην κόσμος καὶ κατοικεῖται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων¹. Ὅπως δὲ αἱ Σεφιδώθ παρὰ τὴν διαφορὰν αὐτῶν εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν ἓν, οὕτω καὶ οἱ τρεῖς κόσμοι εἶναι ὡσαύτως ἓν καὶ ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους ὡς τὸ πρότυπον πρὸς τὸ ἀπεικασμα. Ὁ ἀνώτερος κόσμος εἶναι πρότυπος τοῦ εὐθὲς κατωτέρου· πᾶν δ' ὅτι περιέχεται ἐν τῷ κατωτέρῳ κόσμῳ εὐρίσκεται καὶ ἐν τῷ ἀμέσως ἀνωτέρῳ καὶ διὴ ἐν ὑψηλοτέρῳ καὶ καθαρωτέρῳ μορφῇ· ἐπὶ τούτοις ἔχει ὁ ἀνώτερος μεγάλην ροπήν ἐπὶ τὸν κατώτερον. Τοιοῦτοτρόπως ἀποτελεῖ ὁ κόσμος ἑνιαῖον ὄλον, ἐν καθ' ἑαυτὸ ἀμέριστον καὶ ζῶν ἔχον ὄλον, ὅπερ συνέστηκεν ἐκ τριῶν μερῶν καὶ ὑπὲρ ὃ αἰωρεῖται ὡς ἀρχέτυπος σφραγὶς ὁ κόσμος Ἐζιλιά².

Κατὰ τὴν περὶ ἀπορροῆς θεωρίαν ἐρμηνεύεται καὶ ἡ ὕλη. Ὅσα μᾶλλον τὸ θεῖον φῶς ἀφίσταται τῆς ἀρχηγόνου ἐστίας, τοσούτῳ ἀμυδρότερον καθίσταται, μέχρι οὗ τέλος ἡ λάμψις τέλεον σβέννυται. Αὕτη δὴ ἡ σβέσις τοῦ θεῖου φωτός ἐν τῷ ἐσχάτῳ ὁρίῳ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης· ἡ ὕλη εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ σβεσθὲν θεῖον φῶς. Καὶ ἐπειδὴ τὸ σκότος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ φωτός, ὅπερ εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἔπεται ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἅμα ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ χώρα τοῦ κακοῦ³. Σημειῶδες δ' ὅτι οἱ καββαλισταὶ ἐποιοῦντο λόγον περὶ κόσμου προσηγθέντος τοῦ παρόντος καὶ ὕστερον ἀφανισθέντος, ἧς ἀπωλείας αἰτία ὑπῆρξεν ἡ τῶν ἀγγέλων πτώσις. Οἱ ἄγγελοι δηλαδὴ οἱ τοῦ προτέρου ἐκείνου κόσμου ἄρχοντες ἐπενόησαν νὰ ὁμοιωθῶσι τῷ θεῷ καὶ διὰ τοῦτο ἤμαρτον. Διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐξέπεσον τοῦ οὐρανοῦ καὶ μετ' αὐτῶν κατέπεσεν ὁ κόσμος, οὗ ἦρχον, τὰ δ' ἐρείπια τοῦ κρημνισθέντος κόσμου ἐγένοντο τοῖς πεσοῦσιν ἀγγέλοις τόπος βασάνων. Ἐκ δὲ τῶν ἐρειπίων ἐκείνου προῆλθεν ὁ νέος κόσμος, οὗ ἡγέτης ἀνεδείχθη ὁ ἄνθρωπος⁴.

4. **Ἀνθρωπολογία.** Ὁ ἐπὶ γῆς ἄνθρωπος διακρίνεται ἀπὸ τοῦ ἰδεατοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδὰμ Κάδμου, καὶ εἶναι τῆς ὅλης δημιουργίας τὸ κεφάλαιον, ὁ μικρόκοσμος. Συνέστηκε δ' ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ κυρία τοῦ ἀνθρώπου ὑπόστασις τοῦτο δὲ ψιλὴ περιβολὴ καὶ περικάλυμμα τῆς ψυχῆς. Ἐν αὐτῇ διακρίνονται τρία, ὁ καθαρὸς νοῦς (*neschamah*) καὶ τὸ ἠθικὸν ὑποκείμενον (*ruach*) καὶ ἡ αἰσθητικὴ τῆς ζωῆς ἀρχὴ (*nephesch*). Ὁ μὲν καθαρὸς νοῦς ἀντιστοι-

¹ Αὐτ. 197.

² Αὐτ. 200. 218.

³ Frank, σ. 212. Munk, Mélanges, 491 ἐξ.

⁴ Αὐτ. 211.

χεῖ τῷ κόσμῳ Βεριά καὶ εἶναι θεῖον φῶς, ἀνεπίδεκτος τοῦ κακοῦ· τὸ δὲ ἠθικὸν ὑποκείμενον ἀντιστοιχεῖ τῷ κόσμῳ Ἐζιλιά καὶ εἶναι ἡ ἔδρα τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· τέλος δὲ ἡ αἰσθητικὴ ἀρχὴ ἀντιστοιχεῖ τῷ κόσμῳ Ἐζιλιά καὶ ἔχει ἄμεσον πρὸς τὸ σῶμα ἀναφορὰν. Εἰ καὶ τὰ τρία τῆς ψυχῆς μέρη ὑπάρχουσιν ἀλλήλων διάφορα, ὅμως ἀποτελοῦσι διὰ τὴν πραγματικὴν ἐπ' ἀλλήλα ἐπίδρασιν ἓν ἀπηρτισμένον ὄλον¹.

Πρὸς τὴν τριμερῆ τῆς ψυχῆς σύστασιν συνάπτεται ἡ θεωρία τῆς προϋπάξεως. Πᾶσαι δηλαδὴ αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουσι τῆς τοῦ σώματος γενέσεως ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ καὶ συζευγνυται σὺν τῷ χρόνῳ τοῖς σώμασιν, ἧτις σύνδεσις δὲν εἶναι ἐπακολούθημα ἁμαρτίας οὐδέ τι κακὸν ἀλλὰ τουναντίον ὄργανον δοκιμασίας καὶ ἀγωγῆς. Ἡ εἰς τὸ σῶμα κάθοδος τῆς ψυχῆς ἀπαιτεῖται ὑπὸ τῆς πεπερασμένης φύσεως αὐτῆς καὶ εἶναι ἀναγκαία, ὅπως ἡ ψυχὴ παρατηρήσῃ τὸ τῆς δημιουργίας θέατρον καὶ λάβῃ ἑαυτῆς τε καὶ τοῦ δημιουργοῦ συνείδησιν· συντελέσασα δὲ τοῦ βίου τὸ ἔργον ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀναρχον τοῦ φωτός καὶ τῆς ζωῆς πηγὴν, εἰς τὸ θεῖον πνεῦμα. Τούτου οὕτως ἔχοντος πᾶσα τοῦ ἀνθρώπου γνώσις εἶναι ἀνάμνησις ἐκείνου, ὅπερ ἡ ψυχὴ ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ ἐθεάσατο². Εἰ καὶ μὴ κατῆλθον αἱ ψυχαὶ δι' ἁμαρτίαν, ὅμως αἱ ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ κακὴν τῆς ἐλευθερίας χοῆσιν ποιούμεναι ἤρξαντο ἤδη ἐν τῇ ἀνευ σώματος ὑπάρξει νὰ ἀπομακρύνονται τοῦ θεοῦ· πρὶν λάβωσι τὸ σῶμα, ἐκρημνίσθησαν εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ τοῦτο ἐγένετο τῆς κακίας αὐτῶν ἀρχή. Καὶ προσεῖδε μὲν ὁ θεὸς ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ ταράξῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἧτις εἶναι τῆς ἠθικότητος ὄρος³.

Συναφῆς τῇ περὶ προϋπάξεως εἶναι ἡ περὶ μετεμψυχώσεως θεωρία. Αἱ ψυχαὶ πρέπει νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ ἀπόλυτον, ἐξ οὗ προῆλθον· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀνάγκη, ὅπως πρότερον ἀναπτύξωσιν ἐν τῷ παρόντι βίῳ πάσις αὐτῶν τὰς τελειότητας καὶ διὰ πολλῶν δοκιμασιῶν λάβωσι συνείδησιν ἑαυτῶν τε καὶ τῆς ἑαυτῶν ἀρχῆς. Ἐὰν τὸ προκείμενον ἔργον κατὰ τὴν τοῦ βίου πορείαν μὴ ἐπετέλεσαν, ὀφείλουσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς ἕτερον σῶμα καὶ πάλιν εἰς ἄλλο μέχρι τῆς τοῦ ἔργου συντελέσεως⁴. Ἡ ψυχὴ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ φόβου καὶ μάλιστα

¹ Αὐτ. 179. 229 ἐξ.

² Αὐτ. 236. 242.

³ Αὐτ. 243. 244.

⁴ Σημειωτέον τὸ παράδοξον, ὅτι κατὰ τοὺς καββαλιστὰς δύο ψυχὰς μὴ δυναμένας νὰ ἐκπληρώσωσι τὸν θεῖον νόμον συνάπτει ὁ θεὸς εἰς ἓν σῶμα

διὰ τῆς ἀγάπης ἀνυψοῦται πρὸς τὸν θεὸν καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὴν οἰκείαν ἀρχὴν ἐν τῷ ἐπέκεινα βίῳ ἀποβάλλουσα τὸν προσωπικὸν χαρακτήρα, τὴν ἰδίαν βούλησιν καὶ ἐνέργειαν καὶ αὐτοσυνειδησίαν ἐνοῦται μετὰ τοῦ θεοῦ, θεοῦται ¹.

Εἶναι προφανὴς ἡ διὰ παντὸς τοῦ συστήματος διήκουσα ἀρχὴ καθ' ἣν ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπορρέουσι πάντα ὡς φωτεινὰ ρεύματα φανερά δ' ὡσαύτως ἡ ὁμοιότης πρὸς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' εἰ καὶ ἡ τῆς Καββάλας θεοσοφία προϋποθέτει ὡς ἀρχὴν τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπορροὴν πάντων, δὲν δύναται νὰ ἐκφύγη ὅλως τὸν δυϊσμόν. Διότι παραδέχεται μὲν τὴν ἀπορροὴν πάντων ἐκ τοῦ θεοῦ ποιεῖται δὲ πάλιν διάκρισιν δύο ἀντιθέτων κόσμων, τοῦ κόσμου τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ κόσμου τοῦ σκότους ².

§ 3. Ἰουδαῖοι φιλόσοφοι.

1. Ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μυστικὴν Καββάλαν ποιεῖ ἡ φιλόσοφος θεολογία, ἧς ἡ ἐμφάνισις ἀνάγεται εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Μωαμεθανοὺς ἐπικοινωνίαν τῶν Ἰουδαίων ³. Πρῶτος Ἰουδαῖος φιλόσοφος μνημονεύεται ὁ Ἰσαὰκ μὲν Σαλομών *Israeli*, ὅστις ἔζη ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τῶν ἐτῶν 845 καὶ 940 καὶ ἦτο ἰατρὸς ἐν τῇ Αἰγύπτῳ τοῦ χαλίφου. Τὸ κύριον ἔργον αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱατρικὴν, περὶ ἣν συντόμως ἀσχοληθεὶς κατέλιπε πολλὰ εὐρέως διαδοθέντα συγγράμματα ⁴. Ἄλλαι δὲ πραγματεῖαι ⁵ περιέχουσιν ἱκανὰ μετὰ ἱατρικῶν

καὶ ἕνα βίον, ὅπως ἐπιχώουσι καὶ συμπληρῶσιν ἀλλήλας, καθὰ τυφλὸς καὶ χωλός. Ἐάν δὲ μόνον ἡ ἑτέρα χρῆσις τῆς βοηθείας τῆς ἄλλης, ἔρχεται πρὸς ταύτην καὶ τρέφεται διὰ τῆς οὐσίας αὐτῆς. Αὐτ. 244. 246 ἔξ.

¹ Αὐτ. 247 ἔξ. 249. 252.

² Ἐπιθ. πρὸς τοὺς εἰρημένους *Ginsburg*, *The Kabbalah, its doctrines, development and literature*, 1865.—*B. Pick*, *The Cabala, its influence on Judaism and Christianity* 1914.—*D. Neumark*, *Gesch. der jüd. Philosophie* 1, 179 ἔξ.

³ Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐπέδρασεν ἐπὶ τοὺς Ἰουδαίους κυρίως διὰ τῶν Ἀράβων.

⁴ Τοιαῦτα εἶναι τὰ *Liber diaetarum*, *Liber urinarum*, *Liber febrium*, *Liber de gradibus*, ἅτινα Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανὸς μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς.

⁵ Τοιαῦται εἶναι τὸ «βιβλίον τῶν ὀρισμῶν» καὶ τὸ βιβλίον τῶν στοι-

καὶ φυσικῶν ἐννοιῶν ἀναμειγμένα φιλοσοφικὰ διανοήματα, ἅτινα μαρτυροῦσι περιεργίαν μᾶλλον ἢ πρωτοτυπίαν. Ἐνταῦθα καταφαίνεται ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀριστοτελικῆς ¹ καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς νέας πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Διότι διδάσκεται ἡ ἐκ τῶν ἀνωτέρων ὄντων ἀπόρροια τῶν κατωτέρων ὡς σκιᾶς ἐκείνων. Οὕτως ἔχομεν τὴν προϊοῦσαν σειρὰν νοῦ καὶ ψυχῆς καὶ σφαιρῶν καὶ ὕλης (τῶν τεσσάρων στοιχείων). Εἶναι δὲ σημειώσεως ἄξιον ὅτι αἱ συμπιλήσεις τοῦ Ἰσαὰκ δὲν ἦσαν ἀνωφελεῖς καὶ ἄμοιροι ἱστορικῆς σπουδαιότητος, ὁπότε οἱ σχολαστικοὶ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος παραπέμπουσι συχνάκις εἰς τὸ «βιβλίον τῶν ὀρισμῶν» καὶ ἀρύνονται ἐξ αὐτοῦ τὸν τῆς ἀληθείας ὀρισμόν, καθ' ὃν *veritas est adaequatio rei et intellectus* ².

Πολλῶ ὑπέρτερος τοῦ Ἰσαὰκ εἶναι ὁ τὴν θρησκείαν διὰ τῆς ἐπιστήμης προθυμηθεὶς νὰ θεμελιώσῃ *Saadja* (*Saadja*). Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Φαιούμ τῆς Αἰγύπτου περὶ τὸ 892 καὶ προέστη τῷ 928 τῆς ἐν Σώρα (παρὰ τὴν Βαβυλῶνα) Ἰουδαϊκῆς Ἀκαδημίας. Διὰ τὰς περὶ τῶν ὀρθοδόξων Ἰουδαίων γνώμας αὐτοῦ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ ἐν τῇ ἐρημίᾳ συνέγραφε μέχρι τοῦ θανάτου ἐπελθόντος τῷ 942. Τῶν ἔργων τὸ σπουδαιότατον εἶναι τὸ «περὶ πίστεως καὶ γνώσεως» ἢ «Νόμοι πίστεως καὶ νοῦ» (*Kitâb—al Amânât*), ὅπερ τῷ 932 συνταχθὲν περιγράφεται νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Ἰουδαϊκὸς Νόμος εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν νοῦν καὶ ὅτι τὰ ἀντίθετα δόγματα καὶ φιλοσοφήματα εἶναι ἀνυπόστατα. Ἀναίρει ἰδίᾳ τοὺς Ἀτομικοὺς καὶ τοὺς δυϊστάς, τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς περὶ ἀπορροῆς θεωρίας, τοὺς σοφιστάς καὶ μάλιστα τοὺς σκεπτικούς, περὶ ὧν λέγει ὅτι ἄριστον εἶναι νὰ καταλίπωμεν νήστεις ἢ νὰ ἐντρέψωμεν πληγὰς μέχρις οὗ κλαύσωσι. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐν ἀραβικῇ γλώσσῃ συνταχθὲν καὶ δις εἰς τὴν ἑβραϊκὴν μεταφρα-

χείων». Καὶ αὗται ἐν ἀραβικῇ γλώσσῃ συγγραφεῖσαι μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἑβραϊκὴν καὶ τὴν λατινικὴν. Πάντα τὰ ἔργα τοῦ Ἰσαὰκ ἐξεδόθησαν ἐν Λουγδόνω τῷ 1515. Ῥητέον δ' ὅτι ἀποδίδεται αὐτῷ καὶ ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον Ἰεζιρὰ (ἐκδοθὲν τῷ 1902 ὑπὸ *Mem. Grossberg*). Τὸ ὑπόμνημα, καὶ ἂν μὴ εἶναι γνήσιον, πάντως συνετάχθη κατὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἰσαὰκ.

¹ Παρέχεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ ὀρισμὸς τῶν στοιχείων καὶ τῆς ψυχῆς καὶ γίνεται ἡ διάκρισις τῶν αἰτίων.

² Ἐπιθ. *J. Guttmann*, *Die philosophischen Lehren des Isaak ben Salomon Israeli*, 1911.—*D. Neumark*, *Gesch. d. Jüd. Philosophie d. Mittelalt.* 1, σ. 412 ἔξ.

σθὲν¹ περιέχει πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς δέκα μέρη². Διὰ τῆς φιλοσοφίας, λέγει, ἥς ἔργον εἶναι νὰ πορίσῃ τῇ διανοήσει τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀλήθειαν, θεμελιούται ἡ πίστις καὶ ἀποκρούεται πᾶσα κατὰ τῆς θρησκείας προσβολή³. Ἀποδεικνύεται πολλαχῶς ἡ τοῦ θεοῦ ἐνότης⁴, ἐξ ἧς συνάγεται ἡ ζωὴ, ἡ παντοδυναμία καὶ ἡ πανσοφία. Ταῦτα εἶναι τὰ τρία κυριώτατα κατηγορήματα τοῦ θεοῦ μὴ μεταβάλλοντα τὸ παράπαν τὴν ἐνότητα αὐτοῦ καὶ ἐξαγγέλλοντα μόνον τὴν θεϊαν οὐσίαν⁵. Ὁ δὲ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐν χρόνῳ ἐκ τοῦ μηδενὸς κατὰ τρόπον ἡμᾶς λανθάνοντα⁶. Τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἡ ψυχὴ, ἣτις δὲν εἶναι ἰδιότης τοῦ σώματος ἀλλ' ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐδημιουργήθη ἀόρατος καὶ αἰθεροειδῆς φύσις, διαυγεστέρα καὶ καθαρωτέρα τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Συνδεθεῖσα τῷ σώματι καὶ ἔδραν ἔχουσα τὴν καρδίαν ἐμφανίζεται μετὰ τριῶν δυνάμεων, τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ θυμοῦ. Αἰτία δὲ τῆς τοιαύτης συνδέσεως εἶναι ἡ ἀνάπτυξις ἰδίων ἐνεργειῶν πρὸς ἐπίτευξιν τελείας εὐεστοῦς καὶ αἰδίου μακαριότητος⁷. Ἡ ψυχὴ δὲν συναποθνήσκει τῷ σώματι ἀλλ' ἐπιζῆ καὶ διατελεῖ ὑπάρχουσα

¹ Τὸ ἔργον μετεφράσθη εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ὑπ' ἀγνώστου κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα· ἡ δ' ἑτέρα τῶν μεταφράσεων συνετελέσθη τῷ 1186 ὑπὸ τοῦ Jehuda ibn Tibbon.

² Ταῦτα διαλαμβάνουσι κατὰ σειρὰν 1) περὶ τῆς δημιουργίας καὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου· 2) περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ δημιουργοῦ· 3) περὶ νόμου καὶ ἀποκαλύψεως· 4) περὶ πίστεως καὶ ἀπιστίας, περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀνελευθερίας· 5) περὶ εὐεργεσίας καὶ ἐνοχῆς· 6) περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς· 7) περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν· 8) περὶ ἀπολυτρώσεως· 9) περὶ ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας· 10) περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

³ Τὴν ἀληθῆ ἔρευναν δὲν ἀπαγορεύει ὁ θεὸς ἀλλὰ ἐκ τοῦ ἐναντίου κεύει ὅπως διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς φιλοσοφίας βεβαιώμεν τὴν πεποιθησιν περὶ πάντων, ὅσα οἱ προφήται ὡς πίστιν ἐξαγγέλλουσιν. Ἡ πίστις καθ' ἑαυτὴν προσήκει εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, τοῖς δὲ λοιποῖς εἶναι μόνον προοδοποιήσις τῆς γνώσεως καὶ ἐπαναβαθμὸς τῆς ἀληθείας. Βεβαίως πᾶν τὸ ὑπὸ τῆς πίστεως παρεχόμενον ἠδύνατο ὁ ἀνθρώπος νὰ μάθῃ μόνος διὰ τῆς διανοήσεως ἀλλὰ πάντως θὰ κατάρθου τοῦτο μετὰ μακρὸν χρόνον καὶ διὰ πολλῶν δυσχερειῶν. Μετάφρ. Fürst. σ. 1. 36. ἐξ. 41 ἐξ.

⁴ Πλὴν ἄλλον λέγεται ὅτι ὁ θεὸς ὡς δημιουργὸς τῶν σωμάτων εἶναι ἐκτὸς αὐτῶν καὶ διάφορος καὶ καθ' ἀκολουθίαν εἷς. Ἐνθ. ἀνωτ. 125 ἐξ. 133 ἐξ. 141.

⁵ Οἱ χριστιανοί, λέγει, ἐπλανήθησαν, θεωρήσαντες τὴν ζωὴν, τὴν πανσοφίαν καὶ τὴν παντοδυναμίαν ἐκτὸς τῆς οὐσίας καὶ ἐκλαβόντες ὡς τριάδα προσώπων. Αὐτ. σ. 145 ἐξ. 148.

⁶ Αὐτ. σ. 53. 56 ἐξ. 64. 66.

⁷ Αὐτ. 341. 344 ἐξ. 347 ἐξ.

χωρὶς ἀπ' αὐτοῦ μέχρι τέλους τοῦ κόσμου. Τότε δὲ θὰ ἐνωθῆ πάλιν πρὸς τὸ σῶμα καὶ θὰ τύχῃ τῆς προσηκούσης ἀμοιβῆς ἢ τιμωρίας. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει βούλησιν ἐλευθέραν καὶ οὔτε εἰς εὐπειθειαν οὔτε εἰς ἀπειθαρχίαν ἀναγκάζεται¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται φανερὸν ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Σααδία εἶναι ὁμόλογον πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴν ὀρθοδοξίαν². Ἐπίδρασιν δ' ἀριστοτελικὴν δὲν ἐνορῶμεν μεγάλην· διότι γνώσκει μὲν τὴν λογικὴν καὶ μάλιστα τὴν περὶ κατηγοριῶν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλὰ καταπολεμεῖ ἄλλας τε δοξασίας αὐτοῦ καὶ καθ' ἑξοχὴν τὴν περὶ κόσμου αἰδιότητος³.

3. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ γραμματεία τῶν Ἰουδαίων ἀεπτόχη καθ' ἑξοχὴν ἐν Ἰσπανίᾳ, ἣτις ἀνάπτυξις προῆλθεν ἐκ τῆς μεγάλης ἐλευθερίας τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ κράτους τοῦ ἀραβικοῦ. Ἐκ τῶν ἐκεῖ φιλοσοφησάντων μνημονεύεται πρῶτος ὁ Σαλομών *ben Gebirol* (ἢ *Gabirol*), ὅστις ὑπὸ τῶν χριστιανῶν σχολαστικῶν ἐκλαμβάνεται ὡς Ἀραβ φιλόσοφος καὶ ὀνομάζεται Ἀβικεβρὼν (*Avicibrón*)⁴. Οὗτος γεννηθεὶς ἐν Μαλάγκα περὶ τὸ ἔτος 1020 ἐξεπαιδεύθη ἐν Σαραγόσῃ καὶ ἔδρασε μέχρι τοῦ 1070 ὡς θρησκευτικὸς ποιητῆς⁵, ἠθικολόγος⁶ καὶ φιλόσοφος. Τὸ κυριώτατον σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπιγράφεται «Πηγὴ τῆς ζωῆς» (*Fons vitae*) καὶ συνετάχθη ἐν μορφῇ διαλογικῆ⁷. Ὁ Ἰουδαῖος φιλόσοφος δὲν ἐγίνωσκε τὰ ἔργα τοῦ Πλωτίνου

¹ Αὐτ. 364 ἐξ. 368.

² Καὶ ὁμοιῶς εἶναι ἅμα ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἰουδαίου τούτου πολὺ παρεμφερῆς πρὸς τὴν σχολαστικὴν τῶν χριστιανῶν διδασκαλίαν τοῦ 13ου αἰῶνος, ἢ παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν.

³ Ἰδὲ *J. Guttman*, *Die Religionsphilosophie des Saadia*, 1882.—*J. Unna*, *Der Caon Saadia. Sein Leben und seine Werke*, 1926. Ἰδὲ καὶ *Überweg—Geyer*, σ. 725 ἐξ.

⁴ Ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν ὀνομαζόμενος Avicibrón εἶναι οὐδεὶς ἄλλος ἢ ὁ Ἰουδαῖος Gebirol, ἔδειξεν ὁ *Munk*, *Literaturblatt des Orients*, 1845.

⁵ Ἐπιθ. *Munk*, *Mélanges* σ. 159 ἐξ.—*Mich. Sachs*, *Die religiöse Poesie der Juden in Spanien*, σ. 3 ἐξ.—*Abt. Geiger*, *Salomon Gebirol und seine Dichtungen*, 1867.

⁶ Περὶ βελτιώσεως τῶν ἠθῶν πραγματείαν συνετάξε τῷ ἔτει 1045, ἣτις μετεφράσθη εἰς τὴν ἑβραϊκὴν τῷ 1167 καὶ ἐξεδόθη τῷ 1562 καὶ 1804.

⁷ Τὸ ἀραβικὸν πρωτότυπον ἀπώλετο σφύεται δὲ λατινικῇ μετάφρασις τοῦ Ἰωάννου Ἰσπανοῦ καὶ τοῦ Δομινίκου Gundissalvi. Σύνοψιν ἐποίησατο ἐν

ἀλλὰ μόνον ψευδώνυμά τινα συγγράμματα, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο ἦσαν παρὰ νέα πλατωνικά συμπλήματα ἐν ἀραβικαῖς μεταφράσεσιν¹. Ἐκ τούτων δὴ φαίνεται ὅτι ἠρύσατο τὰς ἑαυτοῦ θεωρίας. Αἰτίαν τοῦ κόσμου παραδέχεται τὴν θεῖαν βούλησιν ἐκδεχόμενος αὐτὴν ὡς δημιουργικὸν θεῖον λόγον, ἐν ᾧ περιέχεται ἡ πρώτη πάσης οὐσίας καὶ πάσης κινήσεως ἀρχή. Ὁ κόσμος ἄρα δὲν εἶναι ἀπορροή τῆς θείας οὐσίας ἀλλὰ προῖον δημιουργικῆς ἐνεργείας τῆς θείας βουλήσεως. Ἐνῶ οἱ Ἄραβες ἀριστοτελικοὶ πάντα ἐκ τῆς θείας νοήσεως ἐξαργυρώνοντες ἀπέφαινον τὸν κόσμον ἀναγκαίαν ἀπορροήν, ὁ Gebirol θέτει μεταξὺ θεοῦ καὶ κόσμου τὴν θεῖαν βούλησιν καὶ δι' αὐτῆς ἐρμηνεύει ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν δημιουργίαν. Πλὴν ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ κοσμικοῦ συστήματος συγκροτήσει ἀναφαίνονται καὶ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ νέα πλατωνικά διανοήματα καὶ περιορίζεται ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας. Θεὸς καὶ κόσμος, λέγει, ἴστανται ἀπωτάτω ἀλλήλων, ὥστε δὲν δύναται νὰ κρατῇ αὐτῶν ἄμεσος σχέσις ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη διάμεσον μέλος, ὅπερ ἐκεῖνα ἀμφοτέρω ἀγει εἰς ἀναφοράν. Τὸ διάμεσον δὲ μέλος εἶναι πλῆθος νοερῶν ὄντων, ἅτινα ἐν συνεχεί βαθμιαία διαδοχῇ κατέρχονται ἀπὸ τοῦ θεοῦ μέχρι τοῦ τῶν σωμάτων κόσμου². Πρῶτον μετὰ τὸν θεὸν ἔρχεται ὁ καθολικὸς νοῦς, ἐξ οὗ ἀπορρέει ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ καὶ τέλος ἐκ ταύτης ἡ φύσις, τουτέστιν ἡ δύναμις ἢ ἀμέσως τὸν σωματικὸν κόσμον γεννώσα, ἐμψυχοῦσα καὶ διέπουσα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ εἶναι τριττὴ, φυσικὴ δηλαδὴ καὶ αἰσθητικὴ καὶ λογικὴ, διακρίνεται ἡ καθολικὴ ἐκεῖνη ψυχὴ εἰς τρία· διὸ κατ' ἀκρίβειαν τὰ μεταξὺ θεοῦ καὶ σωματικοῦ κόσμου διάμεσα μέλη εἶναι οὐχὶ τρεῖς ἀλλὰ πέντε ἀπλαῖ οὐσίαι, τ. ἔ. ὁ καθολικὸς νοῦς, ἡ λογικὴ ψυχὴ, ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ, ἡ φυτικὴ ψυχὴ, ἡ φύσις. Ὁ καθολικὸς νοῦς σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ἐκ

γλώσση ἑβραϊκῇ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ὁ Ἰουδαῖος φιλόσοφος Schem Tob ibn Falaquera, ἧς περιλήψεως μετάφρασιν γαλλικὴν παρέχει ὁ Munk ἐν τῷ ἔργῳ Mélanges de philos. Juive et arabe.

¹ Τοιαῦτα ἦσαν κατὰ τὸν Munk (Mélanges, σ. 240 ἐξ.) τὰ Στοιχεῖα τῆς θεολογίας τοῦ Πρόκλου, ψ-Ἐμπειδοκλέους περὶ τῶν πέντε στοιχείων, ψ-Ἀριστοτέλους θεολογία, περιλαμβάνουσα τὴν νέαν πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ θεοῦ καὶ ἀπορροῶν, περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς, ἔτι δὲ τὸ βιβλίον De causis περιέχον ἅμα νέας πλατωνικὰς θεωρίας κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ Πρόκλου κατὰ λέξιν εἰλημμένας. Εἰς παραπλήσια τῷ Munk πορίσματα καταλήγουσι καὶ ἄλλοι ἔρευνηταί, ὡς ὁ J. Guttman καὶ ὁ D. Kaufmann. Πρβλ. καὶ Überweg-Geyer, σ. 337.

² Αὐτ. σ. 189 ἐξ. 194 ἐξ.

τοῦ νοῦ δὲ ἡ ὕλη διὰ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς καὶ τῆς φύσεως κατέρχεται εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον καὶ καθίσταται αἰσθητὴ ὡσαύτως ἐξ ἐκείνου κατέρχονται εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον πᾶσαι αἱ μορφαὶ (τὰ εἶδη). Ὁ κατώτερος ἄρα κόσμος εἶναι ἀπείκασμα τοῦ ἀνωτέρου. Ὅπως δὲ πᾶν εἶδος καὶ πᾶσα ὕλη, οὕτω καὶ πᾶσα ἐνέργεια καὶ κίνησις τοῦ σωματικοῦ κόσμου κατάγεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρου νοεροῦ· οὐδὲν σῶμα ἔχει ἰδίαν ἐνέργειαν ἀλλὰ πᾶσα σωματικὴ ἐνέργεια ἀνάγεται εἰς τὰς νοερὰς δυνάμεις καὶ ἐμμέσως εἰς τὴν θεῖαν βούλησιν¹. Εἰ καὶ τὰ διάμεσα μεταξὺ θεοῦ καὶ σωματικοῦ κόσμου μέλη ὡς νοερὰ ὄντα ἀποκλείουσι τὸ σωματικόν, ὅμως ἔχουσιν ἀντ' αὐτοῦ τὴν ὕλην². Μόνος ὁ θεὸς ὡς ἀπόλυτος ἐνὰς ἀποκλείει ὅλως τὴν ὕλην καὶ εἶναι καθαρὸν εἶδος³.

Εἶναι εὐδὴλον ὅτι παρὰ τὴν παραδοχὴν τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας ἐμφανίζονται νέα πλατωνικά διανοήματα. Ὅτι δ' ὅμως πρὸς ταῦτα δυσκόλως συμβιβάζεται ἡ τῆς δημιουργίας ἔννοια, εἶναι προφανές. Ὅποτε δηλαδὴ πᾶσα ὑπαρξὶς προέρχεται διὰ συνεχοῦς ἐκροῆς τοῦ κατωτέρου ἐκ τοῦ ἀνωτέρου, ἀποβαίνει ἀδιανόητον τὸ ὅτι μόνος ὁ καθολικὸς νοῦς προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀλλὰ διὰ δημιουργίας.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Gebirol δὲν ἐπέδρασε μὲν ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους Ἰουδαίους⁴, παρ' ὧν ἐτύγχανον τιμῆς μόνον τὰ ποιήματα καὶ τὰ ἠθικὰ συγγράμματα ἐκείνου, ἀλλ' ἔσχε μεγάλην ὄσπῃν εἰς τοὺς χριστιανοὺς σχολαστικούς⁵.

¹ Αὐτ. 199. 194. ἐξ.

² Ἡ νοερὰ ὕλη καὶ ἡ σωματικὴ ὕλη εἶναι εἶδη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς, τῆς γενικῆς, ὕλης. Ἀλβέρτος ὁ μέγας (Summa totius theolog. 1, 4, 20) παρατηρεῖ ὅτι ὁ Gebirol ἐδόξαζεν ὅτι «spiritualium et corporalium materia una est». Εἶναι εὐνόητον ὅτι ὕλη ἐνταῦθα δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην τὸ σῶμα ἀλλ' ἀπλῶς δυνάμιν, τὸ δυνάμει καὶ οὐχὶ ἐνεργείᾳ ὄν.

³ Αὐτ. 203. ἐξ.

⁴ Αἴτιον κυριώτατον εἶναι τὸ ὅτι ἡ τοῦ Gebirol διδασκαλία προσήγγιζε τῇ πανθειᾷ καὶ ἀπέκλινε τῆς αὐστηρᾶς μονοθεΐας.

⁵ Ἐπιθ. Munk, Mélanges de philosophie juive et arabe, 1859. — J. Guttman, Die Philosophie des Salom Ibn Gabirol, 1889· τοῦ αὐτοῦ, Die Scholastik des 13 Jahrh. κ.τ.λ., 1902. — D. Kaufmann, Studien über Salom. ibn Gebirol, 1900. — M. Wittmann, Die Stellung d. hl. Thomas von Aquin. zu Avencebrol (ἐν τῷ Archiv. f. Gesch. d. Philosophie, 13, σ. 147 ἐξ.), 1900.—Πβλ. καὶ Überweg-Geyer, σ. 726.

4. Τῷ Σααδία ἠκολούθησε περὶ τὸ τέλος τοῦ 11^{ου} αἰῶνος ὁ *Bachja ibn Pacuda* συγγράφας περὶ τῶν καθηκόντων τῆς καρδίας¹, ἐν ᾧ συγγράμματι ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ² θεωρίας διαγράφει ἀπρητισμένον σύστημα τῆς ἰουδαϊκῆς ἠθικῆς. Ὁ δὲ Ἰούδας μὲν *Σαμουήλ Halevi* ἐκ Καστίλιας (1080—1150), περιώνυμος θρησκευτικῶν ἔσμάτων ποιητῆς³ ἀποφαίνεται ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ *Al—Charatī* εὐμενῶς περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀπορρίπτων τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν τὴν οὐδεμίαν ἐν χρόνῳ ἀρχὴν τοῦ κόσμου παραδεχομένην⁴. Παρεμφερῶς τοῖς νέοις πλατωνικοῖς θέτει τὸ ἀπόλυτον ὑπὲρ πάντα θετικὸν διορισμὸν καὶ ἀπαιτεῖ πίστιν καὶ εὐσέβειαν· ὁμοίως δὲ τῷ *Gebirol* ἔχει τάσιν μυστικὴν⁵.

5. Ὁ Ἰωσήφ *ibn Zaidlik* (ἀποθανὼν τῷ 1149) συγγραφεὺς τοῦ «Μικροκόσμου», προσεγγίζει μᾶλλον τοῖς νέοις πλατωνικοῖς ἢ τῷ Ἀριστοτέλει. Ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας ἀποκλείει τὴν νόησιν καὶ τὸν λογισμὸν τοῦ θεοῦ, γνωματεύει δ' ὅτι τοῦ θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἀπλῶς γινώσκωμεν ἀδυνατοῦντες νὰ ἀπονεύωμεν αὐτῷ κατηγορήματα⁶. Ὁ δ' Ἀβραάμ μὲν *Δαυὶδ* ἔγραψε τῷ 1161 ἐν ἀραβικῇ γλώσσῃ τὸ ἔργον «Ἡ ὑψηλὴ πίστις», ἐν ᾧ ὑπερμαχεῖ μὲν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καταπολεμεῖ δὲ τὴν νέαν πλατωνικὴν θεωρίαν

¹ Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐν ἐβραϊκῇ μεταφράσει ἐξεδόθη τὸ κατ' ἀρχάς ἐν Νεαπόλει τῷ 1490. Γερμανικὴν μετάφρασιν ἐποίησατο ὁ R. Fürstenthal, 1836.

² Ἡ γνώσις τῶν ἀποδείξεων τοῦ ὅτι ὑπάρχει θεὸς καὶ εἶναι εἰς πρόκεινται, λέγει, ἐκάστῳ καθήκον θρησκευτικόν.

³ Ὁ *Halevi* ἦτο ἐνθους καὶ πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις· μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὸ νὰ ὑμνῇ τὸν Ἰσραὴλ ἠθέλησε νὰ ἀποθάνῃ ἐν τῇ γῆ τῶν πατέρων. Κατέλιπε λοιπὸν τὴν Ἰσπανίαν καὶ ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ἐναντίων ἀνέμων νὰ πλεύσῃ εἰς Αἴγυπτον. Μὴ πεισθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν νὰ παραμείνῃ ἐν Καίρῳ ἔμελλε νὰ ἔλθῃ εἰς Τύρον καὶ Δαμασκόν. Ἐνταῦθα καταλείπει ἡμᾶς πᾶσα περὶ αὐτοῦ εἰδησις καὶ μόνον λέγεται ὅτι ἐφονεύθη ὑπὸ Ἀραβὸς παρὰ τὰς πύλας τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄδων τὸν ὕμνον αὐτοῦ εἰς τὴν Σιών.

⁴ Δὲν πιστεύει εἰς τὸν θεὸν τῶν σοφῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἀλλ' εἰς τὸν θεὸν τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ· τὸν λυτρώσαντα ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ καὶ πορίσαντα αὐτοῖς τὴν γῆν Χαναάν.

⁵ Ἐπιθ. *Jul. Guttman*, *Das Verhält. nos von Religion und Philosophie bei Jehuda Halevi*, 1911.—*H. Wolfson*, *Maimonides and Halevi*, 1912.—*Fr. Rosenzweig*, *Sechzig Hymnen und Gedichte des Jeh. Halevi*, 1924.

⁶ *Überweg—Geyer*, σ. 338. 726.

τοῦ *Gebirol*· ἰδίᾳ διαλαμβάνει περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως¹.

Σπουδαιότατος τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἰουδαίων φιλοσόφων ἐγένετο ὁ Μαιμωνίδης.

§ 4. Μωϋσῆς Μαιμωνίδης.

1. *Βίος καὶ συγγραφή*. Ὁ Μωϋσῆς Μαιμωνίδης, υἱὸς τοῦ δικαστοῦ Μαιμίνου, ἐγεννήθη τῷ 1135 ἐν Κορδοῦνῃ τῆς Ἰσπανίας καὶ ἐδιδάχθη τὰ πρώτα γράμματα παρὰ τοῦ πατρὸς. Πρωτίμως ἐγράφη εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐσπούδασε τὸν Ἀριστοτέλη ἔχων ὄδηγόν τὸν Ἀβερρόην ἢ τινα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Καταδιωχθεὶς ὡς αἰρετικὸς ὑπὸ τῶν ὁμοθησκῶν ἤλθεν εἰς Φῆς καὶ εἶτα εἰς Κάϊρον, ἔνθα ἔτυχε διὰ τὴν πολυγνωσίαν φιλόφρονος ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ σουλτάνου Σαλαδίν, οὗ καὶ ἱατρός ἐγένετο. Καὶ ἴδρυσεν μὲν ὕστερον τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἰδίαν Σχολὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀλλ' ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον ἕνεκα τῆς ἐπαναληφθείσης διώξεως τῶν ὁμοθησκῶν καὶ τὴν πόλιν ταύτην νὰ καταλίπῃ. Τὸ ἐντεύθεν ἐπλανήτο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μέχρι οὗ ἀπέθανε τῷ 1204 κατὰ τινας μὲν ἐν Παλαιστίνῃ κατ' ἄλλους δὲ ἐν Αἰγύπτῳ.

Συνέγραψε πολλὰ ἔργα εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν θεολογίαν ἀναφερόμενα², σπουδαιότερον δὲ καὶ τῇ φιλοσοφῳ ἱστορίᾳ διαφέρον εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον ὁ «ὄδηγὸς τῶν πλανωμένων»³ (*Moreh Nebuchim*)⁴. Ἐν τούτῳ σκοπεῖ ὁ φιλόσοφος ἔνθεν μὲν νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 338. 726.

² Μνημονεύομεν τὰ εἰς τὸ *Mischna* συνταχθέντα ἀραβιστὶ ὑπομνήματα, αἵνα ζώντος ἤδη τοῦ συγγραφέως μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἐβραϊκὴν ὑπὸ τοῦ Ἰούδα *Charisi* (περὶ τὸ 1194) καὶ τοῦ *Σαμουήλ Ibn Tibbon* (περὶ τὸ 1202).

³ Τοῦτο συνετελέσθη περὶ τὸ 1190 καὶ μετεφράσθη ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν ἐβραϊκὴν ὑπὸ τοῦ *Σαμουήλ Ibn Tibbon* (περὶ τὸ 1200) ἐξεδόθη δὲ πρὸ τοῦ 1180 ἐν ἀγνώστῳ τόπῳ καὶ ὕστερον ἐν Βενετίᾳ (τῷ 1551) καὶ ἀλλαγῶν κατὰ μέρος. Τὸ ὅλον ἐξέδωκεν ἐν ἀραβικῇ καὶ γαλλικῇ γλώσσῃ μετὰ κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν παρατηρήσεων ὁ *S. Munk* ἐπιγραφόμενον «*Le guide des égarés, traité de théologie et de philosophie*», ἐν 3 τόμ. Παρισ. 1859. 1861. 1866. Ἡ δὲ πρώτη λατινικὴ μετάφρασις (τῷ 1520) ἐπιγράφεται «*Dux seu director dubitantium aut perplexorum*».

⁴ Τοῦ ἔργου ἡ ἀξία κεῖται μάλιστα ἐν τούτῳ, ὅτι παρῴρησε τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐποίησεν ἱκανοὺς, ἵνα μεταλαμπάδευσσιν αὐτὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην.

διασαφήση τὰ σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ τῆς ἁγίας Γραφῆς μέρη τὰ ἐν εἰκόσι καὶ μεταφοραῖς προενηνεγμένα τὸ δὲ νὰ ἐμπεδώσῃ φιλοσοφικῶς καὶ δικαιολογήσῃ ἐπαρκῶς τὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας δόγματα. Ἐνταῦθα δὴ ὁράται, καθὰ καὶ οἱ Ἄραβες ἀριστοτελικοί, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καθ' ἣν ἡ θεία σοφία ἢ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν προφητῶν κατατεθειμένη ἐμφανίζεται πολλάκις ὑπὸ τὸ περικάλυμμα παραβολῶν καὶ εἰκόνων· καὶ τοῦτο εὐλόγως, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο τοῖς πολλοῖς προσιτή. Ἔργον τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ εἰσχωρήσῃ βαθέως διὰ τοῦ περικαλύμματος καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν λανθάνοντα τῆς ἀληθείας πυρῆνα· ὡς φιλοσοφίαν δὲ κατ' ἐξοχὴν θεωρεῖ τὴν ἀριστοτελικήν¹.

2. **Θεολογία.** Ὁ Μαιμωνίδης ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐκφράσεων, ἃς οἱ προφῆται συνήθως μεταχειρίζονται περὶ τοῦ θεοῦ, παρατηρεῖ ὅτι αὐταὶ προσπίπτουσιν ὡς παρέχουσαι εἰκόνα ἀνθρωποπαθῆ. Δὲν ἔχουσι δ' ὅμως κατ' ἀλήθειαν οἴαν κατ' ἀρχὰς φαίνεται σημασίαν ἀλλ' εἶναι μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, ὑφ' ἃς λανθάνει ἡ ἀληθῆς ἔννοια τοῦ θεοῦ². Περὶ τῶν κατηγορημάτων δοξάζει ὅτι οὐδὲν θετικὸν δύναται τῷ θεῷ νὰ ἀπονεμηθῆ. Διότι τὰ θετικὰ κατηγορήματα εἶναι ἢ διάφορα τῆς θείας οὐσίας ἢ οὐχὶ διάφορα. Ἄν μὲν εἶναι διάφορα, εἶναι συμβεβηκότα τῆς οὐσίας ἐκείνης, ὅπερ δὲν συμβιβάζεται τῇ ἐννοίᾳ τοῦ θεοῦ· διότι πρῶτον μὲν ὁ θεὸς οὐδὲν ἔχει συμβεβηκὸς ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ἀπόλυτον τοῦ θεοῦ ἐνότητα δὲν ἀριζοῖται πλήθος ἰδιοτήτων. Ἄν δὲ πάλιν τὰ θετικὰ κατηγορήματα εἶναι ταῦτὸ τῇ θεῷ οὐσίᾳ, οὐδεμία ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς διαφορὰ, ἀφοῦ ἡ θεία οὐσία εἶναι ὅλως ἀπλή· τότε πάντα τὰ θετικὰ κατηγορήματα τοῦ θεοῦ θὰ κατήντων μόνον διάφορα ὀνόματα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δηλωτικά. Οὕτω δ' ὅμως δὲν θὰ ἦσαν ὄντως κατηγορήματα³. Ὅποτε λοιπὸν τὰ θετικὰ κατηγορήματα οὔτε διάφορα εἶναι οὔτε τὰ αὐτὰ τῇ θεῷ οὐσίᾳ, ἔπεται ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀπονεμηθῶσι τῷ θεῷ. Ἀλλὰ πῶς

¹ Τὸν Ἀριστοτέλη ἐθεώρει, πλὴν τῶν προφητῶν, ὡς ἀνελθόντα εἰς τὴν ὑπερτάτην τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως βαθμίδα. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, λέγει, πρέπει νὰ χρησιμεύουσιν ὡς βάσις πάσης ἐπιστημονικῆς σπουδῆς. Dux perplex. praef. 5, 8.

² Ὁ Μαιμωνίδης ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν τοῦ θεοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν «φίλοσόφων» Ἀλφαράβη καὶ Ἀβικέννα· προσάγει τὸ ἐπιχείρημα τοῦ πρώτου κινουῦντος καὶ τὴν διάκρισιν τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου. Προσέτι δὲ παρατηρεῖ ὅτι ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν τυχαίων καὶ περιορισμένων συνάγομεν τὴν ὑπαρξίν ὄντος ἀναγκαίου καὶ ἀπειροῦ.

³ Αὐτ. 1, 51. 53.

ἄρα ἡ Γραφή προσνέμει τῷ θεῷ ποικίλα κατηγορήματα; Τοῦ δυσχεροῦς τούτου ζητήματος διττὴν παρέχει ὁ Μαιμωνίδης τὴν λύσιν. Παρατηρεῖ δηλαδὴ ὅτι ὁ Νόμος προσαρμόζεται πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν (loquitur Lex secundum linguam filiorum hominum)· ἐπειδὴ οἱ πολλοὶ τότε μόνον δύνανται νὰ νοήσωσι τὸν θεὸν ὡς τέλειον, ὅταν προσνεύωσιν αὐτῷ τὰς τελειότητας τὰς ἐν ἑαυτοῖς ἢ ἐν ἄλλοις παρατηρουμένας, ὁ Νόμος προσνέμει τῷ θεῷ τοιαύτας τελειότητας¹. Ἐπειτα δὲ διὰ τῶν ποικίλων κατηγορημάτων θέλει ἡ Γραφή νὰ παραστήσῃ τοὺς παντοίους τρόπους τῆς ἐπὶ τὸν κόσμον ἐπενεργείας τοῦ θεοῦ. Ἐπειδὴ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα, ἀποκαλύπτεται ἐκεῖνος κατὰ διάφορον τρόπον καὶ ἐπομένως δύναται νὰ ὀνομασθῆ διὰ πολλῶν ὀνομάτων, ἅτινα σημαίνουσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ κατὰ διάφορον τρόπον².

Μὴ κατορθώσας ὁ φιλόσοφος νὰ φθάσῃ εἰς γνῶσιν τοῦ θεοῦ διὰ τῶν θετικῶν κατηγορημάτων καταφεύγει εἰς τὰ ἀρνητικά. Δυνάμεθα, παρατηρεῖ, νὰ διορίσωμεν τὸν θεὸν μόνον δι' ἀρνητικῶν γνωρισμάτων ἀποφαινόμενοι οὐχὶ τί εἶναι ἐκεῖνος ἀλλὰ τί δὲν εἶναι. Πάντα δὲ τὰ ὀνόματα, δι' ὧν τὸν θεὸν ὀνομάζομεν, πρέπει νὰ ἐκδεχόμεθα ἐν ἀρνητικῇ ἐννοίᾳ. Λέγοντες φέρ' εἰπεῖν τὸν θεὸν «ὄν», πρέπει νὰ νοῶμεν οὐχὶ ὅτι ἔχει κατηγορηματὴν τὴν οὐσίαν ἀλλ' ὅτι εἶναι ψευδὲς ὅτι ὁ θεὸς δὲν ὑπάρχει· λέγοντες αὐτὸν ἕνα ἐπάναγκες νὰ νοῶμεν ὅτι δὲν εἶναι πολλά. Ὀνομάζοντες τὸν θεὸν ζῶντα νοοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι τι νεκρὸν· ὀνομάζοντες δ' αὐτὸν δυνατὸν καὶ σοφὸν νοοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι δεκτικὸς πόνου καὶ ἀδυναμίας καὶ ἀγνοίας· λέγοντες ἐκεῖνον αἰδιονοοῦμεν ὅτι δὲν προῆλθεν ἐξ ἄλλης τινὸς αἰτίας καὶ τᾶλλα ὡσαύτως. Μηδεὶς δὲ νομίση ὅτι ἡ ἀρνητικὴ αὕτη τοῦ θεοῦ γνῶσις εἶναι ἀνωφελής· διότι ὅσω μᾶλλον ἀποφάσκομεν καὶ ἀφιστάμεθα τοῦ θεοῦ, τόσω τελειότεραν γνῶσιν λαμβάνομεν αὐτοῦ. Βεβαίως ἡ ἀρνητικὴ γνῶσις ὑπολείπεται τῆς θετικῆς ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ θεοῦ ὀφείλομεν νὰ στέργωμεν ἐκείνην, ὅποτε αὕτη δὲν εἶναι δυνατὴ³. Ἄλλ' εἰ καὶ λανθάνει ἡμᾶς ἡ θεία οὐσία, ὑπάρχουσι καταφανῆ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὡς ποιητικῆς καὶ τελικῆς αἰτίας.

3. **Κοσμολογία.** Ἐν τῇ περὶ κόσμου θεωρίᾳ ἀκολουθεῖ ὁ Μαιμωνίδης τοῖς Ἀραβῶν ἀριστοτελικοῖς. Πάντα, λέγει, τὰ ὄντα πλὴν

¹ 1, 26. 46. 53.

² 1, 53.

³ 1, 55. 58, 60.

τοῦ θεοῦ διακρίνονται εἰς τρεῖς τάξεις, ἤτοι εἰς τοὺς κεχωρισμένους νοῦς, εἰς τὰς ἀγενήτους καὶ ἀφθάρτους οὐρανίας σφαιράς καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τὴν σελήνην γενητὰ καὶ φθαρτὰ σώματα. Οἱ κεχωρισμένοι νοῖ εἶναι τὰ κινουῦντα αἷτια τῶν οὐρανίων σφαιρῶν καὶ ἕκαστος ἐκείνων προΐσταται τῆς ἀντιστοίχου σφαιράς. Ὅπως δ' αἱ οὐράνιαι σφαῖραι οὕτω καὶ οἱ νοῖ ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους σχέσιν ὑπαλληλίας¹ εἶναι ὡσαύτως ἐννέα, οἷς προστίθεται ὡς δέκατος καὶ τελευταῖος ἐν τῇ τῶν νοητῶν σειρᾷ ὁ ποιητικὸς νοῦς, ἔχων ἄμεσον ῥοπὴν ἐπὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους¹.

Ἐπιλαμβανόμενος ὁ φιλόσοφος τοῦ ζητήματος, ἂν ὁ κόσμος ὑπάρχῃ αἰδῖος ἢ μὴ, παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὸν Νόμον πάντα ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐγένοντο ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἀποφαίνεται ὅτι ἢ τοῦ κόσμου αἷτια καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος ὡς ὅλον εἶναι ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος, ἀγέννητος καὶ ἀνώλεθρος. Τῆς γνώμης ἐκείνης, καθ' ἣν ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη καὶ ἔχει ἀρχήν, ὑπερμαχοῦντες οἱ μωαμεθανοὶ θεολόγοι ἰσχυρίζοντο ὅτι δύνανται νὰ ἀποδείξωσι κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν καὶ προσῆγον ὄντως ἀποδείξεις. Τὰς ἀποδείξεις ὁμοῦς ταύτας θεωρεῖ ὁ Μαιμωνίδης ἡκιστα ἐπαρκεῖς ὡς ἐρειδομένης ἐπὶ ἀναποδείκτων καὶ ἀνυποστάτων προϋποθέσεων. Ἀντὶ τοῦ νὰ ἐμμείνωσι δηλαδὴ ἐν ταῖς ἀριστοτελικαῖς ἀρχαῖς ἐπενόησαν μεταφυσικὰ ἀξιώματα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιφατικῶν ὑποθέσεων ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν. Τοιαύτη δ' ὁμοῦς μέθοδος δὲν δύναται νὰ ἔχη ἀξίωσιν ἀσθηρότητος καὶ βεβαιότητος. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς ἀποδείξεις τῆς τοῦ κόσμου αἰδιότητος ἀποφαίνει ὡσαύτως ὡς ἀνεπαρκεῖς πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος εἰσέρχεται εἰς τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἀκολουθεῖ ἐνταῦθα ὅλος τῷ Ἀλγαζέλη². Ὅποτε δὲ ἡ αἰδιότης τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἀποδεικτὴ, πρέπει ἢ τοῦ Νόμου διδασκαλία, καθ' ἣν ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη καὶ ἔχει ἀρχήν, νὰ θεωρηθῆ, εἰ μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον ὡς πιθανή. Ἡ δημιουργία λοιπὸν καὶ ἀρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἄρθρον πίστεως καὶ οὐχὶ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῆ ἢ ἐπιστήμη ἀδυνατοῦσα νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον ὀφείλει νὰ ὑπολάβῃ τὴν τοῦ κόσμου ἀρχὴν τοῦλάχιστον ὡς δυνατὴν³. Ἐὰν δ' ἔχη ὁ κόσμος ἀρχήν, δὲν συνάγεται

¹ 2, 4. 11.

² 1, 71. 2, 17.

³ 2, 16. 17.

ὅτι ἔχει καὶ τέλος, διότι τὸ ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ θεοῦ προελθὸν ἐνδέχεται νὰ διατηρηθῆ αἰεὶ· προσέτι δὲ ὁ Νόμος οὐδεμίαν παρέχει ἀπόφασιν περὶ τῆς τοῦ κόσμου ἀπωλείας¹.

4. **Ἀνθρωπολογία.** Ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ εἶναι φύσει κεκοσμημένος διὰ πέντε δεξιότητων, τῆς θρηπτικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς φανταστικῆς καὶ τῆς ὀρεκτικῆς καὶ τῆς νοητικῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος, χωριστὸς δὲ ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἐκάστης ὑπάρχει ὁ ποιητικὸς νοῦς, ὅστις εἶναι ἐνιαία καὶ γενικὴ ἀρχὴ ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπενεργοῦσα καὶ τὸν δυνάμει νοῦν εἰς θεωρητικὸν ἀνυφοῦσα². Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ποιητικοῦ νοῦ γίνεται ἡ προφητεία καὶ ἡ ἄλλη γνῶσις. Ὁ θεὸς δηλαδὴ ἐπενεργεῖ διὰ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ἐπὶ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὴν φαντασίαν, οὕτω δὲ προάγει εἰς προφητείας. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἵνα ὁ ἄνθρωπος ἔχη ὑψηλὴν μόρφωσιν, ζωηρὰν φαντασίαν καὶ ἠθικὴν συγκρότησιν. Παραπλησίως τελεῖται καὶ ἡ φυσικὴ γνῶσις, ἥτις διαφέρει τῆς προφητικῆς οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν βαθμὸν. Ἐκ τοῦ διαφόρου τῆς θείας ἐπενεργείας τρόπου ἠρηται ἢ εἰς τάξεις διάκρισις τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν ἢ διὰ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ θεία ἐπενέργεια συμβαίη εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται οὗτος σοφός· ἐὰν δὲ συμβαίη μὴ μόνον εἰς τὸν νοῦν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φαντασίαν, ὁ ἄνθρωπος γίνεται σοφὸς καὶ προφήτης· ἐὰν δὲ συμβαίη οὐχὶ εἰς τὸν νοῦν ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὴν φαντασίαν, γίνεται πολιτικὸς καὶ νομοθέτης καὶ τὰ τοιαῦτα³.

Παντὸς κακοῦ, τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ, αἷτια εἶναι ἡ ὕλη· πᾶσα φθορὰ καὶ ἀτέλεια τῶν ὄντων προέρχεται ἐκ τῆς ὕλης. Αὕτη εἶναι ἡ αἷτια τῆς ἀσθενείας καὶ τοῦ θανάτου, τῶν κακιῶν καὶ ἁμαρτιῶν, τῶν ταπεινῶν ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν. Ἡθικὸν ἄρα ἔργον πρόκειται τῷ ἀνθρώπῳ νὰ καταστείλῃ τὰ πάθη καὶ κρατήσῃ τῆς ὕλης· τοῦτο μὴ ποιῶν εἶναι κακὸς καὶ διὰ τὴν κακίαν ἀδυνατεῖ νὰ κατίδῃ τὴν ἀλήθειαν⁴. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὸ ὑποκείμενον τῆς θείας προνοίας. Διότι αὕτη, ἐνῶ ἐν τῷ ὑπὸ τὴν σελήνην κόσμῳ ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ καθόλου, τ. ἔ. εἰς τὴν διατήρησιν τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν, ἤτοι δὲν ἐκτείνεται εἰς τὰ καθ' ἕκαστον, ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἔξαι-

¹ 2, 27.

² 2, 41. 38.

³ 2, 36.

⁴ 3, 8 καὶ 9.

ρετικῶς ἐπέκτείνεται καὶ ἐπὶ τὰ πρόσωπα ἕκαστα ¹. Ὁ θεὸς γινώσκει πᾶν ὄν καὶ γενόμενον καὶ κατ' ἀκολουθίαν διατάττει πάντα ἐπ' ἀγαθῶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' οὔτε ἡ πρόνοια οὔτε ἡ προόρασις τοῦ θεοῦ παραβλάπτει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θεὸς δὲν καθορίζει ἐκ τῶν προτέρων τὸ ἂν τις θὰ εἶναι ἀγαθὸς ἢ κακὸς ἀλλ' ἐπιτρέπει τοῦτο εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἑκάστου καὶ ἀμείβει κατὰ τὸ προσήκον ². Ἐκ τῆς ἑξαιρέτου δ' ὅμως ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου προνοίας τοῦ θεοῦ δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι πάντα τὰ λοιπὰ ὄντα ἔχουσι σκοπὸν τὸν ἀνθρώπου καὶ χάριν αὐτοῦ ἐδημιουργήθησαν· ἕκαστον ἔχει τὸν σκοπὸν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ χάριν αὐτοῦ τούτου ³.

Τέλος καὶ σκοπὸς πρόκειται τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελειότης ἢ τε σωματικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ νοητικὴ. Ὑπέροιστον τῆς τελειότητος εἶδος εἶναι αἱ διανοητικαὶ ἀρεταί, δι' ὧν ὁ ἀνθρώπος στρέφεται πρὸς τὸν θεὸν καὶ ἀφοσιῶται παντὶ σθένει εἰς τὴν ἀκροτάτην ἀλήθειαν. Εἰς δὲ τὴν τελειότητα συντελεῖ ἡ ἐρημία καὶ ἡ εἰς ἑαυτὸν ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου· ὁ εὐσεβὴς πρέπει πολλάκις νὰ ζῆ μόνος καὶ συνειλεγμένος εἰς ἑαυτὸν, μόνον δ' ἐφ' ὅσον εἶναι ἀνάγκη, νὰ ἀναστρέφεται μετὰ τῶν ἀνθρώπων ⁴. Ἡ τελειότης, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται χάριν ἑαυτῆς, ποιεῖ τὸν ἀνθρώπου μετὰ θάνατον ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτῆς κοινωνὸν τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Ἐκάστῳ ἄρα ἡμῶν ἀπόκειται νὰ σώσῃ ὡς οἷόν τε πλεῖστον τῆς ἑαυτοῦ φύσεως προάγων τὸν νοῦν διὰ τῆς φιλοσοφίας ⁵.

5. *Ἐπίδρασις τοῦ Μαιμωνίδου.* Ἡ διδασκαλία τοῦ Μαιμωνίδου ⁶ ἔσχε μὲν μεγάλην ἐπὶ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ ὄρησιν ἀλλὰ καὶ ἐπήγειρε πάλιν σφοδρὰς διαμάχας καὶ ἐριδας. Διότι ἡ ἀπόφανσις, ὅτι

¹ Εἰ καὶ ἡ πρόνοια ἐξικνεῖται εἰς πάντα τὰ ἔλλογα, ὅμως διακρίνεται κατὰ βαθμούς. Εἶναι δηλαδὴ ἀνάλογος πρὸς τὸν ὑπάρχοντα ἑκάστῳ νοῦν ὅση μείζων εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ νοῦ, ὃν ἕκαστος κέκτηται ἐκ τῆς φύσεως καὶ δι' ἰδίας σπουδῆς, τοσούτῳ μείζων ἢ περὶ αὐτοῦ πρόνοια. 3, 18.

² 3, 17, 18.

³ 3, 13.

⁴ 3, 51, 3, 54.

⁵ Σημειωτέον ὅτι τὸ διδάγμα τοῦτο ἐπέδρασεν ὕστερον ἐπὶ τὸν Σπινόζαν, οὗ ἡ ἐν τῷ ὄν βιβλίῳ τῆς ἠθικῆς θεωρία τῆς ἀθανασίας ὑπομνήσκει τὸν Μαιμωνίδην. Τὴν δ' ἀθανασίαν τοῦ σώματος ἐκλαμβάνει ὡς ἄρθρον πίστεως, ὅπερ οὔτε νὰ καταπολεμηθῆ ἐπιτρέπεται οὔτε νὰ ἀνερευνηθῆ δύναται.

⁶ *Ἐπιθ. I. Münz, Die Religionsphilosophie des Maimonides und ihr Einfluss. 1887. — D. Vellin, Maimonides, 1903. — L. Lévy, La Métaphysique de Maimonide. 1905. — J. Münz, Moses ben Maimon., 1912. —*

ὑπάρχει ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς πίστεως γνώσις καὶ ὅτι εἰς ταύτην, ἐφ' ὅσον εἶναι βεβαιότης, πρέπει νὰ ὑποχωρῆ ἢ κατὰ γράμμα ἐρμηνεῖα τῶν Γραφῶν, ἐφάνη πολλοῖς ὁραββίνοις ὡς ἀσύγγνωστος τοῦ κύρους τῆς ἀποκαλύψεως προσβολή, ὡς ἀπεμπόλησις τῆς ἀγίας Γραφῆς εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὡς ἀνατροπὴ τῆς ἀσφαλοῦς βάσεως. Ἡ διάφορος ἐρμηνεῖα τῶν συνήθων χαρακτηρισμῶν τῆς θεότητος καὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, ἡ μεταφορικὴ ἐνίων θαυμάτων ἐκδοχή, ἡ ἀναζητήσις τῶν λογικῶν αἰτίων τῶν νόμων, ταῦτα πάντα ἐθεωρήθησαν ὡς κίνδυνος τῆς θρησκείας. Ἄλλ' ἡ σφοδρὰ καὶ βιαία τῆς θεωρίας ταύτης καταπολέμησις ὡς μυσσαρὰς αἰρέσεως δὲν διεκόλουσεν ἀλλὰ τοῦναντίον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπικράτησιν αὐτῆς καὶ ἐπόρισεν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Μαιμωνίδου ἀνανταγώνιστον κύρος παρὰ τοῖς ἐν τε τῇ Δύσει καὶ τῇ Ἀνατολῇ Ἰουδαίοις. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν χριστιανῶν φιλοσόφων ἐτιμῶντο πολὺ τὰ ἔργα ἐκείνου.

Ἐκ τῶν πολλῶν Ἰουδαίων τῶν ὑποστάντων τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μαιμωνίδου καὶ συνταξάντων ὑπομνήματα εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἢ εἰς ἀριστοτελικὰ συγγράμματα σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς· ὁ *Ἰωσήφ Φαλακούρα* (1225—1290) γράφας πλὴν ἄλλων ¹ ὑπόμνημα εἰς τὸν «Ὁδηγὸν τῶν πλανωμένων»· ὁ *Ἰωσήφ Gaspi* († 1350) συντάξας ὡσαύτως ὑπόμνημα τοῦ αὐτοῦ ἔργου· ὁ *Γέρσον* (*Levi ben Gerson*, 1288—1344) συγγράφας πλὴν τῶν ὑπομνημάτων θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν ἔργον «*Milhamoth Adonai*» ² ἐπιγραφόμενον καὶ ὄν παρεμφερὲς πρὸς τὸν Ὁδηγόν· ὁ *Μωϋσῆς ben Josua* συγγράφας ὑπομνήματα εἰς τὸ εἰρημένον ἔργον τοῦ Μαιμωνίδου καὶ εἰς συγγράμματα Ἀράβων φιλοσόφων, ἅτινα ὑπομνήματα σφῶνται ἐν χειρογράφῳ.

³ Ἀξιόλογος ἐγένετο ὁ ἐκ Νικομηδείας *Ἀαρὼν ben Elia* συντελέσας τῷ 1346 τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Ez-Chaim*» (τὸ δένδρον τῆς ζωῆς) ⁴, ὅπερ ἔτυχε πολλῆς τιμῆς. Οὗτος ὑπερμαχῶν τῆς δογματικῆς τῶν Κα-

Fr. Kuntze, Die Philosophie Salomon Maimons, 1913. — L. Roth, Spinoza, Descartes and Maimonides, 1924. — Überweg—Geyer 727.

¹ Τὸ σύγγραμμα τοῦ Φαλακούρα «*Προπαιδεία τῶν ἐπιστημῶν*», ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Βερολίνῳ, τῷ 1902, ὑπὸ τοῦ *M. David*.

² Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τῷ 1560 καὶ ὕστερον τῷ 1866.

³ Ὁ Γέρσον στοιχῶν τῷ Ἀβερρόῳ καὶ τῇ ἀριστοτελικῇ θεωρίᾳ ἀρνεῖται τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν καὶ παραδέχεται αἰδίδιον πρῶτην ὕλην, ἣτις ὡς παντὸς εἶδους ἄμοιρος δύναται νὰ ὀνομασθῆ «μηδέν».

⁴ Ἐξεδόθη τῷ 1841 ὑπὸ *Delitzsch* καὶ *Steinschneider*.

ραϊτῶν ἀντιμάχεται τοῖς φιλοσόφοις καὶ μέμφεται τοὺς Ραββανίτας καὶ σὺν αὐτοῖς τὸν Μαιμωνίδην ὅτι νοθεύουσι τὴν θρησκείαν διὰ τῆς φιλοσοφίας· πειρᾶται δὲ νὰ θεμελιώσῃ τὰ τῆς πίστεως δόγματα κατὰ τῶν ἐπιβλαβῶν τῆς φιλοσοφίας ἐπιδράσεων. Ἄλλ' εἰ καὶ διαφωνεῖ ἐν πολλοῖς πρὸς τὸν Μαιμωνίδην, ὅμως συμφωνεῖ αὐτῷ κατὰ τὰ κυριώτατα.

Κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα ὁ *Schemtob ben Josef* ὁ πρεσβύτερος (περὶ τὸ 1440) κατεπολέμει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰδίᾳ τοὺς ἀριστοτελικοὺς μάλιστα δὲ τὸν Μαιμωνίδην¹. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ *Ἰωσήφ ben Schemtob* ἠσχολεῖτο περὶ τὰ Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς ἃ ἔγραψεν ὑπόμνημα· προσέτι συνέταξεν ὑπόμνημα εἰς ἔργον τοῦ Ἀβερρόου καὶ συνέγραψε τὸ *Kebod Elohim* (ἐξουσία τοῦ θεοῦ) ἐκδοθὲν τῷ 1556. Ὁ συγγραφεὺς τιμᾷ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀβερρόην καὶ παραπέμπει συχνάκις εἰς τὸν Μαιμωνίδην ὡς αὐθεντίαν. Ὁ τούτου υἱός, *Schemtob ben Josef* ὁ νεώτερος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸν Ὀδηγὸν τῶν πλανομένων.

Ὡσαύτως ἐφιλοσόφησαν ὁ *Ἄλβων* († 1430), ὁ *Ἀβαρβαρέλης* (1437—1508) καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Λέων*, οἳ περὶ ἔρωτος διάλογοι² ἐμφαίνουσι τὴν ἐπὶ τὴν διανόησιν τῶν Ἰουδαίων ἐπίδρασιν τοῦ ἀνακαινισθέντος πλωτισμοῦ.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Εἰσαγωγή.

1. Ἡ κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ἀκμὴ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας προῆλθε κατ' ἐξοχὴν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ ἐν τῇ Δύσει λόγιοι ἔλαβον γνῶσιν πάντων τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων¹. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔμαθον αὐτὰ διὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἰουδαίων ὕστερον δὲ (ἀπὸ τοῦ 1220) ἔλαβον αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, ὑπερ μετεφράσθη ἀμέσως εἰς τὴν λατινικὴν. Ἐκτοτε τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα ὑπέκειντο βάσις τῆς φιλοσοφικῆς παιδείσεως, ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κυρίως φιλοσοφία καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐξαορακτοῦ ὡς ὁ «φιλόσοφος»². Ἡ τοιαύτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἐπικράτησις ἦτο εὐλόγον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεολογίας. Καὶ ὄντως οἱ θεολόγοι τῶν τότε καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων ἀντεῖχοντο τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον εἶχον ἀνάγκην θεωρητικῶν στοιχείων πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθειῶν. Κάλιστον δὲ δεῖγμα συγχωνεύσεως τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς θεολογίας εἶναι αἱ «*Summae theologiae*», αἵτινες συνετάχθησαν κατὰ τὸ 13^{ον} αἰῶνα καὶ μαρτυροῦσι τὴν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἀκμὴν τῆς συστηματικῆς ἐργασίας.

2. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐκκλησία τὸ κατ' ἀρχὰς διετέθη οὐχὶ εὐμενῶς πρὸς τὰ νέα διανοήματα³ καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἐν τοῖς σχολείοις δι-

¹ Ἡ συγγραφή αὐτοῦ ἐπεγράφετο *Emunot* (διδασκαλία τῆς πίστεως) καὶ ἐξεδόθη ἐν Φερράρα τῷ 1556.

² Οἱ διάλογοι ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ἰταλιστὶ καὶ ἐπεγράφοντο «*Dialogi di amore composti per Leone Medico, di natione Hebreo, et dipoi fatto christiano*», ἐν Ρώμῃ 1535. Φαίνεται δ' ὅτι ἐπέδρασεν καὶ ἐπὶ τὸν Σπινόζαν. Ἐπιθ. *B. Zimmels*, *Leone Hebreo*, 1892.

¹ Ἴδὲ ἀνωτ. σ. 414.

² Ἡ ἐρημνεία καὶ ἀνάπτυξις τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ στοιχειῶδες καὶ κύριον ἔργον τῶν διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας. Λιὸ πλεῖστα συνετάσσοντο ὑπομνήματα εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Σταγυρίτου.

³ Αἴτιον εἶναι τὸ ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐν ἀρχῇ κατὰ νέον πλατωνικὸν τρόπον ἐκτιθεμένη ἀφίστατο πολὺ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων.

δασκαλίαν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων¹. Ἄλλ' ὕστερον μετέβαλε διαθέσειν καὶ ἐπιφανεῖς ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ἤρξαντο νὰ ὑπομνηματίζωσιν ἅπαντα τὰ συγγράμματα τοῦ Σταγυρίτου οὐδὲ τὰ φυσικὰ ἐξαιρούντες².

3. Εἰς τὴν εὐρύτεραν τῆς φιλοσοφίας ἀνάπτυξιν συνετέλεσε καὶ ἄλλο ἀξιόλογον γεγονός, ἡ ἰδρυσις τῶν Πανεπιστημίων³. Ἐνῶ πρότερον ὡς μέσα μορφώσεως ἐχρησίμευον πολυάριθμοι Σχολαὶ τῶν μοναστηρίων, ἰδρύνονται ἤδη Πανεπιστήμια καὶ ταῦτα ἀποβαίνουνσι ζωνρὰ κέντρα τῆς τῶν ἐπιστημῶν θεραπείας. Τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον ἰδρύθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 12^{ου} ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος διὰ τῆς ὑπαγωγῆς πάντων τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς Σχολὰς τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας (Notre Dame) ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀρχιεπισκοπικῆς αὐτῆς (Universitas magistrorum et scoliarum)⁴. Τοῦτο δὴ τυχὸν πολλῶν προνομίων παρὰ τε τῶν παπῶν⁵ καὶ τῶν Γάλλων βασιλέων⁶ ἀνῆλθεν εἰς ἐξαιρέτων

¹ Ἡ ἐν Παρισίοις τῷ 1210 συνελθοῦσα σύνοδος ἀπηγόρευσε ἐπὶ ποιῆ ἀφορισμοῦ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ δὲ τοὺς κανονισμοὺς τοῦ Πανεπιστημίου ἐπιτρέπη μὲν ἡ μελέτη τῶν λογικῶν ἀλλ' ἀπηγορεύθη ἡ σπουδὴ τῶν φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν συγγραμμάτων ἐκεῖνου. Τῷ 1231 ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ ἕνατος διέταξεν ὅπως τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ἀπαγορευθέντα Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μὴ χρησιμοποιῶνται ἐν Παρισίοις μέχρι οὗ ἐλεγχθῶσι καὶ ἀπαλλαγῶσι πάσης ἐπὶ πλάνῃ ὑποφίας. Πρβλ. Jourdain, Über die Übersetzungen des Aristoteles, σ. 195 ἐξ.

² Ἡ σπουδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ τέως ἀπαγορευομένη ἀνεκηρύχθη ἤδη ὡς ὄρος ἀπαραίτητος εἰς τὰς ἐπιστήμας. Ὁ φιλόσοφος παρεβάλλετο πρὸς Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν οὗτος μὲν ἦτο «praecursor Christi in gratuitis» ἐκεῖνος δὲ «praecursor Christi in naturalibus».

³ Ἐπιθ. Denifle, Die Universitäten des Mittelalters bis 1400, 1895. — Ch. Langlois, Les Universités du moyen âge (ἐν Revue de Paris), 1896. — H. Denifle καὶ E. Chatelain, Chartularium Universitatis parisiensis, 4 τόμ., 1889—1897. — A. Luchaire, L'Université de Paris sous Philippe Auguste, 1899. — Rashdall, The Universities of Europe in the middle ages, 3 τόμ., 1895. — G. Robert, Les écoles et l'enseignement de la theologie pendant la première moitié du XIIe siècle, 1909. — M. de Wulfe, Histoire de la philos. médiévale, σ. 237 ἐξ. 1924. — Et. Gilson, La Philos. au moyen âge, σ. 126 ἐξ., 1925. — Πβλ. Überweg—Geyer σ. 681 ἐξ.

⁴ Ὁ ἀληθῶς θεμελιωτὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων εἶναι Ἰννοκέντιος ὁ τρίτος, προβιβασταὶ δὲ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ καὶ μάλιστα Γρηγόριος ὁ ἕνατος.

⁵ Οἱ πάπαι ἐπεθύμουν νὰ καταστήσωσι τὸ Πανεπιστήμιον κέντρον θεολογικῶν σπουδῶν ὑπηρετικῶν τῆς καθολικῆς πίστεως.

⁶ Οἱ βασιλεῖς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ βλέπωσι τὴν πρωτεύουσαν περιβαλλομέ-

περιωπὴν καὶ κατέστη ἐστία τῆς θεολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Δύσει. Κατὰ πρότυπον αὐτοῦ ἰδρύθη τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξωνίας¹, ὅπερ ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν διανοητικὸν βίον τῆς Ἀγγλίας. Ἐπικολούθησαν δὲ τούτοις τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge² καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς Εὐρώπης³. Τὸ Πανεπιστήμιον, ἐν ᾧ περ διεκρίνοντο οἱ σπουδασταὶ κατὰ ἔθνη (nationes), εἶχε τέσσαρας Σχολὰς, τ. ἔ. τὴν θεολογικὴν (facultas theologica), τὴν Σχολὴν τῶν ἐπιστημῶν (facultas artium), τὴν νομικὴν (facultas iuris canonici et civilis)⁴ καὶ τὴν ἰατρικὴν (facultas medicinae). Ἡ τῶν ἐπιστημῶν Σχολὴ περιελάμβανε τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἥτις εἶχεν ἰδίαν παρὰ τὴν θεολογίαν θέσιν⁵. Ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ ἐδιδάσκετο τὸ κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία ὕστερον δὲ κυρίως ἡ ἐξήγησις τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ γνῶσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπαραίτητος προπαιδεία καὶ εἰσαγωγὴ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, ἡ facultas artium ἦτο ἡ προπαρασκευαστικὴ Σχολὴ πᾶσων τῶν ἄλλων. Ὅθεν καὶ οἱ θεολόγοι

νῆν αἶγλην καὶ δόξαν διὰ τοῦ Πανεπιστημίου, οὗ ἔνεκα ἤρχοντο ξένοι πανταχόθεν τῆς Εὐρώπης.

¹ Τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξωνίας ἰδρυθὲν κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ἀνωμολόγει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ παρισίου Πανεπιστημίου, εἰς ὃ ὄφειλε τὴν τε ὀργάνωσιν καὶ τοὺς ἀρίστους καθηγητάς.

² Τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge ἦτο σπουδαῖον τοῦ τῆς Ὁξωνίας ὀργανώθη ἀριτίως κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα.

³ Τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βολώνης οὐχ ἦτο ἀρχαῖον τοῦ τῶν Παρισίων ἦτο ὀνομαστόν μάλιστα ἐπὶ ταῖς Σχολαῖς τοῦ δικαίου, ἐν δὲ τοῖς ἐπομένοις αἰῶσι ἀνέδειξε πολλοὺς καὶ σπουδαίους φιλοσόφους τε καὶ θεολόγους. Κανονικὴ Σχολὴν θεολογικὴν ἐκτίησεν ἐπὶ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ 6^{ου}, τῷ 1352.

⁴ Σημειῶδες ὅτι ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἐκράτουν κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα δύο ἐναντία τάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐτέρα ἐσκόπει τὴν καθαρὰν καὶ ἀνιδιοτελῆ θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης ἡ δὲ ἄλλη τὴν ὑποταγὴν τῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν εἰς σκοποὺς θρησκευτικοὺς. Διὸ, ἐνῶ πολλοὶ ἐσπούδαζον περὶ τὸ δίκαιον τὸ ὁμαϊκόν, οἱ πάπαι ἀπηγόρευσαν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ ἀπήτησαν ἵνα διδάσκῃται μόνον τὸ κανονικὸν δίκαιον ἢ θελον δηλαδὴ δίκαιον συντεῖον οὐχ εἰς αὐτόνομον πολιτικὴν ἀλλ' εἰς θρησκευτικὴν κοινωνίαν.

⁵ Ἡ θεολογία ἦτο ἰδίᾳ καὶ αὐτοτελὴς ἐπιστήμη κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας, ἥτις ἐφημιόσθη καὶ εἰς ἐκείνην. Ἡ τοιαύτη τῆς θεολογίας θεραπεία ὑπῆρξε πρᾶγμα σπουδαιότατον οὐ μόνον πρὸς τὴν ἐπιστήμην καθόλου καὶ τὸν πολιτισμὸν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

ἡσυχολοῦντο συντόμως περὶ τὴν φιλοσοφίαν· οἱ συγγραφεῖς σπουδαίων θεολογικῶν ἔργων ἦσαν ἅμα καὶ δεινοὶ ὑπομνηματισταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ δὲ τῆς διδασκαλίας μορφή ἦτο διττή, τὸ μὲν ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία κειμένων (*lectio*)¹ τὸ δὲ ἔρευνα καὶ συζήτησις (*quaestio et disputatio*)².

4. Τέλος συνήργησεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἴδρυσις τῶν ταγμάτων τῶν πτωχῶν ἰδίᾳ δὲ τῶν Δομινικανῶν καὶ τῶν Φραγκισκανῶν. Ὁ Δομίνικος καὶ ὁ Φραγκίσκος συγκροτοῦντες τὰ ἑαυτῶν τάγματα ἐπεδίωκον κυρίως πρακτικὸν σκοπὸν, τ. ἔ. τὸ κήρυγμα τῶν εὐαγγελικῶν διδασκάλων. Ἀλλὰ πρωτίμως ἐδέησε νὰ προσλάβωσι καὶ στοιχεῖα θεωρητικά, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ Δομινικανοί, οἵτινες σύμβολον εἶχον τὸ δρᾶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ, ἐνῶ οἱ Φραγκισκανοὶ προετίμων τὸ παράδειγμα μᾶλλον τοῦ λόγου. Ἐφαρμόζοντες λοιπὸν μᾶλλον ἢ ἦτιον τὸν λόγον ἦτο εὐλόγον νὰ τραπῶσι καὶ ἐκεῖνοι καὶ οὗτοι εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὅπερ δ' ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ ὅτι τῷ 1229 καὶ 1231 οἱ Δομινικανοὶ κατέλαβον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων δύο ἔδρας, περὶ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ οἱ Φραγκισκανοὶ ἐγένοντο κάτοχοι μιᾶς. Ἡ ὑπὸ τῶν ταγμάτων τούτων κατάληψις πανεπιστημιακῶν ἔδρῶν διήγειρε τὸν φθόνον καὶ τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἄλλων κληρικῶν, πρὸς οὓς ἐκεῖνα ἀντέτασσαν τὴν ἐμβροίθειαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν εὐδοκίμησιν τῶν ἐπιλέκτων αὐτῶν ὁπαδῶν. Καὶ τῷ ὄντι οἱ σπουδαιότατοι τῶν κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα γενομένων φιλοσόφων ἀνήκουσιν εἰς τὰ μνημονευθέντα τάγματα³.

¹ Ἐκ τῆς *lectio* ἀπέρρευσαν τὰ ὑπομνήματα εἰς τὴν Γραφὴν καὶ εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ.

² Αἱ *disputationes* διεκρίνοντο κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς δύο, τ. ἔ. εἰς *disputationes ordinarias* καὶ *disputationes de quolibet*. Ἐκεῖναι μὲν, κατὰ 14 ἡμέρας γινόμεναι, εἶχον μεγάλην ἀναφορὰν πρὸς τὰ ἤδη δεδιδασκόμενα καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν ἐνίων θεμάτων. Αὗται δέ, λεγόμεναι ἄλλως καὶ *disputationes generales* ἢ *communes*, ἐτελοῦντο δις τοῦ ἔτους (ἢτε ἐπλησίαζε τὸ πάσχα καὶ τὰ χριστούγεννα, *quolibet de pascha* καὶ *quolibet de natali*) καὶ εἶχον ἐπίσημον καὶ ἐορταστικὸν χαρακτῆρα, ὁπότε μετεῖχον πολλοὶ ἔξω τοῦ πανεπιστημιακοῦ κύκλου ὄντες καὶ διὴ καὶ ἱεράρχαι καὶ ἡγεμόνες. Πᾶς τις μετέχων ἠδύνατο νὰ προβάλῃ ζητήματα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς οἰκείας ἐπιστήμης· τὴν συζήτησιν διηύθυνεν ὁ διδάσκαλος συγχεφαλαίων ἐν καιρῷ τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς ἀποκρίσεις καὶ παρέχων ἐπὶ τέλους τὴν ὀριστικὴν τοῦ ζητήματος λύσιν (*determinatio*).

³ Ἐπιθ. *H. Denifle*, *Quellen zur Gelehrten-geschichte des Predigerordens im 13 und 14 Jahrh.* (ἐν *Archiv*, 2, 165 ἔξ.), 1886.—*P. Mandonnet*,

5. Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων γίνεται φανερόν ὅτι κατὰ τὴν 13^{ην} ἑκατονταετηρίδα ἐθεραπεύετο σφόδρα ἐν τῇ Δύσει ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, τοῦτο δ' ἐγένετο κατὰ διάφορον τρόπον τοῦ παρὰ τοῖς Ἀραβικοῦντος. Δὲν ἦσαν προσηλωμένοι εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τόσον δουλικῶς, ὅσον οἱ Ἀραβες οἵτινες ὑπέτασσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἑαυτῶν γνώμης καὶ ἐνόμιζον ὅτι οὐδαμῶς ἔπρεπεν ἐκεῖνῳ νὰ διαφωνῶσιν. Οἱ χριστιανοὶ σχολαστικοὶ περὶ πλείστου μὲν ἐποιοῦντο τὸν Ἕλληνα φιλόσοφον ἀλλὰ τὴν πίστιν ὑπὲρ τὴν φιλοσοφίαν τιθέμενοι εὐθὺς ἀπέριπτον καὶ διαρρήδην ἀπέκρουον τὰς ἀριστοτελικὰς θεωρίας τὰς μὴ δυναμένας νὰ συναρμοσθῶσι πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν¹. Ὁρμῶντο δηλαδὴ ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ἡ μὲν ἀποκάλυψις ὑπάρχει ἢ ἀπόλυτος καὶ ἀπρόσβλητος ἀλήθεια ὁ δ' ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι πλάνης καὶ ἀπάτης δεκτικός. Ἐνθα ἄρα ἐνεφανίζετο διαφωνία νοῦ καὶ ἀποκαλύψεως, ἐπερρίπτετο ἢ πλάνη εἰς τὸν νοῦν· δὲν ἐπετρέπετο ἢ ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως ἀπομάκρυνσις ἀλλ' ἐπεβάλλετο τῇ φιλοσοφίᾳ τὸ καθῆκον, ἵνα διὰ τῆς οἰκείας μεθόδου διορθώσῃ καὶ ἀνασκεύασῃ τὴν πλάνην. Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη τῆς ἀποκαλύψεως ἐθεωρεῖτο καὶ τότε, ὡς καὶ πρότερον, ὑπερέτερα κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης τῶν κατὰ νοῦν ἀληθειῶν. Ὅπως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης πάντα τὰλλα τῆς φιλοσοφίας τὰ μέρη ἀπέφαιναν ὑπηρετικά τῆς πρώτης φιλοσοφίας, οὕτω καὶ οἱ σχολαστικοὶ κατὰ τὸ παράδειγμα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐθεώρουν τὴν φιλοσοφίαν ὡς θεράπειαν τῆς θεολογίας (*ancilla theologiae*).

6. Ἡ διανόησις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶχε νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν, ἣν ἔπρεπε νὰ λάβῃ πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ ἀνεφάνησαν παντοῖαι τάσεις καὶ διάφοροι κατευθύνσεις. Ἄλλοι μὲν δηλαδὴ ἀπεδέξαντο στοιχεῖα ἀριστοτελικὰ ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἀντεῖχοντο τῆς αὐγουστινείου παραδόσεως, ἄλλοι δὲ ἐνέμειναν τῷ ἀριστοτελισμῷ προσαρμόσαντες αὐτὸν πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἄλλοι δὲ τέλος ἐνέκριναν τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσο-

De l'incorporation des Dominicains dans l'ancienne Université de Paris, 1896.—*Fr. Seppelt*, *Der Kampf der Bettelorden an der Universität Paris in der Mitte des 13. Jahrh.*, 1905.—*H. Holtzapfel*, *Handbuch der Geschichte d. Franziskanerordens*, 1909.—*Gratién*, *Les Franciscains à l'Université de Paris*, 1912. Πρὸβλ. καὶ *Überweg-Geyer*, σ. 728 ἔξ.

¹ Ἀλβέρτος ὁ μέγας ὁ μάλιστα ἐκ τῶν σχολαστικῶν συντελέσας εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας διαφωνεῖ αὐτῇ ἐν πολλοῖς καὶ σπουδαίοις ζητήμασιν.

φίαν καθ' ἣν αὕτη ἔλαβε μορφὴν διὰ τοῦ Ἀβερρόου. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἕτερά τις πρὸς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν φυσικὴν ὡς καὶ τὴν λογικὴν μέθοδον ῥοπή. Περὶ τῶν παντοίων τούτων τάσεων ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος.

Α' ΧΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

§ 1. Οἱ πρῶτοι εἰσαγαγόντες τὰς νέας πηγὰς.

1. Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀναγέννησιν συνεβάλετο ἡ κατὰ πρῶτον ἐν Ἰσπανίᾳ ἀρξαμένη χρῆσις τῶν διὰ μεταφράσεων πορισθειῶν νέων πηγῶν. Πρῶτος ὅστις ἐποίησεν εἰς τὴν Λύσειν γνωστὰ τὰ φιλοσοφικὰ ἐπιτεύγματα τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὁ Gundisalvi. Ὁ *Δομίνικος Gundisalvi* (Gundissalpinus), ἀρχιδιάκονος τῆς Σεγοβίας (Segovia) (ἀποθανὼν τῷ 1151), προουθυμήθη νὰ διαδώσῃ τὰς ἀριστοτελικὰς καὶ τὰς νέας πλατωνικὰς θεωρίας διὰ μεταφράσεων. Ἀλλὰ πλὴν τούτων παρεσκεύασε καὶ ἴδια συστηματικὰ ἔργα, οἷα τὰ *De unitate*¹, *De processione mundi*², *De anima*³, *De immortalitate animæ*⁴, *De divisione philosophiæ*⁵. Ἐν τῇ ὄντολογία στοιχεῖ τῷ Βοηθίῳ καὶ τῷ Ἀβικεβρών. Τὸ ὄν, λέγει, εἶναι ἡ ἔνωσις τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης· τὸ μὲν εἶδος εἶναι ἡ ἐνοποιὸς ἀρχὴ ἡ δὲ ὕλη καθ' ἑαυτὴν ἐμφανίζεται ὡς αἰτία τῆς πολότητος⁶. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐνότης ἢ μονὰς κατάγεται

¹ Ἡ πραγματεία αὕτη, ὑπὸ τοῦ P. Correns ἐκδοθεῖσα, προσενέμετο ἄλλοτε εἰς τὸν Βοήθιον.

² Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ G. Bülow, 1925.

³ Ἐξεδόθη ἐν μέρει ὑπὸ A. Löwenthal, 1890.

⁴ Ἐγένετο ἐκδοσις ὑπὸ G. Bülow τῷ 1897. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐθεωρεῖτο σπουδαῖον καὶ ἔτυχεν ἐπεξεργασίας ἢ χρήσεως παρὰ πολλῶν, οἷον Γουλιέλμου τοῦ ἐξ Auvergne, Ἰωάννου τοῦ Rupella, τοῦ Bonaventura καὶ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου.

⁵ Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ L. Baur τῷ 1903. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι εἰσαγωγή εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀπέρρευσεν ἐξ ἀραβικῶν (Al—Kindi, Al—Farabi, Ἀβικέννα καὶ ἄλλων) καὶ λατινικῶν (Βοηθίου, Ἰσιδώρου) πηγῶν. Ἀνατρέπει τὴν παραδεδομένην τάξιν τοῦ trivium καὶ quadrivium καὶ εἰσάγει τὴν ἀριστοτελικὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μαθηματικὴν, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν λογικὴν ὡς ὄργανον προπαρασκευαστικὸν τῆς φιλοσοφίας.

⁶ *De unit.* 3 «Cum autem forma materiæ unitur, ex coniunctione utriusque necessario aliquid unum constituitur».

ἐκ τῆς πρώτης, τῆς δημιουργοῦ μονάδος καὶ διαφέρει αὐτῆς. Ἡ μὲν δηλαδὴ δημιουργὸς ἐνότης ὑπάρχει ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος, ἀμετάβλητος καὶ ἀναλλοίωτος, ἡ δὲ δημιουργηθεῖσα εἶναι δεκτικὴ τῆς πολότητος, τῆς μεταβολῆς καὶ ἀλλοιώσεως. Ὅσῳ μᾶλλον ἀπομακρύνεται ἡ δημιουργηθεῖσα ἐνότης ἀπὸ τῆς πρώτης καὶ ἀληθοῦς ἐνότητος, τοσοῦτῳ γίνεται ποικιλωτέρα καὶ συνθετωτέρα. Εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην ἀκολουθεῖ ἀμέσως ὁ νοῦς, ᾧ ἔπεται ἡ ψυχὴ καὶ ὁ σωματικὸς κόσμος¹. Ἡ ὕλη διήκει διὰ πάντων, πᾶν δ' ὄν δεδημιουργημένον, ὁ τε νοῦς ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ, συνέστηκεν ἐξ ὕλης καὶ εἶδους².

Ἐν τῇ κοσμολογίᾳ πειροᾶται ὁ Gundisalvi νὰ ἀγάγῃ εἰς ἀρμονίαν τὴν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου χριστιανικὴν διδασκαλίαν πρὸς τὴν νέαν πλατωνικὴν περὶ ἀπορροῆς θεωρίαν τὴν ἀπαντῶσαν παρὰ τῷ Ἀβικέννα καὶ τῷ Ἀβικεβρών. Ὁ θεός, λέγει, εἶναι ἀκίνητος καὶ ἀναρχος· ἡ δὲ ὕλη καὶ τὸ εἶδος, καθ' ὅσον ὑπάρχουσι *δυνάμει* (secundum esse materiale) δὲν ἔχουσιν ἀρχὴν ἀλλ' εἶναι αἰτῖα³. Πάντα τὰ εἶδη ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ πρώτου καὶ ἀπλοῦ εἶδους τῆς θεότητος⁴. Κατὰ δὲ τοὺς βαθμοὺς τῶν δευτερευόντων αἰτίων διακρίνονται τρεῖς κόσμοι· ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος ὁ ὑπὲρ τὸ στερέωμα εἶναι ἀσώματος καὶ ἀφθαρτος, ὁ δὲ δευτέρος ὁ ἀπὸ τούτου μέχρι τῆς σελήνης εἶναι σωματικὸς ἀλλ' ἀφθαρτος, ὁ δὲ τρίτος ὁ ὑπὸ τὴν σελήνην σωματικὸς καὶ φθαρτός⁵.

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια σώματος ὁργανικοῦ, οὐσία ἀσώματος, ἀκίνητος μὲν κινητικὴ δὲ τοῦ σώματος. Τὰς ψυχὰς ποιεῖ ὁ θεὸς οὐχὶ ἀμέσως ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῶν ἀγγέλων, οἵτινες δημιουργοῦσιν αὐτὰς ἐκ πνευματικῆς ὕλης⁶. Τὴν δ' ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἀποδεικνύει ὁ φιλόσοφος διὰ λόγων ἐξωτερικῶν (conclusiones ex extraneis) καὶ λόγων ἐσωτερικῶν ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ πράγματος ἐγκειμένων (argu-

¹ Αὐτ. 5 καὶ 6.

² Αὐτ. 8.

³ *De proces. mundi* 17. 34.

⁴ Αὐτ. 40.

⁵ Αὐτ. 53.

⁶ *De proces. mundi* 51. «Ministerio enim angelorum dicunt philosophi ex materia et forma novas cotidie creari animas, celos etiam moveri».

menta ex propriis), ἀρύεται δ' αὐτοὺς ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς νέας πλατωνικῆς θεωρίας¹.

2. Ἐκ τῶν ἐν Παρισίοις θεολόγων διαπρέπει κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον *Γουλιέλμος ὁ ἐξ Αὐκερρε* (Guillaume d'Auxerre) ἀποθανὼν περὶ τὸ 1237. Οὗτος² συνέταξεν ὑπόμνημα εἰς τὸν Anticlaudianus τοῦ Ἀλανοῦ, ἔνθα παραπέμπει εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ἀβερρόου. Κυριώτατον δ' αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ³, ὅπερ ὑπὸ τῶν συγχρόνων σφόδρα ἐτιμᾶτο, καθὰ μαρτυροῦσιν αἱ ἐπακολουθήσασαι ἐπιτομαὶ καὶ τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων.

3. Σύγχρονος καὶ συνάδελφος τοῦ Γουλιέλμου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἦτο ὁ *Φίλιππος Γρεβίους* (Philipp de Grève), ἀποθανὼν τῷ 1236. Οὗτος ἔγραψεν ἔργον (εἰσέτι ἀνέκδοτον) ἐπιγραφόμενον *Summa quaestionum theologiarum* ἢ *Summa de bono*, ὅπερ εἶναι κυρίως θεολογικὸν ἀλλ' ἄπτεται καὶ προβλημάτων φιλοσοφικῶν. Ὁ συγγραφεὺς προτίθεται σκοπὸν νὰ ἐπιρρώσῃ τὰ δεδομένα τῆς πίστεως διὰ λόγων ἐκ τῆς φιλοσοφίας προσαγομένων. Παραπέμπει εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ μνημονεύει τοῦ Ἀβερρόου⁴. Ἰδίᾳ δὲ τοῦτο διδάσκει τὸ δίδαγμα, ὅτι αἱ ὑπὲρ τὸ σῶμα οὐσίαι καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ σύγκεινται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, ὅποτε πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐν ἑαυταῖς τὸ quod est καὶ τὸ quo est⁵.

¹ Ἀποκρούει τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πλατωνικὰς ἀποδείξεις ὡς ἄγαν γενικὰς καὶ δυναμένας νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ ἐπὶ τῶν ζώων. — *B. Haugréau*, *Hist. de la philos. scol.* 2, 55 ἔξ.—*J. A. Endres*, *Die Nachwirkung von Gundissalinus De immortalitate animae*, 1900.—*Cl. Baumker*, *Dominicus Gundissalinus als philosophischer Schriftsteller*, 1898. — Πβλ. *Überweg—Geyer*, 729 ἔξ.

² Ὁ Γουλιέλμος διορίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ 9ου εἰς τὴν ἐπιτροπείαν, ἣτις ἔμελλε νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 1210 ἀπαγορευθέντα Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ καθαίρουσα αὐτὰ νὰ καταστήσῃ εὐχρηστα εἰς τὴν διδασκαλίαν.

³ Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου εἶναι «*Summa super quatuor libros sententiarum (Summa aurea)*». Ἐξεδόθη δ' ἐν Παρισίοις τῷ 1500, 1518 καὶ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1591.

⁴ Παραπέμπει εἰς πολλὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, ἅτινα μεταφράσθησαν εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Φαίνεται δ' ὅτι γινώσκει καὶ τὸν Ἀβικένναν.

⁵ Ἀλέξανδρος ὁ Halensis ἀρύεται πολλὰ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Φιλίππου. — Ἐπιθ. *P. Minges*, *Philosophiegeschichtliche Bemerkungen über Philipp von Grève*, 1914.—Πβλ. καὶ *Überweg—Geyer*, σ. 730.

4. Τοὺς εἰρημένους ὑπερβάλλει ὁ *Γουλιέλμος ὁ ἐξ Αὐκερρε* (Guillelmus Parisiensis) γεννηθεὶς ἐν Αὐριλλάκῃ καὶ φοιτήσας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων, οὗ ὕστερον ἀνεδείχθη ἐπιφανὴς διδάσκαλος. Διὰ τὴν πολυμαθειαν ἀνῆλθε τῷ 1228 εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῶν Παρισίων καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1249. Πλὴν πολλῶν ἄλλων συγγραμμάτων εἰς τὴν θεολογίαν ἀναφερομένων ἔγραψε μέγα φιλοσοφικὸν ἔργον «*De universo*» ἐπιγραφόμενον, ᾧ προστίθενται δύο μικρότερα, τὸ «*De trinitate*» καὶ τὸ «*De anima*». Τὰ συγγράμματα ταῦτα μαρτυροῦσιν ἐμβριθῆ διάνοιαν καὶ εὐρείαν πολυμαθειαν¹. Ὁ Γουλιέλμος ἐγίνωσκεν οὐ μόνον τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν² ἀλλὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν ἀραβικὴν φιλοσοφίαν³, ἧς πολλὰ μέρη ἐλέγχει καὶ ἀποδοκιμάζει. Ἐν τῇ μεταφυσικῇ, τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ κοσμολογίᾳ ἀκολουθεῖ ὡς τὰ πολλὰ τῷ Πλάτῳ, οὗ γινώσκει ἀμέσως μόνον τὸν Τίμαιον καὶ τὸν Φαίδωνα. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως θεοῦ καταφεύγει εἰς τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον, εἰς παλαιότερους σχολαστικούς καὶ εἰς Ἀραβας⁴. Μεταχειρίζεται δὲ κυρίως τὸ ἐπιχείρημα (ὑπομνησκον τὸν Ἀνσελμον), καθ' ὃ πρέπει ἐκ τοῦ ὄντος διὰ μετοχῆς (ens per participationem) νὰ συναγάγωμεν τὸ ὄν δι' ἑαυτοῦ (ens per essentiam)⁵. Πάντα τὰ ὄντα ἐκτὸς τοῦ θεοῦ ὑπάρχουσι

¹ Ἐξεδόθησαν ἐν Νῦρνμπεργ, τῷ 1496, ἐν Βενετίᾳ τῷ 1591 καὶ τελειότερον ἐν Αὐριλλίᾳ τῷ 1674. Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸ ἔργον «*De immortalitate animae*», οὗ κριτικὴν ἔκδοσιν ἐποίησατο ὁ C. Bülow. Ἐν τούτῳ ὁ Γουλιέλμος ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν κατὰ λέξιν τὰ ὑπὸ τοῦ Γουνδισσαλίνου ἐν τῷ ὁμωνύμῳ συγγράμματι εἰρημένα.

² Ἐγίνωσκε μὲν πάντα τὰ συγγράμματα τοῦ Σταγίριτου ἀλλὰ δὲν ἐπορίσατο ἐξ αὐτῶν μεγάλην ὠφέλειαν, διότι δὲν εἰσεχώρησεν εἰς τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας.

³ Ὁ Γουλιέλμος ἠσπάσατο ἀραβικὰ καὶ ἰουδαϊκὰ διδάγματα, μάλιστα δὲ θεωρίας τοῦ Ἀβικεβρόν, ὃν σφόδρα τιμᾷ καὶ ἐκλαμβάνει ὡς χριστιανόν.

⁴ Τὴν ἀριστοτελικὴν ἀπόδειξιν τοῦ πρώτου κινουόντος δὲν εὐρίσκει ἀκριβῆ. *De universo* 1, 1, 26.

⁵ Πᾶν γνῶρισμα ἀνήκει τινὶ ἢ κατ' οὐσίαν (prædicatio secundum essentiam) ἢ κατὰ μετοχὴν (prædicatio secundum participationem). Ἀλλὰ τὸ δεύτερον προϋποθέτει τὸ πρῶτον. Διότι, ἐὰν ὑποθεθῇ ὅτι ὄν τι εἶναι π. χ. ἀγαθὸν διὰ μετοχῆς τῆς ἀγαθότητος ἑτέρου καὶ ὅτι τοῦτο πάλιν εἶναι ἀγαθὸν διὰ μετοχῆς τῆς ἀγαθότητος τρίτου, ἡ μετοχὴ αὕτη ἢ χωρεῖ ἐπ' ἄπειρον (ὅπερ ἀτοπον) ἢ τεματίζεται εἰς ὄν, ὅπερ εἶναι οὐχὶ διὰ μετοχῆς ἀλλὰ κατὰ τὴν οἰκειάν οὐσίαν ἀγαθόν. Ἐφαρμόζοντες τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸ «εἶναι» προαγομεθὰ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν θεὸν ὡς τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ ὄν. Ὑπάρχουσι δηλαδὴ ὄντα, οἷς ἀνήκει τὸ «εἶναι» μόνον κατὰ μετοχὴν,

κατὰ μετοχὴν τῆς θείας οὐσίας, εἶναι ἄρα ἔργα τοῦ θεοῦ· τὸ δὲ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἔχει αἰτίαν τὴν θεϊαν δύναμιν τὴν ἄγουσαν πάντα εἰς τὴν ὑπαρξιν. Ἡ θεία δύναμις πρόπει νὰ νοηθῇ ὡς ἡ ὑψίστη καὶ τελειότατη δύναμις, διότι ὁ θεὸς ὡς τὸ τελειότατον ὄν ἀποκλείει πάντα τινὰ περιορισμόν¹. Πρὸς τὴν τοιαύτην δύναμιν εἶναι συναφῆς ἡ ἐλευθέρα βούλησις καὶ ἡ τελεία γνῶσις. Ὁ θεὸς λοιπὸν δημιουργεῖ τὰ ὄντα διὰ τῆς παντοδυναμίας καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τῆς βουλήσεως. Τὸ δὲ πρότυπον, καθ' ὃ δημιουργεῖ, εἶναι ἡ αἰδιος σοφία ἢ πάσας τῶν ὄντων τὰς ἰδέας ἐμπεριέχουσα τ.ἔ. ὁ κατὰ Πλάτωνα νοητὸς κόσμος². Ἡ θεία σοφία φέρει ἐν ἑαυτῇ τῶν ὄντων τὰ πρότυπα· ἡ θεία βούλησις προάγεται εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ δημιουργήσῃ κατ' αὐτά· ἡ θεία δύναμις πραγματοῖ τὴν ἀπόφασιν³.

Ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ἧτις ὑπάρχει ἰδία οὐσία καὶ πάντῃ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος χωρμένη αὐτῷ ὡς ὄργανῳ πρὸς ἄσκησιν τῶν κατ' αἴσθησιν λειτουργιῶν. Ἔχει δ' ἡ

διότι καθ' ἑαυτὰ δύνανται νὰ ὑπάρχωσι καὶ νὰ μὴ ὑπάρχωσι. Τοῦτου οὕτως ἔχοντος ὀφειλομένον φεύγοντες τὴν ἀτοπίαν τῆς εἰς ἄπειρον χωρήσεως νὰ ὁμολογήσωμεν ὄν, ᾧ ἀνήκει τὸ «εἶναι» οὐχὶ διὰ μετοχῆς ἀλλὰ δι' οὐσίας καὶ ὅπερ κατ' ἀκολουθίαν ὑπάρχει ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἀναγκάως. Τοῦτο δὴ τὸ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἀναγκάως ὑπάρχον εἶναι ὁ θεός. De trinit. 2. 3.

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. 8. 10.

² De univ. p. 1. sect. 1. c. 21. Ὁ ἀρχέτυπος κόσμος εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ καὶ ἀληθινὸς θεός. Αὐτ. c. 14.

³ Οὕτως ἀναιρεῖται, λέγει, ἡ τῶν Ἀράβων φιλοσόφων διδασκαλία ὅτι ὁ θεὸς δημιουργεῖ τὰ ὄντα διὰ μόνης τῆς ἑαυτοῦ νοήσεως. Οὐχ ἦττον ἄτοπος εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ προέρχεται μόνον ὁ πρῶτος νοῦς καὶ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ὄντων προέρχεται ἐμμέσως δι' αὐτοῦ. Διότι ἡ θεία σοφία ἔχει ὁμοίως πρὸς πάντα τὰ γινωσκόμενα οὐδ' ὑπάρχει αὐτῇ ἄλλο μὲν ἐγγυτέρω ἄλλο δὲ ἀπωτέρω. Πᾶσαι αἱ τῶν ὄντων ἰδέαι ἐμπεριέχονται καθ' ὁμοιον τρόπον ἐν τῇ θείᾳ σοφίᾳ· ὁ θεὸς ἄρα ποιεῖ πάντα ἀμέσως. Ἡ δὲ ἀπόφασις, ὅτι «ab uno non est nisi unum» ἀληθεύει ἐπὶ τῶν φυσικῶν καὶ οὐχὶ τῶν ἐλευθέρων αἰτίων, οἷον εἶναι ὁ θεός. (Αὐτ. p. 1. sect. 1. c. 26. 27. — Ὡσαύτως καταπολεμεῖ ὁ φιλόσοφος τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰδιος καὶ ἀναρχος καὶ πειρατὰ νὰ ἀποδείξῃ τούναντίον, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν. (Αὐτ. sect. 2. c. 11). Σφοδρῶς πάλιν ἀποκρούει τὸν ὑποτιθέμενον περιορισμόν τῆς θείας προνοίας καὶ προθυμείται νὰ δείξῃ ὅτι αὕτη ἐκτείνεται ἐπὶ πάντα τὰ ἐπὶ μέρος δημιουργήματα. (Αὐτ. sect. 3. c. 2). Οὐδὲ μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τοῦ ἐναντίου τὰ ἐν τῷ κόσμῳ κακά, διότι κατ' ἀλήθειαν ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸ ἀγαθόν. (Αὐτ. c. 4 ἔξ.).

ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα ὡς ὁ καθαρός πρὸς τὴν κιθάραν¹. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὅμως ὀρίζεται ἡ ψυχὴ καὶ κατὰ τρόπον ἀριστοτελικόν ὡς «perfectio corporis physici organici potentia vitam habentis». Μία οὐσα καὶ ἀπλή ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἀμέριστον ἐνεργεῖαν τὴν νόησιν. Ἡ τῶν Ἀράβων ἄρα φιλοσόφων θεωρία, καθ' ἣν ὁ ποιητικὸς νοῦς ὑπάρχει εἰς πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις κοινός, κειρωρισμένος καὶ διάφορος τῶν κατὰ μέρος ψυχῶν, φαίνεται τῷ Γουλιέλμῳ ἀνυπόστατος δοξασία. Ἡ γνῶσις κατὰ τοῦτον δὲν ἤρτηται ἐκ τῆς ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἐπενεργείας ἀλλοτρίου νοῦ ἀλλ' ἐκ τῶν ἀμέσως ἐναργῶν ἀρχῶν, αἵτινες τῇ ψυχῇ φέρει ἀνήκουσιν. Ἡ ψυχὴ δηλαδὴ ἔχει πρὸ αὐτῆς οἰονεὶ ἔσοπτρον τὸν θεῖον λόγον καὶ ἐν αὐτῷ ἐποπτεύει ἀναλόγως τῆς ἑαυτῆς δυνάμεως τοὺς αἰδιούς τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ νόμους². Ποιητικὸς νοῦς καὶ δυνάμει νοῦς δὲν δύνανται τὸ παράπαν νὰ διακριθῶσι, διότι πᾶσαι τῆς ψυχῆς αἱ δυνάμεις δὲν εἶναι ἀλλήλων διάφοροι· αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι διάφοροι αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἀλλ' ἀπλῶς διάφοροι τρόποι τῆς ἐνεργείας αὐτῆς³. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ τῷ Πλάτῳ καὶ τῷ Ἀβυνοστίνῳ, διακρίνει δὲ τρία τῆς γνώσεως ὑποκείμενα τ.ἔ. τὸν ἔξω κόσμον καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς νοήσεως ἀρχάς. Περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μαρτυροῦσι δύο διάφοροι πηγαὶ τῆς γνώσεως, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις· ἐκείνη μὲν προσλαμβάνει τὴν αἰσθητὴν μορφήν δι' ἐξωτερικῆς ἐντυπώσεως αὕτη δὲ ἀρύεται τὴν νοητὴν μορφήν (formam intelligibilem) ἐξ ἑαυτῆς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν κατ' αἴσθησιν παραστάσεων⁴. Τὴν δὲ ψυχὴν γινώσκει ἡ συνείδησις ἀμέσως. Ἡ συνείδησις ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως οὐ μόνον τῆς ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῆς, τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀθανασίας· πρὸς δ' εἶτι ἀποκαλύπτει τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς τῆς νοήσεως⁵, τὰς πρῶτας ἀρχάς τῆς

¹ De anima, c. 5. pars. 23.

² Αὐτ. c. 1. pars. 4. c. 7. p. 5 καὶ 6.

³ Αὐτ. c. 3. p. 6.

⁴ Διὰ τῶν νοητῶν μορφῶν γινώσκει ὁ νοῦς πρῶτον μὲν τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα ἔπειτα δὲ τὴν γενικὴν καὶ ἀφηρημένην οὐσίαν. Τέλος δὲ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον (modus per connexionem sine per colligationem) συναφῇ πρὸς ἕξιν εἴτε δι' ἀσκήσεως προσγινομένην εἴτε ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐπιπνεομένην κρίνομεν καὶ συλλογίζομεθα καὶ ἀναμνησκόμεθα.

⁵ Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς νοήσεως, αἱ ὑπέρταται ἀρχαὶ τῶν ἐπιστημῶν ὀνομάζονται prima intelligibilia, primae impressiones, maximae propositiones, dignitates et communes animarum conceptiones, lumina per se ipsa.

ἀποδείξεως¹. Αἱ πρῶται βάσεις καὶ προϋποθέσεις τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως κατάγονται ἐκ τοῦ θεοῦ· ἐν ἐκείνῳ ὑπάρχουσι πάντες οἱ κανόνες τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἠθικῆς². Ἐκεῖ λοιπόν, ἐν τῷ θεῷ, ἐπιπτεύει ὁ νοῦς τὰς ὑπερτάτας ἀρχάς, τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας καὶ τὰ νοητὰ εἶδη, ἐὰν μόνον τύχη τοῦ θείου φωτισμοῦ³. Εἶναι δ' ἀθάνατος οὐδ' ἀπτεται τῆς ψυχῆς τὸ παράπαν ὁ θάνατος καὶ ἡ τοῦ σώματος διάλυσις· διότι δὲν ζῆ ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ σώματος ἀλλὰ τοῦναντίον τὸ σῶμα διὰ τῆς ψυχῆς⁴.

Ὁ Γουλιέλμος εἶναι ὁ πρῶτος μέγας φιλόσοφος τοῦ 13^{ου} αἰῶνος· γινώσκει νὰ χρησιμοποιῆ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Ἀράβων καὶ σπουδάζει νὰ ἐκλέγη μετὰ περισκέψεως ἐκ τῶν πολλῶν θεωριῶν τὰ πρόσφορα στοιχεῖα πρὸς συντέλεσιν ἐνιαίου ὅλου. Συγγραφεὺς ὢν δυνατὸς ἔχει διάνοιαν φωτεινὴν καὶ παρέχει πλείστας εἰδήσεις περὶ τῶν ἠθῶν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ πανεπιστημίου, ἔξ ὧν λαμβάνομεν ἐννοίαν τοῦ κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ αἰῶνος ἐκείνου κρατοῦντος πολιτισμοῦ⁵.

§ 2. Οἱ περὶ τὴν φύσιν φιλόσοφοι.

1. Ἡ φυσικὴ καὶ ἡ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία τοῦ 13^{ου} αἰῶνος προήχθησαν ἱκανῶς διὰ τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Ἀρά-

¹ Διακρίνονται ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου δύο τάξεις ὑπερτάτων ἀρχῶν, αἱ *regulae veritatis* ἢ *regulae primae ac per se notae* καὶ αἱ *regulae honestatis*. Ἐκεῖναι μὲν περιλαμβάνουσι τὸν λογικὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως καὶ τὸν τῆς λεγομένης τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως, ἔτι δὲ τὴν ἀπόφανσιν ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μείζον τοῦ μέρους· αὕτη δὲ περιέχει τὸν φυσικὸν νόμον (*lex naturalis*). Αὐτ. c. 7. p. 6.

² Αὐτ. c. 7. p. 6 «*hic autem sunt omnes regulae veritatis, regulae, inquam, primae ac per se notae, similiter ac regulae honestatis*». Πρβλ. *De trin.* c. 9.

³ *De anima* c. 7. p. 6. *Hoc igitur (speculum) divinum... conjunctissimum est et praesentissimum naturaliterque coram positum intellectibus humanis*.

⁴ Αὐτ. c. 5. p. 22 ἔξ.

⁵ Ἐπιθ. *N. Valois*, *Guillaume d'Auvergne, sa vie et ses ouvrages* 1880.—*B. Hauréau*, *Histoire de la philos. scol.* 2, 1. 1880 καὶ *Not et extra.*—*J. Kramp*, *Des Wilhelm von Auvergne Magisterium divinae, Gregorianum* 1920 καὶ 1921. Πρβλ. *Überweg-Geyer* σ. 730 ἔξ. καὶ *M. de Wulf*, *Histoire de la phil. méd.* 1, σ. 323 ἔξ.

βων¹. Ἄλλ' ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἶχεν ἤδη προσαρμοσθῆ ἡ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία πρὸς τὴν νέαν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν. Διὸ καὶ οἱ ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος φιλοσοφοῦντες συνῆπτον τὴν φυσικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτῆς πρὸς τὰς ὀντολογικὰς θεωρίας τοῦ νέου πλατωνισμοῦ. Οἱ κυριώτατοι προστάται τῆς νέας ταύτης κατευθύνσεως ἦσαν οἱ Ἄγγλοι Ἀλέξανδρος Neckham, ὁ Ἀλφρέδος Ἄγγλικός, ὁ Μιχαὴλ Σκῶτος καὶ ὁ Ροβέρτος Grosseteste.

2. Ὁ Ἀλέξανδρος Neckham, ὅστις περὶ τὸ 1180 ἐν Παρισίοις ἐδίδασκε καὶ περὶ τὸ 1217 ἐτελεύτησεν, ἔγραψε *De naturis rerum*, διδακτικὸν ποίημα *De laudibus divinae sapientiae* ἐπιγραφόμενον² καὶ *De nominibus utensilium*. Πραγματοκρατικὸς ὢν καθήπτετο σφόδρα τῶν λογικῶν καὶ ἐσπουδάζεν ἰδίᾳ περὶ τὴν φυσικὴν γινώσκων ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους³ καὶ τινῶν Ἀράβων⁴. Συμπολίτης καὶ φίλος αὐτοῦ ἦτο ὁ Ἀλφρέδος Ἄγγλικός (Alfredus Anglicus ἢ Sareshel), ὅστις μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκ τῆς ἀραβικῆς γλώσσης, ἣν εἶχε μάθει ἐν Ἰσπανίᾳ, τὸ ψ. ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα περὶ φυτῶν καὶ προσέθετο μικρὸν ὑπόμνημα⁵. Προσέτι μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς ἐπίμετρον εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν Μετεωρολογικῶν⁶. Καὶ ἴδιον δὲ

¹ Ἡ φυσικὴ καὶ ἡ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία ἐπέδοσαν κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα διὰ τῶν μεταφράσεων Κωνσταντίνου τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἔτυχον ἐπιμελοῦς θεραπείας μάλιστα ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Chartres.

² Ταῦτα συνεξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ M. Th. Wright ἐν Λονδίῳ, τῷ 1863. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθη καὶ τὸ *De nominibus utensilium*.

³ Τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγίνωσκε πάντως τὸ περὶ οὐρανοῦ καὶ τὸ περὶ ψυχῆς σύγγραμμα.

⁴ Ὁ Ρογήρος Βάκων παραπέμπει εἰς τὸν Ἀλέξανδρον λέγων ἅμα περὶ αὐτοῦ: «*Hic...in multis vera et utilia scripsit; sed tamen inter auctores non potest nec debet iusto titulo numerari*» (*Opera ined. Comp. studii philos.* c. 7).—Περὶ Ἀλεξάνδρου Neckham ἔπιθ. *Hauréau* *Histoire de la philos. sc.* 2, 1, 62 ἔξ.—*P. Meyer*, *Notices sur les Corrogationes Promethei d'Alexandre Neckham*, 1898.—*Grabmann*, *Forschungen*, 24-25. Πρβλ. καὶ *Überweg-Geyer*, σ. 731.

⁵ Ἡ μετάφρασις εἶναι ἀφιερωμένη τῷ φυσικῷ Ρογήρῳ Hereford (περὶ τὸ 1178).

⁶ Τοῦτων παρεσκεύασεν ὑπομνήματα, ὧν χρῆσιν ἐποιήσατο ὁ Ρογήρος Βάκων. Ἐπιθ. *A. Pelzer*, *Une Source inconnue de R. Bacon, Alfred de Sareshel, commentateur des Météorologiques d'Aristote* (ἐν *Arch. franc. hist.* 1919, σ. 44 ἔξ.).

συνέγραψε φυσιολογικὸν καὶ ψυχολογικὸν ἔργον *De motu cordis* ἐπιγραφόμενον καὶ τῷ Ἀλεξάνδρῳ Neckham προσφωνούμενον¹. Τὸ ἔργον μαρτυρεῖ εὐρείαν γνῶσιν τῆς νέας ἐπιστημονικῆς ὕλης² καὶ σπουδὴν πρὸς χρῆσιν τῶν νέων θεωριῶν. Ὁ Ἀλφρέδος δὲν εἶναι, ὡς υπετέθη³, ὁπαδὸς τῆς πανθείας ἀλλ' ἀπλῶς ἀκολουθεῖ τῷ πλατωνισμῷ ἢ τῷ νέῳ πλατωνισμῷ καθ' ἣν οὗτος ἐμφανίζεται μορφήν παρὰ τοῖς μετέπειτα Ἑλλησι καὶ ξένοις. Ὁ κόσμος παρίσταται ὅτε μὲν ὡς δημιουργηθεὶς κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου καὶ τοῦ Χαλκιδίου ὅτε δὲ ὡς προελθὼν ἀπὸ τοῦ θεοῦ κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῆς νεοπλατωνικῆς ἀποροῆς⁴. Ἐκ τοῦ θεοῦ δηλαδὴ ἐκπηγάζουσι πάντα τὰ ὄντα κατὰ τὴν ἐξῆς κατιοῦσαν βαθμολογικὴν σειρᾶν· ὁ θεός, ἡ νόησις (*intelligentia*), ὁ νοῦς (*intellectus*), ὁ καθολικὸς λόγος (*ratio*), ἡ καθολικὴ φαντασία καὶ τέλος ἡ αἰσθητὴ καὶ κινητὴ φύσις. Ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία ἀσώματος, ἀπλή καὶ ἀμέριστος, νοητικὴ καὶ ὑπερέχουσα γνώσεως καὶ φωτισμοῦ δεκτικὴ⁵. Συναπτομένη δὲ πρὸς τὸ σῶμα κτᾶται τὴν κατ' αἴσθησιν καὶ φαντασίαν γνῶσιν τῶν καθ' ἕκαστον (*ratio particularis*), ἥτις παρὰ πολλοῖς δὲν χωρεῖ πέρα τῆς γνώσεως τοῦ πιθανοῦ. Ὅπερ δὲ σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἐνώσεως ὀρίζει τὴν ψυχὴν ὁ Ἀλφρέδος κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν τρόπον ὡς ἐντελέχειαν σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ⁶.

¹ Τοῦτο ἐξεδόθη τῷ 1923 μετὰ κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν παρατηρήσεων ὑπὸ τοῦ Cl. Baumker, καθ' ὃν τὸ ἔργον συνεγράφη τῷ ἔτει 1210.

² Ὁ Ἀλφρέδος παραπέμπει πλὴν τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου εἰς τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Ἰπποκράτους, τὴν ἰατρικὴν τέχνην τοῦ Γαληνοῦ, τὸ βιβλίον τὸ περὶ νοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύως, ἔτι δὲ εἰς τὸν *Quostā ben l'āqā*, τὸν Ἰσαὰκ Ἰσραηλὶ καὶ τὸ βιβλίον *De causis*. Ὁσαύτως ἐποιήσατο χρῆσιν τῶν παντοίων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, καθὰ ἔδειξεν ὁ Baumker.

³ Ὁ Baumker (*Die Stellung des Alfred von Sareshel (Alfredus Anglicus) und seiner Schrift De motu cordis in der Wiss. des beginnenden XIII Jahr., 1913*) ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Barach δὲν εἶναι ὀρθή.

⁴ Τὴν νέαν πλατωνικὴν θεωρίαν ἐγίνωσκεν ὁ Ἀλφρέδος ἐκ τοῦ *Liber de causis*,

⁵ *De motu*, ἔκδ. Baumker, κ. 8. σ. 34^a «*Simplex et impartibilis est anima*». Prologus 2^a «*In se enim considerata substantia est incorporea, intellectiva, illuminationum quae a primo sunt ultima relatione perceptiva*».

⁶ Ἀδ. κ. 16, σ. 93^a *Est enim (anima) perfectio prima corporis physici potentia vitam habentis*. Πρὸβλ. καὶ Prol. 3^a «*Relata vero anima perfectio est corporis physici organici*». Εἰρησθῶ ὅτι πρῶτος ὁ Ἀλφρέδος ἐν

Ἐξετάζων δὲ ὡς φυσικὸς καὶ φυσιολόγος τὴν πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὰ ὄργανα αὐτοῦ σχέσιν τῆς ψυχῆς ἀποφαίνεται ὅτι ἔδρα τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος ἀλλ' ἡ καρδιά¹. Ἡ καρδιά ὡσαύτως εἶναι ἔδρα τοῦ νοῦ τοῦ συναπτομένου πρὸς τὴν ἔλλογον ψυχὴν καὶ τόπος συναπτήσεως ψυχῆς καὶ ζωϊκοῦ πνεύματος². Ἡ ψυχὴ, τὴν θερμότητα μεταχειριζομένη, ποιεῖ πάσας τὰς ὀργανικὰς λειτουργίας, ἃς περιγράφει ὁ Ἀλφρέδος ὡς φυσικὸς καὶ ἰατρός³. Οὗτος διαλαμβάνων περὶ τῆς ἀνατομίας καὶ φυσιολογίας τῆς καρδίας, περὶ τῶν νεύρων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἠκολούθησε καὶ προεβίβασε τὴν κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα κρατούσαν τάσιν τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας. Καίτοι δὲ δὲν κατώρθωσε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ βάθος τῆς περὶ ψυχῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅμως ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὀδηγὸς ὁ μεταγαγὼν ἀπὸ τῆς πλατωνικῆς εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ψυχολογίαν⁴.

3. Ὁ Μιχαὴλ Σκῶτος, ὅστις τῷ 1190 γεννηθεὶς ἐν Σκωτίᾳ ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ ὕστερον ἐν Παρισίοις, ἀπέλαυε μεγάλης ἐπιπολυμαθείᾳ τιμῆς καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ δευτέρου, ὅπως μεταφράσῃ τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα⁵. Οὐ

τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐτόλμησε νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ψυχολογίαν καὶ νὰ ἐγκρίνῃ τῆς ψυχῆς ὀρισμὸν, ὅστις ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν παλαιότερων σχολαστικῶν ἀεὶ κατεπολεμεῖτο. Ἀλλ' ὅτι ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀριστοτελικῆς ἐντελεχείας μαρτυρεῖ τὸ ὅτι καταφεύγει καὶ αὐτός, ὡς οἱ κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα ψυχολόγοι, εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ζωϊκοῦ πνεύματος (*spiritus vitae*) ὡς δεσμοῦ ἐνωτικοῦ δύο ὅλων διαφόρων οὐσιῶν, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος (Ἀδ. 10, 39^a).

¹ Ἀδ. 8, 33^a «*Cor igitur animae domicilium, hic enim anima primum pulsatur*». Ἐνταῦθα δηλαδὴ ὁ Ἀλφρέδος συμφωνεῖ οὐχὶ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς παλαιότερους σχολαστικούς ἀλλὰ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Ἀραβας φιλοσόφους ἰατρούς.

² Ἀδ. 15, 82^a «*demonstratum est intellectum corporeo instrumento non uti. Is animam rationalem individua societate necessario inhabitat. Huius domicilium cor esse superius ostensum est. Ipsum ergo mediante anima intellectui sacratum erit domicilium*».

³ Ἀδ. 7, 28^a «*Anima igitur calorem continet, spiritum creat. Calor enim tantum calefacit; eo utens anima semen in membra, cibum in humores, sanguinem in spiritum permutat*».

⁴ Ἐπιθ. Überweg-Geyer, 370.—B. Hauréau, *mémoire sur deux écrits intitulés: De Motu cordis* (ἐν τῷ 28^ῳ τόμῳ τῶν *Mémoires de l'acad. des inscript. et belles lettres*). Πρὸβλ. τοῦ αὐτοῦ *Hist. de la philos. scol.* 2, 65 ἔξ.

⁵ Περὶ τοῦ Μιχαὴλ τούτου ἐπιθ. P. Duhem, *Le système du monde*

μόνον δὲ πολλὰ τούτων μετέφρασεν¹, ὡς καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ὑπομνήματα τοῦ Ἀβερρόου καὶ ἄλλα², ἀλλὰ καὶ ἴδια συνέγραψεν ἔργα³. Ἰδίᾳ δ' ἠσχολήθη περὶ τὴν φυσικὴν, ἀλλὰ κατηγορήθη ὡς γόης καὶ διὰ τοῦτο τίθεται ὑπὸ τοῦ Δάντου ἐν τῇ θείᾳ κωμῳδίᾳ εἰς τὸν ἄδην⁴.

4. Τοὺς περὶ τὴν φύσιν ἀσχοληθέντας εἰρημένους φιλοσόφους ὑπερέβαλε πολὺ καὶ ἀνεδείχθη κυριώτατος ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ προστάτης τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας ὁ *Ροβέρτος Grosseteste* (Grossetête, Grossum caput). Οὗτος ἐγεννήθη τῷ 1175 ἐν Stradbrock καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ προσέτι πιθανῶς ἐν Παρισίοις⁵. Ὑστερον δ' ἐγένετο ἀρχιγραμματεὺς καὶ διδάσκαλος ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὁξωνίας καὶ ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Φραγκισκανῶν τῷ 1253 ἐγένετο ἐπί-

3, 241 ἔξ. — A. H. Quersfeld, Michael Sc. und seine Schrift De secretis naturæ, 1919. — L. Thorndike, A history of magik 2, 307 ἔξ. — Gh. H. Haskins, Studies in the history of mediaeval science, 1924.

¹ Ἀβέρτος ὁ μέγας καὶ ὁ Ρογήρος Βάκων περὶ ὀλίγου ποιοῦνται τὴν περὶ τὴν μετάφρασιν δυνάμιν τοῦ Μιχαήλ. Ἐκείνος μὲν παρατηρεῖ «in rei veritate nescivit naturas, nec bene intellexit libros Aristotelis (L. Baur 364²)», οὗτος δὲ λέγει «Similiter Michael Scotus abscrispsit sibi translationes multas. Sed certum est, quod Andreas quidam Judæus plus laboravit in his. (Comp. studii philosophiæ κ. 8).

² Μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς τὸ ἀστρονομικὸν σύγγραμμα τοῦ Abū Ishāq al-Bitrūschī (Alpetragius), δι' οὗ ἔργου ἤρξατο ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ὁ ἀγὼν μεταξὺ τοῦ ἀριστοτελικοῦ καὶ τοῦ πτολεμαϊκοῦ συστήματος.

³ Ἐγραψε «Super autorem sphaerae», ἐκδοθὲν ἐν Βολωνίᾳ τῷ 1495 καὶ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1631), «De sole et luna», ἐκδοθὲν ἐν Στανσβούργῳ τῷ 1622, «De chiromantia», ἐκδοθὲν πολλάκις ἐν τῷ 15ῳ αἰῶνι «De physiognomia et de hominis procreatione», πολλάκις ἐκδοθὲν, «De signis planetarum», «Contra Averroem in Metcora», «Notitia convictionis mundi terrestris cum caelesti et de definitione utriusque», «De praesagiis stellarum et elementaribus (ὑπάρχοντα μόνον ἐν χειρογράφῳ). Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν ἔργων τοῦ Γουνδισσαλίνου καὶ ἀγνώστων ἤδη ἀραβικῶν πηγῶν συνέγραψεν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἧς συγγραφῆς ἀποσπάσματα σφύονται ἐν τῷ Speculum doctrinale τοῦ Βικεντίου τοῦ Beauvais (ιδ. L. Baur, Dominicus Gundissalinus de divisione philosophiae, 1903 (ἐν Beitrage 4, 2—3) 226, 364 ἔξ.

⁴ L'inferno, cant. 20, σ. 115. Quell altro, che ne' fianchi è così poco Michelle Scotto fù; che veramente Delle magiche frode seppe il ginoco».

⁵ Εἰ καὶ μὴ εἶναι ὄλως βέβαιον τὸ ὅτι ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις, ὅμως πρόκειται φανερὰ ἢ οἰκείως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐκεῖ κρατοῦσαν τότε διανοητικὴν ἐνέργειαν.

σκοπος τοῦ Lincoln (διὸ ἐπονομάζεται καὶ Lincolniensis) καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1253¹. Πλὴν τῶν μεταφράσεων καὶ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ ὕστερα, τὰ Φυσικὰ² καὶ τοὺς Σοφιστικὸς ἐλέγχους τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐκτὸς τῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ ψ-Διονυσίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ³ παρεσκεύασε καὶ ἴδια πολυάριθμα ἔργα⁴, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ τὴν μεταφυσικὴν καὶ

¹ Ὑπὸ τε τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ἐπιγενεστέρων ἐτιμᾶτο ὁ Ροβέρτος διὰ τὴν μεγάλην πολυγλωσσίαν καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου. Ἔπ. J. Hoffmann, Le huitième Quodlibet de G. de F. Louvain, 1924.

² Τὸ εἰς τὰ Φυσικὰ ὑπόμνημα τοῦ Ροβέρτου εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτον, ἢ δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐκδεδομένη Summa super libros octo Physicorum εἶναι ἄλλοτρία.

³ *Hauréau*, Hist. philos. scolast. 2, 182. πβλ. καὶ *Baur*, Die philos. Werke σ. 131 ἔξ. Οὗτος θεωρεῖ ὑποβολιμαίον τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν «Conso-latio philosophiae» τοῦ Βοηθίου.

⁴ Ὑπὸ τοῦ *Baur* (Die philos. Werke 55) κατατάσσονται τὰ ἔργα τοῦ Ροβέρτου κατὰ τὸ περιεχόμενον ὡς ἑξῆς· 1) εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν (De artibus liberalibus. De generatione sonorum) 2) φιλοσοφία τῆς φύσεως καὶ δὴ ἀκριβέστερον α) ἀστρονομία (De sphaera, De generatione stellarum, De cometis)· β) μετεωρολογία (De impressionibus aeris sen de prognosticatione)· γ) κοσμολογία (De luce seu de inchoatione formarum)· δ) ὀπτική (De lineis, angulis et figuris, De natura locorum. De iride, De colore)· ε) φυσικὴ (De calore solis, De differentiis localibus, De impressionibus elementorum, De motu corporali, De motu supercaelestium, De finitate motus et temporis) 3) μεταφυσικὴ (De unica forma omnium, De intelligentiis, De statu causarum, De potentia et actu, De veritate, De veritate propositionis, De scientia Dei, De ordine emanandi causatorum a Deo) 4) ψυχολογία (De libero arbitrio. De anima). Ἄλλ' ἀμφίβολος εἶναι ἡ γνησιότης τοῦ τελευταίου ἔργου, ὅπερ φαίνεται ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος. Εἰς τὰ εἰρημένα πρέπει νὰ προστεθῶσι τὰ κατὰ μέγας μέρος εἰσέτι ἀνέκδοτα *Dicta* καὶ *Sermones*, ἔτι δὲ τὸ ὁσαύτως ἀνέκδοτον σπουδαῖον σύγγραμμα περὶ τῆς Ἑξαήμερου καὶ τέλος αἱ ὑπὸ τοῦ Luard ἐκδεδομένοι *Epistolae*. Ἡ δὲ περιεκτικὴ *Summa philosophiae* δὲν εἶναι—ὡς ἔδειξεν ὁ *Baur*—ἔργον τοῦ Ροβέρτου, εἰ καὶ κατὰ πολὺ συμφωνεῖ τοῖς διανοήμασιν αὐτοῦ, ἀλλὰ συνετάχθη πιθανῶς μετὰ τὸ 1264 ἢ καὶ ἔτι ὕστερον. Ὅπως ἂν ἔχη, εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων ἐπιγεννημάτων τῆς Σχολῆς τῆς Ὁξωνίας ἐν τῷ 13ῳ αἰῶνι. Ἐξετάζει κατὰ μέθοδον αὐστηρὰν καὶ μετὰ πολλῆς βαθυνοίας φιλοσοφικὰ ζητήματα καὶ δὴ καὶ τὰ κυριώτατα προβλήματα τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς, τῆς κοσμολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Περὶ ταύτης ἔπιθ. καὶ *M. de Wulf*, Hist. de la phil. méd. 1, 341 ἔξ.

τὴν ψυχολογίαν μάλιστα ἀναφερόμενα¹. Ταῦτα μαρτυροῦσι² σύγκρα-
σιν θεωριῶν ἀριστοτελικῶν καὶ νεοπλατωνικῶν καὶ ἀγουστίνειων καὶ
προσποιοῦσι τῇ σχολαστικῇ φιλοσοφίᾳ ἰδίαν τινὰ χροιάν. Τὸν θεόν,
τὸ ἄπειρον ὄν, γινώσκωμεν ἔνθεν μὲν ἀμέσως διὰ τῆς συνειδήσεως
ἔνθεν δὲ ἐμέσως διὰ τοῦ νοῦ, καθ' ὅσον ἡ ἀνάγκη τῆς ἐρμηνείας τῆς
μεταβολῆς ἐπιβάλλει τὴν παραδοχὴν ὄντος ἀκινήτου. Πάντα δὲ τᾶλλα
ἐκτὸς τοῦ θεοῦ εἶναι ἔργα αὐτοῦ ἐν χρόνῳ δημιουργηθέντα³. Ὁ θεὸς
εἶναι τὸ εἶδος πάντων (forma omnium)⁴. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ὁ
θεὸς εἶναι οὐσιώδης μέρος τῶν ὄντων, ὅτι λείπει ἡ οὐσιώδης διαφορὰ
θεοῦ καὶ δημιουργημάτων⁵ ἀλλὰ μόνον ὅτι τὰ ὄντα εἶναι ἡ πραγμά-
τωσις τῶν ἐν τῷ θεῷ νῶ ἐνυπαρχόντων εἰδῶν ἢ τύπων, ὅτι ὁ θεὸς
εἶναι αἰτία καὶ εἶδος παραδειγματικῶν (causa exemplaris, forma
exemplaris)⁶. Ὁ θεὸς εἶναι πρὸς τὰ ὄντα ἡ αἰωνία ἀλήθεια, δι' ἧς
πάντα εἶναι ὅ,τι εἶναι⁷. Ἡ δὲ γνῶσις τοῦ θεοῦ ἐκτείνεται ἐπὶ τὰ πρό-
σωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα, ἐνῶ ἡ βούλησις αὐτοῦ κατευθύνει πάντα⁸.

¹ Ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις παραπέμπει ὁ Ροβέρτος εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ
Ἀριστοτέλους καὶ διαλαμβάνει περὶ τῶν θεωριῶν αὐτοῦ. Οὐχ ἦττον μνημο-
νεύει τῶν Ἀράβων φιλοσόφων καὶ φαίνεται ἔχων οἰκειὸς πρὸς τὴν ἀριστοτε-
λικὴν καὶ ἀραβικὴν γραμματείαν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν μεταφυσικῶν καὶ
τῶν φυσικῶν ζητημάτων στοιχεῖ οὐχὶ μᾶλλον τῷ Ἀριστοτέλει ἢ ἄλλοις συγ-
γραφεῦσι καὶ δὴ καὶ τῷ Ἀγουστίνῳ καὶ τοῖς Ἀραβι νεοπλατωνικοῖς.

² Ἀτελῆς συλλογὴ τῶν ἔργων τοῦ Ροβέρτου ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ
1514. Ὁ δὲ L. Baur ἐποίησατο νέαν κριτικὴν ἐκδοσὴν ἐπιγραφομένην «Die
philosophischen Werke des Robert Grosseteste, Bischofs von Lincoln,
zum erstenmal vollständig in kritischer Ausgabe, 1912. Πλείονα καὶ
ἀκριβέστερα περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἰδὲ παρὰ Über-
weg—Geyer, σ. 358 ἔξ.

³ De ordine emanandi causatorum a Deo. 149.

⁴ Ἡ θεωρία αὕτη, ἣτις εἶναι ἀγουστίνειος καὶ ἐκράτει κατὰ τὸν 12ον
αἰῶνα ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Chartres ἀναπτύσσεται ἐν τῷ ἔργῳ De unica forma
omnium.

⁵ Baur, Werke 109. «Non enim sic est earum forma velut pars
earum substantialis completiva, ex qua et materia fit aliquid unum».

⁶ Αὐτ. 110. «Eo itaque modo quo forma hujus in mente huiusmodi
architectoris esset forma domus, est ars, sive sapientia, sive verbum
omnipotentis, Dei forma omnium creaturarum. Ipsa enim simul et
exemplar est et efficiens et formans est et in forma data conservans
est».

⁷ De Veritate 135. «Veritas rerum est earum esse prout debent esse».

⁸ Αὐτ. 153.

Ὁ θεὸς εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν φῶς, τὰ δ' ἄλλα ὄντα μὴδὲ τῶν
σωμάτων ἐξαιρουμένων μετέχουσι τοῦ φωτός. Τοῦτο δὴ χρησιμεύει ὡς
ἀρχὴ ἐρμηνευτικὴ τῶν ὄντων τῶν σωματικῶν. Ἐν πραγματείᾳ «De
luce seu de inchoatione formarum» πειρᾶται ὁ Ροβέρτος νὰ δείξῃ
ὅτι πᾶν ὄν σωματικὸν συνέστηκεν ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους καὶ ὅτι
τὸ πρῶτον σωματικὸν εἶδος (ἢ λεγομένη corporeitas) εἶναι τὸ φῶς¹.
Τὸ φῶς εἶναι οὐσιώδης στοιχεῖον, λεπτοτάτη σωματικὴ οὐσία προσεγ-
γίζουσα τῷ ἄσωμάτῳ². Γεννᾷ καὶ αὐξάνει ἑαυτὸ αἰεὶ καὶ διαχεῖται
ἐξαίφνης καὶ ἀχρόνως πανταχόσε, ὥστε ἐκ φωτεινοῦ σημείου οἶονεὶ
ἐκ κέντρου γεννᾶται μεγάλη φωτὸς σφαῖρα³. Ἐνῶ δὲ τὸ φῶς γεννᾷ
ἑαυτὸ καὶ διαχεῖται πανταχόσε, συνεκτείνει ὁμοίως τὴν ὕλην, ἀφ' ἧς
εἶναι ἀχώριστον. Τὸ πρῶτον δηλαδὴ εἶδος ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ὕλῃ
δημιουργηθὲν αὐξάνει καὶ ἐκτείνει ἑαυτὸ πρὸς πάσας τὰς κατευθύν-
σεις συνεκτείνον εὐθύς τὴν ἀχώριστον ὕλην καὶ παρασκευάζον οὕτω
τοῦ κόσμου τὴν μηχανήν⁴. Ὁ κόσμος εἶναι ἀνάπτυξις τοῦ ἀρχηγόγου
φωτός συντελουμένη οἰκοθὲν κατὰ τοὺς συμφύτους αὐτῷ νόμους⁵.
Ἐκ τοῦ φωτός ἐρμηνεύει ὁ φιλόσοφος οὐ μόνον τὸν κόσμον καθόλου⁶

¹ De luce 51 «Formam primam corporalem quam quidam corpo-
reitatem vocant, lucem esse arbitror». Αὐτ. 52 «Lux est ergo prima
forma corporalis. Lux ergo, quae est prima forma in materia prima
creata».

² Baur, Die Philos de R. Grosset 80 «(lux) significat enim sub-
stantiam coproralem subtilissimam et incorporalitati proximam, natu-
raliter sui ipsius generativam».

³ De luce 51 «Lux enim per se in omnem partem se ipsam dif-
fundit, ita ut a puncto lucis sphaera lucis quamvis magna subito gene-
retur, nisi obsistat umbrosus... Lucem esse proposui cujus per se est
haec operatio; scilicet per seipsam multiplicare et in omnem partem
subito diffundere».

⁴ Αὐτ. 52 «Lux ergo, quae est prima forma in materia prima creata,
seipsam, per seipsam undique infinities multiplicans ... materiam quam
relinquere non potest, secum distrahens in tantam molem quanta est
mundi machina in principio temporis extendebat».

⁵ Αὐτ. 57.

⁶ Ἐν τῇ ἀρχῇ, λέγει, περιφερείᾳ τῆς φωτεινῆς σφαίρας ἡ ὕλη εἶναι
ἀραιά, καθίσταται δὲ πυκνότερα ὅσῳ μᾶλλον προσεγγίζει πρὸς τὸ κέντρον.
Ὅταν ἡ ἀραιώσις τοῦ φωτός (lux) φθάσῃ εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον, τὸ ἔσχα-
τον ὄριον τῆς σφαίρας σχηματίζει τὸ στερέωμα (firmamentum), ὅπερ καὶ
αὐτὸ ἀνανακλᾷ πρὸς τὸ κέντρον φῶς (lumen), τ.ἔ. τὸ ἐμπειρικὸν φῶς (σῶμα
πνευματικόν, corpus spirituale). Ἡ τοῦ φωτός τούτου ἐνέργεια ποιεῖ διαδοχι-

ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ μέρος φαινόμενα ¹ καὶ ἀκολουθῶς ἐφαρμόζει μέθο-
δον θετικὴν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φύσεως ².

³ Ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς φωτεινότητος ἤρτηται ἡ ἰδία φύσις καὶ τε-
λειότης τῶν ὄντων. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἡ ψυχὴ
εἶναι φῶς ἀνώτερον τοῦ τοῦ σώματος. Καὶ ἐκτείνεται μὲν ἡ ψυχὴ ἐπὶ
πᾶν τὸ σῶμα, καθὰ ὁ θεὸς ἐπὶ σύμπαντα τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδεμίαν
ὑφίσταται αἰτιώδη τοῦ σώματος ἐπίδρασιν ⁴. Ἡ τε αἴσθησις καὶ ἡ
νόησις εἶναι ἀκραιφνεῖς ἐνεργεῖαι τῆς ψυχῆς μὴ διαφερούσης τῶν
ἐαυτῆς δεξιότητων καὶ δυνάμεων ⁵. Τὸ φαινόμενον τῆς γνώσεως ⁶ εἶ-
ναι ἐνεργεῖα τῆς φύσεως τοῦ φωτός, ἡ δὲ γνώσις τοῦ ἀνθρώπου τε-
λεῖται ἐν τῷ φωτὶ τῆς ὑπερτάτης ἀληθείας ⁷. ταύτην οἱ τοῦ πνεύματος
ὀφθαλμοὶ καθορῶσι μόνον «ἐν συναφείᾳ καὶ τινι ὑπερεκχύσει εἰς

κῶς τὰς ἐννεα οὐρανίους σφαῖρας, ὧν κατωτάτη εἶναι ἡ σελήνη. Κατωτέρω δ'
αὐτῆς, ἀμεταβλήτου καὶ ἀναλλοιώτου, ἀκολουθοῦσι κατὰ σειρὰν αἱ σφαῖραι
τῶν στοιχείων (πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ). Ἡ γῆ συνάγει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἐνεργεῖαις πασῶν
τῶν ἀνωτέρων σφαιρῶν, διὸ καὶ λέγεται ὑπὸ τῶν ποιητῶν τὸ Πάν. 51. 54-57.

¹ Τὸ φῶς εἶναι ἡ οὐσία τῶν χρωμάτων καὶ ἡ βᾶσις τῶν ἤχων. Δι' αὐτοῦ
ἐπίδρα ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τὴν γῆν καὶ μάλιστα ἐπὶ τὴν γένεσιν τῶν φυτῶν καὶ
τῶν ζώων. Ὡαύτως τὸ φῶς εἶναι τὸ αἴτιον τῆς ἐνότητος καὶ τῆς τελειότητος
καὶ τοῦ κάλλους τῶν ὄρατῶν δημιουργημάτων. Αὐτ. 84. 90 ἐξ. 57 «In hoc
sermone ... est intentio dicentium «omnia esse unum ab unius lucis
perfectione» et intentio dicentium «ea quae sunt multa, esse multa ab
ipsius lucis diversa multiplicatione».

² Ἐξαιρεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μαθηματικῆς εἰς τὴν φυσί-
κην δεικνύων ὅτι ἡ τῆς φύσεως γνώσις ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκην τὴν μαθηματικὴν
καὶ ἰδίᾳ τὴν γεωμετρίαν· ἀνευ τῆς βοηθείας, λέγει, τῶν γραμμῶν, τῶν γωνιῶν
καὶ τῶν σχημάτων εἶναι ἀδύνατον νὰ μάθωμεν τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως· μό-
νον δι' αὐτῶν παρίστανται καὶ διατυποῦνται αἱ φυσικαὶ ἐνεργεῖαι. Αὐτ. 59
Utilitas considerationis linearum, angulorum et figurarum est maxima,
quoniam impossibile est sciri naturalem philosophiam sine illis. Valent
autem in toto universo et partibus eius absolute». Πρὸς αὐτ. 60. Ση-
μειῶδες ὅτι τὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν τῶν μαθηματικῶν ἐξῆραν πρὸ τοῦ Ροβέρ-
του ὁ Alkindi μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Ρογήρος Βάκων καὶ ὁ Γαλιλαῖος.

³ Αὐτ. 119. Ὁ δεσμὸς ὁ ἐνωτικὸς σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι ἐπίσης φω-
τεινὸν σῶμα. Baur. Die philosophie 90-93.

⁴ Αὐτ. De libero arbitrio 228.

⁵ Τὴν γνώσιν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀναπτύσσει ὁ Ροβέρτος ἐν τῷ ἔργῳ De
veritate στοιχῶν τῇ παλαιᾷ παραδόσει τοῦ Αὐγουστίνου.

⁶ De libero arbit 138 «Omnis creata veritas non nisi in lumine ve-
ritatis summae conspicitur».

αὐτὰ τὰ ἀληθῆ ὄντα» ¹. Διὸ καὶ ἡ γνώσις τῆς ἀληθείας ἀπαιτεῖ ἡθι-
κὴν τελειότητα. Τὸν θεὸν ἐποπτεύουσι μόνον οἱ ἔχοντες καρδίαν κα-
θαράν· ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ καθαροὶ γινώσκουσι πως τὴν ἀλήθειαν ὡς
ἀνεπιγνώστως παρατηροῦντες τὰ ὄντα ἐν τῷ θείῳ φωτὶ, καθ' ὃν τρό-
πον ὁ ἀνθρώπος βλέπει τὰ χρώματα ἐν τῷ φωτὶ τοῦ ἡλίου χωρὶς νὰ
στρέφῃ τὸ βλέμμα πρὸς τὸν ἥλιον ².

Τὸ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ³ ζήτημα ἐξετάζει ὁ Ροβέρτος
διεξοδικῶς ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ ⁴ παρατηρῶν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι
πρᾶγμα ὅπερ ἀδύνατον νὰ παρίδῃ τις χωρὶς νὰ ἄρῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ
καθήκοντος (alioquin esset omne praecceptum cassum) καὶ νὰ ἀρ-
νηθῇ τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως (remordet et accusat concien-
tia) ⁵. Θεωρῶν λοιπὸν τὴν τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν ⁶ ὡς τι βέβαιον
καὶ ἀναμφίλεκτον ⁷ ὁρίζει αὐτὴν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Οὐγανος
ὡς δύναμιν τοῦ ἐκλέγειν μὲν τὸ ἀγαθὸν ἐπικουρούσης τῆς χάριτος, τοῦ
ἐκλέγειν δὲ τὸ κακὸν ἔλλειπούσης ἐκείνης ⁸. Τελευτῶντες παρατηροῦ-

¹ De verit 138 «Sic infirmi oculi mentis ipsas res veras non con-
spiciunt nisi in lumine summae veritatis; ipsam autem veritatem sum-
mam in se non possunt conspicerere sed solum in coniunctione et super-
fusione quadam ipsis rebus veris».

² Αὐτ. 138.

³ Ὁ Ροβέρτος συμφωνῶν τῇ Σχολῇ τῶν Φραγκισκανῶν προσνέμει τῇ
βουλήσει τὰ πρωτεῖα. «Esse autem rationalis naturae est duplex, scilicet
velle et apprehendere... Primum igitur esse est velle et maximum
esse. In velle enim primo et per se consistit beatitudo, in aspicere au-
tem non». Baur, Werke 231.

⁴ Αὐτὴ ἐπιγράφεται De libero arbitrio καὶ διακρίνεται κατὰ τὴν καλὴν
διάταξιν καὶ τὴν σαφήνειαν. Ὁ Thomas Bradwardinus ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ De
causa ἀρύεται πολλὰ ἐκ τῆς πραγματείας ταύτης καὶ περὶ πολλοῦ ποιεῖται
αὐτὴν.

⁵ Αὐτ. 213.

⁶ Ἡ ἐλευθέρᾳ ἀπόφασις καὶ ἡ ἐλευθέρᾳ πρᾶξις δὲν διακρίνονται ἀπ'
ἀλλήλων, διότι τὸ γινώσκειν καὶ τὸ βούλεσθαι εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀπορ-
ρέουσι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς (idem esse in essentia et in radice apprehen-
sivum et appetitivum), καθάπερ ἡ θερμότης καὶ τὸ φῶς ταυτίζονται ἐν τῇ
ἐστίᾳ αὐτῶν, τῷ ἡλίῳ. Αὐτ. 228.

⁷ Οὔτε ἡ θεία πρόγνωσις οὔτε ὁ προορισμὸς οὔτε ἡ χάρις οὔτε ἡ εἰμαρ-
μένη (fatum) οὔτε ἡ ὑπαρξις τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἐλευ-
θερίαν. Αὐτ. 152-210.

⁸ Αὐτ. 225 «voluntatis rationalis facultas ad eligendum bonum iu-
vante gratia et malum eadem desistente».

μεν ὅτι ὁ Ροβέρτος διὰ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ φωτὸς θεωρίας¹ καὶ τῆς εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐφαρμογῆς τῆς φυσικῆς ἔσχεν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις μεγάλην ροπήν καὶ δικαίως ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ Βάκωνος² σφόδρα ἐπαινείται³.

5. Εἰς τοὺς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφοῦντας σχολαστικούς τῶν χρόνων ἐκείνων δύναται νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ ἐν Νεαπόλει διδάσκαλος Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου *Πέτρος de Hibernia*, οὗ ἐπ' ἐσχάτων ἐξεδόθη ἀνευρεθεῖσα πραγματεία⁴.

6. Τὸ μέγα πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῆς ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις συλλεχθείσης ὕλης ἀπῆται εὐλόγως ἐπιτομὴν καὶ περίληψιν τῶν ἤδη κτηθεισῶν σπουδαιωτάτων γνώσεων. Τοῦ ἔργου ἐπελάβοντο ἄνδρες ἐγκυκλοπαιδικοί, ὧν πρῶτος μνημονευτέος ὁ *Βαρθολομαῖος Ἀγγλικός*. Οὗτος ἐν Ὁξωνία καὶ Παρισίοις καὶ Μαγδεμβούργῳ (ἀπὸ τοῦ 1230) διατρίψας ἐγένετο ἐντριβῆς τῆς συγχρόνου ἀγγλικῆς γραμματείας⁵ καὶ συνέγραψεν ἔργον λίαν γνώριμον κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα *De proprietatibus rerum* ἐπιγραφόμενον⁶. Τοῦτο εἶναι οὐ μόνον ἐγκυκλοπαιδεῖα γνώ-

¹ Συγγενὴς πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίαν εἶναι καὶ ἡ ἀναπτυσσομένη ἐν τῷ *Liber de intelligentiis*, ὅπερ βιβλίον εἶναι ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς καὶ ὑπὸ τίνος συνεγράφη.

² Ὁ Ρογήρος Βάκων καταλέγει αὐτὸν εἰς τοὺς ἐνδοξοτάτους ἄνδρας, «qui per potestatem mathematicae sciverunt causas omnium explicare et tam humana quam divina sufficienter exponere» (*Opus majus*, ἔκδ. Bridges 1, 108).

³ Πρβλ. *J. Felten*, R. Grosseteste, Bischof von Lincoln, 1887.—*Fr. S. Stevenson*, R. Grosseteste, Bishop of Lincoln, A contribution to the religions, political and intellectual history of the thirteenth century, 1899.—*L. Baur*, Das philos. Lebenswerk des R. Grosseteste, 1910.—*F. Vogelsang*, der Begriff der Freiheit bei R. Grosseteste, 1915—ἑπιθ. Überweg-Geyer, σ. 731 ἔξ.

⁴ Ὁ *Cl. Baumker* ἀνεῦρε καὶ ἐξέδωκε διάλεξιν τοῦ Πέτρου πρὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας γενομένην (*Petrus de Hibernia, der Jugendlehrer des Thomas von Aquino und seine Disputation vor König Manfred*, 1920). Ὁ δὲ *A. Pelzer* ἔδειξεν ὅτι ἔχομεν τοῦ αὐτοῦ ὑπόμνημα εἰς τὸ *De longitudine et brevitate vitae*, ἔτι δὲ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου καὶ εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας.

⁵ Μνημονεῖται τοῦ Μιχαὴλ Σκότου, Ἀλφρέδου τοῦ Ἀγγλικοῦ καὶ Ροβέρτου Grosseteste, οὗ τὴν πραγματεῖαν *De colore* ἐχρησιμοποίησε.

⁶ Τοῦ ἔργου ἡ ἀρχὴ ἐγένετο ἐν Παρισίοις καὶ ἡ συντέλεσις ἐν Μαγδεμ-

σεων καὶ εἰδήσεων ποικιλωτάτων περιεκτικῇ¹ ἀλλὰ καὶ συλλογῇ πλουσία φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν μάλιστα δὲ ψυχολογικῶν καὶ μεταφυσικῶν². Τὸ διάγραμμα τοῦ ἔργου εἶναι φιλοσοφικόν, ὅποτε ἐξετάζει τὰς τῶν πραγμάτων ιδιότητες ὡς ἀπαύασμα τῶν οὐσιῶν καὶ διαλαμβάνει περὶ θεοῦ καὶ ἀγγέλων, περὶ ἀνθρώπου καὶ σωματικῆς φύσεως. Ὁ συγγραφεὺς ἐνδιατρίβει ἀσμένως ἐν τοῖς ἀνατομικοῖς καὶ φυσιολογικοῖς φαινομένοις³ καὶ ἀσχολεῖται ἐν τῇ μεταφυσικῇ περὶ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, τὴν κίνησιν καὶ τὸν χρόνον. Ἐμφανίζει δὲ τὴν ὕλην ὡς τι φύραμα, ἐν ᾧ περὶ ὑπῆρχον δυνάμει τέσσαρα μὴ διακεκριμένα στοιχεῖα⁴. Τὸ εἶδος ἀποφαίνει ὡς τὸ σύνολον τῶν ιδιοτήτων τὴν δὲ ψυχὴν ὡς οὐσίαν ἐντελεχῆ καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ σώματος. Καὶ θεωρεῖ μὲν ἑαυτὸν θιασώτην τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀβγουστίνου ἀλλ' ἐν οὐκ ὀλίγοις ἀκολουθεῖ καὶ τῷ Ἀριστοτέλει. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν ποιεῖται συλλογὴν παντοίων στοιχείων⁵ μὴ ἐνθυμούμενος τῆς διαφορᾶς αὐτῶν⁶.

7. Τελειότερον εἰργάσθη καὶ ἀνεδείχθη μέγιστος ἐγκυκλοπαιδικὸς τοῦ μέσου αἰῶνος *Βινκέντιος ὁ Βελλοβακηνός* (*Vincentius Bellocensis, de Beauvais*). Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐλάχιστα γινώσκομεν· ἦτο μοναχὸς Δομινικανὸς καὶ ἐγένετο διδάσκαλος τῶν τέκνων Λουδοβίκου τοῦ ἀγίου, ἀπέθανε δὲ περὶ τὸ 1264. Συνέγραψε μέγα ἐγκυκλοπαιδικὸν ἔργον

βούργῳ πιθανῶς περὶ τὸ 1240. Σύγκειται ἐκ 19 βιβλίων, ὧν σπουδαιότατον εἶναι τὸ τρίτον παρέχον ἐπιτομὴν τῆς ψυχολογίας μετ' ἀνατομικῶν καὶ φυσιολογικῶν λεπτομερειῶν. Ἐξεδόθη τὸ κατὰ πρῶτον ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1480, ὕστερον δὲ πολλαχοῦ καὶ τέλος ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1601, ἦτις τελευταία ἐκδοσις εἶναι ἡ ἀρίστη.

¹ Ἐγένετο κατὰ τὸ παράδειγμα ἄλλων τε προγενεστέρων καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Neckham.

² Τὸ βιβλίον ἀνεγινώσκετο ὑπὸ πολλῶν καὶ μεταφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν ἰσπανικὴν γλῶσσαν.

³ Ὁ Βαρθολομαῖος ἐνασμενίζει μάλιστα ἐν τοῖς περὶ τὴν φύσιν ζητήμασι καὶ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς Σύρους καὶ τοὺς Ἀραβας καὶ τὸν Δομίνιον Gundissalvi.

⁴ *A. Schneider*, *Metaph. Begriffe d. B.* A σ. 149.

⁵ Ἐν πολλοῖς ἠρτῆται ἐκ τοῦ Neckham καὶ παραπέμπει εἰς πολλοὺς συγχρόνους.

⁶ Ἐπιθ. *H. Felder*, *Gesch. der wissensch. Studien in Franziska-neorden*, 1904.—*A. Schöubach*, *Des Barthol. Anglicus Beschreibung*, κτλ. 1906.—*A. Schneider*, *Metaphys. Begriffe Bart. Anglicus*, 1913.—Πρβλ. καὶ Überweg—Geyer, σ. 732 ἔξ.

«Speculum» ἐπιγραφόμενον¹, ἐν ᾧ περ ἐσπούδασε νὰ παράσχη σύνοψιν ὅλης τῆς συγχρόνου αὐτῷ ἐπιστήμης τῆς τε θεωρητικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ τῆς φυσικῆς. Διεῖλε δὲ τὸ ἔργον κατὰ τὸ περιεχόμενον εἰς τρία μέρη, «Speculum doctrinale», «Speculum historiale» καὶ «Speculum naturale», οἷς ἔμελλε νὰ προστεθῇ τὸ «Speculum morale», ἀλλὰ διὰ τὸν ἐπελθόντα θάνατον κατελείφθη ἀνεξέτεργαστον². Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι τὸ ὅλον ἔργον ἐπέγραψε Speculum, διότι πᾶν τὸ ἐν τῷ ὁρατῷ καὶ τῷ ἀορατῷ κόσμῳ ἔξ ἀρχῆς ὄθηθ' ἢ προαχθὲν ἢ καὶ προαχθισόμενον ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ εἰκονίζεται³. Τρία, λέγει, ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ βοηθήματα, ὅπως οὗτος τὸν βίον διατηρῇ καὶ καλλύνη καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως σκοποῦ ἐπιτυγχάνη, εἶ. ἡ σοφία ὡς βοήθημα κατὰ τῆς ἀμαθείας, ἡ ἀρετὴ κατὰ τῆς κακίας, ἡ εὐπορία κατὰ τῆς ἐνδείας. Χάριν τῶν τριῶν τούτων βοηθημάτων ἐπενοήθη πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη· χάριν μὲν τῆς σοφίας ἐπενοήθη ἡ θεωρητικὴ χάριν δὲ τῆς ἀρετῆς ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη, χάριν δὲ τῆς εὐπορίας ἡ μηχανικὴ τέχνη. Ἴνα δὲ πάντα ὀρθῶς νοῶμεν καὶ λέγομεν, ἐπενοήθη ἡ λογικὴ⁴. Ἐν τῇ μεταφυσικῇ συμφωνεῖ τῷ Ἀριστο-

¹ Ἐντεῦθεν ἐπωνομάσθη ὁ συγγραφεὺς Speculator. Πρὸς δ' ἔτι συνέγραψε καὶ παιδαγωγικὸν ἔργον περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων τῶν ἡγεμόνων (De institutione filiorum regiorum seu nobilium), ὃπερ μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1887 ὑπὸ τοῦ Millauer.

² Τὸ Speculum quadruplex ἐξεδόθη τὸ κατὰ πρῶτον ἐν Βενετία τῷ 1484 καὶ τῷ 1494, ὕστερον δὲ τῷ 1591 καὶ 1624. Τούτου τὰ τρία μόνον μέρη καταγόναται ἐκ τοῦ Βιγκεντίου, τὸ δὲ Speculum morale συνετάχθη ὑπ' ἄλλου τινὸς ὕστερον μεταξὺ τοῦ 1310 καὶ 1320.

³ Τὸ μὲν κάτοπτρον, λέγει, τῆς φύσεως θὰ περιέχῃ τὴν φύσιν καὶ πάσας αὐτῆς τὰς ιδιότητας, τὸ δὲ κάτοπτρον τῆς διδασκαλίας τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος πάσης γνώσεως, τὸ δὲ κάτοπτρον τῶν ἡθῶν τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἐκδήλωσιν πασῶν τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν, τὸ δὲ κάτοπτρον τῆς ἱστορίας τὴν τάξιν πάντων τῶν χρόνων. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἐμφαίνεται ἐξαίρετος πολυμάθεια καὶ ἐκπλήττουσα πολυγλωσσία.

⁴ Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη πάλιν διαιρεῖται εἰς τρεῖς, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μαθηματικὴν. Ἐκ τούτων ἡ μὲν θεολογία διαλαμβάνει περὶ τῶν ὑπὲρ αἰσθησίων ὄντων, τοῦ θεοῦ καὶ τῶν νοητῶν δημιουργημάτων, ἡ δὲ φυσικὴ περὶ τῶν ὑπὲρ αἰσθησίων αἰτίων τῶν αἰσθητῶν, ἡ δὲ μαθηματικὴ περὶ τοῦ ἀφρημένου ποσοῦ, τῶν ὑπὲρ αἰσθησίων μορφῶν τῶν αἰσθητῶν. Ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη διαιρεῖται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν, ὧν ἡ μὲν ἠθικὴ ἐρευνᾷ τοὺς κανόνας τῶν ἐπὶ μέρους σχέσεων, ἡ δὲ οἰκονομικὴ τοὺς κανόνας τῶν τοῦ οἴκου σχέσεων, ἡ δὲ πολιτικὴ τὰς πολιτικὰς σχέσεις καὶ τοὺς ἠθικοὺς κανόνας. Ἡ μηχανικὴ περιλαμβάνει τὴν τέχνην τοῦ

τέλει ὁμολογῶν ὅτι τὸ καθόλου εἶναι ἀληθέστερον τοῦ καθ' ἕκαστον καὶ ὅτι ὑπάρχει οὐ μόνον ἐν τῷ νῷ ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν¹.

Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ὁ *Θωμᾶς ὁ Ghantimpré* (Thomas Cantimpranus), ὅστις καταλεχθεὶς τῷ 1232 εἰς τοὺς Δομινικανούς συνέγραψε πλὴν τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἱστορικοῦ συγγράμματος «Bonum universale de aribus»² μέγα ἐγκυκλοπαιδικὸν ἔργον «De natura rerum» ἐπιγραφόμενον. Ἐν τούτῳ διαλαμβάνει περὶ ἀνθρώπου (σώματος καὶ ψυχῆς) καὶ ζώων, φυτῶν καὶ πηγῶν, λίθων καὶ μετάλλων, πλανητῶν καὶ μετεώρων³.

Β' Η ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΙΖΟΥΣΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ ἐκ τῆς γνώσεως τῶν νεωτέρων πηγῶν προελθοῦσα οἰκείωσις πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἐπήγαγεν ἀντίθεσιν αὐτῆς πρὸς τὰς παλαιότερας πλατωνικὰς καὶ αὐγουστεινείους θεωρίας. Μὴ τις ὁμῶς ὑπολάβῃ ὅτι οἱ εἰς τὰ διανοήματα τοῦ Αὐγουστίνου προσκείμενοι ἀπέχρουν ὅλως τὰς νεωτέρας διδασκαλίας. Ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἐμελέτων συντόμως τὰ ἀριστοτελικά μετὰ τῶν ἀραβικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν συγγραμμάτων καὶ παρελάμβανον ἐξ αὐτῶν πολλὰς θεωρίας. Ἐχουσι δὲ τοῦτο τὸ ἴδιον καὶ διακριτικὸν γνώρισμα, ὅτι ἐμμένουσι πιστοὶ ἐν ταῖς κυριωτάταις ἀρχαῖς τῆς αὐγουστεινείου παραδόσεως καὶ ἐρμηνεύουσι πιστῶς καὶ κατὰ λέξιν ὀρισμένας διδασκαλίας ἐκείνου. Προθυμοῦνται μὲν πάντως νὰ ἀποδεχθῶσι φιλοσοφήματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον ταῦτα προσαρμύζονται πρὸς τὰς αὐγουστεινείους θεωρίας καὶ δὲν μεταβάλλουσι τὸν οὐσιώδη αὐτῶν χαρακτήρα. Τοιαύτην κατεύθυνσιν εἶχον οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν παλαιότεραν Σχολὴν οὐ μόνον τῶν

ποιεῖν ἐνδύματα καὶ ὄπλα καὶ τὰ ἄλλα τὰ τῷ ἀνθρώπῳ χρήσιμα. Καὶ ἡ λογικὴ δὲ διακρίνεται εἰς τρία, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν καὶ τὴν ῥητορικὴν.

¹ Τὸ καθόλου λαμβάνει ὁ νοῦς δι' ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους καὶ νοεῖ καθ' ἑαυτό, εἰ καὶ κατ' ἀλήθειαν μὴ ὑπάρχει ἐκτὸς τῶν καθ' ἕκαστον μηδὲ χωρίζεται ἀπ' αὐτῶν. Speculum doctrin 3, 8. Τὴν οἰκείαν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg-Geyer, σ. 733.

² Τοῦτο συγγράμμεν μεταξὺ τοῦ 1256 καὶ 1263 εἶναι πηγὴ ἀξιόλογος εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν.

³ Περὶ τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ Ἀρνόλδου Saxo ἔπιθ. E. Stange «Arn. Saxo, der älteste Enzyklopädist. des 13. Jahrhunderts», 1885.

Φραγκισκανῶν ἀλλὰ καὶ τῶν Δομινικανῶν. Διὸ ἐν τοῖς ἑξῆς θέλομεν διαλάβει περὶ τοῦ αὐγουστινισμοῦ τοῦ κρατοῦντος ἐν ἑκατέρᾳ Σχολῇ¹.

α') EN TH ITALAIOTERA SXOLH TΩN ΦΡΑΓΚΙΣΚΑΝΩΝ

§ 1. Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλήσιος καὶ Ἰωάννης ὁ Ρουπελληνός

1. Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλήσιος (Alexander Halensis). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς κομιτείας Clocester τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐγεννήθη μεταξὺ τοῦ 1170 καὶ 1180, ἔλαβε δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ τοῦ ἐν ᾧ ἐξεπαιδεύθη μοναστηρίου τοῦ Hales. Ἐσπούδασεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων καὶ ἐκεῖ ὕστερον ἐγένετο περιφανὴς διδάσκαλος². Διὰ τὴν ἐξαίρετον πολυμαθειαν³ καὶ εὐδοκίμησιν προσέτρεχον παμπληθεῖς πανταχόθεν οἱ ἀκροαταὶ καὶ προσένεμον αὐτῷ οἱ σύγχρονοι τὸ τιμητικὸν ὄνομα «Doctor irrefragabilis». Κατ' ἐντολὴν Ἰννοκεντίου τοῦ 4ου συνέγραψε τὸ ἔργον «Summa universae theologiae»⁴, ἐν ᾧ περὶ⁵ ἐπειράθη νὰ ἀναπτύξῃ καὶ παραστήσῃ τὸ ὅλον τῆς θεολογίας σύστημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τοῦ Οὐγῶνος καὶ τῶν Γνωμῶν τοῦ

¹ Τὰ ἴδια καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τάσεως γνωρίσματα εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς πνευματικῆς ὕλης, ἡ ἀπόφανσις περὶ τῶν σπερματικῶν λόγων (rationes seminales) καὶ τοῦ πλήθους τῶν εἰδῶν, ἔτι δὲ ἡ θεωρία τῆς ὑπὸ τοῦ νοῦ ἀμέσου γνώσεως τῶν καθ' ἕκαστον καὶ τῆς αὐτογνωσίας τῆς ψυχῆς· τοῦτοις προσθετέα ἡ ἕξαρσις τῆς βουλήσεως ὑπὲρ τὴν νόησιν.

² Πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν Φραγκισκανῶν κατέλαβε θέσιν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

³ Ἐγίνωσκε πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτοῦ καὶ ἄλλων παλαιότερων φιλοσόφων πάντας τοὺς Λατίνους πατέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς πλείστους Ἕλληνας.

⁴ Συνεπληρώθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως ὑπὸ τῶν μαθητῶν περὶ τὸ 1252. Ἐξεδόθη δὲ τὸ κατὰ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1475, ὕστερον δὲ τῷ 1482, τῷ 1576 κ. ἕξ. Νεωτάτη εἶναι ἡ τῶν Φραγκισκανῶν ἔκδοσις τοῦ Quaracchi, 1924. Ἡ Summa virtutum, ἣτις τῷ 1509 ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἶναι ἄλλοτρία αὐτοῦ καὶ νεωτέρα τοῦ Bonaventura (idē Minges, Philos. Bemerkungen über die dem Alex. Hal. zugeschriebene Summa de virtutibus, ἐν τῇ Baumker Festgabe).

⁵ Ῥητέον ὅτι ὁ Ρογήρος Βάκων (opus minus, ἔκδ. Brewer, 326) ποιεῖται εἰρωνικὸν λόγον περὶ τῆς Summa ταύτης καὶ διαμφισβητεῖ τὴν γνησιότητα. Τούτῳ δὲ τινες τῶν νεωτέρων στοιχοῦντες ἀρνοῦνται ὅτι τὸ ἔργον προέχεται ἐκ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Λομβαρδοῦ¹. Ἐν τούτῳ λοιπὸν διδάσκει ὅτι ἡ τοῦ θεοῦ γνώσις ἡμῶν εἶναι ἕμμεσος, ἢ διὰ τῆς πίστεως ἢ διὰ τῶν δημιουργημάτων γινόμενη. Τὰ δημιουργήματα τοῦ θεοῦ διδάσκουσι τὴν ὑπαρξιν ὑπερτάτου ὄντος καὶ παρέχουσι τὰς κυριωτάτας αὐτοῦ ιδιότητας². Ἐντεῦθεν αἱ πολλαὶ τῆς τοῦ θεοῦ ὑπάρξεως ἀποδείξεις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα εἶναι παροδικὰ καὶ ἔχουσι τὴν αἰτίαν ἐκτὸς ἑαυτῶν, ἐπάναγκες νὰ ὑπάρχῃ αἰδίον καὶ καθ' ἑαυτὸ ὄν. Τοῦτο εἶναι ὁ θεός³. Ἐπειτα δὲ ἡ καθ' ἀνάγκην ὑπάρχουσα ἀλήθεια μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν ἀπολύτου ἀληθείας, τοῦ θεοῦ⁴. Ἀλλὰ προσέτι τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς τελειότητος. Γινώσκουμεν δηλαδὴ ὅτι τὰ ὄντα τάσσονται εἰς βαθμολογικὴν σειρὰν τελειότητος καὶ ὅτι ἐκάστου νοουμένου ὡς τελείου ὑπάρχει ἕτερον τελειότερον. Ἀνάγκη δὲ ἐν τῇ βαθμολογικῇ ἀνόδῳ ἢ νὰ χωρήσωμεν ἐπ' ἀπειρον, ὅπερ ἄτοπον, ἢ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπὲρ πάντα ὑπάρχει ἀκρότατον καὶ τελειότατον ὄν, ὅπερ τερματίζει τὴν σειρὰν διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀνώτερον⁵ καὶ τοῦτο εἶναι ὁ θεός⁶. Τέλος τοῦ θεοῦ τὴν ὑπαρξιν ἀποδεικνύει ἡ τοῦ ἀνθρώπου συνειδησις. Ἐπειδὴ δηλονότι ἡ ψυχὴ σύννοιδεν ἑαυτῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει αἰεὶ ἀλλ' ἔλαβεν ἀρχὴν, ἐπάναγκες νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπάρ-

¹ Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λομβαρδοῦ διαιρεῖ τὸ ἔργον εἰς τέσσαρα μέρη διαλαμβάνων περὶ θεοῦ καὶ τῶν δημιουργημάτων, τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῶν μυστηρίων. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἀκολουθεῖ ἀπλῶς καὶ συνεχίζει τὴν μέθοδον καὶ τὰς τάσεις τῶν ἡδη γραφάντων συνόψεις καὶ γνώμας. Ἡ ἀξιόλογος καινοτομία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔγκειται ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν γραμματείαν. Ἐνῷ οἱ προγενέστεροι ἐγίνωσκον μόνον τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ δὲ Γουλιέλμος ὁ ἐξ Auxerre παρέβλεπε τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν καὶ ἐμνημόνευε πλὴν τῆς λογικῆς μόνον τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ περὶ ψυχῆς συγγράμματος, ὁ Ἀλέξανδρος ποιεῖται χρῆσιν ὅλης τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης βοηθητικῆς τῆς θεολογίας. Πάντως ὑφίσταται ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς θεολογίας τοῦ Αὐγουστίνου. Προκρίνων δέ, ὅπου ὑπάρχει διαφωνία, τὰς γνώμας τοῦ Αὐγουστίνου τῶν τοῦ Πλάτωνος καθίσταται ἰδρυτῆς τοῦ Αὐγουστινισμοῦ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα. Ἐκ τῶν Ἀράβων λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν μάλιστα τὸν Ἀβικένναν. (Überweg—Geyer. 383 ἕξ.).

² Summa theol. I, qu. 2, m 2, art 1. 3. καὶ I, qu. 2, m 3, art 5.

³ Ἐν τῇ ἀποδείξει ταύτῃ ὁ Ἀλέξανδρος συμφωνεῖ τῷ Ριχάρδῳ τοῦ ἀγίου Βίκτωρος.

⁴ Ἡ ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ γίνεται κατὰ τὸ παράδειγμα Ἀνοέλμου καὶ Αὐγουστίνου.

⁵ Ἡ ἀπόδειξις αὕτη εἶναι ὁμοία τῇ τοῦ Ἀνοέλμου καὶ τοῦ Ριχάρδου.

χει αίτια τῆς υπάρξεως αὐτῆς· ἡ αίτια αὕτη εἶναι ὁ θεός¹. Ὡσαύτως περιῶται ὁ Ἀλέξανδρος ἀκολουθῶν τοῖς προγενεστέροις νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἀναλλοίωτος, ἀπλοῦς, ἀπειρος, ἀμετρος, αἰδῖος, τριαδικός². Ὁ θεὸς εἶναι τὸ παράδειγμα πάντων τῶν ὄντων· διότι αἱ ἰδέαι, καθ' ἃς ὁ κόσμος ἐγένετο, δὲν υπάρχουσιν ἐκτὸς τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐν τῷ θεῷ λόγῳ³ καὶ εἶναι κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὴ ἡ θεία οὐσία, καθ' ὅσον αὕτη γινώσκειται ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ πρότυπον, ὡς ἡ causa exemplaris τῶν ὄντων. Διὸ καὶ πᾶσαι αἱ ἰδέαι εἶναι ἐν τῷ θεῷ κατὰ τὴν οὐσίαν ἐν, μόνον δὲ κατὰ τοσοῦτο εἶναι διάφοροι, καθ' ὅσον ὁ θεὸς γινώσκει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ὡς τὸ πρότυπον πολλῶν καὶ διαφόρων ὄντων⁴. Οὐ μόνον δὲ τὸ πρότυπον πάντων εἶναι ὁ θεὸς ἀλλὰ καὶ ποιητικὴ αίτια διὰ τῆς παντοδυναμίας, δι' ἧς τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐδημιούργησεν⁵. Ἀλλὰ καὶ τελικὴ αίτια εἶναι ὁ θεός, διότι υπάρχει τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, εἰς ὃ πάντα τείνουσιν. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ γενικὴ πάντων ἀρμονία, ἣτις οὐδ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κακοῦ ταράττεται, διότι καὶ τοῦτο συντελεῖ ἐμμέσως εἰς τοῦ ὄλου τὴν ἀρμονίαν. Ἐν ταύτῃ δὴ τῇ καθολικῇ ἀρμονίᾳ ἔγκειται τὸ κάλλος τοῦ κόσμου, ὃς πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἡ τοῦ θείου κράτους ἀποκάλυψις⁶.

Πάντα τὰ ἄλλα ὄντα παρὰ τὸν θεὸν εἶναι κατ' οὐσίαν διάφορα αὐτοῦ καὶ σύγκεινται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, τ. ἔ. ἐκ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας⁷. Διακρίνονται ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ δύο εἶδη ὄντων, τὰ ἄψυχα καὶ τὰ ἔμψυχα. Τὰ δ' ἔμψυχα πάλιν τάττονται εἰς τρεῖς διαφόρου βαθμοῦ τάξεις, εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τοῦτο ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ὅτι υπάρχει ἐντελέχεια ἢ οὐσιώδης

¹ Summa theol. I, qu. 3, m. 1.

² Αὐτ. 1, qu. 4—12.

³ Ἐνταῦθα διορθῶμεν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ 12ου αἰῶνος.

⁴ Αὐτ. 2, qu. 3, m. 1 καὶ qu. 3, m. 2.

⁵ Αὐτ. 2, qu. 5, m. 1 καὶ 2. Ἡ μὲν δημιουργικὴ ἐνεργεία ὡς ταυτιζομένη ἀληθῶς τῇ θείᾳ οὐσίᾳ εἶναι αἰδῖος, ἡ δὲ δημιουργία ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας ταύτης δὲν εἶναι αἰδῖος ἀλλ' ἔχει ἀρχήν. Εἰρήσθω δ' ὅτι ποιητικὴ τοῦ κόσμου αίτια εἶναι πλὴν τῆς θείας παντοδυναμίας καὶ ἡ θεία βούλησις· ἡ δημιουργία εἶναι ὅλως ἐλευθέρω τοῦ νοῦ πράξις. Αὐτ. 2, qu. 6, m. 2, art. 3. καὶ qu. 5, m. 2.

⁶ Αὐτ. 2, qu. 4, m. 2 καὶ 3. qu. 15, m. 1.

⁷ Αὐτ. 2, qu. 3, m. 1 «secundum hunc modum non dicitur anima simplex, quia habet materiam et formam spiritualem», πρβλ. αὐτ. qu. 20, m. 2.

μορφή καὶ διακρίνεται εἰς φυτικὴν καὶ αἰσθητικὴν καὶ νοητικὴν¹. Νοητικὴ εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ υπάρχουσα δημιουργημα τοῦ θεοῦ καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἀμέριστος². Διὸ καὶ ἐκάστη δὲν γεννᾶται ἐξ ἐτέρας ἀλλ' ἐμποιεῖται τῷ γεννωμένῳ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Συναπτομένη δὲ τῷ σώματι ζῆ ἐν ἑαυτῇ καὶ δι' ἑαυτῆς, ἐνῶ τὸ σῶμα ζῆ μόνον διὰ τῆς ψυχῆς³. Ἠθικὸς τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς εἶναι ἡ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ⁴ γνώσις, ἡ ἐκ τῆς γνώσεως ἀγάπη καὶ ἡ διὰ τῆς ἀγάπης κτῆσις τοῦ θεοῦ, ἐνθα κεῖται ἡ εὐδαιμονία⁵.

Καὶ νέας μὲν θεωρίας ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐπενόησεν ἀλλὰ διὰ τῆς μεγάλης ἀγγλοίας καὶ σπουδαίας πολυμαθείας ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα⁶. Ἀπέθανε δ' ἐν Παρισίοις τῷ 1245⁷. Μαθητὴς καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἐγένετο ὁ Ἰωάννης ὁ Ρουπελληγός.

¹ Αὐτ. 2, qu. 90, m. 2, art. 1 ἔξ.

² Ὁ Ἀλέξανδρος παρέχει πολλοὺς ὀρισμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ σπουδάζει νὰ συναρμόσῃ αὐτοὺς τῷ ὀρισμῷ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὕτω λέγει «Substantia, non tantum ut forma substantialis sed ut quod ens in se, praeter quod est actus corporis...est substantia praeter substantiam corporis (Αὐτ. qu. 59, m. 24). Τῷ Σταγίριτῃ ὡσαύτως συμφωνῶν ποιεῖται διάκρισιν ἐνεργεία νοῦ καὶ δυνάμει νοῦ, οὗς ἀποφαίνει ὡς δύο διαφόρους δυνάμεις τῆς λογικῆς ψυχῆς: «Intellectus agens et intellectus possibilis sunt duae differentiae in anima rationali» (Αὐτ. 11, qu. 69, m. 3). Ἀποφαίνεται δ' ὅτι οἱ «αἰδῖοι λόγοι» καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ εἶναι ἡμῖν σύμφυτοι διὰ τινος φωτισμοῦ (illuminatio) θείου (Αὐτ. 3, qu. 69, m. 2).

³ Αὐτ. 2, qu. 62, m. 1 καὶ qu. 60, m. 3.

⁴ Ἡ ἔννοια τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ (summi bonum) πρυτανεύει τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς θεωρίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. (πρβλ. Prolegomena 35 ἔξ).

⁵ Αὐτ. 2, qu. 61, m. 3.

⁶ Ὁ Bonaventura καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης ἐτίμων πολὺ τὸν Ἀλέξανδρον. Οὐχ ἦττον ἐτίμα καὶ αὐτὸς ὁ ἐπικριτὴς Ρογήρος Βάκων καλῶν αὐτὸν μετὰ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου «duos modernos gloriosos» (Commun. naturalium II, 3). Ἀλλ' αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς προσήνεγκε τῇ σχολαστικῇ φιλοσοφίᾳ παρεγνωρίσθησαν ἐπὶ πολλὸν χρόνον, διότι ἐπεσοκιάσθη ὑπὸ τῶν διαδόχων.

⁷ Περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τούτου πρβλ. J. Endres, Des Alex. v. Hales Leben und psychol. Lehre (ἐν Ph. Jahrb. 1, 24 ἔξ.), 1888. — F. Picavet, Abél. et Alex. de Hales, créateurs de la méthode scolastique, 1896. — F. Pelster, Exegetische Schriften des Alex. v. Hales, 1921. — P. Duhem, Le système du monde 3, 399 ἔξ. — F. Pelster, Scholastik 1, 572. (1926). ἰδὲ καὶ Überweg—Geyer, σ. 754.

2. **Ἰωάννης ὁ Ρουπελληνός** (ἐκ La Rochelle, de Rupella). Οὐ-
τος ἐγεννήθη περὶ τὸ 1200, ἐγένετο magister regens περὶ τὸ 1238 καὶ
ἔτελεύτησε τῷ 1245. Κυριώτατον αὐτοῦ σύγγραμμα¹ εἶναι τὸ ἐπιγραφόμε-
νον Summa de anima², ἐν ᾧ διερευνῶνται τὰ ψυχολογικὰ ζητή-
ματα³. Ἐντονώτερον καὶ σαφέστερον πάντων τῶν ὁμοχρόνων ποιεῖται
διάκρισιν τῆς ὑπάρξεως (ens, quod est) καὶ τῆς οὐσίας (essentia, quod
est), ἐξ ὧν ἀμφοτέρων σύγκεινται πάντα τὰ δημιουργήματα. Ἐκ ταύ-
της δὲ μόνης συνίστανται τὰ πνευματικὰ ὄντα, καθ' ὅσον ταῦτα — δι-
δάσκει ὁ Ἰωάννης ἀποκρούων τὴν θεωρίαν τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου —
δὲν ἀποτελοῦνται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς,
ἣν ἀποδεικνύει ἀθάνατον⁴, ἐκθέτει ὁ φιλόσοφος τὴν τε περὶ ταυτότη-
τος αὐτῆς πρὸς τὰς οἰκείας δυνάμεις γνώμην καὶ τὴν ἐναντίαν ταύτη.
Πειρᾶται δὲ νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντιθέτους θεωρίας προσνέμων εἰς
τὴν ταυτότητα τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς δὲν θὰ ὑπῆρχεν
ἄνευ τῶν δυνάμεων. Ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ στοιχεῖ μάλιστα καὶ
κυρίως τοῖς νέοις πλατωνικοῖς καὶ τῷ Ἀβγουστίνῳ· ἐν μέρει δ' ἀκο-
λουθεῖ καὶ τῇ ἀριστοτελικῇ ἐκδοχῇ διακρίνων τὸν ἐνεργεῖα καὶ τὸν
δυνάμει νοῦν⁵. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ὑπερέτας γνώσεως, τῆς τοῦ θεοῦ καὶ

¹ Ὁ Ἰωάννης συνέγραψε βιβλία ἐπιγραφόμενα Summa de vitiis, Summa de virtutibus, Summa de decem praeceptis, Summa de articulis fidei.—Ἐπιθ. P. Minges, De scriptis quibusdam Fr. Joannis de Rupella (ἐν Arch. Franc. Hist. 1913.).

² Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν περιωφθέντων ἀντιγράφων μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην τοῦ ἔργου εὐδοκίμησιν. Ἐξεδόθη δὲ τῷ 1882 ἐπιγραφόμενον «La summa de anima di Frate Giovanni della Rochelle . . . publicata per la prima volta e corredata de anima di Frate del P. Teofilo Dominichelli . . .».—Ἡ ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἀποκειμένη πραγματεία «De definitione multiplici potentiarum animae» ὁμοιάζει σφόδρα τῇ Summa de anima καὶ ἴσως κατάγεται ἐκ τοῦ Ἰωάννου de Rupella. Περὶ ταύτης διαλαμβάνει ὁ Hauréau, Notices et extraits 5, 45—48.

³ Πηγὴν ἔχει ὁ συγγραφεὺς οὐχὶ τόσον τὸν Ἀριστοτέλη, οὐδὲ τὸ περὶ ψυχῆς ἔργον ἅπαξ μόνον μνημονεύει, ὅσον τὸ Ἀβικένναν καὶ μάλιστα τὸν Ἀβγουστίνον. Ἔτι δὲ καὶ τοὺς νέους πλατωνικοὺς λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν, καθάπερ ἐμφαίνει ὁ τῆς ψυχῆς ὁρισμὸς, καθ' ὃν «anima est substantia incorporea intelligertualis, illuminationis a primo ultima relatione perceptiva. De anima 1, 3.

⁴ Τὰς περὶ ἀθανασίας ἀποδείξεις ἀρύεται ἐκ τοῦ De immortalitate animae ἔργου τοῦ Γουνδισσαλίου.

⁵ Ὁ ἐνεργεῖα νοῦς ἐπιχέει τὸ φῶς τῆς νοήσεως εἰς τὰ αἰσθητὰ εἶδη τὰ

τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν ἐπιστημῶν, ἀπαιτεῖ τὸν ἄμεσον θεῖον φωτισμόν¹. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου στερεῖται ὁμογε-
νείας καὶ ἐνότητος· παραθέτει θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ
Ἀβγουστίνου, τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Ἀβικέννα χωρὶς νὰ
συναρμύξῃ καὶ συμβιβάζῃ αὐτάς².

Ὁ σπουδαιότατος μαθητὴς τοῦ εἰρημένου Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ
ἐπισημότατος ἀνὴρ τῆς παλαιότερας Σχολῆς τῶν Φραγκισκανῶν ἦτο
ὁ Bonaventura.

§ 2. Bonaventura.

1. **Βίος καὶ συγγραφή.** Ὁ Ἰωάννης Fidanza, ὁ ἐπικληθεὶς
Bonaventura³ ἐγεννήθη τῷ 1221 ἐν Βαλνεορεγιῶ (Bagnorea τῆς
Τοσκάνης). Ὅτε τετραέτης νόσῳ κινδυνώδει περιέπεσεν, ἡ μήτηρ
ἤϊξεν ὅπως τὸν υἱόν, ἂν σωθῆ, καθοσιώσῃ εἰς τὸν ἅγιον Φραγκί-
σκον. Διὸ ὁ Ἰωάννης ἐν ἡλικίᾳ 20 περιέπου ἔτων κατετάχθη εἰς τοὺς
Φραγκισκανοὺς. Τὰς σπουδὰς διήνυσεν ἐν Παρισίοις, ὅπου ἐγένετο
(1243—1245) μαθητὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃν καλεῖ πατέρα καὶ διδά-
σκαλον «pater et magister». Τῷ 1248 ἔλαβε τὴν «licenciam publice
legendi» καὶ ἐδίδαξεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων εὐδοκιμῶν
διὰ τε τὴν πολυγλωσσίαν καὶ τὴν ἄκραν εὐσέβειαν. Τῷ 1255 ἐνεπλέ-
χθη εἰς τὰς ἔριδας τῶν κοσμικῶν καὶ τῶν κληρικῶν καὶ ὑπερεμάχησε
σθεναρῶς Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου, πρὸς ὃν στενήν συνῆψε φιλίαν. Τῷ
1257 τὸ πανεπιστήμιον, ἐνδίδον εἰς συστάσεις τοῦ πάπα, ἀπένευμεν
αὐτῷ (ὡς καὶ τῷ Θωμᾷ) τὸ ἀξίωμα τοῦ magister regens⁴. Τῷ δ'

ἐνυπάρχοντα ἐν τῇ φαντασίᾳ ἢ δοξασίᾳ καὶ οὕτω ποιεῖται ἀφαίρεσιν αὐτῶν
καὶ κατ' ἀκολουθίαν σύνδεσιν ἐν τῷ δυνάμει νῷ. De anima 2, 37.

¹ Αὐτ. 2, 37, 1, 3 «humana anima nihil intelligit, nisi illuminetur ab illuminationis principio et patre nostro deo».

² Ἐπιθ. H. Felder, Gesch. der wiss. Studien in Franziskanerorden, 1904. Minges, Zur Erkenntnisslehre des Franziskaner J. de Rupella, philos. Jahrb. 27, 461 ἐξ., τοῦ 1911. — Τοῦ αὐτοῦ Die realdistinctio von Wesenheit und Existenz bei J. v. Rup. ἐν Revue Thomiste 19, 89 ἐξ., τοῦ 1911. — M. Kreutle, Unsterblichkeitlehre, ἐν Ph. Jahrb. 31, 368, τοῦ 1918.—Πβλ. Überweg—Geyer, σ. 735 καὶ M. de Wulf, Hist. de la philos. méd. 1, 333 ἐξ.

³ Οὕτως ὀνομάσθη ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν, ὅτε παῖδα νοσήσαντα ὡς ἐκ θαύματος ἐθεράπευσεν.

⁴ Εἰς τὰς εἰρημένους χρονολογίας ἐπιφέρει μεταβολὴν ὁ F. Pelster. «Li-

αὐτῷ ἔτει κατεστάθη ἀρχηγέτης τοῦ τάγματος καὶ ὕστερον (τῷ 1273) ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ δεκάτου ἐξελέχθη καρδινάλιος. Τῷ 1274 προσεκήληθη μετὰ τοῦ Θωμᾶ εἰς τὴν ἐν Λουγδόμφ (Lyon) σύνοδον καὶ συνηγόρησε θερμῶς εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας· διαρκούσης δὲ τῆς συνόδου ἐτελεύτησεν. Ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐτιμᾶτο προσαγορευόμενος «doctor seraphicus», τῷ δὲ 1587 κατετάχθη εἰς τοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Bonaventura ὑπῆρξεν ἐπιφανῆς σχολαστικὸς ἄμα καὶ μυστικὸς καὶ συνέγραψε πλεῖστα συγγράμματα, ἅτινα ἐξεδόθησαν ἐν δέκα τόμοις¹. Ἐκ τῶν ἔργων τούτων, ἐχόντων πάντων θεολογικὸν χαρακτήρα, κέκτηνται μείζονα σπουδαιότητα πρὸς ἀπεικόνισιν τῶν φιλοσοφημάτων αὐτοῦ τὰ ἐπόμενα: 1) Commentarii in quatuor libros sententiarum Petri Lombardi, ὅπερ ἤρξατο συγγραφόμενον τῷ 1248 καὶ πληροῖ τοὺς τέσσαρας πρώτους τόμους τῆς ῥηθείσης ἐκδόσεως. 2) Quaestiones disputatae (μάλιστα δὲ τὸ de paupertate). 3) Breviloquium (πρὸ τοῦ 1257). 4) Itinerarium mentis in Deum (τῷ 1259). 5) Opusculum de reductione artium ad theologiam. Ἐκ δὲ τῶν μυστικῶν συγγραμμάτων προέχουσι τὰ ἐξῆς: Soliloquium, De triplici via, Lignum vitae. Καὶ παρέρχεται μὲν ὡς ὀπαδὸς τῆς παλαιᾶς Σχολῆς ἐπόμενος τῷ Ἀβγουστίνῳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Ἀλησίῳ² ἀλλ' οὐχ ἦτον γινώσκει τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα καὶ τιμᾷ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἔτι μᾶλλον τὸν Πλάτωνα.

2. **Ὀντολογικαὶ ἀρχαί.** Ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς σχέσεως ἐπιστήμης καὶ πίστεως ὁ Bonaventura διακρίνει ἀληθείας παρεχόμενας ὑπὸ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀληθείας ἀνηκούσας μόνῃ τῇ ἐπιστήμῃ· τῆς ἐπιστήμης ἢ θεωρητικῆ βεβαιότης εἶναι μείζων ἢ ἢ τῆς πίστεως. Δὲν ἀποκλείουσι δ' ἀλλήλας ἢ πίστις καὶ ἢ ἐπιστήμη ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου πρέπει νὰ συνυπάρχωσιν, ἐὰν θέλωμεν νὰ πορίσωμεν τῇ ἐπιστημονικῇ περὶ θεοῦ καὶ τῶν θείων πραγμάτων γνώσει βάσιν ἀσφαλεστέρην³. Ἡ θεολογία ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἀκρότατον τέλος, ὅπερ εἶναι ἢ

terargeschicht. Probleme in Anschluss an die Bonaventuraausgabe» (Zeitschr. für Kathol. Theologie 48, 500 ἐξ. τοῦ 1924.

¹ Opera omnia edita studio et cura PP, collegii a S. Bonaventura, ad Claras Aquas prope Florentiam, 1882—1902, 10 τ.

² In Sent. 2, praeloc 2. 1 ἐξ.

³ In Sent. 3. dis. 23. art. 1, qu. 4.

ἀγάπη τοῦ θεοῦ· ἢ δὲ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ἐπικουρῇ εἰς ἔφιξιν ἐκείνου τοῦ σκοποῦ¹. Ἡ πίστις κατέχει τὴν ἀποκεκαλυμμένην ἀλήθειαν ἢπερ ἔστιν ἢ πηγὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ δὲ τελευταία αὕτη γεννᾶται ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς καρδίας ὅπως ἀπολαύσῃ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀγάπης· διότι οὐδὲν εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ γλυκύτερον παρὰ τὸ νὰ κατανοήσῃ ὅ,τι ἀγαπᾷ². Ἐν τῇ μεταφυσικῇ ὑπομιμνήσκει ὁ φιλόσοφος κυρίως τὴν νεοπλατωνικὴν καὶ ἀβγουστίνειον φιλοσοφίαν. Πάντα, λέγει, τὰ δημιουργήματα σύγκεινται οὐ μόνον ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀλλὰ καὶ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους (δυνάμεως καὶ ἐνεργείας). Καὶ ὑπάρχουσι μὲν πολλὰ³ εἶδη⁴ ἀλλ' ἐκ πάντων σπουδαιότατον⁵ καὶ θεμελιῶδες εἶναι τὸ φῶς (lux)⁶. Τὸ φῶς εἶναι φύσις κοινὴ (natura communis), εἶδος κοινὸν εἰς πάντα τὰ σώματα προσδίδον τὴν γενικὴν μορφήν, ἐνῶ τὰ ἄλλα εἶδη προσποιούσιν εἰδικὴν μορφήν⁷. Πάντα δὲ τὰ σώματα κοινωνοῦσι τῆς φύσεως τοῦ φωτὸς καὶ ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς μετοχῆς εἶναι ἢ θέσις καὶ ἀξία αὐτῶν ἐν τοῖς οὐσί⁸. Ἡ ὕλη ἄρα, εἰ

¹ Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Bonaventura πρέπει νὰ μὴ εἶναι ἐπιγέννημα περιεργίας τεινούσης εἰς γνῶσιν τῶν ὄντων καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' ἀπότοκον τῆς θερησκευτικῆς τάσεως τῆς ἀγούσης εἰς τὸν θεόν· πβλ. Bréhier 1, 647. Gilson, Saint Bonaventure 209.

² Ἡ τοιαύτη ἔννοια διήκει διὰ πάντων τῶν ἔργων τοῦ Bonaventura καὶ μάλιστα τοῦ Itinerarium mentis in Deum.

³ Ὁ Bonaventura ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Θωμᾶν παραδέχεται πλῆθος εἰδῶν.

⁴ Πᾶν ὄν ἔχει πολλὰ εἶδη καὶ δὴ τόσα ὅσαι εἶναι αἱ ιδιότητες αὐτοῦ. Τοῦτο ἰσχύει περὶ τε τῶν ἀπλουστάτων καὶ αὐτῶν τῶν στοιχείων τῆς φύσεως.

⁵ Τὸ φῶς ἔχει σπουδαίαν καὶ ὑπέροχον ὑπὲρ τὰ λοιπὰ εἶδη θέσιν, διότι διατηρεῖ πᾶν ἄλλο εἶδος καὶ πορίζει αὐτῷ τὴν δύναμιν τοῦ ἐνεργεῖν. In Sent. 2. dis. 13, art. 2. qu. 2.

⁶ Ἐκδέχεται ὁ Bonaventura τὸ φῶς ὡς εἶδος οὐσιῶδες (forma substantialis) καὶ ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τοῦ ἰσχυρισμοῦ φιλοσόφους καὶ ἄνδρας ἁγίους. Τὴν περὶ φωτὸς θεωρίαν ἔχει κοινήν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Haliensis, Γουλιέλμῳ τῷ ἐξ Auverge καὶ μάλιστα τῷ Ρογήρῳ Grosseteste. Ἀνάγει δ' αὐτὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίαν εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς ἰδίᾳ εἰς τὸν ψ-Λιονόσιον καὶ τὸν Ἀβγουστίνον. In Sent. 2. dis. 13. art. 2. qu. 2.

⁷ In Sent. 2. dis. 13, p. 310 a. «Duplex est informatio materiae corporalis, quaedam generalis, quaedam specialis: generalis per formam communem omnibus corporibus et haec est forma lucis, specialis vero per alias formas sive elementares sive mixtionis.

⁸ Ἐνθ. ἀνωτ. Τὸ φῶς πολλαπλασιάζεται ἐξ ἑαυτοῦ (lux de luce) δια-

καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ νοῦ καθ' ἑαυτὴν ἄνευ τοῦ εἴδους, κατ' ἀλήθειαν οὐδέποτε ὑπάρχει ἄνευ αὐτοῦ. Καὶ οὐ μόνον τὰ σωματικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ πνευματικὰ ὄντα (οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ ψυχαί) ἔχουσιν ἐνιαίαν ὕλην. Τὰ πνευματικὰ δηλαδὴ ὄντα ὡς δημιουργήματα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπλᾶ ἀλλὰ τὸναντίον σύνθετα ἐκ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, τ. ἔ, ἐξ ὕλης καὶ εἴδους· διὰ τοῦ εἴδους καθίσταται τὸ ὄν ὠρισμένον καὶ πραγματικόν, ὃ δὲ διορισμὸς οὗτος καὶ ἡ πραγματικότης πρέπει νὰ ἔχη φορέα καὶ βάσιν, ἥτις εἶναι ἡ ὕλη. Ὅποτε λοιπὸν τὰ πνευματικὰ ὄντα ὑπάρχουσιν ὠρισμένα καὶ πραγματικά, εἶναι ἀδύνατον νὰ στερῶνται ὕλης¹. Καὶ εἶναι μὲν ἡ τούτων ὕλη πνευματικὴ (materia spiritualis), ἀμοιρος δηλονότι ἐκτάσεως καὶ γεννήσεως καὶ φθορᾶς ἀλλὰ κατ' οὐσίαν δὲν διαφέρει τῆς τῶν σωματικῶν ὕλης². Διότι ἡ ὕλη τῶν τε σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν εἶναι κατ' ἀναλογίαν μὲν θεωρουμένη ἐπίσης δύναμις πρὸς τὸ εἶδος· κατὰ στέρησιν δὲ σκοπούμενη (τ. ἔ. χωρὶς ἀπὸ τῶν εἰδῶν) εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, διότι ἀφαιρουμένου παντὸς εἴδους καὶ συμβεβηκότος ἀφανίζεται πᾶσα διάκρισις καὶ ἡ ὕλη πάντων ἀνεξαίρετως συμπίπτει εἰς ταῦτό³.

Συνάπτων ὁ φιλόσοφος τὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν τοῦ εἴδους πρὸς τὴν στωϊκὴν (καὶ αὐγουστίνειον) θεωρίαν τῶν σπερματικῶν λόγων ἀποφαίνει τὰ εἶδη παραπλησίως τῷ Ἀβερόρη ὡς ἐνυπάρχοντα σπερματικῶς ἐν [τῇ ὕλῃ καὶ δρώσας δυνάμεις ἐν αὐτῇ. Ἡ πρώτη δηλαδὴ ὕλη δὲν εἶναι ὅλως παθητικὴ ἀλλ' ἐνέχει δρώσας δυνάμεις, ἐξ ὧν ὡς ἐκ σπερμάτων προέρχονται τὰ εἶδη ἐπενεργούσης τῆς φύσεως, τ. ἔ. βοηθούτων ἐξωτερικῶν συντελεστῶν, εὐμενῶν ὕρων⁴. Ἀνάλογος

χεόμενον διὰ μιᾶς πληροὶ τὸ διάστημα διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, ὅστις χρησιμεύει αὐτῷ ὡς ὄχημα. Ἡ θεωρία ὅτι πάντα τὰ σώματα ἔχουσι κατ' οὐσίαν τὸ φῶς ἐπιτρέπει τῷ φιλοσόφῳ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον κατ' αἰσιόδοξον τρόπον, νὰ ἐξάγῃ τὸ κάλλος τοῦ σύμπαντος καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον συγγένειαν αὐτοῦ.

¹ Αὐτ. 2. dis 12. art 1. qu. 1. αὐτ. dis 17. art 1. qu. 2. Ὁ Bonaventura ἐπικαλεῖται προσέτι καὶ τὸ κῆρος τοῦ Αὐγουστίνου (De Gen. ad lit 5. 5. n 13. 7. 5. n 7).

² Τὴν ὕλην νοεῖ ὁ Bonaventura οὐχὶ κατὰ τὸν νεώτερον καὶ συνήθη ἀλλὰ κατὰ ἀριστοτελικὸν τρόπον· ἡ ὕλη εἶναι τὸ ἀτελὲς καὶ δυνάμει ὄν, ὅπερ διακρίνει πάντα τὰ μεταβλητὰ καὶ πεπερασμένα.

³ Αὐτ. dis 3. part 1. art 1. qu. 2.

⁴ Αὐτ. 2, dis 15. art. 1. qu. 2. «aliae formae naturales non ex nihilo produciuntur sed ex aliqua potentia activa in materia, ex qua fiunt tamquam ex seminario». Πβλ. αὐτ. dis. 18. art. 1. qu. 3. «cum satis con-

δ' εἶναι ἡ περὶ ἀτομικότητος θεωρία. Ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὕλη μόνη οὔτε τὸ εἶδος μόνον ἀλλ' ἀμφοτέρω συγχρόνως· εἶδος καὶ ὕλη ὁμοῦ συναποτελοῦσι τὸ ἀτομικόν¹.

3. **Θεολογία.** Ὁ Bonaventura οὐδαμῶς ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται διὰ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ νοητικῶν δυνάμεων νὰ προέλθῃ εἰς γνῶσιν τοῦ θεοῦ, ὅστις ὡς αἰτία ἀποκαλύπτεται ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων². Ὁ θεὸς ὡς ὄν καθαρώτατον καὶ ἐνεργητικώτατον, τελειώτατον καὶ ἀπόλυτον εἶναι λογικῶς τὸ πρῶτον τῆς γνώσεως ὑποκείμενον. Ἡ γνῶσις δηλαδὴ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ τελειοτάτου καὶ ἀπολύτου εἶναι ἄφευκτος ὅρος καὶ ἀναγκαῖα προϋπόθεσις πρὸς ὀρισμὸν οἰουδήποτε δεδημιουργημένου καὶ ἀτελοῦς ὄντος³. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἔννοια ἐκείνου εἶναι ἐναργεστάτη καὶ σαφειστάτη καὶ χρησιμεύει ὡς ὅρος ἀπαραίτητος πρὸς γνῶσιν τῶν ἀτελῶν καὶ πεπερασμένων. Ἀλλὰ καὶ πολλαχῶς ἀποδεικνύεται ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξις⁴. 1) Ἡ ψυχὴ εἰς ἑαυτὴν στρεφόμενη συναίσθάνεται τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ. Γινώσκουσα ἑαυτὴν γινώσκει ὡς εἰκόνα τοῦ θεοῦ· γινώσκουσα δὲ πάλιν τὰ ἀτελῆ καὶ σύνθετα καὶ μεταβλητὰ πράγματα καταλαμβάνει τὸ τέλειον καὶ ἀπλοῦν καὶ ἀναλλοίωτον ὄν, οὗ εἶναι ἐκεῖνα ἀποτελέσματα. Οὕτως εἶναι ὁ θεὸς παρὼν καὶ γνώριμος τῇ ψυχῇ· ἡ ἔννοια ἐκείνου εἶναι αὐτῇ ἔμφυτος⁵. 2) Τὸ ἐναργέστατον καὶ ἀναμφισβήτητον ἀληθὲς ἐμ-

stet, rationem seminalem esse potentiam activam, inditam materiae; et illam potentiam activam constet esse essentiam formae, cum ex ea fiat forma mediante operatione naturae, quae non producit aliquid ex nihilo». Οὕτω πάντα τὰ ὄντα καὶ φαινόμενα ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν σπερματικῶν λόγων, ὧν αἰτία πρώτη εἶναι ὁ θεός.

¹ Αὐτ. di 18. art 1. qu. 3 καὶ di 10. art. 1. qu. 3.

² Αὐτ. 1. dis 3. art. 1, qu. 2. Ἡ λάμψις τῶν ὄντων, λέγει, ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν θεόν, ἐὰν μὴ εἴμεθα τυφλοί· τὰ ὄντα βοᾶσι περὶ τοῦ θεοῦ καὶ πληροφθοροῦσι περὶ αὐτοῦ, ἐὰν μὴ εἴμεθα κωφοί. Πάντως δὲ εἴμεθα ἄλαλοι μὴ αἰνοῦντες ἐκεῖνον ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ μωροὶ μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν πρώτην ἀρχὴν ἐν τοσοῦτοις μαρτυρίοις.

³ Ὁ μὴ γινώσκων, λέγει, τί εἶναι τὸ ἀπόλυτον, ἀδυνατεῖ νὰ παράσῃ τὸ τέλειον ὀρισμὸν τοῦ καθ' ἑκάστον ὄντος. Τὸ ἀπόλυτον ἄρα εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ ἡμῶν γινωσκόμενον πρῶτον. Itiner mentis in Deum. c 3. n. 3. v 304 a.

⁴ Πβλ. M. de Wulf. 1, 347.

⁵ De myst. trinit. 4, 1 «Deus praesentissimus est ipsi animae et eo ipso cognoscibilis; ergo inserta est ipsi animae notitia Dei sui». Ἐμφυτος δ' εἶναι ἡ τοῦ θεοῦ ἔννοια κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχει ἐντύπωσις τῆς ὑπερτάτης ἀληθείας, ὅτι εἶναι τῇ ψυχῇ οἰκοθεν δεδομένον φῶς ὁδηγόν.

φράζει την παρουσίαν τοῦ θεοῦ¹. 3) Ταῖς εἰρημέναις ἀποδείξεσι προστίθεται ἡ ὄντολογικὴ ἀπόδειξις τοῦ Ἀνσέλμου. Ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Halensis οὕτω καὶ ὁ Bonaventura ἐγκρίνει τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἀνσέλμου² καὶ ἀποκρούει τὴν ἐνστασιν τοῦ Gaunilo³. 4) Πλὴν τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀποδείξεων, ἃς παρέχει ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις καὶ ἡ ἀνάλυσις, προσάγεται καὶ ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori) ἀπόδειξις. Κατὰ ταύτην ἡ φύσις ὅλη βοᾷ τὴν ὑπαρξίν θεοῦ (omnis creatura proclamat). Πλὴν ἀλλ' ἡ παρατήρησις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἀπαραίτητος, ὁπότε ἡ τοῦ θεοῦ ἔννοια εἶναι ἡμῖν ἔμφυτος⁴.

Ὁ θεὸς νοεῖται μὲν κατ' ἀνάγκην ὡς εἷς, διότι εἶναι τὸ ὕψιστον ὄν, νοεῖται δὲ πάλιν ὡς ἀπόλυτος ἀπλότης, διότι εἶναι τὸ πρῶτον. Ἐν τούτῳ οὔτε μέρη ὑπάρχουσιν οὔτε πραγματικὴ διάκρισις δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, οὐσίας καὶ ὑπάρξεως καὶ ἰδιοτήτων· ὁ θεὸς εἶναι κατὰ πάντα λόγον ἡ ἀμερῆς καὶ ἀπόλυτος ἀπλότης⁵. Παρὰ τὴν ἀπόλυτον δ' ἀπλότητα ἔχει πᾶσαν τελειότητα, τὸ ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον, τὸ ἄμετρον καὶ ἀλλότριον παντὸς τοπικοῦ καὶ χρονικοῦ διορισμοῦ, τὸ αἰδιον καὶ ἀναλλοίωτον⁶. Τῇ ἐνιαίᾳ τοῦ θεοῦ φύσει ὑπάρχουσι τρία πρόσωπα, ἧτις τριαδικότης οὐδὲν ἔχει ἀνάλογον ἢ παραπλήσιον ἐν ἅπαντι τῷ δεδημιουργημένῳ κόσμῳ. Διὸ καὶ ἡ τριαδικὴ τοῦ θεοῦ ζωὴ δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ διὰ μόνου τοῦ νοῦ ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πορισθῇ διὰ τῆς πίστεως. Πειράται δ' ὁ φιλόσοφος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πίστεως νὰ κυρώσῃ τὴν τριαδικὴν ταύτην ζωὴν διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων⁷. Ἐπειδὴ ἡ θεία οὐσία εἶναι μόνον μία, ἔπεται ὅτι ὡς ἀληθῶς πᾶσαι αἱ ιδέαι ἀποτελοῦσιν ἐν τῷ θεῷ ἐνότητα⁸.

¹ Αὐτ. 4, 45.

² Προσφυῶς παρατηρεῖ ὁ Gilson (La Philos. au moyen âge, σ. 150) ὅτι ἡ ὄντολογικὴ ἀπόδειξις λαμβάνει ὅλην αὐτῆς τὴν ἰσχὺν καὶ δυνάμιν κατὰ πρῶτην φορὰν παρὰ τῷ Bonaventura. Διότι κατὰ τοῦτον γινώσκωμεν τὸν θεὸν ἐκ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Ἐάν δ' ἡ παρουσία τοῦ θεοῦ ποιῇ ἡμῖν τὴν γνώσιν αὐτοῦ, εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἔννοια ἐκείνου ἐμπεριέχει τὴν ὑπαρξίν.

³ In Sent. I. dis. 8. art. I. qu. 2.

⁴ Ἡ ψυχὴ γινώσκει τὸν θεὸν κάλλιον ἢ ἑαυτήν. De myst. trinit. 5, 46.

⁵ In Sent. 2. art. I. qu. I. καὶ dis. 8. art. I. qu. I καὶ 2.

⁶ In Sent. I. dis. 43. art. I. qu. 2. dis. 37. art. I, qu. I.

⁷ Αὐτ. I. dis. 2. art. I. qu. 2.

⁸ Brevil. I, 6. In Sent. I. dis. 35. art. I. qu. I καὶ 2. «Idea in Deo cum secundum rem sit ipsa divina veritas, non plurificatur realiter, sed re ipsa omnes ideae sunt unum».

Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι δημιούργημα τοῦ θεοῦ ἀλλ' αὐτὸς ὁ θεὸς ὡς Λόγος ἢ Υἱός· εἶναι ἀπλοῦς καὶ φαίνεται μόνον ὡς πολλαπλοῦς ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν αἰσθητῶν. Αἱ ιδέαι ἄρα εἶναι πολλαὶ οὐχὶ κατ' ἀλήθειαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν διάφορον σχέσιν, ἣν ἔχει πρὸς τὰ διάφορα ὄντα ἢ θεία οὐσία¹. Ἡ τοῦ θεοῦ ἄπειρος δύναμις ἐνεργεῖ πρὸς τὰ ἔξω διὰ τῆς θείας βουλήσεως, ἧτις οὕτως εἶναι ἡ ἄμεσος πάντων τῶν ὄντων αἰτία ποιήσασα πάντα ἐκ τοῦ μηδενός².

4. **Κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία.** Ὁ Bonaventura ἀντιμάχεται πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Θωμᾶ, καθ' ὃν δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἡ τοῦ κόσμου ἀρχή. Ἐάν, λέγει, ἡ ἐξ ἧς ἐμορφώθη ὁ κόσμος ὕλη ὑπῆρχεν αἰδιος ἐκτὸς τοῦ θεοῦ καὶ ἄνευ συνεργίας αὐτοῦ, θὰ ἦτο εὐλογον νὰ νοηθῇ ὁ κόσμος ὡς ἀναρχος καὶ αἰδιος. Νῦν δὲ ἡ ὕλη δὲν εἶναι αἰδιος καὶ ὁ κόσμος κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός ὥστε ἔχει ἀρχήν. Ἐπειτα δέ, ἐάν τὸ σύμπαν ἐξηκολούθει νὰ ὑπάρχῃ μετὰ διαρρεύσαντα ἄπειρον χρόνον, θὰ ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἄπειρον δύναται νὰ αὐξηθῇ ἀφοῦ νεαὶ ἡμέραι προστίθενται εἰς τὰς παλαιάς. Ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ἐάν μὴ εἶχεν ὁ κόσμος ἀρχήν, ἔπρεπε οἱ μέγροι τοῦδε ἀνθρώποι νὰ ἦσαν ἄπειροι καὶ νὰ ὑπῆρχον ἤδη ἄπειροι ἀνθρώπων ψυχαί, ὅπερ ἄτοπον³. Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ ὁμολογήσωμεν οὐ μόνον κατὰ τὴν πίστιν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἀναρχος. Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ θεὸς ἠθέλησε διὰ τὰς δημιουργίας νὰ μεταδώσῃ καὶ ἄλλοις ἐκ τῆς ἀπειρου αὐτοῦ ἀγαθότητος⁴. Ἐδημιούργησε δὲ τὰ ὄντα, ὧν ἄλλα μὲν ἴστανται ἐγγυτέρω ἄλλα δὲ ἀπωτέρω ἐκείνου, οἷα οἱ ἄγγελοι καὶ τὰ σωματικά ὄντα. Τοῖς τελευταίοις τούτοις δύναται ἡ τοῦ θεοῦ ἀγαθότης καὶ μακαριότης νὰ μεταδοθῇ μόνον ἐμμέσως, διότι κατὰ θεῖον

¹ In Sent. I. dis. 35. art. I. qu. 3 «Idea, cum sit similitudo rei cognitae, mediumque inter cognoscens et cognitum, plurificatur in Deo secundum rationem, licet non reipsa».

² Αὐτ. dis. 45. art. 2. qu. I. dis. I. art. I, qu. I.

³ Αὐτ. 2. dis. I. art. I. qu. 2.

⁴ Τὰ ὄντα πάντα εἶναι σύμβολα δηλωτικά τοῦ θεοῦ καὶ τὸ σύμπαν χρησιμεύει ὡς βίβλος, ἐν ἣ ἀναγινώσκεται πανταχοῦ ἡ τριάς. Εἰς τὴν ἐρώτησιν λοιπὸν, διατι ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος, παρέχεται ἡ ἀπλή ἀπάντησις ὅτι ἐγένετο πρὸς ἔκφρασιν τοῦ θεοῦ καὶ ὁ κόσμος εἶναι οἰονεὶ βιβλίον γραφὴν ἵνα ἀναγινώσκηται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑπομνήσκῃ τὴν ἀγάπην τοῦ δημιουργοῦ. Ἄλλ' ἡ αἰτία, δι' ἣν τὸ θεῖον θέλημα ἐξέλεξεν ἕνα ἐκ τῶν μυρίων δυνατῶν κόσμων, διαμένει ἀδιερεύνητος.

τινα νόμον τὸ κατώτατον ἐπανάγεται εἰς τὸ ἀνώτατον διὰ τοῦ μέσου. Διὸ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἀνθρώπον ἐνότητα πνεύματος καὶ φύσεως, ἵνα δι' αὐτοῦ συνάψῃ τὸ κατώτατον πρὸς τὸ ἀνώτατον¹. Οὕτως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνάπτονται εἰς ἐνότητα δύο διάφοροι ἀλλήλων φύσεις, τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ². Ἡ ψυχὴ ἔχει πρὸς τὸ σῶμα ὡς τὸ οὐσιώδες εἶδος καὶ ἡ κινουσα ἀρχὴ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' εἶναι οὐ μόνον φυσικὸν εἶδος ἀλλὰ καὶ νοερὰ οὐσία, ὑπάρχει χωριστὴ ἀπὸ τοῦ σώματος, τ.ξ. εἶναι φύσει ἀδιάφθορος καὶ ἀθάνατος³. Εἶναι προωρισμένη εἰς αἰδίων ἐν τῷ θεῷ εὐδαιμονίαν καὶ διὰ τοῦτο θεωρεῖται ὡς «*forma beatificabilis*»⁴. Ἔχει δὲ τρεῖς κυρίας δυνάμεις, τὴν μνήμην καὶ τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν⁵, αἵτινες δὲν εἶναι μὲν ὅλως αἱ αὐταὶ ἀλλὰ πάλιν ὑπάρχουσιν οὐχὶ οὐσιωδῶς διάφοροι τῆς ψυχῆς, ὁπότε προέρχονται τρόπον τινὰ ἐξ αὐτῆς⁶. Ἡ νόησις πάλιν διακρίνεται κατ' ἀριστοτελικὸν καὶ αὐγουστίνειον τρόπον εἰς ἐνεργεῖα καὶ δυνάμεις νόησιν. Ἐκείνη μὲν ποιεῖται ἀφαιρέσειν⁷ καὶ σχηματίζει ἐκ τῶν κατ' αἴσθησιν εἰκόνων τὰς ἐννοίας τῶν ὄντων⁸, αὕτη δὲ λαμβάνει τὰς οὕτω σχηματισθείσας ἐννοίας καὶ κρίνει περὶ τῶν πραγμάτων⁹. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἀφαιρέσεως γίνονται καὶ αὐταὶ αἱ γενικώταται ἐν-

¹ Brevil. 2, 6.

² Ἡ ἐνωσις σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι πόθος (appetitus) ἀμφοτέρων ἢ μὲν ψυχὴ ἐφίεται νὰ τελειώσῃ τὴν σωματικὴν φύσιν, τὸ δὲ σῶμα τείνει νὰ προσλάβῃ τὴν ψυχὴν. In Sent. 2. dis 17. art. 1. qu. 2.

³ Ἐν τῇ ἀποδείξει τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος τῷ Γουνδισσαλίνῳ.

⁴ Brevil. 2, 9 καὶ 10.

⁵ Ὁ Bonaventura ἀγαπᾷ μὲν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ὅτι ἡ βούλησις κατὰ τὴν εὐγένειαν προέχει τῆς νόησεως. Ἄλλ' ἀποδίδων τὴν γνωστικὴν ἐνεργεῖαν εἰς μόνην τὴν νόησιν ἀσχολεῖται, καθὰ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι σχολαστικοί, ἰδίᾳ περὶ τὴν νόησιν ὡς πρωτεύουσαν.

⁶ Ὁ φιλόσοφος πειράεται νὰ διαλλάξῃ τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν αὐγουστίνειον θεωρίαν.

⁷ In Sent. 2. dis. 24. art. 2. qu. 4. «*intellectus agens ordinatur ad abstrahendum*».

⁸ Κατὰ πρόωτον τὰ ἀπεικασματα τῶν αἰσθητῶν προσπίπτουσιν εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν δυνάμιν (potentia apprehensiva). Εἴτα δ' ἐπακολουθεῖ ἡ diiudicatio, καθ' ἣν αἱ διὰ τῶν αἰσθήσεων ληφθεῖσαι εἰκόνες εἰσέρχονται διὰ τῆς καθάρσεως καὶ ἀφαιρέσεως εἰς τὴν νόησιν. Itiner. mentis 2, 4.

⁹ Ἐνθ. ἀνωτ.

νοιαί, οἷαι εἶναι ἐν τοῖς λογικοῖς ἀξιώμασι καὶ ταῖς ἠθικαῖς ἀρχαῖς¹. Αἱ προσάλληλοι σχέσεις τῶν τοιούτων ἐννοιῶν δὲν θὰ ἦσαν συνειδηταί μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος, εἰ μὴ ἐκρατυνόμεθα ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπολύτου νοῦ· τὸ θεῖον φῶς ἀρκεῖ εἰς γνῶσιν τῶν πρώτων θεωρητικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν². Ἐνῶ δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως προσγίγνεται διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ φυσικοῦ νοῦ, ἡ βεβαιότης αὐτῆς ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς φωτιστικῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ νοῦ. Ὡστε ἡ συνεργία τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ θεοῦ νοῦ, ἡ ἀφαιρέσις καὶ ὁ φωτισμός, εἶναι ἀφευκτος ὅρος εἰς τὴν γένεσιν τῆς γνώσεως³. Ὁ θεῖος φωτισμός ποιεῖ δυνατὴν τὴν γνῶσιν καὶ ἄνευ τῶν αἰσθήσεων⁴.

Ὁ ἀνθρώπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὡς κορωνὶς τοῦ ὄρατου κόσμου καθαρὸς παντὸς σπίλου καὶ ἀμαρτήματος· ἔλαβε δὲ διττὴν αἴσθησιν, τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ προσέτι κινήσιν ἀνάλογον, τὴν μὲν τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν λόγον τὴν δὲ τοῦ σώματος κατὰ τὴν αἴσθησιν. Πρὸς τὴν κινήσιν πάλιν ἀνάλογον εἶναι τὸ διπλοῦν ἀγαθόν, τὸ μὲν ἀόρατον καὶ αἰδίων καὶ πνευματικόν τὸ δὲ ὄρατον καὶ παροδικόν καὶ σωματικόν· τοῦτο μὲν τὸ ἀγαθὸν ὁ ἀνθρώπος ἔλαβε δημιουργηθεὶς ἐκεῖνο δὲ ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ⁵. Ἐντεῦθεν ὑπάρχει καὶ διττὸς νόμος, ὁ τῆς φύσεως, ὃν τηροῦντες διαφυλάττομεν τὸ κεκτημένον ἀγαθόν, καὶ ὁ τῆς εὐταξίας, ὃν τηροῦντες ἐπιτυγχάνομεν τοῦ ἐπηγγελμένου ἀγαθοῦ. Πρὸς τήρησιν δὲ τοῦ νόμου ἔχει ὁ ἀνθρώπος

¹ Ὁ Bonaventura στοιχῶν τῷ Ἀριστοτέλει ἀποφαίνεται (ἐνθ. ἀνωτ. 39. art. 1. qu. 2) «*cognitio principiorum acquiritur via sensus, memoriae et experientiae*».

² Ἀντ. dis. 39. art. 1. qu. 2. Itiner. mentis 3, 3.

³ Πᾶν ὅ,τι γινώσκομεν μετὰ βεβαιότητος, γινώσκομεν ἐν τῷ φωτὶ τῶν αἰδίων λόγων (in luce aeternarum rationum), ὅτε ὁ νοῦς ἡμῶν ἄπτεται (attingit) τῶν ἀναλλοιώτων κανόνων καὶ αἰδίων λόγων. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἐπαφῆς ταύτης ἀπαιτεῖται καὶ ἐπαφή πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων (Itiner. mentis 3, 3. De scientia Christi qu. 4. m. 2 καὶ 3). Εἶναι εὐδηλον ὅτι ἐνταῦθα ὁ Bonaventura συνδυάζει τὴν περὶ ἀφαιρέσεως τοῦ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν αὐγουστίνειον διδασκαλίαν τοῦ θεοῦ φωτισμοῦ. Ἡ γνώσις ἀρα ἔχει μίαν μὲν ἀρχὴν ἐκ τῶν προτέρων (θεολογικὴν) μίαν δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων (ἐμπειρικὴν)· ἐκείνη μὲν πορίζει τὸ ἀπόλυτον κῆρος αὕτη δὲ τὸ ὑποκείμενον τῆς γνώσεως.

⁴ Οὕτως ἡ ψυχὴ γινώσκει τὸν θεὸν καὶ ἑαυτὴν ἄνευ τῶν αἰσθήσεων, ἀμέσως καὶ κατ' ἐνόρασιν τ.ξ. στρεφομένη εἰς ἑαυτήν. In Sent. 2. dis 39. art. 1. qu. 2.

⁵ Brevil. 2, 10 καὶ 11.

βοηθὸν ἔνθεν μὲν τὴν τε ὀρθὴν συνείδησιν, ὅπως κρίνη περὶ τοῦ πρακτέου καὶ τοῦ μὴ πρακτέου, καὶ τὴν *συντήρησιν*, ὅπως τείνη πρὸς τὸ ἀγαθόν¹, ἔνθεν δὲ τὴν θείαν χάριν τὴν φωτίζουσαν τὸν νοῦν πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ ποιούσαν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀγαπᾷ ὑπὲρ πάντα τὸν θεόν². Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἡμεῖς, παρέβη τὴν τάξιν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἠγνήθη τῷ θεῷ ὑπακοήν· ἁμαρτῶν δὲ μετέδωκε τὸ κακὸν τοῖς ἀπογόνους³. Ἄλλ' ἀπόκειται τῷ ἀνθρώπῳ νὰ ἀπαλλαγῆ τῆς ἁμαρτίας, νὰ παρασκευάσῃ ἑαυτὸν εἰς σωτηρίαν καὶ ἀνυψωθῆ εἰς τὸν θεόν. Ἡ ἀκριβεστέρα τοῦ πράγματος ἐξέτασις ἀποτελεῖ τὸ περιοριζόμενον τῆς μυστικῆς τοῦ φιλοσόφου θεωρίας.

5. *Μυστικὴ θεωρία*. Τὴν μυστικὴν θεωρίαν ἀναπτύσσει ὁ Bonaventura μάλιστα ἐν τῷ Soliloquium, διαλόγῳ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Itinerarium mentis in Deum ποιούμενος κατὰ τὸν Οὔγονα καὶ τὸν Ριχάρδον τοῦ ἁγίου Βίκτωρος διάκρισιν τῆς παραστάσεως (cogitatio) καὶ τῆς μελέτης (meditatio) καὶ τῆς ἐποπτείας (contemplatio). Ἡ cogitatio προέρχεται ἐκ τῆς φαντασίας καὶ ἐκδέχεται τὰ πράγματα ἐπιπολαίως· ἡ meditatio προκύπτει ἐκ τοῦ λόγου (ratio) καὶ ποιεῖται τὴν ζήτησιν κατὰ μέθοδον συλλογιστικὴν· τέλος ἡ ἐποπτεία ἐκπηγάξει ἐκ τοῦ νοῦ καὶ θεωρεῖ ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν. Δεικνύει δὲ ὁ φιλόσοφος πῶς ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἐποπτείᾳ ἀνέρχεται ἐκ τῆς κατωτάτης εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα, πρὸς ἣν ἄνοδον προαπαιτεῖται παρὰ μὲν τοῦ θεοῦ ἡ χάρις παρὰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἄγνος βίος καὶ διάπυρος προσευχή⁴. Ἡ ἐποπτεία λοιπὸν πορεύεται ἀνάλογον τῇ γνώσει ὁδόν, τουτέστιν ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὸν θεόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δημιουργία εἶναι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος, διακρίνονται τρεῖς κύριαι τῆς ἐποπτείας βαθμίδες. Ὁφείλομεν δηλαδὴ πρῶτον μὲν νὰ ἐποπτεύσωμεν τὸν σωματικὸν κόσμον, ἐν ᾧ περ ἀποκαλύπτεται τὸ ἴχνος τῆς θείας οὐσίας, ἔπειτα δὲ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ἐποπτεύσωμεν τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, ἐν ἣ ὁ θεὸς ἀπεικονίζεται, τέλος

¹ Γίνεται ὑπὸ τοῦ Bonaventura διεξοδικὴ διάκρισις τῆς συνειδήσεως (conscientia) καὶ τῆς συντηρήσεως (synderesis). Ἐκείνη μὲν θεωρεῖται ὡς «habitus potentiae cognitivae», αὕτη δὲ ὡς τι «quod stimulat ad bonum». In Sent. 2. dis. 39. art. 2. qu. 2.

² In Sent. 2. dis. 39. art. 1 καὶ 2. Brevil. 2, 77 καὶ 78.

³ Brevil. 3, 6.

⁴ Itiner. mentis in Deum c. 1, σ. 126 a.

δὲ νὰ ἀνυψωθῶμεν εἰς τὸν θεόν καὶ τοῦτον ἀμέσως κατ' ἑαυτὸν θεωρήσωμεν. Ἐκάστη τῶν τριῶν τούτων βαθμίδων διακρίνεται πάλιν εἰς δύο καὶ οὕτω προκύπτουσιν ἐν ὅλῳ ἕξ τῆς ἐποπτείας βαθμίδες.

α') Ἐν τῇ πρώτῃ βαθμίδι τὸ πνεῦμα θεωρεῖ τὸν θεόν *per vestigium*· στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω ὄντα καὶ θεᾶται ἐν αὐτοῖς πᾶσι βάρους καὶ ἀριθμὸν καὶ μέτρον καὶ διαφόρους τελειότητος βαθμούς. Ἡ τοιαύτη θέα ἄγει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς θείας δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος· δεικνύει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου, τὴν τοῦ θεοῦ δύναμιν πρὸς δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὴν θείαν πρόνοιαν πρὸς διατάξιν αὐτοῦ καὶ τὴν θείαν δικαιοσύνην κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου.

β') Ἐν τῇ δευτέρῃ βαθμίδι τὸ πνεῦμα θεωρεῖ τὸν θεόν *in vestigio*· παρατηρεῖ τὸν ἔξω κόσμον ὡς μέγαν κόσμον ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν μικρόκοσμον. Βλέπει λοιπόν, πῶς τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ὄντα συντελοῦσιν εἰς τὴν γνῶσιν διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν παραστάσεων τῆς ψυχῆς, πῶς γίνεται εὐαρέστησις ἐκ τῆς αἰσθήσεως τῶν πραγμάτων καὶ πῶς ἐπιτελεῖται ἐν ἡμῖν ἡ διάκρισις καὶ ἀπόφανσις περὶ τῶν ἐκτὸς ὄντων. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς γενέσεως τῶν αἰσθημάτων ὡς ὁμοίων τοῖς ἐκτὸς ὑποκειμένοις ἄγεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς αἰδίου γενέσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ ὁμοιώματος τοῦ πατρὸς· ἐκ τῆς παρατηρήσεως πάλιν τῆς ἀπολαύσεως τῆς ἐκ τοῦ κάλλους τῶν κατ' αἴσθησιν φαινομένων γινώσκει τὴν ἀπειρον εὐδαιμονίαν, ἧς ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ ἀπολαύει.

γ') Ἐν τῇ τρίτῃ βαθμίδι τὸ πνεῦμα θεωρεῖ τὸν θεόν *per imaginem*· ἀποστρέφεται τοῦ ἐκτὸς κόσμου καὶ βυθίζεται εἰς ἑαυτό. Παρατηρεῖ τότε ἐν ἑαυτῷ τρεῖς κυριωτάτας δυνάμεις, τὴν μνήμην καὶ τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν, ὧν ἐκάστης ἡ θεωρία ἄγει εὐθὺς εἰς τὸν θεόν. Ἡ μνήμη διατηροῦσα τὸ παρελθόν, δεχομένη τὸ παρὸν καὶ προορῶσα τὸ μέλλον ἄγει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς θείας αἰδιότητος, ἧτις ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸ τε παρελθόν καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον πάντα ὡς καθαρὸν παρὸν. Ἡ δὲ νόησις θὰ ἠδυνάτει νὰ καταλάβῃ τὰ ὄντα ἄνευ τῆς ἐννοίας τοῦ καθαρωτάτου καὶ τελειωτάτου τῶν ὄντων, τοῦ θεοῦ· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ νοῦς εἶναι ἐπάναγκες νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῷ πρότερον τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ, πρὶν νοήσῃ καὶ ὀρίσῃ τὴν τῶν ἄλλων πραγμάτων οὐσίαν. Ἡ τῶν ἀναγκαίων καὶ αἰδίων ἀληθειῶν γνῶσις θὰ ἦτο ἀδύνατος ἄνευ τοῦ ἀναγκαίου καὶ αἰδίου φωτός, τ.ἔ. ἄνευ τοῦ φωτός τοῦ θείου λόγου τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Τέλος δὲ καὶ ἡ βούλησις ἄγει εἰς τὸν θεόν. Ἡ ἐκλογὴ δηλαδὴ

προϋποθέτει κρίσιν, ἐν ἣ ἀποφαινόμεθα τι ἐκ πολλῶν ὑποκειμένων εἶναι τὸ κρεῖττον καὶ ἐξοχώτερον· ἀλλὰ κρεῖττον καὶ ἐξοχώτερον ἄλλου εἶναι τι μόνον ἐφ' ὅσον ὁμοιοῦται μᾶλλον τῶν ἄλλων πρὸς τὸ ἄριστον καὶ τελειότατον. Κρίνοντας ἄρα καὶ ἐκλέγοντες ἔχομεν ἤδη τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀρίστου καὶ τελειοτάτου, τοιοῦτο δ' εἶναι πάντως ὁ θεός. Ὅθεν καὶ ἡ τῆς βουλήσεως παρατήρησις ἀγει ὡσαύτως εἰς τὸν θεόν.

δ') Ἐν τῇ τετάρτῃ βαθμίδι τὸ πνεῦμα ἐποπτεύει τὸν θεὸν *in imagine*· θεωρεῖ τὸν ὑπὲρ φύσιν βίον τῆς ψυχῆς κεκοσμημένης καὶ τετελειωμένης διὰ τῶν ἀρετῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης. Ἐκ τῆς θεᾶς ταύτης συμβαίνει τῷ πνεύματι θαυμασμός καὶ ἀγαλλίασις καὶ προπαρασκευὴ ἐκστάσεως.

ε') Ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ τῇ ἕκτῃ βαθμίδι τὸ πνεῦμα θεωρεῖ τὸν θεὸν οὐχὶ ἐν τῷ ἕξω κόσμῳ οὐδ' ἐν ἑαυτῷ ἀλλ' ἐπὲρ ἑαυτό. Καταλείπει ἤδη τὸ ἴχνος καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ καὶ θεωρεῖ ἀμέσως αὐτὸν τὸν θεόν. Καὶ ἐν μὲν τῇ πέμπτῃ βαθμίδι ἐποπτεύει τὴν οὐσίαν καὶ τὰς οὐσιώδεις ιδιότητας τοῦ θεοῦ, τὸ καθαρὸν καὶ ἀπόλυτον θεῖον ὄν· ἐν δὲ τῇ ἀκροτάτῃ ἕκτῃ αἴρεται ἔτι ὑψηλότερον καὶ ἐξικνεῖται εἰς τὰ ἀμύθητα ἀπόρητα τῆς τριαδικῆς τοῦ θεοῦ ζωῆς, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται ὡς δημιουργημὰ ἔστω καὶ τελειότατον νὰ κατανοήσῃ παντελῶς τὰ θεῖα μυστήρια¹.

Οὕτω τελεῖται ἡ πρόοδος τῆς ἐποπτείας ἀπὸ τῆς κατωτάτης μέχρι τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος². Ἐν ταύτῃ δὴ ὁ θαυμασμός καὶ ἡ ἀγαλαῖα ἐξάπτεται εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ φλόγα. Τὸ πνεῦμα ἐξίσταται πάσης κατ' αἴσθησιν καὶ νόησιν γνώσεως καὶ ἀνάγεται ὑπὲρ πᾶν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν, ὑπὲρ πᾶν ὄν καὶ μὴ ὄν· ἐρχόμενον εἰς τὴν κατάστασιν τῆς σοφῆς ἀγνοίας (*docta ignorantia*) βυθίζεται ὅλως εἰς τὴν θεωρίαν τῆς θείας ἐνότητος, ἣτις ἴσταιται ὑπὲρ πᾶν ὄν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν· εἰσχωροῦν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς θείας ἐνότητος σκότος καταυγάζεται ὑπὸ ἀνωτέρας γνώσεως, ἣτις δὲν εἶναι τὸ παράπαν συνήθης τις καὶ ἔμμεσος γνῶσις ἀλλ' ἄμεσος τοῦ θεοῦ ἐποπτεία³. Ἀνάπτεται ἡ ἀγία τοῦ ἔρωτος φλόξ, ἣτις ποιεῖ τὸ πνεῦμα ὅλως ἐν πρὸς

¹ Itiner. mentis in Deum c. 1-6.

² Πρὸς τὰς ἕξ ἐκείνας βαθμίδας ἀντιστοιχοῦσιν ἕξ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἡ αἰσθησις (*sensus*), ἡ φαντασία (*imaginatio*), ὁ λόγος (*ratio*), ὁ νοῦς (*intellectus*), ἡ διανόσις (*intelligentia*) καὶ τέλος ὡς *apex mentis* ἡ συντήρησις, ἰδὲ Itin. mentis in Deum ἐκ κεφ. 7.

³ Αὐτ. 7. Brevil. 5, 6.

τὴν θεῖαν βούλησιν. Καὶ τότε τὸ πνεῦμα γεύεται τῆς ἡδύτητας τῶν θεῖων ἀγαθῶν καὶ προαισθάνεται τὴν μετὰ θάνατον προωρισμένην αὐτῷ εὐδαιμονίαν¹. Ἄλλ' οὐδεὶς ὅμως γινώσκει τὴν κατάστασιν ταύτην, ἀν μὴ λάβῃ πείραν αὐτῆς· οὐδεὶς δ' ἐπιτυγχάνει αὐτῆς ἀνευ τῆς θείας χάριτος².

6. **Ἐπισκόπησις.** Ἀναθεωροῦντες τὰ εἰρημένα τοῦτο μάλιστα πρέπει νὰ ἐξάρωμεν, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Bonaventura προτίθεται σκοπὸν κυριώτατον νὰ καθοδηγήσῃ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν θεόν· δεικνύει πῶς ὁ ἄνθρωπος δι' ἄλλων ὄντων ἔρχεται εἰς τὸν θεόν (*quo modo homo per alias res tendat in Deum*). Ὅθεν ἡ ὅλη φιλοσοφία ἐμφανίζει τοιοῦτον τὸν κόσμον, ὥστε ἕκαστον μέρος αὐτοῦ λέγει ἡμῖν περὶ τοῦ θεοῦ καὶ παρορμᾷ εἰς τὸ νὰ στραφῶμεν πρὸς αὐτόν. Ἡ ζωὴ εἶναι ἀποδημία εἰς τὸν θεόν καὶ ὁ κόσμος προσπίπτει ὡς δρόμος ἄγων εἰς ἐκεῖνον. Ἡ τε φύσις καὶ ἡ ψυχὴ νοοῦνται ἐστραμμένα πρὸς τὸν θεόν, ἐκεῖνη μὲν ὡς τὸ ἴχνος τῶν θεῖων κατηγορημάτων αὕτη δὲ ὡς ἔχουσα οὐσιώδη ἐνέργειαν τὴν ἀγάπην τὴν ἐνοῦσαν πρὸς ἐκεῖνον. Ὁ τρόπος δὲ τῆς διεξαγωγῆς τῶν καθ' ἕκαστον δεικνύει ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς τῷ Οὔγωνι καὶ ἔχει μετ' αὐτοῦ κοινὸν τὸν μέγαν ἐνθουσιασμόν πρὸς τὸν Αὐγουστίνον. Ἐμπεφορημένος συντηρητικῆς διαθέσεως ἐμμένει πιστὸς εἰς τὴν αὐγουστίνειον παράδοσιν, ὡς αὕτη παρεστάθη ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου. Βεβαίως τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Αὐγουστίνου ποιεῖται περὶ πλείονος καὶ τιμᾷ μᾶλλον τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους· πλὴν ὅμως τὴν τελευταίαν ταύτην δὲν ἀποκρούει ἀλλὰ πειρᾶται νὰ συναρμόσῃ καὶ συνάψῃ πρὸς ἐκείνην. Οὕτω δὲ τὸ σύστημα τοῦ Bonaventura ποιεῖται τὴν σπουδὴν πρὸς συνύφανσιν πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν φιλοσοφημάτων. Ἀλλὰ προσέτι προσλαμβάνει καὶ ἄλλα παντοῖα στοιχεῖα καὶ δὴ καὶ νέα πλατωνικά, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ θεωρία περὶ φωτός, περὶ τοῦ πλήθους τῶν εἰδῶν καὶ τῶν σπερματικῶν λόγων. Ἐγκρίνει καὶ συμπληροῖ τὴν μυστικὴν

¹ Itiner. mentis in Deum c. 7. σ. 134. «Tu autem, amice, circa mysticas visiones, corroboratio itimere, et sensus desere et in intellectuales operationes, et sensibilia et invisibilia, et omne non esee et ens, et ad unitatem, ut possibile est, inscius restituere ipsius, qui est super omnem essentiam et scientiam. Etenim teipso et omnibus immensurabili et absoluto purae mentis excessu ad superessentialem divinarum tenebrarum radium, omnia deserens et ab omnibus absolutus ascendes». De sept. itin. aeter. 5. dist. 1 ἔξ.

² Brevil. 6, 6. Itiner. mentis in Deum c. 7. σ. 134 b.

θεωρίαν ἀκολούθως τῷ Αὐγουστίνῳ καὶ τῷ ψ-Διονυσίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις νεωτέροις. Γνωματεύει δ' ὅτι ὁ μυστικός βίος καὶ ἡ ἔκστασις δὲν ἤρτηται ἐκ τῶν φυσικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων ἀλλὰ γίνονται διὰ τῆς χάριτος καὶ τοῦ θείου φωτισμοῦ καὶ προϋποθέτουσι καθαρότητα ψυχῆς καὶ διαίταν ἀσκητικὴν. Καὶ νέας μὲν ὁ φιλόσοφος μυστικὰς θεωρίας δὲν εἰσηγεῖται ἀλλὰ τὰς παραδεδομένας ἀναπτύσσει μετὰ τσαύτης ἐξάρσεως καὶ καλλιρρημοσύνης, ὥστε θερμαίνει καὶ θέλγει καθὰ οὐδεὶς τῶν ἄλλων μυστικῶν. Συντόμως δ' εἰπεῖν ὁ Βοναβεντούρα κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἀγχίνοιαν καὶ τὴν συγγραφικὴν δρασιν εἶναι ἐφάμιλλος πρὸς τοὺς κορυφαίους τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης θεράποντας καὶ τάττεται παρὰ τὸν Ἀλβέρτον καὶ τὸν Δούνσιον Σκῶτον¹.

§ 3. Μαθηταὶ καὶ ὄπαδοὶ τοῦ Bonaventura

Ὁ Bonaventura ἐν Παρισίοις διδάσκων ἐκτήσατο πλῆθος μαθητῶν, οἵτινες ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὰς θεωρίας ἐκείνου καὶ νὰ ἀναπτύξωσιν ἔτι εὐρύτερον κατὰ τοῦ θωμισμοῦ. Ὑπερμαχοῦντες δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ Αὐγουστίνου διέκειντο δυσμενέστερον τοῦ διδασκάλου πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῶν ἀμέσων μαθητῶν αὐτοῦ προέχουσιν ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Ἰω. Πέγκαμος.

1. *Matthaeus ab Aquasparta* ἐγεννήθη μετὰ τὸ 1235 καὶ 1240 καὶ ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Bonaventura ἐν Παρισίοις, ἐνθα ὕστερον κατέστη καθηγητὴς τῆς θεολογίας. Τῷ 1281 προσεκλήθη εἰς Ρώμην ὡς lector τοῦ Παλατίου· τῷ 1287 ἐγένετο διευθυντὴς τοῦ τάγματος, τῷ ἐπομένῳ ἔτει καρδινάλιος καὶ τῷ 1291 ἐπίσκοπος τοῦ Porto. Ἦτο δ' ὄπαδός καὶ φίλος τοῦ πάπα Βονιφατίου τοῦ ὀγδόου, ὑφ' οὗ καὶ ὠρίζετο εἰς πολιτικὰς ἀποστολάς. Ἀπέθανε τῷ 1302 καταλιπὼν ἱκανὰ πονήματα, ἧτοι ὑπομνήματα εἰς τὴν ἀγ. Γραφήν καὶ

¹ Πβλ. K. Ziesché, Die Lehre von Materie und Form bei Bonav. (ἐν Philos. Jahrb) 1900—τοῦ αὐτοῦ Die Naturlehre Bonaventuras, 1908—*Me-naisson La connaissance de Dieu chez S. Bonav.* (ἐν Rev. d. Philos.), 1910—F. Card. Ehrle, Der hl. Bonav. seine Eigenart und seine drei Lebensaufgaben (ἐν Franzis Studien 8, 109 ἐξ.), 1921—G. Sestili, La filosofia di S. B. Riv. di filos. neoscol. 13, 186 ἐξ., 1921—B. A. Luyckx, Die Erkenntnislehre Bonav. (Beiträge 23, 3-4).—E. Gilson, La philosophie de S. Bonav. 1924.—Ἀκριβεστέραν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überwey-Geyer σ. 735 ἐξ.

ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ¹, *Quodlibeta, Sermones* καὶ *Quaestiones disputatae*², ὅπερ τελευταῖον εἶναι ἀξιόλογος καρπὸς τῆς ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Βονωνίᾳ διδασκαλίας³. Τὰ ἔργα ταῦτα μαρτυροῦσι συγγραφέα ἱκανόν, σαφῆ καὶ ἀκριβῆ, οὐδαμῶς ὑπολειπόμενον τῶν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις εὐδοκίμως φιλοσοφούντων. Ὁ Ματθαῖος βαίνει ἐπὶ τὰ ἔγχη τοῦ διδασκάλου Bonaventura, ἐξ οὗ ἀρύεται τμήματα ὅλα τῶν συγγραμμάτων, καὶ παραπλησίως αὐτῷ ἀντέχειται τοῦ Αὐγουστίνου, καθὰ μαρτυροῦσι πλὴν ἄλλων καὶ αἱ συχναὶ εἰς τοῦτον παραπομπαί. Ἐν δὲ ταῖς γνωσιολογικαῖς ἐρεῦναις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ ὑπερασπίσῃ καὶ θεμελιώσῃ τὴν περὶ γνώσεως παραδεδομένην θεωρίαν τοῦ Αὐγουστίνου ἀλλὰ προβαίνει καὶ εἰς ἀνασκεινὴν καὶ ἔλεγχον τῶν νέων ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν⁴. Ἐν τῷ ζητήματι τῆς γνώσεως (*Quaestio de cognitione*) προβάλλει ἑαυτῷ πρῶτον τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἀν ὑπάρχει γνῶσις ἀσφαλῆς καὶ βεβαία. Ἐνταῦθα ἀπορρίπτων τὸν δογματισμὸν τῆς ἀρχαίας καὶ τὴν σκέψιν τῆς νεωτέρας Ἀκαδημείας δεικνύει κατ' Αὐγουστίνον ὅτι ἀπολύτως βεβαίαν γνῶσιν ἐνέχουσι τὰ γεγονότα τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς λογικῆς μετὰ τῶν προτάσεων τῆς ἀριθμητικῆς⁵. Ἐπειτα δὲ ἀνερευνῶν τῆς γνώσεως τὸ ὑποκείμενον εὐρίσκει ὅτι τοῦτο εἶναι οὐχὶ τὸ ἀπολύτως μὴ ὄν⁶ ἀλλὰ τὸ ὄν⁷ ἢ τοῦλάχιστον τὸ σχετικῶς μὴ ὄν⁸.

¹ Ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ ὑπομνήματος τῶν Γνωμῶν μέρος τι ἐξέδωκεν ὁ A. Daniels (Beiträge 8, 1—2) κατὰ τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Todī ἀποκείμενον αὐτόγραφον.

² Ἐκ τῶν *Quaestiones disputatae* ἐξεδόθησαν πέντε τῷ 1883· ἐκτενεστέρα δ' ἐκλογή ἐγένετο ὕστερον ἐν δύο τόμοις, ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἐπιγράφεται «*Quaestiones de fide et de cognitione, ad Claras Aquas, 1903*», ὁ δὲ δεῦτερος «*Quaestiones de Christo, 1914*».

³ Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ματθαίου ἐπιθ. τὰς ἐκδόσεις Quaracchi, 1883 καὶ 1903.

⁴ Οὕτω λέγονται αἱ ὑπὸ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου ἀνακαινισθεῖσαι θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους.

⁵ Ἐκδ. Quaracchi, 1883, 128 ἐξ. ἔκδ. 1903, 44—51.

⁶ Αὐτ. 114· ἔκδ. 1903, 227 «non est simpliciter, hoc est nullo modo ens, nec in se nec in causa, nec in potentia, nec in actu, quod nec fuit nec erit, nec est nec est possibile esse. Et tunc dico simpliciter, quod non est nullo modo potest esse objectum».

⁷ Ὁ Ματθαῖος συμφωνεῖ τῷ Ἀκυνάτῃ (*Met.* 1, 6) ὅτι πρῶτον ὑποκείμενον τῆς νοήσεως εἶναι τὸ ὄν.

⁸ Ἐνθ. ἀνωτ. «non-ens aliquo modo, utpote non-ens actu, ens ta

Ἠσαύτως ὑποκείμενον τῆς λογικῆς γνώσεως εἶναι αἱ καθαφαὶ τῶν ὄντων οὐσίαι αἱ διαγιγνωσκόμεναι τῇ βοηθείᾳ τῶν εἰδῶν (species) καὶ τῶν κατ' αὐτὰ σχηματιζομένων ἐννοιῶν (conceptus) ¹. Ἡ γνώσις αὕτη οὔτε εἰς τὸ μηδὲν ἀναφέρεται οὔτε εἰς τὸ δυνάμει καὶ τυχαῖον ἀλλ' εἰς τὸ ἐνεργεῖα καὶ ἀναγκαῖον ὄν, εἰς τὰς ἀναλλοιώτους καὶ αἰδίους ἀληθείας ², αἵτινες εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τε τῶν πραγμάτων ³ καὶ τῶν δεδημιουργημένων νοήσεων ⁴. Ἀνεξάρτητοι λοιπὸν ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν νοήσεων αἱ ἀλήθειαι βασιζονται ἐπὶ τῶν αἰδίων προτύπων, τῶν ἀναλλοιώτων ἀρχῶν καὶ λόγων τῶν μεταβλητῶν ὄντων ⁵. Ἀκριβέστερον δ' εἰπεῖν ὑποκείμενον τῆς νοήσεως εἶναι ἢ οὐσία αὐτὴ ἀναφερομένη εἰς τὸ αἶδιον πρότυπον, καθ' ὅσον τοῦτο ἀπτεται τοῦ νοῦ ἡμῶν καὶ κινεῖ αὐτόν ⁶. Ὁ νοῦς ἀπτεται τῶν αἰδίων λόγων οὐχὶ ὡς ὑποκείμενον τῆς γνώσεως ἀλλ' ὡς αἰτίου κινουῦντος καὶ ποιούντος ἡμῖν τὴν γνώσιν ἄλλων ὄντων (τῶν δημιουργημάτων) ⁷. Ἐντεῦθεν νοεῖται ὅτι ἡ γνώσις συντελεῖται οὐχὶ ἄνευ τοῦ θεοῦ φωτός ⁸ βεβαία

men potentia; non-ens in se, ens tamen in sua causa efficiente vel exemplari. Et sic dico, quod non-ens potest esse objectum intellectus et est intelligibile».

¹ Αὐτ. 117' 231 «Et ex illa (specie) intellectus format sibi conceptum et intelligit quidditatem hominis vel cuiuscumque simpliciter, non concurrendo esse vel non esse; et hoc sufficit ad rationem objecti».

² Αὐτ. 118' 232 «intelligo verum necessarium, verum incommutabile, verum aeternum».

³ Ἡ ἀλήθεια δὲν ἐρείδεται ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἀλλ' ὑπάρχει χωρὶς ἀπ' αὐτῶν ἐκείνη μὲν ὑπάρχει αἶδιος, ταῦτα δὲ εἶναι παροδικά. Ἡ πρότασις φέρ' εἰπεῖν «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν λογικὸν καὶ θνητὸν» εἶναι ἀληθές, κὰν μηδεὶς ὑπάρχη ἄνθρωπος. Πβλ. Ἀύγουστίνου De immort. anim. 1. De libero arbitrio 2, 8, 21.

⁴ Ἐκαστος νοῦς εἶναι μεταβλητὸς ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ ἰσχύει καὶ ἄνευ ἐκείνου.

⁵ Ἐνθ. ἀνωτ. «Ergo non nisi in aeterno exemplari, ubi «rerum mutabilium in mutabiles manent origines. et rerum transeuntium non transeunt orationes», ut dicit Augustinus in primo libro Confessionum».

⁶ Αὐτ. 118' 233 «Sed est quidditas ipsa concepta ab intellectu nostro, relata tamen ad artem sive exemplar aeternum, in quantum, tangens mentem nostram, se habet in ratione moventis».

⁷ Αὐτ. 254 «Attingit autem mens sive intellectus cognoscens lucem illam et rationes ideales et cernit quodammodo eas non ut objectum quietans, terminans et in se ducens, sed ut *objectum movens* et in aliud ducens».

⁸ Ὁ Ματθαῖος κακίζει τοὺς φιλοσόφους τοὺς ἐρμηνεύοντας τὴν γνώσι

γνώσις προσγίνεται μόνον ὅταν ὁ νοῦς θιχθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτός, ἥτοι τῶν αἰδίων λόγων ¹.

Μηδεὶς δ' ὁμῶς ὑπολάβῃ ὅτι ἡ γνώσις εἶναι κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον λειτουργία τις ἐκ τῶν προτέρων. Ὅπως ὁ Bonaventura οὕτω καὶ ὁ Ματθαῖος παραδέχεται ὄρους τῆς γνώσεως διττούς, ἔνθεν μὲν τὴν ἐπενεργεῖαν τῶν αἰδίων λόγων (τὸν θεῖον φωτισμὸν) ἔνθεν δὲ τὸ ἐμπειρικὸν στοιχεῖον ². Πρὸς γνώσιν δηλαδὴ ἀπαιτεῖται πλὴν τῶν αἰδίων κανόνων καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ ἐμπειρία ³, ὅθεν προέρχεται δι' ἀφαιρέσεως ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστήμης ἀποτελοῦσα ἐννοία ⁴. Ἡ σύζευξις ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων, τῶν τε ὑπὲρ φύσιν καὶ τῶν ἐμπειρικῶν, ποιεῖ δυνατὴν τὴν γνώσιν. Τὰ μὲν ἐξωτερικὰ ὄντα καὶ αἱ ἀπ' αὐτῶν εἰκόνας (species) εἶναι τῇ γνώσει ὁ *ὕλικός λόγος* (ratio materialis) τὸ δὲ φῶς τοῦ νοῦ καὶ οἱ αἶδιοι κανόνες εἶναι ὁ *τυπικός λόγος* (ratio formalis) ⁵. Εἰ καὶ γεννώμεθα ἔχοντες «iudicatorium naturale», ὁμῶς οὐδεμίαν κεκτήμεθα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου *σύμφυτον* παράστασιν. Πᾶσα παράστασις τῶν σωμάτων γίνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων πλὴν ὅτι τὸ αἰσθητὸν δὲν ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἀλλ' αὕτη ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐντυπώσεως σχηματίζει τὸ ἀντίστοιχον αἴσθημα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν αἰσθημάτων παράγει δι' ἀφαιρέσεως τὰς ἐννοίας ⁶.

ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἀποκλείοντας τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αἰδίου φωτός. Οὕτως ἀπορρίπτεται ἡ ἀριστοτελικὴ καὶ ἡ θωμικὴ ἐκδοχὴ ἄλλως τε καὶ διότι ἀντίκειται πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἱεροῦ Λύγουστίνου. Αὐτ. 95' 252.

¹ Αὐτ. 96' 253 «Sed nec istud lumen est sufficiens... nisi subjungatur et connectatur illi lumini aeterno, quod est perfecta et sufficiens ratio cognoscendi, et illud attingat et quodammodo contingat intellectus secundum sui supremum». Πβλ. 102' 261 «quidquid cognoscitur... cognoscitur in rationibus aeternis et in luce primae veritatis».

² Αὐτ. 95' 252 «nostra cognitio causatur et ab interiori et a superiori, a rebus exterioribus et etiam rationibus idealibus».

³ Περὶ τῆς ἐκ τῆς ἐμπειρίας ἐξαγίσεως τῆς γνώσεως ποιεῖται ὁ Ματθαῖος ἰδίαν ζήτησιν (utrum cognoscendo accipiat seu recipiat species a rebus, an formet de se vel habeat in se). Αὐτ. 139 ἔξ.

⁴ Ἐνταῦθα δὴ ὁ Ματθαῖος, ὡς καὶ ὁ Bonaventura, προσεγγίζει τῷ Ἀριστοτέλει. Αὐτ. 96' 253 «Quod dicit philosophus (Aristoteles) cognitionem aggenerari in nobis via sensus, memoriae et experientiae, ex quibus colligitur universale, quod est principium artis et scientiae».

⁵ Τὸ φυσικὸν φῶς τοῦ ποιητικοῦ νοῦ εἶναι δευτερεύων συντελεστής (efficientis secundarium) τὸ δ' ἐπιλάμπον θεῖον φῶς εἶναι πρωτεύων ὄρος (efficientis primum et principale) αὐτ. 102' 161. 157' 294.

⁶ Αὐτ. 291 «Sic igitur dico sine praeiudicio, quod anima sive intel-

Ὁ Ματθαῖος εὐρίσκει ἀνεπαρκῆ τὴν θωμικὴν διδασκαλίαν, καθ' ἣν ὁ νοῦς γινώσκει τὰ μερικὰ καὶ καθ' ἕκαστον διὰ τινος λογισμοῦ (per quandam reflexionem). Ὁ νοῦς, λέγει, γινώσκει τὰ μὲν μερικὰ διὰ τῶν μερικῶν τὰ δὲ καθολικὰ διὰ τῶν καθολικῶν παραστάσεων οὐδ' ἀρκοῦσιν αἱ καθολικαὶ παραστάσεις πρὸς γνῶσιν τῶν μερικῶν πραγμάτων¹. Οὐχ ἦτον διαφωνεῖ πρὸς τὸν Θωμᾶν καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς αὐτογνωσίας². Φρονεῖ δηλαδὴ μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκει ἑαυτὴν οὐχὶ μόνον διὰ συλλογισμοῦ, ὡς ἰσχυρίζετο ὁ Ἀκυνάτης, ἀλλὰ καὶ δι' ἐνοράσεως³.

Παρὰ τὴν σύμφωνον τῷ Αὐγουστίνῳ λύσιν τῶν ἰδεολογικῶν προβλημάτων ὁ φιλόσοφος παραδέχεται τὴν φυσικὴν καὶ οὐσιώδη ἔνωσιν ψυχῆς καὶ σώματος. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀγεται ὑπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν μυστικῶν καταστάσεων τῆς «ἐκστάσεως», αἵτινες⁴ εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν (ὄπως καὶ κατὰ τὸν Bonaventura) ὑπερφυσικαί, διεγείρουσι τὸν νοῦν καὶ τελειοποιοῦνται ἐν τῇ βουλήσει⁵.

2. **Ἰωάννης Πέκκαμος** (J. Peckham) γεννηθεὶς περὶ τὸ 1240 ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Bonaventura ἐν Παρισίοις, ὅπου καὶ αὐτὸς ὕστερον ἐδίδαξεν· εἶτα κατέστη διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Ὁξωνίᾳ, τῷ 1276 lector ἐν τῷ Παλατίῳ τῆς Ρώμης καὶ τῷ 1279 ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1292 καταλιπὼν πλείστα

lectus accipit sive capit species a rebus extra, non virtute rerum corporalium agentium in animam vel intellectum, sed intellectus sua virtute facit et format». Πβλ. καὶ 278 ἐξ.

¹ Αὐτ. 309 «Intellectus cognoscit et intelligit singularia perse et proprie, non per accidens, ita quod singularia cognoscit per species singulares, universalia per species universales, nec species universalis sufficit ad cognoscendum singularia».

² Διατίθεται ὑπὸ τοῦ Ματθαίου ἰδίᾳ πρὸς τοῦτο Quaestio: utrum anima cognoscat semetipsam et habitus, qui in ea sunt, per essentiam suam, an per actus tantum». 160 ἐξ. 317 ἐξ.

³ Αὐτ. 239. «semet ipsam (anima) et habitus existentes non cognoscit tantum per argutionem sed per intuitionem». πβλ. καὶ 334 «Sic ergo dico, quod anima semetipsam et habitus, qui sunt in ipsa, cognoscit non tantum arguendo sed intuendo et cernendo per essentias suas objective, sed formaliter per species ex ipsis expressas».

⁴ Αὐτ. 421. 405.

⁵ Ἐπιθ. M. Grabmann, Die philosoph. und theolog. Erkenntnislehre de Mathaeus ab Aquasparta, 1906 *Überweg—Geyer*, 480 ἐξ. 761 ἐξ.

συγγράμματα, ὧν ἕνια μόνον ἐξεδόθησαν¹ ἔχοντα ὕψος πυκνὸν καὶ μαρτυροῦντα σπουδὴν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως². Ὁ Πέκκαμος ἦτο θεομὸς θιασώτης καὶ συνήγορος τῆς κατ' Αὐγουστίνον φιλοσοφίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐναντίος πρὸς τὰς θωμικὰς διδασκαλίας³. Ἐν δὲ τῇ ψυχολογίᾳ στοιχεῖ μάλιστα τῷ Bonaventura. Ἡ ψυχὴ, λέγει, συνέστηκεν ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, διότι οὐδὲν δημιουργημα ὑπάρχει ὅλως ἀπλοῦν (nulla creatura est pure simplex)⁴ καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος εἶναι σύνθετον διότι ὑπάρχουσι τοῦλάχιστον τρεῖς τελειότητες, πρὸς ἃς ἀντιστοιχοῦσι τρεῖς μορφαί⁵. Ἴνα δὲ τὴν πολλότητα ταύτην συμβιβᾷσῃ ὁ φιλόσοφος πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς, καταφεύγει νῦν μὲν εἰς τινα διάθεσιν (medium disponens) παρεχομένην ὑπὸ ἐνδοτέρου εἶδους νῦν δὲ εἰς τινα διάταξιν ἀνάγουσαν εἰς ὑπερτάτην τελειότητα (gradatim ordinatae ad unam ultimam perfectionem)⁶. Τὸ σῶμα ἐνέχει πρῶτην ὕλην καὶ ἴδιον εἶδος (forma corporeitatis) διακεκομμένον ἀπὸ τοῦ ζῶντος καὶ τοῦ τεθνεώτος σώματος⁷. Οὕτω δ' ἀποκρούεται ἡ τοῦ Θωμᾶ γνώμη περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους ἐν τῷ ἀνθρώπῳ⁸. Ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ ὁ Πέκκαμος,

¹ Ἐγραψε Collectanea Bibliorum, Perspectiva communis, Tractatus sphaerae, Theorica planetarum, εἶτι δὲ Quaestiones disputatae et quodlibeta, ὑπόμνημα εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Γνωμῶν, Scriptum super Ethicam καὶ πολλὰ ἐρμηνευτικὰ καὶ ἐλεγκτικὰ συγγράμματα, οἷον Canticum pauperis, Tractatus pauperis, Tractatus contra fratrem Robertum Kilwardby, Defensio fratrum mendicantium. Σπουδαῖαι εἶναι αἱ ἐπιστολαί, ὧν ἑπτὰ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Fr. Ehrle (Zeits. für Kath. Theologie 13, σ. 174 ἐξ.) καὶ διασαφοῦσι τὰ κατὰ τὸν ἀγῶνα αὐγουστινισμοῦ καὶ ἀριστοτελισμοῦ. Περὶ τῶν ἐκδόσεων ἰδὲ Überweg—Geyer, σ. 479.

² Ὁ συγγραφεὺς παρεκφέρεται εἰς λοιδορίας κατὰ τοῦ Ἀβερόου (perniciusius haereticus) καὶ κατὰ τῶν ὀλιστῶν (vilissimi).

³ Διδάσκαλος ὦν ἐν Παρισίοις (περὶ τὸ 1270) παρήλθεν εἰς τὸ μέσον σφοδρὸς ἐπικριτὴς τοῦ Θωμᾶ (Acta Sanctorum, 7 Martii, Processus Inquisitionis c. 9. n. 77). πβλ. καὶ Fr. Ehrle, 189.

⁴ Stettmann, Die Psychologie κτλ. σ. 14.

⁵ Αὐτ. 37 «Unam esse in homine animam, plene eum vivificantem, compositum ex triplici substantia et vita, scil. vegetativa, sensitiva, et intellectiva».

⁶ Αὐτ. 38 καὶ 39.

⁷ Αὐτ. 28. «Quia vivum et mortuum nihil faciunt ad essentiam corporeitatis».

⁸ Ehrle, 174 «Unum vero illorum expresse notavimus articulum, quorundam dicentium, in homine esse tantum modo formam unam».

καθὰ καὶ ὁ Ματθαῖος, ἀκολουθῶν πιστῶς τῷ Bonaventura παραδέχεται πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐναργείας καὶ βεβαιότητος τῆς γνώσεως τὸν θεῖον φωτισμόν¹. Εἰς τὴν γνώσιν δηλαδὴ συνεργοῦσι τρία τινά, τὸ δεδημιουργημένον τοῦ νοῦ φῶς καὶ τὸ ἀδημιούργητον φῶς καὶ ὁ τὰ νοητὰ εἶδη λαμβάνων δυνάμει νοῦ².

Μαθητῆς τοῦ Bonaventura ἦτο καὶ ὁ Φρ. *Εὐστάχιος* (Fr. Eustachius), ὃν οἱ ἐκδῶται τοῦ Quaracchi³ ταυτίζουσι πρὸς τὸν φραγκισκανὸν *Εὐστάχιον* τὸν ἐξ Arras καὶ προσηνέμουσι τὰ ἔργα Quaestiones et quodlibeta, Sermones καὶ Super librum Ethicorum. Ἐκ τῶν Quaestiones ἐξεδόθησαν τρεῖς ἀναπτύσσουσαι τὰς διδασκαλίας τῶν φραγκισκανῶν καὶ δὴ τὴν περὶ φωτισμοῦ θεωρίαν, οἷαν παρέστησεν ὁ Bonaventura⁴. Ὡσαύτως ἐξετάζουσι τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως τῶν οὐσιωδῶν εἰδῶν (οὐσίας) τῶν ὄντων καὶ τὴν πρὸς τὴν ψυχὴν σχέσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀγάπης, αἵτινες κατὰ τὴν αὐγουστίνειον ἐκδοχὴν θεωροῦνται ὡς ἕξεις (καταστάσεις, habitus) καὶ οὐχὶ συμβεβηκότα ἐκείνης⁵.

Εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου ἀνήκει καὶ ὁ Ἕλληνας φραγκισκανὸς καὶ φίλος τοῦ Ρογήρου Βάκωνος *Γουλιέλμος de la Mare*, ὅστις ἐν Ὁξωνίᾳ ἐδίδασκε καὶ περὶ τὸ 1298 ἀπέθανε. Συνέγραψεν ὑπόμνημα Γνωμῶν, Quodlibeta sophistica καὶ τὸ ἀριστον τοῦ 13^{ου} αἰῶνος Bibelkorrektorium. Πρὸς δ' ἔτι ἔγραψε περὶ τὸ 1278

¹ Πρὸς τοῦτο προβάλλεται ἰδίᾳ Quaestio: Quaesitum est demum de ipsa dei sapientia vel luce aeterna, utrum sit ratio cognoscendi, quidquid intellectualiter cognoscitur in via».

² Αὐτ. 181 «tria concurrunt ad cognitionem...lumen intellectus creatum, sed imperfectam, et lumen increatum supersplendens, et intellectus possibilis apprehendens speciem intelligibilem».—Πβλ. *H. Spetmann*, Quellenkritisches zur Biographie des J. Peck. ἐν Franz. Studien 2, 170 ἔξ. Ὁ αὐτὸς Quast. tractantes de anima (Beiträge 19, 5).—*Fr. Ehrle*, Xenia Thom. 3, 578. Ἀκριβεστέρων βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg—Geyer, 762.

³ De humanae cognitionis ratione Anecdota, σ. 18 ἔξ.

⁴ Αὐτ. 186 «Lux increata semper lucet et irradiat super mentem humanam et super nostram cognitivam, sicut semper influat ad conservandam naturam. Unde per istas regulas vel irradiationes mentis directivas iudicat mens de omnibus, et tamen non videt illam veritatem increatam, cuius sunt expressae similitudines». Πβλ. Überweg—Geyer, σ. 485.

⁵ Αὐτ. 189. 193.

σφοδρὸν τῆς διδασκαλίας Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου ἔλεγχον¹ ἐπιγραφόμενον Correctorium fratris Thomae².

Ἐνταῦθα μνημονευτέος καὶ *Γουλιέλμος ὁ ἐκ Falgar*, τρίτος lector τοῦ Παλατίου, ἐπίσκοπος τοῦ Viviers τῷ 1284, ὅστις ὑπὸ τινῶν ὑπετέθη συγγραφεὺς τῶν Quaestiones disputatae³. Ὁ δὲ Walter ὁ ἐκ Brügge, ἐπίσκοπος τοῦ Poitiers (1279—1306) συνέδύαξε κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἑαυτοῦ τάγματος καὶ τοῦ διδασκάλου Bonaventura τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν ἀγιότητα τῆς ζωῆς. Ἐγραψεν ὑπόμνημα Γνωμῶν, γνωστὸν ἡμῖν μόνον ἐκ παραπομπῶν, καὶ Quaestiones disputatae ἐν πολλοῖς χειρογράφοις σφζομένης⁴.

3. *Ἐμμεσοὶ μαθηταὶ τοῦ Bonaventura*. Ἰκανοὶ διδάσκαλοι τοῦ τέλους τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος βαίνουσι ἐπὶ τὰ ἕληνη τοῦ φιλοσόφου τούτου. Ὁ *Νικόλαος Ὁκκαμος*, lector ἐν Ὁξωνίᾳ, ἔγραψε Quaestiones disputatae καὶ ὑπόμνημα εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν Γνωμῶν, οὗ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ A. Daniels ἀπόσπασμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ θεοῦ⁵. Ὁ δὲ *Ριχάρδος ὁ ἐκ Middletown* (de Mediavilla) ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ Παρισίοις, ἐνθα ἐδίδαξεν ὕστερον καὶ ἐγένετο ἐκ τῶν κριτῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πέ-

¹ Ἰδὲ κατωτέρω.

² Πβλ. *B. Hauréau*, de la philos. scol 2e, 99 ἔξ.—*H. Felder*, Gesch. der wissensch. Studien im Franziskanerorden, 1904, σ. 419 ἔξ.—*P. Mandonnet*, Premiers travaux de polémique thomiste, ἐν Revue des sciences philosoph. et théologiques, 1913, 7, 54 ἔξ.—*E. Longpré*, Guillaume de la Mare. 1922.

³ Ὁ *B. Hauréau* (Hist. de la philos. scol. 2e, 104 ἔξ.) προσέειπε τῷ *Γουλιέλμῳ* τὸ ἔργον Quaestiones disputatae καὶ ἐξέδωκεν αὐτοῦ μέρος. Ἄλλ' ὁ *Ehrle* πρῶτος παρετήρησεν καὶ ὁ *M. Grabmann* ὕστερον ἔδειξε (Die philos. und theol. Erkenntnislehre des Matthæus ab Aquasparta, 1906, σ. 32—34) ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος Quaestiones ἀνήκουσι εἰς τὸν Ματθαῖον ab Aquasparta.

⁴ Ὁ *Fr. Ehrle* (Miscellanea 1, 190 ἔξ.) διαλαμβάνει περὶ τοῦ ὑπομνήματος καὶ τῶν Quaestiones, ὧν ἐκδίδει τὴν πρῶτην. Πβλ. *E. Longpré*, Gauthier de Bruges.

⁵ Ὁ *Νικόλαος* ἐγκρίνει τὰς ἀποδείξεις τοῦ Ἀνσέλμου. A. Daniels ἐνθ. ἀνωτ. 83 «Dicitur ergo, quod deum esse est per se notum simpliciter cognitis terminis; tum quia praedicatum est de intellectu subjecti, tum quia esse ejus est omnino indifferens ab ipso, tum quia directe negari non potest, licet indirecte negetur».

τρον Ολίβι. Τῷ 1286 εὑρίσκειτο ἐν Νεαπόλει παιδαγωγὸς τῶν τέκνων Καρόλου τοῦ δευτέρου· ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 1307 καταλιπὼν περιώ-
 νυμα διὰ τὴν σαφήνειαν ὑπομνήματα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λουβαρδοῦ,
 ἔτι δὲ Quodlibeta καὶ Quaestiones disputatae καὶ τέλος μὴ ἐκδοθείσας
 ἐξηγήσεις Εὐαγγελίων καὶ ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου¹. Καταπολεμεῖ τὴν
 θεωρίαν, καθ' ἣν τὸ καθόλου ὑπάρχει ἐν τοῖς ἕκαστον² καὶ φρονεῖ
 ὅτι ἐκεῖνο εἶναι ἀπότοκον τοῦ νοῦ. Παραδέχεται δὲ τὴν θεωρίαν τῆς
 ἐν χρόνῳ δημιουργίας τοῦ κόσμου, τῆς ταυτότητος τῆς ψυχῆς πρὸς
 τὰς δυνάμεις αὐτῆς, τοῦ πλήθους τῶν εἰδῶν καὶ γνωματεύει ὅτι ἡ
 forma completiva οὐ μόνον ποιεῖ τὴν ὑπερτάτην τελειότητα ἀλλὰ καὶ
 συμπληροῖ τὰ κατώτερα εἶδη κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν
 αὐτῶν³. Ἄρνεῖται τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως οὐδὲ θέλει νὰ
 ἐκλάβῃ τὴν πρώτην ὕλην ὡς ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος⁴. Ὡσαύτως ἄρ-
 νεῖται τοὺς σπερματικὸς λόγους (rationes seminales) καὶ ἀποκρούει
 τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Ἀνσέλμου⁵. Ἐν δὲ τῇ περὶ γνώσεως
 θεωρίᾳ ἀποκλίνει πῶς τῶν ἄλλων φραγκισκανῶν, καθ' ὅσον ὑπολαμ-
 βάνει ὅτι ἡ κοινωνία τοῦ νοῦ ἡμῶν πρὸς τὸ ἀδημιούργητον φῶς γί-
 νεται κατὰ φυσικὸν τρόπον ὡς ἀπορρέοντος ἐκείνου ἐκ τοῦ θεοῦ⁶.

¹ Τὰ Quodlibeta ἐξεδόθησαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1507 καὶ 1509, ὕστερον δὲ
 ἐν Παρισίοις τῷ 1510, 1519, 1529. Ἐκ τῶν Quaestiones ἐξεδόθη μία (utrum
 Angelus vel homo naturaliter intelligat verum creatum in veritate ae-
 terna) ἐν τῷ De humanae cognitionis ratione Anecdota quaedam Ser.
 Doct. S. Bonaventurae. 1883, σ. 221 ἐξ. Ὁ A. Daniels (ἐν Quellen bei-
 träge und Unters. zur Gesch. d. Gottesbew. in dreizehnten Jahrh. 1909,
 σ. 84—88) ἐξέδωκε δύο ἀποδεικτικὰς τῆς ὑπάρξεως θεοῦ quaeetiones ἐκ τοῦ
 ὑπομνήματος Γνωμῶν. Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἐπιθ. A. Little, The
 grey friars in Oxford, σ. 214 ἐξ. Πβλ. P. Glorieux, La littérature quod-
 libétique, 1925, σ. 267 ἐξ. καὶ F. Delorme, Richardi de Mediavilla quae-
 stio disputata De privilegio Martini papae IV nunc primum edita. 1925.

² Sent. 2, d. 3 princ. 3 q. 1 «Universale non potest esse actu in
 re extra».

³ De gradu formarum, κῶδ. 15962 lat. Paris, Bibl. Nationale, Πβλ.
 M. de Wulf, Gilles de Lessines (κεφ. 6).

⁴ Quodl. 1, qu. 8.

⁵ Ἐνταῦθα δηλαδὴ ἀποκλίνει τῆς οἰκείας Σχολῆς καὶ συμφωνεῖ τῷ
 θομισμῷ.

⁶ Ἐκδ. Quaracchi 245 «intellectus creatus illustratur a Deo sicut
 suo sole mediante lumine creato et naturali, quod est aliquid efflu-
 xum a Deo».

Ὅπως ὁ Ματθαῖος ab Aquasparta καὶ ἄλλοι οὕτω καὶ ὁ Ριχάρδος
 πιστεύει ὅτι ἡ διάνοια γινώσκει ἀμέσως τὸ καθ' ἕκαστον¹. Σημειῶ-
 δες δ' ὅτι ἐν τοῖς Quodlibeta² προσέχει πολὺ εἰς τὰ φαινόμενα τοῦ
 ὑπνωτισμοῦ. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ὁ ἐπικληθεὶς doctor solidus, fun-
 datissimus ἔσχε μέγα κῆρος παρὰ τοῖς Φραγκισκανοῖς, ὧν ὑπῆρξε δι-
 δάσκαλος κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ Bonaventura μέχρι τοῦ Δουνσίου Σκώ-
 του χρόνος³.

Ὁ Ρογήρος Μάρστιων (Roger Marston) ἐσπούδασε περὶ τὸ 1270
 θεολογίαν ἐν Παρισίοις καὶ ἐδίδαξεν ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ ἐν Cambridge·
 ἔγραψε δὲ δύο Quodlibeta καὶ Quaestiones ἐν δύο συλλογαῖς⁴.
 Ἐχόμενος τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀγγουστίνου γνωματεύει ὅτι πᾶσαν
 ἀλήθειαν ἐποπτεύομεν ἐν τῷ ἀδημιουργῆτι φωτί. Ἐπικαλούμενος δὲ
 τοὺς ἀριστοτελικὸς Ἀραβας πειράται νὰ πορίσῃ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ
 Σταγίριτου ἐρμηνείαν τοιαύτην, καθ' ἣν ὁ ποιητικὸς νοῦς δὲν εἶναι
 φῶς δεδημιουργημένον (lumen creatum) ἀλλ' ἀδημιούργητον φῶς (lux
 increata), ἥτοι χωριστὴ οὐσία, αὐτὸς ὁ θεός⁵. Αὕτη ἀκριβῶς ἡ ταυ-
 τότης τοῦ ὑπερτάτου φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμε-
 νον εἰς τὸν κόσμον δύναται μόνῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν παρὰ πάντων
 κοινῇ τῶν ἀνθρώπων ὁμολογίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀληθειῶν⁶. Ἀλλὰ

¹ Quaest. disputatae 46.

² P. 1519, φύλ. 90—93.

³ Πβλ. B. Hauréau, Hist. de la Philos. scol. 2², 109—114. — P. Du-
 hem, Le système du monde 3, 484—88. — E. Hocedez, Richard, de Mid-
 Sa vie, ses œuvres, sa doctrine, 1925. — Fr. Pelster, Die Herkunft des
 Richards von Mediavilla (ἐν Philos. Jahrb. 1926, 39, 172 ἐξ.—M. Kreutle,
 Die Unsterblichkeitslehre in der Zeit nach Thomas v. Aquin. Auct.
 1927, 40, 40 ἐξ.

⁴ De humanae cognitionis ratione Anecdota quaedam Ser. Doct.
 S. Bonaventurae et nonnullorum ipsius discipulorum. Quaracchi 1883,
 σ. 20.

⁵ Ἐκδ. Quaracchi 207 «firmiter teneo, unam esse lucem increatam,
 in qua omnia vera certitudinaliter visa conspiciuntur. Et hanc lucem
 credo, quod philosophus vocavit intellectum agentem. Sumendo namque
 intellectum agentem, prout dicitur ab actu illuminandi possibilem, non
 qualicumque illustratione, ut volunt omnes. sed pro eo quod sufficien-
 ter et complete illuminat possibilem, necesse est dicere, quod sit sub-
 stantia separata per essentiam, ab intellectu possibilem». Auct. 208 «intel-
 lectus agens...est substantia separata, deus ipse».

⁶ Auct. 203. Τὸ καταναγάζον τοὺς ἀνθρώπους θεῖον φῶς δὲν εἶναι τις ὑπὲρ

πλήν τοῦ τοιούτου νοῦ παραδέχεται ὁ φιλόσοφος καὶ ἕτερον ἐν τῇ ψυχῇ (*pars animae*) ποιητικὸν νοῦν, ἐν ᾧ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένων εἰκόνων γίνονται διὰ θείου φωτισμοῦ αἱ ἔννοιαι¹. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπαιτεῖται καὶ τυπικὴ τοῦ νοῦ ἀρχή, δι' ἧς ἐφικνούμεθα τῶν αἰδίων ἀληθειῶν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι *παθητικὴ τις ἐντύπωσις* (*passiva impressio*), ἣν καταλείπει ἡ ἐνεργητικὴ ἐντύπωσις τοῦ καταυγάζοντος τὸν νοῦν αἰδίου φωτός², καθὰ ἡ σφραγὶς καταλείπει ἐν τῷ κηρῷ ἔχνος³. Ἐνταῦθα ὁ Ρογήρος προσεγγίζει τῷ Ἀβγουστίνῳ⁴ καὶ ἀφίσταται τοῦ Ἀκυνάτου. Οὐχ ἦττον ἀφίσταται αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἐκδοχῇ τῆς γνώσεως τῶν μερικῶν· τὰ καθ' ἕκαστον, λέγει μετὰ τοῦ Ματθαίου ab Aquasparta, γινώσκει ὁ νοῦς ἀμέσως⁵. Συμφωνεῖ δὲ πάλιν τῷ Ἀβερόρῳ θεωρῶν τὴν βεβαιότητα τῆς μαθηματικῆς μείζονα ἢ τὴν τῆς φυσικῆς⁶. Τέλος ἐκ τῶν συχνῶν παραπομπῶν εἰς τὸν Ἀνσελ-

φύσιν ἐπαύξεισι τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀλλ' ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσεως ἡμῶν, Αὐτ. 216.

¹ Αὐτ. 215, ad. 13 «sic vires inferiores administrant phantasmata, a quibus fiunt species in intellectu agente, qui est pars animae, sed divino lumine». Αὐτ. 216, ad. 15 «quo formaliter intelligit incommutabilia, adminiculantibus speciebus a phantasmatis abstractis».

² Τὴν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ἀποτύπωσιν τοῦ θείου φωτός δηλοῖ, λέγει, ὁ ψαλμὸς (4,7) «ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε».

³ Αὐτ. 211 ἐξ. «necesse est aliquid ultra phantasmata vel species abstractas ponere in mente nostra, quo attingamus aliquammodo incommutabiles veritates... Nax lux aeterna, irradians mentem humanam, quandam impressionem activam facit in ea, ex qua derelinquitur in ipsa passiva quaedam impressio, quae formale principium est cognoscendi veritates incommutabiles; sicut sigillum, quando imprimitur in cera, derelinquit quoddam vestigium in cera».

⁴ Αὐτ. 203.

⁵ Daniels, 47 «veritas namque rei cognoscibilis declarat quod singularia directe per intellectum cognoscuntur tamquam ejus objecta aliquo modo».

⁶ Ἡ μαθηματικὴ θεωρεῖ τὰ ἐν κινήσει καὶ ὕλη ὄντα ἀλλ' οὐχὶ ὡς ὄντα ἐν ὕλη. Ἐκδ. Quaracchi, 217 ad 19 «Si loquamur de rebus ipsis scibilibus, major est certitudo in mathematicis; cuius ratio est, quia mathematica abstrahit a motu naturali;... Considerat enim mathematicus de rebus, quae vere sunt in motu et materia, non tamen prout sunt in materia».

μον φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐτίμα σφόδρα αὐτὸν ὡς αὐθεντίαν, καθὰ καὶ οἱ ἄλλοι Ἀγγλοὶ Φραγκισκανοί¹.

Ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐκ Ware, περὶ τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ἐν Παρισίοις διδάξας καὶ διδάσκαλος τοῦ Δ. Σκότου γενόμενος² ἔγραψε πολλὰ εἰσέτι ἀνέκδοτα μένοντα ἔργα, ὧν κυριώτατον εἶναι τὸ ὑπόμνημα Γνωμῶν (*Quaestiones super quattuor libros Sententiarum*) περιέχον οὐχὶ μᾶλλον ἐρομηναῖον τοῦ βιβλίου τοῦ Λομβαρδοῦ ἢ συλλογὴν 230 πραγματειῶν περὶ προβλημάτων ὑπὸ τῶν Γνωμῶν ἐκείνου ἐγεροθέντων³. Παραδέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἔχη ἴδια μέσα, δι' ὧν νὰ δύναται νὰ ἀσκή τὰς φυσικὰς αὐτῆς ἐνεργείας, ἥτοι τὴν νόησιν⁴. Ἀρκεῖ λοιπὸν αὐτῇ τὸ φυσικὸν φῶς οὐδ' εἶναι χρεῖα ὑπερφυσικοῦ φωτισμοῦ ἵνα γνωρίσῃ πάντα τὰ εἰς τὴν φυσικὴν γνῶσιν προσσιτά⁵. Ἐξετάζων δὲ τοὺς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ λόγους εὐρίσκει ἐπαρκῆ τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Ἀνσελμου· τὴν πρότασιν δηλ. «ὑπάρχει θεός» θεωρεῖ ὡς ἀναλυτικὴν ἀφ' ἑαυτῆς γνωστὴν κρίσιν⁶.

Ὁ Πέτρος Ἰω. Ολίβι γεννηθεὶς ἐν Sérignan τῷ 1248-9 καὶ ἐκπαιδευθεὶς ἐν Παρισίοις κατέστη διδάσκαλος ἐν Φλωρεντία καὶ μετὰ τινὰ ἔτη ἐν Μομπελλιέ. Ἐγένετο δὲ περιώνυμος διὰ τὰς ἀνακαινι-

¹ Ὁ Daniels (Anselmzitate bei dem Oxforder Franziskaner Roger v. Marston, ἐν τῇ Theolog. Quartalschrift 93, σ. 35 ἐξ.) καταλέγει πολλὰ ὄντολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ ζητήματα, ἐν οἷς ἐμφαίνεται ἡ ἐκ τοῦ Ἀνσελμου ἐξάορσις τοῦ Ρογήρου.

² Κῶδ. 1424 τῆς ἐν Βιέννῃ ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, φύλ. 169 ν.

³ A. Daniels, Festgabe für Cl. Baumker 1913. Ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Γουλιέλμου ἐξεδόθησαν αἱ πραγματεῖαι de immaculata conceptione B. M. Virginis. Quaracchi, 1904. (Bibliotheca Franciscana Scolastica medii aevi 3, 1-2), ἔτι δὲ δύο πραγματεῖαι περὶ τῶν ἀποδείξεων τοῦ θεοῦ καὶ μία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ὑπὸ A. Daniels (Quellenbeiträge und Unters. zur Gesch. d. Gottesbeweise, 1909, σ. 89 ἐξ. καὶ ἐνθ. ἀνωτ. σ. 309 ἐξ.).

⁴ Ἐκδ. Daniels, Festgabe 313 «Anima multo fortius, cum sit nobilior, debet habere instrumenta propria, per quae possit elicere actionem suam naturalem, quae est intelligere».

⁵ Αὐτ. 316 «Ita lumen naturale (sufficit) ad cognoscendum quae subsunt cognitioni naturali, ... anima potest videre aliqua, immo omnia naturaliter cognoscibilia mediante lumine naturali sine aliquo lumine supernaturali».

⁶ Ἐκδ. Daniels, Quellenbeiträge und Unters. zur Geschichte des Gottesbeweises. 102. Ἐπιθ. Uberweg-Geyer, 489 ἐξ. 763.

στικὰς δοξασίας τὰς εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἀναφερομένας¹. Ἄλλ' ἢ «τῶν πνευματικῶν» μερὶς ἢ περὶ τοῦτον συναχθεῖσα περιῆλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πλεῖον μέρος τῶν Φραγκισκανῶν· ὁ δ' ἄγων ἐπήγαγε τὴν καταδίκην τῶν θεωριῶν αὐτοῦ² καὶ τὴν καῦσιν τῶν συγγραμμάτων. Ἐτελεύτησεν ἐν Narbonne τῷ 1298 καταλιπὼν πολλὰ εἰς τρεῖς τάξεις καταλεχθέντα συγγράμματα³, ὧν σπουδαιότατον τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον Quaestiones⁴. Ὁ Ολίβι πειράται νὰ δείξῃ ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ἐνέχει θεϊαν τελειότητα καὶ τοιαύτη δύναμις εἰς οὐδὲν δημιουργημάτων ἀποδοθῆ, ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ὁ κόσμος δὲν εἶναι αἰώνιος οὐδ' ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἀπ' αἰδίου, ὅτι πᾶν δημιουργημάτων ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ ἐν χρόνῳ⁵. Τὸ δημιουργημάτων, λέγει, — ἔστω καὶ πνευματικόν —, σύγκειται ἐξ εἰδῶν καὶ ὕλης, ἡ δὲ ὕλη ἔχει ἀπ' ἐαυτῆς ποῖαν τινα ἐνέργειαν ἀλλὰ διάφορον τῆς ἐνεργείας τοῦ εἶδους⁶. Ὑποστηρίζεται δ' ἐντόνωσ ἡ παλαιὰ σχολαστικὴ ἀπόφανσις ὅτι ἡ μεγάλη ὄντος τινὸς τελειότης προέρχεται ἐκ τῆς παρουσίας πολλῶν εἰδῶν· ταῦτα ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα ἀνεξαρτησίαν τινα ἀλλὰ συνάπτονται πάλιν διὰ τῆς κοινῆς ὕλης⁷. Διεξερχόμενος ὁ φιλόσοφος ἐκτενῶς τὰς συγχρόνους αὐτῷ θεωρίας περὶ σχέσεως οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ἐλέγχει

¹ Οὗτος ἦγεγε τὸ ζήτημα «De usu pauperum» καὶ ἠθέλε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ εὐαγγελικὸν δίδαγμα ἀπαιτῶν τὴν κάρωσιν ἐλαχίστου, ὅσον ἐξαρκεῖ ἐκάστω εἰς διατήρησιν.

² Τὸ συνελθὼν τῷ 1283 ἐν Παρισίοις συνέδριον φραγκισκανῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων ἐπέκρινε καὶ κατεδίκασε 34 προτάσεις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ολίβι.

³ Τὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Ολίβι διέκρινεν ὁ Fr. Ehrle (Archiv. Litter. u. Kirschgesch. 3, 465 ἔξ.) εἰς τρεῖς τάξεις, ἤτοι εἰς τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ ἐξηγητικὰ καὶ τὰ διδάγματα τοῦ τάγματος.

⁴ Τινὰς μὲν αὐτῶν ἀνεῦρε τῷ 1878 εἰς τῶν ἐκδοτῶν τῶν ἔργων τοῦ Bonaventura, ὁ P. Fidelis a Fanna, ἀπάσας δ' ἀνεκάλυπεν ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ ὁ Fr. Ehrle, οὗ τὴν ἐργασίαν συνεπλήρωσεν ὁ B. Jansen ἐκδοὺς τὰς Quaestiones καὶ ἀποφύνας οὕτω τὸν Ολίβι ἀγγλίνου καὶ πρωτότυπον φιλόσοφον. Ἡ ἐκδοσις τοῦ Jansen ἐπιγράφεται ὡδε: Petrus Johan. Olivi quaestiones in II librum Sententiarum... Vol I. Quaest. 1-48. Ad Claras Aquas 1922. Vol II Quaest. 49-71. Αὐτ. 1924. Vol III Quaest. 72-118. Αὐτ. 1926. (Bibl. Franciscana Scholast. Medii Aevi, τόμ. 4-6).

⁵ B. Jansen, Erkamtnisslehre κτλ. σ. 17. 35. 95. 165.

⁶ Αὐτ. 320. 306. 308.

⁷ Quaest. 21.

τὰς ὑπὲρ τοῦ ταυτισμοῦ αὐτῶν προσαγομένας ἀποδείξεις καὶ ἀποκλίνει εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῶν διάκρισιν¹. Ἐν δὲ τῇ περὶ φύσεως ἐρευνῇ διαφωνεῖ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ διδασκάλους καὶ ἀρνεῖται ὅτι ἐν τῇ σωματικῇ ὕλῃ ὑπάρχουσι δρῶντες σπερματικοὶ λόγοι, rationes seminales². Ἄλλ' ὅπερ παρέχεται ἐν τῇ φυσικῇ νεώτερον δίδαγμα εἶναι ἡ περὶ τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων θεωρία. Διαφωνῶν δηλαδὴ πρὸς τὴν κοινῇ παραδεδεγμένην διάκρισιν τοῦ φυσικοῦ τόπου, εἰς ὃν τὸ σῶμα κατὰ τὴν οἰκειάν φύσιν τείνει, καὶ τῆς βιαίας κινήσεως τῆς ὑπ' ἐξωτερικοῦ αἰτίου ἐπαγομένης διδάσκει ὅτι ἡ ὄσις (impulsus) τοῦ ριπτομένου ἔρχεται ὅλη ἐκ τοῦ βάλλοντος αἰτίου καὶ συνεχίζεται τῇ ἐπιδράσει αὐτοῦ³. Οὕτως ἀσπάζεται τὴν εἰς τὸν Φιλόπονον ἀναγομένην ἐρμηναίαν τῆς κινήσεως, ἣτις ἀπαντᾷ ὕστερον παρὰ τῷ Βουριδανῷ καὶ ἄλλοις καὶ προοδοποιεῖ τὴν θεωρίαν τῆς νεωτέρας μηχανικῆς.

Ἡ ψυχὴ ταυτίζεται πρὸς τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις· αὗται εἶναι συστατικὰ μέρη ἐκείνης (partes constitutivae animae), ἧς διαφέρουσιν ὡς τὰ μέρη τοῦ ὅλου. Καταδύομεναι δὲ πᾶσαι αἱ δυνάμεις ἐν τῇ πνευματικῇ ὕλῃ (materia spiritualis) συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας διὰ τινος συμπαθείας. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἔχομεν σύνδεσιν τῶν δυνάμεων (colligantia potentiarum) καὶ προσάλληλον ἀνάκλασιν· ἡ κίνησις μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἐπάγει ἐμμέσως ἀντίστοιχον κίνησιν τῶν ἄλλων⁴. Ὑπάρχουσι δὲ τῇ ψυχῇ πλὴν τῆς πνευματικῆς ὕλης καὶ τρία εἶδη⁵, τρεῖς ἀρχαὶ ἴδιαι καὶ οἰκεῖαι τῆς φυσικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς νοητικῆς ζωῆς. Τὸ νοητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος (pars intellectiva) ἔχει πρὸς τὸ αἰσθητικὸν καὶ πρὸς τὸ σῶμα ὡς ἡ κινουσα ἀρχὴ πρὸς τὸ

¹ Quaest. 8.

² Quaest. 31. σ. 516. «Cum non solum sit magnorum sed etiam potissimum magistrorum meorum, quia tamen aliam melius meo iudicio intelligo».

³ Αὐτ. σ. 563. «Impulsus seu inclinaciones datae projectis a projectoribus movent ipsa projecta etiam in absentia projicientium».

⁴ Quaest. 72.

⁵ Ὁ Ολίβι διαφωνεῖ πρὸς τοὺς ἄλλους Φραγκισκανοὺς ἀρνούμενος τὴν ὑποταγὴν τῶν εἰδῶν εἰς ἓν ἀκρότατον εἶδος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν οὐσιωδῶς ἐνότητα τοῦ εἶδους (Fran. Stud. 171). Ὁμολογεῖ δ' ὅμως ὅτι κρατεῖ ἐν τοῖς εἰδεσι τάξις καὶ τοιαύτη ἀναφορὰ, ὥστε τὸ ἀνώτατον εἶδος διέπει καὶ συνάπτει τὰ ἄλλα εἰς εὐτακτον καὶ σταθερὰν ἐνότητα· ἡ ἐνέργεια ἄρα τοῦ ἀνωτέρου ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατώτερα εἶδη εἶναι κίνησις καὶ διάταξις (αὐτ. 172. 173).

στικὰς δοξασίας τὰς εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἀναφερομένης¹. Ἄλλ' ἢ «τῶν πνευματικῶν» μερὶς ἢ περὶ τοῦτον συναχθεῖσα περιῆλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πλεῖον μέρος τῶν Φραγκισκανῶν ὃ δ' ἀγὼν ἐπήγαγε τὴν καταδίκην τῶν θεωριῶν αὐτοῦ² καὶ τὴν καῦσιν τῶν συγγραμμάτων. Ἐτελεύτησεν ἐν Narbonne τῷ 1298 καταλιπὼν πολλὰ εἰς τρεῖς τάξεις καταλεχθέντα συγγράμματα³, ὧν σπουδαιότατον τῆ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον Quaestiones⁴. Ὁ Olivī πειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ἐνέχει θείαν τελειότητα καὶ τοιαύτη δύναμις εἰς οὐδὲν δημιουργήμα δύναται νὰ ἀποδοθῆ, ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ὁ κόσμος δὲν εἶναι αἰώνιος οὐδ' ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἀπ' αἰδίου, ὅτι πᾶν δημιουργήμα ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ ἐν χρόνῳ⁵. Τὸ δημιουργήμα, λέγει, — ἔστω καὶ πνευματικόν —, σύγκειται ἐξ εἶδους καὶ ὕλης, ἡ δὲ ὕλη ἔχει ἀπ' ἑαυτῆς ποῖαν τινα ἐνέργειαν ἀλλὰ διάφορον τῆς ἐνεργείας τοῦ εἶδους⁶. Ὑποστηρίζεται δ' ἐντόνωσ ἢ παλαιὰ σχολαστικὴ ἀπόφανσις ὅτι ἡ μεγάλη ὄντος τινὸς τελειότης προέρχεται ἐκ τῆς παρουσίας πολλῶν εἰδῶν ταῦτα ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα ἀνεξαρτησίαν τινὰ ἀλλὰ συνάπτονται πάλιν διὰ τῆς κοινῆς ὕλης⁷. Διεξερχόμενος ὁ φιλόσοφος ἐκτενῶς τὰς συγχρόνους αὐτῷ θεωρίας περὶ σχέσεως οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ἐλέγχει

¹ Οὗτος ἤγειρε τὸ ζήτημα «De usu pauperum» καὶ ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ εὐαγγελικὸν δίδαγμα ἀπαιτῶν τὴν κάρπωσιν ἐλαχίστου, ὅσον ἐξαρκεῖ ἐκάστω εἰς διατήρησιν.

² Τὸ συνέλθον τῷ 1283 ἐν Παρισίοις συνέδριον φραγκισκανῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων ἐπέκρινε καὶ κατεδίκασε 34 προτάσεις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Olivī.

³ Τὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Olivī διέκρινεν ὁ Fr. Ehrle (Archiv. Litter. u. Kirschgesch. 3, 465 ἔξ.) εἰς τρεῖς τάξεις, ἤτοι εἰς τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ ἐξηγητικὰ καὶ τὰ διδάγματα τοῦ τάγματος.

⁴ Τινὰς μὲν αὐτῶν ἀνεῦρε τῷ 1878 εἰς τῶν ἐκδοτῶν τῶν ἔργων τοῦ Bonaventura, ὁ P. Fidelis a Fanna, ἀπάσας δ' ἀνεκάλυψε ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ ὁ Fr. Ehrle, οὗ τὴν ἐργασίαν συνεπλήρωσεν ὁ B. Jansen ἐκδοὺς τὰς Quaestiones καὶ ἀποφῆνας οὕτω τὸν Olivī ἀγγλίζον καὶ πρωτότυπον φιλόσοφον. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Jansen ἐπιγράφεται ὡς: Petrus Johan. Olivī quaestiones in II librum Sententiarum... Vol I. Quaest. 1-48. Ad Claras Aquas 1922. Vol II Quaest. 49-71. Αὐτ. 1924. Vol III Quaest. 72-118. Αὐτ. 1926. (Bibl. Franciscana Scholast. Medii Aevi, τόμ. 4-6).

⁵ B. Jansen, Erkamtnisslehre κτλ. σ. 17. 35. 95. 165.

⁶ Αὐτ. 320. 306. 308.

⁷ Quaest. 21.

τὰς ὑπὲρ τοῦ ταυτισμοῦ αὐτῶν προσαγομένης ἀποδείξεις καὶ ἀποκλίνει εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῶν διάκρισιν¹. Ἐν δὲ τῇ περὶ φύσεως ἐρευνῇ διαφωνεῖ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ διδασκάλους καὶ ἀρνεῖται ὅτι ἐν τῇ σωματικῇ ὕλῃ ὑπάρχουσι δρῶντες σπερματικοὶ λόγοι, rationes seminales². Ἄλλ' ὅπερ παρέχεται ἐν τῇ φυσικῇ νεώτερον δίδαγμα εἶναι ἡ περὶ τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων θεωρία. Διαφωνῶν δηλαδὴ πρὸς τὴν κοινῇ παραδεδεγμένην διάκρισιν τοῦ φυσικοῦ τόπου, εἰς ὃν τὸ σῶμα κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν τείνει, καὶ τῆς βιαίας κινήσεως τῆς ὑπ' ἐξωτερικοῦ αἰτίου ἐπαγομένης διδάσκει ὅτι ἡ ὥσις (impulsus) τοῦ ριπτομένου ἔρχεται ὅλη ἐκ τοῦ βάλλοντος αἰτίου καὶ συνεχίζεται τῇ ἐπιδράσει αὐτοῦ³. Οὕτως ἀσπάζεται τὴν εἰς τὸν Φιλόπονον ἀναγομένην ἐρμηναίαν τῆς κινήσεως, ἣτις ἀπαντᾷ ὕστερον παρὰ τῷ Βουριδανῷ καὶ ἄλλοις καὶ προοδοποιεῖ τὴν θεωρίαν τῆς νεωτέρας μηχανικῆς.

Ἡ ψυχὴ ταυτίζεται πρὸς τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις· αὗται εἶναι συστατικὰ μέρη ἐκείνης (partes constitutivae animae), ἧς διαφέρουσιν ὡς τὰ μέρη τοῦ ὅλου. Καταδύομεναι δὲ πᾶσαι αἱ δυνάμεις ἐν τῇ πνευματικῇ ὕλῃ (materia spiritualis) συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας διὰ τινος συμπαθείας. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἔχομεν σύνδεσιν τῶν δυνάμεων (colligantia potentiarum) καὶ προσάλληλον ἀνάκλασιν ἢ κινήσεις μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἐπάγει ἐμμέσως ἀντίστοιχον κινήσιν τῶν ἄλλων⁴. Ὑπάρχουσι δὲ τῇ ψυχῇ πλὴν τῆς πνευματικῆς ὕλης καὶ τρία εἶδη⁵, τρεῖς ἀρχαὶ ἴδιαι καὶ οἰκείαι τῆς φυσικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς νοητικῆς ζωῆς. Τὸ νοητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος (pars intellectiva) ἔχει πρὸς τὸ αἰσθητικὸν καὶ πρὸς τὸ σῶμα ὡς ἡ κινουῦσα ἀρχὴ πρὸς τὸ

¹ Quaest. 8.

² Quaest. 31. σ. 516. «Cum non solum sit magnorum sed etiam potissimum magistrorum meorum, quia tamen aliam melius meo iudicio intelligo».

³ Αὐτ. σ. 563. «Impulsus seu inclinationes datae projectis a projectoribus movent ipsa projecta etiam in absentia projicientium».

⁴ Quaest. 72.

⁵ Ὁ Olivī διαφωνεῖ πρὸς τοὺς ἄλλους Φραγκισκανοὺς ἀρνούμενος τὴν ὑποταγὴν τῶν εἰδῶν εἰς ἓν ἀκρότατον εἶδος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν οὐσιωδῶς ἐνότητα τοῦ εἶδους (Fran. Stud. 171). Ὁμολογεῖ δ' ὅμως ὅτι κρατεῖ ἐν τοῖς εἰδεσι τάξις καὶ τοιαύτη ἀναφορὰ, ὥστε τὸ ἀνώτατον εἶδος διέπει καὶ συνάπτει τὰ ἄλλα εἰς εὐτακτον καὶ σταθερὰν ἐνότητα ἢ ἐνέργειαν ἀρα τοῦ ἀνωτέρου ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατώτερα εἶδη εἶναι κινήσις καὶ διάταξις (αὐτ. 172. 173).

ὄργανον καὶ ὡς τὸ ἄρχον πρὸς τὰ ὑποτελῆ¹. Αἱ γνώσεις, καὶ αὐταὶ ἔτι αἱ ἀνώταται, ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς ψυχικῆς ὕλης καὶ ἐκ τῆς συνάψεως τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων². Ἡ δ' ἐλευθερία καὶ ὁ ἀπόλυτος δι' ἑαυτῆς διορισμὸς τῆς ψυχῆς ἐρείδεται ἐπὶ ψυχολογικῶν παρατηρήσεων· εἴμεθα αἰεὶ κύριοι ρυθμίζοντες τὰς ἐνεργείας πρὸς τὴν βούλησιν ἡμῶν καὶ ἐκλέγοντές τι ἐκ δύο ἢ πολλῶν πραγμάτων. Ἐπειτα, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχεν εὐθύνη οὐδὲ διάκρισις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἐλευθερία³.

Μαθητῆς τοῦ Ολίβι ἦτο ὁ Πέτρος de Trabibus γράψας ὑπόμνημα εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν Γνωμῶν⁴. Ὑπερμαχεῖ καὶ οὗτος τοῦ πλήθους τῶν εἰδῶν ἀντιτιθέμενος πρὸς τοὺς θωμικούς καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν θεωρίαν περὶ συνάψεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ περὶ ἀπουσίας τῶν σπερματικῶν λόγων, οὓς ἀποκαλεῖ vocabulum ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου ἐπινοηθέν. Διαφωνεῖ δ' ὅμως πρὸς τὸν διδάσκαλον ἐπὶ δύο σπουδαίων ζητημάτων, περὶ ὧν ἀποφαίνεται μετὰ μεγάλης σαφηνείας· πρῶτον μὲν ταυτίζει τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων ἔπειτα δὲ ἀποφαίνει τὸν ἐνεργεῖα καὶ τὸν δυνάμει νοῦν ὡς ἀνωφελεῖς καὶ περιττοῦς. Ἡ νόησις, λέγει, εἶναι φαινόμενον ἐνεργείας, ὅπερ ἡ ψυχὴ ποιεῖ ἐν

¹ Ἄλλ' ἀποκρούει ὁ Ολίβι ὡς αἰρετικὴν τὴν γνώμην ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει πρὸς τὸ σῶμα ὡς τὸ κινουὶν πρὸς τὸ κινούμενον. Ἐνθ. ἀνωτ. 247.

² Ἀντ. 81. Quest. 3, 34-35. «Utrouque autem est identitas materiae causa, quare ad impressionem directe factam in corpore sequatur aliquis effectus in anima, ac si prima impressio facta in corpus esset quaedam motio ipsius animae; est enim pro tanto motio ejus, pro quanto est motio suae materiae corporalis».

³ Quaest. 57. Ἐπιθ. καὶ Jansen, Philos. Jahrb. 31, 382.—Πρὸβλ. Hauvrau, Hist. de la Philos. scol. 2^e, 29.—Fr. Ehrle, Petrus Joh. Olivi, sein Leben und seine Schriften (Archif. 3, 409-552) καὶ Über den Anti-Aristotelismus Olivis (ἐν Xenia Thom. 3, 581 ἔξ.—B. Jansen, Die hd. Überlieferung der spekulativen Schriften Olivis, ἐν Philos. Jahrb. 1918, τόμ. 31, σ. 141 ἔξ. τοῦ αὐτοῦ ἐνθ. ἀνωτ. σ. 230 ἔξ. 382 ἔξ. καὶ Die Unsterblichkeit bei Olivi und ihre philosophiegeschicht. Bedeutung. (ἐν Fran. Studien 1922, τόμ. 49 ἔξ.—E. Longpré, La philosophie d. Duns Scot. 1924 (ἐνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ Ολίβι).

⁴ Τὸ ὑπόμνημα εὐρέθῃ ὑπὸ τοῦ Ehrle ἐν κώδικι τῆς Φλωρεντίας. Πρὸβλ. Jansen, Die Erkenntnislehre Olivis, 1921, σ. 30 ἔξ. καὶ Petrus de Trabibus, seine speculative Eigenart oder sein Verhältnis zu Olivi (ἐν Beiträge Suppl. tom. 2), 1923, σ. 243 ἔξ.).

ἑαυτῇ βοηθουμένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ (cooperatur intellectui ut illustrans)'. Ὁ διαυγὴς οὗτος καὶ συστηματικὸς φιλόσοφος, ὃν ἡ κατάδειξη τοῦ 1311² παρέρρουεν εἰς λήθην, εἶναι ἐκ τῶν ἀξίων λόγου σχολαστικῶν³.

§ 4. Σχολὴ Φραγκισκανῶν ἐν Ὁξωνία.

1. Παραπλησίως καὶ σχεδὸν ὁμοχρόνως τῇ ἐν Παρισίοις Σχολῇ ἰδρύθη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὁξωνίας ἀξιόλογος Σχολὴ τῶν Φραγκισκανῶν. Οἱ πρῶτοι ἐν αὐτῇ καθηγηταὶ ἦσαν ὁ Ἀδάμ de Marisco, ὁ Ροδόλφος de Colebruge, ὁ Εὐστάθιος de Normanneville, ὁ Θωμᾶς de Eborao καὶ ὁ Ριχάρδος Ροῦφος. Ὁ Ἀδάμ de Marisco (Marsh) εἶναι ὁ πρῶτος ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν Φραγκισκανῶν διδασκάλων. Ἡ δὲ δι' ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Ροβέρτον Grosseteste ἐπικοινωνία αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ 1248 ἦτο καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Ὁξωνία. Ἐτελεύτησε τῷ 1258. Τὸν ἐπιφανῆ τοῦτον ἄνδρα, ὅστις ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐκαλεῖτο doctor illustris, θεωρεῖ ὁ Ρογῆρος Βάκων ὡς ἰσάξιον τοῦ Grosseteste καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τελειωτὴν τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐξεδόθησαν μόνον αἱ ἐπιστολαί, ἀξιαὶ πολλοῦ λόγου καὶ μάλιστα πολῦτιμοι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης τῶν χρόνων ἐκείνων⁴. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἀποδοκιμάζεται καὶ κακίζεται ὑπὸ τοῦ Βάκωνος ὁ Ριχάρδος Ροῦφος ἢ Cornubiensis⁵.

¹ Jansen, Die Erkenntnislehre 247. 248.

² Αἱ αἰτιάσεις τῶν Φραγκισκανῶν κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ολίβι ἤγαγον ἐπὶ τέλος εἰς τὴν σύγκλησιν συνόδου (ἐν Βιέννῃ τῷ 1311), ἣτις πολλὰς τῶν ἀποφάνσεων ἐκείνου κατεδίκασεν.

³ Ἐπιθ. καὶ B. Jansen, Petrus Joh. Olivi, Quaestiones, tom. 3, 1926.—E. Longpré, Pietro de Trabibus un discepolo di Pier Gio. Olivi, 1922. τοῦ αὐτοῦ P. de Trabibus et la distinction formelle. 1924.

⁴ Adam de Marisco Epistolae, ed. Brewer, Monumenta Franciscana 1, 1858. Περὶ τούτου διέλαβον ὁ Rein. Pauli, Bischol. Grosseteste und Adam von Marsh, 1861. Ἐπιθ. καὶ Überweg—Geyer, σ. 738.

⁵ Περὶ τούτου λέγει ὁ Ρογ. Βάκων «Et optime novi pessimum et stultissimum istorum errorum [auctorem], qui vocatus est Ricardus Cornubiensis, famosissimus apud stultam multitudinem; sed apud sapientes fuit insanus et reprobatus Parisius propter errores, quos invenerat et promulgaverat, cum solemniter legebat sententias ibidem, postquam lege-

2. Ίκανώτατος μαθητής τοῦ μνημονευθέντος Ἀδὰμ καὶ τρίτος διάδοχος ἦτο *Θωμᾶς ὁ ἐξ Ὑόρκης* (Thomas d'York, de Eboraco). Οὗτος ἐγένετο τῷ 1253 διδάσκαλος ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ ὕστερον ἐδίδαξε καὶ ἐν Cambridge ἀπέθανε δὲ τῷ 1260. Εἶναι συγγραφεὺς ἀξιολόγου καὶ μὴ ἐκδοθέντος εἰσέτι ἔργου *Metaphysica* ἐπιγραφομένου, ὅπερ εἶναι αὐτοτελὲς καὶ καλῶς ἐπεξεργασμένον σύστημα τῆς Μεταφυσικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ κατ' εὐρείαν χρῆσιν τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας¹. Διαλαμβάνει δὲ περὶ τῶν μεταφυσικῶν ζητημάτων οὐχὶ κατὰ τὴν συνήθη τοῖς ἄλλοις μέθοδον τῶν σχολίων ἢ τῶν περιλήψεων ἀλλὰ κατ' ἴδιόν τινα τρόπον. Διαιρεῖ τὴν Μεταφυσικὴν εἰς ἑξ βιβλία. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μετὰ εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς φύσεως καὶ ἀξίας τῆς φιλοσοφίας πραγματεύεται περὶ τοῦ δημιουργοῦ θεοῦ (*De creatore*) καὶ παρέχει ὀρθολογικὴν θεολογίαν. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ ὄντος καθόλου· ἐξετάζει τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου καὶ προσέτι ἐρευνᾷ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, ὕλην καὶ εἶδος. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ διαλαμβάνει ἀκολουθῶν τῷ Ἀριστοτέλει περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ ἀναπτύσσει μακρὰν θεωρίαν περὶ ὄντος καὶ αἰτίου. Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ λέγει περὶ τῶν διαιρέσεων τοῦ ὄντος (*de divisionibus entis*) καὶ δὴ καὶ περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων· διακρίνων πρώτην καὶ δευτέραν οὐσίαν ποιεῖται εἶτα μακρὸν λόγον περὶ τῶν καθόλου. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ ἀσχολεῖται περὶ τὰς ὑπερβατικὰς ιδιότητες τοῦ ὄντος μάλιστα δὲ περὶ τὸ ζήτημα τῆς ἀληθείας, ἂν δηλαδὴ ὑπάρχῃ μία μόνη ἢ πλείονες ἀλήθειαι. Τέλος δ' ἐν τῷ ἕκτῳ παρέχει τὴν εἰδικὴν Μεταφυσικὴν, ἣτις ἐξετάζει τὸν κόσμον καθόλου καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ ἐπάγει τινὰ μὴ ἀπρητισμένην ψυχολογίαν². Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον συνταχθὲν ἐν τοῖς ἔτεσι τοῖς μεταξὺ 1250 καὶ 1260 διαπνέεται ὑπὸ τοῦ σχολαστικοῦ πνεύματος τῆς μετρίας πραγματοκρατίας καὶ διεγείρει ζωηρὸν τὸ διαφέρον τοῦ φιλοσόφου ἱστοριογράφου· διότι εἶναι τὸ πρῶτον δοκίμιον τῆς συστηματικῆς μεταφυσικῆς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος καὶ μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Φραγκισκανοὶ τῆς Ὁξωνίας ἐθεράπευον τὴν νέαν ἐπιστήμην ἐν οἷς

rat sententias Oxonie ab anno domini 1250». (Com. studii theologiae ἔκδ. H. Rashdall, σ. 52 ἑξ.)

¹ Ὁ Θωμᾶς ἐρμηνεύει τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἀβερρόου καὶ ἔχει πλὴν τούτου πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Ἀβικένναν καὶ τὸν Ἀλγαζέλην καὶ τὸν Ἀβικεβρὼν καὶ τὸν Μαῦσῆν Μαιμωνίδην.

² Überweg—Geyer, σ. 397.

ἔτι χρόνοις ὁ μὲν Ἀλβέρτος ὁ μέγας δὲν εἶχεν ἤδη συμπληρώσει τὴν ἐρμηνεῖαν τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ δὲ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης δὲν εἶχεν ἐπιχειρήσει τῇ συγγραφῇ τῶν ὑπομνημάτων¹.

β') ΕΝ ΤΗ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΔΟΜΙΝΙΚΑΝΩΝ

§ 1. Δομινικανοὶ αὐγουστινίζοντες.

Καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ τάγματος τοῦ Δομινίκου, οἷς ἐγένετο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1229 προσιτὸν τὸ ἐν Παρισίοις πανεπιστήμιον, εἰσεδέχοντο καὶ ἐπεξεργάζοντο αἰεὶ μᾶλλον τὴν νέαν ἐπιστημονικὴν ὕλην καὶ τοῦτο παρὰ τὰς αὐστηρὰς διατάξεις τὰς ἐπιτασσούσας τὴν ἀνάγνωσιν τῶν θεολογικῶν βιβλίων καὶ ἐπιτρεπούσας ὅπως αἱ artes liberales μόνον ἐν ἐξαιρετικῇ περιπτώσει² σπουδάζονται³. Ἡ θεραπεία καὶ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἐγένετο καὶ ἐν τῷ τάγματι τούτῳ ἀφ' ὅτου ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ κατέλαβον ἔδρας ἐν τοῖς πανεπιστημίοις Παρισίων καὶ Ὁξωνίας. Πρῶτος δὲ Δομινικανὸς διδάσκαλος ἐν Παρισίοις ὑπῆρξεν *Ρολάνδος ὁ ἐκ Κρεμώνης*. Οὗτος ἐδίδασκε πρότερον ἐν Βονωνίᾳ θεωρούμενος ὑπέροχος ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς, πρὶν γίνῃ Δομινικανός· ἢ δ' ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ δραστηριότης ἐξηκολούθησεν ἐν Παρισίοις

¹ Περὶ τοῦ Θωμᾶ τούτου ἐπιθ. H. Felder, *Gesch. der wiss. Studien in Franziskanerorden*, 1904. Ἀκριβεστέραν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg—Geyer, σ. 736.

² Οὗτω τὸ κατ' ἀρχὰς μόλις καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως ἐπετρέπετο εἰς τὸ τάγμα ἢ ἀνάγνωσις ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων.

³ Αἱ διατάξεις τοῦ 1228 ὀρίζουσι τάδε: «In libris gentium et philosophorum non studeant (fratres) etsi ad horam inspiciant. Saeculares scientias non addiscant, nec etiam artes quas liberales vocant, nisi aliquando circa aliquos magister ordinis vel capitulum generale voluerit aliter dispensare; sed tantum libros theologicos tam iuvenes quam alii legant». *Denifle* 2, 222.—Κατὰ τὰς διατάξεις λοιπὸν ταῦτας οἱ πρῶτοι Δομινικανοὶ καθηγηταὶ ἀπέριπτον ἐν τῇ σπουδῇ τῆς θεολογίας τὴν χρῆσιν τῆς φιλοσοφίας ὡς διαφθειρούσης ἐκείνην. Ἀλλ' αἱ ἀνάγκαι ὅμως καὶ ἀπαιτήσεις τῶν τότε χρόνων ἐξενίκησαν καὶ κατέβαλον τοὺς στενοὺς τοῦ τάγματος περιορισμούς· ἢ φιλοσοφία τὸ μὲν πρῶτον κατ' ἐξαιρέσειν ἔπειτα δὲ κατὰ κανόνα εἰσεχώρησεν εἰς τὸ τάγμα. Καὶ οὕτως ἐπιμελῶς καὶ εὐρέως ἐθεραπεύετο, ὥστε ἐδέησε νὰ ἀπαιτηθῇ παρὰ τῶν ὁπαδῶν περιορισμὸς τοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ζήλου· διατάξεις τοῦ ἔτους 1271 ἐπιτάσσει εἰς τοὺς σπουδαστὰς νὰ ἀσχολῶνται μᾶλλον περὶ τὴν θεολογίαν ἢ περὶ τὴν φιλοσοφίαν.

καὶ Τολώσῃ· τέλος ἀπέθανεν ἐν Βονωνίᾳ, ἴσως μετὰ τὸ 1258. Ὅτε ἔδρα ἐν Παρισίοις διδάσκων ἀπὸ τοῦ 1229—1231, συνέγραψεν ὑπόμνημα Γνωμῶν, θεολογικὴν τινα ἐπιτομὴν, ὅπερ ἔργον σφάζεται ἐν χειρογράφῳ. Τοῦτο κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ καὶ τῶν διαδόχων συντεταγμένον ποιεῖ τὰς artes liberales ὑπηρετικὰς τῇ θεολογίᾳ. Καὶ στηρίζεται μὲν κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῶν λογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλὰ μνημονεύει καὶ ἄλλων ἔργων αὐτοῦ· πρὸς δ' ἔτι ἀναφέρεται καὶ εἰς ἔργα Ἀράβων φιλοσόφων, τοῦ Ἀβικέννα καὶ Ἀλγαζέλου καὶ Ἀλφαράβου. Τὸ ὑπόμνημα ἐμφαίνει εὐρεῖαν γνῶσιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ κλίσιν εἰς τὴν θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἱατρικὴν, καθόλου δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐν τοῖς διανοήμασι συγγενὴς πρὸς Ἀλβέρτον τὸν μέγαν².

Ἡ ὄψων de St. Cher εἰσηλθε τῷ 1225 εἰς τὸ τάγμα καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐγένετο ἔξαρχος. Τῷ 1244 κατέστη ὡς πρῶτος τοῦ τάγματος καρδινάλιος καὶ τῷ 1264 ἐτελεύτησε. Τούτου κύριον θεολογικὸν ἔργον εἶναι ὑπόμνημα Γνωμῶν, ὅπερ δὲν ἐξεδόθη εἰσέτι. Ὁ ὑπομνηματιστὴς ἀσπάζεται γνῶμας ἐκ τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ καταγομένας καὶ φαίνεται ἔχων πρὸς τὰς τότε καινοτόμους τάσεις μεγάλην ἐπιφύλαξιν³ καὶ συντηρητικότητα⁴.

Συγχρόνως Ἀλβέρτῳ τῷ μεγάλῳ ἔδρα ἐν Παρισίοις ὡς διδάσκαλος τῆς θεολογίας ὁ Ἰωάννης Pungens - Asinum, οὗ τὸ ὄνομα εὐρίσκεται πρὸς ἄλλοις ὑπογεγραμμένον ἐν διατάγματι τῷ 1248 ἐκδοθέντι καταδικαστικῷ τοῦ Ταλμούδ. Συνέγραψε δὲ ὑπόμνημα Γνωμῶν καὶ λόγους περισωθέντας⁵.

Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνήκει καὶ ὁ Πέτρος ὁ ἐκ Tarantaise,

¹ Παραπέμπει πεντάκις εἰς τὰ Ἠθικά, ὡς καὶ εἰς τὸ περὶ οὐρανοῦ καὶ κόσμου σύγγραμμα, δις δὲ εἰς Φυσικά καὶ ἅπαξ εἰς τὸ περὶ ψυχῆς, περὶ φυτῶν καὶ περὶ ἕννου. Εἰς δὲ τὰ Μετὰ τὰ φυσικά ποιεῖται μόνον μίαν ἀσαφῆ παραπομπήν. (Ehrle, Xenia Thom. 3, 543).

² Ἐπιθ. L. Lucchini, il beato Rolando da Cremona, 1886. — F. Ehrle, San Domenico, 1923. Τοῦ αὐτοῦ Xenia Thomistica 3, 517 ἐξ.

³ Δὲν εὐρίσκει τις παρ' αὐτῷ διαμάχην ἀγουστινείων καὶ ἀριστοτελικῶν θεωριῶν. Μόνον δὲ διὰ τῆς ἐν Παρισίοις ἐνεργείας τοῦ Γερμανοῦ Ἀλβέρτου von Bollstädt ἐδόθη ἡ προτίμησις εἰς τὸν ἀριστοτελισμόν.

⁴ J. Sassen, Hogo v. St. Cher, seine Tätigkeit als Cardinal, 1908. — Fr. Ehrle, Xenia Thomistica 3, 544 ἐξ. Πρβλ. Überweg - Geyer, σ. 399, 739.

⁵ Ehrle, ἐνθ. ἀνωτ. 3, 535. Πρβλ. Überweg - Geyer, σ. 399 καὶ 739.

ὅστις ἐν Παρισίοις ἀπὸ μὲν τοῦ ἔτους 1256 μέχρι τοῦ 1258 ἐποιεῖτο διαλέξεις περὶ τῶν Γνωμῶν ἀπὸ δὲ τοῦ 1258 μέχρι τοῦ 1265 ἐδίδασκεν ὡς καθηγητὴς τῆς θεολογίας. Μετὰ τοῦ Ἀλβέρτου καὶ τοῦ Θωμᾶ συνειργάσθη εἰς ἐπιστημονικὴν ἀναδιογράνωσιν τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν καὶ τῷ 1276 ἀνῆλθεν εἰς τὸν παλικὸν θρόνον ὡς Ἰννοκέντιος ὁ πέμπτος ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τῷ αὐτῷ ἔτει ἐτελεύτησε. Συνέγραψε δὲ πολλὰ ἐξηγητικὰ ἔργα, ὑπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ¹ καὶ τέσσαρας φιλοσοφικὰς πραγματείας (De unitate formae, De matetia caeli, De aeternitate mundi, De intellectu et voluntate). Οὗτος ἐξαίρει τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς θεολογίας καὶ καταπολεμεῖ τὴν περὶ αἰδιότητος τῶν δημιουργημάτων θεωρίαν· ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τῶν «σπερματικῶν λόγων» καὶ ὑποστηρίζει τὴν πραγματικὴν διαφορὰν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν δυνάμεων αὐτῆς· καθόλου δ' εἰπεῖν ἐμμένει πιστὸς εἰς τὰς παλαιὰς παραδόσεις ἀλλὰ δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἐναντίαν ἐνέργειαν τοῦ θωμισμοῦ².

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονευθῶσι καὶ δύο ἄλλοι Δομινικανοί, οἵτινες εἶχον μὲν οἰκείως τῷ ἁγίῳ Θωμᾷ ἀλλὰ δὲν ἀνήκον τῇ Σχολῇ αὐτοῦ, ὁ Bombolognus de Bononia καὶ ὁ Romanus de Roma. Ἐκεῖνος μὲν ἔγραψεν ὑπόμνημα Γνωμῶν³ προσηγμένον τοῦ ἔργου τοῦ Θωμᾶ Summa theologiae⁴· οὗτος δὲ, διαδεχθεὶς τὸν Θωμᾶν ἐν τῇ καθέδρᾳ τῶν Παρισίων, συνέγραψεν ὡσαύτως ὑπόμνημα ἐμφαίνον ὅτι ἦτο μὲν πρὸς τὰ τότε ζητήματα λίαν ἐπιφυλακτικὸς ἀλλ' ἐν τισιν προσεχώρησε τῷ Θωμᾷ.

Καὶ ἐν Ὁξωνίᾳ δὲ ἔδρασαν οἱ Δομινικανοὶ καταλαβόντες ἐκεῖ θεσιν τῷ ἔτει 1225. Ὁ καθηγητὴς δηλαδὴ τῆς θεολογίας Ροβέρτος Βάκων περιεβλήθη τὸ ἔνδυμα τοῦ τάγματος καὶ οὕτως ἐπόρισεν αὐτῷ μίαν ἔδραν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Μαθητὴς καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1240 ἦτο ὁ Ριχάρδος Fischacre (ἀποθανὼν τῷ 1248), οὗ σφάζεται ἐν χειρογράφῳ ὑπόμνημα Γνωμῶν. Οὗτος ποιεῖται δαφυλῆ

¹ Innocentii Quinti in quattuor libros sententiarum com mentaria. Tolosae 1649—1652.

² Fr. Ehrle, ἐνθ. ἀνωτ. 3, 572 ἐξ. ἐπιθ. καὶ Überweg - Geyer, σ. 399 καὶ 739.

³ Ehrle, Xenia Thom. 3, 571². Grabmann, Mittelalt. Geistesleben 339.

⁴ Τὸ χειρόγραφον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπομνήματος εὐρίσκεται ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βονωνίας.

χοῖσιν τῆς νέας γραμματείας ἀλλ' ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμφωνεῖ τῇ παραδόσει τοῦ Ἀβγουστίνου κατὰ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Παραδέχεται π. χ. ἐν τῇ ὕλῃ σπερματικούς λόγους ἔτι δὲ τὴν σύνθεσιν τῶν πνευματικῶν ὄντων ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Μνημονεύει τῆς περὶ ποσότητος τῶν εἰδῶν θεωρίας, πρὸς ἣν ἀντιτάσσει τὴν ἀβγουστίνειον διδασκαλίαν τῆς ἐνότητος¹· ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν μόνον εἶδος κεκοσμημένον ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ πολλῶν δυνάμεων².

Γ'. Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΖΟΥΣΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ ἀριστοτελίζουσα φιλοσοφία μετ' ἐκπληκτικῆς ταχύτητος ἐπέδωκε καὶ ἐπεκράτησε τῆς ἐν τῇ Δύσει ἐπιστήμης καὶ ὑπῆρξε σπουδαιότητα εἰς τὴν εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς διανοήσεως. Μικρὰν δὲ μόνον εὐρεν ἀντίστασιν κατ' ἐκεῖνα τὰ διδάγματα, ἅτινα ἀντέκειντο πρὸς παλαιότερας θεωρίας πλατωνικὰς καὶ ἀβγουστίνειους καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας. Συντελέσθη δὲ ἡ μεγίστην ροπὴν πρὸς τὴν τύχην τῆς φιλοσοφίας καὶ καθόλου τῆς ἐπιστήμης τοῦ μέσου αἰῶνος σχοῦσα μετατροπὴ ἀπὸ τοῦ πλατωνισμοῦ καὶ ἀβγουστινισμοῦ εἰς τὸν ἀριστοτελισμὸν ἐν τῷ τάγματι τῶν Δομινικανῶν³. Ὁ Σταγιρίτης φαίνεται ἤδη ἔχων τὸ μέγιστον κύρος καὶ τὴν ὑπερτάτην αὐθεντίαν, εἰς ἣν ὄφειλε καὶ ὁ ἀβγουστινισμὸς νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ τε φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία ὑπέστησαν κατὰ πάντα ἰσχυρὰν καὶ βαθεῖαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ἐν δὲ τῇ νέᾳ ταύτῃ προόδῳ καὶ τῇ ἀναγεννήσει τῆς ἀριστοτελικῆς διανοήσεως ἠγοῦντο δύο περιφανέστατοι ἄνδρες Δομινικανοί, ὁ Ἀλβέρτος ὁ μέγας καὶ Θωμάς ὁ Ἀκυνάτης⁴.

¹ Κατὰ τὸν R. Martin ὁ Ριχάρδος ἐν τῷ ζητήματι, ἂν τὸ ὄν ἔχῃ ἐν μόνον ἢ πλείονα εἶδη, μνημονεύει τρεῖς διαφόρους γνώμας μὴ ἐκφέρων αὐτὸς ἰδίαν κρίσιν.

² R. M. Martin, La question de l'unité de la forme substantielle dans le premier Collège dominicain à Oxford (ἐν R. Néo-Scol., σ. 107 ἔξ.), 1920.—Fr. Ehrle, Xenia Thomistica 3, 550 ἔξ.—Πρβλ. Überweg - Geyer, σ. 400 καὶ 739.

³ Ῥητέον ὅτι ἡ Σχολὴ τῶν Φραγκισκανῶν δὲν ἀπέκρουε μὲν ὅλως τὸν Ἀριστοτέλη ἀλλ' ἔτασσαν αὐτὸν ἐν ἡγετονι μοίρᾳ τοῦ ἱεροῦ Ἀβγουστίνου.

⁴ Überweg - Geyer, σ. 400 ἔξ.

§ 1. Ἀλβέρτος ὁ μέγας.

1. **Βίος καὶ συγγραφὴ.** Ὁ Ἀλβέρτος ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου (τοῦ κόμιστος τοῦ Bolistädt) καταγόμενος ἐγεννήθη ἐν Λαυίγγῃ τῆς Σουηβίας τῷ 1193¹ ἢ κατ' ἄλλους τῷ 1206-7². Ἐν Παρισίοις ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ μαθηματικὴν καὶ ἰατρικὴν, εἰσῆλθε δ' ἐνταῦθα τῷ 1223 εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν. Διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν ἀποδημιῶν συνεπλήρωσε τὰς περὶ τὴν φύσιν γνώσεις αὐτοῦ καὶ εἶτα ἐδίδαξεν ἐν Κολωνίᾳ, Hildesheim, Fribourg, Regensburg καὶ Στρασβούργῳ, εἶτα δὲ πάλιν ἐν Κολωνίᾳ, ἐνθα πλὴν ἄλλων ἔσχε μαθητὴν καὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην. Τῷ ἔτει 1245 ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις καὶ ἐγένετο Magister theologiae. Ἀλλ' ἐκεῖ διέτριψε μόνον τρία ἔτη, διότι τῷ 1248 προσεκλήθη εἰς Κολωνίαν ἵνα διοργανώσῃ τὸ studium generale. Ἡ φήμη αὐτοῦ ὡς διδασκάλου ὁσημέραι διεδίδετο καὶ ἀθροοὶ πανταχόθεν προσέτρεχον οἱ μαθηταί³. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1254 μέχρι τοῦ 1257 ἔσχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐν Γερμανίᾳ ἐξάρχου, ἐν ᾧ θέσει τόσον εὐδοκίμως καὶ τελεσφόρως εἰργάσθη, ὥστε καὶ δεῦτερος Δομίνικος ἐπωνομάσθη. Τῷ 1260 ἐκλήθη ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ τετάρτου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Ρεγενσβούργου, ὅπερ ἀξίωμα μετὰ δύο ἔτη ἀποθέμενος ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ἐν Κολωνίᾳ προσφιλὲς μοναστήριον, ἐνθα τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διδακτικὴν δρασιν ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ θανάτου (1280).

Ὁ Ἀλβέρτος ἐπεκλήθη ὑπὸ τῶν ὁμοχρόνων μέγας καὶ ἔλαβε τὴν τιμητικὴν προσωνυμίαν «Doctor universalis»⁴. Ὄντως δὲ διὰ τὴν

¹ Κατὰ τὴν ἀπόφασιν πολλῶν ἱστορικῶν, ὡς τοῦ Échard. Michael, Pelster.

² Ἐπιθ. M. De Wulf, Histoire de la Philos. médiév. 1, 376.

³ Μεταγενέστεροι ἱστοριογράφοι μαρτυροῦσιν ὅτι οὐδὲν οἰκοδόμημα ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ τοὺς ἀκροατὰς καὶ ὁ Ἀλβέρτος ἠναγκάζετο νὰ διδάσκῃ ἐν ὑπαίθρῳ.

⁴ Ὑπὸ τοῦ Ρογήρου Βάκωνος, καίπερ μὴ διακεμένου αὐτῷ εὐμενῶς, καλεῖται primus magister de philosophia καὶ τάσσεται παρὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀβικένναν καὶ τὸν Ἀβερόσην (R. Bacon, Opera inedita, ἔκδ. Brewer, σ. 30 καὶ 327). Παραπλήσια λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Αἰγίδιος ὁ Lessines (De Unitate formae ἔκδ. De Wulf, σ. 36). Καὶ ὁ Dietrich von Freiburg ὀνομάζει τοῦτον «dominum Albertum illum famosum» «nostri temporis stuporem et miraculum» (M. Grabmann, Studiem über Ul. v. Strassburg, ἐν Zeits. für. Kath. Theologie, 1905).

εὐρύτητα τῶν γνώσεων καὶ τὴν ἐμβροίθειαν τῆς διανοίας ἐδικαιοῦτο νὰ ὀνομάζεται τῶν συγχρόνων ὁ πρῶτος. Τὴν μεγάλην καὶ πολυμερῆ τοῦ ἀνδρὸς πνευματικὴν ἐνέργειαν μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων¹ βιβλιοθήκην ὅλην ἀποτελούντων². Τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα αὐτοῦ διακρίνονται κατὰ Ringerl εἰς τρεῖς τάξεις, τ. ἔ. εἰς λογικά³, εἰς καθαρῶς φιλοσοφικά⁴ καὶ εἰς ἠθικά⁵. Ἐκ δὲ τῶν θεολογικῶν ἔργων ἄλλα μὲν εἶναι δογματικά⁶ ἄλλα δὲ ἐξηγητικά τῆς Π. καὶ Καινῆς Διαθήκης ἄλλα δὲ τέλος ἀσκητικά (μυστικά)⁷. Διὰ τῶν πολυαρίθμων συγ-

¹ Περὶ τῆς χρονικῆς σειρᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀλβέρτου ἰδὲ *Pelster*, *Krit. Studien* 132 ἔξ. πρβλ. *Überweg - Geyer*, σ. 407 ἔξ.

² Θαυμάζει τις τὸ πλῆθος ἐπεξερχόμενος τὸν κατάλογον τοῦ μοναστηρίου τοῦ Stams, ἐκδοθέντα ὑπὸ *Denifle*, *Quellen* 3. *Gelehrten-geschichte des Predigerordens*, 153.

³ Λογικά εἶναι τὰ ἐπιγραφόμενα 1) *De praedicabilibus* ἢ *Super Porphyrium* 2) *De praedicamentis* 3) *De sex principiis Gilberti Porretani* 4) *De divisionibus* 5) *Perihermenias* 6) *De categoricis syllogismis* 7) *Analytica priora* 8) *De hypotheticis syllogismis* 9) *Analytica posteriora* 10) *Topica* 11) *Elenchi*.

⁴ Καὶ ταῦτα πάλιν διαιροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις, ἧτοι εἰς τὰ φυσικά καὶ τὰ μαθηματικά καὶ τὰ μεταφυσικά. Ἐνταῦθα ἀνήκουν τὰ *De auditu physico, de caelo et mundo, de natura locorum, de proprietatibus elementorum, de generatione et corruptione, de meteoris, de mineralibus, de anima, de sensu et sensato, de memoria et reminiscencia, de anima, de intellectu et intelligibili, de somno et vigilia, de spiritu et respiratione, de motibus animalium, de morte et vita, de vegetabilibus, de animalibus, de unitate intellectus contra Averroistas, quindecim problemata contra Averroistas, de causis et processu universitatis*. Ἡ *Summa naturalium*, ἡ μετέπειτα ὀνομασθεῖσα *Philosophia pauperum*, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ *M. Grabmann* ὡς ἔργον τοῦ Ἀλβέρτου Orlamünde (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος). Ἀλλὰ νῦν ὁ *Fr. Pelster* δεικνύει ὅτι εἶναι γνήσιον ἔργον Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου (*Philos. Jahrbuch*, 1932. σ. 316 ἔξ.).

⁵ Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀλβέρτου περιέχεται κυρίως ἐν τοῖς δυσὶν ὑπομνήμασιν αὐτοῦ εἰς τὰ ἠθικά *Νικομάχεια* καὶ εἰς τὰ *Πολιτικά*. Ἐνταῦθα δύνανται νὰ προστεθῶσιν αἱ πραγματεῖαι αὐτοῦ *De fato, de forma resultante in speculo, de passionibus aëris καὶ de potentiis animae*.

⁶ Τοιαῦτα εἶναι τὸ ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ, ἢ *Summa de creaturis* καὶ ἄλλα.

⁷ Ἐκ τῶν μυστικῶν συγγραμμάτων πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἰδίᾳ τὰ ὑπομνήματα εἰς ἅπαντα τὰ ἔργα τοῦ ψ-Διονυσίου. Τὸ δὲ ὑπόμνημα εἰς τὸ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτον ἐκτὸς ἀποσπάσματος ἀποτελούν-

γραμμάτων¹ ἐπενόησεν ὁ Ἀλβέρτος ἔργον ἀληθῶς μεγαλεπήβολον, ἵνα καταστήσῃ γνωστὴν τοῖς χριστιανοῖς τῆς Δύσεως ὅλην τὴν ἐπιστήμην τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἰουδαίων. Παρεσκεύασε δηλαδὴ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀβικέννα συστηματικὴν περιήληψιν τῶν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις γνωστῶν ἐπιστημῶν².

2. *Μέθοδος καὶ πηγαί*. Ὁ Ἀλβέρτος ἐξαιρεῖ μεγάλως τὴν ἀξίαν τῆς παρατηρήσεως, τοῦ πειράματος καὶ τῆς ἐπαγωγῆς³ καὶ στρέφει τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων εἰς τὴν φύσιν⁴. ἔχει δ' αὐτὸς μεγάλην οἰκείωσιν πρὸς τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀστρονομίαν⁵, τὴν ὀρυκτολογίαν, τὴν ἰατρικὴν, τὴν ζωολογίαν, τὴν βοτανικὴν· ἐκ τούτων πάλιν τὰς δύο τελευταίας θεραπεύει καὶ προάγει μετ' ἰδίας ἐπιμελείας καὶ ζήλου⁶. Ἐπιέμενος νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Δύ-

τος τὸ συγγραμμάτιον *De bono et pulchro* καὶ ἐκδοθέντος ὑπὸ τινῶν κακῶς ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἁγ. Θωμᾶ.

¹ Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Ἀλβέρτου ἐξεδόθησαν ἐν 21 τόμοις ὑπὸ *Πέτρου Jammy* τῷ 1651. Τελειότερα ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ Αὐγούστου Borgnet, 1890—1899.

² Ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τούτου εἶχον ἤδη οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἀλβέρτου καὶ ἐτίμων προσηκόντως. Ὁ Ρογῆρος Βάκων (ἐνθ. ἄνωτ.) λέγει ὅτι οἱ σπουδασταὶ καὶ οἱ σοφοὶ ἄνδρες ἐτίμων αὐτὸν ὡς ποιήσαντα ὅλην τὴν φιλοσοφίαν γνωστὴν ἐν γλώσση λατινικῇ. «Et est quod iam aestimatur a vulgo studentium et a multis, qui valde sapientes aestimantur . . . quod philosophia iam data sit Latinis et completa et composita in lingua latina».

³ Ποιεῖ δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ Ρογῆρος Βάκων.

⁴ Ὁ Ἀλβέρτος ἐντόνως διδάσκει ὅτι ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν φυσικῶν ζητημάτων ὀφείλομεν νὰ στηριζώμεθα ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ πειράματος. *Ethic* 6, tr. 2, c. 25 «Oportet experimentum non in modo sed secundum omnes circumstantias probare». *De vegetabilibus*, ἔκδ. Jensen σ. 339. «Ergo autem, quas ponemus, quasdam quidem ipsi nos experimento probavimus, quasdam autem referimus ex dictis eorum, quos comperimus non de facili aliqua dicere, nisi probata per experimentum. Experimentum enim solum certificat in talibus, eo quod de tam particularibus naturis syllogismus haberi non potest». Ἰβλ. *Michael*, *Geschichte des deutschen Volkes vom XIII Jahrh.* σ. 446 ἔξ.

⁵ Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀλβέρτου ἐν τῇ τότε ἀστρονομίᾳ ἑπιθ. *Duhem* (*Le système du monde* 3, 336).

⁶ Περὶ τῶν ζωολογικῶν καὶ ἀστρονομικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Ἀλβέρτου ἑπιθ. *H. Stadler*, *Verhandl. deutscher Naturforscher u. Ärzte* 1, 35 καὶ *Duhem*, *Le système du monde* 3, 336.

σεως τὰς ἀριστοτελικὰς θεωρίας ἔπρεπε νὰ συναγάγη πάντα τὰ συγγραμματα τοῦ Σταγίριου καὶ νὰ εὔρη τὴν ὀρθὴν τοῦ κειμένου ἔννοιαν. Ἄλλ' ἡ ἀκριβὴς αὐτοῦ ἐρμηνεία ἦτο δυσχερὴς, διότι αἱ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς λατινικαὶ μεταφράσεις ἦσαν ἐν πολλοῖς ἑλλιπεῖς καὶ σφαλεραὶ¹. Διὸ τὰς διαφορὰς μεταφράσεις παρῆλθεν ἐπιμελῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐχρησιμοποιοῖ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ βοηθήματα τὰ ὑπάρχοντα ὑπομνήματα, τουτέστιν ἐν μὲν τῇ φυσικῇ καὶ τῇ ψυχολογίᾳ τὰ ὑπομνήματα τῶν παλαιότερων καὶ δὴ τὰ τοῦ Θεοφράστου ἐν δὲ τῇ μεταφυσικῇ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἀραβας καὶ ἰδίᾳ τὸν Ἀβικένναν². Καὶ ἡ πλατωνικὴ δὲ³ καὶ μάλιστα ἡ νέα πλατωνικὴ⁴ φιλοσοφία δὲν ἦτο ἄγνωστος τῷ Ἀλβέρτῳ⁵. Εἰ καὶ εἶχεν οὗτος γνῶσιν τῶν παντοίων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ὅμως ἠγνόει τὴν ἱστορικὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀνάπτυξιν καὶ περιέπιπεν εἰς παραδόξους πλάνας⁶. Ῥητέον δ' ὅτι τὰς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφικὰς γνώμας

¹ Πρὸς διάδοσιν τῶν ἀριστοτελικῶν θεωριῶν εἰς τὴν Λύσιον ἐποιήσατο ὁ Ἀλβέρτος ἐκτενῆ¹ *παραφρασίαν* τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σταγίριου καὶ διετήρησε τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὴν κατάταξιν τῶν πολλαριθμῶν ἐκείνου ἔργων ἀμετάβλητον. Ἄλλ' ἡ παραφραστικὴ μέθοδος στερεῖται κριτικῆς ἀξίας, διότι δὲν συνετέλεσθη ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν κειμένων τοῦ φιλοσόφου. Πρὸς δ' ἔτι ἀποβαίνει ἡ δυσχερὴς ἡ διάκρισις τῶν ἰδίων τοῦ Ἀλβέρτου δοξασιῶν, ὅποτε αὐτὰ πολλαχοῦ συμφύρονται καὶ συμμυγνύονται μετ' ἄλλοτριῶν θεωριῶν.

² Τὸν Ἀβερρόην, εἰ καὶ ἐνίστε ἐλέγχει, ὅμως πολλαχοῦ μετὰ τιμῆς μνημονεύει θεωρῶν ὡς τὸν ἐπιφανέστατον τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνηματιστῆν.

³ Τὸν πλατωνικὸν Τίμαιον, οὗ ἐποιεῖτο συχνὴν χρῆσιν, ἐγίνωσκε διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Χαλκιδίου. Καθόλου δ' εἰπεῖν αἱ ὀντολογικαὶ καὶ αἱ ψυχολογικαὶ καὶ αἱ φυσικαὶ θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος ἔσχον οὐ μικρὰν ἐπὶ τὴν διάνοησιν τοῦ Ἀλβέρτου ὀσπῆν.

⁴ Ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀλβέρτου *De causis et processu universitatis* διαφαίνεται ἡ ἐπίδρασις τῆς νέας πλατωνικῆς διδασκαλίας, οἷα ἀνεπτύχθη ἐν τῇ «Στοιχειώσει θεολογικῇ» τοῦ Πρόκλου. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ συγγράμματι *De intellectu et intelligibili* ἀπεικονίζεται ἡ ψυχολογία καὶ ἡ γνωσιολογία τοῦ ὑπὸ τῶν Ἀράβων θεραπευθέντος νέου πλατωνισμοῦ.

⁵ Ὁ ἐνθυμούμενος ὅτι ὁ Ἀλβέρτος πλὴν τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν θεωριῶν ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν ἀγνοεῖν παράδοσιν κατανοεῖ εὐκόλως πόσον ἄφθονον καὶ ἀνομοειδῆ εἶχε συναγάγει ἐπιστημονικὴν ὕλην, ἧς ἡ ἐπεξεργασία καὶ διάταξις ἦτο δυσχερὴς καὶ δυσέφικτος.

⁶ Ἐφαντάζετο Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην ὡς ἰδρυτὴν τῆς Στοᾶς, ἔλεγε τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα στοικούς, τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ τὸν Ἀναξαγόραν ἐπικουρούς κ.ἄ.τ.

μανθάνομεν ἐξ ἐκείνων μάλιστα τῶν συγγραμμάτων, ἐν οἷς ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς ἐρμηνευτῆς τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας ἀλλ' ὡς θεολόγος.

3. **Θεολογία καὶ φιλοσοφία.** Αὗται διαφέρουσιν ἰκανῶς ἀπ' ἀλλήλων· ἡ μὲν θεολογία προέρχεται ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἀρύεται τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, ἡ δὲ φιλοσοφία προκύπτει ἐκ τοῦ νοῦ καὶ λαμβάνει τὰς ἀποδείξεις ἐξ αὐτοῦ¹. Ἐπειτα δέ, ἡ μὲν θεολογία ἐξετάζει τὸν θεὸν ὡς αἴτιον τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν καὶ προσέτι σκοπεῖ τὰ θεῖα ἔργα, καθ' ὅσον ταῦτα ἔχουσιν ἀναφορὰν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ δὲ φιλοσοφία διαλαμβάνει περὶ τοῦ ὄντος ὡς τοιοῦτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ τοῦ πρώτου ὄντος. Οὐχ ἦττον διαφέρουσι καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν. Ἡ μὲν δηλαδὴ θεολογία κύριον ἔχει προορισμὸν νὰ ἀγάγη εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν σωτηρίαν· εἶναι ἄρα κατ' οὐσίαν *πρακτικὴ* ἐπιστήμη, ὅποτε ἐπιδιώκει τὴν γνῶσιν οὐχὶ χάριν αὐτῆς τῆς γνώσεως ἀλλ' ἀπλῶς ὡς ὄργανον πρὸς σωτηρίαν. Ἡ δὲ φιλοσοφία ἐκ τοῦ ἐναντίου προτίθεται κύριον σκοπὸν αὐτὴν τὴν γνῶσιν καὶ τούτου ἕνεκα εἶναι οὐχὶ *πρακτικὴ* ἀλλὰ *θεωρητικὴ* ἐπιστήμη². Περὶ τῶν θεῶν πραγμάτων ἡ πίστις προηγεῖται τῆς γνώσεως, ἡ δὲ γνῶσις δὲν ἀποκλείεται ἀλλὰ παραλαμβάνεται ἐπικουρὸς ὡς οὕσα τριττῶς ὠφέλιμος· διότι διὰ τῆς γνώσεως πρῶτον μὲν τὸ πιστευθὲν στομοῦται καὶ κρατύνεται κάλλιον καὶ τελειότερον, δεύτερον δὲ οἱ ἄνθρωποι ἄγονται ἀσφαλέστερον εἰς τὴν πίστιν, τρίτον δὲ τέλος οἱ τῆς πίστεως πολέμοι ἐλέγχονται. Πλὴν ἀλλ' ὅμως αἱ ἐξ ἀποκαλύψεως θεμελιώδεις χριστιανικαὶ διδασκαλίαι εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωσθῶσι καὶ καταγασθῶσι διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ νοῦ³· διότι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δύναται μόνον ἐκείνων νὰ λάβῃ γνῶσιν, ὧν ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἀρχάς⁴. Οὕτως εὐρίσκει ἑαυτὴν ὡς ἀπλῆν οὐσίαν χωρὶς τῆς τριαδικότητος τῶν προσώπων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδυνατεῖ νὰ νοῆ τὸν θεὸν ἐν τρισὶ προσώποις, ἐὰν μὴ κατὰ θεῖαν χάριν φωτισθῇ ὑπὸ ἀνωτέρου φωτὸς. Ἡ θεολογία λοιπὸν διὰ τοῦ φωτὸς τῆς πίστεως ἀνάγει τὸν ἀνθρώπινον νοῦν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἀληθειῶν, εἰς ἃς αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι ἀδυνα-

¹ Ἐνεκα τῆς τοιαύτης διαφορᾶς εἶναι δυνατὴ φιλοσοφία αὐτόνομος καὶ ἀπὸ τῆς θεολογίας ἀνεξάρτητος.

² *Summa theol.* I, tr. I, qu. 2 καὶ 3.

³ *Summa theol.* P. I, tr. I, q. I, ad. 2. Opp. 17, 6 «Et ex lumine quidem connaturali non elevatur ad scientiam Trinitatis et incarnationis et resurrectionis».

⁴ Ἐνθ. ἀνωτ. P. I, tr. 3, qu. 13, membr. 3. Opp. I, 32.

τοῦσι νὰ ἀννψώσωσιν ¹. Ὅπερ δὲ προσοχῆς ἄξιον εἶναι ὅτι ὁ Ἄλβερτος ἀπαιτεῖ ἵνα τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ἐξετάζωνται οὐχὶ κατὰ θεολογικὸν ἀλλὰ κατὰ φιλοσοφικὸν τρόπον καὶ δὴ κατὰ τὰς ἀριστοτελικὰς θεωρίας· καὶ εὐρίσκει ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ θεολογία συνάδει κατ' οὐσίαν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἀρχάς ².

4. **Ἡ φύσις τοῦ θεοῦ.** Ἡ φυσικὴ τοῦ θεοῦ γνῶσις ὑπάρχει ἡμῖν ἔμμεσος ³, διὰ τῶν δημιουργημάτων συντελουμένη ⁴, καθ' ὅσον ταῦτα ὡς ἀποτελέσματα τῆς δημιουργικῆς αἰτίας ἀνάγουσιν εἰς αὐτὴν καὶ ποιοῦσι γνώριμον. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὑπάρχει ἐν πᾶσι τὸ ἔχνος τῆς θείας αἰτίας, δυνάμεθα ἐκ τῆς θεωρίας τῶν δημιουργημάτων καὶ μάλιστα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς νὰ προέλθωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ. Ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων ἀνερχόμεθα εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ μόνον καθ' ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ ἔμφυτοι τῷ νῶ ὑψηλαὶ ἀρχαί, ἀφ' ὧν οὗτος ὁρμάται εἰς λογικὰ συμπεράσματα. Αἱ ἀρχαὶ ὁμῶς αὗται δὲν ἐπιτρέπουσιν, ἵνα ὁ νοῦς καθ' ἑαυτὸν ἔλθῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν τριῶν τοῦ θεοῦ προσώπων· τὸ τελευταῖον ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τοῦ φωτισμοῦ τῆς πίστεως ⁵. Εἶναι δέ, λέγει, ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξις ἀναγκαία καὶ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἔμμεσως, καθ' ὅσον ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ θεοῦ θὰ προέκυπτον πολλὰ ἀτοπα καὶ ἀδύνατα ⁶. Ἐκ τῶν ἀποδείξεων ἄλλας μὲν ἀρύεται ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ⁷ ἄλλας δὲ ἐκ τῶν Πατέρων ⁸ ἄλλας δὲ προσάγει αὐτὸς νέας. Ἀποφαίνει δὲ

¹ Αὐτ. 1, tr. 1, qu. 5, m. 2 καὶ 3.

² Ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως θέλει ὁ Ἄλβερτος νὰ πιστεύῃ μᾶλλον τῷ Ἀβγουστίνῳ ἢ τῷ Ἀριστοτέλει, καθὰ τοῦναντίον ἐν τοῖς φυσικοῖς μᾶλλον τῷ Ἀριστοτέλει καὶ ἐν τοῖς ἱατρικοῖς τῷ Γαλιλαίῳ καὶ τῷ Ἴπποκράτει. (In Sent. 2, dist. 33, art. 2, αὐτ. 1. Opp. 15, 137).

³ Ἡ ἔμμεσος τοῦ θεοῦ γνῶσις ἀπόκειται εἰς τοὺς μακαρίους μετὰ θάνατον ἢ καὶ ἐν τῷδε τῷ βίῳ εἶναι δυνατὴ παροδικῶς γινομένη δι' ἐκστάσεως.

⁴ Ὁ Ἄλβερτος παραδέχεται μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι τὰ καθ' ἑαυτὰ ὕστερα εἶναι πρὸς ἡμᾶς πρότερα. «Posteriora sunt priora quoad nos». Summa theol. P. 1, tr. 1, qu. 5, membr. 3, ad 2. Opp. 17, 15.

⁵ Summa theol. 1, tr. 3, qu. 13, membr. 3 καὶ 4.

⁶ Αὐτ. 1, tr. 3, qu. 17.

⁷ Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ, λέγει, παρατηρουμένη κίνησις προϋποθέτει τὸ πρῶτον κινουῦν· τοῦτο δὲν δύναται πάλιν νὰ κινῆται, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο τὸ πρῶτον κινουῦν. Εἶναι λοιπὸν ἀκίνητον καὶ ὡς ἀκίνητον εἶναι ἡ καθαρὰ ἐνέργεια. Τοῦτο δὴ τὸ πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον εἶναι ὁ θεός· ὑπάρχει ἄρα θεός. Αὐτ. 1, tr. 3, qu. 18, memb. 1.

⁸ Οὕτω πειράται ὁ φιλόσοφος νὰ ἀποδείξῃ τοῦ θεοῦ τὴν ὑπαρξιν ἐπὶ τῇ

τὸν θεὸν ἀνεξάρτητον, ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ ὑπάρχοντα, καὶ ἐπομένως καθαρὸν ἐνέργειαν. Ὁ θεός, οὐχὶ μὲν πάντῃ καταληπτός ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅλως ἀγνώριστος ὑπάρχων ¹, εἶναι ἀπολύτως ἀπλοῦς ἐν τε φυσικῇ καὶ μεταφυσικῇ ἐννοίᾳ ². Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς τῶν ὄντων κλίμακος ὑπάρχων δὲν εἶναι, ὡς παρὰ Πλωτίνῳ τὸ ἐν ἢ τὸ πρῶτον, ὑπερτερος τῆς αὐτοσυνειδησίας ἀλλ' ὑπάρχει καθολικὸς ποιητικὸς νοῦς (intellectus universaliter agens), ἡ πρώτη αἰτία πάσης δημιουργικῆς νοήσεως καὶ πάσης νοητικῆς ἐνεργείας ³. εἶναι φῶς ἀδημιούργητον ὅπερ «numquam cessat illuminare causatum suum» καὶ ἔχει οὐσίαν (quod est) τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξιν. Διὰ τίνος δὲ δημιουργικῆς ἐνεργείας, ἣτις καλεῖται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου fluxus, processio, emanatio formae a primo fonte, παράγει ὁ θεὸς τὴν νόησιν (intelligentiam) ἢ τὸ πρῶτον αἰτιατὸν (primum causatum). Ἡ νόησις αὕτη εἶναι θεία συνεργάτις ἐν τῇ παραγωγῇ κατωτέρων νοήσεων ἢ ἀσθενεστέρων φώτων κατὰ τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν τὸ κατώτερον ἐπενεργεῖ ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου ⁴.

5. **Θεὸς καὶ κόσμος.** Ὁ θεὸς εἶναι πρὸς τὸν κόσμον τό τε κατ' εἶδος καὶ τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ τελικὸν αἴτιον. Ὁ θεὸς δηλαδὴ ὡς ὁ γενικὸς ποιητικὸς νοῦς εἶναι τὸ κατ' εἶδος αἴτιον· φέρει τοὺς ἰδεατοὺς πάντων τῶν δημιουργημάτων λόγους, οἵτινες εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐ-

βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος (κατὰ τὸν Ἀμβρόσιον) καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ πρώτου (κατὰ τὸν Ἀβγουστίνον).

¹ Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς φωτίζεται ὑπὸ τοῦ θείου φωτός καὶ οὕτω κοινωνεῖ τρόπον τινὰ πρὸς τὸν θεόν. Πβλ. ἐνθ. ἀνωτ. 1, tr. 3, qu. 13, m. 1 «Dicimus ergo, quod notitia intellectus creati et humani Deus et substantia divina attingitur per simplicem intuitum, et diffunditur intellectus in ipso per intuitus considerationem: sed non capitur per comprehensionem».

² Ἐν φυσικῇ μὲν ἐννοίᾳ εἶναι ὁ θεὸς ἀπλοῦς, διότι, ἂν ἦτο σύνθετος, τὰ ἐξ ὧν θὰ συνέκειτο μέρη θὰ ἦσαν πρότερα τοῦ ὅλου, ἀλλὰ οὕτω δὲν θὰ ἦτο ὁ θεὸς τὸ πρῶτον. Ἐν μεταφυσικῇ δ' ἐννοίᾳ εἶναι ἀπλοῦς, διότι πᾶν τὸ κατὰ τοῦτου κατηγορούμενον δὲν εἶναι διάφορον τῆς οὐσίας αὐτοῦ· ἐκ τοῦ ἐναντίου πᾶσαι αἱ τελειότητες αἱ τῷ θεῷ ἀπονεμόμεναι εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τῇ θεῷ οὐσίᾳ. Ἐκ τῶν θείων κατηγορημάτων ἐξαίρονται μάλιστα τρία, ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀγαθότης (quodlibet ens est unum, verum, bonum). Summa theol. 1, tr. 6, qu. 28. Opp. 17, 158.

³ Theol. 1, tr. 4, qu. 20, m. 2. De caus. et prov. univ. 1, tr. 2, c. 1, 1, tr. 2, c. 3 καὶ 4.

⁴ De caus. et proces. univ. 1, tr. 4, c. 1. Opp. 5, 553. Πβλ. Liber de causis.

τὸς ὁ θεῖος νοῦς. Πάντα τὰ ὄντα, τὰ τε γενικά καὶ τὰ μερικά, ἔχουσι τὴν ἰδέαν αὐτῶν ἐν τῷ θείῳ νῶ ὡς πρότυπον. Εἶναι δὲ οἱ ἰδεατοὶ τῶν πραγμάτων λόγοι ἐν τῷ θείῳ νῶ μία ἐνότης καὶ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ πολλὰ καὶ διάφορα ὄντα προσπίπτουσιν ὡς πληθὸς¹. Καὶ ποιητικὸν δ' αἷτιον εἶναι ὁ θεός, διότι πάντα παρήχθησαν ἐκ τοῦ μηδενὸς οὐδ' εὐστοχεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ ὀρθοῦ θεωρῶν τὴν ὕλην ὡς αἰτίδιον καὶ ἀγέννητον. Ἐὰν ἦτο ἡ ὕλη τοιαύτη, θὰ ἐπαύετο ἡ πρώτη ἀρχὴ νὰ ὑπάρχη ἡ γενικὴ πάντων αἰτία, ἀφοῦ ἡ τῆς ὕλης ὑπαρξίς δὲν θὰ ἐξηγοῦτο ἐξ ἐκείνης. Τὸ ζήτημα, ἂν ὁ κόσμος ὑπάρχῃ αἰτίδιος ἢ ἔχη ὄρια ἐν χρόνῳ, δὲν νομίζει ὁ Ἀλβέρτος ὡς ἀποδεικτόν², εἰ καὶ αὐτὸς ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἐκδοχῆς³. Πάντως ἡ διὰ δημιουργίας ἀρχὴ τοῦ κόσμου δὲν εἶναι, λέγει, πρόβλημα φυσικὸν οὐδ' ἐρημνεύεται κατὰ τὰς μεθόδους τῆς φυσικῆς· δὲν εἶναι προσιτὸν τῷ νῶ ἀλλ' ἀποτελεῖ ἄρθρον πίστεως⁴. Ὡσαύτως εἶναι ὁ θεὸς καὶ τελικὸν αἷτιον· πάντα ζητοῦντα τὸ ἀνάλογον τῇ φύσει αὐτῶν ἀγαθὸν τείνουσιν εἰς τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, οἷον ὑπάρχει ὁ θεός⁵. Πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ μετέχουσι κατὰ τὸν οἰκεῖον τρόπον τῆς ἀγαθότητος ἐκείνου. Διὸ καὶ ὁ κόσμος εἶναι, ὅσον δύναται νὰ ἦ, τέλειος. Βεβαίως ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν τὰ ὄντα καθ' ἑαυτὰ καλλίονα ἀλλ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ σύμπαν δὲν ἠδύνατο νὰ ᾧσι καὶ νὰ γίνωσι καλλίονα· καταγόμενα ἐκ τῆς θείας σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ βουλήσεως προσαρμο-

¹ Summa theol. p. 1, tr. 13, qu. 55, memb. 2, art. 1, καὶ tr. 2, c. 5.

² Τὴν ἀριστοτελικὴν περὶ αἰδιότητος τοῦ κόσμου διδασκαλίαν κατεπολέμησαν οἱ Ἀραβες θεολόγοι (Mutakallimūn) καὶ προσήγον ἀποδεικτικούς λόγους τῆς ἐν χρόνῳ τοῦ κόσμου δημιουργίας. Ὁ δὲ Μωῦσῆς Μαιμωνίδης διεφώνει πρὸς ἀμφοτέρας τὰς θεωρίας καὶ διημφεσβῆται τὴν δύναμιν τῶν ἀποδείξεων ἐκατέρας αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν ὁδὸν πορεύεται ἀκολουθῶν μᾶλλον ἢ ἦτον τῷ Μαιμωνίδῃ καὶ ὁ Ἀλβέρτος.

³ Phys 8, tr. 1, c. 13. Opp. 2, 332 a. «Videtur autem nobis ista tatio melior esse omnibus rationibus Aristolis; nec tamen dicimus, quod sit demonstrativa, nec putamus demonstrabile esse vel unum vel alterum».

⁴ Phys. ἐνθ. ἀνωτ. c. 14. Opp. 2, 77 a. «Quia de esse caeli et de statu suo per Dei voluntatem non est aliqua cognitio philosophiae, sed potius talia cognita sunt per creationem». Αὐτ. 2, 33β «Sed inceptio mundi per creationem nec physica est nec probari potest physice». Πρὸβλ. Summa theol. 1, qu. 53, memb. 1.

⁵ Summa theol. 1, tr. 13, qu. 55, memb. 3.

ζονται ἄριστα πρὸς τὸ σύμπαν¹. Ἐκ πολλῶν δὲ καὶ διαφόρων μερῶν συναποτελεῖται τὸ μέγα σύστημα τοῦ παντός, ἐν ᾧ ἐμφανῶς ἀποκαλύπτεται ἡ θεία σοφία καὶ δύναμις, ἡ ἀγαθότης καὶ πρόνοια².

6. **Εἶδος καὶ ὕλη.** Ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν δημιουργημάτων ἐξαιρονται μάλιστα αἱ ἀριστοτελικαὶ ἔννοιαι ὕλης καὶ εἶδους. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀδιόριστον ὑποκείμενον (subjectum, φορεῦς), ὅπερ εἶναι βάσις εἰς τὸ εἶδος³. τὸ δ' εἶδος εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς πραγματικῆς τῶν ὄντων ὑπάρξεως⁴. Τὸ εἶδος εἶναι ἡ ἐνέργεια⁵, ἡ δὲ ὕλη εἶναι ἡ δύναμις. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ὕλη ἔχει ἀναγκαιῶς σχέσιν πρὸς τὸ εἶδος καὶ ἄνευ αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει, δὲν δύναται καθ' ἑαυτὴν θετικῶς νὰ νοηθῇ· νοεῖται μόνον διὰ τοῦ εἶδους καὶ ἐμφανίζεται μετ' αὐτοῦ, καθ' ἑαυτὴν δὲ εἶναι νοητὴ μόνον ὡς στέρησις τοῦ εἶδους⁶. Ὑλῃ καὶ εἶδος συναπτόμενα πρὸς ἄλληλα ποιοῦσι τὸ σύνθετον, τὴν ὀρισμένην καὶ πραγματικὴν οὐσίαν. Αἰτία δὲ τῆς τῶν ὄντων διαφορᾶς δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἀλλὰ τὸ εἶδος· ἡ διαφορὰ τῆς ὕλης εἶναι ἐπακολούθημα τῆς διαφορᾶς τοῦ εἶδους⁷. Καὶ τῶν νοερῶν δὲ οὐσιῶν (ἀγγέλων, ψυχῶν) τὸ εἶδος ἔχει ὑπόβαθρον καὶ βάσιν (fundamentum), πλὴν ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ποσότης⁸. Τούτων οὕτως ἐχόντων καθολικὸν καὶ πανταχοῦ ὑπάρχον εἶναι τὸ εἶδος καὶ οὐχὶ ἡ ὕλη⁹. Τὰ εἶδη εἶναι

¹ Αὐτ. 1, tr. 19, qu. 77, m. 3.

² Αὐτ. 1, tr. 15, qu. 60, memb. 3, rt. 17, qu. 67, m. 1, 2.

³ Summa theol. 2, tr. 1, qu. 4, mem. 1, art. 1, part. 2. «Materia est... primum subjectum eius; quod est».

⁴ Αὐτ. 2, tr. 1, qu. 4, m. 1. Summa de creatione 1, tr. 1, qu. 2, art. 1.

⁵ Τὸ ἐν τοῖς καθ' ἑαστον ὑπάρχον εἶδος ὡς τὸ τέρμα μὲν τῆς ἀναπτύξεως (finis generationis) ὀνομάζεται ἐνέργεια (actus), ὡς τὸ ὅλον δὲ «εἶναι» τοῦ ἀντικειμένου (totum esse rei) καλεῖται οὐσία (quiditas).

⁶ Summa de creat. 1, tr. 1, qu. 2, art. 1 καὶ 4.

⁷ Summa theol. 2, tr. 1, qu. 3, mem. 3, art. 2. Phys. 8, tr. 1, c. 13. Opp. 2, 331.

⁸ Sent. dist. 2, 3, 4 «Ergo necesse est ponere substantiam communem, quae sit in eis; et haec meo iudicio non dicitur materia sed fundamentum». Παρὰ τοῖς νοεροῖς οὖσιν ἐμφανίζεται ἀντι τῆς συνθέσεως ὕλης καὶ εἶδους ἡ σύνθεσις τοῦ quod est καὶ quo est. Summ. de creat. 1, tr. 1, qu. 2, art. 5, 2, tr. 1, qu. 2, art. 3. «Dicimus, animam esse compositam, sed non ex materia et forma sed ex «quod est» et «quo est». De nat. et orig. anim. tr. 1, c. 8.

⁹ De intel. et inteltig. 1, tr. 2, c. 3. Opp. 5, 248. Ὁ Ἀλβέρτος ἀπο-

τὰ καθόλου, ὧν διακρίνει ὁ Ἀλβέρτος τάξεις τρεῖς. Τὰ καθόλου δηλαδὴ ὑπάρχουσι προτετυπωμένα ἐν τῷ θεῷ νῶ ὡς ἰδεατὰ τῶν ὄντων αἷτια (ante rem). Ἀλλὰ προσέτι ὑπάρχουσι καὶ ἐν τοῖς οὐσί (in re), καθ' ὅσον τὰ εἶδη τὰ συναποτελοῦντα τὸ περιεχόμενον τῆς γενικῆς ἐννοίας πραγματοποιῶνται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, Τέλος δὲ καὶ μετὰ τὰ ὄντα (post rem) ὑπάρχουσι τὰ καθόλου, καθ' ὅσον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ποιεῖται ἀφαίρεσιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν καὶ νοεῖ τὰ εἶδη καθ' ἑαυτὰ¹.

Τὰ ὄντα, εἰ καὶ εἶναι πολλὰ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, ὅμως ἔχουσιν ἄρρηκτον πρὸς ἀλλήλα συνάφειαν καὶ ἀποτελοῦσιν ἐν ἀρηρισμένον ὅλον². Τρεῖς δὲ μεγάλαι ὄντων τάξεις συγκροτοῦσι τὸ σύμπαν· τὴν κατωτάτην κατέχει ὁ τῶν σωμάτων³ καὶ τὴν ἀνωτάτην ὁ τῶν πνευμάτων κόσμος⁴, μεταξὺ δ' ἀμφοτέρων ἵσταται ὁ ἀνθρώπος. Ἡ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἔρυνα ἀγεί εἰς τὴν ψυχολογίαν.

7. **Ψυχολογία.** Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀσώματος καὶ νοερὰ οὐσία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπλή, ὅπερ δὴ πολλαχῶς ὁ φιλόσοφος οὕτως ἀποδεικνύει⁵. Ὡς πρὸς δὲ τὸ σῶμα εἶναι ἡ ψυχὴ τὸ (οὐχὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλλ') οὐσιῶδες εἶδος τοῦ σώματος⁶. Καὶ εἶναι μὲν μία ἀλλ' ἔχει διαφόρους λειτουργίας, τὴν φυτικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν νοη-

κρούει τὴν καὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν Δομινικανῶν εἰσχωρήσασαν διδασκαλίαν τοῦ Avencebrol περὶ τῆς καθολικότητος τῆς ὕλης καὶ ἀρνεῖται ὅτι αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ σύγκεινται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους.

¹ De natur. et orig. animae tr. 1, c. 2. Opp. 5, 186.

² Summa theol. 2, tr. 1, qu. 3, m. 3, art. 1.

³ Περὶ τοῦ σωματικοῦ κόσμου παραδέχεται ὁ Ἀλβέρτος τὴν ἀστρονομικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίαν. Τὸ κέντρον δηλαδὴ τοῦ κόσμου ἀποτελεῖ ἡ γῆ, περὶ ἣν στρέφονται αἱ οὐράνιαι σφαῖραι εἰς ἀλλήλας ὑποτασσόμεναι. Τὰ ὑπὸ τὴν σελήνην σώματα ἔχουσιν ὕλην ἐπιδεικτικὴν διαφόρων εἰδῶν ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ τὰ οὐράνια σώματα οὐδεμίαν ὑφίστανται μεταβολήν, οὐδεμίαν γένεσιν καὶ φθοράν. Summa theol. 2, tr. 1, qu. 4, m. 1, art. 1. Summ. de creat. 1, tr. 1, qu. 2, art. 5.

⁴ Διακρίνονται ἐννέα ἀγγέλων τάξεις τὴν οὐράνιον ἱεραρχίαν ἀποτελοῦσαι ὧν ἐκάστη ἀνωτέρα ἐπιδορᾷ ἐπὶ τὴν κατωτέραν καὶ διαφωτίζει αὐτήν. In libr. sent. 2, dist. 2, art. 2. dist. 9, art. 1 ἐξ.

⁵ Summ. theol. 2, tr. 12, qu. 68. Summ. de creat. 2, tr. 1, qu. 59, art. 1.

⁶ Summ. theol. 2, tr. 12, qu. 68. 69, mem. 1. «Anima substantia est et substantialis forma animati».

τικὴν. Ἐκ τούτων ἡ μὲν φυτικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ συνάπτονται πρὸς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, ἡ δὲ νοητικὴ ἐνέργεια συντελεῖται ἄνευ σωματικοῦ ὄργάνου· ἡ ψυχὴ συνάπτεται μὲν πρὸς τὴν ὕλην καὶ ποιεῖ ἐκείνας τὰς λειτουργίας, ἀνυψοῦται δὲ πάλιν ὑπὲρ ἐκείνην καὶ ἀσκεῖ τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν ἄνευ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος¹. Ἐπειδὴ δ' ἡ ψυχὴ ὑπάρχει τὸ οὐσιῶδες εἶδος τοῦ σώματος αὐτῆς, εἶναι μερικὴ οὐσία καθάπερ καὶ τὰλλα νοερὰ ὄντα. Αἱ ψυχαὶ ἕκασται δημιουργοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἅμα δημιουργοῦμεναι ἐνοῦνται πρὸς τὰ οἰκεῖα σώματα, ὥστε ἡ δημιουργία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πρὸς τὸ σῶμα σύνδεσις αὐτῆς συμπίπτουσι κατὰ χρόνον εἰς ταυτό. Περὶ προϋπάρξεως ἄρα τῶν ψυχῶν οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος². Ἡ πρὸς τὸ σῶμα δ' ὅμως σύνδεσις τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ ἀδυνατῇ αὕτη νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ ἐκείνου. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ἀθάνατος οὐδ' ἀπτεται αὐτῆς ὁ τοῦ σώματος θάνατος³. Διότι ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν διακρίσει ἀπὸ τοῦ σώματος ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ ταύτην ἀπλήν καὶ ἄυλον· τοιαύτη οὐσα ἀδύνατον νὰ φθείρηται μετὰ τοῦ σώματος ἀλλ' ἀνάγκη καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ νὰ διατηρῇ τὴν ἰδίαν αὐτῆς οὐσίαν, νὰ εἶναι ἀθάνατος. Ἐπειτα δέ, ὅποτε νοεῖ ἄνευ τοῦ σώματος, εὐλογον ὅτι ποιεῖ τὸ αὐτὸ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, τουτέστιν εἶναι ἀθάνατος. Καὶ πῶς εἶναι ἄρα δυνατόν ἡ ψυχὴ ἡ ἀνυψουμένη εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πάντη ἄυλων καὶ νοερῶν οὐσιῶν νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σώματος καὶ νὰ φθείρηται; Λοιπὸν ἡ τῆς ψυχῆς ἀθανασία δὲν εἶναι μόνον ἄρρητον πίστεως ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικῶς τεθεμελιωμένη ἀλήθεια⁴.

8. **Ψυχολογία καὶ ἠθικὴ.** Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται εὐδὴλον ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει διαφόρους δυνάμεις· αὗται δὲ ταυτίζονται τῇ ψυχῇ

¹ Summ. theol. 2, tr. 12, qu. 70, m. 3. καὶ qu. 72, m. 4.

² Summ. theol. 2, tr. 12, qu. 72, m. 2. 3. καὶ tr. 1, qu. 3, m. 3.

³ Ἡ εὐρώως τότε διαδεδομένη μονοψυχικὴ θεωρία, καθ' ἣν παρὰ τὰς γεννωμένας καὶ ἀφανιζόμενας ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει ἐν ἀθάνατον πνεῦμα, ἀπορραπίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου ὡς «error omnino absurdus et pessimus et facile improbabilis». Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαμβάνει μὲν ὁ φιλόσοφος ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ De unitate intellectus contra Averroistas ἐπιγραφομένη διαλαμβάνει δὲ ἐν τῷ συγγράμματι De natura et origine animae (Opp. 5, 185—217) καὶ ἐν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ περὶ ψυχῆς ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους.

⁴ De nat. et orig. animae tr. 2, c. 8. Summ. theol. 2, tr. 13, qu. 77, mem. 5.

ἀλλ' ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς ὡς φορέως τῶν δυνάμεων. Εἰς τὰς ὑπερέτερας δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀνήκουσιν ἢ γνωστικὴ καὶ ἢ ὀρεκτικὴ δυνάμις. Ἡ γνωστικὴ πάλιν δυνάμις διακρίνεται εἰς τὴν αἰσθησιν καὶ τὸν νοῦν, ὧν ἐκείνη μὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ αἰσθητὸν¹ καὶ καθ' ἕκαστον οὗτος δὲ εἰς τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ καθόλου². Διακρίνεται δ' ὁ νοῦς εἰς νοῦν ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ (intellectus) καὶ εἰς λόγον (ratio), ὧν ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον σχετικὴ. Καὶ ὁ νοῦς εἶναι διττός, ποιητικὸς καὶ παθητικὸς ἢ θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς. Ὁ ποιητικὸς νοῦς ἄγει τὸν παθητικὸν (τὸν δυνάμει) νοῦν εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ εἶδους³, τουτέστι ποιεῖ ὥστε ὁ δυνάμει νοῦς νὰ λάβῃ τὰ τῆς ὕλης ἀπηλλαγμένα εἶδη καὶ ἔλθῃ εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν τοῦ νοητοῦ⁴. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ λόγος εἶναι θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς· ἐκεῖνος μὲν εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ἐπιστήμης οὗτος δὲ θεμελιοῖ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν⁵. Ὅπως πρὸς παραδοχὴν τῶν θεωρητικῶν ἀληθειῶν ἀπαιτεῖται πρότερον δυνάμις τοῦ νοῦ, οὕτω καὶ πρὸς ἔγκρισιν τῶν πρακτικῶν ὀρθῶν ἀρχῶν ἀπαιτεῖται σύμφυτος δυνάμις καὶ τάσις, ἣτις καλεῖται *συντήρησις*⁶. Αὕτη⁷ ἐνυπάρχει ἐν πᾶσιν ὡς ἀναμάρτητος καὶ ἀσφαλῆς δύ-

¹ Σημειῶδες ὅτι παρὰ τῷ Ἀλβέρτῳ ἀπαντᾷ ἡ διάκρισις *προτενουσῶν* καὶ *δευτερευουσῶν ποιότητων*, οἵτινες ὄροι ἐγένοντο ὕστερον περιώνυμοι διὰ τοῦ John. Locke. Ἀλλὰ πρωτεούσας ποιότητας λέγει ὁ σχολαστικὸς οὗτος οὐχί, καθὰ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος, τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν κίνησιν κτλ. ἀλλὰ τὰς ἀντιθέσεις θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ξηροῦ καὶ ὑγροῦ, εἰς ἃς ἀνάγονται πᾶσαι αἱ λοιπαὶ (αἱ δευτερεύουσαι) ποιότητες. Πρὸς δ' ἔτι ἡ τοιαύτη διάκρισις δὲν ἔχει παρὰ τῷ Ἀλβέρτῳ καὶ τοῖς ἄλλοις σχολαστικοῖς ἐννοίαν γνωσιολογικὴν—καθὰ παρὰ τῷ Δημοκρίτῳ καὶ τῷ Locke—ἀλλὰ ψυχολογικὴν καὶ φυσικὴν. Καὶ αἱ δευτερεύουσαι ποιότητες εἶναι, ὡς αἱ πρωτεούσας, ἀντικειμενικαί. Πβλ. Überweg—Geyer, σ. 414 καὶ 415.

² Ὁ νοῦς γινώσκει τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν μόνον διὰ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἀπὸ τούτου ὀρμάται. Summa de creat. 2, tr. 1, qu. 57, art. 1. Summa theol. 2, tr. 13, qu. 77, m. 5.

³ De nat. et orig. anim. tr., c. 7. Summ. de creat. 2, tr. 1, qu. 52, art. 3.

⁴ Ὁ νοῦς παραβάλλεται πρὸς *tabulam rasam*, ἣν ἔκφρασιν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ *γραμματεῖον* τοῦ Ἀριστοτέλους. (Περὶ ψυχ. 3, 4, 430 α 1) μεταχειρίζεται ὁ Ἀλβέρτος (De an. 3, tr. 2, c. 17. Opp. 3 a, 151 β), ἔτι δὲ ὁ Bonaventura καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον ὁ Locke.

⁵ Summ. theol. 2, tr. 15, qu. 93, m. 2. tr. 16, qu. 99, art. 1.

⁶ Summ. de creat. 2, tr. 1, qu. 69, art. 1 «Synteresis est rectitudo manens in singulis viribus concordans rectitudini primae».

⁷ Ὁ ὄρος *συντήρησις* εὐρίσκειται ἤδη παρὰ τῷ Ἱερωνύμῳ (Migne P. L.

ναμὶς παρορμῶσα εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐνῶ ἢ *συνείδησις* ἐνδέχεται νὰ σφαλῇ¹.

Ὁ ὀρεκτικὴ τῆς ψυχῆς δυνάμις ἀναφέρεται τὸ μὲν εἰς τὸ αἰσθητὸν τὸ δὲ εἰς τὸ νοητὸν ἀγαθόν, ὧν τὴν αἴρεσιν ποιεῖται ἢ ἐλευθέρῳ βούλησις (liberum arbitrium). Ἡ ἐλευθερία, ἣν ὁ φιλόσοφος δὲν διευκρινεῖ οὐδ' ὀρίζει ἀκριβέστερον, εἶναι βᾶσις τοῦ ἠθικοῦ βίου. Τελικὸς δὲ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ᾧ ἐδημιουργήθη, εἶναι ἡ εὐδαιμονία καὶ αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ ἐποπτεῖᾳ καὶ ἀγάπῃ τοῦ θεοῦ. Ἡ τοῦ σκοποῦ τούτου ἐπίτευξις γίνεται διὰ τῆς ἀρετῆς, χαρακτηριζομένης ὡς καλῆς ποιότητος τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος διάγει βίον ὀρθὸν καὶ ὡς εἰπεῖν θεῖον². Αἱ ἀρεταὶ διακρίνονται εἰς θεολογικὰς καὶ ἠθικὰς. Καὶ θεολογικαὶ μὲν εἶναι ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγάπη, καλούμεναι οὕτω διότι ἀποβλέπουσιν ἀμέσως εἰς τὸν θεόν· αἱ δ' ἠθικαὶ ἀρεταὶ ἀποκορυφοῦνται εἰς τὰς λεγομένας κυρίας ἀρετάς, σοφίαν καὶ ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην. Αἱ μὲν θεολογικαὶ ἀρεταὶ εἶναι ἔμφυτοι (virtutes infusae), αἱ δὲ ἠθικαὶ δύνανται μὲν μέχρι τινὸς δι' ἰδίᾳς ἐνεργείας νὰ κτηθῶσι (virtutes acquisitae) ἀλλ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν αἰδίδιον βίον πρέπει νὰ ἐμποιηθῶσιν ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ³.

9. *Ἐπισκόπησις*. Ὁ Ἀλβέρτος διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐγένετο ἐπιφανῆς προστάτης τοῦ ἀριστοτελισμοῦ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα· ἀπ' αὐτοῦ ἤρξαντο οἱ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὴν ὄλην φιλο-

25, 22 AB) λέγοντι ὅτι πολλοὶ παραδέχονται πλὴν τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ θυμικοῦ καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ τετάρτην δυνάμιν, «quae super haec et extra haec tria est, quam Graeci vocant συντήρησιν, quae *scintilla conscientiae* in Cain quoque pectore, postquam eiectus est de paradiso, non extinguitur, et qua victi voluptatibus vel furore ipsaque interdum rationis decepti similitudine nos peccare sentimus». Ἐντεῦθεν παρέλαβον τὸν ὄρον ἄλλοι τε Σχολαστικοὶ καὶ ὁ Ἀλβέρτος, καθ' ὃν «Synderesis secundum suum nomen sonat haesionem per scientiam boni et mali; componitur enim ex graeca praeriosione *syn et haeresis!*» (Opp. 19, 321. Summ. de creat. 2, tr. 1, qu. 69, art. 1). ῤητέον δ' ὅτι πρῶτος ὁ Fr. Nitzsch ὑπεστήριξε (ἐν Jahrb. für protest. Theologie 5, 492 ἔξ.) ὅτι ἡ *συντήρησις* εἶναι παρανάγνωσις τοῦ *συνείδησις*.

¹ Opp. 19, 321.

² Ἡ ἀρετὴ εἶναι «bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua minus male utitur, quam solus Deus in homine operatur» Sent. 2 d. 27 a. Opp. 25, 261.

³ Ethic. 3, tr. 2, c. 1. Summ. theol. 2, tr. 16, qu. 103, m. 2.

σοφίαν τοῦ Σταγυρίτου¹. Καὶ οὐ μόνον ταύτην ἀλλὰ καὶ τὴν νέαν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν φιλοσοφίαν καὶ πᾶσαν καθόλου τὴν νεωτέραν διανόησιν εἰσήγαγεν εἰς τὰς χριστιανικὰς Σχολὰς. Δὲν ἦτο δὲ τυφλὸς μιμητὴς καὶ ἀπλοῦς ἀντιγραφεὺς ἀλλοτριῶν διανοημάτων² ἀλλ' ἐσπούδαζε νὰ προσαρμόσῃ ταῦτα πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἄν μὴ ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ πρὸς ἄλληλα τὰ διάφορα στοιχεῖα καὶ συγκροτήσῃ ἐν ὀργανικὸν ὅλον, ἀλλὰ πάντως προσήνεγκεν ἀξιόλογον ὑπηρεσίαν ἀναζωπυρήσας τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ παρασκευάσας πλουσίαν ὕλην εἰς τοὺς νεωτέρους³. Ὑπῆρξε δ' ἀναμφιλέκτως μετὰ τοῦ Ρογήρου Βάκωνος ἐκ τῶν πρώτων φυσιοδιφῶν τοῦ μέσου αἰῶνος. Βεβαίως ἔχει καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς ζητήμασιν ὁδηγὸν τὸν Ἀριστοτέλη, ὃν θεωρεῖ ἄριστον τῆς φύσεως διδάσκαλον, ἀλλὰ χωρεῖ ὅμως περαιτέρω αὐτοῦ προάγων τὴν φυσικὴν δι' ἰδίων δαψιλῶν παρατηρήσεων. Συντόμως εἰπεῖν Ἀλβέρτος ὁ μέγας εἶναι περιφανὲς πρόσωπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τοῦ 13ου αἰῶνος⁴ ἔχων διάνοιαν εὐρεῖαν συνήγαγεν ἄφθονον ἐπιστημονικὴν ὕλην, ἣν πολλοὶ ἐπωφελήθησαν⁵ ἀνέωξε νέας ὁδοὺς, ἃς οἱ σύγχρονοι αὐτῷ καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἐπορεύθησαν. Ὡς ὑπομνηματιστὴς μὲν τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν νεοπλατωνικῶν καὶ τῶν Ἀράβων ἐπόρισε τοῖς συγχρόνοις μεγάλην ὠφέλειαν, ὡς ἐρευνητὴς δὲ προσεποίησεν ἑαυτῷ δόξαν καὶ τὴν φήμην ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης. Εἰργάσθη ὅπως εἰσαγάγῃ εἰς τὸ τάγμα αὐτοῦ νέας παραδόσεις καὶ ἐπειράθη νὰ δείξῃ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἴδιον καὶ αὐτοτελὲς πεδῖον⁶.

¹ Ἴνα τις προσηκόντως ἐκτιμήσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ἀλβέρτου, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι οἱ τότε θεολόγοι διέκειντο ὑπόπτως πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἐξελάμβανον τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν ὡς αἰρετικὴν.

² Οὔτε πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη συμφωνεῖ κατὰ πάντα (ἀφοῦ πλὴν ἄλλων παραδέχεται τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν καὶ δὲν ἀσπάζεται τὴν ἔννοιαν τοῦ πρώτου κινουμένου) καὶ τῶν Ἀράβων τὰ δόγματα ἐν πολλοῖς ἐλέγχει.

³ Ὁ *Mandonnet* (Dict. théol. cathol. 1, 1672) παρατηρεῖ ὅτι ἡ φήμη τοῦ Ἀλβέρτου ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν μόρφωσιν πρωτοτύπου φιλοσοφήματος ἀλλ' εἰς τὴν δξύνειαν καὶ τὴν δραστηριότητα μεθ' ἧς συνώψισε τὰς ὑπαρχούσας γνώσεις καὶ προσήγγισε πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη τὰς ὑπερόχους διανοίας τοῦ 13ου αἰῶνος.

⁴ Διὰ τοῦ Ἀλβέρτου ὁ μέσος αἰὼν ἀρχεται νὰ ἀτενίζῃ εἰς τὸν πλήρη ὀρισμὸν φιλοσοφίας καὶ θεολογίας καὶ νὰ ἀφαιρῇ ἀπ' ἐκείνης πλεῖστα προλήματα ἔχοντα θεολογικὸν χαρακτῆρα. Ἡ φιλοσοφία ἤδη περιορίζουσα ἔαυ-

10. *Μαθηταὶ τοῦ Ἀλβέρτου*. Τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀλβέρτου τὰ μέρη ἕκαστα ἀνέπτυξαν οἱ μαθηταί. Οὕτως ὁ *Oύγων Ripelin*, ἐκ Στρασβούργου, συνέγραψε τὸ μέγα τιμώμενον καὶ εὐρέως διαδεδομένον *Compendium theologiae veritatis*, ὅπερ ἦτο εὐστοχον διάγραμμα τῶν θεολογικῶν θεωριῶν τοῦ διδασκάλου¹. Ὁ δὲ *Ὀύλεργιχος Engelberti* ἐξῆρε τὰ παρὰ τῷ διδασκάλῳ καὶ φίλῳ αὐτοῦ ἐπιπολάζοντα νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἐκείνου, μὴ ἐκδοθεισῶν εἰσέτι ἀπασῶν, σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ ἀτελής καταλειφθεῖσα θεολογικὴ περίληψις *De summo bono* ἐπιγραφομένη, ἧς παρεδόθησαν πολλὰ ἀντίγραφα². Ἐν μὲν τῇ μεταφυσικῇ ἔχουσι κυριωτάτην θέσιν αἱ νεοπλατωνικαὶ θεωρίαι, ἐν δὲ τῇ ψυχολογίᾳ κρατεῖ ἡ περὶ νοῦ διδασκαλία τοῦ Ἀβικέννα. Τῆς πρώτης ἀρχῆς, λέγει, ἀπορροὴ εἶναι τὸ ὄν, τὸ πρῶτον εἶδος καὶ ἡ βᾶσις πάντων τῶν ἐπομένων εἰδῶν. Ἐκαστον δὲ εἶδος εἶναι φῶς καὶ ἀκτὶς τοῦ πρώτου εἶδους, ὅπερ εἶναι ὁ θεὸς νοῦς³. Ἀξία μνείας εἶναι ἡ περὶ θεολογίας γνώμη τοῦ Ὀύλεργιχου. Ἡ θεολογία δηλαδὴ στηρίζεται ἐπὶ ὑπερτάτων καὶ ἀναμφιλέκτων κανόνων τῆς ἀληθείας, ἐπὶ γενικωτάτων καὶ ἄνευ τῆς πίστεως ἀμέσως καταφανῶν ἀρχῶν, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ ἄρθρα τῆς πίστεως καὶ αἱ λοιπαὶ θεολογικαὶ ἀποφάνσεις. Οἱ ἕμιστοι οὗτοι κανόνες τῆς ἀληθείας εἶναι αἱ ἐξῆς τέσσαρες προτάσεις: α) ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀκροτάτη ἀλήθεια καὶ ἡ αἰτία πάσης ἀληθείας, β) ἡ πρώτη ἐκείνη ἀλήθεια οὔτε πλανᾶται οὔτε πλανᾷ, γ) πρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς ὅ,τι ὁ θεὸς ἐξαγγέλλει διὰ σημείων, καὶ δ) ἡ Γραφή εἶναι ἀληθὴς ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον καταγομένη⁴.

τὴν λαμβάνει ἐπίγλωσιν τῆς δυνάμεως καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς.—Ἐκ τῶν περὶ Ἀλβέρτου διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ *H. Fronober*, *Die Lehre von der Materie und Form nach Alex. d. Gr.*, 1909.—*A. Schneider*, *Die Psychologie Alex.* 1903 καὶ 1906.—*J. Verweyen*, *Das Problem der Willensfreiheit in der Scholastik*, 1909.—*F. Pelster*, *Neue philosophische Schriften Alb. d. Gr.*, 1923.—*J. Peitzmeier*, *Die Tierpsychologie des Albertus M. nach den Quellen dargestellt*, 1923.—*O. Lottin*, *Le droit naturel chez S. Thomas et ses prédécesseurs*, 1925. ἐπιθ. καὶ *Überweg-Geyer*, σ. 739 ἔξ.

¹ Τὸ *Compendium* εὐρίσκεται ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ἀλβέρτου παρὰ *Borghnet*, τ. 34, 1—306. Πητέον δ' ὅτι πολλὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ παρέχει ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ἀκμάσας φραγκισκανὸς *Ἰωάννης Rigaldus* ἐν τῷ *Compendium pauperis fratris minoris*.

² Ἀποσπάσματα παρέχουσιν ὁ *B. Hauréau* (*Hist. de la philos. scol.* 2°, 41—45) καὶ ὁ *M. Grabmann* *Studien über Ulrich v. Strassburg*, 482—499 καὶ 607—621).

³ Παρὰ *Grabmann* 608. 615.

⁴ Αὐτ. 497.

Ἄλλ' ἐκ πάντων τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀλβέρτου κράτιστος ἐγένετο καὶ τὸν διδάσκαλον συνεπλήρωσε καὶ ὑπερηκόντισε Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης.

§ 2. Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης.

1. **Βίος καὶ συγγραφή.** Ὁ κορυφαῖος τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων¹ Θωμᾶς ἦτο ὁ νεώτατος υἱὸς τοῦ Λανδόλφου, κόμιτος τοῦ Aquino, καὶ ἐγεννήθη ἐν Rocca - Secca περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1224 ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1225. Πενταέτης παρεδόθη εἰς τοὺς ἐν Monte Cassino Βενεδικτίνους πρὸς ἐκπαίδευσιν. Κεκοσμημένος δ' ὑπὸ τῆς φύσεως δι' ἐξαιρέτων διανοητικῶν προτερημάτων ἔσχεν οὕτω ταχεῖαν ἐπίδοσιν, ὥστε ἐν ἡλικίᾳ ἔνδεκα ἐτῶν ἐστάλη εἰς τὸ ἐν Νεαπόλει πανεπιστήμιον, ἐνθα ἕξ ἔτη ἐσπούδασεν. Εὐσέβειαν καὶ σωφροσύνην ἐν τῇ ἐκεῖ κρατούσῃ διαφθορᾷ τηρήσας ἐπέρανε τὰς σπουδὰς εὐδοκιμώτατα. Κατὰ τὸ δέκατον ἕκτον τῆς ἡλικίας ἔτος κατετάχθη εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν παρὰ τὴν θέλησιν τῶν οἰκείων, οἵτινες μάτην ἐπειράθησαν νὰ ἀποσπάσωσιν αὐτόν. Ὑπὸ δὲ τοῦ ἀρχηγέτου τοῦ τάγματος ἐπέμφθη εἰς Κολωνίαν ὅπως παρ' Ἀλβέρτῳ τῷ μεγάλῳ συνεχίσῃ τὰς σπουδὰς. Ὁ διδάσκαλος διίδων τὴν μεγάλην τοῦ μαθητοῦ εὐφυΐαν προεῖπεν ὅτι ἔμελλε ταχέως ἢ φήμῃ αὐτοῦ νὰ διαδοθῇ ἀνὰ τὸν κόσμον. Ὅτε δ' ὁ Ἀλβέρτος ἦλθε τῷ 1245 εἰς Παρισίους, ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, ἵνα οὗτος ἐκεῖ τὰς μελέτας συμπληρώσῃ. Τῷ 1252 ἐκλήθη εἰς Παρισίους ὅπως διδάσκῃ τὴν θεολογίαν καὶ ἔνεκα τῶν τότε ἐρίδων κατώρθωσεν, ὡς καὶ ὁ Bonaventura, μόλις τῷ 1257 νὰ ἀναγορευθῇ magister καὶ νὰ καταλεχθῇ εἰς τοὺς καθηγητάς. Ἡ φήμῃ δσημέραι διαδιδόμενη ἐπεσπᾶτο αὐτῷ πλῆθος μαθητῶν πανταχόθεν προστρέχόντων, ἵνα ὑπὸ τοῦ περιωνύμου ἀνδρὸς διδαχθῶσι τὴν ἐπιστήμην καὶ μυηθῶσι τὴν ὑψηλοτέραν σοφίαν. Τῷ 1259 ἢ 1260 καταλιπὼν τοὺς Παρισίους ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν καὶ διέτριψε παρὰ τῷ πάπα μέχρι τοῦ 1268². Ἀπὸ τοῦ 1268—1272 ἐδίδαξε πάλιν ἐν Πα-

¹ Πηγαί περὶ τοῦ βίου τοῦ Θωμᾶ χρησιμεύουσι πρῶτον μὲν ἡ διήγησις τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Βαρθολομαίου de Lucca, ἔπειτα δὲ τὰ acta Sanctorum τέλος δὲ αἱ οἰκείαι βιογραφίαι τοῦ Γουλιέλμου Tocco, τοῦ Βερνάρδου Guidonis καὶ τοῦ Πέτρου Galo.

² Ἐν Ἰταλίᾳ ἐγνώρισεν τὸν Γουλιέλμον Mögbeke καὶ παρώρμησε νὰ μεταφράσῃ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀμέσως ἐκ τῶν ἑλληνικῶν κειμένων.

ρισίοις διεξάγων ἅμα σφοδροὺς ἀγῶνας πρὸς ἄλλους τε καὶ τοὺς ἀβερροϊστὰς. Ἐντεῦθεν δ' ἐστάλη εἰς Νεάπολιν, ἵνα διδάσκῃ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ. Ἡ εἰς τὴν πόλιν ταύτην εἴσοδος ὑπῆρξεν ἀληθῆς θριάμβος· οὐ μόνον ἡ πόλις ἀλλὰ καὶ ἡ χώρα ὅλη ἐώρτασε τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ. Ἀρχομένου τοῦ 1274 προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ 10^{ου} εἰς Λούγδονον (Lyon), ἵνα διὰ τῆς ἐπιστημοσύνης καὶ τῆς πολυμαθείας ἐπικουρήσῃ τῷ ἔργῳ τῆς συγκληθείσης συνόδου. Καίπερ ὢν ἀσθενὴς ὑπήκουσεν εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ ἤρχετο εἰς Λούγδονον ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἐτελεύτησε, τῇ 7 Μαρτίου 1274. Ἡ ἐκκλησία τῆς Δύσεως ἐπένησεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὁ ἐπιζῶν Ἀλβέρτος ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν ὡς φωστῆρα τῆς ἐκκλησίας¹.

Ἐν τῷ σχετικῶς βραχεῖ αὐτοῦ βίῳ ἀνέπτυξεν ὁ Θωμᾶς θαυμαστῶς πλουσίαν καὶ ἐκτάκτως πολυμερῆ συγγραφικὴν ἐνέργειαν. Ἄλλ' ὁ καθορισμὸς τῆς γνησιότητος καὶ ἡ χρονολογικὴ κατάταξις πάντων τῶν ἔργων εἶναι καὶ σήμερον ἔτι ἀμφιλεγόμενον ζήτημα². Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπισήμου καταλόγου τοῦ ἔτους 1319 δύνανται μετὰ πιθανότητος νὰ καταλεχθῶσι τὰ κύρια συγγράμματα ὧδε πῶς· α) Κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Κολωνίᾳ καὶ τῆς ἐν Παρισίοις πρώτης διατριβῆς τοῦ φιλοσόφου συνεγράφησαν τὰ De ente et essentia (1252-3), τὸ ὑπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν Γνωμῶν τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ (1253—1255), ἡ Quaestio disputata de veritate (1256—1259), τὸ Contra impugnantes Dei cultum (1257). β) Εἰς τὴν περίοδον τῆς πρώτης ἐν Ἰταλίᾳ διατριβῆς ἀνήκουσι τὰ: Catena aurea (1264), Summa contra Gentiles (1264), Contra Graecos et Saracenos, Quaestiones disputatae (1268—1274), ὑπομνήματα εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, Summa theologica. γ) Κατὰ τὴν δευτέραν ἐν Παρισίοις διατριβὴν συνεγράφησαν τὰ De perfectione vitae spiritualis (1269), Contra

¹ Ὁ Θωμᾶς ἀπέλαβε τὰς τιμητικὰς προσηγορίας «doctor universalis» καὶ «doctor angelicus» τῷ 1323 ἀνεκηρύχθη ἅγιος, τῷ δ' ἔτει 1567 ὀνομάσθη διδάσκαλος τῆς ἐκκλησίας πέμπτος αὐτὸς μετὰ τὸν Αὐγουστίνον καὶ τὸν Ἱερώνυμον καὶ τὸν Ἀμβρόσιον καὶ τὸν Γρηγόριον.

² Αἱ ἔρευναι τοῦ Mandonnet, τοῦ Grabmann, τοῦ Pelster καὶ ἄλλων δὲν συμφωνοῦσι κατὰ πάντα πρὸς ἀλλήλας. Ὁ Mandonnet (Des écrits authentiques de S. Thomas d'Aq., 1910) πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς γνησιότητος τῶν συγγραμμάτων λαμβάνει ὡς κριτήριον τὸν κατάλογον τοῦ Βαρθολομαίου τοῦ ἐκ Καπύης, ὃν καλεῖ κατάλογον ἐπίσημον. Ὁ δὲ Grabmann (Die echte Schriften κτλ.) παραβάλλει πολλοὺς ἀρχαίους καταλόγους καὶ ἀναγνωρίζει ὡς γνήσια δώδεκα ἔργα ὑπὸ τοῦ Mandonnet ἀπορριπτόμενα.

doctrinam retrahentium a religione (1270), De unitate intellectus contra avveroistas (1270), De anima intellectiva, πολλά ὑπομνήματα τῆς ἁγ. Γραφῆς, Quaestiones disputatae de potentia, De spiritualibus creaturis, ἀριστοτελικὰ ὑπομνήματα. δ) Εἰς τὴν περίοδον τῆς δευτέρας ἐν Ἰταλίᾳ διατριβῆς ἀνήκουσι τὰ διάφορα ὑπομνήματα. Ἄλλ' ἰδίαν σπουδαιότητα ἐκ πάντων τούτων ἔχουσιν ἡμῖν αἱ Quaestiones disputatae καὶ quodlibetales, μικρότεροι φιλοσοφικαὶ πραγματεῖαι (opuscula) καὶ τέλος τὰ συστηματικὰ κύρια ἔργα, τ.ξ. α) Commentarius ad Petri Lombardi sententiarum libros quatuor, ἐν ᾧ ἐξετάζονται τὰ ἀμφισβητούμενα θεολογικὰ ζητήματα, β) τὰ τέσσαρα βιβλία De veritate fidei catholicae contra errores infidelium (ἢ Summa contra Gentiles), ἐνθα τὰ θεολογικὰ δόγματα θεμελιοῦνται ἐπὶ λογικῶν ἀποδείξεων καὶ γ) ἡ Summa theologica (ἢ theologiae), ὅπερ σύγγραμμα καταλειφθὲν ἀτελὲς σκοπεῖ νὰ ἀγάγῃ εἰς σύστημα πάντα τὰ χριστιανικὰ δόγματα¹.

Ἡ ἐξαίρετος σπουδαιότης τοῦ Θωμᾶ δὲν διέλαθε τοὺς συγχρόνους αὐτῷ. Ὁ Πτολομαῖος de Lucca, ὁ Γουλιέλμος Τοτσο², ὁ Πέτρος Καλο ἐγκωμιάζουσι κοινῇ τὴν ἔκτακτον σαφήνειαν ἐκείνου καὶ τὴν βαθεῖαν ἐντύπωσιν τῶν ἀκροατῶν, οἵτινες ἐθαύμαζον πλὴν τῆς ἑναργείας τὴν τέχνην τῆς συνθέσεως καὶ τὴν καινοτομίαν τῆς διανοήσεως. Διότι ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἐφαίνετο νεωτεριστῆς καὶ δεξιὸς προστάτης τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Εἶχεν ἐνστερνισθῆ παραὰ τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου Ἀλβέρτου τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σταγίριτου καὶ ἦτο, ὅπως καὶ ἐκεῖνος, πεπεισμένος ὅτι ἔντονος τῶν καιρῶν ἀξίωσις ἦτο ἡ κριτικὴ ἐπεξεργασία καὶ κατάλληλος χρῆσις τῶν ἀριστοτελικῶν θεωριῶν εἰς προβιβασμὸν τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης. Καὶ συνεφώνει μὲν ἐν τούτῳ, ὅτι εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ θὰ συνεβάλλετο μάλιστα ὁ ὑπομνηματισμὸς τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, ἀλλ' ἀντὶ τῶν συνήθων παραφράσεων καὶ μακρῶν πα-

¹ Τὰ ἔργα τοῦ Θωμᾶ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ἐν Ρώμῃ τῷ 1570—1571 ἐν 18 τόμοις, εἰς ἣν ἔκδοσιν ἐπιηκολούθησαν ἄλλαι πολλαί. Νεωτέρα εἶναι ἡ κατ' ἐντολὴν τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ 13ου ἐν Ρώμῃ (τῷ 1882) ἀρξαμένη. Πολυπληθεῖς δ' εἶναι αἱ τῶν καθ' ἕκαστον συγγραμμάτων ἐκδόσεις, περὶ ὧν ἔπιθ. Überweg—Geyer, σ. 421 ἔξ.

² Ἐπιθ. Acta Sanctorum 1, 7 Vita S. Thomas, n. 15. «Erat enim novos i sua lectione movens articulos, novum modum et clarum determinandi inveniens et novas reducens in determinationibus rationes».

ρακβάσεων προέκρινε κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Ἀβεργόου τὰ φιλολογικῶς ἀπικριβωμένα σχόλια. Ὅπερ δὲ σπουδαιότατον εἶναι ὅτι ἐπεμελείτο καὶ ἐπεδίωκεν ὅπως ἀποδώσῃ πιστῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ἀπαλλάσσων τὸν Ἀριστοτέλη τῶν νέων πλατωνικῶν νοημάτων καὶ τῶν σφαλερῶν ἐρμηνευμάτων. Ὅπως ὁ Ἀλβέρτος διὰ τῶν παραφράσεων οὗτω καὶ ὁ Θωμᾶς διὰ τῶν ὑπομνημάτων ἐποίησε τοῖς Δυτικοῖς γνώριμον τὴν ὅλην ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ ὑπέθηκεν αὐτὴν θεμέλιον τῆς σχολαστικῆς ἐπιστήμης.

2. **Φιλοσοφία καὶ θεολογία.** Ὁ Θωμᾶς διακρίνει διττὴν ἀλήθειαν, τὴν κατὰ λόγον καὶ τὴν ὑπὲρ λόγον. Ὑπάρχουσι μὲν δηλαδὴ ἀλήθειαι, ἃς ἡ γνωστικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις εὐρίσκει δι' ἑαυτῆς καὶ ὑποστηρίζει δι' ἀποδείξεων· ὑπάρχουσι δὲ πάλιν ἀλήθειαι, αἵτινες ὑπερβαίνουν τὴν κατὰ φύσιν γνωστικὴν καὶ ἀντιληπτικὴν δύναμιν καὶ μόνον δι' ἀποκαλύψεως δύνανται νὰ γνωσθῶσιν¹. Οὕτως ὁ κατὰ φύσιν λόγος τοῦ ἀνθρώπου δύναται μὲν νὰ γνωρίσῃ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ θεοῦ, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ γνωρίσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας περὶ τῆς τριάδος² καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, περὶ τῆς κληρονομικῆς ἁμαρτίας καὶ τῶν μυστηρίων, περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ τῆς δευτέρας παρουσίας κ.τ.τ.³. Αἱ τοιαῦται τῆς ἀποκαλύψεως θεωρίαι οὔτε γινώσκονται οὔτε ἀποδεικνύονται· καὶ εἶναι μὲν, λέγει, ὑπὲρ λόγον ἀλλ' οὐχὶ παρὰ λόγον. Ἐνταῦθα δὴ τὸ ἔργον εἶναι ἀρηνητικόν, καθ' ὅσον δεικνύει ὅτι αἱ κατὰ τῆς πίστεως ἐνστάσεις τῶν ἐναντίων εἶναι σφαλεραὶ ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ ἀποχρῶσαι· ἀλλὰ καὶ θετικῶς ὠφελεῖ ὁ λόγος ἐξευρίσκων ἀναλογίας καὶ πιθανότητας ὑπὲρ τῶν μυστηρίων τῆς πί-

¹ Contra, Gent. 1. 3. 9.

² Ὁ νοῦς ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν δογμάτων, διότι συμπεραίνει ἐκ τῶν δημιουργημάτων περὶ τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ αἰτίου πάντων· ἀλλ' ἡ δημιουργικὴ τοῦ θεοῦ δύναμις εἶναι κοινῇ τῇ ὅλῃ τριάδι καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνῆκει τῇ ἐνότητι τῆς θείας οὐσίας, οὐχὶ τοῖς διαφοροῖς προσώποις αὐτῆς. Sum. theol 1, qu. 32, art. 1.

³ Sum. theol. ἐνθ. ἀνωτ. «Impossibile est per rationem naturalem ad cognitionem Trinitatis divinarum personarum pervenire...der rationem naturalem cognosci possunt de Deo ea, quae pertinent ad unitatem essentialis, non ea, quae pertinent ad distinctionem personarum. Qui autem probare nititur Trinitatem personarum naturali ratione, fidei derogat».

στεως¹. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ Ἄνσελμος διεικνύεται ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύναται νὰ προσάγη ὑπὲρ τῶν δογμάτων ἐπιχειρήματα ἀναγκαῖα, ὁ Θωμᾶς ἀποφαίνεται ὅτι δύναται νὰ προβάλλῃ μόνον πιθανά². Πλὴν ὅμως ἐξαιρεῖ ἐπὶ μέγα τὴν ἀξίαν τοῦ νοῦ παρατηρῶν ὅτι αἱ ὑπ' αὐτοῦ γινωσκόμενα ἀλήθειαι εἶναι προοδοποιήσεις τῆς πίστεως (praeambula fidei)³, καθὰ ὅλως ἡ φύσις εἶναι ἀναβαθμὸς τῆς χάριτος καὶ δὲν αἴρεται ὑπ' αὐτῆς ἀλλὰ τελειοῦται (gratia naturam non tollit sed perficit)⁴. Ὁ νοῦς δύναται δι' ἑαυτοῦ νὰ μάθῃ πολλὰς θείας ἀληθείας· τὰς δὲ τὴν γνωστικὴν δύναμιν αὐτοῦ ὑπερβαινούσας παρέχει ἡ ἀποκάλυψις. Βεβαίως ἐμπεριέχει, λέγει, ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἀληθείας προσιτὰς εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν· αἰτία δ' εἶναι τὸ ὅτι ἐλάχιστοι μόνον ἀνθρώποι καὶ οὗτοι μετὰ μακρὸν χρόνον καὶ οὐχὶ ἄνευ πλανῶν θὰ ἠδύναντο διὰ μόνης τῆς ἑαυτῶν νοήσεως νὰ ἐλθῶσιν εἰς τὴν γνῶσιν ἐκείνων⁵.

Ἐντεῦθεν συνάγεται ἡ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας σχέσις. Ἡ μὲν φιλοσοφία ἀσχολεῖται περὶ τὰς κατὰ λόγον ἀληθείας ἡ δὲ θεολογία περὶ τὰς κατ' ἀποκάλυψιν· ἐκείνη μὲν ἔχει πηγὴν τὸν λόγον αὕτη δὲ τὴν ἀποκάλυψιν. Ἡ φιλοσοφία ἀνέρχεται ἐκ τῶν δημιουργημάτων εἰς τὸν θεόν, ἡ δὲ θεολογία τοῦναντίον κατέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ εἰς τὰ δημιουργήματα. Κατὰ τε τὴν βεβαιότητα καὶ τὸ ὕψος τοῦ πε-

¹ Οὕτω δοξάζει ὁ Θωμᾶς κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Αὐγουστίνου ὅτι τὰ θεῖα πρόσωπα ἐρμηνεύονται κατ' ἀναλογίαν τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.

² Ὁ νοῦς ἐμφιλοχωρεῖ ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως πλὴν ὅτι συνάγει ἀκολουθίας ἀληθειῶν, αἵτινες τίθενται μὲν ὑπὸ τῆς πίστεως ὡς βέβαιαι ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῶσιν. Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ἀνάγκην τῆς θείας χάριτος ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ὑψηλὸς τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς θὰ ἦτο ἄνευ αὐτῆς ἀνέφικτος· πρέπει δ' ὅμως πρότερον νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν τοιοῦτου προορισμοῦ. Ἡ περὶ τῆς περιορισμένης ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἐκδοχὴ τοῦ Θωμᾶ δὲν ἐλήφθη ἐκ τῆς θεολογικῆς παραδόσεως ἀλλ' ἠντλήθη ἐκ τῆς γνωσιολογίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπιθ. Summa contra Gentiles 1, 3.

³ Tò credo ut intelligam τοῦ Ἄνσελμου δὲν ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ ἀλλὰ περιορίζεται καὶ τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται εἰς τὸ intelligo ut credam.

⁴ Sum. theol. 2, art. 4 καὶ 5. De verit. qu. 14, art. 9.

⁵ Sum. theol. 2, qu. 2, art. 4.

⁶ Καθ' ὅσον ἡ ἀποκάλυψις περιλαμβάνει καὶ τινὰς κατὰ λόγον ἀληθείας, κατὰ τοσοῦτο ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐχὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐξετάσεως. (Secundum quod; ratio formalis objecti). Summa contra Gent. ἐν Prol.

ριεχομένου ἡ θεολογία ἵσταται ὑπὲρ τὴν φιλοσοφίαν¹. Διότι ἡ μὲν θεολογία ἀρύεται ἐκ τῆς καθαρᾶς πηγῆς τῆς θείας σοφίας ἡ δὲ φιλοσοφία ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ νοῦ. Ὡστε ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία δὲν τάσσονται παρ' ἀλλήλας ἀλλ' ἐκείνη χρησιμεύει ταύτη ὡς θεραπαινίς. Ἡ θεολογία χρησιμοποιοῖ τὴν φιλοσοφίαν λαμβάνουσα παρ' αὐτῆς θεωρήματα, ὅπως προέβη κατὰ τὸ δυνατόν εἰς λογικὴν τῶν μυστηρίων γνῶσιν καὶ οὕτω τελειοθῆ². Τέλος ἀξίον ἰδίας προσοχῆς εἶναι τὸ ὅτι ὁ Θωμᾶς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν στηρίζει οὐχὶ ἐπὶ τῆς νοήσεως ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὁρμεμφύτου (interior instinctus Dei invitantis) καὶ διακρίνει σαφῶς τὴν φιλοσοφικὴν ἢ φυσικὴν θεολογίαν ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς κατ' ἀποκάλυψιν πίστεως³ ἢ τοιαύτη διάκρισις παρέμεινεν ἰσχύουσα καὶ ὕστερον καὶ ὑπὸ τινῶν δὲ τῶν κατόπιν Σχολαστικῶν (τῶν ὀνοματοκρατικῶν) ἐξήρθη ἐντονώτερον⁴.

3. **Ὀντολογία (ὕλη καὶ εἶδος).** Ἐν τοῖς θεολογικοῖς ζητήμασι ὁ Θωμᾶς ἀκολουθεῖ πολλῶ μᾶλλον τοῦ Ἀλβέρτου τῆ ἀριστοτελικῆ ἐκδοχῆ πλὴν ὅτι ποιεῖται ἀποκλίσεις τινὰς τὸ μὲν εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὸ δὲ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Ἡ κυριωτάτη ἔννοια, ἀφ' ἧς ὁρμᾶται καὶ οὗτος, εἶναι ἡ τῆς οὐσίας. Οὐσία εἶναι τὸ μὴ ἀνήκον εἰς ἕτερόν τι ὡς ὑποκείμενον (βάσιν) τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἀλλὰ τοῦναντίον ὑπάρχον αὐτὸ ὑποκείμενον καὶ φορεὺς ἐνεργειῶν καὶ μεταβολῶν⁵. τὸ δὲ μὴ αὐτοτελὲς ἀλλ' ἀνήκον εἰς ἄλλο, τὸ ὄν ἐν ἑτέρῳ (ens in alio ens entis) καὶ οὕτω μόνον ὑφιστάμενον εἶναι τὸ συμβε-

¹ Sum. theol. 1, qu. 1, art. 5 «Aliae scientiae certitudinem habent ex lumine rationis humanae quae potest errare; haec autem (sacra doctrina) certitudinem habet ex lumine divinae scientiae quae decipi non potest».

² Contra Gent. 1, 4, 2, 4. Sum. theol. 1, qu. 1, art. 5.

³ Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ μὲν φυσικὴ θεολογία ὁρμᾶται ἀπὸ τοῦ νοῦ ἡ δὲ ἐξ ἀποκαλύψεως ἀπὸ τοῦ δόγματος. Ἡ φυσικὴ θεολογία δὲν εἶναι ἡ ὅλη φιλοσοφία ἀλλὰ τὸ κράτιστον μέρος αὐτῆς, τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπερ ὁ Θωμᾶς μετὰ βριθῆος ἐφιλοπόνησε καὶ ἐν ᾧ ἐπέδειξεν ἰδιοφυῖαν ἀληθῶς πρωτότυπον.

⁴ Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διάκρισις ἀπαντᾷ ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Καρτεσιου, τοῦ Locke καὶ τοῦ Λεϊβνιτιου. Ἄλλ' ὁ Κάντιος ἐπειράθη νὰ δείξῃ ὅτι ἡ τε ἐνότης καὶ ἡ τριαδικότης τῶν προσώπων δὲν εἶναι ἔργον λογικῆς ἀποδείξεως ἀλλ' αἴτημα τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ ζήτημα πίστεως.

⁵ Contra Gentiles 1, 25. «Substantia est res, cui convenit esse non in subjecto;... et sic in ratione substantiae intelligitur, quod habeat quidditatem, cui conveniat esse non in alio».

βηκός. Ἡ οὐσία κατ' οὐδενός ἑτέρου κατηγορεῖται ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ ἄλλα κατηγοροῦνται αὐτῆς· ἀλλ' ἐκεῖνο, καθ' οὗ τὰ ἄλλα κατηγοροῦνται αὐτὸ δὲ κατ' οὐδενός ἑτέρου κατηγορεῖται, εἶναι τὸ ἐπὶ μέρους, τὸ καθ' ἕκαστον¹. Ἡ οὐσία ἄρα καὶ δὴ καὶ ἡ πρώτη οὐσία εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον². Ἡ πρώτη οὐσία, τὸ καθ' ἕκαστον, συνέστηκεν ἐπὶ τῶν σωματικῶν ὄντων ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀδιόριστον³, δύναμις πρὸς διορισμὸν καὶ πραγματικότητα, δύναμις πρὸς τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «ὠρισμένον εἶναι»⁴. Τὸ δὲ εἶδος εἶναι τὸ δι' οὗ ἡ ὕλη ἔρχεται εἰς τὸν διορισμὸν καὶ τὴν πραγματικότητα, τὸ δι' οὗ δηλαδὴ ἡ ὕλη γίνεται ἀπὸ δυνάμει ὄντος ἐνεργείᾳ ὄν (ens actu)· τὸ εἶδος ἄρα εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ὄντος ὡς ὠρισμένου καὶ πραγματικοῦ⁵. Οὔτε τὸ εἶδος καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, τὸ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συνεστῶς, εἶναι ἡ οὐσία. Ἐν δὲ τῇ οὐσίᾳ ἡ μὲν ὕλη εἶναι ὡς δύναμις τὸ δὲ εἶδος ὡς ἐνεργεία⁶.

Τὰ εἶδη ἔχουσι διακρίσεις. Οὕτω γίνεται διάκρισις τοῦ οὐσιώδους καὶ τοῦ κατὰ συμβεβηκός εἶδους. Οὐσιώδες εἶδος (forma substantialis seu essentialis) εἶναι ἐκεῖνο, δι' οὗ ἡ οὐσία ὡς τοιαύτη λαμβάνει τὸ ἑαυτῆς εἶναι καὶ καθίσταται πραγματικὴ· κατὰ συμβεβηκός δὲ εἶδος (forma accidentalis) εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ προστίθεται εἰς τὴν διορισμένην καὶ πραγματικὴν οὐσίαν καὶ προσνέμει αὐτῇ ἐξωτερικόν τινα διορισμὸν⁷. Καὶ τὰ οὐσιώδη πάλιν εἶδη διακρίνονται εἰς δύο, εἰς

¹ Contra Gent. 1, 38.

² Αὐτ. 4, 38.

³ Ἐὰν ἡ ὕλη νοηθῇ ὡς ὅλος ἀδιόριστος, ὡς παντὸς διορισμοῦ ἄμοιρος, ὀνομάζεται «πρώτη ὕλη» κατὰ διάκρισιν τῆς «δευτέρας ὕλης», ἣτις ἔχει μὲν τινα διορισμὸν ἀλλ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀνώτερον, εἰς ὃν δύναται καὶ πρέπει νὰ ἀναχθῇ, παρίσταται ὡς ἀδιόριστος. In 1. Sent. 2, dist. 12, art. 4.

⁴ Opusc. 15, 7.

⁵ Ἐνθ. ἀνωτ. Contra Gent. 3, 97, 1, 26.

⁶ Contra Gent. 2, 30.

⁷ De anima, qu. unic. art. 9. Summa theol. 1, qu. 76, art. 4. Εἶναι εὐδηλον ὅτι τὸ οὐσιώδες εἶδος εἶναι ὅρος πάντων τῶν κατὰ συμβεβηκός εἰδῶν, ἅτινα οὐ μόνον ἔπονται ἐκεῖνο ἀλλὰ καὶ κανονίζονται κατ' αὐτό. (De ente et essentia 7). Οὐσιώδες εἶδος εἶναι ἐν μόνον ἐν ἐκάστῳ ὄντι. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος ποιεῖ π. χ. τὸ ὀργανικὸν ὄν σῶμα καὶ ζῶν σῶμα. Ὁ Θωμᾶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Φραγκισκανοὺς ἐξάγει ἐν τοῖς τελευταίοις αὐτοῦ συγγράμμασι καὶ θεμελιοῖ ἐπὶ πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν ἀποδείξεων τὴν ἐνότητα τοῦ εἶδους. Ρητέον δ' ὅτι τὴν περὶ ἐνότητας τοῦ εἶδους θεωρίαν δὲν ὀφείλει οὔτε εἰς τὸν ἑαυτοῦ διδάσκαλον οὔτε εἰς τοὺς Ἀβερροϊκοὺς ἀλλ' εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀντίληψιν τῆς παρὰ τοῖς Σχολαστικοῖς κρατούσης περιπατητικῆς θεωρίας.

ἐνυλα καὶ εἰς αὐλα ἢ αὐτοτελῆ. Ἐνυλα μὲν εἶδη (formae inhaerentes) εἶναι ὅσα ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῇ ὕλῃ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δύνανται νὰ εἶναι πραγματικὰ καὶ ἐνεργεῖα ἀνευ ὕλης. Ἀὐλα δὲ ἢ αὐτοτελῆ εἶδη (formae separatae, subsistentes) εἶναι ὅσα ὑπάρχουσι πραγματικὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ δι' ἑαυτῶν ἀνευ ὕλης (ἄγγελοι) ἢ τοῦλάχιστον δύνανται νὰ εἶναι πραγματικὰ καὶ ἐνεργεῖα χωρὶς νὰ συνδεθῶσι πρὸς ὕλην (αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί)¹. Οὐχ ἥτιον σπουδαία εἶναι ἡ διάκρισις οὐσίας (quiditas, natura) καὶ ἐπάρξεως (essentia, esse)² ἢ, ἵνα κατ' ἄλλον τρόπον εἴπωμεν, ὄντος καὶ φαινομένου³. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δηλαδὴ τῆς οὐσίας δὲν ὑπάρχει ἤδη ἡ πραγματικότης· ἵνα ἡ οὐσία γίνῃ πραγματικὴ, πρέπει νὰ λάβῃ τὴν ὑπαρξιν διὰ δρώσης αἰτίας (τοῦ θεοῦ). Ὑπάρχει λοιπὸν διαφορὰ ἐπάρξεως καὶ οὐσίας⁴, ὣν αὕτη ἔχει πρὸς ἐκείνην ὡς ἡ δύναμις πρὸς τὴν ἐνεργείαν⁵. Τούτων οὕτως ἐχόντων αἱ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συνεστῶσαι οὐσίαι ἔχουσι διττὴν σύνθεσιν δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, τὴν μὲν ἐν τῇ σχέσει ὕλης καὶ εἶδους τὴν δὲ ἐν τῇ σχέσει οὐσίας καὶ ἐπάρξεως. Ἐὰν δὲ νοερὰ ὄντα ἀποκλείουσι μὲν τὴν σύνθεσιν ὕλης καὶ εἶδους ἔχουσι δὲ μόνην τὴν σύνθεσιν οὐσίας καὶ ἐπάρξεως· καὶ ἡ μὲν οὐσία χαρακτηρίζεται ὡς essentia quod est ἢ δὲ ὑπαρξιν ὡς esse quo est. Ἐπὶ μὲν τῶν νοερῶν ὄντων ἡ οὐσία συμπίπτει πρὸς τὸ εἶδος, διότι ἐκεῖνα εἶναι ἀπλῶς εἶδη· ἐπὶ δὲ τῶν σωματικῶν ὄντων ἡ οὐσία σύγκεται ἐκ τῆς ὕλης ἅμα καὶ τοῦ εἶδους. Καὶ ἐπειδὴ πολλὰ πραγματικὰ ὄντα ἔχουσι τὸ αὐτὸ εἶδος καὶ τὴν αὐτὴν ὕλην, ἔπεται ὅτι ἔχουσι κοινὴν τὴν οὐσίαν· ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἐρώτημα, τίς ποτε ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εὐρίσκειται κατὰ τὸν Θωμᾶν ἐν τῇ διακρίσει τῆς κοινῆς ὕλης (materia communis) ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς ὕλης (materia individualis ἢ materia signata)⁶.

¹ Opusc. 30. De natur. mater. 3.

² Ἐπιθ. St. Schindeler, zur Geschichte der Unterscheidung von Wesenheit und Dasein in der Scholastik. (ἐν Münchener habil.-Schrift), 1900 καὶ ἐν Philos. Jahrb. d. Görresges tom. 22.

³ Εὐστοχον διάπτυσεν τῆς προκειμένης διακρίσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς γενέσεως αὐτῆς παρέχει ὁ J. Verweyen ἐν τῷ βιβλίῳ του «Die philosophie d. Mittelalters», σ. 177 ἐξ.

⁴ Μόνον παρὰ τῷ θεῷ, λέγει ὁ Θωμᾶς, συμπίπτουσιν ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπαρξιν (quidditas suum esse), καθὰ δὴ καὶ ἄλλοι πρότερον παρετήρησαν «In Deo idem est quid est et esse, ut dicit Boethius et Dionysius, et idem est an est et quid est, ut dicit Avicenna».

⁵ Contra Gent. 1, 22, 2, 53.

⁶ De ente et essentia 2 «Materia non quolibet modo accepta est

Ἄτομικὴ δὲ ὕλη εἶναι ἢ ἔχουσι τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν νὰ προσνέμῃ εἰς τὸ εἶδος ὠρισμένην ἔκτασιν ¹. Ἡ κατὰ ποσὸν διακεκομμένη ὕλη καὶ τὸ διὰ ταύτης ἀτομικὸν καθιστάμενον εἶδος ποιοῦσι τὴν ἐπὶ μέρους οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὅλως νοερὰ ὄντα δὲν ἔχουσιν ὕλην, δὲν διακρίνονται εἰς εἶδη περιέχοντα ἕκαστον πολλὰ ἄτομα ἀλλ' ἕκαστον νοερὸν ὄν εἶναι ἀτομικὸν καὶ ἀποτελεῖ εἶδος καθ' ἑαυτό ².

Ἡ εἰς πολλὰ ἄτομα κοινὴ οὐσία ὑπάρχει πραγματικῶς μόνον ἐν τοῖς ἀτόμοις τούτοις ³· ἀλλὰ δύναται ὅμως ἢ νόησις τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς παρορῶσα νὰ νοῆῃ μόνον τὴν κοινὴν οὐσίαν ὡς τοιαύτην. Ἀποτελεσμα τῆς τοιαύτης τοῦ νοῦ ἐνεργείας εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῆς γενικῆς ἐννοίας, τοῦ καθόλου ⁴. Ἡ γενικὴ ἄρα ἐννοία προὑποθέτει πολλὰ ἄτομα τὴν αὐτὴν οὐσίαν ἔχοντα. Τὸ καθόλου ὡς τοιοῦτον ὑπάρχει οὐ μόνον ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ θείῳ νῷ πλὴν κατὰ διάφορον τρόπον. Ἐν μὲν τῷ θείῳ νῷ τὸ καθόλου προηγεῖται τῶν καθ' ἕκαστον ὡς ἰδέα καὶ πρότυπον αὐτῶν ⁵· ἐν δὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ τοῦναντίον ἐπιταί τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ προσγίγνεται δι' ἀφαιρέσεως ἐξ αὐτῶν ⁶.

individuationis principium sed solum materia signata. Et dico materiam signatam, quae sub determinatis dimensionibus consideratur».

¹ Ἐπιθ. τὸ συγγραμμάτων De principio individuationis.

² Contra Gent. 1, 65.

³ Contra Gent. 1, 65 «Universalialia non sunt res subsistentes sed habent esse solum in singularibus». Αὐτ. c. 26 «Quod est commune multis, non est aliquid praeter multa, nisi sola ratione». Quaest. disp. de anima. art 1 ad 2. «Universalialia non habent esse in rerum natura ut aniversalialia sunt sed solum secundum quod sunt intividuata».

⁴ Summa theol. 1, qu. 85, art. 1 «Et hoc est abstrahere universalialia a particulari vel speciem intelligibilem a phantasmatis, considerare scilicet naturam speciei absque consideratione individualium principiorum, quae per phantasmata repraesentantur».

⁵ Αἱ ἰδέαι θεωροῦνται ὡς ἐν τῷ θείῳ νῷ ὑπάρχουσαι καὶ ἐπὶ τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐμμέσως ἐπενεργοῦσαι. Contra Gentil. 3, 24 «Formae quae sunt in materia, venerunt a formis, quae sunt sive materia, et quantum ad hoc verificatur dictum Platonis, quod formae separatae sunt principia formarum, quae sunt in materia, licet posuerit eas per se subsistentes et causantes immediate formas sensibilium, nos vero ponimus eas in intellectu existentes et causantes immediate formas inferiores per motum caeli». Δὲν συμφωνεῖ δ' ὁ Θωμᾶς τῷ Πλάτῳ ὅτι αἱ ἰδέαι ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰς καὶ ἀκίνητοι. Summa theol. 1, qu. 84, art. 1.

⁶ Contra Gentil. 1. 65. 2, 75.

Εὐδηλον λοιπὸν ὅτι καὶ κατὰ τὸν Θωμᾶν ὑπάρχουσι α) universalialia ante rem (ἐν τῷ θείῳ νῷ), β) universalialia in re (αἱ κοιναὶ οὐσίαι τῶν ἐπὶ μέρους) πραγματούμενα ἐν τοῖς δημιουργήμασιν ὡς formae substantialiales ἢ quidditates, καὶ γ) universalialia post rem (ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ) ¹.

Ἐπὶ τῶν εἰρημένων ὀντολογικῶν ἀρχῶν στηρίζεται ἡ περὶ γνώσεως θεωρία.

4. Γνωσιολογία. Τὴν κυριωτάτην αὐτῆς ἀρχὴν ἀποτελεῖ ἡ ἀπόφανσις ὅτι ἡ γνώσις γίνεται, ὅταν τὸ γινώσκον ὑποκείμενον λάβῃ τὴν εἰκόνα τοῦ γινωσκομένου καὶ οὕτως ὁμοιωθῇ τὸν τρόπον τινὰ τὸ γινώσκον πρὸς τὸ γινωσκόμενον· ἀναφαίνεται δηλαδὴ τὸ παλαιὸν θεώρημα «γινώσκεισθαι τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ», «cognitum est in cognoscente per modum cognoscentis», «Quidquid recipitur, recipitur per modum recipientis» ². Τὸ πρᾶγμα γινώσκειται διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνας (species), ἣτις εἶναι ἡ τυπικὴ ἀρχὴ τῆς γνώσεως, καθ' ὅσον δι' ἐκείνης ἢ τῆς γνώσεως δύναμις καθίσταται ἐνέργεια ³. Ὁρᾶται δ' ἡ γνώσις ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἣτις καίπερ διαφέρουσα τῆς νοήσεως ⁴ ὅμως ἔχει ἐνδοτάτην πρὸς αὐτὴν συνάφειαν καὶ ἐπάλληλον ἐπίδρασιν. Πᾶσα κατὰ νοῦν γνώσις ἔχει ἀφετηρίαν τὴν κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίαν καὶ ἐπὶ ταύτης ἐρείδεται (omnis nostra cognitio intellectualis incipit a sensu) ⁵. Ἐμφυτοὶ ἄρα ἐννοιαὶ καὶ γνώσεις δὲν ὑπάρχουσιν, ὁ δὲ

¹ In sent 2, dist. 3, qu. 2.

² De anim. 3, 8, lect. 13 β «Ostendit quod alio modo (anima) est omnia, quam antiqui ponerent, et dicit, quod, si anima est omnia, necesse est, quod sit vel ipsae res scibiles et sensibiles, sicut Empedocles posuit, quod terra terram cognoscimus, et aqua aquam et sic de aliis, aut sit species ipsorum. Non autem anima est ipsae res, sicut illi posuerunt, quia lapis non est in anima, sed species intellectus in actu...».

³ Contra Gentil. 1, 46.

⁴ Ἡ μὲν αἰσθησις παριστᾷ τὸ ὄν κατὰ τὴν αἰσθητὴν αὐτοῦ ὄψιν ὁ δὲ νοῦς κατὰ τὴν νοητὴν ὑπαρξίν, τὴν οὐσίαν· κατὰ μὲν τὴν αἰσθησιν εἰκονίζεται τὸ πρᾶγμα μετὰ τῶν ἀτομικῶν γνωρισμάτων καὶ συμβεβηκότων, κατὰ δὲ τὸν νοῦν πάντα ταῦτα λείπουν καὶ μένει μόνη ἡ καθαρὰ οὐσία. Summa theol. 2, qu. 8, art. 1 «Nam cognitio sensitiva occupatur circa qualitates sensibiles exteriores; cognitio autem intellectiva penetrat usque ad essentiam rei. Objectum enim intellectus est quod quid est».

⁵ Contra Gent. 2, 37. 66. 67. 82. Τὰ αἰσθητὰ ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τὸν νοῦν διὰ τῶν φαντασμάτων, ἦτοι τῶν κατ' αἰσθησιν εἰκόνων, ὧν ἄνευ οὐδεμία πραγ-

νοῦς παρεικάζεται πρὸς ἄγραφον πινακίδα (tabula rasa) καὶ δύναται νὰ πληρωθῇ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας. Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ τὰ ὄντα ἀπαλλαττόμενα τῶν μερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων παρίστανται ὡς καθολικὰ καὶ ἀναγκαῖα καὶ οὐσιώδη ¹. Ὁ μὲν ἐνεργεῖα νοῦς ἀνυποῖ τὰ αἰσθητὰ ὄντα, ἅτινα καθ' ἑαυτὰ εἶναι δυνάμει νοητὰ, εἰς τὸ νὰ εἶναι ἐνεργεῖα νοητὰ· ἀφαιρεῖ ἀπ' ἐκείνων τὰ μερικὰ καὶ ἴδια γνωρίσματα καὶ ἀφαιρῶν ποιεῖ τὴν νοητὴν αὐτῶν εἰκόνα, τὴν ἔννοιαν. Ὁ δὲ δυνάμει νοῦς (possibilis intellectus) δέχεται τὴν καθαρὰν ταύτην εἰκόνα καὶ δι' αὐτῆς γινώσκει τὸ ὄν κατὰ τὴν νοητὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν ². Ὁ δυνάμει ἄρα νοῦς εἶναι ὁ τόπος τῶν διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ ἐνεργεῖα νοῦ προελθουσῶν ἐννοιῶν· ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν νοῦν τοῦτον εἶναι παθητικὸς διότι δέχεται τὰς σχηματισθείσας ἐννοίας, δεξιόμενος δὲ μεθίσταται εἰς ἐνεργεῖαν καὶ νοεῖ ἐνεργεῖα ³. Χωρῶν δ' ὁ νοῦς ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνεργεῖαν καὶ κατὰ μικρὸν τελειούμενος κτᾶται πρῶτον μὲν ἀτελεστέρας ὑστερον δὲ τελειότερας ἐννοίας· ἀλλ' ἀτελεστέρας εἶναι αἱ ἀσαφέστεραι καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἱ γενικώτεραι, τελειότεραι δὲ αἱ σαφέστεραι καὶ ἐπομένως αἱ μερικώτεραι. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν σχηματίζει ὁ νοῦς τὰς γενικωτέρας καὶ κατόπιν τὰς μερικωτέρας ἐννοίας ⁴. Καὶ ὅπως ἔχει τὴν φυσικὴν διάθεσιν νὰ σχηματίζῃ πρῶτας τὰς γενικωτάτας ἐννοίας, οὕτως ἔχει καὶ τὴν ἔξιν νὰ ποιῇ ἐξ αὐτῶν γενικωτάτας ἀρχὰς (ἀξιώματα) ἀποτελούσας ἀφυκτον ὄρον πάσης ἐμμέσου γνώσεως ⁵. Ἐκ τῶν γενικωτάτων ἐννοιῶν καὶ ἀξιωμάτων προέρχεται διὰ συλλογισμῶν ἢ τῶν ἄλλων ἀληθειῶν γνώσις· ἢ δὲ τὴν πρόοδον ταύτην ποιούσα δύναμις ὀνομάζεται λόγος (ratio) συμπληρῶν τρόπον τινὰ τὸν νοῦν ⁶. Οὕτω δὲ ὁ Θωμᾶς ἀποκρούει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου τὴν ὑπὸ τῶν Φραγκι-

ματικῆ νόησις εἶναι δυνατή. Ὁ αἰσθησεὺς τινος ἐστερημένος δὲν ἔχει τὰς ἀντιστοιχοῦς ἐννοίας· ὁ γεννηθεὶς τυφλὸς οὐδεμίαν ἔχει ἐννοιαν φωτός.

¹ Summa theol. 1, qu. 79, art. 2. καὶ 1, qu. 84, art. 6.

² Contra Gent. 1, 59. 62. 75. 76.

³ Αὐτ. 1, 65. 2, 60. «Intellectus agentis effectus sunt intelligibilia in actu, quorum proprium recipiens est intellectus possibilis, ad quem comparatur agens ut ars ad materiam».

⁴ Summa theol. 1, qu. 85, art. 2.

⁵ Ἐνθ. ἀνωτ. 2, 93. 4. 11. De verit. qu. 11, art. 1.

⁶ Summa theol. 1, qu. 79, art. 8 «Intelligere et simpliciter veritatem intelligibilem apprehendere; rationari est procedere de uno intellectu ad aliud, ad veritatem intelligibilem cognoscendam».

σκανῶν ἐγκριθεῖσαν, καθ' ἣν ὁ θεῖος φωτισμὸς εἶναι ἀναγκαῖος πρὸς γνῶσιν τῶν ἀρχῶν. Ἡ γνῶσις, λέγει, τῶν ὑπερτάτων ἀρχῶν εἶναι ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ὁ νοῦς ἡμῶν ἐφαρμοζῶν τὰς φυσικὰς αὐτοῦ διαθέσεις δύναται μόνος ἄνευ θείας βοηθείας νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ. Ὅθεν «τὸ μικρὸν τοῦ νοῦ φῶς τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως ἡμῶν δεδομένον ἐξαρκεῖ εἰς γνῶσιν» ¹.

Ἐκ τῶν ὑποτυπωθειῶν ἤδη γνωσιολογικῶν θεωριῶν καθίσταται εὐνόητον ὅτι τὴν ἀλήθειαν δὲν ἐνορῶμεν ἀμέσως ἐν τῷ θεῷ, διότι ὁ θεὸς δὲν εἶναι τὸ πρῶτον ἀλλὰ τὸ τελευταῖον γινωσκόμενον ². Τὴν ἀλήθειαν γινώσκουμεν διὰ τοῦ φωτός τοῦ ἡμετέρου λόγου, τουτέστι διὰ τῶν θεμελιωδῶν τῆς γνώσεως ἀρχῶν, ἃς ὁ νοῦς φύσει ἐν ἑαυτῷ ἔχει. Μόνον δὲ κατὰ τοσοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸν θεὸν ὑψίστην τῆς γνώσεως ἀρχήν, καθ' ὅσον αὐτὸ τὸ φῶς τοῦ ἡμετέρου λόγου ὑπάρχει κατὰ μέθεξιν τοῦ θεοῦ φωτός. Πρῶτον μὲν δηλαδὴ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐδημιουργήθη κατὰ πρότυπον τοῦ θεοῦ λόγου καὶ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ impressio veritatis aeternae, ἔπειτα δὲ αἱ πρῶται καὶ ὑψίσται ἀρχαί, δι' ὧν πᾶσαν ἄλλην γνῶσιν λαμβάνομεν, ἔχουσι τὴν πραγματικὴν αἰτίαν ἐν τῷ θεῷ ³. Λοιπὸν κατὰ τοιαύτην ἐννοιαν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι γινώσκουμεν πᾶσαν ἀλήθειαν διὰ τοῦ φωτός τοῦ θεοῦ οὐχὶ δὲ διότι δῆθεν ὁ θεὸς εἶναι ἄμεσον ὄργανον πρὸς πᾶσαν γνῶσιν ⁴. Διὰ τοῦ νοῦ λαμβάνομεν γνῶσιν καὶ τοῦ θεοῦ.

5. **Θεολογία. Ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ.** Ἡ τοῦ θεοῦ γνῶσις εἶναι τριττὴ, ἥτοι ἐποπτικὴ (cognitio intuitiva) καὶ κατὰ πίστιν (cognitio per fidem) καὶ λογικὴ γνῶσις (cognitio per rationem). Ἡ ἐποπτικὴ γνῶσις ἀναφερομένη ἀμέσως εἰς τὴν θεῖαν οὐσίαν ὡς τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς προϋποθέτει ὁμοιότητά τινα τῆς γνωστικῆς

¹ Contra Gent. 2, 77. «parvum lumen intelligibile, quod nobis est connaturale, sufficit ad nostrum intelligere».

² In 1. Boeth. de trinit. 1, 3. 117, β ἔξ.

³ Summa theol. 1, qu. 12, art. 11 καὶ qu. 88, art. 3. Quodlib. 20, qu. 4, art. 7 «Nihil autem possumus veritatis cognoscere nisi ex primis principiis, ex lumine intellectuali, quae veritatem manifestare non possunt, nisi secundum quod sunt similitudo illius primae veritatis, quia ex hoc etiam habent quandam immutabilitatem et infallibilitatem».

⁴ Οὕτω κατὰ τὸν Θωμᾶν ἢ ὑπὲρ αἰσθησιν γνῶσις ἐρμηνεύεται διὰ τῆς φυσικῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ τὴν καταγωγὴν ἔχοντος ἡμετέρου νοῦ. Ὅτι δ' ὁμοῦς ὁ φιλόσοφος δὲν ἀρνεῖται ὅλως ἐν τῇ γνώσει τὸν θεῖον φωτισμὸν, θὰ ἴδωμεν παρακατιόντες.

δυναμῶς καὶ τοῦ θεοῦ. Ἄλλ' ἢ τοῦ θεοῦ φύσις εἶναι ὑπερφυσικῶς ἀνωτέρα τῆς τοῦ ἀνθρώπου· ὁ μὲν ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, εἶδους καὶ ὕλης, ὁ δὲ θεὸς ἀποκλείει τὴν ὕλην καὶ εἶναι αὐτὴ ἢ οὐσία ταυτιζομένη πρὸς τὸ «εἶναι». Ὅθεν ἡ ἐποπτικὴ τοῦ θεοῦ γνώσις εἶναι ὑπερφυσικὴ καὶ δὲν ἰδιάζει τῷ παρόντι βίῳ ἀλλ' ἀπόκειται ἡμῖν μετὰ θάνατον¹. Ἡ δὲ λογικὴ γνώσις, ἥτοι ἡ διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ (per lumen naturale, per rationem naturalem) τελουμένη γνώσις τοῦ θεοῦ ἐρείδεται ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων ἅτινα ὡς ἀποτελέσματα τῆς θείας παντοδυναμίας ἀνάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν αἰτίαν αὐτῶν· ὁ ἀνθρώπινος λόγος δύναται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος νὰ μάθῃ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τὴν αἰτίαν, τ.ἔ. τὸν θεόν². Εἰ καὶ ἡ γνώσις αὕτη μὴ ὑπάρχει ἄμεσος καὶ τελεία, ὅμως εἶναι ἀληθὴς καὶ πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὸν ὑψιστον σκοπὸν τῶν τάσεων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Διότι οὕτω μανθάνομεν τὴν τε ὑπαρξίν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν κυριωτάτην ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων διαφορὰν αὐτοῦ καὶ τὰ κατηγορήματα τούτου ὡς τοῦ πρώτου καὶ ἀκροτάτου πάντων αἰτίου³. Μεταξὺ τῆς ἐποπτικῆς καὶ τῆς λογικῆς τοῦ θεοῦ γνώσεως ἵσταται μέση ἢ τοῦ θεοῦ γνώσις ἢ διὰ τῆς πίστεως· αὕτη εἶναι κατωτέρα μὲν τῆς ἐποπτικῆς ἀνωτέρα δὲ τῆς λογικῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ. Εἶναι μὲν κατωτέρα τῆς ἐποπτικῆς, διότι δὲν εἶναι ἄμεσος τῆς θείας οὐσίας γνώσις· εἶναι δὲ πάλιν ἀνωτέρα τῆς λογικῆς μάλιστα διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ τῆς πίστεως χάρις κρατύνει καὶ φωτίζει τὴν τοῦ ἀνθρώπου νόησιν, ὅπως σαφέστερον καὶ τελειότερον γνωρίσῃ τὸν θεόν⁴.

Ὅπως εἶναι σφαιρὰ ἡ δοξασία ὅτι ἡ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ γνώσις προέρχεται μόνον ἐκ τῆς πίστεως, οὕτως εἶναι ἡμαρτημένη καὶ ἡ γνώμη ὅτι ἡ πρότασις «θεὸς ἔστι» (Deus existit) εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς γνωστὴ καὶ οὐδεμιᾶς χρήζει ἀποδείξεως. Ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξίς εἶναι μὲν καθ' ἑαυτὴν βεβαία, διότι ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπαρξίς συμπίπτουσι τῷ θεῷ εἰς τὸ αὐτό· ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ πρὸς ἡμᾶς ἄμεσως βεβαία,

¹ Ἡ διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς θείας χάριτος παραυτίκα ἐποπτεία τοῦ θεοῦ εἶναι ὑπερφυσικὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν. Summa theol. 1, qu. 12, art. 4 καὶ 5.

² Contra Gent. 1, 12. De verit. qu. 10, art. 12.

³ In 1. sent. 1, dist. 3, qu. 3, art. 3. In 1. Boeth. de trinit. qu. 1, art. 2.

⁴ Διὰ τῆς πίστεως μανθάνομεν τοιαύτας περὶ θεοῦ ἀληθείας, οἷας διὰ μόνου τοῦ φυσικοῦ λόγου δὲν δύναμεθα νὰ γνωρίσωμεν, ὡς τὴν θείαν τριάδα. In 1. Boeth. de trinit. qu. 6, art. 3. Summa theol. 1, qu. 12, art. 13.

διότι ἀγνοοῦμεν ἐξ ὑπαρχῆς τὶ εἶναι θεός. Ἡ πρότασις δηλαδὴ «θεὸς ἔστι» ἀντικειμενικῶς μὲν (quoad se) σκοπούμενη εἶναι καθ' ἑαυτὴν γνωστὴ (propositio per se nota) διότι τὸ κατηγορούμενον (ὄν) περιέχεται ἐν τῷ ὑποκειμένῳ καὶ ταυτίζεται καθ' ἀλήθειαν αὐτῷ· ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς (quoad nos) δὲν εἶναι οἰκοθεν γνωστὴ, διότι δὲν ἔχομεν ἄμεσον καὶ σαφῆ τοῦ θεοῦ ἔννοιαν, ἥτοι δὲν γινώσκομεν τὸν θεὸν per speciem propriam. Μόνον οὕτω θὰ ἐγινώσκομεν ἄμεσως ὅτι τὸ κατηγορούμενον (ὄν) περιέχεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ θεοῦ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔπρεπε νὰ ἐγινώσκομεν τὸν θεὸν καθ' ἐνόρασιν, ἧς ὅμως γνώσεως, ὡς εἶδομεν, στερούμεθα ἐν τῷ παρόντι βίῳ. Λοιπὸν ἡ πρότασις ὅτι ὑπάρχει θεὸς δὲν εἶναι ἄμεσως γνωστὴ ἀλλὰ δεῖται ἀποδείξεως. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ δομηθῶμεν ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων καὶ οὐχὶ — ὡς ἐποίει ὁ Ἀνσελμος—ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ¹. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἄτοπον ἄλλως τε καὶ διότι ἐκ τῆς ἐννοίας τινὸς δὲν συνάγεται ἀναγκαίως ἡ πραγματικὴ ὑπαρξίς αὐτοῦ². Ὅθεν δομώμενος καὶ ὁ Θωμᾶς ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας, ἐκ τῶν ὑστέρων, προσάγει πέντε ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ³.

Ἡ πρώτη ἀπόδειξις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κινήσεως (ex motu). Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐν τῷ κόσμῳ κρατεῖ κίνησις καὶ τὸ κινούμενον κινεῖται ὑπ' ἄλλου, ὀφείλομεν ἢ νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ἡ σειρὰ τῶν κινούντων αἰτίων εἶναι ἀπειρος ἢ νὰ ὁμολογήσωμεν πρῶτον κινούν, ὅπερ αὐτὸ μὲν ὑπ' οὐδενὸς κινεῖται πάντα δὲ τὰ ἄλλα κινεῖ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις ἐκείνη εἶναι ἄτοπος⁴, ἔπεται ὅτι ἀναγκαίως ὑπάρχει πρῶτον κινούν καὶ τοῦτο εἶναι ὁ θεός⁵.

¹ Τὸ φύσει πρότερον καὶ γνωριμώτερον θὰ μάθωμεν διὰ τοῦ γνωριμώτερου καὶ προτέρου ὡς πρὸς ἡμᾶς, τουτέστι θὰ μάθωμεν τὸ αἰτιον ἐκ τοῦ αἰτιατοῦ· θὰ λάβωμεν γνώσιν τοῦ θεοῦ a posteriori. Summa theol. 1, qu. 2, art. 1.

² Postquam intelligimus Deum, non potest intelligi quod sit Deus et possit cogitari non esse. Sed tamen ex hoc non sequitur quod aliquis non possit negare vel cogitare Deum non esse. Contr. Gent. 1, 11. Summa theol. 1, qu. 2, art. 1. De verit. qu. 10, art. 12.

³ Τὸ ζήτημα τῶν ἀποδείξεων τῆς τοῦ θεοῦ ὑπάρξεως ἀνέπτυξεν ὁ Θωμᾶς ἐν πολλοῖς συγγράμμασι καὶ μάλιστα ἐν τῷ Summa contra gentiles καὶ τῷ Summa theologiae.

⁴ Εἶναι ἡ πρώτη ὑπόθεσις ἄτοπος, διότι ἐλλείποντος τοῦ πρώτου κινούντος πᾶσα κίνησις εἶναι ἀδύνατος, ὅποτε πάντα τὰ δευτερεύοντα κινούντα αἷτια κινουῖσι μόνον διὰ τοῦ πρώτου κινούντος.

⁵ Contra gent. 1, 13. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπόδειξις καταγομένη ἐκ τοῦ

Ἡ δευτέρα ἀπόδειξις, ἣτις κατ' οὐσίαν συμπίπτει πρὸς τὴν πρώτην, ἀνάγει τὴν κίνησιν καὶ μεταβολὴν εἰς τὴν σχέσιν αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος. Ἐν τῷ κόσμῳ δηλαδὴ οὐδὲν συμβαίνει ἄνευ αἰτίου· ἕκαστον ἔχει ἄλλο αἴτιον τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. Ἄλλ' ἡ σειρά τῶν ποιητικῶν αἰτίων προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην πρῶτον ποιητικὸν αἴτιον, τὸν θεόν. Ἐάν τις ἀρνηθῆ τὴν πρώτην αἰτίαν, ἢ, ὅπερ ταυτό, συνεχίσῃ τὴν σειράν ἐπ' ἄπειρον, αἴρει πᾶσαν αἰτιότητα καὶ περιέχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πράγματα¹.

Ἡ τρίτη ἀπόδειξις ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου (ex possibili et necessario). Εἶναι δηλαδὴ πράγματα δυνάμενα νὰ ὑπάρχωσι καὶ νὰ μὴ ὑπάρχωσι· διότι γεννῶνται καὶ φθείρονται. Ἀδύνατον δ' ὅμως πάντα νὰ εἶναι τυχαῖα ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑπάρχη ἀναγκαῖον ὄν· εἰ δὲ μὴ, οὐδὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῇ φύσει, ἐκ δὲ τοῦ μὴ ὄντος ἀδύνατον νὰ γίνῃ τὸ ὄν. Τὸ ἀναγκαῖον δὲ ἢ ἐξαργατᾶται πάλιν ἐξ ἄλλου ἀναγκαίου ἢ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ τοιοῦτον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ πρώτη ὑπόθεσις εἶναι ἄτοπος ὡς ἄγουσα εἰς τὸ ἄπειρον, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχει ὄν καθ' ἑαυτὸ ἀναγκαῖον (ens per se necessarium) καὶ τοῦτο καλοῦμεν πάντες θεόν².

Ἡ τετάρτη ἀπόδειξις προέρχεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν κατὰ βαθμοὺς διαφορῶν τῶν ὄντων (argumentum e gradibus). Πᾶν, λέγει, ὄν ἔχει βαθμὸν τινα τελειότητος, εἶναι μᾶλλον ἢ ἦττον καλὸν καὶ ἀληθές καὶ εὐγενές κ.τ.τ. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον προϋποθέτει μέτρον συγκρίσεως τελειότατον. Ὑπάρχει τι ἄρα ἀληθέστατον καὶ ἀριστον καὶ εὐγενέστατον καὶ κατ' ἀκολουθίαν μέγιστον ὄν. Καὶ ἐπειδὴ τὸ μέγιστον τῶν ὁμοειδῶν εἶναι τὸ αἴτιον αὐτῶν, ὑπάρχει τι ὄν αἴτιον πάσης ἐν παντὶ τελειότητος· καὶ τοῦτο λέγομεν θεόν³.

¹ Ἀριστοτέλους (ἐπιθ. Φυσ. 7, 1.) ἀνεπτύχθη ἐπιμελῶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων φιλοσόφων καὶ τοῦ Μαιμωνίδου, εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν διὰ τοῦ Ἀδελάρδου τοῦ Βάθης καὶ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου.

² Summa theol. 1, qu. 2. Καὶ ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἔχει ἀρχὴν ἀριστοτελικήν.

³ Summa theol. ἐνθ. ἀνωτ. Ἐν τῇ ἀποδείξει ταύτῃ ὁ Θωμᾶς ἀκολουθεῖ τῷ Μωῦσει Μαιμωνίδῃ.

⁴ Summa theol. 1, qu. 2, art. 3. Ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἔχει ἀρχὴν πλατωνικὴν καὶ ἐπανελήφθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Ἀβγουστίνου καὶ τοῦ Ἀνσέλμου. Ὁ δὲ Θωμᾶς κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλους προσέθηκεν εἰς τὴν λογικὴν τὴν αἰτιώδη ἔννοιαν· οὕτω λέγει «Quod dicitur maxime tale in aliquo genere, est causa omnium quae sunt illius generis».

Ἡ πέμπτη τέλος ἀποδείξις ὁρμᾶται ἐκ τῆς διατάξεως τῶν ὄντων (ex gubernatione rerum). Πάντα δηλαδὴ τὰ φυσικὰ σώματα καίπερ στερούμενα γνώσεως τείνουσιν εἰς ὄρισμένον σκοπόν. Ἀλλὰ τὸ ἄμοιρον γνώσεως τότε μόνον τείνει εἰς σκοπόν, ὅταν κανονίζεται ὑπὸ τινος γινώσκοντος καὶ νοοῦντος, καθὰ τὸ βέλος ὑπὸ τοῦ τοξότου. Κατ' ἀνάγκην ἄρα ὑπάρχει ὄν νοοῦν, ὑφ' οὗ πάντα τὰ φυσικὰ πράγματα κατευθύνονται εἰς σκοπόν· τὸ δ' ὄν τοῦτο ὀνομάζομεν θεόν¹.

Διὰ τῶν εἰρημένων ἀποδείξεων οὐ μόνον κυροῦται ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξις ἀλλὰ καὶ παρέχεται ἡ γνώσις ἐνίων τοῦ θεοῦ κατηγορημάτων. Γινώσκομεν δηλαδὴ τὸν θεόν ὡς τὸ πρῶτον κινοῦν, τὴν πρώτην καὶ ἀκροτάτην αἰτίαν, τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἔλλογον καὶ τελειότατον ὄν. Ἐντεῦθεν ἀναπτύσσεται εὐρύτερον ἢ τοῦ θεοῦ ἔννοια καὶ παρίστανται ἀκριβέστερον αἱ τούτου ιδιότητες.

6. **Ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ.** Ὁ θεός, ὢν ἡ πρώτη αἰτία, εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια (actus purus), πᾶσα δὲ δύναμις εἶναι ξένη αὐτοῦ. Διότι, ἀφοῦ ἡ ἐνέργεια καθ' ἑαυτὴν εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως, ὁ θεός ὡς τὸ πρῶτον ὄν εἶναι μόνον καθαρὰ ἐνέργεια, ἄνευ τινὸς ὕλης. Ἐὰν εἶχεν ὁ θεός ἐν ἑαυτῷ δύναμιν (δυνάμει εἶναι), δὲν θὰ ἦτο τὸ πρῶτον ὄν, ἡ πρώτη αἰτία, ἀλλὰ θὰ προϋπέθετεν ὑπερτέραν αἰτίαν ἄγουσαν ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν. Ὅποτε δ' εἶναι ὁ θεός καθαρὰ ἐνέργεια, εἶναι καὶ ἀπόλυτος ἀπλότης. Οὐ μόνον ἀποκλείει πᾶσαν ὕλην, διότι ἡ ὕλη εἶναι οὐσιωδῶς δύναμις, ἀλλὰ καὶ τὴν μεταφυσικὴν σύνθεσιν τὴν ἐξ οὐσίας καὶ ὑπάρξεως οὐδαμῶς ἐπιδέχεται. Διότι, ἐὰν διεκρίνοντο ἐν τῷ θεῷ, ὅπως ἐν τοῖς δημιουργήμασιν, ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπαρξις, θὰ εἶχεν ἐκείνη πρὸς ταύτην ὡς ἡ δύναμις πρὸς τὴν ἐνέργειαν· ὅπερ ἀδύνατον. Διότι πρῶτον μὲν πᾶσα δύναμις εἶναι ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποκεκλεισμένη, δεύτερον δὲ οὔτε ὑπὸ ἄλλοτριᾶς αἰτίας δύναται νὰ ἀχθῆ ὁ θεός εἰς τὸ ὑπάρχειν (διότι αὐτὸς εἶναι ἡ πρώτη αἰτία) οὔτε ὑφ' ἑαυτοῦ, διότι τότε ἔπρεπε νὰ ἦτο ἐνεργὸς πρὸ τοῦ νὰ ὑπάρχη, ὅπερ ἄτοπον. Ὁ θεός ἄρα δὲν σύγκεται ἐξ οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ἀλλ' ἀμφοτέρω παρὰ τῷ θεῷ συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό². Ὅπως δὲ οὐδεμία ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ σύνθεσις οὐσίας καὶ ὑπάρξεως, οὕτως οὐδεμία ὑπάρχει ἐν αὐτῷ σύνθεσις οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, διότι καὶ ἐν τοιαύτῃ συνθέσει θὰ εἴχομεν τὴν σχέσιν δυνάμεως καὶ

¹ Summa theol. 1, qu. 2, art. 3. Ἡ πέμπτη ἀπόδειξις κατάγεται ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Ἀβερρόου.

² Contra Gent. 1, 16. 20. 22. Summa theol. 1, qu. 3, art. 1 καὶ 2.

ἐνεργείας μὴ ἀρμόζουσας, ὡς εἶδομεν, τῷ θεῷ¹. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἀπλούστατον ὄν εἶναι ὁ θεὸς ἀλλὰ καὶ τὸ τελειότατον. Τὸ δυνάμει δηλαδή ὄν σημαίνει προφανῶς ἔνδειαν καὶ κατὰ τοσοῦτον εἶναι ἕκαστον ὄν τέλειον, καθ' ὅσον εἶναι ἐνεργεία. Ἄλλ' ὁ θεὸς ὑπάρχει, ὡς εἴρηται, καθαρὰ ἐνεργεία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπολύτως τέλειος, ὥστε πᾶσα ἔνδεια καὶ ἔλλειψις εἶναι ἀλλοτρία αὐτοῦ. Πρὸς δέ, ὑπάρχων ὁ θεὸς ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ ἔχει πάντως ἐν ἑαυτῷ τὴν ὁλότητα τοῦ εἶναι, δὲν ἔχει τὸ παράπαν μὴ εἶναι καὶ ἐπομένως οὐδὲ ἀτέλειαν. Πᾶσαι αἱ τελειότητες αἱ ἐν τοῖς δημιουργήμασι παρατηρούμεναι ἐμπεριέχονται ἤδη πρότερον ἐν τῷ θεῷ ὡς τῇ πρώτῃ αἰτίᾳ· διότι, ἂν μὴ ὑπῆρχον ἐν τῷ θεῷ ὡς τῇ αἰτίᾳ, οὐδ' ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι θὰ ὑπῆρχον. Ὑπάρχουσι δ' ὅμως ἐν τῷ θεῷ αἱ τελειότητες οὐχὶ ἐν περιορισμένῳ μέτρῳ, ὡς ἐν τοῖς δημιουργήμασιν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον πολλῷ ὑψηλότερον καὶ πληρέστερον, ἀφοῦ ὁ θεὸς εἶναι ὑπὲρ πάντα τῶν ὄντων τὰ γένη². Αἱ τελειότητες τοῦ θεοῦ ἀπονεμόμεναι αὐτῷ ὡς κατηγορήματα δὲν σημαίνουσι τὴν πρὸς τὰ δημιουργήματα σχέσιν ἐκείνου ἀλλ' εἶναι αὐτὴ ἢ τοῦ θεοῦ οὐσία· ἐκάστη δὲ τῶν θείων ιδιοτήτων ἐμφαίνει τὴν ὅλην τοῦ θεοῦ οὐσίαν. Πραγματικὴ διαφορά τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ ἢ τῶν θείων ιδιοτήτων ἀπ' ἀλλήλων οὐδεμία ὑπάρχει. Ἄλλ' εἰ καὶ πᾶσαι αἱ τελειότητες εἶναι ἐν τῷ θεῷ κατ' ἀλήθειαν ἐν, ὅμως διακρίνομεν αὐτὰς ἐν τῇ διανοήσει· εἰκότως. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἀδυνατοῦμεν νὰ νοήσωμεν τὴν θείαν οὐσίαν ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἀπλότητι, σκοποῦμεν τὰς πολλὰς καὶ διαφόρους μορφάς, καθ' ἃς ἐκείνη ἐν τοῖς δημιουργήμασιν ἀποκαλύπτεται. Νοοῦμεν λοιπὸν τὸν θεὸν κατὰ παντοίας ἀπόψεις καὶ διαφόρους τρόπους, ὅτε μὲν κατὰ ταύτην ὅτε δὲ κατ' ἐκείνην τὴν τελειότητα. Τούτου οὕτως ἔχοντος τὰς τῷ θεῷ ἀπονεμομένας ιδιότητας δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὡς τὰς αὐτὰς ἢ συνωνύμους ἀλλὰ νὰ διακρίνωμεν³.

Ἐκ τῆς τελειότητος τοῦ θεοῦ συνάγονται καὶ ἄλλαι ιδιότητες αὐτοῦ. Ὡς ἀπολύτως τέλειος ὁ θεὸς εἶναι καὶ τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, ἔτι δὲ ἀπειρος καὶ ξένος παντὸς περιορισμοῦ καὶ κακίας⁴. Εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπειροῦ ἀκολουθεῖ ἢ τῆς πανταχοῦ παρουσίας. Ὁ θεὸς δη-

¹ Summa theol. I, qu. 3, art. 3 καὶ 7.

² Summa theol. I, qu. 4, art. 2. Contra gent. I, 28.

³ Summa theol. I, qu. 8, art. 2. qu. 13, art. 4. Quaest. disp. De pot. qu. 7, art. 6.

⁴ Contr. Gent. I, 37. Summa theol. I, qu. 6, art. 1, qu. 7, art. 1.

λαδὴ ὡς ποιητικὴ καὶ συνεκτικὴ αἰτία πάντων εἶναι ἐν πᾶσιν¹. Οὐ μόνον δὲ πανταχοῦ παρὼν εἶναι ἀλλὰ καὶ ἀναλλοίωτος· διότι πᾶσα ἀλλοίωσις προϋποθέτει τὸ δυνάμει εἶναι ἀλλ' ὁ θεὸς εἶναι καθαρὰ ἐνεργεία καὶ ἐπομένως ἀνεπίδεκτος μεταβολῆς· ἔπειτα πρὸς τί νὰ ἀλλοιωθῇ ὁ θεός; ἵνα τίνος ἄρα ἐπιτύχῃ τὸ τελειότατον καὶ ἀνευδεδέστατον ὄν²; Ἄναλλοίωτος δὲ ὢν ὁ θεὸς εἶναι καὶ ἀίτιος· ὡς ἀίτιος πάλιν δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος³.

Ὁ θεὸς ὡς τὸ τελειότατον ὄν εἶναι ἅμα καὶ ἀπόλυτος νόησις. Πρὸς δ' ἔτι, ἢ γνωστικὴ αἰτία τοῦ ὄντος εἶναι ἢ ἄυλος φύσις αὐτοῦ, ὅσα δὲ μᾶλλον ἄυλον εἶναι τοσοῦτω μείζονα ἔχει γνωστικὴν δύναμιν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ θεὸς εἶναι ἀπολύτως ἄυλος, ἔπεται ὅτι εἶναι καὶ ἀπόλυτος νόησις. Ὑποκείμενον δὲ τῆς νοήσεως τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἢ μόνη ἢ ἰδία αὐτοῦ οὐσία· διότι, ἐὰν ἐνόει ὁ θεὸς ἄλλο παρὰ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, θὰ εἶχεν αὐτὸ ὡς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν καὶ ἐκ τούτου θὰ ἐξηρῳάτο, ὅπερ ἀτοπον. Τὸ πρῶτον λοιπὸν ὑποκείμενον τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ θεός· ὁ θεὸς εἶναι ἀπόλυτος αὐτογνωσία, γινώσκει ἑαυτὸν καθ' ὅλην τὴν ἑαυτοῦ τελειότητα⁴. Ἐκ τῆς αὐτογνωσίας τοῦ θεοῦ ἤρτηται καὶ ταύτης ἐπακολούθημα εἶναι ἢ τοῦ θεοῦ γνώσις τῶν ἄλλων ὄντων. Γινώσκων δηλαδὴ ἑαυτὸν ὅλως γινώσκει ἑαυτὸν καὶ ὡς αἰτίαν· ἀλλ' ὁ τὴν αἰτίαν τελείως γινώσκων γινώσκει καὶ τὸ ἀντίστοιχον ἀποτελεσμα. Ὁ θεὸς ἄρα γινώσκων ἑαυτὸν τελείως ὡς τὴν αἰτίαν τῶν ἄλλων ὄντων γινώσκει κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ ὄντα ταῦτα· τοῦτο δὲ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον τὰ ἀποτελέσματα προϋπάρχουσιν ἐν τῷ αἰτίῳ αὐτῶν κατὰ νοητὸν τρόπον. Λοιπὸν ὁ θεὸς γινώσκει πρῶτον μὲν ἑαυτὸν εἶτα δὲ δι' ἑαυτοῦ καὶ ἐν ἑαυτῷ πάντα τᾶλλα⁵. Καὶ ἐπειδὴ ὁ θεὸς εἶναι ἢ αἰτία οὐ μόνον τῶν καθόλου εἰδῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ὕλης, δι' ἧς τὰ εἶδη γίνονται μερικά, διὰ τοῦτο ἢ τοῦ θεοῦ γνώσις δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τοῖς γενικοῖς ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ εἰς πάντα τὰ μερικά⁶.

Ἐν τοῖς ἤδη εἰρημένους ὑπάρχει τῆς ἰδεολογίας ἢ βάσις. Ἐὰν ἰδέα καλῆται τὸ πρότυπον τῶν δημιουργημάτων, αὐτὴ ἢ θεία οὐσία

¹ In I. sent. 1, dist. 37, qu. 1, art. 1.

² Summa theol. I, qu. 9, art. 1.

³ Αὐτ. I, qu. 10, art. 1.

⁴ Contra Gent. I, 44. 46. Summa theol. I, qu. 14, art. 2.

⁵ Contra gent. I. 49.

⁶ De verit. qu. 2, art. 5, Summa theol. I, qu. 14, art. 11.

εἶναι ἢ τῶν ὄντων ἰδέα. Πάντως δὲ ἡ ἰδέα σημαίνει τὴν θεϊαν οὐσίαν οὐχὶ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον εἶναι πρότυπον καὶ λογικὸν αἷτιον τῶν ὄντων¹. Νοῶν ὁ θεὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οὐσίαν νοεῖ ταύτην οὐχὶ μόνον καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ καὶ ὡς πρότυπον αἷτιαν τῶν δημιουργημάτων· καθ' ὅσον λοιπὸν νοεῖ αὐτὴν ὡς αἷτιαν τῶν ὄντων, εἶναι ἢ θεία οὐσία ἢ ἰδέα αὐτῶν. Καὶ ὑπάρχει μὲν μία μόνον καθ' ἀλήθεια ἰδέα, ὅποτε ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία νόησις εἶναι μία· δυνάμεθα δ' ὅμως νὰ λέγωμεν περὶ πολλῶν ἰδεῶν, ἐφ' ὅσον τὴν θεϊαν οὐσίαν μιμοῦνται τὰ διάφορα ὄντα κατὰ διάφορον τρόπον².

Φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς νοήσεως εἶναι ἡ βούλησις. Καὶ ὅπως ἡ νόησις τοῦ θεοῦ ταυτίζεται τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ βούλησις· βούλησις καὶ οὐσία τοῦ θεοῦ συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό³. Τὸ πρῶτον τῆς βουλήσεως — καθὰ δὴ καὶ τῆς νοήσεως — τοῦ θεοῦ ὑποκείμενον εἶναι αὐτὸς ὁ θεός, ἢ ἰδίᾳ τοῦ θεοῦ οὐσία καὶ ἀγαθότης. Κατὰ δευτέρον δὲ λόγον βούλεται ὁ θεὸς καὶ ἄλλο ὅ,τι δὲν εἶναι αὐτός. Ἐνταῦθα ὅμως ὑπάρχει διαφορὰ, ὅτι ὁ θεὸς βούλεται ἑαυτὸν μὲν ἀναγκαίως τὰ δὲ ἄλλα ἐλευθέρως. Ἐαυτὸν μὲν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ βούληται ὡς τὸ ἀκρότατον καὶ ἀπειρον ἀγαθόν, ἐν ᾧ ἡρεμεῖ καὶ εἶναι αἰδίως μακάριος· τὰ δ' ἄλλα βούλεται ἐλευθέρως, διότι ταῦτα οὐδαμῶς εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνου τελειότητα καὶ μακαριότητα⁴. Ὅποτε δὲ βούλεται τὰ ἄλλα ἐλευθέρως, ἔχει πάντως καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ποιῆσαι αὐτά. Ὁ θεὸς λοιπὸν πρέπει νὰ νοηθῆ μὴ μόνον ὡς ἀπόλυτος νόησις ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπόλυτος δύναμις, δι' ἧς τὸν κόσμον ἐποίησε. Πρὶν δ' ἔλθωμεν εἰς τὴν κοσμολογίαν, φερ' ἴδωμεν πῶς ἐμπεδοῖ ὁ φιλόσοφος τὸ δόγμα τῆς ἁγίας τριάδος.

7. **Θεία τριάς.** Ὁ θεὸς γνῶσιν καὶ βούλησιν ἔχων εἶναι ζωή. Γινώσκων δὲ καὶ ἀγαπῶν ἑαυτὸν ἐν τῇ ἀπειρῷ αὐτοῦ φύσει εἶναι εὐδαίμων. Ἡ ζωὴ τοῦ θεοῦ εἶναι ἡ ἀκροτάτη καὶ ἀπόλυτος εὐδαιμονία⁵. Εἰ καὶ εἶναι εἷς, ὅμως διακρίνεται εἰς τρία πρόσωπα. Βεβαίως ἡ τριαδικὴ τοῦ θεοῦ φύσις εἶναι ἄληπτος καὶ ἀγνώριστος τῷ νῷ, ὅστις γινώσκει τὸν θεὸν ὡς δημιουργικὴν δύναμιν καὶ ἐπομένως ὡς ἕνα. Ἄλλ' ὅποτε ἐγνώσθη διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ἢ τρισυπόστατος τοῦ θεοῦ ζωή,

¹ Summa theol. 1, qu. 15, art. 2.

² Summa theol. 1, qu. 15, art. 2. De verit. qu. 3, art. 8.

³ Summa theol. 1, qu. 19, art. 1. Contra gent. 1, 73.

⁴ Summa theol. 1, qu. 19, art. 3.

⁵ Contra gent. 1, 97. 100. Summa theol. 1, qu. 18, art. 3.

δύναται ὁ νοῦς νὰ προσαγάγη θεωρητικούς λόγους οὐχὶ μὲν ἀποδεικτικούς ἀλλὰ τοῦλάχιστον κυρωτικούς τῆς θείας τριάδος¹. Ὁμολογεῖ λοιπὸν ὅτι ἐν τῷ θεῷ γίνεται ἐκπόρευσις προσώπων, ἥτις πρέπει νὰ νοηθῆ οὐχὶ ὡς γινόμενη καθ' ἀναλογίαν τῶν σωματικῶν ἐκτὸς τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐν αὐτῷ. Γίνεται δ' ἐν τῷ θεῷ ἐκπόρευσις κατὰ τε τὴν γνῶσιν καὶ τὴν βούλησιν. Ἐνῶ δηλαδὴ γινώσκει ὁ θεὸς ἑαυτόν, προέρχεται ἐξ αὐτοῦ τὸ κατάλληλον νόημα αὐτοῦ, ὁ θεῖος λόγος· ἐνῶ δὲ πάλιν βούλεται ἑαυτόν, προέρχεται ἡ ἀγάπη. Καὶ ταυτίζονται μὲν ἐν τῷ θεῷ ἡ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις ἀλλ' ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἔννοια τῆς βουλήσεως ποιοῦσιν ὄρισμένην τάξιν τῶν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ἐκείνων προερχομένων ἐκπορεύσεων, διότι ἡ ἀγάπη προϋποθέτει τὴν γνῶσιν². Ἡ κατὰ τὴν θεϊαν γνῶσιν ἐκπόρευσις δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς γέννησις· διότι α) τὸ ἐκπορευόμενον, ὁ λόγος, δὲν χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ἀλλὰ μένει μετ' αὐτοῦ ἐν· β) τὸ ἐκπορευόμενον εἶναι ἀπεικασμα ἐκείνου, καθ' ὅσον ὁ θεὸς ἐν τῷ λόγῳ νοεῖ ἑαυτόν, τὸ δὲ νόημα εἶναι ἀεὶ εἰκὼν τοῦ νοουμένου· γ) τὸ ἐκπορευόμενον ἔχει τὴν αὐτὴν φύσιν ἐκείνῳ, ἐξ οὗ ἐκπορεύεται, διότι νοεῖν καὶ εἶναι ἐν τῷ θεῷ ταυτίζονται. Λοιπὸν ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐκπόρευσις τοῦ λόγου εἶναι τις γέννησις, διὸ καὶ ὁ μὲν θεὸς καλεῖται «πατὴρ» ὁ δὲ λόγος «υἱός»³. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐκπόρευσις τῆς ἀγάπης δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῆ ὡς γέννησις ἀλλὰ πρέπει ὡς ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐρειδομένη νὰ νοηθῆ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ κινουῦντος ἑαυτὸ καὶ τείνοντος εἰς τι. Τὸ κατὰ τὴν ἀγάπην ἐν τῷ θεῷ ἐκπορευόμενον δὲν εἶναι ὡς γεννώμενον ἀλλ' ὡς πνεῦμα (spiritus), ὅπερ ὄνομα ὑποδηλοῖ τὴν πρός τι ὄλκην καὶ τάσιν. Ὅθεν τὸ τρίτον τῆς θεότητος πρόσωπον καλεῖται «πνεῦμα»⁴. Τῆς ἁγίας τριάδος νομίζει ὅτι εὐρίσκει ὁ Θωμᾶς ἴχνος μὲν ἐν πᾶσι τοῖς δημιουργήμασιν εἰκόνα δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὅπως δηλαδὴ ὁ θεὸς γινώσκει καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτόν, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος γινώσκει καὶ ἀγαπᾷ τὸν θεόν. Καὶ ὅπως ἐν τῷ θεῷ εὐρίσκονται δύο ἐκπορεύσεις, ἡ τῆς γνώσεως καὶ ἡ τῆς ἀγάπης, οὕτω συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις γινώσκει καὶ ἀγαπᾷ⁵.

8. **Κοσμολογία· ἡ δημιουργία.** Τὰ ὄντα ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ

¹ Summa theol. 1, qu. 32, art. 1.

² Summa theol. 1, qu. 27, art. 3.

³ Summa theol. 1, qu. 27, art. 2.

⁴ Αὐτ. 1, qu. 27, art. 4.

⁵ Αὐτ. 1, qu. 93, art. 1 καὶ 5.

τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός. Πρὸς καθορισμὸν δὲ τῆς δημιουργίας, ὡς ἐκδέχεται ταύτην ὁ Θωμᾶς, πρέπει νὰ σημειωθῶσι τρία κύρια γνωρίσματα. Πρῶτον μὲν ἀρνείται ὁ φιλόσοφος τὴν προϋπαρξιν τῆς ὕλης, ἐξ ἧς θὰ ἐμορφοῦτο ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὁ κόσμος· ὁ θεὸς ποιεῖ τὰ ὄντα ἐκ τοῦ ἀπολύτου μηδενός, ὥστε παρὰ τὸν θεὸν δὲν τίθεται δευτέρα αἰτία ἀρχὴ (ἢ ὕλη). Δεύτερον δὲ εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνήκει κατὰ φύσιν πρότερον τὸ μὴ εἶναι ἢ τὸ εἶναι, τουτέστιν ἡ δημιουργία καθ' ἑαυτὴν δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ λαμβάνει τὴν ὕπαρξιν ἐξ ἄλλης ἀνωτέρας αἰτίας· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ κόσμος δὲν συμπίπτει τῷ θεῷ ἀλλ' εἶναι διάφορος αὐτοῦ. Τρίτον δὲ τέλος ἡ τῆς δημιουργίας ἔννοια δηλοῖ ὅτι τὸ δημιουργηθὲν οὐ μόνον κατὰ τὴν φύσιν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπηκολούθησε τῷ μηδενί, ὅτι ἄρα ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν¹. Ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός, εἶναι ἀλήθεια οὐ μόνον τῆς πίστεως ἀλλὰ καὶ τοῦ λόγου καὶ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ. Ἡ ἀπόδειξις περιορίζεται εἰς τὰ δύο πρῶτα γνωρίσματα τῆς δημιουργίας καὶ δὲν περιλαμβάνει τὸ τελευταῖον. Δύναται δηλαδή νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὰ δημιουργηθέντα δὲν προήλθον οὔτε ἐκ προϋπαρχούσης ὕλης οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ θεοῦ· δὲν δύναται δ' ὅμως νὰ ἀποδειχθῇ ἀλλ' εἶναι μόνον ἄρθρον πίστεως τὸ ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν². Λοιπὸν τὸ ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ ὡς τῆς πρώτης πάντων αἰτίας. Ἐπειδὴ ὁ θεὸς εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀκροτάτη πάσης ὑπάρξεως αἰτία, ἔπεται ὅτι τὰ ὄντα προέρχονται ἐκ τοῦ θεοῦ οὐ μόνον ἐν μέρει, κατὰ τὸ εἶδος αὐτῶν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὄλον, τ. ἔ. κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην. Ὁ θεὸς ἄρα εἶναι ἡ αἰτία καὶ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης. Ἐὰν ἡ ὕλη προὔπηρχε τῶν ὄντων καὶ μὴ ἐδημιουργεῖτο ὑπὸ τοῦ θεοῦ, δὲν θὰ ἦτο οὐτις ἡ αἰτία παντός ὄντος, ὁπότε ἡ ὕλη δὲν θὰ εἶχεν αἰτίαν τὸν θεόν³. Ὡστε ἡ ὕλη ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Πρὸς δέ, ἐπειδὴ ἐν τῷ θεῷ οὐδεμία ὑπάρχει ὕλη, φανερόν ὅτι αὕτη δὲν ἀπέρρευσε ἐκ τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ μηδενός, τουτέστιν ἐδημιουργήθη. Ἀπλῶς εἰπεῖν ὁ θεὸς ὡς καθαρὰ ἐνεργεια ἐνεργεῖ συμφώνως τῇ ἑαυτοῦ οὐσίᾳ, τουτέστιν ἄγει εἰς τὴν ὕπαρξιν τὸ ὄλον ὃν κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ· καὶ τοῦτο εἶναι ἡ δημιουργία⁴.

¹ In 1. sent. 2, dist. 1, qu. 1, art. 1.

² Ἐνθ. ἀνωτ.

³ Contr. gent. 2, 16. Summa theol. 1, qu. 45, art. 2.

⁴ Contr. gent. 2, 16. Ὁ Θωμᾶς ἐντόνως ἀποκρούει τὴν δοξασίαν, καθ'

Καὶ ἡ μὲν ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργία δύναται, ὡς εἴρηται, νὰ ἀποδειχθῇ ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ δημιουργία μετὰ τὸ μηδὲν (post nihilum). Δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, ἐνθ' πρότερον ἦτο μηδὲν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἀδυνατεῖ ὁ νοῦς νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος ὡς τοιοῦτος ἔλαβεν ἀρχήν. Αἱ ἀποδείξεις, λέγει, αἱ ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου προσαγόμεναι δὲν εἶναι ἰσχυραὶ καὶ ἀναντίρρητοι. Οὕτω π. χ. ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ἐκ τοῦ μηδενός (ex nihilo) συνάγεται ἀμέσως τὸ μετὰ τὸ μηδὲν (post nihilum), δὲν εἶναι ὀρθός· διότι ἡ τῆς δημιουργίας ἐκ τοῦ μηδενός ἔννοια περιέχει τοῦτο μόνον, ὅτι τὸ μηδὲν προηγείται τοῦ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν¹. Ἐτέραν ἀπόδειξιν ἐπάγονται τήνδε· ἐὰν ὁ κόσμος ἦτο ἀναρχος, ἡ τῆς γενέσεως σειρὰ θὰ ἐχώρει πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἀπειρον (regressus in infinitum), ὅπερ ἄτοπον. Πρὸς ταύτην ἀντιλέγει ὁ Θωμᾶς ὅτι ἡ εἰς τὸ ἀπειρον ἐπιστροφή εἶναι ἄτοπος μόνον ἐπὶ τῶν διαμέσων αἰτίων καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀπολύτου αἰτίας². Ἐτι δὲ λέγουσιν ὅτι ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ἀτιδιότητος θὰ προήρχετο ἀπειρος τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἀριθμὸς, ὅπερ ἄτοπον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν θεωρεῖται ὀρθή· διότι πρῶτον μὲν δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἐδημιούργησεν ἀπειρον ἀριθμὸν ὄντων· ἔπειτα δὲ καὶ τεθέντος ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον ἐνδέχεται τὰ μὲν ἀλλὰ ὄντα νὰ ἐδημιουργήθησαν αἰτίδια τὸ δὲ ἀνθρώπινον γένος νὰ ἔλαβεν ἀρχήν³. Καὶ ὅπως δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν, οὕτω πάλιν δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ τὸ ἐναντίον, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀναρχος. Ἐὰν ὁ κόσμος ἦτο κατ' ἀνάγκην ἀναρχος, θὰ ὑπῆρχε κατ' ἀνάγκην. Ἀλλὰ πόθεν προκύπτει τῷ κόσμῳ ἡ ἀνάγκη; Βεβαίως ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κόσμου ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ὁ μὲν κόσμος ὢν δημιουργήμα ἔχει ἄλλην αἰτίαν καὶ εἶναι ὡς τοιοῦτος τυχαῖος. Ὁ δὲ θεὸς πάλιν, ἡ δρωσα αἰτία, δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἀνάγκην ἀλλὰ ποιεῖ τὸν κόσμον μετ' ἀπολύτου ἐλευθερίας, ὥστε τὰ δημιουργήματα δὲν ὑπάρχουσι κατ' ἀνάγκην· οὐδ' εἶναι τὰ δημιουργήματα ἀναγκαῖος σκοπὸς τῆς θείας ἐνεργείας, διότι αὕτη τὸν σκοπὸν ἔχουσα ἐν αὐτῷ τῷ θεῷ δὲν ἔχει χρεῖαν τῶν δημιουργημάτων ἀλλ' εἶναι ἄνευ τούτων τελειο-

ἦν ἡ δημιουργία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ θεοῦ οὐχὶ ἀμέσως ἀλλὰ διὰ διαμέσων αἰτίων. Summa theol. 1, qu. 45, art. 5.

¹ In 1. sent. 2, dist. 1, qu. 1, art. 5. De aetern. mundi 525.

² Contr. gent. 2, 38. Summa theol. 1, qu. 46, art. 2.

³ Summa theol. 1, qu. 46, art. 2.

τάτη. Ὅποτε λοιπὸν ὁ κόσμος δὲν ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην, δὲν δύναται νὰ ῥηθῆ ὅτι εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀναρχος. Πᾶσαι δ' αἱ πρὸς τοῦτο προσαγόμεναι ἀποδείξεις ὀρμῶνται ἀπὸ πλημμελῶν ἀρχῶν καὶ οὐδεμίαν ἔχουσι δύναμιν ¹.

Τούτων οὕτως ἐχόντων δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῆ οὔτε ὅτι ὁ κόσμος κατ' ἀνάγκην εἶναι ἀναρχος οὔτε πάλιν ὅτι κατ' ἀνάγκην ἔχει ἀρχήν. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἔχει, ὡς καὶ τοῦναντίον ὅτι ἔχει ἀρχήν. Ποτέρα τῶν δυνατῶν τούτων ὑποθέσεων εἶναι ἀληθής, ἀδυνατεῖ ὁ νοῦς νὰ ἀποφάνηται. Διὸ πρὸς διασάφησιν τοῦ πράγματος ἐσμὲν ἠναγκασμένοι νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν πίστιν. Ἡ ἀπόφανσις ἄρα, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν, εἶναι ἀπλῶς ἄρθρον πίστεως ².

9. Σκοπὸς τῆς δημιουργίας· θεία πρόνοια. Ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία εἶναι προῖον ἐλευθέρως τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ ἔξω ἐνεργείας. Ἄλλ' ὁ θεὸς ἐνεργεῖ πρὸς τὰ ἔξω διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ νοῦ διεπομένης βουλήσεως αὐτοῦ, ἣτις εἶναι ὅλως ἐλευθέρω. Ὅθεν συνάγεται ὅτι ἡ δημιουργία εἶναι ἔργον τῆς θείας βουλήσεως καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι ἀπολύτως ἐλευθέρω. Οὐχὶ λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης ἀλλὰ μετ' ἐλευθέρως βουλήσεως δημιουργεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον ³. Διέπει καὶ κυβερνᾷ τὸν κόσμον ὡς ὅλον καὶ πάντα τὰ τοῦ κόσμου ἄγει εἰς τὸν οἰκεῖον σκοπόν. Σκοπὸς δὲ τῆς δημιουργίας εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῆς θείας τελειότητος καὶ ἀγαθότητος, ἧς κοινωνὰ καὶ μέτοχα ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ὁ θεὸς τὰ δημιουργήματα. Ὁ θεὸς διακοσμεῖ καὶ κατευθύνει πάντα πρὸς τὸν ὠρισμένον σκοπόν· καὶ τοῦτο εἶναι ἡ πρόνοια. Οὐ μόνον ἄρα δημιουργεῖ ἀλλὰ καὶ διατηρεῖ καὶ κινεῖ τὰ ὄντα διὰ τῆς νοήσεως αὐτοῦ καὶ βουλήσεως εἰς τὸν οἰκεῖον σκοπόν, ἥτοι εἶναι ἡ πάντων κρατοῦσα πρόνοια ⁴. Αὕτη δὲν στοχάζεται μόνον τοῦ καθόλου ἀλλὰ καὶ τῶν καθ'

¹ Διατείνονται τινες ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰδιος καὶ ἐπομένως ἀναρχος, διότι καὶ ἡ τοῦ θεοῦ ἐνεργεία εἶναι αἰδιος. Ἄλλ' ἐκ τῆς αἰδιότητος, λέγει, τῆς ἐνεργείας οὐδαμῶς συνάγεται ἡ αἰδιότης τοῦ ἀποτελέσματος· διότι ὁ θεὸς ἐνεργεῖ πρὸς τὰ ἔξω διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς τὰ ἔξω γίνεται μόνον καθ' ὅσον ὁ θεὸς νοῦς ὀρίζει καὶ ἡ θεία βούλησις κελεύει· ὁ θεὸς λοιπὸν ὀρίζει οὐ μόνον τὴν τοῦ κόσμου ὑπαρξιν ἀλλὰ καὶ τὴν διάρκειαν. *Contr. gent.* 2, 31. 32. 35.

² *Summa theol.* 1, qu. 46, art. 5 «mundum incepisse (initium deirationis habuisse) sola fide tenetur».

³ *De pot.* qu. 3, art. 15.

⁴ *Contra gent.* 3, 64—66.

ἕκαστον· εὐλόγως, διότι τὸ καθόλου ὑπάρχει μόνον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον. Ἐπὶ πάντα λοιπὸν τὰ ἐπὶ μέρους ἐκτείνεται ἡ θεία πρόνοια καὶ δὴ οὐχὶ ἐμμέσως ἀλλ' ἀμέσως ¹. Ἐντεῦθεν εὐνόητον ὅτι ὁ κόσμος διέπεται καὶ κυβερνᾶται κατὰ τρόπον ἄριστον καὶ τελειότατον. Καὶ ἡδύνατο μὲν ὁ θεὸς νὰ ποιήσῃ τὸν κόσμον ἔτι βελτίονα καὶ τελειότερον ἢ νῦν ἔχει, ὅποτε ἡδύνατο καὶ πλείονα γένη ὄντων νὰ δημιουργήσῃ καὶ τὰ ὑπάρχοντα τελειότερα νὰ καταστήσῃ. Ἀλλὰ θεωρουμένης ὅμως τῆς τάξεως τοῦ σύμπαντος ἐν σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν δὲν ἡδύνατο ὁ κόσμος νὰ εἶναι βελτίον, διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔχη σκοπὸν ὑψηλότερον ². Ἀλλὰ πῶς ποτε πρὸς τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην τοῦ κόσμου διάταξιν καὶ τὴν θεϊαν πρόνοιαν συμβιβάζεται ἡ ὑπαρξὶς τοῦ κακοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποκρινόμενος ὁ Θωμᾶς λέγει ὅτι ἡ θεία πρόνοια δὲν ἐπιτάσσει νὰ λείπῃ ἀπὸ τοῦ κόσμου τὸ κακόν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου μάλιστα ἢ τοῦ κόσμου τελειότης ἀπῆται διαφόρους βαθμοὺς ἀγαθότητος ἐν τοῖς δημιουργήμασι καὶ παντοῖα γένη καὶ εἶδη αὐτῶν. Ὅποτε ἡ θεία πρόνοια ποιεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν τοῦ κόσμου τελειότητα, ἔπρεπε νὰ μὴ ἀποκλείῃ ὅλως ἀπὸ τῆς δημιουργίας τὸ κακόν. Ἡ ἐμφρων ἄρα διάταξις ἐπιβάλλει ὅπως ὁ διακοσμητὴς ἐπιτρέπῃ τῆδε κακεῖ τὸ ἀτελές, δι' οὗ ἡ ἀγαθότης καὶ τελειότης τοῦ ὅλου ξεαίρεται. Προσθετήτω ὅτι πολλὰ ἀγαθὰ ἐν τε τῷ ἠθικῷ καὶ τῷ φυσικῷ κόσμῳ θὰ ἔλειπον, εἰ μὴ ὑπῆρχε τὸ κακόν. Οὕτω π. χ. ἐκ τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν παθημάτων ἀναφαίνεται ἡ ὑπομονή, ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ ἐτέρου προέρχεται ἡ γέννησις τοῦ ἄλλου ³. Ἀπλῶς εἰπεῖν τὸ κακόν ὑπάρχει, ἵνα ὑπηρετῆ εἰς τὸ ἀγαθόν.

10. Τὰ παντοῖα δημιουργήματα. Ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν ἐν οὐδεμίᾳ χρόνῳ στιγμῇ δύναται νὰ ὑπάρχῃ, διότι καθ' ἑαυτὴν λαμβανόμενη εἶναι ψιλή δύναμις. Ἡ ὕλη ἄρα ὡς τοιαύτη δὲν ὑπάρχει πρὸ τῶν πραγματικῶν σωμάτων· τὸ ἄμεσον τῆς δημιουργίας προῖον δὲν εἶναι ἡ ὕλη μόνη ἀλλ' ἡ ὕλη μετὰ τοῦ εἶδους, τὸ συναμφοτέρον ⁴. Ὑπάρχουσι δὲ διάφορα γένη σωματικῶν ὄντων καὶ ἐν ἐκάστῳ γένει πολλὰ καὶ διάφορα ἄτομα. Τὸ μὲν πλῆθος τῶν γενῶν ἤρτηται, ὡς ἤδη γινώσκουμεν, ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μορφῶν (*formae*), τὸ δὲ τῶν ἀτόμων ἐκ

¹ *Αὐτ.* 3, 75—78. *De verit.* qu. 5, art. 3—7.

² *Contra Gent.* 1, 66. *In 1. sent.* 1, dist. 44, qu. 1, art. 2.

³ *Contra gent.* 3, 71.

⁴ *Αὐτ.* 2, 43.

της materia signata¹. Ἄλλ' ἢ πρώτη αἰτία τοῦ πλήθους καὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ὄντων ὑπάρχει αὐτὸς ὁ θεός. Ὁ θεὸς ὡς ἡ τελειοτάτη δρῶσα αἰτία ποιεῖ τὸ ἀποτέλεσμα ὅμοιον αὐτῷ, ἐφ' ὅσον ἡ δημιουργομένη φύσις εἶναι δεκτικὴ τῆς ὁμοιότητος· τοιαύτην δ' ὁμοιότητα ἀποκαλύπτουσι μόνον τὰ πολλὰ καὶ διάφορα γένη καὶ εἴδη τῶν δημιουργημάτων. Ἐπειτα δὲ ὁ κόσμος ὡς τέλειος ἔπρεπε νὰ ἔχη καλὴν τάξιν, ἣν ποιεῖ οὐχὶ ἐν ἀλλὰ πολλὰ καὶ παντοῖα γένη ὄντων².

Ἡ τελειότης τοῦ κόσμου ἀπαιτεῖ ἵνα ἡ δημιουργία μὴ περιορίζεται εἰς μόνον τὰ σωματικὰ ἀλλὰ περιλαμβάνη καὶ νοερὰ ὄντα· διότι τότε μόνον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τέλειον, ὅταν ἐπιστρέφῃ εἰς τὸ ἑαυτοῦ αἷτιον. Καὶ ὁ κόσμος λοιπὸν ἐπιστρέφει εἰς τὸν θεόν, ὅταν ἔχη ὄντα ὅμοια ἐκείνῳ κατὰ τὴν φύσιν, τουτέστι νοερὰ. Ἐπειτα δὲ ἡ τοῦ κόσμου τελειότης ἀπαιτεῖ ὄντα, ἅτινα ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸν θεὸν οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς φύσεως ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἡ ἐνεργεια αὕτη εἶναι οὐδεμία ἄλλη παρὰ τὴν γνῶσιν καὶ βούλησιν, οἷα καὶ ἐν τῷ θεῷ ἐνυπάρχει. Ἀλλὰ γνῶσιν καὶ βούλησιν ἔχουσι μόνον τὰ νοερὰ ὄντα. Ἀπαιτεῖται ἄρα ὑπὸ τῆς τοῦ κόσμου τελειότητος ἡ ὑπαρξίς ἐν αὐτῷ ὄντων νοερῶν³. Ὄθεν πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ ἐνὶ⁴ δεδημιουργημένῳ κόσμῳ δύο τάξεις, τὴν μὲν τῶν νοερῶν τὴν δὲ τῶν σωματικῶν ὄντων. Τὰ σωματικὰ τάσσονται εἰς διαφόρους κατὰ γένη καὶ εἴδη βαθμίδας, ὧν τὴν κατωτάτην κατέχουσι τὰ ἀπλὰ σώματα, τὰ στοιχεῖα. Ταῦτα εἶναι ἡ βᾶσις τῶν συνθέτων σωμάτων, ἅτινα πάλιν εἶναι ὡς ὕλη πρὸς τὴν τῶν φυτῶν ψυχὴν. Ἡ δὲ φυτικὴ ψυχὴ εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς αἰσθητικῆς καὶ αὕτη τέλος τῆς νοητικῆς ψυχῆς. Οὕτως ἔχομεν ἐν βαθμιαίᾳ διαδοχικῇ σειρᾷ τὰ στοιχεῖα, τὰ σύνθετα σώματα, τὰ φυτά, τὰ ζῶα, τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλως δ' ἔχει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὰ ὄντα τὰ νοερὰ. Ταῦτα δὲν διακρίνονται κατὰ γένη καὶ εἴδη ἀλλ' ἀποτελοῦσιν ἐν γένος ἄνευ διαφορῶν εἰδῶν, καθ' ὅσον ἕκαστον νοερὸν ὄν ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸ ἴδιον εἶδος (species)⁵. Τὰ νοερὰ ὄντα ἴστανται ἕνεκα τῆς φύσεως αὐτῶν ἐγγύτατα

¹ Αὐτ. 2, 39 «Specierum distinctio est a forma, singularium autem ejusdem speciei a materia».

² Αὐτ. 2, 45.

³ Ἐνθ. ἀνωτ.

⁴ Διὰ λόγους τεολογικοῦς ἀποκρούει ὁ Θωμᾶς τὴν ὑπαρξίν πολλῶν κόσμων. De caelo et mundo. 1, 19.

⁵ Contra gent. 2, 93. 3, 22. De ente [et essentia. 5] «Quot sunt ibi individua, tot sunt ibi species».

τῷ θεῷ καὶ κινουσι τὰ ὑποδεέστερα. Τὰ δὲ ὅλως⁶ σωματικὰ ὄντα κινουῦνται διὰ τῶν ἀνωτέρων καὶ ἢ τῶν ἐπιγειῶν κινήσεως ἤρηται ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεως⁷. Οὕτω δὲ τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἀπηρτισμένον καὶ ἑναρμόνιον σύστημα⁸· αἱ οὐράναι σφαῖραι κινουῦνται οὐχὶ διὰ τῶν οἰκείων ψυχῶν ὡς εἰδῶν ἀλλὰ διὰ νῶν, οἵτινες συνάπτονται πρὸς ἐκείνας ἔξωτερικῶς⁹.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὄντων προσήκει ἀκριβέστερος νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ ἰδία τῶν ἀνθρώπων.

11. **Οἱ ἄγγελοι.** Οἱ ἄγγελοι εἶναι τὰ πρωϊαίτατα καὶ ὑπέρτατα δημιουργήματα καὶ ἔχουσι τὸ «εἶναι» οὐχὶ δι' ἑαυτῶν ἀλλὰ παρὰ τοῦ θεοῦ, οὕτως ὥστε ὑπάρχει αὐτοῖς διακεκριμένη ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπαρξίς· ἀλλ' ὡς καθαρῶς νοερὰ ὄντα δὲν συνίστανται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους⁴. Ἐὰν

¹ Ὁ πρῶτος οὐρανὸς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὰ πράγματα τῆς γῆς· ἔχει ῥοπήν ἐπὶ τὸ σῶμα ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου Summa theol. 1, qu. 115, art. 3.

² Αἱ κοσμολογικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ δοξασαί τοῦ Θωμᾶ ἔχουσι κατὰ τὸν Duhem ὡδέ πως: Ὑπάρχουσι δύο κύρια ὄντων τάξεις, τὸ μὲν αἱ χωρισταὶ οὐσαί (substantiae separatae), ἀγαλλοίωτοι καὶ ἀίδιοι, κινουσαὶ τοὺς ἀστέρους, τὸ δὲ τὰ γεννητὰ καὶ φθαγρὰ στοιχεῖα. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκονται αἱ οὐράναι οὐσαί (substantiae caelestes) μετέχουσαι τῆς φύσεως ἐκείνων ἀμφοτέρων· διὸ καὶ κινουῦνται διττὴν κίνησιν, τὴν μὲν ἐτέραν (αἰτίαν τῆς ἀίδιου διαρκείας) κυκλικὴν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς περὶ τοὺς πόλους τοῦ κόσμου, τὴν δ' ἄλλην (αἰτίαν τῶν μεταβολῶν) περιστροφικὴν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὰς καθέτους τῆς ἐκλειπτικῆς. Τῆς μὲν πρώτης κινήσεως μετέχουσι πάντα τὰ οὐράνια σώματα, τῆς δὲ δευτέρας αἱ διάφοροι σφαῖραι κατὰ βαθμὸν τῆς τελειότητος αὐτῶν καὶ δὴ καὶ τοσοῦτω ἕλαττον ὅσῳ τελειότεραι εἶναι· ἀλλ' ὁ ἕνατος οὐρανός, ἐγγύτατος πρὸς τὰς χωριστὰς οὐσας, εἶναι ὅλως ξένος τῆς κινήσεως ταύτης.

³ Summa theol. 1, qu. 70, art. 3. «Ad hoc autem quod moveat, non oportet quod uniatur ei ut forma sed per contactum virtutis, sicut motor uniatur mobili». Σημειῶδες δ' ὅτι ὁ Θωμᾶς ποιεῖται περὶ τούτων λόγον κατὰ τρόπον ὑποθετικόν καὶ ἀντιρρήσεων ἐπιδεικτικόν, πρβλ. In lib. II de caelo et mundo, lect. 27 καὶ Summa theol. 1, qu. 70 art. 3.

⁴ Ἡ ὑπόθεσις ὅτι πάντα τὰ ὄντα μετέχουσι μιᾶς καθολικῆς ὕλης, εἶναι ἀνυπόστατος, ὅποτε δὴ τὰ οὐράνια σώματα δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν τοῖς ὑπὸ τὴν σελήνην ὕλην. In 1. sent. 2, dist. 12, qu. 1. Τὰ καθὰ πνεύματα σύγκεινται οὐχὶ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους ἀλλὰ ἐξ εἶδους καὶ «εἶναι». Summa theol. 1, qu. 75, art. 5. act. 4. «In substantiis vero intellectualibus est compositio ex actu et potentia; non quidem ex materia et forma sed ex forma et esse participato».

τὰ νοερά ὄντα εἶχον ὕλην, αὕτη πάντως θὰ διέφερε τῆς τῶν σωματικῶν ὕλης· οὕτω δὲ ἡ καθόλου ὕλη θὰ διεκρίνετο εἰς δύο, εἰς τὴν σωματικὴν καὶ εἰς τὴν νοερὰν ὕλην. Ἄλλ' ὡς διακρινόμενη ἡ ὕλη εἰς μέρη θὰ εἶχε ποσόν. Ὡστε τὰ νοερά ὄντα θὰ ὑπήγοντο εἰς τὴν τοῦ ποσοῦ κατηγορίαν, ὅπερ ἀντίκειται τῇ ἐννοίᾳ αὐτῶν¹. Οἱ ἄγγελοι λοιπὸν εἶναι καθαρὰ εἶδη, πάσης ὕλης ἄμοιρα. Διὸ καὶ ἡ κατὰ τόπον σχέσις αὐτῶν διαφέρει τῆς τῶν σωματικῶν ὄντων. Οἱ ἄγγελοι δηλαδὴ ὡς δημιουργημένα καὶ πεπερασμένα ὄντα δὲν εἶναι, ὡς ὁ θεός, πανταχοῦ ἀλλ' ἐν ὁρισμένῳ τόπῳ παρόντες. Ἐνῶ ὅμως τὰ σώματα κατέχουσιν ἕνεκα τοῦ διαστατοῦ μοῖραν τινα ἐν τῷ τόπῳ καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιέχονται, οἱ ἄγγελοι κατέχουσι κατὰ τὸ ποσὸν τῆς δυνάμεως (quantitas virtutis) τοιαύτην ἐν τῷ τόπῳ θέσιν ὥστε δὲν περιέχονται ἀλλὰ πως περιέχουσι τὸν τόπον². Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχουσιν ὅλως τῶν τοπικῶν περιορισμῶν ἐλεύθεροι, δὲν δύνανται ἕκαστος νὰ εὐρίσκηται συγχρόνως ἐν πολλοῖς τόποις οὐδὲ πλείονες ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ³. Οἱ ἄγγελοι ὡς πάσης μὲν ὕλης ἀπηλλαγμένοι εἶναι κατὰ φυσικὸν λόγον ἀδιάφθοροι καὶ ἀνώλεθροι⁴, ὡς καθαρῶς δὲ πνευματικὰ ὄντα διάγουσιν ὅλως πνευματικὸν βίον καὶ ἔχουσι γνῶσιν καὶ βούλησιν. Ἡ τούτων γνῶσις εἶναι αἰδίου νοητικῆς ἐνέργεια⁵, δι' ἧς τὴν ἰδίαν αὐτῶν οὐσίαν τελείως διορῶσιν. Ἀλλὰ καὶ τὰ διάφορα αὐτῶν ἀνώτερα τε καὶ κατώτερα ὄντα γινώσκουσι πλὴν ὅτι ζητῶσι πρὸς τοῦτο ἐννοιῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐμποιουμένων⁶. Γινώσκουσι δὲ οὐ μόνον τὰ καθόλου ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστον· τὸ μέλλον καθ' αὐτὸ εἶναι γνῶριμον μόνῳ τῷ θεῷ, τοῖς δ' ἄγγελοις δύνανται νὰ γνωσθῇ ἀπλῶς δι' ἀποκαλύψεως⁷. Καὶ τὸν θεὸν

¹ Summa theol. I, qu. 50, art. 2.

² Summa theol. I, qu. 52, art. 1. «Angelus dicitur esse in loco corporeo non ut contentum sed ut continens aliquo modo».

³ Ἐνθ. ἀνωτ. art. 2 καὶ 3.

⁴ Αὐτ. qu. 50, art. 5. Ἡ παῦσις τῆς ὑπάρξεως τῶν πνευματικῶν ὄντων θὰ προήρχετο μόνον ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅστις ὡς δημιουργὸς θὰ ἀπεστρέφει αὐτὰ τὸ εἶναι. Αὐτ. qu. 75, art. 6. «cum dicitur aliquid vertibile in nihil non importatur in creatura potentia ad non esse sed in creatore potentia ad hoc quod esse non influat».

⁵ Ἡ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἰδιάζουσα διάκρισις τῆς δυνάμει καὶ ἐνέργειᾳ νοήσεως δὲν ἰσχύει ἐπὶ τῶν ἀγγέλων, ὧν ἡ νόησις εἶναι ἀεὶ καθαρὰ ἐνέργεια· Contra gent. 2, 96.

⁶ Αὐτ. 2, 97. Summa theol. I, qu. 56, art. 1. qu. 55, art. 1 καὶ 2. De verit. qu. 8, art. 7.

⁷ Summa theol. I, qu. 57, art. 1 καὶ 2.

ἔτι δύνανται νὰ γνωρίσωσι διὰ τῆς ἐνυπαρχούσης αὐτοῖς εἰκόνας ἐκεῖνου¹. Ἐχόντες ἐλευθερίαν βουλήσεως κέκτηνται διττὴν ἀγάπην, φυσικὴν καὶ προαιρετικὴν· καὶ δι' ἐκείνης μὲν ἐφίενται τῆς εὐδαιμονίας διὰ δὲ ταύτης τῶν προσφύρων εἰς τὴν εὐδαιμονίαν μεθόδων. Ἡ προαιρετικὴ καὶ ἐλευθέρα ἀγάπη ἔχει τριπλῆν ἀναφορὰν καὶ εἶναι ἀγάπη τῶν ἀγγέλων πρὸς ἑαυτούς, ἀγάπη πρὸς ἄλλα ἔλλογα ὄντα καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν θεόν².

Οἱ ἄγγελοι ἅμα δημιουργηθέντες δὲν ἔλαβον τὴν ὑπὲρ φύσιν μακαριότητα ἀλλ' ἔμελλον νὰ τύχωσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰς τὸν θεὸν ὑποταγῆς. Καὶ ταῦτα ἄλλοι μὲν ἐποίησαν καὶ ποιήσαντες ἀπέλαυσαν τῆς μακαριότητος, ἄλλοι δὲ ἠρνήθησαν καὶ εἰς κατάκρισιν περιέπεσον. Ἐκεῖνοι ἀνυψώθησαν εἰς γνῶσιν ἀνωτέραν ἢ κατὰ τὰς ἑαυτῶν φυσικὰς δυνάμεις· διὸ οὐ μόνον γινώσκουσι τὸν θεὸν ἀμέσως ἀλλὰ καὶ θεῶνται ἐν τῷ θεῷ Λόγῳ τὰς τῶν ὄντων ἰδέας³. Εἰρησθῶ δ' ὅτι διακρίνει ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἐννέα ἀγγέλων τάξεις, ὧν ἀκροτάτη εἶναι ἡ τῶν Σαραφείμ, ἔχουσα ἐπόμενα τὰ Χερουβείμ, τοὺς Θρόνους, τὰς Κυριότητας, τὰς Δυνάμεις, τὰς Ἐξουσίας, τὰς Ἀρχάς, τοὺς Ἀρχαγγέλους καὶ τοὺς Ἀγγέλους. Ἐκάστη αὐτῶν μεταβιβάζει εἰς τὴν κατωτέραν τὰ νοητὰ εἶδη, τὴν μοῖραν τοῦ θεοῦ φωτός⁴. Εἰς τὴν κατωτέραν τῶν ἀγγέλων τάξιν ἀκολουθοῦσιν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί⁵.

12. **Ἀνθρωπολογία· φύσις καὶ ἀθανασία τῆς ψυχῆς.** Ψυχὴ καθόλου εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἐν τοῖς ὑπὸ τὴν σελήνην ζῶσι⁶. Ζωὴν δὲ κέκτηται ὅ,τι ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως⁷. Τῆς ζωῆς λοιπὸν ταύτης ἀρχὴ εἶναι ἡ ψυχὴ. Καὶ ἐπειδὴ

¹ Summa theol. I, qu. 56, art. 3.

² Αὐτ. I, qu. 59, art. 2. qu. 60, art. 1—5.

³ Summa theol. I, qu. 62, art. 1. De verit. qu. 8, art. 4.

⁴ Ἀνὰ τρεῖς αἱ εἰρημένα τάξεις ἀποτελοῦσι μίαν ἱεραρχίαν· ὅθεν οἱ ἄγγελοι ἀπαρτίζουσιν ἐν συνόλῳ τρεῖς ἱεραρχίας. Contra gent. 3, 80. Summa theol. I, qu. 108, art. 1—6.

⁵ Contra gent. 3, 81.

⁶ Summa theol. I, qu. 75, art. 1 «Anima dicitur primum principium vitae in his, quae apud nos virunt». Opusc. 43, 1 «Anima est primum principium vitae in istis rebus inferioribus».

⁷ De verit. qu. 4, art. 8. «Illud enim proprie vivere dicimus, quod in se ipso habet principium motus vel operationis cujuscumque». De anima 2, lect. 5.

ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀρχὴ πάσης ζωῆς, ὅποτε οἱ ἄγγελοι ζῶσι χωρὶς νὰ ἔχωσι ψυχὴν, ὁρίζεται ὡς πρώτη ἀρχὴ τῆς ζωῆς φυσικῶν ὀργανικῶν ὄντων, οἷα εὐρίσκονται ἐν τῇ ὑπὸ τὴν σελήνην χώρα¹. Τοιαύτη οὕσα ἡ ψυχὴ πρέπει βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη ἐνέργεια (actus primus) τοῦ φυσικοῦ ὀργανικοῦ σώματος². Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς διάφοροι εἶναι τῆς ζωῆς αἱ βαθμίδες, τρία πρέπει καὶ τῆς ψυχῆς νὰ διακριθῶσι τὰ εἶδη, τ. ἔ. ψυχὴ φυτικὴ καὶ ψυχὴ ζῴου καὶ ψυχὴ ἀνθρωπίνη³. Ἡ ψυχὴ καθόλου δὲν εἶναι σῶμα ἀλλ' αἴθερος οὐσία· διότι εἶναι ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ εἶδος τοῦ σώματος. Ἐπειτα δὲ πᾶν σῶμα ὡς τοιοῦτον ἔχει μέρη καὶ προϋποθέτει ἀρχὴν συνάπτουσαν αὐτὰ εἰς ἐνότητα· ἡ ἀρχὴ αὕτη (ἡ ψυχὴ) εἶναι αἴθερος, διότι ἄλλως θὰ προϋπέθετε ἑτέραν ἀρχὴν καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Ἐξέως ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν τῷ ὅλῳ σώματι καὶ ἐπομένως ἀσώματος, διότι δύο σώματα δὲν ὑπάρχουσι συγχρόνως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ⁴. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ προϊὼν τῆς μείξεως τῶν τοῦ σώματος στοιχείων, οἷον ἁρμονία ἢ διάθεσις τοῦ σώματος ἄλλως τε καὶ διότι δὲν ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, αὔξησιν καὶ ἐλάττωσιν⁵. Εἰ καὶ εἶναι αἱ ψυχαὶ ἀσώματοι, ὅμως δὲν ὑπάρχουσι πᾶσαι ἄνευ τοῦ σώματος. Αἱ μὲν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων ψυχαὶ εἶναι μὲν διάφοροι τοῦ σώματος, οὐ ὑπάρχουσιν εἶδος καὶ ἐνέργεια, ἀλλ' ἐν ταῖς λειτουργίαις αὐτῶν συνάπτονται ὅλως τῇ σωματικῇ ὕλη. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ οὐ μόνον αἴθερος εἶναι ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα ὑπόστασις. Ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, ἥτοι ἡ νόησις, εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν σωματικῶν ὀργάνων, ἀποδεικνύει ὁ Θωμᾶς ἀκολουθῶν τῷ Ἀλβέρτῳ. Ἐάν, λέγει, ἡ νόησις ἦτο σωματικὴ ἐνέργεια, θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ γνῶσις τῶν καθόλου καὶ γενικῶν. Ὅποτε δὲ ἡ νόησις εἶναι ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ τῶν ὀργάνων ἀνεξάρτητος ἐνέργεια, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ αἰτία αὐτῆς, ἡ ψυχὴ, εἶναι ὡσαύτως διάφορος τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ὄν αἴθερον⁶. Ὅτι

¹ Ἐν τῷ ζῴων ὀργανισμῷ ἐνεργοῦσι πολλὰ μέλη ὡς ἀρχαὶ τῆς ζωῆς. Ὁ ὀφθαλμὸς φέρ' εἰπεῖν εἶναι ἀρχὴ τῆς ὁράσεως, ἡ καρδιά τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος· δὲν καλοῦνται ὅμως ταῦτα ψυχὴ, διότι δὲν ἐνεργοῦσιν ἐξ ἑαυτῶν ἀλλὰ δι' ἑτέρου. τουτέστι τῆς ψυχῆς. Ἐντεῦθεν νοεῖται ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ ψυχὴ ὀρίσθη ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Opusc. 43, 1.

² Summa theol. 1, qu. 75, art. 1.

³ Αὐτ. qu. 18, art. 3.

⁴ Contra gent. 2, 65.

⁵ Αὐτ. 2, 64.

⁶ Summa theol. qu. 75, art. 2 καὶ 3.

ἡ νόησις δὲν εἶναι σωματικὴ ἐνέργεια, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἑαυτὴν· στρεφόμενη εἰς ἑαυτὴν (αὐτοσυνειδησία) μαρτυρεῖ ὅτι εἶναι πνευματικὴ ἐνέργεια καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ψυχὴ, ἡ ἀρχὴ τῆς νόησεως, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πνευματικὸν ὄν¹. Ἡ ψυχὴ ὡς πνευματικὸν καὶ νοητικὸν ὄν εἶναι ἀσώματος καὶ αἴθερος ὑπόστασις, ἀσώματος καὶ καθαρὸν εἶδος. Τοιαύτη οὕσα ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλή² καὶ ἀφθαρτος. Διότι ἡ φθορὰ ἐγκρατεῖται ἐν τῷ χωρισμῷ τοῦ εἶδους ἀπὸ τῆς ὕλης, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ οὐδεμίαν ἔχουσα σύνθεσιν ὕλης καὶ εἶδους εἰς οὐδεμίαν εὐλόγως ὑπόκειται φθορᾷ³. Ἐπειτα δὲ τὸ εἶδος εἶναι, ὡς γνωστόν, ἐκάστῳ ἡ αἰτία τοῦ «εἶναι», διότι διὰ τοῦ εἶδους εἶναι ἕκαστον πραγματικόν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὑφίσταται τὸ εἶδος, εἶναι τὸ ὄν, εἰς ὃ ἀνήκει ἐκεῖνο, πραγματικόν. Ἀφοῦ δὲ τὸ εἶδος εἶναι τὸ ὄν, δὲν δύναται τὸ παράπαν νὰ ἀποβάλλῃ τὸ «εἶναι». Καὶ ἡ ψυχὴ ἄρα ὡς τοιοῦτον εἶδος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀφθαρτος⁴. Προσθετήτω ὅτι τὸ εἶδος θὰ ἐφθείρετο ἢ ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως ἢ ἕνεκα τῆς φθορᾶς τοῦ οἰκείου φορέως ἢ τέλος ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως δρώντος αἰτίου. Ἐκ πάντων ὅμως τούτων οὐδὲν συμβαίνει τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ· διότι αὕτη οὔτε ἀντίθεσιν ἔχει καθὰ αἴθερος οὔτε ὡς φορέα τὸ σῶμα καθὰ διάφορος αὐτοῦ οὔτε τέλος δύναται νὰ ὑποστῇ ἔλλειψιν τῆς αἰτίας, ὅποτε ἔχει τοιαύτην μίαν μόνην, τὴν αἰτίον αἰτίαν⁵. Πρὸς δ' ἔτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀρετὴ, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοῦ ἀνθρώπου τὴν τελείωσιν, ἀπαιτοῦσιν ἀπόλυσιν καὶ χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ σωματικοῦ. Ἀλλ' ὅ,τι ποιεῖ τὴν τελείωσιν, τοῦτο ἀδύνατον νὰ ἀπεργάζεται τὴν φθορᾷ. Ὡστε ὁ ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸς τῆς ψυχῆς τελειοῖ, δὲν φθείρει αὐτήν. Ἡ ψυχὴ ἄρα εἶναι

¹ Contra gent. 2, 49. Πρὸς τὴν ἐνστάσιν ὅτι ἀτονία καὶ ἀσθένεια τοῦ σώματος διακωλύει τὴν νόησιν παρατηρεῖ ὁ Θωμᾶς ὅτι τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ νόησις εἶναι σωματικὴ ἐνέργεια· τοῦ πράγματος αἰτία εἶναι αὕτη, ὅτι ἡ αἰσθησις ἀδυνατεῖ διὰ τὴν τῶν ὀργάνων ἀσθένειαν νὰ πορίσῃ προσηκόντως τὴν νόησιν τὰς κατ' αἰσθησιν παρατηρήσεις, εἰς ἃς ἡ νόησις ἀναφέρεται. Summa theol. 1, qu. 75, art. 3.

² Ἡ ψυχὴ, πάσης ὕλης ἀπηλλαγμένη, εἶναι προφανῶς ἀπλή. Ἡ ἀπλότης δ' αὕτη εἶναι φυσικὴ· μεταφυσικὴ ὅμως ἀπλότητα δὲν ἔχει οὔτε ἡ ψυχὴ οὔτε ἄλλο δημιούργημα, διότι τὰ νοεῖα ὄντα πάντα σύγκεινται ἐξ οὐσίας καὶ «εἶναι», ἐκ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Contra gent. 2, 52.

³ De anima, qu. unic. art. 14. Contra gent. 2, 55.

⁴ Summa theol. 1, qu. 75, art. 6.

⁵ Contra gent. 2, 55, 79.

ἄφθαρτος. Τέλος ὁ φυσικὸς τοῦ ἀνθρώπου πόθος, ὁ πόθος πρὸς τὴν ἀτελεύτητον ὑπαρξίν, ἀδύνατον νὰ εἶναι κενὸς καὶ μάταιος. Καὶ ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας λοιπὸν καὶ τοῦ πόθου συνάγεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος¹. Χωρισθεῖσα ἀπὸ τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ διατελεῖ ἔχουσα γνωστικὴν καὶ βουλευτικὴν ἐνέργειαν², ἐν ἣ ἔγκειται ὁ ἴδιος αὐτῆς πνευματικὸς βίος³. Ἐν δὲ τῇ καταστάσει ταύτῃ ὁ τῆς γνώσεως τρόπος δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὅτε ἡ ψυχὴ συνήπτετο πρὸς τὸ σῶμα. Ἐκτὸς δηλαδὴ τοῦ σώματος ὑπάρχουσα ἡ ψυχὴ γινώσκει οὐχὶ δι' ἐννοιῶν ἐκ τῶν κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεων προσγενομένων ἀλλ', ὅπως οἱ ἄγγελοι, δι' ἐννοιῶν, αἵτινες διὰ τῆς τοῦ θείου φωτὸς ἐπενεργείας ἀμέσως αὐτῇ ἐμποιοῦνται⁴. Σημειῶδες δ' ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς γνώσεως καθ' ἑαυτὸν μὲν λαμβανόμενος εἶναι τελειότερος ἀλλὰ πρὸς τὴν ψυχὴν ἰσχύει τοῦναντίον. Διότι ἡ ψυχὴ τὴν κατωτάτην τοῦ πνευματικοῦ βίου βαθμίδα κατέχουσα ἔχει γνωστικὴν δύναμιν ἀσθενῆ καὶ πρὸς ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων γνῶσιν χρήζει πλεόντων καὶ προσέτι ἥττον γενικῶν ἐννοιῶν ἢ αἱ ἀνώτεροι πνευματικαὶ ὑποστάσεις· τοιαύτας ἐννοίας λαμβάνει διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεων καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα σύνδεσιν. Διὸ ἡ μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ

¹ Contra gent. 2, 79. De anima qu. un. art. 14.

² Ἡ ἀθανασία δὲν περιορίζεται ἐν τῇ νοήσει ἀλλ' ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς κατωτέρας δυνάμεις ὡς ἀνηκούσας ὡσαύτως τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ. Summa theol. 1, qu. 76, art. 4. «Dicendum est, quod nulla alia forma substantialis est in homine nisi sola anima intellectiva, et quod ipsa sicut virtute continet animam sensitivam et nutritivam, ita virtute continet omnes inferiores formas et facit ipsa sola, quidquid im perfectiores formae in aliis faciunt».

³ Ἡ τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν αἰρουσα δοξασία, καθ' ἣν ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχει εἰς ἀθάνατος νοῦς, (intellectum substantiam esse omnino ab anima separatam, esse que unum in omnibus hominibus), θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ ὡς ἀπρεπῆς πὸς πλάνη (error indecentior). Ἐὰν ἐνυπῆρχεν ἐν πᾶσιν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς νοῦς, ἔπρεπε τὰ διάφορα πρόσωπα νὰ ἀπετέλουν μίαν ἀτομικότητα καὶ νὰ εἶχον ὁμοιότητα νοήσεως· ὅπερ ἀντίκειται πρὸς τὴν ἐμπειρίαν.

⁴ In 1. sent. 4, dist. 50, qu. 1, art. 1. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς γνώσεως εἶναι τῇ ψυχῇ οὐχὶ μὲν contra naturam ἀλλὰ πάντως praeter naturam, διότι δὲν συμφωνεῖ τῇ φύσει αὐτῆς προσωρισμένης νὰ συνάπτεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν σύνδεσιν ταύτην νὰ γινώσκη. Ἡ ψυχὴ καὶ χωρισθεῖσα ἀπὸ τοῦ σώματος διατελεῖ ἔχουσα φυσικὴν πρὸς τὸ σῶμα κλίσιν. De anima, qu. un. art. 15. Summa theol. 1, qu. 89, art. 1 καὶ qu. 76, art. 1.

σώματος χωρισμὸν γνῶσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀτελεστέρα τῆς διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν παραστάσεων γινομένης¹. Ἡ ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισθεῖσα ψυχὴ γινώσκει πρῶτον μὲν καὶ κυρίως ἑαυτὴν ἀμέσως ἔπειτα δὲ τὰς ἄλλας ψυχὰς τελείως καὶ τοὺς ἀγγέλους ἀτελῶς· τῶν δὲ φυσικῶν πραγμάτων ἔχει γνῶσιν διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐμποιοιμένων αὐτῇ ἐννοιῶν, ἀλλ' ἡ τοιαύτη γνῶσις εἶναι γενικὴ καὶ συγκεχυμένη².

13. **Ἡ πρὸς τὸ σῶμα σχέσις τῆς ψυχῆς.** Εἰ καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὄν καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον, ὅμως συνάπτεται πρὸς τὸ σῶμα. Ἀλλὰ τίς ἄρα εἶναι ἡ πρὸς τὸ σῶμα σχέσις τῆς ψυχῆς; Ἡ ψυχὴ, λέγει, δὲν συνάπτεται πρὸς τὸ σῶμα ἀπλῶς ὡς κινουσα ἀρχὴ³ οὐδὲ συμπίπτει ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοια πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς. Σῶμα καὶ ψυχὴ ἐμφανίζουσιν οὐσιῶδη ἐνότητα καὶ συναποτελοῦσι τὸν ἀνθρώπον, ἐν ᾧπερ ἡ μὲν ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος, τὸ δὲ σῶμα ἡ ἕλη· ἡ ψυχὴ ἔχει πρὸς τὸ σῶμα ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὴν ἕλην⁴. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ φύσις ἐκάστου ὄντος ἐμφαίνεται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ· ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου κυρία καὶ ἰδιάζουσα ἐνέργεια εἶναι ἡ νόησις, δι' ἧς προέχει πάντων τῶν ἄλλων ἐμψύχων. Ἡ αἰτία ἄρα τῆς νοήσεως εἶναι ἡ εἰδοποιὸς φύσις τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἐπειδὴ τὸ εἰδοποιεῖν ἕκαστον εἶναι τὸ εἶδος αὐτοῦ, φανερόν ὅτι ἡ αἰτία τῆς νοήσεως, τ. ἔ. ἡ νοητικὴ ψυχὴ, εἶναι τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου, Πρὸς δ' ἔτι τὸ δι' οὗ ὄν τι μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ «εἶναι» θεωρεῖται ὡς τὸ εἶδος αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ζῆ καὶ ἐνεργεῖ διὰ τῆς ψυχῆς· ἡ ψυχὴ ἄρα εἶναι τὸ οὐσιῶδες εἶδος τοῦ σώματος⁵. Ἡ ψυχὴ ὡς οὐσιῶδες εἶδος μεταδίδει τὸ «εἶναι» αὐτῆς τῷ σώματι καὶ ἐξ ἀμφοτέρων συναποτελεῖται ἡ ἐνιαία τοῦ

¹ In 1. sent. 4, dist. 50, qu. 1, art. 1. De anima qu. un. art. 15. De verit. qu. 19, art. 1.

² De anima qu. un. art. 17. Summa theol. 1, qu. 89, art. 3. Τὰ εἰρημένα ἀναφέρονται εἰς τὴν φυσικὴν τῆς ψυχῆς γνῶσιν· διότι κατὰ τὴν ὑπερφυσικὴν γνῶσιν ἐποπτεύει ἐκεῖνη ἐν τῷ θεῷ καὶ ὅσα ἔτι κατὰ φυσικὸν τρόπον ἀδυνατεῖ νὰ μάθῃ. Summa theol. 1, qu. 89, art. 8. De verit. qu. 19, art. 1.

³ Ὁ Θωμᾶς ἀποκρούων τὴν πλατωνικὴν ἐκδοχὴν πειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι ἡ σῶματος καὶ ψυχῆς ἐνωσις δὲν εἶναι δυναμικὴ σύνδεσις (per contactum virtutis). Contra Gent. 2, 37. 56. 57.

⁴ Αὐτ. 2, 56.

⁵ Summa theol. 1, qu. 76, art. 1. Contra Gent. 2, 57. De anima qu. un. art. 1.

ἀνθρώπου φύσις καὶ τὸ ἐνιαῖον αὐτοῦ πρόσωπον ¹. Εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ τὸ οὐσιώδες εἶδος τοῦ ἀνθρώπου ἕνεκα τῆς οὐσίας αὐτῆς, οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἐνεργείας· διότι τὴν νόησιν συντελεῖ ἄνευ σωματικῶν ὀργάνων ². Εἰ καὶ ἀποτελεῖ ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ σώματος ἐνιαίαν φύσιν, ὅμως δὲν ἀπορροφᾶται ὅλως ἐν τῇ ὕλῃ, ὡς τὰ ἄλλα φυσικὰ εἶδη. Ὅσω τελειότερα ὑπάρχει ἡ ψυχὴ, τοσοῦτω μᾶλλον ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὴν ὕλην καὶ ἐνεργεῖ (νοοῦσα καὶ βουλομένη) ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ψυχὴ ἡ οὐσία τῆς ὕλης ἀλλ' ἡ ἰδία αὐτῆς οὐσία δὲν εἶναι ἔνυλος· περιέχει καὶ διήκει διὰ τῆς ὕλης ἀλλὰ δὲν περιέχεται οὐδ' ἀπορροφᾶται ὑπ' αὐτῆς ³. Αὕτη δὲ ἡ ὑπὲρ τὴν ὕλην ἀνύψωσις τῆς νοητικῆς ψυχῆς δὲν ἐξασθενοῖ ἀλλὰ τοῦναντίον ποιεῖ ἰσχυροτέραν τὴν εἶδους καὶ ὕλης ἐνότητα ⁴. Τούτων οὕτως ἐχόντων πρώτη καὶ κυρία σχέσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα εἶναι ἡ τοῦ οὐσιώδους εἶδους. Μόνον δὲ ὡς δευτέρα σχέσις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ τοῦ κινουμένου πρὸς τὸ κινούμενον. Οὐδεμία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἐνέργεια, ἥς αἰτία δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ· αὕτη εἶναι *primus motor* τοῦ σώματος ⁵.

Ἐκ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἀναφορᾶς τῆς ψυχῆς ὡς εἶδους συνάγονται καὶ ἄλλοι προσδιορισμοί. Ὅποτε δηλαδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος καὶ πᾶσα ἐν αὐτῷ ἐνέργεια προέρχεται ἐξ ἐκείνης, ἔπεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μόνον μία. Ἡ φυτικὴ ἄρα καὶ ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ νοητικὴ ψυχὴ εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ οὐσιωδῶς οὐχὶ διάφοροι· ἡ μία τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ φαίνεται ἅμα καὶ φυτικὴ καὶ αἰσθητικὴ καὶ νοητικὴ ⁶. Ὅντως δέ, ἂν ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχη, ὅπως καὶ ὑπάρχει, ἐνιαῖον ὂν, ἀδύνατον νὰ ἔχη πολλὰς ψυχὰς, διότι οὕτως ἡ ἐνότης θὰ ἠφρανίζετο. Ἐὰν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπῆρχον δύο ἢ πλείο-

¹ Contra Gent. 2, 68. Summa theol. 3, qu. 2, art. 1.

² De anima qu. un. art. 2.

³ Summa theol. 1, qu. 76, art. 1.

⁴ Contra Gent. 2, 68 «Non autem minus est aliquid unum ex substantia intellectuali et materia corporali, quam ex forma ignis et ejus materia, sed forte magis: quia quanto forma magis vincit materiam, tanto ex ea et materia magis efficitur unum».

⁵ De verit. qu. 26, art. 2 «Anima utitur corpori dupliciter, uno modo ut forma, in quantum dat esse corpori vivificans ipsum; alio modo ut motor, in quantum per corpus suas operationes exercet».

⁶ Summa theol. 1, qu. 76, art. 3 «Si ponamus animam corpori uniri, sicut formam, omnino impossibile videtur, plures animas per essentiam differentes in uno corpore esse».

νες ψυχὰι (εἶδη), θὰ εἶχεν οὗτος ἰσαριθμούς ταις ψυχαῖς οὐσίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἦτο σύμπλεγμα πολλῶν οὐσιῶν καὶ οὐχὶ ἐνιαία φύσις. Ἡ ἐνότης ἄρα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπαιτεῖ τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς. Ἡ μία ψυχὴ κατὰ διαφοροὺς δυνάμεις εἶναι καὶ φυτικὴ καὶ αἰσθητικὴ καὶ νοητικὴ ¹. Πρὸς δέ, ἡ ψυχὴ ὡς εἶδος τοῦ σώματος συνάπτεται αὐτῷ ἀμέσως, ἄνευ τινὸς διαμέσου ². Τέλος ἡ ψυχὴ ὡς οὐσα εἶδος τοῦ σώματος δὲν συνάπτεται πρὸς ὀρισμένον αὐτοῦ ὄργανον ἀλλ' ὑπάρχει ὅλη ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ὅλη ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ ὀργανισμοῦ. Ὅποτε δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ὑπάρχει οὐσιώδες εἶδος τοῦ τε ὅλου καὶ ἐκάστοῦ μέρους τοῦ σώματος, φανερόν ὅτι εἶναι καὶ ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτοῦ· καὶ ἐπειδὴ ἀπλῆ οὐσα δὲν ἔχει μέρη, ἔπεται ὅτι καὶ ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ἐν ἐκάστῳ τοῦ σώματος μέρει ὑπάρχει ὅλη ³.

Ἡ τῆς προϋπάξεως τῶν ψυχῶν θεωρία θεωρητέα ὡς ἀνυπόστατος· διότι, ὅποτε ἡ ψυχὴ ὑπάρχει τὸ οὐσιώδες εἶδος τοῦ σώματος, εἶναι φυσικὸν αὐτῇ νὰ ὑπάρχη ἠνωμένη μετ' ἐκείνου. Ὁ ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι οὐχὶ μὲν *contra naturam* ἀλλὰ πάντως *praeter naturam*. Τὸ κατὰ φύσιν ὅμως προηγείται ἀεὶ τοῦ ὑπὲρ τὴν φύσιν, οἷον εἶναι ἐνταῦθα ἡ χωρὶς ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπαρξις τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς χωρὶς ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἡ γένεσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἅμα ἐνωσις αὐτῆς μετὰ τοῦ σώματος, τουτέστιν ἡ γένεσις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πρὸς τὸ σῶμα ἐνωσις εἶναι σύγχρονα ⁴. Ἡ δὲ γένεσις τῆς ψυχῆς δὲν πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν γέννησιν, διότι αὕτη εἶναι ἔνυλος καὶ σωματικὴ ἐνέργεια καὶ δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄϋλον ἀποτέλεσμα ⁵. Οὕτως αἱ ψυχὰι δὲν γεννῶν-

¹ Contra Gent. 2, 58. Summa theol. 1, qu. 76, art. 3.

² Summa theol. 1, qu. 76, art. 7. Contra Gent. 2, 71.

³ Τὰ εἰρημένα ἰσχύουσι περὶ τῆς νοητικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος. Αἱ φυτικαὶ καὶ αἱ αἰσθητικαὶ δυνάμεις συνάπτονται πρὸς ὀρισμένον ὄργανον καὶ ὑπάρχουσι μόνον ἐν αὐτῷ, αἱ μὲν φυτικαὶ ἐν τῇ καρδίᾳ αἱ δ' αἰσθητικαὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ. Summa theol. 1, qu. 76, art. 8. In 1. sent. 3, dist. 13, qu. 2, art. 1. Quodl. 4, qu. 2, art. 3.

⁴ Summa theol. 1, qu. 90, art. 4. Contra Gent. 2, 83. «Quod convenit alicui praeter naturam, inest ei per accidens; quod autem accidens est, semper posterius est eo quod est per se. Animae igitur prius convenit esse unitam corpori, quam esse a corpore separatam».

⁵ Ἡ δοξασία, καθ' ἣν διὰ τῆς γεννήσεως μεταδίδεται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ποιεῖ αὐτὴν ἰσοδύναμον τῇ τῶν ζώων ψυχῇ, ἥτοι μὴ ἔχουσαν ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ μετὰ τοῦ σώματος ἀφανιζομένην. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶναι,

ται ἀλλὰ γίνονται καὶ δὴ γίνονται διὰ θείας δημιουργίας. Δημιουργοῦνται καὶ ἐμποιοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὅταν τὸ ἔμβρυον λάβῃ ὄργανικὴν διαμόρφωσιν· διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐνέργεια τοῦ ὄργανικοῦ σώματος. Κατὰ πρῶτον δηλαδὴ τὸ ἔμβρυον ζῆ μόνον φυτικὴν ζωὴν καὶ ἔχει ἀπλῶς φυτικὴν ψυχὴν. Ἀλλὰ προοίους τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ τὸ φυτικὸν εἶδος διαφθείρεται καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἔρχεται ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ, ἣτις ἔχει ἐν ἑαυτῇ δυνάμει τὴν φυτικὴν ψυχὴν. Τέλος εἰς ἔτι ἀνώτερον διαμορφώσεως βαθμὸν ἀνυψούμενον τὸ ἔμβρυον ἀποβάλλει τὴν αἰσθητικὴν καὶ λαμβάνει ἀντ' αὐτῆς τὴν νοητικὴν ψυχὴν, ἣτις ἔχει ἐν ἑαυτῇ δυνάμει ἀμφοτέρως τὰς κατωτέρας ψυχὰς ¹. Ἡ ψυχὴ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὸ σῶμα, καθ' ὅσον ζωγονεῖ τὰ μέλη αὐτοῦ καὶ ποιεῖ ἐνεργὰ ὄργανα ἑαυτῆς. Τὸ δὲ σῶμα καθ' ἑαυτὸ μὲν δὲν ἔχει ἴδιον εἶδος καὶ ἐπομένως οὐδεμίαν ἐνέργειαν, δι' ἧς θὰ ἐπέδρα ἐπὶ τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὡς μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστιν ὡς συνημμένον τῇ ψυχῇ, ἐπενεργεῖ ἐπ' αὐτὴν καὶ λαμβάνει παρ' ἐκείνης ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Αἱ ἀνώτεροι τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τὰς κατωτέρας καὶ πάλιν αἱ κατωτέροι ἐπὶ τὰς ἀνωτέρας, διότι πᾶσαι ἐνοῦνται ἐν ἐνὶ διανοητικῷ ὄντι ².

14. **Αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις.** Ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν ἐνέργεια πρώτη (actus primus), πρὸς μετάβασιν δὲ εἰς τὴν ἐνέργειαν τὴν δευτέραν (actus secundus) πρέπει νὰ ἔχη δυνάμεις μὴ ταυτιζόμενας τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς ³. Καὶ αἱ παντοῖαι ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν δυνάμεων αὐτῆς, αἵτινες δὲν συμπίπτουσι τῇ οὐσίᾳ ἀλλ' εἶναι συμβεβηκότα, τοιαῦτα δ' ὅμως συμβεβηκότα, ἅτινα προέρχονται ἀναγκαιῶς ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς ⁴. Αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις διακρίνονται ἀλλήλων κατὰ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ τὰ ὑποκείμενα τούτων τῶν ἐνεργειῶν ⁵, ἔχουσι δὲ ὀρισμένην τάξιν καθ' ὅσον

λέγει, οὐ μόνον πλημμελὴς ἀλλὰ καὶ αἰρετική. De potent. qu. 3, art. 9. In 1. sent. 2, dist. 18, qu. 2, art. 1.

¹ Contra Gent. 2, 79. Quodl. 11, art. 5.

² De verit. qu. 26, art. 10.

³ Quodl. 10, qu. 3, art. 5.

⁴ Ὁὕτως αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις εἶναι οὐσιώδεις αὐτῆς ιδιότητες (proprietaes animae essentialia) καὶ ἐπέχουσι μέσῃν θέσιν μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἐν στενοτέρῳ ἐνοίᾳ συμβεβηκότος, ὅπερ δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνευ βλάβης τῆς οὐσιώδους οὐσίας. Summa theol. 1, qu. 77, art. 1.

⁵ Summa theol. 1, qu. 77, art. 3. De anima qu. un. art. 13.

ἤσθηται ἀλλὰ ἐξ ἄλλων. Ἄλλαι μὲν τῶν δυνάμεων εἶναι ἀνώτεροι ἀλλὰ δὲ κατώτεροι καὶ ἐκάστη ἀνωτέρα εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς κατωτέρας δυνάμεως. Ἡ ἀνωτέρα λοιπὸν δύναμις ὡς σκοπὸς τῆς κατωτέρας εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς. Ἀλλ' ἐξ ἐτέρου ἡ κατωτέρα δύναμις ὡς προηγουμένη τῆς ἀνωτέρας εἶναι ἀρχὴ αὐτῆς. Ἐν ἄλλαις λέξεσι κατὰ μὲν τὴν φύσιν ἡ ἀνωτέρα εἶναι προτέρα τῆς κατωτέρας ὡς σκοπὸς αὐτῆς, κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦναντίον ἡ κατωτέρα εἶναι προτέρα τῆς ἀνωτέρας ὡς προηγουμένη αὐτῆς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν. Κατὰ διάφορον ἄρα τρόπον ἡ ἀνωτέρα δύναμις προέρχεται ἐκ τῆς κατωτέρας καὶ πάλιν ἡ κατωτέρα ἐκ τῆς ἀνωτέρας ¹. Ἀποτελοῦσι δὲ αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις τρεῖς βαθμίδας, καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς τὴν φυτικὴν ἢ τὴν αἰσθητικὴν ἢ τὴν νοητικὴν ψυχὴν ². Αἱ φυτικαὶ ὅμως καὶ αἱ αἰσθητικαὶ δυνάμεις διαφέρουσι τῶν νοητικῶν, διότι αἱ νοητικαὶ ἐνέργειαι, ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις, συντελοῦνται ἀνευ σωματικῶν ὀργάνων καὶ ὑπάρχουσι καὶ μετὰ θάνατον ³.

Ἐν τῇ φυτικῇ ψυχῇ διακρίνονται τρεῖς δυνάμεις, ἡ θροεπτικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ γεννητικὴ, ὧν ἕδρα εἶναι ἡ καρδιά ⁴. Ἐν δὲ τῇ αἰσθητικῇ ψυχῇ ἐμφανίζονται διτταὶ δυνάμεις, αἱ ἀντιληπτικαὶ καὶ αἱ κινητικαὶ. Αἱ ἀντιληπτικαὶ πάλιν δυνάμεις διαίρουσιν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς καὶ τὰς ἐσωτερικὰς αἰσθήσεις. Εἶναι δ' αἱ ἐσωτερικαὶ αἰσθήσεις τέσσαρες, τ. ἔ. ἡ κοινὴ αἰσθησις καὶ ἡ φαντασία, ἡ κρίσις (vis aestimativa) καὶ ἡ μνήμη. Ἐκ τούτων ἡ κοινὴ αἰσθησις εἶναι ἡ ρίζα τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ λαμβάνει ἀπάσας τὰς ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις, ἃς δύναται νὰ διακρίνῃ καὶ παραβάλλῃ πρὸς ἀλλήλας. Εἰς τὴν κοινήν αἰσθησιν ἀκολουθεῖ ἡ φαντασία, ἧς ἔργον εἶναι ἡ διατήρησις τῶν κατ' αἰσθησιν εἰκόνων ὅταν τὰ πράγματα εἶναι ἀπόντα. Ἐπεταὶ δὲ ἡ κρίσις, ἣτις κατὰ τινὰς γενικοὺς σκοποὺς καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν παραχορήμα ἐντύπωσιν διακρίνει τὸ ὠφέλιμον ἀπὸ τοῦ βλαβεροῦ καὶ ἐνεργεῖ τοῖς μὲν ζώοις κατὰ ἐνστικτον τοῖς δ' ἀνθρώποις κατὰ λόγον ὡς «vis cogitativa». Τέλος ἡ μνήμη διατηρεῖ τοὺς γενικοὺς ἐκείνους σκοποὺς, καθ' οὓς ἡ vis aestimativa κρίνει ⁵. Πρὸς τὰς

¹ Summa theol. 1, qu. 77, art. 7. De anima art. 13.

² De anima art. 13. De pot. anim. Opusc. 43, 1.

³ Summa theol. 1, qu. 77, art. 5. De anima art. 19. Quodl. 10, art. 8.

⁴ Opusc. ἐνθ. ἀνωτ. De anima art. 13. In 1. sent. 3, dist. 13, qu. 2, art. 1.

⁵ De anima, art. 13. De potent. anim. 4.

ἀντιληπτικὰς δυνάμεις συνάπτονται αἱ κινητικαί, αἵτινες εἶναι διτταί, καθ' ὅσον ἐνεργοῦσιν ἢ ὄλως φυσικῶς (ὡς ἐν τῇ συστολῇ καὶ διαστολῇ τῆς καρδίας, τῇ κυκλοφορίᾳ τοῦ αἵματος κ.τ.τ.) ἢ διὰ προηγουμένης ἀντιλήψεως. Αὗται δὲ αἱ τελευταῖαι κινήσεις μόναι ἀνήκουσι τῇ αἰσθητικῇ, ἐκεῖναι δ' αἱ ἄλλαι τῇ φυτικῇ ψυχῇ¹. Σφοδραὶ κινήσεις τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς εἶναι τὰ διάφορα εἶδη τῶν παθῶν, περὶ ὧν ποιεῖται ὁ Θωμᾶς μακρὸν καὶ λεπτομερῆ λόγον².

Ἐν τῇ νοητικῇ ψυχῇ διακρίνονται δύο κύριαι δυνάμεις, ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησις. Ὁ νοῦς πάλιν διακρίνεται εἰς θεωρητικὸν καὶ πρακτικόν, καθ' ὅσον στοχάζεται ἢ τῆς θεωρίας τῆς ἀληθείας ἢ τῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ρυθμίσεως τῶν πράξεων. Ὡσαύτως καὶ ὁ συναφῆς τῷ νῷ λόγος διακρίνεται εἰς θεωρητικὸν καὶ πρακτικόν, καθ' ὅσον αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἤρτηται, εἶναι θεωρητικαὶ ἢ πρακτικαί³. Τῷ νῷ ἔπεται ὡς δευτέρα οὐσιώδης τῆς νοητικῆς ψυχῆς δύναμις ἡ βούλησις, διότι ἡ ἐπιθυμητικὴ δύναμις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς γνωστικῆς. Τὸ μὲν ζῶον ὡς περιορισμένον ἐν τῇ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψει ἔχει μόνον τὴν κατ' αἴσθησιν ἐπιθυμίαν (appetitus assensitivus), ὁ δ' ἄνθρωπος ὁμοίως διὰ τοῦ κεκοσμημένου ἔχει πλὴν τῆς κατ' αἴσθησιν καὶ τὴν κατὰ λόγον ἐπιθυμίαν (appetitus rationalis), ἣτις ὀνομάζεται βούλησις⁴. Ἡ βούλησις ἄρα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν νοῦν, ὅπως ἡ κατ' αἴσθησιν ἐπιθυμία πρὸς τὰς αἰσθήσεις. Διὸ καὶ ἡ βούλησις διαφέρει τῆς ἐπιθυμίας καθ' ὃν τρόπον ὁ νοῦς διαφέρει τῆς αἰσθήσεως. Ὅπως ἡ μὲν αἴσθησις ἔχει ὑποκείμενον τὰ καθ' ἕκαστον ὁ δὲ νοῦς τὰ καθόλου, οὕτω καὶ ἡ μὲν ἐπιθυμία ἀναφέρεται εἰς τὰ κατ' αἴσθησιν ἀγαθὰ ἢ δὲ βούλησις εἰς τὸ ἀγαθὸν καθόλου (bonum in genere). Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸ ὑποκείμενον δια-

¹ De potent, anim. 5.

² De verit qu. 26, art. 3 καὶ 4. Summa theol. 2, qu. 25 ἐξ.

³ Ἐνεῦθεν προέρχεται ἡ ἐννοία τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ φυσικὴ δηλαδὴ ἐξίς τῶν ὑψίστων πρακτικῶν ἀρχῶν καλεῖται συντήρησις ἐκ τῆς συντηρήσεως ἤρτηται ἡ συνείδησις, ἣτις δὲν εἶναι, ὡς ἐκεῖνη, ἰδία δύναμις οὐδὲ ἐξίς ἀλλ' ἐνέργεια ἐφαρμοζουσα τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς εἰς τὰς ἐπιμέρους πράξεις. Αὕτη δ' ἡ ἐφαρμογὴ συντελεῖται κατὰ τύπον συλλογισμοῦ, ἐν ᾧ ἡ μὲν συντήρησις παρέχει γενικὴν πρακτικὴν ἀρχὴν ὡς μείζονα πρότασιν ὁ δὲ λόγος ὑπάγων τὴν πράξιν εἰς τὸν γενικὸν νόμον πορίζει τὴν ἐλάσσονα πρότασιν, ἡ δὲ συνείδησις συνάγει ἐκ τούτων τὸ συμπέρασμα. Summa theol. 1, qu. 79, art. 11. In 1. sent. 2, dist. 24, qu. 2, art. 4.

⁴ Summa theol. 1, qu. 80, art. 1.

φέρουσιν ἢ βούλησις καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας. Ἡ μὲν κατ' αἴσθησιν ἐπιθυμία ἄγεται εἰς ἐνέργειαν ὑπὸ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ἀντίληψιν πράγματος, ἡ δὲ βούλησις τοῦναντίον ἔχει ἐνέργειαν οὐχὶ ἐκ τοῦ πράγματος ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς βουλήσεως ἠρτημένην¹. Βεβαίως ἡ βούλησις τείνει κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ ἀγαθὸν καθόλου καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ὡς τὸν ἀκρότατον πάσης ἐνεργείας σκοπὸν· ἔχει δ' ὁμοίως τὴν αἴρεσιν καὶ δύναται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀγουσῶν διαφόρων μεθόδων². Ἐν τῇ δυνάμει ταύτῃ τοῦ ἐκλέγειν (facultas eligendi) ἔγκειται ἡ ἐλευθερία³. Εὐνόητον δ' ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐνεργήσῃ ἡ βούλησις, ἂν μὴ προβληθῇ αὐτῇ ὑπὸ τοῦ νοῦ ὡς σκοπὸς τὸ πρόσφορον ἀγαθόν. Οὕτω δ' ὁ νοῦς ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὴν βούλησιν καὶ κινεῖ αὐτὴν (intellectus movet voluntatem)· ἐπενεργεῖ προβάλλον ἀπλῶς τὸν σκοπὸν (per modum finis) καὶ μὴ ἀναγκάζων δι' αὐτοῦ⁴. Ἡ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία ἐκ τῆς ἐλλόγου αὐτοῦ φύσεως ἀπορρέουσα μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς ἀπονεμομένης ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας⁵. Εἶναι δ' ἀμετάβλητος καὶ ἀνώλεθρος καὶ οὐδαμῶς αἴρεται διὰ τῆς θείας προοράσεως. Ὁ θεὸς προορᾷ μὲν ἀλλὰ δὲν ποιεῖ τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις· ὥστε ἡ τοῦ ἀνθρώπου βούλησις μένει ἀεὶ ἐλευθέρα⁶.

15. **Ἠθικῆ.** Ἐν τῇ ἠθικῇ, ἣν πρῶτος ὁ Θωμᾶς ἐκ τῶν ὁμοχρό-

¹ Αὐτ. 1, qu. 82, art. 5. De verit. qu. 22, art. 4.

² Ἐνεῦθεν προέρχεται λεπτή τις διάκρισις τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ liberum arbitrium. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι μὲν κατ' οὐσίαν τὸ αὐτὸ τῇ βουλήσει ἀλλ' ἔχει πρὸς αὐτὴν ὡς ὁ λόγος πρὸς τὸν νοῦν. Ὅπως ὁ μὲν νοῦς στοχάζεται τῶν ὑψίστων ἀρχῶν ὁ δὲ λόγος συνάγει τὰ πορίσματα αὐτῶν καὶ ἀνάγει τὰς ἀληθείας ἐκάστας εἰς ἐκείνας τὰς ἀρχὰς, οὕτως ἡ μὲν βούλησις ἀποβλέπει εἰς τὸν ἀκρότατον σκοπὸν τὸ δὲ liberum arbitrium ποιεῖται ἐκλογὴν τῶν μέσων. Contra Gent. 1, 80. Summa theol. 1, qu. 83, art. 4.

³ Summa theol. 1, qu. 82, art. 2, 2, qu. 13, art. 3.

⁴ Εἰρήσθω ὅτι οὐχὶ μόνον ὁ νοῦς κινεῖ τὴν βούλησιν ἀλλὰ καὶ τοῦναντίον ἡ βούλησις κινεῖ τὸν νοῦν καὶ τὰς αἰσθητικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ἐπὶ μόνως δὲ τὰς φυτικὰς δυνάμεις οὐδεμίαν ἔχει ἡ βούλησις ἀμεσον ῥοπὴν. Summa theol. 1, qu. 82, art. 3. Contra Gent. 1, 72, De verit. qu. 22, art. 12.

⁵ De verit. qu. 24, art. 1. De malo qu. 6, art. 1.

⁶ In 1. sent. 2, dist. 25, qu. 1, art. 4. Summa theol. 1, qu. 83, art. 2. Contra Gent. 3, 94 «Non sequitur, quod si omnia Dei providentia aguntur, nihil sit in nobis; sic enim sunt a Deo provisa, ut per nos libere fiant».

νων σχολαστικῶν διεμόρφωσεν εἰς τέλειον σύστημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν θεωριῶν, ἀποφαίνει σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου τὴν τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Ὅπως πάντων τῶν ὄντων οὕτω καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὑποκειμενικὸς ὕψιστος σκοπὸς εἶναι ἡ τελειότης¹. Ἀλλὰ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελειότης συμπίπτει τῇ εὐδαιμονίᾳ, διότι ἀμφότερα ἤρτηνται ἐκ τῆς ἐφίξεως τοῦ ἀγαθοῦ². Τεθέντος δ' ὅτι ὁ ἀκρότατος τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς εἶναι ἡ τελειότης καὶ εὐδαιμονία, ἐρωτᾶται ποῦ ποτε κεῖται αὕτη. Ἡ εὐδαιμονία, λέγει τῷ Ἀριστοτέλει ἀκολουθῶν, δὲν κεῖται ἐν τῷ πλούτῳ καὶ ταῖς κατ' αἰσθησιν ἡδοναῖς καὶ ταῖς τιμαῖς ἀλλ' ἐν τῇ οἰκείᾳ ἐνεργείᾳ· ἴδια δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργεῖα εἶναι πρῶτον καὶ κυρίως ἡ τοῦ νοῦ καὶ ἔπειτα ἡ τῆς βουλήσεως ἐνεργεῖα³. Ἡ πρώτη δηλαδή καὶ εὐγενεστάτη ἐνεργεῖα, ἐν ἣ ἑμελιούται ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία, δὲν εἶναι ἡ βούλησις ἀλλ' ἡ νόησις, ὅποτε ἐκείνη ἐξαρτᾶται ἐκ ταύτης καὶ ἀκολουθεῖ αὐτῇ⁴. Ἡ ἐπιφανεστάτη δὲ τοῦ νοῦ ἐνεργεῖα εἶναι ἡ θεωρητικὴ καὶ δὴ καὶ ἡ τοῦ θεοῦ στοχαζομένη. Ὅστε ἡ εὐδαιμονία ὡς ὁ τελικὸς τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς ἐγκεῖται ἐν τῇ γνώσει τοῦ θεοῦ καὶ μάλιστα τῇ ἀμέσῳ καὶ ἐποπτικῇ. Γίνεται δ', ὡς εἴρηται, ἡ τοιαύτη γνώσις κατὰ τρόπον ὑπερφυσικὸν καὶ διὰ θεοῦ φωτισμοῦ⁵. Φανερὸν ἄρα ὅτι τῆς ὑψίστης καὶ τελείας εὐδαιμονίας ἐπιτυγχάνει ὁ ἀνθρώπος ἐν τῷ μετὰ θάνατον βίῳ, ὅτε ὁ νοῦς ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν κεχωρισμένος δύναται νὰ ἐποπτεύῃ ἀμέσως τὸν θεόν. Ἐν δὲ τῷδε τῷ βίῳ δύναται νὰ τύχῃ μόνον ἀτελοῦς εὐδαιμονίας διὰ τῆς θεωρίας καὶ γνώσεως τῆς ὑπερτάτης ἀληθείας⁶.

Ὅπως ὁ νοῦς ἐνεργῶν ἀναφέρεται εἰς τὸν θεόν, οὕτω καὶ ἡ βούλησις καὶ ἡ πράξις ὀφείλει νὰ ρυθμίζηται πρὸς τὸν θεῖον νόμον κατὰ τὴν ὑπαγόρευσιν τοῦ λόγου. Ὁ λόγος ὑφηγεῖται τῇ βουλήσει καὶ πράξει τὸν κανόνα, πρὸς ὃν αὕτη ὀφείλει νὰ συμφωνῇ κατὰ τε τὰ ἀντι-

¹ Ἡ ὑποχρέωσις πρὸς ἐφίξιν τοῦ σκοποῦ εἶναι ἡχώ τοῦ αἰωνίου νόμου (lex aeterna) ἢ τοῦ θεοῦ λόγου τοῦ καθορίζοντος τὸ τέλος τῆς ὅλης δημιουργίας. Τὸ θεῖον σχέδιον ἀνευρίσκεται ἐν ἑκάστῳ ὄντι συμφώνως τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει (lex naturalis). Ὁ δὲ φυσικὸς ἀνθρώπινος νόμος εἶναι κοινῶν τοῦ αἰωνίου νόμου τοῦ κρατοῦντος ἐν τῇ λογικῇ δημιουργίᾳ. Summa theol. I, qu. 19, art. 2 καὶ qu. 91, art. 2.

² Contra Gent. 4, 79.

³ Summa theol. 2, qu. 3, art. 2 καὶ 3. Contra Gent. 3, 26. 33. 49.

⁴ Contra gent. 3, 26.

⁵ Summa theol. 2, qu. 3, art. 8. qu. 5, art. 5. Contra gent. 3, 51—55.

⁶ Contra gent. 3, 48. Summa theol. 2, qu. 3, art. 2.

κείμενα καὶ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς περιστάσεις¹. Τὸν κανόνα δὲ τοῦτον τῆς ἐνεργείας ὁ λόγος δὲν δημιουργεῖ αὐτὸς ἀλλ' ἀναγνωρίζει ὄντα θεῖον νόμον². Ὅστε ἡ ἠθικὴ ἐνεργεῖα συμφωνεῖ ἀμέσως μὲν τῷ λόγῳ ἐμμέσως δὲ τῷ θεῖῳ νόμῳ³. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ τῆς βουλήσεως ἀπόκλισις ἀπὸ τοῦ θεοῦ νόμου καὶ ἡ τῆς πράξεως διαφωνία πρὸς αὐτὸν εἶναι τὸ ἠθικὸν κακόν. Ἡ βούλησις ἐνεργεῖ κακῶς, διότι ἀφίσταται τῆς ὀρθῆς καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ νόμου ὀριζομένης τάξεως (ab ordine deficit). Τὸ κακὸν λοιπὸν εἶναι ἀπλῶς στέρησις, οὐχί τι θετικόν ἀλλ' ἀρνητικόν, ἔλλειψις τοῦ πρόποντος, οὐχί causa efficiens ἀλλὰ causa deficiens⁴.

Ἡ τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπεργαζομένη τελειότης κεῖται ἐν τῇ ἀρετῇ. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἕξις (habitus), καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ἐνεργῇ ὀρθῶς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ κύριαι τῆς ψυχῆς δυνάμεις εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησις, διακρίνονται αἱ ἀρεταὶ εἰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς⁵. Αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ ἀνήκουσιν ἢ εἰς τὸν θεωρητικὸν ἢ εἰς τὸν πρακτικὸν νοῦν· τοῦ μὲν θεωρητικοῦ νοῦ ἀρεταὶ εἶναι ἡ σοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ νόησις, ὧν ἡ μὲν νόησις στοχαζέται τῶν ὑψίστων ἀρχῶν ἢ δ' ἐπιστήμη ἐφαρμόζει αὐτὰς εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἢ δὲ σοφία ἀνυποῖ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας· τοῦ δὲ πρακτικοῦ νοῦ ἀρεταὶ εἶναι ἡ τέχνη καὶ ἡ φρόνησις, ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι δεξιότης τοῦ ποιεῖν σκοπίμους ἐνεργείας αὕτη δὲ δεξιότης τοῦ κανονίζεσθαι ἐνεργείας κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον⁶. Ἐνῶ δὲ αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ

¹ Ὑπὸ τοῦ λόγου ἀποκαλύπτεται ἡ «prima regula (commensurans voluntatem), sc. lex aeterna, quae est quasi ratio Dei (Summa theol. I, qu. 71, art. 6). Ἐνταῦθα ἐγκεῖται ἡ δύναμις τῆς συντηρήσεως, ἣτις εἶναι «habitus naturalis principiorum operabilium, sicut intellectus habitus est principiorum speculabilium (Αὐτ. qu. 79, art. 12)· ὑποκειμενικῶς δὲ σκοπούμενη ἢ συντήρησις εἶναι «virtus» τοῦ δυνάμει νοῦ, ὡς «per quod cognoscimus quid agendum et quid vitandum». Διαφέρει ἡ συνείδησις, ἣτις εἶναι «actus, quo scientiam nostram ad ea, quae agimus, applicamus» (Αὐτ. art. 13).

² Summa theol. 2, qu. 18, art. 2.

³ Αὐτ. 2, qu. 71, art. 6 «Regula voluntatis humanae est duplex; una propinqua et homogenea, sc. ipsa humana ratio; alia vero est prima regula, sc. lex aeterna, quae est quasi ratio Dei».

⁴ Contra gent. 2, 41. 3, 7 καὶ 10.

⁵ Summa theol. 2, qu. 56, art. 3 καὶ qu. 58, art. 3. De virt. qu. 1, art. 12.

⁶ Summa theol. 2, qu. 57, art. 2 καὶ 3. De virt. qu. 1, art. 12.

ποιοῦσι μόνον τὴν δύναμιν τῆς ἀγαθῆς πράξεως καὶ εἶναι μόνον σχετικῶς πρὸς τι ἀρεταί (virtutes secundum quid), αἱ ἠθικαὶ εἶναι αἱ κυρίως καὶ ἀπολύτως ἀρεταί (virtutes simpliciter): διότι ποιοῦσιν ὥστε ὁ ἄνθρωπος μὴ μόνον νὰ δύνῃται ἀλλὰ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν¹. Αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς διανοητικὰς σκοπούμεναι εὐρίσκονται δυνάμεναι νὰ ὑπάρχωσιν ἄνευ σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ τέχνης οὐχὶ δ' ὅμως ἄνευ τῆς νοήσεως καὶ φρονήσεως, ἥτις τελευταία ἀνήκει κατὰ τὴν ὕλην εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς². Εἶναι δὲ αἱ ἠθικαὶ καὶ κυριώταται ἀρεταὶ τέσσαρες, ἡ φρόνησις καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία³, ὧν ἕκαστη κατέχει τὸ μέσον μεταξὺ δύο ἀντιθέσεων, τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως⁴. Πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ δὴ καὶ αἱ ἠθικαὶ δὲν εἶναι ἡμῖν σύμφυτοι ἀλλὰ προσγίνονται διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως. Ἐπίκτητοι λοιπὸν οὖσαι αἱ ἀρεταὶ (virtutes acquisitae) πορίζουσιν ἀτελεῆ (φυσικὴν) εὐδαιμονίαν, ὅση εἶναι ἐν τῷδε τῷ βίῳ δυνατὴ⁵. Ἡ τελεία καὶ αἰδίου, πρὸς ἣν ἐσμὲν προωρισμένοι, εὐδαιμονία εἶναι ὑπὲρ φύσιν καὶ δύνανται νὰ κτηθῇ διὰ τῆς ὑπὲρ φύσιν ἀρχῆς, τῆς θείας χάριτος (gratia gratum faciens). Παρασκευάζεται δ' ἡ ψυχὴ εἰς τοιαύτην εὐδαιμονίαν διὰ τινων ὑπὲρ φύσιν καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐμποιουμένων ἀρετῶν, οἷαι εἶναι αἱ λεγόμεναι θεολογικαὶ ἀρεταί, πίστις καὶ ἐλπίς καὶ μάλιστα ἀγάπη (virtutes infusae)⁶. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἠθικαὶ ἔτι ἀρεταί, ἐφ' ὅσον στοχάζονται τοῦ ὑπὲρ φύσιν σκοποῦ καὶ ὑπηρετοῦσι τῷ ὑπὲρ φύσιν βίῳ, ἐμποιοῦνται

¹ Summa theol. 2, qu. 55, art. 1.

² Αὐτ. 2, qu. 98, art. 2, 4, 5, qu. 61, art. 1. «Et ideo virtutes, quae continent rectitudinem appetitus, dicuntur principales. Huius modi autem sunt virtutes morales et inter intellectuales sola prudentia, quae etiam quodammodo moralis est secundum materiam, ut ex supra dictis patet».

³ De virt. qu. 1, art. 12. Summa theol. 2, qu. 61, art. 2.

⁴ Summa theol. 2, qu. 64, art. 1. In 1. sent. 3, dist. 33, qu. 1, art. 3. «Virtutes enim morales sunt circa passiones et operationes, quas oportet dirigere secundum regulam rationis. In omnibus autem regulatis consistit rectum, secundum quod regulae aequantur; aequalitas autem media est inter majus et minus; et ideo oportet, quod rectum virtutis consistat in medio ejus, quod super abundat, et ejus, quod deficit a mensura rationis recta».

⁵ De virt. qu. 1, art. 9. In 1. sent. 3, dist. 33, qu. 1, art. 2. Summa theol. 2, qu. 65, art. 2.

⁶ Contra gent. 1, 3. Summa theol. 2, qu. 72, art. 1. De virt. qu. 1, art. 10.

ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ¹. Διὰ τῶν τοιούτων ἀρετῶν ἡ ψυχὴ καθίσταται ἱκανὴ εἰς θεωρίαν τῆς θείας ἀληθείας καὶ ἀνυψοῦται εἰς ἄμεσον τῆς θείας οὐσίας ἐποπτεῖαν (visio divinae essentiae): τοῦτο συμβαίνει ἐν ἐκστάσει (in raptu), καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δὲν παύεται μὲν ἔχουσα τὸ σῶμα ἀλλ' ὑπὸ θεοῦ φωτὸς καταλαμπομένη ἀπολύεται ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτὴν καθαρὰ². Ἡ δύναμις τῆς εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀνυψώσεως εἶναι ἔργον τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένης λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

2. Λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ὁ Χριστός. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εὐρίσκειτο τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁρθότητι, διότι αἱ κατώτεραι δυνάμεις ὑπετάσσοντο εἰς τὸν λόγον, ὁ λόγος εἰς τὸν θεόν, τὸ σῶμα εἰς τὴν ψυχὴν³. Τοιαύτην ἔχων ὁ πρῶτος ἄνθρωπος φύσιν ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων νὰ ἐκπληροῖ τὰς θείας ἐντολάς, νὰ ἀπέχρηται πάσης ἁμαρτίας καὶ ἀγαπᾷ τὸν ὑπὲρ πάντα θεὸν ὡς δημιουργὸν καὶ πάσης εὐτυχίας ὑψιστον σκοπὸν: πρὸς ἃ πάντα ἔχρησε μόνον τῆς κινούσης ἐπενεργείας τοῦ θεοῦ, οὐχὶ δὲ τινος ὑπὲρ φύσιν χάριτος⁴. Ἐκέκτητο ὑψηλοτέραν καὶ ἄμεσωτέραν καὶ οὐδεμιᾶς ἀποδείξεως χρῆζουσιν γινώσιν τοῦ θεοῦ καὶ εἶχε σῶμα ἀπαθὲς καὶ ἀθάνατον⁵. Ἦσαν δὲ τοῦ πρῶτου ἀνθρώπου τὰ προτερήματα οὐχὶ φυσικὰ ἀλλὰ διὰ τῆς θείας χάριτος κεχορηγημένα, μεθ' ἧς χάριτος ἐκοσμήθη ὁ ἄνθρωπος πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ διὰ τούτων ἐπετύγγανε τοῦ ὑπὲρ φύσιν καὶ ἀκροτάτου σκοποῦ⁶. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἡμαρτε καὶ ἁμαρτῶν ἀπώλεσε τὴν ὑπὲρ φύσιν χάριν καὶ τὴν ἀρχῆθεν δικαιοσύνην. Ἡ ἐν αὐτῷ τάξις διελύθη καὶ αἱ καταδεέστεραι δυνάμεις ἐπαύσαντο ὑπείκουσαι εἰς τὸν λόγον: ἡ τέως ἀκεραία φύσις διεφθάρη καὶ τὰ προτερήματα ἠφανίσθησαν: ἡ δ' ἐνοχὴ τῆς τοῦ πρῶτου ἀνθρώπου ἁμαρτίας ἐκληροδοτήθη καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους⁷. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία, ἥτις εἶναι καθ' ὕλην μὲν ἐπιθυμία κατ' εἶδος

¹ Summa theol. 2, qu. 63, art. 3.

² Summa theol. 1, qu. 12, art. 5 ἐξ.—2, qu. 1. De verit. qu. 13, art. 3 καὶ 4.

³ Contra Gent. 4, 52.

⁴ Summa theol. 2, qu. 109, art. 2—5. In 1. sent. 2, dist. 24, qu. 1, art. 4.

⁵ Summa theol. 1, qu. 94, art. 1. De verit. qu. 18, art. 2.

⁶ Summa theol. 1, qu. 95, art. 1 καὶ 3.

⁷ Ἡ μετάδοσις τῆς ἁμαρτίας γίνεται διὰ τῆς γεννήσεως καὶ ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὸ σῶμα ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν. De malo qu. 4, art. 3 καὶ 4. Summa theol. 2, qu. 83, art. 1—4.

δὲ ἔλλειψις τῆς πάλαι ὀρθότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ διεφθαρμένη τις ἕξις (quidam habitus corruptus) ¹.

² Ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ὁ ἄνθρωπος ἐλυτρώθη διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῷ θείῳ προσώπῳ αὐτοῦ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀνῆλθεν εἰς τὴν ὑπερτάτην τελειότητα καὶ ἐκοινώνησε τῆς θείας χάριτος, ἕξ ἧς ἀπέρρευσαν πᾶσαι αἱ ὑπὲρ φύσιν ἀρεταί ³. Ἦτο δ' ἡ ἀνθρωπίνη τοῦ Χριστοῦ φύσις ἀμέτοχος τῆς προπατορικῆς καὶ πάσης ἄλλης ἁμαρτίας καὶ μετεῖχε τῆς θείας σοφίας καὶ ἀγιότητος καὶ παντοδυναμίας, καθ' ὅσον εἶχεν ὡς ὄργανον τὸν θεῖον λόγον καὶ ἐποίει θαύματα ⁴. Ἄλλ' ἵνα τὸ ἔργον τῆς ἐπανορθώσεως καὶ λυτρώσεως συντελέσῃ ἔλαβε καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντέκειντο πρὸς τὰ ἐνόητα αὐτῷ ὑψηλότερα προτερήματα. Ἄλλ' αἱ ἀδυναμιαὶ αὗται τῆς τε ψυχῆς (ἀθυμία, φόβος, θαυμασμός, ὀργή) καὶ τοῦ σώματος (πάθη καὶ θάνατος) ὑπῆρχον ἐκείνῳ διάφοροι τῶν ἐν ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις εὐρισκομένων, διότι ἦσαν ὅλως τῷ λόγῳ καὶ τῇ ἐλευθέρῳ βουλήσει ὑποτεταγμένοι ⁵. Λοιπὸν ὁ Χριστὸς προῆλθεν ὡς μεσίτης μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἵνα τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων τὴν ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας διατεταραγμένην ἀποκαταστήσῃ καὶ τὰ διεστῶτα διαλλάξῃ. Οὗτος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὡς τοιοῦτος ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπέσπασεν ἐπὶ πάντα τὴν θείαν χάριν ⁶. Ἡ ἐν τῷ Χριστῷ λύτρωσις καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀπορρέουσα τῷ ἀνθρώπῳ χάρις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς μορφώσεως τοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ τῆς εἰς τὴν τελειότητα ἐπιδόσεως ἐκάστου τε καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὅλης ⁶.

Καὶ ταῦτα μὲν ἔστωσαν ἱκανὰ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου λυτρώσεως, διότι ὁ ἀκριβέστερος λόγος ἐξέρχεται τῶν ὀρίων τῆς παρουσίας πραγματείας καὶ ἀνήκει μᾶλλον τῇ τῶν δογμάτων ἱστορίᾳ. Νῦν δὲ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς Ἡθικῆς τοῦ Θωμᾶ προσήκον εἶναι νὰ ὑποτυπώσωμεν σύντομον τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν αὐτοῦ.

¹ Contra Gent. 4, 52. Summa theol. qu. 4, art. 2 καὶ qu. 82, art. 3. Aὐτ. 2, qu. 81, art. 3.

² Summa theol. 3, qu. 9, art. 2. qu. 10, art. 2.

³ Summa theol. 3, qu. 15, art. 1 καὶ 2. qu. 13, art. 1. qu. 14, art. 3.

⁴ Summa theol. 3, qu. 15, art. 4 καὶ 10. In 1. sent. 3, dist. 15, qu. 1, art. 2. καὶ qu. 2, art. 3.

⁵ In 1. sent. 3, dist. 13, qu. 2, art. 1. 2. Summa theol. 3, qu. 19, art. 4. qu. 48, art. 6.

⁶ In 1. sent. 4, dist. 43, qu. 1, art. 1. Aὐτ. dist. 44, qu. 1, art. 1. Contra Gent. 4, 79.

17. Ἡ περὶ πολιτείας θεωρία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ὄν, τουτέστιν ἄγεται ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως εἰς κοινωνικὴν μετ' ἄλλων ὁμοίων συνάφειαν. Τὰ μὲν λοιπὰ ὄντα ἔχουσιν ἀπὸ τῆς φύσεως πάντα τὰ εἰς τὸν βίον ἀπαιτούμενα βοηθήματα, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πορίσῃ ἑαυτῷ διὰ τοῦ λόγου τὰ εἰς τὴν ζωὴν καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς ἀναγκαῖα. Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἔξαρκεῖ εἰς μόνος ἀλλὰ πρέπει πολλοὶ καὶ πολλαχῶς νὰ συνεργήσωσι. Προστεθῆτω δ' ὅτι τὰ μὲν ζῷα ἄγονται ὑπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου εἰς τὴν τοῦ ὀφελίμου καὶ βλαβεροῦ διάκρισιν, ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐχί. Ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ἀπλῶς ἐν τῷ συνόλῳ τὸ ὀφέλιμον καὶ βλαβερὸν λεπτομερῆ δὲ καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν δύναται νὰ λάβῃ οὐχὶ μόνος ὦν ἀλλὰ μετ' ἄλλων συνεργαζόμενος. Οὕτω τείνει ἐκ φύσεως εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἔχει τὴν γλῶσσαν ὄργανον ἐπιτήδειον εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν διανοημάτων καὶ τὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπικοινωνίαν. Ὅποτε δὲ ἡ κοινωνία ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ φυσικὴ ἀπαίτησις καὶ ἀφευκτος ὕρος τῆς τῶν οἰκείων σκοπῶν ἐπιτεύξεως, παρίσταται ἀνάγκη ἐξουσίας τὴν ὅλην κοινωνίαν διεπούσης καὶ εἰς τὸν ἐπιδικώμενον σκοπὸν ἰθυνοῦσης. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐν τῇ κοινωνίᾳ οἱ καθ' ἕκαστον ἄνθρωποι ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν κυρίως μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, ἢ ὅλη κοινωνία θὰ διελύετο εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἀρχὴ περὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ ἐπιμελουμένη. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἡ κοινωνία εἶναι ἀπλῶς οἴκου κοινωνία, ὕστερον δὲ κατὰ φύσιν συμπληροῦται καὶ εὐρύνεται εἰς δῆμον (κοινότητα) ἐκ πλειόνων οἴκων ἀποτελούμενον ὁ δῆμος πάλιν εὐρύνεται ὡσαύτως καὶ ποιεῖ μικρὰν ἢ μεγάλην πολιτικὴν κοινωνίαν. Ὅπως δὲ τοῦ οἴκου ἄρχει ὁ πατήρ, οὕτω καὶ πολλῷ μᾶλλον πρέπει τοῦ δήμου καὶ τῆς ἐκ πολλῶν δήμων συνεστῶσης πολιτικῆς κοινωνίας νὰ ἄρχῃ εἷς, οὗ ἢ πρὸς τοὺς ὑπηκόους σχέσις εἶναι παραπλησία τις πρὸς τὴν πατρικὴν. Ἐὰν μὲν ὁ ἄρχων σκοπῇ τὸ κοινὸν ἀγαθόν, εἶναι ἀγαθός, ἐὰν δὲ τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον κακός. Καὶ ἐὰν μὲν ἐπὶ τῷ κοινῷ συμφέροντι ἄρχῃ εἷς, τὸ πολίτευμα καλεῖται μοναρχία, ἐὰν δὲ ἄρχωσιν ὀλίγοι ὀνομάζεται ἀριστοκρατία, ἐὰν δὲ πολλοὶ πολιτεία. Ἐκ τῆς κακῆς ἀρχῆς προέρχονται αἱ παρεκβάσεις τῶν ὀρθῶν πολιτευμάτων, τῆς μὲν μοναρχίας παρέκβασις ἡ τυραννίς, τῆς δ' ἀριστοκρατίας ἡ ὀλιγαρχία, τῆς δὲ πολιτείας ἡ δημοκρατία ¹. Ἄμεσος δὲ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας σκοπὸς εἶναι ἡ

¹ De regim. princip. 1, 1, (τὸ σύγγραμμα De regimine principium

παγίωσις καὶ διατήρησις τῆς τῶν πολιτῶν εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, ἣ ἐπακολουθεῖ ἀναγκαιῶς τὸ κοινὸν ἀγαθόν. Ἄλλα τὴν ἐνότητα καὶ διάρκειαν τῆς εἰρήνης τοσοῦτω μᾶλλον ἢ κυβερνήσεις ἐμπεδοῖ καὶ ἀσφαλίζει, ὅσῳ μείζονα ἔχει αὐτὴ ἐνότητα. Καὶ ἐπειδὴ τοιαύτην ἔχει μάλιστα ἡ μοναρχία, ἔπεται ὅτι ἡ μοναρχία εἶναι τὸ ἄριστον πολίτευμα¹. Τοῦ ἐνὸς τὴν ἀρχὴν ὑφηγεῖται καὶ ἡ παρατήρησις τῆς φύσεως· μίαν ἔχουσιν αἱ μέλισσαι βασίλισσαν, μία ἢ ψυχὴ κυβερνᾷ τὰ πολλὰ τοῦ σώματος ὄργανα καὶ εἷς ὁ λόγος τὰς πολλὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, τέλος εἷς θεὸς διέπει ὅλον τῶν ὄντων τὸ πλῆθος². Ὅπως δὲ ἡ μοναρχία εἶναι τῶν πολιτευμάτων τὸ ἄριστον, οὕτως ἐκ τοῦ ἐναντίου χεῖριστον εἶναι ἡ τυραννίς. Διότι ἐν μὲν τῇ ὀλιγαρχίᾳ καὶ τῇ δημοκρατίᾳ κρατεῖ μὲν ὡσαύτως τὸ ἴδιον συμφέρον ἀλλὰ τοῦτο διανέμεται τοῦλάχιστον εἰς πολλούς, ἐν δὲ τῇ τυραννίδι τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἀφανίζεται ὑπὸ τοῦ συμφέροντος ἐνὸς μόνου. Ἐπειτα δὲ ἐν μὲν τῇ ὀλιγαρχίᾳ καὶ τῇ δημοκρατίᾳ ἡ ἐξουσία κατανέμεται εἰς πλείονας καὶ δὲν ἐπενεργεῖ οὕτως ἰσχυρὰ ἐπὶ κακῶ τῶν πολιτῶν, ἐν δὲ τῇ τυραννίδι ἡ δύναμις συγκεντροῦται εἰς ἓνα μεγίστη καὶ ἀναιρεῖ τέλος τὸ κοινὸν ἀγαθόν. Ἡ τυραννίς ἄρα εἶναι τῶν πολιτευμάτων τὸ χεῖριστον³. Ἐκ τῶν ὀρθῶν πολιτευμάτων ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ πολιτεία εἶναι τοσοῦτω τελειότερα, ὅσῳ μείζονα ἔχουσιν ἐνότητα, τουτέστιν ὅσῳ μᾶλλον προσεγγίζουσι πρὸς τὴν μοναρχίαν. Ἡ μοναρχία λοιπὸν προέχει τῶν ἄλλων ὀρθῶν πολιτευμάτων διὰ τὴν ἐνότητα τῆς κυβερνήσεως καὶ διότι δυσκολώτερον αὐτῶν ὑπόκειται εἰς τὴν διαφθοράν⁴. Ἐν τῇ ἀριστοκρατίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἡ τυχὸν ἀναφυομένη τῶν ἀρχόντων διαφωνία εὐχερῶς ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπηκόους καὶ ἐντεῦθεν διαλύεται ἡ κοινωνικὴ ἁρμονία καὶ εἰρήνη· ἐν δὲ τῇ μοναρχίᾳ τοιοῦτό τι κακὸν προφανῶς δὲν συμβαίνει. Ἐπειτα δὲ εἰς τὴν τυραννίδα καταντᾷ οὐχὶ τόσον ἡ μοναρχία ὅσον τὰ ἄλλα πολιτεύματα. Διότι ἐν τῇ ἀριστοκρατίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἐπελθούσης διαστάσεως τῶν ἀρχόντων εἰς ὁ

ἀνεγνωρίσθη μὲν ὡς μὴ προερχόμενον ἐκ τοῦ Θωμᾶ ἀλλ' ὁμολογεῖται ὅτι ἀπεικονίζει τὰς πολιτικὰς θεωρίας αὐτοῦ).

¹ Αὐτ. 1, 2.

² Ἐνθ. ἀνωτ.

³ Αὐτ. 1, 3.

⁴ Αὐτ. 1, 2, 5. «Frequentius autem sequuntur maxima pericula multitudinis ex multorum regimine, quam ex regimine unius. Plerumque enim contingit, ut ex pluribus aliquis ab intentione communis boni deficiat, quam quod unus tantum».

ἰσχυρότατος καὶ ἐπιτηδειότατος, ἐκκαρποῦται τὴν κοινὴν σύγχυσιν καὶ ἀποβαίνει τοῖς ἄλλοις τύραννος. Ὡστε κατὰ πάντα λόγον ἡ ἀρχὴ ἐνὸς βασιλέως εἶναι προτιμότερα τῆς ἀρχῆς πολλῶν¹. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μοναρχία, τὸ καθ' ἑαυτὸ ἄριστον πολίτευμα, διαφθαρεῖσα ἐκτρέπεται καὶ ἀποβαίνει τὸ χεῖριστον, πρέπει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διακωλυθῇ ἡ τοῦ πολιτεύματος διαφθορὰ καὶ ἡ γένεσις τῆς τυραννίδος. Πρὸς τοῦτο ἐπάναγκες νὰ γίνηται μετὰ περισκέψεως καὶ ἐπιμελείας ἡ τοῦ βασιλέως² ἐκλογή καὶ νὰ περιορίζηται ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀπόκλισις εἰς τυραννίδα³. Ἄλλ' ἐὰν παρὰ πᾶσαν πρόνοιαν ἀναφανῇ ἡ τυραννίς, πρέπει ἡπία μὲν οὕσα νὰ τύχη ἀνοχῆς πρὸς ἀποφυγὴν ἄλλων κακῶν, στάσεων καὶ κινδύνων, ἀφόρητος δὲ καταστᾶσα νὰ περιορισθῇ καὶ ἀρθῇ διὰ κοινῆς ἀποφάσεως καὶ κατὰ νόμιμον τρόπον οὐδαμῶς ἐπιτρεπομένης στάσεως καὶ βιαίας καταλύσεως τῆς τυραννίδος ἢ φόνου τοῦ τυράννου⁴.

Ὁ ἡγεμὸν κυβερνᾷ ὡς διάκονος τοῦ θεοῦ κατὰ τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου «θεοῦ διάκονός ἐστι εἰς τὸ ἀγαθόν» καὶ «θεοῦ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὄργην τῷ τὸ κακὸν πράττοντι»⁵. Διὸ αἰτία καὶ ἀφορμὴ τοῦ ὀρθοῦ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας χειρισμοῦ πρέπει νὰ εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς ἡ παρὰ τῶν ἀνθρώπων τιμὴ καὶ δόξα ἀλλ' ἡ προσδοκία τῆς ἀμοιβῆς παρ' ἐκείνου, οὗ εἰκὼν εἶναι ἐν τῷ κράτει ὁ ἀρχων, τουτέστι τοῦ θεοῦ. Εἶναι δ' ἡ τοιαύτη ἀμοιβὴ οὐ μόνον παροδικὰ ἀγαθὰ ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἢ μετὰ θάνατον αἰδίδιος εὐδαιμονία. Ὁ ἀγαθὸς ἀρχων ἔχει μείζονα ἀμοιβήν, διότι ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ὠφελεῖ οὐχὶ ἓνα μόνον ἀλλὰ τὴν κοινωνίαν ὅλην⁶. Συντόμως εἰπεῖν διαγράφονται ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τὰ δυσχερῆ καὶ ἅμα ὑψηλὰ τοῦ ἀρχοντος ἔργα ὡς εἰκόνας τοῦ θεοῦ. Ὅπως ὁ τοῦ κόσμου κυβερνήτης κατευθύνει πάντα εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῶν, οὕτω καὶ ὁ ἡγεμὸν

¹ Αὐτ. 1, 5.

² Ἡ μοναρχία περιορίζεται διὰ τῆς μετοχῆς εἰς τὴν κυβερνήσιν ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Αὐτ. 2, qu. 90, art. 1.

³ Κατ' οὐσίαν τὸ κράτος εἶναι ὁ λαός, ὀρίζων κατὰ τι συμβόλαιον τοὺς δυνάμενους νὰ ἀνακληθῶσιν ἀντιπροσώπους του παρὰ τῷ μονάρχῃ ἢ τοῖς πλείοσι ἀρχουσι, οἵτινες «κυβερνώσιν ἐν ὀνόματι τῆς κοινότητος». (Αὐτ. qu. 90, art. 3). Μόνη δὲ ἡ τοῦ κράτους κυβερνήσις δικαιούται νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον δι' αἰτίαν δικαίαν. (αὐτ. qu. 40, art. 1).

⁴ Αὐτ. 1, 5.

⁵ Πρὸς Ρωμαίους 13, 4.

⁶ Αὐτ. 1, 7-10.

φροντίζει ὅπως οἱ ὑπὴκοοι ἐπιτύχωσι τοῦ οἰκείου σκοποῦ, ζῶσι κατ' ἀρετὴν καὶ ἀπολαύωσι τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας¹.

18. **Ἐπισκόπησις.** Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται εὐδὴλον ὅτι τὸ φιλοσόφημα Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου εἶναι ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στεροῶς τεθεμελιωμένον. Βάσιν ὑποτίθεται τὴν θεϊαν ἀποκάλυψιν, τὰς ὑπὲρ λόγον ἀληθείας καὶ τὰ μυστήρια τοῦ χριστιανισμοῦ, εἰς ἃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὀφείλει νὰ συμφωνῇ καὶ ὑπηρετῇ. Ἐντεῦθεν ἀναπτύσσεται σύστημα θεολογικὸν συνυφασμένον πρὸς πολλὰ φιλοσοφήματα καὶ μάλιστα ἀριστοτελικά. Αἱ πολλαχῶς χρησιμοποιούμεναι ἔννοιαι εἰδους καὶ ὕλης, ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, οὐσίας καὶ συμβεβηκότος εἶναι προδήλως εἰλημμένα ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὡσαύτως καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς θεϊας ἔννοιαι γίνεται μάλιστα κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Σταγίριτου, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπουσι τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Εἰκονίζεται λοιπὸν ὁ θεὸς ὡς καθαρὰ ἐνέργεια, ἀπόλυτος ἀπλότης, ἀναρχος καὶ αἰδιος, ἀκίνητος καὶ ἀναλλοίωτος· ἐποίησεν ἐκ τοῦ μηδενὸς πάντα καὶ δὴ καὶ τὴν ὕλην, ἥτις καθ' ἑαυτὴν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη. Διεξοδικῆ καὶ ἀκριβῆς εἶναι ἡ περὶ φύσεως καὶ ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔρευνα τοῦ φιλοσόφου. Τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν ἀποφαίνει ὑψηλὴν καὶ ὑπέροχον ὑπὲρ πάντα τὰ περιέχοντα αὐτήν. Παραδέχεται δηλαδὴ τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῶν δύο κόσμων, τοῦ νοεροῦ καὶ τοῦ ἐνύλου, ὁπότε τὰ δύο συστατικὰ μέρη, σῶμα καὶ ψυχὴ, συναποτελοῦσιν ἐνιαίαν φύσιν. Τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας ἀποτελοῦσι τὰ περὶ ἀνθρώπου διδάγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ κατὰ ταῦτα ἐπιστημονικὴ θεωρία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλὰ τὴν παραδεδομένην ἄφθονον ὕλην ἐπιμελῶς ἐπεξεργάσατο ὁ θεολόγος φιλόσοφος καὶ αὐτοτελῶς διεκόσμησε διορίσας μὲν ἀκριβέστερον τὰς τῶν Πατέρων θεωρίας κατὰ τὰ ἀριστοτελικά διδάγματα συμπληρώσας δὲ πάλιν τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ Σταγίριτου διανοήματα διὰ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Οὐχ ἦτιον μεγαλοπρεπὲς παρίσταται καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ Θωμᾶ κατασκευάσμα. Δὲν περιορίζει τὸν σκοπὸν τοῦ ἠθικοῦ βίου ἐν τῷ παρόντι, ὡς ἐποίησεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὕστερον οἱ Ἀραβες φιλόσοφοι. Κατὰ τούτους σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ἥτις διὰ τῆς ἐπιστήμης μάλιστα ἐπιτυγχάνεται καὶ ἐν τῷδε τῷ βίῳ περιορίζεται. Κατὰ τὸν Θωμᾶν δ' ὅμως ὁ τοῦ ἠθικοῦ

¹ Ὁ Θωμᾶς ἀξιοῖ ὅπως πάντες οἱ βασιλεῖς ὑποτάσσονται εἰς τὸν πᾶσαν ὡς ἐκπροσωποῦντα τὸν θεόν. Ἡ ἐκκλησία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀφορίζῃ καὶ νὰ παύῃ τοὺς βασιλεῖς. 1, 1. 13. 14.

βίου σκοπὸς κεῖται ἐν τῇ μετὰ θάνατον ζωῇ καὶ εἶναι ἡ αἰδιος καὶ ἄμεσος τοῦ θεοῦ ἐποπτεία· ὁ θάνατος δὲν εἶναι τὸ τέμα τῶν προσδοκιῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ μετ' ἐκείνον ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπός, ὃν ὁ ἀνθρώπος δι' ἠθικοῦ ἀγῶνος καὶ μετὰ πολλοῦ πόνου ἐπιδιώκει. Καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος συμφωνεῖ τῷ Ἀριστοτέλει ὅτι διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς ἐπιτυγχάνομεν τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἀποφαίνει τὴν ἐπιστήμην εὐγενέστατον τοῦ βίου ἔργον. Ἀλλ' ὑπὲρ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετὴν εὐρίσκει τὴν αἰδιον τοῦ θεοῦ ἐποπτείαν, εἰς ἣν καὶ ἡ ἐπίγειος εὐδαιμονία κατατείνει. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ ἐπίκτητος ἀρετὴ δὲν εἶναι ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τὸ ὑψιστον ἀλλ' ἀνωτέρα αὐτῆς ὑπάρχει ἡ ὑπὲρ φύσιν καὶ κατὰ θεϊαν χάριν ἐμποιοιμένη ἀρετὴ, ἥτις εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν καὶ τὸ αἰδιον ἀνυψοῖ. Ὑπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ θεοῦ φωτὸς ἀνάγεται ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ἀκροτάτην τελειότητα, ἣν οὔτε γινώσκει ἀνευ ἐκείνου τοῦ φωτισμοῦ οὔτε φαντάζεται. Ἀπὸ τοιούτων ἀρχῶν ἠδυνήθη ὁ φιλόσοφος νὰ ἐρμηνεύσῃ προσφυῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ μὴ προσφυγόν, ὡς ὁ Μαιμωνίδης, εἰς τὴν ὕλην ἀλλὰ θεωρήσας τὸ κακὸν ὡς ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως ἀπὸ τοῦ θεοῦ νόμου. Πρὸς τὰς ἄλλας ἠθικὰς ἀρχὰς ὁμολόγος εἶναι ἡ περὶ πολιτείας θεωρία. Ὅπως ὁ τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς εἶναι διττός, τὸ φύσει δηλονότι ἐπιδιωκόμενον ἐν τῷδε τῷ βίῳ ἀγαθὸν καὶ ἡ μετὰ θάνατον αἰδιος εὐδαιμονία, οὕτω καὶ διττὴ ὑπάρχει ἐξουσία, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ὃν ἐκείνη μὲν τοῦ πρώτου αὕτη δὲ τοῦ δευτέρου σκοποῦ στοχάζεται. Ἐκατέρα τῶν ἐξουσιῶν ἔχει τὸν ἑαυτῆς προορισμὸν καὶ ἴδιον ἐνεργείας κύκλον· ἑκατέρα ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ θεοῦ πλὴν ὅτι ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία προέρχεται ἐξ ἐκείνου ἀμέσως ἡ δὲ πολιτικὴ ἐμμέσως καθ' ὅσον ὁ θεὸς μεταβιβάζει τῷ ἀρχοντι τὴν ἐξουσίαν διὰ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὅπως ὁ ἐπίγειος σκοπὸς ὑποτάσσεται εἰς τὸν αἰδιον, οὕτω καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν.

Ὁ Θωμᾶς ἐπέτυχεν ὅλως ἐκείνου, ὅπερ Ἀλβέρτος ὁ μέγας ἐν μέρει μόνον κατώρθωσε, νὰ γίνῃ δηλαδὴ ἐγκρατὴς καὶ κύριος, διαμορφωτὴς καὶ διακοσμητὴς τῆς πλουσιωτάτης καὶ σφόδρα ἀνομοειδοῦς ἐπιστημονικῆς ὕλης. Κατενόησεν ὀξύτερον τοῦ διδασκάλου τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἀνέπτυξεν αὐτὰς μετὰ μείζονος ἀκολουθίας καὶ ἐφήρμοσεν ἐπιτυχέστερον εἰς τὴν θεολογίαν. Ὁ μὲν Ἀλβέρτος πλὴν τῶν ἀριστοτελικῶν φιλοσοφημάτων εἰσεδέξατο πολλὰ νέα πλατωνικὰ θεωρήματα. Ὁ δὲ Θωμᾶς ἀντιτίθεται πρὸς τὸν πλατωνισμὸν καὶ πειροῦται κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ ἀποστῇ τοῦ νέου πλα-

τωνισμού· δὲν δύναται ὁμως νὰ ἀποβάλλῃ ὅλως τὸν νέον πλατωνισμόν τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ Ἀβγουστίνου. Διαγινώσκει δὲ πάλιν τὰ πλατωνικὰ διανοήματα τὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀβγουστίνου ἀλλὰ σπουδάζει ἐκ παντὸς τρόπου καὶ μετὰ περισσῆς ἐπιτηδεύσεως νὰ μὴ ἀποστή τῆς ἀριστοτελικῆς μεθόδου καὶ μὴ φανῆ ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸ κῦρος τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου¹. Ὅπερ δὲ πρέπει ἰδίᾳ νὰ ἐξαρθῆ εἶναι τὸ ὅτι ὁ Θωμᾶς διακρίνεται ὡς διαυγέστατος συγγραφεὺς καὶ μέγιστος συστηματικὸς φιλόσοφος τοῦ μέσου αἰῶνος· οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ ἢ τῶν μετ' αὐτὸν ἠμμοίρησε τόσης εὐφυΐας καὶ τέχνης περὶ τὴν σύνθεσιν καὶ συστηματοποίησιν. Μεγάλη λοιπὸν ἀρετὴ τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος εἶναι ἡ στερεὰ ἐνότης καὶ αὐστηρὰ συναρμογὴ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν πρὸς ἀλλήλας. Ἡ σαφήνεια καὶ ἡ συστηματικότης ἀνέδειξαν τὸν φιλόσοφον ὡς ἀληθῶς διαπρεπέστατον πάντων τῶν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις γενομένων. Οὗτος ἠδυνήθη νὰ συναγάγῃ καὶ μετακοσμήσῃ τὴν παραδεδομένην δαυρὶ καὶ πολύμορφον ὕλην καὶ νὰ διαρθρώσῃ αὐτὴν εἰς ἐνιαῖον καὶ ἀπρητισμένον καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ὁμόλογον σύστημα. Τὰ παντοῖα αὐτοῦ μέρη ἀναπτύσσονται μεθ' ἰκανῆς ἀκολουθίας καὶ συνάπτονται εἰς ὀργανικὸν ὅλον. Οὐδὲν ἄρα θαυμαστὸν ὅτι τοιοῦτον σύστημα εὐπαγὲς καὶ εὐπρεπές, ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων καὶ ἐκπρεπῶν φιλοσοφημάτων ἐρειδόμενον ἐμελλε νὰ ἐμποιήσῃ τοῖς ὁμοχρόνοις βαθεῖαν ἐντύπωσιν² καὶ νὰ ἀσκήσῃ μεγάλην εἰς πολλοὺς ἐπίδρασιν³.

¹ Ἴνα μὴ περιέλθῃ ὁ Θωμᾶς εἰς διαφωνίαν καὶ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν αὐθεντίαν τοῦ Ἀβγουστίνου, ἐκλαμβάνει πολλὰς ἀποφάνσεις αὐτοῦ οὐχὶ ὡς ἐγκρινόμενας ἀλλ' ὡς μνημονευόμενας γνώμας. Πρὸβλ. Summa theol. I, qu. 77, art. 1. ad 3 «In multis autem, quae ad philosophiam pertinent, Augustinus utitur opinionibus Platonis, non asserendo sed recitando». Ἄλλοτε δὲ πάλιν μεταβάλλει τὰς παραπομπάς, διορθοῖ ἢ καὶ παρερμηνεύει. Ἐπιθι C. v. Herlling, Augustinus zitate, 558.

² Ἡ διδασκαλία τοῦ Θωμᾶ ἐνεποίησε τὴν ἐντύπωσιν καινοπρεποῦς καὶ ρηξικελεύθου συστήματος· καὶ εὐλόγως, διότι οὐχὶ ὀλίγας εἰσηγήσατο νέας θεωρίας. Ἀντέτασσε φέρ' εἰπεῖν πρὸς τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν τὴν ἐνότητα τῆς οὐσιώδους ἀρχῆς· πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν σπερματικῶν λόγων τὴν ἐννοίαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὕλης· πρὸς τὴν ἀβγουστίνειον διδασκαλίαν περὶ ταυτότητος τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς τὴν πραγματικὴν διάκρισιν τούτων πρὸς τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως τὴν διάκρισιν αὐτῶν πρὸς τὴν βουλησιοκρατίαν τοῦ Ἀβγουστίνου θεωρίαν τοῦ ψυχικοῦ βίου νοησιοκρατικὴν κ. τ. τ.

³ Ἐκ τῶν πολλῶν τῶν περὶ τοῦ Θωμᾶ διαλαβόντων μνημονεύομεν τοὺς

§ 3 Ὅπαδοὶ καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Θωμᾶ.

a. Μαθηταὶ καὶ διασῶται τοῦ Θωμᾶ.

Ἡ τοῦ Θωμᾶ διδασκαλία ἔτυχε μὲν πολλῶν ἐπικριτῶν ἔτυχε δὲ πλείστον ὀπαδῶν καὶ θερμῶν θιασωτῶν. Ἐκ τῶν μαθητῶν ἐκείνου μνημονευτέος πρῶτος Αἰγίδιος ὁ Ρωμαῖος (Aegidius Romanus)¹. Γεννηθεὶς περὶ τὸ 1243 ἐν Ρώμῃ εἰσηλθε τῷ 1260 εἰς τὸ ἴδρυθὲν τότε τάγμα τῶν ἐρημιτῶν τοῦ ἱεροῦ Ἀβγουστίνου. Ἠχοράσατο δ' ἐπιμελῶς τοῦ διατρίβοντος τὸ δεύτερον ἐν Παρισίοις Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου (1268—1272), οὗ τῶν θεωριῶν ὑπερμαχῶν ἔγραψε κατὰ τοῦ

ἑξῆς: N. Cacheux, De la philosophie de S. Thom. d'A., 1858.— K. Werner, De hl. Thomas v. Aquin. 1858.— J. Frohschammer, Die philos. d. Thom. v. Aqu. kritisch gswürdigt, 1889.— R. Eucken, Thomas v. A. und Kant, 1901 τοῦ αὐτοῦ Lebensanschauungen, σ. 271 ἑξ.— P. Rousset, L'intellectualisme de S. Thomas, 1908.— A. Sertillanges, S. Thomas, d'A., 1910, ἐν τόμ. 29 (Les grandes philosophes).— J. Durantel, Le retour à Dieu par l'intelligence et la volonté dans la philosophie de S. Thomas, 1918.— M. Grabmann, Thomas v. Aqu., eine Einführung in seine Persönlichkeit und seine Gedankenwelt [Sammlung Kösel], 5 ἑκδ. 1926.— Ét. Gilson, S. Thomas, d'A (Les moralistes chrétiens), 1925. τοῦ αὐτοῦ Le thomisme, Introduction au système de S. Thomas d'A 3η ἑκδ. 1927.— P. Wilpert, Das Problem der Wahrheits sicherung bei Thomas von Aquin, 1931.— Gust. Siewert, Die menschliche Seele und ihre geistigen und sinnlichen Erkenntnisvermögen (ἐν Philos. Jahrb. 1932, σ. 440 ἑξ.)— A. Forest, La structure metaphysique du concret selon S. Thomas (ἐν τοῖς Etudes de philosophie medievale, τόμ. XIV).— P. Duhem, Le système du monde 5, 468 ἑξ.— M. De Wulf, Initiation à la philos. thomiste. 1932.— A. Koch, Die Abstraktionslehre des hl. Thomas von Aquin. 1933.— M. Wittmann, Die Ethik des Thomas von Aquin, 1933.— W. Kleine, Die Substanzlehre Avicennas bei Thomas v. Aquin. 1934. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Θωμᾶ καὶ τῆς Σχολῆς αὐτοῦ ἀναφέρονται αἱ πλείσται τῶν πραγματειῶν τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ R. Mandonnet ἐκδοθέντι ἔργῳ «Études d'histoire littéraire et doctrinale du moyen-âge». 2 τόμ. 1930. Εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Θωμᾶ ἀποβλέπει τὸ «Jahrbuch für philosophie und speculative Theologie» καὶ τὸ περιοδικὸν «Revue thomiste».— Πολλὰ διατριβαὶ εὐρίσκονται ἐν τοῖς περιοδικοῖς «Divus Thomas» καὶ «Revue néo-scholastique». Σύνοψιν δὲ τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου καὶ τοὺς παρ' αὐτῷ ἀπαντῶντας τεχνικοὺς ὄρους παρέχει τὸ Thomas—Lexicon ἐκδοθὲν ὑπὸ L. Schütz, 2α ἑκδ., 1895. Λεπτομερεστέραν βιβλιογραφίαν ἐπιθι παρὰ Überweg—Geyer, σ. 743—757.

¹ Εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἀνήκεν εἰς τὸν εὐγενῆ οἶκον Colonna.

Στεφάνου Tempier «Liber contra gradus et pluralitatem formarum»¹. Μόλις δ' ὕστερον, τῷ 1285, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Tempier καὶ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ πάπα Ὀνωρίου τοῦ τετάρτου, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν licentiam dicendi². Τῷ 1292 ἐξελέχθη ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος καὶ τῷ 1295 κατεστάθη ἀρχιεπίσκοπος Βούργων· ἀπέθανε δὲ ἐν Avignon τῷ 1316. Ὑπὸ τῶν ὁμοχρόνων ἐτιμᾶτο σφόδρα καὶ ἔλαβε τὴν τιμητικὴν προσηγορίαν «doctor fundatissimus ἢ doctor fundamentarius»· καταλέγεται δ' εἰς τοὺς σπουδαιότατους ἀνδρας τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ εἶναι ἐξαίρετος ἢ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια³. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ ἔργα, ἐν οἷς ἀναπτύσσει τὰς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς θεωρίας⁴. Ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς καὶ

¹ Ὁ Αἰγίδιος συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους πειρᾶται νὰ δεῖξῃ ὅτι ἡ περὶ πολλῶν εἰδῶν διδασκαλία τοῦ Tempier εἶναι ἐναντία πρὸς τὴν πίστιν. «Ponere plures formas contradicit fidei catholicae». Αὐτ. ἐκδ. Vened., φ. 211.

² Ἐδίδαξεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1285 μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1291.

³ Κατὰ τὸν Makaays καὶ τὸν Eggers δύνανται νὰ διακριθῶσι τρεῖς περίοδοι τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Αἰγιδίου. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον ἀνήκουν τὰ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὑπομνήματα (εἰς τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, εἰς τὰ φυσικὰ, εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ, τὸ περὶ ψυχῆς κτ.), ὡς καὶ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφύριου, εἰς τὸ De sex principiis τοῦ Γιλβέρτου τοῦ Πορρετανοῦ καὶ τὰ κατὰ τοῦ Ἀβεργόου συγγράμματα De materia caeli καὶ De intellectu possibili. Ἐνταῦθα μνημονευτέον πλὴν τοῦ πρόσθεν ῥηθέντος Liber contra gradus τὸ περὶ τὸ ἔτος 1280 συγγραφέν De partibus philosophiae essentialibus, ὅπερ εἶναι εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὡς παράρτημα αὐτοῦ χρησιμεύει ἡ πραγματεία De differentia rhetoricae, ethicae et politicae. Τὴν δὲ δευτέραν περίοδον ἀποτελοῦσι τὰ ἔτη τῆς ἐν Παρισίοις διδασκαλίας, ὅτε συνετάχθησαν τὰ ἔξ Quolibeta, αἱ Quaestiones disputatae de esse et essentia καὶ de mensura et cognitione angelorum, τὰ Theoremata de corpore Christi καὶ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ Liber de causis. Εἰς δὲ τὴν τρίτην περίοδον ἀνήκει μάλιστα τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ δεύτερον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν Γνωμῶν.

⁴ Μικρὸν πρὸ τοῦ 1285 ἔγραψεν ὁ Αἰγίδιος τὰ τρία βιβλία De regimine principum χάριν τοῦ μαθητοῦ του, διαδόχου καὶ ὕστερον βασιλέως Φιλίππου τοῦ ὠραίου. Ἐν τούτοις διαλαμβάνει περὶ τοῦ ἡγεμόνος ὡς ἀνθρώπου, ὡς μέλους τοῦ οἴκου καὶ ὡς ἄρχοντος· ἀκολουθῶν δὲ τῷ Ἀριστοτέλει ἐκθέτει ἠθικὰς καὶ οικονομικὰς καὶ πολιτικὰς θεωρίας. Ὅπως προσφιλὲς ἦτο τὸ σύγγραμμα ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων καὶ αἱ μεταφράσεις εἰς πάσας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Οὐκ ὀλίγα δ' ἐγένοντο ἐπιτομαὶ καὶ περὶλήψεις αὐτοῦ. Περὶ τὸ 1297 συνέγραψεν ὁ Αἰγί-

θεολογικαῖς θεωρίαις ἀκολουθεῖ οὐσιαστικῶς τῷ Θωμᾷ. Οὕτω παραδέχεται τὴν ἐν τοῖς δημιουργήμασι διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως¹, τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς· συνομολογεῖ, εἰ καὶ ἄνευ ἀλληλουχίας, τὴν ἀπλότητα τῶν ἀύλων ὄντων, τὴν σημασίαν τῆς «materia signata» ἐπὶ τῶν μερικῶν, τὸ πιθανὸν τῆς αἰδίου δημιουργίας. Ὡσαύτως ἐν τῇ ψυχολογίᾳ συμφωνεῖ τῷ διδασκάλῳ καταπολεμῶν τὸν Ἀβεργόη². Ἄλλ' ἐν τισὶν ἀποκλίνει τοῦ Θωμᾶ· ἐκδέχεται τὸν ἐνεργεῖαν νοῦν ὡς εἶδος τοῦ δυνάμει νοῦ καὶ ἀποκρούει τὰς παρατηρήσεις τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τῶν ὄντολογικῶν ἀποδείξεων τῆς ὑπάρξεως θεοῦ ἐγκρίνων τὰς ἀποδείξεις τοῦ Ἀνσέλμου.

Ὁ Αἰγίδιος ἀπέλαυεν ἐν τῷ τάγματι τῶν ἐρημιτῶν οἷας ὁ Θωμᾶς παρὰ τῶν Δομινικανῶν τιμῆς. Ἡ διδασκαλία ἐκείνου, ζῶντος ἔτι, ἀνεκηρύχθη ὡς διδασκαλία τοῦ τάγματος. Ἡ δ' ἐπίδρασις αὐτοῦ παρέμεινεν ἐν τῇ ὁμονύμῳ Σχολῇ (schola Aegidiana) μέχρι τοῦ 18^{ου} αἰῶνος³. Εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Αἰγιδίου καταλέγονται Ἰάκωβος Carocci ὁ ἐκ Viterbo, Ἀγγουστίνος Triumphus καὶ Θωμᾶς ὁ ἐκ Στρασβούργου⁴.

διος τὸ De renuntiatione papae καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη (πιθανῶς τῷ 1301) ἐξέδωκε τὴν δοκιματικὴν πραγματείαν De ecclesiastica sive de summi pontificis potestate. (Αὕτη ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Ch. Jourdain καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ U. Oxilia καὶ G. Boffito).—Οὐχὶ ὀρθῶς ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ ἐλεγκτικὸν σύγγραμμα Correctorium corruptorii fratris Thomae καὶ τὸ Liber de erroribus philosophorum, ὅπερ τελευταῖον συνετάχθη κατὰ τὸν Mandonnet ὑπὸ τινος Δομινικανοῦ μετὰ τὸ 1260 καὶ 1274.

¹ Ἡ διάκρισις αἶρεται ἐν τῷ θεῷ. Quodlib. I, qu. 7, 9.

² Διακρίνει τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν δυνάμεων αὐτῆς· αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι διαρκῆ καὶ σταθερὰ συμβεβηκότα καὶ κατ' ἀκολουθίαν διάφορα τῆς οὐσίας αὐτῆς· αἱ δὲ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαι προέρχονται οὐχὶ ἀμέσως ἐκ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μόνον ἐμμέσως διὰ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων (Αὐτ. 3, qu. 11). Ἡ τῆς βουλήσεως ἐλευθερία ἐρεῖδεται ἐπὶ τριῶν λόγων α') ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς ὡς αὐλοῦ καὶ ἐνεργοῦσης καθ' ἑαυτήν· β') ἐπὶ τοῦ νοῦ, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ γινώσκῃ τὰ διάφορα πράγματα καὶ ἐκ τῶν ἐναντιῶν νὰ ἐκλέγῃ· γ') ἐπὶ τῆς δυνάμεως τῆς βουλῆσεως, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ρυθμίζει ἑαυτὸν πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο (Αὐτ. 4, qu. 21).

³ Ἐπιθ. P. Mandonnet, Siger de Brabant 1, 248 ἐξ. 2, 14 ἐξ.—P. Duhem, Le système du monde 4, 106 ἐξ.—J. S. Makaay, Der Traktat des Aeg. Rom. über die Einzigkeit der substantiellen Form dargestellt und gewürdigt, 1924.—A. Dyroff, Aegidius v. Colona, 1925.—R. Egenter, Die Erkenntnispsychologie des Aeg. Rom., 1925.

⁴ Ἐκ τούτων ὁ Ἰάκωβος Carocci ἐγένετο τῷ 1291—2 διάδοχος τοῦ

Φίλος και θαυμαστής τοῦ ἁγ. Θωμᾶ ἐν τῇ θεολογικῇ Σχολῇ τῶν Παρισίων ἦτο καὶ ὁ Πέτρος ὁ ἐξ *Alvergne* (de Alvernia), ὅστις τῷ 1302 ἐγένετο ἐπίσκοπος Clermont καὶ τῷ 1304 ἀπέθανε. Οὗτος συνέγραψε *Quaestiones de quolibet* καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰ φυσικὰ καὶ εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκυνάτου ¹.

Ἐγγύτατα τῷ Θωμᾷ ἴσταιται ὁ ἄλλως ἐκλεκτικὸς καὶ ἐν πολλοῖς πρωτότυπος φιλόσοφος Γοδοφρεῖδος ὁ ἐκ *Fontainies*. Γεννηθεὶς ἐν Fontainies-lez-Hozemont τῆς Λιέγης ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις παρ' Ἐρρίκῳ τῷ ἐκ Γάνδης, οὗ ὕστερον ἐγένετο συναδέλφος ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ δρᾶσας ἐπὶ 13 ἔτη ὡς «Magister actu regens». Ὑπερέτησε πολλὰ ἔτη ἱερεὺς καὶ τῷ 1300 ἐξελέχθη ἐπίσκοπος Τουρναί ἀλλ' ἔνεκα τῶν ἐγερθεισῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς ἐκλογῆς ἠρνήθη νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα. Ἀπέθανε δὲ μετὰ τὸ 1306 καταλιπὼν, ὡς φαίνεται, ἐν μόνον ἀλλὰ μέγα ἔργον, τὰ *Quodlibeta* ². Οὗτος ἀπέκλινεν εἰς τὴν θωμικὴν διδασκαλίαν ³ καὶ περιτλήθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν συμπολίτην καὶ διδάσκαλον Ἐρρίκον. Ἀλλ' ἐν τισὶ καὶ δὴ σπουδαίοις ζητήμασι δὲν συνε-

Αἰγιδίου ἐν τῇ καθηγησίᾳ τῶν Παρισίων ὕστερον κατέστη ἀρχιεπίσκοπος Νεαπόλεως καὶ τῷ 1308 ἐτελεύτησε. Τὰ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα παραμένουσιν ἀνέκδοτα· μόνον δ' ὀλίγα ἀποσπάσματα τῶν *Quodlibeta* παρέχει ὁ *B. Hauréau* (ἐν τῇ *Histoire de la philos. scol.* 2², 159 ἔξ.). Ὁ δ' Αὐγουστίνος *Triumphus* (1243—1328) συνέγραψε πολλὰ ἔργα, ὧν ἐλάχιστον μέρος ἐξεδόθη καὶ ἄτινα καταγράφει ὁ *R. Scholz* (*Die Publizistik zu Zeit Philipps d. schönen*). Τὸ σπουδαιότατον αὐτῶν εἶναι ἡ *Summa de potestate papae*. Τέλος δὲ ὁ Θωμᾶς ὁ ἐκ Στρασβούργου († 1357) διδάξας εὐδοκίμως ἐν Στρασβούργῳ καὶ Παρισίοις, συνέγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ, ἐν ᾧ ἠκολούθει τῷ Αἰγιδίῳ.

¹ *Hauréau*, *Histoire de la philos. scolastique* 2², 157.

² Τὰ 14 *Quodlibeta* τοῦ Γοδοφρείδου ἐσώθησαν ἐν πολυαριθμοῖς χειρογράφοις καὶ ἔτυχον πολλῆς ἐπεξεργασίας. Τὰ τέσσαρα πρῶτα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *M. de Wulf* καὶ *A. Pelzer* (*Les quatre premiers quodlibets de Godefroid de Fontaines*. Louvain 1904). Πβλ. *Les Philosophes Belges*, τόμ. 2. Τὰ ἐπόμενα δύο ἐξεδόθησαν ὑπὸ *M. de Wulf* καὶ *T. Hoffmann* (*Les Quodlibets V—VII*. Louvain, 1913). Πβλ. *Les Philosophes Belges*, τόμ. 3, τὸ δ' ὄγδοον ὑπὸ τοῦ *J. Hoffmann* (*Le huitième Quodlibet de Godefroid de Fontaines texte inédit*. Louvain 1924).

³ Τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Peckham γενομένην τῷ 1286 καταδίκην πολλῶν ἀποφάνσεων τοῦ Θωμᾶ δὲν ἐνέκρινεν ὁ Γοδοφρεῖδος οὐδ' ἐπεδοκίμασε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐνέργειαν τοῦ Στεφάνου Tempier.

φώνει τῷ Ἀκυνάτῳ. Πρῶτον μὲν δηλαδὴ ἀπορρίπτει παραπλησίως τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ τὴν πραγματικὴν διαφορὰν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ¹, ἔπειτα δὲ ἀποφαίνει ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος οὐχὶ τὴν ὕλην ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες εἶδος ². Κατ' ἀλήθειαν, λέγει, ὑπάρχουσι τὰ ὄντα μόνον ὡς μερικαί, οὐχὶ ὡς γενικαὶ οὐσίαι ³.

Ἐν τῇ φυσικῇ πρροβέυει ὁ Γοδοφρεῖδος ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν σωμάτων τὴν περὶ μεταβολῆς (*transmutatio*) θεωρίαν, ἣν ἐπιπροσθέτει εἰς τὴν τῆς γενέσεως (*generatio*)· σῶμά τι δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς ἕτερον οὕτως ὥστε ἡ οὐσία ἐκείνου νὰ διατηρηθῇ τρόπον τινὰ ἐν τούτῳ. Καὶ δὲν ἐμφανίζει μὲν ἡ φύσις τοιοῦτο φαινόμενον ἀλλ' ἢ τοῦ θεοῦ παντοδυναμία ἐπιτρέπει τὴν πραγμάτων αὐτοῦ ὡς μὴ ἀντιφατικῶν. Ἐπειδὴ τὸ μεταβλητέον ὄν ὀφείλει νὰ εἶναι δυνάμει τὸ ἕτερον, ἐπάναγκες ἀμφοτέρωθεν νὰ ὁμοιάζωσι κατὰ τὴν ὕλην ⁴. Διὸ θὰ ἠδύνατο ὁ θεὸς φὸν νὰ μεταβάλλῃ εἰς βούην ἀλλ' οὐχὶ σῶμά τι εἰς ἄγγελον ἢ τὰνάπαλιν ⁵.

Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἀπορρίπτει τὴν περὶ θεοῦ φωτισμοῦ θεωρίαν τοῦ Ἐρρίκου καὶ ἀντιτάσσει αὐτῇ τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ θωμικὴν διδασκαλίαν τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως, τὰς δ' ἐναντίας ἐκφράσεις τοῦ Αὐγουστίνου ἐρμηνεύει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀκυνάτου ⁶. Ἴνα δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γενομένην κατάταξιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων συμβιβάσῃ πρὸς τὴν τριμερῆ διαίρεσιν τοῦ Αὐγουστίνου, ταυτίζει τὴν *memoriam* τούτου πρὸς τοὺς δύο νοῦς ἐκείνου ⁷. Ἐν τῷ

¹ *Quodl.* 3, qu. 1. ἔκδ. *M. de Wulf-Pelzer*, 304. «Et sic patet... scilicet quod esse et essentia sint idem re etiam in creaturis» καὶ κατωτέρω «Praeter hoc esse (substantiale) sunt plura esse secundum quid et tot quo sunt ibi formae accidentales».

² Ἐὰν ἡ ὕλη ἦτο ἡ αἰτία τῆς ἀτομικότητος, τὰ καθ' ἕκαστον θὰ διέφερον ἀλλήλων ἐπουσιώδη καὶ οὐχὶ σπουδαίαν διαφορὰν. Θὰ ὑπῆρχον μόνον *plura quanta*, οὐχὶ *plures substantiae*· ὅπερ εἶναι προφανῶς ἄτοπον. *Hauréau*, *Hist. de la philos. scol.* 2², 149.

³ Τὸ γενικὸν καὶ κοινὸν εἶναι ἀπλῶς νόημα καὶ ἐκφρασις. Ἐνθ. ἀνωτ. 150.

⁴ *Quodl.* 5, qu. 1.

⁵ Σημειώδες ὅτι εἰς ἐρμηνείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς φύσεως ἦτο τῇ σχολαστικῇ φιλοσοφίᾳ ἐπαρκῆς ἡ «*generatio*» καὶ ὅτι ἡ «*transmutatio*» τοῦ Γοδοφρείδου εἶναι περιττὴ καὶ παραδόξος.

⁶ *M. de Wulf*, *Festgabe für Cl. Baumker* 294. «non est nisi unus modus intelligendi omnia, scilicet per abstractionem speciei intelligibilis virtute phantastica».

⁷ *Quodl.* 5, qu. 8.,

καθορισμῷ τῆς σχέσεως βουλήσεως καὶ νοήσεως ἀντιτίθεται ἀντικρως πρὸς τὸν Ἑρρῶικον καὶ ἐξαίρει τὴν ὑπεροχὴν ταύτης ὑπὲρ ἐκείνην¹. Ἡ βούλησις, λέγει, εἶναι ὄλως παθητικὴ (simpliciter passiva) καὶ καθοδηγεῖται πάντοτε ὑπὸ νοῦ, καὶ ὅταν ἔτι ἀκολουθῇ αὐτῷ ἐλευθέρως. Εἰ καὶ διάκειται ὁ φιλόσοφος εὐμενῶς πρὸς τὴν θωμικὴν θεωρίαν τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀδυνατεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα καὶ τηρεῖ μεγάλην ἐπιφύλαξιν.

Ὁ Γοδοφρείδος, καθὰ πάντες οἱ ὁμόχρονοι τῆς θεολογίας διδάσκαλοι, δὲν εἶναι μόνον θεολόγος ἀλλ' ἐκτείνει τὴν διανοητικὴν ἐνεργειαν εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ ἐπιστητοῦ· εἶναι καὶ ἠθικολόγος καὶ νομικός, φιλόσοφος καὶ δημοσιολόγος². Βεβαίως τὸ κέντρον τῶν θεωριῶν αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ θωμικὴ φιλοσοφία ἀλλ' οὔτε ἐν πᾶσιν, ὡς εἶδομεν, συμφωνεῖ αὐτῇ καὶ προσδίδει κατὰ μέγα μέρος ἰδίαν χοροῖαν ἐξευρίσκων ζητημάτων τινῶν ἰδίας λύσεις καὶ τέλος ἐπιδεικνύει πρὸς τὰς εἰσαγομένους ὑπ' ἐκείνης καινοτομίας δισταγμὸν καὶ ἐπιφύλαξιν³.

Πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ θωμικὴν διδασκαλίαν διετέθησαν εὐμενῶς καὶ ταύτην ἠσπάσαντο οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ τάγμα τῶν Καρμηλιτῶν. Ἐκ τοῦ τάγματος τούτου πρῶτος διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις ἐγένετο Γεράρδος ὁ ἐκ Βορωνίας (Gerardus Bononiensis). Ἐγεννήθη περὶ τὸ 1250· κατὰ τὸ 1295 ἐγένετο διδάσκαλος καὶ τῷ 1297 ἐξελέχθη ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος, ὅπερ διηύθυνε μέχρι τοῦ θανάτου ἐπισυμβάντος τῷ 1317⁴. Γνήσια δ' αὐτοῦ ἔργα⁵ εἶναι τέσσαρα Quolibeta, αἱ Quaestiones ordinariae καὶ τὸ κυριώτατον

¹ Ὅλον σχεδὸν τὸ ἔκτον Quodlibet ἀφιερῶται εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς βουλησιακρατικῆς θεωρίας τοῦ Ἑρρῶικου.

² Μετὰ παρρησίας ἀνυπερβλήτου ἐκφέρει τὰς γνώμας αὐτοῦ ἐπὶ θεμάτων ἀπασχολούντων τοὺς πανεπιστημιακοὺς διδασκάλους.

³ M. de Wulf, Un theologien philosophe du XIIIe siec. κτλ., 1904. Τοῦ αὐτοῦ Hist. de la philos. en Belgique, 1910. — P. Mandonnet, Les premières disputes sur la distinction réelle entre l'essence et l'existence, 1910.

⁴ Ὁ βιογράφος τοῦ τάγματος Ἰωάννης Trisse (περὶ τὸ 1360) λέγει περὶ αὐτοῦ «Hic enim fratres promovebat ad studium multum ardentem». (Xiberta, De summa theol. m. Gerardi 7).

⁵ Εἶναι ἀμφίβολον ἂν ὁ Γεράρδος ἔγραψεν ὑπόμνημα Γνωμῶν, τὸ δ' εἰς αὐτὸν προσνεμόμενον καὶ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1622 ἐκδοθὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ ἐκ Βορωνίας.

(ἀλλὰ μὴ συντελεσθὲν) σύγγραμμα Summa theologiae¹. Παραπέμπει εἰς πολλοὺς συγχρόνους² καὶ ἀκολουθεῖ εἴτε ἐν τῇ διατάξει τῆς ἄλλης εἴτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ Ἑρρῶικῳ τῷ ἐκ Γάνδης καὶ μάλιστα Θωμᾷ τῷ Ἀκυνάτῃ. Ὅσον δὲ καὶ ἂν τιμᾷ τὸν τελευταῖον, ὅμως δὲν ἀφίσταται ἀπὸ τοῦ νὰ κρίνῃ καὶ ἐλέγῃ καὶ ἀπορρίπτῃ θεμελιώδεις ἀρχὰς αὐτοῦ. Οὕτω δὲν δέχεται ὡς πραγματικὴν τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως οὐδὲ θεωρεῖ τὴν ὕλην ὡς αἰτίαν τῆς ἀτομικότητος. Ἄλλ' ἔνθα μέλλει νὰ εἴπῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, φαίνεται ὀκνῶν καὶ ἀμφισβητῶν καὶ ταρασσόμενος ὑπὸ τῶν διαφορῶν ἐκδοχῶν. Διατείνεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀπόδειξις ἀλλ' ὑπολαμβάνει ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς κινήσεως ἀπόδειξις εἶναι κατὰ βάθος ἐπισημῆς καὶ ἀβεβαία. Περὶ δὲ τῆς ἀποδείξεως τοῦ Ἀνσέλμου ἀποφαίνεται ὅτι ἀφορᾷ μόνον εἰς ὃν ὑπέρτατον καὶ τελειότατον (ens summum et perfectissimum), ὅπερ ὅμως δὲν συμπίπτει κατ' ἀνάγκην εἰς ταὐτὸ πρὸς τὸν θεὸν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ διδάσκει ὅτι ὁ τοῦ ἀνθρώπου νοῦς στοχάζεται οὐχὶ ἀπλῶς τοῦ ἐνύλου ἀλλὰ παντὸς ὄντος οὐδαμῶς χηρῶν τοῦ θείου φωτισμοῦ. Καὶ ἐν τούτῳ μὲν διαφωνεῖ προφανῶς τῷ Ἀκυνάτῃ συμφωνεῖ δ' ὅμως αὐτῷ ὅτι ἡ νόησις ἔχει τὸ πρωτεῖον καὶ τὴν ὑπεροχὴν ὑπὲρ τὴν βούλησιν³.

Ὁλίγω νεώτερος καὶ πολλῶ σπουδαιότερος τοῦ Γεράρδου εἶναι ὁ Guido Terreni ἐκ Perpignan (doctor breviloquus). Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀρίστων μαθητῶν τοῦ Γοδοφρείδου τοῦ ἐκ Φονταίνης⁴ καὶ περὶ τὸ 1313 ἐγένετο magister in theologia· ἀπὸ τοῦ 1318—1321 διηύθυνε τὸ τάγμα διάδοχος τοῦ Γεράρδου, ὕστερον κατέστη ἐπίσκοπος καὶ τῷ 1342 ἀπέθανεν ἐν Avignon καταλιπὼν πλεῖστα συγγράμματα. Πλὴν τῶν ἐρημηνευτικῶν καὶ κανονικῶν καὶ ἐλεγκτικῶν ἔργων καὶ τῶν κηρυγματῶν⁵ ἐφιλοπόνησεν ὑπόμνημα Γνωμῶν, ἔξ Quolibeta, δύο Quaestiones ordinariae, 13 Quaestiones disputatae καὶ ὑπομνή-

¹ B. Hauréau, Hist. de la philos. scol. 2^a, 267 ἔξ.

² Τοιοῦτοι εἶναι Ἀλβέρτος ὁ μέγας, Αἰγίδιος ὁ Ρωμαῖος, Λ. Σκῶτος, Hervens Natalis κ.ά.

³ B. Hauréau, Hist. de la philos. scol. 2^a, 266 ἔξ. — B. M. Xiberta, De Summa theologiae magistri Gerardi Bonon. ex Ord. Carm. ex Ord. Carm. (ἐν Analec. Ordinis Carmel. 5, 3 ἔξ). — P. Servais, Gérard de Bologne (ἐν Divus Thomas 6, 1289 ἔξ).

⁴ Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰωάννης Baconthorp (Xiberta, De mag. Guidone Terreni, 123).

⁵ Ἐπιθ. Xiberta ἐνθ. ἀνωτ.

ματα εις τον Ἀριστοτέλη¹. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀκολουθεῖ κυρίως τῷ διδασκάλῳ Γοδοφρείδῳ, εἰ καὶ μὴ ἀποβάλλει τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀλλ' ἐλευθέρως συναίγει τὰς ἀκολουθίας τῶν ὑποτεθεισῶν ἀρχῶν. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν καθόλου ἀφίσταται σφόδρα τοῦ Θωμᾶ καὶ ἀποκλίνει εἰς τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν. Ἀντικειμενική, λέγει, αἰτία τῶν γενικῶν ἐννοιῶν εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν ὄντων καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ κατάληψις τῆς ὁμοιότητος ταύτης². Οὐχ ἦττον ἀποκλίνει τοῦ Ἀκυνάτου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος καὶ συνομολογεῖ τῷ Hervens ὅτι τὰ ὄντα καθίστανται ἄτομα διὰ τοῦ οἰκειοῦ εἶδους³. Καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἔπεται μάλιστα τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ καὶ συνεξαίρει ἐντόνως τὴν παθητικότητα τοῦ τε νοῦ⁴ καὶ τῆς βουλήσεως⁵.

Ὁ Guido ἐγένετο διδάσκαλος ἄλλων τε πολλῶν καὶ πιθανῶς τοῦ Σιβέρτου de Beka, ὅστις ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι (1317—30), ἔξαρχος, ἀφοῦ πρότερον (περὶ τὸ 1316) κατέστη magister in theologia. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ⁶ εἶναι ἐνταῦθα ἄξια μνείας τὰ δύο Quolibeta. Ὁ συγγραφεὺς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γοδοφρείδου καὶ τοῦ Θωμᾶ, ὅπερ ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ κατὰ πάντα. Οὕτως ἀσπάζεται μὲν τὴν ἀπλότητα τῶν νοεῶν οὐσιῶν καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ εἶδους ἀλλ' ἀπορρίπτει τὴν πραγματικὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπόξεως. Ἐν μὲν τῇ ψυχολογίᾳ ἀπονέμει τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὴν νόησιν ἐν δὲ τῇ γνωσιολογίᾳ ἔπεται τῷ Δουράνδῳ⁷.

¹ Τὰ ὑπομνήματα ἀναφέρονται εἰς τὸ περὶ ψυχῆς (de anima), εἰς τὰ φυσικὰ (Physik), τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ (Metaphysik), τὰ ἠθικὰ (Ethik) καὶ τὰ πολιτικὰ (Politik) τοῦ Ἀριστοτέλους.

² *Xiberta*, 179.

³ Αὐτ. 182. Περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους δὲν ἔχει ὁ Guido ἀσφαλῆ γνώμην, διότι ἐν μὲν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὰ ἠθικὰ παραδέχεται τὴν θωμικὴν ἐκδοχὴν ἐν δὲ τοῖς *Quolibeta* ἀποφαίνει αὐτὴν ὡς ἀμφίβολον. Αὐτ. 189.

⁴ Κατὰ τὴν γνώσιν τὸ μόνον δρῶν αἰτιον εἶναι τὸ ἀντικείμενον. Ἡ ψυχὴ, στενῶς πρὸς τὸ σῶμα συναπτομένη, προέρχεται εἰς τὴν γνώσιν διὰ τῶν αἰσθητῶν. Αὐτ. 199, 204.

⁵ Ἡ βούλησις ὡσαύτως εἶναι παθητικὴ ρυθμιζομένη πρὸς τὸ ἀντικείμενον τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τῆς νοήσεως. Ἡ παθητικότης δ' ὅμως τῆς βουλήσεως δὲν κωλύει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι κύριος τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐλεύθερος. Αὐτ. 206 ἔξ.

⁶ *Xiberta*, Duo quolibet inedita Siberti de Beka, ἐν *Annal. Ord. Carm.* 4, 310 ἔξ.

⁷ Ἡ ἀλήθεια ὀρίζεται «adaequatio objecti cogniti, ut cognitum est, ad existentiam ejusdem objecti extra». Ἐνθ. ἀνωτ. 325.

Πλείστους ὀπαδοὺς ἔσχεν ὁ Θωμᾶς, ὡς ἦν εἰκόσ, ἐν τοῖς Δομινικανοῖς. Ἐνιαῦθα μνημονεύομεν πρῶτον τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἰταλικὴν σχολήν. Εἰς τούτους δὴ ἀνήκει ὁ *Tolomeo* (Βαρθολομαῖος, Πτολελαῖος) *de Lucca*, γενόμενος μαθητὴς ἐκείνου¹· διέτριψε τῷ 1309—18 ἐν τῇ παπικῇ αἰλῇ τῆς Avignon καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1326/7 ὡς ἐπίσκοπος Torcello. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «*De regimine principum*» εἶναι συμπλήρωσις τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ διδασκάλου, εἰς ὃ προσέθηκε δύο ἕτερα βιβλία². Οὐχ ἦττον δὲ καὶ τὸ ἔργον «*Hexaëmeron*» μαρτυρεῖ τὸν ἄμεσον μαθητὴν τοῦ Ἀκυνάτου. Συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους ἐν τῷ ἄνθρωπῳ καὶ ἀναπτύσσει διεξοδικῶς τὴν ψυχολογίαν τοῦ Θωμᾶ. Ὁ δὲ *Hannibaldus de Hannibaldis* ἐγένετο στενὸς φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀκυνάτου διδάσκοντος τὸ δεύτερον ἐν Παρισίοις καὶ ὕστερον (τῷ 1258) διάδοχος αὐτοῦ ἐπὶ βραχὺν χρόνον. Ἀνυψωθείς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καρδινάλιου ἀπέθανε τῷ 1272. Τοσοῦτο δὲ συνεφώνει τῷ διδασκάλῳ, ὥστε τὸ ἴδιον ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας ἐθεωρεῖτο ἐπὶ πολὺν χρόνον ὡς ἔργον τοῦ Θωμᾶ³. Ὡσαύτως ἐν Παρισίοις ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ *Remigius Florentinus* (*Remigio di Chiaro dei Girolami*), ὅστις ἐγένετο ὕστερον 15 ἔτη ἐν Φλωρεντίᾳ lector τῆς θεολογίας καὶ τῷ 1303 κατέστη magister in theologia. Μέγα δ' εὐδοκιμῶν ὡς διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυξ ἐτελεύτησε τῷ 1319. Ἐπ' ἐσχάτων ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν καθὰ διδάσκαλος τοῦ Δάντου⁴. Πλὴν κηρυγμάτων καὶ ἄλλων λόγων συνέγραψε φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἔργα⁵, ἐν οἷς ἔπεται τῷ Θωμᾶ⁶.

Πιστότατος μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Ἀκυνάτου ἦτο *Reginand* ὁ ἐκ *Piperino*, ἔξ οὗ προέρχονται οὐ μόνον ἀντίγραφα παντοίων ἔρ-

¹ Αὐτὸς οὗτος δηγεῖται ὅτι ὑπῆρξεν ἀκροατὴς τοῦ Θωμᾶ («*ipsius auditor fui*»).

² *Quetif—Echard*, *Scriptores* 1, 541.

³ Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐξεδόθη ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θωμᾶ (τόμ. 30, ἔκδοσ. Fretté (1889)) καὶ ἀρχεται ὁδε: *Transite ad me omnes, qui concupiscitis me*.

⁴ *Salvadori*, *Sulla vita giovanile di Dante*.

⁵ Ἐπιγράφονται *De uno esse in Christo*, *De modis rerum*, *Quolibeta*, *De bono communi*, *De bono pacis*, *Contra falsos Ecclesiae professores*, *De vita paradisi*.

⁶ Τὰ συγγράμματα ἐν χειρογράφοις εὗρισκονται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας. Περὶ τοῦ περιεχομένου δ' αὐτῶν ἐπιθι *Grabmanns*, *Mittelalterliches Geistesleben*. 364—368.

γων εκείνου αλλά και τὸ συμπλήρωμα τῆς Summa theologica. Ὡσαύτως ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Θωμᾶ ἦσαν ὁ Ἰάκωβος de Mercato καὶ ὁ Πέτρος de Andria. Καὶ εἶναι μὲν ἄγνωστον τὸ ἂν ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐκ Γενοῦης ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ¹ μαρτυροῦσιν ἐπίδρασιν τοῦ Θωμᾶ.

Σπουδαιότατος προστάτης τοῦ θωμισμοῦ ἐν τῇ ἰταλικῇ Σχολῇ εἶναι ὁ Ἰωάννης (de Regina) ἐκ Νεαπόλεως, διδάξας ἐν Παρισίοις καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι². Συνέγραψε δὲ ὑπόμνημα γνωμῶν, 13 Quolibeta, 43 Quaestiones disputatas καὶ Sermones³. Ὑπερμαχεῖ καθόλου τῆς θωμικῆς παραδόσεως, εἰ καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τὸν Δουράνδον ἐμφανίζει τινὰ αὐτοτέλειαν. Παρέχεται μὲν ὡς νέος διδάσκαλος ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ μετὰ περισκέψεως προθυμούμενος νὰ δείξῃ ὅτι τὰ διδάγματα αὐτοῦ δὲν ἀντίκεινται πρὸς τὰ τοῦ Θωμᾶ.

Ἐκ τῶν Θωμικῶν τῆς γαλλικῆς Σχολῆς μνημονευτέος πρῶτος ὁ ἀρχαιότατος καὶ εὐδόκιμος ἐταῖρος Βερνάρδος de Trilia. Ἐγεννήθη τῷ 1240 καὶ ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1266—76 lector ἐν Montpellier, Bordeaux καὶ ἀλλαχοῦ· τῷ 1280 κατέστη magister theologiae ἐν Παρισίοις καὶ ἐτελεύτησεν ἐν Avignon τῷ 1292 καταλιπὼν ἱκανὰ συγγράματα⁴. Εἰ καὶ μὴ ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀκυνάτου, ὅμως ἐποιήσατο χρῆσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δασιλῆ καὶ ὑπέμετρον. Ἀκολουθεῖ λοιπὸν τῷ διδασκάλῳ ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ γνώσεως, περὶ ὕλης, περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους, περὶ εὐδαιμονίας καὶ ἀναπτύσσει διεξοδικώτερον τὸ ζήτημα τῆς διακρίσεως οὐσίας καὶ ὑπάρξεως.

¹ Κύρια ἔργα τοῦ Ἰωάννου εἶναι ὁ Dialogus quaestionum animae ad spiritum, τῷ 1272, καὶ τὸ Catholicon, τῷ 1286· ὧν ἐκεῖνο μὲν εἶναι θεολογικὴ ἐπιτομὴ, τοῦτο δὲ γραμματικὸν καὶ λεξικογραφικὸν ἔργον.

² Ὁ Ἰωάννης οὗτος μετέσχε ἐπιτροπείας ἐρευνήσεως τὰ συγγράμματα τοῦ Δουράνδου καὶ μετὰ τοῦ Πέτρου de Palude συμπαρέθηκε δύο καταλόγους τῶν πλανῶν ἐκείνου.

³ Ἐκ τῶν Quolibeta ἦσαν πρότερον μόνον δύο γνωστά. Ἄλλ' ὁ P. José M. March εἶρε τῷ 1925 κώδικα περιέχοντα 12 Quolibeta· ὁ δὲ J. Koch ἀνεκάλυψε τῷ 1923 ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ 13^{ον} Quolibet. Ἐπιθ. Koch, Dudandus de S. Porciano 1, 309 ἔξ.

⁴ Πλὴν τῶν τριῶν Quolibeta, καταλειφθέντων ἀτελῶν, ὁ κατάλογος τοῦ Stamser (παρὰ H. Denifle, Archiv. 2, 239) ἀπονέμει αὐτῷ καὶ ἄλλα ἔργα ἐπιγραφόμενα Quaestiones de spiritualibus crsaturis de potentia Dei, de anima conjuncta, de anima separata.

Ὀλίγω νεώτερος τοῦ Βερνάρδου εἶναι ὁ Αἰγίδιος de Letinis (Lessines), ἀποθανὼν μετὰ τὸ 1304. Ἐγένετο φίλος καὶ μαθητὴς Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου, πρὸς ὃν ἔγραψε πληροφορῶν περὶ τῶν τότε ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἀμφισβητουμένων ἀποφάνσεων καὶ τοῦ κινδύνου τοῦ ἐπαπειλοῦντος τὰς θωμικὰς θεωρίας¹. Πλὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἔγραψεν ἄλλα τε² καὶ τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἔργον De unitate formae³, ὅπερ ἦτο πραγματεία κατὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ροβέρτου Kilwardbys ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐλέγξῃ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴν περὶ ἐνότητος τοῦ εἶδους θωμικὴν διδασκαλίαν⁴.

Σπουδαῖος καὶ πολυμερῆς ἀνὴρ ἐγένετο ὁ Ἰωάννης Quidort (Dormiens), ὅστις περὶ τὸ 1269 γεννηθεὶς ἦτο magister artium πρὶν εἰσελθῆ εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν· τῷ 1304 κατέστη magister theologiae καὶ μετὰ δύο ἔτη ἀπέθανεν. Ἐγραψε δὲ πλὴν ἄλλων⁵ τὸ De unitate esse et essentiae in creatis, Super librum meteorum, τὸ Quodlibet καὶ ὑπόμνημα τῶν Γνωμῶν. Τὰ δύο τελευταῖα, οὐ πρὸ πολλοῦ εὐρεθέντα, ἔχουσι μεγάλην σπουδαιότητα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἐν τούτοις δὴ διαφαίνεται μὲν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Θωμᾶ διαγινώσκονται δ' ἅμα αἱ ἴδιαι τοῦ γράφοντος σκέψεις καὶ αἱ τῶν συγχορόνων γνώμαι. Διακρίνεται οὐσία καὶ ὑπαρξίς καὶ δεικνύεται ἡ ἀνάγκη τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ⁶· ὑπερασπίζεται ἡ περὶ ὕλης καὶ εἶδους θεωρία τοῦ Θωμᾶ καὶ

¹ Ὁ Ἀλβέρτος ἀπαντῶν ἐπεμφε τὴν πραγματείαν De quindecim problematicis (ἐκδοθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ P. Mandonnet, Siger de Brabant 2, 29 ἔξ.).

² Οὗτω συνέγραψε τὸ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θωμᾶ ἐκδοθὲν σύγγραμμα De usuris, ἔτι δὲ Liber de temporibus seu de concordia temporum καὶ Tractatus de praeceptis.

³ Ἐπιθ. M. de Wulf, Les philosophes Belges, 1901.

⁴ Αὐτ. 90 «Unaquaeque res una simpliciter existens secundum numerum, unam habet tantum formam, dantem esse specificum, subjecto recipiente ipsam».

⁵ Ὁ Ἰωάννης ἔγραψε De yride, Abbreviatio librorum naturalis philosophiae Aristotelis, Correctorium corruptorii fr. Thomae, De adventu Christi secundum carnem καὶ de Antichristo, De potestate regia et papali, Determinatio de confessionibus fratrum, Determinatio de modo existendi corporis Christi in sacramento altaris, Sermones.

⁶ Ὁ Ἰωάννης δοξάζει ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς δὲν ἐκπηγάζει ἐκ τῆς οὐσίας

ἐξαίρεται ἡ ψυχολογία αὐτοῦ¹. διδάσκεται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαιτεῖται ἠθικὴ μόρφωσις τῆς πολιτείας².

Καὶ ὁ *Γουλιέλμος Petri de Godino* (1260—1336) δρᾶσας ἐν Παρισίοις ὡς καθηγητῆς τῆς θεολογίας φαίνεται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἐν τῷ ὑπομνήματι τῶν Γνωμῶν πιστὸς μαθητῆς τοῦ Ἀκυνάτου· διὸ καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἐξακριβωσθῆναι προΐμως ὡς *lectura thomasiana* καὶ ἐχρησίμευε συχνάκις ἀνάγνωσμα ἐν τῇ θωμικῇ Σχολῇ³.

Καθηγμένων τῆς ἐν Παρισίοις θεολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ἦτο ὁ *Hervé Nédelec* ἐκ Βρετανίας (*Hervens Natalis Brito*), περὶ οὗ ἔχομεν, ὡς μὴ ὄφελεν, ὀλίγας εἰδήσεις. Τῷ 1307—09 ἦτο καθηγητῆς καὶ διευθυντῆς τῆς θεολογικῆς Σχολῆς, τῷ δὲ 1318 ἐξελέχθη ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος. Ἔγραψε δὲ ὑπόμνημα Γνωμῶν⁴, *Quaestiones disputatae*⁵, *Quodlibeta*⁶, *Defensio doctrinae fratris Thomae*⁷ καὶ συγγράμματα ἐλεγκτικὰ⁸ καὶ ποικίλα ἄλλα⁹. Ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ ἀποφαίνεται ὅτι τὰ καθόλου

τῆς ψυχῆς, ὡς ἐδίδασκεν ὁ Θωμᾶς, ἀλλ' ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀμέσως ἐν τῇ ψυχῇ, καθὰ ἐδίδαξαν ἄλλοι τε καὶ δὴ καὶ ὁ Πέτρος ὁ ἐξ Αὐγνιου καὶ Ἀλβέρτος ὁ μέγας.

¹ Ἐπιθ. *Grabmann*, Studien zu Johannes Quidort.

² *Finke*, Aus. den Tagen Bonifaz. 8, 172.

³ Ἐπιθ. *M. Grabmann*, K. Guilelmus Petri de Godino und seine *Lectura Thomasia*, ἐν τῷ *D. Thom.* 4, 385 ἐξ. (1926).

⁴ *Quaestiones in quattuor libros sententiarum*, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1505.

⁵ Ἐνταῦθα διαλαμβάνει de beatitudine, de verbo, de aeternitate mundi, de materia caeli, de relationibus, de unitate formarum, de virtutibus, de motu angeli, de peccato originali.

⁶ Πβλ. *M. de Wulf et A. Pelzer*, Les quatre premiers quodlibets de Godefroid de Fontaines, 1904.

⁷ Τὸ ἔργον τοῦτο διαλαμβάνει περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς θεολογίας καὶ ἀποτελεῖ συνηγορίαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀκυνάτου. Ἐπιτομὴν αὐτοῦ παρέσχεν ὁ *E. Krebs*, *Theologie und Wissenschaft nach der Lehre der Hochscholastik* κτλ. 1912 (*Beiträge* 11, 3—4).

⁸ Εἰς τὰ ἐλεγκτικὰ ἔργα ἀνήκουσι πραγματεῖαι *Contra Henricum de Gaude*, ubi impugnat Thomam (1302—07) καὶ κατὰ τοῦ Δουράνδου de S. Porciano (1308—18).

⁹ Τοιαῦτα εἶναι τὰ *De intentionibus secundis*, *Super librum Periermenias*, *Quaestio de Praedicamentis*, *De cognitione primi principii*, *De*

ὡς τοιαῦτα εἶναι μορφαὶ τοῦ νοῦ, καθ' ἃς τὰ ὄντα γινώσκονται. Ἡ δὲ γενικὴ ἔννοια ἔχει ἀντικειμενικὴν αἰτίαν τὰ πράγματα καὶ τὸν ἀριθμὸν ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς συμφωνίας τῶν ὄντων¹. Ἐν μὲν τῇ ψυχολογίᾳ παραδέχεται τὸν ἐνεργεῖα νοῦν ἐν δὲ τῇ μεταφυσικῇ ἀποκρούει τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως².

Μεῖζονα ἰδιοτυπίαν καὶ ἐλευθερίαν ἐμφαίνουσιν οἱ ὑπομνηματισταὶ *Πέτρος de Palude* καὶ *Ἰάκωβος de Lausanna*. Ὁ δὲ *Armandus de Bellouisi*, καίπερ χωρῶν ἐν τισιν ἰδίαν ὁδόν³, ὅμως φαίνεται κατ' οὐσίαν ἀνήκων εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Θωμᾶ. Ἐν μέρει μόνον δύναται νὰ καταλεχθῆ εἰς τὴν θωμικὴν Σχολὴν ὁ *Bernardus Lombardi*, διδάξας ἐν Παρισίοις τῷ 1327—28 καὶ συγγράψας πρὸς ἄλλοις ὑπόμνημα Γνωμῶν καὶ *Quolibet*⁴. Οὗτος καθόλου εἰπεῖν ἐπέχει μέσην θέσιν μεταξὺ Δουράνδου καὶ Θωμᾶ, ἐν πολλοῖς δὲ ὀντολογικοῖς ζητήμασιν ἔπεται τῷ τελευταίῳ· ἐγκρίνει τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ἐν τοῖς δημιουργήμασι καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς διαφορᾶς ψυχῆς καὶ δυνάμεων. Τέλος δ' ἐνταῦθα μνημονευτέος καὶ ὁ *Douglas de Aureliaco* ὑπερασπίζων μετ' ἀγχινότητας ἐν οἰκείῳ ἔργῳ⁵ τὴν περὶ χρόνου ἀριστοτελικὴν καὶ θωμικὴν θεωρίαν.

Ἐποδεδεστέρα τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς εἶναι ἡ **γερμανικὴ Σχολή** τῶν θωμιζόντων Δομινικανῶν. Οἱ Γερμανοὶ Δομινικανοὶ προσετίμων τὴν νέαν πλατωνικὴν τάσιν καὶ μόνον ὀλίγοι δύνανται νὰ καταλεχθῶσιν εἰς τὴν θωμικὴν Σχολὴν, ἐν οἷς ὁ Ἰωάννης von Lichtenberg καὶ ὁ Ἐρρίκος von Lübeck. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος *Johannes Picardi de Lucidomonte* (Lichtenberg) ἐδίδαξεν ἐν Κολωνίᾳ

processione Spiritus Sancti, *De potestate papae*, *De iurisdictione et de exemptione*, *De paupertate Christi et Apostolorum* καὶ ἐπιτομὴ τῶν δέκα *Quolibeta* τοῦ Gottf. Fontaines.

¹ Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ πράγματος, οἷον ὑπάρχει ἐν τῷ νῷ, πρὸς ἑαυτὸ ὡς ὑπάρχει ἔξω.

² Πβλ. *B. Hauréau*, *Hist. litt. de la France* 34, 308 ἐξ.

³ Τοῦτο φαίνεται ἐν τῷ ἔργῳ *Declaratio difficultium dictorum et dictionum in theologia*.

⁴ Τὸ πρῶτον αὐτῶν ἤγαγεν εἰς φῶς ὁ Grabmann τὸ δὲ δεῦτερον ὁ J. Koch.

⁵ Εἰς τὸν Δουράνδον ἀποδίδεται συγγραφὴ ἐπιγραφομένη *Quaestio, utrum tempus sit aliquid reale extra animam*. ἔπ. *J. Koch*, *Durandus* 1, 359—365.

καὶ Παρισίους ἐγένετο τῷ 1310 magister in theologia καὶ ἠκολούθησε τῷ ἐπομένῳ ἔτει Ἑρρίκῳ τῷ ὀγδόῳ εἰς Ἰταλίαν. Συνέγραψε δὲ 36 Quaestiones καὶ ὑπόμνημα Γνωμῶν μὴ περιωσθέν¹. Ὁ δὲ Ἑρρίκος von Lübeck ἦτο (1325—1336) ἑξαρχος Σαξωνίας, οὗ ἔργον γινώσκωμεν τὰ Quolibeta, ἐνθα ἐξετάζονται πλὴν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ζητημάτων φυσικὰ καὶ ἀστρονομικὰ καὶ λατρικὰ προβλήματα. Στοιχῶν τῷ Θωμᾷ ποιεῖται διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ἐν τοῖς δημιουργήμασιν· ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος πειράται νὰ διαλλάξῃ διαφόρους θεωρίας². Τῷ Θωμᾷ ἀκολουθοῦσιν ἐν πολλοῖς οἱ Δομινικανοὶ ἱεροκήρυκες Ἰωάννης καὶ Γεράρδος Sterngasse. Τοῦ Ἰωάννου τούτου τὸ ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ M. Grabmann³ ὑπόμνημα Γνωμῶν δεικνύει τὴν κατὰ μέγα μέρος ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ Ἀκωνάτου⁴. Καὶ ὁ Νικόλαος ὁ ἐκ Στρασβούργου λέγει ἐν τῇ «μεγάλῃ φιλοσοφικῇ συνόψει» διδασκάλους αὐτοῦ τὸν Θωμᾶν καὶ Ἀλβέρτον τὸν μέγαν⁵.

Οὐχὶ μεῖζονα σπουδαιότητα ἔχει ἡ ἀγγλικὴ Σχολὴ τῶν θωμικῶν, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ Δομινικανῶν, οἵτινες ἐσπούδασαν ἐν Παρισίοις καὶ ὕστερον κατέστησαν διδάσκαλοι ἐν Ὁξωνίᾳ. Ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐκ Hothum, διδάξας ἐν Παρισίοις (1282—87) ἐγένετο ἑξαρχος ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1298 ὡς ἀρχιεπίσκοπος Δουβλίνοῦ. Ἐκ τῶν ἔργων τούτου γινώσκωμεν τὸ Quolibet⁶ (1280) καὶ παντοῖα κηρύγματα⁷, μαρτυροῦντα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦτο πιστὸς μαθητὴς τοῦ Θωμᾶ. Ὁ δὲ Ριχάρδος ὁ ἐξ Ὁξωνίας (Oxphordius)

¹ Ἐπιθ. Landgraf, Divus Thom. 4, 210 ἐξ. — M. Grabmann, Mittelalt. Geistesleben 410—420.

² «Causa individuationis quantum ad originem est materia, quantum ad perfectionem forma, quantum ad totalitatem est tota essentia». Παρὰ Grabmann, Mittelalt. Geistesleben 423 ἐξ.— Πβλ. καὶ Xenia Thomistica 3, 225 ἐξ.

³ Neuaufgefundene lateinische Werke deutscher Mystiker, 1921.

⁴ Τὰς γνώμας τοῦ Θωμᾶ οὔτε ἀνεξελέγκτως ἐγκρίνει οὔτε πάσας ἐπιδοκιμάζει. Ἐπιθ. M. Grabmann, Mittelalt. Geistesleben, 392 ἐξ. — A. Landgraf, Joh. Sterngasse und sein Sentenzenkommentar, ἐν Divus Thomas, 1926.

⁵ Grabmann, Mitellalter. Geistesleben 462 καὶ ἐξ.

⁶ Ἐπιθ. παρὰ Hauréau, Hist. de la phil. scol. 2°, 120—125.

⁷ Ὁ Grabmann (Kurze Mittheilungen κτλ., ἐν Divus Thomas, 3, 211 ἐξ.) ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸν Γουλιέλμον Hedonensis· ὅπερ ἀποκρούει ἐντόνωσ ὁ Pelster (Schol. 1, 142).

φαίνεται ὅτι ἐδίδαξε περὶ τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ὁ Grabmann ἀνεῦρε τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ καὶ παρέσχε δείγματα τῆς θωμικῆς τάσεως¹. Ἐνταῦθα μνημονευτέος καὶ ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐκ Macklesfield, διδάξας ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ ἀποθανὼν τῷ 1303².

Πολλῶ ἀξιολογώτερος ὑπῆρξε Θωμᾶς ὁ ἐκ Sutton (de Suthona), ζήσας περὶ τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} αἰῶνος καὶ διδάξας ἐν Ὁξωνίᾳ. Ὁ Pelster³ διακρίνει ἐν τῇ δράσει αὐτοῦ δύο περιόδους· ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἀντεμάχεται μάλιστα πρὸς τὸν αὐγουστινισμόν καὶ ἰδίᾳ πρὸς Ἑρρίκον τὸν ἐκ Γάνδης⁴ ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἦτο ὁ κύριος ἀντίπαλος τοῦ Δ. Σκότου⁵. Ἐντραφεῖς ἐν ταῖς θωμικαῖς θεωρίαις ὑπερμαχεῖ αὐτῶν κατὰ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἀντιπάλων· πλὴν ὅμως δὲν ἔχει πρὸς ἐκείνας δουλικῶς ἀλλὰ τινὰς αὐτῶν ἐλέγχει. Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς δὲν προσένεμε σπουδαιότητα εἰς τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ὑπάρξεως⁶, ὕστερον ἀπέφαινε αὐτὴν ἀληθῆ καὶ ἀναγκαίαν⁷, ἐξῆρε δὲ τὴν παθητικότητα τῆς τε αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως⁸.

Ὁ Νικόλαος Trivet (Trevet, Treveth) ἀνήκων εἰς ἐπίλεκτον οἶκον ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ καὶ ἐν Ὁξωνίᾳ δις (μετὰ πολυετῆ διακοπὴν προελθοῦσαν ἐκ διαφωνίας τοῦ τάγματος αὐτοῦ πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον ἐδίδαξε τὸ δεύτερον ἀπὸ τοῦ 1314—24). Ἐν παρικῶ δ' ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1324 χαρακτηρίζεται ὡς «lector Londinii». Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχεν εὐρείαν καὶ πολυμερῆ διάνοιαν καὶ

¹ Ὁ Grabmann (ἐνθ. ἀνωτ. 3, 213 ἐξ.) ταυτίζει τὸν Ριχάρδον πρὸς τὸν ὁμώνυμον τὸν ἐξ Exford (Hereford)· ὅπερ ὅμως ὁ Pelster (ἐνθ. ἀνωτ.) ἀποκρούει καὶ ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸν Ροβέρτον de Colletorto.

² Πβλ. F. Pelster, Schol. 1, 142.—M. Grabmann (ἐνθ. ἀνωτ. 3, 206 ἐξ.).

³ Thomas v. Sutton, ἐν Zeits. für Kath. Theologie 46, 246 ἐξ.

⁴ Ἐκ τῆς πρώτης περιόδου προήλθον τὰ ἐξῆς συγγράμματα· De pluralitate formarum, de productione formae substantialis, Quolibet 1^{ον} καὶ 3^{ον} καὶ πιθανῶς τὰ ὑπομνήματα εἰς Ἀριστοτέλη.

⁵ Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνήκουσι τὰ Quolibet 3^{ον} καὶ 4^{ον}, ἡ ἀνασκευὴ τῶν γνωμῶν τοῦ Δ. Σκότου καὶ τοῦ Ροβέρτου Cowton, αἱ Quaestiones disputatae, Liber propugnatorius super primum sententiarum contra J. Scotum.

⁶ Quol. 1, qu. 17.

⁷ Αὐτ. 3, qu. 18.

⁸ Πβλ. F. Ehrle, Thomas de Sutton, Sein Leben, κτλ., ἐν Festschrift. f. G. v. Hertling (1926), 426—450.—F. Pelster, Thomas von Sutton, 1922.

ἐξαίρετον συγγραφικὴν γονιμότητα. Ἐγραψεν ὑπομνήματα¹, ἔργα ἱστορικά², Quolibeta³ καὶ Quaestiones disputatae. Καὶ ἀσχολεῖται μὲν περὶ πολλά, ἱστορικὰ καὶ φιλολογικά, φυσικὰ καὶ παντοῖα ἄλλα ζητήματα, ὥστε νὰ ὑπομνήσκη τὴν εὐστροφίαν Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου, ἀλλ' ἐν πᾶσι παραμένει πιστὸς μαθητὴς τοῦ Θωμᾶ. Παραδέχεται τὴν ἐνότητα τοῦ εἴδους καὶ τὴν ἐξάρτησιν τῆς νοήσεως ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἐξαίρει δὲ μετὰ τῶν συγχρόνων τὴν παθητικότητα τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως⁴.

Εἰς τοὺς φίλους τοῦ Θωμᾶ καταλεκτός καὶ ὁ μέγας Ἰταλὸς ποιητὴς Δάντης (Dante Alighieri) γεννηθεὶς ἐν Φλωρεντίᾳ τῷ 1265 καὶ ἀποθανὼν ἐν Ραβέννῃ τῷ 1321. Ἐξορισθεὶς ἐκ Φλωρεντίας ἔσχε τὸν καιρὸν κατὰ τὴν μακρὰν ἀποδημίαν νὰ ἀκούσῃ τὰ διδάγματα τῶν σχολαστικῶν. Οὐ μόνον δ' ἐν τῇ «θείᾳ κωμῳδίᾳ» ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ «μοναρχίᾳ» φαίνεται ἐμπεφορημένος τῆς θωμικῆς φιλοσοφίας⁵.

β. Ἐναντίοι καὶ πολέμιοι τοῦ Θωμισμού.

Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Θωμᾶ ἤρξατο κατὰ τὴν δευτέραν ἐν Παρισίοις διδασκαλίᾳ αὐτοῦ δρᾶσιν⁶. Τῇ 7ῃ Μαρτίου τοῦ 1277 ἀπερρίφθησαν

¹ Τὰ ὑπομνήματα ἀναφέρονται εἰς πολλὰ μέρη τῆς ἀγίας Γραφῆς, εἰς τὸ de consolatione philosophiae τοῦ Βοηθίου, εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Σενέκα, εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ.

² Πλὴν τῶν Annales sex regum Angliae συνέγραψε χάριν τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀγγλοῦ βασιλέως ἐπιτομὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ προσέτι ἔργον ἐπιγραφόμενον «Historia ab origine mundi ad Christum natum».

³ Τὰ Quolibeta 1—5 ἐγράφησαν μετὰ τὸ 1300 καὶ 1312, τὸ 11^{ον} τῷ 1314, τὰ δὲ λοιπὰ δὲν ἀνευρέθησαν.

⁴ Felster, ἐνθ. ἀνωτ. 374 ἐξ. F. Ehrle, Nicolaus Trivet, sein Leben, seine Quolibet und Quaestiones disputatae. (Beiträge, Suppl. τόμ. 2), 1923, 1—63.

⁵ E. Krebs, Dante als Philosoph und Theologe (ἐν Zweite Vereinschr. d. Görresgesellschaft, 27 ἐξ.). — M. Baumgartner, Dantes Stellung zur Philosophie, ἐνθ. ἀνωτ. 48 κ. ἐξ. — P. Mandonnet, Theologus Dantes (ἐν Bull. du Jubilé, 1922).

⁶ Ὅτι οὕτως ἔχει, μαρτυρεῖ ἡ εἰδησις τοῦ Πεκάρου καθ' ἣν ὁ Θωμᾶς ἐνεκα τῆς περὶ ἐνότητος τοῦ εἴδους θεωρίας ὑπέστη σφοδρὰν ἐπίκρισιν τοῦ ἐπισκόπου, τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογίας καὶ πολλῶν ἔτι συνεταίρων τοῦ τάγματος. Ἐπιστ. τῆς 1 Ἰουν. 1285. Chart. 1,634.

ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Παρισίων Στεφάνου Tempier πλὴν πολλῶν ἀβεβαιοῦν ἀρχῶν καὶ τινες ἀποφάνσεις τοῦ Θωμᾶ, ἐν αἷς περιλαμβάνετο μάλιστα ἡ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος θεωρία¹. Ὀλίγας δ' ἡμέρας ὕστερον ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας Ροβέρτος συνήγορησεν ὅπως ὑπὸ τῶν διδασκάλων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξωνίας καταδικασθῶσι καὶ ἀπαγορευθῶσι πολλαὶ θέσεις, ἐν αἷς προσέχουσιν αἱ θωμικαὶ θεωρίαι περὶ τῆς γενέσεως, περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ψυχῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, περὶ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα νέων εἰδῶν μετὰ τὸν θάνατον². Κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ θεωρουμένης ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἠγέρθη μᾶλλον ἢ ἦττον σφοδρὸς ἀγὼν παρὰ τῶν παλαιότερων καὶ ἐν ταῖς θεωρίαις τοῦ Αὐγουστίνου ἐντεθραμμένων σχολαστικῶν διδασκάλων. Πολυάριθμοι καὶ ἀξιόλογοι ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν ἦσαν οἱ εὐνοοῦντες καὶ ἀσπαζόμενοι τὴν παλαιότεραν ἐκείνην αὐγουστίνειον θεωρίαν, ὡς ὁ Ρολάνδος ὁ ἐκ Κρεμώνης, Οὕγων ὁ ἐκ τοῦ ἀγ. Cher, Πέτρος ὁ ἐκ Ταραντασίας (Tarantaise) καὶ ἄλλοι. Ὁ Ρολάνδος διδάξας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἀπὸ τοῦ 1229 μέχρι τοῦ 1231³ εἶχεν εὐρεῖαν γνώσιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδίᾳ ἀγάπην τῆς θεωρητικῆς καὶ πράκτικῆς ἱατρικῆς. Ὁ δὲ μνημονευθεὶς Οὕγων, γενόμενος καρδινάλιος τῷ 1244 καὶ ἀποθανὼν τῷ 1264, συνέταξεν ὑπόμνημα Γνωμῶν ὅπερ κατελείφθη ἀνέκδοτον⁴. Ὁ Πέτρος ὁ ἐκ Ταραντασίας (1225—1276) ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις τῷ 1259—1265 καὶ τῷ 1267—1269, εἶτα δ' ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Λουγδόνου καὶ τέλος πάπας ὀνομασθεὶς Ἰννοκέντιος ὁ πέμπτος. Συνέγραψε δ' ὑπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ καὶ τέσσαρας φιλοσοφικὰς πραγματείας⁵. Ἐξαίρει τὸ

¹ n. 81: Quod quia intelligentiae non habent materiam, Deus non potest facere plures eiusdem speciei. — n. 96: Quod Deus non potest multiplicare individua sub una specie sine materia. — n. 191: Quod formae non recipiunt divisionem nisi per materiam. Ἐπ. Mandonnet 1,232.

² Item quod forma corrumpitur in pure nihil; item quod nulla potentia est in materia; item quod intellectiva introducta corrumpitur sensitiva et vegetativa; item quod corpus vivum et mortuum est equivoce corpus... κλπ. H. Denifle 558 ἐξ.

³ Καρπὸς τῆς ἐν Παρισίοις διδασκαλίας εἶναι τὸ ἐν χειρογράφῳ διασωθὲν ὑπόμνημα τοῦ Ρολάνδου (Conclusiones super libros sententiarum).

⁴ Ἐπιθ. Mandonnet, Siger de Brabant 1,53. Ehrle, Xenia Thom. 3,545.

⁵ De unitate formae, de materia caeli, de aeternitate mundi, de intellectu et voluntate.

πρακτικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας, ἀποκρούει τὴν περὶ αἰδιότητος τῶν δημιουργημάτων θεωρίαν, ἀμφιταλαντεύεται περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ἀύλων οὐσιῶν καὶ ἀποκλίνει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν σπερματικῶν λόγων (rationes seminales).

Ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπερεμάχουν θερμῶς τῆς αὐγουστίνειου παλαιᾶς παραδόσεως ὁ *Richardus Fischacre* καὶ ὁ *Roberto Kihwardby*. Ἐκεῖνος ἔδρασεν ὡς magister theologiae ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1248. Οὗτος δέ, πολλῶ σπουδαιότερος, ἦτο μὲν Ἄγγλος τὴν καταγωγὴν ἀλλ' ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις καὶ ἐγένετο ἐκεῖ magister artium· ἐπανελθὼν δ' εἰς τὴν πατρίδα εἰσηλθὼν εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν καὶ ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1248 μέχρι τοῦ 1261 ἐν Ὁξωνίᾳ· κατέστη τῷ 1272 ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας καὶ τῷ 1278 καρδινάλιος. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1279 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα, ὧν ἄλλα μὲν εἶναι ὑπομνήματα ¹ ἄλλα δὲ αὐτοτελῆ ἔργα ². Θερμὸς ὢν διασώτης τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου προθυμεῖται πολλὰς θέσεις τῆς παλαιότερας σχολαστικῆς φιλοσοφίας νὰ ὑπερασπίσῃ κατὰ τῶν θωμικῶν καινοτομιῶν. Οὕτως ἐπιχειρεῖ νὰ αἰτιολογήσῃ τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν καὶ τὴν θεωρίαν τῶν σπερματικῶν λόγων ³ προσάγων ὑπὲρ τῆς πρώτης θέσεως ἀποδείξεις λογικὰς καὶ φυσικὰς, μεταφυσικὰς καὶ θεολογικὰς. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, λέγει, ὑπάρχουσι τρία εἶδη ζωτικά ⁴, τρεῖς διάφοροι ψυχὰ ὡς μέρη, ἧτοι ἡ φυτική καὶ ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ νοητικὴ. Τὰ τρία ταῦτα εἶδη ὑποτάσσονται ἀλλήλοις καὶ συναποτελοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην

¹ Τὰ ὑπομνήματα ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πορφύριον καὶ τὸν Βοήθιον.

² Τοιοῦτον εἶναι τὸ De ortu et divisione philosophiae, ὅπερ εἶναι κατὰ τὸν L. Baur ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι παραχθεῖσα ἀρίστη εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν. (Περὶλήψεις αὐτοῦ ἰδὲ παρὰ H. Hauréau, Hist. de la philosophie scol. 2^a, 29—32 καὶ Notices et extraits 5, 115 ἐξ.). Ἐνταῦθα μνημονεύεται καὶ ἡ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κορίνθου Πέτρον de Conflento Ἀπάντησις τοῦ Ροβέρτου, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Fr. Ehrle (Archiv. 5, 614 ἐξ.). Τὸ τέλος τῆς Ἀπαντήσεως ταύτης τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐνότητα τῶν εἰδῶν (de unitate formarum), ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ A. Birkenmajer (Vermischte Untersuchungen).

³ Αὐτ. 620 (ἐκδ. Ehrle) «Evolutio illarum rationum et explicatio per res actuales fit per secula materia naturalis prima... est quid dimensiones habens corporeas, impregnatum originalibus rationibus sive potentiis ex quibus producendi sunt actus omnium specificorum corporum».

⁴ Εἰς ταῦτα δύναται νὰ προστεθῇ τέταρτον τὸ εἶδος τὸ παρέχον τῷ σώματι τὴν πλαστικότητα. Αὐτ. 635.

ψυχὴν, ἧτις εἶναι μὲν μία ἀλλὰ σύνθετος ἐκ μερῶν ¹. Ὁφείλομεν δὲ νὰ παραδεχθῶμεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνότητα, διότι τὰ ἐν αὐτῷ εἶδη ἕκαστα ἔχουσι τάξιν καὶ φυσικὴν σύναψιν ².

Πολλῶ σφοδρότερος καὶ σπουδαιότερος ἦτο ὁ ἀγὼν ὁ ἀπὸ τῶν Φραγκισκανῶν. Τοιοῦτοι πολέμοι τοῦ θωμισμοῦ ἦσαν ὁ Ἰωάννης Πέκαμος καὶ ὁ Γουλιέλμος de la Mare. Ὁ John Peckham τῇ 29 Ὀκτωβρίου 1284 ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ γενομένην καταδίκην καὶ ἀπόρριψιν τῶν θωμικῶν διδασκαλιῶν καὶ ἰδίᾳ τὴν περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους θέσιν (in homine existere tantummodo formam unam) καὶ ὕστερον τῇ 30 Ἀπριλίου 1286 ἀπηγόρευσε πάλιν τὰς ἀποδοκιμασθείσας ἐκεῖνας θεωρίας ³. Οὗτος σφοδρῶς καταπολεμεῖ τὰς profanas vocum novitates τῶν φιλοσόφων καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπανέλθῃ «εἰς τὴν στερεὰν καὶ ὑγιᾶ διδασκαλίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐξ Ἄλης καὶ τοῦ Bonaventura» ⁴. Ἀποτρέπει ἀπὸ τῆς «ἐπικινδύνου» θεωρίας τῆς ἐνότητος τοῦ εἶδους καὶ ὑπαινίσσεται ὅτι αὕτη ἔχει ἀρχὴν ἀβεροοϊκὴν ⁵. Συνηγορεῖ δὲ ὑπὲρ τοῦ πλῆθους τῶν εἰδῶν, τῶν σπερματικῶν καὶ αἰδίων λόγων («rationes seminales», «rationes aeternae») καὶ ὑπὲρ τῆς θεωρίας περὶ ταυτότητος τῆς οὐσίας καὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ⁶. Δὲν καταδικάζει, λέγει, τὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ τὰς σφαλερὰς καινοτομίας αὐτῆς ⁷.

¹ Αὐτ. 628 «Intelligere debetis, quod una est animae rationalis substantia in homine, non tamen simplex sed composita ex partibus. Vegetativa enim, sensitiva, intellectiva partes sunt essentialiter differentes et secundum philosophum et secundum Augustinum».

² Ἐκδ. Birkenmajer 63 «Scio quod unus homo unam habet formam, quae non est una simplex sed ex multis composita, ordinem ad invicem habentibus naturalem et sine quarum nulla perfectus homo esse potest».

³ D'Argentré, Collectio iudiciorum 1, 234—238.

⁴ Shart. 1, 634.

⁵ Ehrle, Zeitschrift. 176.

⁶ Shart, 1, 634 «Quae quidquid docet Augustinus de regulis aeternis, de luce incommutabili, de potentiis animae, de rationibus seminalibus inditis materiae et consimilibus innumeris».

⁷ Ἐν ἐπιστολῇ τῆς 1ης Ἰουνίου τοῦ 1285 ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Lincoln γράφει «novitates (reprobamus) quae contra philosophicam veritatem sunt in sanctorum injuriam citra viginti annos in altitudines theologicas introductae». (Ehrle, 186). Αἱ «novitates» ἀναφέρονται προδήλως εἰς τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων δευτέραν διδασκαλίαν δρᾶσιν τοῦ Θωμᾶ.

Ὁ συμπολίτης τοῦ Πεκάλμου *Γουλιέλμος de la Mare* ἐπελάβετο μεθοδικῶς ἐλέγχου καὶ ἀγῶνος κατὰ τοῦ θωμισμοῦ· πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε τὸ *Correctorium fratris Thomae*¹, ἐν ᾧ ἐργῶ βασιανίζει καὶ ἐπικρίνει 118 ἀποφάνσεις ἀπαντήσας ἐν τοῖς κυριωτάτοις συγγράμμασι τοῦ Θωμᾶ².

Εἰς τοὺς ὑπερμάχους τῆς παραδόσεως κατὰ τῶν καινοτομιῶν ἀνήκει ὁ ἀξιόλογος διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς διανοήσεως *Ἐρρίκος ὁ ἐκ Γάνδης*. Οὗτος ἐγεννήθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος καὶ ἐξεπαιδεύθη τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἱερατικῇ Σχολῇ τῇ ἐν Τουρναί, ἔνθα καὶ ἐγένετο ὑστερον ἀρχιδιάκονος. Τῷ 1277 κατέστη *magister theologiae* ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων καὶ μετέσχε τῆς ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Temprier συγκληθείσης τῷ αὐτῷ ἔτει συνόδου τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογίας, ἐν ἣ κατεδικάσθησαν ὁ ἀβερροϊσμός καὶ τινες τῶν θωμικῶν ἀποφάνσεων. Ἐθεωρεῖτο δ' ὡς εὐδοκιμώτατος φιλόσοφος καὶ θεολόγος καὶ ἐπωνομάζετο «*doctor Solemnis*». Ἐτελεύτησε τῷ 1293 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα³, ὧν σπουδαιότατα εἶναι τὰ *Quodlibeta*⁴ καὶ ἡ *Summa theologica*⁵. Ἐν τῇ περὶ τοῦ καθόλου

¹ Τὸ *Correctorium* τοῦ Γουλιέλμου πρόκειται ἡμῖν ὡς αὐτοτελὲς σύγγραμμα ἐν 11 χειρογράφοις. Ὁ Ehrle (306—309) ποιεῖται λόγον περὶ δευτέρας συντάξεως αὐτοῦ.

² Ὅτι ὁ ἔλεγχος τοῦ Γουλιέλμου συνῆδε πρὸς τὴν γνώμην τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν, μαρτυρεῖ ἡ σύστασις τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν εἰς τοὺς ἐξάρχους, ὅπως «*non permittant multiplicari Summam fratris Thomae nisi apud lectores notabiliter intelligentes...*». Ρητέον δ' ὅτι εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦτον ἀπήντησαν οἱ Δομινικανοὶ συντάξαντες *Correctoria* ἢ *Defensoria corruptorii fratris Thomae*. Αἱ ἔρουναι τοῦ *M. Grabmann*, τοῦ *P. Mandonnet* καὶ τοῦ *Fr. Ehrle* ἤγαγον εἰς φῶς πέντε διάφορα, ἐκ Δομινικανῶν προελθόντα, *Correctoria*, περὶ ὧν ἰδὲ Überweg—Geyer, 496—497.

³ Περιεσφίεται ἐν χειρογράφῳ ὑπόμνημα αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν πραγματεία. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Escorial ὑπάρχουσιν αἱ «*Quaestiones super metaphysicam Aristotelis*». Τὸ δὲ σύγγραμμα «*liber de scriptoribus illustribus*» τὸ ἐπὶ μακρὸν χρόνον προσηνομένον αὐτῷ φαίνεται ὅτι εἶναι ξένον. Τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Ἐρρίκου (γνήσια καὶ νόθα) ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἀγγέλου Ventura ἔχοντα τὴν ἐπιγραφὴν «*Magistri Henr. Gandavanensis philos. tripartitio doctrinarum et rationum. Bononiae 1701*».

⁴ Ταῦτα εἶναι 15 τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐμφαίνουσι τοὺς πνευματικὸς ἀγῶνας τοὺς τότε διεξαχθέντας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων. Τὸ ἔργον ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ἐν Παρισίοις τῷ ἔτει 1520.

⁵ Ἡ *Summa* καταλειφθεῖσα ἀτελής ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς τῷ 1520 ἐπιγραφομένη «*Summa quaestionum ordinarium Hen. a Gandavo*».

ἐκδοχῇ ἀπέκλινεν ἀρκούντως τοῦ Θωμᾶ, διότι ἐγνωμάτευεν ὅτι ἡ οὐσία καθ' ἑαυτὴν οὔτε μερικὴ εἶναι οὔτε γενικὴ ἀλλὰ γίνεται ἀμφοτέρω, τουτέστι μερικὴ μὲν καθ' ὅσον ὑπάρχει ἐν ὄρισμέτῳ ὑποκειμένῳ γενικὴ δὲ καθ' ὅσον ἀφαιρεῖται διὰ τοῦ νοῦ ἀπὸ τῶν ὑποκειμένων ἐκάστων καὶ νοεῖται ὡς ἐν ἐν πολλοῖς¹. Ἐπειτα δὲ ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχει ἐν τοῖς δημιουργήμασι διάκρισις οὐσίας καὶ ὑπάρξεως² καὶ δέχεται ὡς ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος οὐχὶ τὴν ὕλην, καθὰ ὁ Θωμᾶς, ἀλλὰ τὸ εἶδος, ὅπερ ἐδημιουργήθη μερικὸν καὶ διάφορον³. Ἐνῶ πάλιν ὁ Θωμᾶς ἀπέφαινε ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσαν ἰδίαν ἐκάστου ὄντος ἰδέαν, ὁ Ἐρρίκος γνωματεύει ὅτι ἐν ἐκείνῳ εἶναι προτετυπωμένοι μόναι αἱ γενικώταται οὐσίαι (*species specialissimae*) ὥστε ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ τοσαῦται ἰδέαι ὅσαπερ γένη καὶ εἶδη τῶν ὄντων εἶναι δυνατά, ἐπομένως ὑπάρχουσι πολλαὶ μὲν ἰδέαι ἀλλ' οὐχὶ ἄπειροι⁴. Τὰ δ' ἐπὶ μέρους ὄντα καίπερ μὴ ἔχοντα ἰδίαν ἕκαστον ἰδέαν ὁμως μετέχουσι τῆς θείας ἰδέας, καθ' ὅσον προτυποῦνται ἐν τῇ ἐν τῷ θεῷ οἰκείᾳ ἰδέᾳ⁵. Καὶ ἐν τῷ καθορισμῷ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης διαφωνεῖ ὁ φιλόσοφος πρὸς τὸν Θωμᾶν· δὲν ἐκδέχεται, ὅπως οὗτος, τὴν ὕλην καθ' ἑαυτὴν ὡς καθαρὰν δύναμιν, γινομένην μηδὲν ἅμα τῷ χωρισμῷ τοῦ εἶδους, ἀλλὰ θεωρεῖ ταύτην ὡς προῖον τῆς θείας δημιουργίας καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσιν ἰδίαν σύστασιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ εἶδους⁶· ἡ ὕλη λαμβάνει παρὰ τοῦ εἶδους οὐχὶ τὴν ὑπαρξίν ἀλλὰ τὴν ὄρισμένην ὑπαρξίν, εἶναι βάσις δεκτικῆ τῶν εἰδῶν καὶ ἔχει ἐν τῷ νῶ τοῦ δημιουργοῦ ἰδίαν ἰδέαν⁷. Οὐχ ἥττον διίσταται πρὸς

¹ Quodl. 3, qu. 9.

² Αὐτ. 1, qu. 9 «*Et sic in quacumque creatura esse non est aliquid re aliud ab ipsa essentia, additum ei ut sit*».

³ Αὐτ. 5, qu. 8.

⁴ Quodl. 5, qu. 3, 7, qu. 1.

⁵ Αὐτ. 2, qu. 1.

⁶ Ὁ Ἐρρίκος ποιεῖται λόγον περὶ τρίτης οὐσίας (*esse*) τῆς ὕλης· ἡ ἀπλή ἢ πρώτη οὐσία (*esse primum*) εἶναι ἐκείνη, ἣν ἔχει ἡ ὕλη διὰ τινος μετοχῆς τοῦ θεοῦ ὡς δημιουργικὸν ἀποτέλεσμα· δευτέρα δ' οὐσία εἶναι ἐκείνη, ἣν κέκτηται ἡ ὕλη φύσει καὶ δι' ἧς καθίσταται δεκτικὴ τῶν εἰδῶν. τὴν δὲ τρίτην οὐσίαν λαμβάνει παρὰ τοῦ εἶδους τελειοῦσαν τὴν δύναμιν καὶ δεκτικότητα τῆς ὕλης. Quodl. 1, qu. 10.

⁷ Αὐτ. 1, qu. 10 «*Immo ipsa est susceptibilis esse per se tamquam per se creabile et propriam dabens ideam in mente creatoris*». Καὶ κατωτέρω. «*Ipsa etiam Deo conservante quod sit aliquid in actu subsistens, licet non tam perfecto actu, qualem habet in composito sub forma*».

τὸν Ἀκυνάτην καὶ ἐν τῷ ζητήματι τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ. Ὁ Θωμᾶς διεστεινέτο ὅτι εἰς τὴν τοῦ θεοῦ γνώσιν ἐρχόμεθα ἐπὶ τέλος δι' ἀναλόγων ἐννοιῶν τῶν δημιουργημάτων· ὁ δ' Ἐρρῖκος ἀποφαίνεται ὅτι τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν γινωσκόμενον εἶναι ὁ θεός, καθ' ὅσον νοεῖται ὡς ἀδιόριστον ὄν¹. Ὡσαύτως δὲν ἀποδέχεται τὴν γνώμην ἐκείνου, καθ' ἣν ἡ τοῦ κόσμου ἀρχὴ εἶναι ἀπλῶς πίστεως ἄρθρον, ἀλλὰ πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργηθεὶς ἔχει ἀρχήν².

Ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ πειρᾶται ὁ Ἐρρῖκος στοιχῶν τῷ παραδείγματι τοῦ Bonaventura καὶ ἄλλων Φραγκισκανῶν νὰ συμβιβάσῃ πρὸς ἀλλήλας τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν αὐγουστίνειον διδασκαλίαν. Ὁ δυνάμει νοῦς δύναται, λέγει, ἐν τῷ φωτὶ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ³ νὰ συλλάβῃ δι' ἀφαιρέσεως τὰς ὑπερτάτας ἐννοίας, ἅς συνδυάζουσα ἡ κριτικὴ νόησις πορίζει ἀμέσως τὰς πρώτας πάσης ἐπιστήμης ἀρχάς⁴. Ἄλλ' ἡ καθαρὰ καὶ ἀναλλοίωτος ἀλήθεια διαγινώσκεται μόνον κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ αἰδίου φωτὸς καὶ δι' ἰδιαίτερου θείου φωτισμοῦ⁵.

Ὅπως ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἐμφανίζεται ὁ φιλόσοφος πιστὸς μαθητὴς τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἀποκλίνει ἀπὸ τοῦ Θωμᾶ. Γνωματεύει ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει πλὴν τῆς ἐλλόγου ψυχῆς καὶ ἄλλο οὐσιῶδες εἶδος ἐκ τῆς ὠρισμένης μείξεως τῶν στοιχείων ἐν αὐτῷ προελθὸν (*forma corporeitatis* ἢ *forma mixti*), ὅπερ ὅμως ὑποτάσσεται τῇ ἐλλόγῳ ψυχῇ ὡς τῷ κυρίῳ εἶδει⁶, ὥστε νὰ δια-

¹ Ταυτίζει δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος τὴν τοῦ ἀδιορίστου ὄντος ἐννοίαν, ἣτις ὑπάρχει ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει πρώτη, πρὸς τὸ θεῖον ὄν καὶ οὕτω προέρχεται εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι τὸ πρῶτον γινωσκόμενον. Καὶ αὕτη δὴ εἶναι μόνον ἡ φυσικὴ γνώσις διακρινομένη ἀπὸ τῆς λογικῆς τοῦ θεοῦ γνώσεως, ἣτις ἐπιτυγχάνεται ὕστερον καὶ δὲν θὰ προσεγίνετο ἀνευ ἐκείνης. Αὐτ. 7, qu. 4.

² Αὐτ. 1, qu. 7.

³ Παραδέχεται ὁ φιλόσοφος *ποιητικὸν νοῦν* (*intellectus agens*), ὅστις ταυτίζεται πρὸς αὐτὸν τὸν θεὸν καὶ καταυγάζει τὸν νοῦν ὥστε νὰ κατίδῃ τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν, καὶ *ποιητικὸν νοῦν ἐν τῇ ψυχῇ* φωτίζοντα τὸν νοῦν ἵνα κατανοήσῃ τὴν εἰκονικὴν ἀλήθειαν τὴν δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ φαντάσματος συναγομένην. Quodl. 9, qu. 15.

⁴ Summa theol. qu. 5, n. 5.

⁵ Αὐτ. qu. 2, n. 26. αὐτ. n. 5 «Sed in illa (incommutabili veritate) nihil videmus nisi speciali illustratione divina, quia ipse excedit limites naturae nostrae.

⁶ Κατὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ἔγκειται ἐκ πρώτης ὕλης καὶ εἶδους τοῦ σώματος καὶ ψυχῆς. Quodl. 3, qu. 6. αὐτ. 4, qu. 13.

τηρεῖται ἢ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου ἐνότης¹. Ἀρνεῖται δὲ πραγματικὴν διαφορὰν τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς παρατηρῶν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν μία συμπίπτουσα τῇ μιᾷ δυνάμει· μόνον κατὰ τοσοῦτο δύναται νὰ γίνῃ διάκρισις δυνάμεων τῆς ψυχῆς, καθ' ὅσον αὕτη ἐνεργεῖ πρὸς διάφορα ὄντα καὶ κατὰ διάφορον τρόπον². Ἐπὶ δὲ τῆς σχέσεως τῆς βουλήσεως πρὸς τὸν νοῦν ἀποφαίνεται ὅτι ἡ βούλησις δὲν ρυθμίζεται ἀναγκαίως πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ θεωρηθὲν μείζον ἀγαθὸν ἀλλ' ἀπόκειται αὐτῇ ἡ ἐκλογὴ μεταξὺ τοῦ κριθέντος μείζονος καὶ ἐλάσσονος ἀγαθοῦ. Ἐν τῇ προτιμῆσει τοῦ μείζονος ἀγαθοῦ ἔγκειται ἡ ἀρετὴ³. Κατὰ πάντα δὲ λόγον τίθεται ἡ βούλησις ὑπὲρ τὸν νοῦν· τούτου μὲν ἕξις εἶναι ἡ σοφία, ἐκείνης δὲ ἡ ἀγάπη, ἣτις ὑπάρχει ἀνωτέρα τῆς σοφίας· τοῦ μὲν νοῦ πάλιν ὑποκείμενον εἶναι τὸ ἀληθές, τῆς δὲ βουλήσεως τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι ὁ ἀκρότατος σκοπός⁴.

Ὁ Ἐρρῖκος ὁ ἐκ Γάνδης ἀποκλίνων ὑπὲρ τῆς παλαιᾶς αὐγουστίνειου διδασκαλίας διαφωνεῖ πρὸς τὸν Θωμᾶν χωρὶς νὰ μετέχη τῶν σφοδρῶν κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεων. Ἐν πολλοῖς εἶναι ἐκλεκτικὸς καὶ γινώσκει ἀνακαινίζων παλαιότερα ζητήματα νὰ ἐξευρίσκη ἰδίας λύσεις· διὸ καὶ ἔτυχε παρὰ τῶν μεταγενεστέρων πολλῆς προσοχῆς⁵.

Εἰς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Θωμισμοῦ πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ λατινικὸς ἀβερροϊσμός.

§ 4. Λατινικὸς ἀβερροϊσμός.

1. Ἀλβέρτος ὁ μέγας καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης τῆς πίστεως τῆς χριστιανικῆς ἀντερχόμενοι ἐφρόντιζον νὰ μὴ δουλεύωσιν εἰς τὸν Ἀριστο-

¹ Αὐτ. 4, qu. 13.

² Αὐτ. 3, qu. 14.

³ Αὐτ. 1, qu. 16.

⁴ Αὐτ. 1, qu. 14. αὐτ. 13, qu. 2.

⁵ Ἐπιθ. B. Hauréau, Hist. de la philos. scol. 2e, 52 ἔξ. καὶ Notices et extraits 6, 162 ἔξ. — F. Ehrle, Beiträge zu den Biographien berühmter Scholastiker, 1885. — M. de Wulf, Histoire de la philosophie scolastique dans les Pays-Bas et la principauté de Liège, 1895 καὶ Histoire de la philosophie en Belgique, 1910. — J. Lichtenfeld, Die Ethik Heinrich von Gent in ihren Grundzügen, 1906. — R. Braun, Die Erkenntnislehre Heinr. v. Gent., 1916. — W. Schöllgen, Das Problem d. Willensfreiheit bei Hein. v. Gent. 1927.

τέλη ἀπεχόμενοι τῆς κατὰ γράμμα ἐρμηνείας αὐτοῦ· προθυμοῦντο νὰ προσαρμόζωσι τὰς θεωρίας τοῦ Σταγιρίτου πρὸς τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ἀποφαίνωσιν ὡς ὁμολόγους καὶ συμφώνους ἀλλήλαις τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Διάφορον ὁδὸν ἔεμεν ἢ ἐν Παρισίοις Σχολῇ τῶν ἐλευθερίων μαθήσεων ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ 13ου αἰῶνος· διότι οἱ καθηγηταὶ αὐτῆς ἐπειρῶντο νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸν Ἀριστοτέλη οὐχὶ ἐν συναφείᾳ καὶ συμφωνίᾳ πρὸς τὰ δόγματα ἀλλ' αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἀραβος ὑπομνηματιστοῦ Ἀβερχόου, ἥτοι ἐν μορφῇ νέᾳ πλατωνικῇ¹. Ἡ τοιαύτη τάσις, ἣτις προσφυνῶς ὠνομάσθη λατινικὸς ἀβερχοϊσμός², ἦτο ἐναντία πρὸς τὴν κρατοῦσαν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν³· ἀντεμάχετο αὐτῇ ἐν τῇ ὄντολογία καὶ τῇ φυσικῇ καὶ τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ ἠθικῇ. Αἱ κυριώταται θεωρίαι τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος φιλοσοφικῆς αἰρέσεως εἶναι αἱ ἑξῆς. 1) *Ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ γένεσις τοῦ κόσμου διὰ σειρᾶς διαμέσων ὄντων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ ἄρρησις τῆς προνοίας*. Ἡ πρώτη δηλαδὴ αἰτία, ἄυλος οὐσα καὶ ἀπλή, γεννᾷ ἀμέσως ἐν μόνον ὄν⁴, ὅπερ εἶναι ἦττον μὲν τοῦ θεοῦ τέλειον ἀλλ' ὡσαύτως φύσεως νοερᾶς. Ὁ πρῶτος οὗτος νοῦς γεννᾷ ἐξ ἑαυτοῦ ἕτερον καὶ οὕτως ἑξῆς. Ὁ δ' αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἀπότοκον τοῦ τελευταίου οὐρανίου νοῦ καὶ ἐπομένως οὔτε γινώσκεται ὑπὸ τῆς ἀροτάτης αἰτίας οὔτε τυγχάνει παρ' αὐτῆς φροντίδος⁵. Τοιαῦται ἀποφάνσεις ἀντίκεινται πρὸς τὴν σχολαστικὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἀμέσου δημιουργίας, περὶ τῆς θείας σοφίας καὶ προνοίας ἐκτεινομένης καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα, περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ διατηρήσεως τῆς οὐσίας πάντων. 2) *Ἡ ἀναγκαιότης πάσης γενέσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ ἀνιδιότης αὐτῆς*. Οὔτε ὁ κόσμος ἔχει χαρακτῆρα τυχαίου οὔτε ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ἐλευθερίαν⁶.

¹ Τὸ πρόγραμμα τῆς Σχολῆς περιελάμβανε τὴν σπουδὴν πάντων τῶν μερῶν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἣτις ἐμελετᾶτο χωρὶς νὰ ἐξετάζηται τὸ ἀνσυνεφάνει πρὸς τὴν πίστιν. Εἶναι ἄξια προσοχῆς ὅσα σχετικὰ ὁ Siger ὁ ἐκ Brabant γράφει contra praecipuos viros in philosophia Albertum et Thoman. Chart. 1, 487.

² Ἐπιθ. M. Grabmann, Der lateinische Averroismus des 13. Jahrh. und seine Stellung zur christ. Weltanschauung, 1931.

³ Ὁ λατινικὸς ἀβερχοϊσμός εἶναι καθόλου εἰπεῖν φιλοσοφία τοῦ Ἀβερχόου, ἐν ἣ ἑξαιρόνται αἱ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν σχολαστικὴν θεωρία.

⁴ «Cum ab uno simplici non procedat nisi unum immediate»· Siger 7, 112.

⁵ Ὅρα τὸ καταδικαστικὸν διάταγμα τοῦ 1277. Prop. 42-44. 61, 63, 70-73 κ.δ.

⁶ Prop. 94.

Ἄλλ' οἱ σχολαστικοὶ ὁμῶς διατείνοντο τοῦναντίον, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχὴν ἐν χρόνῳ καὶ ὅτι καὶ ἡ ὑπόθεσις ἔτι τῆς ἀπ' αἰδίου δημιουργίας συμβιβάζεται πρὸς τὴν τυχαίαν φύσιν αὐτῆς. 3) *Ἡ κοσμικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀνάγκη*. Τὰ οὐράνια φαινόμενα καὶ αἱ σύνοδοι τῶν πλανητῶν καθορίζουσι τὰ ἐν τῇ γῆ συμβαίνοντα· αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐκάστων καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν λαῶν ὑφίστανται τὴν ἀναγκαίαν ἐκείνην ἐπίδρασιν¹. Ἐκ δὲ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν κύκλων τῶν πλανητῶν ἤρτηται ἡ αἰωνία ἐπάνοδος τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν θρησκειῶν². Ὅτι ἡ ψυχολογικὴ ἀνάγκη ἀνατρέπει τὴν σχολαστικὴν ἠθικὴν, εἶναι αὐτόδηλον. 4) *Ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ*³. Οἱ ἀβερχοϊζόντες, ὁπαδοὶ ὄντες τῆς μεταφυσικῆς πολυαρχίας, πιστεύουσι μὲν ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα καὶ τὴν ἰδίαν αἰσθητικὴν ψυχὴν ἀλλὰ νομίζουσι πάλιν ὅτι πάντες οἱ ἀνθρώποι κέκτηνται μίαν μόνην νοερὰν ψυχὴν, ἓνα νοῦν· οὗτος συνάπτεται παροδικῶς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ἐκάστου ψυχὴν καὶ ποιεῖ τὴν διάνοησιν⁴. 5) *Ἡ ἄρρησις τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας* εἶναι ἀφικτον ἐπακολούθημα τῆς προηγουμένης θέσεως⁵. Ἡ αἰσθητικὴ ἐκάστου ψυχὴ ἀπόλυται ἅμα τῷ θανάτῳ, μόνη δὲ ἡ κοινὴ πάντων ψυχὴ ὑπάρχει ἀθάνατος. Ἀλλὰ τοιαύτη ἀπόφανσις ἀντίκειται ἀντικρως πρὸς τὴν σχολαστικὴν θεωρίαν τῆς μελλούσης ζωῆς, τῆς ἀμοιβῆς καὶ ἀνταποδόσεως· καὶ 6) *Ἡ θεωρία τῆς διττῆς ἀληθείας*. Εἰ καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι διδασκαλίαι εἶναι προδήλως ἀντίθετοι πρὸς τὸ καθολικὸν δόγμα, ὅμως οἱ ἀβερχοϊζόντες διακηρύττουσι τὴν ἰδίαν εὐλάβειαν πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Παραθέτοντες εἰς τὰ συμπεράσματα τοῦ

¹ Prop. 168—172.

² «Ὁ χριστιανισμός, λέγει, ἐνεφανίσθη ἤδη καὶ ἠφανίσθη ἀπειράκις καὶ θὰ ἐξακολουθῇ νὰ ποιῇ τοῦτο συμφώνως πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὴν διαρκείαν, ἣν κατέχει ἐν τῇ σειρᾷ τῶν μετατροπῶν τῶν συναποτελουσῶν τὸν ὅλον θρησκευτικὸν κύκλον». Mandonnet 6, 172.

³ Prop. 123. «Quod intellectus agens est quaedam substantia separata superior ad intellectum possibilem; et quod secundum substantiam, potentiam et operationem est separatus a corpore, nec est forma corporis».

⁴ Αὕτη ἐκ πασῶν τῶν ἄλλων ἡ δοξασία κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν μάλιστα καὶ σφοδρότατα ὡς κηρύττουσα τυχαίαν τὴν πρὸς τὸ σῶμα ἔωσιν τῆς λογικῆς ψυχῆς καὶ διασειούσα τὴν προσωπικότητα.

⁵ Prop. 116. «Quod anima est inseparabilis a corpore, et quod ad corruptionem harmoniae corporalis, corrumpitur anima».

λόγου και τῆς φιλοσοφίας τὰ δόγματα τῆς πίστεως και τῆς ἐκκλησίας και μὴ ἐκφέροντες σαφῶς ἐν αὐτῷ μεγάλαις διαφοραῖς τὴν ἑαυτῶν γνώμην ἐφαίνοντο ὅτι παρεδέχοντο ἢ τοῦλάχιστον παρεῖχον τὴν εὐλογον ἀφορμὴν εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐνέκρινον τὸ ἀξίωμα, καθ' ὃ ὅ,τι εἶναι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀληθὲς δύναται νὰ εἶναι ἐν τῇ θεολογίᾳ ψευδὲς και τἀνάπαλιν¹.

2. Ὁ κυριώτατος προσιάτης τοῦ λατινικοῦ ἀβερροϊσμοῦ εἶναι ὁ Σιγήρος ὁ Βραβαντηνὸς (*Siger* ὁ ἐκ *Brabant*), περὶ οὗ ὀλίγας ἔχομεν ἀσφαλεῖς βιογραφικὰς εἰδήσεις. Ἐγένετο *magister artium* ἐν Παρισίοις και ἐπὶ δεκαετίαν ἢ ἀφορμὴ και τὸ κέντρον τῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ διηνεκῶν ταραχῶν. Καταδικασθεὶς τὸ πρῶτον τῷ 1270 ἐξηκολούθησε νὰ διδάσκη ἐξαίρων τὴν πρὸς τὴν σχολαστικὴν ἀντίθετον θεωρίαν αὐτοῦ· κατὰ τὴν περίοδον (1272—75) τῆς σφοδρᾶς διαμάχης τῶν δύο μερίδων ἔδρασεν ὑπερβαλλόντως και κατέστη ὁ ἡγέτης τῶν ἀβερροϊζόντων. Ἄλλ' ἢ τῷ 1277 ἐπακολουθήσασα δευτέρα καταδίκη ἔβηκε τέρμα εἰς τὴν διδασκαλίαν του. Κατέλιπε τότε τοὺς Παρισίους και ἐποίησατο ἔφρσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῆς Ρώμης. Ἀπέθανε δὲ μεταξὺ τοῦ 1281 και 1284 ἐν Orvieto δολοφονηθεὶς ὑπὸ τοῦ παραφρονήσαντος γραμματέως αὐτοῦ. Τὸ κυριώτατον ἔργον τοῦ Σιγήρου, «*De anima intellectiva*» ἐπιγραφόμενον και τῷ 1270 συνταχθέν, δὲν εἶναι ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀλλὰ σύγγραμμα ἀναφερόμενον εἰς θεμελιώδη και ὑπὸ τοῦ Σταυροῦτου μὴ διασαφηθέντα ζητήματα. Πλὴν δὲ τούτου παρεσκεύασε και ἄλλας πραγματείας², οἷον *De aeternitate mundi*, *quaestiones naturales*, *quaestiones logicales*, ἔξ

¹ Κατὰ τὸ εἰρημένον καταδικαστικὸν δόγμα «*Dicunt ea esse vera secundum philosophiam sed non secundum fidem catholicam, quas sint duae contrariae veritates*». (Chart. I, 543). — Ὁ *Ét. Gilson* (*Études phil. médiév.* σ. 52 ἔξ. και *La philos. au moyen âge*, σ. 196 ἔξ.) πειράται νὰ δείξῃ ὅτι οἱ ἀβερροϊζόντες οὐδαμῶς παρεδέχοντο τὴν διττὴν ἀλήθειαν ἀλλ' ἀπλῶς διεβεβαίουν τὴν διαφωνίαν και ἀντίθεσιν ἀποφάνσεων τοῦ Ἀριστοτέλους και διδασκαλιῶν τῆς ἀποκαλύψεως συμφωνούντες αὐτοὶ τῇ πίστει και οὐχὶ τοῖς φιλοσόφοις. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει και ὁ *Ém. Brehier* (*Histoire de la philos.* σ. 684). Εἰ και εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφηνηταί τις βεβαίαν γνώμην, ὅμως δὲν ἀποκρύπτομεν τὴν ἡμετέραν ὑπόνοιαν ὅτι οἱ ἀβερροϊζόντες θὰ ἀπέκλινον κατὰ βάθος εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς φιλοσοφίας και μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἐλάμβανον πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πίστιν. Διότι, ἂν ἐκ τῶν προτέρων παρεδέχοντο ὡς ἀσφαλῆ τὴν πίστιν, θὰ ἦτο μάταιον και περιττὸν νὰ ἀναζητῶσι τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν.

² Τὰ συγγράμματα τοῦ Σιγήρου διακρίνει σαφήνεια και λεπτότης.

Impossibilia (σειρὰν σοφισμάτων)¹, *De necessitate et contingentia causarum*. Ὁ Grabmann ἀνεῦρεν ἐν Μονάχῳ ὑπομνήματα αὐτοῦ εἰς πολλὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα². Εἰ και λέγει ὁ Σιγήρος ὅτι ἔργον ἔχει τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅμως χωρεῖ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολὺν περαιτέρω τῆς παραφράσεως τοῦ κειμένου· ἡ ἐρμηνεία χρησιμεύει ὡς ἀφορμὴ εἰς αὐτοτελῆ ἔρευναν φιλοσοφικῶν προβλημάτων³. Αἱ θεωρίαι δ' αὐτοῦ συμπίπτουσι⁴ κεφαλαιωδῶς πρὸς τὰς καταδικασθείσας τῷ 1270 και 1277 ἀβερροϊστικὰς ἀποφάνσεις⁵. Σφοδρὸν διεξάγει ἀγῶνα κατὰ τοῦ Θωμᾶ περὶ τὸ περιμάχητον ζήτημα τοῦ νοῦ και ὑποστηρίζει ὅτι δὲν εἶναι τόσαι νοητικαὶ ψυχαὶ ὅσοι και ἄνθρωποι ἀλλ' ὅτι ἐν πᾶσιν ὑπάρχει εἰς κοινὸς νοῦς. Παρὰ τὴν φυτικὴν, λέγει, και αἰσθητικὴν ψυχὴν τὴν μορφοῦσαν πάντα ἀνθρώπινον ὄργανισμὸν ὑπάρχει ψυχὴ νοητικὴ, ἥτις κατὰ τὴν οἰκείαν

¹ *Cl. Baumker*, *Die impossibilia des Siger v. Brabant*, 1898. — *M. Grabmann*, *Mitteilungen über scholastische Funde* κτλ. 1911.

² *M. Grabmann*, *Neuaufgefundene «Quaestiones» Siger v. Br. zu den Werken des Aristoteles*, 1924, τοῦ αὐτοῦ *Neuaufgefundene Werke des Siger v. Br. und Boetius von Dazien*, (ἐν Sitz. d. Bayer. Academie, 1924).

³ Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Σιγήρου, συνταχθέντα συγχρόνως τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ Ἀκυνάτου εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς, διότι προέρχονται ἐκ διδασκάλων τῶν Παρισίων και περιέχουσι ἐρμηνείαν τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἀβερροῦ. Εἰρήσθω ὅτι ἐν τῇ *De anima intellectiva* ὁ συγγραφεὺς μέμφεται Ἀλβέρτον τὸν μέγαν και Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην ὡς διαστρέφοντας τὸν Ἀριστοτέλη (Chart I, 487).

⁴ Καθὰ ἀπέδειξαν ὁ *Baumker* και ὁ *Mandonnet* ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκδοθέντων συγγραμμάτων τοῦ Σιγήρου.

⁵ Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀποφάνσεις εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) *Quod intellectus omnium hominum est unus et idem numero*. 2) *Quod ista est falsa sive impropria: homo intelligit*. 3) *Quod voluntas hominis ex necessitate vult et eligit*. 4) *Quod omnia quae in inferioribus aguntur subsunt necessitati corporum caelestium*. 5) *Quod mundus est aeternus*. 6) *Quod nunquam fuit primus homo*. 7) *Quod anima quae est forma hominis secundum quod hoc, corrumpatur corrupto homine*. 8) *Quod anima post mortem separata non patitur ab igne corporeo*. 9) *Quod liberum arbitrium est potentia passiva, non activa, et quod de necessitate movetur ab appetibili*. 10) *Quod Deus non cognoscit singularia*. 11) *Quod non cognoscit aliud a se*. 12) *Quod humani actus non reguntur providentia Dei*. 13) *Quod Deus non potest dare immortalitatem vel incorruptibilitatem rei mortali vel corruptibili*, (πβλ. *Denifle*, Chart. Univ. I, 486 ἔξ. *P. Mandonnet* I, 3¹).

φύσιν είναι κεχωρισμένη από τοῦ σώματος καί πρὸς καιρὸν ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, ἵνα συντελέσῃ ἐκεῖ τὴν νόησιν ¹. Ἄλλ' ἢ νοητικὴ ψυχὴ δὲν εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος, διότι οὕτω θὰ ἐμόρφου ὄργανον καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἦτο ὕλική. Αὕτη λοιπὸν ἢ αὐλὸς ψυχὴ εἶναι μία καὶ μόνη, διότι ἀποκλείει ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος, τὴν ὕλην. Δὲν εἶναι ὅμως πάντῃ ἀποκεχωρισμένη ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, διότι ἐν ἐκείνῃ ζῆ ἢ ὅλη τοῦ γένους οὐσία· ὁ μὲν ἀνθρώπος ἀποθνήσκει ἀλλ' ἢ ἀνθρωπότης εἶναι ἀθάνατος ².

Ἐσαύτως διατείνεται ὁ Σιγῆρος ὅτι ἐπὶ τῶν παντοίων εἰδῶν, ὧν τὰ ἄτομα λαμβάνουσιν ὑπαρξιν διὰ «γεννήσεως», εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ἓνα πρῶτον γεννήτορα· ἐπίσης ἀδύνατον νὰ ὁμολογήσωμεν ἀρχὴν ἢ τέλος ἐν τῇ ζωῇ τῶν αὐτῶν ὄντων. Ὁ κόσμος ἐν πᾶσι τοῖς σταδίοις τῆς τελειώσεως φέρει τὴν σφραγίδα τῆς αἰδιότητος ³. Ἐκ τῆς παραδοχῆς δὲ μιᾶς νοερᾶς ψυχῆς προέρχεται, ὡς ὑπεδηλώθη, ἡ ἄρνησις τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας. Βεβαίως ὑπάρχει ψυχὴ αἰδιός καὶ ἀνώλεθρος, ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι μερικὴ ἀλλὰ καθολικὴ καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις κοινή. Συναφῆς εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ ἡ ἀνακήρυξις τῆς ψυχολογικῆς ἀνάγκης ⁴, ἥτις πάλιν ἀνάγεται εἰς τὴν γενικὴν καὶ κοσμικὴν ἀναγκαιότητα. Κατὰ ταύτην πᾶν γινόμενον ἐν τῇ γῆ ἤρτηται πάντως ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων, πρὸς ὧν τοὺς κύκλους ἀντιστοιχοῦσιν οἱ κύκλοι τῆς ἱστορίας ⁵.

Ὁ Σιγῆρος, ἀναδειχθεὶς εὐδοκίμωτατος καὶ τιμηθεὶς μεγάλως ⁶,

¹ Ὁ νοῦς ἄρα δὲν εἶναι μέρος ἢ δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καθὰ ἐδόξαζεν ὁ Ἀλβέρτος καὶ ὁ Θωμᾶς «Isti — λέγει — viri deficiunt ab intentione philosophi nec intentum determinant». (Mandonnet 2, 152. 153). Ἡ ἔνωσις δ' αὐτοῦ πρὸς τὸ σῶμα δὲν εἶναι οὐσιώδης ἀλλὰ τυχαία, δὲν εἶναι ἐνότης οὐσίας ἀλλὰ μόνον ἐνεργείας. Αὐτ. 154 «Sunt igitur unum anima intellectiva et corpus in opere, quia in unum opus conveniunt...». Πβλ. καὶ 156. «anima intellectiva est perfectio et forma corporis, secundum quod intrinsecus operans ad corpus».

² De anima intellectiva. Mandonnet 6, 112 ἔξ. 7, 165.

³ Ἐνθ. ἀνωτ. 7, 159.

⁴ Imposs. ἐκδ. Baumker 21, 26—29. 25, 3—8, 179.

⁵ Περὶ τοῦ Σιγῆρου ἔπιθ. Hauréau, Hist. de la philos. scol. 2³, 131 ἔξ. Überweg — Geyer 757 ἔξ.

⁶ Ἐτιμήθη ὑπ' ἄλλων τε καὶ τοῦ Δάγτου, ὅστις ἐν τῇ «θεῖα κωμῳδία» (Paradiso 10. στ. 136) ἀφιέρωσε στίχους ἐπαινετικούς εἰς τὸν προστάτην τοῦ ἀβερροϊσμοῦ.

ἔσχε πολλοὺς καὶ ἀξιολόγους ὁπαδούς, ἐν οἷς προέχουσιν Βοήθιος ὁ Δακὸς καὶ Bernier de Nivelles. Ὁ Boëtius de Dacia ἦτο διδάσκαλος τῆς Σχολῆς τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν καὶ διαπρεπὴς ἀβερροϊστής, συνέγραψε δὲ πολλὰ ἔργα κατὰ τὸ πλεῖστον λογικὰ καὶ ἐρημνευτικά ¹. Ὁ δὲ Bernier de Nivelles ἠκολούθει ὡσαύτως τῷ Σιγῆρῳ, μεθ' οὗ ἤχθη εἰς τὸ δικαστήριον ἐπὶ αἰρέσει ἀλλ' ἠθρώθη ².

3. Κατὰ τοῦ ἀβερροϊσμοῦ, ὅστις ἐκτὸς τῶν πανεπιστημίων διεδόθη εἰς τὴν Αὐλὴν Φρειδερίκου τοῦ δευτέρου τῆς Σικελίας, ἀντεπεξῆλθον σφοδρῶς οἱ προστάται τῆς θρησκείας συνορῶντες τὸν ἀπὸ τούτου κίνδυνον τῆς καθολικῆς θεολογίας. Πρώτην ἀντίδρασιν ἀποτελεῖ τὸ διάταγμα, καθ' ὃ ὁ ἐπίσκοπος τῶν Παρισίων Ἐτ. Tempier κατέδικασε τῷ ἔτει 1270 τὸν ἀβερροϊσμὸν καὶ τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ ³. Οὗτοι δ' ὅμως ἐξηκολούθησαν νὰ διδάσκωσιν ἐν μυστικαῖς συναθροίσεσι, καθὰ συνάγεται ἐκ τῶν πανεπιστημιακῶν ἐγγράφων καὶ ἐκ τῶν ἀποστοφῶν τοῦ Ἀκυνάτου ἐν τῷ De unitate intellectus. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1272 μέχρι τοῦ 1275 ἱκανὰ ἐξεδόθησαν κατὰ τοῦ ἀβερροϊσμοῦ διατάγματα, πολλαὶ δὲ τῶν καταδικασθειῶν τῷ 1277 ἀποφάνσεων ἀναφέρονται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σιγῆρου καὶ τοῦ Βοηθίου ⁴. Ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι τοῦ ἀγῶνος. Πλὴν τοῦ συγγραφέως τοῦ ἔργου «Tractatus de erroribus philosophorum» ἤλεγξαν καὶ κατέκριναν τὸν ἀβερροϊσμὸν Ἀλβέρτος ὁ μέγας ⁵ καὶ Θω-

¹ De modis significandi, Quaestiones εἰς τὰ δύο Ἀναλυτικά, εἰς τοὺς σοφιστικὸς ἐλέγχους, εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἄλλα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Grabmann ἀνεκάλυψε καὶ ἄλλας δύο πραγματείας αὐτοῦ, De somno et vigilia καὶ De summo bono ἐπιγραφομένας.

² Mandonnet 1, 254 ἔξ.

³ Αἱ καταδικασθεῖσαι τῶν ἀβερροϊστῶν ἀποφάνσεις ἐμνημονεύθησαν ἐν τοῖς πρόσθεν (σ. 753).

⁴ Τὰ συχνὰ ἐκδιδόμενα διατάγματα παρόρμησαν πολλοὺς ὅπως συναγάγωσιν εἰς τὸ αὐτὸ τὰς καταδικασθείσας διδασκαλίας. Ἐν τοῖς τοιοῦτοις καταλόγοις εὐρίσκονται οὐ μόνον αἱ θέσεις αἱ ἐπικριθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἐτ. Tempier ἀλλὰ καὶ αἱ κατακρίσεις τῆς Ὁξωνίας. Οὕτως ἐμφανίζονται περὶ τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 14^{ου} αἰῶνος αἱ «Compilationes errorum omnium in Anglia et Parisiis condemnatorum». Chart. 1, 556. D'Argentré, Collectio Judiciorum 1, 184.

⁵ Ὁ Ἀλβέρτος συνέταξεν, ὡς γνωστόν, τῷ 1270 τὸ βιβλίον «De unitate intellectus contra averroistas».

μᾶς ὁ Ἀκυνάτης¹, ὕστερον δὲ Αἰγίδιος ὁ Ρωμαῖος² καὶ ὁ Ραιμοῦνδος Λουῖλλος³.

§ 5. Ἡ περὶ τὴν φύσιν καὶ ἡ νέα πλατωνικὴ φιλοσοφία.

Οἱ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλόσοφοι εἶχον καθόλου εἰπεῖν κλίσειν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν μεταφυσικὴν, δλίγοι δὲ σχετικῶς ἐτραπήσαν εἰς τὴν φυσικὴν. Ὁ μὲν Ἀλβέρτος ὁ μέγας ἀκολουθῶν τῷ Ἀριστοτέλει προσεῖχε μᾶλλον εἰς τὸ βιολογικὸν μέρος, οἱ δ' ὄπαδοί τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς⁴ ὑποστάντες ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πλατωνισμοῦ ἐξῆρον τὰ μαθηματικά καὶ τὸ πείραμα. Ἀρχομένου ἤδη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ἱκανοὶ ἄνδρες ἐθεράπευσαν τὴν μαθηματικὴν καὶ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίαν ἀλλὰ πάντας ὑπερέβαλεν ὁ Ρογῆρος Βάκων, οὗ πρόδρομος ἐγένετο ἐν τῇ χρήσει τοῦ πειράματος ὁ Πέτρος Περεγρίνος. Ὁ *Petrus Peregrinus de Maharieturia* (Pierre de Maricourt), οὗ ἀγνοοῦμεν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου, μετέσχε τῷ 1269 τῆς πολιορκίας τῆς Λουκερίας (τῆς νῦν Λουκέρης) καὶ ἔγραψε τῷ αὐτῷ ἔτει πραγματείαν «*Epistola de magneto*» ἐπιγραφομένην⁵, ἣτις ἐκ 13 κεφαλαίων ἀποτελουμένη ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠδδοκίμησε καὶ ἐθεωρεῖτο σπουδαιότατη⁶. Ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων αὐτοῦ περιεσώθη ἐν χειρογράφῳ μόνον ἡ *Nova compositio Astrolabii particularis*. Ὁ συγγραφεὺς γνωματεύει ὅτι πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῆς καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν

¹ Ὁ Θωμᾶς κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ σφοδροῦ ἀγῶνος ἀπηύθυνε κατὰ τοῦ Σιγήφου τὴν πραγματείαν «*De unitate intellectus contra averroistas ἢ contra magistrum Sogerum*».

² Τὸ κατὰ τοῦ ἀβεροϊσμοῦ σύγγραμμα τοῦ Αἰγιδίου ἐπιγράφεται «*De intellectus possibilis pluralitate*».

³ Περὶ τούτου ἔσται λόγος κατωτέρω.

⁴ Ἡ Ὄξωνία εἶχεν ὡς ἴδιον γνώρισμα τὴν κλίσειν πρὸς τὴν ἐμπειρίαν· ἐκεῖ ἐθεραπεύετο πλὴν τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἢ σπουδῆ τῶν γλωσσῶν.

⁵ Ἡ ἐπιστολὴ ἔτυχεν ἐπιτὰ ἐκδόσεων, ὧν ἡ πρώτη κατὰ χρόνον ἐγένετο ὑπὸ τοῦ A. P. Casserus, τῷ 1558.

⁶ Ἡ ἐπικράτης καὶ τὸ κῦρος τῆς πραγματείας διήρκεσε μέχρι τοῦ ἔτους 1600, ὅτε ὁ Ἄγγλος ἰατρός καὶ φυσιοδίφης *W. Gilbert* ἐξέδωκε τὸ βιβλίον *De magnete magneticisque corporibus et de magno magnete tellure*, ἐν ᾧ συχνὰ παραπέμπει εἰς τὸν Π. Περεγρίνον.

τῆς πλάνης εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πειραματικὴ μέθοδος. Πρῶτος δ' ἐπεχείρησε νὰ ἐρευνήσῃ τὰ μαγνητικὰ φαινόμενα καὶ νὰ διαφωτίσῃ πολλὰς ὑποθέσεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πειράματος¹. Ὡσαύτως ἐπεχείρησε τῇ βοηθείᾳ τοῦ μαγνήτου νὰ κατασκευάσῃ ἀεικίνητον (*perpetuum mobile*), οὗ προβλήματος τὴν λύσιν πολλοὶ ἤδη μάτην εἶχον ἐπιζητήσει². Ὁ Πέτρος Περεγρίνος ἐπέδρασεν ἐπ' ἄλλοις τε καὶ μάλιστα τὸν Βάκωνα³.

§ 6. Ρογῆρος Βάκων.

1. *Βίος καὶ συγγραφή*. Ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Ρογῆρος Βάκων (*Roger Bacon*) ἐγεννήθη ἐν *Ichester* περὶ τὸ ἔτος 1210—15 καὶ ἀνήκεν εἰς οἶκον ἐπιφανῆ. Διήνυσε δὲ τὰς σπουδὰς τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν Ὄξωνίᾳ, ἔνθα ἔσχε διδάσκαλον τὸν Ροβέρτον *Grosseteste* καὶ τὸν Ἀδὰμ *Marsh*, καὶ ὕστερον ἐν Παρισίοις, ὅπου παρέμεινεν ἱκανὰ ἔτη (1244—1250/2) καὶ ἐνέτυχεν Ἀλεξάνδρῳ τῷ Ἀλησίῳ καὶ Ἀλβέρτῳ τῷ μεγάλῳ. Ἐσπούδασε δὲ μετὰ πολλοῦ ζήλου οὐ μόνον φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν ἀλλὰ καὶ γλωσσολογίαν καὶ ἱστορίαν καὶ φυσικὴν καὶ ἰατρικὴν καὶ μαθηματικὴν. Διδάκτωρ τῆς θεολογίας γενόμενος εἰσήχθη εἰς τὸ τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν καὶ ὕστερον κατέστη περιώνυμος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὄξωνίας, ἣν θέσειν ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τῷ 1257. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ἐργαζόμενος ἀλλ' ἡ αὐστηρότης καὶ δυσμένεια τῶν προϊσταμένων δὲν ἐπέτρεπε τὴν δημοσίευσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Εὐμενεστέραν τροπὴν ἔλαβον τὰ πράγματα, ὅτε εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ φίλος καὶ προστάτης Κλήμης ὁ τέταρτος. Οὗτος δι' ἐπιστολῆς τῆς 22 Ἰουνίου τοῦ 1266 παρῴρημα τὸν Βάκωνα νὰ πέμψῃ τὸ παρασκευαζόμενον ἔργον. Ὅτε ὁ ἐπίσκοπος Στέφανος *Tempier* κατεδίκασε τὴν ἀστρολογία, ὁ φιλόσοφος συνέγραψε πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀστρολογικῶν αὐτοῦ θεωριῶν τὸ «*Speculum astronomiae*». Ἄλλ' ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φραγκισκανῶν Ἰερώνυμος

¹ *Ep. de magn.* I, 10.

² Παρὰ *E. Schlund*, ἐν *Archivum Francis. Hist.* 639⁴. «*In hoc autem capitulo tibi narrabo modum componendi rotam continue mobilem mirabili ingenio, in cuius inventione multos vidi vagos ac labore multiplici fatigatos*».

³ Οὗτος εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Πέτρος ὁ ὑπὸ τοῦ Βάκωνος καλούμενος *dominus experimentorum* (*opus tert.* κ. 13, σ. 46), *experimentator fidelis* (αὐτ. σ. 44, 45), μόνος ἐν τοῖς Λατίνοις ἱκανὸς νὰ νοῆ τὰς *radices experientiarum* (αὐτ. σ. 43).

Ascoli ἀπεδοκίμασε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βάκωνος καὶ κατεδίδακεν αὐτὸν εἰς κράτησιν ἐν μοναστηρίῳ. Ὅποσον χρόνον αὐτὴ διήρκεσεν, εἶναι ἄγνωστον· γινώσκωμεν δὲ μόνον ὅτι μετὰ τὴν ἐγκάθειρξιν συνέταξε τὸ *Compendium studii theologiae*, τῷ ἔτει 1292. Τὸ ἐντεῦθεν παραμένει ἄδηλος ἡ τύχη τοῦ φιλοσόφου.

Εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν πρόσκλησιν τοῦ πάπα ὑπέεικον εἰργάσθαι συντόμως καὶ μετὰ δύο ἔτη παρεσκεύασε τὸ *Opus majus*, τὸ *Opus minus* καὶ τὸ *Opus tertium*. Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον περιέχει ἐπτὰ μέρη¹ καὶ εἶναι διάφορον τοῦ προαγγελθέντος *Opus principale*²· τὰ δὲ λοιπὰ δύο περισφύζονται ἐν ἀποσπάσμασι³. Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ ἐφιλοπόνησεν ἔργα⁴, ὧν πάντων⁵ ἡ ἐπισκόπησις μαρτυρεῖ ὅτι τὸ δια-

¹ Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἐξετάζονται τὰ αἰτία τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας· ἐν τῷ δευτέρῳ ἡ σχέσις φιλοσοφίας καὶ θεολογίας· ἐν τῷ τρίτῳ ἡ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς καὶ γλωσσικῆς ἐπιστήμης ὠφέλεια· ἐν τῷ τετάρτῳ ἡ τῆς μαθηματικῆς σπουδαιότης πρὸς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν θεολογίαν· ἐτι δὲ κρίσεις τῆς ἀστρονομίας· ἐν τῷ πέμπτῳ ἡ ὀπτική· ἐν τῷ ἕκτῳ ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ ἡ ἠθική. Τὸ *Opus majus* ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Sam. Jebb τῷ 1773 καὶ τελευταῖον ὑπὸ J. H. Bridges, ἐν δύο τόμοις, τῷ 1897. Αὕτη ἡ ἔκδοσις περιέχει μόνον τέσσαρα μέρη. (ἔπιθ. *Mandonnet* ἐνθ. ἀνωτ. σ. 165).

² Ὁ Βάκων ἤθελε νὰ πέμψῃ πρὸς τὸν πάπαν τὸ *Opus principale*, ὅπερ προαγγέλλεται καὶ ἐν τῷ *Opus majus* (3, 47). Ἄλλ' οὔτε ζῶντος τοῦ πάπα οὔτε καὶ ὕστερον συνετελέσθη, καταλειφθὲν δ' ἀτελὲς εἶναι τὸ *Compendium Philosophiae*. Ὁ συγγραφεὺς ἔμελλε νὰ διακρίνῃ καὶ ἀναπτύξῃ τέσσαρα μέρη· α) γραμματικὴν καὶ λογικὴν (*grammatica et logicalia*)· β) μαθηματικὴν (*partes mathematicae*)· γ) φυσικὴν καὶ φιλοσοφίαν τῆς φύσεως (*naturalia*)· καὶ δ) μεταφυσικὴν καὶ ἠθικὴν (*metaphysicalia cum moralibus*).

³ Ὁ J. S. Brewer ἐξέδωκεν τὸ *Opus tertium*, τὸ *Opus minus* καὶ τὸ *Compendium philosophiae* ἐν ἔργῳ ἐπιγραφομένῳ «Fr. Rogeri Bacon Opera quaedam hactenus inedita, 1859». Ἐν παραρτήματι ἐκδίδεται *Epistola Fratris Rogerii Baconis de secretis operibus artis et naturae et de nullitate magiae*. Νέον καὶ σπουδαῖον ἀπόσπασμα τοῦ *Opus tertium* ἀνεῦρε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ P. Duhem (*Sur un fragment inconnu jusqu'ici de l'Opus tertium de R. Bacon*) ἐν τῷ *Archivum Franc. Historicum*, σ. 238 ἐξ., τοῦ ἔτους 1908. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθη τὸ αὐτὸ καὶ πάλιν τῷ 1909 (*Un fragment inédit de l'Opus tertium de Rog. Bacon, précédé d'une étude sur ce fragment*).

⁴ Ἐκ τούτων μνημονευτέα τὰ ἐξῆς· *De speculis comburentibus*, *Epistola de secretis operibus artis et naturae et de nullitate magiae*, ὑπομνήματα εἰς τὰ φυσικὰ καὶ τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐτι δὲ *Compendium studii theologiae*, οὗ ἀπόσπασμα ἐξέδωκεν ὁ H. Rashdall τῷ 1911 (*British Society of Franc. Studies*, τόμ. 3).

⁵ Πβλ. καὶ *Opera hactenus inedita R. Baconi* ed. Rob. Steele, 1905-1920.

φέρων τοῦ φιλοσόφου τούτου ἐξετείνετο εἰς τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν μαθηματικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν.

2. *Φιλοσοφία καὶ Θεολογία*. Φιλοσοφίαν ἐθεώρει ὁ Βάκων παραπλησίως τοῖς συγχρόνοις οὐ μόνον τὴν ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ φιλοσοφίαν, τουτέστι τὴν θεωρητικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς περὶ τὴν φύσιν ἐπιστήμας. Ἡ φιλοσοφία καθόλου εἶναι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογίαν, ἧς ὑποκείμενον εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις· ἡ μὲν φιλοσοφία ἐρεῖδεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ λόγου ἡ δὲ θεολογία ἐπὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως¹. Αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ἀδύνατος πρὸς γνῶσιν τῶν ὑψηλοτέρων ἀληθειῶν· ὅτι ἀδυνατεῖ ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις νὰ λάβῃ, τοῦτο πορίζει ἡ ἀποκάλυψις. Ἐντεῦθεν προέδηλον ὅτι ἡ θεολογία τίθεται ὑπὲρ τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ φιλοσοφία ὡς μὴ θεραπεύουσα ἀρχοῦντως τὰς ὑψηλοτέρας τοῦ βίου χρείας προσδεῖται ὑπερτέρας ἀληθείας τελειούσης τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν· ἡ δ' ἐπιστήμη αὕτη εἶναι ἡ θεολογία. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν δὲν ἔχει καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν καὶ ὠφέλειαν² ἀλλ' εἶναι ὑπηρετικὴ τῆς θεολογίας³.

Ὁ Βάκων παρακολουθεῖ τὴν διανοητικὴν ἐνέργειαν τῶν συγχρόνων ἐπιμελῶς καὶ κρίνει αὐτὴν ἀστηρῶς. Πλήρης θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη⁴ μέμφεται τοὺς συγχρόνους ὅτι παρενόησαν αὐτὸν ἕνεκα τῶν πλημμυλῶν λατινικῶν μεταφράσεων⁵. Νομίζει δ' ὅτι ἡ κρα-

¹ Ἡ σχέσις φιλοσοφίας καὶ θεολογίας ἐξετάζεται ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ *Opus majus*.

² Αὐτ. 3, σ. 69 «*Philosophia secundum se consideraba nullius utilitatis est*».

³ Αὐτ. σ. 63 «*Philosophia non est nisi sapientiae divina explicatio per doctrinam et opus*». Τοιοῦτοι λόγοι εἶναι ἀληθῶς παράδοξοι προφερόμενοι ὑπ' ἀνδρὸς τὰς ἐμπειρικός ἐπιστήμας κατ' ἐξοχὴν θεραπεύοντος.

⁴ Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι τῷ Βάκωνι ὁ *philosophorum doctissimus*, ὁ ὡς ἀληθῶς φιλόσοφος (*Opus majus*, μέρ. 2, κεφ. 13). Καὶ ὁμοίως καὶ ἐκείνου δὲν παραλείπει πολλὰ διδάγματα νὰ κακίσῃ.

⁵ Θὰ ἦτο, λέγει, προτιμότερον νὰ μὴ ἐγίνωσκον οἱ Λατίνοι τὸν Ἀριστοτέλη ἢ νὰ γινώσκωσι δι' οἰκτροτάτων μεταφράσεων. Καὶ ἀναφωνεῖ «*Si enim haberem potestatem super libros Aristotelis, ego facerem omnes cretari*». *Compend. philos.* ἐκδ. Brew. σ. 469). Πλὴν ἀλλ' ὁμοίως καὶ αὐτὸς οὗτος δὲν φαίνεται ἐν πᾶσι καλῶς γινώσκων τὸν Σταγίρειον. (Πβλ. *Mandonnet*, Siger 7, 21).

τούσα τῶν ἐπιστημῶν μέθοδος δὲν εἶναι ἐπαρκῆς ὡς παραμελοῦσα τῆς μαθηματικῆς καὶ φιλολογίας καὶ γλωσσολογίας καὶ φυσικῆς καὶ ἀστρολογίας, ὡς ἐπιστήμας ἀποφαίνει σπουδαιότητας οὐ μόνον πρὸς τὴν συνήθη γνῶσιν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν θεολογίαν¹. Ἡ μαθηματικὴ² εἶναι τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ ἰδεώδης ἐπιστήμη³ ὡς παρέχουσα μόνη ἀληθῆ ἀπόδειξιν καὶ ἀναμφισβήτητον βεβαιότητα⁴ καὶ χρησιμεύει ὡς ἀσφαλῆς βάσις πασῶν τῶν ἐπιστημῶν⁵. Ἡ δὲ φιλολογία καὶ ἡ γλωσσολογία εἶναι σπουδαῖαι καὶ θὰ ἠδύναντο μόναι νὰ πορίσωσι τὰς πηγὰς τῆς ἀληθοῦς σοφίας· γλῶσσαι ἀπαραίτητοι εἰς θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπουδὰς εἶναι ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ, ἡ ἀραβικὴ καὶ ἡ χαλδαϊκὴ⁶. Εἰς τὴν φυσικὴν πάλιν ἀνήκουσιν ἡ ὀπτικὴ, ἡ ἀστρονομία, ἡ τῶν βαρῶν ἐπιστήμη, ἡ ἀλχημεία, ἡ γεωπονία, ἡ ἰατρικὴ, ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη. Ἐνταῦθα πρώτη ἔρχεται ἡ ὀπτικὴ, διότι ἡ ὄρασις παρέχει τὰς τῶν πραγμάτων διαφορὰς, ἐφ' ὧν ἐρεῖδονται πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος γνώσεις τῆς φύσεως· ἡ ἀστρονομία ἐρευνᾷ τὰς φυσικὰς δυνάμεις τῶν ἀστέρων καὶ τὴν ἐπὶ τὴν γῆν ἐπίδρασιν αὐτῶν⁷· ἡ τῶν βαρῶν ἐπιστήμη (Scientia ponderum) ἀσχολεῖται περὶ τὰ στοιχεῖα, διότι ἐν αὐτοῖς μάλιστα παρατηροῦνται αἱ τοῦ βαρέος καὶ τοῦ

¹ Ἀντιτιθέμενος ὁ Βάκων πρὸς τοὺς φιλοσόφους καὶ θεολόγους τῶν Παρισίων θέλει τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς θεολογίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γλωσσικῆς καὶ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

² Op. maj. μέρ. 4, κ. 1. Ἡ μαθηματικὴ διακρίνεται εἰς τέσσαρας κλάδους, τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν μουσικὴν. Ἐκ τούτων ἡ μὲν γεωμετρία κατέχει τὴν κατωτάτην ἡ δ' ἀστρονομία τὴν ἀνωτάτην θέσιν.

³ Ἡ μαθηματικὴ εἶναι, λέγει, τρόπον τινὰ σύμφυτος ἡμῖν καὶ προηγείται πασῶν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἐνθ. ἀνωτ. κεφ. 3 «mathematicarum rerum cognitio est quasi nobis innata... Quapropter... prima erit inter scientias et praecedens alias, disponens nos ad eas».

⁴ Op. maj. μέρ. 4, κ. 2 καὶ 3.

⁵ Αὐτ. κ. 3 «Quare patet, quod si in aliis scientiis debemus venire in certitudinem sine dubitatione et ad veritatem sine errore, oportet ut fundamenta cognitionis in mathematica ponamus».

⁶ Ἐνθ. ἀνωτ. μέρ. 3.

⁷ Εἰς τοὺς ἀστέρας προσνέμει ὁ Βάκων μεγάλην δύναμιν. Οὗτοι ἐπιδρῶσι, λέγει, ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶντα καὶ μάλιστα ἐπὶ τὴν τύχην τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ τούτου ὁμῶς δὲν αἴρεται ἡ τῆς βουλήσεως ἐλευθερία· διότι οἱ ἀστέρες ἐπενεργοῦσιν ἀμέσως μόνον ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ οὐχὶ τὴν ψυχὴν. Αὐτ. μέρ. 4, κ. 15.

ἐλαφροῦ διαφοραί· ἡ ἀλχημεία διατρίβει περὶ τὰς στοιχειώδεις συνθέσεις τῶν γήινων ὑλῶν, ἐνῶ ἡ γεωπονία ἐξετάζει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ζῶντα, τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα· ἡ ἰατρικὴ ἔχει ὑποκείμενον τὸν ἀνθρώπον καὶ δὴ τὰ κατὰ τὴν ὑγίειαν καὶ ἀσθένειαν αὐτοῦ, τὸν ὀργανισμόν καὶ τὴν γέννησιν· ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη (Scientia experimentalis) ἀποτελεῖ τὴν κορύφωσιν τῆς περὶ τὴν φύσιν σοφίας καὶ ἐμφανίζει σπουδαιότατα πρακτικὰ ἀποτελέσματα, πορίζουσα τὴν γνῶσιν τῶν ἀπορρήτων τῆς φύσεως¹.

3. Γνωσιολογία· ἐμπειρία. Περὶ πολλοῦ ποιούμενος ὁ φιλόσοφος τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἦτο εὐλόγον νὰ προσνεύμῃ ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ὑπάρχουσι, λέγει, πλὴν τῆς αὐθεντίας² δύο κύρια εἶδη γνώσεως, ἡ ἀποδεικτικὴ καὶ ἡ ἐμπειρικὴ. Ἡ ἀποδεικτικὴ γνῶσις συνάγει μὲν τὴν ἀλήθειαν προτάσεώς τινος ἐκ δεδομένων προϋποθέσεων ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει πᾶσαν ἀμφιβολίαν. Μόνον δὲ τότε δύναται ὁ νοῦς νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ἀληθείας, ὅταν εὐρίσκη αὐτὴν διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἐμπειρίας. Ἄνευ τῆς ἐμπειρίας οὐδεμίαν ὑπάρχει τελεία γνῶσις (sine experientia nihil sufficienter sciri potest)· μόνον ἢ διὰ τῆς ἐμπειρίας εὔρεσις τοῦ λόγου τῶν φαινομένων παρέχει τὴν τελείαν σοφίαν³. Ἐμπειρίαν δ' ὁμῶς λέγει ὁ Βάκων οὐ μόνον τὴν ἐξωτερικὴν καὶ κατ' αἴσθησιν (per sensus exteriores) ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ νοερὰν ἐποπτεῖαν (scientia interior), τὴν δι' ἀμέσου θείου φωτισμοῦ καὶ ἐπιπνοίας (per divinas inspirationes) γινομένην. Ἐπὶ μὲν τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας

¹ Αὐτ. μ. 6, κ. 12, ἐκδ. Bridges 2, 221.

² Εἰς τὴν αὐθεντίαν δὲν προσέχει ὁ Βάκων παρατηρῶν «Auctoritas non sapit, nisi detur eius ratio, nec dat intellectum sed credulitatem; credimus enim auctoritati sed non propter eam intelligimus». Παρὰ τῷ *Carton*, l'expér. phys. 36. 44. Οὕτω δ' ἔχον πρὸς τὴν αὐθεντίαν σκόπτει τοὺς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις θεωρουμένους κορυφαίους, Ἀλέξανδρον τὸν ἐξ Ἀλγῆς, Ἀλβέρτον τὸν μέγαν καὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην. (Ἐνθ. ἀνωτ. 40). Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν ἀποφαίνει ὡς ἀνοφελῆ, ἀνθ' ἧς ἐγκρίνει τὴν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ἀπορρέουσαν φυσικὴν λογικὴν (αὐτ. 71).

³ Opus majus, μέρ. 6, κ. 1 καὶ 2. Αὐτ. «Duo sunt modi cognoscendi, scilicet per argumentum et experimentum. Argumentum concludit et facit nos concedere conclusionem sed non certificat neque removel dubitationem ut quiescat animus in intuitu veritatis, nisi eam inveniat via experientiae; Quia multi habent argumenta ad scibilia, sed quia non habent experientiam, negligunt ea, nec vitant covica nec persequuntur bona».

βασίζεται ή φυσική επί δε τής έσωτερικής θεμελιούνται αί εις τὰ ύπερ αΐσθησιν αναφερόμεναι άνωτεροι έπιστήμαι. Η έξωτερική έμπειρία τελείται δια τών έξωτερικών αΐσθήσεων και ζητεί την άληθειαν δια του πειράματος ¹. ή δ' έσωτερική, ήτις είναι θρησκευτική τις και μυστική έμπειρία, έχει έπτά βαθμούς και καταλήγει εις έκστασιν και έποπτεϊαν του θεου ².

Ο θεϊος φωτισμός ³, έξ ου ήρηται ή έσωτερική έμπειρία, γίνεται δια τής έν τω άνθρωπω θείας μοίρας, τουτέστι δια του ενεργεία νοϋ (intellectus agens), όστις ουδέν άλλο είναι ή ο θεϊος λόγος τής χριστιανικής θεολογίας, ο δημιουργός λόγος του θεου ⁴. Ο ενεργεία νοϋς δέν είναι μέρος τής άτομικής ψυχής άλλ' από ταύτης χωριστή, άνωθεν επί τους ανθρώπους επενεργούσα ούσία ⁵. Ο δε λεγόμενος δυνάμει

¹ Η γνώσις εκτιμάται κατά την όφέλειαν την ύπηρετικήν του σκοπου του ανθρώπου, ήτοι τής ευδαιμονίας. Η δ' όφέλεια εκάστου πράγματος κινούται δια του πειράματος, όπερ είναι το μόνον τής άληθείας κριτήριον. Έπιθ. Carton, ένθ. άνωτ. 27 έξ.

² Opus majus, μέρ. 6, κ. 1. «Et sunt septem gradus hujus scientiae interioris. Unus per illuminationes vere scientales. Alius gradus consistit in virtutibus . . . Tertius gradus est in septem donis Spiritus Sancti, quae enumerat Isaias. Quartus est in beatitudinibus, quas Dominus in evangeliiis determinat. Quintus est in sensibus spiritualibus. Sextus est in fructibus, de quibus est pax Domini, quae exsuperat omnem sensum. Septimus consistit in raptibus et modis eorum, secundum quod diversi diversimode rapiuntur, ut videant multa, quae non licet homini loqui.

³ Υπάρχουσι παρά Βάκωνι κατά τον Carton (αυτ. 159) τρία είδη φωτισμού, ήτοι ο γενικός φωτισμός (illuminatio generalis), ο αρχέγονος και κατά παράδοσιν φωτισμός και ο ειδικός φωτισμός (illuminatio specialis). Ο μόν ειδικός φωτισμός είναι θρησκευτικός και ύπερφυσής και κατ' ακολουθίαν γίνεται κατά θεϊαν χάριν. Ο δε κατά παράδοσιν φωτισμός περιέχει και τας φυσικάς άληθείας καθ' όσα αρχήθεν υπό του θεου άπεκαλύφθησαν και εις τον λαόν του Ισραήλ κατ' έξοχήν διεδόθησαν. Ο δε γενικός φωτισμός είναι όλως φυσικός, είναι το φώς το φωτίζον πάντα άνθρωπον έχόμενον εις τον κόσμον.

⁴ Opus tert. 74 (έκδ. Brewer) «Sapientia philosophiae est tota revelata a deo et data philosophis et ipse est qui illuminat animas hominum in omni sapientia . . . hic intellectus agens est deus principaliter et secundario angeli, qui illuminant nos». Op. majus μέρ. 2, κ. 5. έξδ. Bridges 1, 38 «lux divina influxit in animos eorum et eosdem superillus travit . . .».

⁵ Αυτ. 39. «Intellectus agens non est pars animae sed est substantia intellectiva alia et separata per essentiam ab intellectu posibili . . .».

νοϋς είναι ή προσωπική ψυχή, ήτις καθ' έαυτήν δέν είναι δεκτική έπιστήμης και άρετής αλλά λαμβάνει την προς τουτο δύναμιν δια τής επιδράσεως του ενεργεία νοϋ ¹.

Η περι θείου φωτισμού διδασκαλία του Βάκωνος έχει επακολουθήμα τον ακριβή καθορισμόν τής σχέσεως φιλοσοφίας και θεολογίας. Διότι, εάν πάσα ανθρώπινη γνώσις πηγάζη εκ του θείου φωτισμού του πνεύματος, έπεται ότι και ή φιλοσοφία γεννάται δια τής θείας ταύτης επιδράσεως ², κατ' ακολουθίαν δε ουδεμία ύπάρχει ουσιώδης διαφορά φιλοσοφίας και θεολογίας, όποτε άμφοτέρων ή αρχή είναι ο θεϊος φωτισμός και ή αποκάλυψις. Τοιαύτη δ' έκδοχή συνάδει μόν προς τας αρχάς τής σχολαστικής φιλοσοφίας άλλ' ουχι και προς τον ίδιον του Βάκωνος τρόπον τής διανοήσεως.

4. **Όντολογικαι και ήθικαι θεωρία.** Η του Βάκωνος όντολογία συμφωνεί κατά το πλείστον τή των παλαιότερων σχολαστικών παραδέχεται τα πολλά είδη, την πνευματικήν ύλην (materia spiritualis), τους σπερματικούς λόγους (rationes seminales), την ανάγκην τής έν χρόνω δημιουργίας κ. τ. τ. ³. Έν τή περι σχέσεως είδους και ύλης θεωρία στοιχεί τω Άβερρόη. Γνωματεύει δηλαδή ότι τα είδη δέν εισέρχονται εις την ύλην εκ του ποιητικού νοϋ άλλ' ένυπάρχοντα δυνάμει έν τή ύλη μεθίστανται εις ενεργείαν δια τής δράσης αιτίας ⁴.

Την βάση τής ήθικής φιλοσοφίας ⁵ αποτελοϋσιν άποφάνσεις τινές τής μεταφυσικής και αί περι θεου και τής μετά θάνατον άμοιβής θεωρία. Έν τή όλη ήθική θέλει να ακολουθη τω Άριστοτέλει, παρ' ό πιστεύει ότι εύρίσκει την θεμελίωσιν τής χριστιανικής ήθικής φιλοσοφίας. Έξάίρει δε παραπλησίως τοις παλαιοις την επί τους ανθρώπους μεγάλην επίδρασιν τής μουσικής ως μεταβαλλούσης την όλην αυτών φύσιν και άνυψούσης τον νοϋν εις αντίληψιν τής θείας άρμονίας.

Η θεωρία αυτη είναι ή περι φωτισμού των πνευμάτων διδασκαλία του Αγουστίνου έν άριστοτελική και άραβική μορφή. Überweg—Geyer, σ. 470. 471.

¹ Opus maj. μέρ. 6, κεφ. 5.

² Opus majus 3, σ. 6. «revelatio necessaria est in hac parte (veritate universalium); et cum haec sint puerilia et minima, multo fortius erit hoc in tota sapientia philosophiae».

³ Opus tertium, σ. 123. 121.

⁴ Opus maj. μέρ. 2, κ. 5.

⁵ Opus majus, μέρ. 7, έξδ. Bridges 2, 223 έξ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι ὁ Βάκων ὁ ἐπονομασθεὶς doctor mirabilis ἐπεχείρησεν ὅπως προβιάσῃ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἐμπεδώσῃ τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον. Πορίσας ὅμως μείζονα εὐρύτητα εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐμπειρίας περιέλαβεν ἐν αὐτῇ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν παρατήρησιν μετὰ τοῦ θείου φωτισμοῦ¹. Τὸν δὲ θεῖον φωτισμὸν ἀνέπτυξε συντόμως ἀκολουθῶν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λύγουστίνου καὶ τοῖς ἀραβικοῖς διανοήμασιν. Ἄλλ' ὅτι προῆλθεν εἰς τάσεις ἀντιθέτους ἀλλήλαις καὶ ἀσυμβιβάστους, εἶναι εὐνόητον· ἔνθεν μὲν ἀποφραίνει τὸ πείραμα ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν μέθοδον ἔνθεν δὲ κηρύττει τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν ὡς πάσης σοφίας πηγὴν. Ὅπως ἂν ἔχη, ὡς ἐπιστήμων ὁ φιλόσοφος οὗτος προέδραμε τῶν ἑαυτοῦ χρόνων· ἐγένετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι θερμοὺς τῆς φυσικῆς προστάτης καὶ ἀξιόλογος τῶν μετέπειτα φυσικῶν πρόδρομος, εἰ καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ ἐκτίμησις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ πειράματος ἔχει θεωρητικὸν μᾶλλον ἢ πρακτικὸν χαρακτῆρα². Κατακρίων τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐξαίρων τὴν ἐμπειρικὴν ἐπιστήμην προωδοποίησε τὸ ἔργον τοῦ ὁμοεθνοῦς καὶ ὁμωνύμου Φραγκίσκου Βάκωνος³.

¹ Εἰς τὴν περὶ μαθηματικῆς καὶ φυσικῆς γνώσεως διδασκαλίαν προσέθηκεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Βάκων τὴν περὶ θερηκεντικῆς γνώσεως θεωρίαν, ἣτις θέτουσα ἴδιον γνώσεως εἶδος διάφορον τῆς κατ' αἴσθησιν καὶ νόησιν ὑπερβαίνει τοὺς τέως κρατοῦντας γνωστικὸς τύπους καὶ προσεγγίζει πρὸς τὰς νεωτέρας τάσεις, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Dilthey καὶ ἐν τῇ Φαινομενολογίᾳ.

² Πάντως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὰς δυσμενεῖς περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ Βάκων ἔζησε, καὶ τὰς καθ' ὧν μεριμνοῖ μωρίας δυσχερείας, αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ οὐχὶ μόνον τὸ πείραμα ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ γράφειν.

³ Ἐπιθ. περὶ Ρογήρου Βάκωνος *B. Haugéau*, *Hist. de la Philos. scol.* 2², 75 ἔξ.—*F. Charles*, *R. Bacon sa vie, ses ouvrages, sa doctrine*, 1761.—*E. Picavet*, *La science expérimentale au XIIIe en Occident*, 1894. Τοῦ αὐτοῦ *Essais sur l'histoire générale et comparée des théologies et des philosophies médiévales*, 1913.—*P. Duhem*, *Essai sur la notion de théorie physique*, 1908.—*P. Mandonnet*, *R. Bacon et le speculum astronomiae* καὶ *R. B. et la composition des trois Opus*, *Revue néoscholastique* (σ. 51), 1913. Τοῦ αὐτοῦ *S. de Brabant* 1, 238 ἔξ.—*A. Little*, *R. Bacon Essays, contributed by various writers*, 1914.—*R. Carton*, *L'expérience physique chez R. Bacon*, 1924. Τοῦ αὐτοῦ *La Synthèse doctrinale de R. B.*, 1924. Τοῦ αὐτοῦ *L'expérience mystique de l'illumination intérieure chez R. Bacon*, 1924.

§ 2. Bate, Witelo, Dietrich.

1. Ἐρρηκος Bate. Ἰσχυρὰν κλίσιν εἰς τὴν φυσικὴν εἶχεν Ἐρ. Bate de Malinis, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 1246 ἀπέθανε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος. Διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις ἦτο ἐπιστήμων καὶ φιλόσοφος ἐπιδείξας μέγα διαφέρον καὶ ζωηρὰν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐνέργειαν τοῦ 13ου αἰῶνος. Συνεδέθη διὰ φιλίας πρὸς τὸν μεταφράστην τοῦ Ἀριστοτέλους Γουλιέλμον τὸν ἐκ Mörfbeke, ᾧ ἐνέτυχε τῷ 1274 ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Λουγδόου καὶ ὑφ' οὗ παρορμηθεὶς συνέταξε τῷ αὐτῷ ἔτι ἀστρονομικὸν ἔργον ἀφιερωθὲν εἰς τοῦτον καὶ ἐπιγραφόμενον «Magistralis compositio Astrolabii»¹. Κυριώτατον δὲ σύγγραμμα αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον *Speculum divinatorum et quorundam naturalium*, ὅπερ συνταχθὲν μεταξὺ τοῦ 1280 καὶ 1310 διαλαμβάνει ἐν 23 μέρεσι περὶ ὅλης που τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ μετ' ἰδίου ζήλου ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται περὶ τὰ ψυχολογικὰ ζητήματα ἐξετάζων τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπου, τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς καρδίας, τὴν γένεσιν τῶν αἰσθήσεων, τὴν ἀντίληψιν τῶν χρωμάτων καὶ τῶν μορφῶν, τὸν ὕπνον καὶ τὴν ἐγρήγορσιν, τὴν φαντασίαν, τὴν κοινὴν αἴσθησιν καὶ τὰ τοιαῦτα. Διεξοδικώτερον δὲ διερευνᾷ τὰς ἀνωτέρας ἐνεργείας, τὴν γνώσιν καὶ τὴν βούλησιν, τὴν πνευματικὴν φύσιν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν σύνδεσιν αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα. Εἰς μὲν τὴν λογικὴν ἀναφέρονται αἱ πραγματεῖαι αὐτοῦ περὶ τῆς διαλεκτικῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοήσεως, εἰς δὲ τὴν φυσικὴν αἱ ἔρουναι περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς κινήσεως καὶ τοῦ μεριστοῦ τῆς ὕλης, εἰς δὲ τὴν μεταφυσικὴν ἢ θεωρίαν περὶ τῶν υπερβατικῶν ἐνοιῶν. Κεφάλαιά τινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φύσεως, πολλὰ δ' ἄλλα πραγματεύονται περὶ μετεωρολογικῶν καὶ ἀστρονομικῶν φαινομένων.

Ἐν πολλοῖς ζητήμασιν ὁ Ἐρ. Bate παραπέμπει εἰς Ἀλβέρτον τὸν μέγαν καὶ ἀναζητεῖ ἐρμηνείαν τῶν κειμένων Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου. Ἐπιστημονικὴ ἔρουνά τῆς ἀξιολόγου ταύτης πραγματείας θὰ καταδείξῃ τὴν θέσιν, ἣν κατέχει ὁ ἀνὴρ ἐν τῇ διανοήσει τοῦ 13ου αἰῶνος².

¹ Ἐξετυπώθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1485. Πρὸς δ' ἔτι μετέφρασεν ὁ Ἐρρηκος ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς εἰς τὴν λατινικὴν βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου Chajjim τὸ *Liber de mundo vel saeculo* τοῦ Ἀβραάμ Ibn Ezra.

² *M. de Wulf*, *Histoire de la philos. médiévale* 2, 138.

Ἐνῷ παρὰ τῷ Ρογήρῳ Βάκωνι ἀπαντῶμεν μόνον ὀλίγα τινὰ νέα πλατωνικά στοιχεῖα, εὐρίσκομεν πλήρη νεοπλατωνισμόν παρὰ δύο ἄλλοις φυσιοδίφαις τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος, τῷ Witelo καὶ τῷ Dietrich.

2. **Witelo**¹. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Σιλεσία περὶ τὸ 1230 ἐκ πατρὸς Θουριγγίου ἐκεῖσε μετοικήσαντος καὶ μητρὸς Πολωνίδος². Ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς ἐπιστήμης ἤχθη περὶ τὸ 1260 εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐν Παδούῃ ἐσπούδασε φιλοσοφίαν, μαθηματικά καὶ φυσικὴν. Ὑστερον δὲ διέτριψεν ἐν Viterbo, ὅπου συνῆψε φιλίαν πρὸς τὸν τότε ἐκκλησιαστικὸν δικαστὴν Γουλιέλμον τὸν ἐκ Mörbke. Οὗτος ἔσχεν ἐπὶ τὸν Witelo ἰσχυρὰν ῥοπήν³ καὶ παρεκάλεσε ζωηρῶς εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου, ὅπερ αὐτῷ προσφωνηθὲν ἐπιγράφεται «Perspectiva»⁴. Περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς μετέπειτα παραμονῆς τοῦ φιλοσόφου καὶ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ στερούμεθα ἀσφαλούς μαρτυρίας⁵.

¹ Τὸ ὄνομα εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ Wito ἢ Wido.

² Διὸ χαρακτηρεῖται ἑαυτὸν ὁ Witelo ὡς filium Thuringorum et Polonorum. Perspect. 127, 1 ἐξ. ἐκδ. Baumker.

³ Γουλιέλμος ὁ ἐκ Mörbke ἐγένετο μὲν θεραπευτὴς τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν σπουδῶν μεταφράσας εἰς τὴν λατινικὴν τὸ εἰς τὸ περὶ τοῦ οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπόμνημα τοῦ Σιμπλικίου ἀνεδείχθη δὲ ἀξιόλογος προβιβαστὴς τοῦ νέου πλατωνισμοῦ μεταφράσας καὶ ὑπομνηματίσας συγγράμματα τοῦ Πρόκλου. Εἰ καὶ μὴ κατέχομεν σύγγραμμα αὐτοῦ, ὅμως γινώσκουμεν τὰ κατὰ τὴν ὀπτικήν αὐτοῦ ἐκ τοῦ προλόγου τῆς Perspectiva τοῦ Witelo, ὅφ' οὗ ὀνομάζεται «totius entis sedulus scrutator». Παρήγγε πάντα δι' ἀποροῆς ἐκ τοῦ θεοῦ, ὃν ἐνόει ὡς φῶς (lumen)· τοῦτο παρέχει τοῖς σωματικοῖς τὴν μορφήν καὶ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς διαστάσεις.

⁴ Τὸ ἔργον συνεγράφη μὲν περὶ τὸ 1270 ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ἐν Nürnberg τῷ 1535 φέρον τὴν ἐπιγραφὴν Vitellionis mathematici doctissimi περὶ ὀπτικῆς, id est, de natura, ratione et projectione radiorum, visus, luminum, colorum atque formarum, quam vulgo Perspectivam vocant, libri X, ed. Georg. Tanstetter et Petrus Apianus. Ἀνατύποις ἐγένετο αὐτόθι τῷ 1551. Βελτίων ἐκδοσις ὑπὸ Φρειδ. Risner, ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1572. Ἀποσπάσματα δ' ἐκλεκτὰ μετὰ διόρθωσιν τοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει τριῶν χειρογράφων ἐξέδωκεν ὁ Cl. Baumker.

⁵ Ἐκ φράσεως ἀπαντήσεως ἐν χειρογράφῳ τῆς Βέρνης (κῶδ. 61, φύλ. 381v) «Explicit perspectiva magistri Witelonis de Viconia» προήλθον τινες εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐγένετο μοναχὸς ἐν Vicoigne. Ὁ δὲ W. Rubczynski προήνεγκε τὴν γνώμην ὅτι Viconia εἶναι ἢ Vitonia, ἢ σημερινὴ Witów τῆς Πολωνίας, ὅπου ὑπῆρχε τὸ μοναστήριον ἐν ᾧ ὁ Witelo διήλθε τὸ τελευταῖον τοῦ βίου μέρος.

Ἐκ δὲ τῶν ἐν τῷ μνημονευθέντι συγγράμματι παραπομπῶν συνάγεται ὅτι ἐφιλοπόνησε καὶ ἄλλας πραγματείας ἐπιγραφόμενας De elementatis conclusionibus, De philosophia naturali, Scientia motuum caelestium, Naturales animae passionis, De ordine entium¹· εἰς ἃς προστίθενται καὶ δύο ἄλλα συγγράμματα, De natura daemonum καὶ De primaria causa paenitentiae ἐπιγραφόμενα².

Αὐταὶ τῶν ἔργων αἱ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσιν ἤδη ὅτι ὁ Witelo προσεῖχεν οὐχὶ μόνον εἰς τὴν θεολογίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μαθηματικὴν καὶ τὴν φυσιολογίαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ὀπτικήν. Ἰδίᾳ ἡ Ὀπτικὴ³ κατέχει ἐξαιρετὸν θέσιν ἐν τῇ ἰστορίᾳ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· αὐτὸς ὁ Ἰωάννης Κέπλερος ἔγραψε συμπλήρωμα εἰς τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου⁴ καὶ πλείστοι ὅσοι εἰδικοί ἄνδρες ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἠσχολήθησαν περὶ αὐτό. Καὶ ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς ὅλως αὐτοτελὲς καὶ πρωτότυπον σύγγραμμα τοῦ Witelo, εἰς ὃν ὀφείλεται πάντως ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ νέα διάταξις· διότι ἐποιήσατο μὲν δαμυλῆ χρῆσιν Ἑλλήνων συγγραφέων, ὡς τοῦ Εὐκλείδου καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαμηνοῦ καὶ τοῦ Πτολεμαίου⁵, ἠρύσατο δὲ

¹ Τὸ De ordine entium ἐκτυπώθη ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ Cl. Baumker πρὸς τὴν ὕψ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν πραγματείαν De intelligentiis (Memoriale rerum difficillium). Ἄλλ' ὕστερον μεταβαλὼν γνώμην (ἐπ. Zur Frage nach Abfassungszeit und Verfasser des irrthümlich Witelo zugeschriebenen Liber de intelligentiis. Ἐν Miscellanea Fr. Ehrle 1, 87 ἐξ.) ὡμολόγησεν ὅτι τὸ Liber de intelligentiis κατάγεται ἐκ χρόνων παλαιότερων. Μνημονεύεται δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἀκυνάτου (Quodl. 6, qu. 11, a 19), τοῦ Βιγκεντίου τοῦ ἐκ Beauvais (Specul. natur. 2, 25 ἐξ.) καὶ ἄλλων.

² Ὁ A. Birkenmajer ἐξέδωκε τὸ κείμενον κατὰ κώδικα τῶν Παρισίων καὶ διέλαβε περὶ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἐν τῷ δελτίῳ τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν τῆς Κρακοβίας, τῷ 1918.

³ Ἐκ τῶν δέκα βιβλίων τῆς Perspectiva τὸ πρῶτον διαλαμβάνει περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀξιωματικῶν τῆς γεωμετρίας· τὸ δεύτερον περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ φωτός· τὸ τρίτον περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς κατ' εὐθείαν ὁράσεως· τὸ τέταρτον περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὄρατου καὶ τῶν πλανῶν ἐπὶ τῆς κατ' εὐθείαν ὁράσεως· τὰ ἐπόμενα πέντε περὶ τῆς ἀνακλάσεως τοῦ φωτός καὶ τῶν παντοίων εἰδῶν τοῦ κατόπτρου· τὸ δέκατον περὶ τῶν φαινομένων τῆς θλάσεως τοῦ φωτός.

⁴ Ad Vitellionem paralipomena, quibus Astronomiae pars optica traditur, 1604.

⁵ Ἡ ὀπτικὴ τοῦ Πτολεμαίου μεταφράσθη εἰς λατινικὴν ἐν τῷ δωδεκάτῳ αἰῶνι ὑπὸ τοῦ ναύαρχου τῆς Σικελίας Εὐγενίου. Ἰβλ. Gilberto Goni, L'ottica

μέγα μέρος ἐκ τῆς ὀπτικῆς (de aspectibus ἢ Perspectiva) τοῦ Alhazen. Ἐκ ταύτης μάλιστα ἤντησε τὰς ψυχολογικὰς θεωρίας, πρὸς ἃς ἐπέδειξεν ἰσχυρὸν διαφέρον καὶ προθυμίαν νὰ ποιήσῃ γνωστάς εἰς τοὺς συγχρόνους. Εἶναι δὲ σημειῶδες ὅτι ἡ οὕτως ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένη ψυχολογικὴ παρατήρησις ἐμφαίνει μεγάλην πρόοδον ἐν σχέσει πρὸς τὴν τέως κρατοῦσαν καὶ συνήθη τοῖς θεολόγοις ψυχολογίαν τῶν δυνάμεων καὶ μαρτυρεῖ παράδοξον προσέγγισιν πρὸς τὰς μεθόδους καὶ τὰ προβλήματα τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. Ὁ τε Alhazen καὶ ὁ Witelo θηρεύουσι κατὰ πρῶτον τὴν ἀνάλυσιν τῶν περιπλόκων ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἰδίᾳ τῆς ὁράσεως καὶ ζητοῦσι τὴν κατανόησιν τῶν παντοίων συντελεστῶν ἐν τῇ προσαλλήλῳ αὐτῶν σχέσει. Ἐπὶ τῆς ὁράσεως δὲ φιλοκρινουῖσιν ἀκριβῶς τὸ καθαρὸν μέρος τοῦ αἰσθήματος ἀπὸ τῶν ἄλλοτριῶν προσθηκῶν· οὕτω διακρίνουσι τὸ ἀπλοῦν αἶσθημα τῆς ὁράσεως (aspectus simplex) ἀπὸ τῆς λεπτολόγου ἐνοράσεως (intuitio diligens) τῆς ἐμπεριεχούσης ἤδη καὶ τι μέρος προσοχῆς¹. Παρατηροῦσι προσφυῶς ὅτι ὑποκείμενον τῆς ὁράσεως εἶναι μόνον φῶς καὶ χρῶμα, τὰ δ' ἄλλα πάντα τῆς καθ' ὅρασιν παρατηρήσεως περιεχόμενα, ἦτοι ἀπόστασις, μέγεθος, θέσις, σωματικότης, μορφή, συνέχεια, διαίρεσις, ἀριθμὸς, κίνησις, ἠρεμία, τραχύτης, ἀπαλότης, διαφάνεια, πυκνότης, σκιά, σκότος, ὥραιότης, δυσμορφία, ὁμοιότης καὶ διαφορὰ εἶναι ἐπιγεννήματα οὐχὶ ἀπλῶς τῆς ὁράσεως ἀλλὰ καὶ ἄλλων εἰσέτι τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν². Παραδέχονται δ' ἐνταῦθα τὸν λόγον (ratio) ἢ τὴν κριτικὴν καὶ διακριτικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς τὴν ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν τρόπον ἀσυνειδήτων συλλογισμῶν³. Καὶ ὅπερ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου διαγινώσκουσι καλῶς τὰ στοιχεῖα τοῦ συνειρμοῦ· ἡ ἀπόστασις δηλαδὴ καὶ τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος, ἡ θέσις καὶ ἡ σωματικότης δὲν γίνον-

di Claudio Tolomeo, da Eugenio Ammiraglio di Sicilia, Scrittore del secolo XII κτλ. 1885.

¹ 3, 51 ἐκδ. Baumker 137.

² 3, 59. 60. ἐκδ. Baumker 142, 143. «Sunt plura aliorum, quae visus quidem comprehendit, non tamen simpliciter per se ipsum, sed aliis actionibus animae accedentibus».

³ 3, 69 «Non percipit homo quod comprehensio, quae fit per rationem et distinctiorem, fiat per argumentum, sicut puerulus ex duobus pulchris distinguens et eligens pulchrius, non percipit quod ita fiat per viam argumentationis».

ται ἡμῖν ἀντιληπτὰ διὰ μόνης τῆς ὁράσεως ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἡ βοήθεια τῆς κριτικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς⁴.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν φυσικῶν καὶ ψυχολογικῶν δοξασιῶν τοῦ Witelo. Ἐν δὲ τῇ ὄντολογία ἀκολουθεῖ τῇ νέᾳ πλατωνικῇ θεωρίᾳ, οἷα ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Πρόκλου καὶ διευτυποῦτο ἐν τῷ Liber de causis. Διακρίνει λοιπὸν τὰ πάντα εἰς δύο τάξεις, εἰς τὴν τῶν νοερῶν οὐσιῶν καὶ τὴν τῶν σωματικῶν ὄντων τάξιν⁵. Ἐν τῇ τάξει ἐκείνῃ αἱ κατώτεραι οὐσίαι προέρχονται ἐκ τῶν ἀνωτέρων δι' ἀπορροῆς, ὧν ἀρχὴ εἶναι τὸ θεῖον φῶς (divinum lumen). Τὸ θεῖον φῶς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος⁶. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἡ ὅλη τῶν ὄντων οὐσία ἀπορρέει ἐκ τῆς θείας οὐσίας, ἡ ὅλη λογικότης ἐκ τοῦ θείου νοῦ καὶ ἡ ὅλη ζωικότης ἐκ τῆς θείας ζωῆς⁷. Αἱ δὲ θεῖαι δυνάμεις ἐπιδρῶσιν εἰς τὰ κατώτερα σωματικὰ ὄντα διὰ τοῦ αἰσθητοῦ φωτός (lumen sensibile), ὅπερ συνάπτει τὰ κατώτατα καὶ μεταβλητὰ πρὸς τὰ ἀνώτερα καὶ ἀίδια σώματα⁸. Τὸ φῶς εἶναι ἡ ἐκχυσις (diffusio) τῶν ἀνωτάτων μορφῶν καὶ ὡς σωματικὴ μορφή συναρμόζεται πρὸς τὴν ἕλην τῶν κατωτέρων σωματίων· ἐναποτυπῶν κατὰ τρόπον μεριστὸν ἄς φέροι θείας καὶ ἀμερίστους μορφὰς ἐν τοῖς φθαροῖς σώμασι καὶ ἐνσωματούμενον παράγει μετ' ἐκείνων αἰεὶ νέας εἰδικὰς μορφὰς, ἐν αἷς ἡ θεία τέχνη ἐμφαίνεται⁹. Συντόμως δ' εἰπεῖν ὁ φιλόσοφος οὗτος ὁμοῦμενος ἐκ τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ὀπτικῆς ἀναπτύσσει νεοπλατωνικὴν τινα μεταφυσικὴν ἢ δυναμικὴν θεωρίαν τοῦ φωτός, ὑπομιμησκούσαν ἐν πολλοῖς τὸν Ροβέρτον Grosseteste ἢ τὸν Ρογγῆρον Βάκωνα¹⁰.

3. *Dietrich von Freiberg*. Ὁ Dietrich ἢ — κατὰ πλεῖστα χειρόγραφα καὶ ἄλλας εἰδήσεις — Theodoricus de Vriberg ἐγεννήθη πιθανῶς περὶ τὸ 1250 καὶ εἰσήχθη πρωῒμως ἐν Freiberg τῆς Σαξωνίας

¹ Ἐπὶ τῶν πόρρω ἀφισταμένων πραγμάτων ἡ ὄρασις πορίζει ἡμῖν μόνην τὴν ἐπιφάνειαν (superficiem), τὴν δ' ἐννοιαν τοῦ τριχῆ διαστατοῦ ἢ τῆς σωματικότητος παρέχει ἡ κριτικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις (virtus iudicativa animae) 4, 63. Baumker 169.

² Ὡς δεσμὸς ἀμφοτέρων χρησιμεύει ἡ αἰτιότης (modus causae). 127, 7 ἐξ.

³ 128, 1.

⁴ 127, 17.

⁵ Τὸ φῶς εἶναι ἡ πρώτη τῶν αἰσθητῶν μορφῶν 129, 5.

⁶ 128, 3 ἐξ.

⁷ Überweg—Geyer. 477.

εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν, ὅπου ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀναγνώστου. Χάριν εὐρύτερας μορφώσεως ἐπέμφθη περὶ τὸ 1276 εἰς Παρισίους, ἔνθα παρέστη εἰς διαλέξεις ἐπιφανοῦς διδασκάλου («solemnis magistri») ¹, πιθανῶς Ἑρρίκου τοῦ ἐκ Γάνδης. Ἐκεῖθεν ἐπανελθὼν κατέστη ὕστερον (1293—96) ἔξαρχος τῆς Γερμανίας καὶ μετέπειτα ἐγένετο ἐν Παρισίοις διδασκαλὸς τῆς θεολογίας· βραδύτερον δ' ἔδρασεν ἱεροκήρυξ καὶ ἀπέθανεν ὄλιγον μετὰ τὸ 1310. Τὰ πολυάριθμα αὐτοῦ ἔργα ἀναγόμενα εἰς τὴν ὀπτικήν ², εἰς τὴν λογικὴν καὶ μεταφυσικὴν ³, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ τὴν ψυχολογίαν ⁴ καὶ εἰς τὴν θεολογίαν ⁵ μνηύουσι θαυμαστὴν γονιμότητα καὶ ἐξαίρετον πολυγνωσίαν ⁶. Ἐν τῇ φυσικῇ ἐξαίρει τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐμπειρίας, εἰς ἣν ὀφείλει, λέγει, νὰ ὑποχωρῇ πᾶσα αὐθεντία ⁷. Καὶ ἔχει μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ ὀπτικῇ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Ἀραβας, ἀλλ' ἠδυνήθη πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ νὰ ὑπερευδοκιμήσῃ ἐξευρῶν εὐστοχον λύσιν τοῦ δυσχερεστάτου προβλήματος τῆς τότε ὀπτικῆς, ἥτοι τοῦ προβλήματος τῆς

¹ De intellectu et intell. 2, 30. ἔκδ. Krebs.

² Ὀπτικά ἔργα εἶναι τὰ De iride et radialibus impressionibus (ἔκδ. J. Würschmidt, 1914), De luce et eius origine, De coloribus.

³ Περὶ λογικῶν καὶ ὄντολογικῶν καὶ γνωσιολογικῶν ζητημάτων διαλαμβάνουσι τὰ De origine rerum praedicamentalium, De magis et minus, De esse et essentia, De quiditatibus entium, De accidentibus.

⁴ Τοιαῦτα εἶναι τὰ De natura contrariorum, De miscibilibus in mixto, De elementis corporum naturalium, De intelligentiis et motoribus caelorum, De tribus difficilibus articulis (α) De animatione caeli. β) De visione beatifica, Quaestio utrum in Deo sit aliqua vis cognitiva inferior intellectu. γ) De accidentibus.), De intellectu et intelligibili (E. Krebs, Beiträge 5, 5 ἔξ.), De cognitione entium separatorum, De universitate entium, De mensuris durationis, Quod substantia spiritualis non sit composita ex materia et forma, De tempore, De causis, De substantia orbis, De habitibus (E. Krebs), De voluntate.

⁵ Θεολογικά εἶναι τὰ συγγράμματα De efficientia Dei, De viribus inferioribus intellectu in angelis, De incarnalitate angelorum, De corporibus gloriosis, De dotibus corporum gloriosorum, De corpore Christi mortuo, De corpore Christi in sacramento, De theologia quod est scientia secundum perfectam rationem scientiae, De subjecto theologiae.

⁶ Τοῦ περιεχομένου τῶν μὴ ἐκδοθέντων συγγραμμάτων σύντομον διάγραμμα παρέχει ὁ E. Krebs (1—116).

⁷ E. Krebs, 29 «Scimus autem quod secundum eundem Philosophum a manifestis secundum sensum nequaquam recedendum».

ἰριδος ¹. Ὅπως δ' ἐν τῇ φυσικῇ οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀνέδειξεν ἑαυτὸν κριτικόν, αὐτοτελῆ καὶ δημιουργικόν. Βεβαίως ἐν πολλοῖς καὶ σπουδαίοις ἐγκρίνει τὴν ὑπὸ τοῦ οἰκείου τάγματος ὁμολογημένην διδασκαλίαν τοῦ Ἀκυνάτου. Θεωρεῖ δηλαδὴ ὡς δυνατὴν καὶ ἥκιστα ἀντιφατικὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐξ αἰδίου ²· ἀποκρούει τὴν ἐξ ὕλης καὶ εἶδους σύνθεσιν τῶν πνευματικῶν οὐσιῶν ³ καὶ διδάσκει ὅτι τὸ μὲν εἶδος εἶναι ἐν μόνον ⁴ ἢ δὲ ὕλη ὄν ἐν δυνάμει (ens in potentia) ⁵. Ἄλλ' ἐν ἄλλοις πολλοῖς καταπολεμῆ σφοδρῶς τοὺς communiter loquentes, ὡς λέγει τὸν Θωμᾶν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ. Οὕτως ἀπορρίπτει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀτομικότητος ἐπὶ τῶν ἀγγέλων ⁶ καὶ προσέτι ἀποκρούει τὴν θεωρίαν περὶ πραγματικῆς διαφορᾶς οὐσίας (esse) καὶ ὑπάρξεως (essentia) ⁷. Οὐχ ἦττον ἀντιμάχεται πρὸς τὴν (συναφῆ τῇ εὐχαριστίᾳ) γνώμην τοῦ Ἀκυνάτου, καθ' ἣν τὰ συμβεβηκότα ὑπάρχουσιν ἄνευ τοῦ οὐσιώδους φορέως ⁸.

¹ Ὅπερ ὁ μὲν Witelo καὶ ὁ Ἰωάννης Πέκκαμος σκιωδῶς μόνον ὑπενόησαν ὁ δὲ Ρογήρος Βάκων ἀπέφηνεν ἄλυτον σχεδὸν πρόβλημα, τοῦτο διέπτυξε πρῶτος ὁ Dietrich ἐν τῷ συγγράμματι De iride καὶ ἐπόρρισε σαφῆ καὶ ὀρθὴν θεωρίαν, ἣν ἐμελλεν ὕστερον νὰ ἐπαναλάβῃ πάλιν ὁ Καρτέσιος. Ἐδειξε δηλαδὴ ὅτι ἡ ἰρις προέρχεται ἐκ τῆς διπλῆς θλάσεως καὶ τῆς ἀπλῆς ἀνακλάσεως τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου ἐπὶ τῶν ὀμβρίων σταγόνων.

² De intellectu et intell. 29, ἔκδ. Krebs, 159. «Positio autem eorum, qui dicunt, quod Deus potuerit producere mundum ab aeterno, nullam contradictionem implicat».

³ Αὐτ. 103 «Quod substantia spiritualis non sit composita et materia et forma».

⁴ Αὐτ. 88 «Quod in substantiis una tantum forma informat».

⁵ Αὐτ. 89 «Materia est ens in potentia et propter hoc non potest stare sine omni forma et per consequens sine omni dimensione terminata».

⁶ Αὐτ. 155.

⁷ De esse et essentia, ἔκδ. Krebs, 526 «Ergo esse idem est quod essentia rei. Nec potest dici, quod essentia est aliquid in se, cui influatur ipsum esse et intimatur ei». Ἀποκρούει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Θωμᾶ καὶ προσεγγίζει πρὸς Ἑρρίκον τὸν ἐκ Γάνδης καὶ Γοδοφρείδον τὸν ἐκ Φονταίνης· διότι παρατηρεῖ «totam enim essentiam rei, quam importat in sua significatione ens in concreto, sicut dictum est, eandem importat in sua significatione entitas in abstracto». Ἐνθ. ἀνωτ. 522.

⁸ Πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Θωμᾶ (Summ. theol. 3, qu. 77, ar. 1) «remanent accidentia sed sola divina virtute sine subjecto existunt» ἀντιλέγει οὕτως «Accidens esse sine subjecto non potest capi vere per intellectum, quia importat contradictionem». E. Krebs, 86.

Ἐναργῆς καθίσταται ἡ ἀπὸ τοῦ Θωμᾶ ἀπόκλισις τοῦ Dietrich ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ. Ἡ ψυχὴ, λέγει, ἦτις εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος, ἔχει αἰτιώδη ἀρχὴν τῆς οὐσίας (principium causale ipsius substantiae) καὶ ἀπόρητον βάθος αὐτῆς (abditum) τὸν ποιητικὸν ἢ ἐνεργεῖα νοῦν (intellectus agens)¹. Ὁ νοῦς οὗτος ἢ ὁ βυθὸς τῆς ψυχῆς εἶναι ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ λόγου γεννηθεῖσα νόησις, θεῖον ἐν ἡμῖν στοιχεῖον². τοιοῦτος δ' ὢν ἐμπεριέχει τὸ σύνολον τῶν ἀληθειῶν³, τοὺς αἰδίου κανόνας καὶ τὴν ἀναλλοίωτον ἀλήθειαν⁴. εἶναι ἢ καθαρὰ νόησις, ἢ ῥίζα καὶ ἢ πηγὴ μᾶλλον δ' εἰπεῖν ὁ ὠκεανὸς τῆς ὅλης νοήσεως⁵. Ὁ ἐνεργεῖα νοῦς εἶναι ἀμέσως καὶ αἰεὶ ἐστραμμένος πρὸς τὸν θεόν, οὕτως ὥστε ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐκροῇ αὐτοῦ εἶναι ἅμα καὶ στροφή πρὸς ἐκείνον⁶. Ὅθεν ἀκροτάτη ἀρχὴ τῆς νοήσεως εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς καὶ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου ὅτι τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐποπιεύομεν ἐν τῷ φωτὶ τῆς αἰδίου ἀληθείας⁷. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὰ νοητὰ εἶδη (species intelligibiles) δὲν προσγίνονται

¹ De esse et essentia 161. De visione beatif. ἐκδ. E. Krebs 71 «refertur ad abditum mentis seu intellectum agentem, quo substantia animae figitur in aeternitate». Εἶναι εὐδὴλον ὅτι ἐν τῇ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς δοξασίᾳ συζητῶν ὁ Dietrich τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου (De trin. 15, 21, 40. 14, 7, 9.) περὶ τοῦ ἀπορροῦ βάθους τῆς μνήμης (abstrusior profunditas nostrae memoriae) καὶ τοῦ βυθοῦ τῆς ψυχῆς (abditum mentis).

² Αὐτ. 71. 182.

³ De intell. et intellig. 2, 37. Krebs 168 «in qua lucet universitas veritatum».

⁴ De vision. beatif. Krebs 77 «regulae aeternae et incommutabilis veritas praesentes sunt abdito mentis secundum Augustinum, quod est intellectus agens».

⁵ De intell. et intellig. 2, 31, ἐκδ. Krebs, 162 «ipse (intellectus agens) est substantia in actu, nullo modo in potentia». De vision. beata, Krebs 77 «In ipso est radix et fons, immo quoddam pelagus totius intellectualitatis, eo quod est intellectus per essentiam».

⁶ Αὐτ. 76 «(intel. agens) semper convertitur in Deum ita, ut ejus emanatio, qua intellectualiter emanat per essentiam a suo principio, sit ipsius in ipsum principium conversio».

⁷ Αὐτ. 203 «Et secundum hoc videre rem aliquam in sua ratione est videre eam in lumine primae veritatis, quae Deus est secundum Augustinum in multis locis». Δοιπὸν ὁ ἐνεργεῖα νοῦς εἶναι τὸ μυστηριώδες πεδῖον, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εὗρίσκει (invenit) καὶ δὲν γεννᾷ (efficit) τὴν ἀλήθειαν. Αὐτ. 168.

δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῶν μερικῶν πραγμάτων ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐξ ὑπαρχῆς ἐν τῷ ποιητικῷ ἢ ἐνεργεῖα νῷ. Ἡ δ' ἀφαιρέσις εἶναι ἔργον τῆς ἐξωτερικῆς νοήσεως (exterior cogitatio) ἀνήκον εἰς τὸν παθητικὸν ἢ δυνάμει νοῦν (intellectus possibilis), ὅστις φθάνει οὕτως εἰς τοὺς καθολικοὺς σκοποὺς ἀλλὰ χρῆζει πρὸς συμπλήρωσιν τῶν νοητῶν εἰδῶν¹. Ὁ τὰ νοητὰ εἶδη ἐμπεριέχων ἐνεργεῖα νοῦς προβάλλει αὐτὰ εἰς τὸν δυνάμει νοῦν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεων καὶ ποιεῖ τὴν γνώσιν τῆς ἀφηρημένης τῶν πραγμάτων οὐσίας².

Κατὰ τοιοῦτον δὴ τρόπον ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ συνάπτονται προσφωῶς καὶ συναρμολόζονται δεξιῶς ἀριστοτελικά καὶ αὐγουστίνεια καὶ νέα πλατωνικά διανοήματα. Τὰ τελευταῖα διαφαίνονται μάλιστα ἐν τῇ μεταφυσικῇ, ἐνθα ἐπιδεικνύεται σπουδῆ καὶ τάσις ὅπως ἢ περὶ ἀπορροῆς θεωρία τοῦ Πρόκλου συζητηθῆ πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν τῆς δημιουργίας. Ἡ γένεσις, λέγει, τῶν ὄντων συντελεῖται διὰ διαμέσων μελῶν κατ' αἰτιώδη κατιοῦσαν σειρὰν, ἦτις ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ Πρόκλου καὶ περιλαμβάνει τὸ ὄν καὶ τὰς νοερὰς ὑποστάσεις, τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα. Πάντα τὰ πεπερασμένα ὄντα δὲν εἶναι ἄμεσον ἔργον τοῦ θεοῦ, διότι ἐξ αὐτοῦ προέρχονται δι' ὑπερχύσεως αἱ καθαραὶ νοήσεις (αἴτινες δὲν πρέπει νὰ συγγέωνται πρὸς τοὺς ἀγγέλους). Ἐξ ἐκείνων δὲ ἐκπηγάζουσιν αἱ τὰ οὐράνια σώματα κινεῖσαι ψυχαί, ἐξ ὧν πάλιν προκύπτουσι τὰ αἰσθητὰ ἐν τῇ γῆ ὄντα³. Ἀλλὰ μόνη ἢ ἀρχέγονος τοῦ θεοῦ λόγου ἐνεργεῖα, ἐξ ἧς γεννῶνται νοερὰ ὑποστάσεις, εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος τῆς δημιουργίας⁴. Τὰ δεύτερα καὶ κατώτερα αἰτία ἐνεργοῦσι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πρώτου ἐκείνου, ᾧ ἰδιάζει ἢ δημιουργικὴ ἐνεργεῖα· κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἢ θεωρία τῆς ἀπορροῆς δὲν ἀποκλείει ἀλλ' ἐμπεριέχει τὴν ἔννοιαν τῆς δημιουργίας⁵. Ὁ μὲν θεὸς ὑπάρχει ὑπεραἰδῖος (superaeternus) αἱ δὲ καθα-

¹ Αὐτ. 70 «Aliud autem quod in abstruso, ut verbo eius utar, et in abdito mentis intellectualiter fulget, ex quo tamquam ex fontali et originali principio nascitur hoc, quod exteriori cogitatione intellectualiter a nobis agitur». De habitibus 11, ἐκδ. Krebs 214 «Cogitativum nostrum, quo speculamur intentiones rerum universales, quod complete fit per speciem intelligibilem, quam attribuimus intellectui possibili» πβλ. De intell. et intellig. 203. 135.

² De tribus difficil. articul., Krebs σ. 74. De intel. σ. 203.

³ Αὐτ. 129, 132, 133.

⁴ Αὐτ. 132.

⁵ Αὐτ. 134 «Quidquid fiat ab inferiori et secunda causa, illud idem

ραϊ νοήσεις συμπεριλαμβανομένου τοῦ ποιητικοῦ νοῦ εἶναι αἰδίοι· τὰ οὐράνια σώματα ἔχουσιν ἀρχὴν ἀλλ' οὐχὶ καὶ τέλος, μόνα δε τὰ ἐν τῇ γῆ ὄντα ὑπάρχουσιν ἐν χρόνῳ. Ὁ θεὸς εἶναι μὲν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκπορεύσεως πάντων τῶν ὄντων εἶναι δὲ τὸ τέλος τῆς κινήσεως αὐτῶν· ὅπως πάντα ἐξ ἐκείνου ὁρμῶσιν οὕτω καὶ εἰς ἐκεῖνο ἐπὶ τέλους ἐπιστρέφουσιν ¹.

Ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διανοήσει ὁ Dietrich φαίνεται ἀποκλίνων ἀπὸ τοῦ θωμικοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ὅπως ξένος στοιχείων ἀριστοτελικῶν ἀλλ' ἀληθῶς προκύπτει θαυμαστής τοῦ Ἀδγουστίνου, μαθητῆς τοῦ Πρόκλου καὶ καθόλου εἰπεῖν νεοπλατωνικός. Τὰς νέας πλατωνικὰς ἐννοίας ἤντλει ἐκ τοῦ Liber de causis καὶ ἐκ τῆς εἰς τὴν λατινικὴν μεταφρασθείσης ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου τοῦ ἐκ Mörbeke Στοιχειώσεως θεολογικῆς τοῦ Πρόκλου· τούτοις προστεθῆτω ὁ ψ-Διονύσιος καὶ ὁ ἀραβικὸς νεοπλατωνισμὸς μάλιστα δὲ ὁ Ἀκιβέννας καὶ ὁ Ἀλγαζέλης ².

4. Ὁ Dietrich ἔσχε διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν Ἐκκαρτον καὶ τὸν Ταυλήρον καὶ τοὺς ἄλλους τῆς Γερμανίας μυστικούς ³. Μαθητῆς δ' αὐτοῦ ἴσως ἦτο ὁ Βερτόλδος ὁ ἐκ Mosburg (Bertholdus de Mosburch) ἀνήκων ὡσαύτως εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν καὶ διδάξας ἐν Κολωνίᾳ. Τῷ 1318 ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς μετεωρολογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· κυριώτατον δ' αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον Expositio in Elementationem Theologicam Procli ⁴, ὅπερ εἶναι συνηγορία τῆς νέας πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπαινεῖται σφόδρα ὑπὸ τοῦ Νικολάου Κουζανοῦ ἐν τῇ Apologia doctrae ignorantiae αὐτοῦ ⁵.

fiat a prima causa sed eminentiori modo, scilicet per modum creationis».

¹ Αὐτ. 130 «Sicut omnia ab ipso intellectualiter procedunt, ita omnia in ipsum conversa sunt».

² Ἐπιθ. Hauréau, Hist. litt. de la France 27, σ. 74 ἔξ. 417 ἔξ. — E. Krebs, Meister Dietrich, sein Leben, seine Wissenschaft., 1906. — Überweg—Geyer, σ. 778.

³ Ἐπιθ. E. Krebs, Dietrichs Verhältnis zur deutschen Mystik. σ. 126 ἔξ.

⁴ Τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τρισὶ τόμοις εὐρίσκεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ (cod. Vat. lat. 2192).

⁵ Ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὰς πολλοὺς τῶν θεολόγων τοῦ 13ου αἰῶνος (Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην, Ἀλβέρτον τὸν μέγαν, Dietrich τὸν ἐκ Freiberg, Οὐλερίχον τὸν ἐκ Στρασβούργου, Ἀρνόλδον

5. Ἐν τέλει εἶναι σημειῶδες καὶ ἄξιον προσοχῆς τὸ ὅτι ἡ τοῦ 13ου αἰῶνος φυσικὴ περιελάμβανεν εἰς τὰ ὑποκείμενα αὐτῆς καὶ τὸ πολυθρόνητον ζήτημα, ὅπερ συνάπτεται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Κοπερνίκου καὶ ἀπασχόλησε μάλιστα τὴν διανόησιν τῆς 15ης καὶ τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλβέρτος ὁ μέγας μνημονεῖ ἤδη καὶ ἀποκρούει ἅμα ¹ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πυθαγορείων, καθ' ἣν ἡ γῆ εἶναι ἐν τῶν ἄστρον καὶ κινεῖται καθ' ἡμέραν περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ. Ἡ θεωρία αὕτη εὐρίσκεται ἐν τῷ πρὸ τοῦ 1322 συνταχθέντι ὑπομνήματι τοῦ Σκότου Φραγκίσκου de Mayronis ², καθ' ὃν διδάκτωρ τις ἐθεώρει ὡς κρεῖττονα ὑπόθεσιν τὴν ἡρεμίαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν κίνησιν τῆς γῆς ³. Καὶ εἶναι μὲν ἄγνωστος ὁ σύγχρονος τῷ συγγραφεῖ διδάκτωρ ἐκεῖνος ἀλλὰ μετὰ πενήτηντα περίπου ἔτη Νικόλαος ὁ Ὁρεσμος σαφῶς καὶ ἐντόνως ἐξηγγεῖλε τὴν αὐτὴν θεωρίαν.

Z. § 1. Ἀνάπτυξις τῆς λογικῆς μεθόδου.

1. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς λογικῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐμφανίζει τρεῖς τροπὰς, αἵτινες δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς φάσεις τῆς ἀρχαίας λογικῆς (logica vetus), τῆς νέας λογικῆς (logica nova) καὶ τῆς συγχρόνου (logica modernorum). Ἀρχαία λογικὴ εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περὶ ἐρμηνείας καὶ κατηγοριῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν λογικῶν πραγματειῶν τοῦ Βοηθίου διδασκομένη μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Τότε δὴ συνέβη τῇ σπουδῇ τῆς λογικῆς μεγάλη ἐπίδοσις καὶ προα-

λοῦσιον, Θωμᾶν Ἀγγλικὸν) καὶ πλείστους ἀρχαίους καὶ νεωτέρους φιλοσόφους (Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Ἐρμῆν τὸν τρισμέγιστον, Πρόκλον, Ἀκιβένναν, Ἀλγαζέλην, Ἀλφαράβην, Ἀβικεβρών Ἀβερρόην, Σενέκαν, Κικέρωνα, Ἀπουλλίον, Μακρόβιον, ῥαββὶ Μωϋσῆν). Ἐπιθ. E. Krebs, Meister Dietrich 50 ² καὶ Scholastisches zur Lösung von Danteproblemen, Dritte Vereinschrift. d. Görresges, 1913.—M. Grabmann, Der Neuplatonismus κλ. ἐν τῷ Philosoph. Jahrbuch. 23, 54.—H. Struve, ἐν Arch. f. Gesch. de Philosophie 18, 570 ἔξ.

¹ De caelo et mundo 2, tr. 4, c. 1.

² P. Duhem, François de Meyronnes et la question de la rotation de la terre, ἐν Arch. Franc. Hist. 1913, σ. 23 ἔξ.

³ Scriptum in II Sent. d. 14, pu. 5, fol. 150 a ἔκδ. Βενετίας, 1520. «Dicit tamen quidam doctor, quod si terra moveretur et caelum qui esceret, quod hic esset melior dispositio».

γωγῆ, ὅποτε ἐγένετο γνωστὴ ἡ νέα λογικὴ, ἥτοι ἐγνώσθησαν τὰ λοιπὰ τοῦ λεγομένου ἀριστοτελικοῦ ὄργάνου συγγράμματα, τὰ δύο ἀναλυτικὰ καὶ τὰ τοπικὰ καὶ οἱ σοφιστικοὶ ἔλεγχοι ¹. Μετὰ ἔτη δ' ἑκατὸν ἐπετεύχθη καὶ ἄλλη αὔξησις τῆς λογικῆς ὕλης δι' ἐρευνῶν περὶ τῶν ιδιοτήτων τῶν λογικῶν ὄρων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς γραμματικὰς ἐκφράσεις· οὕτως ἐγένετο ἡ λεγομένη σύγχρονος λογικὴ. Συγχρόνως δ' ἀνεφαίνετο ἡ τάσις πρὸς συνοπτικὴν ἔκθεσιν καὶ συστηματικὴν παράστασιν πάντων τῶν λογικῶν διδαγμάτων. Γνωστοὶ συγγραφεῖς τοιούτων ἐπιτομῶν καὶ διδακτικῶν ἐγχειριδίων τῆς λογικῆς εἶναι ὁ Γουλιέλμος Shyreswood, Λαμβέρτος ὁ ἐξ Auxerre καὶ μάλιστα Πέτρος ὁ Ἰσπανός.

2. Ὁ Γουλ. Shyreswood γεννηθεὶς ἐκ Durham ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ, ὕστερον ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1249. Ὁ Ρογῆρος Βάκων ἐπαινεῖ αὐτὸν σφόδρα καὶ τάσσει ὑπὲρ Ἀλβέρτον τὸν μέγαν ². Τὸ λογικὸν τούτου σύγγραμμα *parva logicalia* μένει ἀνέκδοτον ἀλλ' ὁ C. Prantl ³ ποιεῖ γνωστὰ πολλὰ μέρη καὶ παρέχει διάγραμμα αὐτοῦ. Παραπλησίον δ' εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Lambert τοῦ ἐξ Auxerre τὸ ἐπιγραφόμενον *Summa logicae* καὶ παραμένον ἀνέκδοτον ⁴. Σπουδαιότερος λογικὸς ἐγένετο καὶ ἰσχυροτέραν ἐπὶ τοὺς μετέπειτα ἔσχε ροπὴν ὁ Πέτρος Ἰσπανός (Petrus Hispanus). Οὗτος κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 13ου αἰῶνος ἐν Λισσαβῶνι γεννηθεὶς ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις ἔχων διδάσκαλον τὸν Γουλ. Shyreswood καὶ ἔδρασεν ὕστερον ἐν Σιένη· τῷ 1273 ἐγένετο καρδιάλιος καὶ τῷ 1276 ἀνῆλθεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ὡς Ἰωάννης 21ος ἀλλὰ τῷ ἐπομένῳ ἔτει ἀπέθανε. Καὶ ἀνεδείχθη μὲν εὐδόκιμος ἰατρὸς προσαγῶν τὴν ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Ἀφρικανοῦ ἀρξαμένην ἰατρικὴν παράδοσιν καὶ συντάξας πολλὰ συγγράμματα ⁵ ἀλλὰ φήμην παρὰ τοῖς μεταγενε-

¹ Αἱ κατηγορίαι τοῦ Ἀριστοτέλους συνεπληρώθησαν διὰ τῆς πραγματείας Γιλβέρτου τοῦ Πορρετανοῦ τῆς ἐπιγραφομένης *De sex principiis*.

² R. Bacon Opera quaedam hactenus inedita. Opus tertium, c. 2. ἔκδ. J. S. Brewer. «Magister Guilelmus de Shyrwoode, thesaurarius Lincolniensis ecclesiae in Anglia, longe sapientior Albertò. Nam in philosophia communi nullus major est eo».

³ Gesch. der Logik 3, 11 ἔξ.

⁴ Ὁ Prantl (ἐνθ. ἀνωτ. 25—32) παρέχει ἐκ κώδικος τῆς Σορβῶνης πολλὰ χαρακτηριστικὰ μέρη. Καὶ ὁ L. Haureau (Hist. de la philos. scol. 2¹, 188 ἔξ.) παραθέτει δύο ἀποσπάσματα.

⁵ Ἐπιθ. R. Stapper, Papst Johannes XXI, 20 ἔξ.

στέροις ἐκτίησάτο διὰ τῆς λογικῆς συνόψεως, *Summulae logicales* ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειριδίου τούτου ὑπῆρξεν ἐξαίρετος ¹ καὶ ἔσχε πολυαριθμούς ὑπομνηματιστάς. Ὁ δὲ Γεώργιος Σχολάριος λέγεται ὅτι μετήνεγκεν αὐτὸ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐν τῷ ἔργῳ, ὅπερ ἐπέγραψε Σύνοψιν εἰς τὴν Ἀριστοτέλους λογικὴν ἐπιστήμην ². Ἐκ τῶν ἐπτὰ μερῶν ἢ διατριβῶν τοῦ βιβλίου τὰ μὲν ἔξ πρῶτα περιλαμβάνουσι τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Βοηθίου ³ τὸ δ' ἑβδομον περιέχει τὰς προσθήκας τῶν νεωτέρων ⁴.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος ἔδρα ἐν Παρισίοις ὁ Nicolaus Parisiensis, οὗ περιεσώθη ὑπόμνημα περιεκτικὸν τῆς διδασκαλίας του καὶ ἐμφαντικὸν τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις θεραπείας τῆς λογικῆς ⁵.

3. Ὅπως ἡ γραμματικὴ εἰσεχώρησεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λογικῆς καὶ προῆλθεν ἡ *logica moderna*, οὕτω καὶ τὰνάπαλιν ἡ λογικὴ εἰσεχώρησεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γραμματικῆς καὶ προέκυψεν ἡ θεωρητικὴ γραμματικὴ (*grammatica speculativa*). Αὕτη, ἐπικρατοῦσα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 13ου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 14ου αἰῶνος, εἶναι ἀληθῆς φιλοσοφία τῆς γλώσσης καὶ σκοπεῖ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν γραμματικὴν σχολαστικὰς ἐννοίας. Ἐνταῦθα ἐζητεῖτο ἡ αἰτιολογία τῆς συνάψεως ὀνόματος καὶ νοήματος· ὅθεν καὶ ἡ ἐπιγραφὴ πολλῶν πραγματειῶν «*de modis significandi*» ⁶. Ἐξητάζοντο δηλαδὴ αἱ σχέσεις τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς λογικῆς, τῶν γραμματικῶν τύπων καὶ τῶν λογικῶν τύπων.

¹ Αἱ *Summulae logicales* τοῦ Π. Ἰσπανοῦ ἐξεδόθησαν πολλάκις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1840. Ὁ C. Prantl (ἐνθ. ἀνωτ. 35 ἔξ.) μνημονεύει 48 ἐκδόσεις ἐν Λειψίᾳ γενομένας.

² Ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 545.

³ Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ἀρχαία λογικὴ «*Logica antiqua*» μετὰ μερῶν τῆς νέας.

⁴ Τὸ ἑβδομον δηλ. μέρος διαλαμβάνει περὶ τῶν ιδιοτήτων τῶν ὄρων (*de terminorum proprietatibus*), ἥτοι *de suppositionibus, de relativis, de ampliacione, de appellacionibus, de restrictione, de distributione, de exponibilibus*.

⁵ M. Grabmann, Die logischen Schriften des Nikolaus von Paris und ihre Stellung in der aristotelischen Bewegung des XIII Jahrh. 1923 ἐν Beiträgen, Suppl. τόμ. 2, σ. 119 ἔξ.

⁶ Τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀντωνυμία χρησιμεύουσιν εἰς δῆλωσιν τοῦ σταθεροῦ καὶ μονίμου· τὸ ρῆμα καὶ ἡ μετοχὴ σημαίνουσι τὸ γινόμενον, τὰ δ' ἄκλιτα μέρη (τὰ συγκατηγορήματα) δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης. Ἐν τῇ ἐπὶ μέρους ἐρευνῇ ἐκάστου μέρους τοῦ λόγου ἐφαρμόζουσι τὴν θεωρίαν εἶδους καὶ ὕλης, τῆς κινήσεως, τῶν γενῶν καὶ τῶν συμβεβηκότων, τῶν τεσσάρων αἰτίων.

4. Τὰ πρῶτα ἕξη τοιαύτης μεθόδου εὐρίσκονται ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ *Πρισκιανοῦ*, τοῦ *Πέτρου Heliae* καὶ τοῦ *Ροβέρτου Kilmwardby*¹. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων συνόψεων ἢ πραγματειῶν *De modis significandi* εἶναι ἡ ἀνέκδοτος *Summa grammaticae* τοῦ Ρογήρου Βάκωνος², γνωριμωτάτη δὲ θεωρητικὴ γραμματικὴ εἶναι ἡ ἄλλοτε πλημμελῶς εἰς τὸν Δούνσιον Σκῶτον προσνεμομένη ἀλλὰ ὄντως ἐκ τοῦ *Θωμᾶ τοῦ ἐξ Erfurt* καταγομένη³. Καὶ πολλοὶ μὲν ἔγραψαν τοιαύτας πραγματείας⁴ ἀλλὰ μάλιστα γνωστὸς εἶναι *Σιγῆρος ὁ ἐκ Courtrai*. Οὗτος ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις καὶ ἐγένετο τῷ 1309 *magister artium*, τῷ 1310 ἐταῖρος τῆς Σορβόνης καὶ τῷ 1315 ἐπιμελητὴς αὐτῆς. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1341 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα, ὧν σφίζονται τινα ἐπιγραφόμενα *Arts priorum*, τουτέστι σύντομον ὑπόμνημα τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων, *Fallaciae*, *Summa modorum significandi* καὶ συλλογὴ σοφισμάτων (*Sophismata*), διακρινόμενα πάντα κατὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν. Ἐκ τούτων τὰ μὲν δύο πρῶτα εἶναι καθαρῶς λογικὰ τὰ δ' ἄλλα δύο ἐξετάζουσι ζητήματα τῆς περὶ τὴν γλῶσσαν λογικῆς κατὰ τοὺς γραμματικοὺς κανόνας τοῦ Δονάτου καὶ τοῦ *Πρισκιανοῦ*⁵. Αἱ λογικαὶ ἔρευναι τοῦ Σιγήρου διαπνέονται ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παλαιότερας σχολαστικῆς φιλοσοφίας καὶ στεροῦνται τῶν καινοτομιῶν, ὡς ἐμπεριέχει τὸ ἔγχειρίδιον τοῦ Π. Ἰσπανοῦ⁶. Ἐν τέλει μνημονευτοὶ ἐνταῦθα ἰδίᾳ δύο ἄνδρες τοῦ 13ου αἰῶνος οἵτινες τὴν λογικὴν μέθοδον ἐθεράπευσαν καὶ τὰς παραδεδομένας θεωρίας ἐπεξεργάσθησαν· λέγω τὸν Δουῖλλον καὶ μάλιστα τὸν Σκῶτον, οἵτινες ἀμφότεροι παρέτειναν τὴν παράδοσιν καὶ ὧν ὁ δεύτερος διὰ τοῦ κριτικοῦ αὐτοῦ ἔργου προωδοποίησε τὴν ἐπιτολὴν τῆς νεωτέρας διανοήσεως.

¹ *Ch. Thurot*, Notices et extraits, 18 ἔξ. 148 ἔξ.

² *Grabmann*, Mittelalterliches Geistesleben 118 ἔξ.

³ Καθὰ ἀπέδειξεν ὁ *Grabmann*, ἐνθ. ἀνωτ. 118 ἔξ. Πρβλ. καὶ *De Thoma Erfordiensi auctore Grammaticae quae Joa. D. Scoto adscribitur speculativae*. Ἐν *Arch. fr. hist.* 1922, σ. 273—7.

⁴ Τοιοῦτοι εἶναι *Βοήθιος ὁ Δακός*, *Μαρτῖνος ὁ Δακός*, *Σίμων ὁ Δακός*, *Ἰωάννης ὁ Δακός*, *Μιχαὴλ ὁ ἐκ Marbais*, ὁ *Θωμᾶς Ὁκκαμος* καὶ ἄλλοι. Ἐπιθ. *Grabmann*, ἐνθ. ἀνωτ. 132 ἔξ.

⁵ Ἰδιότυπα εἶναι τὰ *Sophismata* ἢ τὰ ἄλλως καλούμενα *Impossibilia*.

⁶ *Überweg—Geyer*, 457 καὶ 758.—*Cl. Baumker*, Die Impossibilia des Siger von Brabant, ἐν *Beiträge* 2, 67 ἔξ.—*P. Mandonnet*, Siger de Brabant 1, 65—68 κ. ἄ.—*A. Niglis*, Siger von Courtrai. Freiburg, 1903.—*M. de Wulf*, Hist. de la philos. en Belgique, σ. 133 ἔξ.

§ 2. Ραιμοῦνδος Λουῖλλος.

1. *Βίος καὶ συγγραφή*. Ὁ *Raymundus Lullus*¹ ἀνήκων εἰς οἶκον περιφανῆ ἐγεννήθη περὶ τὸ 1235 ἐν τῇ νήσῳ Μαγιόρκα. Νέος ὢν ἔζη μέχρι τοῦ τριακοστοῦ τῆς ἡλικίας ἔτους ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ τοῦ Ἰακώβου τῆς Ἀραγωνίας ἀπολαύων τῶν κοινωνικῶν τέξεων καὶ ἡδονῶν. Ἀλλὰ περὶ τὸ 1265 ἕνεκα δρόματος συνετελέσθη ἐν αὐτῷ μεταβολὴ καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ἡδῆ πορείας τοῦ βίου. Καταλιπὼν γυναῖκα καὶ τέκνα ἠθροίσθη εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἵνα ὑπηρετήσῃ εἰς ὑψηλὸν ἔργον καὶ ἀγωνισθῇ κατὰ τοῦ Ἰσλάμ. Δέκα περίπου ἔτη ἐν μονῆρσι βίω εἰς μελέτην κατατρίψας ἐξεμάθε τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ ἐνεβόθυνεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἐπιγένημα τῆς μακρᾶς σπουδῆς ἦτο ἡ ἐπινόησις διὰ θείας, ὡς ἐπίστευεν, ἐπιπνοίας τῆς «μεγάλης τέχνης», δι' ἧς ἐφρόνει ὅτι ἡδύνατο ἀνευ μόχθου καὶ λογισμοῦ νὰ ἀποφαίνεται περὶ πάντων τῶν τῆς ἐπιστήμης ζητημάτων. Μετὰ τὴν ἐπινόησιν ταύτην ἀπέστη τῆς ἐρημίας καὶ ἠθέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μεγάλην τέχνην. Ἦλθε λοιπὸν εἰς Παρισίους² καὶ Ρώμην³ καὶ μετέβαινε ἀπὸ χώρας εἰς χώρας, ἵνα καὶ τὴν τέχνην αὐτοῦ διαδώσῃ καὶ τὸν ζῆλον τῶν ἡγεμόνων διεγείρῃ πρὸς διαφωτισμὸν τῶν Μωαμεθανῶν. Κατέβαλε πᾶσαν φροντίδα πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἀραβικῆς ἐπιστήμης καὶ μάλιστα τῆς ἀβερροϊκῆς καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς⁴, εἰργάσθη δὲ συντόμως (καθὰ καὶ ὁ *P. Βάκων*) ἵνα εἰς τὰ Πανεπιστήμια εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία γλωσσῶν⁵. Τὰ δὲ τελευταῖα τῆς ζωῆς ἔτη διήλθεν ἐν μέσῳ τῶν βαρβάρων ἱεραπόστολος ἐν Ἀφρικῇ, ἐνθα λέγεται ὅτι ὑπέστη τὸν διὰ

¹ Αὐτὸς ἀνόμαζεν ἑαυτὸν *Ramon Lul*.

² Ἐν Παρισίοις ἐδίδαξε τῷ 1288 τὴν μεγάλην τέχνην ἀλλ' ἀνευ ἀποτελέσματος.

³ Εἰς τοὺς ἐκάστοτε πάπας προέτεινε σχέδια σταυροφορίας πρὸς ἐπιστροφήν καὶ ἀναμόρφωσιν τῶν ἀπίστων.

⁴ Κατὰ τῶν ἀβερροϊζόντων ἔδρασε καὶ συνέγραψε πολλὰς πραγματείας ἐν Παρισίοις τῷ 1310 καὶ 1311.

⁵ Πρὸς τοῦτο ἔγραψε τῷ 1298—9 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Τῷ δὲ 1311 μετέβη εἰς Βιέννην καὶ παρώρμησε τὴν ἐκεῖ συνελθοῦσαν σύνοδον ἵνα καθορίσῃ ὅπως ἐν ταῖς ἀνωτάταις Σχολαῖς τῶν Παρισίων καὶ τῆς Ὁξωνίας καὶ τῆς Βονωνίας διδάσκῃται ἡ ἑβραϊκὴ καὶ ἡ ἀραβικὴ καὶ ἡ χαλδαϊκὴ ὡς γλῶσσαι ἀπαραίτητοι εἰς τοὺς ἱεραποστόλους.

λιθοβολίας θάνατον τῷ 1315¹. Ὁ φιλόσοφος οὗτος καὶ μυστικὸς ὑπῆρξε συγγραφεὺς πλείστων ἔργων² ἐν καταλανικῇ μάλιστα καὶ ἀραβικῇ γλώσσῃ³. Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν δὲ συγγραμμάτων, ὧν πολλὰ ἐλέγχουσι τὰς δοξασίας τοῦ Ἀβερρόου⁴ προέχει τὸ λεγόμενον *Arts magna* (*scientia universalis*)⁵.

2. *Πίστις καὶ ἐπιστήμη*. Ὁ Λούλλος καταπολεμῆ μὲν σφοδρῶς τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν ἀβερροϊζόντων, καθ' ὃν ἡ πίστις ἐλέγχεται ὑπὸ τοῦ νοῦ ὡς σφαλερά, ἀποφαίνεται δὲ τοῦναντίον ὅτι ὁ νοῦς δύναται δι' ἀποδεικτικῶν καὶ ἀναγκαίων λόγων νὰ κερῶσῃ τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ μυστήρια⁶. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀληθειῶν δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως εἶναι μόνον σχετικὴ, ἡ πίστις εἶναι ἕξις τις ὑπὸ τοῦ θεοῦ δεδομένη, δι' ἧς ἡ σχετικὴ ἐκείνη δύναμις τοῦ νοῦ κρατύνεται καὶ προάγεται πρὸς τὸ πρῶτον νοητόν, τὸν θεόν⁷. Ὅσῳ μᾶλλον

¹ Περὶ τῶν δυσχερεῶν καὶ ἀντιρρήσεων κατὰ τῆς εἰρημένης χρονολογίας ἐπιθ. *O. Keicher*, Beiträge 7, 35.

² Ὁ *Keicher* ἀναβιβάζει τὰ συγγράμματα τοῦ Λούλλου εἰς τριακόσια.

³ Ὁ *Gotttron* (*Ramon Lull's Kreuzzugsideen*, 62 ἑξ.) δεικνύει ὅτι ὁ Λούλλος ἔγραψε καὶ λατινιστί· πάντως ἐφρόντισεν ὁ συγγραφεὺς ἵνα τὰ ἔργα μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν λατινικὴν.

⁴ Ἐνταῦθα μνημονευτὰ τὰ ἑξῆς: *Declaratio Raymundi, Liber contra errores Boëtii et Sigerii, Sermones contra errores Averrois, Liber de possibili et impossibili* (1310), *de divina unitate et pluralitate* (1311), *de modi naturali intelligendi* (1310), *Duodecim principia philosophiae* ἢ *Lamentatio philosophiae contra averroistas* (1311). — Σημειῶδες δ' ὅτι ἐν αὐτοῖς ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον ἢ ὑπὸ τοῦ Giord. Bruno καὶ τοῦ Spinoza ἐπαναληφθεῖσα ἀπόφασις «*natura naturata est facta sub natura naturante*».

⁵ Ἐκδοσις πάντων τῶν ἔργων τοῦ Λούλλου ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ Ivo Salzinger καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀλλὰ δὲν συνετελέσθη. Κριτικὴν ἔκδοσιν ἀνέλαβεν ὁ Obrador Y Bennassar, ὅφ' οὗ ἐξεδόθη ὁ πρῶτος τόμος τῷ 1906. Ὁ *Hauréau* (*Notices et extraits* 1, 166) ποιεῖται λόγον περὶ τριῶν ἀνεκδότων ἔτι θεολογικῶν πραγματειῶν τοῦ Λούλλου, πρὸς δ' ἔτι (αὐτ. 4, 290 ἑξ.) περὶ παραμυθητικοῦ συγγράμματος (*consolatio Venetorum et totius gentis desolatae*).

⁶ *Duodecim princ. philos.* ἑκδ. Argentor. proem. α. 112-126. *Acticuli fidei sactos* σ. 920 «*Deus, in virtute tua sperantes et de tua gratia confidentes, intendimus probare articulos fidei per necessarias rationes.*

⁷ Ἡ πίστις χωρεῖ πέρα τῶν ὁρίων, εἰς ἀφθάνει μόνος ὁ νοῦς. *Liber magnus contempl.* c. 154, n. 2. «*Fides est res adeo excellens et nobilis, quod transcendat terminos, in quibus ratio est terminata et conclusa, quia de talibus rebus tractat fides, quod ratio et intellectus ho-*

τελειοῦται ἢ ἐπιστημονικῇ γνῶσιν, τοσοῦτω τελειότερα ἀποβαίνει καὶ ἡ πίστις· διότι γνῶσις καὶ πίστις ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰν καὶ ἡ τελειότης τῆς ἐτέρας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τῆς ἄλλης. Ταύτην δὲ τὴν ἔννοιαν ἐκφαίνει ὁ φιλόσοφος πολλαχοῦ παραβάλλων τὴν πίστιν πρὸς τὸ ἔλαιον, ὅπερ ἐπὶ πλεόν ἀνυψοῦται μετὰ τοῦ ὕδατος χωρὶς νὰ συμφύρηται πρὸς αὐτό. Ἡ πίστις δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς νοήσεως ἀλλὰ τὸ ὄργανον αὐτῆς πρὸς ἐπίτευξιν ἐλλόγου γνώσεως· ἡ πίστις εἶναι ὄρος ἀπαραίτητος, μεθ' οὗ ὁ νοῦς παράγει a priori πάσας τὰς φυσικὰς καὶ τὰς ὑπὲρ φύσιν γνώσεις. Ἐν ἄλλαις λέξεσι νόησις καὶ πίστις εἶναι ὡς δύο πόδες, δι' ὧν ἀνερχόμεθα εἰς τὴν γνῶσιν. Καὶ ἰσχύει τὸ πρᾶγμα περὶ πασῶν τῶν ἀληθειῶν οὐδ' ὑπάρχει ἐν τούτῳ διάκρισις μεταξὺ τῶν τοῦ λόγου ἀληθειῶν καὶ τῶν μυστηρίων. Εἴτε τὰς ἀληθείας τοῦ λόγου (ἐνότητα καὶ ἀϊδιότητα τοῦ θεοῦ κ.τ.τ.) εἴτε τὰ μυστήρια θέλομεν νὰ μάθωμεν, χρῆζομεν ὡσαύτως τῆς πίστεως¹. Ἡ πίστις ἄρα εἶναι ἀπαραίτητος σύντροφος τῆς νοήσεως πρὸς ἐπιεξιν πάσης γνώσεως. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία ἔχουσι κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον τελείαν πρὸς ἀλλήλας συμφωνίαν οὐδ' ἀληθεύει τὸ παράπαν ἢ τῶν ἀβερροϊζόντων θεωρία περὶ τῆς διττῆς ἀληθείας².

3. *Ἡ μεγάλη τέχνη*. Ὁ Λούλλος ἐπίστευεν ὅτι ἀνεκάλυψε μέθοδον λογικὴν, ἣν ὠνόμαζε μεγάλην τέχνην (*ars magna scientia generalis*) καὶ ὑπελάμβανεν ὡς ἱκανὴν νὰ συμπληρώσῃ τὴν κρατοῦσαν σχολαστικὴν. Παρὰ τὴν συνήθη μέθοδον τὴν ὀρμωμένην ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεως (*ascensus, scientia cum sensu et imaginatione*) καὶ περιοριζομένην ἐν τῷ σωματικῷ κόσμῳ ὑπάρχει καὶ ἄλλο γνώσεως εἶδος διάφορον καὶ εἰς τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν ἀναφερόμενον (*descensus, supra sensum et imaginationem*). Αὕτη δὲ εἶναι ἡ θεία γνῶσις τῶν γενικῶν ἀρχῶν (*principia alta et profunda*) τῶν ταυτιζομένων πρὸς τὰ κατηγορήματα τῆς θείας οὐσίας³. Ἡ με-

minis non possint ipsas intelligere». Διὸ καὶ ἡ θεολογία τάσσεται ὑπὲρ τὴν φιλοσοφίαν. *Declarat. Raymundi*, ἑκδ. Keicher 95, 8.

¹ *Philos princ.* 454. 456.

² *Declaratio Raymundi*, ἑκδ. Keicher 221, 27 «*bonum zelum habui et multum desidero magnam concordiam esse inter dominos meos magistros in theologia et in philosophia*».

³ Οἱ ἀβερροϊζόντες πλανῶνται κατὰ τὸν Λούλλου ὡς συγγέοντες τὰς δύο διαφόρους μεθόδους τῆς γνώσεως καὶ ἐφαρμόζοντες εἰς τὰς ὑπὲρ αἴσθησιν ἐννοίας ἐκ τοῦ σωματικοῦ κόσμου προερχομένας.

γάλη τέχνη συνδυάζει τὰς γενικωτάτας καὶ ἀκροτάτας καὶ ἀπ' ἑαυτῶν καταδήλους ἐννοίας, ἐν αἷς περιέχονται αἱ ἀρχαὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Εἶναι ὅρα ἀπαραίτητος εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας¹ ὑπάρχει ἡ ὑπερτάτη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἴσεται καὶ ὑπὲρ τὴν λογικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν. Κατὰ τὴν προκειμένην τέχνην σχηματίζονται γενικοὶ πίνακες ἀρχῶν (termini), αἵτινες κατ' εἰδικὴν μέθοδον συναπτόμεναι παρέχουσιν ἀναριθμητοὺς κρίσεις². Τοιαῦται ἀρχαὶ τίθενται τὸ μὲν ἐννέα ἔννοιαι χαρακτηριζόμεναι ὡς ἀπόλυτα κατηγορήματα (ἀγαθότης, μέγεθος, αἰδιότης, δύναμις, σοφία, βούλησις, ἀρετή, ἀλήθεια, δόξα), τὸ δὲ ἐννέα ἔννοιαι θεωρούμεναι ὡς σχετικὰ κατηγορήματα (διαφορὰ, ἁρμονία, ἐναντιότης, ἀρχή, μέσον, τέλος, μείζον, ἴσον, ἔλασσον) αἷς προστίθενται αἱ ἔννοιαι ἐννέα ζητημάτων, ἐννέα ὑποκειμένων, ἐννέα ἀρετῶν, ἐννέα κακιῶν. Τάττονται δὲ ὑπ' ἀλλήλας ἐν ὁρισμένῃ σειρᾷ, ὧν ἕκαστη ὀνομάζεται κατ' ἴδιον γράμμα (τὸ λεγόμενον ἀλφάβητον τῆς μεγάλης τέχνης). Αἱ εἰρημένα ἀρχαὶ παρέχουσι διὰ καταλλήλων συνδυσμῶν³ τὰ ἀπόρρητα καὶ τὰς ἀληθείας τῆς φύσεως τὰς ἐν τῷδε τῷ βίῳ προσιτὰς εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν⁴. Ἴνα δὲ καταστήσῃ ὁ Λούλλος σαφεῖς καὶ εὐχερεῖς τοὺς

¹ Διὰ τῆς μεγάλης τέχνης αἱ ἐπιστήμαι ἕκασται προσγίνονται εὐκόλως καὶ συντόμως. *Ars magna*, ἔκδ. Zetner 218. 313. «Per quartam figuram verius quam per alias datur modus, quo aliae scientiae possunt faciliter et breviter acquiri, sicut theologia, philosophia etc. "Ὡστε ἡ μεγάλη τέχνη παρέχει τὰς ἐπιστήμας ἕκαστας. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι τὸ ὅτι «ista scientia habet principia generalissima et etiam regulas generalissimas, aliae vero scientiae habent subalternata principia, et sic medium eorum est imperfectum sine ista scientia» ἐνθ. ἀνωτ. *Declaratio Raymundi*, 97, 19 «illa principia generalia sunt et communia ad omnes scientias et ad omnes conclusiones et per se sunt cognita et sine illis philosophia nec aliqua alia scientia potest esse».

² *Introductoria artis demonstr.*, ἔκδ. Salzinger 3, 1. «Solum ponit aliquos terminos principiorum, quibus mediantibus possunt formari infinitae propositiones».

³ Οἱ κανόνες οἱ τὸν συνδυασμὸν τῶν καθολικῶν ἐκείνων ἐννοιῶν διέποντες εἶναι γενικαὶ ἐρωτήσεις: πότερον, τί, περὶ τίνοσ, πόθεν, πόσον, ποῖον, πότε, ποῦ, πῶς.

⁴ *Declarat. Raym.* 97, 28. «Et in his principiis omnia entia implicata sunt aut explicata secundum eorum essentiam et naturam ac per ordinatam mixtionem ipsorum principiorum, quae traditur in praedicta tabula, significantur secreta et veritates naturae, secundum quod intellectus humanus in hac vita ipsa attingere potest».

συνδυασμοὺς τῶν καθολικῶν ἀρχῶν καὶ θεμελιωδῶν ἐννοιῶν, κατέφυγεν εἰς συμβολικὰ καὶ μηχανικὰ βοηθήματα¹. Μετερχόμενος λοιπὸν περιεργὸν καὶ περίπλοκον μέθοδον πιστεύει ὅτι λύει πάντα τὰ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ἀναφερόμενα προβλήματα. Οὕτω θέλει νὰ δεῖξῃ ὅτι ὑπάρχει ὢν ἀπολύτως ἀγαθόν, ἀπείρως μέγα καὶ αἰδιον καὶ παντοδύναμον, τουτέστιν ὁ θεός ὡσαύτως σπουδαῖει νὰ δεῖξῃ ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ὀπίδιος, ὅτι ἦτο ἀναγκαῖα ἡ ἁμαρτία τοῦ πρώτου ἀνθρώπου κ.τ.τ.²

Ἀναθεωροῦντες τὰ ἤδη συντόμως εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Λούλλος καταπολεμεῖ τὴν ἀβερροϊκὴν δοξασίαν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἀντίθετος τῇ πίστει καὶ ἐπιδιώκει νὰ κυρώσῃ τὰ χριστιανικὰ δόγματα διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Ἀναπτύσσει δὲ σύστημα θεοσοφικόν, ὅπερ δὲν ὀρμάται ἀπὸ τοῦ δεδομένου ἀλλὰ ζητεῖ διὰ τοῦ νοῦ ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐξηγήσῃ τὰ μυστήρια. Πρὸς τὴν θεοσοφικὴν θεωρίαν συνάπτεται ἡ «μεγάλη τέχνη», ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μηχανικὴ μέθοδος ἐπιτηδεύουσα τὸν συνδυασμὸν διαφορῶν ἐννοιῶν πρὸς ἐπίλυσιν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων³. Αὕτη δι' ἡ λεγομένη καὶ τέχνη τῆς ἐφευρέσεως⁴ εἶναι μόνον ἐπιτηδεῖα εἰς κατάταξιν καὶ σύνταξιν δεδομένων οὐχὶ δὲ εἰς ἀνακάλυψιν νέων ἐννοιῶν⁵. Ὅπως ἂν ἔχη, ἔτυχε πολλῶν

¹ Αἱ ἔννοιαι τίθενται ἐν ὁρισμένῃ διαδοχικῇ σειρᾷ καὶ δὴ κατὰ τάξιν ἐπὶ ἀροκέντρων κύκλων ἢ στρεφομένων δίσκων, ὧν ἡ περιστροφή ἐπάγει τὴν δύναμιν τῶν ἐννοιῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνεφέροντο αὗται εἰς τὸν θεόν καὶ τὴν ψυχὴν ἀλλ' ὕστερον ἡ μεγάλη τέχνη ἐγένετο πολυπλοκωτέρα καὶ περιεῖχε σχήματα σχετικὰ πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν νομικὴν καὶ τὴν ἱατρικὴν.

² *Articul. fidei*, *Introductio* 920 ἔξ.

³ Ὁ *J. H. Probst* (*Caractère et origine κ. λ.*) ἠρεῦνήσεν ἀκριβέστερον τὰς φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς θεωρίας τοῦ Λούλλου καὶ παρέβαλεν αὐτὰς πρὸς τὰς τῶν μεγάλων σχολαστικῶν κατέληξε δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλόσοφος δὲν ἔχει τι τὸ ἐξαιρετικόν ἀλλὰ χωρεῖ ἦν ἐπορευθῆσαν ὁδὸν ὁ ψ-Διονύσιος, ὁ Ἀβγουστίνος, ὁ Ἄνσελμος καὶ οἱ ἐπιφανεῖς διδάσκαλοι τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν.

⁴ *Ars magna*, ἀρχ. «De venatione medii inter subjectum et praedicatum, *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, seu *ars magna et major*, *ars inveniendi particularia in universalibus*, quaestiones per artem demonstrativam seu *inventivam* solubiles, *Ars inventiva veritatum*».

⁵ Προσφωδῶς παρατηρήθη (Überweg—Geyer, 469) ὅτι τὸ νέον καὶ ἰδιότυπον τῆς Τέχνης τοῦ Λούλλου ἔγκειται οὐχὶ ἐν ταῖς ἀρχαῖς οὐδ' ἐν τῇ μετα-

και θερωων θιασωτων, οϊτινες Λουλλισταϊ καλουμενοι ετιμων τον ευρετην αυτης ως αγιον και ωνομαζον «δργανον θεου», «σάλπιγγα του αγιου πνεύματος» και άλλα παραπλήσια ονόματα¹. Ἐνταῦθα δὴ ἐπεδείξατο εὐθύς μεγάλην κλίσιν εἰς τὰ μαθηματικά καὶ ὑστερον ἐδίδαξε θεολογίαν μέχρι τοῦ 1304. Ἡ φήμη τῆς ἐξαιρέτου πολυγλωσσίας τοῦ ἀνδρὸς διεδόθη εὐρυτάτη καὶ προσεῖλκυεν αὐτῷ πολυαριθμούς ἀκροατάς. Τῷ εἰρημένῳ ἔτει ἦλθεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, ἔνθα μείζονα ἐκτήσατο δόξαν. Τέλος δὲ τῷ 1308 προσεκλήθη εἰς Κολωνίαν, ὅπου ἡ δοῶσις ὑπῆρξε βραχυτάτη διότι τῷ αὐτῷ ἔτει (τῇ 8ῃ Νοεμβρίου) ἐτελεύτησεν. Ὁ Σκώτος διακρινόμενος μάλιστα κατὰ τὴν ἀγχίνουαν καὶ λεπτότητα ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων τὴν τιμητικὴν προσηγορίαν «doctor subtilis». Διὰ τῆς ὀξυνοίας ταύτης ἦτο, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἐπιτήδειος ὅπως ἐλέγη τῶν προγενεστέρων καὶ μάλιστα τοῦ Θωμᾶ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς γνώμας. Ἄλλ' ἢ συνεχῆς, ἢ φιληδεῖ, τῶν προγενεστέρων ἀνασκευὴ καὶ ὁ ἐπιτυχῆς ἀλλοτριῶν μᾶλλον δοξασιῶν ἔλεγχος ἢ ἡ ἰδίων διδαγμάτων ἀνάπτυξις παραβλάπτει τοῦ συστήματος τὴν ἀλληλουχίαν καὶ δυσχεραίνει τὴν κατανόησιν. Ἡ δὲ γλῶσσα ἀνεξέργαστος καὶ ἡμελημένη καὶ ἀμοιροῦσα τῆς χάριτος καὶ γλαφυρίας, ἦν παρὰ τῷ Θωμᾷ ἀπαντῶμεν, ποιεῖ τὴν σπουδὴν τῶν ἔργων ἥμισυ ἀπαγωγὸν καὶ τετριπνὴν.

Ἐν Ὁξωνίᾳ διατριβῶν ὁ φιλόσοφος συνέγραψε τὰ λαμπρότερα αὐτοῦ ἔργα, ἦτοι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸν Ἀριστοτέλη (εἰς τὰ λογικά, τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ εἰς τὸ περὶ ψυχῆς)¹, τὸ De primo principio, τὰς Quaestiones in Metaphysicam καὶ τὸ μέγα ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ². Ἐν Παρισίοις δ' ἔγραψεν ἔν Quodlibet καὶ ἐδίδαξε περὶ τῶν Γνωμῶν, αἵτινες διδασκαλῆαι συνελέχθησαν ὑπὸ

φυσικῇ καὶ λογικῇ μεθόδῳ ἀλλ' ἐν τῷ συνδυασμῷ, δι' οὗ ἐζητήθη ἡ παραγωγὴ τῶν ἐπιστημῶν ἐκάστων ἐκ συστήματος θεμελιωδῶν ἐνοιῶν.

¹ Μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπεσπᾶτο τὴν προσοχὴν πολλῶν ἢ Ars generalis. Πλὴν ἄλλων ἠσχολήθησαν περὶ αὐτὴν ὁ Ἰάκωβος Faber († 1537), ὁ Κάρολος Bovillus († 1553), ὁ Ἰορδάνης Bruno († 1600), ὁ Gassendi († 1655). Σημειῶδες δ' ὅτι καὶ ὁ Λεϊβνίτιος ὑπέστη ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Δούλλου, εἰς ὃν συχνὰ παραπέμπει. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἐπαίνει μὲν τὴν σπουδὴν αὐτοῦ πρὸς συνδυασμὸν ἀπλῶν ἐνοιῶν (termini simplices) εἰς ἀποτελεῖσιν συνθέτων (termini complexi) ἀλλὰ δὲν ἐγκρίνει τὸν πῖνακα τῶν ἐνοιῶν καὶ τὸν μηχανικὸν τρόπον τοῦ συνδυασμοῦ. Ὁμολογεῖ δ' ὅτι ἐκεῖνος ὑπῆρξεν αὐτῷ εἰς τῶν προδρομῶν τῆς Ars combinatoria. Ἐπιθ. Couturat, Opuscles et fragments inédits de Leibniz. 1903.

² Dialogus contra Lullistas, Directorium inquisitionum, 1857.

³ M. Bihl, Le bienheureux Raymond Lulle (Études franc. 15, 343 ἔξ.—Julian Ribera, Origines de la filosofia de R. Lullo, 1899.—M. André, Le bienheureux R. Lulle, 1900.—O. Keicher, R. Lullus und seine Stellung zur arabischen Philosophie (Beiträge 7, 4—5).—J. H. Probst, Caractère et origine des idées du bienheureux R. Lulle, 1912.—A. Waite, R. Lully: illuminated doctor, alchemist and cristian mystic, 1922.—J. de Guibert, La «Méthode des trois puissances» et l'«Art de contemplation» de R. Lull. (ἐν Revue d'asc. et de myst. 1925, σ. 367 ἔξ.—J. Avinyo, Historia der Lulisme, 1925.—E. Allison Peers, The tree of love, Transl. from the Catalan of R. Lulls with an introductory essay, 1926.

τὰ φυσικὰ θεωροῦνται νόθα, καθὰ ὁ Wadding διείδε καὶ ὁ A. Daniel (Quellenbeitr. zur Gesch. d. Gottesbeweis 162 ἔξ.) ἀπέδειξεν. Ὡσαύτως ἐδείχθη ὅτι καὶ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν Μεταφυσικῶν δὲν εἶναι γνήσιον. Ὅπερ δὲ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι τὰ τρία συγγράμματα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη κατὰ πολὺ ἡ ἔκθεσις τῆς Σκωτικῆς διδασκαλίας, τουτέστι τὸ De perfectione statuum, De rerum principio καὶ τὰ Theoremata ἀπεδείχθησαν ἐπ' ἐσχάτων ὡς νόθα. (E. Longpré, La philosophie du D. Scot., 1924, σ. 19 ἔξ.) Ὁ Longpré θεωρεῖ τὸ μὲν De rerum principio ὡς συγγραφὴν πρὸ τοῦ Δ. Σκώτου τὰ δὲ Theoremata μετ' αὐτόν. Οὐχ ἦττον καὶ ἡ Grammatica speculativa εἶναι νόθος, καθὰ ἔδειξεν ὁ Grabmann.

⁴ Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπιγραφόμενον «Quaestiones in libros IV Sententiarum» εἶναι τὸ κυριώτατον φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν ἔργον τοῦ Σκώτου ἐκ δὲ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς καλεῖται καὶ «Opus oxoniense» ἢ Anglicum.

τῶν μαθητῶν καὶ ἐπεγράφησαν Reportata Parisiensia ἢ Opus Parisiense. Θανασιμὸν ἀληθῆ ἔμποιεῖ ἡ διανοητικὴ δύναμις καὶ φιλοπονία τοῦ φιλοσόφου τούτου, ὅστις καίπερ ἀποθανὼν νέος κατέλιπε τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα συγγράμματα¹.

2. *Θεολογία καὶ φιλοσοφία.* Καὶ κατὰ τὸν Σκῶτον ἡ σχέσις πίστεως καὶ γνώσεως, θεολογίας καὶ φιλοσοφίας ἔχει τι τὸ ἁρμονικὸν² πλὴν ὅτι παρ' αὐτῷ ἡ συνάφεια ἀμφοτέρων εἶναι χαλαρωτέρα ἢ παρὰ τῷ Θωμᾷ. Οὗτος διέγραψε πολλῶ ἐδρύτερα ἐκείνου τὰ ὅρια τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ μὲν τὸν Ἀκυνάτην ἡ τοῦ ἀνθρώπου γνώσις ἐκτείνεται εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ οὐσίαν τοῦ θεοῦ, κατὰ δὲ τὸν Σκῶτον οἱ προσδιορισμοὶ τῆς θείας οὐσίας κείνται ἐπέκεινα τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ φυσικοῦ νοῦ. Αἱ ιδιότητες τῆς τοῦ θεοῦ παντοδυναμίας καὶ τῆς ἐν παντὶ παρουσίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλεημοσύνης κ.τ.τ. στηρίζονται οὐχὶ ἐπὶ τῆς τυφλωτισμένης καὶ σαλευούσης ἡμετέρας νοήσεως ἀλλ' ἐπὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως³. Καὶ ἂν τινα τοῦ θεοῦ κατηγορήματα ἠδύναντο ὅπωςδήποτε νὰ ἀποδειχθῶσι (ratione naturali aliquid ostenderentur), ὅμως τὰ ἄλλα ἐπάναγκες μόνον νὰ πιστεῦθῶσιν. Ὅπως δὲ τοῦ θεοῦ οὕτω καὶ τῆς ψυχῆς πολλοὶ διορισμοὶ δὲν δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσι⁴. Πολλὰ ἀλήθειαι εἶναι, λέγει, ἀλήθειαι τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ τοῦ νοῦ· οὐχὶ τὸ φυσικὸν φῶς τοῦ νοῦ ἀλλὰ μόνον τὸ ὑπὲρ φύσιν φῶς τῆς πίστεως πορίζει τὰς εἰρημένας ἀλήθειαι, Παρέχει δὲ τὴν ἔμφασιν ἀντιφάσεως τὸ ὅτι ὁ Σκῶτος προσάγει ἐν τισὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀποδείξεις πολλῶν ἀποφάνσεων τῆς πίστεως. Ἄλλ' ἡ ἀντίφασις δὲν εἶναι πραγματικὴ, διότι τοὺς πρὸς ἐπιστήριξιν τῶν ἀληθειῶν ἐκείνων προσαγομένους λόγους δὲν θεωρεῖ ὡς ἀσθηρὰς καὶ ἀκριβεῖς καὶ οὕτως εἰπεῖν μαθηματικὰς ἀποδείξεις. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀλήθειαι δύνανται κατ' αὐτὸν νὰ ἐπιρρωθῶσι διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἀλλ' οὐχὶ νὰ ἀποδει-

¹ Ἡ πρώτη ἔκδοσις περιέχουσα μόνον τὰ φιλοσοφικὰ καὶ δογματικὰ συγγράμματα ἐν δώδεκα τόμοις ἐγένετο τῷ 1639 καὶ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τὸν κυριώτατον συνεργάτην Λουκᾶν Wadding. Νεωτέρα ἔκδοσις συνετελέσθη ἐν Παρισίοις τῷ 1891—1895. Καὶ χωρίζεται δ' ἐγένοντο πολλῶν ἔργων ἐκδόσεις, περὶ ὧν ἰδὲ Überweg—Geyer, 506.

² *Minges*, Dass Verhältniss zwischen Glauben und Wissen, σ. 8 «Theologus potest ostendere per rationem naturalem et probare omnia credibilia esse possibile».

³ De primo principio 4, n. 37.

⁴ *Oxon* 2, d. 4, q. 1, n. 3.

χθῶσι κατ' ἀσθηρὸν καὶ ἀσφαλῆ τρόπον. Ἡ ἔλλειψις δηλαδὴ μαθηματικῶν ἀποδείξεων ἐν οὕτω σπουδαίοις ζητήμασι δὲν ἀποκλείει τὴν προσαγωγὴν ἤτιον ἀσθηρῶν ἐπιχειρημάτων. Διὸ καὶ ἀρνεῖται τῇ θεολογίᾳ ὁ Σκῶτος τὸν χαρακτηριστῆρα τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης καὶ θεωρεῖ ὡς πρακτικὴν μάθησιν¹. Καθόλου δὲ συμφωνεῖ τῷ Θωμᾷ ὅτι ἡ φιλοσοφία ὑπηρετεῖ εἰς τὴν θεολογίαν· ὁ φυσικὸς νοῦς δὲν ἀποκρούει τὰ διδάγματα τῆς ἀποκαλύψεως ἀλλ' ὑποστηρίζει αὐτὰ².

3. *Θεολογία.* Ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς τοῦ θεοῦ ἐννοίας συμφωνεῖ ὁ Σκῶτος τῷ Θωμᾷ. Δὲν εἶναι, λέγει, ἀμέσως ἐναργὲς τὸ ἂν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐννοίαν τοῦ θεοῦ ἀντιστοιχῇ πραγματικὸν θεῖον ὄν ἄλλως τε καὶ διότι ἡ τοῦ θεοῦ ἐννοία δὲν εἶναι ἀπλή ἀλλὰ σύνθετος ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐννοιῶν (τοῦ ἀπείρου, ἀναγκαίου, πανσόφου κ.τ.τ.), ὧν ἡ συνάφεια δὲν εἶναι ἀμέσως φανερά ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνῃ τοιαύτη δι' ἀποδείξεων. Ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξις οὔτε ἀμέσως εἶναι βεβαία οὔτε ἐκ τῶν προτέρων συνάγεται³ ἀλλὰ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων δύναται νὰ ἀποδειχθῇ⁴. Πρὸς κύρωσιν δὲ τῆς ὑπαρξεως θεοῦ δεικνύει ὁ φιλόσοφος ὅτι ἐπάναγκες νὰ ὑπάρχῃ ἀκρότατον ποιητικὸν αἰτιον καὶ τελικὸν αἰτιον καὶ τελειότατον πάντων ὄν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ αἰτιατὸν προὑποθέτει αἰτιον καὶ τοῦτο ἕτερον, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ πρῶτον καὶ ὑψιστον ποιητικὸν αἰτιον, ὅπερ δὲν ἐγένετο ἀλλ' ὑπάρχει δι' ἑαυτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν τὰ ὄντα ἔχουσι ἕκαστον τελικὸν αἰτιον καὶ τοῦτο ἐφεξῆς ἄλλο πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀκρότατον τελικὸν αἰτιον, εἰς ὃ πάντα κατατείνουσι. Τέλος ἡ ὑπαρξις διαφόρων βαθμῶν τελειότητος ἀπαιτεῖ

¹ Ἐχων αἰεὶ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀσθηρὰς μαθηματικὰς ἀποδείξεις ἀποφαίνεται ὅτι ἡ θεολογία δὲν εἶναι scientia proprie dicta, διότι αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς δὲν ἀποδεικνύονται ἐναργῶς. (*Oxon*, 3, d. 24, q. un, n. 13, 17—18). Καὶ ὅμως δὲν ἄρκει νὰ τάξη τὴν θεολογίαν εἰς τὴν πρώτην θέσιν. *Report. Prof. qu. 3. quaestione 3* «(theologia) est utroque modo certissima, quia habet obiectum nobilissimum, et principia secundum se certissima sunt».

² *Minges* ἐνθ. ἀνοι. 122 ἐξ.

³ Ἡ τοῦ θεοῦ ὑπαρξις δὲν συνάγεται οὔτε ἐκ μόνων τῶν ἐννοιῶν (ex terminis) οὔτε ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ἤτοι ἐκ τῆς αἰτίας αὐτοῦ, διότι οὐδεμίαν ἔχει αἰτίαν.

⁴ Ὁ Σκῶτος παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀπόδειξις ἢ χωροῦσα ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος εἰς τὸ αἰτιον δὲν εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς. (nulla demonstratio quae est ab effectu ad causam est demonstratio simpliciter). Ὅθεν καὶ αἱ ἀποδείξεις, δι' ὧν συνάγομεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ θεοῦ ἐκ τῶν δημιουργημάτων, εἶναι μόνον σχετικαί.

κατ' ἀνάγκην ὄν τελειότατον. Ἄλλα τὸ ἀκρότατον ποιητικὸν αἴτιον εἶναι ἅμα καὶ τελικὸν αἴτιον καὶ τελειότατον ὄν. Τὸ ὄν τοῦτο εἶναι ὁ θεός¹. Ἐκ τῶν εἰρημένων διορισμῶν συνάγεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι κατὰ πάντα ἄπειρος² καὶ τελειότατος καὶ ὡς τελειότατος εἶναι καὶ ἀπλοῦστατος³. Πρὸς τὴν ἀπλότητα δὲ τοῦ θεοῦ δὲν ἀντίκειται τὸ πλῆθος τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῷ τελειότητων· διότι αἱ τελειότητες ἐκεῖναι διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐχὶ πραγματικὴν ἀλλὰ μόνον τυπικὴν διαφορὰν, ἐκφαίνουσι τὸ ἄπειρον ὄν καὶ συμπίπτουσιν εἰς ἓν⁴. Ὁ θεὸς δὲν εἶναι, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Θωμᾶς, ὁ ἰδεατὸς λόγος (*ratio idealis*) τῶν ὄντων δυνάμενος ὡς τοιοῦτος νὰ νοῆ τὰ ἐκτὸς ἑαυτοῦ ὄντα. Διότι ἡ δοξασία αὕτη, καθ' ἣν αὕτη ἡ θεία οὐσία εἶναι ἡ ἰδέα τῶν ὄντων, προϋποθέτει ὅτι ἡ θεία οὐσία περιέχει ἐν ἑαυτῇ πρὸ πάσης γνώσεως *πραγματικὴν* σχέσιν πρὸς τὰ ὄντα καὶ ὅτι κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην νοεῖ αὐτὰ ὅπερ ἄτοπον. Ἀληθεύει μὲν, λέγει, ὅτι τὰ ὄντα (δημιουργήματα) εἶναι ἀπεικασματα τῆς θείας οὐσίας ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδαμῶς συνάγεται ὅτι αὕτη ἡ θεία οὐσία εἶναι ἡ ἰδέα αὐτῶν. Οὐχὶ οὕτως ἀλλ' ὁ ἰδεατὸς λόγος τῶν ὄντων πρέπει νὰ τεθῆ ἐν μόνῳ τῷ θεῷ νῷ. Γινώσκων ὁ θεὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ὡς μιμητὴν πρὸς τὰ ἔξω νοεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνώσεως ταύτης τὰ ὄντα καὶ τοιοῦτοτρόπως ἔχει ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ τὰς ἰδέας τῶν ὄντων⁵. Καὶ διὰ μὲν τῆς θείας νοήσεως λαμβάνουσι τὰ ὄντα τὴν ἰδεατὴν αὐτῶν ὑπαρξίν διὰ δὲ τῆς θείας θελήσεως τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν. Εἶναι δὲ ἡ βούλησις τοῦ θεοῦ ὡς ἀπολύτου καὶ

¹ In 1. sent. 1. dist. 2 qu. 2, 4. 10. 11. 17. De prim. princ. 3. Τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Ἀνσέλμου δὲν ἀπέριπτεν ὅλως ὁ Σκώτος ἀλλὰ ἀπλῶς μετερρῶθιμιζεν. In 1. sent. 1, d. 2. qu. 2. Πρέπει δηλ. κατὰ πρῶτον νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ (ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ δὲν ἐνέχει ἀντίφασιν)· βεβαιωθέντες δ' ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἔννοια ὄντος κατ' ἑαυτὸ ὑπάρχοντος ὁφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ.

² Τὸ γνῶρισμα τοῦ ἀπείρου παρέχει ἡμῖν τὴν τελειοτάτην ἔννοιαν τοῦ θεοῦ καὶ συνάγεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ὁ θεὸς δηλαδή ὡς ἡ πρώτη αἰτία ἔχει ἄπειρα ἀποτελέσματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἄπειρος· οὐχ ἦττον ἄπειρος εἶναι καὶ ὡς πρώτη καὶ ὑπερτάτη νόσις, ὁπότε γινώσκει ἀκριβῶς πᾶν ὅ,τι γίνεται καὶ καταλαμβάνεται. Ἄλλα καὶ ἡ βούλησις καὶ ἡ νόσις ἡμῶν ἀγούσιν εἰς τὸ ἄπειρον ἀγαθὸν καὶ τὴν ἄπειρον ἀλήθειαν.

³ Ἡ δοξασία τινῶν ὅτι τὴν θεολογίαν τοῦ Σκώτου χαρακτηρίζει ἡ ἀγνωσία, στηρίζεται ἐπὶ ἀποφάσεων τῶν Θεωρημάτων (*Theoremata*), οὗ ἔργου ἡ γνησιότης εἶναι σφόδρα ἀμφίβολος.

⁴ In 1. sent. 1. dist. 8. qu. 4, 17.

⁵ Quodl. 14. Report 1. dist. 36, qu. 2, 34.

τελειοτάτου ὅλως ἐλευθέρα, ὥστε ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ μετ' ἀπολύτου ἐλευθερίας¹. Τοσοῦτο δ' ἐξαιρεται ἡ τοῦ θεοῦ ἐλευθερία, ὥστε εὐκόλως δύναται νὰ παρασύρη εἰς τὴν ἐντύπωσιν τῆς αὐθαιρεσίας². Καὶ οὐδεμίαν μὲν ὑφίσταται ἡ θεία βούλησις ἀναγκαστικὴν ἐπίδρασιν οὐδ' ὑπόκειται εἰς ξένην αἰτίαν³ ἀλλὰ πάντως συνάπτεται πρὸς τοὺς λογικοὺς νόμους· ὁ θεὸς θέλει μόνον τὸ λογικῶς δυνατὸν καὶ ἀλλότριον ἀντιφάσεως⁴· εἰς τὴν θείαν ἐλευθερίαν ἀνάγεται ἡ ὑπαρξὶς τῶν ὄντων⁵.

Ὅτι ὁ θεὸς ἔχει πρὸς τῇ νοήσει καὶ βουλήσει καὶ δύναμιν εἶναι νὰ πραγματώσῃ τὰ ὄντα, οὐδεμία ἀμφιβολία. Τὴν παντοδυναμίαν δὲ τοῦ θεοῦ νοεῖ ὁ Σκώτος διττῶς, τὸ μὲν ὡς δύναμιν τοῦ ποιεῖν δι' ἑτέρας αἰτίας τὸ δὲ ὡς δύναμιν τοῦ ποιεῖν πᾶν δυνατὸν ἀμέσως, ἢ ἄνευ συνεργίας ἑτέρας δρώσης αἰτίας. Καὶ ἐκεῖνη μὲν, λέγει, ἡ παντοδυναμία εἶναι γνωστὴ καὶ ἀποδεικτὴ αὕτη δὲ καθίσταται γινώριμος διὰ τῆς πίστεως⁶.

¹ In 1. sent. 1. dist. 43. qu. unica n. 3. Ἡ ζήτησις τοῦ λόγου, δι' ὃν ὁ θεὸς ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠθέλησέ τι, εἶναι ζήτησις λόγου ἀνυπάρχοντος. Ἡ μόνη αἰτία, δι' ἣν ὁ θεὸς ἠθέλησε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, εἶναι ἡ θέλησις αὐτοῦ πέρα ταύτης ἀδύνατον νὰ ἀνέλθωμεν.

² Δὲν λείπουν οἱ νομίζοντες ὅτι ὁ Σκώτος δέχεται τὴν εἰς λόγους καὶ κανόνας μὴ ὑποκειμένην αὐθαιρεσίαν τοῦ θεοῦ. Ἄλλ' ὁ Seeberg (*Die Theologie des D. Scotus* 163) ἀπέφηνε τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀνυπόστατον. Διαξοδικώτερον ἔδειξαν τοῦτο ὁ Minges (*Der Gottesbegriff d. D. Scotus*) καὶ ὁ J. Klein (*Der Gottesbegriff d. D. Scotus*).

³ Ox. 1. dist. 8, qu. 5. n. 24. «Et ideo hujus, quare voluntas voluit hoc, nulla est causa, nisi quia voluntas est voluntas ... quia nulla est prior causa».

⁴ Αὐτ. 4. dist. 10. qu. 2. n. 5 «quodlibet tenendum est esse Deo possibile, quod nec est ex terminis manifestum impossibile» καὶ «non potest aliquid velle quod non possit recte velle».

⁵ Ἡ ἀγαθότης τῶν πραγμάτων καὶ ἡ φύσις αὐτῶν, ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ἡ σύστασις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας προέρχονται ἐκ τῆς βουλήσεως, οὐχὶ ἐκ τῆς νοήσεως τοῦ θεοῦ. Εἰδὲ μὴ, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ φύσις τῶν ὄντων ἢ ἰδεατὴ θὰ ἐπεχρέου τὸν θεὸν νὰ ποιήσῃ αὐτὰ κατὰ τὴν ἰδέαν ὅπερ ἄτοπον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἢ ὑπαρξὶς τῶν τυχαίων ὄντων ἠρηται ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ, ἥτις ὅμως δὲν εἶναι ἄνευ λόγου, ἀφοῦ ἡ νόσις ὑπάρχει ἢ ἀρχέγονος ιδιότης τῆς θείας ζωῆς. Ἡ βούλησις τοῦ θεοῦ δὲν δύναται νὰ μὴ εἶναι ἔλλογος καὶ ἀγαθὴ. Πρβλ. Klein ἐνθ. ἀνωτ. 187 καὶ Longpré, *La philos. du B. D. Scot.*, 80.

⁶ De prim. princ. c. 4. concl. 9, 26 ἐξ. Quodl. qu. 7, 4. In 1. sent.

4. *Ὀντολογία*. Ὁ Σκότος τῆ παραδόσει τῆς Σχολῆς αὐτοῦ στοιχῶν παραδέχεται ὅτι πάντα τὰ ὄντα πλὴν τοῦ θεοῦ σύγκεινται ἐξ εἶδους καὶ ὕλης. Ἡ δὲ ὕλη δὲν εἶναι ἀπλοῦν μηδὲν οὐδὲ μόνον δύναμι ὄν (ens in potentia objectiva) ἀλλὰ τι θετικὸν καὶ τοῦ εἶδους δεκτικὸν (quid positivum, quia receptivum formae) ¹ εἶναι μὲν ὄν πραγματικὸν ἀλλ' ἄγαν πενιχρόν, ἀκαθόριστον καὶ ἐπιδεικτικὸν διαφορῶν καταστάσεων ², διὸ καὶ θεωρεῖται ὡς τὸ κατώτατον τῶν ὄντων ³. Βεβαίως ἔχει φυσικὴν ὁρπὴν πρὸς τὸ εἶδος ⁴ ἀλλ' ἡ συναφεια ἀμφοτέρων δὲν εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὕλη ἄνευ εἶδους ⁵. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὕλη ὑπόκειται βάσις πάντων τῶν ὄρισμένων ὄντων, ἔπεται ὅτι ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ ὕλη διακρίνεται εἰς πολλὰ καὶ παντοῖα ὄντα λαβοῦσα τὰ διορίζοντα εἶδη ⁶. Ἄλλ' ἐν τῷ κόσμῳ

1. dis. 42. quaest. unica. Διὰ τῆς ἀποδείξεως κυροῦνται ὁπωσδήποτε πολλὰ ἰδιότητες τοῦ θεοῦ, οἷαι ἡ ἐνότης (ἐπιθ. Longpré, 117 ἐξ.), ἡ ἀληθευτικότης (Ox. 3. dis. 25. qu. 1. n. 5), ἡ γενικὴ πρόνοια (ἀπ. 4. dis. 17. qu. 1. n. 7) δὲν δύναται δ' ὅμως νὰ ἀποδειχθῇ ἡ πανταχοῦ παρουσία τοῦ θεοῦ καὶ ἡ μονοθεῖσα παντοδυναμία ἀλλ' ἡ παραδοχὴ αὐτῶν ἀποτελεῖ ἄρθρον πίστεως. De primo princ. c. 4. n. 37 «saepe Te catholici laudant omnipotentem, immensum, verum, praesentem... In hoc tractatu tentavi, quo modo metaphysica de Te dicta ratione naturali aliquantulum concluderentur. In sequenti ponentur credibilia, quae... non intellectui nostro caecutienti et in pluribus vacillanti sed tuae solidissimae veritati firmiter innituntur».

¹ Ox. 2. dis. 12. qu. 3. n. 11.

² Ἀπ. 4. dis. 2. qu. 3. n. 12.

³ Ἀπ. 1. dis. 27. qu. 3. n. 10.

⁴ Rep. Par. 2. dis. 12. qu. 1. n. 10. «Tenendum est materiam esse aliquid positivum potentiale habens naturalem inclinationem ad aliam formam naturalem».

⁵ Ἡ παντοδυναμία τοῦ θεοῦ ἠδύνατο νὰ ἀγάγῃ εἰς ὑπαρξιν τὴν ὕλην ἄνευ συναφείας αὐτῆς πρὸς ἄρχην μορφωτικὴν. Ox. 2. dis. 12. qu. 2.

⁶ Εἰς τὸν Σκότον ἀπεδίδετο τριττὴ ὕλη, materia primo—prima, materia secundo—prima καὶ materia tertio—prima. Ἡ materia primo—prima εἶναι ἡ ἀμιγῆς καὶ καθαρὰ παντὸς εἶδους ὕλη, ἡ τελευταία βάσις παντὸς πραγματικοῦ ἡ materia secundo—prima εἶναι ἡ ὕλη, ἣν γινώσκωμεν ὡς τὸ ὑποκείμενον τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς, ὑποκειμένη εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν δρώντων δημιουργημάτων (agentia creata) τέλος ἡ materia tertio—prima εἶναι ἡ ὕλη ἡ προσδεχομένη τὴν ἐξωθεν μορφωτικὴν ἐνέργειαν τῶν δημιουργικῶν αἰτιῶν, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς τεχνικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Πλὴν ἀλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις ἐρεῖδεται οὐχὶ ἐπὶ τῶν βεβαίων καὶ γνησίων συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου ἀλλ' ἐπὶ τοῦ De rerum principio (qu. 7 καὶ 8). Ἐνταῦθα ἀπαντᾷ συχνῇ ἡ φράσις: ego. ad positionem Avemcebronis redeo.

εὐρίσκονται τριπλοὶ διορισμοί, γενικοὶ καὶ μερικοὶ καὶ ἀτομικοί, καθ' ὅσον ἄλλα μὲν ἀνήκουσιν εἰς διάφορα γένη ἄλλα δὲ ἔχουσι μὲν τὸ αὐτὸ γένος ἀλλὰ διαφέρουσι κατὰ τὸ εἶδος ἄλλα δὲ τέλος συμφωνοῦσι μὲν κατὰ τὸ εἶδος ἀλλὰ διαφέρουσι κατὰ τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς. Τὰ διορίζοντα ἄρα τὴν ὕλην εἶδη εἶναι γενικὰ καὶ μερικὰ καὶ ἀτομικά. Διὰ μὲν τοῦ γενικοῦ εἶδους ἡ ὕλη καθίσταται ὄρισμένον γένος, διὰ δὲ τοῦ μερικοῦ εἶδους γίνεται ὄρισμένον εἶδος, διὰ δὲ τοῦ ἀτομικοῦ εἶδους γίνεται ὄρισμένον ἀτομον. Καὶ τὸ μὲν ἀτομικὸν προϋποθέτει τὸ μερικὸν καὶ γενικὸν τὸ δὲ μερικὸν τὸ γενικόν. Λοιπὸν τὰ εἶδη συνάπτονται πρὸς τὴν κοινὴν καὶ ἀδιόριστον ὕλην καὶ ποιοῦσι τὰ ὄρισμένα ὄντα. Τούτων οὕτως ἔχόντων αἱ γενικαὶ ἔννοιαι δὲν εἶναι ψιλὰ τοῦ νοῦ ἐπινοήματα ἀλλ' ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς γενικὰς τῶν ὄντων φύσεις. Ἐὰν μὴ εἶχον ἀληθινὴν ὑπαρξιν αἱ γενικαὶ φύσεις, τὰ καθόλου, ἀλλ' ὑπῆρχον μόνον τὰ ἄτομα, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ ἐκάστου ἀτόμου μόνον ὅτι εἶναι τοῦτο τὸ καθ' ἕκαστον δὲν θὰ εἶχομεν ἐν κοινὸν μέτρον, πρὸς ὃ νὰ μετροῦμεν καὶ κρίνωμεν τὰ ἐπὶ μέρους οὐδὲν ἀτομον θὰ διέφερε μᾶλλον ἢ ἦτον ἕτερου, διότι μόνη ἡ ἀριθμητικὴ διαφορὰ θὰ εἶχε σημασίαν ¹.

Ἐρωτᾶται λοιπὸν πῶς πρέπει νὰ νοηθῶσιν αἱ γενικαὶ φύσεις. Πρὸς τοῦτο παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος ὅτι ἐν ἐκάστῳ τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων διακριτέα διττὴ ἐνότης, ἡ τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ τοῦ εἶδους. Ἐκαστὸν δηλαδὴ μερικὸν εἶναι ἀπηρτισμένη μὲν ἐνότης ὡς μερικὸν ὄν ἀπηρτισμένη δὲ πάλιν ἐνότης ὡς ἔχον ὄρισμένην φύσιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας φύσεις. Ἡ ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐνότης τοῦ εἶδους δὲν πρέπει νὰ συγγένηται πρὸς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀτόμου. Αὕτη μὲν ἡ τελευταία δὲν δύναται νὰ μεταδοθῇ ἐκείνῃ δὲ καίπερ ἀποτελοῦσα ἐνότητα καὶ διακρινομένη τῶν ἄλλων φύσεων ὅμως δύναται νὰ μεταδοθῇ εἰς πολλὰ ἄτομα, διότι τὸ καθόλου εἶναι πραγματικὸν ἐν πολλοῖς ἀτόμοις. Τὸ καθόλου ἐμφανίζεται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀτόμοις ὡς μερικὸν ὃ δὲ νοῦς ἐκδέχεται ὡς γενικόν, ἐνῶ κατ' ἀλήθειαν οὔτε μερικὸν εἶναι οὔτε γενικὸν ἀλλ' ὅλως ἀδιάφορον πρὸς τε τὴν μερικότητα καὶ τὴν γενικότητα. Προηγείται μὲν πάσης μερικότητος τῆς ἐν τοῖς πραγματικοῖς οὐσι προηγείται δὲ πάσης γενικότητος τῆς ἐν τῇ νοήσει ὥστε δύναται νὰ λάβῃ ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς, τὴν τῆς μερικότητος (ἐν τοῖς πραγματικοῖς) καὶ τὴν τῆς γενικότητος (ἐν τῇ νοήσει) ².

¹ In 1. sent. 2. dis. 3. qu. 1, 3.

² Ἀπ. qu. 5, 6.

Καὶ ἤδη ζητεῖται, πῶς ποτε ἡ καθολικὴ φύσις καθίσταται ἀτομική, ἢ ἄλλως εἰπεῖν, τίς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος. Ὅτι τοιαύτη ἀρχὴ δὲν εἶναι ἡ ὕλη, εὐδηλον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ὕλη εἶναι γενικὴ καὶ οὐχὶ ἀτομική. Ἡ τῆς ἀτομικότητος ἀρχὴ πρέπει νὰ νοηθῆ κατ' ἀναλογίαν τῆς εἰδικῆς διαφορᾶς. Ἡ εἰδικὴ δηλαδὴ διαφορὰ προστίθεται εἰς τὸ εἶδος, πρὸς ὃ ἔχει ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην· οὕτω γίνεται τὸ γένος εἶδος. Εἰς τὸ εἶδος πάλιν τοῦτο προστίθεται ἡ ἀτομικὴ διαφορὰ καὶ ποιεῖ τὸ ἄτομον· ἔχει δὲ ἡ ἀτομικὴ διαφορὰ πρὸς ἐκεῖνο εἰς ὃ προστίθεται, ὡς ἔχει τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην καὶ δὴ εἶναι τὸ τελευταῖον εἶδος, εἰς ὃ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ προστεθῆ. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τελευταῖον εἶδος, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος (τ. ἔ. ποιεῖ hanc rem) καλεῖ ὁ Σκώτος καὶ ἡ Σχολὴ αὐτοῦ διὰ τοῦ τεχνικοῦ ὄρου *haecceitas*¹. Οὕτως ἡ ἐσχάτη πραγματικότης, ἡ ἀτομικὴ ὑπαρξίς, δὲν εἶναι ἔλλειψις ἀλλὰ συμπλήρωσις τοῦ καθόλου καὶ προέρχεται ἐξ αὐτοῦ διὰ θετικοῦ διορισμοῦ· ἡ καθόλου οὐσία (*quiditas*) συμπληροῦται διὰ τῆς ἀτομικῆς φύσεως (*haecceitas*)². Ἐντεῦθεν φανερόν ἐστι ὑπάρχει διαφορὰ τῆς καθόλου φύσεως καὶ τῆς ἀτομικότητος ἐκάστου· ἡ διαφορὰ εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς λογικὴ (*distinctio rationis*) ἀλλ' ἀντικειμενικὴ (*a parte rei*), διότι ἡ καθόλου φύσις προηγείται τῶ ὄντι τοῦ ἀτόμου καὶ γίνεται τοιοῦτο ἅμα προσλαβοῦσα τὴν ἀτομικὴν διαφορὰν ὡς τελευταῖον εἶδος. Πλὴν ὅμως ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι κυρίως πραγματικὴ, οἷα δηλαδὴ ἡ διαφορὰ πράγματος (*res*) ἀπὸ πράγματος (*res*), ἀλλὰ τυπικὴ, διότι ἡ καθόλου φύσις καὶ τὸ ἄτομον εἶναι κατ' οὐσίαν ἓν καὶ μόνον κατὰ τύπον διαφέρουσιν³.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ Δούνσιος Σκώτος παραδέχεται, καθὰ ὁ Ἀλβέρτος καὶ ὁ Θωμᾶς, τὴν ὑπαρξίν τριττοῦ καθόλου. Τὸ καθόλου δηλαδὴ ὑπάρχει πρὸ τῶν ὄντων ὡς εἶδος ἐν τῶ θείῳ νῶ· ὑπάρχει ἐν τοῖς οὐσίῳ ὡς οὐσία αὐτῶν (*quiditas*)· ὑπάρχει τέλος μετὰ τὰ ὄντα ὡς

¹ Ὁ ὄρος *haecceitas* δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῶ ὑπομνήματι εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λουμβαρδοῦ ἀλλ' εὐρίσκειται ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις τοῦ Σκώτου. Πβλ. *Quaest. super libros Metaphys. Arist. 7. qu. 13. n. 9. qu. 13. n. 26. Report. 2. dis. 12. qu. 5. n. 1, 8, 13, 14. In libr. I Post. Anal. qu. 36. n. 4.*

² Ὅπως π. χ. ἐκ τοῦ ζῴου γίνεται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς εἰδικῆς διαφορᾶς τῆς ἀνθρωπότητος, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ὁ Σωκράτης διὰ τῆς ἀτομικῆς διαφορᾶς τῆς σωκρατικότητος. Ἡ ἀτομικὴ διαφορὰ εἶναι τὸ τελευταῖον εἶδος, εἰς ὃ οὐδὲν πλέον προστίθεται, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος (*haecceitas*).

³ *In 1. sent. 2. dis. 3. qu. 5-6.*

ἐννοια δι' ἀφαιρέσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ ἡμῶν σχηματισθεῖσα. Ἀπορρίπτεται ἡ δοξασία ὅτι τὸ καθόλου εἶναι πλάσμα (*figmentum*) καὶ θεωρεῖται ὡς ἔχον πραγματικὴν ὑπαρξίν ἐν τοῖς ἀτόμοις· διότι ἄλλως θὰ ὑπῆρχε λογικὴ γνώσις ἄνευ πραγματικοῦ ἀντικειμένου⁴.

5. *Γνωσιολογία.* Αἱ θεμελιώδεις τῆς γνωσιολογίας ἀρχαὶ τοῦ Σκώτου εἶναι κοιναὶ ταῖς τῶν ἄλλων σχολαστικῶν. Πᾶσα γνώσις, λέγει, ὀρμάται ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἣτις λαμβάνει τὸ καθ' ἕκαστον (τὸ ἄτομον), ἐνῶ ὁ νοῦς λαμβάνει τὰς καθόλου τῶν ὄντων φύσεις⁵. Σχηματίζει δ' ὁ νοῦς τὰς γενικὰς ἐννοίας δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῶν κατ' αἰσθησιν παρατηρήσεων καὶ ἐπομένως γινώσκει τὸ μερικὸν πρότερον τοῦ καθολικοῦ· διὸ ἡ ἐμπειρία χρησιμεύει ἡμῖν ὡς βᾶσις καὶ ἀρχὴ πάσης γνώσεως⁶. Αἱ γενικαὶ λοιπὸν ἐννοιαὶ καὶ αἱ καθολικαὶ ἀλήθειαι δὲν ὑπάρχουσιν ἐκ τῶν προτέρων οὐδὲ γίνονται διὰ θεοῦ φωτισμοῦ⁷. Τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως δεδομένον ἡμῖν φῶς ἐξαρκεῖ εἰς γνώσιν τῶν κατὰ φύσιν ἀληθειῶν οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν ἰδίου φωτισμοῦ τοῦ θεοῦ νοῦ⁸. Κατὰ δὲ τὴν αἰσθησιν ἀσκεῖ ἡ ψυχὴ πρὸς τὰς θύραθεν ἐντυπώσεις οὐχὶ ἀπλῶς παθητικὸν ἀλλὰ καὶ ἐνεργητικὸν ἔργον⁹. Πρὸς τὴν γνώσιν δὲν ἀρκεῖ μόνος ὁ νοῦς, ὡς δὲν ἀρκεῖ πάλιν μόνον τὸ γνωστόν ἀντικείμενον, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἀμφοτέρων ἡ συνεργία. Καὶ ἔχει μὲν πρὸς τὴν γνώσιν πάντως μείζονα σπουδαιότητα ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀναγκασιότατον. Ὁ νοῦς ἄνευ τοῦ ἀντικειμένου δὲν γινώσκει, ὅπως ὁ πατὴρ ἄνευ τῆς μητρὸς δὲν γεννᾷ¹⁰.

Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, τί εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ γινωσκόμενον πρῶτον, ποιεῖται ὁ φιλόσοφος οὗτος διάκρισιν συγκεχυμένης καὶ σαφοῦς γνώσεως. Ἐπὶ τῆς συγκεχυμένης καὶ ἀορίστου γνώσεως τὸ πρῶτον κατὰ χρονικὴν σειρὰν γινωσκόμενον εἶναι οὐχὶ τὸ γενικώτατον

¹ *Super univers. Porphyg. qu. 4. n. 4.*

² *In 1. sent. 2. dis. 11. qu. 1, 3. dis. 3. qu. 1, 7. Quaest. univers. qu. 13. art. 2, 15.*

³ *Oxon. 1. dis. 3. qu. 6 n. 8. 10. 16. Quod. qu. 13. n. 8.*

⁴ *Quaest. in Metaphys. 2. qu. 1. n. 1, 2.*

⁵ *Oxon. 1. dis. 3. qu. 4.* Ὁ Σκώτος μέμφεται τὴν περὶ φωτισμοῦ θεωρίαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου τοῦ ἐκ Γάνδης θερμοῦς ὑποστηρικθεῖσαν. *In 1. sent. dis. 3. qu. 3. n. 24 καὶ 25.*

⁶ *Ox. 1. dis. 3. qu. 7.*

⁷ *In 1. sent. 1. dis. 3. qu. 7.*

ἀλλὰ τὸ μερικώτατον ¹. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν γινώσκωμεν τὰ μερικώτερα καὶ εἶτα τὰ γενικώτερα καὶ τέλος τὰ γενικώτατα. Ἐὰν δ' ὁμοῦ πρόκηται οὐχὶ περὶ συγκεχυμένης ἀλλὰ περὶ σαφοῦς γνώσεως, τὸ πρῶτον γινωσκόμενον εἶναι τὸ γενικώτατον. Διότι ἡ σαφὴς τοῦ πράγματος γνώσις ἀπαιτεῖ τὴν γνώσιν καὶ διάκρισιν πάντων τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων. Πρέπει ἄρα νὰ γνωσθῇ πρότερον τὸ ὄν καθόλου καὶ πάντα τὰ εἶδη, ὑφ' ἃ ὑπόκειται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑποκείμενον. Κατὰ ταῦτα σαφέσταται πασῶν τῶν γνώσεων εἶναι αἱ γνώσεις τῶν καθόλου καὶ σαφεστάτη τῶν ἐπιστημῶν ἢ μεταφυσικῆ ².

6. *Ψυχολογία.* Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πρὸς τὸ σῶμα τὸ οὐσιῶδες εἶδος αὐτοῦ. Πλὴν δὲ τῆς ψυχῆς ὑπάρχει καὶ ἕτερον εἶδος, δι' οὗ τὸ σῶμα εἶναι ὀργανικόν. Τὸ σῶμα δηλαδὴ ὡς ὀργανικόν ὑπάρχει πρὸ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν συνδέσεως, ἥτις σύνδεσις γίνεται μόνον ἐὰν τὰ τοῦ σώματος στοιχεῖα εἶναι προηγουμένα εἰς ὀργανικὴν μόρφωσιν. Ἄλλ' ὁπότε τὸ σῶμα εἶναι ἄνευ τῆς ψυχῆς ὀργανικόν, ἔπεται ὅτι ἐγένετο τοιοῦτο δι' ἄλλου παρὰ τὴν ψυχὴν εἶδος καὶ τοῦτο δὴ εἶναι τὸ λεγόμενον *forma corporeitatis* ³. Διὰ τοῦ σωματικοῦ λοιπὸν εἶδους ἡ ὕλη γίνεται ὀργανικόν σῶμα, ὅπερ συναπτόμενον τῇ ψυχῇ συναποτελεῖ τὸν ἄνθρωπον ⁴. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα εἶναι ὄν σύνθετον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς ἀλλὰ παρὰ τὴν σύνθεσιν εἶναι μία φύσις, διότι ὕλη καὶ εἶδος, σῶμα καὶ ψυχὴ, συναπτονται εἰς μεγίστην καὶ τελειοτάτην ἐνότητα ⁵. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι νοερά καὶ ἀτομικὴ οὐσία, ἡ δὲ ἀτομικότης αὐτῆς δὲν προσγίγνεται διὰ τῆς πρὸς τὴν ὕλην συνδέσεως ἀλλ' ὑπάρχει καὶ πρὸ τῆς συνδέσεως. Οὐδὲ διαταράττει τὴν ἐνότητα ἢ συνάφεια τῆς ἐλλόγου πρὸς τὴν θεραπευτικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν ψυχὴν ⁶. Ἡ ἀφθαρσία καὶ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι ἀλήθεια τῆς πί-

¹ Παρὰλλήλως πρὸς τὴν κατ' αἰσθησιν γνώσιν τῶν ἀντικειμένων σχηματίζει ὁ νοῦς ἅμα κοινῶν πρὸς τὰ ἐντὸς τὴν ἐννοιαν αὐτῶν.

² Ἐνθ. ἀνωτ. qu. 2, 21—25.

³ Ἄνευ τοῦ εἶδους τοῦ μορφωτικοῦ ἐκάστου σώματος ἡ ὕλη δὲν θά ἦτο ἰκανὴ νὰ προσλάβῃ τὴν ψυχὴν. Rep. 4. dis. 11. qu. 3. n. 22. «Sed corpus, quod est altera pars compositi hominis, pars, inquam, potentialis respectu animae intellectivae, quia per illam formam corpoream organicam ultimate disponitur materia ad susceptionem animae intellectivae».

⁴ Καὶ ἐνταῦθα συμφανῆς ἡ διαφορὰ τῶν δύο φιλοσόφων. Ὁ μὲν Θωμᾶς παρεδέχετο μίαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴν ὡς εἶδος ὁ δὲ Σκώτος τίθειται δύο.

⁵ Report. 4. dis. 11. qu. 3, 22.

⁶ Quodl. qu. 2, 5 ἐξ. In. 1. sent. 2. dis. 3. qu. 7, 3.

στεως ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ. Οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο, λέγει, πεπεισμένος περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ οἱ πρὸς τοῦτο προσαγόμενοι ὑπ' ἄλλων λόγοι εἶναι μᾶλλον πιθανὰ ἐπιχειρήματα (*probabiles persuasiones*) ἢ αὐστηραὶ ἀποδείξεις ¹.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν ψυχῆς καὶ δυνάμεων ἀποφαίνεται ὁ φιλόσοφος ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συμβεβηκότα ἢ ὅπωςδῆποτε διάφοροι τῆς οὐσίας αὐτῆς ἀλλ' ὡς ἐν καὶ ταῦτὸ τῇ ψυχῇ. Καθ' ὅσον δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ, ἐμφανίζεται ὡς δρῶσα δύναμις καὶ ἀναλόγως τῶν διαφορῶν τρόπων καὶ τῶν ὑποκειμένων τῆς ἐνεργείας (αἰσθητῶν ἢ νοητῶν) προσπίπτει ἡμῖν ἐν μορφῇ διαφορῶν δυνάμεων. Εὐδὴλον λοιπὸν ὅτι αἱ λεγόμεναι δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀληθῶς ἐνεργεῖαι αὐτῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν διαφέρουσιν ἀλλήλων τε καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς οὐχὶ πραγματικὴν ἀλλ' ἀπλῶς τυπικὴν διαφορὰν ². Ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς εἶναι καὶ ἡ βούλησις. Ἐν αὐτῇ διακρίνεται ἡ κατ' ὀρμέφυτον τάσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸν θεὸν καὶ ἡ ἐνέργεια· ἐκείνη μὲν εἶναι ἀναγκαία καὶ ἀδιάλειπτος, αὕτη δὲ ἐλευθέρα καὶ διαλείπουσα. Οὐδὲν ἀγαθὸν ἔχει ἐπὶ τὴν βούλησιν ροπήν ἀναγκαστικὴν ἀλλὰ καταλείπει ἀεὶ αὐτὴν ὅλως ἐλευθέραν. Εἶναι δὲ ἡ βούλησις ἥκιστα ὑποδεεστέρα τῆς νοήσεως· διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι ἡ νόσις προβάλλει τῇ βουλήσει τὸ ὑποκείμενον ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν προκύπτει ὅτι προέχει αὐτῆς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ νόσις προβάλλουσα τῇ βουλήσει τὸ ὑποκείμενον χρησιμεύει ὡς ὑπηρετικῆ ³. Δεσπόζει δὲ ἡ βούλησις καὶ κρατεῖ τῆς νοήσεως καθ' ὅσον τρέπει αὐτὴν εἰς τὴν ἐπισκόπησιν ὀρισμένων ἀντικειμένων καὶ οὐχὶ διότι δῆθεν εἶναι αἰτία τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας ⁴. Αἰτία κυριωτάτη τῆς ὑπεροχῆς τῆς βουλή-

¹ Ἐλέγχει ὁ Σκώτος τὰς προσαγομένας παντοίας ἀποδείξεις καὶ σπουδάξει νὰ κυρώσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀπόφασιν ὅτι ἡ τῆς ψυχῆς ἀθανασία εἶναι ἀπλῶς ἄρθρον πίστεως. Καὶ ἡ φύσις ἐστὶ τῆς ψυχῆς δὲν ἀποδεικνύει τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς, διότι καὶ τὴν ἀπλουστάτην οὐσίαν ἠδύνατο ὁ θεὸς νὰ ἀφανίσῃ. Report. 4. dis. 43. qu. 2, 13. 15. 16. 19. αὐτ. n. 17. «Quia hoc concluderet quod Deus non posset animam vel Angelum vel aliam aliquam essentiam simpliciter destrueri vel annihilare, quod est falsum». Ἐπιθ. *Klug* ἐν *Philos. Jahrb.*, 1924.

² In 1. sent. 2. dis. 16. qu. 1, 17.

³ Oxon 4. dis. 49. n. 16 «Voluntas imperans intellectui est causa superior respectu actus eius. Intellectus autem, si est causa volitionis, est causa subserviens voluntati». Rep. 4. dis. 49. qu. 2. n. 13, 19.

⁴ Collat. 2. n. 8 «Et ideo voluntas non causat actus intelligendi,

σεως εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἀποτελοῦσα τὴν οὐσίαν τῆς βουλήσεως ¹. Καὶ δὲν ἀρνεῖται μὲν ὁ Σκώτος ὅτι ἐπιδοῦν ἐπὶ τὴν βούλησιν ἡ φυσικὴ κλίσις, ἡ ἕξις καὶ ἡ γνῶσις, ἀλλὰ διατείνεται ὅτι ταῦτα δὲν ἐξαναγκάζουσι τὴν βούλησιν καὶ ὅτι ἡ κυρία καὶ ὀριστικὴ αἰτία τῆς βουλήσεως εἶναι αὐτὴ ἡ βούλησις· ἡ βούλησις εἶναι πάντοτε ἐλευθέρη νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ (*libertas contrarietatis*) καὶ μεταξὺ δύο ἀγαθῶν (*libertas specificationis*) ². Πρὸς δ' ἔτι ἡ βούλησις προέχει καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνοῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν θεὸν ἰσχυρότερον ἢ ἡ νόησις ³. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία εἶναι ἔργον οὐχὶ τῆς νόησεως ἀλλὰ τῆς βουλήσεως, ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ διὰ τῆς ἐποπτείας ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ ⁴. Ἡ ἀξία τῆς βουλήσεως φαίνεται καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ.

7. **Ἠθικῇ.** Ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τότε μόνον ἀγαθὴ, ὅταν συμφωνῇ πρὸς τὴν θεϊαν θέλησιν ⁵. Αὕτη δὲ εἶναι συνηρημένη πρὸς τοὺς λογικοὺς νόμους· ὁ θεὸς θέλει μόνον ὅ,τι εἶναι λογικῶς δυνατόν καὶ ἄμοιρον ἀντιφάσεως ⁶. Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ ἐκπηγάξουσιν αἱ δύο κρῶται τοῦ δεκαλόγου ἐντολαί, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν φυσικὸν νόμον (*lex naturalis*) ἐν τῇ αὐστηρῇ ἐννοίᾳ καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἀπολύτως ἀναλλοίωτοι. Ἄλλως ἔχουσιν αἱ λοιπαὶ ἐντολαί· αὗται δὲν εἶναι ἀπότοκον καὶ ἀπέκασμα τῆς αἰδίου φύσεως τοῦ θεοῦ ἀλλὰ στηρίζονται ἐπὶ τῆς θελήσεως αὐτοῦ· διὸ δὲν ἔχουσιν αἰώνιον κύρος ἀλλὰ δύναται νὰ μεταβληθῶσι καὶ ἀρθῶσιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Πρόκειται δὲ ἡ θεία θέλησις ὡς ὁ ὑπέρτατος κανὼν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὡς ἡ πηγὴ τῆς ἠθικότητος· πᾶν ὅ,τι θέλει ὁ θεός, εἶναι νόμος ἀγαθὸς καὶ ὀρθός ⁷. Ἡ θεία θέλησις ὡς παρέχουσα τὸν νόμον τῶν ἡμετέρων

sicut concludit ratio, sed facit tantum, quod intellectus convertitur ad aliud considerandum, et tunc intellectus cum aliis concurrentibus producit actum intelligendi». Οὕτως ἡ ὑπεροχὴ τῆς βουλήσεως ὑπὲρ τὴν νόησιν εἶναι ψυχολογικὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἠθικὴ, οὐχὶ γνωσιολογικὴ.

¹ Oxon. 2. dis. 25. qu. un. n. 16.

² Ἡ γνῶσις εἶναι μόνον ὁ ἀπαραίτητος ὄρος (*conditio sine qua non*) τῆς βουλήσεως. Rep. 2. dis. 28. qu. un. n. 20. Oxon. 2. dis. 25. qu. un. n. 22. «Nihil aliud a voluntate est causa totalis volitionis in voluntate».

³ In. 1. sent. 4. dis. 49. qu. 4.

⁴ Report. 4. dis. 49. qu. 2, 20. qu. 4 καὶ 5.

⁵ In. 1. sent. 1. dis. 48. qu. un. n. 2.

⁶ Oxon. 4. dis. 10. qu. 2, 5.

⁷ Oxon. 1. dis. 44. qu. un. n. 2. Añt. 4. dis. 46. qu. 1. n. 6. «sep

ἐνεργειῶν εἶναι ὁ κράτιστος τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου γνώμων. Εἶναι δὲ ὁ ἠθικὸς νόμος διττός, φυσικὸς καὶ θετικὸς, ὧν ἐκεῖνος μὲν ἐνεποιήθη φύσει τρόπον τινὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ κατὰ φύσιν γινώσκειται οὗτος δὲ δύναται νὰ γνωσθῇ μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας ¹. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου λοιπὸν βούλησις εἶναι τότε ἀγαθὴ, ὅταν συμφωνῇ κατὰ τε τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν σκοπὸν πρὸς τὴν θεϊαν θέλησιν ². Ἡ ἠθικότης εἶναι ἔργον τῆς βουλήσεως· ἡ ἀρετὴ εἶναι κατ' οὐσίαν ἕξις ἐκλεκτικὴ (*habitus electivus*), ἡ δ' ἐκλογὴ ἀνήκει εἰς τὴν βούλησιν ³. Οὕτως ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως προέρχονται αἱ διάφοροι ἠθικαὶ ἀρεταί, αἵτινες προσγίνονται δι' ἀσκήσεως καὶ διακρίνονται ἀπὸ τῶν λεγομένων θεολογικῶν ἀρετῶν (πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης). Ὡς κορωνὶς τῶν ἀρετῶν ἐπίκειται ἡ εἰς τὸν θεὸν ἀναφερομένη ἀγάπη. Εἶναι δὲ τὸ ὑπέρτατον ὄν ὑποκείμενον τῆς ἀγάπης, διότι εἶναι τὸ τελειότατον, ἐν ᾧ θεμελιούται ἡ αἰδῖος ἡμῶν εὐδαιμονία ⁴.

8. **Ἐπισκόπησις.** Αἱ θεωρίαι τοῦ Σκώτου ἀποτελοῦσιν ἐνιαῖον σύστημα, ὅπερ τὸ τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν ἀντέταξε πρὸς τὸ φιλοσόφημα τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῶν Δομινικανῶν Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου. Ἀμφότερα τὰ φιλοσοφήματα κατὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ κυριωτάτας ἐννοίας συμφωνοῦσι πρὸς ἄλληλα· ἀναπτύσσονται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντέχονται τῆς ἀποκαλύψεως. Καὶ ὁ Σκώτος παραδέχεται τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν τῶν καθόλου· διακρίνει διαφόρους τάξεις ὄντων ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τοὺς διαφοροὺς βαθμοὺς τῆς λογικῆς ἀφαιρέσεως δοξάζων ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη θὰ ἀνελύετο εἰς ψιλὴν Λογικὴν, ἐὰν τὰ καθόλου, εἰς ἃ ἀφορᾷ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις, ἦσαν ἀπλάι ἐννοιαί. Σπουδάζει δ' ἐπιμελῶς ὅπως μὴ παραβλάψῃ τὴν σπουδαιότητα τῶν καθ' ἕκαστα, αἵτινα θεωρεῖ οὐχὶ ὡς ἀπλά φαινόμενα τῶν καθόλου ἀλλ' ὡς πραγματικὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα ὄντα προσερχόμενα ἐξ ἐκείνων διὰ τῆς προσθήκης θετικῶν διορισμῶν. Ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὅμως ἐμφανίζουσι τὰ εἰρημένα φιλοσοφήματα ἰκανὴν ἀπόκλισιν. Οὕτω παρὰ τῷ Σκώτῳ εὐρίσκομεν

non potest (Deus) aliquid velle, quod non possit recte velle, quia voluntas sua est prima regula».

¹ In. 1. sent. 3. dis. 37. qu. 1.

² Añt. 1. dis. 48. qu. un.

³ Añt. 3. dis. 33. qu. 1.

⁴ Añt. 1. dis. 27. qu. 1.

ἦν ἤδη παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Ἀλησίῳ ἀπηντήσαμεν γνώμην, ὅτι οὐ μόνον τὰ σωματικά ἀλλὰ καὶ τὰ νοερά ὄντα σύγκεινται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ἐπειτα δὲ κατὰ μὲν τὸν Θωμᾶν ἡ τελεία γνώσις γίνεται διὰ τῆς ἀναβάσεως ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους εἰς τὰ καθόλου, κατὰ δὲ τὸν Σκῶτον τοῦναντίον διὰ τῆς καθόδου ἐκ τῶν καθόλου εἰς τὰ καθ' ἕκαστον. Ἐκεῖνος μὲν ἀποφαίνεται ὅτι εὐγενεστάτη ἐνέργεια, ἐν ἣ κείται ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, εἶναι ἡ νόσις· οὗτος δὲ ὑπὲρ τὴν νόσιν δέχεται, καθὰ εἶδομεν, τὴν βούλησιν. Ὅπερ δὲ κύριον διακριτικὸν γνώρισμα εἶναι ὅτι ὁ μὲν Θωμᾶς προσέχει μάλιστα εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ γνωμῶν, ὁ δὲ Σκῶτος διατρίβει μᾶλλον περὶ τὴν ἀμφισβήτησιν καὶ ἀναίρεσιν ἄλλοτριῶν θεωριῶν. Καὶ τοῦ ἐλέγχου τὸ ἔργον διεξάγει ἀκριβῶς καὶ βαθυγνωμόνως διαπτύσσει τὰ παντοῖα προβλήματα καὶ βασανίζων κριτικῶς τὰς γνώμας τῶν προγενεστέρων μετ' ὄξυνόιας καὶ λεπτότητος θαυμαστῆς, καθ' ἣν ὑπερβάλλει ὁμολογουμένως πάντας τοὺς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα φιλοσόφους. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Δούνσιος Σκῶτος ἔχει πρὸς Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην ὡς ὁ Κάντιος πρὸς τὸν Δεϊβνίτιον. Εἶναι δηλαδὴ ὁ doctor subtilis, ὡς ὕστερον ὁ Κάντιος, κριτικὸς φιλόσοφος καταπολεμῶν ἐν πολλοῖς (μάλιστα ἐν θεολογικοῖς καὶ ψυχολογικοῖς ζητήμασι) τὰς λογικὰς ἀποδείξεις καὶ ἀντικαθιστῶν ἀντ' αὐτῶν τὴν ἠθικὴν βούλησιν καὶ τὴν πίστιν¹. Ἐγκρίνων τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Αὐγουστίνου² προῆλθεν ἐν πολλοῖς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θωμᾶ καὶ ἰδρυσεν Σχολήν, ἣτις ἔμελλεν ἐν τοῖς ἐπομένοις αἰῶσι νὰ ἀποβῆ ἀντίπαλος τῇ ἐκείνου³.

¹ Πολὸν δ' ὅμως ἀπέχει ὁ Σκῶτος ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι σκεπτικός, καθὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ἐξ ἐκφράσεων περιεχομένων ἐν συγγράμμασιν ἀποδειχθεῖσι νόθοις καὶ ἐκ τοῦ αὐστηροῦ ἐλέγχου ἄλλοτριῶν γνωμῶν. Εἰρησθῶ δ' ὅτι αὐτὸς ὁ φιλόσοφος παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀμφιβολία δὲν παραβλάπτει τὴν πίστιν. (Oxon. 3. dis. 24, qu. unic. n. 17 «quia fides non excludit omnem dubitationem sed aliqua dubitatio potest stare cum fide»). Ἐπιθ. καὶ Überweg—Geyer σ. 511 ἐξ.

² Πλὴν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ἀνσέλμου ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν διανόησιν τοῦ Σκῶτου καὶ ἡ ἐν Ὁξωνίᾳ Σχολὴ τῶν Φραγκισκανῶν ἡ ἐκτιμῶσα τὴν μαθηματικὴν καὶ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας παρεχομένην ὕλην. Ὅπως ὁ Ρογήρος Βάκων καὶ ἄλλοι οὗτοι καὶ ὁ Σκῶτος θεωρεῖ τὴν μαθηματικὴν ὡς πρότυπον πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀποδείξεις.

³ Ἡ διδασκαλία τοῦ Σκῶτου ἔδωκεν ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ἀφορμὴν εἰς ἀκριβεῖς ἐρεῦνας καὶ σφοδρὰς συζητήσεις, ἐν αἷς πρωτοστατοῦσιν ὁ

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Εἰσαγωγή.

1. Τὰ δύο μεγάλα τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος φιλοσοφήματα, τὸ τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Σκῶτου, ἀποτελοῦσιν οὐ μόνον τὴν κορύφωσιν τῆς τοῦ μέσου αἰῶνος διανοήσεως ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφειτηρίαν δύο Σχολῶν, αἵτινες κατέρχονται μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν μέχρι αὐτῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀμφότεραι αἱ Σχολαί, ἡ τε θωμικὴ καὶ ἡ σκωτικὴ, παρεδέχοντο μὲν τὰ καθόλου ὡς ἀληθῆ καὶ πραγματικά ἀλλ' ἐν τῷ διορισμῷ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα διέσταντο πρὸς ἀλλήλας. Πλὴν τούτων ἀνεφάνη ἀρχομένου τοῦ 14^{ου} αἰῶνος καὶ τρίτη ἀντίθετος καὶ πολεμικὴ ἀμφοτέρων Σχολή, ἡ ὀνοματοκρατικὴ. Ἐνῶ ἡ θεωρία αὕτη ἐν τῇ πορείᾳ τῆς 12^{ης} καὶ 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος κατεβλήθη καὶ ἠφανίσθη, ἀναφαίνεται καὶ πάλιν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ἀνακαινίζεται διὰ τοῦ Ὀκκάμου καὶ τοσοῦτον εὐδοκιμεῖ, ὥστε ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς Σχολῆς μέχρι τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος διατηρηθείσης. Τέλος εἰς τὰς εἰρημένας Σχολὰς προστίθεται ἡ τῶν Γερμανῶν μυστικῶν. Αὕτη ἀρχεται περὶ τὸ τέλος τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος καὶ διήκει μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ μέσου αἰῶνος χρόνων. Προστάται τῆς μυστικῆς φιλοσοφίας ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἱεροκήρυκες διδάσκοντες αὐτὴν οὐχὶ ἐν τῇ σχολικῇ λατινικῇ ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ λαοῦ γλώσσῃ. Προυνθυμοῦντο δ' ἵνα

B. Landry καὶ ὁ *E. Longpré*. Μέγα δ' εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἀπόδειξις τῆς νοθείας τῶν τριῶν συγγραμμάτων (*De perfectione statuum, De rerum principio, Theoremata*), ἧς ἐνεκα ἐδέησε νὰ γίνῃ ἀναθεώρησις τοῦ Σκωτικοῦ φιλοσοφήματος. Ἐκ τῶν περὶ Σκῶτου διαλαβόντων μνημονευτέων πλὴν τῶν ἤδη εἰρημένων οἱ ἐξῆς: *B. Hauréau*, *Hist. de la philos. scol.* 2^{ος}, 161 ἐξ. — *C. Harris*, *Duns. Scotus*, 2 τομ. 1927. — *E. Gilson*, *Avicenne et le point de départ de D. Scot.* (ἐν *Arch. d'hist. doctrin. et litt. du moyen âge*, σ. 89 ἐξ. 1927). Πβλ. *Überweg—Geyer*, 765 ἐξ.

διὰ τῆς μυστικῆς θεωρίας προβιβάσσει τὸν λαὸν εἰς τέλειον χριστιανικὸν βίον καὶ ἐπεκαλοῦντο οὐ μόνον τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τοὺς «προστάτας τῆς Σχολῆς» καὶ μάλιστα τὸν Ἀριστοτέλη, δι' οὗ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ στηρίξωσι τὰ ἑαυτῶν διδάγματα.

2. Κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον τῆς φιλοσοφίας τὸ περιεχόμενον δὲν μεταβάλλεται, διότι οἱ τῆς 14^{ης} καὶ 15^{ης} ἑκατονταετηρίδος φιλόσοφοι στοιχοῦσι κατ' οὐσίαν ταῖς ἀρχαῖς τῶν μεγάλων σχολαστικῶν τοῦ 13^{ου} αἰῶνος¹. Ἄλλ' ἡ μορφή ὑπέστη οὐ μικρὰν κατάπτωσιν. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ γλῶσσα καθίστατο ὀσημέραι ἀπειρόκαλος καὶ ἀτεχνος· ἡ λέξις ἀπέβαινε δύσκαμπτος καὶ ἀκομψος καὶ ἡ τέως μελιχρὰ καὶ ρέουσα ἔκφρασις κατὰ μικρὸν ἐξέλιπε. Δεύτερον δὲ ἡ ἐν τῷ 13^ῳ αἰῶνι κατ' ἀριστοτελικὸν πρότυπον εἰσαχθεῖσα μέθοδος ἠσκήθη εἰς ὑπερβολὴν καὶ ἐξετράπη. Διαλαμβάνοντες οἱ μεταγενέστεροι σχολαστικοὶ περὶ τινος ζητήματος προσάγουσι πάσας τὰς ὑπαρχούσας γνώμας μετὰ τῶν λόγων, ἐφ' ὧν αὐταὶ ἐρείδονται· εἶτα ἀνασκευάζουσι τοὺς λόγους τῶν νομιζομένων σφαλερῶν γνωμῶν, ὕστερον δὲ πάλιν ἐπάγουσι τὰς δυνατὰς ἀντιλογίας κατὰ τῶν ἀναιρετικῶν λόγων καὶ οὕτως ἐφεξῆς χωροῦσιν, ὥστε ποιοῦσι δύσκολον τὴν διατήρησιν τῆς ἀλληλουχίας καὶ τὴν παρακολούθησιν τῆς θέσεως. Τρίτον δὲ ἡ τῶν διαφορῶν Σχολῶν διάκρισις συνεβάλλετο ὅπως οἱ σχολαστικοὶ ἀντέχωνται στερρῶς τῶν ἀρχῶν τῆς ἰδίας ἑκάστος Σχολῆς καὶ ὑπερμαχῶσιν αὐτῶν κατὰ τῶν ἄλλων. Ἀντὶ τοῦ νὰ ζητῶσιν ὀρθοὺς λόγους ἤσκουν πολλάκις τὴν ὀξύνοιαν εἰς σοφιστικὰς λεπτολογίας· διὸ ἔλειπε πολλαχῶς ἡ ἐπιστημονικὴ σεμνότης καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς κατεῖχεν ἡ ἐπίδειξις. Αἱ δημόσιαι συζητήσεις ἐξετρέποντο εἰς ἐμπαθεῖς ἐρίδας καὶ τοσοῦτο παρεβλάπτετο ἡ γαλήνη καὶ ἡ εὐπρέπεια, ὥστε παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἐκδίδωσιν οἱ πάπαι καὶ οἱ ἐπίσκοποι αὐστηρὰς διαταγὰς πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα τὰ εἰς τὴν μορφήν ἀναφερόμενα ἐλαττώματα τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας δὲν μετεβλήθη. Καὶ ὕστερον δὲ οἱ σχολαστικοὶ δὲν ἤγαγον εἰς ἀντίθεσιν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν· ἡ ἀπόφασις, ὅτι δύναται νὰ εἶναι τι φιλοσοφικῶς ἀληθές καὶ θεολογικῶς ψευδές καὶ τἀνάπαλιν, κατεπολεμήθη οὐχ ἦττον καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων σχολαστικῶν².

¹ Εἰρήσθω δ' ὅμως ὅτι ὁ ἐπιστημονικὸς ζῆλος ἐμειώθη σφόδρα ἐν τοῖς πνευματικοῖς κέντροις, ἧτοι ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς τάγμασι καὶ τοῖς πανεπιστημίοις. Πολλὰ νέα πανεπιστήμια ἰδρύθησαν καὶ τὸ περίφημον τῶν Παρισίων διὰ πολλὰς αἰτίας ἀπάλεσε τὴν προτέραν αἴγλην καὶ τὸν διεθνή χαρακτήρα.

² Σποραδικαὶ ἐξαιρέσεις εὐρίσκονται ἐν ταῖς Σχολαῖς, εἰς ἃς περὶ τὸ

Ἡ τε ὀνοματοκρατικὴ καὶ ἡ πραγματοκρατικὴ (θωμικὴ καὶ σκωτικὴ) θεωρία, ποιά τις ἀβερροϊκὴ τάσις καὶ ἡ μυστικὴ φιλοσοφία ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον τῆς τελευταίας ταύτης περιόδου¹.

Α' ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΟΝΟΜΑΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

§ 1. Αὐρέολος καὶ Δουράνδος.

1. **Πέτρος Αὐρέολος.** Ἡ εἰς τὰ ἄκρα ἔντασις τῆς πραγματοκρατικῆς θεωρίας ἐπήγειρεν ἀντίδρασιν καὶ ἤγαγεν εἰς τὴν ὀνοματοκρατικὴν· οὕτω προῆλθον ἐκ τε τῆς σκωτικῆς καὶ τῆς θωμικῆς Σχολῆς φιλόσοφοι ὀνοματοκρατικοί. Πρῶτος σκωτικὸς τὴν ὀνοματοκρατικὴν διδασκαλίαν θεραπεύσας εἶναι ὁ Πέτρος Αὐρέολος (Petrus Aureoli ἢ Aurioli, Pierre d'Auriale). Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Gourdon (βορείῳ μέρει τῆς κομητείας Quercy), ἐσπούδασε δ' ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων· ἐδίδαξεν ἐν Βονωνίᾳ καὶ Τολώσῃ καὶ τέλος ἐν Παρισίοις, ἔνθα ἐκτήσατο τὴν τιμητικὴν προσωνυμίαν «*doctor abundans*» ἢ «*doctor facundus*»· κατέστη τῷ 1321 ἐπίσκοπος καὶ ἐτελεύτησεν ἀρχομένου τοῦ 1322 ἐν Ἀβινιῶνι. Κυριώτατα ἔργα αὐτοῦ εἶναι ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λουβαρδοῦ καὶ *Quodlibeta*², ἐν οἷς καταπολεμεῖ μάλιστα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θωμᾶ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐκφαίνων ὀνοματοκρατικῶν θεωριῶν. Εἰ καὶ μηδενὶ ἰδιαιτέρως πρόσκειται, προτιμᾷ ἐκ τῶν θεολόγων τὸν Αὐγουστίνον καὶ ἐξαιρεῖ ἐκ τῶν φιλοσόφων τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀβερρόνην. Διακρίνει τὸ ὄν καθ' ἑαυτὸ

τέλος τοῦ μέσου αἰῶνος εἰσῆχθη πάλιν ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία. Ρητέον δ' ὅτι ὁ τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς θεολογίας χωρισμὸς ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἐκεῖνη πρέπει νὰ εἶναι ἴδια καὶ διάφορος ταύτης ἐπιστήμη, ἐξήρθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων σχολαστικῶν. Τοῦτο δὲν ἦτο καινὸν δίδαγμα, διότι ἐγένετο ἤδη ὑπὸ τῶν μεγάλων τοῦ 13^{ου} αἰῶνος φιλοσόφων.

¹ Ἐπιθ. *La fin du moyen âge. Histoire générale publiée sous la direction de L. Halphen et Ph. Sagnag.* Ἐν Παρισίοις 1931.

² Τὸ περιεκτικὸν ἔργον (*Commentarii in libros quatuor sententiarum*) ἔσχε δύο συντάξεις, ὧν ὁ χρόνος ἀμφισβητεῖται· ἡ ἑκδοσις τῆς δευτέρας συντάξεως ἐγένετο τῷ 1596. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συνεγράφησαν πραγματεῖαι *De paupertate et usu paupere*, *De conceptione B. Mariae Virginis*, *Repercussorium editum contra adversarium innocentiae Matris Dei* καὶ *Breviarium Bibliorum ἢ Compendium sacrae Scripturae*. (Περὶ ἄλλων ἐξηγητικῶν ἔργων ἰδὲ Valois (515—518).

καὶ τὸ ὄν ὡς φαινόμενον, τουτέστι διαστέλλει τὸ ὄν οἷον ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει ἀπὸ τοῦ ὄντος οἷον φαίνεται εἰς τὴν νόησιν ἐξομοιουμένην πρὸς ἐκεῖνο ¹. Ἡ μὲν μόρφωσις τοῦ φαινομένου πράγματός τινος ἐν τῷ νῷ λέγεται *conceptio*, τὸ δὲ πρᾶγμα, καθ' ὅσον φαίνεται, καλεῖται *conceptus* ². Τὸ φαινόμενον τοῦτο (*conceptus, forma specularis*) εἶναι τὸ κυρίως ὑποκείμενον τῆς γνώσεως, εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ θεωρούμενον ὄν ³. Ἀλλὰ τὰ φαινόμενα τῶν ὄντων, τὰς ἐννοίας καὶ τὰ καθόλου, σχηματίζει ὁ νοῦς, δὲν δημιουργεῖ ἢ φύσις ⁴. Κατ' ἀλήθειαν καὶ ἐξ ἀντικειμένου ὑπάρχουσι μόνον τὰ καθ' ἕκαστον, διὸ καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος ⁵. Πᾶν πραγματικὸν εἶναι ὡς τοιοῦτο ἀτομικὸν καί, ἂν ἐπιτρέπῃται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος, αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ μόνον ὡς ἡ δρῶσα αἰτία ἢ τὴν ὑπαρξιν εἰς τὸ πρᾶγμα παρέχουσα.

Συνακόλουθος πρὸς τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν τοῦ Αὐρεόλου εἶναι ἡ γνώμη αὐτοῦ ὅτι πηγὴ τῆς γνώσεως καὶ κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ ἐμπειρία καὶ ὅτι ἡ γνώσις τοῦ καθ' ἕκαστον εἶναι πολλῶν ἀξιολογώτερα τῆς γνώσεως τοῦ καθόλου ⁶. ἡ ἐμπειρία εἶναι ἡ ἀρχὴ

¹ In sent. 1, 70. B. «De natura enim intellectus est, quod facta assimilatione eius ad rem per ipsam formalem similitudinem statim res capit esse *apparens*, ita quod ibi est considerare rem illam et *apparentiam*, qua formaliter dicitur esse in prospectu». 1, 531 b A B «res cognita est *apparens*, praesens, objecta et oblata intellectui nec non et in prospectu aut conspectu illius».

² Αὐτ. 1. dis. 9. art. 1.

³ Αὐτ. 1, dis. 9. art. 1. «Res ipsae conspiciuntur mente, et illud, quod intuemur, non est forma alia specularis sed ipsamet res habens esse *apparens*, et hoc est mentis *conceptus* sive *notitia* objectiva».

⁴ Αὐτ. 1, dis. 23, art. 2. «Manifestum est quod ratio hominis et animalis, prout distinguitur a Socrate, est fabricata per intellectum nec est aliud nisi *conceptus*».

⁵ Αὐτ. 1, 144 a F «Omnis res eo, quod est, singularis est, et eo ipso, quod est indifferens et communis ratio, est *concepta*. Ideo quaerere aliquid, per quod res, quae extra intellectum est, est singularis, nihil est quaerere...omnis res est se ipsa singularis et per nihil aliud». Αἱ διακρίσεις τῶν ἐννοιῶν ἐρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ Αὐρεόλου ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς σαφηνείας τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν φαινομένων. Ἐνθ. ἀνωτ. 1, 66 β. B.

⁶ Αὐτ. 1, 816 b C «Scientia, quae attingit ad *quiditates*, non attingit ad res, prout sunt, sed sub alio modo, quem in essendo non habent, *notitia* vero individui demonstrati attingit ad rem, prout est. Ergo no-

τῆς ἐπιστήμης ¹, ἡ δὲ γνώσις τοῦ μερικοῦ ὑπάρχει σαφεστέρα καὶ βεβαιότερα τῆς τοῦ καθολικοῦ ². Ὡσαύτως ἐγκρίνει τὸν τῆς οἰκονομίας νόμον, καθ' ὃν ὀφείλομεν εἰς ἐρμηνείαν τῶν πραγμάτων νὰ θέτωμεν ἀρχὰς ὡς οἷόν τε ἐλαχίστας ³.

2. **Γουλιέλμος Δουράνδος.** (Durandus de S. Porciano). Ἐκ τῆς θωμικῆς Σχολῆς προεληθὼν ἐτράπη εἰς τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν ὁ Γουλιέλμος Δουράνδος. Οὗτος περὶ τὸ 1270—75 γεννηθεὶς εἰσηλθε Δομινικανὸς εἰς τὸ ἐν Παρισίοις μοναστήριον τοῦ ἀγίου Ἰακώβου· τῷ 1312 ἐγένετο διδάκτωρ τῆς θεολογίας καὶ μετὰ ἐν ἔτος ἐκλήθη διδάσκαλος εἰς Ἀβινιῶνα. Διεξαγαγὼν δ' ἐπιτυχῆ πρεσβείαν κατέστη ἐπίσκοπος τοῦ Limoux (1317), ὕστερον τοῦ Le Puy (1318) καὶ τέλος τοῦ Meaux (1326), ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1334. Ὁ εὐδόκιμος ἀνὴρ, ὁ προσαγορευόμενος ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ *doctor modernus* καὶ ὑπὸ τῶν μετέπειτα *doctor resolutissimus*, συνέγραψεν ἄλλα τε πολλὰ ⁴ καὶ δὴ καὶ ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ ⁵. Ἐν τῇ ὄντο-

bilius est cognoscere rem individuatam et demonstratam, quam eam cognoscere per modum abstractum et universalem».

¹ Μείζονα σπουδαιότητα ἀπονέμει ὁ Αὐρεόλος εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν ψυχολογικὴν, ἐμπειρίαν.

² Αὐτ. 1, 25 a F. 817 a E.

³ Αὐτ. 1, 319 b B. 2, 189 a C. — Περὶ τοῦ Αὐρεόλου ἐπιθ. B. *Hauréau*, *Hist. de la Philos. scol.* 2, 315 ἐξ. — H. *Denifle*, *Chart. Univ. Paris* 2, 225 ἐξ. — N. *Valois*, *Hist. litter. de la France* 33, 479 ἐξ. — R. *Dreiling*, *Der Konzeptualismus in der Universalienlehre des Franz. Petrus Aureoli*, 1913. — F. *Pelster*, ἐν *Theol. Revue* 23, 448 ἐξ.

⁴ Ἔργα αὐτοῦ εἶναι αἱ *Quaestiones disputatae*, *Quolibeta* διττὰ συνταχθέντα τὸ μὲν ἐν Παρισίοις (1312) τὸ δὲ ἐν Ἀβινιῶνι (1314—16), *Tractatus de habitibus*, *Quaestiones de libero arbitrio*, ὑπομνήματα εἰς τὸν Α. Παῦλον καὶ ὁμιλίαι, ἔτι δὲ πραγματεῖαι *De paupertate Christi et apostolorum* (1322), *De origine potestatum et juris dictionum, quibus populus regitur* (1329), *De visione Dei, quam habent animae sanctorum ante iudicium generale* (1333).

⁵ Τὸ ὑπόμνημα συνέταξεν ὁ Δουράνδος τοῖς. Τὸ πρῶτον συνέγραψε πρὸ τοῦ 1308 ἀποκλίνων τοῦ Θωμᾶ καὶ ἀντιμαχόμενος πρὸς τὸ οἰκεῖον τάγμα. Ἄλλ' ἀπειληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων ἠναγκάσθη νὰ προσβῇ εἰς δευτέραν σύνταξιν αὐτοῦ, ἐν ἧ ἀπῆλειψε τὰ σκανδαλίζοντα ζητήματα. Πλὴν ὁμως κατεδικάσθη ὡς ἐν πολλοῖς ἀριστάμενος τοῦ Θωμᾶ καὶ ἐδέησε νὰ δικαιολογηθῇ· Τρίτη δὲ σύνταξις, ἐν ἧ ὁ συγγραφεὺς ἐν πολλοῖς ἐπανήρχετο εἰς τὰς ἀρχῆθ' ἐν αὐτοῦ γνώμας, ἐγένετο μετὰ τῶν ἐτῶν 1317 καὶ 1327. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο,

λογία διακρίνει τρία είδη ὄντων, τούτεστι τὸ ὄν καθ' ἑαυτό, τὸ ὄν ἐν ἑτέρῳ καὶ τὸ ὄν πρὸς ἄλλο. Καὶ ὄντα μὲν καθ' ἑαυτὰ εἶναι τὰ ὑποκείμενα, ὄντα δ' ἐν ἑτέροις εἶναι τὰ ἀπόλυτα συμβεβηκότα, ὄντα δὲ πρὸς ἄλλα εἶναι αὐτὰι αἱ ἀναφοραὶ (relationes) ¹. Αἱ ἀναφοραὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως διατεταγμένα κατ' ἀναγκαίαν πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ ἐπομένως εἰς τὰ ἔχοντα πραγματικὴν συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν ². Διακρίνεται δὲ κατ' ἀλήθειαν ἡ ἀναφορά, ἥτις εἶναι ἀπλοῦς τρόπος ὑπάρξεως (modus essendi), ἀπὸ τῆς οἰκείας βάσεως, οὐδὲ προσποιεῖ ἐκείνη εἰς τὸ ὄν σύνθεσιν ὅποτε «οἱ τρόποι δὲν εἶναι ὄντα» ³. Πραγματικὰ ἄρα ὄντα εἶναι τὰ καθ' ἕκαστον, οὐχὶ τὰ καθόλου. Ἡ γενικὴ, λέγει, ἔννοια γίνεται ἐκ τούτου, ὅτι παραβάλλοντες εὐρίσκομεν πολλὰ ὅμοια ἀλλήλοις καὶ κατὰ τὴν ὁμοιότητα θεωροῦμεν τὰ πολλὰ ὡς ἓν· νοοῦμεν τὰ καθ' ἕκαστον κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ παρορῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς διαφορὰν. Τὸ καθόλου λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἀληθῶς ἐν τοῖς οὖσιν ⁴ ἀλλ' εἶναι μόνον τοῦ νοῦ ἡμῶν ἐπιγέννημα ⁵. Καθόλου

οὔ τὰ μὲν δύο πρῶτα βιβλία ἔχουσι μεγάλην τὸ δὲ τρίτον ἐλαχίστην ἐπεξεργασίαν, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις τῷ 1508 καὶ ὕστερον πολλάκις, τέλος δὲ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1571 καὶ 1586. — Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Δουράνδου διαλαμβάνει ἔκτενῶς ὁ J. Koch (Durandus de S. Porciano, 1927), ἐν Beiträge 1, 5 ἔξ.

¹ In. 1. sent. 1, dist. 33. qu. 1.

² Αὐτ. dist. 31. qu. 1 «relata realia ex natura sui fundamenti habent inter se necessariam coexistentiam ratione fundamenti». Αὐτ. dist. 30. qu. 2 «In creaturis realis relatio requirit dependentiam in relato».

³ Αὐτ. dist. 33. qu. 1 «relatio est alia res a suo fundamento, et tamen non facit compositionem».

⁴ Αὐτ. 2, dist. 3. qu. 7, 8 «frivolum est dicere, quod universalitas fiat in rebus quia universalitas non potest esse in rebus sed solum singularitas». Ἐπειδὴ πραγματικὴν ὑπαρξίν ἔχει μόνον τὸ καθ' ἕκαστον, ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος, πλὴν ἐάν τις εἴπῃ τιαύτην τὰς ἀρχὰς τῆς φύσεως, τούτεστι τὴνδε τὴν ὕλην (haec materia) καὶ τὸδε τὸ εἶδος (haec forma). Αὐτ. dist. 3. qu. 2, 14. «Dicendum, quod nihil est principium individuationis nisi quod est principium naturae et quidditatis». . . .

⁵ Αὐτ. 2, dist. 3. qu. 7, 9 «Sed esse universale non est conditio realis sed rationis». πρὸς βλ. qu. 5, 28 «Universale, i e ratio vel intentio universalitatis, non est primum objectum intellectus nec praexistit intellectioni, sed est aliquid formatum per operationem intelligendi, per quam res secundum considerationem abstrahitur a conditionibus individuuantibus, in qua operatione intellectus abstrahens habet pro termino a quo singularia, a quibus abstrahit».

καὶ καθ' ἕκαστον σημαίνουσιν ἐν τῇ ἡμετέρῳ γνώσει ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πλὴν ὅτι ἐκεῖνο μὲν ἀορίστως τοῦτο δὲ ὀρισμένως ¹. Διὸ ἡ μὲν γνώσις τοῦ καθόλου εἶναι ἀσαφὴς καὶ συγκεχυμένη (cognitio confusa) ἢ δὲ τοῦ καθ' ἕκαστον σαφὴς καὶ εὐκρινής ². Πρὸς ἐξήγησιν τῆς γνώσεως θεωρεῖ ὁ φιλόσοφος περιττὰς τὰς εἰκόνας (species) καὶ οὐ μόνον τὰς νοητὰς ἀλλὰ καὶ τὰς αἰσθητὰς εἰκόνας διασρηθῆναι ἀρνεῖται ³. Ὅποτε δὲ νοηταὶ εἰκόνας δὲν ὑπάρχουσιν, οὐδεὶς ἐπιτρέπεται λόγος διακρίσεως ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει νοῦ. Αἰρομένης τῆς τοιαύτης διακρίσεως συναίρεται καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ γνώσις ἀρχεται ἀπὸ τοῦ καθόλου καὶ ὅτι ὁ νοῦς χωρεῖ ἀπὸ τοῦ καθόλου καὶ ἀορίστου εἰς τὸ καθ' ἕκαστον καὶ ὀρισμένον. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ γνώσις ἀρχεται ἀπὸ τοῦ καθ' ἕκαστον καὶ μεταβαίνει εἰς τὸ καθόλου ⁴. Ἡ δ' ἀλήθεια ἐγκρατεῖται ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς ἐννοίας πρὸς τὸ πρᾶγμα ⁵· εἶναι ἀναφορὰ τοῦ πράγματος, καθ' ὅσον νοεῖται, πρὸς ἑαυτὸ καθ' ὅσον ὑπάρχει ⁶.

Ἡ τοῦ θεοῦ γνώσις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἕμμεσος, διότι αὕτη προϋποθέτει τὴν ἄμεσον ἀλλ' ἄμεσος γνώσις τοῦ θεοῦ εἶναι ἀδύνατος. Ἡ δὲ φυσικὴ τοῦ θεοῦ γνώσις ἢ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι μόνον συγκεχυμένη· αἱ τῆς ἐννοίας ἐκείνου ἐξηγήσεις δηλοῦσι γενικόν τι καὶ τῶν δημιουργημάτων ἀνάλογον, οὐχὶ τὴν ἰδίαν τοῦ θεοῦ οὐσίαν.

¹ Αὐτ. 2, dist. 3. qu. 2, 14 «Natura universalis et individua seu singularis sunt idem secundum rem, differunt autem secundum rationem, quia quod dicit species indeterminate, individuum dicit determinate; quae determinatio et indeterminatio sunt secundum esse et intelligi; *Universale enim est unum solum secundum conceptum, singulare vero est unum secundum esse reale*. Nam sicut actio intellectus facit universale, sic actio agentis naturalis terminatur ad singulare».

² Αὐτ. 4. dist. 49. qu. 2, 8.

³ Αὐτ. 2. dist. 3. qu. 6, 10 ἔξ.

⁴ Αὐτ. 2, dist. 3. qu. 7, 7 «Primum cognitum ab intellectu non est universale sed singulare». αὐτ. qu. 7, 12 «ergo intellectus abstrahens prius intelligit singularia quam universale». . . . Πρὸς βλ. dist. 3, qu. 5, 28 «consideratio singularium praecedit universale abstractum ab illis iuxta illud primo de anima: *Universale autem nihil est aut posterius est*».

⁵ Αὐτ. 1, dist. 19. qu. 3 «Veritas et conformitas rei, ut intellecta est, ad se ipsam secundum illud quod est».

⁶ Ἐνθ. ἀνωτ. «Veritas non est nisi relatio rationis eiusdem ad se ipsum secundum aliud et aliud esse, sc. secundum esse intellectum et esse reale».

Πρὸς δ' ἔτι τὰ δημιουργήματα δὲν εἶναι ὅμοια τῷ θεῷ οὐδ' ἀποκαλύπτουσι τὴν ὅλην αὐτοῦ δύναμιν¹. Αἱ ἐν τῷ θεῷ *ιδέαι* δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς γνωστικοὶ λόγοι, ὡς νοητὰ εἶδη (*species intelligibiles*), δι' ὧν ἐκεῖνος νοεῖ τὰ ὄντα, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς ὑποκείμενα τῆς νοήσεως αὐτοῦ, τ' ἐκ τὰ ὄντα ὡς νοοῦνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Καὶ ἐπειδὴ νοεῖ πολλὰ καὶ διάφορα ὄντα, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ πολλαὶ καὶ διάφοροι *ιδέαι*². Μόνον καταχρηστικῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ θεία οὐσία ὡς *ιδέα*, *ιδεατὸν πρότυπον* τῶν ὄντων, καθ' ὅσον τὰ δημιουργήματα μιμοῦνται τελειότητάς τινος τοῦ θεοῦ, τὴν οὐσίαν, τὴν ζωὴν, τὴν γνῶσιν, τὴν βούλησιν κ.τ.τ.³.

Ὁ κόσμος οὔτε αἰδιος εἶναι οὔτε τελειότατος, διότι ἡδύνατο ὁ θεὸς καὶ τελειότερον τοῦ ὑπάρχοντος νὰ ποιήσῃ⁴. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι οὐσία ἀπλή καὶ αἰὼλος καὶ νοερά, χωριστὴ ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ἀθάνατος⁵. Ἐδημιουργήθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ δημιουργηθεῖσα ἠνώθη τῷ σώματι ὡς εἶδος αὐτοῦ⁶. Αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς διακρίνονται ἀπὸ τῆς οὐσίας αὐτῆς⁷ ἢ δὲ βούλησις καὶ ἡ νόησις διακρίνονται ἀλλήλων μόνον σχετικῶς, καθ' ὅσον εἶναι διάφοροι ἐνέργειαι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ψυχῆς⁸. Ἡ βούλησις ὁμῶς εἶναι προτέρα καὶ ὑπερτέρα τῆς νοήσεως καὶ πορίζει τῷ ἀνθρώπῳ τὴν αἰδιον εὐδαιμονίαν⁹. Ἡ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία δὲν εἶναι ἰδίᾳ δύναμις ἀλλ' ἰδιότης δύο τῆς ψυχῆς δυνάμεων, τῆς νοήσεως ἅμα καὶ τῆς βουλήσεως¹⁰.

Ὁ Δουράνδος, ἐφ' ὃν ἔσχε ροπήν Ἐρρίκος ὁ ἐκ Γάνδης καὶ ὁ Δούνσιος Σκῶτος, ὑπῆρξε φιλόσοφος καινοτόμος¹¹ ἀπέστη σφόδρα Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου καὶ ὑπὸ πολλῶν ἰσχυρῶς ἐπολεμήθη¹². Οὗτος

¹ In. 1. sent. prol. qu. 3, 8. Αὐτ. 1, dist. 3, qu. 2, 9.

² Αὐτ. 1, dist. 36. qu. 3, 11. 4, 5.

³ Ἐνθ. ἀνωτ. qu. 3, 22. 25. 4, 5.

⁴ Αὐτ. 2, dist. 1. qu. 3, 9 ἔξ. dist. 17. qu. 1.

⁵ Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος, φαίνεται τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ ὡς αὐτόδηλον ἀλλ' ἡ ἀθανασία αὐτῆς δὲν θεωρεῖται ὡς ἀποδεικτὴ. Αὐτ. 2, dist. 17. qu. 1. 2, 7. dist. 18. qu. 3, 4.

⁶ Σημειώδες ὅτι κατ' ἀρχάς μὲν παρεδέχετο ὁ Δουράνδος τὴν διάκρισιν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς ἀλλ' ὕστερον ἠρνεῖτο τοιαύτην διάκρισιν ὡς πρὸς τὰς φυτικὰς δυνάμεις. Ἐνθ. ἀνωτ. dist. 3. qu. 2.

⁷ Αὐτ. 3. dist. 2, 37. 4, 8.

⁸ Αὐτ. 1, dist. 1. qu. 1.

⁹ Αὐτ. 2, dist. 24. qu. 1, 4 ἔξ.

¹⁰ Κατεπολέμησαν τὸν Δουράνδον ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν συγχρόνων καὶ μά-

μετὰ τοῦ Αὐρεόλου¹ ὑπερεμάχησαν τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας, ἧς κύριος ἀνακαινιστὴς κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον ἐγένετο ὁμολογούμενος ὁ Ὀκκαμος².

§ 2. Γουλιέλμος Ὀκκαμος.

1. **Βίος καὶ συγγραφή.** Ὁ Γουλιέλμος³ ἐγεννήθη ὀλίγον πρὸ τοῦ 1300 ἐν τῷ χωρίῳ Occam (Ockham) τῆς Ἀγγλικῆς κομιτείας Surrey, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβεν. Ἐξεπαιδεύθη δ' ἐν Ὁξωνίᾳ, ἔνθα καὶ ἐδίδαξεν. Ἐν τῇ τότε ἐπισυμβάσῃ ἔριδι μεταξὺ Βονιφατίου τοῦ 8^{ου} καὶ Φιλίππου τοῦ ὠραίου ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως καὶ ὑπερεμάχησεν αὐτοῦ κατὰ τοῦ πάπα. Οὐχ ἦττον σφοδρὸς ἐπῆλθε κατὰ τοῦ διαδόχου τοῦ εἰρημένου πάπα, Ἰωάννου τοῦ 22^{ου}, ὃν ἐχαρακτήρισεν ὡς αἰρετικόν. Ὅτε δ' ἔμελλε νὰ δικασθῇ ἐν Ἀβινιῶνι διὰ τινος διδασκαλίας, κατέφυγεν ἐκεῖθεν μετὰ τινων φίλων εἰς Πίζαν πρὸς τὸν Λουδοβίκον τῆς Βαυαρίας καὶ ἐβοήθησεν αὐτῷ κατὰ τοῦ πάπα. Τὴν πρὸς τὸν ἡγεμόνα τοῦτον σχέσιν τοῦ Ὀκκάμου ἐμφαίνει ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ «Tu me defendas gladio, ego te defendam calamo». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος ἐπεχείρησε νὰ διαλλαγῇ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀλλ' ἄγνωστον ἂν ἐπέτυχεν. Ἐτελεύτησε δ' ἐν Μονάχῳ (τῷ 1349 ἢ 1350) καταλιπὼν τὰ ἐξῆς κυριώτατα ἔργα: ὑπόμνημα εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ⁴ καὶ συντομώ-

λιστα ὁ *Herveyus Natalis*, ὁ *Petrus de Palude*, ὁ *Ἰωάννης ὁ ἐκ Νεαπάλεως* (*Quaestiones disputatae*) καὶ ὁ *Δουρανδέλλος* (σελ. 736).

¹ Περὶ Δουράνδου ἐπιθ. *Demfle*, Chart. Univ. Paris 2, 418 ἔξ. — *J. Verweyden*, Das Problem der Willensfreiheit in der Scholastik. 1909. — *P. Duhem*, Le système du monde 1916. 4, 103 ἔξ. — *J. Koch*, Die Jahre 1312—1317 im Leben des Durandus de S. P. Miscellanea Fr. Ehrle 1, 265 ἔξ. καὶ *Xenia Thomistica* 3, 327 ἔξ.

² Πλὴν τῶν εἰρημένων δύο ἀνδρῶν προσήκει νὰ μνημονευθῶσιν ὡς συγγενεῖς αὐτοῖς περὶ τὴν διανόησιν ὁ *Ἰάκωβος ὁ ἐκ Metz* καὶ *Ἐρρίκος ὁ Harclay*, συγγραφεῖς ὑπομνημάτων καὶ ἐν πολλοῖς ἐναντίοι πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θωμᾶ.

³ Ἡ ὑπὸ τοῦ *J. Hofer* γενομένη κριτικὴ ἔρευνα μετέβαλε πολλὰ τῆς τέως κρατούσης βιογραφίας τοῦ φιλοσόφου.

⁴ Ἐξεδόθη ἐν Στρασβούργῳ τῷ 1483.

τετρα ύπομνήματα εἰς τὰ ὑπόλοιπα τρία βιβλία ¹, *Quodlibeta septem* ², *Centiloquium theologicum* ³, *Expositio aurea super totam artem veterem* ⁴, *Summa totius logicae ad Adamum* ἢ *Tractatus logicae* ἐν τρισὶ μέρεσι ⁵, *Quaestiones in octo libros physicorum*, *Summulae in libros physicorum* ἢ *philosophia naturalis*, *Quaestiones super physicam* ⁶, ἔτι δὲ πολλὰ ἐλεγκτικά καὶ ἐκκλησιαστικά συγγράμματα ⁷. Ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν σφόδρα τιμώμενος ἐπωνομάζετο *doctor invincibilis* καὶ ὑπὸ τῶν μετέπειτα ὀνοματοκρατικῶν ἐκαλεῖτο τὴν τιμητικὴν προσηγορίαν *venerabilis inceptor* ⁸.

2. **Γνωσιολογία.** Ὁ Ὀκκάμος διακρίνει μὲν μετὰ τῶν πραγματοκρατικῶν τὴν κατ' αἰσθησίν καὶ τὴν κατὰ νόησιν γνῶσιν ἀλλ' ἀπο-

¹ *Guilhelmi de Ockam anglici super quatuor libros sententiarum subtilissimae quaestiones earumdemque decisiones*, Lugduni, 1495.

² Ταῦτα ἐξεδόθησαν τῷ 1487 καὶ ὕστερον τῷ 1491.

³ Ἀποτελεῖ παράρτημα ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐκδόσει τῶν ὑπομνημάτων.

⁴ Ἡ *Expositio* εἶναι ὑπόμνημα εἰς τὰ λογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐξεδόθη τῷ 1496. Ρητέον δ' ὅτι κατὰ τὸν Prantl. (σ. 329) τὸ ἔργον ἐν τῇ προκειμένῃ μορφῇ δὲν κατάγεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὀκκάμου.

⁵ Ἡ *Summa* ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις τῷ 1488 καὶ ὕστερον ἀλλαγῶν πολλάκις. Ἐν ταύτῃ διαλαμβάνει περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀποδείξεως.

⁶ Ἐκ τῶν τριῶν φυσικῶν ἔργων τὸ μὲν πρῶτον ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς τῷ 1491 τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1494 τὸ δὲ τελευταῖον μένει εἰσέτι ἀνέκδοτον.

⁷ Εἰς τὴν τελευταίαν τάξιν ἀνήκουσι τὰ ἐξῆς: *Opus nonaginta dierum* (μεταξὺ τοῦ ἔτους 1330 καὶ 1333), *Tractatus de dogmatibus Johannis XXII papae* (μεταξὺ τοῦ 1333 καὶ 1334), *Compendium errorum papae Johannis XXII* (μεταξὺ τοῦ 1335 καὶ 1338), *Defensorium contra Johannem XXII* (μεταξὺ τοῦ 1335 καὶ 1349), *Tractatus de potestate imperiali*, *Octo quaestiones super potestate ac dignitate papali* (μεταξὺ τοῦ 1339 καὶ 1342) καὶ τὸ μέγα μὲν ἀλλὰ πιθανῶς μὴ συντελεσθὲν ἔργον τὸ ἐπιγραφόμενον *Dialogus inter magistrum et discipulum de imperatorum et pontificum potestate*, συνιστάμενον ἐκ τριῶν μερῶν. Τὰ κατὰ τοῦ πάπα καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά συγγράμματα τοῦ Ὀκκάμου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ *M. Goldast* τῷ 1614 καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τοῦ *R. Scholz* (*Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften* 2, 392 ἔξ.).

⁸ Τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὀκκάμου μανθάνομεν ἐξ ἔργου ἀνωνύμου μαθητοῦ, ὅπερ ἐπιγράφεται «*Quaestio de universali secundum viam et doctrinam Guilelmi de Ockam*». Τοῦτο εὑρεθὲν ἐν κώδικι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *M. Grabmann* (*Opuscula et textus*), 1930.

κλίτων ἐκείνων προσνέμει τῷ νῷ διττὴν γνῶσιν, τὴν ἄμεσον (ἐποπτικὴν, *intuitivam*) καὶ τὴν ἔμμεσον (δι' ἀφαιρέσεως γινομένην, *abstractivam*). Κατὰ μὲν τὴν ἄμεσον γνῶσιν ὁ νοῦς νοεῖ τὸ ὄν ὡς ὑπάρχον ἢ ὡς ἔχον τὴν ἐμπειρικὴν αὐτοῦ φύσιν· κατὰ δὲ τὴν ἔμμεσον παρορᾷ τὴν ἐμπειρικὴν φύσιν τοῦ πράγματος καὶ νοεῖ αὐτὸ μόνον ἀορίστως ¹. Ἡ γνῶσις λοιπὸν ἀρχεται ἀπὸ τῆς κατ' αἰσθησίν ἐποπτείας καὶ προχωρεῖ ἐφεξῆς εἰς τὴν νόησιν καὶ δὴ πρῶτον μὲν εἰς τὴν ἄμεσον εἶτα δὲ εἰς τὴν ἔμμεσον ². Πάντως δὲ ἡ ἐποπτεία εἶναι ἡ φυσικὴ μορφή τῆς γνώσεως ³, δι' ἧς μανθάνομεν τὸ ἂν ὑπάρχη τι ἢ μὴ ὑπάρχη ⁴, καὶ εἶναι ὄρος ἀπαραίτητος τῆς ἐμμέσου καὶ δι' ἀφαιρέσεως γινομένης γνώσεως. Ἐντεῦθεν εὐδηλον ὅτι πρῶτον ὑποκείμενον τῆς νοήσεως εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον, ὁπότε ἡ ἄμεσος γνῶσις προηγείται τῆς ἐμμέσου. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ ἀναγκαιῶς ἀληθοῦς πρῶτον ὑποκείμενον εἶναι οὐχὶ τὸ μερικὸν καὶ ὄρισμένον ἀλλὰ τὸ γενικὸν καὶ ἀόριστον ⁵.

Ἐρωτᾶται νῦν πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ αὐτὴ ἡ γνῶσις. Οἱ πραγματοκρατικοὶ διετεινοῦτο ὅτι ἡ μὲν αἰσθησις γίνεται διὰ τῶν αἰσθητῶν ἢ δὲ νόησις διὰ τῶν νοητῶν εἰκόνων (*species*). Ὁ Ὀκκάμος δ' ὅμως διαφωνῶν ἀπορρίπτει, ὡς καὶ ὁ Ἀβρόεολος καὶ ὁ Δουράνδος, τὴν τῶν εἰκόνων θεωρίαν τῶν τε αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν. Τὰς μὲν αἰσθητὰς εἰκόνας (*species sensibiles*) ἀπορρίπτει παρατηρῶν ὅτι ἄνευ ἀνάγκης δὲν πρέπει νὰ ἀυξάνωμεν τοὺς τῶν ὄντων λόγους (*non est ponenda pluralitas sine necessitate*)· οὔτε ἄμεσοι ἀρχαὶ οὔτε ἡ ἐμπειρία συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῶν αἰσθητῶν εἰκόνων. Ἐκ τοῦ ἐναντίου πρὸς ἐρμηνείαν τῆς αἰσθήσεως ἀρκοῦσι μόνον δύο τινά, τὸ αἰσθητὸν πρᾶγμα καὶ ἡ αἰσθητικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις. Τὰ δὲ νοητὰ εἶδη ἀπορ-

¹ *Quodl. I. qu. 13. 14. αὐτ. 5. qu. 16.*

² *Αὐτ. I. qu. 13.* «*Cognitio singularis abstractiva praesupponit intuitivam respectu ejusdem objecti, et non e converso. Αὐτ. 14 Notitia abstractiva praesupponit intuitivam.*»

³ *In Sent. 3. qu. 2.* «*Nihil potest naturaliter cognosci in se nisi cognoscatur intuitive.*»

⁴ Ἡ κατ' ἐποπτεῖαν γνῶσις ἀναφέρεται οὐ μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐμπειρίαν περιλαμβάνουσα τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν καταστάσεις καὶ διαθέσεις. *In. Sent. Prol. qu. 1. Quodl. I. qu. 14.* «*De cognitione intellectus et volitione formatur propositio contingens, quae evidentiter cognoscitur ab intellectu nostro; puta talis: intellectio est, volitio est.*»

⁵ *In Sent. I. dist. 2. qu. 4.*

ρίπτει δεικνύων ὅτι οἱ δι' οὓς ταῦτα ὑπετέθησαν λόγοι εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Αἰτία δηλαδὴ τῆς ὑποθέσεως ἀμέσων νοητῶν εἰκόνων εἶναι τὸ ὅτι τὸ σωματικὸν ὄν ὡς τοιοῦτο δὲν δύναται νὰ παράγῃ ἀμέσως γνώσιν ἐν τῷ ἀύλῳ νῷ. Ἄλλ' ἄρα καὶ ἡ νοητὴ εἰκὼν (*species intelligibilis*) — ἐρωτᾷ ὁ φιλόσοφος — δὲν εἶναι ἀύλος; Πῶς λοιπὸν τὸ σωματικὸν ὄν δύναται δι' αὐτοῦ νὰ ποιήσῃ τὴν γνώσιν; Αἱ δ' ἔμμεσοι πάλιν νοηταὶ εἰκόνες διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὑπετέθησαν, διότι ὁ νοῦς ἐν τῇ δι' ἀφαιρέσεως γνώσει νοεῖ οὐχί τι ὠρισμένον καὶ μερικὸν ἀλλ' ἀόριστον καὶ γενικόν. Ἀλλὰ τοῦτο ὅμως εἶναι κατὰ τὸν Ὁκκαμον οὐχί ἡ καθόλου νοητὴ εἰκὼν ἀλλ' ἀπλῶς ἕξις τις (*habitus*) καὶ διάθεσις τοῦ νοῦ πρὸς ἀφαιρέσιν. Ὡστε ἡ τῶν εἰκόνων θεωρία εἶναι κατὰ πάντα λόγον ἀνυπόστατος καὶ ἀπόβλητος¹. Μετὰ δὲ τῶν εἰκόνων συναναιρεῖται κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ κρατοῦσα τότε διάκρισις τοῦ ἐνεργεῖα καὶ τοῦ δυνάμει νοῦ², ἣτις διάκρισις ἐγένετο πρὸς ἐρημηναίαν ἐκείνων.

Εἰ καὶ ἀρνεῖται ὁ Ὁκκαμος τὰς εἰκόνας ὡς γνωστικούς τύπους, δι' ὧν θὰ ὁμοιοῦντο γινώσκον ὑποκείμενον καὶ γινωσκόμενον πρᾶγμα, ὅμως παραδέχεται ποιάν τινα ὁμοιότητα γινώσκοντος καὶ γινωσκομένου. Ἐκ τῶν πολλῶν δηλαδὴ ἐπὶ μέρους ὄντων σχηματίζεται ἐν τῇ ψυχῇ δι' ἀφαιρέσεως ἐννοια (*intentio, conceptus*) τὰ κοινὰ πάντων ἐκείνων γνωρίσματα περιέχουσα³. Αὕτη δὴ χρησιμεύει ὡς σημεῖον δηλωτικὸν τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων, ἐξ ὧν προῆλθεν⁴, ἱκανὸν νὰ ἐκπροσωπῇ («*supponere*») ἕκαστον αὐτῶν⁵. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἐννοια σημεῖον (*signum*), ὄρος (*terminus*) καὶ δὴ σημεῖον φυσικόν⁶. Ὡς σημεῖον

¹ In Sent. 2. qu. 15, O ἐξ.

² Αὐτ. 2. qu. 25.

³ Summa tot. log. 1, 12 «*Intentio animae vocatur quoddam ens in anima natum significare aliquid... illud autem existens in anima... aliquando vocatur intentio animae, aliquando conceptus animae, aliquando passio animae*».

⁴ Summ. tot. log. 1, 12. Ὡς ὁ καπνὸς εἶναι σημεῖον τοῦ πυρός, ὡς ὁ στεναγμὸς εἶναι σημεῖον τῆς λύπης καὶ ὁ γέλως τῆς χαρᾶς, οὕτω καὶ ἡ ἐννοια εἶναι σημεῖον πολλῶν ὄντων. Αὐτ. 1, 14.

⁵ Summa tot. log. 1, 1. 14. 15. Expos. aurea Praedic. de genere. «*Et ideo genus non est commune pluribus per identitatem in eis, sed per quandam communitatem signi, quo modo idem signum est commune ad plura signata*».

⁶ Διακρίνονται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τριττὰ σημεῖα, τρεῖς ὄροι, τιντέστι

φυσικὸν τοῦ νοουμένου εἶναι ἡ ἐννοια οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὴ ἡ νοητικὴ ἐνέργεια¹. Τοῦτου οὕτως ἔχοντος τὸ πρῶτον καὶ ἄμεσον τῆς γνώσεως ὑποκείμενον δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀλλὰ τὸ ἐν ἡμῖν σημεῖον αὐτοῦ, διὰ δὲ τοῦ σημείου γινώσκομεν τὸ σημαινόμενον ὄν². Ἀλλὰ πῶς ποτε γίνεται ἡ γνώσις αὐτοῦ τοῦ πράγματος διὰ τῆς ἐννοίας; Γίνεται διὰ τούτου—ἀποκρίνεται ὁ Ὁκκαμος—ὅτι ἡ ἐννοια οὕσα τὸ σημεῖον τοῦ πράγματος λαμβάνεται ἀντ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅπερ ἐκπροσωπεῖ³. Ἡ ἐννοια δηλαδὴ θεωρεῖται καὶ ἐξετάζεται κατὰ δύο τρόπους: ἢ σκοπεῖται καθ' ἑαυτήν, τ. ἔ. νοεῖται οἷα εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ, ὡς καθαρὰ ἐννοια, ἢ ἐκπροσωπεῖ τὸ πρᾶγμα καὶ θεωρεῖται ὡς σημεῖον αὐτοῦ· κατ' ἐκείνον μὲν τὸν τρόπον ἡ ἐννοια λαμβάνεται καθ' ἑαυτήν κατὰ δὲ τοῦτον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ πρᾶγμα. Ὅθεν προέρχεται ἡ διάκρισις τῆς ἐπιστήμης εἰς *λογικὴν* (*rationalis scientia*) καὶ εἰς *πραγματικὴν* (*realis scientia*). Ἡ τε λογικὴ καὶ ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη ἔχουσιν ὑποκείμενον τὰς ἐννοίας ὡς σημεῖα πλὴν ὅτι ἐκεῖνη μὲν θεωρεῖ ταῦτα καθ' ἑαυτὰ αὕτη δὲ λαμβάνει ὡς ἀντιπροσώπους τῶν πραγμάτων⁴. Ὡσαύτως προκύπτει καὶ ἡ διάκρισις *πρώτης* καὶ *δευτέρας* ἐννοίας (*intentio prima et secunda*)· πρώτη ἐννοια εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς πρᾶγμα καὶ ἐπομένως δυναμένη νὰ ἐκπροσωπῇ αὐτὸ ὡς σημεῖον, οἷον ἄνθρωπος, ζῶον· δευτέρα δὲ ἐννοια λέγεται ἡ ἀναφερομένη οὐχί εἰς πρᾶγμα ἀλλὰ μόνον εἰς ἄλλην (πρώτην) ἐννοια, οἷον γένος, εἶδος, ἄτομον κ.τ.τ.⁵.

terminus conceptus, prolatus, scriptus: Ὁ *terminus conceptus* εἶναι τὸ τῆς ψυχῆς νόημα, ὅπερ εἶναι ὡς σημεῖον τοῦ νοουμένου πράγματος· ὁ *terminus prolatus* εἶναι τὸ ὄνομα, δι' οὗ τὸ νοητὸν ἐκφράζεται· τέλος ὁ *terminus scriptus* εἶναι τὸ γραπτὸν σημεῖον τοῦ *termini prolati*. Διαφέρουσι δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν *terminus conceptus* εἶναι *φυσικὸν* σημεῖον τοῦ γινωσκομένου πράγματος καὶ διὰ τοῦτο ἀμετάβλητον, οἱ δ' ἄλλοι δύο ὄροι εἶναι κατὰ συνθήκην τεθειμένοι (*secundum institutionem voluntariam*) καὶ διὰ τοῦτο μεταβλητοί. Τὰ ὀνόματα εἶναι σημεῖα τῶν νοημάτων, τ. ἔ. σημεῖα τῶν σημείων καὶ ἐμμέσως τῶν πραγμάτων. Πβλ. Summa tot. log. Prooem. Αὐτ. 1, 14. *Expositio* ἐνθ. ἀνωτ. In Sent. 1, dist. 2, qu. 4.

¹ Summa tot. log. 1, 12.

² Ἐνθ' κατὰ τὸν Θωμᾶν ἡ ἐννοια εἶναι τὸ μέσον τῆς γνώσεως, κατὰ τὸν Ὁκκαμον, ὡς καὶ κατὰ τὸν Αὐθέρολον, εἶναι τὸ ἄμεσον ὑποκείμενον αὐτῆς.

³ Ἐνθ. ἀνωτ. 1, 1 «*Signum accipitur pro illo, quod aliquid facit in cognitionem venire, et natum est, pro ullo supponere*».

⁴ In Sent. 1. dist. 2. qu. 4.

⁵ Summa tot. log. 12.

Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων γίνεται συμφανής ἡ περὶ τῶν καθόλου θεωρία τοῦ φιλοσόφου.

3. Ἡ τῶν καθόλου θεωρία. Ἐλέγχων ὁ Ὀκκαμος τὴν τῶν πραγματοκρατικῶν θεωρίαν παρατηρεῖ ὅτι αὕτη εἶναι πάντῃ σφαλερὰ καὶ ἀτοπος. Ἐὰν τὸ καθόλου ὑπῆρχεν ἔκτος τοῦ νοῦ καθ' ἑαυτὸ καὶ πραγματικόν, θὰ ἦτο ἀναγκαίως κατ' ἀριθμὸν ἓν καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθέκαστον· διότι οὕτω θὰ ὑπῆρχε τὸ καθόλου καθ' ἑαυτὸ ὡς οὐσία πᾶσα δὲ οὐσία ὡς τοιαύτη εἶναι τι μερικόν. Ἀλλὰ τὸ μερικόν δὲν δύναται νὰ εἶναι συγχρόνως ἓν πολλοῖς, ὡς ὑπολαμβάνουσιν οἱ πραγματοκρατικοί. Ἐπειτα δὲ τὸ καθόλου ὡς οὐσία καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη καὶ ἄνευ τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων, ὅπερ ἀτοπον¹. Διὰ τούτων καὶ ἄλλων τοιούτων ἐπιχειρημάτων² πειροῦνται νὰ δεῖξῃ ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ περὶ τοῦ καθόλου ὡς ἀληθοῦς καὶ πραγματικοῦ θεωρία εἶναι ἀνυπόστατος³. Τὸ καθόλου εἶναι, λέγει, *ψιδὸν τοῦ νοῦ ἐπιγέννημα*, ἔνῳ ἀληθῆ ὑπαρξὶν ἔχει μόνον τὸ καθ' ἑκαστον⁴. Δύναται δηλαδὴ ὁ νοῦς νὰ νοῆ ὄν τι ὡς τὸ ἀτομικόν ὄν καὶ τότε ἔχει ἄμεσον (ἐποπτικὴν) γνῶσιν αὐτοῦ. Δύναται δ' ὁμοῦς νὰ παρίδῃ τοὺς ἀτομικοὺς διορισμοὺς τοῦ ὄντος καὶ τότε νοεῖ ἀόριστως μὴ διακρίνων αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀτόμων· τοῦτο δὴ τὸ ἀόριστον νόημα τὸ ἐκ τῆς ἐμμέσου γνώσεως (δι' ἀφαίρεσεως) προερχόμενον εἶναι τὸ καθόλου. Ὡστε τὸ καθόλου ἀνάγεται εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ νοῦ καὶ ἔχει σημασίαν μόνον πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν ταύτην ἀφαίρεσιν· ἔκτος τοῦ νοῦ δὲν ὑπάρχει⁵. Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ καθόλου εἶναι μὲν ἐπιγέννημα

¹ Ἐνθ. ἄνωτ. 1, 15.

² Οὐχ ἥτιον ἐξαίρεται ὁ τῆς οἰκονομίας νόμος, καθ' ὄν, ὡς πρόσθεν ἐρρήθη, δὲν πρέπει ἄνευ ἀνάγκης νὰ ἀξάνωμεν τοὺς λόγους τῶν ὄντων. In Sent. 1. dist. 27. qu. 2 «numquam ponenda est pluralitas sine necessitate». Summa tot. log. 1, 12 «rustra fit per plura, quod potest fieri per pauciora». Ἀρκοῦσι τὰ καθ' ἑκαστον καὶ οὐδεμία ἀνάγκη παραδοχῆς τῶν καθόλου.

³ Ἐκ τοῦ ὅτι γινώσκωμεν διὰ καθολικῶν (γενικῶν) ἐννοιῶν δὲν συνάγεται ὅτι τὸ καθόλου καθ' ἑαυτὸ ἔχει πραγματικὴν ὑπαρξιν. In Sent. 1. dist. 2. qu. 4, ἔνθα πλὴν ἄλλων λέγεται «propter scientiam realem non oportet ponere tales res universales distinctas realiter a rebus singularibus».

⁴ In Sent. 1. dist. 2. qu. 7. «Illud, quod primo et immediate denominatur universale, est tantum ens in anima, et sic non est in re». Expos. aur. Prooem. «Universalis non sunt nisi quaedam intentiones vel conceptus formati per intellectum».

⁵ Expos. aur. Praedicab. Prooem. «Nullum universale est extra

τοῦ νοῦ ἀλλ' οὐχὶ πάλιν αὐθαίρετον καὶ κενὸν πλάσμα αὐτοῦ (purum figmentum intellectus), πρὸς δὲ δὲν ἀντιστοιχεῖ τι ἔκτος ὑπάρχον πραγματικόν· δὲν εἶναι πλάσμα ὡς τις χίμαιρα. Διότι εἶναι ἀπείκασμα πραγματικοῦ, οὐχὶ γενικοῦ τινος ὄντος ἀλλὰ πολλῶν μερικῶν ἔκτος ὑπαρχόντων, ὧν ἐμφαίνει τὰς ὁμοιότητας καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ ἐκπροσωπῇ ἑκαστον αὐτῶν¹. Ἐντεῦθεν ἀποβαίνει εὐνόητος ὁ τρόπος, καθ' ὄν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ καθόλου ἓν τε τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὰ ὄντα καὶ καθ' ἑαυτὸ. Τὸ καθόλου δηλονότι εἶναι ἔννοια ἐπιτηδεῖα ὅπως χρησιμεύῃ ὡς σημεῖον πολλῶν ὄντων, ἢ ἄλλως εἰπεῖν, ὅπως ἐκπροσωπῇ πλῆθος ὄντων². Καθ' ἑαυτὸ δὲ πάλιν θεωρούμενον τὸ καθόλου, τουτέστιν ὡς νόημα, εἶναι, καθὰ πᾶσα παραστάσις, μερικόν καὶ μόνον κατὰ τοσοῦτο εἶναι γενικόν, καθ' ὅσον δύναται ὡς σημεῖον νὰ ἐκπροσωπῇ πολλὰ ὄντα³. Οὕτω γίνεται καὶ ἄλλο τι φανερόν, ὅτι ἡ διάκρισις εἰς γένη καὶ εἶδη δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτὴ τοῦ νοῦ ἐπινόημα⁴. Ἡ ἔννοια λαμβάνεται ὡς σημεῖον καὶ ἐκπροσωπεῖ ἢ πλείονα ἢ ἐλάττονα ἄτομα· ἓν μὲν

animam existens realiter in substantiis individuis nec est de substantia vel esse earum». In Sent. 1. dist. 2. qu. 8.

¹ Τὸ καθόλου ὑπάρχει μὲν ἓν τῇ ψυχῇ ἀλλ' ἅμα ἔχει καὶ ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν καὶ δὴ ὑπάρχει καθ' ὅσον νοεῖται. In Sent. 1. dist. 2. qu. 8. «Universalis tantum habent esse objectivum ita quod eorum esse est eorum cognosci» (πβλ. τὴν ἀπόφασιν τοῦ Berkeley «esse est percipi»). Ἐνθ. ἄνωτ. «Universale non est aliquid reale habens esse subjectivum nec in anima nec extra animam sed tantum habet esse objectivum in anima et est quoddam fictum habens esse tale in esse objectivo, quale habet res extra in esse subjectivo» πβλ. καὶ Summa tot. log. 1, 14, 15.

² Summa tot. log. 1, 14 «Quodlibet universale natum est esse signum plurium et natum est praedicari de pluribus». Ὑπομνήσεως χάριν παρατηροῦμεν καὶ αὐθις ὅτι τὸ περὶ οὐ ὁ λόγος σημεῖον δὲν εἶναι, ὅπως ἡ λέξις, αὐθαίρετον ἀλλ' ἓν τῷ νῷ φναικόν σημεῖον πολλῶν.

³ Ἐνθ. ἄνωτ. «Dicendum est igitur, quod quodlibet universale est una res singularis, et ideo non est universale, nisi per significationem, quia est signum plurium».

⁴ Ρητέον ὅτι ἡ διάκρισις εἰς γένη καὶ εἶδη δὲν περιορίζεται ἐν μόναις ταῖς ἐννοίαις ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰ ἀντίστοιχα ὄνοματα. Summa tot. log. 1, 14. In Sent. 1. dist. 2. qu. 8. Expos. aur. Praedic. Prooem. «ipsae voces correspondentes possunt aliquomodo genera vel species appellari pro tanto, qui omne illud, quod significatur per intentionem vel conceptum in anima, significatur per vocem et e converso».

ἐκείνη τῇ περιπτώσει εἶναι ἔννοια γένους ἐν δὲ ταύτῃ εἶδους¹. Ἄλλ' ὅποτε τὸ καθόλου δὲν ἔχει καθ' ἑαυτὸ πραγματικὴν ὑπαρξίν, ἔπεται ὅτι τὰ ὄντα εἶναι ἀτομικὰ καὶ περὶ ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος².

Αὗται εἶναι αἱ κύριαι ἀρχαὶ τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Ὀκκάμου. Ἀρνούμενος ὁ φιλόσοφος τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν τῶν καθόλου καὶ παραδεχόμενος τὰς ἐννοίας ὡς σημεῖα, δι' ὧν γινώσκονται τὰ πράγματα, ἤγετο κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἔτεινεν εἰς τὴν σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ἂν αἱ ἔννοιαι ἀντιστοιχῶσι πρὸς τὰ πράγματα³. Καὶ δὲν συνήγαγε μὲν ὁ Ὀκκάμος αὐτὸς τὰ πορίσματα τῶν ἑαυτοῦ ἀρχῶν ἀλλ' ἀκόλουθος εἰς τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν ἐκφράζει δυσπιστίαν τινὰ εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ δύναμιν. Τὴν σκεπτικὴν τάσιν ἐνορῶμεν κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ θεολογίᾳ.

4. **Θεολογία.** Τὸν θεὸν γινώσκομεν οὐχὶ ἀμέσως καὶ καθ' ἑαυτὸν ἀλλ' ἐμμέσως, διὰ τῶν δημιουργημάτων, διότι ἡ θεία οὐσία δὲν προσπίπτει εἰς τὴν ἡμετέραν ἐποπτεῖαν. Γινώσκομεν δὲ οὕτω μόνον τὸν θεόν, ὅτι ἀφαιροῦντες προσνέμομεν αὐτῷ γνωρίσματα τινὰ τῶν δημιουργημάτων, οἷον τὸ τοῦ ὄντος, τῆς ἀγαθότητος, τῆς δυνάμεως κ.τ.τ.⁴. Ἡ διὰ τοῦ φυσικοῦ ἡμῶν νοῦ γνώσις τοῦ θεοῦ εἶναι ἄγαν περιορισμένη καὶ ἐπάναγκες νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν πίστιν. Αἱ δὲ πρὸς ἀποδείξιν τῆς ὑπάρξεως θεοῦ προσαγόμεναι ἀποδείξεις δὲν εἶναι ἀκριβεῖς καὶ ἐπαρκεῖς ἀλλὰ δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὸ πολὺ ὡς πιθαναί. Οὐδαμῶς εἶναι, λέγει, δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ θεὸς εἶναι πρώτη ποιητικὴ πάντων αἰτία καὶ ὅτι ἀμέσως πάντα ἐποίησε. Διότι δὲν ἀποδεικνύεται ἀποχρόντως ὅτι δὲν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι τινὲς αἰτίαι

¹ Αὐτ. 1, 20. 21 «Genus non est aliqua res extra animam existens de essentia illarum, de quibus praedicatur. Sed est quaedam intentio animae praedicabilis de multis, non quidem pro se, sed pro rebus, quas significat... Species est communis ad pauciora quam genus, ita quod genus est signum plurium et species paucorum».

² Ἡ αἰτία τοῦ ὄντος εἶναι ἅμα καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως ἕκαστον εἶναι οἰκοθεν καὶ δι' ἑαυτοῦ ἀτομικόν. In Sent. 1. dist. 2. qu. 6 «Quaelibet res singularis se ipsa est singularis».

³ Αἱ ἔννοιαι εἶναι μόνον σημεῖα τῶν πραγμάτων καὶ φύσει συνάπτονται πρὸς ταῦτα ἀλλὰ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ὅμοια αὐτοῖς, ὅπως ὁ καπνὸς εἶναι φυσικὸν σημεῖον τοῦ πυρὸς ἢ ὁ στεναγμὸς φυσικὸν σημεῖον τῆς λύπης χωρὶς νὰ εἶναι ὁ καπνὸς ὅμοιος τῷ πυρὶ ἢ ὁ στεναγμὸς τῇ λύπῃ.

⁴ In. sent. 1, dist. 3, qu. 2.

πολλὰ ποιήσασαι, ὅποτε δὴ δὲν θὰ ἦτο ἀνάγκη μιᾶς πρώτης αἰτίας. Ἐνδέχεται τὰ γεννητὰ καὶ φθαρτὰ νὰ παρήχθησαν ἐκ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῶν φυσικῶν αἰτίων χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἄλλη τις αἰτία. Ἐὰν δὲ πάλιν ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ θεὸς μόνος ἐποίησε πάντα, θὰ ἦτο περιττὸν νὰ ὑποτεθῶσιν ἄλλαι δευτέραι αἰτίαι. Συντόμως εἰπεῖν ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἀσφαλῶς ἡ ὑπαρξίς τοῦ θεοῦ ἔνδεχεται ὁ κόσμος νὰ ὑπάρχῃ δι' ἑαυτοῦ καὶ νὰ κινῆται δι' ἑαυτοῦ¹. Ὅπως δὲ ἡ ὑπαρξίς τοῦ θεοῦ οὕτω καὶ ἡ ἐνότης καὶ τὸ ἀπειρον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δὲν δύνανται ἀσφαλῶς νὰ ἀποδειχθῶσιν. Ἡ τοῦ θεοῦ ἐνότης δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ κόσμου διότι ἐνδέχεται μὲν νὰ ὑπάρχῃ εἰς κόσμος ἀλλ' ἴσως ὑπάρχουσι πολλὰ ἐν συμφωνίᾳ ἐνεργοῦντα κινητικὰ αἰτία αὐτοῦ, ἐνδέχεται δὲ πάλιν νὰ ὑπάρχωσι πολλοὶ κόσμοι καὶ πολλὰ κινητικὰ αἰτία αὐτῶν ἐν ἀμφοτέροις ταῖς περιπτώσεσιν εἶναι πολλοὶ θεοί². Οὐδ' ἡ ἀπειρος τοῦ θεοῦ δύναμις εἶναι ἀποδεικτὴ διότι ἕκαστον ἀποτέλεσμα τῆς θείας αἰτίας εἶναι πεπερασμένον καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοῦτό τε καὶ πάντα ὁμοῦ δὲν μαρτυροῦσι τὸ ἀπειρον τῆς αἰτίας³. Πᾶσαι λοιπὸν αὗται αἱ ἀλήθειαι δὲν δύνανται διὰ τοῦ νοῦ ἀσφαλῶς νὰ ἀποδειχθῶσι⁴ καὶ ἐσμὲν ἠναγκασμένοι νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν πίστιν⁵.

Ἀκολουθῶς ταῖς ὑποτεθείσαις θεωρίαις ἀναπτύσσεται ἡ τῶν θείων *τελειότητων* πρὸς τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν θεϊαν οὐσίαν σχέσις. Ἀρνεῖται δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος πᾶσαν πραγματικὴν καὶ τυπικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν θείων τελειότητων καὶ ἐκδέχεται αὐτὴν ὡς λογικὴν διάκρισιν (*distinctio rationis*), ἥτις δὲν προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας ἀλλ' αἰτίαν ἔχει τὴν ἡμετέραν νόησιν. Πᾶσαι, λέγει, αἱ κατὰ τοῦ θεοῦ κατηγορούμεναι τελειότητες εἶναι μόνον λογικὰ σημεῖα (*conceptus vel signa*), δι' ὧν νοοῦμεν τὸν θεόν⁶. Ἐπρεπε λοιπὸν

¹ Gent. theol. conclus. 1, Quodl. 2, qu. 1.

² Gent. theol. conclus. 2.

³ Quodl. 2, qu. 2 καὶ 3.

⁴ Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ζητήματος, ἂν ὁ κόσμος ὑπάρχῃ αἰτίδος ἢ τοῦναντίον ἔλαβεν ἀρχήν. Κατὰ μὲν τὸν νοῦν ἀμφοτέρω εἶναι δυνατόν, κατὰ δὲ τὴν πίστιν ὁ κόσμος ἔχει ἀρχήν. Quodl. 2, qu. 5.

⁵ Summa tot. log. 3, 1. «Et sic articuli fidei non sunt principia demonstrationis vel conclusionis, nec sunt probabiles, quia omnibus vel pluribus vel sapientibus apparent falsi, et hoc accipiendo sapientes pro sapientibus mundi et praecipue innitentibus rationi naturali».

⁶ Αὐτ. 3, qu. 2. In. sent. 1. dist. 2, qu. 1 καὶ 2.

κυρίως καὶ κατ' ἀκριβείαν νὰ μὴ λέγονται τελειότητες ἢ κατηγορήματα, διότι τελειότης ἢ κατηγορημα σημαίνει τι ὄν ἐνῶ ἐνταῦθα πρόκειται μόνον περὶ διαφορῶν λογικῶν χαρακτηρισμῶν. Διὸ ὀρθῶς οἱ παλαιοὶ ἐποιοῦντο λόγον οὐχὶ περὶ διαφορῶν κατηγορημάτων ἀλλ' ἀπλῶς περὶ διαφορῶν ὀνομάτων τοῦ θεοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν ποιῶμεθα τὴν εἰρημένην διάκρισιν, πρέπει πάντως νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι αὕτη δὲν ἀνήκει εἰς τὴν θείαν οὐσίαν ἀλλ' εἶναι διάκρισις ἐννοιῶν καὶ ὀνομάτων, δι' ὧν νοοῦμεν ἐκάστοτε τὸν θεόν¹.

Οὐχ ἦττον ὁμόλογος ταῖς εἰρημέναις ἀρχαῖς εἶναι καὶ ἡ περὶ ἰδεῶν διδασκαλία. Αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι αὕτη ἡ θεία οὐσία, ἣν τὰ ὄντα μιμοῦνται· διότι ἡ θεία οὐσία ὑπάρχει ἀπόλυτος ἐνότης ἐνῶ τὰ ὄντα εἶναι πολλά². Οὐδ' ὡς εἰκόνες (species), δι' ὧν ὁ θεὸς νοεῖ τὰ ὄντα, πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν αἱ ἰδέαι ἀλλὰ θεωροῦνται κατὰ τινὰ ἀναλογίαν τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν. Αἱ ἰδέαι δηλαδὴ δὲν ἔχουσιν ἐν τῷ θεῷ καθ' ἑαυτὰς πραγματικὴν ὑπαρξιν ἀλλ' εἶναι αὕτη ἡ δημιουργία, καθ' ὃν τρόπον νοεῖται ὑπ' ἐκείνου. Ὁ θεὸς νοεῖ τὰ ὄντα οἷα εἶναι ἢ μᾶλλον οἷα πρέπει νὰ εἶναι, τὸ δὲ περιεχόμενον τοῦ νοήματος τούτου εἶναι τὸ πρότυπον τῶν δημιουργημάτων. Αἱ ἰδέαι ἄρα συμπίπτουσι κατ' οὐσίαν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ θείου νοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ θεοῦ³. Ὅσα τὰ ὑπάρχοντα ἢ δυνάμενα νὰ ὑπάρχωσιν ὄντα, τσαῦτα εἶναι καὶ ἐν τῷ θεῷ αἱ ἰδέαι. Λοιπὸν μόνον τῶν καθ' ἑκαστα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ ἰδέαι, τῶν δὲ καθόλου, ἦτοι τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν, οὐδεμία ὑπάρχει ἰδέα· εὐλόγως, διότι τὰ καθόλου, ὡς εἴρηται, οὔτε καθ' ἑαυτὰ οὔτε ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἔχουσι πραγματικὴν ὑπαρξιν ἀλλ' εἶναι μόνον ὑποκειμενικὰ σημεῖα πολλῶν ὄντων παρέχοντα ἀτελεστέραν τινὰ γνῶσιν⁴. Βεβαίως γινώσκων ὁ θεὸς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν γινώσκει καὶ τὴν ἐνεργεῖαν, δι' ἧς σχηματίζονται τὰ καθόλου νοήματα, καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ νοήματα ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἰδέα ἀλλ' ἀπλῆ γνῶσις περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ⁵.

¹ Quodl. 3, qu. 2. In. sent. 1. dist. 2, qu. 1 καὶ 2.

² In. Sent. 1. dist. 35. qu. 5.

³ In. Sent. 1. dist. 35. qu. 5. «Ideae non sunt in Deo subjective et realiter sed tantum sunt in ipso objective, tamquam quaedam cognita ab ipso: quin ipsae ideae sunt ipsaemet res a Deo producibiles».

⁴ Ἐνθ. ἀνωτ. «Ideae sunt singularium, et non sunt species, quare ipsa singularia sola sunt extra producibilia, et nulla alia».

⁵ Ἐνθ. ἀνωτ.

Τὴν αὐτὴν σκεπτικὴν τάσιν ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ.

5. *Ψυχολογία*. Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄυλος καὶ νοερά οὐσία, νοητὸν εἶδος τοῦ σώματος, ὅτι εἶναι ἀφθαρτος καὶ ὑπάρχει ὅλη ἐν τῷ ὅλῳ σώματι καὶ ὅλη ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτοῦ, δὲν μαρτυρεῖται ἀρκούντως οὔτε ὑπὸ τοῦ νοῦ οὔτε ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας¹. Ὁ μὲν νοῦς ὀρμαῖται ἀπὸ λόγων ἀμφιβόλων ἢ δ' ἐμπειρία ἐμφαίνει μὲν τὰς ἐν ἡμῖν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας, τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν, ἀλλ' οὐδαμῶς δεικνύει ὅτι αὗται εἶναι ἐνεργεῖαι ἀύλου οὐσίας. Ἡ πίστις ὁμως βεβαιοῖ ὅτι ἡ ἐν ἡμῖν νοητικὴ καὶ βουλευτικὴ ἀρχὴ εἶναι ἄυλος οὐσία. Αὕτη δὲ ἔχει πρὸς τὸ σῶμα ὡς τὸ οὐσιῶδες εἶδος αὐτοῦ· διότι ἕκαστον σύνθετον ὄν διακρίνεται τῶν ἄλλων διὰ τοῦ ἑαυτοῦ εἶδους ὃ δ' ἀνθρώπος διακρίνεται ἀπὸ τῶν ζῴων διὰ τῆς λογικῆς ψυχῆς². Πλήν τῆς λογικῆς ψυχῆς ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἄλλο εἶδος, ὅπερ ἀνήκει τῷ σώματι ὡς τοιοῦτῳ καὶ εἶναι διάφορον τῆς εἰρημένης ψυχῆς· τοῦτο εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος (forma corporeitatis) διατηροῦν καὶ μετὰ θάνατον τὰ τῷ σώματι συμβεβηκότα³. Διάφορος δὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς καὶ τῆς forma corporeitatis εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ (anima sensitiva)⁴· διότι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος δὲν δύναται νὰ εἶναι συγχρόνως ἄυλον καὶ ἐνυλον, μὴ ἕκτατον καὶ ἕκτατον. Λοιπὸν ἡ μὲν αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι ἐνυλος καὶ ἕκτατὴ καὶ ἀχώριστος τοῦ σώματος, ἡ δὲ λογικὴ τοῦναντίον ἄυλος καὶ μὴ ἕκτατὴ καὶ χωριστὴ ἀπὸ τοῦ σώματος. Εἰρησθῶ δὲ ὅτι ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συχὴ ἀντίθεσις τῶν καθ' αἰσθησιν ἐπιθυμιῶν πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὴν βούλησιν τεκμηριοῖ διαφοροὺς ἀρχάς. Αἰσθητικὴ ἄρα καὶ λογικὴ ψυχὴ εἶναι ἀλλήλων διάφοροι⁵.

Αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις οὐδεμίαν πραγματικὴν ἢ τυπικὴν διαφορὰν ἔχουσιν οὔτε πρὸς ἀλλήλας οὔτε πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ

¹ Ποία τις ὑπάρχει τῆς ψυχῆς ἡ ἀρχή, διαμένει ἡμῖν ἄγνωστον. Quodl. 2. qu. 1.

² Quodl. 1. qu. 10. «Intelligendo per animam intellectivam formam immaterielem, incorruptibilem, quae tota est toto et tota in qualibet parte, non potest sciri evidenter per rationem vel experientiam, quod talis forma sit in nobis, nec quod talis anima sit forma corporis».

³ Αὐτ. 2. qu. 2.

⁴ In. Sent. 2. qu. 22. «In homine praeter animam intellectivam est ponere aliam formam, scilicet sensitivam».

⁵ Quodl. 2. qu. 10 καὶ 11. In. Sent. 2. qu. 22. αὐτ. 4. qu. 7.

ψυχή δὲν ἐνεργεῖ διὰ δυνάμεων διαφόρων ἑαυτῆς ἀλλ' ἀμέσως δι' ἑαυτῆς. Οὐδ' ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ὑπολάβωμεν διαφόρους δυνάμεις πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, ὅποτε δυνάμεθα ταύτας νὰ ἐρμηνεύσωμεν διὰ μόνης τῆς οὐσίας αὐτῆς¹. Ἡ ψυχή ποιεῖ διαφόρους ἐνεργείας, κατὰ δὲ τὴν διαφορὰν τῶν ἐνεργειῶν λαμβάνει διάφορα ὀνόματα· ταῦτα δὴ τὰ ὀνόματα εἶναι αἱ λεγόμεναι δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Αἱ δυνάμεις λοιπὸν τῆς ψυχῆς εἶναι κυρίως εἰπεῖν ψιλὰ ὀνόματα δηλωτικὰ διαφορῶν ἐνεργειῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ψυχῆς². Κατὰ ταῦτα ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις εἶναι ἀπλῶς διάφοροι ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς· κατὰ τὴν τάξιν δ' ὅμως ἡ βούλησις προέχει τῆς νοήσεως καὶ ἐνεργεῖ παρακολουθοῦσα τὴν λειτουργίαν αὐτῆς³. Εἰς τὴν βούλησιν ἀνήκει ἡ ἐλευθερία, ἥτις ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ νοῦ ἀλλὰ βεβαιοῦται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας⁴. Ὡσαύτως δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν βούλησιν οὐδὲν ἄλλο ἀγαθὸν παρὰ τὸν θεὸν θεραπεύει καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅτι τὸ ὑπέρτατον τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὸν εἶναι αὐτὸς ὁ θεός. Ἐπίσης δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ ἀνθρώπος δεῖται τινος ὑπὲρ φύσιν χάριτος, ἵνα τύχη παρὰ τοῦ θεοῦ τῆς αἰδίου μακαριότητος⁵.

Ἡ βουλησιοκρατικὴ τάσις τοῦ Ὀκκάμου διαφαίνεται καὶ ἐν τῇ Ἠθικῇ, ἐν ἣ χωρεῖ περαιτέρω τοῦ Δουνσίου Σκώτου. Οὗτος προσένεμεν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰς δύο τοῦλάχιστον πρώτας τοῦ δεκαλόγου ἐντολὰς ἀπόλυτον κύρος ἀνάγων αὐτὰς εἰς τὴν ἀναλλοίωτον οὐσίαν τοῦ θεοῦ. Ὁ δὲ Ὀκκάμος παράγει τὰς ἐντολὰς πάσας ἀνεξαίρετως ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ καὶ στηρίζει τὸν ἠθικὸν νόμον ὅλον ἐπὶ τῆς θείας βουλήσεως. Δὲν ὑπάρχει ἄρα φύσει ἀγαθὸν καὶ κακὸν κατ' ἑαυτὸ ἀλλ' εἶναι ἀγαθὸν καὶ κακὸν ὅ,τι ὁ θεὸς ὀρίζει ὡς τοιοῦτο· ἐνδέχεται νὰ ὀρίσῃ ὁ θεὸς ἄλλως τὸ τε ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν⁶. Διὸ οὐδεὶς ἐπιτρέπεται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀπολύτων ἠθικῶν κανόνων, ὅποτε δύνανται ἐκάστοτε νὰ ἀλλοιώνται ὑπὸ τῆς θείας βουλήσεως.

6. **Ἐπισκόπησις.** Ἀνασκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ φιλόσοφος διέτριψε μὲν περὶ τὴν λογικὴν συνδυάζων τὴν παιανὴν (ἀριστοτελικήν) Λογικὴν πρὸς τὴν κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ὑπὸ τοῦ

¹ Frustra fit per plura, quod fieri potest per pauciora.

² In Sent. 2. qu. 24.

³ In Sent. 1. dist. 1. qu. 2.

⁴ Quodl. 1. qu. 16.

⁵ In Sent. 1. dist. 1. qu. 4. dist. 17. qu. 1. Quodl. 1. qu. 1.

⁶ In Sent. 4. dist. 1. qu. 8.

Shyreswood καὶ τοῦ Λαμβέρτου καὶ μάλιστα Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ μορφωθεῖσαν περὶ ἐννοιῶν θεωρίαν· ἡσχολήθη δὲ μάλιστα περὶ τὴν γνωσιολογίαν καὶ ἀνεκαίνισεν ἰσχυρῶς τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν· ἀποφαινόμενος ὅτι τὰ καθόλου δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ κατ' ἑαυτὰς ὑπάρχουσαι οὐσίαι ἀλλ' ἐπιγεννήματα τοῦ νοῦ χρησιμεύοντα ὡς σημεῖα (signa) καὶ ὅροι (termini) τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων¹. Ἐκ τῆς σχέσεως τῶν καθόλου ὡς ἐννοιῶν πρὸς τὰ πράγματα προέρχεται δυσπιστία εἰς τὴν γνωστικὴν δύναμιν καὶ ἀμφιβολία², ἣν διαβλέπομεν ἐν τῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ φιλοσόφου³. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρασιωπηθῇ ἡ ἀξία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐποπτείας, τῆς παρατηρήσεως τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου. Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ Ὀκκάμος ἀνέπτυξε τὰς ὀνοματοκρατικὰς ἀρχὰς μετ' ἱκανῆς ἀκολουθίας καὶ συνεκρότησεν ἐνιαῖον σύστημα· διὸ ἔσχε πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ θερμοὺς θιασώτας⁴.

¹ Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πέτρου Αὐρέουλου τὴν ἔχουσαν ἀρκούντως χροιάν ὀνοματοκρατικὴν ἐγνώρισε μὲν ὁ Ὀκκάμος ἀλλὰ κατ' ἐπιπολὴν καὶ μόνον ὅτε εἶχεν ἤδη συμπληρώσει τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν ἑαυτοῦ ὑπομνημάτων, καθὰ αὐτὸς ὁμολογεῖ (In Sent. 1. dist. 27. qu. 3). Ὄθεν οὐχὶ ἄλλος ἀλλ' οὗτος χαρακτηρίζεται ὡς ἀνακαινιστὴς τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας καὶ καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τῶν ἔργων του (τῷ 1494 καὶ 1498) Nominalium princeps, Nominalium inceptor. Ὑπο τοῦ *Marianus* ὀνομάζεται (περὶ τὸ 1520) inceptor omnium Nominalium. Ἐν δὲ τῷ καταλόγῳ τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, ἐν τῷ ἀναγράφονται (τῷ 1473) καταπολεμούμενοι οἱ ὀνοματοκρατικοί, ὁ Ὀκκάμος φέρεται πρῶτος (*Bulaeus*, Hist. Univers. P. 5, 708). Ἀλλὰ καὶ ἂν μὴ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος, πάντως εἶναι ὁ κυριώτατος ἀνακαινιστὴς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίας.

² Ὁ Ὀκκάμος καὶ ὁ Πέτρος Αὐρέολος ἀνέλαβον τὴν καὶ κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα μὴ διακοπεῖσαν παράδοσιν τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας καὶ ἀνεξωγόνησαν αὐτήν. Ἡ τοιαύτη ἐνέργεια ἀπετέλει ἀντίδρασιν κατὰ τῆς συγχρόνου Θωμικῆς καὶ Σκωτικῆς πραγματοκρατίας.

³ Εἰς τὴν σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν, ἥτις μετεδόθη εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Ὀκκάμου, συνετέλεσε—καθὰ παρατηρεῖ προσφωῶς ὁ *C. Michalski*—καὶ ἡ μὴ διαλείπουσα ἐπίδρασις τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῶν Ἀράβων, ὧν ἡ φιλοσοφία ἐνεῖχε δαψιλῆ τῆς σκέψεως τὰ σπέρματα.

⁴ Παρὰ τὴν ἀμφιβολίαν ἀπαιτεῖ ὁ Ὀκκάμος ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς ζητήμασι τοῖς μὴ ἀπτομένοις τῆς θεολογίας ἐλευθερίαν διανοήσεως. Ὄθεν τὴν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου *Robéretus Kilwardby* γενομένην (τῷ 1277) ἐν Ὄξωνίᾳ καταδίκην γραμματικῶν καὶ λογικῶν καὶ φυσικῶν θεωριῶν ὀνομάζει «sententiam temerariam». (Dialogus 1, 2, 22).

⁵ Περὶ τοῦ Ὀκκάμου ἐπιθ. *B. Hauréau*, Hist. de la philos. scol. 2²

§ 3. Ἐπίδρασις τοῦ Ὀκκάμου.

α) Διάφοροι ὁπαδοί.

1. Ζῶντος ἔτι τοῦ Ὀκκάμου διεκρίνοντο δύο κύριαι τάσεις, ἡ μὲν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ, ἡ δὲ πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Θωμᾶ ἢ τοῦ Δουναίου Σκώτου. Οἱ μὲν ὁπαδοὶ τῆς τελευταίας ταύτης τάσεως ἐκαλοῦντο *πραγματικοκρατικοί* (reales) καὶ *παλαιοί* (antiqui) ὡς πορευόμενοι τὴν παλαιὰν ὁδὸν (viam antiquam)· οἱ δὲ θιασῶται ἐκείνης ὀνομάζοντο *ὀνοματοκρατικοί* (nominales¹ ἢ terministae ἢ conceptistae) καὶ *νέοι* (moderni) ὡς βαδίζοντες νέαν ὁδὸν (viam modernam). Τούτους ἐχώριζεν ἅπ' ἀλλήλων ἡ διάφορος ἐκδοχὴ τοῦ περὶ τῶν καθόλου ζητήματος καὶ ἐπομένως πολλῶν ὀντολογικῶν καὶ θεολογικῶν προβλημάτων².

2. Ἡ τοῦ Ὀκκάμου ἰσχυρὰ πρὸς τὰς ὑπεστώσας Σχολὰς καὶ τὰς κρατούσας θεωρίας ἀντίδρασις καὶ προσέτι ὁ σφοδρὸς κατὰ τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κύρους ἀγὼν προσεῖλκυσε ὑπὲρ τοῦ φιλοσόφου πάντας τοὺς μὴ στέργοντας τὴν τότε κατάστασιν καὶ τοὺς ἐφιεμένους καινονομιῶν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ βίου. Ἐκ τῶν ἀμέσων μαθητῶν ἐκείνου ἦτο ὁ Ἄγγλος φραγκισκανὸς Ἄδὰμ Wodham ἢ Godham (Goddam) († 1358), διδάξας ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ συγγράψας ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ³. Καὶ οὗτος

356—430.—Fr. Bruckmüller, Die Gotteslehr. W. v. Ockham, 1911.—L. Kugler, Der Begriff der Erkenntnis bei W. v. Ock., 1913.—E. Hochstetter, Studien zur Metaphysik und Erkenntnislehre W. v. Ock. Berlin, 1927.—O. Dittrich, Gesch. d. Ethik 7, 171 ἐξ.—K. Michalski, Les courants philosophiques à Oxford et à Paris pendant le XIV sc. Gracovie 1922—τοῦ αὐτοῦ Les sources du Criticisme et du scepticisme 1924, καὶ Le criticisme et le scepticisme dans la philos. du XIV sc. 1925.

¹ Τὰ ὀνόματα terminista καὶ conceptista εἶναι συνώνυμα τῷ nominalis ἢ σημαίνουν εἶδη τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας. Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐγγράφῳ τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων (Prantl. 4, 186) λέγεται «nominales seu terministae», παρὰ δὲ τῷ Πέτρῳ Nigri (Prantl. 4, 222) φέρεται «Opinio est nominalium vel terministarum».

² Ἡ διαφορὰ ἀνεφέρετο καὶ εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ μὲν συντηρητικοὶ προσέκειντο μᾶλλον εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν κείμενον οἱ δὲ νεωτεριστὰ ἦσαν σοφιστικοὶ καὶ σκοτεινοί.

³ Ἐπιθ. Hauréau, Hist. de la philos. scol. 2°, 449 ἐξ.

δὲν παρεδέχετο διάκρισιν μεταξὺ τῶν θείων κατηγορημάτων καὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ οὐδὲ διαφορὰν μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς¹. Ὡσαύτως μαθητῆς τοῦ ἀνακαινιστοῦ τῆς ὀνοματοκρατίας ἦτο ὁ Ἄγγλος Δομινικανὸς Ροβέρτος Holkot († 1349) συγγραφεὺς πολλῶν ἐξηγητικῶν ἔργων² καὶ ὑπομνηματιστῆς τῶν γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ³· συμφωνεῖ τῷ διδασκάλῳ καὶ ἐπαναναλαμβάνει πολλάκις τοὺς λόγους αὐτοῦ. Διακρίνει λογικὴν φυσικὴν (logica naturalis) καὶ λογικὴν τῆς πίστεως (logica fidei) παρατηρῶν ὅτι οἱ κανόνες ἐκείνης δὲν ἰσχύουσιν ἐπὶ πάντων οὐδ' ἔχουσι κύρος ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων τῆς πίστεως καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς θείας τριάδος⁴. Ὄθεν διακρίνει ἰσχυρῶς ἅπ' ἀλλήλων φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν καὶ ἐπανερχεται εἰς θεωρίαν, ἣν κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα ἀπέφηνε ὁ Πέτρος Damiani. Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἐξαίρει ἔτι ἐντονώτερον τοῦ διδασκάλου τὸ κράτος τῆς βουλήσεως καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ θεὸς κατὰ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ δύναμιν δύναται νὰ ἐμβάλῃ τῷ ἀνθρώπῳ μῖσος καὶ πρὸς τὸν δημιουργὸν⁵ καὶ ὅτι εἶναι αἷτιος τῆς ἁμαρτίας⁶.

3. Γρηγόριος ὁ ἐκ Rimini († 1358) ἀποστάς τοῦ θωμισμοῦ ἠσπάσατο τὰς θεωρίας τοῦ Ὀκκάμου· ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις καὶ συνέταξεν ὑπόμνημα εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ⁷ ἔτι δὲ πραγματείαν De usuris. Καὶ παρεδέχετο μὲν ὅτι εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ πνευματικὴ τῆς ψυχῆς φύσις ἀλλ' ἠρνεῖτο καὶ αὐτὸς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ ἐκ Mirecourt (de Mirecuria) παραπλησίως φιλοσοφῶν ἐκήρυττε θεωρίας, ὧν τινες κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Παρισίοις διδασκάλων τῆς θεολογίας⁸. Ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ ἀποφαίνεται ὅτι αἱ ἀκρόταται ἰδέαι δὲν

¹ In. sent. 1, dist. 6, qu. 1, καὶ dist. 17, qu. 5.

² Ἐκ τῶν ἐξηγητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων προέχουσιν αἱ Praelectiones in librum Sapientiae.

³ Προσέτι συνέγραψε De imputabilitate peccati, Determinationes quaestionum, De origine, Definitione et remedio peccatorum, Moralizationes historiarum, Philobiblion seu de amore librorum et institutione bibliothecarum, κ. ἄ.

⁴ Super. sent. 1, qu. 5.

⁵ Determ. qu. 2.

⁶ Super. sent. 1, qu. 1. «Sequitur necessario, quod Deus sit imediata causa peccati».

⁷ Hauréau, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 439 ἐξ.

⁸ Denifle, Chart. Univers. 2, 590. 610 ἐξ.

διαφέρουσι τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ διακρίνει τάξεις γνώσεως, πρώτην καὶ δευτέραν· εἰς ἐκείνην μὲν ἀνήκουσιν αἱ ἀναλυτικαὶ κρίσεις καὶ ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἔξω κόσμου εἰς ταύτην δὲ ἡ ἐμπειρία (experientia)¹, δι' ἧς μανθάνομεν τὰς ιδιότητες καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἐκτὸς ὄντων². Πολλῶ κριτικώτερος ἦτο Νικόλαος ὁ ἐξ Autrecourt (Ultricurria), ὅστις ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις καὶ ὕστερον κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀβινιῶνι ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου. Πολλὰ τῶν ἀποφράσεων αὐτοῦ κατεκρίθησαν καὶ ὁ συγγραφεὺς ὑπεχρεώθη νὰ καύσῃ τὰ ἴδια ἔργα, ἐνῶ ὁ πάπας εἶχεν ἤδη ἀπολύσει τοῦτον καὶ κηρύξει ἀνάξιον νὰ διδάσκῃ θεολογίαν³. Ὁ Νικόλαος⁴ συνομολογεῖ τῷ Ἀριστοτέλει ὅτι πρώτη καὶ κυριωτάτη βᾶσις πάσης βεβαιότητος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως⁵ καὶ προσθέτει δευτέραν τὴν ἐσωτερικὴν ἐμπειρίαν, ἥτοι τὴν συνειδήσιν⁶. Ἐν τῇ συνειδήσει ὅμως εἶναι, λέγει, δεδομένα μόνον αἱ ἐνεργεῖαι ἡμῶν, ἐξ ὧν δὲν δικαιούμεθα νὰ συναγάγωμεν τὴν ὑπαρξιν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ προσέτι τὴν ὑπαρξιν ἐξωτερικοῦ κόσμου⁷. Ὅπερ δὲ πολλῆς προσοχῆς ἄξιον εἶναι ὅτι διημφεσθήτησε κατὰ τρόπον σκεπτικὸν τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Διατείνεται δηλαδὴ ὅτι ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ ὅτι ὑπάρχει τι δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως νὰ συναγάγωμεν τὴν ὑπαρξιν ἐτέρου πράγματος⁸. Ἐκ τῆς προσεγγίσεως φερ' εἰπεῖν τοῦ πυρὸς εἰς

¹ Ὁ δεύτερος τῆς γνώσεως τρόπος δὲν παρέχει, λέγει, τελείαν βεβαιότητα, διότι ἐνδέχεται ὁ θεὸς ἢ ἄλλη αἰτία νὰ ἀπατᾷ ἡμᾶς καὶ ἐμποιῇ ψευδῆ τοῦ ἔξω κόσμου εἰκόνα.

² Ἐπιθ. C. Michalski, Les courants 78 ἔξ.

³ Περὶ τῆς καταδίκης τοῦ Νικολάου παρατηρεῖ ὁ Πέτρος d'Ailly «multa fuerunt condemnata contra eum causa individuae, quae tamen postea in scholis publice sunt professa». (Prantl. 4, 112).

⁴ Ἐγραψε πλὴν ἄλλων ἐννέα ἐπιστολάς πρὸς τὸν Φραγκισκανὸν Βερνάνδον τὸν ἐξ Arezzo καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τινὰ Αἰγίδιον (J. Lappe, Beitrage 6, 1 ἔξ)· κυριώτατον δ' αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ A. Birkenmajer ἀνευρεθὲν ἐν Ὁξωνίᾳ «Exigit ordo executionis».

⁵ Ὅπως ὕστερον ὁ Descartes ἐπεχείρησεν ὁ Νικόλαος νὰ ἐλέγξῃ καὶ βασανίσῃ πᾶσαν γνῶσιν παραβάλλον πρὸς τινὰ ἀναμφίλεκτον ἀρχήν. Τοιαύτην δ' εὕρισκει τὴν τῆς ἀντιφάσεως, οἷαν ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης. Lappe 35*, 18 ἔξ.

⁶ Lappe 35*, 17 ἔξ. 6*, 32 ἔξ.

⁷ Αὐτ. 34*, 7—9. 41*, 16—18.

⁸ Αὐτ. 31*, 13 ἔξ. «Exeo quod aliqua res est cognita esse, non potest evidentiter evidentia reducta in primum principium vel in certitudinem primi principii inferri, quod alia res sit».

στύπην καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως κωλύματος δὲν δύναμαι ἐναργῶς νὰ συμπεράνω ὅτι ἡ στύπη θὰ κατῆ¹. Ἀκολουθῶς δ' ἀποφαίνεται ὅτι οὐχὶ τὴν αἰτιώδη συνάφειαν ἀλλὰ μόνον τὴν ἐν χρόνῳ διαδοχὴν τῶν φαινομένων μετὰ πιθανότητος γινώσκομεν². Οὐχ ἤττον ἀπορρίπτει τὴν μεταφυσικὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας³ καὶ θεωρεῖ ὡς οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἄθροισμα τῶν συμβεβηκότων ἢ φαινομένων⁴. Διὸ καὶ εὐλόγως ἐπωνομάσθη Hume τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὁ πρῶτος ἐν τῇ Δύσει κριτικὸς τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς οὐσίας⁵. Οὕτω καταλείπων ὁ φιλόσοφος τὴν ὀρθολογικὴν τρέπεται εἰς τὴν ἐμπειρικὴν θεωρίαν, ἐρμηνεύει δὲ τὸν κόσμον ὡς συνεστῶτα ἐξ αἰτίων ἀτόμων ἐνομένων καὶ χωριζομένων⁶. Ἐν μὲν τῇ θεολογίᾳ φαίνεται ὅτι ἐγκρίνει τὴν γνώμην τοῦ Θωμᾶ Bradwardine, καθ' ἣν ὁ θεὸς εἶναι τῶν πάντων αἴτιος, ἐν δὲ τῇ ψυχολογίᾳ διακρίνει νόησιν καὶ αἴσθησιν⁷.

4. Πρὸς τοὺς δύο τελευταίους ἀνδρας συγγενεῖς κατὰ τὴν διάνοησιν καὶ μάλιστα τὴν ἀρνησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας εἶναι οἱ Φραγκισκανοὶ Ἰωάννης de Ripa ἢ de Marchia καὶ ὁ Brinkel, συγγραφεῖς ὑπομνημάτων⁸. Ἐκ τούτων ὁ δεύτερος ὑπέταττε τὴν ἀνθρωπίνην εἰς

¹ Αὐτ. 32*, 16 ἔξ.

² Αὐτ. 13*, 10 ἔξ. 40*, 16 ἔξ.

³ Ἡ οὐσία ὡς διάφορος τῶν αἰσθητῶν καὶ ἐμπειρικῶν πραγμάτων εἶναι ἀδιάγνωστος. Οὕτε ἀμέσως δι' ἐνοράσεως δύναται νὰ γνωσθῆ (εἰ δὲ μή, θὰ εἶχον καὶ οἱ ἀπαιδεῦτοι γνῶσιν αὐτῆς) οὔτε ἐμμέσως διὰ συλλογισμοῦ, διότι ἐκ τῆς ὑπάρξεως ὄντος τινὸς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συναγάγωμεν τὴν ὑπαρξιν ἐτέρου. Ἐνθ. ἀνωτ. 12*, 20—29.

⁴ Τὰ ὄντα γινώσκομεν μόνον ὡς φαινόμενα (αὐτ. 13*, 13—15. 33*, 35)· ἐναργῶς δὲ γινώσκομεν τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰς ἰδίας ἡμῶν ἐνεργείας (αὐτ. 6*, 15).

⁵ Τὴν ἐξαιρέτον τοῦ Νικολάου τούτου θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γνωσιολογίας εἰδείξε πρῶτος ὁ Baumker (Arch. für Gesch. der Philos. 10, 252 ἔξ).

⁶ Αὐτ. 38*, 1 ἔξ. 39*, 13. Ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων, τὰ άτομα, (corpora atomalia) εἶναι αἰθια, ἔπεται ὅτι καὶ τὰ ὄντα αὐτὰ εἶναι αἰθια (39*, 18). Τὸν κόσμον μετὰ πάντων αὐτοῦ τῶν μερῶν ἐκλαμβάνει ὁ φιλόσοφος ὡς τελειότατον. Αὐτ. 38*, 18—20. «Universum est perfectissimum secundum se et secundum omnes partes suas. et quod nulla imperfectio potest esse in toto nec in partibus».

⁷ Αὐτ. 32*, 21. 38*, 32.

⁸ Ἐκείνου μὲν τὸ ὑπόμνημα περιωσθὲν ἐν χειρογράφῳ δὲν διηρουνήθη εἰσέτι, τούτου δὲ δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε ἀλλ' ἀπλῶς εἶναι γνωστὸν ἐκ παραπομπῶν ἄλλων. (Fr. Ehrle, Peter von Gandia 2, 77 ἔξ. C. Michalski, Le criticisme 39—40).

τὴν θείαν βούλησιν καὶ ἐδόξαζεν ὅτι ἐκ τοῦ πεπερασμένου κόσμου ἀδυνατοῦμεν νὰ συμπεράνωμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ τελείου θεοῦ.

β') Ὀκκαμικοί φυσικοί

1. Ἡ τοῦ Ὀκκάμου φιλοσοφία καίπερ τυχοῦσα ἐν Παρισίοις ἰσχυρᾶς ἀντιδράσεως καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ πάπα¹ ἐθεραπεύθη ὑπὸ πολλῶν, οἵτινες πλὴν τῆς λογικῆς ἠσχολήθησαν μετ' ἐξαιρέτου διαφέροντος περὶ τὰ φυσικὰ ζητήματα καὶ ἀπέβησαν οἱ πρόδρομοι τῆς νεωτέρας μηχανικῆς καὶ οὐρανοῦ φυσικῆς. Ἐν τούτοις προέχει ὁ Ἰωάννης Βουριδανός. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ τοσοῦτο μόνον γινώσκουμεν, ὅτι ἐγεννήθη ἐν Βέθινη τῆς κομητείας Artois περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος καὶ ὅτι ἐγένετο σπουδαιότατος ὁπαδὸς τοῦ Ὀκκάμου καὶ ὑστερον περιώνυμος καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων². ἠσχολήθη δὲ οὐχὶ περὶ τὰ θεολογικὰ ἀλλὰ περὶ τὰ λογικὰ καὶ τὰ μεταφυσικὰ, τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ φυσικὰ προβλήματα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ³. Εἰς τὸν Βουριδανὸν προσνέμεται συνήθως ἡ λεγομένη «γέφυρα τῶν ὄνων» (pons asinorum), τουτέστιν ἡ διατύπωσις κανόνων πρὸς εὐρεσιν τοῦ μέσου ὄρου, οἰοεὶ τῆς γέφυρας τῆς μεταξὺ τῶν ἄκρων ὄρων⁴. Ἄλλ' ἡ σπουδὴ

¹ Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ 22^{ος} παρεπονείτο (τῷ 1317) εἰς τὸ πανεπιστήμιον ὅτι πολλοὶ θεολόγοι ἀσχολοῦνται περὶ τὰς «φιλοσοφικὰς λεπτολογίας», ὡς ἀπεκάλει τὴν ὀκκαμικὴν φιλοσοφίαν. (Chart. 2, 200). Καὶ προσέβη μὲν ἡ Σχολὴ τῶν ἐλευθερίων μαθημάτων εἰς ἀπαγόρευσιν τῆς προκειμένης φιλοσοφίας ἀλλ' ἡ ἀπαγόρευσις ἦτο τυπικὴ.

² Τὸ ὅτι ὁ Βουριδανὸς ἐξεδιώχθη τῶν Παρισίων καὶ ἔδρασεν ἐν Βιέννῃ (ὡς ἐδέχετο ὁ Hauréau, Hist. de la Philos. scol. 2, 453), ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Denifle (Chart. Univ. Paris 2, 646) καὶ τοῦ P. Duhem (Le système du monde 4, 127).

³ Ἔργα τοῦ Βουριδανοῦ εἶναι τὰ ἐξῆς: Summulae ἢ Conbendium logicae (μετὰ ὑπομνήματος τοῦ Ἰωάννου Dorg, ἔκδ. 14—87, 1504 καὶ τέλος ἐν Λονδίῳ 1740) Quaestiones super octo physicorum libros (ἔκδ. 1509, 1516) Quaestiones in libros de anima (ἔκδ. 1516) Quaestiones et decisiones physiques insignium virorum (ἔκδ. 1516, 1568) in Metaphys. Arist. Quaestiones (ἔκδ. 1518) Quaestiones super decem libros ethicorum Arist. ad Nicom. (ἔκδ. 1489 κ. ἄ.) Quaestiones in libros politicorum Arist. (ἔκδ. 1500, 1640). Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἐπιθ. C. Michalski, Les courants 82.

⁴ Ἐπειδὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (Ἀναλυτ. ὕστ. 1, 34) ἐν τῇ ταχείᾳ εὐρέ-

ῶμος αὕτη φαίνεται ὅτι εἶναι ἄλλοτρία τοῦ φιλοσόφου¹. Οὗτος ὁμολόγως ταῖς ὀνοματοκρατικαῖς ἀρχαῖς ἀρνείται τὴν ἀπ' ἀλλήλων τε καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς διαφορὰν πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ δὴ καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως. Ἡ ἐλευθερία ἄρα δὲν εἶναι ἰδιότης ἰδίας τινὸς δυνάμεως τῆς ψυχῆς ἀλλ' ἐνυπάρχει ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς². ἀνήκει τῇ ψυχῇ, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι καὶ βούλησις καὶ νόησις. Ἡ βούλησις ἤρηται, λέγει, ἐκ τῆς νοήσεως καὶ ἐνεργεῖ κατ' αὐτήν. Ἐὰν ὁ νοῦς κρίνη μετὰ πάσης ἀσφαλείας ὅτι εἶναι τι κατὰ πάντα λόγον ἀγαθὸν καὶ οὐδαμῶς κακόν, ἡ βούλησις θὰ τείνη κατ' ἀνάγκην πρὸς αὐτό. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἐκ δύο ἀγαθῶν, ὧν τὸ ἕτερον εἶναι κατὰ τὴν διάγνωσιν τοῦ νοῦ μείζον καὶ τὸ ἄλλο ἕλαττον, θὰ ἐκλέξῃ ἡ βούλησις ἐπὶ ὁμοίων περιστάσεων κατ' ἀνάγκην τὸ μείζον ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ ὁ νοῦς ἀποφαίη δύο ἀγαθὰ ὡς ὅλως ὅμοια, ἡ βούλησις θὰ μείνη παραπλήσιως τῷ νῷ ἀδιόριστος καὶ δὲν θὰ προέλθῃ εἰς ἐκλογὴν³. Ὡστε ὑπὲρ τὴν βούλησιν⁴ εἶναι ἡ νόησις καὶ κατ' ἀκο-

σει τοῦ μέσου ὄρου ἐγκρατεῖα ἢ ἀγχίνοια, ὠνόμασαν τὴν μέθοδον ἐκείνην τὴν μέλλουσαν νὰ ὠφελήσῃ καὶ τοὺς ἀμβλυτέρους «γέφυραν τῶν ὄνων». Ὁ Sancerusius (ἐν Dialectica ad ment. Scoti, 1677) παρατηρεῖ «Dicitur que pons, quod sicut ponte ripae fluminis, sic medio extrema per negationem intercisa uniantur» Prantl. 4, 34.

¹ Ἐν τῇ Summa τοῦ Βουριδανοῦ δὲν εὐρίσκειται τοιαύτη διδασκαλία οὐδ' ἐν τῷ κεφαλαίῳ «De arte inveniendi medium», ὅπερ ἄλλως κατὰ τὸν Prantl. (4, 34) δὲν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Βουριδανοῦ ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ἐκδότου αὐτοῦ Ἰωάννου Dorg τοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 14^{ου} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐν Παρισίοις διδάσκοντος. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος «γέφυρα τῶν ὄνων» ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ σκοτικῷ Πέτρῳ Ταρταρέτῳ (Petrus Tartaretus).

² In Polit. Arist. 7. qu. 6 καὶ 10. qu. 1. In Eth. 10. qu. 1 καὶ 3.

³ In Eth. 7. qu. 8. αὐτ. 3, qu. 1 καὶ 4. Εἰρήσθω ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα τοῦ πολυθρῦλῆτος «ἔνου τοῦ Βουριδανοῦ», ὅστις ὑπὸ πείνης κατατρυχόμενος καὶ μεταξὺ δύο δεμάτων χόρτου κατὰ τε ποῖον καὶ ποσὸν ὁμοίων εὐρισκόμενος ἵσταται ἀκίνητος καὶ ἀποθνήσκει ἐκ τῆς πείνης. Τοιοῦτο παράδειγμα οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βουριδανοῦ μνημονεύεται ἀλλ' ἐπενοήθη πάντως ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων πρὸς κατάδειξιν τῶν ἀτόπων, εἰς ἃ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἦγε. Σημειῶδες δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ προκειμένον παράδειγμα κατάγεται ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους (περὶ οὐρ. 2, 13. 295 β 32) καὶ μόνον ὁ «ἔνος» προσετέθη ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν.

⁴ Ὁ πρὸς τὸ μείζον ἀγαθόν κανονισμὸς τῆς βουλήσεως δὲν συνάδει τῇ ἐξαιρομένη ἐλευθερίᾳ αὐτῆς ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀντίφασιν, ἧς ἐπιτηδεύει ὁ Βουριδανὸς κατὰ ποικίλους τρόπους τὴν ἄρσιν. Αὐτ. 3. qu. 4.

λουθίαν ἢ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ μᾶλλον διὰ τῆς βουλήσεως ἢ διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γνώσεως¹. Μείζονα δὲ σπουδαιότητα ἔχει κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας τὸ ἔργον τοῦ Βουριδανοῦ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς φυσικῆς. Διότι καταλιπὼν τὴν ἀριστοτελικὴν φυσικὴν καὶ ἀστρονομίαν ἠσπάσατο τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου κατὰ πρῶτον προενεχθεῖσαν καὶ ὑπ' ἄλλων ὕστερον ἐγκριθεῖσαν ὑπόθεσιν τῆς δυνάμεως² καὶ ἐφήρμοσεν αὐτὴν εἰς τὰς κινήσεις οὐ μόνον τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου ὅλου. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν λοιπὸν ταύτην τὰ οὐράνια σώματα δὲν κινεῦνται ὑπὸ νῶν οὐδ' ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ διατηροῦσι τὴν ἀρχῆθεν ὑπὸ τοῦ κινήσαντος θεοῦ ἐμποιθηθεῖσαν δύναμιν, ἥτις διὰ τὴν ἔλλειψιν πάσης ἀντιστάσεως οὔτε ἀφανίζεται οὔτε ἐλαττοῦται³. Διὰ τῆς περὶ δυνάμεως ὑποθέσεως ὁ Βουριδανὸς καὶ οἱ ὄπαδοί αὐτοῦ προωδοποίησαν τὴν νεωτέραν φυσικὴν καὶ ἀστρονομίαν καὶ ἐγένοντο ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις πρόδρομοι τοῦ Κοπερνίκου καὶ τοῦ Γαλιλαίου⁴. Ἄλλ' εἰ καὶ ἦτο μαθητὴς τοῦ Ὀκκάμου, ἀποκρούει τὴν σκεπτικὴν τάσιν αὐτοῦ⁵ οὐδ' ἐγκρίνει τὴν δοξασίαν τῶν νεωτεριστῶν, οἵτινες δὲν ἤθελον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ αἴτιον καὶ ἐπομένως ἐθεώρουν τὴν περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀπόδειξιν μόνον ὡς πιθανήν⁶.

2. Ὁ Νικόλαος Ὁρέσμιος (ἐξ Oresme, τῆς ἐπαρχίας Bayeux) ἐσπούδασε θεολογίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1348 καὶ κατέστη τῷ 1377 ἐπίσκοπος τοῦ Lisieux, ἔνθα ἐτελεύτησε τῷ 1382· ὑπῆρξε λόγιος καὶ γό-

¹ In Polit. 7. qu. 5 «Intellectus ut intellectus est potentia nobilior in anima quam voluntas». Αὐτ. 10. qu. 5.

² Ἐν τῷ ὑπομνήματι εἰς τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους (8, qu. 12) ποιεῖται ὁ Βουριδανὸς λόγον περὶ τῆς ὑποθέσεως, καθ' ἣν ὁ κινῶν ἐμβάλλει τῷ κινουμένῳ δυνάμιν τινα (impetum) ποιοῦσαν αὐτὸ νὰ κινήται κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς κινήσεως δοθεῖσαν φοράν. Ἡ δύναμις ἐκείνη καθισταμένη ἀεὶ ἀσθενεστερά ἀφανίζεται, ὅταν ἡ βαρύτες ἐπικρατήσῃ αὐτῆς. (P. Duhem, ἔνθ. ἀνωτ. 3, 40).

³ P. Duhem, αὐτ. 52.

⁴ Ἡ φυσικὴ τοῦ Βουριδανοῦ θεωρία ἐδέσποσεν ἐπὶ δύο αἰῶνας τῆς ὀνομαστικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων καὶ διὰ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Σάξωνος ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Λεονάρδον da Vinci· μετελαμπαδεύθη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἰς τοὺς Ἰταλοὺς φυσικοὺς καὶ τὸν Ἰσπανὸν δομινικανὸν Δομίνικον Soto, μέγας οὐ ἀνεφάνησαν ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Κοπέρνικος.

⁵ C. Michalski, Les courants philosophiques 76 ἐξ. 82 ἐξ.

⁶ Michalski, 83.—Ἀκριβῆ βιβλιογραφίαν ὄρα παρὰ Überweg—Geyer¹¹ 783 ἐξ.

νιμος συγγραφεὺς¹ θεραπεύσας εὐδοκίμως τὴν τε πολιτικὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἠκολούθει καὶ οὗτος τῷ Βουριδανῷ ἐν τῇ περὶ κινήσεως θεωρίᾳ καὶ ἐνέκρινεν ἀντὶ τῶν κινουμένων νῶν τὴν μηχανικὴν τοῦ οὐρανοῦ λειτουργίαν· ἀποκρούων τὴν παλαιὰν συνηγόρει ὑπὲρ τῆς νέας ἐκδοχῆς, καθ' ἣν ὁ μὲν οὐρανὸς ἤρμεϊ ἢ δὲ γῆ καθ' ἡμέραν κινεῖται². Καὶ οὐ μόνον τὸ ἔργον τοῦ Κοπερνίκου προωδοποίησεν ἀλλὰ καὶ τοῦ Καρτεσιῦ καὶ τοῦ Γαλιλαίου ἐγένετο πρόδρομος· διότι ἐπενόησε τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν καὶ διετύπωσε τὸν συνήθως τῷ Γαλιλαίῳ προσνεμόμενον νόμον τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων³.

3. Ὁ Ἀλβέρτος ὁ Σάξων (de Saxonia), ὁ πλὴν ἄλλων προσωνυμιῶν⁴ καὶ Ἀλβέρτος ὁ μικρὸς ἐπονομαζόμενος ἐσπούδασε καὶ κατόπιν ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις. Τῷ 1351 κατέστη magister artium καὶ τῷ 1353 ἀνεδείχθη πρύτανις τοῦ πανεπιστημίου, ἔνθα πολλὰ τῆς δράσεως αὐτοῦ κατέλιπε τεκμήρια. Τῷ 1365 ὑπῆρξε πρύτανις τοῦ ἰδρυθέντος τῷ ἔτει ἐκείνῳ πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ τῷ 1366

¹ Ὁ Νικόλαος κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ 5ου μετέφρασεν εἰς τὴν γαλλικὴν τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα. Ἐκ τῶν παντοίων ἔργων τοῦ φιλοσόφου, ὧν ἄλλα ἐγράφησαν ἐν λατινικῇ καὶ ἄλλα ἐν γαλλικῇ γλώσσῃ, εἶναι ἄξια ἰδίας μνείας τὰ ἐξῆς: De mutatione monetarum ἢ De l'origin, nature et mutation des monnaies, Traité de la Sphère, De difformitate qualitatum (πολλὰ χωρία καὶ ἀποσπάσματα αὐτῶν παρέχει ὁ Duhem ἐν τῷ ἔργῳ Études sur Léonard de Vinci. Περὶ τῶν ἐκδόσεων ἰδὲ Überweg—Geyer¹¹, 595 ἐξ. Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἐπιθι F. Meunier, Essais sur la vie et les ouvrages de Nic. Oresme, 1857. — P. Duhem, Études κλπ. 346 ἐξ. — A. Birkenmajer, Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie, 1918.

² Βεβαίως ἢ περὶ κινήσεως τῆς γῆς θεωρία ὑπεστηρίζετο ἀρχομένου τοῦ 14ου αἰῶνος ἀλλ' ὁ Νικόλαος Ὁρέσμιος ἀνέπτυξεν αὐτὴν εὐρύτερον καὶ προσήγαγε σαφῆ καὶ ἀκριβῆ ἐπιχειρήματα, ὡς δὲν ἠδυνήθη νὰ ποιήσῃ οὐδ' αὐτὸς ὁ Κοπέρνικος. Duhem Études 3, 351.

³ Duhem, αὐτ. 375 ἐξ. 388 ἐξ. 396.—τοῦ αὐτοῦ Le système du monde 4, 157 ἐξ.—τὴν βιβλιογραφίαν ἐπιθι παρὰ Überweg—Geyer¹¹, 784. Ἐπιθι καὶ H. Dingler, Über die Stellung v. N. Oresme in der Gesch. der Wissenschaft, 1931.

⁴ Λέγεται καὶ Ἀλβέρτος ἐκ Helmstedt, Ἀλβέρτος ἐκ Ricmestorp, Albertutius. Ὁ Duhem (Études 1, 327 ἐξ.) προήνεγκε τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἀλβέρτος ὁ Σάξων εἶναι ἄλλος τις διάφορος τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ ἐκ Ricmestorp, πρυτάνεως τῆς Βιέννης καὶ ἐπισκόπου τῆς Halberstadt. Ἄλλ' ἢ γνώμη αὕτη δὲν ἔτυχεν ἐγκρίσεως (A, Dyroff, M. Baumgartner, G. Heidingsfelder).

ἐγένετο ἐπίσκοπος Halberstadt, ἐν ᾗ θέσει ἀπέθανε τῷ 1390. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι παντοῖα, λογικά τε¹ καὶ φυσικά² καὶ μαθηματικά³ καὶ ἠθικά⁴ καὶ οἰκονομικά⁵ διακρινόμενα κατὰ τὴν σαφήνειαν. Ἐν μὲν τῇ λογικῇ ἀκολουθεῖ τῷ Ὀκκάμῳ ἐν δὲ τῇ φυσικῇ ἐγκρίνει μετὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Βουριδανοῦ τὴν θεωρίαν τῆς φορᾶς καὶ δυνάμεως (impetus). Ἐφαρμόζων καὶ οὗτος τὴν προκειμένην θεωρίαν εἰς τὰς τοῦ κόσμου κινήσεις γνωματεύει ὅτι τὰ οὐράνια σώματα δὲν κινούνται ὑπὸ ἰδίων νῶν ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀρχῆθεν ἐμποιηθείσης ἐκάστῳ αὐτῶν δυνάμεως, ἣτις διαμένει σταθερὰ καὶ ἀδιατάρακτος⁶. Ἐκφέρει δὲ πρωτοτύπους θεωρίας περὶ ἄλλων τε καὶ περὶ τοῦ κέντρου τοῦ κόσμου ὡς κέντρον τοῦ βάρους καὶ τῆς φυσικῆς θέσεως τῆς γῆς⁷, περὶ τοῦ ἀπολύτου μεγέθους καὶ τῆς ἀπολύτου μικρότητος, περὶ τόπου καὶ χρόνου κ.τ.τ.⁸ Τὴν γῆν θέτει ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κόσμου ἀλλὰ διστάζει νὰ παραδεχθῇ⁹ τὴν κίνησιν αὐτῆς¹⁰.

4. Συνάδελφος τοῦ Ἀλβέρτου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων,

¹ Ὁ Ἀλβέρτος συνέγραψε Quaestiones super artem veterem (ἐκδ. 1496), Logica (ἐκδ. 1522), Sophismata (ἐκδ. 1489), De paralogismis seu fallaciis.

² Πλὴν τῶν ὑπομνημάτων εἰς διάφορα φυσικά συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους συνέγραψε πραγματείαν ἐπιγραφομένην De proportionibus, ἧς πολὺ ἀκόμη ἐκδοθείσης ἐπιτομὴν ἐποίησεν ὁ Ἰσίδωρος Isolani.

³ Μαθηματικά εἶναι αἱ Demonstrationes de quadratura circuli καὶ ἡ Quaestio de proportione diametri quadrati ad costam ejusdem, ἣν ὁμοίως ὁ Duhem (1, 341 ἐξ.) θεωρεῖ νόθον.

⁴ ἠθικά ζητήματα ἀνέπτυξεν ἐν τῷ ἀνεκδότῳ ἔργῳ Expositio decem librorum Ethicorum Aristotelis.

⁵ Περὶ τῶν οἰκονομικῶν παρεσκεύασεν ἀναγνώσματα, ἅτινα περισφάζονται ἐν χειρογράφοις.

⁶ Duhem ἐνθ. ἀνωτ. 2, 184. 199.

⁷ Αὐτ. 1, 13.

⁸ Αὐτ. 2, 15. 26. 43 ἐξ.

⁹ Μνημονεύει γνώμην διδασκάλου του περὶ κινήσεως τῆς γῆς ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι «nullo modo per motum terrae et quietem caeli possemus salvare oppositiones et conjunctiones planetarum nec eclipses solis et lunae». P. Duhem ἐν Archiv. Franc. Hist. 1913, 24.

¹⁰ Περὶ τοῦ Ἀλβέρτου ἐπιθ. πλὴν τοῦ ἀξιολόγου ἔργου τοῦ Duhem καὶ A. Dyroff, Über Albertus von Sachsen (Festgabe für Cl. Baumker 330—334). — G. Heidingsfelder, Albert v. Sachsen (Beiträge 22, 3—4).

ἦτο ὁ φυσικὸς Θέμων ὁ Ἰουδαῖος (Themo), συγγραφεὺς ὑπομνήμα-
τος εἰς τὰ Μετεωρολογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους¹.

γ') Ὀκκαμικοὶ διαφόρων χωρῶν.

1. Ἡ θεωρία τοῦ Ὀκκάμου ἐπιμελῶς ἐθεραπεύθη καὶ εὐρύτερον ἀνεπτύχθη οὐ μόνον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις. Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ δὴ ἐν Ὁξωνίᾳ ἐσπουδάζετο ἡ Λογικὴ καὶ ἠρουνῶντο τὰ φυσικὰ προβλήματα². Οὕτως ὁ Ριχάρδος Swineshead ἔγραψε πλὴν ἄλλων De motu caeli et similibus ἢ De primo motore, ἐνθα περιείχοντο φυσικαὶ θεωρίαι τοῦ Βουριδανοῦ. Ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὸν 15^{ον} καὶ 16^{ον} αἰῶνα ἐπωνομάζετο Calculator καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς συντάκτης τοῦ εὐρέως διαδεδομένου Liber calculationum³. Ἐπιφανῆς λογικὸς τῆς Ὁξωνίας κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἦτο ὁ Γουλιέλμος Heytesbury († 1380), οὗ ἔχομεν ἄλλα τε ἔργα καὶ τὰ ἐπιγραφόμενα Regulae solvendi sophismata, De veritate et falsitate propositionis καὶ Sophismata. Περὶ τὸ ἔτος 1370 ἔγραψαν καὶ οἱ λογικοὶ Ροδόλφος Strodis καὶ Ριχάρδος Feribrigus ὑπ' ἐκείνου μὲν συνετάχθησαν αἱ Consequentiae καὶ Obligationes ὑπὸ τούτου δὲ αἱ Consequentiae⁴.

2. Ἐν Γαλλίᾳ ἔτυχεν ἡ Ὀκκαμικὴ θεωρία εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἔσχε πολλοὺς ὀπαδοὺς, ὧν πρῶτος μνημονευτέος Πέτρος ὁ ἐκ Χάνδακος (Κρήτης), ὁ ὕστερον πάπας Πίζης Ἀλέξανδρος ὁ 5^{ος}. Οὗτος ἐν Ὁξωνίᾳ παιδευθεὶς ἐγένετο τῷ 1381 ἐν Παρισίοις καθηγητὴς τῆς θεολογίας καὶ τῷ 1386 ἀνυψωθεὶς εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἀπέστη τῆς ἐπιστήμης. Ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ ἐμφαίνεται κλίσις εἰς τὸν

¹ Περὶ τοῦ Θέμωνος ἰδὲ Bulaeus, Historia Univers. Paris. 4, 991. — H. Denifle, Chart. Univ. Paris. 1. — P. Duhem, Études κλπ. 1, 159 ἐξ. 2, 367.

² Οἱ ἐν Ὁξωνίᾳ ὑφίσταντο μὲν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐν Παρισίοις Ὀκκαμικῶν ἀλλ' ἠρνοῦντο τὰς ὑπ' αὐτῶν γενομένας ἐν τῇ μαθηματικῇ καὶ φυσικῇ προόδους. Ἐκείνοι ἠσχολοῦντο καθ' ὑπερβολὴν περὶ ἄγονον διαλεκτικὴν, ἣτις μετεδόθη ὕστερον καὶ εἰς Παρισίους καὶ παρηγάκωσε τὴν τέως κρατοῦσαν δόκιμον παράδοσιν. P. Duhem, Études 3, 451.

³ Ἡ πραγματεία φυσικὰ ζητήματα ἐν σοφιστικῇ μορφῇ πραγματευομένη ἐκφαίνει ἐπίδρασιν Νικολάου τοῦ Ὁρσεμίου. (Duhem 419).

⁴ Ὑπομνηματιστὴς ἀμφοτέρων ἐγένετο Cajetan ὁ ἐκ Τιένης (C. Prantl. 4, 45 ἐξ. 56 ἐξ.).

δικαμισμὸν καὶ ἐξάρτησις ἐκ τοῦ Ἰωάννου de Ripa (de Marchia)¹. Ἄλλὰ σπουδαιότεροι ἐγένοντο ἀρχομένου τοῦ 15^{ου} αἰῶνος δύο ἄνδρες κοσμήσαντες τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, Πέτρος ὁ Ἀλλιακηνὸς καὶ Ἰωάννης Γέρσων.

3. Πέτρος ὁ Ἀλλιακηνὸς (De Alliasco, Ailly τῆς βορειοδυτικῆς Γαλλίας), ὁ Aquila Franciae ἐπονομαζόμενος, ἐγεννήθη ἐν Κομπιένῃ τῷ 1350, ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις καὶ ἀνῆλθε διὰ τῆς πολυμαθείας εἰς ὑψηλὰ ἀξιώματα· ἐγένετο γενικὸς γραμματεὺς τοῦ πανεπιστημίου, ὕστερον ἐπίσκοπος καὶ τέλος καρδινάλιος². Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1420 πρεσβυτῆς τοῦ πάπα ἐν Ἀβινιῶνι καταλιπὼν πολλὰ καὶ ποικίλα συγγράμματα, φιλοσοφικά³, φυσικὰ καὶ ἀστρονομικά⁴, γεωγραφικά⁵, ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά⁶, μυστικά καὶ ἀσκητικά⁷. Ὁ Πέτρος ἀποδέχεται τὰς θεωρίας τοῦ Ὀκκάμου καὶ προθυμεῖται νὰ διασαφήσῃ καὶ ἐμπεδώσῃ αὐτὰς διὰ νέων λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Παραπλησίως ἐκείνῳ ἐλέγχει τὰς τότε συνήθεις περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις⁸ καὶ δεικνύει ὅτι αὐταὶ οὐδεμίαν ἔχουσι ἀληθῶς ἀποδεικτικὴν δύναμιν ἀλλ' εἶναι μόνον πιθαναί⁹. Ὡσαύτως ἀναιρεῖ τὰς περὶ τῆς ἐνότητος

¹ Περὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Πέτρου, ὅπερ ἔχει σπουδαιότητα ἅτε παρέχον εἰκόνα τῶν τότε κρατουσῶν ἐπιστημονικῶν τάσεων, διέλαβεν ὁ Fr. Ehrle (Der Sentenzenkommentar Peters von Candia, ἐν Franc. Studien, 1925).

² Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντίας (1414—1418), ἐνθα ὑπερήσπισε τὴν θεωρίαν τῆς ὑπεροχῆς τῶν συνόδων ὑπὲρ τὸν πάπαν, ἀνεδείχθη ἐν τοῖς πρώτοις.

³ Πρῶτα ἔργα τοῦ Πέτρου ἦσαν πραγματεία περὶ ψυχῆς, ὑπόμνημα εἰς τὴν Consolatio philosophiae τοῦ Βοηθίου καὶ εἰς τρία βιβλία τῶν Γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ. Λογικὰ δὲ συγγράμματα εἶναι αἱ Destructiones modorum significanti, Conceptus, Insolubilia καὶ Tractatus exponibilium.

⁴ Τὴν μὲν περὶ τὴν φύσιν σπουδὴν τοῦ φιλοσόφου μαρτυροῦσι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰ Μετεωρολογικά τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν δὲ περὶ τὴν ἀστρονομίαν ἀσχολίαν τὰ πολλὰ ἀστρολογικά καὶ ἀστρονομικά συγγράμματα, ἅτινα βλέπει τις παρὰ τῷ P. Tschackert, σελ. 358—360.

⁵ Ἐκ τῶν γεωγραφικῶν προέχει τὸ ἐπιγραφόμενον «Εἰκὼν τοῦ κόσμου» (Imago mundi), ὅπερ ἐπέδρασεν εἰς τὰς γεωγραφικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Χριστοφόρου Κολόμβου.

⁶ Παρὰ P. Tschackert, 352—357.

⁷ Συλλογὴν τῶν τοιούτων ἔργων ἀποτελεῖ τὸ σύγγραμμα Tractatus et Sermones.

⁸ Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ θεοῦ εἶναι, λέγει, ἄρθρον πίστεως. Sent. I, qu. 3, art. 2. «Non est evidenter notum, quia Deum esse sola fide tenetur».

⁹ Αὐτ. I, qu. 3, art. 2. «Licet ipsa propositio «Deus est» non sit

τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις καὶ γνωματεύει ὅτι πᾶσα τάξις, φυσικὴ καὶ ἠθικὴ, ἤρτηται ἐκ τῆς ἐλευθέρως θείας βουλήσεως¹. Ὅπερ δὲ μάλιστα πρέπει νὰ ἐξαρθῆ εἶναι ἢ περὶ γνώσεως θεωρία. Ἀπόλυτον δηλαδὴ ἐνάργειαν καὶ βεβαιότητα παρέχουσιν αἱ ὑπέροτατα ἀρχαὶ τοῦ νοῦ καὶ τὰ ἐκ τούτων συναγόμενα διὰ συλλογισμοῦ ἀναγκαῖα συμπεράσματα, ὡς καὶ ἡ αὐτοσυνειδησία· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ αἱ αἰσθήσεις πορίζουσιν οὐχὶ ἀπόλυτον ἀλλὰ σχετικὴν ἐνάργειαν. Ἡ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων βεβαιότης δὲν εἶναι ἀπόλυτος, διότι ὁ θεὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀφανίσῃ πάντα τὰ πράγματα καὶ νὰ καταλίπῃ τὰς ἐν ἡμῖν παραστάσεις αὐτῶν². Ἐπειτα δὲ τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ παραστάσεις τῶν ἐκτὸς πραγμάτων ἤρτηται ἐκ τῆς ποιότητος τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν παρατηρουμένων. Καὶ ὅμως ἐπαρκῆς βεβαιότης περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἐκτὸς ὄντων δὲν λείπει ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ συνήθης πορεία τῆς φύσεως καὶ ἡ θεία ἐπενέργεια ἔχουσι σταθερότητα ἀποκλειομένου τοῦ θαύματος³. Τέλος ὀρθέον ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐν πρεσβυτικῇ ἡλικίᾳ ὑποστάς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γέρσωνος προσήγγισεν εἰς τὴν μυστικὴν θεωρίαν⁴.

4. Μέσην τινὰ διαλλακτικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν ὀνοματοκρατικῶν καὶ τῶν πραγματοκρατικῶν κατέχει⁵ (εἰ καὶ εἰς ἐκείνους μᾶλλον κλίνει) ὁ Ἰωάννης Charlier ἢ Γέρσων (Gerson) γεννηθεὶς τῷ 1363 ἐν τῷ χωρίῳ Gerson τῆς περιοχῆς τῶν Ρήμων. Ἐξεπαιδεύθη παρὰ τῷ Πέ-

nobis evidens aut evidenter demonstrabilis, ipsa tamen est naturaliter probabilis».

¹ Αὐτ. I, qu. 9.

² Ἀποφαίνεται δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος οὗτος, καθὰ ὕστερον καὶ ὁ Καρτέσιος, ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἔχωμεν παραστάσεις μὴ ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὰ πράγματα. Εἶναι δυνατόν ὁ θεὸς διὰ τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ νὰ ἐνέβαλεν ἡμῖν παραστάσεις πραγμάτων μὴ ὑπαρχόντων κατ' ἀλήθειαν. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχοντες ἢ αὐτοσυνειδησία εἶναι τι ἀναμφίλεκτον.

³ Αὐτ. I, qu. 1, art. 1.

⁴ Τὴν τοιαύτην τροπὴν τῆς διανοήσεως τοῦ Πέτρου ἐμφαίνουσι τὰ μνημονευθέντα συγγράμματα αὐτοῦ. Περὶ τούτου ἐπιθ. P. Tschackert, Peter von Ailly, 1877. — C. Prantl, Gesch. der Logik. 4, 103 ἐξ. — Hauréau, Hist. de la phil. scol. 2^a, 455 ἐξ. — N. Valois, Un ouvrage inédit de Pierre d'Ailly, 1904. — B. Meller, Die Erkenntnisslehre des Petrus d'Ail. 1928.

⁵ Ἄλλοι μὲν τῶν ἐρευνητῶν (Schwab, Erdmann) καταλέγουσι τὸν Γέρσωνα εἰς τοὺς ὀνοματοκρατικούς, ἄλλοι δὲ τοῦναντίον (Kleutgen, Stöckl) εἰς τοὺς πραγματοκρατικούς.

την τῷ Ἀλλιακηνῷ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων, οὗ ἐγένετο ὑστερον γραμματεὺς. Ἡ φήμη αὐτοῦ ὡς διδασκάλου προσεπόρισε δόξαν καὶ τὴν τιμητικὴν προσωνυμίαν «doctor christianissimus». Ζωηρὰ καὶ τελεσφόρος ἐγένετο ἡ δρασίς τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντίας (1414—1418), ἐνθα εἰργάσθη πρὸς διάλυσιν τῆς διχονοίας καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης. Τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη διήγαγεν ἐν Λουγδούνῳ, ὅπου ἀπέθανε καταλιπὼν πολυάριθμα συγγράμματα¹. Οὗτος συμβιβάζων τὴν πραγματοκρατικὴν καὶ τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν διατείνεται ὅτι τὸ καθόλου ὡς τοιοῦτο δὲν ὑπάρχει μὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλλ' ἔχει ὅμως τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρος καὶ δὲν εἶναι ἀυθαίρετον ἐπινόημα. Ὅπου ὁ νοῦς εὐρίσκει τὰ καθ' ἕκαστον συμφωνοῦντα κατὰ τὴν οὐσίαν, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ ποιήσῃ ἀφαίρεσιν καὶ ὑπαγάγῃ πάντα ταῦτα ὑφ' ἐν' οὕτω γίνεται τὸ καθόλου. Τὸ καθολικόν, ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ ἐπιστήμη, δὲν ὑπάρχει ὡς τοιοῦτο ἐν τοῖς ἀντικειμένοις ἀλλ' ἐπιγίνεται διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς εἰς τὰ καθ' ἕκαστον φύσεως². Ὑπὲρ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν σχολαστικὴν (θεωρητικὴν) θεολογίαν θέτει ὁ Γέρσων τὴν μυστικὴν θεολογίαν³, ἣτις δὲν χρῆζει τῆς γνώσεως ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν. Ἡ μὲν θεωρητικὴ θεολογία ἀπαιτεῖ ἐπιστημονικὴν προπαιδείαν καὶ

¹ Περὶ γνωσιολογικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων διαλαμβάνουσι τὰ ἔργα Centilogium de conceptibus, Centilogium de causa finali, De modis significandi, De concordia metaphysicae cum logica, εὐρισκόμενα ἐν τῷ 4ῳ τόμῳ (σ. 793—830) τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Du Pin*. Μυστικά δὲ συγγράμματα εἶναι τὰ ἐπιγραφόμενα *Considerationes de theologia mystica speculativa, De theologia mystica practica, De perfectione cordis, De elucidatione scholastica theologiae mysticae* εὐρίσκονται δὲ ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως. Εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ σχίσματος ἀποβλέπουσι τὰ ἔργα *De unitate ecclesiae* (1409), *De auferibilitate papae* (1409), εἰς τὴν θεωρίαν δὲ τῆς ὑπεροχῆς τῶν συνόδων ὑπὲρ τὸν πάπαν ἀναφέρεται τὸ *De potestate ecclesiastica* (1417). Ρητέον ὅτι ὁ Γέρσων μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἔργου τῆς μνημονευθείσης συνόδου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Γαλλίαν ἕνεκα τῆς ἰσχύος τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας· ζητῶν δὲ παραμυθίαν ἐν τῇ θεολογίᾳ ἔγραψε τὴν *Consolatio theologiae κατὰ μίμησιν τῆς Consolatio philosophiae* τοῦ Βοηθίου (παρὰ τῷ *Du Pin* 1, 125—184). Περὶ τῶν πολλῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ Γέρσωνος ἐπιθ. *J. B. Schwab, Joh. Gerson* 1858.

² *Cent. de caus. fin.* 8. *De theol. myst.* 9.

³ Μυστικὴ θεολογία εἶναι ἡ διάγνωσις παντός, ὅπερ δεχόμεθα πιστεύοντες εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ προσκτώμεθα μᾶλλον διὰ τῆς μετανοίας ἢ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐρεῦνης. *Lect. contra vanam curios.* ἐκδ. *Du Pin* 1, 106.

θεραπεύεται ὑπ' ὀλίγων, ἡ δὲ μυστικὴ θεολογία πηγάζει ἐκ τοῦ συναισθήματος καὶ ἀσκεῖται ὑπὸ πάντων τῶν πιστῶν. Βεβαίως τελειότερος εἶναι, λέγει, ὁ συνδυασμὸς ἀμφοτέρων, τῆς τε θεωρητικῆς καὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας, οἷος εὐρίσκεται παρὰ τῷ Αὐγουστίνῳ καὶ τῷ Βοναβεντούρῳ¹. Ἀκολουθεῖ δ' ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ μυστικῇ θεωρίᾳ τοῖς παλαιότεροις² καὶ ἀπεικονίζει διεξοδικῶς τὸν μυστικὸν βίον, δι' οὗ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐνοῦται πρὸς τὸν θεὸν καὶ ἐπιτυγχάνει τῆς γαλήνης καὶ τῆς παντελοῦς τῶν πόθων πληρώσεως³.

5. Τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων ἦτο καὶ κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα παρὰ τὴν πρὸς καιρὸν ἀντίδρασιν⁴ τὸ κέντρον τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας. Ἡ δ' ἀντίθεσις καὶ ἕξις ἢ μεταξὺ τῶν ὀνοματοκρατικῶν καὶ τῶν πραγματοκρατικῶν, ἢ ἄλλως εἰπεῖν, τῶν νεωτεριστῶν (*moderni*) καὶ τῶν συντηρητικῶν (*antiqui*) μετεδόθη ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 14^{ης} ἑκατονταετηρίδος καὶ εἰς τὰ ἰδρυθέντα τότε πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας. Ἐκ τῆς Σχολῆς τοῦ Βουριδανοῦ προῆλθε καὶ τούτου διάδοχος ἐγένετο *Μαρσίλιος ὁ Ἰγγαῖος* (καταγόμενος ἐξ *Inghen* τῆς Βεσφαλίας), ὅστις ἐδίδαξεν εὐδοκίμως ἐν Παρισίοις καὶ δις ἐπρυτάνευσεν. Ἐκεῖθεν ἦλθε τῷ 1383 εἰς Ἀϊδελβέργην καὶ κατέστη ἡ ψυχὴ τοῦ ἄρτι ἰδρυθέντος πανεπιστημίου, οὗ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος πρύτανης καὶ εἰς ὃ εἰσῆγαγε τὸν ὀκκαμισμὸν. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1396 καταλιπὼν ἱκανὰ συγγράμματα, θεολογικὰ καὶ λογικὰ καὶ φυσικὰ⁵. Ἐν μὲν τῇ λογικῇ ἠσπάζετο τὴν ὀκκαμικὴν θεωρίαν, ἣν ἀρκοῦντως προήγαγε, ἐν δὲ τῇ φυσικῇ ἠκολούθει τῷ Βουριδανῷ, Ἀλβέρτῳ τῷ Σάξωνι καὶ

¹ *Super cant.* ἐκδ. *Du Pin* 4, 54.

² Ὁ Γέρσων ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Αὐγουστίνον καὶ τὸν ψ-Διονύσιον καὶ μάλιστα τὸν Οὔγωνα καὶ τὸν Ριχάρδον καὶ τὸν Βοναβεντούραν, οὗ τελευταίου τὰ ἔργα ἐπιμελῶς ἐμελέτησεν.

³ Ἴδὲ *J. B. Schwab*, ἐνθ. ἀνωτ. — *C. Prantl, Gesch. d. Logik* 4, 141 ἐξ. — *B. Hauréau, Hist. de la philos. scol.* 2^ο, 460 ἐξ. — *A. Lafontaine, J. Gerson*, 1906. — *J. B. Monnoyeur, Le traité de J. Gerson sur la pu-celle*, 1911. — *Überweg—Geyer* 11 785.

⁴ Τῷ 1473 ἐξεδόθη διάταγμα τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου τοῦ 11ου, καθ' ὃ αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ὀκκάμου καὶ τὰ ἔργα τῶν ὀνοματοκρατικῶν ἀπηγορεύθησαν καὶ οἱ καθηγηταὶ ὑπεχρεώθησαν δι' ὄρκου νὰ διδάσκωσι τὴν πραγματοκρατικὴν θεωρίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ἐπετροπή πάλιν νὰ θεραπεύται ἐλευθέρως ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἡ ὀνοματοκρατικὴ τάσις. *Bulaeus, Hist. univ. Paris* 5, 708. 739. Ἴδὲ καὶ τοὺς ἀμυντικούς λόγους τῶν ὀνοματοκρατικῶν παρὰ *St. Baluzii, Miscellanea* 2, 293. νεωτ. ἐκδ. *Fr. Ehrle* 321 ἐξ. *Prantl* 4, 187.

⁵ Εἰς τὴν θεολογίαν ἀναφέρεται τὸ ὑπόμνημα αὐτοῦ εἰς τὰς Γνώμας τοῦ

Νικολάω τῷ Ὁρσεμίω, τέλος δ' ἐν τῇ θεολογίᾳ εἶπετο συχνὰ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν οἰκείαν Σχολὴν Θωμᾶ τῷ Ἀκυνάτῃ¹.

6. Σύγχρονος τῷ Μαρσιλίῳ ἦτο Ἑρρίκος ὁ ἐκ *Hainbuch* (παρὰ τῇ *Langenstein* τῆς Ἑσσης), ὅστις τῷ 1325 γεννηθεὶς ἐσπούδασεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων, ἔνθα καὶ ἐδίδαξεν ὕστερον φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν. Ἄλλ' ἕνεκα τῶν ἐκεῖ ταραχῶν κατέλιπε τὴν θέσιν καὶ ἦλθεν εἰς Βιέννην, ἧς τὸ πανεπιστήμιον ἐκόσμησε καὶ κατέστη τῷ 1393 πρύτανις. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1397 καταλιπὼν πλεῖστα καὶ ποικίλα συγγράμματα μαρτυροῦντα σύντονον δρᾶσιν καὶ εὐκίνητον διανόησιν². Φίλος αὐτοῦ ἦτο ὁ Ἑρρίκος *Totting* ὁ Οὐταῖος (ἐξ *Oyta*), ὅστις ἐν Παρισίοις πιθανῶς ἐσπούδασε καὶ ἐκεῖ ἐδίδαξεν³ ὕστερον (ἀπὸ τοῦ 1372) ἐδίδασκεν ἐν Πράγᾳ, μέχρι οὗ προσεκληθῆ (τῷ 1383) μετὰ τοῦ

Λομβαρδοῦ (*Quaestiones Marsilii super quattuor libros sententiarum* (ἔκδ. 1501) εἰς δὲ τὴν λογικὴν ἀνήκει τὸ μὲν ἢ ἐπιμνηματίζων τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκδοθεῖσα μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Αἰγιδίου ἐν Ρώμῃ τῷ 1516 τὸ δὲ ἢ Διαλεκτικὴ ἐκδοθεῖσα ἐν Βιέννῃ τῷ 1512 καὶ 1516. Τέλος δὲ εἰς τὴν φυσικὴν ἀναφέρονται αἱ *Quaestiones in libros de generatione* καὶ αἱ *Abbreviationes libri physicorum* (ἔκδ. 1521). Πλήρη κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Μαρσιλίου παρέχει ὁ *C. Ritter*, *Studien zur Spätscholastik*. 1, 185 ἔξ.

¹ *C. Prantl* 4, 94 ἔξ.—*B. Hauréau*, 2°, 453 ἔξ.—*H. Demifle*, 2, 646.—*K. Michalski*, *Les courants phil.* 85. καὶ τοῦ αὐτοῦ *Le Criticisme* 42—44.

² Τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Ἑρρίκου ἦσαν μαθηματικά καὶ ἀστρονομικά: *Contra astrologos coniunctionistas de eventibus futurorum*, *Tractatus physicus de reductione effectuum specialium in virtutes communes*, *De habitudine causarum et influxu naturae communis respectu inferiorum*, *Tractatus de improbatione epicyclorum et concentricorum*. Ἐἴτα δ' ἔγραψε πολλὰ εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ σχίσματος κατατείνοντα, οἷον *Epistola pacis*, *Consilium pacis de unione et reformatione ecclesiae*, *De futuris periculis ecclesiae ex dictis S. Hildegardis*, *Carmen pro pace*, *Planctus ecclesiae* καὶ ἄλλα. Ἐν Βιέννῃ δρῶν συνέγραψε ἐξηγητικά καὶ δογματικά ἔργα, ἐν οἷς ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ (*Quaestiones super libros sententiarum*). Ἄξια προσοχῆς εἶναι αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ (ἠθικαὶ) πραγματεῖαι *Tractatus de contractibus emptionis et venditionis* καὶ *Epistola de contractibus emptionis et venditionis ad Consules Viennenses*. Τέλος ἐκ τῶν ἀσκητικῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι αἱ ἐπιγραφόμεναι *De contemptu mundi* καὶ *Speculum animae* ἢ *De animae conditionibus*. Περὶ τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου καὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἴδὲ *O. Hartwig*, *Leben und Schriften Heinrichs v. Lang*. 1858.—*J. Aschbach*, *Gesch. d. Wiener Universität* 1865.—*F. E. Roth*, *Zur Bibliographie des Henricus Hemb. de Hassia* 1, 97 ἔξ.

δμωνύμου φίλου εἰς Βιέννην. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1397 καταλιπὼν πολυάριθμα συγγράμματα μένοντα ἀνέκδοτα¹. Οὗτος τὸ πρόβλημα τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ ἐκδέχεται ὡς ἀνεπίλυτον, διότι ὑπὲρ οὐδεμιᾶς ἀποφάνσεως συνηγοροῦσι λόγοι ἀποχρῶντες. Καὶ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ δὲ τῆς Κολωνίας τῷ ἰδρυθέντι τῷ 1389 ἔσχε τὸ κατ' ἀρχὰς μεγάλῃ δυνάμει ὁ δόκκαμισμός².

7. Ἐκ τῶν ἐν Γερμανίᾳ γνωριμωτάτων προστατῶν τῆς νεωτερίζουσης τάσεως ἦτο ὁ *Γαβριήλ Biel*, ὅστις ἐν *Spreyer* γεννηθεὶς ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀϊδελβέργῃ καὶ Ἐρφούρτῃ καὶ τῷ 1460 ἐγένετο ἱεροκέρυξ ἐν Mainz. Προσεχώρησεν εἰς τὸ τάγμα τῶν ἀδελφῶν τοῦ κοινῆ βίου καὶ ἦλθε τῷ 1477 εἰς Οὐράχην (*Urach*), ὁπόθεν τῷ 1484 προσεκληθῆ εἰς τὸ ἀρτιπαγὲς πανεπιστήμιον τῆς Γυβίγγης καθηγητῆς τῆς θεολογίας. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1495 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα³. Καὶ νέα μὲν διδάγματα δὲν ἐπόρτισεν⁴ ἀλλὰ διὰ τῆς σαφοῦς καὶ προσφόρου ἐκθέσεως ἐπέρρωσε τὴν δόκκαμικὴν θεωρίαν⁵ καὶ προσεῖλκυεν αὐτῇ πολλοὺς θιασώτας⁶.

¹ Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι ἐν ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ, *Tractatus moralis de contractibus reddituum annuorum*, *Quaestiones logicae super Porphyrium*, *Tres libri philosophici de anima* ἢ *Magistrales tractatus de anima et potentiis ejus*. Ἐπιθ. *J. Aschbach*, *Geschichte der Wiener Universität*, σ. 402—407.

² Ὑστερον ὑπερηδοκίμησεν ἢ διδασκαλία τοῦ Θωμᾶ. Τῷ 1425 οἱ Γερμανοὶ ἐκλέκτορες ἐμεμψμοίρουν εἰς τὴν Κολωνίαν διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πραγματοκρατικῆς θεωρίας³ ἀλλὰ τὸ πανεπιστήμιον αὐτῆς ἐδικαιολογεῖτο ὅτι καὶ ἡ ὀνοματοκρατικὴ τάσις δὲν ἦτο ὅλως ἀποκλεισμένη. (*Fr. Ehrle*, *Peter von Candia*, 146 ἔξ. 282 ἔξ.

³ Ἐν Mainz ἔγραψε πολλοὺς λόγους (*Sermones*) καὶ τὸ *Defensorium oboedientiae apostolicae*, ἐν δὲ τῇ Γυβίγγῃ ἐξηγήσει τῆς θείας λειτουργίας (*expositio Canonis missae*) καὶ τὸ κύριον ἔργον «*Epitoma pariter et collectorium circa quattuor sententiarum libros*», ὅπερ ὁμως κατελείφθη ἀτελές. Περὶληψις μέρους αὐτοῦ εἶναι ἢ καὶ αὐτοτελῶς ἐκδοθεῖσα πραγματεία περὶ νομισμάτων (*Tractatus de potestate et utilitate monetarum* (ἔκδ. 1542). Ὁ δὲ τοῦ Biel μαθητῆς *Wendelin Steinbach* († 1519), ὁ τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τοῦ διδασκάλου ἐκδούς, ἐξέδωκε συμπλήρωσιν (*Supplementum Gabrielis Biel*, ἔκδ. 1521.

⁴ Ἐπιθι ὅσα αὐτὸς ὁ Biel λέγει ἐν *Prol. A.* 3 col. 2, ἔκδ. 1501.

⁵ Ὅπως καὶ ἄλλοι μαθηταὶ τῆς Σχολῆς τοῦ Ὀκκάμου, οὕτω καὶ ὁ Biel ἠσχολήθη ἐνδελεχῶς περὶ ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ κατέλαβεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς ἐπιφανῆ θέσιν διὰ τῆς ἤδη μνημονευθείσης περὶ νομισμάτων πραγματείας.

⁶ Οἱ ὀπαδοὶ τῆς *via moderna* ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Ἐρφούρτης

Ἡ ὀνοματοκρατικὴ θεωρία, ἣν ἀνεκαίνισεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ὀκκάμου, ἐξηκολούθει ὑπάρχουσα μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀναγεννήσεως καὶ προωδοποίησε τὴν ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν.

Β' ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

§ 1. Οἱ μετέπειτα σκωτικοὶ καὶ θωμικοί.

1. Ἡ ὀνοματοκρατικὴ θεωρία καίπερ ἀνελθοῦσα εἰς ἀκμὴν ἐν τῷ 14^ῳ αἰῶνι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκβάλῃ τὴν ἀντίθετον πραγματοκρατικὴν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου αὕτη παρέμεινε καθόλου εἰπεῖν ἢ δεσπόζουσα μέχρι τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφικὴ θεωρία τῶν χριστιανικῶν Σχολῶν. Ὅθεν εὐρίσκονται καὶ κατὰ τὴν 14^{ην} καὶ 15^{ην} ἑκατονταετηρίδα διαπρέποντες διδάσκαλοι, οἵτινες τὴν ὀνοματοκρατικὴν τάσιν ἀπέκρουον καὶ τὴν ἐναντίαν ὑπεστήριζον. Ἡ Σχολὴ ἢ θωμικὴ καὶ ἢ σκωτικὴ, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας, συνεφώνουν ἐν τῷ κοινῷ κατὰ τῶν νεωτεριστῶν ἀγῶνι.

2. Οἱ σκωτικοὶ¹ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος συναπετέλουν ὁμάδα πυκνοτέραν καὶ ποικιλωτέραν τῆς τῶν θωμικῶν. Τινὲς δ' ἐκείνων ὑπερέβαλον τὸν ἑαυτῶν διδάσκαλον κατὰ τὴν ἔξαρσιν τοῦ εἴδους καὶ τὴν αὔξησιν τῶν ὄντολογικῶν ἐννοιῶν. Ἐκ τῶν ἀμέσων μαθητῶν τοῦ Δουναίου Σκώτου προέχουσιν ὁ Ἀντόνιος Ἀνδρέας, ὁ Φραγκίσκος de Mayronis καὶ ὁ Ἰωάννης de Bassolis. Ὁ Antonius Andreas, ὁ ἐπονομαζόμενος «doctor dulcifluus» († 1320) ἔγραψεν ὑπόμνηματα εἰς τὰς Γνώμας, εἰς τὴν Ars vetus, εἰς τὸ De divisione τοῦ Βοηθίου², καὶ εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους³, ἔτι δὲ φυσικὸν σύγγραμμα De tribus principiis rerum naturalium ἐπιγραφόμενον⁴. Ὁ Franci-

καὶ τῆς Βιττεμβέργης ἐλέγοντο Gabrielistae· ἔμμεσος δὲ μαθητὴς τοῦ Biel ἦτο καὶ ὁ Λούθηρος προσχωρήσας ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων ἐκείνου εἰς τὸν ὀκκαμισμὸν. — Τὴν οἰκείαν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg - Geyer¹¹, 786.

¹ Τὸ ὄνομα «σκωτικός» (Scotista) εὐρίσκεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ ὑπόμνηματι Γνωμῶν τοῦ Πέτρου Κανδία καὶ παρὰ τῷ Γέρσωνι.

² Scripta seu expositiones Antonii Andreae super artem veterem et super Boethium de divisionibus. Ἐν Βενετίᾳ, 1492. 1508. 1517.

³ Quaestiones Antonii Andreae super XII libr. metaph. Ἐν Βενετίᾳ 1481. 1514. 1523.

⁴ Ἐν Βενετίᾳ 1489.

scus de Mayronis, (Meyronnes τῆς Προβιγγίας), ὁ ὑπὸ τῶν συγχρόνων «doctor illuminatus» ἢ «acutus» ὑπὸ δὲ τῶν μεταγενεστέρων «magister abstractionum» ἐπικαλούμενος, ἐγένετο τῷ 1323 διδάκτωρ τῆς θεολογίας καὶ ἀπέθανε τῷ 1325. Συνέγραψε δὲ πολυάριθμα ἔργα, ἐν οἷς προέχουσι τὰ ὑπόμνηματα εἰς τὰς κατηγορίας καὶ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἢ ἐρμηνεῖα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου, ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας ἔτι δὲ σύντομον ὑπόμνημα (conflatus) εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον αὐτῶν, Quodlibeta, De primo principio, De esse essentiae et existentiae¹. Ὁ Ἰωάννης de Bassolis († 1347) συνέγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας². Ὡσαύτως εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Σκώτου καταλέγονται ὁ Ἰωάννης ὁ ἐκ Reading, διδάσκαλος ἐν Ὁξωνίᾳ καταπολεμήσας ἐν ὑπόμνηματι τὴν ὀνοματοκρατικὴν θεωρίαν, καὶ Γουλιέλμος Alnwick συγγράψας ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας, Quodlibeta καὶ Quaestiones de intelligibili. Ἐνταῦθα μνημονεύτοί καὶ ἄλλοι, ὡς Φραγκίσκος de Marchia ἢ de Esculo, γεννηθεὶς ἐν Ρίγναπο, ὅστις διέτριψεν ἐν τῇ αὐτῇ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας καὶ κατέλιπεν ὑπόμνημα Γνωμῶν³. Ἰωάννης Κάνων γράψας ἐρμηνεῖαν τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων καὶ ἰδίᾳ τῶν φυσικῶν· Ροβέρτος Cowton συγγραφεὺς ὑπόμνηματος Γνωμῶν⁴. Ὁγγων de Novocastro γράψας ὡσαύτως ὑπόμνημα Γνωμῶν (πρὸ τοῦ 1317)⁵. Landulph Caracciolo, διδάξας ἐν Παρισίοις καὶ συγγράψας ὑπόμνημα Γνωμῶν⁶. Πέτρος de Aquila συντάξας ὑπόμνημα Γνωμῶν ἐπιγραφόμενον Scotellus⁷. Σπουδαιότερος ἐγένετο Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς († 1314), διδάξας μετὰ τοῦ Σκώτου ἐν Παρισίοις καὶ ἀναδειχθεὶς ἀξιόλογος συγγραφεὺς· ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bonaventura προσεγγίζει πρὸς τὴν σκωτικὴν διδασκαλίαν. Τὰ ὑπόμνημα αὐτοῦ εἰς τὰς Γνώμας καὶ εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά, ὅπως καὶ τὰ Quodlibeta, εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων γεννημάτων τοῦ 14^{ου} αἰῶνος.

¹ Μέρος τῶν ἔργων τοῦ Φραγκίσκου τούτου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἰερωνύμου de Nuciarellis ἐν Βενετίᾳ τῷ 1517. Πληρესτέρα ἔκδοσις ἐγένετο τῷ 1520.

² Joan. de Bassolis in quattuor sententiarum libros. Ἐν Παρισίοις, 1516.

³ Περὶ τοῦ Φραγκίσκου ἔχομεν ἔκθεσιν τοῦ μαθητοῦ του Γουλιέλμου de Rubione, ὅστις ἐπίσης συνέταξεν ὑπόμνημα Γνωμῶν ἐν Παρισίοις τῷ 1518 ἐκτυπωθέν. Πβλ. C. Michalski, Le Criticisme, 40.

⁴ Ἐπιθ. Ehrle 259 ἔξ.

⁵ Ἐπιθ. Ch. Langlois, «Hugo de Novocastro» 1925.

⁶ Ehrle, 259 ἔξ. C. Michalski, Le criticisme 57 ἔξ.

⁷ Τὸ ὑπόμνημα ἐξεδόθη πολλάκις ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐκ νέου τῷ 1907—1909.

3. Ἰδίας μνείας ἄξιος εἶναι ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος *Οὐάλτῆρος Βουρλαϊός* (Valter Burleigh)· οὗτος († 1337) ἐγένετο μετὰ τοῦ Ὀκκάμου μαθητῆς τοῦ Δουνσίου Σκώτου καὶ ἐδίδαξε τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις καὶ ὕστερον ἐν Ὁξωνίᾳ, διὰ δὲ τὴν διαίτησιν καὶ σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεως ἐπωνομάζετο «*doctor planus et perspicuus*». Συνέταξε πλὴν ἄλλων ¹ ὑπομνήματα εἰς τὰ λογικά, τὰ φυσικά καὶ μετὰ τὰ φυσικά, τὰ ἠθικά καὶ πολιτικά συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἔτι δὲ ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας (*De vitis et moribus philosophorum*) ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι τοῦ Σενέκα ². Ἀποδεχόμενος τὰ καθόλου πειράται νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὰ οὐχὶ κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Θωμᾶ. Ὅπερ ἡ φύσις, λέγει, κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον ἐπιδιώκει, ὑπάρχει ἐκτὸς ἡμῶν· ἀλλ' ἡ φύσις στοχάζεται οὐχὶ τοῦ καθ' ἕκαστον ἀλλὰ τοῦ καθόλου, τοῦ εἶδους. Τὸ καθόλου λοιπὸν ὑπάρχει ἐκτὸς ἡμῶν καὶ δὲν εἶναι τοῦ νοῦ ἐπιγέννημα. Καὶ ἡ φυσικὴ δ' ἐπιθυμία τείνει εἰς τὰ ἐκτὸς ὄντα καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰ καθόλου· πεινῶντες καὶ διψῶντες ὀρεγόμεθα τροφῆς ἢ ποτοῦ καθόλου καὶ οὐχὶ τροφῆς ἢ ποτοῦ ὠρισμένου ³.

4. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σκώτου ὑπέστη καὶ ὁ μαθηματικὸς τε καὶ φιλόσοφος καὶ θεολόγος *Θωμᾶς Βραδουαρδίνος* (Bradwardinus, Bradwardine), ὁ ἐπονομασθεὶς «*doctor profundus*». Οὗτος τῷ 1290 γεννηθεὶς ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ, ὅπου ὕστερον ἔδρασεν ὡς διδάσκαλος· τῷ 1325 κατέστη procurator τοῦ αὐτοῦ πανεπιστημίου καὶ τῷ 1349 ἐκλήθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κανταουρίας. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1349 καταλιπὼν ἄλλα τε πολλὰ συγγράμματα ⁴ καὶ τὸ κυριώτατον θεολογικὸν αὐτοῦ ἔργον *De causa Dei adversus Pelagium et de*

¹ Ἐκ τῶν συστηματικῶν πραγμασιῶν τοῦ Βουρλαίου μνημονευταίαι εἰσι· *De intentione et remissione formarum, De materia et forma, De potentiis animae, De fluxu et refluxu maris Anglicani*. Περὶ μὲν τῶν λογικῶν ἔργων αὐτοῦ ἐπιθ. *G. Prantl*. (*Gesch. d. Logik* 4, 40), περὶ δὲ τοῦ *Sophismata insolubilia, P. Duhem* (*Études sur Lionard de Vinci*, 3e serie, 1913).

² Ἡ ἱστορία αὕτη ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1472 καὶ τέλος ἐν Τυβίγγῃ τῷ 1886.

³ *In. Phys. Arist.* 1, 15 ἐξ.

⁴ Εἰς τὸν Bradwardine ἀποδίδονται ὑπόμνημα Γνωμῶν, *Placita theologica, De sacra Trinitate, De praemio salvandorum, De praescientia et praedestinatione, Sermones, Meditationes, De quiditate peccati καὶ Ars memorativa*.

virtute causarum ad suos Mertonenses ¹. Θεωρεῖ ὡς κατ' ἐξοχὴν αὐθεντικούς τὸν Αὐγουστῖνον καὶ τὸν Ἀνσελμον τὸν Κανταουρίας, τιμᾶ δὲ μάλιστα ἐκ τῶν ἐν Ὁξωνίᾳ διδασκάλων τὸν Ροβέρτον Grosseteste καὶ τὸν Δ. Σκῶτον. Ἀλλὰ καὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην τιμᾶ καὶ προσέτι παραπέμπει εἰς Ἐρμῆν τὸν Τρισμέγιστον καὶ εἰς τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῶν εἴκοσι τεσσάρων φιλοσόφων» ². Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀκκαμικῆς θεωρίας συνεκρότησε τὸ τῆς θεοδικίας καὶ τῆς ἠθικῆς σύστημα, δι' οὗ ἔσχε ἰσχυρὰν ἐπὶ τοὺς συγγρόνους ἐπίδρασιν. Ἐφαρμόζων δὲ εἰς τὴν θεολογίαν τὴν μαθηματικὴν (συλλογιστικὴν) μέθοδον ὠρμάτο ἀπὸ ὠρισμένων προϋποθέσεων καὶ μετεχειρίζετο τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ· ἐστοίχει τῷ παραδείγματι τοῦ Ἀνσέλμου καὶ προσέθετεν ἐπὶ πλέον (ὡς ὁ Δ. Σκῶτος καὶ ὕστερον ὁ Λεϊβνίτιος) τὸν λόγον, ὅτι ἡ τοῦ τελειοτάτου καὶ ἀρίστου ὄντος ἔννοια οὐδεμίαν ἐμπεριέχει ἀντίφασιν ἢ ἀτοπίαν ³. Ὁ θεὸς εἶναι ἄπειρος γνῶσις καὶ βούλησις, ἡ δὲ θεία βούλησις εἶναι ἐλευθέρη καὶ κυρία πάσης οὐσίας καὶ ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ τῶν συμβεβηκότων ⁴. Ἐντεῦθεν συναγεται κατὰ τὸν Ἄγγλον φιλόσοφον ὅτι ἡ θεία βούλησις εἶναι ἀναγκαστικὴ αἰτία (*necessitas antecedens*) πάσης τυχαίας ἐνεργείας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἡμετέρων βουλήσεων ⁵. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τοσοῦτο ἐλεύθερος, καθ' ὅσον ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὑπάρχει ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάντων πλὴν τοῦ θεοῦ· εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τε τῶν ὄρων τῆς αἰσθητικότητος (*libertas a necessitate naturali*) καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω αἰτίων καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων (*libertas a necessitate fatali*) καὶ ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς βίας (*libertas a necessitate violenta*). Οὕτως ἀγόμεθα εἰς τὴν παραδοχὴν θεολογικῆς ἀνάγκης, ὅποτε ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις καὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ δύναται νὰ ἀναγκασθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ⁶.

5. Αἰ γνῶμαι τοῦ Βραδουαρδίνου καὶ μάλιστα ἡ περὶ ἀπολύτου

¹ Τὸ σύγγραμμα τοῦτο σκοποῦν τὴν καταπολέμησιν τοῦ πελαγיאτισμοῦ συντάχθη ἐν Λονδίῳ τῷ 1344 καὶ ἐξεδόθη τῷ 1618.

² Τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Cl. Baumker (ἐν *Festgabe für G. v. Hertling* 1913).

³ *De causa Dei* 1, 1 1 C. 2 A.

⁴ *Αὐτ.* 1, 21, 232 E «*Non est ratio nec ulla lex necessaria in Deo prior eius voluntate*».

⁵ *Αὐτ.* 1, 9, 190 D «*Divina voluntas est causa efficiens cuius libet rei factae, movens seu motrix cuius libet motionis*» πρβλ. *αὐτ.* 195 B.

⁶ *Αὐτ.* 3, 1, 637 D. 676 C.

κυριαρχίας τῆς θείας βουλήσεως ἐνεποίησαν αἰσθησιν ἐν τε τῇ Γαλλίᾳ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ de Mirecourt καὶ μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Wiclif¹, διὰ δὲ τούτου καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἀναμορφωταῖς².

6. Κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, ὅτε ἡ ἀντίθεσις τῶν Σχολῶν ἐπετάθη, οἱ σκωτικοὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν θωμικῶν ἦσαν οἱ κυριώτατοι ὑπερμαχοὶ τῆς via antiqua. Σκωτικοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ Γουλιέλμος Vaurouillon (†1464) συντάξας ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας καὶ φροντίσας περὶ τῆς ἀκριβοῦς διατυπώσεως τῆς σκωτικῆς θεωρίας· Νικόλαος de Orbellis ἢ Dorbellus (†1445) γράψας ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ καὶ εἰς τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· Νικόλαος Tinctor, διδάξας ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Ingolstadt καὶ συντάξας ὑπόμνημα εἰς τὸν Πέτρον Ἰσπανόν· Θωμᾶς Bricot συντάξας Quaestiones εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ ὕστερα τοῦ Ἀριστοτέλους· Σαμουήλ de Cassinis γράψας ἄλλα τε καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σκότου καὶ εἰς τὰ λογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους.

7. Τοὺς εἰρημένους πάντας ὑπερέβαλε κατὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν φήμην ὁ Πέτρος Tartaretus καθηγητῆς τῷ 1490 καὶ πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Συνέταξεν ὑπόμνημα εἰς τὰ λογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους (Commentarii in libros totius logicae Aristotelis)³ καὶ ἔκθεσιν ἀναφερομένην εἰς τὰς Summulas τοῦ Πέτρον Ἰσπανοῦ, ἐν οἷς συγγράμμασιν ὑπερεμάχει τῆς σκωτικῆς διδασκαλίας κατὰ τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Ὀσκάμου. Ὁσαύτως ὑπεμνημάτισε τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ (μέχρι τοῦ ἔκτου βιβλίου), τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ (μέχρι τοῦ ἔκτου βιβλίου) τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἰδίου λόγου ἄξιοι εἶναι αἱ ἐξηγήσεις τοῦ Πέτρον εἰς τὸ ὑπόμνημα τῶν Γνωμῶν καὶ εἰς τὰ Quodlibeta τοῦ Λ. Σκότου⁴.

¹ Τὰ συγγράμματα τοῦ Wiclif, ἐν οἷς περιλαμβάνεται Tractatus de Logica καὶ De ente praedicamentali, στεροῦνται πρωτοτυπίας καὶ ζωηρότητος. Ὅσαδοι αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἰωάννης Hus καὶ Ἰερώνυμος ὁ ἐκ Πράγας.

² Καὶ ὁ Λεϊβνίτιος μνημονεύει ἐν τῇ Θεοδικίᾳ (I, 67, 95) τὴν περὶ θείας ἀνάγκης θεωρίαν τοῦ Βραδουαρδίνου. (Überweg—Geyer σ. 623).

³ Ἐν τῷ ὑπομνήματι ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον, ὡς εἶδομεν (σ. 825), ἡ εἰς τὸν Βουριδανὸν προσγενομένη «γέφυρα τῶν ὄνων» (pons aninorum).

⁴ Ὁ Tartaretus προεξάργχει ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν ὑπομνηματιστῶν τοῦ Σκότου· εἰς τοὺτους ἀνήκουσιν ὁ Μαυρίκος a Portu (†1513), Φραγκίσκος Lychetus (†1520), οἱ Ἰρλανδοὶ Ἰωάννης Poncius, Οἰῶν Cavellus (†1626) καὶ Ἀντόνιος Hiquaeus (†1641). Ἐπιθ. Überweg—Geyer, 624.

Καὶ ὕστερον δὲ ἐν τῷ 17^ῳ αἰῶνι ἡ σκωτικὴ θεωρία ἐθεραπεύετο ἐν τε τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ Ἰσπανίᾳ δι' ἰδίων πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν¹.

8. Ἡ θωμικὴ διδασκαλία σφόδρα πολεμηθεῖσα ὑπεχώρησε κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα εἰς τὴν σκωτικὴν καὶ ὀνοματοκρατικὴν. Ἄλλ' ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι ἀνέλαβε πάλιν δυνάμεις καὶ κατέστη ἐντονωτέρα τυχοῦσα πολλῶν ὑπερμάχων. Ἐκ τῶν σπουδαίων προστατῶν αὐτῆς (θωμικῶν)² κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἦτο ὁ Ἰωάννης Καπρέολος. Οὗτος περὶ τὸ 1380 ἐν Rodez γεννηθεὶς συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς ἐν Παρισίοις, ὕστερον δὲ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς αὐτῆς πόλεως ὡς καὶ ἐν τῷ τῆς Τολώσης ἐδίδαξεν εὐδοκίμως καὶ τέλος ἀπέθανε τῷ 1444. Ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι ἐπεράτωσε τὸ περίφημον ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ³, ὅπερ προσεπόρρισε τῷ συγγραφεῖ τὴν προσωνυμίαν τοῦ πρώτου θωμικοῦ (princeps thomistarum). Ἐν τούτῳ παρέχει σαφῆ ἔκθεσιν τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Θωμᾶ καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν κατὰ τῶν ἄλλων θεωριῶν, τῶν σκωτικῶν καὶ τῶν ὀκκαμικῶν⁴. Ὁ δὲ Ἀντωνῖνος ὁ ἐκ Φλωρεντίας, γεννηθεὶς τῷ 1389 εἰσηλθε τῷ 1406 εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν· τῷ 1446 κατέστη ἀρχιεπίσκοπος Φλωρεντίας καὶ τῷ 1459 ἐτελεύτησεν. Ἐν τῷ κυριωτάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ⁵ «Summa theologica» ἐπιγραφομένῳ⁶ ἐξετάζει κοινωνικὰ⁷ καὶ πολιτικὰ⁸ ζητήματα. Καὶ ἐρευνᾷ μὲν ταῦτα

¹ L. Wadding, Vita Scoti κ. 15. E. Longpré, La philosophie du B. Duns Scot. 1924.

² Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «θωμικοῦ» (thomista) εὐρίσκεται τὸ πρῶτον παρὰ τῷ Φραγκισκανῷ Πέτρῳ Ἀκουίλα, τὸ δ' ὄνομα thomatista παρὰ τῷ Ἀρνάλδῳ Villanova. (Fr. Ehrle, σ. 263).

³ Τὸ ὑπόμνημα ἐπιγράφεται Libri quattuor Defensionum theologiae divi doctoris Thomae de Aquino· τούτου τὸ μὲν πρῶτον βιβλίον συνετελέσθη ἐν Παρισίοις τῷ 1409 τὰ δὲ λοιπὰ τρία ἐν Rodez περὶ τὸ 1433. Ἐξεδόθη δ' ἐν Βενετίᾳ τῷ 1483 καὶ εἶτα πολλάκις· ἡ τελευταία ἔκδοσις ἐν ἑπτὰ τόμοις ἐγένετο ἐν Tours τῷ 1899—1908.

⁴ Ἐπιτομὰς τοῦ ἔργου τοῦ Καπρέουλου παρεσκευάσαν οἱ Δομινικανοὶ Παῦλος Soncinas καὶ Σίλβεστρος Prierias.

⁵ Πλὴν τούτων συνέγραψε Χρονικὰ (Chronica ἢ Summa historialis), εἶδος ἱστορικῆς ἐγκυκλοπαιδείας.

⁶ Ἡ Summa theologica ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1477 καὶ ἀλλαχοῦ ὕστερον πολλάκις.

⁷ Διαλαμβάνει π. χ. περὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, περὶ τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων, τῆς κτήσεως, τοῦ πλοῦτου, τῆς κατανομῆς καὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ.

ἀπὸ ἠθικῆς μάλιστα ἀπόψεως ἀλλ' ἅμα παρέχει καὶ ἀξιολόγους εἰδήσεις περὶ τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν θεωριῶν τοῦ 14^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνος. Συμφωνεῖ Θωμᾷ τῷ Ἀκυνάτῃ καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ὃν θαυμάζει καὶ προτιμᾷ πάντων.

9. Κέντρον τῆς παλαιότερας (πραγματοκρατικῆς) φιλοσοφίας ἦτο τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κολωνίας, ἔνθα ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Θωμᾶ καὶ οἱ θιασῶται Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου. Εἰς ἐκείνους μὲν καταλέγονται Ἑρρῖκος ὁ ἐκ Gorkum (de Gorichen) († 1460) γράψας κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Θωμᾶ ὑπόμνημα εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ ὕστερα καὶ ἄλλα πολλὰ ἔργα¹· ὁ Ἰωάννης Versor († 1485) ἐρμηνεύσας κατὰ τὰς θωμικὰς ἀντιλήψεις τὰ κυριώτερα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους· Γεράρδος de Monte († 1480) ὑπομνηματίσας τὸ ἔργον τοῦ Θωμᾶ De ente et essentia καὶ ἐπιχειρήσας νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς θεωρίας τοῦ Ἀκυνάτου καὶ τοῦ Ἀλβέρτου²· ὁ μαθητὴς τοῦ Γεράρδου Lambert de Monte († 1499) γράψας ὑπομνήματα εἰς συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους³. Εἰς τούτους δὲ ἀνήκουσιν ὁ Heimerich de Campro ἢ Campren († 1460) καὶ ὁ Γεράρδος Harderwyk († 1503)⁴.

10. Σφοδρὸς ἀντίπαλος τῶν νεωτεριστῶν ἐγένετο πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας ὁ Πέτρος Nigri, γράψας ὑπόμνημα εἰς τὸν Προφύριον καὶ εἰς τὰς Κατηγορίας ἐπιγραφόμενον Clipeus Thomistarum⁵. Ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Κολωνίας ἐξεπαιδεύθη καὶ διδάκτωρ τῆς θεολογίας ἀνηγορεύθη Διονύσιος ὁ Kartūsier (Cartusianus) ὁ ἐπονομαζόμενος «doctor ecstaticus». Οὗτος (1402—1471) διαπρέπει ἐν τοῖς σχολαστικοῖς φιλοσόφοις κατὰ τὴν πολυμερῆ ἐργασίαν καὶ τὴν συγγραφικὴν γονιμότητα· μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πλοῦτος, λέγει, πρέπει νὰ ὑπηρετῇ εἰς πάντας, διότι «δὲν ἐγεννήθη ὁ πένης ἐκ γῆς καὶ ὁ πλούσιος ἐκ πολυτίμου μετάλλου». Ἄς ὑπάρχωσιν, ἐπάγεται, πτωχοὶ ἀλλ' οὐχὶ ἄθλιοι. Πρὸς ἄρσιν δὲ τῶν ἀδικιῶν καὶ ἀτοπιῶν ἔργον ἔχει νὰ μεριμνᾷ ἡ πολιτεία. Αὐτ. 2, 1, 2. 4, 12, 8.

¹ Ποιεῖται λόγον περὶ κυβερνητικῆς συνέσεως (prudencia regnativa), περὶ τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου κ. ἄ.

² Ἐκ τῶν πολλῶν ἔργων μνημονευτέα αἱ Quaestiones in omnes partes S. Thomae.

³ Prantl. 4, 223 ἔξ.

⁴ Prantl. 4, 224.

⁵ Ὁ πρῶτος αὐτῶν ἔγραψε «Problemata inter Albertum Magnum et S. Thomam».

⁶ Prantl. 4, 221.

αὐτοῦ ἀναφερομένων εἰς παντοίους κλάδους τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας¹. Ἀξία μνείας εἶναι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ², εἰς τὴν Consolatio τοῦ Βοηθίου³ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ψ-Διονυσίου⁴. Ἐπεταῖ δ' ἐν πολλοῖς τῷ Θωμᾷ καὶ λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἔργα τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σύγχρονον νεωτερισμόν.

11. Καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἐθεραπεύετο συντόμως ἡ ἢ φιλοσοφία τοῦ Θωμᾶ, καθὰ μαρτυροῦσι τὰ εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ ὑπομνήματα τοῦ Θωμᾶ del Vio (Cajetan)⁵ καὶ τοῦ Φραγκίσκου Silvestris τοῦ ἐκ Φερράρας⁶. Ἡ Summa τοῦ Ἀκυνάτου ἀνεγινώσκετο ἐπιμελῶς ἐν ταῖς Σχολαῖς, ἐνῶ αἱ ἀπ' αἰῶνων ὡς θεολογικὸν κείμενον χρησιμεύουσαι γινώμαι τοῦ Λομβαρδοῦ κατὰ μικρὸν παρημελοῦντο.

Γ' Ο ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΑΒΕΡΡΟΪΣΜΟΣ

§ 1. Ὅπαδοὶ τῆς ἀβερροϊκῆς φιλοσοφίας.

1. Ἡ ἐν τῷ 13^ῳ αἰῶνι ἀσκηθεῖσα ζωηρὰ καταπολέμησις καὶ σφοδρὰ ἐκκλησιαστικὴ καταδίωξις τῆς ἀβερροϊκῆς φιλοσοφίας δὲν κατέπαυσεν ὅλως τὴν ἐπὶ τοὺς χριστιανοὺς λογίους ἐπίδρασιν τοῦ Ἀβερρόου. Δὲν ἔλιπον δὲ περιστάσεις εὐμενεῖς ἀναζωπυρῆσαι ἰσχυρῶς τὴν πολεμουμένην φιλοσοφικὴν αἵρεσιν. Ἡ περὶ τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς θείας βουλήσεως διδασκαλία τοῦ Βραδουαρδίνου καὶ ἡ

¹ Ἡ πρώτη ἐκδοσις (οὐχὶ τελεία) τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου ἐγένετο ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1530, ἡ δὲ νεωτέρα ἤρξατο τῷ 1896.

² Τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς Γνώμας ἐξεδόθησαν τῷ 1534 ἐν Κολωνίᾳ καὶ ὕστερον τῷ 1584 ἐν Βενετίᾳ. Ἐν δὲ τῇ νέᾳ ἐκδόσει ἐμπεριέχεται ἐν τοῖς τόμοις 19—26.

³ Ἐνυπάρχουσιν ἐν τόμ. 26^ῳ τῆς νέας ἐκδόσεως.

⁴ Περιλαμβάνεται ἐν τόμῳ 15—16 τῆς νέας ἐκδόσεως. Ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τούτοις, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν (De oratione, De meditatione, De contemplatione κ. ἄ.) περιγράφει ὁ Διονύσιος τὴν ἡδύτητα τῆς ἐκστάσεως καὶ τὴν εἰς ταύτην ἄγουσαν ὁδόν.

⁵ Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Θωμᾶ ἀνεφέρετο εἰς τὴν Summam theologiae. Ἐπιθ. K. Werner, Der Endausgang d. mittel. Scholastik. 305⁴.

⁶ Ὁ Φραγκίσκος ὑπερμημάτισε τὴν Summam contra gentiles. Ἰδὲ Werner ἐνθ. ἄνωτ. 306.

ἀπὸ τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαστικῆς θείας αἰτίας προελθοῦσα τάσις εἰς τὴν ὑποκειμενικότητα παρήγαγον τὴν σκέψιν καὶ δυσπιστίαν πρὸς τὰ τέως εὐδοκίμοῦντα σχολαστικὰ συστήματα. Ἐντεῦθεν ἐπερρώσθη ἡ ἀβερροϊκὴ φιλοσοφία κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα καὶ ἐξηκολούθησε κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας μέχρι τοῦ 17^{ου} νὰ θεραπευθῆται ὑπὸ πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν. Τὸ κύριον τοῦ Ἀβερροῦ, χαρακτηριζομένου ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐξηγητοῦ, αἰεὶ μᾶλλον ηὔξανετο· τὰ τε ὑπομνήματα καὶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ψυχολογία αὐτοῦ ἤσκουν ἐπὶ πολλοὺς λογίους ἀμύθητον γοητείαν. Οἱ ἀπὸ τοῦ 14^{ου} ὅμως αἰῶνος Ἀβερροϊκοὶ δὲν ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάξιν ἀλλὰ διακρίνονται εἰς δύο διαφόρους κατευθύνσεις· ὧν ἡ μὲν εἶναι αὐστηροτέρα ἀποδεχομένη τὰς θεωρίας τοῦ Ἀβερροῦ, ἔστω καὶ ἂν ἀντέκειντο πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ἡ δὲ εἶναι ἡπιωτέρα ἀσπαζομένη κατὰ τοσοῦτο τὰς διδασκαλίας ἐκείνου καθ' ὅσον δὲν διεφώνουν πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τῆς κατευθύνσεως ἐκείνης κυριώτατος προστάτης εἶναι Ἰωάννης ὁ ἐκ Jandun (de Janduno, de Ganduno)¹, magister artium ἐν Παρισίοις καὶ φίλος Μαρσιλίου τοῦ ἐκ Παδοῦης, μεθ' οὗ συνειργάσθη εἰς σύνταξιν τοῦ «Defensor pacis»² σκοποῦντος τὴν καταπολέμησιν τοῦ πάπα καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ ὡς πηγῆς πάσης πολιτικῆς δυνάμεως³. Αἱ πολιτικαὶ γνώμαι καὶ τὰ κατὰ τοῦ πάπα φρονήματα ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ μετὰ τοῦ φίλου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκον⁴. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1328 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα. Πλὴν τοῦ μνημονευθέντος Defensor pacis, εἰς ὃ ἦτο συνεργάτης, ἔγραψε τὸ De laudibus Parisius⁵, τῷ δὲ 1315 ὑπεμνημάτισε τὴν Expositio problematum Aristotelis τοῦ ἱατροῦ καὶ φιλοσόφου τῆς Παδοῦης Pietro d'Adamo. Ὡσαύτως ἔγραψεν ὑπο-

¹ Οὗτος ἐπὶ μακρὸν συνεχέετο πρὸς Ἰωάννην τὸν ἐκ Γάνδης, θεολόγον ἐν Παρισίοις καὶ συγγραφεὴ ὑπομνήματος εἰς τὰς Γνώμας καὶ τῶν Quodlibeta.

² Τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Goldast, Monarchia 2, 154 ἐξ., ὕστερον δὲ ὑπὸ τοῦ A. Cartellieri, 1913, καὶ ὑπὸ R. Scholz, 1914.

³ Αὐτ. 3, 6 «Legislatorem humanum solam civium universitatem esse valentiorē illius partem».

⁴ Ὁ Ἰωάννης ἀνεθεματίσθη τῷ 1327 ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ 12^{ου} καὶ τῷ αὐτῷ ἔτει κατεδικάσθησαν πολλαὶ ἀποφάνσεις τοῦ Defensor pacis.

⁵ Τὸ De laudibus ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1618 ὑπὸ Le Roux de Lincy et Tisserant. Πρβλ. N. Valois, Hist. litt. de la France 33, 536 ἐξ.

μνήματα¹ εἰς ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους² καὶ τοῦ Ἀβερροῦ³ καὶ προσέτι παρεσκεύασε πολλὰ ἴδια συγγράμματα⁴. Ὁμολογεῖ δ' αὐτὸς οὗτος ὅτι ἔπεται τῷ Σταγίριτῃ καὶ τῷ Ἀβερροῦ καὶ ὅτι μιμεῖται ἀτελῶς τὰ τέλεια ἔργα τῶν δύο ἐκείνων μεγαλοφυῶν⁵. Παραδέχεται λοιπὸν τὴν αἰδιότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν κίνησιν⁶, τὴν ἀναγκαίαν πραγμάτων τοῦ δυνατοῦ, τὴν ἔλλειψιν παντὸς κακοῦ ἀπὸ τῶν αἰδίων ὄντων καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦ νὰ νοῆ ὁ θεὸς ἄλλο τι παρ' ἑαυτὸν⁷. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἀσπάζεται τὴν κατ' οὐσίαν ἐνότητα καὶ αἰωνιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ⁸. Πέποιθε δ' ὅμως πάλιν ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἀλλὰ διάφορος κατὰ τὰ σώματα⁹· ἦν ἐκδοχὴν θεωρεῖ οὐχὶ ἀποδεκτὴν ἀλλ' ἀπλοῦν ἄρθρον πίστεως¹⁰. Ἀπλῶς εἰπεῖν ἐν τοῖς ψυχολογικοῖς ζητήμασι ῥέπει πρὸς τὴν σκέψιν, διότι ὁμολογεῖ ὅτι αἱ οἰκτεῖαι ἀποφάνσεις στηρίζονται ἐπὶ τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ἀποδείξεων¹¹. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Σχολῆς καὶ πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων

¹ Τὰ ὑπομνήματα ἐξεδόθησαν πολλάκις ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸν 15^{ον} καὶ 16^{ον} αἰῶνα.

² Τὰ ὑπομνήματα ἀναφέρονται εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Σταγίριτου περὶ ψυχῆς, περὶ οὐρανοῦ καὶ κόσμου, εἰς τὰ φυσικὰ καὶ τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ.

³ Ἐγραψε δηλαδὴ ὑπόμνημα τοῦ Sermo de substantia orbis.

⁴ Τὰ συγγράμματα ἐπιγράφονται Quaestiones de formatione foetus, Quaestiones de gradibus et pluralitate formarum, Tractatus de specie intelligibili, Duo tractatus de sensu agente.

⁵ In Metaphys. ἐκδ. Bevet, 1525, φ. 84.

⁶ De caelo et mundo 1, qu. 29 «Totum mundum ingenitum secundum totum necesse est esse». Phys. 8, qu. 3.

⁷ Metaphys. 7, qu. 5, 9. qu. 12.

⁸ De anima 3, qu. 7 «Unus substantialiter est omnium intellectus, non plurificabilis seu multiplicabilis ad corporum multiplicationem».

⁹ Οὗτω βλέπομεν ἐπανερχομένην τὴν δοξασίαν περὶ τῆς διττῆς ἀληθείας. Ὁ Ἰωάννης ἐπαναλαμβάνει ὅτι αἱ ἀντιθέσεις τοῦ δόγματος καὶ τῆς πίστεως πρέπει νὰ διαλύονται διὰ τῆς θεωρίας τῶν δύο ἀληθειῶν· φαίνεται δ' ὅμως ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν προτιμᾷ τὴν φιλοσοφίαν ἀντὶ τῆς πίστεως.

¹⁰ Ἐνθ. ἀνωτ. Πρβλ. καὶ Hauréau, Hist. de la philos. scol. 2^η, 286.

¹¹ De anim. lib. 3, qu. 12. «Et omnia talia, quae dicunt fideles catholici, ego dico simpliciter esse vera sine omni dubitatione, sed demonstrare nescio. Gaudeant, qui hoc sciunt, sed sola fide teneo et confiteor».

αὐτοῦ παραπέμπει εἰς πραγματείας τῶν «εταίρων» ἐπὶ θεωριῶν ἰδιαζουσῶν εἰς τὴν ἀβερροϊκὴν διδασκαλίαν¹.

2. Παρὰ τὴν αὐστηρὰν ἀβερροϊκὴν τάσιν ὑπῆρχεν, ὡς εἴρηται, καὶ ἄλλη ἠπιωτέρα, ἣς οἱ ὀπαδοὶ ἠκολούθουν ταῖς διδασκαλίαις τοῦ Ἀβερροῦ, ἐξαιρουμένων ἐκείνων ὅσαι ἀντέκειντο πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἡ ἀβερροϊκὴ δὲ διδασκαλία συνεξέχθη πρὸς τὴν αὐγουστίνειον περὶ φωτισμοῦ θεωρίαν, καθὰ βλέπομεν παρὰ τοῖς Ἄγγλοις φιλοσόφοις *Thomā Wilton* καὶ *Fitz-Ralph*. Ὁ τελευταῖος διατείνεται ὅτι ὁ Ἀβερροῦς δὲν παρεδέχετο κατ' ἀλήθειαν τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ καὶ ὅτι ἐταύτιζε τὸν θεὸν πρὸς τὸν ποιητικὸν νοῦν². Ὡς κυριώτατος προστάτης τοῦ χριστιανικοῦ ἀβερροϊσμοῦ θεωρεῖται ὁ *Ἰωάννης Baconis* ὁ ἐκ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως ἐπονομαζόμενος *Baconthorp*. Οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὸ τάγμα τῶν Καρμηλιτῶν ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ καὶ Παρισίοις, ἔνθα καὶ ἐδίδαξεν, ἀπέθανε δὲ τῷ 1348 καταλιπὼν πλεῖστα ἔργα· ὧν ἕνια μόνον ἐξεδόθησαν³, παραμένονσι δ' ἀνέκδοτα πολυάριθμα ὑπομνήματα εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα καὶ εἰς ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ἀνσέλμου, ἔτι δὲ ὑπόμνημα εἰς τὴν *Κ. Διαθήκην*. Ἐν τῷ εἰς τὰς Γνώμας ὑπομνήματι, πλουσίως εἰδήσεων περὶ τῶν συγχρόνων, ἀπορρίπτει τὴν περὶ ἐνότητας τοῦ νοῦ διδασκαλίαν καὶ ἀποφαίνει τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀκυνάτου καὶ τοῦ *Hervaeus* προσαγομένης κατὰ τοῦ Ἀβερροῦ ἀποδείξεις ὡς οὐχὶ ἀναντιρρήτους. Ὑπερασπίζει δὲ καὶ αὐτός, ὅπως ὁ *Fitz-Ralph*, τὸν Ἀραβὰ φιλόσοφον παρατηρῶν ὅτι οὗτος τὴν περὶ τοῦ νοῦ γνώμην ἐξήνεγκεν οὐχὶ ὡς ἀληθινήν ἀλλ' ὡς πλάσμα καὶ μελέτημα πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας⁴. Πανταχοῦ, ὅπου δύναται, δικαιολογεῖ τὸν Ἀβερροῦ καὶ ἐγκρίνει τὰς θεωρίας αὐτοῦ τὰς συμφώνους τῇ πίστει. Ρητέον δ' ὅτι πλὴν τῆς νοερᾶς ψυχῆς (*anima intellectiva*) παραδέχεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ εἶδος

¹ Ἐπιθ. *K. Werner*, *Der Averroismus in der christ-peripatetischen Psychologie des späteren Mittelalters*, ἐν *Sitzungsb. der Wiener Acad. d. Wissens.* 98, σ. 265 ἔξ.—*P. Duham*, *Études sur Léonard de Vinci* 2, 24.—*M. de Wulf*, *Hist. de la philos. en Belgique* 1910, σ. 132 ἔξ.—*E. Gilson*, *Études de philosophie médiévale* 1921, (σ. 96 ἔξ.).

² *C. Michalski*, *Le Criticisme et le Scepticisme*, 1926, II. 12.

³ Ἐξεδόθησαν ὑπομνήματα εἰς τὰς Γνώμας (*Commentaria seu quaestiones super quattuor libros sententiarum*. 1484), *Quodlibeta* (*Quaestiones in IV libros sent. et Quodlibetales*, 1618).

⁴ *In. sent.* 2. dis. 21. qu. 1. art. 3.

τοῦ σώματος (*forma corporeitatis*)· τὴν γνώμην ταύτην προθυμεῖται νὰ θεμελιώσῃ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀβερροῦ περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν εἰδῶν ἐν τῇ ὕλῃ¹.

3. Ὁπαδὸς τοῦ Ἰωάννου *Baconthorp* εἶναι ἐν πολλοῖς ὁ εἰς τὸ αὐτὸ τάγμα ἀνήκων *Παῦλος Perusinus* (a *Perusio*), συγγραφεὺς τοῦ ἐν τῷ ἔτει 1344 συνταχθέντος καὶ ἀνεκδότου παραμένοντος ὑπομνήματος εἰς τὰς Γνώμας, ἐν ᾧ περὶ ἐμφαίνεται ἰσχυρὰ ἡ τῆς ὀκκαμικῆς Σχολῆς ἐπίδρασις².

4. Ἐπὶ χρόνον μακρὸν καὶ κατὰ τρόπον ζωηρὸν ἐθεραπεύετο ὁ ἀβερροϊκὸς ἀριστοτελισμὸς μέχρι τῆς 17^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδοῦς. Ἐνταῦθα πρῶτος ἐξάγγελος τῆς ἀβερροϊκῆς ἐπιδράσεως παρίσταται ὁ ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος *Pietro d'Abano* (de *Abano*, de *Arono*, *Patavinus*, *Paduanus*). Οὗτος ἐν Ἀβάνῳ τῆς Παδοῦς τῷ 1257 γεννηθεὶς ἐκτήσατο πρῶτως διὰ συντόνων μελετῶν καὶ μεγάλων ἀποδημιῶν εὐρείας γνώσεις. Ἐπὶ πολλὰ δ' ἔτη (1270—1290) παρέμεινεν ἐν Κωνπόλει, ἔνθα ἀκριβῆ ἔσχε τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Ὑστερον ἦλθεν εἰς Παρισίους, ὅπου καὶ παρεσκεύασε τὰ κυριώτατα ἔργα. Ἀπὸ τοῦ 1307 ἐδίδασκεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδοῦς ἱατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν τῆς φύσεως μέχρι τοῦ θανάτου, ἐπιγενομένου πιθανῶς τῷ 1315. Μετέφρασε δ' ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἱατρικὰ ἔργα καὶ ἂν μὴ ὑπῆρξεν ὁ μεταφράστης πάντως εἶναι ὁ ἐξηγητὴς τῶν ψ-ἀριστοτελικῶν *προβλημάτων* (*Expositio problematum Aristotelis*)³. Κυριώτατον αὐτοῦ σύγγραμμα ἱατρικὸν καὶ φιλοσοφικὸν εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «*Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum*», ὅπερ ἦτο λίαν εὐχρηστον μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Προσέτι δὲ συνέταξε μέγα ἐγκυρίδιον τῆς ἀστρονομίας «*Lucidator astronomiae*» ἐπιγραφόμενον καὶ μένον εἰσέτι ἀνέκδοτον⁴. Ὡς ἀστρολόγος ὁ *Pietro* ἀνήκει εἰς τὴν ἰταλικὴν Σχολὴν τὴν μετερχομένην μέθοδον μᾶλλον ὑποκειμενικῶν ἐξηγήσεων ἢ ἀκριβῶν ἐρευνῶν. Παραδέχεται λοιπὸν ὅτι πάντα τὰ ἐν τῇ γῆ συμβαίνοντα οὐδὲ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐξαι-

¹ *Quodlibet.* I. qu. 6. art. 3.

² Ἐπιθ. *Xiberta*, *De Paulo Perusino baccalario*. *Analecta Ord. Carm.* 1926 (σ. 425 ἔξ.).

³ Διὰ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ *Pietro* ἐγένοντο τὰ *προβλήματα* γνωστὰ εἰς τοὺς λογίους τῆς Δύσεως.

⁴ Τὰ εἰρημένα τρία ἔργα συνετελέσθησαν πιθανῶς περὶ τὸ ἔτος 1310.

ρουμένων καθορίζονται ἐκ τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Αἱ φιλοσοφικαὶ δ' αὐτοῦ θεωρίαι φέρουσιν ἐν πολλοῖς τὴν σφραγίδα τοῦ καθαροῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ ὑπομιμνήσκουσι τὴν διδασκαλίαν Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου καὶ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου. Ἐν τῇ λογικῇ, ἣν ἐκδέχεται ὡς μεθοδολογίαν τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως, θέτει πρῶτα νεύουσαν ἀρχὴν τὴν συλλογιστικὴν· οὐχ ἦττον δ' ὅμως τιμᾷ τὴν ἐμπειρίαν ὡς συντελεστὴν τῆς γνώσεως καὶ ἀνομολογεῖ τὴν σχέσιν τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ πόσον δ' ἀπεδέχεται τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀραβικῆς φιλοσοφίας, τοιούτεσι τὴν αἰδιότητα τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ, εἶναι ἀμφίβολον ἕνεκα τῆς ἀσαφείας τῶν κειμένων. Ὡσαύτως εἶναι ἀναπόδεικτον τὸ ἂν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Δάντην¹.

5. Ὀλίγοις ἔτεσιν ὕστερον τοῦ θανάτου τοῦ Pietro d'Abano ἐδίδαξεν ἐν Βονωνίᾳ ὁ Οὐρβανὸς († 1492) καὶ ὑπεμνημάτισε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀβερρόου εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους². Ἀβερροϊκὸς κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰωάννου Jandun ἦτο Παῦλος ὁ ἐκ Βενετίας († 1429) γράψας διεξοδικὸν ὑπόμνημα εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα καὶ μάλιστα τὰ φυσικά³. Μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο ὁ Καγετανὸς Θιεναῖος (Cajetanus Thienaeus, Cajetan ἐκ Tiene), διδάξας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούσης καὶ ἀποθανὼν τῷ 1465· οὗτος ἀπέστη τοῦ ἀβερροϊσμοῦ ἐπὶ τινων θεωριῶν ἀντιμαχομένων πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν⁴. Πιστότερος πρόσκειται εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Ἀβερρόου ὁ Nicoletto Vernias, διδάξας ἀπὸ τοῦ 1471—1499 καὶ ὑποστη-

¹ Ἐπιθ. K. Werner, Die Scholastik des späteren Mittelalt. 1887. 4, 1.—S. Ferrari, Contribuzioni alla storia della biologia, 1899.—P. Duhem, Essai sur la notion de théorie physique de Platon a Galilée, 1908. Τοῦ αὐτοῦ Le système du monde 4, 229 ἔξ.—Br. Nardi, La teoria dell' anima e la generazione delle forme secundo Pietro d'Abano (ἐν Riv. di filos. neo-scol. 4, 723 ἔξ.). Τοῦ αὐτοῦ Intorno alle dottrine filosofiche di P. d'Abano, 1921.—A. Dyroff, Dante und Pietro d'Abano (ἐν Phil. Jahrb. 33, 253 ἔξ.).

² Τὸ ὑπόμνημα ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1492 καὶ ἐπιγράφεται «Urbanus Averroista commentorum omnium Averrois super librum Aristotelis de Physico auditu expositor clarissimus».

³ K. Werner, Die augustinische Psychologie 486.—P. Duhem, Le système du monde 4, 280 ἔξ.—L. Thorndike, A history of magic and experimental science. 2, 874 ἔξ.

⁴ Duhem, Le système 4, 301 ἔξ.

ρίζων τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ. Καθ' ὅλον δὲ τὸν 16^{ον} αἰῶνα ἐξηκολούθησεν ἡ Πάδουα νὰ εἶναι ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἀβερροϊσμοῦ καὶ τὸ κέντρον τῶν ἀγώνων, οὓς πρὸς ἀλλήλους διεξήγαγον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀβερρόου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Δ' Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Γερμανοὶ μυστικοί.

1. Ὅπως ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἀκμῇ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας οὕτω καὶ ἐν τῷ τέλει αὐτῆς ἀνεφάνη ἡ μυστικὴ τάσις, ἣτις ἐστηρίζετο μὲν ἐπὶ τῆς ἀμέσου καὶ κατ' ἐνόρασιν γνώσεως ὑψίστατο δὲ πάλιν τὴν ἐπίδρασιν τῶν παλαιότερων. Ἡ νέα μυστικὴ φιλοσοφία ἀνεπτύχθη ὑπὸ Γερμανῶν καὶ ἐθεραπεύθη μάλιστα ὑπὸ Δομινικανῶν, ἔχει δὲ χαρακτηριστὰ κατ' ἐξοχὴν νεοπλατωνικόν. Γερμανοὶ ἱεροκήρυκες ἐπειρῶντο ἵνα τὸ δι' Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου ἀναπτυχθὲν σχολικὸν σύστημα χρησιμοποιήσωσι χάριν τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν πολλῶν² μεταβάλλοντες μέρη τινὰ αὐτοῦ καὶ ποιοῦντες πρῶτα νεύουσαν ἔννοιαν τὴν οὐσιώδη ἐνότητα τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ. Τιθέμενοι δὲ ἴδιον σκοπὸν τὴν πρόσκτησιν τῶν θείων ἀπορρήτων κατέληγον εἰς ἀπόκλισιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων³. Τὰς ἀρχὰς τῆς μυστικῆς εὐρίσκομεν ἤδη παρὰ τῷ Φραγκισκανῷ Δαυὶδ τῷ ἐξ Augsburg († 1211) καὶ Ἀλβέρτῳ τῷ μεγάλῳ⁴, μάλιστα δὲ παρὰ τῇ ἀγίᾳ Μεττίλδῃ τῇ ἐκ Μαγδεβούρβου⁵ καὶ ἐν μέρει παρὰ τῷ Diet-

¹ K. Werner, Der Averroismus, 288 ἔξ., Die Scholastik des späteren Mittelalt. 4, 138 ἔξ.

² Διὸ καὶ μετεχειρίζοντο τὴν γλῶσσαν οὐχὶ τοῦ σχολείου ἀλλὰ τοῦ λαοῦ.

³ Οἱ μυστικοὶ ἐπεκαλοῦντο οὐ μόνον τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τοὺς «διδασκάλους τῆς Σχολῆς» καὶ τὸν «διδάσκαλον τῶν διδασκάλων», τὸν Ἀριστοτέλη.

⁴ Ὁ Ἀλβέρτος ἐν τῷ μυστικῷ συγγράμματι De adhaerendo Dei ἀκολουθεῖ τῷ Δαυὶδ ἐκείνῳ. Ἐπιθ. E. Michael, Gesch. d. deutschen Volkes 3, 143 ἔξ.

⁵ Ὁ P. Gall Morel ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τὰς «Ἀποκαλύψεις τῆς ἀδελφῆς Μεττίλδης ἥτις τὸ ρέον φῶς τῆς θεότητος» (Offenbarungen der Schwester Mechtild κτλ.) ἔτι δὲ μετέφρασεν αὐτὰς εἰς τὴν νεωτέραν γερμανικὴν, τῷ 1869. Ἐπηκολούθησε τῷ 1881 ἑτέρα μετάφρασις εἰς τὴν νέαν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ J. Müller ἐν τῷ «Leben und Offenbarungen der heil. Mechtildis und der Schwester Mechtildis». Ἐκλεκτὰ δὲ μέρη καὶ με-

*rich τῷ ἐκ Freiberg*¹. Ἄλλ' ὁ βαθυνούστατος καὶ σπουδαιότατος τῶν Γερμανῶν μυστικῶν² εἶναι ὁ Ἐκκαρτος.

§ 2. Ἐκκαρτος.

1. **Βίος καὶ συγγραφή.** Ὁ Ἰωάννης Ἐκκαρτος ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς καταγόμενος ἐγεννήθη περὶ τὸ 1260 ἐν Hochheim. Ἐγένετο μαθητὴς καὶ ὕστερον διδάσκαλος ἐν Παρισίοις, τῷ δὲ 1302 ἐκλήθη ὑπὸ Βονιφατίου τοῦ 8^{ου} εἰς Ρώμην καὶ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς θεολογίας. Ὑπὸ τοῦ Τριθεμίου³ παρίσταται ἔχων λεπτὴν διάνοιαν καὶ ἐξαίρετον στωικίαν, μεγάλην δὲ πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν οἰκείωσιν. Ἐν τῷ τάγματι τῶν Δομινικανῶν κατέλαβεν ὑψηλὰ ἀξιώματα καὶ ἐκήρυττε πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας μετὰ μεγάλης εὐδοκίμησης. Κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ τῆς ζωῆς ἔτη ἐδίδασκεν ἐν Κολωνίᾳ καὶ εἶχε μαθητὰς πολυαριθμούς. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ κατηγορήθη ὡς ἐνεχομένη εἰς πλάνας, ἐκλήθη τῷ 1327 εἰς τὸ ἐκεῖ δικαστήριον καὶ προσέβη εἰς γενικὴν παλινωδίαν παντὸς ὅπερ τυχὸν ἐνυπῆρχεν ἐν τοῖς κηρύγμασι σφαλερόν. Ὅτε δ' ὕστερον ἠτήθη παρ' αὐτοῦ εἰδικὴ παλινωδία, ἐποιήσατο ἔφεσιν εἰς τὸν πάπαν. Οὗτος συνεκάλεσε πρὸς ἔλεγχον τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐκκαρτου ἰδίαν σύνοδον, ἣτις καὶ κατέδικασεν ὀκτὼ καὶ εἴκοσιν ἀποφάνσεις ὡς ὑπόπτους καὶ αἰρετικὰς. Τὸ οἰκεῖον σιγίλλιον τοῦ πάπα ἐξεδόθη (τῷ 1329) μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φιλοσόφου συμβάντα τῷ 1327. Πάμπολλοι λόγοι καὶ κηρύγματα αὐτοῦ γερμανιστὶ συντεταγμένα χρησιμεύουσιν ἡμῖν

ταφράσεις αὐτῶν ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ S. Simon τῷ 1907, ὕστερον δὲ (τῷ 1911) ὑπὸ W. Oht.

¹ Ὁ Dietrich, ὃν καὶ πρόσθεν (σ. 774) ἐμνημονεύσαμεν, δὲν ἦτο μὲν μυστικός ἀλλὰ διὰ τῶν θεωριῶν αὐτοῦ ἐπέδρασεν ἐπὶ τοὺς μυστικούς.

² Περὶ τῆς γερμανικῆς μυστικῆς θεωρίας διέλαβον πλὴν ἄλλων οἷδε: H. Delacroix, Essai sur le mysticisme spéculatif en Allemagne au XIVe siècle, 1900. — P. Mehlhorn, Die Blütezeit der deutschen Mystik, 1907. — E. L. Schellenberg, Die deutsche Mystik, 1920, β' ἔκδ. 1927. — C. Butler, Western Mysticism, 1922. — M. Grabmann, Die Kulturwerte der deutschen Mystik des Mittelalters, 1923. — O. Clemen, Die Mystik nach Wesen, Entwicklung und Bedeutung, 1923. — E. Bergmann, Geschichte der deutschen Philosophie. τόμ. 1, Die Deutsche Mystik, 1926.

³ De script. eccl. n. 537.

ὡς πηγὴ τῆς μυστικῆς του θεωρίας¹. Προσέτι δ' ἔγραψε λατινιστὶ δύο ἐπιστημονικὰ ἔργα² ἧτοι τὰς Quaestiones³ καὶ τὸ Opus tripartitum περιέχον πραγματείας μεταφυσικὰς⁴.

2. **Θεολογία.** Ἐν τῇ περὶ θεοῦ διδασκαλίᾳ ἐξαίρεται ἰσχυρῶς κατὰ τὸν οἰκεῖον τοῖς σχολαστικοῖς τρόπον ἢ ἔννοια τοῦ «εἶναι»⁵ ὁ θεὸς εἶναι «ὄν καθαρὸν καὶ πλήρες» (esse purum et plenum), εἰς ὃ οὔτε ἀριθμὸς ἀνήκει οὔτε πλῆθος οὔτε ἄρνησις ἀλλὰ καθαρὰ κατάφρασις καὶ παντελὴς οὐσία⁶ ὁ θεὸς εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια (actus purus), ἐν ἣ διαφόρως ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων συμπίπτει εἰς τὸ αὐτὸ ἢ οὐσία (esse) καὶ ἡ ὑπαρξίς (essentia)⁷. Ἀποκλείων δ' ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶν τὸ μὴ ὄν, πᾶν τὸ δυνάμει εἶναι, ὑπάρχει ἀναλλοίωτος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀκίνητος, εἰ καὶ εἶναι αἴτιος πάσης κινήσεως⁸ εἶναι ἐπέκεινα κινήσεως καὶ χρόνου⁹. Παρὰ τοὺς θετικὸς καὶ κα-

¹ Ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ F. Pfeiffer «Deutsche Mystiker des 14 Jahrhunderts». τόμ. 2, ἐν Λιψία 1857. (ὁ δεύτερος τόμος περιλαμβάνει τὸν Ἐκκαρτον). Πρβλ. R. Langenberg, Quellen und Forschungen zu. deutschen Mystik 1902. — Gust. Landauer, Meis. Eckeharts mystische Schriften in unsere Sprache übertragen. — J. Bernhart, Meist. Eckehart Ausgewählt und übers. 1914. — L. Goldschneider, Die Sprüche des Meisters Eckehart nach dem Pfeifferschen Text. vollständig übertragen. 1925. Ἄλλὰ περὶ τῆς γνησιότητος τῶν γερμανικῶν ἔργων καὶ μάλιστα τῶν κηρυγμάτων ὑπάρχει ἀμφισβήτησις.

² Ὡσαύτως λατινιστὶ ἔγραψεν ἔργον ἀπολογητικὸν χάριν τῆς ἑαυτοῦ δίκης: ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ A. Daniels τῷ 1923 καὶ ὕστερον πληρέστερον ὑπὸ τοῦ C. Théry τῷ 1926⁷. καὶ τοῦ M. Grabmann (Briefliche Mitteilung, τῷ 1927: ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Βαυαρικὴν Ἀκαδημίαν).

³ Αὗται ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ E. Longpré (Quaestiones inédites de maître Eckart. 1927.

⁴ Τὸ Opus διηγεῖτο εἰς τρία μέρη, ἧτοι εἰς τὸ opus propositionum, opus quaestionum, opus expositionum ὃν τὰ δύο πρῶτα δὲν ἀνευρέθησαν. Ἐξέδωκεν ὁ Denifle, Meist. Eck. lateinische Schriften, ἐν τῷ Arch. für litter. und Kirchengesch. des mittelalters. 1886.

⁵ Pred. col. 138, 165: Denifle 437. col. 128 «nec dedit numerus nec multitudo nec negatio sed mera affirmatio et plenitudo esse, secundum illud: ego sum qui sum».

⁶ Denifle 448. Ἐνταῦθα βλέπομεν ἐπαναλαμβανομένην τὴν σχολαστικὴν ἀπόφασιν ὅτι ἐν τῷ θεῷ τὸ quod est καὶ τὸ quo est εἶναι τὸ αὐτό.

⁷ Col. 122. 34. Denifle 444. 446.

⁸ Col. 144. «Principium, in quo Deus creavit caelum et terram, est principium nunc simplex aeternitatis, ipsum in quam illud «nunc» penitus, in quo deus est ab aeterno». Pfeif. 268, 18.

ταφατικούς προσδιορισμούς προσνέμονται τῷ θεῷ κατὰ τὸ παράδειγμα ψ-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου μάλιστα καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀρνητικὰ καὶ ἀποφατικὰ κατηγορήματα. Ὁ θεὸς δηλαδὴ εἶναι ἀλλότριος παντὸς διορισμοῦ καὶ πάσης διακρίσεως ὁπωσδήποτε ἐκλαμβανομένης· εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν. Ἐν τῷ θεῷ ἀφανίζονται πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ διαφοραί· ἐν αὐτῷ ἡ θέσις εἶναι ἅμα καὶ ἄρσις καὶ τἀνάπαλιν¹.

Ἀκριβέστερον διαλαμβάνων ὁ Ἐκκαρτος περὶ τοῦ θείου ὄντος ποιεῖται κατὰ πρότυπον τοῦ Γιλβέρτου Porretanus διάκρισιν θεότητος (Deitas) καὶ θεοῦ (Deus) ἢ θείων προσώπων². Τὴν θεότητα ἐκδέχεται ὡς ἀπλῆν καὶ καθαρὰν οὐσίαν ἄνευ διορισμοῦ, ἄνευ ἐνεργείας, ὡς οὐσίαν, ἐν ἣ οὐδεμία οὐδ' ἡ τῶν προσώπων ὑπάρχει διακρίσις³. Ταύτην δὴ τὴν ἀπὸ πάσης διαφορᾶς καθαρὰν οὐσίαν τοῦ θεοῦ ὀνομάζει ἀρχήν, βάθος, ρίζαν, ἐσωτερικὴν πηγὴν τῆς θεότητος· φαντάζεται δ' αὐτὴν ὡς αἰδίον καὶ ἐν ἑαυτῇ ἠρεμοῦσαν γαλήνην, ἐν ἣ οὐδεμία ἐνέργεια συμβαίνει καὶ ὅπου ὁ θεὸς οἰοῖται ὑπνώττει, ὡς τὸ αἰδίον σκότος ἐν ᾧ ὁ θεὸς εἶναι κεκρυμμένος καὶ ἑαυτῷ ἄγνωστος. Ἐν τῷ αἰδίῳ τούτῳ σκότει τοῦ θείου ὄντος φαίνεται τὸ φῶς τοῦ πατρὸς, ὅστις τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν γινώσκων γεννᾷ ἐν ταύτῃ τῇ γνώσει ἑαυτοῦ τὸν υἱόν· ἡ δὲ ἀγάπη, ἡ κοινὴ βούλησις τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, εἶναι τὸ τρίτον πρόσωπον, τὸ πνεῦμα. Οὕτως ἡ αἰδίου ἀρχὴ τοῦ θεοῦ προέρχεται εἰς τὸ φῶς, ἡ «θεότης» γίνεται «θεός» (θεὸς τρισυπόστατος⁴. Ἡ θεότης εἶναι πνευματικὴ οὐσία, περὶ ἧς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι μὴδὲν ἄλλ' ἐν τῇ τριαδικότητι εἶναι ζωηρὸν φῶς ἀποκαλυπτόμενον. Ἐχουσι δὲ τὰ θεῖα πρόσωπα ἐνότητα ἐν τῇ κοινῇ εἰς αὐτὰ μιᾶ θεία φύσει. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ θεία οὐσία εἶναι ὡς εἰπεῖν ἀφυσιοποίητος (ungenaturte), τὰ πρόσωπα εἶναι φύσις φυσιοποιηθεῖσα (genaturte)⁵. Ἡ καθαρὰ καὶ αἰδίου ἐκείνη ἀρχὴ τοῦ θεοῦ κατ' ἑαυ-

¹ Col. 49. Pf. 269. I ἐξ. 318, 31 ἐξ.

² Ἡ τοιαύτη διάκρισις συμπίπτει πρὸς τὴν διαστολὴν τοῦ *essentia in se* καὶ τοῦ *essentia in relatione*. Δύναται δηλαδὴ ἡ θεία οὐσία νὰ θεωρηθῇ ἢ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς τῶν προσώπων διαφορᾶς (*essentia in se*) ἢ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν διαφορὰν ταύτην (*essentia cum relatione*).

³ Pfeiffer 181, 10 «*diu gottheit wirkt niht, si enhât niht ze wirkenne, in ir ist kein werce*».

⁴ Pf. 94. 181. 335. 456 κᾶ.

⁵ Αὐτ. 499. 535. 456. Ἡ διάκρισις, κατ' ἣν ἡ θεία οὐσία σκοπεῖται ἢ

τὴν θεωρουμένην (ἀσχέτως πρὸς τὰ πρόσωπα) ἐμπεριέχει πάντα τὰ ὄντα. Ὁ θεὸς δηλαδὴ κατ' ἑαυτὸν ὑπάρχων εἶναι πάντα τὰ ὄντα καὶ πάλιν πάντα τὰ ὄντα, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ, εἶναι αὐτὸς ὁ θεός. Εἶναι δὲ πάντα ἐν τῷ θεῷ μόνον ἐν ὄν· ἐν τούτῳ οὐδεμία ὑπάρχει διάκρισις ἀλλὰ πάντα καταπίνονται ἐν τῷ ἐνί, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ θεῖον ὄν. Ὁ θεὸς λοιπὸν ἔχει ἐν ἑαυτῷ πάντα ἔχει δ' αὐτὰ οὕτως, ὥστε οὐδὲν εἶναι εἰσέτι τι κατ' ἑαυτὸ ἀλλὰ πάντα ὑπάρχουσι διαλελυμένα εἰς τὴν ἀδιάκριτον οὐσίαν. Ὅταν ὁ πατὴρ αὐτὸς ἑαυτὸν γινώσκων ἐξαγγέλλῃ τὸν αἰδίον λόγον, τουτέστι γεννᾷ τὸν υἱόν, τότε ἐκφαίνεται ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ τὰ αἰδία τῶν ὄντων πρότυπα· ὁ θεῖος λόγος εἶναι ἡ περίληψις πασῶν τῶν ἰδεῶν¹.

3. **Κοσμολογία.** Ἀφοῦ πάντα τὰ ὄντα εἶναι, ὡς εἴρηται, ἐν τῷ θεῷ ἐν ὄν, ἔπεται ὅτι ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἐκ τῆς καθολικότητος πρόοδος τῶν κατ' ἕκαστα καὶ ἡ πρόσκτησις ἰδίας ἐκάστῳ φύσεως. Ἐν τῇ πραγματικότητι τὰ δημιουργήματα εἶναι ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ, μεριστὰ καὶ διάφορα, ἐνῶ ἐν τῷ θεῷ εἶναι ἄνευ χρόνου καὶ τόπου, ἀμέριστα καὶ ἀδιάφορα². Ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία προῆλθε διὰ τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα αὐτῆς. Ὅπερ εἶναι, λέγει, ἀγαθὸν ὀφείλει νὰ μεταδοθῇ, τ.ἔ. νὰ ἐκχυθῇ εἰς ἄλλα. Ἀλλὰ τοῦτο ἰσχύει πολλῷ μᾶλλον περὶ τοῦ θεοῦ, διότι εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀγαθότης. Ἡ θεότης αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι μεταδίδεται παντὶ τῷ δεκτικῷ τῆς ἑαυτοῦ ἀγαθότητος· ἐὰν μὴ μετέδιδεν ἑαυτόν, δὲν θὰ ἦτο θεός. Ἀναγκαίως ἄρα ὁ θεός ποιεῖ

κατ' ἑαυτὴν ἢ ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρόσωπα, προέρχεται οὐχὶ ἐκ τοῦ πράγματος (a parte rei) ἀλλ' ἐκ τοῦ (ἀτελοῦς) τρόπου τῆς ἡμετέρας διανοήσεως (secundum modum intelligendi) (col. 43 Denifle 455). Δὲν πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ὑπάρχει πραγματικὴ διάκρισις θεότητος καὶ θεοῦ, ὡσεὶ τὰ θεῖα πρόσωπα ἦσαν ἢ ἐκδήλωσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀπολύτου αἰωνιότητος.

¹ Οὕτως ὑπάρχουσι πάντα ἐξ αἰδίου ἐν τῷ θεῷ, ὑπάρχουσι δὲ οὐχὶ ὡς ὕλη ἀλλ' ὡς ἰδέα. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ «δυνάμει εἶναι» (*esse virtuale*) τῶν δημιουργημάτων ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ. (col. 20 Denifle 460). Τὸν τρόπον δὲ τῆς ἐν τῷ θεῷ ὑπάρξεως λέγει ρητῶς ὁ Ἐκκαρτος παρατηρῶν «*Omnia autem sunt in Deo tamquam in causa prima intellectualiter ut in mente artificis*» (col. 90 Denif. 461). Εἶναι εὐδηλον ὅτι ὁ θεῖος λόγος συμπίπτει πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Πρὸβλ. col. 69 Denif. 464 «*Pater dicendo Verbum producit et creaturas*».

² Πάντα εἶναι ἐν τῷ θεῷ ἄν, γένεσις ἄνευ γενέσεως, μεταβολὴ ἄνευ μεταβολῆς. Αὐτ. 309.

τὰ ἑαυτοῦ ἔργα. Ὁ κόσμος, καίπερ ὢν ἐν χρόνῳ καθ' ὅσον ἐν ἑαυτῷ συμβαίνει διαδοχὴ κινήσεως, γενέσεως καὶ φθορᾶς, ὅμως κατὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἐν τῷ καθόλου πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς αἰδίος. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀναγκαίως ἕνεκα τῆς θείας ἀγαθότητος, πρέπει νὰ εἶναι καὶ αἰδίος. Ὁ θεὸς ἐνεργεῖ αἰδίως καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι γέννησις τοῦ υἱοῦ· τοῦτον γεννᾷ ἀείποτε. Ἐν ταύτῃ δὴ τῇ γεννήσει προέρχονται ἅμα καὶ πάντα τὰ ὄντα καὶ ὁ θεὸς ἔχει τοσαύτην ἐπὶ τῇ γεννήσει ἡδονήν, ὥστε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν εἰς ταύτην καταναλίσκει¹. Ὅτι ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ αἰδία καὶ ἀναγκαία τοῦ κόσμου πρόοδος δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν ὡς περιέχουσαν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας, εἶναι προφανές. Καὶ ὅμως ὁ Ἐκκαρτος ἀποφαίνεται ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ «ἐκ τοῦ μηδενός»², ὅτι ἡ ἐν χρόνῳ δημιουργία διακρίνεται ἀπὸ τῆς ἐν τῷ θεῷ αἰδίου ὡς τὸ καλλιτέχνημα ἀπὸ τῆς ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ τεχνίτου ιδέας³. Πλὴν ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἄλλαι τοῦ φιλοσόφου ἀποφάνσεις, καθ' ἃς ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία θεωρεῖται οὐχὶ κατὰ τὴν συνήθη (χριστιανικὴν) ἔννοιαν ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπορροή τοῦ κόσμου, ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν σύμπτωσις τῆς θείας καὶ τῆς δεδημιουργημένης ὑπάρξεως. Λέγει δηλαδὴ ὅτι ἡ θεία οὐσία ἐκρέει εἰς πάντα τὰ δημιουργήματα, ἐφ' ὅσον ἕκαστον δύναται νὰ περιλάβῃ τὴν οὐσίαν ταύτην. Εἰ μὴ ἦσαν τὰ ὄντα πλήρη τοῦ θεοῦ, θὰ ἐγίνοντο μηδέν. Διότι καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα εἶναι πάντα καθαρόν μηδέν· ὡς ἀπορρέυσαντα ἐκ τοῦ θεοῦ οὐδεμίαν ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἰδίαν ὑπαρξίν· μόνον ὁ θεὸς εἶναι ἐν παντί. Πάντα τὰ δημιουργήματα — παρατηρεῖ ὁ Ἐκκαρτος — εἶναι καθαρόν μηδέν. Διότι τὸ μὴ ἔχον οὐσίαν δὲν ὑπάρχει· ἀλλὰ τὰ δημιουργήματα οὐδεμίαν ἔχουσιν (ἰδίαν) οὐσίαν, ὁπότε ἡ οὐσία αὐτῶν κεῖται ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ θεοῦ· ἐὰν ὁ θεὸς ἐπὶ τινὰ στιγμὴν ἀπεστρέφετο, ταῦτα θὰ ἐγίνοντο μηδέν⁴. Αἱ τοιαῦται ἀποφάνσεις ποιοῦσι φανερὰν τὴν τοῦ φιλοσόφου ἀρχὴν τῆς πανθείας διότι ἀβιάστως ἐρ-

¹ Αὐτ. 94. 335. 467. 488.

² Col. 44' Denif. 467. «Creatio est rerum ex nihilo productio». Ἡ δημιουργία εἶναι ἐλευθέρως ἐνέργεια τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ (Col. 149' Denif. 471).

³ Col. 90' Denif. 461. «Omnia autem sunt in Deo tamquam in causa prima intellectualiter ut in mente artificis».

⁴ Pf. 136. 138. 222. 268.

μηνευόμενα σημαίνουν ὅτι τὰ δημιουργήματα δὲν ἔχουσιν ἰδίαν οὐσίαν διὰ τοῦ θεοῦ διατηρουμένην ἀλλ' ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνου καὶ καθ' ἀκολουθίαν ἢ ὑπαρξίς τοῦ θεοῦ εἶναι ἅμα ἢ ὑπαρξίς τῶν ὄντων. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὅμως δὲν θέλει ὁ Ἐκκαρτος νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὑπὲρ τὸν κόσμον ἄθικτος ὑπὸ τῶν ὄντων καὶ ἀπροσδεῖς αὐτῶν. Διατείνεται λοιπὸν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐκτὸς πάσης φύσεως καὶ οὐχὶ αὐτῆ ἢ φύσις. Ὅπως εἶναι ἐν ταῖς δημιουργήμασιν, οὕτως ὑπάρχει καὶ ὑπὲρ αὐτὰ ὅπερ ὑπάρχει ἐν ἐν πολλοῖς πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι καὶ ὑπὲρ αὐτὰ. Ὁ θεὸς ἐκρέει εἰς πάντα τὰ δημιουργήματα καὶ ὅμως μένει ἄψαυτος ὑπὸ πάντων, καθὰ ὁ οὐρανὸς ἐφάπτεται πάντων ἀλλ' αὐτὸς μένει ἀθιγής¹. Ὁ δὲ κόσμος ὑπάρχει χάριν τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἄριστον τῶν δημιουργημάτων.

4. **Ψυχολογία.** Ἡ ψυχὴ εἶναι τῆς αὐτῆς καὶ ὁ θεὸς οὐσίας πλὴν ὅτι τὸ ὑπάρχον τῷ θεῷ κατὰ φύσιν ἔχει ἡ ψυχὴ κατὰ χάριν. Δὲν εἶναι αἰτία ἑαυτῆς (causa sui) ἀλλ' ἀπέρρευσε ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ ἀποστᾶσα προσέλαβε ἄλλοτριον στοιχεῖον, διὸ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐνεργῆ ὁμοίως ἐκείνῳ· ἀλλ' ὅπως ὁ θεὸς κινεῖ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ζωογονεῖ τὸ σῶμα καὶ προσποιεῖ τὰς οἰκείας αὐτοῦ ἐνεργείας, ἐνῶ συγχρόνως δύναται μένουσα ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος νὰ εὐρίσκηται ἀλλαχοῦ διὰ τοῦ λογισμοῦ ὡς τι ἄπειρον ἐν τῷ πεπερασμένῳ². Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλή καὶ ἄυλος καὶ ὡς τὸ εἶδος τοῦ σώματος ὑπάρχει ὅλη ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ὅλη ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτοῦ. Διακρίνονται δ' ἐν αὐτῇ δυνάμεις κατώτεραι καὶ ἀνώτεραι· κατώτεραι μὲν εἶναι ἡ κατ' ἐμπειρίαν γνῶσις καὶ ὁ θυμὸς καὶ ἡ αἰσθησις, ἀνώτεραι δὲ ἡ μνήμη καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησις, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα. Οὕτως ἔχει ἡ ψυχὴ οἰονεῖ δύο ὄμματα, τὸ τοῦ νοῦ καὶ τὸ τῆς αἰσθήσεως· δι' ἐκείνου μὲν στρέφεται πρὸς τὸ αἰδίον διὰ δὲ τούτου πρὸς τὸ παροδικόν. Εἶναι λοιπὸν ἡ ψυχὴ μεταξὺ χρόνου καὶ αἰδιότητος καὶ ἄπτεται ἀμφοτέρων³. Ἀλλὰ παρὰ τὰς συνήθεις τῆς ψυχῆς δυνάμεις καὶ ὑπὲρ αὐτὰς διακρίνεται καὶ τι ἄλλο, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς ψυχῆς κέντρον καὶ ἐν ᾧ ἔγκειται μάλιστα ἡ θεία εἰκὼν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἐδημιουργήθη. Τοῦτο δὴ εἶναι τὸ πνεῦμα (mens), «ἡ συντήρησις» καὶ «ὁ σπινθὴρ» τῆς ψυχῆς⁴· εἶναι

¹ 268. 81.

² Αὐτ. 394 ἐξ.

³ 319 ἐξ. 383 ἐξ. 538.

⁴ Ὁ σπινθὴρ τῆς ψυχῆς (scintilla animae) ἔχει οὕτω πρὸς τὰς δυνάμεις

οὐχὶ παρεμφερές πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐνδοτάτη οὐσία τῆς ψυχῆς, οὕτω καθαρὰ καὶ ὑψηλὴ καὶ εὐγενὴς ὥστε οὐδὲν δημιουργήματα δύναται νὰ ὑπάρχη ἐν αὐτῇ καὶ μόνον ὁ θεὸς κατὰ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν ἐνοικεῖ. Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, ἀνάλογον πρὸς τὸ βάθος τοῦ θεοῦ, ὁ ἀληθὴς ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος. Μεταξὺ δὲ τοῦ πνεύματος τούτου καὶ τῆς θεότητος οὐδὲν ὑπάρχει διάμεσον καὶ διαχωριστικὸν ἀλλ' ἀμφοτέρω ἀπτονται ἀλλήλων. Τὸ τῆς ψυχῆς βάθος ἔρχεται ἀμέσως εἰς τὴν θείαν οὐσίαν καὶ αὕτη πάλιν εἰς ἐκεῖνο. Τὸ βάθος δηλαδὴ τῆς ψυχῆς, τὸ τῆς ψυχῆς πνεῦμα, εἰσδύεται εἰς τὸ βάθος τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ οὗτος εἶναι καθαρὸν καὶ ἀπλοῦν ἐν, οὔτε πατὴρ οὔτε υἱὸς οὔτε πνεῦμα. Αἰτία δὲ τῆς ἀμέσου καὶ ἐσωτερικῆς τοῦ βάρους τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ τοῦ θεοῦ συναφείας εἶναι ἡ ταυτότης τῆς τούτων οὐσίας· τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, τὸ πνεῦμα αὐτῆς, εἶναι αὐτὴ ἡ θεία οὐσία¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φαίνεται ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ πρέπει νὰ διακρίνωται δύο τινά, τὸ δεδημιουργημένον καὶ τὸ ἀδημιούργητον· δεδημιουργημένον μὲν εἶναι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, δι' ὧν αὕτη ἐνεργεῖ γινώσκουσα καὶ βουλομένη, ἀδημιούργητον δὲ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, ἡ εἰκὼν τοῦ θεοῦ, τὸ πνεῦμα. Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁμοῖος τῷ θεῷ. Καθ' ὅσον δὲ ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν ἑαυτῇ πλὴν τοῦ ἀδημιουργήτου καὶ τὸ δεδημιουργημένον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχει πάντα ὅσα ὁ θεὸς πλὴν ὅτι κέκτηται αὐτὰ ἐν χρόνῳ κατὰ τρόπον δημιουργητόν, ἐνῶ ὁ θεὸς ἔχει αὐτὰ ἐν τῇ αἰδιότητι κατὰ τρόπον ἀδημιούργητον². Τὸ θεῖον τῆς ψυχῆς μέρος, τὸ πνεῦμα, εἶναι τὸ ὄργανον τῆς μυστικῆς ἐποπτείας.

4. *Μυστικὴ θεωρία.* Ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ διὰ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ γνώσεως νὰ ἐπιτύχη τῆς ἐποπτείας τοῦ θεοῦ, διότι ἡ τοιαύτη γνώσις ἀνήκει εἰς τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἐξικονοῦνται ἀμέσως εἰς τὸν θεόν. Ἡ τοῦ θεοῦ ἐποπτεία γίνεται διὰ τοῦ φωτός, ὅπερ εἶναι αὐτὸς ὁ θεός· καὶ τὸ φῶς τοῦτο ἀκτινοβολεῖ ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς, τῷ πνεύματι³. Διὰ τοῦ πνεύματος λοιπὸν θεᾶται ἡ ψυχὴ

αὐτῆς ὡς ἡ ἀδημιούργητος φύσις πρὸς τὴν δεδημιουργημένην, ὡς ἡ θεότης πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα. Αὐτ. 286. 318.

¹ 109. 113. 246. 286. 469.

² 198.

³ Ἐνταῦθα πρόκειται γνώσις ὑπὲρ αἰσθησιν, ἀρρητος καὶ ἀνέκφραστος, ὑπερφωτῆς ἐποπτεία ὑπὲρ τόπον καὶ χρόνον. Εἶναι αὕτη οὐχὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνθρώ-

τὴν καθαρὰν τοῦ θεοῦ οὐσίαν, ὡς αὕτη ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν καὶ οὐχὶ ὡς ἐκχεῖται εἰς τὰ δημιουργήματα¹. Κατὰ τὴν μυστικὴν ἐποπτείαν ἡ γνώσις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ γνώσις τοῦ θεοῦ συμπίπτουσιν εἰς ταυτόν. Ὁ ἐμός, λέγει, ὀφθαλμὸς καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ θεοῦ εἶναι εἰς ὀφθαλμὸς καὶ μία ὄψις, μία γνώσις καὶ μία ἀγάπη· ὁ ὀφθαλμὸς, δι' οὗ βλέπω τὸν θεόν, εἶναι ὁ αὐτὸς ὀφθαλμὸς δι' οὗ ὁ θεὸς βλέπει ἐμέ². Ἄλλὰ τίνες ποτε εἶναι οἱ ὄροι τῆς ἐπιτεύξεως τῆς μυστικῆς ἐποπτείας, τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γεννήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ³; Πρὸ πάντων παρατηρεῖ, πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς χωριζούσης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἁμαρτίας, ἥτις ἀπαλλαγὴ γίνεται διὰ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας καὶ τῆς θείας χάριτος⁴. Εἶτα δ' ὀφείλει ν' ἀποστραφῇ ἀπὸ πάντων τῶν ἕξω ὄντων καὶ νὰ ἀθροισθῇ ὅλως εἰς ἑαυτόν. Ἄλλὰ καὶ ἑαυτοῦ πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποχωρισθῇ, τουτέστι νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ποικιλίας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, νὰ ἀπλωθῇ καὶ συλλεχθῇ εἰς τὸ ἐνδότατον τῆς ψυχῆς βάθος. Ἀθροισθεὶς δὲ εἰς τὸ βάθος τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ὀφείλει νὰ ἐπιτρέψῃ ἑαυτὸν τῷ θεῷ καὶ μηδὲν αὐτὸς νὰ ἐνεργῇ· πρέπει νὰ νεκρώσῃ ἑαυτὸν καὶ παύσῃ ὅλως τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν, ὅπως ἀντ' αὐτῆς ἔλθῃ ἡ τοῦ θεοῦ βούλησις, ἐνὶ λόγῳ νὰ ἀφοσιώσῃ ἑαυτὸν τῷ θεῷ ἐν ἀπολύτῳ ἀταραξίᾳ. Ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει, ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος ἴσταται ἥρεμος καὶ ἀκίνητος, ἔρχεται εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς οὐράνιον φῶς, ἀνάπτεται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ψυχῆς θεῖον φῶς. Ἡ ψυχὴ οἶονεὶ ἐκρέει εἰς τὸν θεόν, ἡ φύσις καὶ ζωὴ ἐκείνης μεταβαίνει εἰς τὴν φύσιν καὶ ζωὴν τούτου⁵. Τότε ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐν

που πράξις ἀλλ' ἐνέργεια τοῦ θεοῦ ἐν ἡμῖν· διὸ καὶ εἶναι συγχρόνως ἀγνωσία, κατάστασις τις ἀγνοίας. Αὐτ. 206. 567.

¹ Τὸ πνεῦμα δὲν φθάνει μόνον εἰς τὸν τρισυπόστατον θεόν ἀλλὰ χωρεῖ καὶ πέρα τῶν τριῶν προσώπων εἰς τὸ ἀδιάκριτον βάθος τοῦ θεοῦ, εἰς τὴν θεότητα, τὴν ἥρεμον ἐρημίαν, ἥτις ὑπέρχεται πάσης ἀντιθέσεως.

² 80.

³ Τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ταυτότητος τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἀδημιούργητον θεότητα χαρακτηρίζει ὁ Ἐκκαρτος ὡς γέννησιν ἐν ἡμῖν τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. Ὁ τόπος, ὅπου ὁ θεὸς γεννᾷ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶναι τὸ βάθος τῆς ψυχῆς· τὸ πνεῦμα εἶναι τρόπον τινὰ ἡ λοχεία τῆς θεότητος. Αὐτ. 40. 157.

⁴ 29. 218. 242.

⁵ Ὄταν ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς πεπερασμένης ὑπάρξεως ἐπιστρέφῃ αὐθις εἰς τὸν θεόν, εἶναι πάλιν ὅ,τι ἦτο πρότερον ἐν τῇ τῶν πάντων ἐνώσει μετὰ τοῦ θεοῦ, ἀκίνητος αἰτία κινουσα πάντα. Πλὴν ἡ ψυχὴ δὲν ἀφανίζεται ὅλως ἐν τῷ θεῷ ἀλλὰ μένει τι αὐτῆς ὡς δημιουργήματα διαστελλόμενον ἀπὸ τοῦ θεοῦ. 523.

μετὰ τοῦ θεοῦ, γίνεται αὐτὸς ὁ θεός· αἱ τοῦ θεοῦ ιδιότητες γίνονται ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπλῶς εἶπειν ὁ ἄνθρωπος θεοῦται ¹.

Συναφῆς τῇ μυστικῇ θεωρίᾳ εἶναι ἡ ἠθικὴ διδασκαλία.

δ. **Ἠθικῆ.** Ἡ ἀπὸ πάντων ἀποστροφή καὶ ἡ πρὸς τὸν θεὸν τάσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν. Αὕτη εἶναι ἔργον οὐ μόνον τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου· ὁ θεὸς δὲν ἀναγκάζει τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀλλ' ἄγει αὐτὴν εἰς ἐλευθερίαν. Ὁ ἀγαπῶν τὸν θεὸν καὶ ὁμοιούμενος αὐτῷ καθίσταται ἐλεύθερος πάσης ἁμαρτίας, καὶ ἂν ἤδη ἔχη διαπραξεί πασας τὰς ἁμαρτίας. Πρὸς δὲ ἡ ἁμαρτία δὲν εἶναι ἀσυντελής εἰς τὸν μυστικὸν βίον, διότι δι' ἐκείνης ὁ ἄνθρωπος ταπεινοῦται καὶ διὰ τῆς συγχωρήσεως συνάπτεται τῷ θεῷ. Ἀπὸ ὑψηλοτέρας ἀρχῆς τοῦ πράγματος σκοπομένου οὐδὲν κυρίως ὑπάρχει κακόν, διότι καὶ τὸ κακόν εἶναι ὄργανον πρὸς πραγμάτων ἀγαθῶν σκοπῶν ². Τὰ ἐξωτερικὰ ἔργα, νηστεία καὶ καθαρμοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν ἔχουσιν ἀξίαν πλὴν ἐφ' ὅσον παρασκευάζουσι τὸ πνεῦμα εἰς ἐπάνοδον πρὸς τὸν θεόν. Ὅτι δ' ὅμως ἐξ αὐτῶν ἠρτηται ἡ μακαριότης, εἶναι σφαλερὰ δοξασία καὶ σατανικὴ ὑποβολή· ἐκ τοῦ ἐναντίου ἢ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἔργα προσήλωσις κωλύει τὴν μακαριότητα. Αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἔργου, τουτέστιν ἐκ τῆς εἰς τὸν θεὸν ἐπανόδου τοῦ πνεύματος. Τὸ μὲν ἐσωτερικὸν ἔργον εἶναι ἀπειρον, συμβαίνει ὑπὲρ τόπον καὶ χρόνον καὶ ὑπ' οὐδενὸς κωλύεται, τὰ δ' ἐξωτερικὰ ἔργα συνεχῶς κωλύονται καὶ εἶναι ὑπὸ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου περιορισμένα. Ἡ ἐν τῷ θεῷ, λέγει, ἡρεμία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κρείττων πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γινομένων ἔργων ³. Δὲν θέλει ὅμως πάλιν ὁ Ἐκκαρτος τὸν τέλειον ἄνθρωπον μακρὰν παντὸς ἔργου ⁴ ἀλλὰ γνωματεύει ὅτι τὰ ἔργα ἔχουσιν ἀξίαν ὅταν εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ μυστικοῦ βίου καὶ κατ' ἀκολουθίαν γίνωνται ἄνευ τινὸς συμφέροντος. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει

¹ Ὁ ἄνθρωπος γίνεται κατὰ χάριν ὅ,τι εἶναι ὁ θεὸς κατὰ φύσιν, θεός. Ἀπ. 151. 185. 303. 465. 510. 530 κ. ἄ.

² 327. 556. 559. 678.

³ 29. 43. 71. 402. 633. Ὡσαύτως καὶ ἡ ἀληθῆ προσευχὴ δὲν ἔχει ἐξωτερικὸν χαρακτῆρα ἀλλ' εἶναι ἐσωτερικὴ ἔνωσις τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ. Ὁ ἀληθῶς προσευχόμενος οὐδὲν ἄλλο αἰτεῖ παρὰ μόνον τὸν θεόν. 240. 487.

⁴ Ἴδιᾱ ἐκ τῷ περὶ Μάρθας καὶ Μαρίας 9^α κηρύγματι ἀποτρέπει ὁ Ἐκκαρτος ἀπὸ τῆς ἀπεράγμονος ἡσυχίας· πρέπει νὰ παραιτήσωμεν οὐχὶ τὸ πρᾶτ-
τ εἰν ὄλωσ ἀλλὰ τὸ πρᾶττειν ἐξ ἰδιωφελείας.

νὰ πράττει τὸ ἀγαθόν, διότι εἶναι ἀγαθόν, χωρὶς νὰ ἀποβλέπη εἰς ἄλλον σκοπὸν μηδ' εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν αἰδίων μακαριότητα· ὁ ποιῶν χάριν ἀμοιβῆς ἁμαρτάνει. Ὡστε αἱ ἀρεταὶ ἀσκοῦνται οὐχὶ ἐν συνειδήσει καὶ μεθ' ὑπολογισμοῦ ἀλλ' ἐξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης. Τέλος διὰ τῆς εἰς τὸν μυστικὸν βίον εἰσόδου ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ νόμος καὶ αἱ διατάξεις χρησιμεύουσιν εἰς τοὺς μὴ ἀνελεθόντας εἰς τὸν τοιοῦτον βίον, οἱ δ' ἀνελεθόντες καὶ τελειωθέντες δὲν χρῆζουσιν αὐτῶν· καὶ τοῦτο, οὐχὶ διότι ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νὰ πράττωσιν ὅ,τι ἂν βούλωνται ἀλλὰ διότι εὐρίσκονται ἤδη ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἔχουσι τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν. Οἱ ἐν τῷ θεῷ ζῶντες δὲν ἔχουσιν ἀπλῶς τὴν ἀρετὴν ἀλλ' εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρετὴ· οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποκλίνωσι τοῦ θεοῦ, ὡς εἶναι ἀδύνατον τῷ θεῷ νὰ ἀποκλίνη τῆς ἑαυτοῦ θεότητος ¹.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἀκρότατος τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς εἶναι ἡ θέωσις, καθ' ἣν πάντα τὰ δημιουργήματα ἐπιστρέφουσι πάλιν εἰς τὸν θεόν. Καὶ ὅπως τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς εἶναι ἡ ἐν τῷ θεῷ ἡρεμία, οὕτω καὶ τοῦ θεοῦ σκοπὸς εἶναι ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡρεμία. Ἀμφοτέρω δ' οἱ σκοποὶ ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ γεννήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος εἶναι μακάριος ἐν τῷ θεῷ καὶ ὁ θεὸς μακάριος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀμφοτέρω δ' αἱ μακαριότητες εἶναι μία ². Ἄλλ' εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου πρόκεινται πολλὰ ἐμποδίσματα, διότι ἡ ψυχὴ κωλύεται οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν κατωτέρων αὐτῆς δυνάμεων. Ἐπειδὴ δ' αἱ δυνάμεις αὗται μόνον ἐν τῷ θανάτῳ ἐκλείπουσι, πρόδηλον ὅτι μόνον ἐν τῷ ἐπέκεινα βίῳ ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῆς οὐσίαν ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ. Μετὰ τὸν τοῦ σώματος θάνατον τὸ βάθος τῆς ψυχῆς εἰσδύεται εἰς τὸ βάθος τοῦ θεοῦ καὶ ἐκεῖ εὐρίσκει τὴν αἰδίων μακαριότητα. Αὕτη δὴ εἶναι ἡ ἀθανασία.

6. **Ἐπισκόπησις.** Ἀναθεωροῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἐκκαρτος ὁρμάται ἀπὸ παλαιότερων μυστικῶν θεωριῶν, οἱαι ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς νέοις πλατωνικοῖς καὶ τῷ ψ-Διονυσίῳ, τῷ Αὐγουστίνῳ καὶ τῷ Θωμᾷ, καὶ ἔχει πρυτανεύουσας ἀρχὰς τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀρρήτου βάθους αὐτοῦ, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ πνεύματος εἰς τὴν θεότητα ³. Εἰ καὶ φαίνεται ἐν πολλοῖς ὅτι συμφωνεῖ

¹ 232. 320 ἐξ. 526. 546.

² 157. 652.

³ Εἰρήσθω ὅτι τινὲς τῶν νεωτέρων (Denifle, Karrer) χαρακτηρίζουσι τὸ

πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά δόγματα, ὅμως καταλήγει εἰς πανθεικᾶς θεωρίας καὶ παρέχει ἀποφάνσεις ἥμισυ εὐαρεμόστους ἀλλήλαις. Ἐνῶ λέγει ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐκτὸς τῆς φύσεως, ἀμιγῆς καὶ καθαρὸς, καὶ ὅτι πᾶν τὸ ἔχον φύσιν, τόπον καὶ χρόνον, δὲν εἶναι θεός, ὅμως διατείνεται πάλιν ὅτι ἐν πᾶσιν ὑπάρχει ἡ θεία οὐσία καὶ ὅτι πᾶν δημιούργημα εἶναι ὁ θεός· ὁ θεὸς ὑπάρχει ὑπὲρ τὸν κόσμον καὶ πάλιν ὁ θεὸς εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ συμπύπτει αὐτῷ. Οὐχ ἦττον ἐκδηλὸς γίνεται ἡ τῆς πανθεικᾶς ἀρχὴ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ. Τὸ τῆς ψυχῆς βάθος, τὸ πνεῦμα, εἶναι θείας οὐσίας καὶ διὰ τοῦτο γεννᾷ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ πάλιν γεννᾶται ἐν τῷ πνεύματι ὁ τοῦ θεοῦ υἱός. Ὅθεν γίνεται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀναγεννήσεως υἱὸς τοῦ θεοῦ φυσικός, ἐπανέρχεται εἰς τὸν θεόν, θεοῦται. Καὶ ἀνυψοῦται μὲν εἰς ἀμύθητον ὕψος ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφίᾳ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἐσωτερικὸς αὐτοῦ βίος ὁμοιοῦται τῷ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀφανίζεται ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἡ ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ἀνύψωσις δηλαδὴ τελεῖται ὅταν αἱ κατώτεροι δυνάμεις τῆς ψυχῆς αἰ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν συνιστῶσαι ἀφανισθῶσι καὶ ὑπολειφθῇ μόνον τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἔχει θείαν οὐσίαν. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος αἴρει τὴν ἐν ἑαυτῷ δημιουργίαν καὶ καθαιρεῖ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἵνα ἐν τῷ πνεύματι ἀποκαλυφθῇ ὅλως τὸ θεῖον· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ ἄνθρωπος ἴδιον αὐτοῦ σκοπὸν οὐδένα ἔχει ἀλλ' ἀπλῶς γίνεται ὄργανον τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Βεβαίως παραδέχεται ὁ Ἐκκαρτος ὅτι τὸ πνεῦμα βυθίζεται εἰς τὸ ἄπειρον τῆς θείας οὐσίας πέλγος χωρὶς νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἀνωτέραν μυστικὴν συνείδησιν· αὕτη μένει ἀνεπηρέαστος καὶ ποιεῖ τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν. Ἡ ὁμολογία ὅμως αὕτη εἶναι μὲν σύμφωνος τῇ χριστιανικῇ τοῦ φιλοσόφου συνειδήσει ἀλλ' ἥμισυ σύμφωνος ταῖς ὑποτεθειμέναις ἀρχαῖς· διότι, ἀφοῦ τὸ πνεῦμα βυθίζεται εἰς τὸ τοῦ θεοῦ βάθος διὰ τῆς ἀπολύσεως παντὸς δημιουργητοῦ καὶ πεπερασμένου, ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι πᾶσα προσωπικὴ αὐτοσυνειδησία ἄρδην ἀναιρεῖται. Τέλος παρατηροῦμεν ὅτι οὐδὲ περὶ μακαριότητος ἐν τῇ κυρίᾳ τοῦ ὄρου ἐκδοχῆ ἔπετρέπετο νὰ γίνηται λόγος· διότι ἡ θεότης, εἰς ἣν τὸ πνεῦμα ἐπανέρ-

συστήμα τοῦ Ἐκκαρτου ἀπλῶς ὡς σχολαστικὸν ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐκτιμῶσι προσηκόντως τὸ μυστικὸν στοιχεῖον αὐτοῦ. Βεβαίως τὴν σχολαστικὴν διαλεκτικὴν δὲν ἀπαρνείται ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀλλὰ χρησιμοποιοεῖ ὅμως μόνον ὡς ὑπηρετικὴν τῆς μυστικῆς ἐποπτείας, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ προκειμένου συστήματος.

χεται, εἶναι, καθὰ εἶδομεν, ἡ ἀδιάκριτος πάντων ἐνότης, ὁ ἄγνωστος ἑαυτῷ καὶ οἶονεὶ ὑπνώττων θεός, ὡς τοιοῦτος δὲ ἀδύνατον νὰ ἔχη συνείδησιν καὶ πολλῶ μᾶλλον μακαριότητα. Ὅπως ἂν ἔχη, τὸ μυστικὸν τοῦτο φιλοσόφημα διακρίνεται ἰσχυρῶς οὐ μόνον κατὰ τὴν ἠθικὴν διάθεσιν καὶ τὴν θρησκευτικὴν καθαρότητα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐμβριθειαν τῆς διανοήσεως καὶ τὴν ἀκριβείαν τῆς ἐκφράσεως· προήγαγε τὴν γερμανικὴν γραμματείαν καὶ προωδοποίησε τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην¹.

§ 3. Ὅπαδοὶ τοῦ Ἐκκαρτου.

1. Ἰωάννης Tauler. Ὁ Ἐκκαρτος ἐγένετο ἰδρυτῆς μυστικῆς Σχολῆς εἰς δύο διακριθείσης κατευθύνσεις, ὧν ἡ μὲν ἀφίστατο τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων θεραπεύουσα ἄκρατον καὶ ἐν ταῖς ἀκολουθίαις οὐχὶ ἠθικὴν πανθειαν ἡ δὲ προουθυμεῖτο νὰ εἶναι ἐγγὺς αὐτῶν. Ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ἐκείνου ἀμέσων μαθητῶν ἐγένετο ὁ Tauler, ὅστις περὶ τὸ 1300 γεννηθεὶς ἐν Στρασβούργῳ εἰσήχθη εἰς τὸ τάγμα τῶν ἱεροκηρῶν καὶ μετὰ ὀκτοετῆς σπουδᾶς ἐπέμφθη εἰς Κολωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐπανῆλθεν εἰς Στρασβούργον καὶ τῷ 1339 εὗρίσκειτο ἐν Βασιλείᾳ στενῶς συνδεδεμένος πρὸς τὸν σύλλογον τῶν λεγομένων «φίλων τοῦ θεοῦ»². Ἐν δὲ τῇ διαμάχῃ τοῦ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας πρὸς

¹ Περὶ Ἐκκαρτου διέλαβον ἄλλοι τε καὶ οἱ ἐξῆς: R. Langenberg, Über das Verhältnis Meister Eckeh. zur niederdeutschen Mystik, 1896. — A. Pummerer, Der gegenwärtige Stand der Eckhartforschung, 1903. — E. Dieterichs, Meister Eck. «Reden der Unterscheidung», 1912. — J. Bernhard, Bernhardische und Eckhartische Mystik in ihren Beziehungen und Gegensätzen, 1912. — M. Haäcke, Der Gottesgedanke und das Gotteserlebnis bei E., 1919. — W. Achels, Über das Verhältnis Meister Eck. zum Areopagiten Dionysius. — E. Hästen, Zur Ontologie von Meister Eck., 1924. — F. Weinhandl, Meister E. im Quellpunkt, 2 ἐκδ. 1926. — O. Karrer, Meister Eck. 1926. — O. Karrer und H. Piesch, Meister Eck. Rechtfertigungsgesch. von Jahe 1326, 1927. — Gal. Della Volpe, il misticismo speculativo di maestro Eckhart nei suoi rapporti storici, 1930. — J. Quint, Die Überlieferung des deutschen Predigten Meister Eckeharts, textkritisch untersucht, 1932.

² Τὸ ὄνομα τοῦτο ποιεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δούλους τοῦ νόμου (Ἰβλ. Εὐαγ. κατ' Ἰωάν. 15, 15) καὶ δηλοῖ τοὺς ἐνθουσιῶντας εἰς προσέγγισιν τοῦ θεοῦ.

τὸν Ἰωάννην τὸν 22^{ον} συνετάχθη τῷ πάπα. Ἀπὸ τοῦ 1347 ἔδρασε πάλιν ἐν Στρασβούργῳ, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1361 ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγ. Νικολάου. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περιεχομένη ἐν τοῖς «Κηρύγμασιν»¹ εἶναι παρεμφερῆς τῇ τοῦ Ἐκκάρτου. Ἀποφαίνεται δηλαδὴ περὶ θεοῦ καὶ τριάδος, περὶ ἰδεῶν καὶ δημιουργημάτων παραπλήσια ἐκείνῳ πλὴν ὅτι προσκείμενος ἰσχυρότερον τῷ Θωμᾷ διακρίνει ζωηρότερον τὰ ὅρια τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ πεπερασμένου κόσμου. Ποιεῖται καὶ αὐτὸς διακρίσιν τοῦ θεοῦ ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς θείας οὐσίας, ὅπερ βάρους εἶναι ἄρρητον σκότος καὶ πάλιν τὸ ἀληθὲς φῶς τοῦ θεοῦ. Ὡσαύτως διακρίνει τῆς ψυχῆς κατωτέρας καὶ ἀνωτέρας δυνάμεις καὶ θέτει ὑπὲρ αὐτὰς τὸ «βάθος», ὅπερ σπανίως ὀνομάζει καὶ «σπινθῆρα». Τὸ βάθος δὲ τοῦτο ἐδημιουργήθη καὶ κατὰ χάριν θείαν ἐπιτυγχάνει πρὸς καιρὸν τῆς μυστικῆς ἐνώσεως, ἣν μετὰ θάνατον θὰ ἔχη διαρκῆ χωρὶς ὅμως νὰ συνάπτηται ὅλως εἰς ἐν μετὰ τῆς θείας οὐσίας. Ἡ μυστικὴ ἔνωσις, ἣτις εἶναι γέννησις τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ποιεῖ τὴν ὑπερτάτην μακαριότητα, ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς καθαρότητος καὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου². Ὅπερ μάλιστα ἐξαιρεται εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τοῦ νοῦ καὶ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος· ἡ γνῶσις τοῦ νοῦ εἶναι μᾶλλον ἄγνοια καὶ πρέπει νὰ ἀπαλλαγῇ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ἀνέλθῃ εἰς τὸν μυστικὸν βίον³.

2. *Ἐργὸς Seuse* (Suso). Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντίᾳ πιθανῶς τῷ 1295 καὶ κατήγετο ἐξ οἴκου εὐγενεῶς ὑπὸ εὐσεβοῦς καὶ ἐναρέτου μητρὸς ἀνατραφεὶς εἰσηλθεν ἐν ἡλικίᾳ 13 ἐτῶν εἰς τὸ τάγμα τῶν ἱεροκηρῶν καὶ ὕστερον ἐσπούδασε (1324—1327) ἐν Κολωνίᾳ παρὰ τῷ μεγάλῳ ὑπ' αὐτοῦ τιμωμένῳ «θείῳ» διδασκάλῳ Ἐκκάρτῳ. Ἐκεῖ συνέγραψε τὸ πρῶτον ἔργον «Βιβλίον τῆς ἀληθείας» ὑπεραμνόμενος τοῦ πρὸ ὀλίγον ἀποθανόντος διδασκάλου κατὰ παρανοήσεων. Μετὰ ταῦτα ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἐγένετο οἰκίος πρὸς ἄλλους μυστικούς καὶ μάλιστα τὴν El. Stigel. Τότε δ' ἔγραψε τὸ εὐρέως

¹ Τὰ Κηρύγματα (Predigten) τοῦ Tauler ἐξεδόθησαν ἐν Λιψίᾳ (1498) καὶ ἀλλαχοῦ, μετεφράσθησαν δὲ εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Surius (1548). Νεωτέρα ἐκδοσις εἶναι ἡ τοῦ Vetter, ἐν Βερολίνῳ, 1910. (Deutsche Texte des Mittelalters XI). Ἐκλεκτὰ δὲ κηρύγματα αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ L. Naumann, 1914, (Kleine Texte für Vorlesungen). Μετάφρασιν μετ' εἰσαγωγῆς ἐξέδωκεν ὁ W. Lehmann ἐν 2 τόμοις τῷ 1913.

² Vetter. 363, 11 ἐξ.

³ K. Grunewald, J. Tauler, 1930.

διαδοθὲν «βιβλίον τῆς αἰδίου σοφίας», ὅπερ καὶ μετέφρασεν αὐτὸς εἰς τὴν λατινικὴν ἐπιγραφόμενον «Horologium Sapientiae». Τῷ 1339 ἐξωρίσθη διὰ παράβασιν παπικῆς διαταγῆς ἀλλὰ τῷ 1346 ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντίαν. Μετὰ δύο ἔτη μετέβη εἰς Ulm, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1366 καταλιπὼν ἱκανὰ συγγράμματα μαρτυροῦντα εὐγενῆ καὶ φιλόανθρωπα συναισθήματα καὶ ἀγνὴν καὶ ποιητικὴν φύσιν¹. Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τῷ Ἐκκάρτῳ ἐν τῇ περὶ θεοῦ καὶ τριάδος θεωρίᾳ καὶ δεικνύει ἐντόνως τὴν διαφορὰν τῆς ἀπορροῆς τῶν θείων προσώπων ἀπὸ τῆς ἀπορροῆς τῶν δημιουργημάτων ἐκ τῆς θείας οὐσίας². Πειρᾶται δὲ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐν τοῖς δημιουργήμασι παρουσίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ὑπὲρ τὸν κόσμον ὕπαρξιν αὐτοῦ³. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει, λέγει, νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν θεὸν κατὰ μυστικὸν τρόπον, διὰ μυστικῆς δηλονότι ἀναγεννήσεως. Κατὰ ταύτην τὸ πνεῦμα τῆς ψυχῆς, ἡ εἰκὼν τοῦ θεοῦ, ἀλλοτριούμενον τοῦ σώματος καὶ πάσης πολλότητος ἀθροίζεται εἰς ἑαυτό, ἀνυψοῦται εἰς τὴν θείαν οὐσίαν καὶ ζῆ ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς θεότητος. Ὅπως δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ οἴνου βεβαρημένος ἐπιλανθάνεται ἑαυτοῦ, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐξίσταται ἑαυτοῦ καὶ ἐξιστάμενον γίνεται ἐν μετὰ τοῦ θεοῦ ὡς μικρὰ ὕδατος σταγὰν εἰς πολὺν οἶνον ἐγχεομένη. Ἀλλὰ καίπερ ἐνούμενον τῷ θεῷ τὸ πνεῦμα διατηρεῖ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ διαμένει ἀεὶ δημιουργήμα. Ὅσον καὶ ἂν τελειωθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὅσον καὶ ἂν ἐνωθῇ μετὰ τοῦ θεοῦ, ὅμως διατηρεῖ τὴν προσωπικότητα καὶ διακρίνεται ἀπὸ τοῦ θεανθρώπου Χριστοῦ⁴.

⁵ Ἀμφότεροι οἱ εἰρημένοι μαθηταὶ τοῦ μεγάλου μυστικοῦ δὲν προεβίβασαν τὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου ἀλλὰ μόνον διέδοσαν αὐτὰς

¹ Τὰ ἔργα τοῦ Seuse ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον τῷ 1482 καὶ ὕστερον πολλάκις, μετεφράσθησαν δὲ εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Surius (τῷ 1555). Ὁ Denifle ἐξέδωκεν αὐτὰ μεταγράψας εἰς τὴν νεωτέραν γερμανικὴν (1880). Ἄλλ' ἀξιόλογον κριτικὴν ἐκδοσὶν παρέσχεν ὁ K. Bihlmeyer, ἐν δύο τόμοις, 1907. Καὶ ἐκλογαὶ δὲ ἐξεδόθησαν ἐκ τῶν ἔργων τούτων· τοιαῦται εἶναι ἡ τοῦ W. von Scholz (Die Fruchtschale, Bd. 14) καὶ τοῦ W. Ohl, ἐν Μονάχῳ, 1910. (Sammlung Kösel: Deutsche Mystiker I). Ὡσαύτως ἐξέδοσαν μεταφράσεις καὶ εἰσαγωγὰς ὁ W. Lehmann, 2 τόμ. 1911, καὶ ὁ N. Heller, 1926.

² Ἐκδ. Bihlmeyer. 179. 13 ἐξ.

³ 354, 13 ἐξ.

⁴ Ὁ μὲν Χριστὸς εἶναι εἰκὼν τοῦ αἰδίου πατρὸς, ὁ δ' ἄνθρωπος ἐπλάσθη κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς θείας τριάδος. Διὸ ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἐν μετὰ τοῦ θεοῦ, ὁ δ' ἄνθρωπος καίπερ ἐνούμενος μετὰ τοῦ θεοῦ διατηρεῖ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ φύσιν. Αὐτ. 331, 22 ἐξ.

φροντίσαντες να ἐρμηνεύσωσι συνφδὰ τῇ παραδόσει τῆς ἐκκλησίας καὶ να ἐκφύγωσι τὰ ἐπικίνδυνα καὶ παραίτια τῆς ἐκείνου κατακρίσεως σημεῖα. Παρείδον τὸ θεωρητικὸν μέρος τοῦ φιλοσοφήματος τοῦ Ἐκκάρτου καὶ προσέσχον τὸν νοῦν ὁ μὲν Tauler εἰς τὰ ἠθικὰ διδάγματα ὁ δὲ Seuse εἰς τὰ θεσμὰ συναισθήματα.

3. Ἰω. Ruysbröck. Οὗτος ἐν τῷ ὁμωνύμῳ χωρίῳ τῶν Κάτω χωρῶν περὶ τὸ 1293 γεννηθεὶς παρεσκευάζεν ἑαυτὸν πρωῖμος εἰς τὸ κληρικὸν ἔργον καὶ μόλις ἐν ἡλικίᾳ 60 ἐτῶν ἐγένετο ἱερεὺς ἐν Grünt-hal πλησίον τῶν Βρυξελλῶν. Τοσοῦτο δ' ἐτιμᾶτο ὥστε πάμπολλοι πανταχόθεν πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας ἄνθρωποι συνέρρεον πρὸς αὐτὸν ἐπισκέπται¹. Ἐτελεύτησε τῷ 1381 καταλιπὼν ἱκανὰ συγγράμματα², ἅτινα ὕστερον μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν³. Ταῦτα διακρινόμενα κατὰ τὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν μαρτυροῦσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἐκκάρτου. Ἄλλ' ἴδια ὅμως διανοήματα δὲν περιέχουσιν οὐδ' ἐμφαίνουσι τὴν θεωρητικὴν διάνοησιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου μυστικοῦ. Ὅπως ἂν ἔχη, ἐρμηνεύει καὶ οὗτος τὸν κόσμον ὡς ἔκλαμψιν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ θείου φωτός καὶ ἐξάγει τὸν μυστικὸν βίον, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ἐν τελείᾳ ἀπαθείᾳ ἐπιτρέπει ἑαυτὸν ὅλως τῷ θεῷ ἀφιστάμενος πάσης ἐνεργείας· κατὰ τὴν μυστικὴν ἔνωσιν πᾶσα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοτέλεια παύεται καὶ ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ βούλησις διαλύεται εἰς τὴν θείαν βούλησιν, ὥστε μόνον ὁ θεὸς οἰκεῖ καὶ ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ θεὸς γίνεται ἄνθρωπος καὶ ὁ ἄνθρωπος θεός, τουτέστιν ὁ ἄνθρωπος θεοῦται. Διὰ λαμπρῶν δὲ λόγων ἀπεικονίζει ὁ εὐσεβὴς συγγραφεὺς τὸν κατὰ τὴν θείαν ἐνόρασιν μέγαν καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ ἄγνωστον ἐνθουσιασμόν τῆς ψυχῆς. «Ἴδου—λέγει, ἐμφανίζεται τὸ πνευματικὸν φῶς, ὅπερ οὔτε αἰ αἰσθηθεῖς οὔτε ὁ νοῦς οὔτε ἡ φύσις οὔτε ἡ ἀκριβεστάτη ἀνάλυσις δύνανται να καταλάβωσι»⁴.

¹ M. d'Asbeck, Ruysbröck, 1930.

² Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ προέχουσι «τὸ βασίλειον τῶν ἐραστῶν τοῦ θεοῦ» (Das Königreich der Liebhaber Gottes), «τὸ κόσμημα τοῦ πνευματικοῦ γάμου» (Die Zierde der geislichen Hochzeit), καὶ μάλιστα «τὸ βιβλίον τῶν δώδεκα μοναχῶν» (Das Buch von den zwölf Beghinen).

³ Ἐξεδόθησαν λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ Surius, ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1552 ἐξ. Ἀξία μνείας εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ J. David, 1858—1869, ἐν 6 τόμοις γενομένη ἐν τῇ ἀρχετύπῳ γλώσσῃ. Μετεφράσθησαν δὲ τὰ ἔργα αὐτοῦ εἰς τὴν νέαν γερμανικὴν. Ὅρα Überweg—Geyer, σ. 629 ἐξ. (Αὐτόθ. σ. 789 ἐξ. παρέχεται ἡ βιβλιογραφία τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἐκκάρτου).

⁴ Geist. Hochz. 2, 19.

Τὸν Ruysbröck κατεπολέμησεν ὁ Ἰω. Γέρσων¹, καθ' οὗ ἀντετάχθη ὁ ἐκείνου μαθητὴς Ἰωάννης Schoenhouen, γόνιμος μυστικὸς συγγραφεὺς.

4. «Ἡ γερμανικὴ θεολογία». Τέλος μνημονευτέον ἐνταῦθα τὸ συγγραμμάτιον τὸ ἐπιγραφόμενον «Γερμανικὴ θεολογία» («Theologia deutsch»), οὗ ὁ συγγραφεὺς παραμένει ἄγνωστος ἀλλὰ προφανῶς ἀνῆκεν εἰς τοὺς «φιλοθέους»². Ὁ τοῦ βιβλιαρίου τούτου συγγραφεὺς εἶναι ἔμπεφορημένος τῆς μνημονευθείσης μυστικῆς θεωρίας. Ὁ θεός, λέγει, εἶναι τὸ τέλειον ὃν τὸ ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν οὐσίαν περιλαμβάνον, οὗ ἄνευ οὐδεμίας ἀληθῆς οὐσίας ὑπάρχει· εἶναι ἐν καὶ ὑπὲρ τὸ ἐν, εἶναι πάντα καὶ ὑπὲρ πάντα, οὐσία πάντων τῶν ὄντων καὶ ζωὴ πάντων τῶν ζώντων καὶ σοφία παντὸς σοφοῦ. Ἐκ τοῦ τελείου τούτου ὄντος ἐξέρρευσε τὸ μεμερισμένον καὶ ἀτελές, τὸ δημιουργήμα, ὅπερ εἶναι ἔκλαμψις καὶ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός. Τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ λοιπὸν ἀπορρεῦσαν δὲν εἶναι ἀληθές ὃν οὐδ' ἔχει ἄλλην οὐσίαν παρὰ τὴν τοῦ θεοῦ, οὗ εἶναι ἀπαύγασμα³. Προῆλθε δὲ ἡ δημιουργία ἐκ τοῦ θεοῦ κατ' ἀνάγκη· ὁ θεὸς δὲν θὰ ἦτο ἀληθῶς θεός, εἰ μὴ ἐξεχείτο εἰς τὰ δημιουργήματα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ διδάγματα μαρτυροῦσι περιφανῶς πανθειᾶν ἀλλὰ πρὸς ταύτην συνάπτεται καὶ εἶδος δυϊσμοῦ ἐμφαινόμενου μάλιστα ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δηλαδὴ διακρίνεται διττὸν φῶς, τὸ θεῖον φῶς τῆς χάριτος καὶ τὸ φυσικὸν φῶς τοῦ λόγου, ὃν ἐκεῖνο μὲν εἶναι τὸ ἀληθές καὶ ἄδολον τοῦτο δὲ τὸ ψευδές καὶ ἀπατηλὸν φῶς⁴. Ἐπακολούθημα τῆς διακρίσεως διττοῦ φωτός εἶναι ἡ διάκρισις διττῆς ἀγάπης. Ὅπως δηλαδὴ ἀντίκεινται ἀλλήλοις τὸ τῆς χάριτος φῶς καὶ τὸ φυσικὸν φῶς, οὕτως ἀντιτίθενται ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη καὶ ἡ φιλαυτία. Ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ ἀληθῆς αὕτη δὲ ἡ ψευδῆς ἀγάπη, ἐκείνη εἶναι πηγὴ ἀγαθοῦ αὕτη αἰτία τῆς κακίας καὶ ἁμαρτίας⁵.

¹ Epistola ad fratrem Bartholomaeum Carthusiensem super tertia parte libri Joannis Rusbroch de ornatu spiritualium nuptiarum. ἔκδ. Du Pin 1, 59.

² Τὸ συγγραμμάτιον τοῦτο ἐκ τοῦ 14ου ἢ τοῦ 15ου αἰῶνος καταγόμενον ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Λούθηρος, τῷ 1516 καὶ 1518, ὕστερον δὲ πληρέστερον κατὰ χειρόγραφον τοῦ 1497 ὁ Fr. Pfeiffer τῷ 1851. 2α ἔκδοσις μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν νεωτέραν γερμανικὴν ἐγένετο τῷ 1855, 5η δὲ ἀμετάβλητος τῷ 1923.

³ Καφ. 1, σελ. 2. 6. 46, 192. 196. ἔκδ. Pfeiffer⁶.

⁴ Αὐτ. 31, 116. 40, 148 ἐξ.

κατ' ἐκείνην μὲν ἀγαπᾷ τις τὸν θεὸν χάριν τοῦ θεοῦ κατὰ δὲ ταύτην ἀγαπᾷ τὸν θεὸν χάριν ἑαυτοῦ, ὅθεν ἡ τελευταία ἀγάπη εἶναι ἄρνησις τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀληθοῦς ἀγάπης¹. Ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη εἶναι ἢ εἰς αὐτὸν ὑπακοή, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος δὲν ρυθμίζει ἀπλῶς τὴν βούλησιν πρὸς τὴν θεϊαν ἀλλ' ἀφανίζει ὅλως τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν, ἵνα τὴν θεΐαν ταύτης καταλάβῃ ἢ θεΐα².

Ἐπὶ τῶν εἰρημένων ἀρχῶν ἐρείδεται ἡ θεωρία ἡ περὶ τοῦ μυστικοῦ βίου. Τούτου διακρίνονται τρεῖς βαθμοί, ἡ κάθαρσις καὶ ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ ἔνωσις· ἡ μὲν κάθαρσις γίνεται διὰ τῆς μετανοίας ὁ δὲ φωτισμὸς διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἢ δ' ἔνωσις διὰ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας, τῆς θεΐας ἀγάπης καὶ τῆς ἐποπτείας τοῦ θεοῦ³. Πρῶτον λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ μετανοήσῃ ἀληθῶς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν, οὐχὶ διότι ταῦτα ἐπάγουσι τιμωρίαν ἀλλὰ διότι εἶναι ἐναντία τῷ θεῷ. Ἐἴτα δ' ὀφείλει ἐν τελείᾳ ἀπαθείᾳ νὰ ἐπιτρέψῃ ἑαυτὸν ὅλως τῷ θεῷ, νὰ ἀποστῇ πάσης ἐνεργείας, ἵνα ὁ θεὸς μόνος κρατῇ ἐν αὐτῷ καὶ ἐνεργῇ⁴. Ἐὰν ἡ ψυχὴ μέλλῃ νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα εἰς τὴν ἀϊδιότητα, πρέπει νὰ ἀποχωρισθῇ παντελῶς τῆς δημιουργίας καὶ μάλιστα ἑαυτῆς, νὰ νεκρώσῃ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ φυσικοῦ φωτὸς καὶ ἄρῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς βούλησιν. Τότε δὴ τότε εἰσδύεται εἰς τὴν ψυχὴν τὸ θεῖον φῶς, δι' οὗ αὕτη βλέπει εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς θεότητος καὶ πληροῦται τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀληθοῦς ἀγάπης⁵. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀγάπης γίνεται ἡ πρὸς τὸν θεὸν μυστικὴ ἔνωσις, καθ' ἣν πᾶσα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοτέλεια παύεται καὶ ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ βούλησις διαλύεται εἰς τὴν θεϊαν, ὥστε μόνον ὁ θεὸς οἰκεῖ καὶ ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ θεὸς γίνεται ἄνθρωπος καὶ ὁ ἄνθρωπος θεός⁶, τουτέστιν ὁ ἄνθρωπος θεοῦται⁷. Τότε ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρω-

¹ 42, 168. 170. 175.

² Ἡ ὑπακοή, τ. ἔ. ἡ ἄρσις τῆς ἰδίας βουλήσεως, εἶναι ἔνωσις μετὰ τοῦ θεοῦ. Ὅπου ὑπάρχει τὸ ἴδιον καὶ προσωπικόν, ἐκεῖ λείπει ὁ θεὸς καὶ τὸναντίον ὅπου λείπει τὸ ἴδιον καὶ ἀτομικόν ἐκεῖ ὑπάρχει ὁ θεός. 51, 208. 16, 60. 44, 186.

³ 14, 50.

⁴ 11, 38 ἐξ. 51, 206.

⁵ 8, 24. 7, 24. 41, 164 ἐξ. 46, 194.

⁶ 24, 84 ἐξ. 25, 88 ἐξ. 27, 104. 53, 228.

⁷ Ἰδεώδες καὶ πρότυπον θεανθρώπου ὑπάρχει ἡμῖν ὁ Χριστός, πρὸς δὲ ὀφείλομεν νὰ ὁμοιωθῶμεν. 15, 52 ἐξ. 3, 10. 24, 84 ἐξ.

πος αἴρεται ὑπὲρ τὸν νόμον καὶ τὴν τάξιν καὶ τὸν λόγον οὐχὶ ὡς καταφρονῶν αὐτῶν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ διότι αὐτὸ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα διδάσκει ἐκεῖνον τί πρέπει νὰ ποιῇ καὶ τί νὰ μὴ ποιῇ¹. Οἱ νόμοι καὶ αἱ διατάξεις καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι προωρισμένοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀπειροὺς καὶ ἀτελεῖς².

¹ 25, 88 ἐξ. 26, 97.

² Περὶ τῆς «γερμανικῆς θεολογίας» διέλαβον πλὴν ἄλλων οἱ *F. Picavet*, *Essai sur l'histoire générale et comparée des théologies et des philosophies médiévales*, 1913. — *J. Bernhart*, *Eine deutsche Theologie*, 1922. — *J. Raquiers*, *Un mystique allemand du XIVe sc. L'orthodoxie de la Théologie germanique*, 1922.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΑΥΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΝ Σελ. 1

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

Αι άρχαι του Χριστιανισμού 17

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
(Τρεις πρώτοι αιώνες)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

29

Α΄ ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

§ 1. Γνωστικοί	32
Σίμων ο μάγος και Κήρινθος	35
Σατουρνίνος	36
Βασιλείδης	38
Ουαλεντίνος	40
Καρποκράτης, Έρμογένης, Βαρθολομαίος	44
Μαρκίων	46
§ 2. Μανιχαίοι	50
§ 3. Μοναχισμοί	54

Β' ΟΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ

Σελ.

§ 1. Ἀρχαὶ τῆς ἀπολογητικῆς	58
Κοδράτος καὶ Ἀριστείδης	60
§ 2. Ἰουστίνος ὁ μάρτυς	63
1) Βίος καὶ συγγραφή	62
2) Φιλοσοφία καὶ Χριστιανισμὸς	64
3) Θεολογία	65
4) Ἀνθρωπολογία	66
§ 3. Τατιανὸς καὶ Ἀθηναγόρας	68
1) Τατιανὸς	68
2) Ἀθηναγόρας	70
§ 4. Θεόφιλος καὶ ἄλλοι τινὲς ἀπολογηταὶ	73
1) Θεόφιλος	73
2) Ἄλλοι τινὲς ἀπολογηταὶ	76
§ 5. Εἰρηναῖος	78
1) Βίος καὶ συγγραφή	78
2) Θεολογία	79
3) Κοσμολογία	82
4) Ἀνθρωπολογία	83
§ 6. Ἰππόλυτος	87
1) Βίος καὶ συγγραφή	87
2) Θεολογία	88
3) Κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία	90

Γ' Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σχολή

§ 1. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς	93
1) Βίος καὶ συγγραφή	93
2) Γνώσις καὶ πίστις	95
3) Θεολογία	97
4) Κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία	100
5) Ἠθικὴ	103
6) Ἐπισκόπησις	105
§ 2. Ὠριγένης	106
1) Βίος καὶ συγγραφή	106
2) Πίστις καὶ γνώσις	108
3) Θεολογία	110
4) Κοσμολογία	115
5) Ἀνθρωπολογία	120
6) Ἀπολύτρωσις καὶ ἀποκατάστασις	124
7) Ἐπισκόπησις	128
§ 3. Θουμασταὶ καὶ κατήγοροι τοῦ Ὠριγένους	130
Μεθόδιος	133

Δ' ΛΑΤΙΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ
ΚΑΙ ΤΡΙΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Σελ.

§ 1. Τερτυλλιανὸς	136
1) Βίος καὶ συγγραφή	136
2) Φιλοσοφικὴ ἀρχή	138
3) Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ	140
4) Θεολογία καὶ κοσμολογία	142
5) Ἀνθρωπολογία	146
6) Προπατορικὴ ἁμαρτία καὶ ἀπολύτρωσις	151
7) Ἐπισκόπησις	153
§ 2. Μινούκιος Φήλιξ καὶ Ἀρνόβιος	156
1) Μινούκιος Φήλιξ	156
2) Ἀρνόβιος	159
§ 3. Λακτάντιος	163
1) Βίος καὶ συγγραφή	163
2) Πίστις καὶ ἐπιστήμη	165
3) Θεολογία	167
4) Κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία	170
5) Ἠθικὴ	174
6) Ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου	178
7) Ἐπισκόπησις	180

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
(τέταρτος καὶ πέμπτος αἰών)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

182

Α' ΑΙΡΕΣΕΙΣ

184

1) Αἵρεσις τοῦ Ἀρείου	184
2) Αἵρεσις τοῦ Ἀπολιναρίου	187
3) Ἄλλαι αἵρέσεις	189

Β' ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

192

§ 1 Ἀθανάσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς	192
1) Βίος καὶ συγγραφή	192
2) Θεολογία	193
3) Ἁγία τριάς	197
4) Ἀνθρωπολογία	201
5) Ἀπολύτρωσις	204
§ 2 Βασίλειος ὁ μέγας	206
1) Βίος καὶ συγγραφή	206
2) Ἡ τοῦ Θεοῦ γνώσις	207

	Σελ.
3) Θεολογία	210
4) Κοσμολογία και ἀνθρωπολογία	214
5) Ἠθική	218
§ 3 Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός	221
1) Βίος και συγγραφή	221
2) Θεολογία	223
3) Ἡ ἅγια τριάς	226
4) Κοσμολογία και ἀνθρωπολογία	230
5) Ἠθική και τὰ μετὰ θάνατον	233
§ 4 Γρηγόριος ὁ Νύσσης	236
1) Βίος και συγγραφή	236
2) Θεολογία	237
3) Ἡ περὶ τριάδος θεωρία	241
4) Κοσμολογία	245
5) Ἀνθρωπολογία	247
6) Ἀμαρτία και ἀπολύτρωσις	252
7) Τέλος και ἀποκατάστασις	254
8) Ἐπισκόπησις	257
§ 5 Ἄλλοι τινὲς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ τετάρτου και πέμπτου αἰῶνος	259
1) Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος	260
2) Ἐπιφάνιος	262
3) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος	263
4) Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρεὺς	264
5) Θεοδώρητος ὁ Κύρου	266
Γ' ΛΑΤΙΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΑΙ ΠΕΜΠΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ	
§ 1. Ἰλάριος, Ἀμβρόσιος, Ἰερώνυμος	269
1) Ἰλάριος	270
2) Ἀμβρόσιος	273
3) Ἰερώνυμος	276
§ 2. Αὐγουστῖνος	278
1) Βίος και συγγραφή	278
2) Πίστις και ἐπιστήμη' χριστιανισμὸς και φιλοσοφία	283
3) Θεολογία ἢ τοῦ θεοῦ γνώσις	289
4) Ἡ τοῦ θεοῦ ἔννοια	293
5) Θεὸς και κόσμος	299
6) Κοσμολογία	303
7) Ἡ τοῦ κόσμου τελειότης. Ἄγγελοι	308
8) Ἀνθρωπολογία. Οὐσία τῆς ψυχῆς	313
9) Δυνάμεις τῆς ψυχῆς και ἀθανασία αὐτῆς	318
10) Γνωστολογία	324
11) Ἠθική. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως και τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν	330

	Σελ.
12) Ἀρετὴ και κακία	333
13) Ἡ πτώσις και ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου	337
14) Ἐπισκόπησις	341

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
(Ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ ὀγδόου αἰῶνος)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 345

Α' ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ 347

§ 1. Συνέσιος και Νεμέσιος	347
1) Συνέσιος	347
2) Νεμέσιος	349
§ 2. Αἰνείας ὁ Γαζαῖος και Ζαχαρίας ὁ Μυτιλήνης	354
1) Αἰνείας ὁ Γαζαῖος	354
2) Ζαχαρίας ὁ Μυτιλήνης	357
§ 3. Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος και Λεόντιος ὁ Βυζάντιος	359
1) Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	359
2) Λεόντιος ὁ Βυζάντιος	362
§ 4. Ψ. Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης	364
1) Συγγράμματα τοῦ Ψευδωνύμου Ἀρεοπαγίτου	364
2) Θεολογία	366
3) Θεὸς και κόσμος	369
4) Ἀνθρωπολογία	372
§ 5. Μάξιμος ὁ ὁμολογητῆς	375
1) Βίος και συγγραφή	375
2) Θεολογία	375
3) Κοσμολογία και ἀνθρωπολογία	377
4) Ἠθική και μυστικὴ θεωρία	379
§ 6. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός	381
1) Βίος και συγγραφή	381
2) Θεολογία	382
3) Κοσμολογία και ἀνθρωπολογία	384

Β' ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ

§ 1. Κλαυδιανὸς Μάμερτος και Κασσιόδωρος	385
1) Κλαυδιανὸς Μάμερτος	386
2) Κασσιόδωρος	388
§ 2. Βοήθιος	389
1) Βίος και συγγραφή	389
2) Φιλοσοφικαὶ θεωρίαι	391

ΜΕΡΟΣ Β'
Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΑ ΟΥΣΙΩΔΗ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

	Σελ.
§ 1. Σχολαί και Μέθοδοι	405
§ 2. Αι πηγαί τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Ἐκδόσεις καὶ συγγραφαί	412
1) Ἕλληνες φιλόσοφοι	413
2) Λατίνοι φιλόσοφοι	416
3) Πατέρες τῆς ἐκκλησίας	417
4) Ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα	420

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

§ 1. Αἱ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἐν τῇ Δύσει	424
1) Αἱ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος	424
2) Ἀλκουίνος	425
3) Φρεδέγισος	427
4) Ραβανὸς Μαῦρος	427
5) Candidus, Wizo καὶ Bruno	428
6) Servatus Lupus	429
7) Πασχάλιος Ραδβέρτος	429
8) Ράτραμνος	429
9) Godescalc	430
§ 2. Ἰωάννης ὁ Ἰρλανδὸς ἢ Σκώτος	431
1) Βίος καὶ συγγραφή	431
2) Θρησκεία καὶ φιλοσοφία	433
3) Διάκρισις τεσσάρων φύσεων	434
4) Πρώτη φύσις	435
5) Δευτέρα φύσις	437
6) Τρίτη φύσις	438
7) Τετάρτη φύσις	440
8) Ἀνθρωπολογία	442
9) Ἐπισκόπησις	445

§ 3 Διαλεκτικοὶ καὶ ἀντιδιαλεκτικοὶ	447
1) Γενικαὶ παρατηρήσεις	447
2) Διαλεκτικοὶ	448
3) Ἀντιδιαλεκτικοὶ	451
§ 4 Πραγματοκρατικὴ καὶ ὀνοματοκρατικὴ θεωρία	
1) Ἰένεσις τῆς θεωρίας	457
2) Πραγματοκρατικοὶ	459
3) Ὀνοματοκρατικοὶ	463
§ 5 Ἄνσελμος ὁ Κανταουρίας	
1) Βίος καὶ συγγραφή	466
2) Πίστις καὶ γνώσις	468
3) Ὀντολογία καὶ γνωσιολογία	469
4) Αἱ περὶ ὑπάρξεως θεοῦ ἀποδείξεις	471
5) Θεολογία	473
6) Θεολογία καὶ κοσμολογία	474
7) Ἀνθρωπολογία	476
8) Ἐπίδρασις τοῦ Ἀνσέλμου	478
§ 6. Πέτρος Ἀβαιλάρδος	
1) Βίος καὶ συγγραφή	481
2) Πίστις καὶ γνώσις	483
3) Θεολογία καὶ Ὀντολογία	484
4) Ψυχολογία καὶ ἠθικὴ	488
5) Ἐπισκόπησις	490
6) Ἐπίδρασις τοῦ Ἀβαιλάρδου	491
§ 7. Οἱ Πλατωνικοὶ καὶ ἡ σχολὴ τῆς Chartres	
1) Ἀδελάρδος ὁ ἐκ Βάθης	493
2) Βερνάρδος ὁ ἐκ Chartres	495
3) Θεοδώριχος ὁ ἐκ Chartres	496
4) Μαθηταὶ τοῦ Θεοδορίχου	498
5) Γουλιέλμος ὁ ἐκ Conches	499
6) Βερνάρδος Silvestris	500
7) Γιλβέρτος ὁ Πορρετανὸς	501
8) Ἰωάννης ὁ Σαρισβεριώτης	501
9) Ἀλανὸς ὁ ἐκ Λίλλης	507
10) Νικόλαος ὁ ἐξ Ἀμβιάνου	509
11) Ἰωακείμ ὁ ἐκ Φλωρίδος	510
§ 8. Ὀπαδοὶ τῆς πανθεΐας	
1) Ἀμάριχος ὁ ἐκ Bene	511
2) Δαυὶδ ὁ ἐκ Dinant	512
§ 9. Ἡ μυστικὴ θεωρία	
1) Παρατηρήσεις	514
2) Βερνάρδος ὁ ἐκ Clairvaux	515
3) Γουλιέλμος ὁ ἐκ τοῦ Ἁγίου Θεοδορίχου	518
4) Ἰσαὰκ ὁ ἐκ Stella	519

5) Οὔγων	520
6) Ριχάρδος	526
§ 10. Βιβλία γνωμῶν καὶ περιλήψεων	
1) Γενικαὶ παρατηρήσεις	533
2) Πέτρος Λομβαρδός	534
3) Μιμηταὶ τοῦ Λομβαρδοῦ	538

ΜΕΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ Β' ΠΕΡΙΟΔΟΝ

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	541
Β' ΑΡΑΒΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	549
§ 1. Εἰσαγωγή	
α' <i>Ἐν τῇ ἀνατολῇ</i>	
§ 2. Ἀλκίνδης καὶ Ἀλφαράβης	552
§ 3. Ἀβικέννας	557
1) Βίος καὶ συγγραφή	557
2) Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη λογικῆ	558
3) Ὀντολογία	558
4) Ψυχολογία καὶ Γνωσιολογία	560
5) Ἡ μετὰ θάνατον κατάστασις	562
6) Ἐπισκόπησις	563
7) Ἐπίδρασις τοῦ Ἀβικέννα	564
β' <i>Ἐν τῇ δύσει.</i>	
§ 4. Ἀβεμπάκης καὶ Ἀβουβεκίρης	
1) Παρατηρήσεις	565
2) Ἀβεμπάκης	565
3) Ἀβουβεκίρης	565
§ 5. Ἀβερρότης	
1) Βίος καὶ συγγραφή	566
2) Φιλοσοφικὴ ἀρχή	568
3) Μεταφυσικὴ	569
4) Θεολογία	570
5) Θεὸς καὶ κόσμος	572
6) Τὸ κοσμικὸν σύστημα	573
7) Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία	574
8) Ἐπίδρασις τοῦ Ἀβερρότου	575

Γ' ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Εἰσαγωγή	576
§ 2. Ἡ Καββάλα	578
1) Ἀρχὴ τῆς Καββάλας	578
2) Θεολογία	580
3) Κοσμολογία	581
4) Ἀνθρωπολογία	582

§ 3. Ἰουδαῖοι φιλόσοφοι	584
§ 4. Μωσῆς Μαιμωνίδης	
1) Βίος καὶ συγγραφή	591
2) Θεολογία	592
3) Κοσμολογία	593
4) Ἀνθρωπολογία	595
5) Ἐπίδρασις τοῦ Μαιμωνίδου	596

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Εἰσαγωγή 599

Α' ΧΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

§ 1. Οἱ πρῶτοι εἰσαγαγόντες τὰς νέας πηγὰς	604
§ 2. Οἱ περὶ τὴν φύσιν φιλόσοφοι	610
1) Παρατηρήσεις	610
2) Ἀλέξανδρος Meckham	611
3) Μιχαὴλ Σκῶτος	613
4) Ροβέρτος Grosseteste	614
5) Πέτρος de Hibernia	620
6) Βαρθολομαῖος ὁ Ἀγγλικός	620
7) Βιγκέντιος ὁ Βελλοβακηνός	621
8) Θωμᾶς ὁ Chantimpré	623

Β' ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΙΖΟΥΣΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

α' *Ἐν τῇ παλαιότερᾳ σχολῇ τῶν Φραγκισκανῶν*

§ 1. Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλήσιος καὶ Ἰωάννης ὁ Ρουπελληνός	
1) Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλήσιος	624
2) Ἰωάννης ὁ Ρουπελληνός	628
§ 2. Bonaventura	
1) Βίος καὶ συγγραφή	629
2) Ὀντολογικαὶ ἀρχαὶ	630
3) Θεολογία	633
4) Κοσμολογία καὶ Ἀνθρωπολογία	635
5) Μυστικὴ θεωρία	638
6) Ἐπισκόπησις	641
§ 3. Μαθηταὶ καὶ ὁπαδοὶ τοῦ Bonaventura	
1) Matthaenus ab Aruasparta	642
2) Ἰωάννης Πέκκαμος	646
3) Ἐμμεσοὶ μαθηταὶ τοῦ Bonaventura	649
§ 4. Σχολὴ Φραγκισκανῶν ἐν Ὁξωνίᾳ	
1) Ἀδὰμ de Marisco κλπ.	657
2) Θωμᾶς ὁ ἐξ Ὑόρκης	658
β' <i>Ἐν τῇ παλαιότερᾳ σχολῇ τῶν Δομινικανῶν</i>	
§ 1. Δομινικανοὶ Αὐγουστίνιζοντες	659

Γ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΖΟΥΣΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. 'Αλβέρτος ὁ Μέγας	
1) Βίος καὶ συγγραφή	663
2) Μέθοδος καὶ πηγαί	665
3) Θεολογία καὶ φιλοσοφία	667
4) 'Η φύσις τοῦ θεοῦ	668
5) Θεὸς καὶ κόσμος	669
6) Εἶδος καὶ ὕλη	671
7) Ψυχολογία	672
8) Ψυχολογία καὶ ἠθικὴ	673
9) 'Επισκόπησις	675
10) Μαθηταὶ τοῦ 'Αλβέρτου	677
§ 2. Θωμᾶς ὁ 'Ακυνάτης	
1) Βίος καὶ συγγραφή	678
2) Φιλοσοφία καὶ Θεολογία	681
3) 'Οντολογία (ὕλη καὶ εἶδος)	683
4) Γνωσιολογία	687
5) Θεολογία. 'Αποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ	689
6) 'Ιδιότητες τοῦ θεοῦ	693
7) Θεία τριάς	696
8) Κοσμολογία ἢ δημιουργία	697
9) Σκοπὸς τῆς δημιουργίας· θεία πρόνοια	700
10) Τὰ παντοῖα δημιουργήματα	701
11) Οἱ ἄγγελοι	703
12) 'Ανθρωπολογία· φύσις καὶ ἀθανασία τῆς ψυχῆς	705
13) 'Η πρὸς τὸ σῶμα σχέσις τῆς ψυχῆς	709
14) Αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις	712
15) 'Ηθικὴ	715
16) Ἀύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου· ὁ Χριστὸς	719
17) 'Η περὶ πολιτείας θεωρία	721
18) 'Επισκόπησις	724
§ 3. 'Οπαδοὶ καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Θωμᾶ	
α' μαθηταὶ καὶ θιασῶται τοῦ Θωμᾶ	727
β' ἐναντίοι καὶ πολέμιοι τοῦ Θωμισμοῦ	742
Δ' ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΑΒΕΡΡΟΤΙΣΜΟΣ	749
1) Γενικαὶ παρατηρήσεις	
2) Σιγῆρος ὁ Βραβαντηνὸς	752
3) 'Αντίδρασις	755
Ε' Η ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΦΥΣΙΝ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	756
§ 1. Ρογήρος Βάκων	
1) Βίος καὶ συγγραφή	757
2) Φιλοσοφία καὶ Θεολογία	759
3) Γνωσιολογία· ἐμπειρία	761
4) 'Οντολογικαὶ καὶ ἠθικαὶ θεωρίαι	763

§ 2. Bate, Witelo, Dietrich	
1) 'Ερρίκος Bate	765
2) Witelo	766
3) Dietrich von Freiberg	769
4) 'Επίδρασις τοῦ Dietrich	769

ΣΤ' ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ 775

1) Παρατηρήσεις	
2) Γουλιέλμος Shyreswood	776
3) Θεωρητικὴ γραμματεία	777
4) Σιγῆρος ὁ ἐκ Courtrai	778

§ 2. Ραιμοῦνδος Λουῖλλος	
1) Βίος καὶ συγγραφή	779
2) Πίστις καὶ ἐπιστήμη	780
3) 'Η μεγάλη τέχνη	781

§ 3. 'Ιωάννης Δούνσιος Σκάτος	
1) Βίος καὶ συγγραφή	784
2) Θεολογία καὶ φιλοσοφία	786
3) Θεολογία	787
4) 'Οντολογία	790
5) Γνωσιολογία	793
6) Ψυχολογία	794
7) 'Ηθικὴ	796
8) 'Επισκόπησις	797

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1) Σχολαί, 'Ονοματοκρατικὴ, 'Οκκάμου, ἢ τῶν Γερμανῶν μυστικῶν	799
2) Χαρακτῆρ τῶν εἰρημένων σχολῶν	800

Α' ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΟΝΟΜΑΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

§ 1. Αὐρέολος καὶ Δουράνδος	
1) Πέτρος Αὐρέολος	801
2) Γουλιέλμος Δουράνδος	803
§ 2. Γουλιέλμος 'Οκκαμος	
1) Βίος καὶ συγγραφή	807
2) Γνωσιολογία	808
3) 'Η τῶν καθόλου θεωρία	812
4) Θεολογία	814

5) Ψυχολογία	817
6) Ἐπισκόπησις	818

§ 3. Ἐπίδρασις τοῦ Ὀκκάμου

α' Διάφοροι ὀπαδοὶ

1) Παρατηρήσεις	
2) Ἄδὰμ Wodham ἢ Godham	820
3) Γρηγόριος ὁ ἐκ Rimini καὶ Νικόλαος ἐξ Autrecourt	821
4) Ἰωάννης de Ripa καὶ Brinkel	823

β' Ὀκκαμικοὶ φυσικοὶ

1) Ἰωάννης Βουριδανός	824
2) Νικόλαος Ὁρέσμιος	826
3) Ἀλβέρτος ὁ Σάξων	827
4) Θέμων ὁ Ἰουδαῖος	828

γ' Ὀκκαμικοὶ διαφόρων χωρῶν

1) Ὀκκαμικὴ θεωρία ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ὁξωνίᾳ	829
2) " " ἐν Γαλλίᾳ. Πέτρος ὁ ἐκ Χάνδακος	829
3) Πέτρος ὁ Ἀλλιακηνός	830
4) Ἰωάννης Charlier ἢ Γέρσων	831
5) Μαρσίλιος ὁ Ἰγγατος	833
6) Ἐρρίκος ὁ ἐκ Hainbuch	834
7) Ὀκκαμικὴ θεωρία ἐν Γερμανίᾳ	835

B' ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

§ 1. Οἱ μετέπειτα σκοπτικοὶ καὶ θωμικοὶ

1) Παρατηρήσεις	836
2) Ἄμεσοι μαθηταὶ τοῦ Δουνσίου Σκώτου	836
3) Οὐαλτῆρος Βουρλαῖος	838
4) Θωμᾶς Βραδουαρδίνος	838
5) Ἰωάννης Mirecourt· Ἰωάννης Wielif	840
6) Σκοπτικοὶ τῆς via antiqua	840
7) Πέτρος Tartaretus	840
8) Θωμικοὶ κατὰ τὸ 1ον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος	841
9) Ἀντιμαχόμενοι διασῶνται Θωμᾶ καὶ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου	842
10) Πιέρρος Nigri	842
11) Θωμικὴ τάσις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος	

Γ' Ο ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΑΒΕΡΡΟΪΣΜΟΣ

§ 1. Ὀπαδοὶ τῆς ἀβερροϊκῆς φιλοσοφίας

1) Ἠλία ἀβερροϊκὴ τάσις	843
2) Ἰωάννης de Ganduno	814
3) Ὀπαδοὶ τῆς αὐστηρᾶς ἀβερροϊκῆς τάσεως	816

4) Παῦλος Perusinus	847
5) Ἀβερροϊσμός ἐν Ἰταλίᾳ	847
6) Οὐρβανός· Καγετανός Θιενταῖος	848

Δ' Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Γερμανοὶ μυστικοὶ

1) Ἀρχαὶ τῆς μυστικῆς φιλοσοφίας	849
--	-----

§ 2. Ἐκκαρτος

1) Βίος καὶ συγγραφή	850
2) Θεολογία	851
3) Κοσμολογία	853
4) Ψυχολογία	855
5) Μυστικὴ θεωρία	856
6) Ἠθικὴ	858
7) Ἐπισκόπησις	859

§ 3. Ὀπαδοὶ τοῦ Ἐκκαρτου

1) Ἰωάννης Tauler	861
2) Ἐρρίκος Seuse (Suso)	862
3) Ἰω. Ruysbroeck	864
4) Ἡ γερμανικὴ θεολογία	865

ΠΙΝΑΞ
ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ*

(Οἱ μέχρι τοῦ 394 ἀριθμοὶ δηλοῦσι σελίδας τοῦ Α' οἱ δ' ἐφεξῆς τοῦ Β' τόμου)

- Ἄβεβαιότης 279, *σικπιική* 279.
 Ἄβεροῦζοντες 751, 752, 781.
 Ἄβεροῦκοὶ 569.
 Ἄβεροῦκός 848, ἀριστοτελισμός 847.
 Ἄβεροῦσμός 754, 755, 756, 849, λατινικός 749, 750, 752, *χριστιανικός* 846.
 Ἄβεροῦστής 679, 755.
 Ἄγαθὰ 243, 248, 320, ἐπίγεια 176, ἐπουράνια 176, θεῖα 217, 232, τελικὰ 353, τῆς τύχης 353, τῆς ψυχῆς 353.
 Ἄγαθόν 6, 51, 98, 175, 177, 190, 217, 234, 278, 291, 298, 299, 319, 332, 335, 343, 536, 607, 701, 859, ἀγαθὸν ἀγαθοῦ 347, ἀγέννητον 50, ἀκρότατον 177, 181, 245, 287, 291, 330, 332, 336, 338, 341, 471 476, 484, 489, 627, 670, 694. ἀληθές 327, 332, ἄπειρον 696, ἀπόλυτον 293, 471, 476, 554, 749, ἀπολύτως 471, ἀρχέγονον 292, ἀρχικόν 152, αὐτογενές 50, ἔλαττον 749, ἐλάχιστον 309, ἠθικόν 121, 275, 334, 489, καθόλου 714, κατ' αἰσθησιν 121, μέγιστον 309, μείζον 749, ὄντως 372, πνευματικόν 637, σχετικόν 471, σχετικῶς μέγα 471, σωματικόν 637, τέλειον 332, τῆς ἀπολαύσεως 332, τῆς χρήσεως 332, ὑπέριστατον 818, ὑπέρστον 177, 181, 327, 626, φύσει 818, ψυχικόν 152, ἀγαθοῦ ἀπουσία 335, σιέησις 216, 257.
 Ἄγαθός 46, 353.
 Ἄγαθότης 141, 212, 226, 240, 260, 292, 293, 295, 299, 302, 303, 376, 669, 696, 782, ἀγαθότης θεῖα 83, 320, 370, 671, τοῦ θεοῦ 183, 358, 670, 302.
 Ἀγάπη 18, 20, 23, 72, 225, 262, 286, 288, 298, 314, 331, 339, 627, 675, 718, 749, 797, ἀληθῆς 866, ἀμοιβαία 283, διττή 865, θεοῦ 675, πατρικὴ 226, πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς 334, πρὸς τὸν θεόν 216, 218, 310, 866, πρὸς τὸν πλησίον 219, 334, ἀγάπης τεκμήρια 220.
 Ἄγγελοι 8, 36, 38, 45, 65, 81, 117, 118, 119, 126, 168, 177, 202, 215, 231, 232, 246, 252, 258, 260, 308, 311, 313, 315, 328, 348, 349, 371, 377, 536, 582, 632, 635, 671, 703, 705, 708, ἀγαθοὶ 340, κακοὶ 310, κοσμοποιοὶ 45, ἀγγέλων ἀξίαι 215, κοινωνία 312, τάξεις 812.
 Ἀγεννησία 50, 228.
 Ἀγέννητα 50.

* Ἐν τοῖς ἐξῆς παρατίθενται πίνακες ὄρων καὶ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων, βοηθητικοὶ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ὅλου ἔργου. Εἰς τὴν σύνταξιν αὐτῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν δόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν, ἐπεκούρησαν προθύμως οἱ κ. κ. Στ. Κορρές, βοηθὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ σπουδαστηρίου καὶ Γ. Μπουρδάκος, βοηθὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ σπουδαστηρίου. Εἰς ἀμφοτέροισι ἐκφράζονται ἐνταῦθα θερμαὶ εὐχαριστίαι.

*Αγέννητοι 301.
 *Αγέννητον 187, 209, 225 ἀπ' αἰῶνος 55.
 *Αγέννητος 61, 65, 347, 355.
 *Αγιαζόμενον 229.
 *Αγιαζον 229.
 *Αγιασμός 216, 234.
 *Άγιον 202, αἷμα 218, πνεῦμα βλ. λέξιν.
 *Άγιος 679, ἀπολύτως 298.
 *Αγιότης 153, 369.
 *Αγιασύνη 216.
 *Άγκυρα 268.
 *Άγνοια 294, 353, ἀνθρωπίνη 738, εὐσεβῆς 293, σοφὴ 610.
 *Άγνωσία 857.
 *Άγωγή 153, ἠθικὴ 230, τοῦ ἐρημίτου 265.
 *Άγών πνεύματος 278, σώματος 278.
 *Άγῶνες 193.
 *Άγωνίσματα 175.
 *Άδιαστάτως 213, 214.
 *Άδυναμία 353, ἐπιστημονικὴ 279.
 *Άεικίνητον 229, 757.
 *Άεὶ ταῦτόν ἑαυτῷ 229.
 *Άηρ 35, 194, 314, 322, 351, 383, 618.
 *Άθανασία 69, 150, 163, 173, 174, 201, 204, 232, 352, 356, 609, ἀνθρώπου 165, μακάριος 175, προσωπικὴ 556, 676, 800, 860, ψυχῆς 65, 67, 136, 139, 158, 161, 180, 342, 555, 575, 586, 605, 606, 673, 705, 794.
 *Άθεία 196.
 *Άθεότης 70.
 *Άτιδιον 41, 45, 256, 291, 293, 317, 634.
 *Άτιδιος 6, 61, 65, 297, 302, 307, 852.
 *Άτιδιότης 122, 312, 754, 782, 866, θεία 380, θεοῦ 305, κόσμου 133, 347, 572, 594, 670, 845.
 Αἰθήρ 3, 194.
 Αἵματα ἄθεσμα 232.
 Αἰρέσεις 30, 32, 138, 140, 182, 184, 189, 221, 265, χριστιανικαὶ 95.
 Αἱρέσις 45, 50, 53, 67, 68, 87, 137, 189, 263, 266, 279, τοῦ Ἀπολιναρίου 187, τοῦ Ἀρείου 184, 186, 187, 192, Ἀρειανῆ 270, Ἐδνυχιαῶν 189, Μοναρχιανῶν 56, Μοντανιστῶν 58, Νεστο-

ριανῆ 542, Πελαγανῆ 190, τῶν Σύβι 552, 553, Ὑψισταρίων 222, φιλοσοφικὴ 750.
 Αἰρετικοὶ 73, 81, 111, 137, 138, 139, 141, 147, 149, 153, 223, 237, 282, 345
 Αἰσθήσεις 141, 158, 165, 201, 202, 203, 319, 325, 636, 637, 645, 864, ἐξωτερικαὶ 319, 326, 713, 762, ἐσωτερικαὶ 713.
 Αἰσθησις 10, 80, 149, 155, 161, 166, 169, 247, 248, 249, 259, 310, 470, 519, 561, 564, 574, 640, 674, 793, 809, 823, 855, ἐξωτερικὴ 637, ἐσωτερικὴ 319, 326, 637, κοινὴ 561, 713, 765.
 Αἰσθητὰ 11, 120, 157, 193, 194, 197, 226, 228, 240, 292, 300, 301, 302, 326, 342, 355, 379, 470, 523, 823, καθ' ἕκαστα 303.
 Αἰσθητικότης 150, 232, 233, 537.
 Αἰσθητόν 248, 288, 337, 640, 645.
 Αἰτία 19, 242, 294, 311, 316, 316, 695, αἰτιώδης 305, ἀκίνητος 857, ἀκροτάτη 41, 160, 571, 580, 750, ἀναγκαία 558, 839, ἀπλὴ 750, ἀρνητικὴ 337, ἄλλος 750, γενικὴ 670, δημιουργικὴ 668, ἑαυτῆς 855, ἐκλογῆς 339, ἐνεργὸς 580, ἐνυλος 497, ἔξω 839, θεία 668, 815, θείας σοφίας 126, θετικὴ 337, κινουσα 571, 573, τοῦ κακοῦ 253, 337, τοῦ κόσμου 126, 299, ξένη 789, τῶν ὄντων 114, πάσης οὐσίας 309, ποιητικὴ 8, 114, 223, 358, 434, 626, 814, τῆς πολλότητος 604, προνοητικὴ 82, πρώτη 160, 227, 228, 238, 289, 360, 669, 692, 693, 698, 750, 815, συνεκτικὴ 223, συνεργοῦσα 298, τελικὴ 626, τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ 170, ὑψίστη 292, χρονικὴ 305.
 Αἶτια 370, δευτερεύοντα 605, ἐλεύθερα 608, ἰδεατὰ 672, κινητικὰ 815, φυσικὰ 391, 608, 815.
 Αἰτία 257, δεύτεραι 815, δοῦσαι 300, 301.
 Αἰτιατὰ 370.

Αἰτιατόν 13, 213, 357, 361, 366, 564, πρώτον 669.
 Αἴτιον 13, 213, 357, 361, 366, 564, 681, 692, δραστήριον 7, ἐνεργόν 570, ἐξωτερικόν 655, εὐδαιμονίας 667, κατ' εἶδος 669, κινούν 570, 644, πρώτον κινούν 570, ποιητικόν 570, 669, 670, ποιητικόν ἀκρότατον 787, ποιόν 570, τελικόν 570, 669, 670, 787.
 Αἴτιος πάσης κινήσεως 851, τῆς ὕλης 201.
 Αἰτιότης 669, 769.
 Αἰών τῶν αἰώνων 368, τῶν ὄντων 368, αἰῶνες 44.
 Αἰώνιον 289.
 Αἰωνιότης 845, 853.
 *Ακαδήμεια 767.
 *Ακαδαμεικοὶ 149, 324, 325.
 *Ακατάληπτον 41.
 *Ακατάληπτος 61.
 *Ακαταληψία 383, 294.
 *Ακατάσκευος 246.
 *Ακατονόμαστος 7.
 *Ακίνητος 65, 231.
 *Ακοσμία 267.
 *Ακρις 186.
 *Ακροαταὶ 53, 51.
 *Ακρίς 242, 771.
 *Αλγύματα 221.
 *Αλήθεια 41, 74, 126, 167, 229, 244, 288, 290, 291, 312, 320, 324, 325, 644, 669, 782, ἀέδιος 311, αἰωνία 616, ἀκροτάτη 596, ἀμετάβλητος 292, ἀναλλοίωτος 291, 300, 772, ἀνώλεθρος 322, ἀπόλυτος 166, 527, τῶν ἀριθμῶν 327, τῆς βουλήσεως 470, τῆς γνώσεως 470, διττὴ 681, 781, εἰκονικὴ 748, δι' εἰκόνων 578, ἐλευθερωτικὴ 53, θεολογικὴ 452, καθαρὰ 33, 578, κατὰ λόγον 681, 682, κατὰ φύσιν 793, λογικὴ 452, πίστεως 786, τοῦ πράγματος 470, θεμελιωμένη 673, ὑπὲρ λόγον 681, ὑπερτάτη 618, ὑψίστη 292, φιλοσοφικὴ 752.
 Αλήθειαι 235, ἀποκαλεινόμεναι 285, αἰῶναι 320, γενικαὶ 283, ἐξ ἀποκαλύψεως 599, θεταὶ 682, θεμελιώδεις 651, καθολικαὶ 793, κατ' ἀποκάλυψιν 682, ὑπὲρ αἰσθησιν 281.
 *Αληθές 291, 292, 293, 749.
 *Αληκτος 8.
 *Αλληλουχία τοῦ παντός 309.
 *Αλλοίωσις 1, 239, 292, 358, 605, ἐν χρόνῳ 321.
 *Αλλοτριώσις 234.
 *Άλογα 254, 286.
 *Άλογον μέρος 102.
 *Άλογος 246.
 *Αλφάβητος τῆς μεγάλης τέχνης 782.
 *Άλχημεία 760, 761.
 *Άμάρτημα προπατορικόν 233.
 *Άμαρτήματα 219, 310, 354, 355.
 *Άμαρτία 21, 74, 188, 218, 252, 285, 299, 302, 336, 337, 379, 638, 783, 821, 858, δικαία 337, ἐκουσία 337, κληρονομικὴ 681, προπατορικὴ 151, 190, 278, 338, 343, 719, πρώτη 261, ἁμαρτίας ἀναιρετικόν 262, ἐπακολούθημα 337.
 *Άμετρος 158, 296, 310, 634.
 *Άμοιβή 177, 235, 343, 751, 859, μετὰ θάνατον 176, 763.
 *Αναγέννησις 344, 847, μουσικὴ 863.
 *Αναγκαιότης γενικὴ 754, κοσμικὴ 754, πάσης γενέσεως 750.
 *Ανάγκη 146, 299, ἐσωτερικὴ 299, 859, θεολογικὴ 839, κοσμικὴ 751, ψυχολογικὴ 751, 754.
 *Ανάγνωσις κειμένων 602.
 *Αναζωπύρησις τῶν θρησκευτικῶν ἐπιστημῶν 564.
 *Αναίρεσις 141, 225.
 *Αναίτιος 225.
 *Ανάκλασις ἀπλὴ 771, τοῦ φωτός καὶ τῶν παντοίων εἰδῶν τοῦ κατόπτρου 767.
 *Ανάκρσις 255.
 *Αναλλοίωτον 209, 225, 229, 317, 634.
 *Αναλλοίωτος 6, 295, 297, 316, ἀρχὴ 292.
 *Αναλογία τῶν σωμάτων 358.

- *Αναλογία 298.
 *Ανάλυσις 634, 864.
 *Αναλυτικά πρότερα 546, 776, 834, ὅστερα 413, 415, 545, 615, 840.
 *Ανάμνησις 161, 331.
 *Αναμορφωταὶ Γερμανοὶ 840.
 *Ανάπαυσις αἰωνία 221.
 *Αναπνοή 97.
 *Ανάπτυξις διαλεκτικῆ 765, ἐπιστημονικῆ 182, ἠθικῆ 278, τῆς θεολογ. στοιχειώσεως 54, 545, φιλοσοφικῆ 182, 345, φιλόσοφος 73.
 *Αναρχία 196.
 *Αναρχον 225.
 *Αναρχος 65, 99, 225, 355, 699, 700.
 *Ανάστασις 70, 75, 122, 133, 139, 256, νεκρῶν 70, 72, 73, 681, σαρκὸς 150, 151, σώματος 151, 158, Χριστοῦ 340.
 *Αναστοιχείωσις 256.
 *Ανατομία καρδίας 613.
 *Ανατρεπτικός 207.
 *Ανατροπή 79, τῆς ἀληθείας 238.
 *Αναφῆς 229.
 *Ανδρεία 175, 275, 334, 718.
 *Ανείδειον 229.
 *Ανεπίδεκτος παθῶν 104.
 *Ανθρωπινὴ μορφή 48, σοφία 108, τριὰς 229.
 *Ανθρωπισταὶ 403.
 *Ανθρωποὶ 246, 377, 536.
 *Ανθρωπολογία 10, 66, 83, 90, 100, 120, 136, 146, 170, 201, 214, 230, 247, 313, 342, 372 κ. ἐξ. 377 κ. ἐξ. 384 κ. ἐξ. 476, 477, 556, 582, 595, 635, 705, 865.
 *Ανθρωπος 41, 42, 85, 171, 263, 285, 378, 384, 672, 754, 794, γήινος 253, ἐμπειρικός 253, 442, ἔσω 261, ἔσωτερικός 856, 866, θεοῦται 858, τοῦ θεοῦ 10, ἰδεατὸς 253, 442, λογικὸς 204, οὐράνιος 253, πνευματικὸς 84, 151, πρῶτος 51, 151, 783, τέλειος 45, 858, ψυχικός 151.
 *Ανθρωπότης 152, 751.
 *Ανταγωνισμὸς 345.
 *Ανταπόδοσις 219, 751.
 *Αντιθέσεις 297, 309, 812.
 *Αντικείμενον πραγματικὸν 793.
 *Αντίληψις κατ' αἴσθησιν 714, μορφῶν 765, χριστιανικῆ 268, χρωμάτων 765.
 *Αντιλογία 183.
 *Αντιρρήσεις τῶν Μανιχαίων 231.
 *Αντίρρησις 189, 285, 542.
 *Αντιρρητικός 207, 237.
 *Αντίφασις 299, 789.
 *Ανύψωσις 103, μουσικῆ 261, τῆς ψυχῆς 516, τοῦ ἀνθρώπου 860.
 *Ανώλεθρος 301, 332.
 *Ανωνόμαστος 65, 98.
 *Ἀξία ἔσωτερικῆ 158, ἠθικῆ 355.
 *Ἀξίωμα 212, 752.
 *Ἀξιώματα 177, 333.
 *Ἀόρατον 209, 229, 285.
 *Ἀπάθεια 2, 104, 334, παντελὴς 262, τελεία 864, 866.
 *Ἀπαθῆς 72, 233, 256.
 *Ἀπαιτήσεις ἠθικαὶ 175.
 *Ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ κακοῦ 330.
 *Ἀπεικασμα 302, 308.
 *Ἀπεικάσματα 301, 302.
 *Ἀπεικόνισμα 302.
 *Ἀπειρία 383.
 *Ἀπειρον 98, 224, 225, 232, 452, 634, 788, 815.
 *Ἀπειρος 158, 291, 296, ἀπόλυτος 111.
 *Ἀπερίληπτος 111.
 *Ἀπερινόητον 41.
 *Ἀπηρητισμένον 88.
 *Ἀπλότης 114, 222, 262, 347, 609, ἀμερῆς 634, ἀπόλυτος 297, 300, 313, 474, 554, 559, 634, 693, 724, θεία 301, θεοῦ 183, νοερῶν οὐσιῶν 734, τῆς θείας οὐσίας 210, τῆς ψυχῆς σχετικῆ 313.
 *Ἀπλωσις 12, 15.
 *Ἀπόγονοι 261, 337.
 *Ἀποδείξεις 161, 173, 322, 330, 522, 553, 594, 667, 668, 786, 787, 814, 846, ἐπιστημονικαὶ 798, 845, θεολογικαὶ 744, θετικαὶ 147, λογικαὶ 180, 744, 798, μαθηματικαὶ 787, μεταφυσικαὶ 744, νέαι 668, περὶ ἀθανασίας 628, περὶ ἐπάρξεως τοῦ θεοῦ 193, 471, 830, περὶ ἐνόητος τοῦ θεοῦ 831, πλατωνικαὶ 322, 606, τῆς ἀθανασίας ψυχῆς 2, 5, 636, σχετικαὶ 787, φυσικαὶ 744.
 *Ἀπόδειξις 67, 96, 354, 410, 553, 610, 808, ἀριστοτελικῆ 607, λογικῆ 29, δντολογικῆ 467, 472, 631, 649, 650, 653, 788, 839, περὶ ἀντιχριστοῦ 91, φιλοσοφικῆ 70.
 *Ἀπορον 229, 712.
 *Ἀποκάλυψις 32, 47, 64, 66, 67, 82, 132, 139, 146, 152, 161, 224, 237, 603, 626, 667, 681, 682, 752, 763, 797, θεία 4, 81, 83, 153, 165, 235, 759, 764, πίστεως 238, τῆς ἀδελφῆς Μεχίλδης 849, τοῦ Θεοῦ 437.
 *Ἀποκατάστασις 124, 127, 235, 254, 380, καθολικῆ 128, 129, 256, τῶν ὡρῶν 353.
 *Ἀπόλαυσις ἀίδιος 91, θεοῦ 288, παραντικά 176, τῶν νοητῶν 217, φωτὸς 86.
 *Ἀπολιναρισταὶ 188.
 *Ἀπολογηταὶ 58, 154, 163, 180, 263.
 *Ἀπολογητῆς 132, 137, 161, 163.
 *Ἀπολογητικῆ Ἰουδαϊκῆ 58.
 *Ἀπολογητικὸν 156.
 *Ἀπολογητικὸς 137, 207, 236.
 *Ἀπολογία 60, 63, 156, ὑπὲρ Ὁριγένους 132.
 *Ἀπόλυτον 112, 292, 342, 583, μηδὲν 303.
 *Ἀπόλυτος 291.
 *Ἀπολύτρωσις 35, 43, 53, 54, 124, 151, 191, 204, 218, 252, 253, 338, ἀνθρώπου 173, 186, 337.
 *Ἀπολύτως μὴ ὄν 613.
 *Ἀπόρρητα 235.
 *Ἀπόρρητος φύσις 245.
 *Ἀπορροαὶ 581, ὑπὲρ αἴσθησιν 563, ἀπορροῶν κατοῦσα σειρά 559.
 *Ἀπορροή 47, 348, 551, 555, 580, 581, 588, 605, 766, 769, διαδοχικῆ 560, νεοπλατωνικῆ 612, τοῦ κόσμου ἐν τοῦ θεοῦ 854, τῶν θείων προσώπων 863, τῶν δημιουργημάτων 863.
 *Ἀπόρροια 50, 71.
 *Ἀποσον 229.
 *Ἀποσπερματισμὸς 252.
 *Ἀπόστολοι 33, 56, 153.
 *Ἀποστοφῆ 858.
 *Ἀποτελεσμα 357, 692, δημιουργικὸν 747, ἐκλογῆς 339.
 *Ἀποφάνσεις ἀβεβροῦστικαὶ 753, αἰρετικαὶ 850, 854.
 *Ἀπόφασις ἐλευθέρου 619.
 *Ἀρειανισμὸς 207.
 *Ἀρειανοὶ 183, 203, 204, 223, 269, 274.
 *Ἀρεταὶ 23, 261, 264, 352, 832, 859, διανοητικαὶ 596, 717, 718, ξυμφωνοὶ 675, ἠθικαὶ 675, 717, 718, 797, θεολογικαὶ 675, 718, 797, κύρια 675, ὑπὲρ φύσιν 720.
 *Ἀρετῆ 2, 11, 15, 45, 85, 123, 166, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 185, 197, 201, 234, 238, 253, 254, 267, 332, 353, 675, 707, 782, ἐπίκτητος 725, κατὰ θεῖαν χάριν 725, ὑπὲρ φύσιν 725, χριστιανικῆ 278 ἀρετῶν θησαυροφυλάκιον 221.
 *Ἀρεθρον πίστεως 670, 673, 677, 698.
 *Ἀριθμητικῆ 388, 402, 643, 760, διαφορά 791.
 *Ἀριθμὸς 98, 367, 851, 35 308, τῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ καλουμένων 338.
 *Ἀριστοκρατία 721 κ. ἐξ.
 *Ἀριστοτελικοὶ 360, 543, 547, 576, 593, ἄραβες 578, 651.
 *Ἀριστοτελισμὸς 418, 509, 603, 647, 660, 662, 675, 680, θωμικός 774, καθαρὸς 848.
 *Ἀρμονία 248, 315, 350, 706, 782, γενικῆ 626, ἔσωτερικῆ 226, θεία 763, καθολικῆ 626, τοῦ δλου 626.
 *Ἀρνησις 303, 851, θεοῦ 663, καθαρὰ 7, τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας 751.
 *Ἀρχάγγελος 9.
 *Ἀρχάγγελοι 231, 371, 705.

*Αρχαί 48, 231, 247, 263, 283, 371, 667, 705, 782, ἀβερροϊκαί 743, ἀγέννητοι 51, αἰθίοι 170, 300, 303, ἀμεισοί 809, ἀναλλοίωτοι 327, 437, ἀντίθετοι 189, ἀριστοτελικάι 594, ἀσκητικάι 154, γενικάι 243, διαλεκτικάι 328, διαλεκτικῆς 281, δογματικάι 258, δύο ἐναντία 203, εἰδοποιοί 301, 308, τῆς ἐκκλησίας 668, ἐμφυτοί 668, ἐνεργεῖς 342, ζῶσαι, 301, ἠθικάι 45, 48, 137, 328, 637, θεμελιώδεις 45, 609, 668, 798, θεωρητικάι 552, 637, λογικάι 328, νέα πλατωνικάι 556, νέοι πυθαγόρειοι 556, νοητοί 247, τοῦ Ὁκκάμου 833, ὀνοματοκρατικάι 819, 824, ὀντολογικάι 630, τοῦ πρακτικοῦ βίου 320, πρώται 627, 748, στωικάι 180, τυπικάι 300, ὑπέρεταται τοῦ νοῦ 831, ὑψηλαί 668, τῆς φύσεως 804, ψυχολογικάι 187.

*Αρχὴ 49, 75, 99, 100, 111, 217, 228, 242, 281, 294, 300, 304, 305, 337, 347, 355, 669, 748, 754, 769, 774, 782, 852, ἀγαθὴ 52, τοῦ ἀγαθοῦ 187, τῆς ἀγάπης 25, αἰσθητικὴ 583, αἰσθητικὴ τῆς ζωῆς 582, αἰσθητικὴ τοῦ σώματος 187, τῆς αἰτιότητος 669, αἰτιώδης 772, ἀναλλοίωτος 293, τῆς ἀντιφάσεως 452, 822, τῆς ἀπολογητικῆς 58, τῶν ἀριθμῶν 327, τῶν ἀρχῶν 347, τῆς ἀτομικότητος 747, 754, 771, 792, 802, 804, 814, βουλευτικὴ 817, γενέσεως 134, γενεσιουργὸς παντὸς ὄντος 581, γνώσεως 96, δημιουργικὴ 228, τῆς δυνάμεως 49, εἰδοποιὸς 292, 321, 342, ἐκ τῆς ἀρχῆς 229, ἔλλογος 300, ἐνοποιὸς 604, ἐν χρόνῳ 751, τῆς ζωῆς 626, ζωικὴ 321, ζωικὴ τοῦ σώματος 187, 272, τοῦ θανάτου 337, θεμελιώδης 289, θεοῦ 165, 852, τοῦ θεοῦ καθαρὰ 852, τῆς Καββάλας 578, κακὴ 52, κινῶσα 571, 636, 655, 709, κόσμον 586, 594, τοῦ κόσμου 635, 670, 748, 835, λογικὴ 187, τοῦ λογικοῦ 98, τοῦ λόγου 184,

μέση 318, νοητικὴ 817, τῆς οὐσίας 228, τῆς πανθέας 854, 860, τοῦ παντὸς 41, παντὸς κακοῦ 302, πάντων 41, 287, πρώτη 228, 571, 670, 677, σοφὴ 293, τελεία 293, τελειώσεως 49, τρίτη 203, κριτικοῦ τόπου 98, τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ 170, τῆς ψυχῆς 817.

*Ἄσματα θερησκευτικά 590.

*Ἀστρολογία 279, 760, παλαιὰ 269.

*Ἀστρονομία 128, 238, 388, 402, 665, 758, 760, 826, 827.

*Ἀσύνθετον 84, 225.

*Ἀσώματιον 142, 143, 290, 314.

*Ἄτομα 36, 701, 793, 823.

*Ἀτομικοί 585.

*Ἀτομικὸν 633.

*Ἀτομικότης 740, 747, ψυχῆς 794.

*Ἄτομον 791, 793.

Ἀύγουστινισμὸς 624, 625, 647, 662, 741.

*Ἄυλον 35, 84, 314, 571, 817.

Ἀυτεξούσιον 123, 128, 133, 185, 217, 229, 231.

Ἀυτοάγαθόν 229.

Ἀυτοαλήθεια 112.

Ἀυτογνωσία 129, 624, 646, 695.

Ἀυτοδικαιοσύνη 112.

Ἀυτοδύναμις 368.

Ἀυτοδύναμον 229.

Ἀυτοζωὴ 242.

Ἀυτοκίνητον 229.

Ἀυτόματον 230.

Ἀυτοπαρητηρησία 12.

Ἀυτοσοφία 112.

Ἀυτοσυνειδησία 2, 111, 262, 314, 324, 565, 643, 669, 707, ἄμωσος τῆς ψυχῆς 320, προσωπικὴ 860.

Ἀυτοφρεΐς 51.

*Ἀφαιρέσεις 470, 487, 501, 636, 637, 645, 748, 773, 793, λογικὴ 328, 443, 797.

*Ἀφθαρσία 59, 75, 204, 205, 255, 256, ψυχῆς 794.

*Ἀφθαρτον 72, 209, 225, 241, 289.

*Ἀφθεγκτον νοερόν κόσμου 347.

*Ἀφορισμὸς 600.

*Ἀφυσιοποίητος 852.

*Ἀχολον 544.

*Ἀχρονον 229.

*Ἀχρονος 99, 297.

Βαθμίδες ἠθικάι 262, ὄντων 310, πέντε 311.

Βαθμὶς ἀκροτάτη τῆς γνώσεως 328, κατωτέρα, κόσμου, ἀκροτάτη 319.

Βαθμοί 144, ἀνδρείας 175, ἐποπισίας 529, 530, ἐπὶ 762, τελειότητος 471, 639, τρεῖς 866.

Βαθμὸς 595, γνώσεως 566.

Βάθος 852, 862, μυστικόν 276, τῆς ψυχῆς 856, τοῦ θεοῦ 856, τοῦ θεοῦ ἀδιάκριτον 856, τῶν θεῶν βουλευμάτων 339.

Βάπτισμα 191.

Βάρος 324.

Βαρύτης 826.

Βασιλεία 326, τοῦ ἀγ. πνεύματος 153, τοῦ Χριστοῦ 153, τῶν οὐρανῶν 191, 235.

Βεβαιότης 594, 822, θεωρητικὴ 630.

Βιβλία γνωμῶν 533.

Βιβλιάριον τῆς ἀληθείας 862, τῆς αἰθίου σοφίας 863.

Βιβλιοθήκη ἔμψυχος 546.

Βιβλίον ζωογονήσεως 51, τῆς θεραπείαικῆς 517, τῆς λυτρώσεως 558, τῶν εἰκοσι τεσσάρων φιλοσόφων 839, τῶν δρισμῶν 584, 585, τῶν στοιχείων 584, χρυσοῦν 282.

Βιογραφία 678.

Βίοι ἀγγελικοί 221, αἰσθητικός 11, αἰώνιος 174, ἀπροσδεῆς 221, ἀφθαρτος 202, δ ἐπέκεινα 125, ἐσωτερικός 860, ἠθικός 2, 59, 254, μακάριος 202, μετὰ θάνατον 716, μοναχικός 236, μυστικός 551, 642, 838, 859, 862, 864, παροδικός 174, πνευματικός 124, 345, 708, ἐπὲρ φύσιν 718, φυσικός 26.

Βλασφημία 289.

Βοηθήματα μηχανικά 783, συμβολικά 783.

Βότανα 267.

Βοτανικὴ 665.

Βουδδισμὸς 32.

Βουλή 172, 242, 244, γόνιμος 348, κατὰ ταυτῶν 241.

Βούλημα θεῖον 214.

Βουλήσεις δύο ἐναντία 318.

Βούλησις 72, 82, 98, 99, 121, 241, 245, 248, 258, 267, 270, 284, 288, 297, 298, 299, 312, 320, 331, 343, 354, 358, 386, 388, 476, 535, 548, 559, 636, 639, 646, 656, 696, 697, 702, 714, 765, 782, 795, 798, 806, 817, 818, 825, 832, 839, 855, 857, ἀγαθὴ 234, 336, 339, 548, αἰθίος 307, 308, ἀναλλοίωτος 307, ἀνθρωπίνη 839, 858, 866, ἐπιλή 68, 99, ἀσθενεῖς 297, ἐλευθέρη 52, 69, 90, 91, 124, 135, 185, 190, 191, 232, 234, 235, 251, 254, 272, 277, 307, 330, 331, 357, 675, ἐνεργητικὴ 52, ἠθικὴ 798, θεία 298, 336, 452, 588, 626, 641, 670, 700, 789, 818, 824, 831, 839, 864, 866, τοῦ θεοῦ 82, 119, 184, 266, 308, 352, 788, 818, οὐχὶ πλήρης 331, προσωπικὴ 864, 866, τοῦ θεοῦ 477, τοῦ πατρὸς 215, τοῦ πιστεύειν 284, τοῦ ὀφελίμου 477, βουλήσεως ἐλευθερία 216, 218, 318, 330, 384, 518, 705, 715, 754, 760, 796, 797, 821, ἐνεργεια ἐλευθέρη 190, θείας ἀπόλυτος κυριαρχία 840.

Βραδύτης σώματος 85.

Βραχίων 99.

Βρώσις 221.

Βυθὸς 41, τῆς ψυχῆς 772.

Γαστριμαργία 380.

Γένεσις 215, 232, 256, 353, 356, 378, 731, 790, αἰθίος 639, ἄνευ γενέσεως 853, αἰσθημάτων 636, αἰσθήσεων 765, τῶν ἀνθρώπων 552, τῶν ἐπὶ μέρος ἀνθρωπίνων ψυχῶν 317.

Γένη 308, 378, 458, 462, 494, 496, 500, 813, 816, τῶν ὄντων 747.

Γέννησις 171, 228, 230, 233, 355, 377,

754, 756, *ἀτίδιος* 65, *διτιή* 178, *τελεία* 144, *τοῦ ἀνθρώπου* 242, 317, 761, *τοῦ λόγου ἐν τῷ θεῷ* 76, *τοῦ λόγου ἐν σαρκί* 76, *τοῦ θείου λόγου* 242, *τοῦ πνεύματος* 272, *τῶν σωμάτων* 355, *τοῦ υἱοῦ* 229, 242, 854, *ὑπερούσιος* 347, *Χριστοῦ* 178, 341.
Γεννητά 11, 133.
Γεννητὸν 6, 50, 301, *ἐκ τῆς παρθένου ἐν χρόνῳ* 55.
Γεννήτωρ πρῶτος 754.
Γένος 98, 267, 363, 377, 382, 791, *ἀνθρώπινον* 204, 338.
Γέρας οὐράνιον 174.
Γερμανικὴ θεολογία 865.
Γερμανοὶ μυστικοὶ 849, 850.
Γέφυρα τῶν ὄντων 824, 825, 840.
Γεωγραφία 665.
Γεώδες 256.
Γεωμετρία 128, 238, 388, 402, 618, 760, 769, *ἀναλυτικὴ* 827.
Γεωπονία 760, 761.
Γῆ 378, 313, 383, 618, *νέα* 304.
Γῆρας 252
Γινώσκειν, τὸ 140, 619.
Γινώσκόμενον πρῶτον 748.
Γινώσκοντες, οἱ 39.
Γλωσσα 260, *ἀραβικὴ* 606, 760, 779, *ἑβραϊκὴ* 760, 779, *λατινικὴ* 270, 606, *καλδαϊκὴ* 760, 779, *γλώσσης εὐστροφία* 320, *γλωσσῶν σπουδὴ* 756.
Γλωσσικὴ 759.
Γινώμαι 541, 648, 649, 653, 656, 660, 661, 743, 821, 837, 843, 846, 847, *Βοηθίου* 836, *Δ. Σκότων* 840, *θεολογικαὶ* 785, *Λομβαρδοῦ* 664, 792, 830, 840, *Πέτρου Κανδία* 736, *τοῦ Ἀκνυάτου* 771.
Γινώρισμα 227, 234, 289, 607, *θεοῦ* 187, 485, *τῆς βουλῆσεως* 330, *γνωρίσματα ἀρηθρικὰ* 593, *ἴδια* 227. *τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης* 220.
Γινωριστὸς 46.
Γνώσεις 320, *φυσικαὶ* 287, 354, *φυσιολογικαὶ* 354 *Γνώσεως βεβαίτης* 637,

648, *ἐνάργεια* 648, *θεωρία* 103 (βλ. *καὶ λέξιν θεωρία*), *κύρια εἶδη* 761, *περρεχόμενον* 637, *πηγὴ* 161, *τάξεις* 822, *ὑποκείμενον* 637, 643, 644, 802, *ὑποκείμε. πρῶτον* 633.
Γνωσιολογία 155, 324, 406, 469, 553, 560, 574, 666, 687, 738, 748, 757, 761, 793, 808, 819, 821, *Ἀριστοτέλους* 632, *ἐμπειρικὴ* 406, *πλατωνίζουσα* 418, *Γνωσιολογίας ἀρχαί* 793.
Γνώσις 2, 45, 95, 96, 100, 103, 114, 126, 177, 225, 235, 237, 240, 244, 287, 288, 294, 298, 327, 382, 476, 559, 578, 597, 627, 697, 702, 762, 765, 781, 796, 806, 826, 832, 856, *ἀτίδιος* 287, *ἀληθινὴ* 674, *ἄμεσος* 284, 575, 668, 809, 812, *ἀνθρωπίνῃ* 197, 271, 592, 759, *ἀνωτέρα* 279, 562, 640, *ἀοράτου* 287, *ἄπειρος* 839, *ἀποδεικτικὴ* 761, *ἀπόλυτος* 61, *ἀρχέγονος* 284, *ἀσφαλὲς* 236, *ἀτελεστέρα* 555, *ἀτελής* 297, 484, *γνησία* 34, *δι' ἀφαιρέσεως* 809, 812, *ἐαυτοῦ* 142, *ἐμπειρικὴ* 761, *ἐναργεστέρα* 311, *ἐπίκουρος* 667, *ἐπιστημονικὴ* 286, 781, *ἐποικικὴ* 690, 809, 812, *θεία* 301, 637, *τοῦ θείου* 202, *τοῦ θεοῦ* 49, 176, 177, 195, 207, 224, 235, 289, 483, 566, 668, 748, *τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ* 166, *ἄμεσος* 209, 805, *ἐπιστημονικὴ* 293 *καθ' ἑαυτήν* 288, *λογικὴ* 748, *τελεία* 224, *φιλοσοφικὴ* 86, *φυσικὴ* 805, *περὶ θεοῦ* 88, *τῶν τριῶν τοῦ θεοῦ προσώπων* 668, *Γνώσις θεωρητικὴ* 97, *κατ' αἰσθησιν* 319, 561, 640, 794, *κατ' ἐμπειρίαν* 855, *κατ' ἐνόρασιν* 849, *κατὰ λόγον* 286, 487, *κατὰ νόησιν* 640, *κατὰ νοῦν* 325, *κατὰ φύσιν* 562, *λογικὴ* 690, 793, *μυστικὴ* 59, 528, 562, *τοῦ νοῦ* 862, *τοῦ ὄρατοῦ* 287, *παροδικοῦ* 287, *πιστὴ* 324, *προκλητικὴ* 595, *σαφῆς* 793, 794, *συγκεχυμένη* 793, *τελεία* 484, 498, *τελειοτάτη* 563, 311, *τῆς ἀληθείας* 633, *τοῦ καθ' ἑκα-*

στον 802, *τοῦ καθ' ὄλον* 794, 802, *καταληπτικὴ* 209, *τοῦ κόσμου* 343, *τῶν ὄντων* 326, *τῆς ψυχῆς* 566, *ὑπὲρ αἰσθησιν* 856, *φιλοσοφικὴ* 506, *φύσεως* 618, *φυσικὴ* 4, 595, 653, 668, 748, *χριστιανικὴ* 579, *ψευδάνυμος* 79, *ᾠφέλιμος* 667.
Γνωστικὴ 235, *δύναμις* 79, 102 βλ. *καὶ λέξιν*.
Γνωστικοὶ 32, 39, 47, 49, 54, 70, 79, 80, 86, 133, 138, 188, 577.
Γνωστικός 45, 97, 104, 158.
Γόνος πρωτόγονος 348, *πρωτοφανὲς* 348.
Γράμματα 544, *ἱερά* 236.
Γραμματεία ἀγγλικὴ 620, *ἀραβικὴ* 616, 625, *ἀριστοτελικὴ* 625, *γερμανικὴ* 861, *ἐλληνικὴ* 93, *θεολογικὴ* 270, *νέα* 662, *ρωμαϊκὴ* 93, *χριστιανικὴ* 29.
Γραμματεῖον 674.
Γραμματικὴ 388, 401, 623, 758, *θεωρητικὴ* 777.
Γραμματικοὶ Ἑλληνες 136, *Λατίνοι* 136.
Γραμμὴ 314.
Γραφαί 31, 597, *Ἅγαι* *Γραφαί* 6, 168, 222, 259, *ἱεραὶ* 5, 73, 83, 87, 270, *μωσαϊκαὶ* 65, *τῶν Ἀποστόλων* 79.
Γραφὴ 33, 43, 189, 265, 307, 446, 447, 454, 463, 490, 514, 531, 577, 593, 602, 577, *ἀγία* 65, 79, 93, 95, 108, 112, 119, 142, 147, 207, 212, 536, 238, 248, 253, 271, 276, 279, 282, 303, 315, 318, 340, 485, 534, 536, 631, 642, 850, *ἱερά* 107, *καινὴ* 200, *παλαιὰ* 200, *ἐμνηστυαί* 271.
Γραφίδι 544.
Γυμνάσιον τῆς ψυχῆς 108.
Ἄαιμόνες 6, 8, 116, 127, 158, 178, 349.
Ἄαιμόνιον 139.
Ἄαιμων 260.
Ἀεδημιουργημένα 224.
Ἀειπνα θυέστεια 70.
Ἀεκάς 41.
Ἀένδρον τῆς ζωῆς 597.
Ἀεσπότης 105.
Ἄεσμοὶ τοῦ γάμου 283.
Ἄεσωτήριον 11.
Δευτέρα 40, *παρουσία* 681, *ψυχὴ* 14.
Δημιουργημα 301, 307, *ἄμεσον θεοῦ* 175, *ἀπλοῦν* 647.
Δημιουργήματα 115, 197, 201, 209, 210, 267, 299, 302, 311, 328, 349, 668, 701, 740, 747, 787, 788, 816, 859, 862, *αἰσθητὰ* 109, 211, 216, *θεῖα* 85, *νοητὰ* 109, *πρῶτα* 231, *ὑψιστα* 311.
Δημιουργία 64, 89, 91, 100, 115, 118, 144, 145, 230, 271, 295, 306, 579, 670, 697, 698, 865, 866. *ἀτίδιος* 129, 751, 854, *ἄμεσος* 750, *ἀνθρώπου* 207, *ἐκ τοῦ μηδενός* 854, *ἐν χρόνῳ* 854, *θεία* 304, *τοῦ κόσμου* 305, 586, 670, 853, *μεταβλητὴ* 292, *τῆς ψυχῆς* 673.
Δημιουργικὰ νοήματα 301.
Δημιουργικὴ ἀρχὴ 300.
Δημιουργὸς 43, 44, 47, 48, 49, 65, 115, 154, 194, 195, 215, 293, 821, *τοῦ κόσμου* 82, 270.
Δημοκρατία 751 κ. ἔξ.
Δῆμος 721.
Διαβίωσις 219.
Διάβολος 96, 139, 151, 172, 179, 288, 340.
Διαγγελεὺς 9.
Διάγραμμα 546.
Διαδοχὴ 297.
Διαθέσει 90.
Διαθέσεις 141. *ἀνθρώπινοι* 80, 140, *θεταί* 140.
Διάθεσις 647, *ἐμπαθῆς* 259, *διαθέσεως καθαρῆς* 343.
Διαθήκη καινὴ 17, 26, 33, 47, 56, 262, 846, *παλαιὰ* 12, 17, 27, 47, 56, 77.
Διαίρεσις 410.
Διαιρετὰ 208.
Δίαιτα 642.
Διαιτήμα 172.
Διακονία 262.
Διάκρισις 410, *ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ* 330, 656, *ἄμεσος* 257, *δικαίου καὶ ἀδίκου* 330, *ἐμμεσος* 257, *ἐννοιῶν* 259, *ἔπου-*

- σιώδης 319, κατά ὑποστάσεις 257, κατηγορημάτων και οδσίας 297, λέξεων 200, λογική 815, νοημάτων 200, οδσίας 295, οδσίας και ὑπάρξεως 747, οδσιώδης 319, πραγματική 319, πραγμάτων 200, σχετική 319.
- Διαλεκτική 97, 128, 139, 238, 344, 388, 402, 403, 408, 409, 451, 452, 453, 456, 457, 462, 463, 479, 505, 538, 540, 623, *Μαρσίλλου* 834, τέχνης 238.
- Διάλογος 354, νῦν 231, πρὸς ἑαυτὸν 231.
- Διάλυσις 162.
- Διὰ μετοχῆς 606, 607.
- Διανόημα 242.
- Διανοήματα 155, 343, 345, ἀριστοτελικά 773, *Αἰγυπτιώδης* 773, νέα πλατωνικά 129, 183, 446, 589, 773, Πλατωνικά 129, 589, φιλοσοφικά 278, ὀριγένεια 183.
- Διανόησις 2, 172, 289, 406, 525, 528, 610, 751, 344, 403, 819, ἑλληνική 2, 5, ἐπιστημονική 346, 514, 848, κριτική 785, μουσική 260, σχολαστική 417, 418, τοῦ μέσου αἰῶνος 402, τῶν *Ἰουδαίων* 577, φιλοσοφική 424, 501, 549, 551, 774, φιλοσοφοῦσα 403, χριστιανική 401, 404, διανοήσεως δέξυτης 343.
- Διανοητικὴ ἀνάπτυξις 278, ἀρετὴ 15.
- Διανοητικὸν 239.
- Διάνοια 211, 252, 294, 443.
- Διανομή 267.
- Διὰ πάντων 110.
- Διάφκεια 699.
- Διαστάσεις 766, *τριπλῆς* 306.
- Διάστασις 241, *τριπλῆς* 147.
- Διαστάτων 704.
- Διάστημα χρονικὸν 242, 307.
- Διαστηματικὸν νόημα 242.
- Διασυρμὸς 78.
- Διάταγμα 182, 750, 755.
- Διατάξεις 859, 867, ἀσκητικαὶ 221, πολιτικαὶ 340.
- Διάταξις σκόπιμος 320.
- Δι' ἀφαιρέσεως 323.
- Διάφορα 98, 782, ἀντικειμενικὴ 792, ἀτομικὴ 792, εἰδικὴ 792, λογικὴ 792, ὄντων 671, πραγματικὴ 792, τυπικὴ 792.
- Διαφοραὶ 852, ἀτομικαὶ 791, σχέσεως 258.
- Δίδαγμα εὐαγγελικὸν 654.
- Διδάγματα 273, 835, *θέρων* 238, ἠθικά 264, 864, λογικὰ 776, χριστιανικά 110.
- Διδασκαλεῖον 93, 126, 215.
- Διδασκαλία 236, 544, ἀβερροϊκὴ 846, *Ἀκυνάτου* 771, ἀπόρητος 34, 79, ἀποστολικὴ 184, ἀριστοτελικὴ 748, *Αἰγυπτιώδης* 651, 748, 749, 772, εἰδικὴ 359, ἐκκλησιαστικὴ 265, ἐξ ἀποκαλύψεως 667, ἐξωτερικὴ 33, ἐσωτερικὴ 33, ἠθικὴ 858, *Θωμική* 745, 841, *μωσαϊκὴ* 65, νόμου 594, ὀνοματοκρατικὴ 841, περὶ ἀϊδιότητος κόσμου 670, περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου 266, περὶ δημιουργίας τῶν ψυχῶν 328, περὶ δυνάμεως τῆς ψυχῆς 354, περὶ ἰδεῶν 816, περὶ παθῶν τῆς ψυχῆς 354, περὶ *Τριάδος* 230, *Πυθαγορείων* 775, τῆς ἐνότητος 662, τῆς πίστεως 598, σαβελλιανῆς 57, σικωϊτικὴ 337, 840, 841, στωϊκὴ 357, φιλοσοφικὴ 288, χριστιανικὴ 34, 50, 73, 93, 160, 165, 166, 180, 183, 259, 347, 357, 359, 603, 667, 773.
- Διδασκαλῆαι θεμελιώδεις 667, *Θωμικαὶ* 647.
- Διδάσκαλοι 12, 54.
- Διδάσκαλος τῶν διδασκάλων 849.
- Διδαχὴ 30, 60.
- Διδόναι 352.
- Διηγεῖς 332.
- Δίκαιοι 179.
- Δίκαιον 343, κανονικὸν 409, 601, ρωμαϊκὸν 409, τιμαριωτικὸν 409, τοῦ πολέμου 842.
- Δίκαιος 46.
- Δικαιοσύνη 45, 66, 74, 141, 152, 176, 179, 225, 275, 295, 334, 581, 718,

- ἀπόλυτος 298, *θεία* 211, 295, 336, *θεοῦ* 158, δικαιοσύνη κύρια μέρη 176.
- Δικαστήριον ἐκκλησιαστικὸν 822.
- Διορισμοὶ 114, 225, 270, 788, 791, ἀποφατικοὶ 376, 383, ἀρηνητικοὶ 6, 13, 225, 293, ἀτομικοὶ 791, γενικοὶ 791, *θετικοὶ* 7, 209, 225, 293, 797, *θεοῦ* 209, καταφατικοὶ 376, μερικοὶ 791.
- Διορισμὸς 244, 852, ἀτομικὸς 812, *θετικὸς* 792, τοπικὸς 634, τῶν σωματοκῶν ὄντων 258, χρονικὸς 634.
- Δι' οὐ 300.
- Δι' οὐσίας 608.
- Δόγμα 46, 55, 70, 230, 238, *ἁγίας Τριάδος* 465, ἀρετικὸν 184, ἐκκλησιαστικὸν 270, *θρησκευτικὸν* 183, καθολικὸν 751, καταδικαστικὸν 752, περὶ ἀναστάσεως τῶν σωμάτων 357, περὶ *Τριάδος* 154, χριστιανικὸν 92, 253, 266.
- Δόγματα 183, 237, 279, 533, 681, 750, ἀρετικά 237, ἀριστοτελικά 63, ἐκκλησιαστικά 849, 860, 861, *θεολογικά* 680, *δρθόδοξα* 266, πίστεως 288, 752, τῆς ἐκκλησίας 752, φιλοσόφων 88, χριστιανικά 37, 129, 273, 455, 576, 599, 630, 783.
- Δογματικά 236, 260, 274, 281, 834.
- Δογματικὴ 221, 282, 597.
- Δογματισμὸς 402.
- Δομινικανοὶ 602, 659, 661, 740, 743, 746, 797, 821, *αἰγυπτινίζοντες* 659.
- Δόξα 174, 255, 256, 581, 782, περὶ ψυχῆς 544.
- Δοξασία 317, 318, 751, ἀβερροϊκὴ 783, *Ἰουδαϊκὴ* 67, περὶ ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου 587, περὶ διπλῆς ἀληθείας 845, περὶ μορφῆς τοῦ *θεοῦ* 58, περὶ πολυθείας 58.
- Δοξασίαι ἀνατολικαὶ *θρησκευτικαὶ* 34, *νέαι ἀριστοτελικά* 643, ἑλλήνων φιλοσόφων 266, φυσικαὶ 769, ψυχολογικαὶ 134, 769, *Ὠριγένους* 299.
- Δοξολογία 216.
- Δυσίμοδος 46, 154, 374, 558, 865.
- Δυσισταὶ 585.
- Δυνάμει 36, 90, 100, 449, 570, 589, 605.
- Δυνάμεις 8, 9, 35, 50, 51, 81, 88, 100, 116, 231, 371, 628, 705, 859, *αισθητικαὶ* 555, 713, *ἀντιληπτικαὶ* 713, *ἀνώτερα* 855, ἀποστατικά 231, βουλητικαὶ 57, γνωστικαὶ 529, *δρῶσαι* 8, ἐν τῷ *θεῷ* 228, ἠθικαὶ 261, *θεῖαι* 769, καθαραὶ 215, κατώτερα 33, 855, κινήτικαὶ 555, 713, λογικαὶ 355, 262, νοεραὶ 215, 231, νοητικαὶ 57, 261, 652, 713, οὐράνια 122, 124, 126, 215, πνευματικαὶ 215, τῆς βουλήσεως 825, τῆς νοήσεως 825, τῆς ψυχῆς 249, 342, 386, 609, 655, 749, 818, 821, 825, 855, 856, *ὑπερραϊσθηταὶ* 48, *ὑπερκόσμοι* 41, 215, φυσικαὶ 760, φυσικαὶ 713, ψυχικαὶ 713, 822.
- Δυναμικῶς 110.
- Δύναμις 99, 113, 148, 212, 229, 240, 241, 255, 256, 285, 295, 298, 299, 320, 337, 358, 360, 368, 376, 555, 559, 560, 574, 575, 631, 634, 654, 671, 693, 747, 782, 826, ἀδιανόητος 168, *αισθητικὴ* 809, 523, *ἄκτιστος* 239, *ἄλογος* 216, *ἀνθρωπίνη* 535, *ἀντιληπτικὴ* 636, 681, *ἄνω* 36, *ἀνώτερα* 713, *ἄπειρος* 170, ἀπόλυτος 696, ἀσώματος 290, *ἀξηνικὴ* 248, 250, 379, 713, *γεννητικὴ* 713, *γνωστικὴ* 79, 102, 238, 333, 575, 674, 681, 819, *δευτέρα* 556, *δημιουργικὴ* 681, *δημιουργὸς* 296, *δημιουργοῦ* 345, *διανοητικὴ* 786, *δρῶσα* 14, *ζωτικὴ* 216, ἠθικὴ 234, *θεία* 57, 165, 239, 267, 342, 536, 670, 671, *θεοῦ* 56, 215, *θεωρητικὴ* 216, *θρησκευτικὴ* 248, 249, 250, 379, 523, 713, *ἰδία* 82, *καταληπτικὴ* 140, 239, 271, *κατώτερα* 713, *κριτικὴ* 768, 769, *λογικὴ* 68, 216, 250, *λογιστικὴ* 379, *λόγου* 106, *μερι-*

κή 485, μία 3, 89, 101, 749, νοερά 216, 355, νοητική 7, 122, 249, 379, 523, 711, ορεκτική 674, 675, δομητική 370, παθητική 216, πατρός 113, πεπερασμένη 571, προαιρετική 102, 242, τελειοθσα 747, της ἀθανασίας 337, τοῦ αἰρεῖσθαι 330, τοῦ ἐκλέγειν 330, 332, τοῦ κόσμου 142, της συντηρήσεως 717, τριπλή 347, ὑψίστη 172, φανταστική 379, δυνάμει συνδρασε 655, δυνάμει ἐκφανσις 272.

Δυσκίνητοι 231.
Δυσχέρεια θεωριῶν 318.
Δωδεκάς 41.
Δωρεὰ θεία 95.

Ἐγκέταλος 172, 765.
Ἐγκράτεια 74, 175, 264.
Ἐγκυκλοπαιδεία 556, 620, ἱστορική 841, φιλοσοφική 557.
Ἐγραφε 544.
Ἐγραψε 544.
Ἐροήγορος 765.
Ἐγχειρίδιον 232.
Ἐδρα τοῦ νοῦ 613, ψυχῆς 613.
Ἐθελουσία 176.
Ἐθνη 137, 601.
Ἐθνικοί 58, 136, 137, 138, 146, 157, 167, 194, 369, 340.

Εἶδη 12, 142, 144, 458, 460, 462, 494, 496, 500, 562, 589, 616, 644, 655, 695, 711, 745, 794, 813, 816, αἰσθητὰ 628, ἀνώτερα 655, ἄλλα 685, γενικά 560, δεισιδαιμονίας 195, ἐνυλα 685, ζωικά τρία 744, κατώτερα 655, νοητὰ 562, 575, 610, 772, 773, 806, οὐσιώδη 648, σύμφυτα 501, της νοήσεως 320, τοῦ ἀγαθοῦ 332, τῶν ὄντων 747, τρία 655, εἰδῶν ὑποταγή 655.

Εἶδος 93, 291, 300, 302, 303, 335, 356, 362, 363, 367, 377, 378, 382, 497, 502, 553, 555, 570, 572, 574, 604, 605, 621, 622, 628, 631, 632, 635, 647, 654, 671, 698, 703, 707, 709,

747, 771, 791, 792, 794, 804, 838, 846, ἀίδιον 303, ἀκρότατον 655, ἀνώτερον 570, 655, ἀπλοῦν, 605, ἀπλότων 502, γενικόν 791, γνώσεως 283, ἐλάχιστον 309, ἐνδότερον 647, ἴδιον 647, καθαρὸν 571, καθαρώτατον 571, κατὰ συμβεβηκός 684, κατώτερον 570, 655, κοινόν 631, κύριον 748, μέγιστον 309, νοητὸν 817, οἰκεῖον 573, οὐσιώδες 631, 636, 672, 673, 684, 731, 748, 794, 817, παραδειγματικόν 616, πρῶτον 570, 573, 605, 677, πρωτότοκον 347, σταθερὸν 291, σωματικόν 617, 794, τελευταῖον 792, τέταρτον 744, της ὕλης 556, τοῦ σώματος 711, 754, 772, 817, 847, εἶδους ἐνέργεια 654, ἔννοια ἀριστοτελική 632, ἐνότης 647, 655, καθορισμός 747, χωρισμός 747.

Εἰδωλοκρατία 69, 178, 232, εἰδωλοκρατίας βαθμοὶ 194

Εἰκόνες 113, 645, 805, 816, αἰσθητὰ 805, 809, κατ' αἴσθησιν 637, 713, νοητοὶ 805, 809, 810, τῶν αἰσθητῶν 314, 327.

Εἰκονομάχοι 391.

Εἰκὼν 13, 83, 229, 234, 536, ἀρχέτυπος πρώτη 113, βασιλική 234, γνώσεως 326, θεία 234, 855, θεοῦ 171, 261, της ἀγαθότητος 113, τοῦ ἀνθρώπου 140, τοῦ θεοῦ 140, 205, 232, 233, 255, 640, 856, τοῦ κόσμου 830, τοῦ νοουμένου 697, τοῦ πατρὸς 203.

Εἰμαρμένη 67, 391.

Εἶναι, τὸ 311, 323, 378, 608, 671, 698, 703, 787, ἀκρότατον 311, δυνάμει 709, 851, 853, ἐνεργεία 709, κατὰ μετοχὴν 607, τῶν ὄντων 368.

Εἰρήνη, ἐκκλησιαστική 832.

Εἰρηκτὴ 11.

Εἰσαγωγή 269, 550, 620, εἰς τὴν θεολογίαν 483, εἰς τὴν φιλοσοφίαν 544, 614.

Ἐκδοχὴ ορθολογική 494.

Ἐκ θεοῦ 352.

Ἐκκλησία 27, 41, 182, 222, 751, 864,

καθολικὴ 192, 280, 344, ἐκκλησίας διδάσκαλος 679, στυλος 193.
Ἐκλεκτικὸς 129, 130, 556, 749.
Ἐκλεκτοὶ 53, 54, 340.
Ἐκλογή 85, 123, 797.
Ἐκπεμφσις 228.
Ἐκπόμενοι 230, 377, 697, τοῦ ἀγ. πνεύματος 229, 271.
Ἐκροή 589.
Ἐκστασις 12, 15, 56, 259, 262, 306, 516, 530, 531, 566, 640, 642, 646, 668, 762, 843, μυστικὴ 12.
Ἐκτάσεις, τοπικαὶ 314.
Ἐκτασις 155, 766.
Ἐκτατὸν 817.
Ἐκ τοῦ λόγου 524.
Ἐκ τοῦ μηδενὸς 316, βλ. καὶ λέξιν μηδέν.
Ἐκ τοῦ πράγματος 853.
Ἐκ τοῦ τρόπου 853.
Ἐκ τῶν προτέρων 301.
Ἐκ φύσεως 338.
Ἐκχυσίς 769.
Ἐλεγχοὶ σοφιστικοὶ 414, 546, 615.
Ἐλεγχος 79, 87, 96, 649.
Ἐλευθερία 85, 91, 146, 149, 182, 583, 619, 750, 825, 859, ἀνθρωπίνῃ 517, 823, ἀνθρώπου 158, 264, 277, 353, 596, 858, ἀπόλυτος 299, 789, βουλήσεως 116, 119, 122, 123, 234, 246, 251, 277, 278, 281, 352, 354, 477, 537, 549, διανοήσεως 403, ἠθικὴ 330, 332, 338, θεία 789, θεοῦ 789, πολιτικὴ 1, ἐλευθερίας δύναμις 311, χορηγὸς 331.
Ἐλλαμψίς 234.
Ἐλλειψίς 347, 353, 713, κατ' εἶδος 720, πάσης ὑποστάσεως 303, τοῦ καθόλου 792.
Ἐλληνισμός 26.
Ἐλπὶς 262, 675, 718, 797, τῶν αἰώνιων 220.
Ἐμβρυον 712.
Ἐμμεσος γνῶσις 11, φανέρωσις 109.
Ἐμπειρία 161, 154, 221, 328, 406, 527,

636, 645, 756, 761, 764, 798, 802, 809, 814, 817, 822, ἐκκλησιαστικὴ 206.

Ἐξωτερικὴ, ἐσωτερικὴ 762, 803, 818, 822, θερησκευτικὴ 762, κατ' αἴσθησιν 327, 687, μυστικὴ 762, ψυχολογικὴ 803.

Ἐμφάνισις δευτέρα τοῦ Χριστοῦ 179, ἐν χρόνῳ 301.

Ἐμφυχον 323, ἐξ ἐμφύχον 250.

Ἐν 14, 669, ἀπάντων 348, ἀπόλυτον 293, διὰ πάντων 348, καθ' ἑαυτὸ 348, καὶ πάντα 348, πρὸ πάντων 348.

Ἐνανθρώπησις 55, 183, 186, 204, 264, 681, τοῦ λόγου 64, 188, Χριστοῦ 218.

Ἐναρμόνιοι ἀποστάσεις 238.

Ἐνάς 110, 144, 257, θεία 119, τῶν ἐνοτήτων 347.

Ἐνδεια 294, 299.

Ἐνέργεια 8, 58, 84, 85, 112, 123, 214, 240, 247, 283, 295, 297, 342, 360, 555, 559, 560, 570, 572, 574, 575, 631, 634, 671, 795, ἀθανασίας 262, αἰδιος 111, ἀρκτική 337, βουλητικὴ 708, γνωστικὴ 284, 636, 708, 795, δευτέρα 712, δημιουργικὴ 305, 361, 475, 654, 669, 750, ἐλευθέρια 146, 537, 839, ἐνυλος 711, ἠθικὴ 275, 489, θεία 523, 699, θετικὴ 337, καθαρὰ 571, 668, 669, 693, 695, 698, 724, 851, καλλιτεχνικὴ 475, κινουσα 719, νοερά 361, νοητικὴ 669, 673, 704, 811, πατρικὴ 100, πρώτη 706, 712, συγγραφικὴ 343, σωματικὴ 711, τελεία 326, ψυχῆς 149, 155, 314, 618, 768, 818, τοῦ θεοῦ 9, 82, 83, 100, 111, 270, 338, 857, τοῦ νοῦ 283, 574, 793, τοῦ υἱοῦ 215, φιλοσοφικὴ 406.

Ἐνεργεῖαι 817, 822, 823, βίου 260, νοητικαὶ 713, φυσικαὶ 618,

Ἐνεργεῖα 36, 449, 589.

Ἐνθουσιασμός 12, 58.

Ἐνθύμησις 36.

Ἐνθυμήματα 237.

Ἐνιαῖον ὄλον 302.

Ἐννέα ἄρσται 782, ἔννοιαι 782, ζητήματα 782, κακίαι 782, ὑποκείμενα 782.

Ἐννεάδες 415, 550.

Ἐννόημα 99.

Ἐννοια 61, 80, 246, 343, 808, 810, ἀληθής 293, 567, 787, 501, 804, δευτέρα 811, ἔμφυτος 633, ἐπιστημονική 293, ἠθική 187, 255, 340, θεία 724, θερησκευτική 340, καθαρὰ 548, 811, κυρία 36, μεταφυσική 669, μουσική 106, πανθεϊκή 497, περὶ θεοῦ 235, πρώτη 811, σύνθετος 787, τῆς ἀγάπης 20, τῆς ἀγ. Τριάδος 129, 205, τῆς αἰδιότητος 305, αἰτιότητος 823, τῆς ἀληθείας 290, τῆς ἀποροῆς τῆς θεότητος 228, τῆς ἀρετῆς 278, τῆς βουλῆσεως 354, τῆς δημιουργίας 305, τῆς δυνάμεως 354, τῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας 854, τῆς ἐνόητος 327, καὶ ἁρμοσίας 495, τῆς ἐνόητος τοῦ ἀριθμοῦ 228, τῆς ἔξεως 354, τῆς εὐδαιμονίας 327, τῆς προαιρέσεως 354, τῆς τελειότητος 625, τῆς ψυχῆς 260, τοῦ ἀγαθοῦ 291, 293, 471, τοῦ ἀληθοῦς 291, 293, τοῦ ἀδιορίστου ὄντος 748, τοῦ ἀκουσίου 354, τοῦ ἀναγκαίου 787, τοῦ ἀπειροῦ 787, τοῦ ἐκουσίου 354, τοῦ θεοῦ 55, 65, 80, 160, 180, 239, 289, 293, 299, 391, 473, 592, 639, 987, 859, τοῦ Ἰσοῦ 327, τοῦ καθήκοντος 619, τοῦ καλοῦ 293, 327, τοῦ ὁμοίου 327, τοῦ ὄντος 471, τοῦ πανσόφου 787, τοῦ πρακτικοῦ νοῦ 354, τοῦ πρώτου 669, τοῦ τριχῆ διαστατοῦ 769, τοῦ φθόνου 220, τῶν δημιουργημάτων 748, φυσική 669, χριστιανική 854, χρονική 242, 295, ὕψηλὴ 548.

Ἐννοιαί 165, 208, 210, 293, 326, 463, 487, 502, 553, 644, 645, 652, 797, 813, 814, ἀδίδιοι 500, ἀνθρωπολογικαί 183, ἀπόκρυφοί 100, ἀριστοτελικά 671, ἀφηρημένα 522, γενικά 328, 342, 343, 458, 459, 465, 487, 793, 812, γενικώτατα 443, 636, ἔμφυτοι

687, ἐννέα 782, ἐπιστημονικά 258, ἠθικά 65, 277, 782, 812, θεμελιώδεις 610, κοινὰ 103, 245, 328, νέα πλατωνικά 774, ὀντολογικά 221, 409, 836, πλατωνικά 31, τοῦ ἐνός 293, τοῦ θεοῦ 6, τοῦ καλοῦ 291, ὑπὲρ αἰσθησιν 781, ὑπερβατικά 765, ὑπερτάται 748, φιλοσοφικά 155, 183, 537, χριστιανικά 33, 191, ψυχολογικά 183, 277.

Ἐνόρασις 823, γνωστικὴ 443, θεία 864, μουσικὴ 259.

Ἐνότης 226, 241, 292, 293, 301, 309, 559, 605, 618, 669, 670, 745, 791, 794, ἀντικειμενικὴ 460, ἀπόλυτος 114, 549, 559, 592, ἀχώριστος 271, βουλήματος 228, δευτέρα 559, ἐναρμόσιος 309, ἐνεργείας 754, θεία 167, 640, θείας οὐσίας 298, 302, κατ' οὐσίαν 845, κινήματος 228, οὐσίας 143, 245, 754, οὐσιώδης 460, πάντων ἀδιάκριτος 861, πρώτη 559, 605, σταθερὰ 655, σώματος 263, τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας 155, τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου 749, τῆς ψυχῆς 263, 320, τοῦ ἀγ. πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν 199, τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ 751, τοῦ αἵθρου 791, τοῦ δημιουργοῦ 586, τοῦ εἶδους 684, 734, 735, 745, 791, τοῦ θεοῦ 73, 144, 154, 157, 165, 167, 168, 180, 183, 197, 586, 815, 835, τοῦ κόσμου 3, τοῦ νοῦ 848.

Ἐνσάρκωσις 89.

Ἐντελέχεια 274, 500, 561, 605, 612, 613, 626, πρώτη 574, τοῦ σώματος 350.

Ἐντολαί 18, θείαι 719, θεοῦ 162.

Ἐντολή 232, θεία 337, ἰσρά 220, καινὴ 26, πρώτη 219.

Ἐντυπώσεις κατ' αἰσθησιν 562, τοῦ παρελθόντος 306.

Ἐντύποιος 645, ἐνεργητικὴ 652, παθητικὴ 652, παραχρῆμα 713.

Ἐνυλον 35, 48, 571, 817, κατὰ τὸ φαινόμενον 189.

Ἐνυπόστατον 363.

Ἐνωσις 12, 39, 866, μουσικὴ 862, 864, 866, ποιότητων νοητῶν 258, σχετικὴ 189, τῆς λογικῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα 751, τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ θεοῦ 261, 262, 343, 566, τῶν πάντων 856, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος 646.

Ἐνωτικόν 366.

Ἐξ ἡμέραι τῆς δημιουργίας 341.

Ἐξαήμερον 615.

Ἐξαρχος 663.

Ἐξάρχων 9.

Ἐξ ἑαυτοῦ 608.

Ἐξεις 648.

Ἐξηγήσεις 840.

Ἐξηγηταί 551.

Ἐξηγητῆς 844, 847, τῶν θείων 206.

Ἐξηγητικά 236, 273, 282.

Ἐξίς 717, 749, 810, ἐκλεκτικὴ 797.

Ἐξομοίωσις 11, 103.

Ἐξομολογήσεις 278, 282.

Ἐξουσία 231, 238, 268, 312, ἐκκλησιαστικὴ 725, πολιτικὴ 725, τοῦ θεοῦ 598.

Ἐξουσίαί 116, 371, 705.

Ἐπάνοδος τοῦ πνεύματος εἰς τὸν θεὸν 858, ψυχῶν εἰς τὸ ἀγαθὸν 258.

Ἐπανορθώσεις 283.

Ἐπανόρθωσις 127.

Ἐπέκεινα 348, αἴτιον 99, κινήσεως 851, νοῦ 13, οὐσία 13, πάσης ἀρχῆς 239, χρόνον 851.

Ἐπίγεια 302, τὰ καθόλου 286.

Ἐπιγέννημα νοῦ 838.

Ἐπίγνωσις 284, ἀληθειῶν 667, τῶν δυνάμεων 100.

Ἐπίδρασις 345, ἀβερροϊκὴ 847, τῶν ἀστέρων 237.

Ἐπιθυμία 175, 190, 245, 319, κακὴ 336, κατ' αἰσθησιν 121, 714.

Ἐπιθυμίαί 124, 203, βιωτικά 219, κατ' ὄλην 719, κατ' αἰσθησιν 817, κατὰ λόγον 714, σαρκικῶν 194.

Ἐπιθυμητικόν 10, 39, 675.

Ἐπικούρειοι 25, 58, 139, 666.

Ἐπίπνοια 761.

Ἐπισκόπησις 180, 257, 859.

Ἐπίσκοποι 72.

Ἐπιστήμαι ἄλλαι 467, ἀνώτεροι 762, ἐμπειρικά 549, 759, θεωρητικά 575, προπαρασκευαστικά 761, φυσικά 764.

Ἐπιστήμη 97, 164, 165, 283, 284, 286, 356, 558, 630, 678, 707, 780, ἀναλυτικὴ 238, ἀνθρωπίνη 165 271, ἀραβικὴ 576, γλωσσικὴ 758, γραμματικὴ 758, ἐμπειρικὴ 676, 764, θεωρητικὴ 622, 667, 759, ἱστορικὴ 622, κατ' ἐνόρασιν 564, λογικὴ 538, 544, 815, πειραματικὴ 758, 760, 761, πραγματικὴ 811, πρακτικὴ 622, 667, σοφὴ 293, σχολαστικὴ 681, τοῦ θεοῦ 125, τῶν βαρῶν 760, φυσικὴ 622, 759, χριστιανικὴ 106, 130, 346, 680.

Ἐπιστολαί 155, 236, 266, 282, 650, Βαρνάβα 29.

Ἐπιτομαί 776.

Ἐπιτομή 164, 266, 545, θεολογικὴ 660.

Ἐπιφάνεια τοῦ Χριστοῦ 125, 205, 769, τοῦ ἀγ. πνεύματος 153.

Ἐπιχειρήματα λογικά 221, 783, 786, 787.

Ἐποπτεία 11, 297, 528, 529, 548, 638, 725, 814, 819, ἄμεσος 516, ἐξωτερικὴ 761, ἐσωτερικὴ 701, καθαρωτέρα 110, κατ' αἰσθησιν 761, 809, μακαρία 329, μουσικὴ 259, 329, 531, 856, 860, τοῦ θεοῦ 437, 566, 640, 675, τῆς θείας οὐσίας 719, τοῦ θεοῦ 762, 856, ὑπερφυῆς 856, ὑποκειμενικὴ 514, ἐποπτείας βαθμίδας 639, πρόδος 640.

Ἐπουράνια 302.

Ἐρανοστῆς 266.

Ἐργα ἀριστοτελικά 837, 849, τοῦ Ἀριστοτέλους 678, αἰρέσεων 281, δογματικά 664, ἐξηγητικά 236, 654, 661, 664, 834, ἐξωτερικά 858, ἐμμενετικά 755, ἠθικά 664, θεία 667, θεολογικά 664, 843, θεωρητικά 654, ἱατρικά 847, ἱστορικά 277, 742, καθαρῶς φιλοσοφικά 664, λογικά 664, 755, μαθηματικά 664, μεταφυσικά 664, φιλοσοφικά 664, 843, φυσικά 664.

Ἔργον 230, ἀναλογητικόν 262, ἑσωτερικόν 858, θεῖον 164.
 Ἔρευνα 403, ἀνθρωπίνη 832, γνωσιολογική 643, θεωρητική 1, ιστορική 403, κειμένων 602, φιλοσοφική 223, 553.
 Ἐρευναι θεολογικαί 273, 280, λογικαί 778, φυσικαί 287, ψυχολογικαί 409.
 Ἐριδες ἐκκλησιαστικαί 192.
 Ἐρμηνεία 9, ἀλληγορική 33, 274, 347, κειμένων 602, μυστικὴ 108, 510, φιλοσοφικὴ 34.
 Ἐρμηνευτικά 260.
 Ἐρμηνευτικὴ 541.
 Ἐρπετά 267.
 Ἐρως, θεῖος 380.
 Ἐρωτήσεις, γενικαί 782.
 Ἐυαγγέλια 17, 20.
 Ἐυαγγέλιον 23, 24, 25, 27, 51, 89, 94, 147, 152, 510, 650, 832.
 Ἐυδαιμονία 11, 166, 287, 288, 299, 324, 353, 392, 548, 627, 667, 705, 710, 762, 826, αἰδώς 275, ἄκρα 554, ἐν τῷ θεῷ 275, μετὰ θάνατον 723, πλήρης 332, τελεία 332, ψυχῆς 567, εὐδαιμονίας ὅρος 2, 267.
 Εὐδοξία, ἄδοξος 236.
 Εὐσέβεια 176, 352, 353, 667.
 Εὐστάθεια 167.
 Εὐτυχιανοὶ 266.
 Εὐτυχιανιστὰι 363.
 Εὐχή 262.
 Ἐφαρμογὴ μαθηματικὴ 618.
 Ζητήματα 602, γνωσιολογικά 832, ἐκκλησιαστικά 193, ἐπιστημονικά 783, ἠθικά 287, 354, 828, θεολογικά 193, 283, 547, 740, ἱατρικά 668, κοινωνικά 841, μεταφυσικά 832, ὀντολογικά 62, 653, πίστεως 668, πολιτικά 841, φιλοσοφικά 266, 543, 668, 740, φυσικά 544, 616, 668, 824, ψυχολογικά 653.
 Ζήτησις 294, 638, 645, 789.
 Ζῆα 313, 326, 626, 761, ἄλογα 124, 267, 311, 313, 352, ἀμφίβια 267, λογικά 267.

Ζωή 41, 119, 158, 171, 174, 193, 198, 229, 242, 255, 271, 298, 367, 806, αἰδώς 191, 261, 337, αἰσθητικὴ 319, 655, αἰώνιος 21, ἀληθής 221, ἐκτός τοῦ σώματος 202, θεία 260, 261, 324, 769, 789, κατὰ φύσιν 217, μακαρία 221, μέλλουσα 751, μετὰ θάνατον 725, μία 320, νοητικὴ 655, πάντων τῶν ζώωντων 865, πρώτη 297, τριαδικὴ 634, τριουπόστατος 696, τοῦ σκότους 261, τοῦ σώματος 323, ὑψίστη 297, φυσικὴ 655.
 Ζωολογία 665.
 Ἡγεμονικόν 10, 102.
 Ἡδοναί 203, 211, 352.
 Ἡδονή 203, 235, 291, 380, 854, κατ' αἰσθησιν 319, 332, 716, ἡδονῶν ἀπαλλαγὴ 172, εἶδη 204.
 Ἡθῆ φιλοσόφων, 68, ἡθῶν βελτιώσεως 2.
 Ἡθικά 236, 272, 274, 598, 660, 827, 838, 840.
 Ἡθικὴ 2, 3, 10, 53, 103, 136, 154, 174, 180, 218, 233, 275, 282, 330, 455, 488, 506, 541, 622, 673, 715, 750, 758, 759, 796, 818, 821, 858, ἀληθής 858, ἀριστοτελικὴ 419, ἀσκητικὴ 53, νεοπλατωνίζουσα 418, στωϊκίζουσα 418, τῶν στωϊκῶν 276, σχολαστικὴ 751, χριστιανικὴ 280, 281, 488.
 Ἡθικότης 153, 796, 797.
 Ἡλιος 36, 224, 226, 242, τῆς δικαιοσύνης 376, νοητός 329, 342.
 Ἡμέρα ἑβδόμη 308.
 Ἡμιπελαγίανοι 191, 192, 317, 344.
 Ἡμερία 2, 306, 775, 859.
 Θάνατος 158, 162, 173, 174, 204, 252, 352, 355, 673, 725, 751, 756, 859, ψυχικός 261.
 Θάματα 160.
 Θαυματοποιός 562.
 Θεάνθρωπος 152, 863, 866.
 Θεία κωμωδία 742, 754.

Θεῖον 224, 373, 860.
 Θέλησις θεία 788, 796.
 Θεοδικία 840.
 Θεοειδές 224.
 Θεολογία 65, 79, 88, 97, 106, 110, 142, 167, 193, 210, 223, 237, 283, 342, 344, 362, 366, 375, κ. ἐξ. 382, κ. ἐξ. 402, 409, 426, 449, 473, 474, 478, 484, 539, 540, 542, 544, 553, 556, 570, 580, 588, 592, 599, 601, 603, 622, 630, 633, 657, 659, 677, 681, 682, 689, 750, 752, 757, 758, 759, 760, 765, 767, 770, 786, 787, 814, 819, 821, 823, 826, 833, 834, 835, 843, 851, ἀποφατικὴ 436, ἀριστοτελικὴ 668, τοῦ Ἀριστοτέλους 550, γερμανικὴ 865, 867, γραμματικὴ 549, ἐκκλησιαστικὴ 205, θετὴ 558, θετικὴ 541, θεωρητικὴ 832, 833, καθολικὴ 755, καταφατικὴ 436, κριτικὴ 549, μυστικὴ 832, 833, ὀρθολογικὴ 638, πλατωνίζουσα 418, πρακτικὴ 541, συστηματικὴ 491, 520, σχολαστικὴ 410, 832, τοῦ Σκότου 788, φιλόσοφος 584, φυσικὴ 558, χριστιανικὴ 420, 543, 762.
 Θεολογοὶ ἄραβες 670, Ἕλληνες 136, μωαμεθανοὶ 594.
 Θεοὶ 194, 199, δύο 169, ἐθνικῶν 163, κνυοκέφαλοι 194, ὀνοκέφαλοι 194, ὀφιοκέφαλοι 194.
 Θεός 5, 9, 11, 46, 65, 71, 74, 171, 185, 204, 266, 286, 289, 290, 299, 311, 340, 360, 361, 366, 369, κ. ἐξ. 382, 383, κ. ἐξ. 556, 559, 572, 657, 667, 668, 669, 670, 783, 790, 852, 853, 862, ἀγαθός 47, 48, 49, ἀγέννητος 41, 45, 84, 203, 208, ἄγνωστος 37, 162, ἀδημιούργητος 342, ἀθάνατος 172, αἰδώς 271, αἴτιος τοῦ ἀγαθοῦ 203, ἀκατάληπτος 195, ἀληθινός 203, ἀληθής 139, 162, ἀναλλοίωτος 209, 342, ἀναρχός 169, ἀνεξάρτητος 669, ἀνθρωπόμορφος 140, ἀνώλεθρος 271, ἀόρατος 172, 195, 212, ἄ-

πειρος 260, ἀπλοῦς 669, ἀρχηγός κακίας 203, ἀσώματος 172, 211, ἀτελής 10, γενεσιουργός 265, δεύτερος 10, 113, δημιουργικός 209, δημιουργός τοῦ κόσμου 170, 294, 658, διακοσμητικὴ τοῦ κόσμου 170, εἶς 169, 244, ἐλεύθερος 167, ἐπὶ πᾶσι 113, Ἰουδαϊκός 37, καταληπτός 669, πατήρ 265, ποιητὴς τοῦ κακοῦ 203, ποιητὴς τῶν ὄλων 203, ποιητὴς πάντων 203, προγνωστικός 209, προνοητικός 209, σύνθετος 669, τριαδικός 476, τριουπόστατος 852, 856, ὑπάρχων 669, ὑψιστος 169.
 Θεοσέβεια 74, 96.
 Θεότης 124, 226, 228, 233, 243, 261, 377, 852, 853, 856, 859, καθαρὰ 232, τοῦ λόγου 237.
 Θεούμενον 229.
 Θεοῦν 229.
 Θεοφάνεια ἑσωτερικὴ 437.
 Θεοφόρος 189.
 Θεραπευτικὴ 568.
 Θεσις 144, 294, παθητικὴ 161, φυσικὴ 828, τῶν ὄντων 353.
 Θεωρήματα 788, ἄγωνα 238, ἐπιστημονικά 133, πλατωνικά 67, στωϊκὰ 6, 67.
 Θεωρία 2, 75, 82, 188, 240, 245, 258, 317, 356, 821, ἀρειανή 207, ἀριστοτελικὴ 360, 415, 541, 563, 601, 604, 606, 616, 636, Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ 772, ἀγνοσίνειος 616, 632, 636, γνωστικὴ 32, 33, 34, 35, 46, 49, 54, τῶν γνωστικῶν 33, 50, δαιμόνων 73, δυναμικὴ 769, εἰμαρμένης 133, ἐμπειρικὴ 823, ἐπιστημονικὴ 514, θεολογικὴ 491, ἠθικὴ 379, 488, θωμικὴ 801, μεταφυσικὴ 406, μοναρχικῶν 55, 57, μονοφυσικὴ 673, μυστικὴ 235, 259, 346, 349, 379, 514, 515, 520, 552, 578, 579, 618, 641, 642, 800, 831, 833, 850, 851, 856, 858, 865, νέα πλατωνικὴ 604, 605, 606, 616, 769, ὀκκαμικὴ 829, 833, ὀκκαμικὴ 835, 839, ὀνοματοκρατικὴ 457, 458, 464.

465, 500, 801, 802, 814, 819, 820, 832, 833, 836, 837, 840, *οντολογική* 611, *ορθολογική* 823, *πελαγιανή* 190, 191, *πίστιως* 108, *πλατωνική* 377, 415, 541, 588, 590, 612, *πλωτινείος* 514, *πραγματοκρατική* 457, 458, 462, 479, 500, 501, 801, 832, 835, 836, *σκωτική* 801, 840, 841, *στωϊκή* 354, 415, 632, *σχολαστική* 344, 750, 751, *φανταστική* 572, *φιλοσοφική* 469, 836, *φιλώνειος* 515, *χριστιανική* 31, 136, 183, 346, 402, *περι τοῦ ἀδαιρέτου τῆς ψυχῆς* 143, *περι τῆς τοῦ κόσμου ἀϊδιότητος* 135, 355, 360, 661, *περι τῆς τῶν δημιουργημάτων ἀϊδιότητος* 744, *περι τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ* 332, *περι ἀπαθείας τοῦ θεοῦ* 164, *περι ἀπλότητος* 143, *περι ἀποκαταστάσεως τῶν ὄντων* 258, 380, *τῆς ἀπορροῆς* 440, 579, 582, 585, 773, *περι τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος* 743, *περι τῆς ἀτομικότητος* 633, *περι γενέσεως τῆς ψυχῆς* 318, 351, *περι τῆς τοῦ θεοῦ γνώσεως* 208, 324, 574, *τῆς ἐπὶ τοῦ θεοῦ γνώσεως* 624, *περι γνώσεως* 643, 647, 733, 748, 773, 814, 831, *περι τῆς δημιουργίας τῶν ψυχῶν* 272, *περι δημιουργίας* 351, *περι εἰδωλολατρίας* 178, *περι ἐλευθερίας* 65, 258, *περι ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως* 650, *περι ἐννοιῶν* 819, *τῆς ἐνόητος τοῦ εἶδους* 732, 745, *τοῦ θεοῦ* 62, 93, *περι θεοῦ* 863, *περι ἰδεῶν* 8, *περι κακοῦ* 178, *περι θεῶν κατηγοριῶν* 577, 587, *περι κεντρικοῦ πυρρός* 775, *περι κινήσεως* 655, 827, *τοῦ κόσμου* 1, 53, *περι λόγου* 72, 187, *περι μετεμψυχώσεως* 354, *περι τοῦ μυστικοῦ βίου* 866, *περι πολιτείας* 721, 725, *περι προϋπάξεως τῶν ψυχῶν* 317, 354, 357, 711, *περι ταυτότητος τῆς οὐσίας καὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς* 745, *περι ταυτότητος τῶν ἀντιθέτων* 55, *περι τῆς θείας ἀνάγκης* 840, *περι τριάδος* 154, 221, 241, 466,

485, 535, 536, 863, *περι φωτισμοῦ* 648, 846, *περι φωτός* 620, 631, 641, *περι ψυχῆς* 70, 315, 425, 574, 576, *τῆς ἀληθείας* 569, 751, *τοῦ καλοῦ* 217, *τοῦ σώματος* 203, *τῶν δημιουργημάτων* 668, *τῶν δύο ἀληθειῶν* 845, *τῶν εἰκόνων* 809, 810, *τῶν καθόλου* 812, *τῶν οὐρανίων δογμάτων* 65. *Θεωρίαι* 740, *Ἀλβέρτου* 842, *ἀνατολικαί* 4, *ἀνθρωπολογικαί* 263, *ἀποκαλύψεως* 681, *ἀραβικαί* 509, *ἀριστοτελικαί* 417, 454, 509, 551, 666, 668, 680, *ἀστρολογικαί* 757, *ἀγροιστίνιοι* 623, *Βοηθίου* 454, *Βουδδιστικαί* 51, *γνωσιολογικαί* 342, *γραμματικαί* 819, *διαλεκτικαί* 532, *ἐπικούρειοι* 417, *ζωροαστρικαί* 51, *ἠθικαί* 276, 763, *θεμελιώδεις* 342, *θρησκευτικαί* 542, *Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου* 842, *ἱεραί* 373, *καββαλικαί* 579, *κοινωνικαί* 842, *κοσμολογικαί* 493, *λογικαί* 819, *μυστικαί* 859, *νεοπλατωνικαί* 469, 550, 551, 552, 666, 677, *νεῖαι πυθαγόρειοι* 552, *οἰκονομικαί* 842, *οντολογικαί* 406, 666, 763, *πανθεϊστικαί* 360, *περι ἀντιπόδων* 166, *περι φύσεως* 425, *πλατωνικαί* 353, 417, 454, 469, 495, 542, 623, 666, *πολιτικαί* 507, *πυθαγόρειοι* 415, *Σκώτων* 797, *φιλοσοφικαί* 542, *φυσικαί* 493, 666, 819, 829, *φυσιολογικαί* 493, *ψυχολογικαί* 342, 488, 493, 495, 666, 768. *Θέωσις* 373, 441, 517, 859, *κατὰ χάριν* 380. *Θηλή* 252. *Θηριῶδες* 101. *Θνητὸν* 323, 356. *Θρησκεία* 2, 164, 177, 178, 340, 558, 567, *ἀρχαία* 1, *βαβυλωνική* 32, *ἐθνική* 157, 159, 164 *τῶν ἐθνικῶν* 193, *τῶν εἰδώλων* 205, *ζωροαστρική* 579, *μονοθεϊκῆ* 5, *τελεία* 288, *χριστιανική* 32, 68, 73, 162, 164, 180, 181, 406. *Θρησκείαι ἀνατολικαί* 33, *φυσικαί* 4. *Θρίαμβος* 581.

Θρόνοι 116, 231, 371, 705. *Θρόνος ἐπισκοπικός* 236, *πατριαρχικός* 223. *Θωμικοί* 740, 836, 840, 841. *Θωμισμός* 612, 650, 661, 742, 745, 746, 749, 821. *Ἰακωβίται* 542. *Ἰατρική* 542, 553, 665, 757, 760. *Ἰδέα* 8, 99, 142, 475, 670, 789, *ἀίδιος* 303, *αἰώνιος* 360, *ἀρχέτυπος* 10, *θεία* 92, 342, 747, *ιδεῶν* 9, 114, 347, *πραγματικῆ* 463, *τοῦ κόσμου* 72, 73, 299, 303, *τῶν ὄντων* 696, 788. *Ἰδέαι* 13, 35, 301, 303, 329, 342, 360, 369, 377, 437, 496, 500, 579, 626, 635, 803, 816, 853, 862, *ἀίδιοι* 300, *ἀκρότατοι* 821, *πλατωνικαί* 301, *προσνοηθεῖσαι* 88, *τοῦ θεοῦ* 303. *Ἰδεατὰ* 470. *Ἰδεατὸν* 37. *Ἰδεολογία* 695, *πλατωνική* 154. *Ἰδεῶδες* 68, 103, *ἠθικὸν* 26. *Ἰδιότης* 239, 295, 806, *ἀρχέγονος* 789, *θεοῦ* 71, 92, 241, *τοῦ πατρὸς* 129, *τοῦ σώματος* 256. *Ἰδιότητες* 208, 227, 571, 634, 786, *θεῖαι* 226, *οὐσιώδεις* 640, *προσωπικαί* 228, *τοῦ ἀνθρώπου* 858, *τοῦ θεοῦ* 193, 210, 474, 663, 858. *Ἰδίωμα θεότητος* 213. *Ἰεραπόστολοι* 779. *Ἰεραρχία* 371, 373, 672. *Ἰεραρχίαι* 371, 705. *Ἰερεὺς φιλόσοφος* 347. *Ἰουδαϊσμός* 4, 55, 60, 77, 265. *Ἰρις* 771. *Ἰστορία* 757, *ἐκκλησιαστικῆ* 193, *τῆς ἠθικῆς* 274, *τῆς φιλοσοφίας* 838, *τῆς φύσεως* 765, *τῶν δογμάτων* 339, *τῶν αἰρέσεων* 266, *φιλόσοφος* 591. *Ἰστορικοί Ἕλληνες* 136, *Λατινοὶ* 136. *Ἰστοριογραφία φιλόσοφος* 266, 274. *Ἰχνος* 640, 652, *θείας αἰτίας* 668, *θείας οὐσίας* 638, *θεῶν κατηγορημάτων* 641.

Καββάλα 579, *μυστικῆ* 584, *νεωτέρα* 579, *παλαιότερα* 579. *Καβαλισται* 582. *Καθαρός* 255, 858. *Καθαρότης ἀχραντος* 369, *ἠθικῆ* 195, *οὐρανία* 127, *τοῦ ἀνθρώπου* 202, *τοῦ νοῦ* 197, *ψυχῆς* 72. *Κάθασις* 2, 636, 866. *Καθαρήριον πῦρ* 681. *Καθ' ἕκαστα* 301, 353, 797, *καθ' ἕκαστον* 460, 465, 494, 560, 793, 778, 805, 812, 832, 838. *Καθῆκον πρῶτον* 334, *δ्वιστον* 334. *Καθῆκοντα* 275, *τέλεια* 276, *καθήκοντος ἔννοια* 619. *Καθ' ὁμοίτητα* 213. *Καθ' ὁμοίωσιν τοῦ θεοῦ* 194, 384. *Καθόλου, τό, τά*, 314, 460, 470, 486, 494, 501, 560, 798, 805, 812, 819, 838, *οὐσία* 460, *τριτὸν καθόλου* 792. *Κακὰ* 174, 230, 603. *Κακία* 173, 175, 216, 253. *Κακίαι* 168, 175. *Κακὸν* 51, 175, 278, 298, 319, 335, 343, 536, 701, 858, *ἐκ φύσεως* 217, *ἠθικὸν* 217, 230, 335, 336, 595, 717, *καθ' ἑαυτὸ* 818, *κύριως* 335, 379, *τῆς ἀμαρτίας* 338, *τῆς τιμωρίας* 335, *φυσικὸν* 230, 595. *Κάλλος* 167, 292, 293, 302, 303, 309, *βύθιον* 347, *θεῖον* 218, *σώματος* 335. *Καλὸν* 6, 123, 291, *ἀπόλυτον* 293, *ἀρχικὸν* 292. *Κανόνες* 344, 452, 533, 772, 821, *ἀίδιοι* 645, *ἀναλλοίωτοι* 637, *γραμματικοὶ* 778, *ἠθικοὶ* 818, *τῆς ἀληθείας* 610, 677, *τῆς ἠθικῆς* 334, 533, *τῆς λατρικῆς* 558, *τῆς νοήσεως* 452, *τῆς πίστεως* 153, *τοῦ φωτός* 748. *Κανὼν* 238, 558, *δ्वιστος* 290, 291. *Καρατῆται ἢ Καραῖοι* 577. *Κατ' ἀλήθειαν* 226, *κατ' ἀξίαν* 234, *κατὰ βούλησιν* 198, *κατὰ διαδοχὴν* 307, *κατὰ διακονίαν* 213, *κατ' εἰκόνα τοῦ θεοῦ* 194, 384, *κατ' ἐπίνοιαν* 208,

- κατ' ἐπίστασιν 104, κατὰ κλήρον 234, κατὰ κοινωνίαν 338, κατὰ λόγον 104, 524, κατὰ μέθεξιν 689, κατὰ μέρος 203, 383, κατὰ μετοχήν 607, 608, κατὰ νοῦν 300, κατ' οὐσίαν 607, 792, κατὰ πλάσιν 102, κατὰ πίστιν 285, κατὰ τὴν ἔννοιαν 226, κατὰ τὴν θεότητα 227, 230, κατὰ τὴν ιδιότητα 230, κατὰ τὴν ὁμοιότητα 804, κατὰ τὴν οὐσίαν 212, 227, κατὰ τὸν ἀριθμὸν 212, 227, κατὰ τύπον 296, 792, κατὰ φύσιν 198, 216, 249, 285, 711, κατὰ χρόνον 285.
- Κατάκρισις 339, 755.
- Κατάληψις 240, 271, 284, 382.
- Κατάλυσις, 17, φιλοσόφων 564, 567.
- Καταστάσεις 648, 790, ἀνθρώπινοι 140, μυστικά 646.
- Κατάστασις 294, ἀσώματος 255, θυμική 122, μετὰ θάνατον 562.
- Κατηγορήματα 110, 208, 294, 571, 579, 590, 592, 593, 694, 781, ἀπόλυτα 782, ἀποφατικά 852, ἀρνητικά 593, 852, δημιουργοῦντα 580, θεία 669, 821, θετικά 593, σχετικά 782, τοῦ θεοῦ 295, 786.
- Κατηγορία 295, τοῦ χρόνου 304, τοῦ ψεύδους 238.
- Κατηγορίαι 388, 413, 415, 443, 459, 546, 550, 553, 569, 842, δέκα 281, τοῦ Ἀριστοτέλους 463, ἀριστοτελικά 269, 502, 775, 776, τοῦ νοητοῦ 13.
- Κατηγούμενοι 53.
- Κάτοπτρον διδασκαλίας 622, ἱστορίας 622, φύσεως 622, τῶν ἡθῶν 622.
- Κέντρον τῆς ψυχῆς 847, τοῦ βάρους 828, τοῦ θανάτου 261, τοῦ κόσμου 828.
- Κίνησις 13, 160, 167, 240, 306, 553, 561, 621, 845, κατ' αἰσθησιν 637, κατὰ λόγον 637, κατὰ προαίρεσιν 319, πεπερασμένη 571, τῆς γῆς 775, 827, 828, τῶν οὐρανίων σφαιρῶν 573.
- Κινοῦν, τό, 573, ἀνώτερον 571, πρῶτον 554, 571, 607, 693.
- Κοινότης 721, ἐπιστημονική 406, κατὰ οὐσίαν 214.
- Κοινωνία 238, 283, 721, ἐκκλησιαστική 46, θερησκευτική 601, κατὰ φύσιν 213, πολιτική 601, 721, 789, οἴκου 721.
- Κόλασις αλωνία 67, 91, χιλιονταετής 67.
- Κολαστήρια 221.
- Κοράνιον 498, 547, 569, 576.
- Κόσμοι 201, 288, 302.
- Κοσμολογία 82, 90, 100, 115, 142, 170, 214, 230, 245, 303, 377, 384, 474, 495, 581, 593, 605, 607, 615, 635, 697, 853, πλατωνίζουσα 418.
- Κοσμοποιία 10, 98, 100, 146, 265.
- Κοσμοπολιτεία 4.
- Κόσμος 5, 170, 171, 296, 299, 301, 331, 369, 557, 559, 572, 586, 669, 754, 806, αἰδίδιος 608, 654, 670, αἰσθητός 118, 128, 215, 257, 302, 313, 355, 378, 438, 439, 494, 496, 634, 750, 862, ἀντικειμενικός 12, ἀνώτερος 11, 38, ἀπόλυτος 862, ἀρχέτυπος 608, γενέσεως καὶ φθορᾶς 537, δεύτερος 232, ἐκτός 639, ἐνυλος 43, 356, ἔξω 344, 640, ἐξωτερικός 645, 819, 822, ἔσω 288, ἔσωτερικός 819, ἰδεατός 438, μικρός 101, νοητός 101, 231, 378, 494, 533, 608, ὁρατός 231, 637, πεπερασμένος 862, πνευματικός 638, πνευμάτων 672, πρῶτος 581, σωματικός 117, 238, 605, 638, 781, σωμάτων 672, τέλειος 670, τῶν ἰδεῶν 505, 853, τῶν κόσμων 347, τῶν νοητῶν 356, ὄλικός 231] ὑπὲρ αἰσθησιν 124, 257, ὑφέσεως 52^π 215, φθαγρός 215, κόσμου ἀρχὴ 639, 658, εἶδος 215, κάλλος 626, καταβολὴ 178, κυβέρνησις 167, τέλος 158^π 178, 639, ὄλη 215.
- Κραῖσις 350.
- Κράτος 581, θεῖον 626.
- Κρίσεις 533, ἀναλυτικά 822.
- Κρίσις 327, 653, 713, 808, ἀναλυτικὴ 653, γενικὴ 221, δικαία 91, ἐσχάτη 304, καθολικὴ 146, κατ' αἰσθησιν 561, τοῦ θεοῦ 217.

- Κριτήριον 97, ἀληθείας 237, 762, 802.
- Κριτής αἰδίδιος 174.
- Κρυφίότης 367, θεία 366.
- Κτίσις 200, 258, αἰσθητὴ 246, ἀόρατος 377, ὁρατὴ 377.
- Κτίσμα 200, 213, 229, 260.
- Κτίστης 199, 212.
- Κύκλος τοῦ ἑνιαυτοῦ 353.
- Κυριότης 146, 231.
- Κυριότητες 116, 371, 705.
- Κῦρος 179, ἀπόλυτον 637.
- Κώδιξ Βατικανός 654, τῶν Παρισίων 767.
- Κωμωδία θεία 614, βλ. καὶ λέξιν θεία.
- Λαβύρινθος ἀριστοτελικός 414.
- Λατρεία εἰδώλων 222, θεοῦ 176, 177, μυστικὴ 269.
- Λειτουργία αἰσθητικὴ 672, 673, νοητικὴ 672, τοῦ κόσμου 128, φυτικὴ 672, 673.
- Λογικά 542, Ἀριστοτέλους 785, 838, 840, ἔργα 545, συγγράμματα 545.
- Λογικὴ 84, 237, 238, 246, 478, 553, 556, 588, 622, 623, 643, 758, 765, 770, 775, 782, 824, 829, 833, 843, ἀριστοτελικὴ 761, 818, ἀρχαία 777, νέα 775, 776, σύγχρονος 775, τῆς πίστεως 821, φυσικὴ 761, 821.
- Λογικὸν 289, 290, 675.
- Λογικότης 150.
- Λογισμοὶ ἀνθρώπινοι 240, σκοτεινοὶ 194.
- Λογισμὸς 36, 88, 90, 198, 234, 264, 646, 855.
- Λόγοι 122, 236, 282, αἰδίδιοι 300, 329, 627, 637, 644, 645, 745, ἀμυντικοὶ 833, ἀνθρώπινοι 211, ἀποδεικτικοὶ 281, 469, δημιουργικοὶ 358, ἐξωτερικοὶ 605, ἑσωτερικοὶ 605, θεολογικοὶ 223, ἱατρικοὶ 358, ἰδεατοὶ 170, ἱεροὶ 106, κοσμολογικοὶ 467, οὐσιοποιοὶ 369, σπερματικοὶ 301, 624, 632, 641, 650, 655, 661, 662, 743, 744, 745, 763, φιλοσοφικοὶ 86.
- Λόγος 3, 9, 10, 25, 26, 41, 56, 65, 71, 75, 80, 89, 105, 114, 142, 168, 185, 188, 225, 228, 233, 241, 242, 275, 300, 322, 356, 443, 519, 528, 581, 602, 635, 638, 640, 674, 688, 697, 752, 768, αἰδίδιος 185, 299, ἀνθρώπινος 64, 165, ἀρχικώτατος 99, ἀρχέτυπος 113, ἄμητος 66, ἀχώριστος 66, δημιουργικός 356, διατακτικός 145, διττός 184, εὐδιάθετος 9, 66, 76, 92, 476, ἔνδον 476, ἐσαρκωθεὶς 64, ζῶν 212, ἡθικός 48, θεῖος 57, 64, 81, 84, 85, 95, 99, 124, 183, 187, 189, 195, 197, 198, 203, 204, 205, 215, 218, 231, 241, 281, 288, 299, 300, 311, 343, 355, 364, 377, 384, 609, 626, 705, 762, 772, 773, 853, θεωρητικός 320, 674, 714, ἰδεατός 669, 788, καθολικός 3, 612, κατὰ φύσιν 681, κατηχητικός 236, 238, δευθός 104, 310, 717, πρακτικός 674, 714, προσωπικός 299, προοπτικός 94, προφερόμενος 143, προφορικός 9, 66, 75, 76, 81, 92, περὶ ἀπολυτρώσεως 339, περὶ γνώσεως 471, περὶ τῆς ἐνανθρωπίσεως 13, περὶ λόγου 193, περὶ σώματος 546, περὶ ψυχῆς 546, σπερματικός 3, 64, συναγέννητος τῷ πατρὶ 184, συναἰδιος τῷ πατρὶ 184, τοῦ θεοῦ 25, 90, 91, 152, 184, 186, 229, 299, 311, τυπικός 645, τῶν στοικῶν 577, ὄλικός 645.
- Μάγοι 50.
- Μαθηματικά 618, 756, 785.
- Μαθήσεις ἐλευθέροι 401, 424, 451, 496, 522.
- Μανιχαῖοι 269.
- Μαρκιωνισταὶ 138, 139, 154.
- Μέθοδος 293, 405, 668, 764, 800, ἀληγορικὴ 273, 375, αὐτογνωσίας 287, ἐκστατικὴ 405, ἐμπειρικὴ 764, ἐπαγωγικὴ 506, ἐποπτικὴ 405, θεολογικὴ 409, θετικὴ 618, θεωρητικὴ 405, λογικὴ 451, 514, 775, μαθηματικὴ 839,

- μυστική 552, 575, παραγωγική 506, παραφραστική 666, πειραματική 757, συλλογιστική 638, 839, σχολαστική 409, 491, τῆς ἐμπειρίας 761, τῶν ἀθηναιῶν 411, τῶν ἐπιστημῶν 759.
- Μετεωρολογία 553, 615.
Μετεωρολογικά 774, 785, 830.
Μοναρχιανοί 55, 57, 58, 138.
Μονάς 6, 56, 348, 367, 556, 605, ἀναρχος 377, ἀπειρος 377, ἀπόλυτος 110, δευτέρα 559, μονάδων 347, πρώτη 377.
Μονοθεία 5, 54, 60, Ἰουδαϊκή 257.
Μονοθεληταί 345.
Μονοφυσίται 189, 345, 360, 365, 542.
Μοντανιστής 58, 137.
Μουταζιλίται 549.
Μουτεκαλεμίν 549.
Μυριόβιβλος 543.
Μυστήρια 681, ἔθνη 94, θεία 640, δευτικά 32, τῆς θεότητος 863, τῆς πίστεως 681, τῶν ἐθνικῶν 269, χριστιανικά 484.
- Ναασσηνοί 49.
Νέοι πλατωνικοὶ-οὶ 159, 259, 262, 366, 444, 541, 545, 559, 563, 628, 774, 859, χαρακτῆρ 849.
Νέος πλατωνισμὸς (νεοπλατωνισμὸς) 347, 611, 612, 666, 766, ἀραβικὸς 774.
Νεστοριανισμὸς 542.
Νεστοριανοί 345, 542, 550.
Νικομάχεια ἠθικά 545, 547, 664.
Νόημα 813, δημιουργικὸν 231, διαστηματικὸν 239, θεῖον 301, τοῦ θεοῦ 230, μιλόν 246.
- Ὀγδοάς 41, κατωτέρα 42.
Ὀδηγὸς τῶν πλανωμένων 591, 597, 598.
Ὀικονομικά Ἀριστοτέλους 827.
Ὀικαμισμὸς 830, 833, 835, 836.
Ὀμιλία 266, 347, ἐννεὰ εἰς τὴν ἐξαήμερον 207, περὶ φθόνου 220, πνευματικαί 260.
Ὀμοίωσις 83, 177, 202, 254, 536, τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν 343.
- Ὀνοματοκρατία 821.
Ὀνοματοκρατικοί 463, 683, 819, 831, 833, νεώτεροι 801.
Ὀνος 825, Βουριδανὸς 825.
Ὀντολογία 154, 361, 469, 484, 683, 750, 766, 769, 790, 803.
Ὀπτική 553, 615, 758, 760, 767, 769, 770.
Ὀρμέφυτον 123, 683, 721.
Ὀρμὴ 122, αὐτεξούσιος 217, πρὸς κακίαν 242.
Ὀρος 402, 810, μέσος 824, πρωτίτων 645, τῆς γνώσεως 343, τοῦ αἰῶνος 42.
Ὀυαλεντινιανοί 138.
Ὀφίται 34, 49.
- Πανάριον 263.
Πανεπιστήμια 600, 601, 602.
Πανθεία 8, 341, 446, 510, 511, 514, 542, 551, 612, δυναμική 13, ἠθική 861.
Παρσιμὸς 32.
Πείραμα 665, 756, 757, 762, 764.
Πελαγίανοι 191.
Πινάκις ἄγραφος 688.
Πλατωνισμὸς 494, 500, 509, 547, 612, 662, 756.
Πολιτικά 664, Ἀριστοτέλους 827, 838.
Πολιτικὴ 2, 15, 553, 622.
Πραγματοκρατία θωμική 819, μετρία 658, σκωτική 819.
Πραγματοκρατικοί 459, 809, 812, 820, 831, 833, νεώτεροι 836.
Πυθαγόρειος 10, 62, 775.
Πῦρ 215, 225, 255, 314, 383, 618, ἀναλίσκον 35, ἀρχικὸν 36, ἄλλον 262, θεῖον 262, καθάρσιον 255, καθαρῆριον 235, κεντρικὸν 775, φλέγον 35.
- Ραββανίται 598.
Ραββίνοι 577.
- Σεραφεῖμ 371.
Σευκριανοί 365.
Σεφρωθὸν ἀνάταται 581, δεκάτη 580,

- 581, ἐνότις τῶν Σεφρωθὸν 580, κατώταται 581, μέσαι 581, τριάδες 581.
Σιβιλλῶν βιβλία 168.
Σουφριμὸς 552.
Σπέρμα β, κρύφιον 347, πάντων 348, σωματικὸν 148, 155, ψυχικὸν 148, ζωῆς 49, ἀνθρώπων 250, τὸ τοῦ κόσμου 39, λόγον 64.
Στοιχεῖωσις θεολογική 415, 542, 551, 666, 774, φυσική 416.
Συγκριτικὸς Ἰουδαϊκὸς 32, χριστιανικὸς 33.
Συλλογισμοί 49, ἀσυνείδητοι 768, τεχνικοί 237.
Σύλλογος μυστικὸς 556, φίλων τοῦ θεοῦ 861.
Σύμβολα 635, αἰσθητὰ 373, ἀποστολικὰ 282.
Συνείδησις 88, 284, 329, 489, 619, 638, 675, 717, 822, 861, ἠθική 683, θερησκευτική 183, μυστική 860, τοῦ θεοῦ 294, χριστιανική 344, 860.
Σύνοδος 236, 850, ἐν Νικαίᾳ 183, 186, 2α Οἰκουμηνική 236, Οἰκουμηνική ἐν Νικαίᾳ 192, τῆς Κωνσταντίας 832.
Σύστημα 785, ἀριστοτελικὸν 614, δογματικὸν 133, ἠθικῆς 839, θεολογίας 839, θεολογίας 238, κοσμικὸν 573, περιεκτικὸν 344, πολεματικὸν 614, σχολαστικὸν 860, τῆς Μεταφυσικῆς 658, τοῦ Καρποκράτους 45, φιλοσοφικὸν 93, 107.
Σχολαί 402, 404, 407, 600, ἐν μοναστηρίοις 407, ἐν Παρισίοις τοῦ ἁγίου Βίκτωρος 407, ἐπισκοπικαί, καθεδρικαί, συννοδικαί 407, κατηχητικαί 93, τοῦ Παλατίου 407, φιλοσοφικαί 166, 179, 814, χριστιανικαί 676.
Σωκρατότης 792.
- Τάγμα 602, 659, 847, 820, τῶν ἀδελφῶν τοῦ κοινοῦ βίου 835, τῶν Δομινικανῶν 661, 662, 663, τῶν Καρμηλιτῶν 732, 846, τῶν Τρουκηρέων 862, τῶν Φραγκισκανῶν 783.
- Τελειότης 239, 548, 669, 696, 716, 816, ἠθική 596, ἠθική τοῦ θεοῦ 298, θεία 654, 700, μακαρία 338, νοητική 596, σωματική 596, φύσεως 335, τοῦ ἀνθρώπου 332, τοῦ θεοῦ 210, θεοῦ τελειότητος διὰ τοῦ λόγου 201, κόσμου 308, λόγον 188, ὑπερτάτη 647.
Τερτυλλιανισταί 137.
Τετρακτὴ ἀνωτάτη 41, πρώτη 41.
Τετραόδος 403.
Τέχνη 154, 356, 717, ἱατρική 358, μεγάλη 779, 781, μηχανική 622, τῆς ἐφευρέσεως 783, μαγείας 205, τοῦ Λούλλον 738, τῶν δαιμόνων 205.
Τοπικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους 776.
Τόπος 6, 291, 295, 553, κοινὸς 174, ποιητικὸς 98, τοῦ pro καὶ contra 412.
- Υἷλη β, 5, 7, 37, 42, 46, 52, 69, 170, 232, 246, 266, 296, 321, 356, 360, 378, 406, 497, 502, 553, 555, 562, 570, 595, 604, 605, 621, 622, 628, 631, 635, 647, 654, 670, 671, 673, 698, 701, 703, 707, 709, 747, 754, 771, 790, 792, ἀγέννητος 214, 670, αἰδῖος 46, 88, 146, 170, 303, 670, ἄμορφος 214, 304, ἀνασθητος 170, ἀνείδεος 214, ἀνόητος 170, ἀντικειμένη 31, ἀτελής 8, ἀτομική 685, γενική 792, δευτέρα 556, 684, κινουμένη 50, κοινή 654, 685, μὴ καθαρά 186, νεογὰ 589, 704, νεογὰ 170, πεφυρμένη 8, πνευματική 304, 480, 605, 624, 632, 655, 763, προὑπάρχουσα 304, πρώτη 304, 556, 570, 573, 592, 647, 684, 748, σωματική 304, 589, 704, 706, τῶν σωματικῶν 632, ὕλης δεκτικότης 747, ἐέργεια 654, καθαρισμὸς 747, μεταβολὴ 257, ροή 257, ὑπαρξίς 670.
Υλισμὸς β, 8, 318, 406.
Υπνωτισμὸς 651.
Υποτυπώσεις 131, πυρρώνειοι 416.
- Φαινόμενα 797, 823, ἀνατομικά 621,

- ἀστρονομικά 765, ἐναργῆ 196, κατ' αἴσθησιν 325, 639, μαγνητικά 757, μετεωρολογικά 765, τῆς θλάσεως τοῦ φωτός 767, τοῦ ἕξω κόσμου 325, ὑπνωτισμοῦ 651, φυσιολογικά 621.
 Φαινομενολογία 764.
 Φαντασία 487, 519, 528, 561, 595, 638, 640, 713, 765, καθολικὴ 612, σαρκικῶν 194.
 Φραγκισκανοὶ 602, 614, 651, 654, 655, 745, 746, 797, 798, 823, τῆς ὄξω- νίας 658.
 Φραγκισκανός 648, 677, 820.
 Φυσικὴ 97, 287, 449, 556, 558, 620, 622, 652, 731, 750, 756, 757, 758, 759, 760, 762, 764, 765, 767, 827, 833, 844, ἀριστοτελικὴ 826, νεωτέρα 826, οὐράνιος 824, τοῦ Βουριδανῶ 826.
 Χάρις 339, θεία 86, 125, 152, 183, 190, 191, 192, 201, 246, 337, 338, 638, 641, 642, 667, 682, 690, 718, 762, 857, τοῦ ἁγ. πνεύματος 218, τοῦ θεοῦ 638, 858, ὑπὲρ φύσιν 719, 818, φυσικὴ 264.
 Χερουβίμ 371.
 Χιλιασμός 67, 163.
 Ψοίς 655.

ΠΙΝΑΞ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΞΕΝΩΝ *

- Abbreviatio librorum naturalis philosophiae Aristotelis 737, magistri Bandini 537, in sententias magistri Pertri Lombardi 537.
 Acta sanctorum 647, 678, 680.
 Actus 671, primus 706, 712, purus 693, 851, secundus 712.
 Analytica posteriora 664, priora 664.
 Ancilla theologiae 402, 603.
 Anima 281, 426, 628, corporalis 147, intellectiva 846, rationalis 627, sensitiva 817, animae pars interior 319, pars superior 319.
 Animus 426.
 Anticlaudianus 508, 509, 606.
 Antirufinus 508.
 Arbitrium liberum 330, 537, 675, 715.
 Artes liberales 281, 408, 659, 660, quadriales 408, rationales 408, reales 408, sermonicales 408, serviles 408, triviales 408.
 Astrolabium 403.
 Astronomia 767.
 Bonum 669, in genere 714, summum 627, universale de apibus 623.
 Breviloquium 630.
 Causa deficiens 337, 717, efficiens 337, 497, 717, exemplaris 616, 626, finalis 497, formalis 497, materia-
 lis 427, 447, primordialis 435, sui 855.
 Centiloquium de causa finali 832, de conceptibus 832, theologicum 808.
 Civitas Aeterma 340, caelestis 340, impia 340, inimica 340, terrena 340.
 Cognitio confusa 805, intuitiva 689, per fidem 689, per rationem 689, omnis nostra cognitio intellectualis incipit a sensu 687.
 Conceptio 609, 802.
 Conceptista 820.
 Conceptualismus 458.
 Conceptus 458, 644, 802, 810, 830, vel signa 815.
 Contemplatio 329, 516, 525, 528, 638.
 Credo ut intelligam 527, 540, 682.
 Deificatio 441, 517.
 Deitas 852.
 Descensus 781.
 Destructio destructionis 567, destructiones modorum significandi 830.
 Diffusio 769.
 Dilatatio mentis 530.
 Disputatio 411, 602, disputationes communes 602, de quolibet 602, generales 602, ordinatae 411, 602.
 Distinctio rationis 792, 815, distinctiones 541, dictionum theologiarum 507.

* Ὁ ὄγκος τοῦ βιβλίου ἀναγκάζει νὰ περιορισθῶμεν εἰς σημεῖωσιν τῶν σπουδαιότερων.

- Divus Thomas (περιουδ.) 727, 733.
 Doctor abundans 801, angelicus 679, breviloquus 733, christianissimus 832, dulcissimus 836, ecstaticus 842, facundus 801, fundatissimus seu fundamentarius 651, illuminatus seu acutus 837, irrefragabilis 624, mellifluus 518, mirabilis 764, modernus 803, planus et perspicuus 838, profundus 838, resolutissimus 803, seraphicus 630, solemnus 746, solidus 651, subtilis 785, 798, universalis 597, 663, 679, Doctores divinae scripturae 409, scholastici 401.
 Dragonaticon philosophiae 499, 500.
 Efficiens primum 645, secundarium 645.
 Emanatio formae 669.
 Ens actu 684 in potentia 771, objectiva 790, per essentiam 607, per participationem 607, per se necessarium 692, quo est 628, summum et perfectissimum 732.
 Eptateuchon 413.
 Error absurdus 673, improbabilis 673, indecentior 708, pessimus 673.
 Esse 747, 771, 851, accidens 771, primum 747, purum et plenum 851, quod est 685, summe 311, virtuale 853.
 Essens 502.
 Essentia 762, 771, 851, cum relatione 852, divina 502, in relatione 852, in se 852, omnium 435, quod est 628, 685, summa 311, essentiae nihil contrarium 323.
 Excessus raptus 516.
 Experimentalis scientia 761.
 Facultas artium 601, eligendi 715, iuris canonici et civilis 601, medicinae 601, theologica 601.
 Fons philosophiae 532, vitae 513, 537. Fontes quaestionum 553.
 Forma 605, 703, 804, accidentalis 684, beatificabilis 636, complexiva 650, corporeitatis 647, 748, 794, 817, 847, essendi 497, 498, exemplaris 616, intelligibilis 609, omnium 616, sempiterna 300, specularis 802, substantialis 631, seu essentialis 684, una 745, unica 616. Formae 701, coaeternae 496, exemplares 488, 500, inhaerentes 685, nativae 496, 501, principales 300, separatae 685, subsistentes 685, substantiales seu quidditates 687.
 Grammatica 758, speculativa 777, 785.
 Habitus 648, 717, 810, corruptus 720, electivus 797, naturalis principiorum operabilium, sicut intellectus habitus est principiorum speculabilium 717, potentiae cognitivae 638.
 Haecceitas 792.
 Illuminatio 627, 762, generalis 762, specialis 762.
 Ignorantia docta 640.
 Intellectus 320, 443, 463, 492, 519, 558, 612, 640, 657, 674, 795, 805, acquisitus 565, adeptus 562, 575, agens 627, 636, 748, 762, 772, creatus 650, infusus 562, in actu η in effectu 555, in formis agit universalitatem 558, movet voluntatem 714, per essentiam 772, possibilis 627, 688, 762, 773, purum figmentum 813.
 Intelligo ut credam 682.
 Intentio 489, 810, prima 811, secunda 811.
 Intuitus gnosticus 443.
 Itinerarium mentis in Deum 630, 631, 638.

- Labyrinthus aristotelicus 414.
 Lectio 411, 602.
 Lex aeterna 716, 717, naturalis 610, 713, 796.
 Libertas a miseria 517, a necessitate 617, a necessitate naturali 839, a necessitate violenta 839, a peccato 517, contrarietatis 796, specificati-onis 796.
 Logica 482, 828, antiqua 777, fidei 821, ingredientibus 482, 486, moderna 777, modernorum 775, naturalis 821, «nostrorum» 486, nostrorum petitioni sociorum 482, nova 414, 775, vetus 414, 775.
 Logicalia 758, parva 776.
 Lumen 617, 766, creatum 651, divinum 769.
 Magister 678, abstractionum 837, regens 730, artium 737, 744, 752, 827, 844, Gandulfus 538, in Theologia 734, 740, primus de philosophia 663, Theologiae 663, 744, 746, regens 628, 629, sententiarum 537.
 Megacosmus 500.
 Metalogicus 465, 504.
 Metaphylica 658.
 Microcosmus 500.
 Monologium (Monologion) 467, 469, 480.
 Mutakallimun 670.
 Natura 166, communis 631, creatrix 435, naturans 573, naturata 435, 573, quae creatur et creat *utl.* 435.
 Nihilianismus 539.
 Nominalismus 458.
 Oculus carnis 524, contemplationis 524, rationis 524.
 Pons asinorum 824, animorum 840.
 Posse non mori 337, non peccare 337, 338.
 Proslogium 467, 569.
 Quadrivium 408, 604.
 Quiditas 671, 792, naturae 685.
 Realismus 458.
 Res 463, 792, ante rem 558, 612, in re 558, 672, post rem 558, 672.
 «Sic et non» 490, 533.
 Somnium 547, scipionis 547.
 Species 144, 644, 645, 687, 702, 805, 809, 814, 816, abstracta 652, intelligibiles 772, 806, sensibiles 809, specialissimae 747.
 Speculum 622, animae 834, astronomiae 757, divinatorum et quorundam naturalium 765, doctrinale 614, 622, fidei 518, historische 622, morale 622, naturale 622, universale 503.
 Substantia 313, 426, 435, 627, est res per se existens 500, id quod est 502, prima 470, secunda 470, separata 651, substantiae caelestes 703, plures 731, separatae 703.
 Subsistentia id quo est 502.
 Synderesis 638, 675.
 Tabula rasa 674, 688.
 Terminus 810, conceptus 811, prolatus 811, scriptus 811.
 Transmutatio 731.
 Trivium 408, 604.
 Ungenaturte 852.
 Unus substantialis 460.
 Universalia ante rem 458, 687, in re 458, 687, post rem 458, 687.
 Via antiqua 820, 840, moderna 820, 835.

- Virtus 143, 175, 717, *animae* 769, *existimativa* 561.
 Virtutes 176, *acquisitae* 675, 718, *infusae* 675, *secundum quid* 718, *simpliciter* 718.
 Vis aestimativa 713, *cogitativa* 713, *spiritalis* 319.
 Visio divinae essentiae 719.
- Voces 458, 486.
 Vox 463, 486.
 Voluntas 144, 320, 336, 388, 426, 795, *commodi* 477, *iusti* 477, *non plena* 331, *plena et libera* 331.
 Xenia 661, 743, *thomistica* 660, 662.
 Xiberta 847.

ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- *Ααρών ben Elia 597.
 *Αβαιλάρδος (Abaelarus) 459, 462, 463, 464, 466, 481, 493, 498, 504, 508, 518, 520, 532, 534, 536, 538.
 *Αβαρβανέλης 598.
 *Αββασίδαι 550.
 *Αβεμπάνης 565.
 *Αβενκεβρόλ (Avengebrol) 513, 672.
 *Αβεροός (Averroes) 558, 566, 567, 568, 569, 573, 575, 591, 597, 598, 606, 614, 632, 647, 652, 658, 663, 666, 681, 693, 728, 729, 750, 753, 763, 775, 801, 843, 844, 845, 846, 847, 849.
 *Αβεροοίκοι 430.
 *Αβέρσα 456.
 *Αβικεβρών (Avicebron) 587, 604, 605, 607, 658, 775.
 *Αβικέννας (Avicenna) 537, 558, 562, 563, 564, 592, 604, 605, 625, 628, 629, 658, 660, 663, 665, 666, 677, 772, 775.
 *Αβινιών (Avignon) 728, 733, 801, 803, 807, 823, 830.
 *Αβραάμ 7, 8, 9, 17, 64, 65, 340, 341, 511, 512, 579, 590.
 *Αβραάμ ben Davia 590.
 *Αβραάμ Ibn Ezra 765.
 *Αβρασάξ 38.
 *Αβουβεκίρης (Abū - Bekr) 565.
 Abū Bischr, Mattā Jahjá ben Adi 550.
 Abū Jagúb Jūsuf 566.
 Abū Ischák al B. Irischi 614.
 Abū Ma'schar' Ga far ben Muham-med el Balchi 494.
 Abū Said Abul Cheir 552.
- *Αγγλία 504, 744, 782, 840.
 Agolbard 407.
 Adalchardus 429.
 *Αδάμ 21, 49, 52, 85, 148, 190, 191, 217, 218, 233, 261, 339, 638.
 *Αδάμ Κάδμος 580, 581, 582.
 *Αδάμ de Marisco 657.
 *Αδάμ March 575.
 *Αδαμάντιος 106, 108.
 *Αδελάρδος δ' ἐκ Βάθης (Adelardus) 410, 416, 692, 493, 494, 495.
 Adlhoch, B. 479.
 *Αδριανός 36, 44, 60, δ' 4ος 504.
 *Αέτιος 207.
 *Αζορίας 64.
 *Αζιλά 582, 583.
 Agobard 407.
 *Αθανάσιος 186, 192, 193, 197, 203, 205, 235, 263, 270, 540, τῆς Δύσεως 270.
 *Αθηναγόρας 30, 68, 70, 72, 73.
 *Αθήναι 70, 138, 206, 222.
 *Αθηνόδωρος 129.
 *Αθως 516.
 Αιγίδιος (Aegidius) 822, δ' *Lessines (de Letinis)* 663, 737, δ' *Ρωμαῖος (Romanus)* 727, 729, 733, 756, 834.
 Αιγύπτιοι 61, 194, 224.
 Αίγυπτος 5, 38, 40, 178, 206, 223, 263, 493, 584, 585, 590, 591.
 *Αἰδελεβέρρη 833, 835.
 Αἰμιλία 273.
 Αἰνεῖας δ' Γαζαῖος 354—359, 531.
 Ainslee D. 335.
 *Ακαδήμεια 31, 138, 374, 544, 851.
 *Ακιβᾶς 579.

- Ἀκουίλας, Φραγκισκανὸς Πέτρος 841.
 Ἀκυϊτανία 270, 344.
 Ἀκύλας, Α. 260.
 Ἀλανὸς (Alanus) 446, 507, 508, 509, 606.
 Ἀλβέρτος ὁ ἐκ Helmstedt 827.
 Ἀλβέρτος ὁ ἐκ Ricmestocp 827.
 Ἀλβέρτος ὁ Μέγας (Albertus Magnus) 365, 385, 501, 512, 513, 514, 558, 589, 603, 604, 614, 627, 642, 659, 662, 679, 682, 692, 706, 725, 733, 737, 738, 742, 749, 753, 757, 761, 765, 774, 775, 776, 792, 842, 848.
 Ἀλβέρτος ὁ μικρὸς 827, 849.
 Ἀλβέρτος de Orlamunde 664.
 Ἀλβέρτος ὁ Σάξων 826, 827, 833.
 Ἀλβέρτος von Bollstädt 660.
 Ἀλβων 598.
 Al - Charati 590.
 Alcher ὁ ἐκ Clairvaux 520.
 Alchwarizmi 494.
 Ἀλγαζέλης (Algazel) 564, 567, 594, 658, 660, 774, 775.
 Alger 534.
 Ἀλεξάνδρεια 6, 26, 31, 32, 38, 40, 41, 44, 70, 93, 106, 107, 192, 205, 347, 354, 359, 532, 549, 577, 591.
 Ἀλέξανδρος 94, 184, 514.
 Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρεὺς 837.
 Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς 415, 550, 612.
 Ἀλέξανδρος ὁ ἐξ Ἄλης (Ἄλῆσιος, Haliensis) 606, 624, 625, 626, 627, 629, 631, 634, 745, 757, 761, 798, 849.
 Ἀλέξανδρος ὁ μέγας 549.
 Ἀλέξανδρος Neckham 611, 621.
 Ἀλέξανδρος Πάπας ὁ Γ' , ὁ Δ' 663, ὁ Ε' 829.
 Alhazen 768.
 Ἀλκίνδης (Al-kindi) 552, 604, 618.
 Ἀλκουίνος (Alcuinus ἢ Alchvine ἢ Albinus) 407, 408, 425, 427, 428, 461.
 Allain de Lille 507.
 Allard 221.
 Allison P. 784.
 Alpetragins 614.
 Ἀλύπιος 281.
 Ἀλφανὸς 419.
 Ἀλφαράβης (Al-Farabi) 552, 553, 554, 558, 563, 592, 604, 660, 775.
 Ἀλφρέδος 432.
 Ἀλφρέδος ὁ Ἀγγλικὸς (Alfredus Anglicus) 611, 612, 613, 620.
 Alzog 28.
 Ἀμάριχος 510, 511, 513.
 Amaurianus 512.
 Amboise De 483.
 Ἀμβρόσιος 129, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 280, 418, 495, 534, 679.
 Ambiano Amiens 509.
 Ἀμμώνιος 357.
 Ἀμμώνιος 385, 543, 550.
 Ἀμμώνιος Σακκάς 107.
 Ἄμρ 549.
 Ἀμφιλόχεια 543.
 Ἄνάν 577.
 Ἄνανίας 64.
 Ἀναξαγόρας 666.
 Ἀναστάσιος Σιναΐτης 76.
 Ἀνδαλουσία 567.
 Anders, Fr. 539.
 André, M. 784.
 Ἀνδρόνικος 547.
 Ἄνθιμος 232.
 Ἄνιανὸς 418.
 Ἀνσελμος ὁ ἐκ Besate 450.
 Ἀνσελμος ὁ ἐκ Κανταουρίας 409, 453, 461, 464, 480, 490, 515, 526, 527, 539, 607, 625, 634, 649, 650, 652, 653, 682, 691, 692, 729, 733, 783, 788, 798, 839, 846.
 Ἀνσελμος Γρηγόριος ὁ 7ος 479.
 Ἀνσελμος ἐκ Laon 481, 533.
 Ἀνσελμος Havelberg 413.
 Ἀντιόχεια 29, 31, 36, 38, 73, 189, 236, 263, 276.
 Ἀντωνίνος ὁ ἐκ Φλωρεντίας 841.
 Ἀντωνίνος Πίος 60, 77.
 Ἀντώνιος, Ἀνδρέας 836.
 Ἀντωνιάδης B. 423.

- Ἀόστη 467.
 Ἀπελλῆς 49.
 Arrianus, P. 766.
 Ἀπολιναρισταὶ 223, 233.
 Ἀπολινάριος 187, 189, 237.
 Ἀπολλώνιος ὁ Περγαμηνὸς 797.
 Ἀπουλήσιος ὁ ἐκ Μαδαύρας 417, 775.
 Aquila Franciae 830.
 Ἀραβες 542, 549, 550, 551, 552, 565, 568, 576, 579, 584, 592, 593, 597, 599, 603, 607, 608, 609, 610, 611, 613, 616, 621, 625, 651, 660, 665, 666, 670, 676, 692, 770, 779, 819.
 Ἀραβία 236, 493.
 Ἀραγωνία 779.
 Ἀραφ 587, 590.
 Ἀρδαβὰ 58.
 Ardens, R. 502.
 Ἀρέθας 429, 543.
 Ἀρειανοὶ 192, 236.
 Ἀρειος 184, 186, 236, 466, 491.
 Argentré, D. 745, 755.
 Ἀριανζὸς 221.
 Ἀριστείδης 60.
 Ἀριστοτέλης 1, 4, 139, 154, 160, 176, 278, 279, 346, 350, 354, 359, 361, 363, 382, 385, 390, 411, 413, 415, 431, 445, 448, 461, 462, 470, 491, 494, 498, 501, 503, 505, 509, 512, 514, 539, 542, 550, 552, 554, 558, 564, 565, 567, 568, 576, 585, 587, 590, 592, 595, 599, 603, 606, 610, 616, 621, 622, 623, 627, 630, 637, 641, 645, 658, 659, 660, 662, 663, 665, 666, 668, 670, 672, 673, 676, 679, 692, 716, 724, 728, 730, 731, 734, 744, 749, 750, 752, 753, 756, 758, 759, 763, 765, 766, 770, 774, 775, 677, 785, 795, 801, 808, 820, 822, 824, 825, 834, 842, 845, 849.
 Ἀρίτων 77.
 Ἀρκάδιος 264.
 Armandus de Bellovisu 739.
 Ἀρνόβιος (Arnovius) 31, 156, 159, 164.
 Ἀρνόλδος (Arnoldus) Gaxo 623.
 Ἀρνόλδος Λούσιος 774.
 Arras 498.
 Arsegius 429.
 Ἀρτέμων 57.
 Artois 824.
 Ἀρχέλαος 51.
 Asbeck, M. 864.
 Asclepius 417.
 Aschbach, J. 834, 835.
 Ἀσία 73, 76.
 Assenmacher, J. 459.
 Ἀσσόριος 341.
 Aug Mai 542.
 Auger, A. 515.
 Αὔγουστινος (Augustinus) 35, 51, 52, 54, 123, 181, 190, 191, 278, 283, 286, 291, 298, 302, 305, 312, 316, 317, 318, 320, 322, 324, 325, 328, 329, 331, 332, 340, 342, 343, 344, 345, 385, 386, 387, 393, 394, 417, 425, 426, 428, 434, 445, 450, 451, 457, 462, 468, 471, 475, 478, 480, 484, 488, 494, 495, 503, 514, 518, 519, 523, 524, 528, 532, 534, 535, 540, 547, 607, 609, 616, 618, 621, 623, 625, 628, 632, 641, 646, 651, 652, 656, 662, 668, 679, 688, 692, 726, 729, 731, 743, 744, 748, 763, 764, 772, 774, 783, 798, 801, 819, 833, 839, 859.
 Αὔγουστος 280.
 Αὔρεολος Πέτρος 801, 802, 809, 811, 819.
 Αὔρηλία 607.
 Αὔρηλιος Μάρκος 70, 73, 76, 77, 278.
 Αὔριλλακον 447, 448.
 Αὔτόλυκος 74.
 Auvergne 604.
 Auxerre 453, 459, 507.
 Avinyoo, J. 784.
 Ἀφρικῆ 54, 136, 155, 163, 269, 280, 281, 565, 779.
 Ἀφροδίτη 194, 499.
 Ἀχαμῶθ 41, 42, 43, 44.

- Achelis, W. 861.
Ἀχιλλᾶς 184.
- Βαβυλών 341, 579, 585.
Βαβυλώνιοι 341,
Βαγδάτη 550, 551, 553, 557, 564,
577.
Bagnorea 629.
Bahrtdt, A. 427.
Βάθη 493.
Bainvel, J. 479.
Baizart, P. 86.
Βάκων, P. (Bacon R.) 403, 611, 614,
618, 620, 624, 648, 661, 663, 665,
676, 687, 756, 757, 759, 760, 761,
764, 766, 769, 771, 776, 773, 779,
798.
Baconis, I. 846.
Baconthorp, I. 733, 846, 847.
Baldinus, P. 446.
Βάλνεορέγιον 629.
Baluzii, St. 833.
Bandinus 537.
Barach, Κάρολος 421, 500, 612,
Βαρβαρόσσας, Φ. 419, 504.
Bardenhewer, O. 28, 68, 156, 269,
270, 339, 551.
Βαρδησάνης 44, 46.
Βαρθολομαῖος Ἀγγλικός 620, 621.
Βαρθολομαῖος de Lucca 678.
Βαρθολομαῖος ὁ ἐκ Καπούης 679.
Βαρνάβας 29, 245.
Βασιλεία 861.
Βασιλείδης 34, 38, 39, 40, 44.
Βασιλειδιανοὶ 39.
Βασίλειος 129, 205, 206, 207, 208, 211,
215, 219, 221, 222, 235, 236, 237,
274, 345, 363, 418, 504.
Βασώρα 552, 556.
Bate Ἐργ. de Malinis 765.
Batiffol 27.
Βατικανὸν 503, 654, 774.
Batthyany 451.
Bäumker, Cl. 404, 412, 419, 421, 423,
427, 481, 492, 511, 512, 606, 620, 753,
754, 766, 767, 768, 769, 823, 839.
Baumgartner, M. 414, 421, 508, 742,
827.
Baumstark, A. 552.
Baur, G. 26, 27, 54, 393,
Baur L. 419, 420, 604, 615, 616, 617,
618, 620, 744.
Βαυαρία 844.
Βαφείδης, Φ. 349.
Bayeux 826.
Bec 447, 456, 470.
Βέδας (Beda) 418, 425, 480, 534.
Βενεδικτινοὶ 429.
Βενετία 451, 526, 544, 547, 568, 591,
622, 624, 765, 804, 837, 841, 843,
835, 849.
Benoit, A. 235.
Βεργαδῆς, Ἴ. 260.
Βεργίλιος (Οὐίργιλιος) 274, 408, 461.
Βερεγγάριος 450, 456, 457, 478.
Bergmann, E. 850.
Βερώ 581, 583.
Βερκέλλης ἀββᾶς 532.
Βερνάρδος ὁ ἐκ Chartres (Bernardus
Carotensis) 495, 496, 499, 501.
Βερνάρδος, ἄγιος 481, 491, 493, 502,
507.
Βερνάρδος de Trilia 736.
Βερνάρδος Guidonis 678.
Βερνάρδος ὁ ἐκ Clairvaux 484, 515
518.
Βερνάρδος ὁ ἐκ Moélan 500.
Βερνάρδος Silvestris 495, 500, 510.
Bernhardt, J. 515, 851, 861, 867.
Βερνη 766.
Bernier de Nivelles 755.
Bernold 491.
Βερνόλδος ὁ ἐκ Κωνσταντίας 533.
Βερολίνον 597, 862.
Βερτόλδος (Bertholdus) ὁ ἐκ Mosburg
774.
Besanson 464.
Besate 450.
Béthune 824.
Βετοφαλία 833.

- Bett, H. 447.
Beurlier, P. 479.
Βηθλεὲμ 276.
Βήρυλλος 55.
Βηρυτὸς 132.
Βησανδούκη 262.
Βικέντιος ὁ Βελλοβακηνὸς 614, 621,
622, 767.
Biel, Γαβρ. 835, 836.
Βιέννη 386, 423, 657, 779, 824, 827,
834, 835.
Bihl, M. 784.
Bihlmeyer, K. 863.
Βίκτωρ 55, 136, 425, 453.
Victorinus, G. Marius 269, 408, 415,
417, 538.
Birkenmajer, A. 744, 745, 767, 822,
827.
Biron Regin 453.
Βιτάλιος 189.
Βιττεμβέργη 836.
Βλεμμύδης, Νικηφ. 546.
Bliemetzrieder 520.
Blondei, C. 262.
Boer, T. J. 552, 527.
Βοήθιος (Boëthius) 389 κ. ξξ. 408,
415, 416, 418, 432, 447, 448, 449,
454, 457, 458, 461, 462, 463, 471,
487, 493, 494, 497, 498, 500, 503,
505, 508, 509, 514, 519, 524, 528,
532, 534, 540, 547, 604, 615, 742,
744, 755, 775, 777, 778, 832.
Boffito, G. 729.
Bollstädt 663.
Βολώνη 601.
Bombolognus de Bononia 661.
Bonaventura 453, 532, 604, 624, 627,
629, 631, 638, 641, 642, 643, 645,
647, 651, 654, 674, 678, 745, 748,
833.
Bonhöffer 26.
Βονιφάτιος ὁ 8ος 642, 807, 850.
Βονωνία 163, 456, 534, 538, 643, 660,
779, 801, 848.
Bordeaux 736.
Borgnet 677.
Borgo 510.
Bosisio, Giovanni 393.
Βόστροι Ἀραβίας 260.
Bovillus, K. 784.
Bouquet 464.
Βούργιοι 728.
Βουργουνδία 515, 832.
Βουργούνδιος 535.
Βουριδανός, I. 655, 824, 826, 827, 828,
833, 840.
Βουρλαῖος, Οὐαλπῆρος
Bousset 35.
Βουχάρα 557.
Brabant 752.
Βραδουαρδῖνος, Θωμᾶς (Bradwardinus,
Th.) 619, 838, 839, 840, 843.
Bratke, E. 77.
Braun, R. 749.
Bréhier, Em. 631, 752.
Βρετάννη 481.
Βρεταννία 190.
Brewer, J. S. 657, 663, 758, 762.
Bridges, J. H. 758, 761, 763.
Brinkel 823.
Brinktrine, J. 467.
Broglie, A. Duc de 276.
Brown, G. 427.
Bruno, I. 479, 780, 784.
Bruun, Cand. 428.
Βρυξέλλαι 864.
Bruckmüller, F. 820.
Bubnov, N. 449.
Bülow, G. 604, 607.
Bulaeus, C. 421, 819, 829, 833.
Βυζάντιον 362, 416, 543, 547.
Burkitt, F. 54.
Burleigh, Valt. 838.
Buxton 427.
Vacandard, E. 491.
Valois, N. 610, 801, 803, 831, 844.
Vellin, D. 596.
Ventura, A. 746.
Venuti, T. 393.

Verweyen, J. 28, 423, 677, 807.
 Vetter 862.
 Vicoigne 766.
 Viconia 766.
 Vigna, L. 479.
 Villanova, A. 841.
 Villiers, Cosm. 422.
 Vischer, E. 450.
 Vitellio 767.
 Viterbo 729, 766.
 Vitonia 766.
 Viviers 649.
 Vogelsang, F. 620.
 Voigt, H. 205.
 Volpe, G. 861.

Wadding, L. 422, 786, 841.
 Waite, A. 784.
 Walter 531, 532.
 Walter, J. 538.
 Walter ó ἐκ Brügge 649.
 Walterschausen, B. 460.
 Waltzing, J. 159.
 Walz, Ch. 546.
 Webb, J. 504.
 Weinhandl, F. 861.
 Wendelin, S. 835.
 Wendland 24, 26, 28, 33.
 Wenrich 455.
 Werner, K. 404, 520, 843, 846, 848, 849.
 Wiclif, J. 840.
 Wido 766.
 Wilhelm, F. 156.
 Willmer, H. 494.
 Wilmann 409.
 Wilmans 503.
 Wilmot, M. E. 427.
 Wilpert, P. 727.
 Wisch, de 507, 508.
 Witelo 765, 771.
 Wito 766.
 Witow 766.
 Wittmann, M. 589, 727.
 Wizo, C. 428.

Wodham ἢ Godham, A. 820.
 Wolfson, H. 590.
 Wright, Th. 508, 611.
 Wrobel, J. 500.
 Würschmidt, J. 770.
 Wüstenfeld 494.
 Wulf (M. de Wulf) 409, 412, 420, 422, 491, 493, 600, 610, 615, 663, 727, 730, 731, 737, 749, 765, 778, 846.

Caheux, N. 727.
 Cajetan ó ἐκ Τιέννης 829, 823.
 Cambrai 479.
 Cambray 463.
 Cambridge 601, 651, 658.
 Carra de Vaux 564.
 Cartellieri, A. 844.
 Carton, R. 761, 762, 764.
 Casserus, A. P. 756.
 Cavallera, F., 205.
 Chajjim 765.
 Charles, F. 764.
 Chartelain, A. 422, E. 600.
 Chartres 447, 449, 491, 496, 500, 501, 504, 611, 616.
 Chellinck, J. de. 420, 538.
 Cher ἄγιος 743.
 Chesed 581.
 Cether 581.
 Churmatên 557.
 Citeaux 515.
 Clairvaux 484, 515.
 Clarenbaldus 493.
 Clemen, O. 26, 850.
 Clermont 730.
 Clerval, A. 413, 564, 495, 496.
 Clocester 624.
 Cochmaah 581.
 Colonna 727.
 Commodianus ó Γαζατος 163.
 Compte 403.
 Corbeil 481.
 Corbie 429.
 Correns, P. 604.

Cörres, J. 515.
 Corsenn 77.
 Coulon Fr. 422.
 Cousin, Βίκτωρ 404, 413, 459, 460, 462, 463, 464, 465, 482, 483, 484, 489, 490, 492, 499, 500.
 Couturat 784.
 Crispinus Milo 456.
 Cumont, F. 54.
 Cureton 76.
 Curtze, M. 449.
 Czanád 451.

Γαβριήλ 117.
 Γάζα 354, 541.
 Γάιος 7.
 Gale, Th. 432.
 Γαλέριος 164.
 Γαληνός 354, 416, 419, 493, 550, 612, ἄγιος 461.
 Γαλλιατός 618, 668, 826, 827.
 Gall, P. 849.
 Γαλλία 273, 424, 425, 448, 454, 504, 534, 829, 830, 832, 840.
 Γάνδη 741.
 Gandulfus 538.
 Γαυνέριος ó ἐκ Roschefort 512.
 Gaskoin, B. J., 427.
 Gaspi, Ἰωσήφ 597.
 Gassendi 784.
 Gaunilo 467, 473, 634.
 Gautier L. 515, 566.
 Γεβραόρδος 455.
 Gebirol Ibn 513, 587, 589, 591.
 Geffcken J. 58, 73, 76, 159, 205, 262, 266, 268.
 Gembloux 422.
 Γεννάδιος 192, 336, 545.
 Γενοβέφα, ἄγια 438.
 Γεράρδος 415, 451, ó ἐκ Βονωνίας 732, ó ἐκ Κρεμώνης 414, 558, Φραγκισκανός 510.
 Gerberon, Γαβριήλ 467.
 Γέρβετος, 407, 408, 409, 446, 447, 449.

Γερμανία 427, 447, 453, 454, 503, 663, 770, 774, 833, 835, 842, 850.
 Gerson, Ἰω. 511, 597, 830, 831, 832, 836, 865.
 Geyer, B. 409, 410, 413, 482, 532, 578, βλ. καὶ Überveg.
 Geysler, J. 479.
 Γιακουμάκης, N. 548.
 Giel, A. 492.
 Gilberto Govi 767.
 Γιλβετος Poretanus 414, 453, 498, 501, 503, 504, 505, 510, 532, 776, 852.
 Gilbert W. 756.
 Γίλδος ἄγ. 481.
 Giles, A. J. 505.
 Gilson, Ét. 404, 423, 600, 631, 634, 642, 727, 752, 799.
 Ginsburg 584.
 Glorieux, P. 650.
 Godescale 430, 432.
 Γοδοφρείδος 730, 731, 734, ó ἐκ Φονταίνης 730, 733, 771.
 Goldschmidt, Laz. 579, 851.
 Gookärts, L. 422.
 Γοργίας 357.
 Gordos 388.
 Gottfried de Breteuil ἢ ἐκ τοῦ ἄγ. Βίκτωρος 532.
 Γουλιέλμος Altwick 837—de Rubione 837—de la Mare 648, 745, 746—Hedonensis 740—Heytesburg 829 — ó ἐξ Auvergne 604, 607, 609, 610, 631—ó ἐξ Auverre 453, 625—ó ἐκ Champeaux 461, 481, 520, 533—ó ἐκ Gonches 499, 504, 532—ó ἐκ Falgar 649 — ó ἐκ Hotham 740 — ó ἐκ Macklesfier 741 — ó ἐκ Malmesbury 456 — ó ἐκ Mörbeke 765, 766, 774 — ó ἐκ τοῦ ἄγ. Θεοδορίχου 518 — ó ἐκ Mare 653 — Parisiensis 607 — Petri de Grodino 738 — Πογγετανός 504 — Shyreswood 545, 776 — Συρακόσιος 494 — Tocco 678, 680 — Vaurouillon 840.

- Erdmann 831.
 Eringena 431.
 Ἐρμάννος ὁ Δαλματὸς 496.
 Ἐρμᾶς 29.
 Ἐρμείας 77, 78.
 Ἐρμῆς 418, 497, 499, 508—ὁ *τρισημέ-*
στος 417, 775.
 Ἐρμογένης 44, 46, 73, 145, 146.
 Ermoni, V. 385.
 Ἐρπίκος 730, 731, 732, 746, 747, 748
 — Ἀρίσσιππος 415 — ὁ ἐξ *Auverre*
 462 — ὁ ἐκ *Γάνδης* 733, 741, 746
 749, 770, 771, 793, 806 — ὁ ἐκ
Gorkum 842 — ὁ ἐκ *Heinbuch* 834
 — ὁ θὸς τῆς Ἀγγλίας 464 — ὁ *Har-*
clay 807 — ὁ *8ος* 740 — *von Lü-*
beck 739, 740 — *Totting* ὁ *Ὀδύτης*
 834.
 Ἐρφοῦρη 835.
 Ἐρως 194.
 Escorial 746.
 Espenberger, N. J. 557, 531.
 Eucken, R. 727.
 Εὔα 52.
 Εὐαγγελίδης, M. 354.
 Εὐάγριος 77.
 Εὐγένιος 416.
 Εὐγένιος ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας 767,
 768.
 Εὐγένιος ὁ 3ος 504.
 Εὐδοξία 264.
 Εὐκλείδης 390, 408, 416, 494, 508, 509,
 767.
 Εὐλάλιος 223.
 Eumericus, N. 784.
 Εὐνόμιος 207, 208, 209, 224, 257.
 Εὐξίθεος 354.
 Εὐρώπη 425, 591, 601.
 Εὐσέβιος 35, 60, 76, 78, 79, 93, 95,
 105, 130, 132, 206, 207, 263, 409.
 Εὐστάθιος de Normanneville 657.
 Εὐστάθιος ὁ Ἀφρικανὸς 418.
 Εὐστάχιος (Eustachius) 648.
 Εὐστράτιος 413, 545.
 Εὐτυχῆς 189.
 Εὐφράτης ὁ Περσικὸς 49, 73.
 Ἐφραῖμ 363.
 Ez—Chaim 597.
 Ἐωσφόρος 231.
 Zahn, Th. 77.
 Ζαχαρίας 354, 357, 359—ὁ *σχολαστικὸς*
 541.
 Zeller 12, 107.
 Ζεφυρίνος 56, 57, 87.
 Ζήνων 366, 542, 550, 666.
 Ζήνων ὁ Κιτιεὺς 2.
 Ziegelbauer 422.
 Ziesché, K. 642.
 Zimmels, B. 598.
 Zöckler, O. 62.
 Ζωρόαστρος 50.
 Haacke, M. 861.
 Haas, Carle 467.
 Halberstadt 827, 828.
 Hales 624.
 Halevi 590.
 Halphen, L. 801.
 Hannibaldus de Hannibaldis 735.
 Hardewyk, Ger. 842.
 Harnack A. 27, 28, 30, 44, 48, 54, 63,
 77, 78, 131, 262, 518,
 Harris, R. 70.
 Harris, C. 799.
 Hartel, W. 156.
 Hartingham 520.
 Hartwig, O. 834.
 Haseins 498.
 Haskins Ch. H. 504, 614.
 Häslen, E. 861.
 Hauréau, B. 402, 404, 416, 421, 423,
 432, 459, 460, 462, 463, 466, 468,
 497, 499, 508, 509, 512, 514, 526,
 539, 540, 606, 610, 611, 613, 628,
 649, 651, 656, 677, 730, 731, 733,
 739, 740, 744, 749, 754, 764, 774,
 776, 780, 799, 803, 819, 820, 821,
 824, 831, 833, 834, 845.
 Hausrath, A. 491.

- Havet, E. 26, 28.
 Heiberg 416.
 Heidingsfelder, G. 827, 828.
 Heimerich de Campo 842.
 Heinig, M. 181.
 Heinrich, W. 447.
 Heisemberg, A. 548.
 Heitz, Th. 451.
 Heller, N. 863.
 Henke 482.
 Hereford, R. 538, 611.
 Hermann 463, 492, 498.
 Hertling, G. 421, 726.
 Herveus 734, 807, 846.
 Hessen, J. 28, 402, 423.
 Hildesheim 663.
 Hilduinus 365.
 Hinkmar 430, 431, 432.
 Hipler 365, 374.
 Hiquaeus, A. 840.
 Ἡλιούπολις 365.
 Ἡρακλᾶς 130.
 Ἡρακλείων 40.
 Ἡράκλειτος 55, 58, 64, 130.
 Ἡράκλειος 375.
 Hocedez, E. 651.
 Hochheim 850.
 Hofer, J. 807.
 Hoffmann, J. 615, 730.
 Holkot, R. 821.
 Holl, K. 381.
 Holzappel, H. 603.
 Hönnicke 27, 32.
 Horowitz, S. 552.
 Horoy 420.
 Horten, M. 556.
 Hochstetter, E. 820.
 Hothum 740.
 Huber 28.
 Hügel, E. 515.
 Hugo 520.
 Hume 564, 823.
 Hümer, G. 460.
 Husiks, J. 578.
 Θαλάσσιος 375.
 Θαλῆς 138, 838.
 Θεμιστίος 415, 550.
 Θέμων 829.
 Θεοβάλδος 504.
 Θέογνις 166.
 Θεόγνωστος 131.
 Θεόδουλος 430.
 Θεοδόσιος 57.
 Θεοδώρητος 35, 55, 266, 268, 549.
 Θεοδώριχος 388, 398.
 Θεοδώριχος ὁ ἐκ Chartres 413, 415,
 495, 496, 497, 498, 500, 508.
 Theodoricus de Vriberg 769.
 Θεόδωρος Μετοχίτης 546.
 Θεόδωρος ὁ Μουρσεστίας 549.
 Θεόδωρος ὁ Σμυρναῖος 545.
 Θεόπομπος 131.
 Θεόφιλος 30, 73, 75, 77, 264, 347.
 Θεόφραστος 402, 666.
 Théry, C. 423, 514, 520, 851.
 Θεσσαλονίκη 546, 548.
 Θηβαῖς 276.
 Thorndike, L. 614, 848.
 Θουρίγγιος 766.
 Thurot, Ch. 459, 545, 778.
 Θωμᾶς Ἀκυνάτης 365, 385, 403, 420,
 453, 479, 501, 504, 506, 512, 513,
 547, 560, 564, 620, 627, 629, 630, 631,
 635, 643, 646, 647, 649, 652, 659, 661,
 662, 663, 665, 674, 678, 681, 686, 692,
 697, 698, 699, 701, 705, 706, 707,
 715, 720, 724, 729, 731, 733, 734,
 735, 736, 737, 740, 742, 743, 747,
 748, 749, 753, 754, 756, 761, 765,
 767, 772, 774, 785, 786, 787, 788,
 792, 794, 797, 798, 799, 803, 806,
 807, 811, 820, 834, 835, 838, 839,
 842, 843, 846, 848, 849, 859, 862.
 Θωμᾶς ὁ Ἀγγλικὸς 775.
 Θωμᾶς Βεκέτος 504.
 Θωμᾶς Bradwardine 823.
 Θωμᾶς Bricot 840.
 Thomas Contipratanus 623.
 Θωμᾶς de Eboraco 657, 658.

- Θωμάς del Vio 843.
 Thomas Divus 423.
 Θωμάς ὁ ἐξ Erfurt 778.
 Θωμάς Gallo 532, 533.
 Θωμάς ὁ ἐκ Στρασβούργου 729.
 Θωμάς ὁ ἐκ Sutton 741.
 Θωμάς ὁ Ὀκκαμος 778.
 Θωμάς Wegelin 846.
 Θωμάς Wilton.
- Ἰακώβ 17, 65, 590.
 Ἰάκωβος de Causanna 739.
 Ἰάκωβος de Mercato 736.
 Ἰάκωβος ὁ ἅγιος 803.
 Ἰάκωβος ὁ Capocci 729.
 Ἰάκωβος ὁ ἐκ Metz 807.
 Ἰάκωβος ὁ Ἐδέσσης 542.
 Ἰάκωβος ὁ Ἐνετός 413.
 Ἰάκωβος ἀδελφὸς Κυρίου 49.
 Ἰάκωβος τῆς Ἀραγωνίας 779.
 Ἰάμβλιχος 279, 366, 374, 550.
 Ἰάσων 77.
 Ἰβας ὁ Ἐδέσσης 549.
 Ibn Badja 565.
 Ibn Daud 558.
 Ibn Sinâ 567.
 Ἰγνάτιος 27, 29.
 Iebb, S. 758.
 Ἰεζιρά 579, 583, 585.
 Ἰεράπολις 29, 77.
 Ἰερόθεος 542.
 Ἰεροσόλυμα (Ἱερουσαλήμ) 31, 67, 94, 126, 138.
 Ἰερώνυμος 78, 79, 105, 137, 156, 163, 170, 269, 270, 276, 277, 278, 344, 409, 422, 534, 674.
 Ἰερώνυμος Ascoli 757.
 Ἰερώνυμος de Nuciarellis 837.
 Ἰερώνυμος ὁ ἐκ Πράγας 840.
 Ἰησοῦς 17, 18, 19, 20, 24, 30, 34, 36, 39, 41, 44, 45, 49, 52, 57, 61, 63, 66, 79, 218, 221, βλ. καὶ Χριστός.
 Ἰλάριος 269, 270, 277, 346, 534.
 Ilhester 757.
 Ἰλδεβέρτος 515.
- Ἰλδουίνος, ἄββας 865, 419.
 Ἰνδία 93.
 Ἰνδοὶ 551.
 Inghem 833.
 Ingolstadt 840.
 Ἰννοκέντιος ὁ 3ος 513, 515, 600, ὁ 4ος 624, ὁ 5ος 661, 743, ὁ 6ος 601.
 Ἰουβενάλιος 460.
 Ἰουδαία 47.
 Ἰουδαῖοι 5, 27, 30, 37, 40, 58, 59, 61, 64, 77, 87, 95, 137, 138, 152, 237, 262, 549, 565, 576, 577, 578, 579, 584, 585, 587, 589, 591, 598, 599, 665, 666.
 Ἰούδας Charisi 591.
 Ἰούδας μπὲν Σαμουήλ Halevi 590.
 Ἰουλιανὸς 206, 265.
 Ἰουλίττα μάρτυς 219.
 Ἰουστινιανὸς 54, 133, 365, 433, 543.
 Ἰουστίνος 27, 30, 35, 62, 64, 68, 70, 76, 78, 95.
 Ἰπποκράτης 416, 493, 612, 668.
 Ἰππόλυτος 30, 35, 38, 39, 40, 55, 87, 88, 89, 91, 114, 273.
 Ἰππὼν 280.
 Ἰρλανδία 431, 784.
 Isâ ibn Zuraa 550.
 Ἰσαάκ 17, 511, 590.
 Ἰσαάκ μπὲν Χοναῖν 550.
 Ἰσαάκ μπὲν Σαλαμών Israeli 584, 585, 612.
 Ἰσαάκ ὁ ἐκ Stella 519.
 Ἰσίδωρος 40.
 Ἰσίδωρος ὁ Σεβίλλης 393, 394, 408, 417, 418, 422, 425, 428, 432, 480, 495, 521, 534, 604.
 Ἰσίδωρος Isolani 828.
 Ἰσλάμ 549, 551, 557, 564, 779.
 Ἰσπανία 414, 448, 498, 551, 556, 565, 578, 587, 590, 601, 611, 841.
 Ἰσραήλ 590, 762.
 Ἰταλία 282, 338, 447, 452, 453, 493, 678, 748, 766, 841, 847.
 Ἰωακείμ 510.
 Ἰωάννης Charlier 831.

- Ἰωάννης de Bassolis 836, 837.
 Ἰωάννης de Mirecourt 840.
 Ἰωάννης de Regina 736.
 Ἰωάννης de Ripa 823, 830.
 Ἰωάννης Ρουπεληνός 604, 624, 627, 628, 629.
 Ἰωάννης Dorp 824, 825.
 Ἰωάννης Quiddort 737.
 Ἰωάννης Fidanza 629.
 Ἰωάννης Hus 840.
 Ἰωάννης Κάνων 837.
 Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς 120, 600.
 Ἰωάννης Βουργούνδιος 419.
 Ἰωάννης Λακός 778.
 Ἰωάννης Δαμασκηνός 381, 419, 453, 535, 543, 603, 615, 629, 693.
 Ἰωάννης ὁ 12ος 844, ὁ 21ος 776, ὁ 22ος 807, 862.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Γάνδης 844, 845, 848.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Γενούσης 736.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Mirecuria 821.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Νεαπόλεως 807.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Πάρμης 510.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Reading 837.
 Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστῆς 20, 23, 24, 25, 89.
 Ἰωάννης ἱατρός 464.
 Ἰωάννης Ἰρλανδός 431.
 Ἰωάννης Ἰσπανός 414, 587.
 Ἰωάννης Ἰταλός 413, 545.
 Ἰωάννης Καντακουζηνός 547.
 Ἰωάννης Καπρέολος 841.
 Ἰωάννης Κασσιανός 191.
 Ἰωάννης, μαθητῆς τοῦ Ἐπιφανίου 262.
 Ἰωάννης Picardi 739.
 Ἰωάννης Poncius 840.
 Ἰωάννης Pungem-Asinum 660.
 Ἰωάννης ὁ ἐκ Salisbury 464, 486, 488.
 Ἰωάννης Saresberiensis 411, 492, 495, 496, 499, 501, 504, 507, 538.
 Ἰωάννης Tamrach 391.
 Ἰωάννης Φιλόπονος 359, 543.
 Ἰωάννης Χρυσόστομος 263, 264, 266, 418, 419.
- Ἰωάννης von Lichtenberg 739.
 Ἰωαννίδης, A. 73.
 Ἰώσηπος 274.
 Ἰωσήφ 36.
 Ἰωσήφ Ibn Zaaddik 590.
 Ἰωσήφ ben Shemtob 598.
 Ἰωσήφ ὁ Ρακένδυτος 546.
 Ἰωσήφ ὁ φιλόσοφος 546.
 Ivo ὁ ἐκ Chartres 491, 533, 534.
 Jacquin, M. 432, 446.
 Jacob, Al-Mansûr 567.
 Jammy, P. 665.
 Janausckek, J. 518.
 Jansen, W. 418, 497, 498.
 Jansen, B. 654, 656, 657.
 Jeanroy 515.
 Jehuda Ibn Tibbon 586.
 Jera 460, 461.
 Jezirah 579.
 Jokdhan, Ibn 566.
 Joscillin 459.
 Jourdain, A. 413, 420.
 Jourdain, Ch. 729.
 Jundt, A. 515.
- Καβάσιλας, N. 548.
 Καββάλα (Kabbalah) 578 κ.ἑξ.
 Καγιετανὸς Θιεναῖος (Cajetanus Thie-naeus) 848.
 Κακίλιος 156, 157, 159.
 Κάϊρον 591.
 Κάισαρ 547.
 Καισάρεια 131, 206, 222, 359, 543.
 Kaiser, E. 491.
 Καλαβρία 388.
 Καλάμ 549.
 Κάλιστος 56, 87, 92.
 Καμπανέλλας 523.
 Κανταουρία 453, 456, 466, 479, 504, 646, 743, 838.
 Κάντιος 20, 472, 683, 798.
 Καππαδοκία 94, 221, 236.
 Καππαδόκται 205, 345.
 Kara 577.
 Καραῖοι 577.

- Κάρολος ὁ Μέγας 407, 424, 425, 427, 430.
 Κάρολος ὁ φαλακρός 419, 432.
 Κάρολος ὁ 5ος 827.
 Καρτεσιος 578.
 Καρποκράτης 34, 44, 45.
 Karrer, O. 859, 861.
 Καρτέσιος 344, 403, 523, 683, 771, 827, 831.
 Καρύστιος, Κέλβης 49.
 Καρχηδών 46, 55, 136, 155, 190, 278, 279, 280.
 Κασσιανός 386, 418, 514,
 Κασσιόδωρος 385, 388, 408, 418, 428, 458, 521, 534.
 Κάσχαρα 51.
 Καταλώνιον 461.
 Κάτω Χώραι 864.
 Κάτων 460, 461.
 Kaufmann, D. 589.
 Kebod, El. 598.
 Keicher, O. 780, 784.
 Κέλσος 108, 110, 112, 113, 114, 128, 265.
 Κέπλερος, Ἴω. 767.
 Κέρδων 46, 47.
 Kessler 54.
 Κήρινθος 34, 35, 36.
 Κηφῶς 209.
 Κικέρων 156, 164, 176, 180, 269, 275, 278, 279, 390, 408, 415, 416, 425, 428, 429, 448, 499, 503, 507, 775.
 Kilwardby, R. 819.
 Kirsch, K. 221.
 Kitâb-al Amânât 585.
 Κλαυδιανός, Μάμερτος 385 κ. ξξ. 417, 418.
 Κλαυδιανός, Ρουφίνος 108, 132, 276, 418, 508.
 Klein, J. 789.
 Kleine, W. 727.
 Κλεομένης 55, 56.
 Kleutgen 831.
 Klettler, P. 447.
 Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς 31, 35, 78, 93, 94, 101, 102, 104, 105, 107, 129, 159, 445, 514.
 Κλήμης ὁ Ρώμης 29.
 Κλήμης ὁ 4ος 757.
 Klug 795.
 Koch, A. 727.
 Koch, G. 455.
 Koch, H. 365.
 Koch, J. 736, 739, 804, 807.
 Κοδράτος ὁ Ἀθηναῖος 60.
 Köhler 35.
 Kolbe, B. 349.
 Κοϊντιλιανός 408.
 Κολόμβος, Χρ. 830.
 Κολωνία 621, 663, 678, 739, 774, 785, 835, 838, 842, 843, 850, 861, 862.
 Κομμοδιανός 163.
 Κόμμοδος 70.
 Κομπένδιον 464.
 Κομπιέννη 830.
 Κοντογόνης K. 28, 187, 193, 207, 223, 237, 269, 270.
 Κοπέρινκος 775, 826, 827.
 Κοράνιον 549, 551, 562.
 Κορδοσή 551, 566, 578, 591.
 Κόρινθος 744.
 Κορίνθιοι 34.
 Κορνήλιος Λαβέων 159.
 Κοσμᾶς 381.
 Κούβρικος 50.
 Κρακοβία 767.
 Kramp, J. 610.
 Krebs, E. 738, 742, 770, 775.
 Κρεμώνη 414, 415, 540, 543.
 Krentle, M. 629, 651.
 Κρήσσης ὁ κυνικός 63.
 Κρήτη 829.
 Κρίσπος 164.
 Κροΐσος 138.
 Krumbacher, K. 546, 547, 548.
 Κύζικος 207.
 Κυπριανός 155, 164.
 Κύπριος 41.
 Κυριακός, Δ. 28.

- Κύριλλος Ἀλεξανδρεῖας 189, 264, 265, 363.
 Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων 27.
 Κύρος 266.
 Kugler, L. 820.
 Kühn, L. 453.
 Kuntze, Fr. 597.
 Kurfess, A. 181.
 Κωνσταντία 491, 830, 832, 862, 863.
 Κωνσταντίνος ὁ μέγας 164, 182, 192, 270.
 Κωνσταντίνος ὁ Ἀφρικανός 416, 449, 493, 495, 499, 584, 611, 776.
 Κωνσταντίνος ὁ Μονομάχος 543.
 Κωνσταντινούπολις 133, 189, 206, 222, 223, 236, 258, 264, 276, 347, 365, 375, 503, 548, 847.
 Κωνσταντίνος 269, 270.
 Κώνοτας 269, 375.
 Quaracchi 624, 643, 648, 650, 651, 652, 653.
 Quercy 801.
 Querfeld, A. H. 614.
 Quetif-Echard 422.
 Quimper 500.
 Quint, J. 861.
 Quostâ ben Zûgâ 612.
 Labande 515.
 Λαβέων (Labeo) 460, 461.
 Labriolle, P. 276.
 Lafontaine, A. 833.
 Λαζική 375.
 Λακτάντιος 32, 156, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 172, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 418.
 Λαμβέρτος (Lambert) 545, 776, 819—
de Montte 842.
 Λάμφραγκος (Lamfrank) 456, 457, 466.
 Landauer, G. 851.
 Landgraf, A. 740.
 Λανδόλφος 678.
 Landry, B. 799.
 Landulph, C. 837.
 Lang, M. 130.
 Lange 68.
 Langenberg, R. 851, 861.
 Langenstein 834.
 Langlois, Ch. 600, 837.
 Laon 433, 481, 482, 493.
 Lappe, J. 822.
 Lassen 374.
 Λατερανόν 87, 510, 512.
 Λατινοί 31, 32, 136, 183.
 Λαυίγγη 663.
 Λαυρέντιος 365.
 Lautenbach 455.
 Lefèvre, G. 461.
 Lehmann, E. 515.
 Lehmann, W. 862, 863.
 Λειβνίτιος 683, 784, 798, 839, 840.
 Leisegang, H. 35.
 Λεονάρδος da Vinci 826.
 Λεόντιος ὁ Βυζάντιος 359, 362 κ. ξξ.
 Lepidi, A. 479.
 Lessing 450.
 Λέων 598.
 Λέων ὁ 9ος 446, 13ος 680.
 Λέων ὁ μέγας 54.
 Λεωνίδας 106.
 Λιβάνιος 263.
 Λιβύη 56, 184.
 Liechterfeld, J. 749.
 Λιγυρία 273.
 Λικίνιος 132.
 Λίλλα 461, 463.
 Limoux 803.
 Lincoln 615.
 Lindenkohl 482.
 Linder 544.
 Lisieux 826.
 Λισσαβών 776.
 Little, A. 650, 764.
 Λιψία 851, 862.
 Loches 464.
 Locke 403, 674, 683.
 Löwenthal, A. 604.
 Λογοθέτης, K. 73, 447.

- Λομβαρδός, Π. 524, 532, 534, 541, 602, 603, 625, 650, 653, 660, 661, 579, 730, 742, 743, 785, 792, 801, 803, 807, 820, 821, 834, 835, 841, 843.
 Λονδίνον 611.
 Longpré, E. 649, 656, 657, 785, 789, 790, 799, 841, 851.
 Loofs 28.
 Lottin, O. 677.
 Λούγδουνον 78, 565, 630, 679, 743, 765, 832.
 Λουδοβίκος ὁ ἅγιος 621—ὁ εὐσεβῆς 427 — ὁ 11ος 833—τῆς Βαυαρίας 807, 831, 844, 861.
 Λούθηρος 836, 865,
 Λουίζα 481.
 Λουκέρη 756.
 Λουκιανός 78, 184, 263.
 Λουκρήτιος 173, 417, 423, 495.
 Λούλλος, P. 579, 778, 779, 781, 782, 783, 784.
 Λυκία 133.
 Luard 615.
 Lucchinus, L. 660.
 Luchaire, A. 600.
 Lumello 534.
 Lupus Servatus 429, 462.
 Luyckx, B. A. 642.
 Lyon 630.
 Mabillon 515.
 Μαγδεμβούργον 620.
 Μαγύορκα 779.
 Μάδουρον 278.
 Maimūn 591.
 Μαιμωνίδης, M. 578, 591, 598, 653, 670, 692, 725.
 Mainx 427.
 Mainz 835.
 Makaays, J. 723, 729.
 Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος 260, 261.
 Μακάριος ὁ Μάγνης 262.
 Macdonald, A. 457.
 Μακεδονία 223.
 Μακρίνη 206, 237.
 Μακρόβιος 417, 455, 461, 488, 499, 775.
 Μαλάγκα 587.
 Malebranche 564.
 Malignas, E. 349.
 Malkuth 581.
 Malmesbury 456.
 Malta, H. 556.
 Μάμας 210, 212, 548.
 Μάμβρη 65.
 Μάμερτος, βλ. Κλαυδιανός, Μάμερτος.
 Mancinus 460.
 Mandonnet, P. 414, 415, 423, 702, 649, 676, 679, 727, 729, 732, 737, 742, 743, 746, 751, 753, 754, 755, 758, 759, 764, 778.
 Manegold 453, 454, 455, 461, 478.
 Μάνης ἢ Μανιχαῖος 50, 51, 53, 54.
 Manitius, M. 430, 433, 447, 451, 459, 462.
 Μανιχαῖοι 188, 315, 318.
 Μανούρος (Manur, J.) 567.
 Mantindale, S. 68.
 Μαξιμίλλα 58.
 Μάξιμος 223, 365, 375, κ. ξξ. 419, 431, 432, 445, 512, 548.
 Mar - Moutier 473.
 Marbach E. 181.
 March, J. M. 736.
 Marechaux, B. 479.
 Maria 36, 43, 45, 85, 120, 178, 189.
 Mariano, R. 62.
 Μαρτίνος 379.
 Μάριος 448.
 Μάρκελλος 482.
 Μαρκίων 34, 46, 47, 48, 49, 73, 139.
 Μάρκος Αὐρήλιος 40, 63.
 Μαρρόκκον 565, 567.
 Marsch 657.
 Μαρσίλιος ὁ Ἰγγαῖος 833, 834.
 Μαρσίλιος ὁ ἐκ Παδούης 844.
 Μάρστων Ρογήρος 651, 652, 653.
 Martianus Capella 393, 408, 432, 457, 460, 461, 494, 508, 508.

- Martini, J. 344.
 Martin, R. 539, 662.
 Μαρτίνος ὁ Bracara 393.
 Μαρτίνος ὁ Δακός 778.
 Martinus ὁ 4ος 650.
 Massebieau, L. 156.
 Massuet, R. 515.
 Μάτερον, Ἰ. Φ. 269.
 Ματθαῖος 39, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 649, 651, 652.
 Mathoud, H. 539.
 Μαυρίκιος 840.
 Meaux 803.
 Mediavilla 649.
 Medicus, L. 598.
 Μεδιόλανον 182, 273, 279, 280.
 Mehren, A. 564.
 Mehlis, G. 515.
 Mehlhorn, P. 850.
 Μεθόδιος 133, 134, 135, 263.
 Μελέτιος 184, 263.
 Μελίτων 76, 77.
 Meller, B. 831.
 Melun 481.
 Μένανδρος 36, 274.
 Μένων 415.
 Merck, C. 106.
 Μεσοποταμία 34, 206.
 Messer, A. 28.
 Μεσσίας 17, 63, 138.
 Meunieur, F. 827.
 Meyboom, H. 106.
 Meyer, P. 611.
 Μινωίδης, M. 87.
 Minges, P. 606, 624, 628, 629, 786, 787, 789.
 Milchamoth, A. 597.
 Millauer 622.
 Μιλτιάδης 77.
 Μινούκιος Φήλιξ 32, 156, 163, 180.
 Μιραῖος 422.
 Μισαήλ 64.
 Mischna 591.
 Μιστριώτης, Γ. 132, 543, 546, 547.
 Michalski, C. 819, 820, 822, 823, 826, 834, 837, 846.
 Μιχαήλ 117.
 Michael, E. 663, 849.
 Μιχαήλ ὁ ἐκ Βονωνίας 732.
 Μιχαήλ ὁ ἐκ Marbais 778.
 Μιχαήλ ὁ Ἐφέσιος 413, 545.
 Montpellier (Μομπελλιέ) 653, 731.
 Μόναχον 753, 807, 863.
 Monceaux, P. 156.
 Μονικα 278.
 Monnoyer, I. B. 833.
 Μοντανός 58, 77, 137, 153.
 Μουτιανός 418.
 Monte Cassino 409, 678.
 Montigny 473.
 Μοραβίται 551.
 Moreh - Nebuchim 591.
 Morison, E. 221.
 Μοσχάκις, Ἰ. 62.
 Morinus 365.
 Μουσουλμάνοι 556.
 Μουσώνιος 105.
 Μυτιλήνη 541.
 Müller, J. 849.
 Müller, W. 515.
 Munk, S. 552, 565, 576, 578, 579, 582, 587, 589, 591.
 Münz, J. 596.
 Mütakallimum 549.
 Μωαμεθανοὶ 345, 577, 578, 779.
 Μωϋσῆς 36, 49, 64, 65, 73, 95, 132, 189, 203, 265, 577.
 Μωϋσῆς ὁ ἐκ Ναρβόνης 565.
 Μωϋσῆς ben Josua 597.
 Μωϋσῆς ὁαββὶ 775.
 Naas 49.
 Ναβουχοδονόσορ 35.
 Nagy, Al. 553.
 Ναζιανζός 221, 222, 223.
 Νάντη 481.
 Narbonne 565, 654.
 Nardi, Br. 848.
 Naumann, L. 862.

- Νέα Σιών 544.
 Νεάπολις 590, 620, 650.
 Neckham, M. 611, 612, 921.
 Nédélec, Hervé 738.
 Νεμέσιος 347, 349, 350, 352, 353, 354, 419.
 Νεοκαισάρεια 131.
 Νεσπόριος 189, 264, 266, 491.
 Neumann, C. 548.
 Neumark, D. 584, 585.
 Nezach 581.
 Niglis, A. 778.
 Νίκαια 28, 183, 186, 236.
 Νικήτας ὁ Νικομηδείας 413.
 Νικόλαος, ἅγιος 862—*de Orbellis ἢ Dorbellus* 840—ὁ ἐξ Ἀμβιάνου 509—ὁ ἐξ Autrecourt 822—ὁ ἐκ Στρασβούργου 740—ὁ ἐκ Trevet (*Trevet, Trevet*) 741—ὁ Κουζανός 774—ὁ Ὁρέσιμος 755, 826, 827, 829, 834—ὁ Μεθώνης 542, 545—*Parisiensis* 777, —*Trinctor* 840—*Nicoletto Vernias* 848.
 Νικομήδεια 164, 597.
 Nitzsche, Fr. 675.
 Νοβάρια 534.
 Νοητός, ὁ Σμουρναῖος 55, 163.
 Nogent sur Seine 481.
 Nöldechen, E. 155.
 Νομαδική 278.
 Νόννα 222.
 Norden, E. 26, 429.
 Νορμανδία 456, 467.
 Notre Dame 539.
 Nourrisson, F. 344.
 Νουσιρβάν 542.
 Nürnberg 606, 766.
 Νίσσα 238, 258.
 Ξενοφάνης 58, 514.
 Ξιφιλίνος 544.
 Xiberta 732, 733, 734, 847.
 Ὄβιδίος 547.
 Obrader Y. Bennassar 780.
 Ockham 807.
 Ockley, Simon 566.
 Ὄδδακρος ἢ Odo 388, 463, 479—*Lucca* 521.
 Ohl, W. 850, 863.
 Othoh 448, 453, 454, 478.
 Otto R. 448, 515.
 Ὄθων 407, 503—ὁ ἐκ Cluny 515—ὁ ἐκ Freissing 514, 464, 503—ὁ ἐκ Fournai 515.
 Occam 807.
 Ὄκκαμος, N. 523, 649, 799—*Γουλιέλμος* 807, 808, 811, 812, 814, 818, 819, 820, 821, 924, 828, 830, 838, 840.
 Ὄκτάβιος 156, 157, 158, 159.
 Olleris, A. 449.
 Ὀλυμπος 133.
 Ὄμαρ 549.
 Ὄμειάδαι 551, 565.
 Omnebene, 492.
 Omnibonus 493.
 Ὄνώριος 422, 446, 453—*Augusto du-nensis* 479, 728.
 Ὄξωνία 432, 546, 601, 613, 614, 615, 620, 646, 648, 649, 621, 658, 659, 661, 740, 744, 755, 756, 757, 776, 784, 785, 798, 819, 820, 822, 829, 837, 838, 839, 846.
 Ὄράτιος 408.
 Oresme 826.
 Ὄρησιος 278.
 Orosius 408.
 Orvieto 752.
 Ossinger, J. 422.
 Ostlender, A. ἢ H. 492, 493.
 Ὄτρικος 448.
 Οὐαλεντινιανός 79, 133.
 Οὐαλεντίνος 34, 40, 44, 139, 145.
 Οὐαλέριος 280.
 Οὐάλης 206, 236.
 Οὐάνδολος 280.
 Οὐάργων 164.
 Οὐγγαρία 441.
 Οὐγων 365, 453, 520, 521, 523, 524,

- 526, 528, 531, 533, 534, 538, 619, 624, 638, 641—*de Nosocastro* 833, 837, 840—ὁ ἐκ Cher 660, 743—ὁ ἐκ Pipelin 677.
 Οὐεσπασιανός 62.
 Οὐλφελδος ὁ ἐκ Στρασβούργου 774.
 Οὐολφέλιμος 455.
 Οὐράχη 835.
 Οὐρβανός 848.
 Οὐρβίκος 63.
 Oxilia, U. 729.
 Oyta 834.
 Πάδουα 766, 844, 847, 849.
 Πάμφιλος 31, 132.
 Παλαιστίνη 26, 31, 33, 62, 107, 131, 206, 236, 354, 579, 591.
 Παλαμᾶς, Γρηγόριος 546, 547.
 Palais (Palet) 481.
 Παλάτιον 642, 649.
 Παλέριον 416.
 Παλλάδιος 260, 263.
 Παναγία 600.
 Pangerl 664.
 Πανωνία 276.
 Πάνταϊνος 31, 93, 94, 107.
 Παπαδόπουλος, A. Κεραμεύς 544—*Χρυσ.* 385.
 Παπίας 29, 78.
 Παπίσκος 77.
 Raquiers, J. 867.
 Ρασθένης 233.
 Ράριμ 450.
 Ρασχάσιος, Ραδβέρτος 429, 430.
 Ρατριόσιος 278.
 Ραυῖα 456.
 Pauli, die 78.
 Παυλίνος ὁ ἐξ Aquilaea 515.
 Paulin 273.
 Παῦλος 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 34, 56, 57, 58, 78, 104, 118, 119, 121, 127, 245, 279, 343, 416, 456, 482, 531, 534, 803 — ὁ ἐκ Βενετίας 848, *Perusinus* 847.
 Paul, Piper 461.
 Παχυμέρης, Γεώργιος 546.
 Πεδεμόντιον 467.
 Peitzmeier, J. 677.
 Πέκκαμος, Ἴω. (Peckham, J.) 642, 646, 647, 730, 742, 745, 746, 771.
 Πελάγιος 190.
 Pelster, F. 627, 629, 651, 663, 664, 677, 679, 740, 741, 742, 803.
 Pelzer A. 611, 620, 730.
 Πεντάπολις ἐν Ἀφρικῇ (Κυρρηναϊκῇ) 347.
 Περάται 49, 50.
 Πέρσαι 542, 579.
 Περσία 50, 542, 550.
 Petersen, Chr. 504.
 Petri, J. 467.
 Πέτρος, 73, 104, 131, 209, 245—*Cantor* 541—*Comestor* 538, 541.
 Πέτρος Compostella 391—*Pietro d'Abano* 844, 848—*d'Ailly* 553, 820, 822, 830, 831—*de Andria* 736—*de Aquila* 837—*d'Auriale* 620—*de Confleto* 744—*de Hibernia* 620—*de Maricourt* 756—*de Palude* 736, 739, 807—*de Trabibus* 656, Galo 678, 680—*Heliae* 778—*Olivi* 649, 653, 654, 655, 656, 657—ὁ ἐξ Avignon 738—ὁ ἐξ Auvergne 730—ὁ ἐκ Πικταύων 532, 538, 539, 540—ὁ ἐκ Tarantaise 660, 743—ὁ ἐκ Χάνδακος 829—ὁ Ἰσπανός 545, 776, 777, 778, 819, 840, ὁ Λομβαρδός 453—*Figri* 820, 842—*Illegitimus* 756, 757—*Venerabilis* 498.
 Pez 509.
 Pfeiffer, F. 851, 865.
 Picavet, M. 402, 423, 627, 764, 867.
 Pichon, K. 181.
 Pick, B. 584.
 Πιέριος 131, 132.
 Piesch, H. 861.
 Πίζα 419, 535, 807, 829.
 Pignano 837.
 Πικταύιον (Poitiers) 270, 501, 519, 649.

- Πιλάτος 43.
 Πλανούδης, Μ. 390, 547.
 Plat, F. 130.
 Πλάτων 8, 14, 37, 45, 65, 66, 87, 94, 95, 105, 109, 129, 130, 132, 133, 134, 139, 160, 161, 176, 205, 224, 226, 279, 287, 300, 328, 342, 343, 378, 390, 415, 431, 458, 462, 484, 489, 491, 493, 494, 498, 499, 519, 539, 543, 544, 545, 546, 547, 550, 554, 607, 608, 609, 613, 621, 630, 641, 666, 686, 775.
 Πλίνιος 394, 409, 480.
 Πλούτων 577.
 Πλωτίος 13, 14, 279, 415, 550, 587, 669.
 Ποθεινός 78.
 Πολύκαρπος 29, 78.
 Πολωνία 766.
 Pontanus, J. 548.
 Πόντος 206, 222.
 Porrée, A. 457.
 Porto 642.
 Πορφύριος 129, 262, 265, 279, 302, 355, 363, 374, 385, 390, 415, 417, 431, 448, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 482, 492, 544, 550, 620, 728, 744, 775, 842.
 Potter 95.
 Pourrat, P. 515.
 Πράγα 834.
 Praepositinus 540.
 Prantl C. 281, 404, 413, 544, 545, 548, 553, 776, 777, 808, 822, 825, 829, 831, 833, 834, 838, 842.
 Πραξίας 55, 144.
 Preger Fr. 260—W 515.
 Prepositin 540.
 Πρισκιανός 408, 425, 433, 459, 488, 778.
 Πρίσκιλλα 58.
 Pritrius G. 566.
 Προαιρέσιος 222.
 Προβγγία 837.
 Probst, J. H. 783.
 Prolois, E 537.
 Πρόλλος 360, 366, 415, 416, 542, 545, 549, 551, 588, 666, 766, 769, 773, 775.
 Προκόπιος 541.
 Πρόσπερος 344, 394.
 Προφήται 62, 64, 189.
 Προυδέντιος 460.
 Πρωταγόρας 357.
 Πτολεμαίοι 5.
 Πτολεμαῖος 40, 416, 496, 498, 767—*de Lucca* 680.
 Πτολεμαῖς 56, 347.
 Πυθαγόρας 45, 130.
 Puccinoti, F 393.
 Pulleyn, R 504.
 Pummener, A. 861.
 Puy, le 803.
 Ραβανός, Μαύρος 407, 417, 427, 428, 429.
 Rabelais 403.
 Rackl, M. 547.
 Ragey, B. 479.
 Radulfus, de Longo Campo 509.
 Rainbert 463.
 Ralph, Fitz 846.
 Rand, E. 433.
 Raschke, R. 460.
 Rashdall, H. 600, 798.
 Ράτραμνος 429, 430.
 Rauschen, C. 266.
 Ραφαήλ 117.
 Regensburg 454, 663.
 Reginand ὁ ἐκ Piperno 735.
 Redepenning 130.
 Reiner, J. 459, 464, 466, 492.
 Ρεμίγιος 408, 433, 459, 460, 461, 735.
 Remusat, Ch. de 404, 491.
 Renan, E. 569, 576.
 Reynold, H. 205.
 Rheinwald, F. 492.
 Rhuys 481.
 Ρήμων 430, 459, 503, 534, 831.
 Ribera, Julian 784.

- Richer 448.
 Rickaby, J. 423.
 Rigaldus, J. 677.
 Rigg, J. 479.
 Risner, Φρειδ. 766.
 Ritschl 27.
 Ritter, H. 28, 459, 492, 564—C. 834.
 Rivière, J. 68.
 Ριχάρδος 520, 526, 527, 531, 651—*Feribrigus* 829, 833—*Fischaere* 661, 662, 744—*Florentinus* 547—ὁ ἐκ *Middletum* 649, 651—ὁ τοῦ Ἁγίου *Biktoros* 625, 638—*Ροῦφος ἡ Cornubiensis* 657—*Swineshead* 829.
 Ροβέρτος (Robert), G. 538, 539, 600, 615, 619, 620, 743—*de Colletorto* 741, 744—*de Retine* 496—*Katenensis* 498—*Kilwardbys* 737, 744, 778—ὁ ἐκ *Courçon* 541, *Cowton* 741, 837—ὁ ἐκ *Melodouin* 533, 538—ὁ ἐκ *Mont-Sain Michel* 467.
 Robinson, J. 467.
 Rochelle, la 628.
 Rodez 841.
 Ροδόλφος, de Colebruge, 657, *Strodus* 829,
 Romanus de Roma 661.
 Ρολάνδος 492—ὁ ἐκ *Κρεμώνης* 659, 743.
 Rose 416, 420, 545.
 Rosenzweig, Fr. 590.
 Ροσκελίνος 461, 464, 465, 466, 478, 481, 486.
 Roth, F, E. 831.
 Roth, L. 597.
 Ρούπερτος 515.
 Rousseau 566.
 Rousselot, P. 404, 727.
 Ρούσσοσ, Δ. 359, 542.
 Ρουφίνος Κλαυδιανός 108, 132, 276, 418, 508.
 Rubczynski, W. 766.
 Rule, M. 479.
 Rupp, I. 260.
 Ruyscröek, Ἴω. 533, 864, 865.
 Ρωμαῖοι 2, 29, 30, 341, 403, 577.
 Ρώμη 26, 41, 46, 46, 55, 56, 87, 136, 137, 252, 269, 273, 276, 278, 279, 344, 388, 642, 680, 752, 779, 834, 850.
 Ryssel, V. 131.
 Σααδίας (Saadja) 585, 587, 590.
 Σαβέλλιος 56.
 Sachs 587.
 Sagnag, Ph. 801.
 Σαλαδιν 591.
 Σαλαμῖς 263.
 Salemain, C. 54.
 Salerno 419, 493.
 Σαλομών ben Gebirol 587.
 Σαλλουστῖος 274.
 Salvadori 735.
 Salzinger, Ivo 780, 782.
 Sancrusius 825.
 Σαμουήλ de Cassinis 840.
 Σαμουήλ Ibn Tibbon 591.
 Σαμουήλ ὁ ἐκ Σαραγόσσης 394.
 Samstag, K. 447.
 Σαξωνία 520, 740, 769, 827.
 Σάπωρος 50.
 Σαραγόσσα 565, 587.
 Σάρδεις 76.
 Σαρδινία 87.
 Sarum 504.
 Σάσιμα 222, 223.
 Σασσανίδαί 542, 550.
 Sassen J. 660,
 Σατορνίλος 34, 36.
 Σατουρνῖνος 36, 37, 38, 44.
 Schalkausser, G. 359.
 Scheider, A. 447.
 Schellenberg, E. 850.
 Schem, Tob, Ibn, Falaquera 588.
 Schem, Tob, ben Josef 598.
 Schenz, W. 467.
 Scherer, W. 106.
 Schindele, St. 685.
 Schlund, E. 757.
 Schlüter, C. 432.
 Schmidt, E. 35, 44, 86.

- Schmölders, 553.
 Schneider, A. 621, 677.
 Schnitzer, J. 457.
 Schoenhoven, T. 865.
 Schölgen, W. 749.
 Schöubach, A. 621.
 Scholz, R. 730, 808, 844.
 Scholz, W. 863.
 Schönfelder 427.
 Schulz, W. 35.
 Schülz, L. 727.
 Schwab, I. B. 831, 832, 833.
 Schwegler 27.
 Scotellus 837.
 Σεγοβία 414, 604.
 Seeberg 27, 789.
 Segni 479.
 Σεκοῦνδος 40.
 Σελεύκεια 222.
 Σενέκας 26, 156, 164, 274, 393, 408,
 416, 499, 504, 742, 775, 838.
 Sens 481.
 Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός 416.
 Seppelt, E. 603.
 Σεουήρος 78, 94, 107, 363.
 Σεραπίων 77.
 Σεραφείμ 705.
 Σέργιος 381, 542, 550.
 Sérignan 653.
 Sertilanges, A. 727.
 Servais, P. 733.
 Sestili, G. 642.
 Seuse, Έρρ, 862, 863, 864.
 Σεφιδώθ 580.
 Shyreswood 819.
 Σηδούλιος 460.
 Σιβέρος de Beka 734.
 Σιδήτης Φ. 70.
 Σιένη 776.
 Siewert, G. 727.
 Siger ὁ ἐκ Brabant 750, 752, 753, 754,
 756, 778.
 Sigebert 422, 457.
 Sigert, J. 181.
 Σίλβεστρος 448, 841.
 Σικελία 269, 414, 620, 755, 767.
 Sikorski, St. 359.
 Σιλεσία 766.
 Σιμπλίκιος 766.
 Simson 502.
 Σίμων 209.
 Σίμων ὁ Δακός 778.
 Σίμων ὁ ἐκ Tournai 537, 540.
 Σίμων ὁ Ἰουδαῖος 77.
 Σίμων ὁ Κυρηναῖος 39.
 Σίμων ὁ μάγος 34, 35.
 Σινᾶ 577.
 Sirmond 429.
 Σιχέμ 62.
 Σιών 590.
 Σικπίων 417, 455.
 Σκωτία 613, 784.
 Σκῶτος, Δούσιος 479, 642, 651, 653,
 733, 741, 778, 784, 785, 786, 787,
 788, 789, 790, 792, 800, 806, 820,
 836 — 840.
 Σκῶτος, Ἰωάννης 407, 415, 419, 431,
 433, 438, 440, 443, 444, 446, 450,
 460, 459, 461, 463, 469, 478, 480,
 490, 510, 511, 512, 513, 518, 520,
 521, 540, 542.
 Σκῶτος, Μιχαήλ 611, 613, 614, 620.
 Σκῶτος, Φραγκίσκος 775.
 Σμόρη 29, 78, 548.
 Soissons 466.
 Σορβώνη 778.
 Σουηδία 663.
 Soto Δομίνικος 826.
 Σοφονίας 546.
 Spencer 403.
 Spettmann, H. 648.
 Speyer 835.
 Σπινόζας 446, 508, 573, 596, 598, 780.
 Stadler, H. 665.
 Stadel, E. 862.
 Σταγυρίτης 354, 415, 503, 543, 550,
 567, 568, 599, 607, 627, 662, 666,
 680, 752, 759, 843.
 Stamser 736.
 Stange, E. 623.

- Stapper, R. 545, 776.
 Σταυρίτης, A. 381.
 Stead, M. 455.
 Steele, S. 758.
 Stein, A. 86.
 Steinschneider 493, 597.
 Sterngasse, G. 740.
 Stettmann 647.
 Steuer, W. 70.
 Στέφανος, Ἄγ. 451, 542.
 Στέφανος Tempier 643.
 Stevenson 620.
 Stewart, H. 393.
 Stiglmayr, J. 365, 374.
 Stigler 260.
 Stöckl, A. 28, 404, 423, 526, 531,
 831.
 Stoffel 282.
 Strabo, W. 428.
 Stradbrock 614.
 Σταυροῦργον 603, 614, 677, 740, 807,
 861, 862.
 Στριδών 276.
 Στρινόπουλος, Γ. 92.
 Struve, H. 775.
 Studien, Fr. 648.
 Συμεών 547, 548.
 Συμεών Ben Jochai 579.
 Συνέσιος 347, 349.
 Συρία 31, 33, 34, 36, 206, 564.
 Σύροι 360, 542, 549, 550, 621.
 Sûfi 564.
 Surlius 862, 863, 864.
 Surrey 807.
 Suter, H. 552, 576.
 Switalski 415.
 Synnerberg, C. 159.
 Σχολάριος, Γ. 545, 777.
 Σωζομενός 365.
 Σωκοράτης 64, 139, 156, 287, 462, 666,
 792.
 Σωτήρ 41, 43.
 Σωχάρ (Sohar) 579.
 Ταγάση 278.
 Taháfut at taháfut 567.
 Ταλμουδ 577, 660.
 Tanstetter, G. 766.
 Ταρταρέτος II. 825, 840.
 Τατιανίται 68.
 Τατιανός 30, 68, 70.
 Tauler 861, 864.
 Ταυλήρος 533, 774.
 Tempier Στεφ. 728, 730, 746, 755, 757.
 Τερέντιος 408, 459, 461.
 Τερτυλλιανός 31, 35, 46, 53, 57, 58,
 136, 138, 140, 142, 144, 147, 148,
 149, 152, 153, 156, 163, 272, 346,
 386.
 Texier Fr. 515.
 Τίγρης 73.
 Τιμάτος 357, 415, 417, 431, 493, 494,
 499, 500, 550, 607, 612.
 Tissier 519.
 Τίτος Φλαύιος 93.
 Todi 643.
 Tolomeo Claudio 768.
 Τολωσα 660, 801, 841.
 Τοσκάνη 629.
 Tofeil Ibn 555.
 Tournai 463, 537, 540.
 Τουρόνη (Tours) 424, 427, 464, 473,
 493, 841.
 Traube L. 421, 430, 433, 462.
 Τραϊανός 60.
 Treu M. 546.
 Τρηούργον (Trier) 274.
 Τριθέμιος 422, 850.
 Trisse J. 732.
 Τρύφων 63, 263.
 Tschackert P. 830, 831.
 Turmel, I. 135.
 Τύανα 222.
 Τυβίγγη 835, 838.
 Τύρος 107, 590.
 Überweg—Geyer 35, 54, 62, 68, 73,
 86, 92, 106, 130, 131, 155, 159,
 181, 205, 221, 235, 260, 262, 268,
 276, 344, 349, 374, 381, 385, 394.

- 409, 420, 422, 423, 425, 427, 431, 453, 462, 479, 482, 486, 487, 491, 493, 513, 514, 518, 521, 538, 543, 545, 547, 548, 552, 553, 556, 576, 578, 588, 589, 590, 597, 600, 603, 606, 610, 611, 616, 620, 621, 623, 625, 627, 629, 642, 646, 647, 648, 653, 658, 659, 660, 661, 662, 677, 680, 727, 746, 763, 769, 774, 783, 786, 798, 799, 826, 827, 833, 840, 864.
- Ullmann 335.
Ulm 863.
Ultricurria 822.
Unna, J. 587.
Urach 835.
- *Υμνος 46.
York 425.
Υπατία 347.
Υπάτιος ὁ Ἐφέσου
- Fabes Ἰάκωβος 784.
Φαίδρος 357.
Φαίδων 357, 378, 415, 607.
Φαιούμ 585.
Φαλακούερας Ἰωσήφ 597.
Φανίας 412.
Farah, A. 576.
Φαρισσαῖοι 17.
Φαυρίκιος 422.
Φαῦστος 54, 192, 279, 282, 286, 417.
Faye, E. de 106.
Φέζ 591.
Feine 24.
Felder, H. 621, 629, 649.
Felten, J. 620.
Φερράρα 598, 843.
Ferrari, S. 848.
Férrières 424, 425, 429.
Feuerbach, J. 70.
Fidelis P. a Fanna 654.
Fihrist 51.
Φιλάστριος 87.
Philipp de Grève 606.
- Φίλιππος 104, ὁ ὄρατος 278, 807.
Filliatre, C. 479.
Φιλόπονος Ἴω. 361, 655, 826.
Φιλοστόργιος 187.
Φίλων 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 25, 26, 31, 33, 37, 58, 73, 76, 186, 258, 259, 260, 274, 577.
Fischer, J. 470.
Φλάκκος 5.
Φλαουία Νεάπολις 62.
Flemming, C. 260, 262.
Floss, H. 432.
Flottes 344.
Φλωρεντία 630, 653, 656, 735, 742, 841.
Φλωριανός, ἅγιος 492.
Flügel 54.
Fontaines-lez-Hozemont 730.
Φονταίνη 515.
Forest, A. 727.
Förster, Th. 276.
Φουλβέρτος 447, 449, 481.
Φούλδη 424, 427.
Fournier, P. 503.
Frank 579, 580, 582.
France 455.
Φραγκίσκος, ἅγιος 629—*de Mayronis* 836, 837—*de Marchia ἢ de Esculo* 837—*François Dom.* 422—*Lychetus* 840—*Silvestris* 843.
Φραγκφούρτη 621.
Φρεδέγιος 407, 427.
Freese, J. 159.
Freiberg 769.
Freising 503.
Φρειδερίκος (Fridericus) 414—ὁ δευτε-
ρος 613, 755.
Fribourg 663.
Friedländer 32.
Frohschammer, J. 727.
Fronober, H. 677.
Φρυγία 77, 270.
Φωκᾶς 425.
Φωκλίδης 177.
Φώπιος 132, 133, 430, 543.
Fürstenthal, R. 590.

- Χαλδαῖοι 355, 544.
Χαλέπιον 553.
Χαλκηδών 266.
Χαλκίδιος 414, 415, 417, 431, 494, 500, 612, 666.
Χαλκίς 266.
Χαναάν 590.
Χερουβείμ 705.
Χορσασάν 564.
Χοσρόης 433.
Χριστός 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 33, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 57, 62, 65, 66, 77, 86, 87, 91, 94, 96, 109, 110, 124, 138, 139, 153, 155, 159, 160, 162, 178, 179, 186, 188, 190, 191, 197, 205, 218, 233, 254, 261, 265, 338, 491, 511, 512, 515, 719, 863, Σωτήρ 16.
Χρυσόπολις 375.
- Ψ—Ἀριστοτέλης 588.
Ψ—Αἰγυσιῖνος 461, 463.
Ψ—Διονύσιος 259, 364, 419, 431, 431, 446, 490, 511, 514, 521, 540, 542, 548, 550, 615, 631, 642, 664, 774, 783, 833, 843, 852, 859.
Ψ—Ἐμπεδοκλῆς 588.
Ψ—Ραβανός 462, 463.
Ψελλός, Μιχαήλ 413, 543, 544, 545.
- Ωρωγένης 31, 35, 93, 94, 106, 107, 108, 109, 109, 110, 114, 116, 118, 113, 120, 121, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 186, 187, 238, 258, 263, 274, 302, 445.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ Α' ΚΑΙ Β' ΤΟΜΟΥ

Ἐν σελίδι 5 στίχῳ 11 γραπτέον αὐτῶν—σελ. 9 στιχ. 10 παραδείγματα—σελ. 10 στιχ. 17 μετὰ—σελ. 15 στιχ. 2 καθ' ἣν ἡ ψυχὴ—σελ. 19 στιχ. 7 ἐπιτέλεις—σελ. 22 στιχ. 17 περὶ ἁγιασμοῦ—σελ. 33 στιχ. 32 συγκρητισμοῦ—σελ. 40 στιχ. 28 Māρκος—σελ. 45 στιχ. 4 ἐθεάσαντο—σελ. 58 στιχ. 27 νηστείαν—σελ. 62 στιχ. 35 Überweg—σελ. 64 στιχ. 26 ἐσωτερικῆς—σελ. 67 στιχ. 16 Ἱερουσαλήμ, στιχ. 18 προσεφῆτευσε—σελ. 89 στιχ. 5 διὰ δὲ—σελ. 100 στιχ. 26 εἶναι—σελ. 106 στιχ. 13 συγγραφή—σελ. 108 στιχ. 14 τοῦ φιλοσόφου τούτου—σελ. 110 στιχ. 15 ἐννοιῶν—σελ. 122 στιχ. 11 Ἐπειτα—σελ. 128 στιχ. 11 λειτουργία—σελ. 128 στιχ. 17 Ὁριγένους—σελ. 146 στιχ. 37 Marc—σελ. 154 στιχ. 2 νοῦς—σελ. 156 στιχ. 1 γρ. 2—σελ. 175 στιχ. 13 κακίαι, στιχ. 24 virtus—σελ. 181 στιχ. 16 Geyer—σελ. 197 στιχ. 38 φατισθεῖν—σελ. 204 στιχ. 2 εἶδη—σελ. 205 στιχ. 37 and—σελ. 209 στιχ. 8 δημιουργικὸς—σελ. 218 στιχ. 19 κάλλους, θαυμαστότερον—σελ. 233 στιχ. 32 καταπολεμῆ—σελ. 249 στιχ. 28 ὄντα, στιχ. 37 τοῖς ῥήμασι—σελ. 252 στιχ. 34 ἀποσπερματισμός—σελ. 254 στιχ. 22 ἑαυτῇ—σελ. 257 στιχ. 29 καὶ τὸ ὄντως μὴ ὄν, στιχ. 31 στέργεις—σελ. 258 στιχ. 25 γυμνάσματα—σελ. 263 στιχ. 20 εἰρηκτῆ—σελ. 266 στιχ. 12 πολίχνης—σελ. 269 στιχ. 24 χριστιανισμὸν—σελ. 270 στιχ. 2 εἶναι, στιχ. 6 Ἀμβρόσιος, στιχ. 7 τοῖς—σελ. 276 στιχ. 25 Ναζιανζηνός—σελ. 280 στιχ. 18 Μεδιολάνῳ—σελ. 282 στιχ. 16 contra—σελ. 283 στιχ. 1 ἐκ 13—σελ. 286 στιχ. 25 χαρακτῆρα—σελ. 293 στιχ. 24 ὑποληφθῆ—σελ. 300 στιχ. 8 τοῖς αἰσθητοῖς, στιχ. 17 incommutabilis—σελ. 324 στιχ. 22 ἂν ὑπάρχη, στιχ. 33 ἀγαπῶσι—σελ. 330 στιχ. 15 αὐτοσυνειδησία—σελ. 334 στιχ. 26 ἄδικτον—σελ. 339 στιχ. 16 πρὸς—σελ. 344 στιχ. 4 συνεκέντρωσεν—σελ. 346 στιχ. 33 ἐκράτει—σελ. 347 στιχ. 2 γρ. 1—σελ. 351 στιχ. 29 σχέσιν ὁ—σελ. 357 στιχ. 8 Φαίδωνα—σελ. 393 στιχ. 21 Hispanensis—σελ. 394 στιχ. 14 ἀντὶ Ἀγγλοσάξωνας γραπτ. ἑμοσθνεῖς, στιχ. 18 ἔδωσαν—σελ. 404 στιχ. 14 ὁ Werner, στιχ. 16 Denifle—σελ. 410 στιχ. 32 Ἀδελάρδος—σελ. 421 στιχ. 20 manuscrits—σελ. 422 στιχ. 30 Goonarts—σελ. 425 στιχ. 20 libri—σελ. 433 στιχ. 17 τὴν γνωστικὴν—σελ. 446 στιχ. 27 διδάσκων—σελ. 447 στιχ. 30 Schneider στιχ. 34 Grabmann—σελ. 448 στιχ. 37 Historiarum—σελ. 450 στιχ. 11 τῇ—σελ. 452 στιχ. 10 ἀληθείας—σελ. 457 στιχ. 22 intuentibus—σελ. 461 στιχ. 29 Schriften—σελ. 462 στιχ. 9 Ὑπό, στιχ. 24 Διαλεκτικὴν—σελ. 463 στιχ. 32 Oeuvres—σελ. 471 στιχ. 23 ἀπόλυτον, στιχ. 32 ὁ—σελ. 479 στιχ. 21 école, στιχ. 29 Geyer—σελ. 481 στιχ. 28 Βρετάννης—σελ. 482 στιχ. 37 ὑπὸ—σελ. 489 στιχ. 5 ἐκεῖνο, στιχ. 26 conscientia—σελ. 490 στιχ. 25 sic et non, στιχ. 38 καταλείπεται—σελ. 491 στιχ. 31 Nestorium—σελ. 492 στιχ. 21 et

adhuc—σελ. 496 στιχ. 32 μεταφράσεις—σελ. 501 στιχ. 5 ἐν Πικτω-οῖς (Poitiers), στιχ. 9 Ἀριστοτέλους—σελ. 502 στιχ. 4 substantia—σελ. 503 στιχ. 1 γρ. 7—σελ. 509 στιχ. 21 (ab Ambiano, Amiens)—σελ. 503 στιχ. 5 in Apocalypsim—σελ. 516 στιχ. 12 (excessus, raptus)—σελ. 510 στιχ. 14 γρ. 5, στιχ. 35 De sacramentis—σελ. 523 στιχ. 27 ποιόν τι—σελ. 524 στιχ. 32 pondum—σελ. 528 στιχ. 1 τὸ τῆς ἀγίας—σελ. 530 στιχ. 27 ἀφοσίωσις—σελ. 532 στιχ. 2 labyrinthos, στιχ. 15 microcosmo—σελ. 534 στιχ. 30 ἐν τῷ—σελ. 535 στιχ. 29 Sentent.—σελ. 538 στιχ. 25 δωδεκάτου, στιχ. 37 brevis—σελ. 540 στιχ. 30 Notices, στιχ. 32 faciens, στιχ. 36 haereticos—σελ. 542 στιχ. 28 demonstratur—σελ. 543 στιχ. 22 ἐνδεκάτου—σελ. 544 στιχ. 23 Βενετία—σελ. 550 στιχ. 25 ἐνέργεια—σελ. 553 στιχ. 25 ὀπτικὴν, στιχ. 33 intellect.—σελ. 555 στιχ. 4 ἐξ ἑαυτοῦ—σελ. 557 στιχ. 22 γράφῃ—σελ. 558 στιχ. 1 μέρη—σελ. 561 στιχ. 8 πρὸς τοῖς ἄλλοις—σελ. 562 στιχ. 8 αἰσθησιν—σελ. 564 στιχ. 3 ἐπὶ αἰώνως, στιχ. 8 ἐν Συρία—σελ. 568 στιχ. 1 De substantia.—σελ. 569 στιχ. 35 τοιαύτης, σελ. 569 στιχ. 20 ὑφεστῶτα—σελ. 572 στιχ. 4 ἐν τῇ μερικῇ—σελ. 576 στιχ. 29 coegypto—σελ. 578 στιχ. 30 Geschichte, στιχ. 32 J. Guttman—σελ. 582 στιχ. 5 πᾶν δ' ὅ, τι, στιχ. 19 οἰ—σελ. 585 στιχ. 12 γρ. 2, στιχ. 29 Λουγδῶνῳ—σελ. 589 στιχ. 26 γενικῆς ὕλης—σελ. 592 στιχ. 21 εἰς τὴν ἀπόλυτον—σελ. 598 στιχ. 20 πλωτισμοῦ—σελ. 607 στιχ. 2 Guillelmus, Αὐριλλάκῳ—σελ. 609 στιχ. 34 προσγινομένην—σελ. 614 στιχ. 12 Scotus, στιχ. 25 Στρασβούργον—σελ. 615 στιχ. 19 de impressionibus aeris seu, στιχ. 22 colore—σελ. 617 στιχ. 15 ἀρχηγόνου, στιχ. 23 corporalem—σελ. 619 στιχ. 23 igitur—σελ. 623 στιχ. 3 γρ. 8—σελ. 626 στιχ. 37 materiam et formam—σελ. 627 στιχ. 28 prolegomena—σελ. 628 στιχ. 32 ὅσον τῶν σελ. 629 στιχ. 17 licentiam—σελ. 630 στιχ. 3 Λουγδῶνῳ—σελ. 631 στιχ. 37 per formam—σελ. 633 στιχ. 34 Itinerimentis—σελ. 639 στιχ. 26 βούλησιν—σελ. 641 στιχ. 32 esse, σελ. 643 στιχ. 8 ἄλλων—σελ. 644 στιχ. 40 γνῶσιν—σελ. 645 στιχ. 4 Bonaventura—σελ. 646 στιχ. 26 species—σελ. 648 στιχ. 5 νοῦς—σελ. 650 στιχ. 6 ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, στιχ. 25 quaestiones—σελ. 652 στιχ. 19 speciebus, στιχ. 24 Nam, στιχ. 25 quaedam—σελ. 653 στιχ. 23 Βιέννη—σελ. 659 στιχ. 10 liberales—σελ. 660 στιχ. 20 Ἔδρα—σελ. 661 στιχ. 9 De materia, στιχ. 37 τῆς—σελ. 664 στιχ. 25 de, στιχ. 26 quindecim—σελ. 665 στιχ. 39 und Ärzte.—σελ. 670 στιχ. 30 Aristotelis—σελ. 671 στιχ. 37 materia—σελ. 679 στιχ. 6 Λούγδωνον, στιχ. 37 Schriften—σελ. 680 στιχ. 2 averroistas, στιχ. 17 Πτολεμαῖος, στιχ. 36 novus in—σελ. 681 στιχ. 33 per rationem—σελ. 683 στιχ. 22 ens in alio, ens entis—σελ. 684 στιχ. 34 Ἐν—σελ. 686 στιχ. 25 universalialia, στιχ. 31 Formae quae—σελ. 691 στιχ. 33 ὑπάρξεως—σελ. 694 στιχ. 12 ὅμως, στιχ. 18 ἐμφαίνει, στιχ. 20 αἰ—σελ. 696 στιχ. 7 κατ' ἀλήθειαν, στιχ. 28 εὐδαιμονία—σελ. 699 στιχ. 21 ἀνθρώπινον—σελ. 710 στιχ. 31 materia—σελ. 711 στ. 10 ἐκάστου, στιχ. 13 ψυχῶν—σελ. 712 στιχ. 11 ζωογονεῖ—σελ. 713 στιχ. 17 ἡ καρδιά—σελ. 714 στιχ. 19 τῆς—σελ. 719 στιχ. 9 γρ. 16—σελ. 722 στιχ. 35 sequuntur—σελ. 734 στιχ. 8 Hervens—σελ. 735 στιχ. 23 Θωμᾶ—σελ. 736 στιχ. 36 creaturis—σελ. 742 στιχ. 23 Historia—σελ. 743 στιχ. 23 Λουγδῶνῳ—σελ. 747

στιχ. 3 ὄρισμένῳ, στιχ. 20 ἔχουσιν—σελ. 748 στιχ. 38 σύγκριται—σελ. 753
 στιχ. 25 Ἀριστοτέλη—σελ. 755 στιχ. 20 erroribus—σελ. 756 στιχ. 24 Sige-
 rum—σελ. 758 στιχ. 26 moralibus—σελ. 759 στιχ. 25 considerata—σελ. 761
 στιχ. 34 argumentum, στιχ. 38 novica—σελ. 762 στιχ. 28 ὁ μὲν, στιχ. 31
 καθ' ὅσον, στιχ. 33 φωτίζον—σελ. 765 στιχ. 8 Λουγδούνου—σελ. 766 στιχ.
 6 Θεουριγγίου, στιχ. 12 προσφωνηθέν, στιχ. 29 projectione—σελ. 767 στιχ.
 20 difficilium—σελ. 768 στιχ. 35 distinctionem—σελ. 771 στιχ. 22 dicunt—
 σελ. 772 στιχ. 17 seu—σελ. 774 στιχ. 15 Ἀβικέννας, στιχ. 25 doctae
 —σελ. 775 στιχ. 14 ΣΤ'—σελ. 776 στιχ. 12 γεννηθεῖς, στιχ. 17 παρα-
 πλήσιον—σελ. 780 στιχ. 35 sacros—σελ. 782 στιχ. 16 συνδυασμῶν—
 σελ. 783 στιχ. 6 θεός—σελ. 784 στιχ. 15 παραγωγή—σελ. 785 στιχ.
 36 Quaestiones—σελ. 786 στιχ. 18 πιστεῦσαι, στιχ. 22 ἀληθείας, στιχ. 34
 Das Verhältniss—σελ. 787 στιχ. 22 ἄλλο, —σελ. 794 στιχ. 31 νὰ προσλάβῃ—
 σελ. 800 στιχ. 6 ἑκατονταετηρίδος, στιχ. 15 αὐταί—σελ. 808 στιχ. 2 Centilo-
 gium—σελ. 811 στιχ. 1 οὐδέν, στιχ. 29 συνθήκην—σελ. 820 στιχ. 17 καινο-
 τομῶν, στιχ. 23 Metaphysik—σελ. 821 στιχ. 30 De finitione—σελ. 824
 στιχ. 28 compendium—σελ. 825 στιχ. 18 Diciturque—σελ. 834 στιχ. 36 τὰ
 ἐπιγραφόμενα—σελ. 840 στιχ. 34 asinorum—σελ. 849 στιχ. 21 Μαγδεμβούρ-
 γου—σελ. 852 στιχ. 28 generaturte—σελ. 853 στιχ. 32 ὑπάξως—σελ. 856
 στιχ. 26 γρ. 5—σελ. 858 στιχ. 4 γρ. 6, στιχ. 35 ἐν—σελ. 859 στιχ. 29 γρ. 7
 —σελ. 861 στιχ. 16 ὀκταετής—σελ. 862 στιχ. 6 ζωηρότερον, στιχ. 27
 πρὸ ὀλίγου—σελ. 907, γρ. Centilogium.